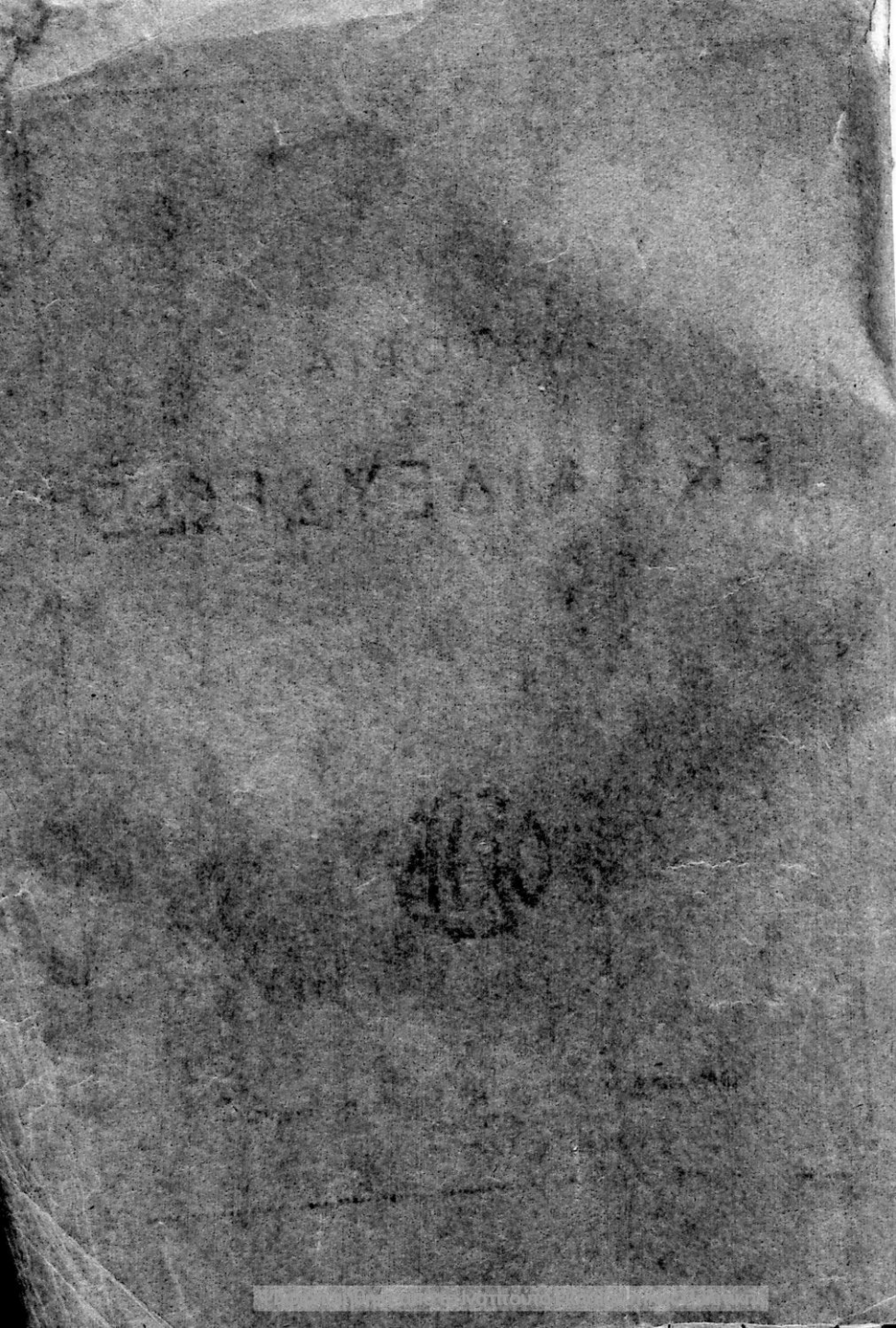

† ΧΡ. ΛΕΦΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1942

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΧΡ. ΛΕΦΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1942

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

(Ἀπόσπασμα Γνωμοδοτήσεως)

«Τὸ εἰς τὴν διάθεσίν μου τεθὲν χειρόγραφον σύγγραμμα τοῦ μακαρίτου Χ. Λέφα «Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδεύσεως» εἶναι καθ' αὐτὸ «Ἱστορία τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως». Ἐξετάζονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν Δημοτικὴν Ἐκπαίδευσιν τῆς Νέας Ἑλλάδος ζητήματα, καὶ δὴ ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῶν, ἦτοι ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Ἡ ἱστορικὴ παρακολούθησις ἐκάστου τῶν ζητημάτων τούτων εἶναι ἀρτία, ἡ δὲ ὑποτίπωσις καὶ ἡ κριτικὴ ἐκάστου ἱστορικοῦ σταθμοῦ παντὸς ζητήματος εἶναι ἐπιστημονικωτάτη, κινουσα πολλαχοῦ αὐτόχρονη τὸν θαυμασμόν τοῦ ἀναγνώστου. Τὸ ἔργον θὰ ἀναγνωσθῇ μὲ μέγιστον ἐνδιαφέρον καὶ μὲ μερίστην ὠφέλειαν ὄχι μόνον ἀπὸ κάθε ἐκπαιδευτικόν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε μορφωμένον Ἕλληνα, ἐνδιαφερόμενον ὅπωςδήποτε διὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα. Διὰ τὸν λόγον δ' ἀκριβῶς αὐτὸν ὁ Ὅργανισμὸς Ἐκδόσεως σχολικῶν βιβλίων θὰ προσφέρῃ σοβαρὰν ὑπηρεσίαν εἰς τὸ Ἔθνος ἐκδίδων τὸ προκείμενον ἔργον ἐνὸς ἀνδρός, ὁ ὁποῖος καὶ ἀποθανὼν ἀκόμη προσφέρει πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν.

Σημειῶνω ἐπὶ τούτοις, ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος «τῶν διδασκτικῶν βιβλίων», γίνεται μακρὰ παρέκβασις ἀσχολουμένη μὲ τὸ θέμα τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος παρ' ἡμῖν καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Ἡ παρέκβασις αὕτη εἶναι λίαν ἐνδιαφέρονσα».

† ΔΗΜ. ΛΑΜΨΑΣ
Πρόεδρος
τοῦ Ἀνωτ. Συμβ. Ἐκπαιδεύσεως

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἐπακολουθήσασα τὴν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου Καποδίστρια ἀναρχία ἐτερματίσθη μὲ τὴν ἄφιξιν εἰς Ἑλλάδα τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, ἀποβιβασθέντες εἰς Ναύπλιον τὴν 18)30 Ἰανουαρίου 1833.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ περίοδος αὕτη τῆς ἀναρχίας δὲν ἠδύνατο εἶμὴ νὰ ἔχη καὶ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα. Ἀπὸ τὰ 71 σχολεῖα, ἅτινα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1830 ἔλειτούργουν, τὰ μέσα τοῦ 1832 δὲν ἐσφύζοντο παρὰ 60 ἀλληλοδιδασκτικὰ καὶ τούτων τὰ πλεῖστα ἐν Αἰγίῳ¹.

Ἐν τῇ ἀπὸ 25/6 Φεβρουαρίου τοῦ ἰδίου ἔτους προκηρῦξει τῆς² πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν ἡ Ἀντιβασιλεία, ἥτις, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν κόμητος Ἀρμανσπεργ, ὡς προέδρου καὶ τῶν Μάουρερ καὶ Ἐΐδεν, ἐκυβέρνηα τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Βασιλέως, οὐδὲν ἀναφέρει διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἐπιμένει κυρίως εἰς τὸ ζήτημα τῆς καταπαύσεως τῶν ἐσωτερικῶν διχονοιῶν, διαπιστώνει ὅμως, ὅτι «εἰς μάτην ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς εἰρήνης ἐπερίμεναν αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι τὴν ὥραν, καθ' ἣν ἤθελε ταῖς συχωρηθῆ νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν πατρίδα των».

Τὴν 22 Μαρτίου 3 Ἀπριλίου 1833³ συνεστήθη ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας ἀποτελουμένη ἐκ τῶν Κωστ. Σχινᾶ, Ἀναγ. Πολυζωΐδη, Ἰ. Κοκκῶνη, Ἀλ. Σούτσου. Ἰ. Βενθύλου καὶ δόκτ. Φράντζ «διὰ νὰ γνωρίσωμεν», ὅπως ἀναγράφεται ἐν τῷ σχετικῷ διατάγματι, «τὴν ἀληθῆ στάσιν τῆς δημοσίας

1. Ἐκθ. Ὑπουργ. Παιδείας πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς 1 Φεβρ. 1857. Ἐφ. Κυβ. 1857 σελ. 14.

2. Ἐφ. Κυβ. 1833. σελ. 1.

3. Ἐφ. Κυβ. 1833 σελ. 70.

ἐκπαιδεύσεως καὶ διὰ νὰ λάβωμεν παρ' αὐτῆς προτάσεις περὶ τῶν καταλληλοτέρων μέσων πρὸς βελτίωσιν αὐτῆς καὶ ὀνομαστὶ πρὸς σχηματισμὸν σχολείων τοῦ Λαοῦ, Ἑλληνικῶν σχολείων, γυμνασίων καὶ ἑνὸς Πανεπιστημίου, καὶ ἔκθεσιν περιεκτικὴν περὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου διὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος ἀντικειμένου».

Ἐν δὲ τῷ ἀπὸ 3/15 Ἀπριλίου 1833 διατάγματι «περὶ τοῦ σχηματισμοῦ κλπ. τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας» διαγράφονται ὡς ἀκολουθῶς τὰ καθήκοντα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας α) ἡ ἐπιτήρησις καὶ διεύθυνσις τῶν ὄσων ἀφορῶσι τὰ σχολεῖα καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, ἡ φροντίς περὶ συστάσεως καὶ ἀρμοδίου ὀργανισμοῦ τῶν στοιχειωδῶν καὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων ἑνὸς Πανεπιστημίου καὶ μιᾶς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν· β) ἡ φροντίς περὶ προικισμοῦ τῶν σχολείων καὶ τῶν διδακτικῶν καταστημάτων καὶ ἡ ἐπιτήρησις εἰς τὴν διοίκησιν τῆς τῶν σχολείων περιουσίας· γ) ἡ φροντίς περὶ μορφώσεως ἀξίων διδασκάλων διὰ τὰ σχολεῖα καὶ διδασκτόρων καὶ ἡ ἀνεγερσις τῶν ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτουμένων καταστημάτων· δ) ἡ διὰ σχολικῶν μισθοδοτημάτων (bourses) καὶ ἄλλων ἐξοικονομήσεων ἐμψύχως ἐκείνων τῶν μαθητῶν, οἵτινες ἤθελον ἀναπτύξει ἑξοχόν τινα εὐφυΐαν· ε)...ζ) ἡ εἰς τὰς τέχνας προόδουσι καὶ ἡ σύστασις τεχνιδιδακτικῶν σχολείων καὶ συλλογῶν... θ) προτάσεις περὶ τοῦ προσωπικοῦ δι' ὅλας τὰς διδασκαλικὰς θέσεις· ι) ἡ ἐπιτήρησις εἰς τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν τῆς διὰ τὰς διδασκαλικὰς παραδόσεις καὶ διὰ τὴν τοῦ λαοῦ ἐκπαίδευσιν ἀφιερωμένης περιουσίας, ἡ φροντίς περὶ ἀνεγέρσεως καὶ διατηρήσεως τῶν οἰκοδομῶν κλπ».

Ἐν Ἑλλάδι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰ σχολεῖα ἐλειτούργουν ἄνευ συστήματός τινος, διότι οὔτε ὠρισμένας τάξεις εἶχον, οὔτε πρόγραμμα κοινόν, οὔτε προσωπικὸν μὲ καθωρισμένα προσόντα. Ἀφ' ἑτέρου ἡ κοινωνία ἦτο ὅλως ἀνοργάνωτος. Οὔτε κοινωνικὰς τάξεις εἶχον εἰσέτι διαμορφωθῆ, οὔτε σχέσεις προϋπήρχον δημιουργοῦσαι δικαιώματα ἢ προνόμιον ὑπὲρ ὠρισμένων προσώπων ἢ ὁμάδων. Συνεπῶς εἶχεν ὅλην τὴν ἐλευθερίαν ἡ Κυβέρνησις νὰ ὀργανώσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν κατὰ τὸν καταλληλοτέρον τρόπον, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὰς ἑλληνικὰς συνθήκας καὶ προσαρμόζουσα πρὸς

ταύτας τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης. Ἐναντίον ὅμως ἡ Ἐπιβασίλειά νὰ μελετήσῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν καὶ δώσῃ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῆς τὴν προσήκουσαν μορφήν, προετίμησε νὰ μεταφυτεύσῃ αὐτοσίους σχεδὸν θεσμοὺς ἀλλαχοῦ ὑπὸ διςφόρους συνθήκας καὶ ὑπὸ διάφορον λαϊκὴν ψυχολογίαν ἰσχύοντας. Τὰ πορίσματα τῆς διὰ τοῦ μνημονευθέντος διατάγματος συσταθείσης ἐπιτροπῆς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τῆς. Τὸν ὑπὸ τοῦ Ἄλ. Ραγκαβῆ, παρέδρου τότε παρὰ τῷ Ἐπιβασίλειῳ τῆς Παιδείας, ἐκπονηθέντα ὄργανισμὸν τῶν σχολείων, ἠγνόησε. Ἐπιβασίλειά, δὲν ἠθέληεν ἡ Ἐπιβασίλειά, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιληφθῇ τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῆς Ἑλλάδος. Τὰ μέλη αὐτῆς, ὅπως καὶ ὁ Βασιλεὺς, δὲν ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐπεκοινώνουν δὲ μὲ τὸν λαὸν διὰ διερμηνέων. «Ἰστανταὶ ἀπέναντι ἀλλήλων» ἔγραφεν ἐκ Ναυπλίου ὁ ταγματάρχης von Prokesch πρὸς τὸν πρίγκηπα Metternich, «ὡς δύο πρόσωπα, ἅτινα δὲν γνωρίζουσιν ἀλλήλα καὶ δὲν συνεννοοῦνται οὐδ' ἐννοεῖ τὸ ἓν τὸ ἄλλο». Τὸν Ἄλ. Ραγκαβῆς χαρακτηρίζει ὡς ἄνθρωπον ἰδιοτελεῖ, ματαόδοξον καὶ ἀνίκανον. Περὶ τοῦ Συνταγματάρχου Ἐίδεν ὁ Mendelssohn λέγει, ὅτι ἦτο «ἄνθρωπος ὀκνηρὸς καὶ οὐδεμιᾶς πίστεως ἄξιος, ἐμίσει δὲ τοὺς Ἕλληνας». Ἐναντίον τῶν Μανιερ κατὰ τὸν Ραγκαβῆν ἦτο φιλέλλη. Εἰς αὐτὸν δὲ εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ διοίκησις τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Παιδείας καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ὑπὲρ ἀμφοτέρων τῶν κλάδων τούτων ἐπέδειξεν εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον. Ἐπιβασίλειά, δὲν ὀφείλει χάριτος εἰς αὐτὸν ἢ Ἑλλάδα διὰ τὸ Πολιτικὸν Νόμον, τὸν ὁποῖον ἐφιλοδώρησεν εἰς αὐτήν, δὲν δύναται νὰ λησθῇ τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὸν περὶ δημοτικῆς ἐκπαίδευσσεως νόμον.

Ἐκτὸς τοῦ βραβίου σφάλματος, τὸ ὁποῖον διεπράχθη κατὰ τὴν ὁργάνωσιν τῆς ἐκπαίδευσσεως, ὅτι ἐλήφθη ὡς πρότυπον ἡ νομοθεσία προηγμένων Κρατῶν, ἐν οἷς ὑπῆρχον διακεκριμέναι κοινωνικαὶ τάξεις, ἰδίως σκοποὺς ἐπιδιώκουσαι, ἕτερος οὐσιώδης λόγος, δι' ὃν ἀπέτυχεν τὸ ἐκπαιδευτικὸν μας σύστημα, εἶναι ὅτι τοῦτο δὲν

1. Kirper, Ἱστορία Δημ. Ἐκπαίδευσσεως ἐν Ἑλλάδι, σελ. 45.

έξητάσθη, οὐδ' ἐλύθη ἐν τῷ συνόλω του, ἀλλὰ συμπτωματικῶς, οὐχὶ κατὰ τὰς ὑφισταμένας ἀνάγκας, ἀλλὰ κατὰ τὴν διάθεσιν τῆς Ἀντιβασιλείας. Ἐνῶ διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν ἐλήφθη ὡς βάσις ὁ Γαλλικὸς Νόμος τῆς 28 Ἰουλίου 1833, τροποποιημένος ὡς ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν βαυαρικῶν ὁδηγιῶν «περὶ τῆς ἐντοπίας σχολικῆς ἐπιθεωρήσεως» τῆς 17 Ἰουλίου 1808, 15 Σεπτεμβρίου 1808 καὶ 22 Μαρτίου 1821¹, διὰ τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν ἐλήφθη ὡς βάσις ὁ Βαυαρικὸς νόμος, τὸν ὁποῖον ὑπέδειξεν ὁ Thiérs. Ἄλλαι αἱ πολιτικοὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθήκαι ἐν Γαλλίᾳ, ἄλλαι αἱ παραδόσεις, ἄλλος ὁ χαρακτήρ, ἄλλα τὰ ἰδανικὰ καὶ ἄλλα ἐν Γερμανίᾳ. Ἡμεῖς ἐλάβομεν ἐν τεμάχιον ἑνὸς οἰκοδομήματος τὸ ἐθέσαμεν ἀδεξιῶς ἐπὶ τεμαχίων ἄλλου οἰκοδομήματος καὶ ἀπηρτίσαμεν τὸ ἐκπαιδευτικὸν μας σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπὶ μίαν ἑκατονταετίαν σχεδὸν κατετυράννησε τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, καὶ τὸ ὁποῖον προσαρμύζεται μὲν ἴσως κατὰ τὰ μέρη του πρὸς τὰς τότε κρατούσας ἐπιστημονικὰς θεωρίας, εἶναι ὁμως ὅλως ξένον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα.

Οἱ Ἕλληνες τότε ἦσαν ὅλοι σχεδὸν ἀγράμματοι, ἅπασα ἡ γῆ ἦτο ἀκαλλιέργητος, συγκοινωνία δὲν ὑπῆρχε, δεινὴ πενία ἐμάστιζε πάντας, δὲν ὑπῆρχον πλούσιοι καὶ πτωχοί, δὲν ὑπῆρχον εὐγενεῖς, ἄστοι ἢ λαός, ὅλοι ἦσαν ἴσοι, διότι ὅλοι ἦσαν πτωχοὶ καὶ ὅλοι εἶχαν χύσει τὸ οἶμά των διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, τὰ ὑπὲρ τῆς ἐκπαίδευσέως δυνάμενα νὰ διατεθοῦν ὑπὸ τοῦ Κράτους ποσὰ ἦσαν ὅλως γλίσχροα. Ὅπισθεν ὅλων αὐτῶν ἴστατο ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ, ἣτις ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν, ἡ ὁποία τὴν ἐμάστιζεν ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας, ἠσθάνετο ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἐλευθερίας ἐντονωτέραν τὴν δίψαν τῆς παιδείας, καὶ ἣτις ἐλευθερωθεῖσα τοῦ ζυγοῦ ἐνόμιζεν ἑαυτὴν ὑποχρεωμένην νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τὴν προγονικὴν εὐκλειαν. Τὴν ψυχολογικὴν αὐτὴν τάσιν δὲν ἐχαλιναγώγησεν ἡ νομοθεσία τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦναντίον δὲ τὴν ὑπέκταυσε. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Ἑλληνικὸς λαός, εὐρέθη πρὸ καταστά-

1. Kirper, ἐνθα ἄνωτ. σελ. 46

σεως ὅλως ξένης πρὸς τὴν μέχρι τότε ζωὴν του. «Ἄλλ' ἢ ἡμετέρα κοινωνία—λέγει ὁ Γ. Γ. Παπαδόπουλος ἐν τῷ λόγῳ του περὶ τῶν προγενεστέρων ἑλληνικῶν σχολείων σελ. 17—ὠμοίαζε πρὸς ἄπειρον παῖδα ἐξεληθόντα τῆς πατρῶας κώμης καὶ αἴφνης ἐμπεσόντα εἰς μεγαλόπολιν, ἄνευ ὁδηγοῦ εἰς πολυειδεῖς κινδύνους ὑποκείμενον· οἱ δὲ νόμιμοι αὐτοῦ κηδεμόνες δὲν εἶχον πάντοτε τὴν ἀναγκαίαν οὔτε γνῶσιν, οὔτε δύναμιν νὰ ποδηγετήσωσιν αὐτὸν ἀσφαλῶς».

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Α) ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ὠργανώθη διὰ τοῦ ἀπὸ 6)18 Φεβρουαρίου 1834 νόμου «περὶ δημοτικῶν σχολείων» δημοσιευθέντος τὴν 3 Μαρτίου 1834 εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 11 φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, καὶ καταρτισθέντος, ὡς ἐλέχθη, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Γαλλικοῦ νόμου τῆς 28 Ἰουλίου 1833. Ὁ νόμος οὗτος, τέλειος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, διὰ τὴν Ἑλλάδα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκείνης ἡτο ὅλως ἀκατάλληλος. Ὡμοίαζε, κατὰ τὸν Κίρρετ, μὲ τὸ ὑπόδημα τοῦ Ξενοκράτους, τὸ ὁποῖον ἦτο κατεσκευασμένον ἐξ ἀρίστου δέρματος μετὰ κομψότητος καὶ λεπτότητος, ἀλλά... δὲν προσηρμόζετο εἰς τὸν πόδα.

Ι. ΣΚΟΠΟΣ ΑΥΤΗΣ

Ὁ νόμος τοῦ 1834 δὲν ὥριζε τὸν σκοπὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Δι' ἐγκυκλίων ὅμως τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας προσεπάθησε νὰ καθορίσῃ αὐτόν. Οὕτω διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 155 τῆς 10 Ἰανουαρίου 1856 ἐγκυκλίου του πρὸς τοὺς νομάρχας ἔλεγε: «δεύτερον μέσον πρὸς βελτίωσιν τῆς ἠθικῆς εἶναι ἡ κοινὴ καθ' ὅλας τὰς τάξεις τοῦ λαοῦ διάδοσις τῶν γραμμάτων καὶ διδασκαλία, τείνουσα οὐχὶ νὰ μετadώσει γνώσεις ἀπλῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὰς καρδίας τῆς νεολαίας τὴν εὐσέβειαν, ἔρωτα πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀληθές, νὰ προσηλώσῃ τὴν κλίσιν πρὸς τὴν ἀρετὴν, νὰ ἐγείρῃ δὲ τὴν ἀποστροφήν κατὰ τῆς κακίας...». Δι' ἄλλης ὑπ' ἀριθ. 8207 τῆς 9 Ὀκτωβρίου 1878 συνεβούλευε. «Δὲν ἀγνοεῖτε δέ, ὅτι ἡ διὰ τῆς διαδόσεως τῶν στοιχειωδῶν γνώσεων πνευματικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν παιδῶν, τῶν μετ' αὐτὸν πολλῶν, εἶναι ἡ ἀμεσώτατη ὁδός, ἡ ταχύτερον πάσης ἄλλης φέρουσα πρὸς ἐπί-

τευξιν τοῦ ὑψίστου τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας σκοποῦ τῆς ἐν αὐταῖς τοῦ ἀγαθοῦ πραγματώσεως, ἀφ' ἧς ἢ τε τοῦ ἀτόμου εὐημερία καὶ τοῦ Κράτους εὐεξία καὶ ἰσχύς.

Κατηγορηματικώτερον ὠριζον τὸν σκοπὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων αἱ συνταχθεῖσαι τὴν 15 Φεβρουαρίου 1880 ὑπὸ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων Πετρίδου καὶ κυρωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Ν. Παπαμιχαλοπούλου «στοιχειώδεις πρακτικαὶ ὁδηγίαι τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις». Κατ' αὐτάς «σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου σήμερον εἶναι οὐχὶ ἡ μετάδοσις τῶν μηχανικῶν ἐμπειριῶν τῆς ἀσυνειδήτου ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἔξεως τοῦ ἐκτελεῖν ἀλανθάστως, ἀλλ' ἄνευ λόγου τὰς τέσσαρας τῆς ἀριθμητικῆς πράξεις καὶ ἡ ἐκστήθις τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ κατηχήσεως, τῆς γεωγραφίας κ.τ.λ. ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ τοῦ παιδὸς μόρφωσις, δι' εὐμεθόδου διδασκαλίας τῶν κεκανονισμένων μαθημάτων, καθ' ἣν ἀναπτύσσονται μὲν καὶ κρατύνονται αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις, ἐνισχύεται δὲ ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦ παιδὸς ἀγάπη καὶ μεταδίδονται αἱ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖαι στοιχειώδεις γνώσεις μετὰ κέντρου ἐπὶ τῆς βουλήσεως. Ἦτοι σκοπὸν τοῦ σχολείου τίθεμεν τὴν ἐξέγερσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ τὴν πρὸς αὐτενέργειαν ἄσκησιν καὶ καθοδήγησιν αὐτῶν, ὥστε ὁ νέος ἄνθρωπος δι' αὐτῶν νὰ ἐπιζητῇ ἐφεξῆς ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ἀπλανῶς καὶ μετὰ πόθου τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ».

Ὁμοίως διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 7876 τῆς 4 7)βρίου 1880 ἐγκυκλίου ὡς ἐξῆς διεγράφετο ὁ σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου «οὐχὶ ἡ μηχανικῶν ἀπλῶς ἐμπειριῶν κτῆσις ἢ ἡ πολλῶν γνώσεων μετάδοσις ἄνευ ἐσωτερικοῦ εἰρμοῦ καὶ ἄνευ λόγου μορφωτικοῦ, ἀλλ' ἡ κατὰ κοινὸν καὶ ἀκριβῶς προδιαγεγραμμένον τύπον κατὰ τὴν ἀπαλὴν ἡλικίαν διάπλασις τοῦ χαρακτῆρος πάντων τῶν πολιτῶν καὶ ἡ δι' εὐμεθόδου διδασκαλίας, ἐνδελεχῶς τοῦ ἠθους στοχαστικῶς, μετάδοσις τῶν στοιχειωδῶν ἀπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας γνώσεων, δι' ὧν δύναται νὰ μορφωθῇ ὁ νέος πολίτης οὐ μόνον μέλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας χρηστόν, ἐγκεντρισμένον διὰ τῶν

έθνικῶν χαρακτήρων, ἀλλὰ καὶ ἐργάτης δεξιὸς καὶ πεφωτισμένος ἐν παντὶ βιοτικῷ ἐπαγγέλματι, οὗ ἡ ἔλλογος ἄσκησις χρήζει ἀπαιτήτως κεφαλαίου τινὸς στοιχειῶδων γνώσεων». Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι μέχρι τοῦ 1880 ὡς σκοπὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων ἐτίθετο μόνον ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν μαθητῶν. Μόλις ἡ ἀπὸ 4 7)βρίου 1880 ἐγκύκλιος προσθέτει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ τὴν προπαρασκευὴν τῶν μαθητῶν διὰ τὴν ζωὴν. Πληρέστερον διέγραψεν τοῦτον ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895. Κατ' αὐτὸν σκοπὸς τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως εἶναι «ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τῶν παιδῶν καὶ ἡ διδασκαλία τῶν εἰς τὸν βίον χρησίων στοιχειῶδων γνώσεων». Τὸ ὑπὸ τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Θεοτόκη κατατεθὲν εἰς τὴν Βουλὴν τὸν Δ)βριον 1889 νομοσχέδιον «περὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως» δὲν ὥριζε τὸν σκοπὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Τοῦναντίον τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐταξία ὑποβληθὲν τὸν Ν)βριον τοῦ 1899 νομοσχέδιον «περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως» διέκρινε σαφῶς τὸν διπλοῦν σκοπὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ μάλιστα ἐνετόπιζεν ἐκάτερον αὐτῶν εἰς ἴδιον στάδιον τοῦ κύκλου ταύτης. Κατὰ τὸ νομοσχέδιον τοῦτο «ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις οὔσα ἀγωγὴ ἠθικὴ, θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ, δι' ἧς ἀναπτύσσονται ἀρμονικῶς αἱ ψυχικαὶ καὶ σωματικαὶ δυνάμεις τῶν ἐν αὐτῇ παιδευομένων, περιλαμβάνει δύο κύκλους μαθημάτων, τὸν κατώτερον, τετραετῆ, καὶ τὸν ἀνώτερον, τριετῆ ὄντα. Προτίθεται δ' αὐτῇ, ἐν μὲν τῷ κατωτέρῳ κύκλῳ, ἀπὸ τῆς πρώτης κατωτάτης μέχρι τῆς τετάρτης τάξεως, νὰ παράσχη τὴν πρώτην στοιχειώδη γενικὴν μόρφωσιν πρὸς πάντας τοὺς Ἑλληνόπαιδας, ἐν δὲ τῷ ἀνωτέρῳ κύκλῳ, ἀπὸ τῆς πέμπτης μέχρι τῆς ἑβδόμης καὶ ἀνωτάτης τάξεως, νὰ μεταδῶσιν πρὸς τοὺς μὴ βουλομένους νὰ φοιτήσωσιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ πάσας τὰς ἀναγκαίας στοιχειώδεις γνώσεις καὶ δεξιότητας, δι' ὧν θ' ἀνεδεικνύοντο αὐτοὶ πολῖται χρηστοὶ καὶ ἐπιτήδαιοι εἰς πᾶν πρακτικόν τοῦ βίου στάδιον». Διπλοῦν ἐπίσης τὸν σκοπὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων ὥριζε τὸ κατατεθὲν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Τσιριμῶκου κατὰ Ν)βριον τοῦ 1913 νομοσχέδιον «περὶ στοιχειώδους ἢ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως», ἥτοι «τὴν ἀρμονικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν δυνά-

μεων τῶν παιδων, τὴν θρησκευτικὴν, ἠθικὴν καὶ ἐθνικὴν μόρφωσιν αὐτῶν καὶ τὴν μετάδοσιν τῶν εἰς τὸν βίον ἀπαραιτήτων γνώσεων καὶ δεξιότητων». Πολὺ ἀπλούστερον διατυπώνει τὸν σκοπὸν αὐτῶν ὁ νῦν ἰσχύων νόμος «περὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως» ὑπ' ἀριθ. 4397, ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς ὡς ὑπεβλήθη τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1929 ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Γόντικα. «Σκοπὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων» κατὰ τοῦτον «εἶναι ἡ στοιχειώδης προπαρασκευὴ τῶν μαθητῶν διὰ τὴν ζωὴν καὶ ἡ παροχὴ εἰς αὐτοὺς τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς μόρφωσιν χρηστοῦ πολίτου στοιχείων».

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἀντιλήψεις τῆς πολιτείας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Μέχρι τοῦ 1880, ὅτε ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς διεξήγετο μὲ τὰ στοιχειώδη μέσα καὶ ἐπὶ ἴσους ὅροις, ὡς σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἐτίθετο μόνον ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τῶν μαθητῶν. Ἀφ' ἧς ὁμως ἡ ζωὴ ἤρχισε νὰ καθίσταται πολὺπλοκος καὶ νὰ προκαλεῖται ἀνταγωνισμὸς εἰς τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα, κατέστη ἀναγκαία ἡ μεσολάβησις τοῦ σχολείου πρὸς παρασκευὴν τῶν μαθητῶν διὰ τὸν μετέπειτα βίον των. «Ἦν ποτε χρόνος», λέγει ἡ ὑπ' ἀριθ. 7876 τοῦ 1880 ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου, «καθ' ὃν ἡ διὰ μηχανικῆς ἀσκήσεως μετάδοσις δι' ἑνὸς διδασκάλου πολλοῖς μαθηταῖς, συνωστίζομενοι καὶ ἀλληλοδιδασκομένοι, τῶν ἐμπειριῶν τῆς ἀσυνειδήτου ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς καὶ τῶν τεσσάρων τῆς ἀριθμητικῆς πράξεων μετὰ τινων στοιχείων θρησκευτικῶν καὶ ἱστορικῶν γνώσεων, ἐν τῇ τῶν παιδων μνήμῃ ὅπωςδήποτε ἀποτιθεμένων, ἐκρίνετο ἱκανὴ παιδεύσις καὶ ἐν τῷ βίῳ ἐφόδιον τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, προωρισμένων νὰ διανύσωσιν ἀνανταγώνιστον βιολογικὸν στάδιον καθ' ἀπλήν ἕξιν ἀσκούντες τὰ πρακτικὰ ἐπιτηδεύματα... Ὁ γεωργός, ὁ κτηνοτρόφος, ὁ κηπουρός, ὁ ἐργάτης, ὁ βιομήχανος, ὁ ἔμπορος, μικρὰς ἔχρηζον τότε ἀναπτύξεως πρὸς ἀσκήσιν τοῦ ἔργου των, κατὰ τινὰς προπαραδότους ἕξεις καὶ ἀμεταβλήτους κανόνας ἀσκουμένου ἐν τῇ ἀπλοϊκῇ κοινωνίᾳ... Ἀλλ' ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς ἡ ἐφαρμογὴ τῶν πορισμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ γεωργίᾳ, τῇ βιομηχανίᾳ καὶ τῷ ἐμπορίῳ καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς παγκόσμιος συναγωνισμὸς οὐ μόνον καθιστᾷ τοῦτο ἀδύνατον, ἀλλὰ καὶ δυστυ-

χεις τούς λαούς, τούς μή δυναμένους νά συμβαδίσωσιν ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ ὁδῷ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ». Διὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ μεταγενέστεραι πράξεις τῆς πολιτείας προσθέτουν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν εἰς τὸν βίον χρησίμων στοιχειωδῶν γνώσεων.

Τὸ 1899, κατόπιν τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου τοῦ 1897, ἐκρίθη ἀναγκαῖον νά τονισθῇ ἰδιαιτέρως ἡ ἀποψις τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς καὶ τὰ νομοσχέδια τοῦ Εὐταξία μνημονεύουν ρητῶς αὐτήν. Ὁμοίως τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913, ὑποβληθέντα ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν τῶν νικηφόρων πολέμων τοῦ 1912–1913, οἵτινες ἀνεπτέρωσαν τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ποιοῦνται εἰδικὴν μνεῖαν περὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς. Ἐπηκολούθησεν ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, συνέπεια τοῦ ὁποίου ἦτο ἡ ὑποχώρησις τῶν ἠθικῶν ἀξιών πρὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐψηφίσθη ὁ ἰσχύων περὶ στοιχειώδους ἐκπαιδύσεως τοῦ 1929 νόμος, ὅστις εἰς πρώτην μὲν μοῖραν μεταξὺ τῶν σκοπῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου θέτει τὴν προπαρασκευὴν τῶν μαθητῶν διὰ τὴν ζωὴν, ὡς δευτέρον δὲ σκοπὸν αὐτοῦ ὀρίζει τὴν παροχὴν τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς μόρφωσιν χρηστοῦ πολίτου στοιχείων. Δηλ. ὁ ἀρχικῶς τεθεὶς σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀντεστράφη. Πρῶτον εἶχομεν ἠθικὴν μόνον μόρφωσιν, κατόπιν πρῶτον ἠθικὴν καὶ ἔπειτα πρακτικὴν, καὶ τώρα πρῶτον πρακτικὴν καὶ ἔπειτα ἠθικὴν. Θὰ ἦτο βεβαίως παρακεκινδυνευμένον, ἂν ἐφθانون εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι σήμερον τίθεται ἡ ἠθικὴ μόρφωσις ἐν ἥσσοι μοῖρα τῆς πρακτικῆς, ἐκ μόνης τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὁ νόμος τοῦ 1929 ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν σκοπῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μνημονεῖει πρώτην ταύτην καὶ εἶτα τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τῶν μαθητῶν. Θὰ ἠδύνατό τις νά ἰσχυρισθῇ, ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐκ τύχης, ἂν καὶ τοιοῦτός τις ἰσχυρισμὸς δυσκόλως θὰ ἐγένετο πιστευτός, διότι κατὰ στοιχειώδη λογικὸν κανόνα ἐρχονται εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν πρῶτον αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι παραστάσεις καὶ κατόπιν αἱ ἐπενσιώδεις, καὶ μάλιστα, προκειμένου νά διατυπωθῇ εἰς τοσαύτης σημασίας ὀρισμὸς, ὅπως εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ σχολείου. Ἀποκλείων τὸ τυχαῖον τῆς τοιαύτης κατατάξεως ὑποστηρίζω, ὅτι, διατυπῶν οὕτω τὸν ὀρισμὸν ὁ νομοθέτης, ἐπίστευεν,

ὅτι βασικός σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι ἡ προπαρασκευὴ τῶν μαθητῶν διὰ τὴν ζωὴν, παρ' αὐτὸν δὲ καὶ ἡ δημιουργία χρηστῶν πολιτῶν. Τὴν γνώμην μου ταύτην στηρίζω κυρίως εἰς τὰς κρατούσας παρὰ τῆ κοινωνία ἀντιλήψεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποστη ὁ νομοθέτης, ἐκτὸς ἂν εἶχεν ἔντονον τὸ συναίσθημα τοῦ κινδύνου ἐκ τῆς παραμελήσεως τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Αἱ σκέψεις ὅμως, αἵτινες ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ νομοσχεδίου καὶ αἵτινες ἀναπτύσσονται εὐρύτατα, ἐν τῇ προτασσομένη αὐτοῦ εἰσηγητικῇ ἐκθέσει, τοῦναντίον δεικνύουν ὅτι παρ' αὐτῷ ἐπικρατεστέρα εἶναι ἡ ἀντίληψις, ὅτι τὴν προεξάρχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν σκοπῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἔχει ἡ προπαρασκευὴ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Οὕτως ἐν σελ. 6 τῆς γενικῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως γράφει: «Εἶναι δηλονότι ἀναγκαῖον, ὅπως ἡ παιδεία ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔχουσα ὑπ' ὄψει τὴν ἀτομικότητα τοῦ τροφίμου παράσχη εἰς αὐτὸν τὴν μόρφωσιν ἐκείνην, ἢ τοῦλάχιστον ἐπαρκῆ ταύτης στοιχεῖα, δι' ἧς οὗτος θὰ δυνηθῆ νὰ ἀσκήῃ δημιουργικῶς ἔργον τι ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὴ λησμονοῦσα, ὅτι δὲν ἀνατρέφει ἄτομα, ἀλλὰ μέλη ἑνὸς κοινωνικοῦ συνόλου, παράσχη εἰς αὐτὰ τὴν δυνατότητα ν' ἀναδειχθῶσι καλοὶ πολῖται, ἄνθρωποι τούτεστι μὲ πλήρη τὴν συνειδησιν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἐθνικοῦ συνόλου, ἐν ᾧ ζῶσι, πεπροικισμένοι μὲ ἰσχυρὰν τὴν θέλησιν καὶ ἀρτίαν τὴν ἰκανότητα, ὅπως διὰ τῆς ἐργασίας των καὶ τῆς ζωῆς των συντελέσωσιν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν καὶ προαγωγὴν αὐτοῦ τοῦ συνόλου. Παρὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν δηλονότι μόρφωσιν χρειάζεται καὶ ἡ γενικὴ τοιαύτη μὲ βάσιν τὴν κοινωνικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀρετὴν». Κατωτέρω δ' ἐν σελ. 18, συγκεφαλαῶν τὰ ἐλαττώματα τοῦ μέχρι τότε κρατοῦντος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος εὐρίσκει ὅτι ταῦτα εἶναι: 1) «ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικόν μας σύστημα δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας μας, διότι ἔλειπεν ἡ ἀναγκαία μελέτη τῶν ἀναγκῶν τῆς καὶ ἐνιαῖα διοικήσεως καὶ κατεύθυνσεως τῆς παιδείας... 2) ὅτι ἔδωσε μονομερῆ κατεύθυνσιν εἰς τὴν παιδείαν, καθαρῶς θεωρητικὴν, παραμελήσαν τὴν πρακτικὴν μόρφωσιν πρὸς βλάβην τῶν πλουτοπαραγωγικῶν κλάδων,

3) ὅτι παρημπόδισε τὴν ἐπίγνωσιν τῶν στοιχείων τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς βλάβην καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ὑλικῆς τοῦ λαοῦ ἀνυψώσεως». Καθυστέρησιν ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν δὲν παρετήρησε. Τοῦναντίον ὑποστηρίζει, ὅτι τὸ σχολεῖον ἐδᾶπάνησεν ὑπὲρ αὐτῆς περισσοτέρας ἀπὸ ὅ,τι ἔπρεπε δυνάμεις. «Εἶναι ἐξ ἄλλου ἀληθές—γράφει εἰς τὴν σελ. 17—ὅ,τι κατὰ κόρον γίνεται διδασκαλία περὶ σεβασμοῦ τῶν ἠθικῶν ἀξιών». Γενικῶς δὲ ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις ἔχει ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν τῆς πρὸς τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς ἀγωγῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐπιμένει. Ἐναφέρει βεβαίως καὶ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν μεταξὺ τῶν κατευθύνσεων τοῦ σχολείου, ἀλλὰ δὲν κρίνει ἀναγκαῖον νὰ τονίσῃ αὐτήν.

Ἐπίσης δὲν ἀναφέρει μεταξὺ τῶν σκοπῶν τοῦ σχολείου ὁ νόμος τοῦ 1929 καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀγωγὴν, ἐνῶ καὶ τοῦ 1899 καὶ τοῦ 1913 τὰ νομοσχέδια ρητῶς περιλαμβάνουν καὶ ταύτην. Ἴσως παραλείπει αὐτήν, διότι φρονεῖ, ὅτι μέχρι τοῦδε ἀρκούντως ἐκαλλιεργήθη. «Ἐξαιρέσωμεν—λέγει εἰς τὴν σελ. 16 τῆς ἐκθέσεως—τὴν συστηματικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἐθνικοῦ ἰδανικοῦ...».

Ἐπιμένω τόσον ἐπὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, διότι δι' αὐτοῦ ἐκφράζονται αἱ ἀντιλήψεις τῆς πολιτείας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἰδανικά τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ἐσχάτως καὶ Κράτος καὶ κοινωνία ἤρχισαν ν' ἀνησυχοῦν διὰ τὴν παρατηρουμένην κατὰπτωσιν τῶν ἠθικῶν ἀξιών.

Μετὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον καὶ εὐθὺς ὡς παρήλθεν ἡ ἐξ αὐτοῦ μέθη, ἐνεφανίσθη ἡ καὶ νῦν μαστίζουσα τὴν ἀνθρωπότητα οἰκονομικὴ κρίσις. Ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς ἔγινε τραχύτατος. Αἱ ἀνάγκαι τῶν ἀνθρώπων, λόγῳ τῆς εὐκολίας τῆς πληρώσεως αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, καθ' ἓν τὰ οἰκονομικὰ μέσα ἦσαν ἄφθονα, ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ οἰκονομικὴ αὐτῶν ἀντοχὴ ἠλαττώθη σημαντικῶς. Ἡ δυσαναλογία τῶν πόρων πρὸς τὰς ἀνάγκας ἐπέφερε τὴν μέχρι ἐξαντλήσεως ἔντασιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς. Ὑπὸ τὴν ἀτμοσφαῖραν δὲ ταύτην συνταχθεὶς ὁ νόμος 4397 εὐλόγως ὡς κύριον σκοπὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως θέτει τὴν προπαρασκευὴν τῶν μαθητῶν διὰ τὴν ζωὴν. Ἄλλ' ἢ προσή-

λωσις εἰς τὸ ὑλικὸν μέρος τῆς ζωῆς εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἀδιαφορίαν ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν μέρος, τὸ ὁποῖον ἀρκούντως ἤδη εἶχε τραυματισθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου. Καὶ παρετηρήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἠθικὴ κατάπτωσις πρωτοφανῆς. Καταχρήσεις μεγάλα ἔλαβον χώραν. Κακουργήματα φρικιαστικὰ διεπράχθησαν. Ἡ ἔκλυσις τῶν ἠθῶν ἔφθασεν εἰς ἀφάνταστον σημεῖον. Μεγάλῃ μερὶς τοῦ καθημερινοῦ τύπου κατήντησε δεξαμενὴ πάσης βαρβαρότητος. Τὰ θεάτρα κατέπεσαν εἰς ἀσέμνους καὶ αἰσχρὰς ἐπιδείξεις. Καμμία ἀπὸ τὰς προπολεμικὰς ἀξίας δὲν ἔμεινεν εἰς τὴν θέσιν τῆς. Ὅλη αὐτὴ ἡ χαλάρωσις φυσικὸν ἦτο νὰ γεννήσῃ τὴν ἀγανάκτησιν τῆς ὑγιοῦς μερίδος τῆς κοινωνίας. Καὶ ἤρχισεν ἤδη ἡ ἀντίδρασις.

Ἀπὸ ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις ἀκούεται φωνὴ διαμαρτυρίας. Καὶ πολὺ εὐλόγως ζητεῖται ἀπὸ τὸ σχολεῖον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀνύψωσιν. Διὰ τοῦτο τὸ Κράτος ἔχει χρέος νὰ καθορίσῃ σαφῶς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ. Προπολεμικῶς τὸ σχολεῖον ἐγνώριζε τί ἐζητεῖτο παρ' αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς θρησκείας, τῆς πατρίδος, τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἐνέπνεον τὰς προσπάθειάς του. Αἱ ἰδέαι αὗται τῶρα ἐκλονίσθησαν. Θὰ ἀγωνισθῆ τὸ σχολεῖον νὰ ἀναστηλώσῃ αὐτὰς ἢ θὰ στραφῆ πρὸς ἄλλους σκοποὺς; Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 80871 τῆς 30 Δεβρίου 1930 ἐγκυκλίου του ὡς ἰδανικὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἔθηκε τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως, δηλ. τῆς λαϊκῆς εὐημερίας καὶ τῆς δημιουργίας ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Ἀναμφισβητήτως τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἀναγέννησις. Ἄλλ' ὁ ὅρος οὗτος εἶναι γενικώτατος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ σχολεῖον. Ἡ πολιτεία ἔχει πρὸ ἑαυτῆς πλέον συγκεκριμένον τὸ πρόβλημα τοῦ σκοποῦ τοῦ σχολείου. Διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν τὸ σχολεῖον θὰ ἐπιδιώξῃ τὴν καλλιέργειαν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἢ θὰ προτιμήσῃ τὸν ψυχρὸν ὀρθολογισμόν, τὸν ἐθνικὸν φρονηματισμόν ἢ τὰς διανθηραπιστικὰς ἀρχάς, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἠθικῶν ἢ τῶν ὑλικῶν μᾶλλον δυνάμεων; Ἀπέναντι τῶν ζητημάτων τούτων ἐφίξει νὰ καθορίσῃ σαφῶς τὴν θέσιν τῆς ἢ πολιτείας, ἄλλως τὸ σχολεῖον, παλαιὸν μετὰ τῶν δύο ἀντιθέτων τάσεων, θὰ εἶναι πάντοτε ἄκαρπον.

2. ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Κατὰ τὸ ἄρθρ. 4 τοῦ νόμου τοῦ 1834 «εἰς ἕκαστον δῆμον θέλει συσταθῆ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνά ἓν σχολεῖον δημοτικόν, διατηρούμενον κατὰ τὰ ὀριζόμενα εἰς τὸν περὶ δήμων νόμον»¹.

Διὰ τοῦ νόμου τούτου ἡ ἴδρυσις καὶ συντήρησις τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀνετίθετο εἰς τοὺς δήμους. Ἄλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν ἕνεκα τῆς οἰκονομικῆς ἀνεπαρκείας τῶν δήμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῆς ἐλλείψεως διδασκάλων, ἐλάχιστα σχολεῖα κατωρθώθη νὰ ἰδρυθῶν. Τὸν χειμῶνα τοῦ 1834, ὅτε μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κράτους, οὐδὲν σχολεῖον εὐρέθη ἐν αὐτῇ λειτουργοῦν, εἰς δὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα μόνις 20—30 ὑπῆρχον. Τὴν 21 Ἰουλίου 1834 ὁ Ἄρμανσπεργ ἀπηύθη πρὸς τὸν τότε Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας Κ. Σχινᾶν ἀστρηρότατον διάταγμα, διότι δὲν ἐφρόντισε μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως, διέταττε δὲ αὐτὸν νὰ πράξῃ τοῦτο ἀνυπερθέτως. Παρὰ ταῦτα ὁμως καὶ παρ' ὅτι ὁ Σχινᾶς ἀπελύθη ἀμέσως κατόπιν, διότι δὲν ἐφρόντιζεν ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως, μέχρι τοῦ 1837 οὐδόλως ἐβελτιώθη αὕτη. Τὴν 20 Ἰανουαρίου 1837 ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Ἀναστάσιος Πολυζωίδης ἔγραφεν, ὅτι οὐδὲν ἔδαπανήθη εἰς ἴδρυσιν σχολείων ἐκ τῶν πολλῶν χρημάτων, ἅτινα ἔδαπανήθησαν εἰς ἄλλους σκοποὺς. Ἐν τούτοις ἡ Κυβέρνησις, κατ' ἐπιφάνειαν τοῦλάχιστον, ἐδείκνυεν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Δι' ἐπαπειλημένων ἐγκυκλίων τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας συνίστα εἰς τοὺς δήμους τὴν ἴδρυσιν σχολείων. Τὴν 26 Μαρτίου 1837 ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 11032 ἐγκυκλίου του ἔγραφε πρὸς τοὺς Νομάρχας «Νῦν (!) δὲ βλέποντες τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ τακτοποιηθῆ καὶ νὰ ἐξαπλωθῆ εἰς ὅσον τὸ δυνατόν πλειότερους δήμους ἡ τακτικὴ δημοδιδασκαλία κατὰ τὴν ἔφεσιν τῆς

1. Ἄρθρ. 17 § 2 ν. 27)8 Ἰαν. 1834 «Ἀνατίθεται εἰς τοὺς δήμους ἡ ἀκριβῆς ἐκτέλεσις ὅλων τῶν ὑποχρεώσεων ὅσαι πηγάζουσιν ἡ ἐκ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ των ἡ ἐκ νομίμων ἠθικῶν λόγων». Ἄρθρ. 18 «ὡς τοιαῦται ὑποχρεώσεις τῶν δήμων κατὰ τὸ ἄρθρ. 17 θεωροῦνται πρὸ πάντων... δ' ἡ σύστασις καὶ διατήρησις τῶν προκαταρκτικῶν σχολείων».

Α. Μ. ἀναγκαζόμεθα νὰ σᾶς προσκαλέσωμεν νὰ ἐνεργήσητε τὰ ἑξῆς: α) εἰς ὄλους τοὺς συστηθέντας δήμους τοῦ Κράτους θέλετε ἔχει ὑπ' ὄψιν, ὅτι βαθμηδὸν πρέπει νὰ βαλθῆ εἰς ἐνέργειαν ὁ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμος, καὶ νὰ προσπαθῆτε ἐπομένως εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τήρησιν αὐτοῦ, β) νὰ προτρέπητε τοὺς δήμους νὰ θέτωσιν εἰς τοὺς προϋπολογισμοὺς των ποσότητά τινα ἀνάλογον τῆς καταστάσεώς των πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ὑπαρχόντων ἢ καὶ οἰκοδομὴν νέων δημοτικῶν σχολείων, ... ε) ἄλλο μέσον εὐκολῦνον τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων δύνασθε νὰ μεταχειρισθῆτε τὸ ἑξῆς: ἐπειδὴ ὅλοι σχεδὸν οἱ δήμοι καὶ αὐτοί, οἱ τῆς τρίτης τάξεως τῶν χωρίων ἔχουσι χρεῖαν γραμματέως δημοτικοῦ ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τὸν δημοδιδάσκαλον καὶ ὡς γραμματέα, ὅστις εἰς ρητὰς ἡμέρας καὶ ὥρας ἤθελε γράφει ἐντὸς τοῦ δημαρχείου, τὸ ὅποῖον βέβαια εἰς τοὺς δήμους τῶν χωρίων δὲν ἔχει ἐργασίας ἀδιακόπως. Μὲ τοῦτον τὸν τρόπον οἱ δήμοι οὗτοι δύνανται νὰ θεραπεύσωσι καὶ τὰς δύο ἀνάγκας μὲ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔξοδον ἢ μὲ μικράν τινα προσεκχορήγησιν, ἥτις ἡμπορεῖ νὰ δίδεται εἰς φάκναν ἀπὸ τοὺς μαθητάς».

Ἄλλ' αἱ συστάσεις ἔμενον συστάσεις. Σχολεῖα δὲν ἰδρύνοντο, διότι οἱ δήμοι δὲν διέθετον χρήματα, τὸ δὲ Κράτος παρὰ τὴν ὑποχρέωσιν, ἣν εἶχεν ἀναλάβει διὰ τοῦ ἀρθρ. 59 τοῦ νόμου τοῦ 1834 οὐδὲν ἐδαπάνᾳ ὑπὲρ τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσε μέχρι τοῦ 1844, ὅτε τὸ Κράτος ἠναγκάσθη νὰ θέσῃ εἰς τὸ διάταγμα (ἀρθρ. 11) διάταξιν, καθ' ἣν «εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν συντρέχει καὶ τὸ Κράτος κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀνάγκης τῶν δήμων». Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διατάξεως ταύτης τὸ Κράτος ἐχορήγει κατ' ἔτος εἰς τοὺς ἀπόρους ἐκ τῶν δήμων συνδρομὴν τινὰ, τοιοῦτοτρόπως δὲ ἤρχισαν νὰ ἰδρύνωνται βαθμηδὸν περισσότερα σχολεῖα¹. Ἄλλὰ κοὶ κατόπιν οἱ δήμοι ἐξηκολούθουν νὰ μὴ εἶναι πρόθυμοι εἰς τὴν σύστασιν σχολείων ἀναλό-

1. Κυρίως τὰ σχολεῖα ἤρχισαν νὰ λαμβάνουν περισσότεραν διάδοσιν ἀπὸ τοῦ 1857, ὅτε ἀνέλαβε νὰ προκαταβάλλῃ τοὺς μισθοὺς τῶν δημοδιδασκάλων τὸ Κράτος.

γως πρὸς τὰς ἐκπαιδευτικὰς τῶν ἀνάγκας. Ἐνίοτε δὲ διὰ κομματικούς λόγους ὑπὸ τὸ πρὸςχημα, ὅτι δὲν εἶχον πόρους καὶ ἰδρυμένα σχολεῖα ἐζήτησαν τὴν κατάργησιν. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας νὰ ἐκδώσῃ τὴν ὑπ' ἀριθ. 8503 τῆς 28 Ἰουλίου 1867 ἐγκύκλιον¹, δι' ἧς ἐδήλου ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ ἐπινεύσῃ εἰς διάλυσιν δημοτικοῦ σχολείου ἅπαξ συστηθέντος, διότι . . . δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ποτε ἡ ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἢ ἐκπαιδεύσις δηλονότι τοῦ λαοῦ, δευτερεύουσα οἰασθήποτε ἄλλης δημοτικῆς ἀνάγκης». Διὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης λόγον τὸ Ὑπουργεῖον ἠναγκάσθη ν' ἀναλάβῃ διὰ τοῦ ἀπὸ 14 Αὐγούστου 1882 διατάγματος τὴν δι' ἰδίων δαπανῶν συντήρησιν τῶν πλήρων δημοτικῶν σχολείων². Ὁ οὐσιώδης ὅμως λόγος τῆς κακοδαιμονίας τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καθ' ὃ χρονικὸν διάστημα αὕτη ὑπήγετο εἰς τοὺς δήμους, εἶναι ἡ μισθοδοσία τῶν δημοδιδασκάλων. Οἱ δῆμοι ἐπλήρωνον ὅσους ἤθελον, ὡσάκις ἤθελον καὶ ὅσον ἤθελον. Ὑπὸ τοιούτους δὲ ὅρους δὲν ἐδέχοντο νὰ διορίζωνται εἰμὴ οἱ φίλοι τῶν δημοτικῶν ἀρχόντων. Οἱ λοιποὶ προετίμων νὰ εὐρίσκωνται ἐκτὸς θέσεως, ἢ, ἂν διορίζοντο, κατετυρανοῦντο. Ἄν τώρα εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς κακῆς πίστεως τῶν δήμων προσθέσωμεν καὶ τὰς περιπτώσεις τῆς πραγματικῆς ἀνεπαρκείας αὐτῶν, θὰ λάβωμεν ἰδέαν τινὰ τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως τοῦ τότε δημοδιδασκάλου. Μάτην τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διεκήρυττεν³, ὅτι «τὸ κυριώτατον τῶν προσκομμάτων, ὅσα ἀπαντᾷ ἢ πρόοδος τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ἀντικειμένου τῶν φροντίδων τῆς Κυβερνήσεως, εἶναι ἡ καθυστέρησις τοῦ μισθοῦ τῶν δημοδιδασκάλων» καὶ διέταξε τοὺς νομάρχας νὰ καταστήσουν πραγματικὴν τὴν ἐπιβαρύνουσαν τοὺς τε δημάρχους καὶ εἰσπράκτορας εὐθύνην τῆς

1. Ὁμοία εἶναι καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 3331 τῆς 2 Μαΐου 1874 ἐγκύκλιος.

2. Ἀλλὰ τὰ σχολεῖα ταῦτα μετὰ μικρὸν κατηργήθησαν, ἀφοῦ ἐδαπανήθησαν περὶ τὰς 400.000 δρ.

3. Ἐγκ. Ὑπ. Παιδ. ὑπ' ἀριθ. 748 τῆς 8 Φεβρουαρίου 1856.

παραβάσεως τοῦ ἄρθρ. 30 τοῦ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμου¹. Οἱ δημοδιδάσκαλοι δὲν ἐπληρώνοντο καὶ διὰ τοῦτο ἢ δὲν ἐδέχοντο νὰ διορισθοῦν ἢ διοριζόμενοι δὲν εἰργάζοντο. Εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην ἔθεσε τέρμα ὁ νόμος ΤΛΗ' τῆς 12 'Ιουλίου 1856, κατὰ τὸν ὁποῖον «οἱ ὑπὸ τῶν δημοτικῶν ταμείων πληρωνόμενοι μισθοὶ τῶν δημοδιδασκάλων καὶ δημοδιδασκαλισσῶν, κατὰ τὰ ἐν τοῖς δημοτικοῖς προϋπολογισμοῖς ἐνιαυσίως ψηφιζόμενα, προκαταβάλλονται ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου, τὸ ὁποῖον αὐτοδικαίως ἀπολαμβάνει αὐτοὺς ἐκ τῶν πρώτων εἰσπράξεων τῶν δημοτικῶν ἐσόδων». Διὰ τοῦ νόμου τούτου ἀνέπνευσεν ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδεισις καὶ ἀπὸ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἤρχισε νὰ γίνηται πραγματικὴ ἐργασία πρὸς ἐξάπλωσιν καὶ βελτίωσιν αὐτῆς. Ἄλλὰ τὸ οικονομικὸν βάρος, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε δι' αὐτοῦ τὸ Κράτος, ἐγένετο ὀσημέραι βαρύτερον. Οἱ δῆμοι δὲν κατέβαλλον τὰς εἰσφοράς των καὶ τοιουτοτρόπως τὸ Κράτος, ἔμενεν ἐκτεθειμένον διὰ μεγάλα ποσά, ἀνεληθόντα μέχρι τέλους τοῦ 1887 εἰς δραχ. 6.766.197². Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ προκαλέσῃ τὸν νόμον ΑΧΜΑ' τῆς 9 'Ιανουαρίου 1888 «περὶ συστάσεως ταμείου τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως», δι' οὗ ἰδρύθη ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως εἰδικὸν ταμεῖον μὲ τὸν ἀπακλειστικὸν σκοπὸν νὰ συντηρῇ τὰ συμφώνως πρὸς τὸν νόμον περὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ὑπάρχοντα ἢ μέλλοντα νὰ συστηθοῦν σχολεῖα ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἀνεγείρη δὲ ἡ ὀπωσδήποτε ἀποκτήσῃ βαθμηδὸν καταλλήλους διὰ τὰ ἐκπαιδευτήρια ταῦτα οἰκοδομάς. Πόροι τοῦ ταμείου ὠρίσθησαν α) συνδρομὴ τοῦ δημοσίου, μὴ ὑπερβαίνουσα τὰς δρ. 1.200.000 ἐτησίως, β) εἰσφορά τῶν δήμων ἴση πρὸς μίαν δραχμὴν καθ' ἑκάστην ψυχὴν τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῶν δημοτῶν, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι κατωτέρα τῶν 15 ο)ο, οὐδ' ἀνωτέρα τῶν 50 ο)ο τῶν ἐξ ἀμέσων καὶ ἐμμέσων φόρων εἰσπράξεων τῶν δήμων, ἀφήνουσα ἐν πάσῃ περι-

1. «Ὁ τεταγμένος μισθὸς τοῦ δημοδιδασκάλου θέλει πληρῶνεσθαι τακτικῶς εἰς τὸ τέλος ἐκάστου μηνὸς ἀπὸ τῶν δημοτικῶν εἰσπράκτορα».

2. Ἐκδ. Νομολ. Εὐταξία σελ. 10.

πτώσει υπόλοιπον ¹ ὑπὲρ αὐτῶν ἐκ δρ. 2000, καὶ ἐπιτρέπουσα τὴν αὐξήσιν τῶν φόρων τούτων μέχρι 1/2 ο)ο, γ) οἱ τόκοι τῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας διατελούντων κληροδοτημάτων, τῶν μὴ προωρισμένων δι' εἰδικούς σκοπούς, δ) εἰσφορά τῶν διατηρουμένων Μονῶν, ἴση πρὸς τὰ 5 ο)ο τοῦ ὄλου τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν ², ε) τὰ καταβαλλόμενα παρ' ἰδιωτῶν, μονῶν καὶ κοινοτήτων ποσὰ πρὸς συντήρησιν σχολείων, στ) ἰδιαιτέρας καταβολαὶ τῶν ἐήμων, ζ) τὰ δυνάμει τοῦ νόμου ΑΦΝΗ' καὶ τοῦ νόμου περὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἐπιβαλλόμενα πρόστιμα καὶ χρηματικαὶ ποιναὶ, καὶ η) οἱ τόκοι τῶν κεφαλαίων τοῦ ταμείου. Τὸ ταμεῖον ἐτέλει ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ γενικοῦ λογιστηρίου, τοῦ τμηματάρχου τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ τοῦ τμηματάρχου τῆς δημοτικῆς διοικήσεως τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἐκ τῶν πόρων τούτων κατεβάλλοντο α) οἱ μισθοί, τὰ ἐνοίκια καὶ τὰ ἐπιμισθία τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων, β) τὰ ἐνοίκια τῶν διδασκηρίων, ἡ ἀξία τῶν ἀνεγειρομένων ἢ προσκτωμένων τοιούτων καὶ ἡ δαπάνη τῆς προμηθείας διδασκτικῶν ὀργάνων, σκευῶν, ἐπίπλων, βιβλίων κλπ. καὶ γ) τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ταμεῖον τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν προωρίζετο νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τῆς συντηρήσεως τῶν δημοτικῶν σχολείων. Οἱ κατὰ καιρούς Ὑπουργοὶ πρὸς ἱκανοποίησιν κομματικῶν ἀπαιτήσεων, χωρὶς νὰ ὑπολογίζουσι τὴν ἀντοχήν του, προέβαινον εἰς τὴν ἴδρυσιν σχολείων καὶ τὸν διορισμὸν διδασκάλων, οὕτω δὲ τοῦτο κατῴρθωσεν νὰ παρουσιάσῃ κατ' ἔτος ἐλλείμματα, συμπληρούμενα ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἅτινα ἀπὸ τῆς λειτουργίας του μέχρι τέλους Μαΐου 1892 συνεποσοῦντο κατὰ τὸν ὑποβλη-

1. Τὸ υπόλοιπον τοῦτο διὰ τοῦ ν. ΑΧΟΘ' τῆς 23 Δεκεμβρίου 1888 ἠυξήθη εἰς 3000 δρ.

2. Διὰ τοῦ ν. ΑΠΜΑ' τῆς 27 Μαρτίου 1891 ἡ συνδρομὴ τῶν Μονῶν ὠρίσθη εἰς 150.000 δρ. ἐν ὄλῳ ἐτησίως ἐπὶ τῇ βάσει ποσοστοῦ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν, μὴ ὑπερβαίνοντος τὰ 10 ο)ο. μὴδὲ μικροτέρου τῶν 3 ο)ο.

θέντα τότε ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ λογιστηρίου εἰς τὴν Βουλὴν λογαριασμὸν εἰς δρ. 5.723.247. Ἄλλὰ καὶ ἄλλο τρωτὸν ἐξ ἴσου σοβαρὸν ἐκείχε τὸ ἐν λόγῳ ταμεῖον. Χάρις εἰς τὴν κακὴν διοίκησιν τῶν Κυβερνήσεων τὰ σχολεῖα δὲν ἰδρύνοντο συμφώνως πρὸς τὰς ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγκας ἐκάστου δήμου, οὐδὲ οἱ διδάσκαλοι διωρίζοντο ἀναλόγως πρὸς τὰς ἀνάγκας ἐκάστου σχολείου, ἀλλ' ἐρρυθμίζοντο ἀπὸ τὰ κομματικὰ συμφέροντα. Εἰς ἄλλα μέρη δὲν ὑπῆρχον σχολεῖα ἢ τὰ ἰδρυμένα δὲν ἐλείττυρον ἐλλείπει προσωπικοῦ καὶ εἰς ἄλλα ἐλείττυρον περισσότερα τοῦ δέοντος καὶ μὲ ὑπεράριθμον προσωπικόν. Οὕτω δὲ συνέβαινεν ὥστε ἄλλοι μὲν δήμοι νὰ μὴ ἔχουν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, καίτοι κατέβαλλον τὰς διαταύτην δαπάνας, ἄλλοι δὲ νὰ ἔχουν ὑπερτροφικὴν, ἀπαιτοῦσαν πολὺ μεγαλυτέραν τῆς καταβαλλομένης δαπάνης. Ἐνῶ π.χ. ὁ δήμος Ἀθηναίων εἰσέφερε 200.000 δρ., ἡ δαπάνη τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀνήρχετο εἰς 400.000 δρ., διότι τὸ προσωπικόν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ 92, εἰς ὅσους ἀνήρχετο κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1890, ἠξήθη τὸ 1892 εἰς 173, δηλ. εἰς τὸ διπλάσιον. Ἐνῶ ὁ νομὸς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἠρίθμει δημοδιδασκάλους ἀμφοτέρων τῶν φύλων 336, ὁ τῆς Ἀχαΐας καὶ Ἡλίδος 234 καὶ ὁ τῆς Ἀρκαδίας 208, ὁ νομὸς Μεσσηνίας εἶχε μόνον 150 δημοδιδασκάλους, τῆς Φθιώτιδος καὶ Φακίδος 141 καὶ τῶν Τρικκάλων μόλις 53. Ἦργουν 507 δημοτικὰ σχολεῖα καὶ ἰσάριθμα γραμματοδιδασκαλεῖα, ἐλλείπει προσωπικοῦ.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους τὸ ταμεῖον τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν ἠδυνήθη νὰ ζήσει πλέον τῆς τετραετίας, καταργηθὲν διὰ τοῦ νόμου ΒΠΕ' τῆς 12 Αὐγούστου 1892, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπανῆλθε τὸ σύστημα τῆς καταβολῆς τοῦ μισθοῦ τῶν δημοδιδασκάλων ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, εἰς τὸ ὁποῖον περιήρχοντο οἱ πόροι τοῦ καταργηθέντος ταμείου.

Ἄλλὰ πάλιν τὸ δημοσίον ὑφίστατο ζημίας ἐκ τῆς συντηρήσεως τῶν δημοτικῶν σχολείων, διότι οἱ δήμοι καθυστεροῦν τὰς εἰσφορὰς των. Ἦναγκάσθη λοιπὸν νὰ ψηφίσῃ τὸν νόμον ΒΤΜΘ' τοῦ 1895, διὰ τοῦ ὁποῖου (ἄρθρ. 54) ὠρίσθη, ὅτι τὰ ἔξοδα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καταβάλλονται ὑπὸ τῶν δήμων, πληρώνονται

δὲ ὑπὸ τῶν κατ' ἐπαρχίας δημοσίων ταμείων ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῶν εἰσπραττομένων δημοτικῶν ἐσόδων ἐπὶ τῇ βάσει χρηματικῶν ἐνταλάτων τῶν ἀρμοδίων δημάρχων. Διετηρήθη δηλ. τὸ μέτρον τῆς καταβολῆς τῶν δαπανῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὑπὸ τῶν δημοσίων ταμείων, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς καταθεθιμένα δημοτικά ἔσοδα καὶ ἐφ' ὅσον θὰ ἐξεδίδοντο τὰ σχετικὰ ἐντάλατα ὑπὸ τοῦ δημάρχου. Δι' αὐτοῦ ἐξησφαλίσθη μὲν τὸ δημόσιον ἀπὸ τὰς ζημίας του, ἔρριπεν ὁμως πάλιν τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν δήμων καὶ οὕτως ἐπανελήφθησαν, μετριασμένα μὲν, ἀλλ' ἀρκοῦντως ἐπιβλαβῆ, τὰ πρὸ τοῦ 1856 κακά.

Ἡ κατάστασις αὐτή, ἡ ὁποία συνετέλεσεν οὐχὶ ὀλίγον εἰς τὴν χαλάρωσιν τῆς δημοτικῆς μας ἐκπαιδεύσεως, ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1920, ὅτε πλέον ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων ἠναγκάσθη τὸ Κράτος διὰ τοῦ νόμου 2125 ν' ἀναλάβῃ αὐτὸ ἐξ ὀλοκλήρου τὰς δαπάνας τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καθ' ὅλον τὸ Κράτος «καταργουμένης πάσης διὰ τὰς δαπάνας ταύτας ὑποχρέωσεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων». Εἰς ἀντάλλαγμα καὶ πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν τούτων περιῆλθον εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον οἱ μέχρι τότε ὑπὸ τῶν δήμων εἰσπραττόμενοι φόροι ἐπὶ τῶν ὠνίων καὶ τῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων.

Ὁ νόμος 2125 ἀποτελεῖ σημαντικὸν σταθμὸν εἰς τὴν πρόοδον τῆς παρ' ἡμῖν στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, διότι ἐξησφάλισε τὸ οἰκονομικὸν μέρος αὐτῆς καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὸ προσωπικὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων τὴν ψυχικὴν ἡρεμίαν, ἣτις μέχρι τότε διεσπᾶτο λόγῳ τῶν οἰκονομικῶν, συνθηκῶν, ὑφ' ἃς διετέλει. Ἐνεκα ὁμως τοῦ λόγου τούτου δὲν παύει νὰ εἶναι συμπτωματικός. Ἀπεδείχθη καλός, διότι ἡ κατάστασις τῶν δήμων ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαχειρισθοῦν τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν. Ἀλλὰ φυσικῶς ἡ διοίκησις αὐτῆς ἀνήκει εἰς τοὺς δήμους καὶ τὰς κοινότητας. Οἱ διοικητικοὶ οὗτοι ὄργανισμοὶ γνωρίζουν καλύτερον παντὸς ἄλλου τὰς ἀνάγκας τῆς περιφέρειας των καὶ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν πλήρωσιν αὐτῶν. Παρακολουθοῦνται ἄλλως τε ἐγγύτερον παρὰ τῶν δημοτῶν καὶ ἐλέγχονται ἀποτελεσματικώτερον. Οἱ δῆμοι καὶ

αί κοινότητες θά φροντίζουν νά προσλαμβάνουν τούς καλύτερους διδασκάλους καί νά έποπτεύουν μετὰ περισσοτέρου ένδιαφέροντος αὐτούς, νά κανονίζουν τήν άμοιβήν των συμφώνως μέ τήν πραγματικήν των άξίαν καί τάς συνθήκας τοῦ τόπου, νά βελτιώνουν έν γένει τήν στοιχειώδη των έκπαίδευσιν. Ἀπέναντι αὐτῶν τῶν πλεονεκτημάτων άντιτάσσεται, ὅτι οἱ δημοδιδάσκαλοι έν τοιαύτη περιπτώσει θά εἶναι ὑποχείριοι τῶν δημοτικῶν άρχόντων. Ἀλλά τοῦτο δέν εἶναι άναπόφευκτον. Δύνανται νά ληφθοῦν τοιαῦτα μέτρα, ὥστε νά εξασφαλισθῆται ἡ θέσις τῶν διδασκάλων κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν δήμων. Ἄλλως τε έσχάτως αἱ κοινότητες καί οἱ δήμοι έπέδειξαν άρκετά σημεῖα ώριμότητος. Τό παράδειγμα τῶν διδασκαστηρίων εἶναι άρκούντως πειστικόν. Εἰς διάστημα ὀλίγων έτῶν καί μέ μικράν συνδρομήν τοῦ Κράτους άνηγέρθησαν καί εἰς τά μικρότερα άκόμη χωρία θαυμάσια διδασκαστήρια χάρις εἰς τό ένδιαφέρον καί τήν ζωτικότητα τῶν δήμων καί κοινοτήτων. Εἶναι άληθές, ὅτι έπί τοῦ παρόντος εἶναι δυσχερές ν' άναλάβουν καί τήν στοιχειώδη έκπαίδευσιν οἱ δήμοι καί αἱ κοινότητες, καί δι' άλλους λόγους, άλλά καί διότι ἔχουν πολλές καί άμέσους άνάγκας ν' άντιμετωπίσουν, ἡ κατεύθυνσις ὁμως τοῦ Κράτους πρέπει νά εἶναι αὐτή, ν' άναλάβουν αἱ διοικητικά μονάδες τήν στοιχειώδη έκπαίδευσιν.

2. Ἐπειτα άπό τόσων αἰῶνων συμβίωσιν μέ τούς Τούρκους, αὐτή ἡ θρησκεία τῶν ὀποίων έπέβαλλεν εἰς τά θήλεα τόσους περιορισμούς, ὥστε νά εύρίσκωνται ταῦτα εἰς τό περιθώριον τῆς κοινωνίας, φυσικόν ἦτο νά δημιουργηθῆ καί παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ παρομοία συνείδησις. Ἡ γυνή συμφώνως πρὸς τήν κρατοῦσαν κατὰ τούς πρώτους χρόνους τῆς έλευθερίας άντίληψιν, περιοριζομένη αὐστηρῶς εἰς τήν οικογενειακήν ζωήν, δέν έπρεπε νά έρχηται εἰς έπικοινωνίαν μέ τούς άνδρας. Πολύ ὀλιγώτερον έπρεπε νά φοιτοῦν τά κοράσια εἰς τό αὐτό σχολεῖον μέ τά άρρενα. Τά μέσα ὁμως τοῦ Κράτους δέν έπέτρεπον κατ' άρχάς τήν ίδρυσιν εἰς ὅλα τά μέρη ίδιαιτέρων σχολείων δια τά θήλεα. Δια τοῦτο τό άρθρ. 58 τοῦ νόμου τοῦ 1834 δέν άπηγόρευσε μέν τήν συμφοίτησιν, ὥρισεν ὁμως, ὅτι «τά σχολεῖα τῶν κορασίων, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατόν,

πρέπει νά είναι χωριστά ἀπό τὰ τῶν παιδίων, νά προΐστανται δέ αὐτῶν διδασκάλισσαι».

Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἔτεινον καὶ αἱ μεταγενέστεραι προσπάθειαι τοῦ Κράτους. Διὰ τῆς ὑπ' ἀρ.θ. 4486 τῆς 4 Νοεμβρίου 1852 ἐγκυκλίου του τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἔγραφε πρὸς τοὺς Νομάρχας : «Προνοοῦντες ὑπὲρ τῆς τακτικῆς προσεκπαίδεύσεως τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ἔφεσιν τῆς Α. Μ. καὶ θεωροῦντες, ὅτι εἰς τοὺς πλείστους τῶν δήμων τοῦ Κράτους, παραμελουμένης τῆς ἐκπαίδεύσεως τῶν κορασίων, ἢ προεκπαίδευσίς τῆς νεολαίας γίνεται ἑτεροζύγως, κρίνομεν πρέπον καὶ ἀναγκαῖον ἅμα νά ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ὑμῶν, ἵνα προσπαθήσητε περὶ τῆς βαθμηδὸν συστάσεως σχολείων κορασίων οὐ μόνον εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πολυπληθεστέρους δήμους τοῦ ὑπὸ τὴν διοίκησίν σας νομοῦ». Δι' ἄλλης ὑπ' ἀριθ. 1334 τῆς 12 Μαρτίου 1856 συνίστα ὁμοίως «προσκαλεῖσθε ἑπομένως κ. Νομάρχα, νά ὑποδείξητε τὴν ἀναπόφευκτον εἰς τὸ ἐξῆς ἀνάγκην τῆς ἐκπαίδεύσεως τοῦ γυναικείου φύλου, εἰς ἅπαντας, εἰ δυνατόν, τοὺς δήμους τῆς τοῦ καθ' ὑμᾶς νομοῦ περιφερείας, παριστῶντες εἰς τοὺς πολίτας τὸ ἀτελὲς ἄλλως τῆς ὀρθῆς παιδαγωγίας τῶν ἰδίων αὐτῶν τέκνων, καὶ πείθοντες αὐτοὺς ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι ἡ ἐκπαίδευθεῖσα κόρη καὶ θυγάτηρ ἔσται φιλοστοργωτέρα, καὶ σύζυγος μᾶλλον περιζήτητος, καὶ μήτηρ ἀξιολιμωτέρα καὶ οἰκονόμος χρησιμωτέρα». Παρ' ὅλας ὁμως τὰς προσπαθείας τῆς πολιτείας διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν θηλέων, ἡ κοινωνία, ἐμμένουσα εἰς τὰς προλήψεις της, ἔδυσπίστει πρὸς τὸ σχολεῖον. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα ἐκ τῆς κατὰ τὸ 1898 ὑποβληθείσης ἐκθέσεως τῆς ἐπιθεωρητρίας τῶν δημοτικῶν σχολείων Ἑλένης Μπουκουβάλας: Ἐπεσκέφθη, γράφει, χωρίον τι νήσου τινὸς τῆς Ἑπτανήσου. Τὸ χωρίον ἦτο πρωτεύουσα τοῦ δήμου καὶ ἱκανῶς πολυάνθρωπον συντηροῦν σχολεῖον ἄρρένων περιέχον ὑπὲρ τοὺς 100 μαθητάς. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ὑπῆρχε καὶ ἀρτιούστατος σχολὴ θηλέων. Ἡ σύστασις τοιαύτης σχολῆς ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν κατοίκων ὡς προσβολὴ ἐναντίως κατὰ τῆς ἠθικῆς τοῦ χωρίου. Ἐπειδὴ διὰ πολλῶν μέσων δὲν ἠδυνήθησαν νά παρακωλύσωσιν τὴν σύστασιν αὐτῆς,

ἀπεφάσισαν διὰ τῆς καταφρονήσεως νὰ προκαλέσωσι τὴν κατάρ-
 γησίν της. Καὶ ὄντως δὲν εὔρον ἐν τῷ σχολεῖω τούτῳ ἡ ἑπτὰ μό-
 νον μαθητριάς, θυγατέρας παρεπιδημούντων ξένων, Ιατροῦ, Ιερῆως
 κλπ. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὅτι καὶ οἱ γονεῖς τῶν μαθητριῶν τού-
 των, φοβούμενοι μὴ περιπέσωσιν εἰς τὴν μῆνιν τῶν κατοίκων ἢ μὴ
 προκαλέσωσιν τὴν καταφρόνησιν καὶ τὴν ὑποψίαν αὐτῶν περὶ τῆς
 ἠθικῆς των, ἀπέστελλον τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον κρύφα διὰ
 πολλῶν ἐλιγμῶν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τοῦ χωρίου καὶ οὐχὶ κατ' εὐθείαν
 ἐκ τοῦ οἴκου των εἰς τὸ σχολεῖον. Ἴνα δὲ τέλος ἀναγκάσωσι τὴν
 διδάσκαλον νὰ ἀπέλθῃ τοῦ χωρίου των, καιροφυλακτῆσαντες οἱ
 φανατικώτεροι τῶν χωρικῶν νύκτα τινά, καθ' ἣν ἡ διδάσκαλος κα-
 τῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου, διέρρηξαν τὴν θύραν τοῦ
 σχολείου, κατέστρεψαν πάντα τὰ ὑπηρεσιακὰ βιβλία καὶ τὸ χεί-
 ριστον καὶ αὐτὰ τῆς πτωχῆς διδασκαλίσεως τὰ ἐνδύματα». Ὑπῆρ-
 χον βεβαίως καὶ περιπτώσεις γονέων, οἱ ὅποιοι, γνωρίζοντες τὴν
 ἀξίαν τῆς μορφώσεως τῶν θυγατέρων των, περιεφρόνου τὰς
 προλήψεις καὶ ἐρριψοκινδύνεον νὰ στέλλουσαν αὐτὰς εἰς σχολεῖα καὶ
 ἀρρένων ἀκόμη. Τοῦτο ὁμως οὐδ' αὐτὴ ἡ πολιτεία συνεχώρει. Τὸ
 Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 4077 τῆς 10 7)βρίου
 1852 ἐγκυκλίου του ἔγραφε πρὸς τοὺς νομάρχας· «εἰς πολλὰς πόλεις
 καὶ κώμας τοῦ Βασιλείου ὑπάρχουσι δημόσιά τε καὶ ἰδιωτικὰ διδα-
 κτήρια, εἰς τὰ ὅποια φοιτῶσιν ἑκατέρου φύλου μαθηταί. Νομίζον-
 τες ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπιμιξία προκαταβάλλει σπέρματα δυσαρέστων
 συνεπειῶν, ἐκρίναμεν ὠφέλιμον νὰ σᾶς ἐπιφορτίσωμεν νὰ ἐνεργή-
 σῃτε ἀρμοδίως, ἵνα ἀπαγορευθῇ τοῦ λοιποῦ ἡ τοιαύτη συνήθεια,
 καὶ ἐντὸς προθεσμίας διμήνου νὰ διαταχθῶσιν οἱ διευθύνοντες τοι-
 αῦτα διδακτήρια νὰ διαιρέσωσιν αὐτὰ εἰς εἰδικὰ ἀρρένων καὶ εἰδικὰ
 κορασίων· συνεννοούμενοι δὲ μετὰ τῶν γεννητόρων ν' ἀναφέρωσιν
 ἀρμοδίως πρὸς ἡμᾶς περὶ τῆς ἐφέσεώς των, ὅπως ἡμεῖς ἐκ τοῦ κα-
 θήκοντος ἡμῶν ἐνεργήσωμεν τὰ κατὰ τὸν νόμον. Ἐννοεῖται δὲ οἴκο-
 θεν, ὅτι οὐδεὶς δύναται τοῦ λοιποῦ ἐν τῷ αὐτῷ οἰκήματι νὰ διατη-
 ρῇ διδακτήριον ἀρρένων καὶ κορασίων, καίπερ ἀυλιζομένων δι' ἐτέ-
 ρας εἰσόδου καὶ διαμενόντων εἰς διάφορον ὄροφῆν. Ἀπαιτοῦμεν
 ἀπάντησιν μετὰ τῶν ἀρμοδίων παρατηρήσεών σας». Οὐ μόνον

συμφοίτησιν δὲν ἐπέτρεπε τὸ Κράτος, οὐδ' ἀπλήν συστέγασιν.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως, ἐξημερουμένων τῶν ἡθῶν, ἤρχισαν νὰ ἰδρύνωνται περισσότερα σχολεῖα θηλέων. Ἄλλὰ δὲν ὑπῆρχον διδασκάλισσαι. Τὸ ὑπὸ τῆς *Volmetange* συσταθὲν ἐν Ναυπλίῳ πρὸς μέρφωσιν διδασκαλισσῶν παρθεναγωγείων, ἀναγνωρισθὲν διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 22 Ἰανουαρίου 1834, δὲν ἠὺδοκίμησε. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ ἱεραποστόλου Hill ἰδρυθὲν ἐν Ἀθήναις παρθεναγωγεῖον ἐλειτούργησεν μὲν ἀποτελεσματικῶς, ἐνομίσθη ὅμως, ὅτι ἐξυπηρετεῖ τὴν Εὐαγγελικὴν προπαγάνδαν καὶ ἐξήγειρε τὴν ὑποψίαν τῶν Ἑλλήνων. Μόλις δὲ ἀπὸ τοῦ 1860 καὶ ἐντεῦθεν τὸ διδασκαλεῖον τῆς Φιλεκπ. Ἑταιρείας ἤρχισε νὰ διδῆ πτυχίον διδασκαλισσῶν.

Ἡ ἀντίληψις τῆς πολιτείας, ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ συμφοίτησις τῶν ἀρρένων καὶ τῶν θηλέων ἐξηκολούθησε καὶ βραδύτερον. Οὕτω τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 ὠρίζον, ὅτι «μόνον ἐν τοῖς μονοτάξις, τοῖς ἡμιημερησίοις καὶ τοῖς γραμματείοις συνδιδάσκονται τὰ θήλεα μετὰ τῶν ἀρρένων». Ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 ὠρίζεν, ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις τῶν μὲν ἀρρένων τελεῖται διὰ δημοδιδασκάλων, τῶν δὲ θηλέων διὰ δημοδιδασκαλισσῶν πανταχοῦ, ὅπου ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν μαθητευόντων ἑκατέρου τῶν φύλων ἐν συνόλῳ δὲν εἶναι μικρότερος τῶν 75, ὅτε εἰς δημοδιδασκαλὸς διδάσκει τὰ τε ἄρρενα καὶ τὰ θήλεα ὁμοῦ». Ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895 (ἄρθρ. 20 καὶ 21) ὅτι «ἡ ἐκπαίδευσις τῶν θηλέων γίνεται ἐν ἰδίῳις σχολείοις, ἐν οἷς διδάσκουσι διδασκάλισσαι», ἐπέτρεπεν ὅμως νὰ διδάσκωνται καὶ ἄρρενα ἐν τοῖς σχολείοις τῶν θηλέων, ἐν ἐλλείψει σχολείων ἀρρένων, ἐφ' ὅσον ὅμως δὲν ἔχουν ὑπερβῆ τὸ 10ον ἔτος τῆς ἡλικίας των. Τοῦ 1899 τὰ νομοσχέδια ἐπέτρεπον τὴν συμφοίτησιν μόνον εἰς τὰ μονοτάξια. Ἀπὸ τὰ νομοσχέδια δὲ τοῦ 1913 καὶ ἐντεῦθεν ἤρχισε νὰ παρατηρῆται μεταβολὴ εἰς τὰς ἀντιλήψεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συμφοίτησιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 8 τοῦ περὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως νομοσχεδίου «ἴδια σχολεῖα θηλέων ἰδρύνονται, ὅπου εἰς τὸ ὑπάρχον σχολεῖον ἀρρένων φοιτῶσι 30 τοῦλάχιστον θήλεα ἢ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων κατὰ τὴν ἐπίσημον στατιστικὴν ὑπερβαίνει τοὺς 500. Ἄλλὰ καὶ ἐν

τοιαύτη περιπτώσει ἐπιτρέπεται νὰ συνδιδάσκωνται ἄρρενα καὶ θήλεα, προαγομένου τοῦ σχολείου εἰς διτάξιον ἀρρένων ἢ διαιρουμένου εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ κατώτερον διδάσκει διδασκάλισσο». Τέλος δὲ ὁ ἐν ἰσχύϊ νόμος 4397 τοῦ 1929 καθιέρωσε γενικῶς τὴν συμφοίτησιν, ὀρίσας, ὅτι πάντα τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως εἶναι μικτά.

Ὡς ἐξῆς ἐν τῇ εἰσηγητικῇ ἐκθέσει δικαιολογεῖται ἡ γενίκευσις τῆς ἀρχῆς τῆς συμφοιτήσεως εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα. «Ἐὰν διὰ τὴν μέσσην ἐκπαιδευσιν ἐκάμαμεν τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ κρατήσωμεν χάριν τῶν ἰδιαιτέρων παρ' ἡμῖν κοινωνικῶν συνθηκῶν τὴν ἐκπαιδευσιν τῶν θηλέων κεχωρισμένην τῆς τῶν ἀρρένων, διὰ τὴν δημοτικὴν ἐκπαιδευσιν οὐδεὶς λόγος συνηγορεῖ ὑπὲρ ταύτης, τοῦναντίον δὲ καὶ λόγοι οἰκονομικοὶ καὶ λόγοι ἐκπαιδευτικοὶ ἐπιβάλλουσι τὴν γενίκευσιν τῆς συνεκπαιδεύσεως, ἣν κοθιεροῦμεν διὰ τοῦ παρόντος. Λέγω γενίκευσιν, διότι δὲν εἶναι ἄγνωστον, ὅτι πλείστα σχολεῖα ἔχομεν ἤδη μικτὰ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ οὐδὲν παράπονον εἶχομεν ἐκ τῆς λειτουργίας αὐτῶν. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τοὺς οἰκονομικοὺς λόγους, μολονότι εἶναι φανεροί, ἐπιτρέπατέ μοι νὰ ἀναφέρω ὀλίγα τινά.

Εἶναι εἰς πάντας γνωστὸν, ὅτι, κατὰ τὰς κειμένας διατάξεις, ὁ ἀριθμὸς τῶν διδασκάλων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, καθοριζομένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν 80 μαθητῶν διὰ τὴν τοποθέτησιν ἑνὸς διδασκάλου. Εἰς πλείστα χωρία, εἰς τὸ σχολεῖον τῶν ἀρρένων φοιτῶσι 20—50 μαθηταὶ καὶ εἰς τὸ ἰδιαιτέρον σχολεῖον τῶν ἀρρένων 15—30 μαθητριά. Ἐὰν, ἀντὶ τῶν δύο σχολείων, ὑπῆρχεν ἕν μικτόν, εἶναι φανερόν ὅτι τὸ σύνολον τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριάων δὲν θὰ ὑπερέβαινε τὸν ἀριθμὸν 80 καὶ τὸ σχολεῖον τοῦτο θὰ ἐχρειάζετο ἕνα μόνον διδάσκαλον ἀντὶ δύο. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ πολυαριθμότερα σχολεῖα, ὅπου δύο καὶ τρεῖς καὶ τέσσαρες δημοδιδάσκαλοι ὑπηρετοῦσι καὶ παραλλήλως 2 καὶ 3 διδασκάλισσαι εἰς ἰδιαίτερα σχολεῖα θηλέων. Ἐὰν τὰ σχολεῖα ἦσαν μικτά, μικρότερος ἀριθμὸς διδασκάλων θὰ ἐπῆρκει διὰ τὸ σύνολον τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριάων καὶ οὕτω θὰ εἶχομεν σημαντικὴν οἰκονομίαν ὀργανικῶν θέσεων. Ἐχοντες δὲ τὴν οἰκονομίαν ταύτην θὰ

δυναθώμεν νά ανταποκριθώμέν πως καί εις τήν ἀδήριτον ἀνάγκην τῆς μειώσεως τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ μαθητῶν διὰ τήν τοποθέτησιν καί ἄλλου διδασκάλου. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν νά φαντασθῶμεν, ὅτι δύναται εἰς διδάσκαλος νά ἐπαρκῆ διδάσκων 80 μαθητὰς ἀνήκοντας εἰς 6 διαφόρους τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Καί ἐν τοῦτο εἶναι, ἀναγκαῖον νά γίνῃ διὰ πάντα τὰ σχολεῖα τοῦ Κράτους, φαντάζεται τις πόσον ἀπαραίτητον καί ἐπιτακτικὸν εἶναι νά καθορισθῆ, καί ἐὰ καθορισθῆ ἀμέσως διὰ τὰ σχολεῖα τῶν ξενοφώνων περιφερειῶν, ἔνθα οἱ διδάσκαλοι ἔχουσι νά παλαίωσι κατὰ ἀνυπερβλήτων ἐμποδίων, ὅπως ὑποβοηθήσωσι τήν γλωσσικὴν μόρφωσιν τῶν ξενοφώνων πληθυσμῶν. Οἱ οικονομικοὶ λοιπὸν λόγοι τῆς ἐπιβολῆς τῆς συνεκπαιδεύσεως, οὓς ἀναφέρομεν καί εἰς οὓς δύνανται νά προστεθῶσι καί οἱ ἐκ τῆς ἐξοικονομήσεως διδασκητῶν, μαθημάτων, ὀργάνων καί σκευῶν διδασκαλίας, νομίζομεν ὅτι εἶναι πλέον ἢ καταφανεῖς, ὥστε νά βαρύνωσι εἰς τήν κρίσιν ἐκάστου περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς καθιερώσεως ταύτης. Σπουδαιότατον ὅμως εἶναι καί οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λόγοι, οἵτινες ἐπιβάλλουν αὐτήν, τοῦτο μὲν γενικοί, τοῦτο δὲ εἰδικώτεροι. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἐκ μικρᾶς ἡλικίας ἐπικοινωνία τῶν δύο φύλων ἀσκεῖ σπουδαιοτάτην ἀλληλεπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως ἐκατέρου, ἀλληλεπίδρασιν ἐνεργητικώτατον ἔχουσαν τὸν ἀντίκτυπον αὐτῆς καί κατὰ τὸν χρόνον τῆς μαθητείας αὐτῶν καί κατὰ τὸν μετέπειτα βίον. Ὑγιέστεραι, ἀνθρωπινώτεραι, πλέον πεπολιτισμένοι ἀντιλήψεις μορφοῦνται ἐκατέρωθεν περὶ τῆς ζωῆς καί τῆς δράσεως ἐκατέρου φύλου καί τὰ εὐγενέστερα κοινωνικὰ συναισθήματα εὐρίσκουσιν ἔδαφος καί εὐκαιρίας νά ἀναπτυχθῶσι. Σπουδαιότατος εἶναι ὁ λόγος τῆς συνεκπαιδεύσεως ἐκ τῆς ἀγωγῆς καί διαπλάσεως τοῦ ἤθους καί τοῦ χαρακτῆρος μαθητῶν καί μαθητριῶν, σπουδαιότατη εἶναι ἡ σημασία τῆς γνωριμίας καί προσεγγίσεως αὐτῶν εἰς ἡλικίαν, καθ' ἣν οὐδεὶς κίνδυνος ἠθικῆς δύναται νά πρέλῃ. Τὸ ἐπικρατοῦν συνήθως δέξαι τοῦ ἀγνώστου, τοῦ μυστηρίου, τὸ ὅποιον εἰς τόσας ψυχικὰς διαστροφὰς ὀδηγεῖ, ἐξαφανίζεται βαθμιαίως καί ἡ ἐν τῇ ψυχῇ του σχηματιζομένη ὑγιὴς καί ὀρθὴ ἀντίληψις ἐξακολουθεῖ ἐνυπάρχουσα καί εἰς τήν μετέπειτα ζωὴν. Δὲν ὑπάρχει ἀμ-

φιβολία ὅτι ἀληθῆς πολιτισμός μόνον ἐπὶ ὑγιῶν καὶ ὀρθῶν ἀντιλήψεων τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ, δι' ὃ καὶ πάντα τὰ πολιτισμένα κράτη πρὸ πολλοῦ ἔχουσι καθιερώσει τὴν συνεκπαιδευσιν γενικὴν ἀπὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος τῶν σχολείων μέχρι τῆς ἀνωτάτης. Ἐνῶ δι' ἡμᾶς βῆμα προόδου θ' ἀποτελέσῃ ἡ κατὰ τὸ παρὸν καθιέρωσις αὐτῆς ἐν τῇ δημοτικῇ ἐκπαιδεύσει καὶ ὁ χωρισμός τῶν φύλων ἐν τῇ μέσῃ».

Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λόγοι εἶναι πράγματι τόσο σοβαροί, ὥστε νὰ περιττεύουν οἱ προτασσόμενοι οἰκονομικοὶ λόγοι, οἵτινες θὰ εἶχον τὴν θέσιν τῶν εἰς οἰκονομικὰ νομοσχέδια μᾶλλον. Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι θὰ οἰκονομήσωμεν τὴν δαπάνην ἐνὸς διδασκάλου, ἐνῶ ἐξ ἄλλου θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ συμπτύξωμεν δύο σχολεῖα εἰς ἓν καὶ συνεπῶς νὰ ὑποχρεώσωμεν ἓνα διδάσκαλον νὰ διδάσκη 80 μαθητάς, ἐνῶ πρότερον τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν μαθητῶν ἐδίδασκον δύο διδάσκαλοι, δὲν στηρίζεται ἀπὸ ἐκπαιδευτικῆς πλευρᾶς. Ἄν δὲν ὑπῆρχον καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὑπὲρ τῆς συνεκπαιδεύσεως τῶν δύο φύλων λόγοι, θὰ ἔπρεπεν, εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ ὑπεστηρίζετο τοιαύτη γνώμη διὰ λόγους οἰκονομίας, οἱ ἐκπαιδευτικοὶ νὰ πολεμήσωσιν αὐτήν, διότι εἶναι ἐπιζημία διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν.

3. ΟΡΟΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΙΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ὁ νόμος τοῦ 1834 οὐδένα περιορισμὸν ἔθετε διὰ τὴν ἴδρυσιν δημοτικῶν σχολείων, ἀλλ' ἀπλῶς ὥριζεν ὅτι «εἰς ἕκαστον δήμον θέλει συσταθῆ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνά ἓν δημοτικὸν σχολεῖον. Πρὸς τὸ παρὸν θέλουσιν ἐνῶνεσθαι πολλοὶ γεινιαζόντες δήμοι πρὸς ἀνέγερσιν καὶ διατήρησιν ἐνὸς δημοτικοῦ σχολείου». Ἐπετρέπετο λοιπὸν ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν ἢ τῶν κατοίκων νὰ ἰδρύνωνται σχολεῖα ὅπουδῆποτε. Ἐπειδὴ ὅμως οὐδεμία ἀρχὴ ἐκράτει εἰς τὴν ἴδρυσιν αὐτῶν, συνέβη ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχουν σχολεῖα εἰς μεγάλα μέρη, νὰ λειτουργοῦν δὲ τοιαῦτα εἰς πολὺ μικρότερα. Εἰς τὴν ἀνωμαλίαν αὐτὴν ἠθέλησαν νὰ θέσουν περιορισμὸν τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 κατὰ πρῶτον. Κατὰ τὸ ἀρθρ. 2 τοῦ νομοσχεδίου «περὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως» σχολεῖα ἰδρύ-

ονται «πανταχοῦ, ἔνθα οἱ κάτοικοι εἶναι πλείονες τῶν 300», κατὰ δὲ τὸ ἄρθρ. 4 «τὸ δέκατον τῶν κατοίκων τῶν ἑκασταχοῦ πόλεων, κωμοπόλεων καὶ κωμῶν ἐμφαίνει γενικῶς εἰπεῖν τὸν ἀριθμὸν τῶν παίδων, ἀρρένων τε καὶ θηλέων τῶν ἐχόντων τὴν νόμιμον ἡλικίαν πρὸς φοίτησιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως· ταύτην δὲ πάλιν τὰ μὲν 3)5 ἐμφαίνουσι γενικῶς εἰπεῖν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀρρένων, τὰ δὲ 2)5 τὸν ἀριθμὸν τῶν θηλέων». Τὰ νομοσχέδια ὁμως ταῦτα καθιέρωνον περίεργον ἀρχήν. Κατεδίκάζον εἰς ἀμάθειαν τὰ χωρία καὶ τοὺς συνοικισμοὺς, ἅτινα εἶχον ὀλιγωτέρους τῶν 300 κατοίκους. Δεδομένου δὲ ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα σημαντικὸς ἀριθμὸς χωρίων ἔχει μικρὸν ἀριθμὸν κατοίκων, μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ θὰ ἔμενεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νομοσχεδίων τούτων ἄνευ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Καὶ ἐμετριάζετο μὲν τὸ κακὸν διὰ τῶν ἱδρυομένων ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ νομοσχεδίου ἡμιημερησίων γραμματείων, τὰ ὅποια θὰ ἐλειτούργουν ὅπου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συγκεντρωθοῦν 25 μαθηταὶ ἐκ διαφόρων πλησιοχώρων χωρίων, πάντως ὅμως ἀρκετὸς ἀριθμὸς μερῶν θὰ ἔμενεν ἄνευ σχολείου. Ἄρκει νὰ σημειώσωμεν ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν συνοδεύουσαν τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ἔκθεσιν τὰ λειτουργοῦντα τότε δημοτικὰ σχολεῖα θὰ ἠλαττοῦντο ἀπὸ 1798 εἰς 1173, θὰ ἠϋξάνοντο δὲ τὰ γραμματεῖα ἀπὸ 480 εἰς 1141. Κατόπιν ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 ὡς βᾶσιν διὰ τὴν σύστασιν δημοτικοῦ σχολείου ἔλαβε τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπίσημον ἀπογραφὴν, ὑπολογιζομένων τῶν ἐχόντων σχολικὴν ἡλικίαν εἰς τὰ 7 ο)ο ἐκ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, ἐξ ὧν τὰ 3)5 ἄρρενα καὶ τὰ 2)5 θήλεα. Ὁ νόμος οὗτος ἐπέφερε τάξιν τινὰ περὶ τὴν ἱδρυσιν τῶν σχολείων. Πρὸ παντὸς διώρθωσε τὸ μέχρι τότε παρατηρούμενον εἰς ἄλλα μὲν σχολεῖα νὰ ἀναλογῆ εἰς διδάσκαλος πρὸς 4 ἢ 5 μαθητάς, ἄλλα δὲ νὰ στεροῦνται παντελῶς διδασκάλου. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ συνεστήθησαν ἀνὰ τὸ Κράτος ἐν ὄλῳ 1414 δημοτικὰ σχολεῖα ἀρρένων, 400 θηλέων καὶ 885 γραμματεῖα. Τὴν ληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ νόμου ΒΠΕ' βᾶσιν διὰ τὴν ἱδρυσιν σχολείων ἀνέτρεψεν ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895, κατὰ τὸν ἐπιπλέον ἐπιτρέπεται ἡ ἱδρυσις δημοτικῶν σχολείων πανταχοῦ τοῦ Κράτους ἂν οἱ δημοτικοὶ πόροι ἢ εἰσφοραὶ ἰδιωτικαὶ ἢ κληρο-

δοτήματα ἐπαρκῶσι νὰ παρέχῳσι τὴν πρὸς συντήρησιν αὐτῶν δαπάνην». Τὰ ἐπακολούθησαντα ὁμως νομοσχέδια τοῦ 1899 ἔλαβον πάλιν ὡς βάσιν τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν, τὸν ἐποῖον ὠρισαν εἰς 20 τοῦλάχιστον, ἐξευρισκόμενον διὰ τῆς ἐπισήμου ἀπογραφῆς, καθ' ἣν τὸ 1)8 τῶν κατοίκων ἐκάστης πόλεως κλπ. ἀποτελεῖ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποχρέων πρὸς φοίτησιν μαθητῶν. Κατὰ τὴν βάσιν ταύτην ὑπελογίζετο ἐν τῇ εἰσηγητικῇ ἐκθέσει τῶν νομοσχεδίων ὅτι θὰ ηὐξάνοντο τὰ λειτουργοῦντα τότε σχολεῖα κατὰ 600 περίπου, θὰ ἔμενον δὲ ἄνευ σχολείων ὑπὲρ τὰ 1600 χωρία, ἐν οἷς κατὰ τὴν ἐκθεσιν «οὔτε οἰκονομικοὶ πόροι, οὔτε τὸ ὑπάρχον διδακτικὸν προσωπικὸν ἐξαρκεῖ, ἵνα ἰδρῦσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος σχολεῖα». Τὴν αὐτὴν βάσιν ἠκολούθησε καὶ ὁ μεταγενέστερος ΓΝΗ' νόμος τοῦ 1905, λαβὼν ὡς κατώτατον ὄριον διὰ τὴν ἴδρυσιν σχολείου 15 τοῦλάχιστον μαθητὰς, προκειμένου περὶ κοινοῦ, καὶ 50, προκειμένου περὶ πλήρους. Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913, καταργοῦντα τὴν διάκρισιν μεταξὺ πλήρων καὶ κοινῶν δημοτικῶν σχολείων, ἀπῆλθον 20 τοῦλάχιστον μαθητὰς διὰ τὴν ἴδρυσιν σχολείου. Ὁ νόμος 2249 τοῦ 1920 διὰ τὴν σύστασιν σχολείων ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς, 7 ο) ἀναλογούντων τῶν μαθητῶν ἢ μαθητριῶν, προκειμένου περὶ συστάσεως σχολείου ἀρρένων ἢ θηλέων καὶ 12 ο) ο) προκειμένου περὶ συστάσεως σχολείου μικτοῦ. Τέλος δὲ ὁ ἐν ἰσχύϊ νόμος 4397 ὀρίζει ὅτι δημοτικὰ σχολεῖα ἰδρύνονται κῶπου εἶναι δυνατὸν νὰ συγκεντρωθοῦν τοῦλάχιστον 15 μαθηταὶ ἐκ τῶν ἐχόντων τὴν νόμιμον πρὸς φοίτησιν ἡλικίαν. Δεδομένου δὲ ὅτι οἱ ἄγοντες τὴν σχολικὴν ἡλικίαν ἀποτελοῦν τὰ 12 ο)ο περίπου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων, ἔπεται ὅτι σχολεῖα κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἰδρύνονται εἰς μέρη, ἔχοντα τοῦλάχιστον 125 κατοίκους. Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι κατὰ τὴν ἀπογραφὴν 1 τοῦ 1928 ὑπάρχουν ἐν Ἑλλάδι 1448 μὲν συνοικισμοὶ ἔχοντες μέχρι 50 κατοίκων, 1357 δὲ μέχρι 100 καὶ 20' 8 μέχρι 200, πρέπει νὰ ὑπάρχουν 3300 2 περίπου συνοικισμοὶ ἄνευ σχολείου. Κατὰ τὴν αὐτὴν

1. Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1930, σελ. 32.

2. Ἐκ τῶν συνοικισμῶν 100-200 κατοίκων λαμβάνομεν μόνον τὸ 1)4.

ἀπογραφὴν οἱ ἀνωτέρω συνοικισμοὶ ἀντιπροσωπεύουν πληθυσμὸν 217.400 κατοίκων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 12 ο)ο, ἤτοι 26000 περίπου ἔχουν σχολικὴν ἡλικίαν. Συνεπῶς 26000 μαθηταὶ δὲν πρέπει νὰ φοιτοῦν εἰς σχολεῖα δι' ἔλλειψιν τοιούτων εἰς τὸ μέρος τῆς κατοικίας των. Δέον νὰ σημειωθῆ ὅμως ὅτι οἱ συνοικισμοὶ ἐν Ἑλλάδι εἶναι ἐγγύτατα πρὸς ἀλλήλους καὶ τὰ παιδιά δύνανται χωρὶς πολὺν κόπον νὰ μεταβαίνουν εἰς τὰ οὐχὶ μακρὰν ἀπέχοντα σχολεῖα τῶν ἐγγύς χωρίων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως καθῆκον τῆς πολιτείας εἶναι νὰ φροντίσῃ ἔστω καὶ εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τούτους νὰ ἰδρῦσῃ σχολεῖα, ἐφ' ὅσον ἀξιοὶ ὑποχρεωτικὴν τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν».

Εἶδη σχολείων.

Ὁ νόμος τοῦ 1834 δὲν ὠριζεν ἐκ πόσων τάξεων ἀποτελεῖται ἕκαστον δημοτικὸν σχολεῖον, ἐφ' ὅσον ὅμως καθίστα ὑποχρεωτικὴν τὴν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη φοίτησιν εἰς τὸ δημοτ. σχολεῖον, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὅτι θ' ἀπετελεῖτο ἐξ ἑπτὰ τάξεων. Διάκρισις μεταξὺ μονοταξίων, διταξίων κλπ. δὲν ὑπῆρχε τότε, διότι, χρησιμοποιουμένης εἰσέτι τῆς ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια εἰσαχθείσης ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, εἰς διδάσκαλος ἐδίδασκεν εἰς πάσας τὰς τάξεις. Ἡ ἐξῆς μόνον διάκρισις ὑπῆρχε· εἰς σχολεῖα νομῶν καὶ ἐπαρχιῶν εἰς ἃ ἐδίδασκον διδάσκαλοι α' τάξεως, ἔχοντες βοηθὸν καὶ τὸν ὑποδιδάσκαλον καλούμενον, εἰς σχολεῖα δήμων α' τάξεως εἰς ἃ ἐδίδασκον δημοδιδάσκαλοι β' καὶ εἰς σχολεῖα γ' τάξεως, εἰς ἃ ἐδίδασκον δημοδιδάσκαλοι γ' τάξεως. Ἐνῶ ὅμως κατὰ νόμον ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἑπτὰ τάξεις, εἰς τὴν πραγματικότητά μόνον ἔφθανον τὰς πέντε, συνήθως δὲ εἶχον ὀλιγωτέρας. Βραδύτερον, ὅτε διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 ἀντικατεστάθη ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ διὰ τῆς συνδιδασκτικῆς μεθόδου, ὠρίσθη ὅτι οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων ἔπρεπε νὰ διαιρῶνται «εἰς τέσσαρας ἢ καὶ πέντε ἐν ἀνάγκῃ ἐνιαυσίους τάξεις, κατὰ τὴν ἐν τοῖς προτύποις τοῖς προσηρτημένοις τοῖς διδασκαλείοις ἐπικρατοῦσαν μέθοδον καὶ τάξιν», τὰ δὲ ὀλιγοπληθῆ σχολεῖα, εἰς ἃ οἱ καθ' ἡμέραν παρόντες μαθηταὶ δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 50, διηροῦντο εἰς 4 τάξεις. Εἰς ἕκαστον σχολεῖον, ἀνα-

λόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, διωρίζετο εἰς διδάσκαλος, ὁπότε τοῦτο ὠνομάζετο μονοτάξιον, δύο, ὁπότε ὠνομάζετο διτάξιον ἢ περισσότεροι, ὁπότε ὠνομάζετο πολυτάξιον. Ἐφ' ὅσον ὅμως δὲν ὑπῆρχεν περιορισμός τις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν διὰ τὸν διορισμὸν ἑνὸς ἢ περισσοτέρων διδασκάλων, ἰδρύνοντο πολυτάξια σχολεῖα, ἐνθα μόλις ἤρκει ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν διὰ μονοτάξια, ἐνῶ ἔμενον μονοτάξια ἄλλα σχολεῖα, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἀπῆτει νὰ εἶναι πολυτάξια. Διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1881 ἐπετράπη νὰ προστεθῇ εἰς δημοδιδάσκαλος ἐν τῷ κεντρικῷ δημοτικῷ σχολεῖω τῆς πρωτευούσης ἐκάστης τῶν ἐπαρχιῶν ἢ πόλεων, ἔχουσῶν ἄνω τῶν 5000 κατοίκων μισθοδοτούμενος παρὰ τοῦ δημοσίου, διὰ δὲ τοῦ ἀπὸ 14 Αὐγούστου 1882 διατάγματος ἐπετράπη ἡ σύστασις πλήρων δημοτικῶν σχολείων «ἐν οἷς δήμοις κριθῇ τοῦτο ἀναγκαῖον». Πράγματι ἰδρύθησαν τοιαῦτα σχολεῖα, ἀλλὰ—ὅπως λέγει ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τῶν νομοσχεδίων Εὐταξία,—«μετὰ δαπάνην 400.000 δραχ. περίπου, βραχύ τι μόνον διαρκέσαντα, κατηργήθησαν, οἰκτρῶς ἀποτυχόντα».

Πρῶτα ἐπεχείρησαν νὰ καθορίσουν νομοθετικῶς τὰ εἶδη τῶν δημοτικῶν σχολείων τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899. Κατὰ ταῦτα «ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις πάντων τῶν Ἑλληνοπαίδων, ἀρρένων τε καὶ θηλέων, διαρκεῖ ἐπὶ ἕξ ἔτη». Ὅπως εἶδομεν τοῦ 1834 ὁ νόμος ἤθελεν ἑπταετῆ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν, ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο κατέστη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν του ἀδύνατον, περιωρίζετο διὰ τῶν νομοσχεδίων εἰς ἕξαετῆ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἦτο πολυτέλεια διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἐπὶ πολὺ ἀκόμη χρονικὸν διάστημα δὲν ἦτο εἰμὴ τετραετές. Εἶδη δημοτικῶν σχολείων παρεδέχοντο πέντε τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889, ἦτοι α) τὰ πλήρη δημοτικά σχολεῖα, ἐν οἷς ἕξ τάξεων μαθηταί, ὑπὸ ἕξ διδασκάλων ἐν ἕξ αἰθούσαις διδάσκονται, β) τὰ πολυτάξια, ἐν οἷς πέντε ἢ τέσσαρες ἢ τρεῖς διδάσκαλοι ἐν ἰσαριθμοῖς αἰθούσαις τοὺς μαθητὰς ἕξ τάξεων διδάσκουσι, γ) τὰ διτάξια, ἐν οἷς ἕξ τάξεων μαθηταί ὑπὸ δύο διδασκάλων ἐν δυσὶν αἰθούσαις διδάσκονται, δ) τὰ μονοτάξια, ἐν οἷς ἕξ τάξεων μαθηταί ὑπὸ ἑνὸς καὶ τοῦ

αὐτοῦ διδασκάλου ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ αἰθούσῃ συνδιδάσκονται καὶ ε) τὰ ἡμιημερήσια, ἐν οἷς εἷς καὶ ὁ αὐτὸς διδάσκαλος διδάσκει τὰς μὲν προμεσημβρινὰς ὥρας τοὺς μαθητὰς ἐξ τάξεων ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ αἰθούσῃ, τὰς δὲ μεταμεσημβρινὰς τοὺς μαθητὰς ἄλλων ἐξ τάξεων». Πρὸς καθορισμὸν τοῦ τύπου ἐκάστου σχολείου ἐλαμβάνετο ὡς μέτρον τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ διὰ τοῦ 50 μὲν, προκειμένου περὶ κωμῶν, διὰ τοῦ 60 δέ, προκειμένου περὶ κωμοπόλεων καὶ διὰ τοῦ 70, προκειμένου περὶ πόλεων. Ἐὰν π.χ. ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν, διαιρούμενος διὰ τοῦ 50 ἢ τοῦ 60 κλπ., ἔδιδε πηλίκον 1, τὸ σχολεῖον ἐγένετο μονοτάξιον, ἂν 2 διτάξιον κ.ο.κ. Πλὴν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἰδρύνοντο διὰ τῶν ἐν λόγῳ νομοσχεδίων καὶ «γραμματεῖα» τριῶν εἰδῶν, α' τάξεως, ἂν οἱ κάτοικοι ἦσαν 500—600, β' ἂν 400—500 καὶ γ' ἂν 300—400. Ἡμιημερήσια σχολεῖα ἰδρύνοντο εἰς κώμας ἐχούσας πληθυσμὸν κάτω τῶν 600 κατοίκων, «ὅταν ὁμοῦ δύο ἢ καὶ πλείονες κῶμαι παρέχωσι τὸν ἐλάχιστον νόμιμον ἀριθμὸν τῶν 50 μαθητῶν» καὶ ὅταν «κείμεναι ὅπως οὖν πλησίον ἀλλήλων καὶ μὴ διὰ δυσχωριῶν διακοπτόμεναι δὲν καθιστῶσιν ἀδύνατον οὐδὲ δυσχερεστάτην τὴν μετάβασιν τῶν μαθητῶν εἰς τὸ ἐν μιᾷ τούτων ἰδρυμένον σχολεῖον ἢ τὴν καθημερινὴν μετάβασιν τοῦ διδασκάλου εἰς αὐτά». Δηλ. εἰς τὰ ἡμιημερήσια σχολεῖα θὰ ἐδίδασκεν εἰς διδασκαλὸς εἰς δώδεκα τάξεις ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας. Εἶναι εὐνόητον, ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνη, ἀλλὰ καὶ ἂν ἐγένετο, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ διδασκαλία ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους ἐνεργουμένη.

Ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 ὥρισε τετραετῆ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, παρεδέχθη δὲ 4 εἰδῶν σχολεῖα, μονοτάξια, διτάξια, τριτάξια καὶ τετρατάξια, ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν αὐτοῖς διδασκόντων διδασκάλων. Πρὸς καθορισμὸν δὲ τοῦ εἴδους αὐτῶν ἐλάμβανεν ὡς βάσιν τὴν αὐτὴν περίπου μὲ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889, ἦτοι τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως τοῦ ὀλικοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 40—50 μὲν εἰς τὰς κώμας, 50—60 εἰς τὰς κωμοπόλεις καὶ 60—70 εἰς τὰς πόλεις.

Ὁ καταργήσας τὸν ΒΠΕ' νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895 διήρесе τὰ

σχολεία τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως εἰς δύο κατηγορίας, τὰ κοινὰ δημοτικά σχολεῖα καὶ τὰ πλήρη δημοτικά σχολεῖα. Καὶ τὰ μὲν κοινὰ ἀπετελοῦντο ἀπὸ τέσσαρας ἐνιαυσίους τάξεις, τὰ δὲ πλήρη ἀπὸ ἕξ. Τὰ κοινὰ δημοτικά σχολεῖα ἦσαν μονοτάξια, δηλ. μὲν ἓνα διδάσκαλον, ἂν οἱ εἰς αὐτὰ φοιτῶντες μαθηταὶ δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 80, διτάξια ἂν δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 140, τριτάξια ἂν δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 200 καὶ τετρατάξια, ἂν οἱ εἰς αὐτὰ φοιτῶντες μαθηταὶ ὑπερέβαινον τοὺς 200. Τὰ κοινὰ δημοτικά σχολεῖα ὠνομάζοντο καὶ γραμματοδιδασκαλεῖα. Τὰ εἶδη τῶν πλήρων δημοτικῶν σχολείων δὲν ὠρίζεν ὁ νόμος ΒΤΜΘ', οὔτε τὸν ἀπαιτούμενον διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν ἐκάστου εἴδους ἀριθμὸν μαθητῶν.

Ὁ νόμος ΒΤΜΘ' ἐν σπουδῇ ὑποβλήθη εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἄνευ ἐπεξεργασίας τινὸς ψηφισθεὶς παρ' αὐτῆς, εἶναι ἐσφαλμένος εἰς αὐτὴν τὴν βᾶσιν του. Καθιερώνει ἄνισον τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ Κράτους, παραδεχόμενος ἀλλαχοῦ μὲν τετραετῆ, ἀλλαχοῦ δὲ ἑξαετῆ αὐτήν. Δεδομένου, ὅτι ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις ἀντιπροσωπεύει τὸ ἐλάχιστον ὄριον τῆς γενικῆς μορφώσεως, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς πολιτείας δεῖον νὰ παρέχεται εἰς τὸν λαόν, ἔπρεπε τὸ ἐλάχιστον αὐτὸ ὄριον νὰ ὀρισθῆ τὸ ἴδιον διὰ πάντα τὰ διαμερίσματα. Εἶναι ἀκατανόητον πῶς ἐνομοθέτησε τὸ Κράτος μέρος μὲν τοῦ λαοῦ νὰ λαμβάνῃ ἑξαετῆ γενικὴν μόρφωσιν, μέρος δὲ μόνον τετραετῆ, κατεδίκασε δηλ. ἐπισήμως μέρος τοῦ λαοῦ νὰ ἔχῃ μόρφωσιν ὑπὸ τὸ ἐπιτρεπόμενον ἐλάχιστον ὄριον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τρωτὸν ἐνέχει ὁ νόμος οὗτος. Καθιστᾷ ὑποχρεωτικὴν ἀλλαχοῦ μὲν τὴν τετραετῆ, ἀλλαχοῦ δὲ τὴν ἑξαετῆ ἐκπαίδευσιν, τοὔτεστιν, ἂν ληθῆ ἡ ἐκπαίδευσις ὑπὸ τὴν ἄποψιν τοῦ ἑξαναγκασμοῦ, ἐπιβάλλει ἀνίσους ὑποχρεώσεις εἰς τὸν λαόν. Τὸ περίεργον δὲ—ὡς παρετήρησεν εἰς τὴν ἀγόρευσίν του τῆς 15 Μαΐου 1899 καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας μ. Εὐταξίας—εἶναι ὅτι δὲ ἑξατάξια δημοτικά σχολεῖα ὑδρύνοντο ὅπου ὑπῆρχον Ἑλληνικά σχολεῖα, ἂν καὶ σκοπὸς τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τῶν ἦτο ν' ἀναπληρώσουν τὰς δύο κατωτέρας τάξεις τῶν Ἑλλην. σχολείων, δι' ὃ καὶ ἐχορηγήθη εἰς τοὺς ἀποφοίτους αὐτῶν τὸ δικαίωμα νὰ κατατάσσωνται εἰς τὴν γ' τάξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου.

Ἐνῶ τὸ φυσικὸν ἦτο νὰ ἰδρύνωνται ἀντιθέτως ἐκεῖ ὅπου δὲν ἐλειτούργουν Ἑλληνικὰ σχολεῖα διὰ ν' ἀναπληρῶνουν τὰς δύο κατωτέρας τάξεις αὐτῶν. Παρὰ τὰ βασικά του ὁμως ταῦτα σφάλματα ὁ νόμος ΒΤΜΘ' ἴσχυσε ἐπὶ μίαν τριακονταετίαν περίπου μὲ μικρὰς μόνον τροποποιήσεις.

«Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899, καταρτισθέντα κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ Παπαμάρκου ἐπὶ ὑπουργοῦ Εὐταξίσι, εἶναι τὰ πρῶτα, ἅτινα ἐπεχείρησαν νὰ ὀργανώσουν τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων. Τὰ νομοσχέδια ταῦτα—λέγει κατὰ τὴν κατάθεσίν των ὁ Ὑπουργός—ἐπεξεργάσθη κατ' ἀρχὰς ἐν στενῷ κύκλῳ ἀνδρῶν εἰδικωτάτων περὶ τὰ τοιαῦτα, εἴτα δέ, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ τοῦ καταστατικοῦ οὕτως εἰπεῖν νομοσχεδίῳ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδύσεως, καὶ ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ, ἐν ἐπιτροπῇ δηλονότι περιλαμβνουύση πολλοὺς τοὺς γενικοὺς ἐπιθεωρητὰς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδύσεως καὶ διευθυντὰς διδασκαλείων, πρὸς δέ τινας τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἐπιθεωρητῶν κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1895 καὶ τὸν πρόεδρον τοῦ ἐνταῦθα συνδέσμου τῶν δημοδιδασκάλων». Καὶ αὕτη ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσιν περιελάμβανε δύο κύκλους, τὸν κατώτερον, τετραετῆ, μὲ σκοπὸν «νὰ παράσχη τὴν πρώτην στοιχειώδη γενικὴν μόρφωσιν πρὸς πάντας τοὺς Ἑλληνόπαιδας» καὶ τὸν ἀνώτερον, τριετῆ, μὲ σκοπὸν «νὰ μεταδώσῃ πρὸς τοὺς μὴ βουλομένους νὰ φοιτήσωσιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδύσεως καὶ πάσας τὰς ἀναγκαίας στοιχειώδεις γνώσεις καὶ δεξιότητας, δι' ὧν θ' ἀνεδεικνύοντο αὐτοὶ πολῖται χρηστοὶ καὶ ἐπιτήδαιοι εἰς πᾶν πρακτικὸν τοῦ βίου στάδιον». Ἀποφεύγοντα δηλ. τὸ μειονέκτημα τοῦ ΒΤΜΘ' νόμου παρεδέχοντο γενικῶς τετραετῆ τὴν γενικὴν μόρφωσιν, παρεδέχοντο δ' ὑπὲρ ταύτην καὶ τριετῆ ἐπαγγελματικὴν τρόπον τινὰ ἐκπαίδευσιν. Τὰ δημοτικὰ σχολεῖα διηροῦντο εἰς πέντε εἶδη: α) τὰ πλήρη, ἐν οἷς ἑπτὰ τάξεων μαθηταὶ ὑπὸ ἑπτὰ διδασκάλων ἐν ἑπτὰ αἰθούσαις διδάσκονται, β) τὰ πολυτάξια, ἐν οἷς ἕξ ἢ πέντε ἢ τέσσαρες ἢ τρεῖς διδάσκαλοι ἐν ἰσαριθμοῖς αἰθούσαις τοὺς μαθητὰς ἑπτὰ τάξεων διδάσκωσι, γ) τὰ διτάξια, ἐν οἷς ἑπτὰ τάξεων μαθηταὶ ὑπὸ δύο διδασκάλων ἐν δυσὶν αἰθούσαις διδάσκονται, δ) τὰ μονοτάξια, ἐν οἷς ἑπτὰ τάξεων μαθηταὶ ὑφ' ἑνὸς

διδασκάλου ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ αἰθούσῃ συνδιδάσκονται, ε) τὰ γραμματεῖα, ἐν οἷς διδάσκουσι πτυχιοῦχοι τῶν ὑποδιδασκαλείων, γραμματισταὶ καλούμενοι, τοὺς μαθητὰς τεσσάρων τάξεων ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ αἰθούσῃ καὶ στ') τὰ ἡμιμερήσια, ἐν οἷς εἰς καὶ ὁ αὐτὸς διδάσκαλος διδάσκει τὰς μὲν προμεσημβρινὰς ὥρας τοὺς μαθητὰς ἑπτὰ τάξεων ἐν ἐνὶ χωρίῳ, τὰς δὲ μεταμεσημβρινὰς τοὺς μαθητὰς ἄλλων ἑπτὰ τάξεων ἐν ἐτέρῳ χωρίῳ. Ἡμιμερήσια σχολεῖα ἰδρύοντο ἐν χωρίοις, ἢ ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασις τῶν ὁποίων δὲν ἦτο μακροτέρα τῆς ὥρας, ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν αὐτῶν ἀνήρχετο εἰς 30—40 τὸ πολὺ μαθητὰς. Τὰ ἡμιμερήσια σχολεῖα προεβλέποντο καὶ ὑπὸ τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1889—τὰ ὁποῖα ἄλλως τε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶχον καὶ τὰ προκείμενα νομοσχέδια ὡς βᾶσιν—μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνῶ ἐκεῖνα ὑποχρεώνουν κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς μαθητὰς νὰ μεταβαίνουν ἀπὸ τοῦ χωρίου των εἰς ἄλλο χωρίον πρὸς παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ταῦτα ὑπεχρέωνον μόνον τοὺς διδασκάλους εἰς τὴν τοιαύτην περιοδεΐαν. Ὡς ἐξῆς δὲ ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τῶν νομοσχεδίων τούτων δικαιολογεῖ τὸν θεσμὸν τῶν ἡμιμερησίων σχολείων. «Διὰ πᾶσαν χώραν, ἔχουσαν κατατετμημένον τὸν πληθυσμὸν τῆς εἰς πλείστας ὄσας κώμας ἀπὸ 500 κατοίκων μέχρι 100 καὶ κάτω τούτων, τὰ ἡμιμερήσια σχολεῖα εἶναι ἀνάγκη ἀναπόδραστος. Ἄν δὲ λαοί, διακρινόμενοι ἐπὶ οἰκονομικῇ εὐρωστίᾳ, θεωροῦσι σπατάλην ματαίαν τὸν διορισμὸν διδασκάλων ἐν ἐκάστῃ τοιαύτῃ κώμῃ καὶ προσφεύγουσιν εἰς τὴν σύστασιν τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος σχολείων, πόσῳ μᾶλλον ἐπιβάλλεται τοῦτο εἰς ἡμᾶς, ὧν οὔτε τὰ δημόσια οὔτε τὰ δημοτικὰ οἰκονομικὰ εὐρηνται ἐν ἀνθηρᾷ καταστάσει; Μόνον διὰ τῶν ἡμιμερησίων σχολείων θὰ κατωρθοῦμεν νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ εἰς τὰς κώμας, τὰς ἐχούσας ἀπὸ 200—300 κατοίκων, αἵτινες, ἀνερχόμενοι εἰς 646 τὸν ἀριθμὸν, στεροῦνται συνήθως σχολείων. Εἶναι τοῦτο ἐν γενναίῳ ἄλμα, ὅπερ βεβαίως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀποτολήσωμεν ἄνευ τῶν ἡμιμερησίων σχολείων. Ἡμεῖς ἀποκρούομεν τὸ νῦν κρατοῦν σύστημα, καθ' ὃ πανταχοῦ καὶ ἀδιακρίτως συνιστῶνται σχολεῖα διὰ δύο ἢ πλείονα γειτονικὰ χωρία, εὐρίσκονται δ' ἐπιθεωρη-

ταὶ ἐξαναγκάζοντες τοὺς γονεῖς ν' ἀποστέλλωσι τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον, καίτοι ἀπέχον ἡμίσειαν ὥραν καὶ πλέον τῆς κατοικίας των. Ἡ μακρόθεν φοίτησις εἰς τὰ σχολεῖα, ἐπιτρεπομένη ἐπὶ κωμῶν, ἐχουσῶν κατοίκους κάτω τῶν 200, καὶ τοιαῦται εἶναι περίπου 1000, πρέπει νὰ εἶναι αὐτοπροαίρετος καὶ οὐχὶ ἐξαναγκαστή. Εἶναι τι ἀπάνθρωπον νὰ ἐκβιάζεται ὁ πατήρ ὅπως ἀποστέλλῃ τακτικῶς τὸ τέκνον του εἰς σχολεῖον, λειτουργοῦν ἐν ἐτέρᾳ κώμῃ ἐν ὥρᾳ χειμῶνός τε καὶ θέρους. Ὑποχρεωτικὴ ἢ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις πρέπει νὰ εἶναι μόνον διὰ τὰ παιδιά, τὰ οἰκοῦντα ἐν αὐτῇ τῇ ἔδρᾳ τοῦ σχολείου. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτος νὰ συσταθῶσιν ὅσον οἶόν τε πλείω σχολεῖα ἔστωσαν ταῦτα καὶ ἡμιμερήσια». Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη θεωρητικῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ στηριχθῶν τὰ ἡμιμερήσια σχολεῖα, εἰς τὴν πραγματικότητά θὰ ἦσαν ἀνεφάρμοστα, διότι θὰ ἔπρεπεν ὁ διδάσκων εἰς αὐτὰ διδάσκαλος νὰ εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἀντέχῃ εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ἐργασίαν.

Τὰ γραμματεῖα ἰδρύνοντο εἰς χωρία, ἀριθμοῦντα 20—50 μαθητάς, διηροῦντο δὲ εἰς πρωτοβάθμια, ἂν εἶχον 36—50 μαθητάς καὶ δευτεροβάθμια ἂν εἶχον 20—35.

Τὰ μονοτάξια δημοτικὰ σχολεῖα ἰδρύνοντο εἰς κώμας, ἀριθμούσας 51—80 μαθητάς, διηροῦντο δὲ καὶ ταῦτα εἰς πρωτοβάθμια, ἂν εἶχον ὑπὲρ τοὺς 65 μαθητάς καὶ δευτεροβάθμια ἂν εἶχον 51—65.

Κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν νομοσχεδίων τὰ μονοτάξια σχολεῖα συνήντησαν μεγάλην ἀντίδρασιν εἰς τὴν Βουλὴν. Ὁ εἰσηγητὴς τῶν νομοσχεδίων ὡς ἐξῆς ἐδικαιολόγησεν ἐν τῇ αἰτιολογικῇ του ἐκθέσει τὴν δημιουργίαν αὐτῶν· «τὸ πρᾶγμα δὲν αὐτοσχεδιάζεται νῦν τὸ πρῶτον παρ' ἡμῶν. Ἀπαντᾷ ἤδη καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ὑπὸ τὸ κρατοῦν σύστημα, μάλιστα δὲ ὑπὸ τὸ τοῦ νόμου τοῦ 1892, εἰ καὶ οὐχὶ οὕτω τελείως διερρυθμισμένον, ὡς ἐν ἄλλαις χώραις, μᾶλλον τῆς ἡμετέρας προηγμέναις, οἶαι αἱ Σκανδιναυικαὶ καὶ αὐτὴ ἡ Πρωσσία, ἐν αἷς λειτουργοῦσι κάλλιστα καὶ τὰ ἡμιμερήσια σχολεῖα. Εἶναι τοῦτο ζήτημα ὠρολογίων καὶ ἀναλυτικῶν προγραμμάτων τῶν μαθημάτων τῶν διαφόρων σχολείων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων εὐκολον καθίσταται εἰς ἕκαστον διδάσκαλον νὰ διδάσκῃ τὰς μεθη-

τὰς καὶ τῶν ἑπτὰ τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς αἰθούσης καὶ δὴ οὐ μόνον ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν δυοῖ διαφόροις κώμαις, πρὸ μεσημβρίας μὲν ἐν τῇ μιᾷ, μετὰ μεσημβρίαν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ. Ἴδου δὲ πῶς γίνεται τοῦτο. Ἐπὶ τῶν ἠνωμένων ἀδιαιρέτων σχολείων, ὡς καλοῦνται τὰ μονοτάξια ἐν τῇ σχολικῇ γλώσσει, οἱ μαθηταὶ παρευρίσκονται πάντες ἐν τῇ διδακτηρίῳ αἰθούσῃ καθ' ὅλας τὰς ὥρας τοῦ προγράμματος, ἢ κατὰ τὰς πλείστας, ἢ τοὶ κατ' ἄλλας μὲν ὥρας παρευρίσκονται οἱ τῶν ἀνωτέρων, κατ' ἄλλας δὲ οἱ τῶν κατωτέρων τάξεων μαθηταί. Αἱ τάξεις συνεννοῦνται ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς ἀποτελοῦσαι ἐν ὄλῳ δύο ἢ τρία τμήματα, ἐξ ὧν τὸ ἐν διδάσκεται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ἐνῶ τὰ ἄλλα ἀσχολοῦνται εἰς σιωπηλὰς λεγομένας ἐργασίας, οἷαι ἡ λύσις προβλημάτων, ἡ καλλιγραφία, ἡ ἀντιγραφή ὠρισμένου τεμαχίου ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἡ ἰχνογράφησις σχεδίου τινὸς καὶ τὰ παρόμοια. Αἱ ὥραι τῶν τοιούτων ἐργασιῶν ποικίλλουσι διαρκοῦσαι ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν ἢ ἐπὶ πλεόν ἢ ἐπὶ ἔλαττον κατὰ τὸ εἶδος τοῦ μαθήματος. Περατουμένης τῆς ἀμέσου διδασκαλίας τοῦ ἐνὸς τμήματος μεταβαίνει ὁ διδάσκαλος εἰς τὴν τοῦ ἐτέρου, τῶν λοιπῶν τμημάτων ἀσχολουμένων σιωπηλῶς, ὡς ἀνωτέρω. Μαθήματα ἐπιτρέποντα τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος διδασκαλίαν ἐνὸς ἐκάστου τμήματος εἶναι τὰ θρησκευτικά, ἡ ἱστορία, ἡ γεωγραφία, ἡ φυσικὴ ἱστορία, ἡ γυμναστικὴ, ἡ μουσικὴ καὶ τὰ παρόμοια. Τὸ ἠνωμένον ἢ ἀδιαιρέτων σχολεῖον ἔχει καὶ τὰ πλεονεκτήματά του. Κατ' αὐτὸ ἐκφαίνεται μᾶλλον ὁ οἰκογενειακὸς χαρακτήρ τοῦ σχολείου, διευκολύνεται δὲ ὁ στενὸς σύνδεσμος μεταξύ μαθητῶν καὶ διδασκάλου καὶ κατορθοῦται ἐνότης τοῦ σχολικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος ἐπαφίεται εἰς ἐν πρόσωπον· ὁ μαθητὴς ἐθίζεται εἰς τὸν διδάσκαλον, ὅστις ἐξακριβοῖ τὰς ἐλλείψεις καὶ τὴν ἀτομικότητα αὐτοῦ καθόλου, ὅπερ σπουδαϊότατον διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ ἀγωγὴν, αἵτινες οὕτω συμβαδίζουν τελεσφόρως. Ἡ ἐνασχόλησις μὲ ὀλιγωτέρους μαθητὰς ἐν μονοταξίῳ σχολείῳ ἀποφέρει ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην καρποὺς κρείττους ἢ μὲ περισσοτέρους ἐν πολυταξίῳ. Ἐν ἐκείνοις προάγεται μᾶλλον ἢ αὐτενέργεια τῶν μαθητῶν, ὅπερ εἶναι μέγιστον πλεονέκτημα τῶν μονοτα-

ξίων σχολείων». Ἐν δὲ τῇ ἀγορεύσει του εἶπε σχετικῶς τὰ ἑξῆς· «Ἀπορία, κύριοι, γεννᾶται παρὰ πολλοῖς, πῶς θὰ κατορθῶται ὑφ' ἑνὸς μόνου διδασκάλου νὰ διδάσκωνται ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ αἰθούσῃ οἱ μαθηταὶ ἑπτὰ διαφόρων τάξεων. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀπορία κινεῖ τὸ μείδιμα παρὰ τοῖς ἐπαίευσιν· ἀλλ' ἐπειδὴ προβάλλεται αὕτη, ὡς προεῖπον, παρὰ πολλῶν, παρατηρῶ, νῦν, ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τόσον δυσκατόρθωτον, ὅσον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Τὰ σχετικά, κύριοι, ὠρολόγια καὶ ἀναλυτικὰ προγράμματα τῶν μαθημάτων διευκολύνουσι τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε πᾶς διδάσκαλος καὶ αὐτοὶ οἱ γραμματισταὶ νὰ μὴ ἀπαντῶσι πολλὰς δυσχερεῖς κατ' αὐτήν. Αἱ ἑπτὰ τάξεις ὑποδιαιροῦνται εἰς τρία τμήματα, ὧν ἕκαστον διδάσκεται ἀπὸ κοινοῦ, καθ' ὃν χρόνον τὰ ἄλλα τμήματα ἀσχολοῦνται σιωπηλῶς εἰς λύσεις προβλημάτων, εἰς τὴν καλλιγραφίαν καὶ ἰχνογραφίαν ἢ εἰς τὴν ἀντιγραφὴν κειμένων. Τὰ μονοτόξια σχολεῖα ἔχουσι τὸ μέγα πλεονέκτημα, ὅτι εἰς καὶ ὁ αὐτὸς διδάσκαλος παραλαμβάνει τὸν μαθητὴν ἀπὸ τῆς κατωτάτης διδάσκει μέχρι τῆς ἀνωτάτης τάξεως, οὕτως ὥστε καὶ αὐτὸς νὰ ἐξοικειῶται πρὸς τὴν ἀτομικότητα τῶν μαθητῶν καὶ νὰ διαπλάττη ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸν χαρακτήρα του, ὡς οἱ πάλαι διδάσκαλοι τοῦ Γένους, καὶ οἱ μαθηταὶ νὰ ἐξοικειῶνται πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ διδασκάλου. Ἴδου διατί, κύριοι, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ ἔχουσι περὶ πολλοῦ τὰ μονοτάξια σχολεῖα. Ἐν αὐτῇ, εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων παιδαγωγικῶν ἀνδρῶν, ὁ Kehr, ἐδημοσίευσεν ἰδιαιτέραν περὶ τούτου μονογραφίαν, ἐν ἣ ἐκθειάζει «τὸ μονοτάξιον σχολεῖον ὡς πρότυπον σχολεῖον τοῦ Γερμανικοῦ Λαοῦ».

Βεβαίως τὰ μονοτάξια σχολεῖα ἔχουν καὶ τὰ πλεονεκτήματά των. Τὰ μειονεκτήματα ἔμως αὐτῶν εἶναι τόσα, ὥστε μόνον ἡ ἀνάγκη νὰ δικαιολογητὴ τὴν ὑπαρξίν των. Ἰδίως περ' ἡμῖν, λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν φοιτῶντων εἰς τὰ μονοτάξια σχολεῖα μαθητῶν καὶ τοῦ ἀκαταρτίστου τοῦ διδακτικῆ προσαπικοῦ, ἢ ἀπόδοσις τῶν σχολείων τούτων εἶναι ἐλαχίστη.

Εἰς τὰ μονοτάξια δημοτικὰ σχολεῖα ἐπετρέπετο ἡ συμφοίτησις ἀρρένων καὶ θηλέων. Διτάξια δημοτικὰ σχολεῖα, ἔπου ὁ ἀριθμὸς

τῶν μαθητῶν ὑπερέβαινε τοὺς 80, τριτάξια ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ὑπερέβαινε τοὺς 150, τετρατάξια, ἂν ὑπερέβαινε τοὺς 200, πεντατάξια, ἂν τοὺς 250, ἑξατάξια, ἂν τοὺς 300 καὶ ἑπτατάξια, ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ὑπερέβαινε τοὺς 350.

Τὰ νομοσχέδια τοῦ Εὐταξία, ὡς γνωστὸν, δὲν ἐψηφίσθησαν. Ἰσχυροσεν ἐπομένως ὁ νόμος ΒΤΜΘ' μέχρι τοῦ 1905, ὅτε διὰ τοῦ νόμου, Γ4Η' ἐτροποποιήθη ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο. Κατ' αὐτὸν τὰ σχολεῖα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδύσεως διηροῦντο εἰς δύο κατηγορίας, τὰ κοινὰ καὶ τὰ πλήρη. Καὶ τὰ μὲν κοινὰ ἀπετελοῦντο ἀπὸ 4 τάξεις, τὰ δὲ πλήρη ἀπὸ ἑξ. Καὶ ὁ νόμος δηλ. οὗτος διετήρησε τὸ ἄτοπον τοῦ προηγουμένου νόμου, ν' ἀναγνωρίζη τοὔτεστι δύο *minima* γενικῆς μορφώσεως καὶ νὰ καταδικάζη μέρος τοῦ λαοῦ εἰς ἑλλιπῆ μόρφωσιν.

Τὰ κοινὰ δημοτικά σχολεῖα ἦσαν μονοτάξια, δηλ. μὲ ἓνα διδάσκαλον, ἰδρύνοντο δὲ εἰς ἅ μέρη ὑπῆρχον πρὸς φοίτησιν 15 τοῦλάχιστον μαθηταί. Τὰ πλήρη ἦσαν μονοτάξια, ἂν ἐφοίτων 50—80 μαθηταί, διτάξια, ἂν 81—130, τριτάξια, ἂν 131—200, τετρατάξια ἂν 201—250, πεντατάξια, ἂν 251—300 καὶ ἑξατάξια ἂν 301—350.

Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 παρεδέχοντο μόνον πλήρη δημοτικά σχολεῖα μὲ ἑξ τάξεις. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν εἰς διαφόρους κατηγορίας διάκρισιν αὐτῶν, ἐλάμβανον ὡς βάσιν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν μαθητῶν μὲ τὸν νόμον Γ4Η'.

Μὴ ψηφισθέντων τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1913, ὁ νόμος Γ4Η' ἴσχυεν μέχρι τοῦ 1921, ὅτε διὰ τοῦ νόμου 2858 (ἄρθρ. 2 ἐδ. 1) τὰ κοινὰ σχολεῖα ἀφωμοιώθησαν πρὸς τὰ μονοτάξια πλήρη. Νόμῳ λοιπὸν ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις ἔγινεν ἑξαετής. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ διετηρήθησαν ἐν ἰσχύϊ αἱ διατάξεις τοῦ νόμου, Γ4Η', αἱ ὅποια ἐφηρμόσθησαν μέχρι τοῦ νόμου 4379 τοῦ 1929, ὅστις ἰσχύει ἀκόμη.

Καὶ ὁ νόμος οὗτος ἀνεγνώρισε τὸ μέχρι τότε κρατοῦν σύστημα τῆς ὀργανώσεως τῶν δημοτικῶν σχολείων. Ἀνεγνώρισε τοὔτεστι ἑξαετῆ στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν μὲ τὰς διακρίσεις τοῦ νόμου Γ4Η' καὶ μὲ βάσιν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν μαθητῶν. Μάλιστα ὑπελήφθη κατὰ τι τοῦ νόμου τούτου, διότι διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν σχολείου τινὸς

ὡς μονοτάξιον κλπ. Ἐνῶ ὁ νόμος Γ,4Η' λαμβάνει ὡς βάσιν τὸν ἀριθμὸν τῶν φοιτῶντων μαθητῶν, ὁ νόμος 4397 λαμβάνει τοὺς ἐξετασθέντας μαθητάς, οἱ ὅποιοι πάντοτε εἶναι ὀλιγώτεροι τῶν φοιτῶντων. Μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ξενοφώνων συνοικισμῶν ἐσημείωσε πρόδον. Διὰ τὴν ὕπαρξιν μονοταξίου σχολεῖου εἰς τοὺς συνοικισκοὺς τούτους ἐζήτησε 15—40 μαθητάς, διταξίου 41—80, τριταξίου 81—120, τετραταξίου 121—160, πενταταξίου 161—200 καὶ ἑξαταξίου 201—250, ἐχορήγησε δὲ τὴν δυνατότητα ὅπως διὰ διατάγματος ἐπεκταθῆ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἢ διατάξις αὕτη. Ἐννοεῖται, ὅτι ἕως σήμερον οὐ μόνον εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα δὲν ἐφηρμόθη αὕτη, ἀλλ' οὐδὲ εἰς τοὺς ξενοφώνους συνοικισμοὺς.

Γενικῶς τὸν νόμον 4397 χαρακτηρίζει συντηρητικότης ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διάρκειαν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ὁ νόμος τοῦ 1834 ὠριζεν αὐτὴν ἑπταετῆ. Εἶνε ἀληθές, ὅτι δὲν ἐφηρμόσθη καθ' ὁλοκληρίαν ἡ διάταξις τοῦ αὐτῆ. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει ἔθεσε τὴν ἀρχὴν ἑπταετοῦς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐπέδρασεν ὅπως δὴποτε εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν. Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 ἠθέλησαν πάλιν ἑπταετῆ αὐτὴν τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι ἡ κοινὴ συνείδησις εἶχε πῶς ἀπομονώσει τὴν ἰδέαν ταύτην. Ἄλλως τε ἐλειτούργουν καὶ πρὸ τῶν νομοσχεδίων τούτων ἑπτατάξια δημοτικὰ σχολεῖα, ὡς εἶναι τὰ ἰδρυθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διατάγματος τοῦ 1882. Ὡς δικαιολογίαν τῆς ἐμμοιῆς του εἰς τὴν ἑξαετῆ ἐκπαίδευσιν ὁ νόμος 4397 φέρει, ὅτι «δὲν δυνάμεθα νὰ ὠθήσωμεν περαιτέρω τὴν γενικὴν μόρφωσιν πρὶν ἢ ὀργανώσωμεν ἀρτίως τὸ ἑξαετὲς τοῦτο δημοτικὸν σχολεῖον». Ἄλλὰ νομίζομεν, ὅτι δὲν εἶναι ἐπαρκὴς ἡ δικαιολογία αὕτη. Τὸ ἑξαετὲς δημοτικὸν σχολεῖον ἐλειτούργει ἐν Ἑλλάδι συστηματικῶς ἀπὸ τοῦ 1892, ἀπὸ τοῦ 1921 δὲ κατέστη γενικόν. Εἰς τὰς νέας χώρας ἀνέκαθεν ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις ἦτο ἑξαετής, ὁμοίως δὲ εἰς τὰς ὑποδούλους χώρας, ἐξ ὧν προῆλθον οἱ πρόσφυγες ἴσχυεν ἑξαετής δημοτικὴ ἐκπαίδευσις. Ἐπομένως ζήτημα ὀργανώσεως τῶν ἑξαταξίων δημοτικῶν σχολείων δὲν ὑπῆρχε. Πλέον δικαιολογημένα θὰ ἦσαν τὰ ἐπιχειρήματα, ὅτι ὁ λαὸς μετὰ δυσφορίας θὰ ὑπεδέχετο ὑποχρεωτικὴν ἑπταετῆ δημο-

τικήν έκπαιδευσιν, ὅτι δὲν ὑπῆρχε κατάλληλον διδακτικὸν προσωπικὸν καὶ ὅτι τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐπιβάρυνσιν, ἣτις κατ' ἀνάγκην θὰ ἐπήρχετο. Ἄλλὰ καὶ ταῦτα δὲν ἦσαν ἱκανὰ διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐπέκτασιν εἰς ἐπταετῆ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδύσεως. Ἡ κοινὴ γνώμη, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἶχε συνηθίσει εἰς τὴν αὐξησιν ταύτην. Φρονοῦμεν δέ, ὅτι μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν σύγχρονον κατάργησιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων, μετὰ χαρᾶς θὰ ἀπεδέχετο αὐτήν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ προσωπικὸν βεβαίως θὰ εἶχε κάποιαν δυσχέρειαν καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα αὐτοῦ. Ἄλλὰ τὸ ζήτημα τοῦ προσωπικοῦ ἠδύνατο νὰ κανονισθῆ εὐκόλως διὰ τῆς ἀναλόγου διαρρυθμίσεως τοῦ προγράμματος τῶν διδασκαλείων καὶ διὰ τῆς κατ' ἀρχὰς χρησιμοποίησεως τῶν 2000 περίπου πτυχιούχων δημοδισκάλων, οἵτινες παραμένουν ἐκτὸς θέσεως. Καὶ τὸ οἰκονομικὸν δὲ δὲ μέρος θὰ ἠδύνατο νὰ παρακαμφθῆ διὰ συνδυασμένης καταργήσεως γυμνασίων, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ οἰκείον μέρος.

4. ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΦΟΙΤΗΣΙΣ

Τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδύσεως ἐνομοθετήθη εὐθύς ἀπὸ τοῦ 1834. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 6 τοῦ ἀπὸ 6)18 Φεβρουαρίου 1834 νόμου. «Ὅλοι οἱ εἰς δῆμον, ἔχοντα σχολεῖον δημοτικόν, ἀνήκοντες παῖδες ἀπὸ τοῦ 5 συμπληρουμένου μέχρι τοῦ 12 συμπληρωμένου ἔτους τῆς ἡλικίας των, χρεωστοῦν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ τὸ σχολεῖον. Εἰς γονεῖς μὴ ὑποχρεοῦντας τὰ τοιαύτης ἡλικίας τέκνα των νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον, ἐπιβάλλεται δι' ἐκάστην ὥραν ἀπουσίας τοῦ παιδὸς ἀπὸ τὸ σχολεῖον πρόστιμον ὄχι ὀλιγώτερον τῶν δέκα λεπτῶν, μὴ ὑπερβαῖνον δὲ τὰς πεντήκοντα δραχμάς. Διὰ τοὺς ἑβδομάδας ἢ καὶ μῆνας λείψαντας παιδας ἀπὸ τὸ σχολεῖον, ἐπαυξάνεται ἡ ἄνω ποινὴ διὰ τῆς ἀναλόγως βραδυτέρως αὐτῶν ἀπολύσεως ἀπὸ τὸ σχολεῖον». Κατὰ δὲ τὸ ἄρθρ. 7 ἀπαλλάσσονται τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως («εἰς οἱ παῖδες α) διδάσκονται εἰς ἄλλο τι σχολεῖον ἢ ἀγωγῆς κατάστημα (παιδοτροφεῖον), β) διδάσκονται τὰ ἀπαιτούμενα εἰς ἰδιαίτερον διδάσκαλον

καὶ περὶ τούτου δίδουσι τὴν ἀνήκουσαν βεβαίωσιν οἱ γονεῖς, γ) κηρύττονται παρὰ τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, πρὶν διατρέξωσιν ἔτι τὸ 12 ἔτος τῆς ἡλικίας των, ἱκανῶς δεδιδαγμένοι». Παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ὑποχρέωσις ἐπιβάλλεται μόνον εἰς τοὺς γονεῖς, τοὺς διαμένοντας εἰς μέρη, ἐν οἷς λειτουργοῦν δημοτικὰ σχολεῖα. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι εἰς ἕκαστον δήμον ὑπῆρχε σχολεῖον, ἀλλ' ἐπὶ 360 ἐν ὄλῳ δήμων, οἵτινες ἀποτελοῦντο ἀπὸ 3155 χωρία ἐλειτούργουν μόνον περὶ τὰ 1000 σχολεῖα, συνεπῶς τὰ 2)3 περιπυ τῶν κατοίκων δὲν ὑπέκειντο εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν. Ἄλλὰ καὶ εἰς ἃ μέρη ἀκόμη ὑπῆρχον σχολεῖα, ἡ φοίτησις δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 3186 ἐγκυκλίου τοῦ ἔγραφε τὴν 20 N)βρίου 1835 πρὸς τοὺς Νομάρχας. «Μ' ὅλα ταῦτα (ἡ Κυβέρνησις) βλέπει παρ' ἐλπίδα καὶ μὲ ἄκραν δυσαρέσκειαν, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν δημοτῶν διαφόρων χωρίων καὶ πόλεων δεῖχνουσι παντελεῖ ἄδιαφορίαν καὶ ἀμέλειαν πρὸς τὰς ἐπιδασφιλευομένας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως βοθηείας διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων των. Οἱ μὲν δὲν πέμπουσι τὰ παιδιά των εἰς τὸ σχολεῖον· ἄλλοι δὲ στέλλουσι αὐτὰ ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἀτάκτως». Τὴν δὲ 8 Δ)βρίου 1856 διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 7331 ἐγκυκλίου του, ὑπομιμνήσκον τὰς διατάξεις περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως τοῦ νόμου 1834 ἔγραφε. «Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ νόμου, οὐκ οἶδμεν ἐτου χάριν, παρημελίθη καὶ ἐκ τῆς παράμελήσεως αὐτῆς προῆλθε δυστυχῶς, καθὼς ἦτο ἐπόμενον, οὐ μικρὰ τῆ καθ' ἡμᾶς κοινωνία ζημία. Διότι ἐάν ἐτύγχανε τῆς δεομένης ἐνεργείας πρὸ 22 ἡδη ἐτῶν ἀφ' ἧς ὁ νόμος ἐξεδόθη, οὐδεὶς τῶν ἐν ἡλικίᾳ γεγεννότεων ἔκτοτε Ἑλλήνων ἦν ἄν γραμματῶν πάντη ὁμοῖρος καὶ ἡ κοινωνία ἡμῶν διέκειο οὐ βέλτιον». Ἐν τῇ ὑποβληθείσῃ πρὸς τὸν Βασιλέα ἐκθέσει του ὑπὸ χρονολογίαν 1 Φεβρουαρίου 1857 ὡς ἐξῆς ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Χρηστόπουλος ἐδικαιολογεῖ τὴν μὴ φοίτησιν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν παιδίων· «Ἐπειδὴ τῶν ἀπλουστέρων τινές, ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι δύνανται νὰ ὠφελῶνται ὑλικῶς ἐκ τῆς δαπάνης τοῦ χρόνου τῶν ἑαυτῶν τέκνων εἰς γεωργικὰς καὶ ἄλλας βαναύσων τεχνῶν ἐργασίας καὶ κατ' αὐτὰς ἔτι τῆς μικρᾶς καὶ ἀπαλῆς αὐτῶν νεότητος τὰς ἡμέρας, μὴ προβλέποντες ὅτι πολὺ χρη-

σιμώτερα κχι εἰς αὐτοὺς τούτους καὶ εἰς ἑαυτὰ καθίστανται, ὅταν, πρὶν ἢ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὰ εἰρημένα ἔργα, στοιχειωθῶσιν εἰς τὰς πρῶτας καὶ ἀπαραιτήτους γνώσεις, κωλύουσι τὰ τέκνα αὐτῶν τῆς εἰς τὰ σχολεῖα φοιτήσεως, καὶ οὕτω μένουσιν αὐτὰ ἐφ' ὄλον τὸν βίον πάντη ἀγράμματα, εἶναι μέγα καθηκόν μου νὰ φροντίσω, ὥστε νὰ ἐνεργηθῶσιν ὅσα ὁ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμος διακελεύει περὶ τῆς ὑποχρεωτικῆς τῶν παιδῶν φοιτήσεως εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα μέχρι τοῦ 12 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἐκτὸς ἐὰν δεόντως ἀποδείξωσιν ὅτι κέκτηνται καὶ πρὸ τῆς ἡλικίας ταύτης τὰς διδασκομένας ἐν τοῖς σχολείοις τούτοις γνώσεις. Οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν ὅτι αἱ δοθεῖσαι ὁδηγίαι θέλουσι τάχιστα ἀναδείξει λίαν εὐάρεστα ἀποτελέσματα». Ἡ φροντίς, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησε καθηκόν του νὰ λάβῃ ὁ ἐν λόγῳ Ἵπουργὸς καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστήριξε τὰς ἐλπίδας του περὶ τῶν ταχίστων καὶ λίαν εὐάρεστων ἀποτελεσμάτων, εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα ὑπ' ἀριθ. 7331 ἐγκύκλιος, διὰ τῆς ὁποίας συνίστα εἰς τοὺς Νομάρχας νὰ ἐκδώσουν σχετικῶς μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο προκλήρυσιν εἰς τὸν λαὸν καὶ νὰ προπαγανδίσουν ὑπὲρ αὐτοῦ διὰ τῶν Ἱεραρχῶν. Πᾶσαι ὁμῶς αἱ συμπτωματικαὶ αὗται φροντίδες εἰς οὐδὲν συνετέλουν, ὁ δὲ νόμος περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως σπανιώτατα ἐφηρμόζετο. Εἰς τοιοῦτον δὲ σημεῖον εἶχεν ἀχρηστευθῆ, ὥστε τὸ Ἵπουργεῖον τῆς Παιδείας ἠναγκάσθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 8328 τῆς 18 Σεπτεμβρίου 1872 ἐγκυκλίου του «νὰ παρατηρήσῃ μετ' ἀπορίας» ὅτι εἰς τὰς ὑποβαλλομένας αὐτῶ ἐκθέσεις «οὐ μόνον οὐδεμίαν χρῆσιν τοῦ βου ἄρθρου ἀλλ' οὔτε μνεῖα ἀπλῶς γίνεται, ὡς ἐὰν πρόκειται περὶ ἀσημάντου καὶ ἀδιαφόρου τινὸς πράγματος καὶ οὐχὶ περὶ τῆς διὰ τῶν γραμμάτων ἀναγεννήσεως ὀλοκλήρου τῆς κοινωνίας· ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ὀλιγωρίας ἐν κωμοπόλεσιν ἀριθμούσαις 1000 κατοίκους μόλις φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον 80, ἐνιαχοῦ εἰ μόνον 50 παιδία». Εἰς τὴν κατὰ τὸ 1883 ὑποβληθεῖσαν πρὸς τὸ Ἵπουργεῖον τῆς Παιδείας ἐκθεσίαν του ὁ Χαρ. Παπαμάρκου τὰ ἐξῆς γράφει περὶ τῆς φιοτήσεως τῶν μαθητῶν εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. «Τὸ θῆλυ φύλον οὐδαμῶς οὐδαμοῦ φοιτᾷ εἰς τὰ σχολεῖα. Εἶναι σύμπαν ἐντελῶς ἀπαίδευτον καὶ ἀγράμματον». «Τοῦ ἄρρενος φύλου μό-

νον τὸ δέκατον φοιτᾷ εἰς τὰ σχολεῖα, καὶ τοῦτο ὅλως ἀτάκτως καὶ ἔλλειπέστατα». «Οἱ περὶ καθολικῆς καὶ ἀναγκαστικῆς παιδείας τῶν Ἑλληνοπαίδων νόμοι τοῦ Κράτους οὐδαμῶς λειτουργοῦσιν, οὐδὲ εἶναι δυνατόν ποτε νὰ λειτουργήσουν». Πρὸς βελτίωσιν δὲ τοῦ κακοῦ προέτεινεν νὰ καταργηθοῦν αἱ ὑφιστάμεναι περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως διατάξεις, νὰ ὀρισθῆ δὲ ὅτι «ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις οἱ ἐφημέριοι νὰ τηρῶσι τακτικὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τῶν γεννωμένων καὶ βαπτιζομένων καὶ ἀποθνησκόντων ἀνθρώπων, ἀρρένων καὶ θηλέων. Ἐκ τοῦ ληξιαρχικοῦ δὲ βιβλίου τούτου κατ' ἔτος νὰ ἀντιγράφωνται τὰ ὀνόματα τῶν ἐξαετῶν παιδίων καὶ νὰ πέμπηται ὁ τοιοῦτος κατάλογος κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου τῶν διδασκάλων, ὅστις δέον τοῦτον ἔχων ὑπ' ὄψει, νὰ ἐγγράφῃ τοὺς ἀπὸ 15 Αὐγούστου μέχρι 1 7)βρίου ὀφείλοντας πρὸς ἐγγραφὴν νὰ προσέλθωσι παῖδας· τὰ δὲ ὀνόματα τῶν μὴ προσελθόντων ἐξαετῶν παιδίων μετὰ τὸ πρὸς ἐγγραφὴν ὀρισθὲν χρονικὸν διάστημα νὰ ἀποστέλῃ ἐκάστοτε τῇ παρὰ τῇ Νομαρχίᾳ ἐνιδρυμένη ἐκπαιδευτικῇ ἀρχῇ, ἣτις συνεννοουμένη μετὰ τῆς Εἰσαγγελικῆς ἀρχῆς θὰ ἐκβιάζῃ τοὺς δυστροποῦντας ἢ ἀπειροκάλους γονεῖς εἰς τὴν ἐπιτέλεισιν τοῦ πρὸς τὰ ἴδια τέκνα πρωτίστου καθήκοντος αὐτῶν καὶ εἰς τὴν συμμόρφωσιν τούτων πρὸς τοὺς ἐκπαιδευτικούς νόμους τοῦ Κράτους. Τὸ τοιοῦτο μέτρον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη βεβαίως θὰ παρουσιάσῃ δυσκολίας τινάς, ἀλλ' ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς φύσει φιλόνομος θὰ ἐθισθῆ μετ' ὀλίγον χρόνον εἰς τοῦτο καὶ θὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς τοιαύτας διατάξεις, ὅπως συνεμορφώθη καὶ πρὸς τὴν πολὺ ταύτης βαρυτέραν διάταξιν τῆς καθολικῆς στρατολογίας. Ἄν δὲ μέλλῃ νὰ διαταχθῆ ἡ καθολικὴ παιδευσις ὡς θεσμὸς ἐνεργὸς ἐν τῷ Κράτει, τότε, ἐπειδὴ, κατ' ἀνσπόδρυστον ἀνάγκην τῆς φαυλότητος τῶν ἀνθρωπίνων ἔνεκα, ἡ «καθολικὴ» παιδευσις συνεπάγεται τὴν «καταναγκαστικὴν», ἀνάγκην νὰ ληφθῶσι τοιαῦτα μέτρα, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατός ὁ ἐμπαιγμὸς τῶν νόμων τοῦ Κράτους· κατὰ τὸν ἄνω δὲ διαγραφέντα τρόπον ἢ τε καθολικὴ παιδεία κατορθοῦται καὶ ἡ τακτικὴ φοίτησις συντελεῖται. «Προέτεινεν ἐπίσης ὅπως ἐν τῷ ἐθνικῷ τυπογραφεῖῳ ἢ Κυβέρνησις κατὰ μυριάδας νὰ ἐκτυπώσῃ τὰ διδασκτικὰ βιβλία—ἀγοράζουσα

τὸ πρὸς τοῦτο δικαίωμα παρὰ τῶν οἰκείων συγγραφέων—καὶ ἀφθό-
 νως νὰ παράσχη ταῦτα δωρεάν τοῖς ἀπορωτέροις τῶν μαθητῶν
 τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες δὲν εἶναι ὀλίγοι». Ὡς πρὸς τὴν ὑποχρεωτι-
 κὴν φοίτησιν τῶν θηλέων προέτεινε τὴν συμφοίτησιν μετὰ τῶν ἀρ-
 ρένων τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 10 ἔτους, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει ταύ-
 την ὡς προσκρούουσιν «εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς προλήψεις τῶν πλεί-
 στων Ἑλλήνων μάλιστα τῆς ὑπαίθρου χώρας». Παραθέσαμεν
 ὀλόκληρον τὴν γνώμην τοῦ παιδαγωγοῦ Παπαμάρκου ὡς πρὸς
 τὸ σημεῖον τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως, διότι κατὰ μὲν τὸ πρῶτον
 μέρος αὐτῆς συμπίπτει σχεδὸν καθ' ὅλα μὲ τὸ ἤδη κρατοῦν σύ-
 στημα, κατὰ δὲ τὴν δωρεάν παροχὴν βιβλίων θὰ ἦτο εὐχῆς
 ἔργον ἂν καὶ νῦν ἐπραγματοποιεῖτο.

Τὰς αὐτὰς παρατηρήσεις διὰ τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν ἔκαμεν
 καὶ οἱ λοιποὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπιθεωρήσαντες τὰ δημοτικὰ σχο-
 λεία τοῦ Κράτους ἕκτακτοι ἐπιθεωρηταὶ Ν. Σπάθης, Ν. Πολίτης,
 Π. Οἰκονόμου, Μ. Βρατσάνος, Χαρ. Πούλιος, Ἰ. Κοφινιώτης, Κ.
 Λεόντιος, Ἑλ. Κούσης, Θ. Μιχαλόπουλος, Ν. Καραβᾶς καὶ Π.
 Παυλάτος.

Παρὰ τὰς ὁρθὰς ὁμῶς ὑποδείξεις τοῦ Παπαμάρκου, αἱ τότε Κυβερ-
 νήσεις δὲν φαίνεται νὰ ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν
 τῶν ἐξαναγκαστικῶν διατάξεων τοῦ νόμου διὰ τὴν ὑποχρεωτικὴν
 φοίτησιν. Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 οὐ μόνον δὲν ἐλάμβανον μέτρα
 κατὰ τῶν γονέων, οἵτινες δὲν ἔστελλον τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχο-
 λεῖον, ἀλλ' οὐδ' ὑποχρεωτικὴν ἤθελον τὴν στοιχειώδη ἐκπαιδεύσιν.
 Ὁμοίως ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 δὲν ἐλάμβανε πρόνοιαν διὰ τὸ
 ὑποχρεωτικὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ὁ νόμος ΕΤΜΘ'
 τοῦ 1895 (ἄρθρ. 6) ὥριζε μὲν, ὅτι εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἢ εἰς τὰ
 δημοτικὰ σχολεῖα ὡς καὶ εἰς τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα (κοινὰ δη-
 μοτ. σχολεῖα) φοιτήσεις τῶν παιδῶν, μέχρις οὗ τύχοσι τοῦ ἀπο-
 λυτηρίου αὐτῶν, ἔνθα τοιαῦτα ὑπάχουσι ν», οὐδεμίαν
 ὁμῶς κύρωσιν τῆς τοιαύτης ὑποχρέωσος ὥριζε, διότι, ὡς ἐδήλω-
 σεν ὁ εἰσηγητὴς τοῦ νόμου τούτου ὑπουργὸς Θ. Δεληγιάννης εἰς τὴν
 Βουλὴν ἐν τῇ συνεδριάσει αὐτῆς τῆς 29 ὀκτωβρίου 1899, «δὲν ἐρρίθη
 εὐσυνείδητον νὰ ζητῶμεν νὰ τιμωρῶνται οἱ πολῖται, διότι δὲν

στέλλουσι τὰ τέκνα των εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ἂν ἐν τῇ κοικίᾳ αὐτῶν δημοτικὸν σχολεῖον δὲν ὑπάρχη. Οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, ὅτι ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις πρέπει νὰ ἐκταθῇ, ὅτι πρέπει νὰ κατορθωθῇ νὰ ἰδρῦσωμεν δημοτικὰ σχολεῖα ἐν πᾶσι τοῖς συνοικισμοῖς τῆς ἐπικρατείας, δὲν νομίζω ὅμως ὅτι τὸ ἐξαναγκαστικὸν δύναται νὰ πείσῃ τοὺς γονεῖς, ἵνα στέλλωσι τὰ τέκνα των εἰς τὰ σχολεῖα». Τὴν αὐτὴν γνώμην εἶχε καὶ ὁ Εὐταξίας¹. Εἰς τὰ νομοσχέδιά του ὅμως οὗτος τοῦ 1899 παρεδέχθη τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως καὶ ἐπανέφερον εἰς ἰσχὺν τὰς διατάξεις τοῦ νόμου τοῦ 1834 μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνῶ κατὰ τοῦτον ὀφείλουσαν τὰ παιδιὰ ἐκάστου δήμου νὰ φοιτοῦν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ δήμου τούτου ὅσονδὴποτε καὶ ἂν ἀπέχη ἡ κοικίᾳ των ἐξ αὐτοῦ καὶ οἰοσδὴποτε ἂν διδάσκη, κατὰ τὰ νομοσχέδια ἡ ὑποχρέωσις περιορίζεται εἰς μόνὰ τὰ παιδιὰ, τὰ οἰκοῦντα ἐν αὐτῇ τῇ ἔδρᾳ τοῦ σχολείου καὶ δὴ ὅπου τοῦτο λειτουργεῖ ὑπὸ δημοδιδάσκαλον ἢ τοῦλάχιστον γραμματιστήν. «Ἡμεῖς—γράφει ἐν τῇ εἰσηγητικῇ του ἐκθέσει—θεωροῦμεν ἀπάνθρωπον τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν παιδίων, ἀναγκαζομένων ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ θέρους νὰ ὀδοιπορῶσιν, ἔστω καὶ δις τῆς ἡμέρας, ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν καὶ πλέον, ὅταν αὐτὰ οἰκῶσι μακρὰν τῆς ἔδρας τοῦ σχολείου. Ἐπίσης θεωροῦμεν ἄσκοπον τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν εἰς σχολεῖα, λειτουργοῦντα ὑπὸ γραμματοδιδασκάλους, οἵτινες ἐκτὸς εὐαριθμῶν πάνυ ἐξαιρέσεων δύναται νὰ θεωρηθῶσι ὡς κακὸν ἀνεκτὸν μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀντικατασταθῶσιν αὐτοὶ τοῦλάχιστον ὑπὸ γραμματιστῶν».

Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 ὡς πρὸς τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν ἐσημείωσαν σημαντικὴν πρόοδον. Κατέστησαν ὑποχρεωτικὴν τὴν φοίτησιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀπὸ τοῦ ἔκτου ἔτους τῆς ἡλικίας

1. Βλ. ἀγόρευσίν του εἰς ἐστενογραφημένα πρακτικὰ τῆς 14' περιόδου Ζ' Συνόδου (1895). «Αἱ διατάξεις περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως δὲν ἔχουν κανένα σκοπόν, οὐδ' ἐφηρμόσθησάν ποτε ἐν Ἑλλάδι. Καλλίτερον εἶναι νὰ παραλείπωνται, νὰ ἐπαφιέμεθα δὲ εἰς τὸ φιλομαθὲς ὡμολογουμένως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ζητεῖ νὰ τῶ δώσωμεν σχολεῖα καὶ διδασκάλους, καὶ ἐστὲ βέβαιοι ὅτι ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ ἡμῶν, ἂν δὲν εἶναι ἀνωτέρα ἄλλου παντὸς ἔθνους, βεβαίως θὰ ἐξικνηται εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν πρωτεύοντων ἐν τούτῳ Κρατῶν».

συμπεπληρωμένοι ἢ συμπληρωμένοι ἐντὸς τῶν ἑξ πρώτων μηνῶν τοῦ σχολικοῦ ἔτους καὶ μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὡς ποινὰς δὲ διὰ τοὺς γονεῖς ἢ κηδεμόνας, τοὺς μὴ ἐγγράφοντας ἐντὸς τοῦ πρώτου δεκαπενθημέρου τοῦ Σεπτεμβρίου τοὺς ὑποχρέους εἰς φοίτησιν παιδῶν ἢ ἀμελοῦντας τῆς τακτικῆς φοιτήσεως αὐτῶν πρόστιμον δρ. 5—100 καὶ ἐν ὑποτροπῇ φυλάκισις μέχρις ἐνὸς μηνός. Ἀπῆλλαξε τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως α) τοὺς διδασκομένους τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου κατ' οἶκον ἢ ἐν ἰδιωτικοῖς σχολείοις, β) τοὺς νοσοῦντας νόσημα μεταδοτικόν, γ) τοὺς φρενοπαθεῖς καὶ ἠλιθίους καὶ τοὺς μήπω ὠρίμους πρὸς μαθητείαν καὶ δ) τοὺς συμπληρώσαντας τὸ 13ον ἔτος τῆς ἡλικίας των. Ἀλλὰ κυρίως τὰ σημεῖα, εἰς τὸ ὅποια ἐκαινοτόμησαν τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913, εἶναι 1) ὅτι κατέστησαν ὑποχρεωτικὴν τὴν φοίτησιν καὶ εἰς τὰ νηπιαγωγεῖα ἀπὸ τοῦ 4ου ἔτους εἰς ἅ μέρη θὰ ἐλειτούργουν τοιαῦτα, 2) ὅτι κατέστησαν ὑποχρεωτικὰ καὶ τὰ συμπληρωτικὰ μαθήματα¹ διὰ τοὺς τελειοφοίτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τοὺς μὴ φοιτῶντας εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσσεως, μέχρι συμπληρώσεως τοῦ 15ου ἔτους τῆς ἡλικίας, 3) ὅτι ὑπεχρέωνον τοὺς διευθυντὰς τῶν σχολείων νὰ καταγγέλλουν τοὺς μὴ συμμορφουμένους πρὸς τὰς διατάξεις περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως καὶ 4) ὅτι ὑπέβαλλον εἰς τὰς αὐτὰς μὲ τοὺς γονεῖς ποινὰς καὶ τοὺς καταστηματάρχας καὶ ἐργοδότας τοὺς μὴ ἀποστέλλοντας τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐργαζομένους παιδῶν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ σχολεῖα, καθ' ἃς ὥρας διδάσκονται συμπληρωτικὰ μαθήματα. Ὡς ἐξῆς ἡ σχετικὴ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις (σελ. 35) δημιουργεῖ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως ἐπὶ τῶν νηπιαγωγείων καὶ τῶν συμπληρωτικῶν μαθημάτων. «Πρῶτον μὲν ἔπου συντηροῦνται νηπιαγωγεῖα τοῦ Κράτους ὀρίζομεν ὅτι ἡ ὑποχρέωσις ἄρχεται ἀπὸ

1. Κατὰ τὴν παράγρ. 4 τοῦ ἀρθρ. 1 τοῦ νομοσχ. τοῦ 1913 «περὶ στοιχειώδους ἢ δημοτικῆς ἐκπαίδευσσεως» «προτάσει τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου δύνανται νὰ ὀρισθῶσι διὰ Β. Δ. καὶ συμπληρωματικὰ μαθήματα δι' ἑκάτερον τῶν φύλων, ποικίλλοντα κατὰ τὰς ἐκασταχοῦ ἀνάγκας τοῦ λαοῦ καὶ διδασκόμενα ἢ εἰς πρόσθετον τάξιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἢ ἐν ἡμέραις καὶ ὥραις, καθ' ἃς ἀργεῖ τὸ σχολεῖον».

τοῦ τετάρτου ἔτους τῆς ἡλικίας καὶ διαρκεῖ μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Καὶ ὁ λόγος εἶναι εὐνόητος. Διότι τὸ Κράτος θὰ ἰδρῦση νηπιαγωγεῖα ἐκεῖ ἔνθα κρίνεται ἐπάναγκες πρὶν ἢ οἱ μαθηταὶ ἀρχίσωσι νὰ διδάσκωνται ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, νὰ ἀσκηθῶσι ἐπαρκῶς εἰς τὸ ὁμιλεῖν τὴν Ἑλληνικὴν. Ἡ τοιαύτη ἀνάγκη δὲν ὑφίσταται γενικῶς διὰ πάντας τοὺς πολίτας τοῦ Κράτους. Ἐν τῷ συμφέροντι λοιπὸν καὶ τῶν κατοίκων τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ τῆς πολιτείας δικαιούμεθα νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπου θὰ ἰδρυθῶσι νηπιαγωγεῖα τοῦ Κράτους, χωρὶς οὐδένα νὰ ἀδικῶμεν. Ἄλλὰ καὶ ὅπου εἰσάγονται συμπληρωτικὰ μαθήματα καὶ ἐκεῖ ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ φοιτῶσιν ὑποχρεωτικῶς εἰς ταῦτα μέχρι τέλους τοῦ 15ου ἔτους τῆς ἡλικίας των οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οἱ μὴ συμπληροῦντες τὴν μόρφωσίν των εἰς σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Διότι τὰ συμπληρωτικὰ μαθήματα θὰ εἰσαχθῶσι ὡς εἰκὸς καὶ δὴ ἐν ἀρχῇ εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη, ὅπου πρόδηλος καθίσταται ἡ ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐπιβαλλομένη ἀνάγκη τῆς προσκλήσεως γνώσεων καὶ τῆς καλλιέργειας δεξιοτήτων ἔχουσῶν ἀμεσώτεραν σχέσιν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀποφοίτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀσκούμενα ἔργα. Ἐὰ εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς εὐεργέτημα διὰ τοὺς ἐπαγγελματίας τούτους ἡ πρόσκτησις τῶν γνώσεων καὶ τῶν δεξιοτήτων τούτων. Ἄλλὰ διὰ νὰ εἶναι δι' ὅλους πραγματικὸν τὸ εὐεργέτημα τοῦτο πρέπει νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ δι' ὅλους ὑποχρεωτικὴ φοίτησις, καθισταμένων μάλιστα ὑπευθύνων τῶν ἐργοδοτῶν. Τοῦτο ἀπέδειξεν ἡ μέχρι τοῦδε πείρα εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας, ὅπου τὰ συμπληρωτικὰ μαθήματα ἔχουσι διαδοθῆ καὶ ἐπικρατήσῃ. Ἄνευ τοιαύτης ὑποχρεώσεως εἶναι προωρισμένα νὰ ναυαγήσωσι. Καὶ διὰ τοῦ μέτρου δὲ τούτου οὐδεὶς ἀδικεῖται καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι εἰσάγονται δύο ποσὰ μορφώσεως ἐκ μέρους τῆς πολιτείας. Διότι ὅπου ὑφίσταται ἀνάγκη πραγματικῆς συμπληρωτικῶν μαθημάτων, ἐκεῖ θὰ ἰδρύνωνται τοιαῦτα. Τὸ ζήτημα ἄλλως τε τοῦτο κατ' ἀνάλογον τοῦτον ἐλύθη εἰς πάσας τὰς πεπολιτισμένους χώρας».

Οὐδεὶς βεβαίως δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν σκοπιμότητα ἀφοτέρων τῶν μέτρων τούτων· θὰ ἡδύνατο ὁμως νὰ παρατηρήσῃ τις

ἄφ' ἑνὸς μὲν, ὅτι θα ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιβληθοῦν ὑποχρεώσεις εἰς ὠρισμένην μόνον μερίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ Σύνταγμα ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἴσοι εἰς τὰ βάρη—καὶ ἂν δὲ ἐπεβάλοντο οὐδεμίαν θὰ εἶχον κύρωσιν—ἄφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ ὑποχρέωσις τῶν ἐργοδοτῶν, ὅπως στέλλουν τοὺς ὑπαλλήλους των εἰς τὰ συμπληρωτικά μαθήματα, θὰ εἶχεν ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν ἢ τὴν ἀρνησίαν των πρὸς πρόσληψιν ὑπαλλήλων ὑποχρέων πρὸς φοίτησιν ἢ τὴν μείωσιν τοῦ ἡμερομισθίου αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ταῦτα ἀποτελοῦν σοβρὰ κοινωνικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παροραθοῦν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 ἠῤῥησαν μὲν τὰς ἐπιβαλλομένας εἰς τοὺς γονεῖς ποινάς, εἰσήγαγον ὅμως τὸ σύστημα τῆς ἐκ μέρους τῶν διευθυντῶν τῶν σχολείων καταγγελίας, εἰς τὸ ὁποῖον κυρίως ὀφείλεται ἢ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν σχετικῶν διατάξεων. Ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου διστάζει νὰ καταγγείλῃ τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου, ἐν ᾧ ὑπηρετεῖ, διότι προκαλεῖ τὴν δυσμένειαν αὐτῶν, ἐπιχειροῦντων μὲ κάθε τρόπον νὰ τὸν βλάψωσι.

Ὅπως εἶπομεν, τὸ νομοσχέδιο τοῦ 1913 δὲν ἐψηφίσθησαν. Τοιούτουτρόπως δὲ ἐξηκολούθουν νὰ ἰσχύουν αἱ διατάξεις τοῦ νόμου τοῦ 1834, μὴ ἐφαρμοζόμεναι ὅμως εἰμὴ εἰς σπανίας περιπτώσεις, ἀλλὰ καὶ ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς των, μηδαμινὰ ἀποδίδουσαι ἀποτελέσματα, διότι καὶ αἱ ὀριζόμεναι ποιναὶ ἦσαν ἀσήμαντοι καὶ τὰ δικαστήρια συνήθως ἠθῶωνον τοὺς καταγγελλομένους· ἐγεννήθη μάλιστα ἀμφισβήτησις, ἂν μετὰ τὸν νόμον ΒΤΜΘ' παρέμειναν ἐν ἰσχύϊ αἱ περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως διατάξεις τοῦ νόμου 1834 καὶ προεκλήθη μακρὰ δίκη, καταλήξασα εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 224 τοῦ 1902 ἀπόφασιν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀποφανθέντος ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τῶν ἐν λόγω διατάξεων.

Τὸ 1926 ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 5)7 Μαΐου Ν. Διάταγμα, τὸ ὁποῖον ἐθέσπιζε δρακόντεια μέτρα ὅσον ἀφορᾷ τὸ εἰς ὑποχρεωτικὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἐπέβαλλε πρόστιμον δρ. 10 μὲν δι' ἐκάστην παρερχομένην ἡμέραν μὴ φοιτήσεως τοῦ μαθητοῦ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων μέχρι τέλους 8ββρίου, 20 δὲ ἀπὸ τῆς ἡμέ-

ρας ταύτης καί ἐξῆς. Ὅσοι γονεῖς τὴν 1 Ν)βρίου δὲν ἔστελλον τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον ἐτιμωροῦντο μὲ φυλάκισιν 5 ἡμερῶν μέχρι τριῶν μηνῶν. Τὰ ἀστυνομικὰ ὄργανα εἶχον ὑποχρέωσιν νὰ συλλαμβάνουν καὶ ὀδηγοῦν εἰς τὸ σχολεῖον τοὺς τυχόν ἐκτὸς αὐτοῦ κατὰ τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας περιφερομένους παῖδας. Πᾶς πολίτης, προσερχόμενος πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς στρατιωτικῆς του θητείας, ἐφ' ὅσον δὲν ἤθελε προσαγάγη ἀπολυτήριον πλήρους ἐξαταξίου δημοτικοῦ σχολείου, ὑποβάλλετο εἰς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὸν στρατὸν ἐπὶ πλέον τῆς κεκανονισμένης θητείας τόσους μῆνας ὅσα σχολικὰ ἔτη ἀπὸ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 12ου ἔτους τῆς ἡλικίας του δὲν ἐφοίτησεν εἰς τὸ σχολεῖον. Ἄλλὰ παρ' ὅλα τὰ μέτρα ταῦτα, ἡ φοίτησις εἰς τὰ σχολεῖα δὲν ἠῤῥξησε καὶ τοῦτο διότι καὶ τὸ νομοθετικὸν τοῦτο διάταγμα διετήρησε τὸ σύστημα ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἐκ μέρους τῶν διευθυντῶν τῶν σχολείων ὑποβολῆς τῶν μηνύσεων, ὡς δὲ ἀνωτέρω εἶπομεν, σπανίως εὐρίσκετο διευθυντῆς σχολείου ριψοκινδυνεύων τὴν ὑποβολὴν τοιαύτης μηνύσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς προσφυγῆς εἰς τὰ δικαστήρια, τὰ ὁποῖα καὶ διαδικασίαν πολύπλοκον ἔχουν καὶ μετὰ φειδοῦς ἐξέδιδον καταδικαστικὰς ἀποφάσεις. Διὰ τοῦτο ὁ νῦν ἰσχύων νόμος 4397 (ἄρθρ.6) καθιέρωσε ἄλλο σύστημα, τὸ ὁποῖον πιθανὸν μὲν νὰ μὴ εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνον πρὸς τὸ Σύνταγμα, εἶχεν ὁμως ἐξαιρετικὴν ἀποτελεσματικότητα. Κατ' αὐτὸν τὰς ποινὰς δὲν ἐπιβάλλουν τὰ δικαστήρια, ἀλλ' ὁ ἐπιθεωρητῆς ἐπὶ τῇ ἀναφορᾷ τοῦ διευθυντοῦ σχολείου. Κατὰ τὰς ἐκθέσεις πάντων τῶν ἐπιθεωρητῶν ὁ νόμος οὗτος ἀπέδωκε θαυμάσια ἀποτελέσματα. Τὸ ποσοστὸν τῆς ἀναλογίας τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῶν κατοίκων ἠῤῥξησε καταπληκτικῶς. Ἄλλ' ἐνταῦθα προκύπτει ἄλλο ζήτημα. Εἶναι ἠθικὸν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους νὰ ἐξαναγκάσῃ μὲ αὐστηρὰς ποινὰς τοὺς γονεῖς νὰ στέλλουν τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον, χωρὶς νὰ παρέχῃ εἰς αὐτοὺς τὰ μέσα νὰ τὸ στείλουν; Οὔτε τὰ στοιχειώδη κἂν μέσα δὲν παρέχει εἰς αὐτούς. Οὔτε γραφικὴν ὕλην, οὔτε τὰ ἀναγκαῖα βιβλία. Καὶ συλλογίζεται τὸ Κράτος τίνα ψυχολογίαν δημιουργεῖ εἰς τὸ μικρὸν ἐκεῖνο παιδίον, τὸ ὁποῖον ρακένδυτον καὶ πεινασμένον πηγάίνει εἰς τὸ σχολεῖον, ὅπου συναντᾷ τὴν περιφρόνησιν καὶ τὸν

οϊκτον; Ἄλλως τε μέ ποίαν δύναμιν θά παρακολουθήσῃ τὰ μαθήματα τὸ ράκος αὐτὸ τῆς ζωῆς;

5. ΔΩΡΕΑΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Ὁ νόμος τοῦ 1834 δὲν προέβλεπε δωρεὰν τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν. Κατὰ τὰ ἄρθρ. 24, 26 καὶ 27 αὐτοῦ «ἐκτὸς τοῦ σταθεροῦ μηνιαίου θέλει παραχωρεῖσθαι εἰς ἕκαστον δημοδιδάσκαλον... δι' ἕκαστον δὲ παῖδα θέλουν τῷ διδασθαι μηνιαίως ἀπὸ τὸ δημοτικὸν ταμεῖον 10—50 λεπτά. Οἱ γονεῖς τῶν παιδων θέλουν ἀποδίδει εἰς τὸ δημοτικὸν ταμεῖον τὰ διδάκτρα ταῦτα κατὰ τοὺς ἰδιαιτέρους ὅρους τῶν ἄρθρων 26 καὶ 27. Ἄρθρ. 26. «Τὸ ποσὸν τῆς μηνιαίας συνεισφορᾶς τῶν γονέων θέλει προσδιορίζεσθαι κατ' ἔτος ἀπὸ τὸ δημοτικὸν συμβούλιον, κατὰ τὰς τοπικὰς περιστάσεις, ἀπὸ 10—50 λεπτά. Μόνον ὅλως διόλου ἐνδεεῖς οἰκογένειαι θέλουν εἶσθαι ἐλεύθεραι τῆς συνεισφορᾶς ταύτης». Ἄρθρ. 27. «Εἰς τὸ τέλος ἐκάστου μηνὸς θέλει ἐμφανίζει ὁ διδάσκαλος εἰς τὸν δημοτικὸν εἰσπράκτορα ἀποδεικτικὸν περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ ἐπικυρωμένον ἀπὸ τοὺς ἐπιθεωρητὰς τοῦ σχολείου· ὁ δὲ εἰσπράκτωρ θέλει φροντίζει περὶ εἰσπράξεως τῆς συνεισφορᾶς ταύτης ὡς καὶ παντὸς ἄλλου δημοτικοῦ φόρου καὶ θέλει καταγράφει αὐτὴν εἰς τοὺς λογαριασμούς». Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατάξεων τούτων ἕκαστος μαθητῆς κατέβαλλε κατὰ μῆνα 10—50 λεπτά πρὸς ἀμοιβὴν τοῦ διδασκάλου λόγω διδάκτρων. Πρόνοια μόνον ἐλαμβάνετο διὰ τοὺς ἀπόρους μαθητὰς, ἀλλὰ καὶ αὕτη θεωρητικὴ, διότι οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθη. Μεταξὺ τῶν καθηκόντων τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν σχολείων ἀνεγράφη καὶ τὸ «νὰ βεβαιώνηται ὅτι τῶντι γίνεται φροντίς καὶ περὶ τῆς ἀνεξόδου διδασκαλίας τῶν ὅλως πτωχῶν παιδων». Ἡ ὑποχρέωσις πρὸς καταβολὴν διδάκτρων ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1885, ὅτε κατηργήθη διὰ τοῦ νόμου ΑΣΞΓ'.

Πρῶτον τὸ Διάταγμα τοῦ 1911 ὥρισεν, ὅτι παρέχεται δωρεὰν ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις, ἐπανέλαβον δὲ τὴν διάταξιν αὐτοῦ καὶ τὰ διατάγματα τοῦ 1926 καὶ 1927. Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα μὲ τὸν ὅρον «δωρεὰν» νοεῖται μόνον ἡ μὴ καταβολὴ δι-

δάκτρων. Ἐνῶ δωρεάν ἐκπαιδεύσεις σημαίνει, ὅτι ὀφείλει τὸ Κράτος νὰ παρέχῃ καὶ τὰ μέσα τῆς σπουδῆς τῶν παιδιῶν, δηλ. νὰ παρέχῃ τὰ βιβλία, τὴν γραφικὴν ὕλην, ἐνδύματα, τροφὴν κλπ. Καὶ ὑπάρχει μὲν ὁ νόμος 450 τοῦ 1914 καὶ ὁ νέος περὶ σχολικῶν ἐφορειῶν ὑπ' ἀριθ. 5019 νόμος, οἵτινες ὑποχρεώνουν τὰ σχολικὰ ταμεῖα νὰ ἔρχονται ἀρωγὰ εἰς τοὺς ἀπόρους μαθητάς, ἀλλ' αἱ ὑποχρεώσεις τῶν σχολικῶν ταμείων εἶναι τσαῦται, ὥστε οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ παράσχωσι οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον εἰς τοὺς ἀπόρους μαθητάς. Τοῦ 1926 τὸ Σύνταγμα ὠριζεν, ὅτι εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι καὶ ἐπιδιώκεται, ὅπως τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ γίνωνται ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον κτῆμα ὅλων τῶν πολιτῶν, διὰ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ δημιουργοῦνται ἀπὸ ἀπόψεως ἐκπαιδεύσεως ἐξ ἴσου εὐνοϊκαὶ συνθηκαὶ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἰδιοφυίας των καὶ ἐν γένει τῶν πνευματικῶν των ἱκανοτήτων. Ἄλλ' αἱ θεωρίαι αὗται ἔμειναν εἰς στάδιον τῶν ὑποσχέσεων, χωρὶς νὰ τύχουν οὐδεμιᾶς κυρώσεως.

Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσις, χωρὶς νὰ εἶναι δωρεάν. «Ἴνα ἡ ὑποχρέωσις εἶναι ἐφικτὴ καὶ εὐλογος—ἔγραφεν ὁ Hengnet ἐν τῇ εἰσηγητικῇ ἐκθέσει τῶν νομοσχεδίων του τοῦ 1849—πρέπει ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις νὰ γίνεται δωρεάν, νὰ ὑπάρχωσι σχολεῖα δι' ἑκάτερον τῶν φύλων καὶ πρὸς τούτοις οἱ ἀναγκαῖοι δημοδιδάσκαλοι. Πόθεν τῶντι ἀντλεῖ τὸ δικαίωμα τὸ Κράτος νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς πολίτας τὴν ἐκπλήρωσιν ὑποχρεώσεων προκαλουσῶν δαπάνας, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ διαθέσῃ; Ὑποχρεώνει νὰ φοιτοῦν τὰ παιδιά εἰς τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ δὲν παρέχει εἰς αὐτὰ τὰ μέσα τῆς παρακολουθήσεως τοῦλάχιστον τῶν μαθημάτων. Καὶ τὸ χειρότερον ὑποχρεώνει αὐτὰ νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὰ μαθήματα τῆς ἰδίας τάξεως ἂν δὲν ἐπιτύχουν! Ὅλα αὐτὰ ἰσχυρίζεται, ὅτι γίνονται διὰ τὸ κοινὸν καλόν, διότι ἔχει τὸ δικαίωμα τὸ Κράτος ν' ἀξιῶσῃ ὅπως οἱ πολῖταιί του ἔχουν ὅλοι ἐν ἐλάχιστον ὄριον μορφώσεως. Αὐτὸ εἶναι ὀρθόν, ἀλλὰ κάθε ἄτομον ἔχει ἕνα ὠρισμένον ὄριον ἀντοχῆς· ἢ πέραν αὐτοῦ δοκιμασία του ἀποτελεῖ σκληρότητα, ἢ ὁποία εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς πολιτισμένον Κράτος. Ἐνῶ δὲν ἔχω νὰ

δώσω ψωμί εις τὴν οἰκογένειάν μου, ἐνῶ ὅλα μου τὰ παιδιά εἶναι ἀνυπόδητα καὶ γυμνά, μὲ ὑποχρεώνετε, ὅπως εἶναι κιτρινιασμένα καὶ κοκκαλιάρικα, νὰ τὰ στείλω εἰς τὸ σχολεῖον γιὰ νὰ μάθουν γράμματα! Καὶ ἂν δὲν τὰ στείλω μοῦ ἐπιβάλλετε πρόστιμον ἢ μὲ στέλλετε καὶ εἰς τὴν φυλακὴν! Δώσατέ μου τὰ μέσα καί, ἂν δὲν συμμορφωθῶ πρὸς τὸν νόμον, τιμωρήσατέ με. Οὕτως ἀπολύτως ὅμως ἐφαρμοζόμενος ὁ νόμος δὲν εἶναι εἰμὴ σκληρὰ εἰρωνεῖα τοῦ Κράτους πρὸς τοὺς πολίτας.

Ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὁ νόμος τοῦ 1834 ὥριζεν ἑπταετῆ τὴν ὑποχρεωτικὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐφαρμοσθῆ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἐπίσης ἑπταετῆ ὥριζον αὐτὴν καὶ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899, τὰ μὴ ψηφισθέντα. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 κατέστησεν ὑποχρεωτικὴν τὴν «νῦν καλουμένην δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, ἔστω καὶ ἂν ὁ κύκλος τῶν ἐτῶν τῆς διδασκαλίας ὑπερβῆ τοὺς ἑξ ἑνιαυτούς». Τὸ δὲ ἐν ἰσχύϊ Σύνταγμα τοῦ 1927 ἀναγράφει, ὅτι «ὁ νόμος ὀρίζει διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν τὰ ἔτη τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ εἶναι ὀλιγώτερα τῶν ἑξ». Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν Συνταγμάτων τοῦ 1911 καὶ τοῦ 1927 ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ μὲν τοῦ 1911 ὥριζε τὸ ἀνώτατον ὄριον, πέραν τοῦ ὁποίου δὲν ἠδύνατο νὰ καταστῆ ὑποχρεωτικὴ ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις, τὸ δὲ τοῦ 1927 ὀρίζει τὸ κατώτατον ὄριον τῶν ἐτῶν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως.

Τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντιβαῖνον εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, ἢ ἀντίληψις δ' αὐτὴ ὑπεστηρίχθη ἐπὶ πολὺ καὶ ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ Γκιζῶ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του (Γ' τόμος σελ. 61) λέγει, ὅτι ἡ ὑποχρέωσις πρὸς φοίτησιν δὲν δύνανται νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὴν ὑπερῆφανον εὐαισθησίαν τῶν ἐλευθέρων λαῶν, καθότι συνεπάγεται τὴν ἐπέμβασιν τῆς πολιτείας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν οἰκογενειῶν. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ χρησιμοποίησις ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καταναγκαστικῶν μέτρων διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως μετὰ δυσκολίας δύνανται νὰ δικαιολογηθῆ. Ἡ μόνη δικαιολογία εἶναι, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ πολιτεία δὲν ἀσκεῖ ἴδιον δικαίωμα,

ἀλλὰ παρίσταται ὡς κηδεμῶν οὕτως εἰπεῖν τῶν τέκνων τῶν ὑποβαλλομένων εἰς τὴν ὑποχρέωσιν γονέων, ἅτινα ἔχουν φυσικὸν δικαίωμα, ὅπως ζητήσουν παρὰ τῶν γονέων τὴν πνευματικὴν τῶν μόρφωσιν μέχρις ἐνὸς ἐλαχίστου ὁρίου. Ἀλλὰ φυσικὸν δικαίωμα, ἔχουν τὰ τέκνα, ὅπως ζητήσουν παρὰ τῶν γονέων καὶ τὴν ὑλικὴν τροφήν, ἀνευ ἄλλως τε τῆς ὁποίας καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ. Ἐπὶ ταύτης ὁμως ἡ πολιτεία δὲν ἐπεμβαίνει, ταιουτοτρόπως δὲ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ὀδικεῖ, ἐδικεῖ δὲ κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐνῶ εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν ἀγνοεῖ τοὺς γονεῖς, εἰς τὴν ἄλλην τοὺς ὑποχρεώνει. Διὰ τοῦτο ἐξεφράσαμεν ἀνωτέρω τὴν γνώμη, ὅτι ἡ ὑποχρεωτικὴ φοίτησις πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ εἶναι συνδυασμένη πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἀντίληψιν.

6. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ἐγγραφή μαθητῶν. Διὰ νὰ ἐγγραφῇ τις εἰς σχολεῖον τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδύσεως ἔπρεπε κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1834 νὰ ἔχη συμπληρωμένον τὸ 5ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, νὰ ἔχη δὲ ἐμβολιασθῇ διὰ δαμαλίδος¹.

Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 ὠρίζον ἡλικίαν φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τὸ 6ον ἔτος συμπληρωμένον. Τὸ αὐτὸ ἔτος ὠριζε καὶ ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 καὶ ὁ ΒΤΜΘ' τοῦ 1895. Τοῦναντίον τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 παραδέχοντο ὡς ἔτος ἐνόρξεως τῆς φοιτήσεως τὸ πέμπτον συμπληρωμένον, ὡς ἐξῆς δὲ ἐδικαιολόγει ἐν τῇ εἰσηγητικῇ του ἐκθέσει ὁ Ὑπουργὸς τὸ μέτρον τοῦτο. «Νῦν, προκειμένου καὶ παρ' ἡμῖν νὰ καθορισθῇ τὸ ἔτος τῆς ἡλικίας, καθ' ὃ τὰ παιδία θὰ ὑποχρεῶνται εἰς φοίτησιν, πρέπει

1. Δ. 4 Ἀπριλ. 1835.—ε' Ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος εἰς σχολεῖον, διδασκαλεῖον... εἰς ὄλους ὄσους δὲν ἐκβαλον εὐλογίας ἢ δὲν ἐμβολιάσθησαν. Τοῦτο δὲ γνωρίζεται ἀπὸ τὰ ἴχνη τῶν δύο εἰρημένων ἀσθενειῶν ἢ ἀποδεικνύεται διὰ τῆς κατὰ νόμους τοῦ ἐμβολιασμοῦ μαρτυρίας. Ὅθεν ἅπαντες οἱ προεστῶτες τῶν σχολείων... ὑποχρεοῦνται ὄχι μόνον νὰ μὴ παραδέχωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωστοποιῶσιν ἐκείνους, οἵτινες οὔτε φυσικὰς εὐλογίας εἶχον, οὔτε ἐμβολιασμοῦ μαρτυρικὰ φέρουσιν».

νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἔνεκα τοῦ κλίματος τῆς χώρας ἡμῶν ἢ ἀνάπτυξις εἶναι πρῶϊμωτέρα. Τούτου οὕτως ἔχοντος, ἐπιτρέπεται, νομίζομεν, εἰς ἡμᾶς νὰ ὀρίσωμεν ὡς ἔτος ἐνάρξεως τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως τὸ βον ἀρχόμενον, ἀναβάλλοντες αὐτὴν ἐπὶ μόνον τῶν παιδίων, ἐφ' ὧν θὰ ἔβειαιοῦτο ὀψιμωτέρα τις ἀνάπτυξις τοῦ τε νοῦ καὶ τοῦ σώματος αὐτῶν, ὡς γίνεται τοῦτο καὶ ἐν ἄλλαις χώραις, ἐν αἷς ἔχει γίνεαι ἀποδεκτὸν ἀνώτερον ὄριον ἔτους ἡλικίας πρὸς ἔναρξιν τῆς φοιτήσεως. Τοῦτο δὲ πράττοντες συμμορφούμεθα καὶ πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν καὶ ὑγειονολογικὴν θεωρίαν, ἥτις δὲν θέλει ἀνεξαίρετον τὸ ἅπαξ καθωρισθὲν ἔτος πρὸς ἔναρξιν τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως, ἂν μέλλῃ αὕτη νὰ μὴ γίνηται αἰτία βλάβης. Τοσαῦτα παρατηρήσαντες περὶ τῆς ἡλικίας, καθ' ἣν δύναται παρ' ἡμῖν ἢ πάντως πρέπει ν' ἀρχηται ἢ εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσις τῶν παιδίων, μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἑτέρου ζητήματος τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν ἐπιτρέπεται νὰ λήγῃ ἢ ὑποχρεωτικὴ εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσις. Οἱ λόγοι, οἵτινες καθιστῶσιν ἀναγκαῖον τὸν καθορισμὸν καὶ ταύτης τῆς ἡλικίας εἶναι οἱ ἑξῆς: Ἐν πρώτοις ἀποφοιτῶντες οἱ μαθηταὶ ἀπὸ τοῦ σχολείου καὶ εἰσερχόμενοι εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ὑποβάλλονται ἐν αὐτῷ εἰς κοπιώδεις καὶ βαρείας ἐργασίας, αἵτινες δύνανται νὰ παραβλάψωσι τὴν ὑγείαν τοῦ σώματός των, ἂν μὴ τοῦτο ἔχη ἀναπτυχθῆ ἤδη οὕτως ὥστε ν' ἀντέχῃ εἰς τοὺς κόπους τοῦ πρακτικοῦ βίου. Δεύτερον εἰσερχόμενοι οἱ μαθηταὶ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον προώρως, πρὶν ἢ δηλ. ἀποκτήσωσιν ἠθικὴν τινα ὠριμότητα, ἐκτίθενται εἰς ἠθικοὺς κινδύνους, ἅτε στερούμενοι τῆς καθοδηγήσεως τοῦ σχολείου ἐν τε τῇ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκλογῇ καὶ τῇ ἀποφυγῇ τοῦ κακοῦ, ἐν ᾧ χρόνῳ χρήζουσιν ἔτι ταύτης, ὡς μήπω ὄντες ἠθικῶς ὠριμοί. Τρίτον, ἂν μέλλῃ ἢ τοῦ λαοῦ μόρφωσις νὰ ἀνυψωθῆ εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ περιωπῆν, ἀνάγκη πρὸς τοῦτο ἐπαρκοῦς χρόνου, ἵνα κατ' αὐτὸν οἱ πολλοὶ παῖδες κτῶνται τὰς ἀναγκαίας γνώσεις. Ἄν οὗτοι εἶναι πολὺ ὀλίγοι, δὲν εἶναι δυνατὸν οἱ μαθηταὶ κατ' αὐτὸν οὐδὲ τὰς ἀναγκαιοτάτας νὰ προσκτῶνται γνώσεις. Νῦν κατ' ἄτατον ὄριον τῆς ἡλικίας, καθ' ὃ οἱ μαθηταὶ δύνανται ν' ἀποφοιτήσωσι κεκτημένοι μὲν τὰς ἀναγκαίας

γνώσεις, οὐδένα δὲ διατρέχοντες σωματικὸν ἢ ἠθικὸν κίνδυνον, ὀρίζεται ἐν ταῖς πλείοσταις τῶν μνημονευθεισῶν χωρῶν τὸ 14 συμπεπληρωμένον ἢ ἀπλῶς τὸ 14, ἐν εὐαρίθμοις δὲ πάνυ τὸ 13. Ἡ ὑγειονολογικὴ καὶ παιδαγωγικὴ θεωρία οὐδὲν ἔχει ν' ἀντίπη, ὀριζομένου τοῦ 14 ἔτους συμπεπληρωμένου ὡς ὀρίου τῆς ὑποχρεωτικῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως. Ἡμεῖς ὅμως, δι' ἐν λόγον ὠρίσαμεν ἀνωτέρω ὡς ἔτος ἐνάρξεως τῆς φοιτήσεως τὸ 6 ἀρχόμενον, διὰ τὸν αὐτὸν ὀρίζομεν καὶ ὡς ἔτος ἀποφοιτήσεως τὸ δωδέκατον συμπεπληρωμένον¹, ἐξαίρεσιν ποιούμενοι ὡς πρὸς ἐκείνους καὶ μόνον τοὺς μαθητάς, οἵτινες διὰ καθυστέρησιν ἐν τῇ μαθήσει ὑποχρεοῦνται νὰ παραμείνωσιν ἐν τῷ σχολεῖῳ ἐν ἔτι ἔτος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι καθιεροῦμεν ἡμεῖς οὕτω τὴν ἑπταετῆ δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, συμφωνοῦντες ἐν τούτῳ πρὸς τὸν νόμον τοῦ 1834 καὶ διαφωνοῦντες πρὸς τὸν ἐν ἰσχύϊ ΒΤΜΘ' νόμον, ὅστις ἀταλαιπώρως πάντη καὶ κατὰ τυφλὴν ἀπομίμησιν τοῦ ἀλλαχοῦ συμβαίνοντος καθώρισεν ὡς ἔτος ἐνάρξεως τῆς φοιτήσεως τὸ 7».

Τοῦ 1913 τὰ νομοσχέδια ἐπανήρχοντο εἰς τὸ βον συμπεπληρωμένον ἢ συμπληρούμενον ἐντὸς τῶν πρώτων ἑξ μηνῶν τοῦ ἀρχομένου σχολικοῦ ἔτους. «Τὸ ὄριον τοῦτο—γράφει ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεσις—εἶναι τὸ γενικῶς σήμερον παραδεκτόν, λαμβάνεται δ' ἐν τούτῳ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ σχετικῶς πρωϊμωτέρα ἀνάπτυξις τῶν Ἑλληνοπαίδων. Διარκεῖ δὲ ἡ ὑποχρέωσις αὕτη γενικῶς μὲν μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου, οὕτως ὥστε κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων οἱ μαθηταὶ θὰ εἶναι ἐλεύθεροι συμπληροῦντες τὸ 12ον τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἴτε διὰ βραδείαν προσέλευσιν εἴτε διὰ καθυστέρησιν ἐν τινι τάξει εἶναι ἐνδεχόμενον μαθηταὶ τινες νὰ μὴ ἔχωσι φθάσει εἰς τὸ τέλος τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὸ τέλος τοῦ δωδεκάτου ἔτους, διὰ τοῦτο ὀρίζομεν, ὅτι ἡ ὑποχρέωσις διارκεῖ μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου, ἄλλ' οὐχὶ καὶ πέραν τοῦ 14 ἔτους τῆς ἡλικίας συμπεπληρωμένου, ὅποτε πᾶς μαθητὴς θὰ εἶναι

1. Σημειωτέον ὅτι τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 ὠρίζον ἑπταετῆ τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν.

ἐλεύθερος νὰ ἀποσυρθῆ τοῦ σχολείου, διότι ἄλλως θὰ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἔχωμεν ἄνδρας φοιτῶντας ἀκόμη εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον».

Τὰς αὐτὰς ἐκρ βῶς μὲ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 ἀρχὰς παραδέχθη καὶ ὁ νῦν ἰσχύων 4397 νόμος, ἦτοι ἡλικίαν ἐνάρξεως τὸ ἕκτον ἔτος συμπεπληρωμένον καὶ ἡλικίαν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως τὸ 14ον συμπεπληρωμένον. Ὅπως εἶπομεν ἀνωτέρω, κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1834 τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀπετελοῦντο ἐξ ἑπτὰ τάξεων. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἴσχυεν ὁ ὑπὸ τοῦ Κοκκῶνη μεταφρασθεὶς ὁδηγὸς τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, τὰ ἐν τοῖς σχολείοις τούτοις διδασκόμενα μαθήματα διηροῦντο ὡς καὶ πρὸ τοῦ 1834 εἰς ὀκτὼ κλάσεις, ἡ πρώτη καὶ τελευταία τῶν ὁποίων ὑποδιηρεῖτο εἰς δύο τμήματα. Εἰς τὰς διαφόρους ταύτας κλάσεις κατετάσσοντο οἱ μαθηταὶ ἀναλόγως τῆς ἰκανότητός των. Ἡ μετάβασις δὲ ἀπὸ τῆς μιᾶς κλάσεως εἰς τὴν ἀνωτέραν δὲν ἐγένετο μετὰ τὴν συμπλήρωσιν ἑνιαυσίου φοιτήσεως εἰς αὐτήν, ἀλλ' εὐθύς ὡς ὁ μαθητὴς ἐκρίνετο ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἰκανὸς νὰ προαχθῆ εἰς τὴν ἀνωτέραν. Οὕτω δὲ συνέβαιεν ὥστε τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἄλλοι μὲν μαθηταὶ νὰ περατώνουν ἐντὸς τετραετίας ἢ καὶ τριετίας, ἄλλοι δὲ πολὺ βραδύτερον. Πρῶτον διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 ὠρίσθη, ὅτι τὰ σχολεῖα, ἐν οἷς διορίζονται πτυχοῦχοι ἢ μετεκπαιδευθέντες δημοδιδάσκαλοι, θὰ διαίρουνται εἰς τέσσαρας ἢ καὶ ἐν ἀνάγκῃ εἰς πέντε τάξεις ἑνιαυσίους, τὰ δὲ σχολεῖα, τῶν ὁποίων οἱ μαθηταὶ δὲν ὑπερβαίνουν τοὺς 50, εἰς τέσσαρας ἑνιαυσίους τάξεις. Ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 ὠρίσε τετραετὴ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, ἐκάστῃ ἔτους ἀντιστοιχοῦντος πρὸς μίαν τάξιν. Ὁ ΒΤΜΘ' τοῦ 1895 ἐξαετὴ διὰ τὰ πλήρη καὶ τετραετὴ διὰ τὰ κοινὰ ὁ 2858 ἀφωμοίωσε τὰ κοινὰ πρὸς τὸν πλήρη καὶ τέλος ὁ ἰσχύων 4397 καθιέρωσε γενικῶς ἐξατάξιον δημοτικὸν σχολεῖον μὲ ἐξαετὴ φοίτησιν.

Ἡ ἑναρξίς καὶ ἡ λήξις τοῦ σχολικοῦ ἔτους δὲν ὠρίζοντο ἀκριβῶς. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀπὸ 27 Ἰουνίου 1867 ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργείου αἱ θεριναὶ ἐξατάξεις ἔπρεπε νὰ ἐνεργοῦνται ἐντὸς τῆς ἀπὸ 20 Ἰουλίου μέχρις 8 Σεπτεμβρίου χρονικοῦ διαστήματος, μετὰ τὸ

πέρας δ' αὐτῶν νὰ μεσολαβοῦν 15 ἡμέραι διὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ σχολικοῦ ἔτους. Τὸ διάταγμα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 ὥρισεν ὡς ἡμέραν ἐνάρξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους τὴν 1 Σεπτεμβρίου, τὸ δὲ διάταγμα τῆς 5 Μαΐου 1892 εἴκοσιν ἡμέρας μετὰ τὸ πέρας τῶν γενικῶν ἐξετάσεων, ἐνεργουμένων ἐντὸς τοῦ πρώτου δεκαημέρου τοῦ Ἰουλίου. Κατὰ τὸ Δ. τῆς 23 Αὐγούστου 1896 τὸ σχολικὸν ἔτος ἀρχεται τὴν 16 Αὐγούστου, λήγει δὲ τὸ πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Ἰουλίου, ὅτε ἐνεργοῦνται αἱ γενικαὶ ἐξετάσεις. Διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Αὐγούστου 1912 διατάγματος, ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τῶν ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου 1915, 6 Ὀκτωβρίου 1917 καὶ 25 Ἀπριλίου 1922 διαταγμάτων, ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως μὲν τοῦ σχολικοῦ ἔτους ὠρίσθη ἡ ἐπιούσα τῆς τελευταίας Κυριακῆς τοῦ Αὐγούστου, λήξεως δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ὀριζομένη ἐντὸς τοῦ δευτέρου δεκαημέρου τοῦ Ἰουνίου. Τέλος τὸ ἐν ἰσχύϊ διάταγμα τῆς 18 Νοεμβρίου 1929 ὀρίζει, ὅτι τὸ σχολικὸν ἔτος ἀρχεται τὴν 15 Σεπτεμβρίου καὶ λήγει τὴν 30 Ἰουνίου. Τὰ μαθήματα κατ' αὐτὸ ἀρχονται τὴν 1 Ὀκτωβρίου καὶ τελειώνουν τὴν πρώτην Κυριακὴν τοῦ δευτέρου δεκαημέρου τοῦ Ἰουνίου. Δηλ. κατ' οὐσίαν τὰ μαθήματα διακόπτονται ἀπὸ 16 Ἰουνίου μέχρι τέλους 7)βρίου, ἤτοι ἐπὶ 3½ μηνῶν. Ἐν εἰς αὐτοὺς προσθέσωμεν τὰς διακοπὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα, τὰς Κυριακάς καὶ τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, καθ' ἃς διακίεπτονται τὰ μαθήματα, ἀπομένει χρονικὸν διάστημα ὀλιγώτερον τῶν ἐξ μηνῶν πραγματικῶν μαθημάτων. Τὸ διάστημα τοῦτο εἶναι πολὺ μικρὸν καὶ ἐπιβάλλεται ἡ αὐξησίς του. Θὰ ἦτο δυνατὸν τὸ μὲν σχολικὸν ἔτος ν' ἀρχίζη ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου καὶ νὰ λήγη τὴν 15 Ἰουλίου, τὰ δὲ μαθήματα ν' ἀρχίζουν τὴν 16 7)βρίου καὶ νὰ τελειώσουν τὴν 30 Ἰουνίου.

Κατ' ἀρχὰς τὰ μαθήματα ἤρχιζον τὴν 8 π. μ. τὸν χειμῶνα καὶ τὴν 7 π. μ. μετὰ τὸ Πάσχα. Συμφώνως μὲ τὸ ἐκδοθὲν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διατάγματος τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880 πρόγραμμα ἡ ἔναρξις καὶ ἡ λήξις τῶν πρὸ καὶ μετὰ μεσημβριαν μαθημάτων γίνεται μετὰ προσευχῆς. «Κατὰ μὲν τὴν πρωϊνὴν ἔναρξιν ἀνισταμένων πάντων τῶν μαθητῶν, καὶ ποιούντων τρίς τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ἀπαγγέλλεται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἢ ὑπὸ τινος τῶν μαθητῶν εὐκρινῶς

καὶ ἐν κατανώξει τὸ «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς—Βασιλεῦ Οὐράνιε—Κύριε ὁ τοῦ Πανάγιόν Σου Πνεῦμα». Κατὰ δὲ τὴν λήξιν «τὸ Πάτερ Ἡμῶν—Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου—Δι' εὐχῶν», ψαλλομένου καὶ τινος καταλλήλου ἄσματος. Κατὰ τὴν μετὰ μεσημβρίαν ἐναρξιν «Δόξα Σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν, Δόξα Σοι—Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν τῆς ἀληθοῦς Σοφίας». Καὶ κατὰ τὴν λήξιν «Δεῦτε προσκυνήσωμεν—Εὐχαριστοῦμέν Σοι, Κύριε καὶ Θεέ» καὶ ψάλλεται καὶ τὸ σύνηθες ἄσμα».

Καθ' ἐκάστην Κυριακὴν οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν Σχολείων ἀκροῶνται τῆς θείας λειτουργίας, ὁδηγούμενοι εἰς τὰς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν διδασκάλων των. Τοῦτο ἐκανόνισαν ἐπανειλημμένα ἐγκύκλιοι τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας. Τὴν 17 Ἰανουαρίου 1853 ἔγραφε σχετικῶς μὲ τὸν ἐκκλησιασμόν τῶν μαθητῶν πρὸς τοὺς Νομάρχας ὁ τότε ὑπουργὸς Σ. Βλάχος· «Γνωρίζοντες ἕκ τε τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πείρας, ὅτι πάσης πολιτείας καὶ κοινωνίας ἡ διάπλασις καὶ ὁ καταρτισμὸς δὲν εὐοδοῦται, ἐὰν δὲ φέρη ἐν ἑαυτῇ τῆς θρησκευτικῆς προπαρρασκευῆς τὴν ζύμην, ὅποιοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν ἀπ' ἀρχῆς αἱ τῶν διαφόρων κοινωνιῶν θρησκευτικαὶ δοξασαίαι, ὁμολογῶντες μάλιστα ἀδιστακτικῶς τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως τὰ θαυμάσια ἐν τῷ περιουσίῳ τοῦ Κυρίου λαῶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τέλους τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ περιπετειῶν, ἐκρίναμεν δίκαιον καὶ εὐσεβὲς καὶ καθῆκον ἡμῶν νὰ προνοήσωμεν κατὰ τὰς σεβαστὰς τοῦ Ἄρχοντος ἡμῶν καὶ Κυρίου ἐφέσεις, ἵνα ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐμβάλλοντες εἰς τὰς τρυφεράς τῆς ὁμοεθνοῦς νεότητος ψυχὰς τὰ θρησκευτικὰ σπέρματα, τῶν ὁποίων οἱ εὐθαλεῖς καὶ ἀγλαοὶ καρποὶ καὶ αὐτὰ καὶ τὴν κοινωνίαν εὐφραίνουσι, διατάττομεν λοιπὸν τὰ ἑξῆς· α) Ἄπαντες οἱ ἐν τῷ καθ' ὑμᾶς νομῶ δημοδιδάσκαλοι, δημόσιοί τε καὶ ἰδιωτικοὶ ἀμφοτέρου τοῦ φύλου, μετὰ μεσημβρίαν ἐκάστου Σαββάτου ὀφείλουσι ν' ἀναγινώσκωσι καὶ ἐρμηνεύωσι τῆς ἐπιούσης Κυριακῆς τὸ Εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶς πρὸς τοὺς ὁμοθῆσκους τῶν μαθητῶν ἕκ τῶν Κυριακοδρομιῶν τοῦ Ν. Θεοτόκη. β). Νὰ συνοδεύωσιν αὐτοὶ τοὺς μαθητὰς των κατὰ χορείας ὑπὸ κοσμητορας εἰς τὸν Ἑσπερινὸν τοῦ Σαββάτου καὶ εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν τῆς ἐπιούσης Κυριακῆς. Ὅπου δὲ ὑφίστανται πολλοὶ ἐνοριακοὶ εὐκτήριοι οἴκοι, νὰ διαιρῶσι τοὺς μαθητὰς κατ' ἐνορίας καὶ συνοδεύωσιν ἢ

οί διδάσκαλοι, ὅπου ἂν ὑπάρχωσι πολλοί, ἢ διὰ τοῦ εὐταξίου, ἢ ἐτέρων εὐτακτοτέρων μαθητῶν διοριζομένων καθ' ἑβδομάδα τριῶν ἢ τεσσάρων ἐκ διαδοχῆς. γ) Μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, ἐπανελθόντων τῶν μαθητῶν εἰς τὸ διδακτήριον, νὰ γίνεται πρὸς αὐτοὺς ἐκ τῶν ἰδίων Κυριακοδρομιῶν ἢ ἠθικὴ ἀνάπτυξις μετὰ τῆς ἀνηκούσης ἐπιτόμου ἐπαναλήψεως τοῦ ἀναγνωσθέντος Εὐαγγελίου. δ) Νὰ κρατῶσιν ἔλεγχον ἀπουσιῶν διὰ τοὺς μὴ ἐκκλησιάζοντας μαθητὰς καὶ πληροφοροῦμενοι ἀρμοδίως τοὺς λόγους τῶν ἀπουσιῶν, νὰ ἐπιβάλλωσι κατὰ τὴν ὁδηγίαν πειθαρχικὰς ποινὰς ἀναλόγους, βραβεύοντες ἐπαξίως τοὺς πειθαρχικοὺς μαθητὰς τε καὶ εὐταξίας. ε) Νὰ διορισθῇ ἀρμοδίως ἐπιτήρησις αὐστηρὰ εἰς ὄντινα τῆς ἐμπιστοσύνης ὑμῶν κρίνητε κατάλληλον περὶ τῆς ἀπολύτου ἐφαρμογῆς τῆς ἐκτελέσεως τῆς παρούσης ἡμῶν διαταγῆς. Πεπειθότες ἀνατίθεμεν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς δόξης καὶ εὐημερίας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ζῆλον ὑμῶν τὴν ἐπιβολὴν τῆς πιστῆς ὑποχρεώσεως τῶν εἰρημένων εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους μετὰ τῆς προσδεκίας νὰ ἴδωμεν τὰ ἐπιθυμητὰ ἀποτελέσματα καὶ ὑποβάλωμεν ἐν δέοντι ἐνώπιον τοῦ Κυριάρχου ἡμῶν, ὅ,τι συντελεστικὸν καὶ ἀπόδειξιν ὅτι ἅπαντες φιλοτιμούμεθα κατὰ τὰς ὑψηλὰς καὶ ἔθνοσωτηρίους αὐτοῦ βουλὰς νὰ συνεισενέγκωμεν εἰλικρινῶς τὸ κατὰ δύναμιν». Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐτηρήθησαν αὐστηρῶς, οὔτε ἡ ἀνωτέρω, οὔτε αἱ ἐπακολουθήσασαι αὐτὴν ἐγκύκλιοι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος τοῦ Ὑπουργείου, ἐν τούτοις, εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰδίως, οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων ὁδηγοῦνται ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῶν εἰς τὰς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς Κυριακάς καὶ τῶρα ἀκόμη.

2. Μαθήματα.—Κατὰ τὸ ἄρθρ. 1 τοῦ νόμου τοῦ 1834 εἰς ἕκαστον δημοτικὸν ἢ τοῦ λαοῦ σχολεῖον ἐδιδάσκοντο τὰ ἐξῆς μαθήματα: Κατήχησις, στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς, ἀνάγνωσις, γραφὴ, ἀριθμητικὴ, ἢ γνώσις τῶν κατὰ τοὺς νόμους παραδεδεγμένων σταθμῶν καὶ μέτρων, ἢ γραμμικὴ ἰχνογραφία καὶ ἡ φωνητικὴ μουσικὴ· εἰ δυνατόν δὲ καὶ στοιχεῖα τῆς γεωγραφίας, τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, καὶ ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὰ ἀναγκαιότερα. «Ἐκτὸς τούτου θέλουν γίνεσθαι ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου δις τῆς ἑβδομάδος σωματικαὶ γυμνασῖαι (σωμασκίαι) καὶ θέλει διδά-

σκεσθαι πρακτικῶς ἡ ἀγρονομία, ἡ κηπουρική καὶ κυρίως ἡ δενδροκομία, ἡ βομβυκοτροφία καὶ ἡ μελισσοτροφία. Εἰς κορασιῶν σχολεῖα θέλει γίνεσθαι γύμνασις εἰς γυναικεῖα ἐργόχειρα. Περί διδασχῆς τῆς κατηχήσεως εἰς τοὺς παῖδας θέλει ἀποφασίζει πάντοτε ὁ πατήρ ἢ ἡ μήτηρ εἰς ἔλλειψιν τοῦ πατρός, ἢ ὁ ἐπίτροπος εἰς ἔλλειψιν ἀμφοτέρων». Ἡ κατήχησις, κατὰ τὸ ἀπὸ 5 Ἰουλίου 1834 διάταγμα, ἔπρεπε νὰ διδάσκηται, εἰ δυνατόν, ὑφ' ἑνὸς ἱερέως τοῦ αὐτοῦ δόγματος ὡς οἱ διδασκόμενοι.

Τὰ ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ 1834 μαθήματα εἶναι τοιαῦτα, ὥστε καὶ τώρα ἀκόμη νὰ θεωροῦνται ὡς παρέχοντα πλήρη τὴν στοιχειώδη μόρφωσιν. Δυστυχῶς ὅμως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διδασχῶσι, κυρίως ἔνεκα τῆς ἀνεπαρκοῦς μορφώσεως τῶν δημοδιδασκάλων. Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα περιωρίζετο εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς καὶ τῶν τεσσάρων πράξεων τῆς ἀριθμητικῆς.

Ἡ πολιτεία προσεπάθει, νὰ ἐπιτύχη ὅπως γίνηται ἡ διδασκαλία πάντων τῶν μαθημάτων, χωρὶς ὅμως νὰ παρέχη καὶ τὰ πρὸς τοῦτο μέσα. Προκειμένου περὶ τῶν γεωργικῶν μαθημάτων, τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 694 τῆς 30 Ἰανουαρίου 1849 ἐγκυκλίου του συνίστα τὰ ἑξῆς: «Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀναγκαιοτέρα εἰς τὸν ἄνθρωπον τέχνη· διότι αὕτη οὐ μόνον χορηγεῖ εἰς αὐτὸν τὴν κυριωτέραν τροφήν του, ἀλλὰ καὶ ἀναπτυσσομένη καὶ βελτιουμένη κατ' ἐπιστήμην γίνεται τροφὸς τῶν τεχνῶν καὶ τῆς βιομηχανίας, παρέχουσα μικρὰ μέσα πλοῦτου καὶ εὐδαιμονίας εἰς τὰ ἔθνη. Ἐκ τῆς γῆς καὶ τῶν φυομένων καὶ τρεφομένων ὑπ' αὐτῆς ποριζόμεθα πᾶν ὅ,τι χρήσιμον εἰς θεραπείαν τῶν χειρῶν μας· τὰ εἰς τροφήν ἡμῶν καὶ τῶν χρησίμων εἰς ἡμᾶς ἡμέρων ζώων, τὰ πρὸς ἐνδυμασίαν καὶ ἄλλην χρῆσιν ὅποιανδήποτε κατασκευαζόμενα ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν διὰ τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς ποριζόμεθα ἄφθονα. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι τὴν γεωργικὴν μόνον ἐνόμιζον τέχνην ἀξίαν καὶ πρέπουσαν εἰς ἐλευθέρους ἄνδρας, ὀνομάζοντες αὐτὴν μητέρα καὶ τροφὸν ὄλων τῶν ἄλλων τεχνῶν, τῶν πρὸς πλουτισμὸν καὶ ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ πρὸς εὐπορίαν ἐπιτηδείων.

Καὶ τῶ ὄντι εἰς ὅσα ἔθνη τὴν σήμερον ἡ γεωργία εἶναι τελειοποιημένη, εἰς ἐκεῖνα καὶ αἱ τέχναι καὶ τὸ ἐμπόριον ἀνθοῦσι καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη πλουτοῦσι· ὅπου δὲ ἡ γεωργία εἶναι παρημελημένη, ἐκεῖ καὶ βιομηχανία δὲν ὑπάρχει καὶ ὁ λαὸς πένεται. Διὰ τὰ τελειοποιηθῆ δὲ ἡ γεωργία, ὁ λαὸς ὁ πράσων αὐτὴν πρέπει νὰ ὀδηγηθῆ εἰς τὴν πρᾶξιν τῶν πρὸς τελειοποίησιν αὐτῆς μέσων, διδασκομένων παρὰ διαφόρων ἐπιστημῶν. Ὅθεν, καὶ ὁ νόμος τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψιν ἐπιβάλλει, εἰς τοὺς πρῶτους καὶ κυριωτέρους διδασκάλους τοῦ λαοῦ καὶ τὰς στοιχειώδεις γνώσεις, τὰς περὶ γεωργικῆς, οἶον φυτοκομίας, κτηνοτροφίας καὶ ἰδίως βομβυκοτροφίας καὶ μελισσοουργίας, διότι αὗται αἱ δύο ἐφάνησαν μέχρι σήμερον παρ' ἡμῖν δαφιλέστεραι πηγαὶ πλουτισμοῦ καὶ δύνανται νὰ καταστῶσιν ἄφθονοι εἰς τοὺς γνωρίζοντας πῶς νὰ τελειοποιήσωσι τὸ προϊόν αὐτῶν κατὰ τὸ ποσὸν καὶ τὴν ποιότητα· ἡ δὲ Β. Κυβέρνησις τοῦτο τὸ χρέος τῶν δημοδιδασκάλων ἔχουσα ὑπ' ὄψιν ἔσπευσεν ἀπὸ τετραετίας ἤδη καὶ τὸ τῆς γεωργικῆς μάθημα νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ διδασκαλεῖον καὶ εἰς σύνταξιν βιβλίων καταλλήλων νὰ συνδράμῃ πρὸς διδασκαλίαν καὶ ὀδηγίαν τῶν δημοδιδασκάλων, καταστήνουσα εἰς αὐτοὺς εὐχερεστέραν τὴν ἐκτέλεσιν καὶ αὐτοῦ τοῦ χρέους, δι' οὗ μέλλουσι νὰ συντελέσωσι καὶ εἰς τὴν ὑλικὴν εὐπορίαν καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ». Προκειμένου δὲ περὶ τῆς γραμμικῆς ἰχνογραφίας τὸ αὐτὸ Ὑπουργεῖον διέτασσε τὰ κάτωθι διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 8824 τῆς 22 Ὀκτωβρίου 1865 ἐγκυκλίου του· «Μεταξὺ τῶν μαθημάτων ὅσα κατὰ τὸ 1 ἄρθρ. τοῦ περὶ δημοδιδασκαλίας νόμου πρέπει νὰ διδάσκωνται εἰς ἕκαστον δημοτικὸν σχολεῖον συγκαταλέγεται καὶ ἡ γραμμικὴ ἰχνογραφία. Ἄλλ' ἀγνοοῦμεν διατὶ τὸ μάθημα τοῦτο, τόσῳ χρησίμον καὶ διὰ πάσας μὲν τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, ἰδίως δὲ διὰ τοὺς παῖδας ἐκείνους, ὅσοι μέλλουσι νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς ὅποιονδήποτε βιομηχανικὸν ἐπάγγελμα, ὄχι μόνον δὲν διδάσκεται, ἀλλ' οὔτε κατ' ὄνομα εἶναι γνωστὸν ἐν τοῖς πλείστοις, ἵνα μὴ εἴπωμεν πᾶσι, τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, ἐνῶ καὶ ἐν τῷ διδασκαλείῳ ὑπῆρχεν ὑποχρεωτικὴ ἡ παράδοσις αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ μετεκπαιδευθέντας δημοδιδασκάλους καὶ ὁ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ἐν χρήσει ὀδηγὸς πραγματεύεται περὶ

αὐτοῦ διὰ μακρῶν ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ καὶ βιβλία ἐξεπονήθησαν καὶ ἐξεδόθησαν κανονίζοντα τὴν διδασκαλίαν του. Παραγγέλλομεν ἐπομένως ὑμῖν, ὅσοι δι' ὅποιονδήποτε λόγον παρημελήσατε τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀναγκαιοτάτου τούτου μαθήματος νὰ εἰσαγάγητε ταύτην ἀμέσως ἐν τοῖς σχολείοις, ἃ διέπετε, προσδιορίζοντες τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς τοῦτο ὥραν συμφώνως ταῖς διατάξεσι τοῦ ὀδηγοῦ καὶ φροντίζοντες, ὅπως οἱ μαθηταὶ ὑμῶν προμηθευθῶσι τὸ πρὸς τοῦτο χρήσιμον βιβλίον, προαναγγέλλοντες δὲ αὐτοῖς, ὅτι εἰς τὰς γενησομένας ἐξετάσεις ἢ ἄγνοια τοῦ μαθήματος τούτου θέλει παρεμποδίσει τὸν προβιβασμὸν ἢ τὴν ἀπόλυσιν αὐτῶν».

Μεγάλην σημασίαν ἔδιδε τὸ Κράτος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων. Ἐπανειλημμένοι ἐγκύκλιοι διαταγαὶ τοῦ Ἐπιμετροῦ ἀφορῶσι τὸ θέμα τοῦτο, μία δ' ἐξ αὐτῶν ἢ ὑπ' ἀριθ. 11498 τῆς 20 Ν)βρίου 1854 ἔλεγε τὰ ἑξῆς: «Ἐπιστήσαντες οὐκ ἐν παρέργῳ τὴν προσοχὴν ὑμῶν εἰς τὰ συμβαίνοντα ἐν ἐνίοις τῶν δημοτικῶν σχολείων, παρατηροῦμεν μὲ λύπην μας, ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐπιμονῆς ἐνίων δημοδιδασκάλων, οἵτινες ἀποκλείσαντες ἀπὸ τῆς σχολῆς αὐτῶν τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ὑπεθρόνησαν τὰς ἀπλοϊκὰς τῶν γονέων συνειδήσεις, ὑφορωμένων συστηματικὴν καὶ ἐκ προθέσεως προτίμησιν πρὸς τὰ τῆς θύραθεν καὶ ἑλληνικῆς παιδείας, χορηγεῖται δυστυχῶς ἀφορμὴ εὐπρόσωπος εἰς τὰς τῶν κακεντρεχῶν σπερμολογίας. Σκοπὸν ἔχοντες νὰ ἐπιφέρωμεν εἰς τὴν παροῦσαν τῆς δημοτικῆς διδασκαλίας στάσιν τὴν ἀνήκουσαν διόρθωσιν, συντελεστικώτατον νομίζομεν πρὸς ἄρσιν τῆς περὶ τῆς ὀ λόγος ὑπονοίας. . . τὴν εἰς τὰ δημοσυντήρητα σχολεῖα εἰσαγωγὴν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κατὰ μέρος βιβλίων, τὰ ὅποια ἦσαν καὶ ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ εἶναι ἀκόμη εἰς τὰ πλεῖστα καὶ τῆς ἐντὸς καὶ τῆς ἐκτὸς Ἑλλάδος μέρη ἢ μόνη καὶ πάντοτε τελεσφόρος διδασκαλία τοῦ λαοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐντελλόμεθα ἡμῖν, ἵνα προσδιορίσητε ἰδίως τὸ Σάββατον ἐκάστης ἑβδομάδος καὶ τὴν παραμονὴν ἐκάστης τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἀφρόνως χλευαζομένης παρὰ τῶν δοκησιόφων

Ὁκταήχου καὶ ἐκ τοῦ ψαλτῆρος καὶ ἐκ τῶν Μηναίων τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰς ἐκάστοτε ἑορτάς, καὶ εἰς αὐτὰ μᾶλλον παρὰ τοὺς Αἰσωπίους μύθους, προγυμνάζοντες ἅπαξ τοῦλάχιστον τῆς ἑβδομάδος τοὺς μαθητὰς ὑμῶν . . . ». Καθὼς προκύπτει ἐκ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης, οἱ διδάσκαλοι, θέλοντες νὰ ἐπιδείξουν γνώσεις, κατέβαλλον μεγαλυτέραν προσοχὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, παρημέλουν δὲ τὰ θρησκευτικά. Διὰ τοῦτο τὸ Ὑπουργεῖον, ὑπέικον εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἣτις ἐδυσφόρει διὰ τὴν ἀτονίαν τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, ἠναγκάσθη νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ὀκταήχου καὶ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, ἅτινα μέχρι τοῦ 1830 ἀπετέλουν τὰ μόνα σχεδὸν διδασκτικὰ βιβλία. Τὴν ἐγκλῦκλιον ταύτην σχολιάζοντες οἱ Θ. Δεληγιάννης καὶ Γ. Ζηνόπουλος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ νομοθεσίᾳ των (τόμ. Στ' σελ. 441) γράφουν: «Εἶναι λυπηρὸν, ἀλλὰ βέβαιον, ὅτι ἡ κατωτέρα ἐκπαίδευσις παρ' ἡμῖν δὲν φέρει τὸν καθιστῶντα αὐτὴν καὶ πολιτειακῶς σωτήριον καὶ κοινωνικῶς ὠφέλιμον χαρακτήρα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνατροφῆς, οὐδ' ἡ ἀτελῶς καὶ παρέργως γιγνομένη διδασκαλία τῆς κατηχήσεως εἶναι ἀρκούσα· διότι ἡ θρησκεία οὔτε σπουδὴ οὔτε ἄσκησις εἶναι, κατὰ τεταγμένας ὥρας ἐπαναλαμβανόμενη, ἀλλὰ πίστις, ἣτις ἵνα ἀσκήῃ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἐπιρροὴν καὶ ρυθμίζῃ τὸν βίον τῶν πολιτῶν, δέον νὰ διατελῇ πάντοτε παροῦσα κατὰ τὸ στάδιον τῆς κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως καὶ συνοδεύῃ τοὺς νέους ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ· ἂν δὲ ἡ θρησκευτικὴ αὕτη ἀνατροφή τοῦ λαοῦ εἶναι ἀναγκασιότατη εἰς πάντα λαόν, ἀποβαίνει ἀπαραίτητος εἰς τὸν ἡμέτερον, συνειθίσαντα μὲν νὰ τρέφῃται καὶ συντηρῆται ὑπ' αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, εἰς τὴν πίστιν δὲ στηρίζαντα πᾶσαν ἐλπίδα, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀντλήσαντα τὴν δύναμιν τῶν ἀγώνων καὶ τῶν θυσιῶν, δι' ὧν ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἔθηκε τὰ θεμέλια τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως. Ὡς ἔχει νῦν παρ' ἡμῖν ἡ κατωτέρω ἐκπαίδευσις, ἰδίως δὲ ὡς κείνται τὰ περὶ δημοδιδασκάλων, ἡ χριστιανικὴ ἀνατροφή τῶν παιδῶν οὐδαμῶς ἐνεργεῖται ὑπ' αὐτῶν, οὐδὲ τὴν προσήκουσαν ἰκανότητα κεκτημένων, οὐδὲ διακρινομένων δυστυχῶς ἐπὶ χρηστῇ διαγωγῇ, ὅπως τοῦλάχιστον παρέχωσιν ἑαυτοὺς ἀγαθὸν μι-

μήσεως παράδειγμα πρὸς τοὺς διδασκομένους παιδας. Τὴν δὲ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις παντελῆ ταύτην ἀπουσίαν θρησκευτικῆς ἀγωγῆς καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον ἐπιζήμιον ἢ ἀπαιδευσία τοῦ κατωτέρου κλήρου . . . ».

Ὡς Ἑλληνικὰ ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Καὶ αὐτὰ τὰ ἀλφαβητάρια ἀκόμη περιεῖχον λέξεις ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Φυσικῶς δὲ καὶ ἡ γραμματικὴ ἦτο τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Κατεπονοῦντο λοιπὸν οἱ μαθηταί, ἐκμανθάνοντες κανόνας καὶ τύπους, οἱ ὅποιοι οὐδέποτε θὰ ἐχρησίμευον εἰς αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ των ἐπὶ ζημίᾳ τῶν λοιπῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια ἐλάβανον μᾶλλον διακοσμητικὸν χαρακτήρα. Τόση ἦτο ἡ ἐπιμονὴ τῶν διδασκάλων εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καθ' ὅλους τοὺς τύπους της, ὥστε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, παρὰ τὴν κρατοῦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προσήλωσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, ἠναγκάσθη νὰ ἀπλουστεύσῃ αὐτήν. «Σκοπὸν ἔχοντες, ἔλεγε διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 11557 τῆς 24 Ν)βρίου 1854 ἐγκυκλίου του, νὰ λάβωμεν ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν καὶ τὸ περὶ διδασκτικῶν βιβλίων, ὅσα ἀπαιτοῦνται πρὸς διδασκαλίαν τῆς εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα φοιτώσης νεολαίας, τὸ στοιχειοδέστερον τῶν ὁποίων εἶναι ἡ γραμματικὴ τῆς γλώσσης, προλαμβάνομεν νὰ παραγγείλωμεν ὑμῖν, ὥστε ἐκ τῶν ἐν χρήσει ἤδη γραμματικῶν, ἀδιάφορον ἄχρι τινὸς ὁποῖαν τούτων, νὰ περικλείσητε πρὸς τὸ παρὸν διὰ γραμμῶν, ἐὰν δὲν ἐγκρίνητε μᾶλλον νὰ διαγράψητε ὀλότελα, α) ὅλα τὰ δυϊκὰ τῶν τε ὀνομάτων καὶ ρημάτων· β) ὅλους τοὺς ἀσυναϊρέτους ἀμφοτέρων τύπους, περιοριζόμενοι εἰς μόνους τοὺς συνηρημένους, καὶ γ) ὅλους τοὺς Ἀττικοὺς τῶν ὀνομάτων σχηματισμοὺς καὶ μάλιστα τοὺς τῆς β' τῶν ἰσοσυλλάβων κλίσεως, προοδοποιοῦντες τοιοῦτοτρόπως τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διὰ τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα κριθησομένης καταλληλοτέρας μεταξὺ τῶν ὑπαρχουσῶν ἢ καὶ συνταχθησομένων γραμματικῶν, καὶ ἀπαλάττοντες τοὺς παιδας ἐκείνους μάλιστα, ὅσοι δὲν ἔχουσι σκοπὸν νὰ διατρέξωσι τακτικῶς τὴν σειρὰν τῶν ἐγκλυκλίων μαθημάτων, τῆς ἀκαίρου ματαιοπονίας πρὸς ἐκμάθησιν τύπων καὶ κανόνων, ὧν οὐδέποτε ἴσως θέλουσι κάμει χρῆσιν». Ἐπί-

σης τὸ διάταγμα τῆς 23 Ἰουλίου 1856, δι' οὗ ἐτροποποιήθη ἐν μέρει ὁ ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, ἠθέλησεν ἀπλουστεράν τὴν γραμματικὴν. «Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης—λέγει—διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὀρίζεται ἢ τῆς ἀρχαίας καὶ μόνης, συντεταγμένη ὁμως ἐπὶ τὸ ἀπλούστατον, καὶ περιέχουσα μόνους τοὺς εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον ὕφος συνήθεις τύπους, ἐκτὸς τῶν δυϊκῶν, τῶν Ἀττικῶν, τῶν εἰς—Μι καὶ τῶν μήπω ἐν χρήσει ἀνωμάλων ὀνομάτων καὶ ρημάτων».

Διὰ τοῦ νόμου ΧΘ' τοῦ 1878 ὠρίσθησαν τὰ ἐξῆς ὡς διδασκτέα μαθήματα ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις: 1) Ἱερὰ ἱστορία καὶ κατήχησις, 2) ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, 3) ἀριθμητικὴ «καὶ αἱ ἀναγκαῖαι εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν χρήσει μέτρων, σταθμῶν καὶ νομισμάτων» 4) πρακτικοὶ ὀρισμοὶ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, 5) στοιχειώδης γεωγραφία (φυσικὴ, μαθηματικὴ καὶ πολιτικὴ), καὶ ἀκριβέστερον γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, 6) στοιχειώδης ἱστορία καὶ ἰδίως ἡ Ἑλληνικὴ, 7) στοιχειώδης ζωολογία, ὀρυκτολογία καὶ στοιχειώδης βοτανικὴ, 8) στοιχειώδης ἀνθρωπολογία, 9) στοιχειώδης φυσικὴ καὶ αἱ ἀναγκαῖαι πρακτικαὶ ὁδηγίαι γεωργίας καὶ δενδροκομίας, 10) γραμμικὴ ἰχνογραφία, 11) φωνητικὴ μουσικὴ καὶ ᾠδική, 12) γυμναστικὴ.

Ἦδη ἡ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶχεν ἐπιδράσει καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης καὶ διὰ τοῦτο ὁ νόμος ΧΘ' ἔστρεψεν ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον τὰ μαθήματα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Περιώρισε τὴν διδασκαλίαν εἰς μόνα τὰ νέα Ἑλληνικὰ καὶ ἠὔξησε τὰ φυσικὰ καὶ μαθηματικά.

Κατὰ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἔπρεπε νὰ διδάσκωνται τὰ κάτωθι μαθήματα: 1) θρησκευτικά, 2) μητρικὴ γλῶσσα, 3) πρακτικὴ ἀριθμητικὴ, 4) στοιχειώδης γεωμετρία, 5) ἔθνικὴ ἱστορία, 6) γεωγραφία, 7) φυσικὴ ἱστορία, 8) φυσικὴ, 9) ᾠδική, 10) καλλιγραφία, 11) ἰχνογραφία, 12) γυμναστικὴ. Καὶ τὰ νομοσχέδια ταῦτα ἠκολούθησαν τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου ΧΘ', ἐνισχύοντα τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐφηρμοσμένων ἐπιστημῶν καὶ περιορίζοντα τὰ Ἑλληνικὰ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς μητρικῆς γλώσ-

σης. Τούναντίον ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895 ἐπανῆλθεν εἰς τὰς πρό τοῦ 1878 ἀντιλήψεις, εἰσαγαγὼν καὶ αὖθις τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Κατ' αὐτὸν εἰς μὲν τὰ πλήρη δημοτικά σχολεῖα ἐδιδάσκοντο τὰ κάτωθι μαθήματα :

1) Ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεῖα περικοπῶν τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου, 2) ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεῖα ἐκλεκτῶν συγγραφέων τῆς καθωμιλουμένης γλώσσης καὶ γραπταὶ ἐν αὐτῇ ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν, 3) διδασκαλία τῶν στοιχείων τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, 4) ἐρμηνεῖα μερῶν ἐκ τῶν ὁμαλωτέρων πεζῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, 5) ἀσκήσεις πρὸς λύσιν πολυπλοκωτέρων ἀριθμητικῶν προβλημάτων, 6) διδασκαλία στοιχείων γεωμετρίας, χημείας καὶ φυσικῆς ἱστορίας, μετὸ ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐν τῇ γεωργίᾳ, τῇ βιομηχανίᾳ, τῇ κτηνοτροφίᾳ τῇ ὑγιεινῇ, 7) σωματικαὶ ἀσκήσεις. Εἰς δὲ τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα: α) ἡ ἀνάγνωσις καὶ πραγματογνωσία, β) ἡ γραφή, γ) ἡ ἀριθμητικὴ, δ) στοιχειώδης ἱερά ἱστορία καὶ κατήχησις, ε) στοιχεῖα Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, στ) γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, ζ) περικοπαὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Μαθήματα δηλ. ὅπως διάφορα ἀπὸ τὰ διδασκόμενα εἰς τὰ πλήρη. Ἄλλη ἐκπαίδευσις εἰς τὰ μὲν, ἄλλη εἰς τὰ δέ.

Τοῦ 1899 τὰ νομοσχέδια προσεπάθησαν νὰ δώσουν εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν πλέον πρακτικὰς καὶ συμφώνους πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς κατευθύνσεις. Συμφώνως πρὸς ταῦτα εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα θὰ ἐδιδάσκοντο τὰ ἑξῆς μαθήματα: 1) θρησκευτικά, 2) ἑλληνικὴ γλῶσσα, 3) πρακτικὴ ἀριθμητικὴ, 4) στοιχειώδης γεωμετρία, 5) ἐθνικὴ ἱστορία καὶ τὰ σπουδαιότατα τῆς παγκοσμίου, 6) τὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα τοῦ συνταγματικοῦ πολίτου μετὰ στοιχείων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ καταστιχογραφίας, 7) γεωγραφία, 8) φυσικὴ ἱστορία, 9) φυσικὴ καὶ χημεία, 10) ὥδική, 11) καλλιγραφία, 12) ἰχθυογραφία, 13) γυμναστικὴ, 14) στοιχειώδεις γνώσεις τῆς γεωπονίας, κηπουρικῆς, δενδροκομίας, βομβυκοτροφίας, μελισσοκομίας καὶ ἐμπορίας, 15) στοιχειώδεις γνώσεις τεχνολογικαί, 16) χειροτεχνία καὶ 17) ἐργόχειρα διὰ τὰ θήλα. Ἐννοεῖται, ὅτι τὰ μαθήματα ταῦτα θὰ ἐδιδάσκοντο εἰς ἀμφοτέρους

τούς κύκλους, τούς προβλεπόμενους ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ νομοσχεδίων, τὸν κατώτερον ἐκ 4 τάξεων καὶ τὸν ἀνώτερον ἐκ τριῶν.

Ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τῶν νομοσχεδίων ὡς ἐξῆς ἐδικαιολόγει τὸν καθορισμὸν τῶν ἄνω μαθημάτων. «Ἡ νῦν παιδαγωγικὴ θεωρία καὶ αἱ ἀνώτεροι σχολικαὶ νομοθεσίαι συμφωνοῦσιν ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ θρησκεία ἢ ἄλλως ὁ Θεός, ἡ φύσις καὶ ἡ ἐθνικὴ ἱστορία καὶ γλῶσσα εἶναι τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς μορφώσεως, ἧτις πρέπει νὰ παρέχεται ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις. Ἀλλότριόν τι τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἐννοίας τῶν δημοτικῶν σχολείων ὑπολαμβάνουσιν αὐταὶ τὴν διδασκαλίαν ξένης γλώσσης καὶ μάλιστα μὴ λαλκυμένης. Τοιοῦτό τι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ περιορισμένου χρόνου τῆς ὅλης δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὡσαύτως δὲ τὰς ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγκας τῶν κυρίως μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων, οἵτινες συνηθέστατα ἔχουσι τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν πατρίδα ὡς τὸ μόνον στάδιον τῆς δράσεώς των. Τούτων οὕτως ἐχόντων, προδήλως ἠστόχησε τοῦ ὀρθοῦ ὁ ΒΤΜΘ' νόμος ἀναγράφας ὡς διδασκτέον μάθημα ἐν ταῖς ἐξαετέσι δημοτικοῖς σχολείοις καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν. Ἐν διετεῖ μόνον ταύτης διδασκαλίᾳ καὶ ἐν ὀλίγαις ὥραις, ὅσας δύναται τὸ δημοτικὸν σχολεῖον νὰ διαθέσῃ ὑπὲρ αὐτῆς, οἱ μαθηταὶ μόλις θὰ κατορθώσωσι νὰ γίνωσι κύριοι τοῦ τυπικοῦ τῆς Ἀττικῆς καὶ ν' ἀναγνώσωσι σελίδας τινὸς ἐκ τινος χρησιμομαθείας. Ἄλλ' ἐκ τοιαύτης μόνον γνώσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς οἱ μαθηταί, οἱ μέλλοντες μετὰ τὸ πέρασ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, οὐδὲν ἔχουσι νὰ ὠφελθῶσι, δὲν δύναται δηλαδὴ, προκειμένου περὶ τῶν τοιούτων μαθητῶν, νὰ γίνῃ λόγος οὔτε περὶ τῆς ἐκ τῶν πηγῶν γνώσεως τοῦ ἀρχαίου ἡμῶν πολιτισμοῦ καὶ βίου οὔτε περὶ τῆς λογικῆς καὶ καθόλου γραμματικῆς τοῦ νοῦ παιδεύσεως. Ἐκεῖνο μὲν ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἀνάγνωσιν πολλῶν, ἐκλελεγμένων, ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, τοῦτο δὲ τὴν διδασκαλίαν μάλιστα τοῦ συντακτικοῦ, διότι πλὴν ἄλλων ἐν τῇ συντάξει ὑπάρχουσιν αἱ πολλαὶ διαφοραὶ τῆς ἀρχαίας ἀπὸ τῆς νέας φάσεως τῆς γλώσσης ἡμῶν· αὐταὶ δ' αἱ διαφοραὶ εἶναι αἱ ἐξαναγκάζουσαι εἰς σύγκρισιν καὶ διὰ τοῦτο προκαλοῦσαι τὴν τοῦ νοῦ ἀσκησιν, ἐπιτρέπουσαι δ' οὕτω τὴν βαθυτέραν γνῶσιν ἐκατέρας

φάσεως τῆς γλώσσης ἡμῶν. Οὐδέτερον λοιπὸν τῶν σκοπῶν αὐτῆς κατορθοῖ ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐν διαιτίᾳ· διὸ ὀρθῶς ἀνωτέρω παρατηρήσαμεν, ἔτι διὰ τοὺς ἀποφοιτῶντας ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, εἶναι ὅλως ἀνωφελῆς καὶ ἄσκοπος ἡ διδασκαλία αὐτῆς. Οὗτοι οἱ μαθηταὶ εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ πλείστοι, καὶ χάριν αὐτῶν ὑπάρχουσι κυρίως τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, διὸ καὶ πρὸς τὰς ἀνάγκας αὐτῶν τὰς δικαιολογημένας πρέπει ταῦτα νὰ ρυθμίζονται καθόλου κατὰ τὴν ὀργάνωσίν των, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν διδασκῶν ἐν αὐτοῖς μαθημάτων. Δὲν ἀρνούμεθα, ὅτι καὶ ἕτερόν τινα σκοπὸν ἔχουσι καὶ δύνανται νὰ ἔχωσι τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, νὰ παρασκευάζωσι δηλονότι καὶ τοὺς μέλλοντας νὰ συνεχίσωσι τὰς σπουδὰς των, ἐν τοῖς γυμνασίοις καθόλου. Ἄλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται ἐν αὐτοῖς, ἐφ' ὅσον τὰ ὑπὸ τοῦ κυρίου σκοποῦ των ἐπιβαλλόμενα μέσα συντελοῦσιν εἰς ἐπίτευξιν καὶ τοῦ δευτερεύοντος σκοποῦ. Ἄμα ὅμως παραστάσης πρὸς τοῦτο ἀνάγκης γίνη χρῆσις νέων μέσων ἀλλοτρίων τοῦ κυρίου σκοποῦ καὶ ἀλυσιτελῶν εἰς αὐτόν, ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου εὐθὺς πρέπει νὰ χωρίζηται ἡ διδασκαλία τῶν δύο εἰδῶν τῶν μαθητῶν· διότι ἄλλως ὁ κύριος σκοπὸς παραβλάπτεται, ἐπιβαρυνόμενων τῶν πλειόνων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μαθητῶν μὲ τὴν διδασκαλίαν μαθημάτων, οὐδένα σκοπὸν ἔχόντων δι' αὐτούς, ὡς τοῦτο ἐδείχθη, περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν προκειμένου. Ἡ τούτων δὲ διδασκαλία δὲν εἶναι μόνον ἄσκοπος καὶ ἀνωφελῆς εἰς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος μαθητὰς, ἀλλὰ καὶ θετικῶς βλαβερὰ, τοῦτο δὲ διότι ἀφαιρεῖ χρόνον ἀπὸ τῆς διδασκαλίας ἄλλων μαθημάτων, ἀπολύτως ἀναγκαίων εἰς αὐτούς, ὧν ἡ διδασκαλία θὰ γίνηται οὕτως ἑλλιπῆς καὶ ἐσπευσμένη. Ἄν θελήσωμεν ν' ἀποφύγωμεν ταῦτα, θὰ περιπέσωμεν εἰς ἕτερον κακόν, καθ' ὃ οἱ μαθηταὶ αὐτοὶ σφόδρα θὰ ἐπιβαρύνωνται μὲ πολλὰς ὥρας διδασκαλίας. Ἄλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἀπόψεως βλαβερὰ ἀποβαίνει ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν εἰς τοὺς κυρίως καὶ πλείονας μαθητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων. Ὑπάρχει παιδαγωγικὸς νόμος ἀναντίρρητος παραγγέλλον ἡμῖν ἐν τῇ κυρίως ἀγωγῇ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ νὰ φειδόμεθα τῆς ἀτομικότητος

τῶν παιδίων, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν ἀντιστρατεύεται πρὸς τε τὸν ὕψιστον καὶ τοὺς δευτερεύοντας σκοποὺς τῆς ὅλης ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας. Ἡ ἀτομικότης ὅμως τῶν κυρίως μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν κατωτάτην τάξιν καὶ προωρισμένων διὰ ταύτην, εἶναι τοιαύτη, ὥστε τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν οὔτε τοπικῶς οὔτε χρονικῶς ἐκτείνεται πέραν τῶν πρὸ τῶν ποδῶν κειμένων. Κατὰ ταῦτα οὐδαμῶς τῆς ἀτομικότητός των φειδόμεθα, ἐπιβάλλοντες εἰς αὐτοὺς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, τὸναντίον μάλιστα πιέζομεν καὶ βιάζομεν αὐτήν, καὶ δῆ, ὡς ἄρτι ἐδείχθη, ἀσκόπως καὶ ἀλυσιτελῶς, δηλαδὴ ἀνευ ἀνάγκης ἐπιβαλλομένης ἡμῖν ὑπὸ τινος τῶν σκοπῶν τῆς ὅλης ἀγωγῆς ἢ καὶ τῆς διδασκαλίας μόνον. Ὅταν οὕτω πρὸς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἀτομικότητα τῶν κυρίως μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἔχη ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, πρόδηλον, ὅτι οἱ διδάσκοντες δὲν δύνανται νὰ διεγείρωσιν ὑπὲρ αὐτῶν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν διδασκομένων· ἀλλὰ τότε καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ παιδαγωγούσης διδασκαλίας τοῦ μαθήματος, εἰ καὶ τοιαύτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ διδασκαλία πάντων τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Σημειωτέον δ' ἐν τέλει, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἄρχηται ἢ κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη· ἀλλὰ τότε καὶ ἡ ἀτομικότης τῶν κυρίως μαθητῶν του ἐμφαντικώτερον ἐκφαίνεται καὶ ἐπιτακτικώτερας ἐπιβάλλει τὰς ἀξιώσεις καὶ ἀπαιτήσεις αὐτῆς, διὰ τοῦτο δὲ ἐπιβάλλοντες εἰς τοὺς μαθητὰς τούτους κατὰ τὸν μνημονευθέντα χρόνον ἀλλότριόν τι ἐκείνης καὶ ἐναντίον τῶν ἀπαιτήσεών της, πάντως θὰ προκαλῶμεν σφοδρὰν τὴν ἀντίδρασιν, σφοδροτέραν ἐκείνης, ἢν θὰ προκαλέσῃ ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, ἐνωρίτερον ἀρχομένη, ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς τοῦτο δὲν θ' ἀντεστρατεύοντο λόγοι παιδαγωγικοὶ σπουδαιότατοι. Ὑπάρχει δηλ. ὠρισμένον ὄριον ἡλικίας, ἀφ' οὗ ἐπιτρέπεται ἡ ἐναρξίς τῆς διδασκαλίας ξένης γλώσσης μάλιστα δ' ἀρχαίας, ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν πρόκειται νῦν· ἡμεῖς ἠθελήσαμεν μόνον νὰ δεῖξωμεν, ὅτι πολὺ μεγάλη δι' αὐτὰ ταῦτα θὰ εἶναι παρὰ τοῖς κυρίως μαθηταῖς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἡ ἔλλειψις ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας Ἑλ-

ληνικῆς γλώσσης, ὅτι ἡ ταύτης διδασκαλία καὶ πολὺ ὀλίγον παι-
 दाγωγῦσα θὰ εἶναι. Οὗτοι εἶναι οἱ λόγοι, δι' οὓς νομίζομεν, ὅτι
 ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς νὰ διαγράψωμεν ἐκ τοῦ προγράμματος τῶν
 δημοτικῶν σχολείων τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Οὕτω θὰ
 καθίστατο εἰς ἡμᾶς εὐκόλον νὰ ἐλαττώσωμεν τὸ σύνολον τῶν καθ'
 ἑβδομάδα ὥρων τῆς ἐν ἐκάστη τῶν τριῶν ἀνωτέρων τάξεων διδα-
 σκαλίας, ἅμα δὲ νὰ διαθέσωμεν ὥρας τινὰς ὑπὲρ ἀνωτέρας καὶ εὐ-
 ρυτέρας διδασκαλίας μάλιστα τῶν στοιχείων τῆς φυσικῆς καὶ χη-
 μείας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ. Νομίζομεν δη-
 λαδῆ, ὅτι ἀπολύτως ἀναγκαῖον εἶναι κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη
 τοῦ ἑπταετοῦς δημοτικοῦ σχολείου νὰ διδάσκωνται πρὸς τοῖς μαθη-
 μασι τῆς γενικῆς μορφώσεως καὶ τινὰ ἀμεσώτερον ἢ ταῦτα ἄγον-
 τα εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ παρασκευάζοντα εἰς τοῦτον. Οὕτω
 θὰ ἐδίδοτο πρακτικώτερα τροπὴ εἰς τὴν πρὸς τὸ εἰδέναι τάσιν,
 ἧτις ζωηρὰ ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ κατωτάτῃ παρ' ἡμῖν κοινωνικῇ τά-
 ξει, ἅμα δέ, ὅπερ τὸ σπουδαιότατον, θ' ἀνεπληροῦτο οὕτως ἐπαρ-
 κῶς ἢ παρ' ἡμῖν ἔλλειψις εἰδικῶν αὐτῆς σχολῶν, ὧν ἡ ἴδρυσις,
 ἀναγκαιοτάτη οὖσα παρ' ἡμῖν, τὸ γε νῦν προσκρούει εἰς ἀνυπέρ-
 βλητα προσκόμματα, ἰδίᾳ εἰς τὸ οἰκονομικόν. Τρίτον δὲ θὰ εἶχομεν
 ὠφέλημα ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος μαθημάτων καὶ τὸ
 ἐξῆς. Ἐπειδὴ ἡ ἀναφορὰ αὐτῶν πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ τὸ
 μέλλον τῶν παιδευομένων εἶναι ἀμεσώτερα καὶ κατ' ἀκολουθίαν προ-
 δηλοτέρα, διὰ τοῦτο ἰσχυρότερον θὰ διεγείρωσιν αὐτὰ τὸ ὑπὲρ ἑαυ-
 τῶν ἐνδιαφέρον καὶ τῶν παιδευομένων αὐτῶν καὶ τῶν γονέων ἢ
 κηδεμόνων τούτων, καθόσον ἡ τάσις πρὸς τὴν πρακτικὴν χρησιμο-
 ποίησιν τῶν γνώσεων καὶ δεξιότητων ὑπῆρξεν ἀείποτε ἰσχυρὸν
 ἐλατήριον πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς μορφώσεως. Ἰδοὺ οἱ λόγοι, δι'
 οὓς ἡμεῖς εἴμεθα τῆς γνώμης, ὅτι πολὺ θὰ διηκολούνητο καὶ ἐκ μέ-
 ρους αὐτῶν τῶν παιδευομένων καὶ ἐκ μέρους τῶν γονέων ἢ κηδεμό-
 νων αὐτῶν ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐπὶ ὅλην ἑπταετίαν φοίτησις εἰς τὸ δη-
 μοτικὸν σχολεῖον, ἧτις ἀναγκαιοτάτη μὲν εἶναι, ἀλλὰ διὰ τὸ παρ'
 ἡμῖν ἔτι ἀηθες αὐτῆς δύναται νὰ προσκρούσῃ εἰς πολλὰς δυσχε-
 ρείας, εἰς τὴν ἄρσιν τῶν ὁποίων κατὰ πολὺ θὰ συνετέλει, ὡς ἡμεῖς
 νομίζομεν, ἢ κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη διδασκαλία καὶ τῶν περὶ

οὐ ὁ λόγος μαθημάτων διὰ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἔν ἐῖναι δυνατὸν ἢ νὰ ἐξεγείρωσιν αὐτὰ παρὰ τε τος διδασκομένοις καὶ τοῖς γονεῦσιν αὐτῶν διὰ τὸν ἄρτι μνημονευθέντα λόγον. Τοιούτων ὄντων τῶν ὠφελημάτων ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἐφηρμοσμένων μαθημάτων ἀνάγκη νῦν νὰ καθορίσωμεν τίνα πρέπει νὰ εἶναι αὐτὰ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ. Εἰς τοῦτο θὰ καθοδηγήσῃ ἡμᾶς ἡ ἐξέτασις τῶν ἀναγκῶν, τῶν ἰδιαζουσῶν εἰς τὸν κοινωνικὸν ὄργανισμὸν τοῦ ἔθνους ἡμῶν. οἷς οὗτος διεμορφώθη δι' ἱστορικούς, γεωγραφικούς καὶ ἄλλους λόγους. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους ἡ χώρα ἡμῶν εἶναι γεωργική, ἐμπορική καὶ ναυτική, μάλιστα δὲ καθόλου γεωργική· δι' ὃ ἂν μέλλωμεν τὴν τάξιν τῶν ἐργαζομένων νὰ παρασκευάζωμεν διὰ τὴν εἰδικὴν αὐτῶν κλῆσιν, πρέπει νὰ φροντίζωμεν οὐ μόνον περὶ ὑγιοῦς καὶ στερεᾶς αὐτῶν γενικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ διαδόσεως, ἐν τῇ τάξει ταύτῃ μάλιστα, γεωργικῶν γνώσεων, ἀλλὰ καὶ ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν. Ἐπειδὴ αἱ γνώσεις αὗται ἀμέσως ὑπηρετοῦσι τὰς ἀνάγκας τοῦ πρακτικοῦ βίου, αὗται δὲ δὲν εἶναι αἱ αὗται ὅλως πανταχοῦ, διὰ τοῦτο τὰ καθ' ἕκαστα τῆς τοιαύτης ἀμέσως πρακτικῆς διδασκαλίας θὰ καθορίζωνται ἐν ἐκάστῳ δημοτικῷ σχολείῳ ὑπὸ τῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσέως κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας ὅλως ἀνάγκας τῆς ἕδρας ἐκάστου δημοτικοῦ σχολείου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀμέσως πρακτικῶν γνώσεων, ὧν τὸ ποσὸν καὶ ποιὸν διάφορον ἕκασταχοῦ θ' ἀποβαίνει κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας ἀνάγκας ἐκάστου μικροτέρου κοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ὑπάρχουσι καὶ τιτινες τοιαῦται γνώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖαι εἰς πᾶν ἄρρεν μέλος αὐτοῦ. Κατὰ τὸν συνταγματικὸν ἡμῶν χόρτην ἡ ἔμμεσος εἰς τὰ κοινὰ συμμετοχὴ μάλιστα διὰ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν εἶναι δικαίωμα παντὸς πολίτου, μεγάλην ἀσκοῦν ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους ἡμῶν κατάστασιν. Ἀλλὰ τοῦ δικαιώματος τούτου οὐχὶ τὴν προσήκουσαν ποιοῦνται χρῆσιν πάντες οἱ Ἕλληνες πολῖται καὶ δι' ἄλλους λόγους, μάλιστα δὲ διότι δὲν ἔχουσι πλήρη συνείδησιν τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ καθ' ὅλην του τὴν ἔκτασιν. Πρὸς ἄρσιν τοῦ κακοῦ τούτου, ἀλλὰ καὶ ἵνα ἐν τῷ μέλλοντι τὰ μέλη τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐπιτελῶσι καὶ τὰ ἄλλα ἀστικά

αὐτῶν δικαιώματα καὶ καθήκοντα μετὰ τελείας καὶ σαφοῦς συνειδήσεως αὐτῶν τε καὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν, ἐνομίσαμεν ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου στοιχειώδης ὅλως πολιτικῆ καὶ ἀστικῆ διδασκαλία. Εἰδικαὶ ἢ πρακτικαὶ γνώσεις ἀμφοτέρων τῶν μνημονευθέντων εἰδῶν ἢ τοῦ ἐνὸς μόνον διδάσκονται ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῆς Γαλλίας, Ὀλλανδίας, Αὐστρίας, Οὐγγαρίας καὶ Ἑλβετίας· ὑποστηρίζεται δὲ νῦν ἡ εἰσαγωγή τοιούτων μαθημάτων εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα καὶ ἐν Πρωσσίᾳ, πρωτοστατοῦντος ἐν τούτῳ τοῦ βουλευτοῦ von Schenkendorf. Κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοιούτων εἰδικῶν γνώσεων, μάλιστα τοῦ πρώτου τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων δύο εἰδῶν, εἰς τὰ σχολεῖα τῆς γενικῆς μορφώσεως ἢ παιδαγωγικῆ θεωρίας δύο τινὰ προβάλλει· πρῶτον, ὅτι δυνατὸν ἢ τοιαύτη διδασκαλία νὰ ἔχη κακὰ ἐπακολουθήματα διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος, διότι ἐνισχύει παρὰ τοῖς παιδευομένοις τὴν φύσει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπάρχουσαν τάσιν πρὸς τὸ ὠφέλιμον μόνον, ἥτοι ἄγει αὐτοὺς εἰς τὸν καλούμενον ἠθικὸν ὑλισμὸν, ὅστις ἀποκλείει ὑψηλότερα, μᾶλλον ἰδεώδη ἐλατήρια τοῦ πράττειν καὶ τὰ πάντα ἀνασκοπεῖν ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ ἀμέσως εἰς τὸν βίον χρησίμου καὶ ὑλικῶς ὠφελίμου. Δεύτερον λόγον προβάλλει ἡ θεωρία, ὅτι παρακωλύεται διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μαθημάτων ἐκείνων ἡ εὐρυσίς τοῦ νοητικοῦ ὀρίζοντος τῶν παιδευομένων κατὰ πάσας τὰς δυνατὰς διευθύνσεις· τοῦτο δὲ εἶναι κακόν, διότι ὅσῳ περιεκτικωτέρα εἶναι ἡ γενικὴ μόρφωσις, ἣν τις ἔχει διανύσει, πρὶν ἢ προβῆ εἰς εἰδικόν τινα κλάδον, τοσοῦτῳ ἐλευθερώτερον καὶ παραγωγικώτερον θὰ δύναται νὰ κινήται ἐν τούτῳ· Ἀμφότεροι οἱ φόβοι οὗτοι εἶναι ὄντως σοβαροί, ἀλλ' ἀπλῶς ἡ εἰσαγωγή τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος μαθημάτων, δὲν δικαιολογεῖ αὐτοὺς. Λαμβάνουσιν οὗτοι σάρκα καὶ ὄστᾱ καὶ δύναται ἡ διδασκαλία τῶν εἰδικῶν τούτων γνώσεων νὰ ἔχη τὰ κακὰ ἐκείνα ἐπακολουθήματα, ἂν γίνῃ οὐχὶ ὡς δεῖ. Ὁ πρῶτος κίνδυνος ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος μαθημάτων, ὁ ἔθισμός τῶν παίδων εἰς τὴν στενὴν καὶ ἐγωϊστικὴν τοῦ βίου ἀντίληψιν, ἥτοι ὁ ἠθικὸς ὑλισμὸς, δύναται νὰ ἐπέλθῃ ἂν αὕτη ἀρχηται πρὶν ἢ ἐξασφαλισθῆ καὶ στερεωθῆ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν παι-

δευομένων τὸ φρόνημα, ὅπερ ἀπαιτεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτῆρος, ὅστις εἶναι ὁ ὕψιστος σκοπὸς τῶν παιδαγωγούντων σχολείων, καὶ μάλιστα τῶν δημοτικῶν. Οὗτος ἀπαιτεῖ, ἵνα οἱ παιδευόμενοι κτῶνται ἄμεσον τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς διδασκομένης ὕλης καὶ μὴ θεωρῶσι ταύτην ἀπλῶς ὡς μέσον πορισμοῦ εἰς ἑαυτοὺς ὑλικῶν ἢ καὶ ἠθικῶν ὠφελημάτων. Ἀπαιτεῖ δηλαδὴ ἡ ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος, ἵνα οἱ μαθηταὶ ἐθισθῶσιν εἰς τὸ πράττειν τι ἄνευ ἰδιοτελείας· εἰς τοῦτο δὲ δύναται τὸ σχολεῖον νὰ παιδαγωγῆσιν τοὺς παιδευομένους ἐν αὐτῷ διὰ τῆς κυρίας αὐτῶν δράσεως, τῆς διδασκαλίας, ἂν αὕτη ἐγείρῃ τὸ ἄμεσον ἐκεῖνο ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς ὕλης αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο δ' ὁμολογουμένως ἥκιστα κατάλληλα εἶναι τὰ εἰδικὰ μαθήματα, ἐν οἷς πρόδηλος ὅλως ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μαθητὰς ἡ ἐξ αὐτῶν ἄμεσος ὠφέλεια διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, διὸ δὲ καὶ ἐνέχουσι τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα κίνδυνον. Κατὰ ταῦτα ἡ ἄλλως ἀναγκαῖα διδασκαλία αὐτῶν δὲν πρέπει ν' ἀρχῆται ἐνωρίς, ἀλλὰ μόνον ἀφοῦ ἡ διδασκαλία τῶν ἄλλων μαθημάτων ἐξασφαλίσῃ τὸ ἄμεσον ὑπὲρ αὐτῶν ἐνδιαφέρον καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν μαθητῶν ἐπικρατήσωσιν ἐλατῆρια μορφώσεως ὑψηλότερα τοῦ ἐμμέσου ἐνδιαφέροντος. Ἐπειτα δὲ οἱ μαθηταὶ τῶν μνημονευθεισῶν τάξεων δὲν σκέπτονται περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῶν ἕνεκα τῆς ἡλικίας των, διὸ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ διδασκαλία τῶν εἰδικῶν ἐκείνων γνώσεων νὰ εὐρίσκῃ σημεία τινα ἐπαφῆς ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῶν. Περὶ ἐκείνου φυσικὸν εἶναι ν' ἀρχωνται αὐτοὶ σκεπτόμενοι, προοιούσης πῶς τῆς ἡλικίας των, τότε δὲ καὶ δύνανται αὐτοὶ νὰ παρακολουθῶσι τὴν διδασκαλίαν τῶν μνημονευθεισῶν εἰδικῶν γνώσεων μετὰ βαθείας κατανοήσεως καὶ εὐχαριστήσεως. Ἐν τέλει δ' ἡ διδασκαλία αὕτη, ὅπως ἀποβαίνει ἐπιτυχῆς, προϋποθέτει γνώσεις ἐκ τῶν μαθημάτων τῆς γενικῆς μορφώσεως, μάλιστα δὲ τῶν φυσικῶν, διὸ καὶ δὲν πρέπει ν' ἀρχῆται πρὶν ἢ οἱ μαθηταὶ ἐπαρκῶς ἀποκτήσωσι τὰς γνώσεις ἐκείνας. Διὰ πάντας λοιπὸν τοὺς λόγους τούτους τάττομεν ἡμεῖς τὴν διδασκαλίαν τῶν εἰδικῶν ἐκείνων γνώσεων εἰς τὰ δύο τελευταῖα ἔτη τῆς ἑπταετοῦς διαρκείας τῶν δημοτικῶν σχολείων. Ἐνταῦθα τὴν διδασκαλίαν ταύτην τάττει καὶ ὁ ἐπιφανῆς παιδαγωγὸς τῶν νεωτέρων χρόνων Ziller, ὁ δι' ἐπιχειρημάτων ἀδρῶν

ὑποστηρίξας τὴν γνώμην, καθ' ἣν τὸ ἔμμεσον ἢ πρακτικὸν ὑπὲρ τῆς διδασκομένης ὕλης ἐνδιαφέρον δὲν πρέπει νὰ εἶναι τὸ κύριον ἐλατήριον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν παιδαγωγούντων σχολείων. Αὐτὸς τάττει εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν δημοτικῶν σχολείων τὴν διδασκαλίαν, τὴν ἀμέσως παρασκευάζουσιν διὰ τὰς μετέπειτα ἀνάγκας τῶν παιδευομένων, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ φοβῆται τὸν ἄνω μνημονευθέντα πρῶτον κίνδυνον, οὗ τὸ μέγεθος αὐτὸς οὕτως ζωηρότατα κατέδειξεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ δεύτερος κίνδυνος δὲν ἐξήρηται ἀπλῶς ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μνημονευθεισῶν εἰδικῶν γνώσεων, ἀλλ' ἐκ τῆς πρῶτου εἰσαγωγῆς ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν ἐκ τῆς πρῶτου αὐτῶν ἐπικρατήσεως. Πλὴν ἡμεῖς τάττοντες τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος μαθήματα εἰς τὸ ἕκτον ἔτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νομίζομεν, ὅτι δὲν καθορίζομεν ἔνωρις τὴν ἔναρξιν τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Πολὺ δ' ὀλιγώτερον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ πρῶτου αὐτῶν ἐπικρατήσεως, καθόσον οὐδαμῶς θὰ ἐπισυμβαινῇ ἐπικρατήσις τῶν εἰδικῶν τούτων μαθημάτων ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ τῆς γενικῆς μορφώσεως μαθήματα. Οὔτε θὰ παύσονται ταῦτα διδασκόμενα ἐν τοῖς τρισὶν ἀνωτέραις τάξεσι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οὔτε θὰ διδάσκονται ἐν ὀλίγαις ὥραις. Τούναντίον καὶ ἐν ταῖς τάξεσι ταύταις τὸ πλεῖστον τῶν ὥρῶν θὰ διατίθῃται ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων τῆς γενικῆς μορφώσεως, ἐλάχισται δέ, μία τὸ πολὺ καθ' ἑκάστην, θ' ἀφιερῶνται ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῶν εἰδικῶν μαθημάτων. Οὕτω διαταπτομένης ταύτης, οὐδεὶς, νομίζομεν, δύναται νὰ γίνῃ πλέον ἀποχρῶν λόγος περὶ πρῶτου στενώσεως τοῦ νοητικοῦ ὀρίζοντος τῶν παιδευομένων, ὅπερ ὁμολογουμένως θὰ ἦτο κακὸν καὶ διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ὑφ' ἑκάστου αὐτῶν ἐξάσκησιν τῆς εἰδικῆς κλήσεως καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ Ἔθνους».

Κατὰ τὴν ἐν τῇ Βουλῇ συζήτησιν τῶν ἀνωτέρω νομοσχεδίων εἰς παρατήρησιν τοῦ βουλευτοῦ Ρικᾶκη διατὶ δὲν περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ ὑποβαλὼν αὐτὰ Ἐπιτροπὸς Εὐταξίας ἀπήντησε· «ἐν πρῶτοις εἶναι στοιχειώδης κανὼν τῆς παιδαγωγικῆς καὶ διδασκτικῆς, καθ' ὃν πᾶσα διδασκαλία μάλιστα ἐπὶ τῶν παιδίων, ὀφείλει ἀρχομένη ἐκ τῶν γνωστῶν νὰ χωρῇ εἰς τὰ ἄ-

γνωστα. Προκειμένου δὲ περὶ γλώσσης, γνωστὴ εἶναι εἰς τὰ παιδία ἢ νέα Ἑλληνικὴ, ἢ ὁμιλουμένη καὶ γραφομένη τὴν σήμερον ἐνταυθὰ τε καὶ ἐν τῷ τύπῳ. Παίζων σπουδάζοντα αὐτὰ πρῶτον, δύνανται εἶτα νὰ χωρήσωσιν ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀγνώστου ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, δι' ἣν ἰκανῶς προπαρασκευάζει αὐτὰ ἡ σπουδὴ ἐκείνη. Ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἀνήκει εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἄτινα κακῶς, κάκιστα, ἔχουσι συνδεθῆ παρ' ἡμῖν ὀργανικῶς πρὸς τὰ σχολεῖα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἡ τελευταία αὕτη ἔχει νὰ ἐπιδιώξῃ ἴδιον αὐτοτελεῆ σκοπὸν, νὰ ἐφοδιάσῃ δηλ. μετὴν ἀναγκαίαν ἀγωγὴν καὶ στοιχειώδη γενικὴν καὶ εἰδικὴν μόρφωσιν διὰ τὸν πρακτικὸν βίον τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ, ἄτινα δὲν μέλλουσι νὰ φοιτήσωσιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Πασῶν δὲ τῶν γνώσεων, ὧν ἔχουσιν αὐτὰ ἀνάγκην, δὲν χρῆζουσιν οἱ μέλλοντες ταύτης μαθηταί. Διὰ τοῦτο ἄστοχον καὶ ἄτοπον ὅλως θεωρεῖται τὴν σήμερον νὰ ὑποβάλλωνται εἰς τὸ αὐτὸ μέτρον τῶν γνώσεων καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι. Τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ, ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν, ὅταν χάριν τῶν μελλόντων μαθητῶν στερῶμεν καὶ τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ τῆς ἀναγκαίας εἰς αὐτὰ μορφώσεως. . . ».

Προκειμένου δὲ περὶ τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων τοῦ συνταγματικοῦ πολίτου, ἄτινα περιλαμβάνουν τὰ νομοσχέδια μεταξὺ τῶν διδασκῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα μαθημάτων, εἶπε τὰ ἐξῆς ὁ αὐτὸς Ὑπουργός, δικαιολογῶν τὴν εἰσαγωγὴν των μετὰ διαμαρτυρίαν τοῦ ἰδίου βουλευτοῦ Φικᾶκη, ὅτι θὰ διδάσκηται εἰς τὰ παιδιὰ συνταγματικὸν δίκαιον. «Εἶναι πλάνη καὶ πλάνη μεγάλη νὰ νομίζῃ τις, ὅτι τὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα τοῦ συνταγματικοῦ πολίτου ὀφείλουσι νὰ ἐκμανθάνωσι μόνοι οἱ ἀκαδημαϊκοὶ πολῖται καὶ ἐκ τούτων πάλιν οἱ τῆς νομικῆς φοιτηταί. Τὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα τοῦ Συνταγματικοῦ πολίτου πρέπει νὰ ἐκμανθάνωσιν ἀπαξάπαντες οἱ Ἕλληνες πολῖται, ἀφοῦ ἀπαξάπαντες οὗτοι κέκληνται νὰ ἐνασκήσωσι τὸ κυριαρχικὸν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι, ἀφοῦ ἀπαξάπαντες οὗτοι κέκληνται οὕτω πως ἐμμέσως ἢ ἀμέσως νὰ μετᾶσχωσι τῶν κοινῶν, ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ μετοχῆς των ἐξήρτηται ἡ εὐδαιμονία ἢ κακοδαιμονία τῆς πατρίδος. Ἡ παντελής ἀγνοία τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων

τοῦ συνταγματικοῦ πολίτου παρ' ἡμῖν ἤγαγεν ἤδη τὰ πράγματα ἐκεῖ, ὅπου αὐτὰ εὐρίσκονται τὴν σήμερον¹».

Εἶναι ἀνάγκη νὰ διασαφηνισθῇ ὅτι καὶ ὁ νόμος τοῦ 1878 καὶ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899, ὁμιλοῦντα περὶ νέας Ἑλληνικῆς, ἐννοοῦν τὴν μετέπειτα κληθεῖσαν καθαρεύουσαν κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ὑπέρμαχοι τῆς ὁποίας ἦσαν καὶ τότε ἱκανοί, χωρὶς ὅμως νὰ προβάλλωσιν εἰσέτι τὴν γνώμην, ὅπως εἰσαχθῇ αὕτη καὶ εἰς τὰ σχολεῖα. Βραδύτερον, ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος ἐσυστηματοποίησε τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς καὶ ἐπέτυχεν ὥστε ν' ἀναγνωρισθῇ ἡ σημασία τῆς ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὴν γενομένην τὸ 1911 ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος οἱ βουλευταὶ Θ. Μιχαλόπουλος, Ι. Βέρροιος καὶ Ε. Κουλουμβάκης προέτειναν, ὅπως ἀναγραφῇ εἰς τὸ Σύνταγμα διάταξις, καθ' ἣν ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ Κράτους ἀναγορεύεται ἡ καθαρεύουσα, ἀπαγορεύεται δὲ πᾶσα κατ' αὐτῆς ἐπέμβασις καὶ ἀπαγγέλεται ἡ ἀπόλυσις παντὸς δημοσίου ἢ δημοτικοῦ ὑπαλλήλου ἢ ἀνήκοντος εἰς ἴδρυμα ἐποπτευόμενον ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὅστις ἤθελε φωραθῇ ἐνοχος τοιαύτης ἐπεμβάσεως. Τὴν πρότασιν ταύτην ἡ ἐπὶ τοῦ Συντάγματος ἐπιτροπὴ ἀπέρριψε διὰ τῆς ἐκθέσεώς της, τῆς ὑποβληθείσης εἰς τὴν Ἀναθεωρητικὴν Βουλὴν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 25 Φεβρουαρίου 1911, διότι «τοιαῦται διατάξεις παρέλκουσιν, οὔτε καὶ ἀνάγκη αὐτῶν ὑπάρχει ὅλως. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπετέλεσεν ἀείποτε κτῆμα ἀναφαίρετον καὶ ἐν τῶν κυριωτάτων γνωρισμάτων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ἀναποσπᾶστος μετ' αὐτοῦ συνυπάρξασα κατὰ πάσας τὰς φάσεις τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἐν τῇ ἐξελίξει δ' αὐτῆς παρηκολούθησεν, ὡς εἰκός, σταθερῶς τὰς τε περιπετείας καὶ τὰς προόδους τοῦ ἔθνους, διαμορφουμένη καὶ τελειοποιουμένη συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ τε δημοσίου καὶ τοῦ κατ' ἴδιαν βίου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς διαπλάσεως, πρὸς ἃς ἐν πᾶσι λίαν εὐστόχως προσαρμόζεται, ὡς ἄλλως τε καὶ ἐν ταῖς γλώσσαις πάντων τῶν ἔθνῶν παρατηρεῖται. Εἰδικῶς δὲ ὁ τύπος τῆς ἐπισήμου γλώσ-

1. Ὑπονοεῖ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον τοῦ 1897, τὸν ὅποιον προεκάλεσεν ἡ δημογωγικὴ στάσις τῆς ἀντιθέτου πρὸς τὴν τότε Κυβέρνησιν μερίδος.

σης τοῦ Κράτους διατρανοῦται ἐν αὐτῷ τῷ λεκτικῷ τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας καὶ πάντων τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας δημοσίων ἐγγράφων. Καὶ αὐτὴ ἄρα ἦ ἐν τῷ Συντάγματι ἀναγραφὴ ἰδίας διατάξεως θὰ ἔθετεν ἀτόπως ὑπὸ ἀμφιβολίαν τὸ ἤδη καθεστῶς, καὶ θὰ ἐγέννα κενὸν φόβον κινδύνων ἐκεῖ, ἔνθα τοιοῦτοι εἶναι παντελῶς ἀνύπαρκτοι. Ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἡ πολιτεία ἀναμφήριστον ἔχει δικαίωμα νὰ κολάζῃ διὰ τῆς οἰκείας πειθαρχικῆς ὁδοῦ, καὶ μέχρι παύσεως, τὸν ὑπάλληλον ἐκείνον, ὅστις ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ ἤθελε ποιῆσει χρῆσιν γλώσσης ἀπαδούσης πρὸς τὴν ἐμπρέπουσαν σοβαρότητα τῶν δημοσίων πράξεων καὶ τὴν ἐν αὐταῖς καθιερωμένην ἐπίσημον γλώσσαν». Μετὰ σφοδρὰς συζητήσεις ἐν τῇ Βουλῇ ἐγένετο δεκτὴ καὶ περιελήφθη ὡς 107 ἄρθρον τοῦ Συντάγματος ἡ κάτωθι διάταξις. «Ἐπίσημος γλώσσα τοῦ Κράτους εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν συντάσσονται τὸ πολίτευμα καὶ τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας τὰ κείμενα· πᾶσα πρὸς παραφθορὰν ταύτης ἐπέμβασις ἀπαγορεύεται». Ὅτε δ' ἐψηφίζετο τὸ σύνολον τοῦ Συντάγματος ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ βουλευτοῦ Ι. Πατσουράκου, ὅπως προστεθῇ εἰς τὸ 107 ἄρθρον διάταξις, καθ' ἣν ν' ἀπολύωνται οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι οἱ παραβαίνοντες αὐτό, ὁ Πρωθυπουργὸς Ἑλ. Βενιζέλος ἔκαμε τὴν ἐξῆς δήλωσιν, ἀναγραφείσαν εἰς τὰ πρακτικὰ «ὄργανικὸς νόμος θὰ κανονίσῃ τὰς ποινάς, αἵτινες δύνανται νὰ φθάσωσι καὶ μέχρις ἀπολύσεως τῶν παραβατῶν ὑπαλλήλων».

Εἶναι περίεργος, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἡ ἀπόφασις τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1911. Ἡ γλώσσα εἶναι τὸ μέσον, δι' οὗ ἐκδηλώνεται ὁ ψυχικὸς καὶ διανοητικὸς κόσμος ἑνὸς δεδομένου λαοῦ. Ἄλλὰ ὡς λαὸς ὑφίσταται ἐξέλιξιν, δημιουργεῖ ἢ ἀναπτύσσει τὸν πολιτισμὸν του, διαπλάττει τὰ ἰδανικά του, κατευθύνει τὰς ψυχικάς του δυνάμεις, εἰς ὅλας δὲ τὰς καταστάσεις του ταύτας μεταχειρίζεται τὸ κατάλληλον ἐκάστου γλωσσικὸν ὄργανον, τὸ ὁποῖον προσαρμόζεται πρὸς τὰς ψυχικάς καὶ διανοητικάς του διαθέσεις. Νὰ θέλῃ τις νὰ σταματήσῃ τὴν γλώσσαν εἰς ὠρισμένην μορφήν εἶναι ὡς νὰ προσπαθῇ νὰ σταματήσῃ τὴν ζωὴν ἑνὸς ἔθνους εἰς ὠρισμένον σημεῖον τῆς ἱστορίας του. Ἐν τούτοις ἦτο τοσαύτη σύγχυσις

προκειμένου περί τῆς γλώσσης, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅτε συνεταυτίζετο ἡ ἔννοια τοῦ δημοτικιστοῦ μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀθέου, ἀνηθίκου καὶ προδότου, ὥστε εὐρέθη Βουλὴ νὰ θεσπίσῃ Συνταγματικὴν διάταξιν, καθηλοῦσαν τὴν γλῶσσαν καὶ ἀπαγορεύουσαν τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς, ἐκ τοῦ φόβου μήπως ἐπικρατήσῃ ὁ δημοτικισμός.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ ἡ πρόνοια τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1899, ὅπως εἰσαχθῆ ὡς ἴδιον μάθημα ἡ διδασκαλία τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων τοῦ Ἑλληνος πολίτου εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα. Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 δὲν εἶχον αὐτὸ ὡς ἰδιαιτέρον μάθημα, «οὐχὶ διότι, ὡς λέγουσιν ἐν τῇ εἰσηγητικῇ ἐκθέσει, νομίζομεν περιττὸν τὸ μάθημα, ἀλλὰ διότι φρονοῦμεν, ὅτι ἡ ἀρίστη θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ εἶναι ἡ διδασκαλία του ὁμοῦ μετὰ τῆς ἱστορίας. Διότι αὐτὸ μὲν καθ' ἑαυτὸ ὡς ἰδιαιτέρον μάθημα, καὶ ἐν ἰδιαιτέrais ὥραις ἀναγραφόμενον θὰ ἀπέβαινε μᾶλλον ἀνιαρὸν καὶ ἄγονον, ἐνῶ ἐπερχόμενον ὡς κατακλείς καὶ ἐπιστέγασμα τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἥτις ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει θὰ φθάσῃ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καὶ θὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν σημερινὴν κατάστασιν, μὲ τὰ ἰδανικὰ καὶ τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, θὰ παρουσιάσῃ καὶ τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Ἑλληνος πολίτου ὡς ἀπόρροιαν τῆς πατρίου ἱστορίας καὶ θὰ περιβάλλῃ αὐτὰ διὰ τοῦ πλαισίου τῆς ἐν συνόλῳ ἐθνικῆς ἐργασίας καὶ προόδου. Ἐκτὸς τούτου δὲ καὶ ἐν ἄλλοις μαθήμασι καὶ δὴ ἐν τῇ ἀναγνώσει θὰ παρέχεται εὐκαιρία πρὸς σχετικὴν διδασκαλίαν». Νομίζομεν, ὅτι τὰ προβαλλόμενα ἐπιχειρήματα δὲν εἶναι ἰσχυρά. Ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου διὰ ν' ἀποκτήσῃ ὁ μαθητὴς συνειδησιν τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων του ὡς πολίτου, πρέπει νὰ διδάσκηται εἰς ἰδιαιτέραν ὥραν καὶ οὐχὶ ὁμοῦ μετὰ τῆς ἱστορίας ἢ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Ὄταν ὀρισθῇ δι' αὐτὸ ἰδιαιτέρα ὥρα, θ' ἀναγκασθῶν οἱ διδάσκαλοι νὰ τὸ διδάσκουν, ἐνῶ τώρα τὸ παραμελοῦν τελείως. Ἄλλως τε ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ συνταχθῶν καὶ σχετικὰ βιβλία, τοιοῦτοτρόπως δ' οἱ διδάσκαλοι θὰ γνωρίζουν τί θὰ διδάξουν, ἐνῶ τώρα εἶναι ἀμφίβολον, ἂν καὶ οἱ ἴδιοι γνωρίζουν ὅ,τι πρόκειται νὰ διδάξουν. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ διατὶ θὰ εἶναι ἀνιαρὸ ἡ

διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς διὰ τοὺς μαθητὰς καὶ δὲν εἶναι ἀνισαρά ἢ διδασκαλία τῶν λοιπῶν μαθημάτων. Τούναντίον εὐχάριστος θὰ εἶναι ἡ διδασκαλία αὐτοῦ τοῦ μαθήματος, διότι θὰ κινήῃ περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν. Ἄλλ' ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ὑποθεθῇ ἀνισαρά ἢ διδασκαλία αὐτοῦ, ἡ προκύπτουσα ἐξ αὐτῆς ὠφέλεια εἶναι τόση, ὥστε νὰ παρακαμφθῇ πᾶσα τυχόν δυσχέρεια. «Εἰς χώραν, ἣτις κυβερνᾷ σὺτῆ ἑαυτὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστον ἄτομον μετέχει ἐλευθέρως διὰ τῆς ψήφου του—λέγει ὁ Compayré (Cours de pédagogie, σελ. 395) εἰς τὴν διοίκησιν τῶν δημοσίων ὑποθέσεων, πῶς δυνάμεθα νὰ ἀνεχώμεθα, ὅπως ἡ πλειονότης τῶν πολιτῶν διατελεῖ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων τῆς; Ζητοῦμεν νὰ σέβωνται, νὰ ἀγαποῦν τὸ Σύνταγμα καὶ δὲν γνωρίζουν τί σημαίνει Σύνταγμα. Ζητοῦμεν νὰ ἀσκοῦν τὰ δικαιώματά των, νὰ ἐκπληροῦν τὰς ὑποχρεώσεις των καὶ δὲν γνωρίζουν τὴν ἔννοιαν, τὸν σκοπὸν τῶν δικαιωμάτων των καὶ τῶν ὑποχρεώσεων των τούτων. Πολῖται, ἀγνοοῦντες ποίας ὑποχρεώσεις τοῖς ἐπιβάλλει ἡ ἰδιότης των αὐτῆ, ἐκλογεῖς, ψηφίζοντες χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὴν σημασίαν τῆς ψήφου των, φορολογούμενοι, πληρώνοντες τὸν φόρον χωρὶς νὰ ἐννοοῦν εἰς τί χρησιμεῖ οὗτος, κάτοικοι χώρας, μὴ μαθόντες νὰ τὴν ἀγαποῦν, τοιοῦτοι κατ' ἀνάγκην εἶναι οἱ πολῖται ἐνὸς Κράτους, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν διδάσκεται ἡ πολιτικὴ ἀγωγή». Ὁ δὲ Πεσταλότσι ἔγραψε «ἂνευ τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτειακῆς ἀγωγῆς ὁ κυρίαρχος λαὸς εἶναι παιδίον, τὸ ὁποῖον παίζει μὲ τὴν φωτιάν καὶ τὸ ὁποῖον εἰς πᾶσαν στιγμὴν κινδυνεύει νὰ πυρπολύσῃ τὴν οἰκίαν».

Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 περιελάμβανον προσέτι στοιχειώδεις γνώσεις τῆς γεωπονίας, κηπουρικῆς, δενδροκομίας, βομβυκοτροφίας, μελισσοκομίας καὶ ἐμπορίας, ἀκόμη δὲ καὶ στοιχειώδεις τεχνολογικὰς γνώσεις, δηλ. κατήρτισαν τὸν κύκλον τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ν' ἀνταποκρίνωνται εἰς τὸν σκοπὸν αὐτῶν πλήρως. Τὸ μόνον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ τις ἀμφιβολίας, εἶναι ἂν οἱ δημοδιδάσκαλοι θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διδάσκουν πάντα ταῦτα τὰ μαθήματα. Ἄλλὰ καὶ περὶ τούτου ἐλάμβανον πρόνοιαν τὰ νο-

μοσχέδια διὰ τῆς καταλλήλου διαρρυθμίσεως τῶν διδασκαλείων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἐπαρκειᾶς τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ παραμένει ἡ αὐτή, εἴτε τὰ ἐν λόγῳ μαθήματα πρόκειται νὰ διδάσκωνται ὡς ἴδια μαθήματα εἴτε, ὡς προτείνουν τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913, διδάσκονται ἐπὶ εὐκαιρίᾳ τῶν λοιπῶν μαθημάτων. Μάλιστα δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι εἰς τὴν πρώτην περίπτωσηιν θὰ διδάσκωνται καλύτερα, διότι, ἐφ' ὅσον θὰ εἶναι προσωρισμένα ἴδια ὥραι δι' αὐτά, κατ' ἀνάγκην οἱ διδάσκαλοι θὰ προετοιμάζωνται, ἐνῶ ἄλλως θ' ἀποφεύγουν νὰ τὰ διδάξουν, ὅπως ἄλλως τε καὶ ἡ πείρα ἀποδεικνύει.

Κατὰ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα διδάσκονται 1) θρησκευτικά, 2) νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα, 3) πρακτικὴ ἀριθμητικὴ, 4) στοιχειώδης γεωμετρία, 5) ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὰ κυριώτατα τῆς παγκοσμίου, 6) γεωγραφία, 7) γνώσεις φυσικῆς ἱστορίας, φυσικῆς καὶ χημείας μετ' ἐφαρμογῶν εἰς τὴν ὑγιεινὴν καὶ τὸν πρακτικὸν βίον, 8) ᾠδική, 9) καλλιγραφία, 10) ἰχνογραφία, 11) χειροτεχνία, 12) γυμναστικὴ.

Τὰ μαθήματα ταῦτα συμπίπτουν μὲ τὰ μαθήματα τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1899 μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι παραλείπονται ἐξ αὐτῶν 1) τὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα τοῦ Συνταγματικοῦ πολίτου μετὰ στοιχείων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ καταστιχογραφίας, 2) αἱ στοιχειώδεις γνώσεις τῆς γεωπονίας, κηπουρικῆς κλπ., 3) αἱ στοιχειώδεις τεχνολογικαὶ γνώσεις καὶ 4) τὰ ἐργόχειρα διὰ τὰ θήλεα, διότι, ὡς εἴπομεν, τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 προτιμοῦν, ὅπως τὰ ἐν λόγῳ μαθήματα διδάσκωνται ὁμοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν συναφῶν μαθημάτων. Ἐξαίρεσιν μόνον κάμνουν διὰ τὸ μάθημα τῆς χειροτεχνίας, τὸ ὁποῖον ἀναγράφουν ὡς ἴδιον μάθημα, διότι τοῦτο «ἀναγνωρίζεται σήμερον ὡς σημαντικώτατον γενικὸν μάθημα τοῦ παιδαγωγοῦντος σχολείου».

Ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, πλὴν τῶν ἄνω μαθημάτων, τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 προβλέπουν καὶ περὶ συμπληρωτικῶν μαθημάτων δι' ἑκάτερον τῶν φύλων, ἅτινα ποικίλλουν κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τοῦ λαοῦ καὶ διδάσκονται ἢ εἰς πρόσθετον τάξιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἢ ἐν ἡμέραις καὶ ὥραις, καθ' ἃς ἀργεῖ τὸ

σχολείου. Τὰ συμπληρωτικά μαθήματα δὲν ὀρίζονται ἐν τοῖς νομοσχεδίοις, ἀφήνεται δ' ἡ ἐλευθερία, ὅπως ὀρίζη ταῦτα τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον ἀναλόγως πρὸς τὴν «ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐπιβαλλομένην ἀνάγκην τῆς προσκλήσεως γνώσεων καὶ τῆς καλλιέργειας δεξιοτήτων ἐχουσῶν ἀμεσώτεραν σχέσιν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀποφοίτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀσκούμενα ἔργα».

Τὸ νομοσχέδιον τοῦ 1927 ψηφισθὲν ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ὑπ' ἀριθ. νόμου 3438. Κατὰ τὸ βον ἄρθρον αὐτοῦ εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἡ διδασκαλία γίνεται διὰ τῆς δημοτικῆς γλώσσης, εἰς τὴν ε'. καὶ στ'. τάξιν ὅμως αὐτοῦ διδάσκεται καὶ ἡ καθαρεύουσα ἐπὶ 3—4 ὥρας καθ' ἑβδομάδα. Ἐν δὲ τῷ 7ῳ ἄρθρῳ αὐτοῦ δίδεται ὁ ὀρισμὸς τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἀναλόγως πρὸς τὰ ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει ἐκτιθέμενα.

Τοῦ 1929 ὁ νόμος, ὁ νῦν ἔτι ἰσχύων, ὥρισεν ὡς ἐξῆς τὰ διδασκόμενα ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις μαθήματα· α) θρησκευτικά, β) νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα, γ) πρακτικὴ ἀριθμητικὴ, δ) στοιχειώδης γεωμετρία, ε) ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὰ κυριώτατα τῆς παγκοσμίου, στ) γεωγραφία, ζ) στοιχεῖα φυσικῆς ἱστορίας, φυσικῆς καὶ χημείας μετ' ἐφαρμογῶν εἰς τὴν ὑγιεινὴν, τὴν γεωργίαν καὶ τὸν πρακτικὸν βίον, η) ᾠδική, θ) καλλιγραφία, ι) ἰχνογραφία, ια) χειροτεχνία καὶ ιβ) γυμναστικὴ. Ἀκριβῶς τούτέστι τὰ ἴδια μὲ τὰ προβλεπόμενα ὑπὸ τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1913, ἀπὸ τῶν ὁποίων διαφέρουν κατὰ τοῦτο ὅτι, ἐνῶ αὐτὰ προνοοῦν καὶ περὶ συμπληρωματικῶν ὑποχρεωτικῶν μαθημάτων, διδασκομένων μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν ἐκ τοῦ ἐξαετοῦς δημοτικοῦ σχολείου, τοῦ 1929 ὁ νόμος δημιουργεῖ τὰ κατώτερα ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ φοιτοῦν οὐχὶ ὑποχρεωτικῶς οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν διατηρεῖται μέχρι σήμερον τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου 3438 δημιουργηθὲν καθεστῶς, ἥτοι ἡ μὲν δημοτικὴ διδασκεται εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἡ δὲ καθαρεύουσα μόνον εἰς τὴν ε'. καὶ στ'. τάξιν ἐπὶ 3—4 ὥρας καθ' ἑβδομάδα. Εἶναι καταφανὴς ἡ σύγχυσις, εἰς ἣν ρίπτονται οἱ μαθηταὶ τῆς ε'. καὶ στ'. τάξεως. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν δημοτικὴν διδά-

σκονται καὶ τὴν καθαρεύουσαν. Τὴν αὐτὴν λέξιν, ἐνῶ γνωρίζουν ἄλλως ἐκ τῆς δημοτικῆς, τὴν διδάσκονται ἄλλως εἰς τὴν καθαρεύουσαν. Ἄλλαι καταλήξεις, ἄλλαι κλίσεις, ἄλλη σύνταξις εἰς τὴν μίαν, ἄλλη εἰς τὴν ἄλλην. Ἐν τούτοις τὸ σύστημα τοῦτο ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι κακόν, εἶναι ἀναγκαῖον. Ὅπως ἐπανειλημμένως ἐλέχθη, ἡ καθαρεύουσα κατέχει ἀκόμη ἀρκετὸν μέρος τῆς ἐθνικῆς ζωῆς καὶ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ διδασκαλία τῆς εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Ἴσως θὰ ἐγένετο ὀλιγώτερον τὸ κακόν, ἂν ἦτο ἐπταετῆς ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις, ὅποτε θὰ ἠδύνατο νὰ διδάσκηται ἡ καθαρεύουσα μόνον εἰς τὴν ζ' τάξιν καὶ οὕτω θ' ἀπεφεύγετο ἡ σύγχυσις τῶν μαθητῶν.

3. Προγράμματα μαθημάτων.—Μέχρις τοῦ 1881 ἔξεν ὑπῆρχε πρόγραμμα μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ διδασκαλία ἐγένετο ὅπως ἕκαστος διδάσκαλος ἤθελε καὶ καθ' ἦν ὥραν ἤθελε, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἐπιτομίου τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, τὸν ὁποῖον ὁμοῦς ἕκαστος ἠλλοίωνε κατὰ τὰς ἀντιλήψεις του. Πρόγραμμα δὲν ὑπῆρχε, ἐπιθεωρηταὶ πρὸς καθοδήγησιν τῶν διδασκάλων δὲν ὑπῆρχον, οἱ διδάσκαλοι ἦσαν ἀμόρφωτοι· εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ φαντασθῇ τις τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς τοιαύτης διδασκαλίας. Τὸ Ἐπιτομίου τῆς Παιδείας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόγραμμα δὲν ἔδιδε τόσην σημασίαν. Θὰ ἠδύνατο ἐκ τῶν ἐνόντων νὰ δώσῃ ὁδηγίας τινάς. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἐπραξε. Ἡ μόνη σχετικὴ ἐπέμβασις τοῦ Ἐπιτομίου εἶναι μία ἐγκύκλιος τῆς 9 Ἰουνίου 1855 ὑπ' ἀριθ. 2389, ἣτις ὁμοῦς ἀφορᾷ μᾶλλον εἰς τὰς ὥρας ἐργασίας τῶν διδασκάλων παρὰ τὸ πρόγραμμα. Δι' αὐτῆς ἀνετίθετο εἰς τοὺς διδασκάλους, τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς τὸ ἴδιον σχολεῖον «πρὸς ἀποφυγὴν ἀπάσης τοῦ λοιποῦ λογοτριβῆς» νὰ συντάξουν τῇ συμπράξει τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον νὰ κανονίζῃ ἀκριβῶς τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας καὶ τὸ μέρος αὐτῆς, ὅπερ ἀνήκει εἰς ἕκαστον τῶν διδασκάλων. Εἰδικῶς διὰ τὴν γραμματικὴν τὸ διάταγμα τῆς 23 Ἰουλίου 1856 «περὶ τινῶν τροποποιήσεων ἐπὶ τοῦ ἐπιτομίου τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς» καθορίζει, ὅτι οὕτω διδάσκεται μὲν ὑποχρεωτικῶς εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων, «ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῆς α'. μέχρι τῆς η' προεισαγωγικῶς καὶ ἐπομένως ἄνευ τύπων

πρὸς ἐκμάθησιν τακτικὴν καὶ γραπτὴν, δι' ἀναπτύξεως δὲ μόνον μερικῶς τοῦ διδασκάλου καὶ κατὰ τὴν περὶ ἀναπτύξεως ἰδεῶν τρόπον ἐν γένει· ἀπὸ δὲ τοῦ β' ἢ τοῦ α' (κατ' ἐκλογὴν τοῦ διδασκάλου) τμήματος τῆς η' ἄρχεται καὶ διαρκῶς προβαίνουσα ἐπὶ τὸ συνθετικώτερον εἰς ἀπάσας τοῦ συνδιδακτ. κ. ὑ τὰς τάξεις ἢ γραπτὴ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς, ἢ τῶν τύπων δηλονότι».

Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1880 γενομένην μεταβολὴν τοῦ συστήματος τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ ἀπὸ ἀλληλοδιδασκτικοῦ εἰς συνδιδασκτικόν, ὅτε καὶ ἀπεκρυσταλλώθησαν αἱ τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων εἰς τέσσαρας, ἐξεδέχθησαν τῇ 15 Φεβρουαρίου 1880 ὑπὸ τοῦ τότε γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων Δ. Γ. Πετρίδου, ἐπικυρωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Ν. Παπαμιχαλοπούλου «Στοιχειώδεις πρακτικαὶ ὁδηγίαι τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων ἐν ταῖς δημοτικαῖς σχολείοις», αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ πρῶτον ἐπίσημον πρόγραμμα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἐν αὐταῖς, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς τίθεται ὁ σκοπὸς τοῦ σχολείου καὶ τὰ καθήκοντα τῶν διδασκάλων, ἀκολουθεῖ ἡ διδακτέα ὕλη ἐξ ἐκέστου τῶν μαθημάτων ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἀνολυτικώτερον.

Διὰ τῶν πρακτικῶν τούτων ὁδηγιῶν κατανέμονται ὡς ἀκολουθῶς τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου:

Ἐκ τῶν 12 ὥρῶν τῶν Ἑλληνικῶν δύο καθ' ἑβδομάδα διετίθεντο διὰ καλλιγραφικὰς ἀσκήσεις. Διὰ τὸ μάθημα τῆς φυσικῆς ἱστορίας δὲν ὠρίσθησαν ἰδιαιτέρας ὥραι, «διότι δυνατὸν αἱ στοιχειώδεις τῆς φυσικῆς ἱστορίας γνώσεις νὰ μεταδίδωνται διὰ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων καὶ διὰ τῆς πραγματογνωσίας εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις».

Ἱερά. Εἰς μὲν τὰς δύο κατωτέρας τάξεις ἐδιδάσκοντο ἄνευ βιβλίου κατ' ἀρήγησιν τοῦ διδασκάλου ἱστορίαι κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης, ἐν δὲ τῇ γ' ἐπίσης ἱστορίαι τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης ἐκ βιβλίου. Εἰς τὴν δ' τάξιν δύο μὲν ὥρας καθ' ἑβδομάδα ἐδιδάσκετο ἡ Ἱερά Κατήχησις, προηγουμένης τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως, τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς καὶ τῶν Μυστηρίων, ἅπασ' δὲ καθ' ἑβδομάδα περικοπαὶ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἢ τῶν πράξεων καὶ ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων. Οἱ μαθηταὶ ἐκάστης

Διδακτέα μαθήματα	Ώραι διδασκαλίας εκάστης τάξεως καθ' εβδομάδα				Σύνολον
	Α΄.	Β΄.	Γ΄.	Δ΄.	
Ίερά μαθήματα (ιερά ιστορία, ιερά κατήχησις, ανάγνωσις περικοπῶν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς).	3	3	3	3	12
Ἑλληνικά (πραγματογνωσία, ἀνάγνωσις, γραφή, γραμματική)	12	12	12	12	48
Ἀριθμητική καὶ στοιχεῖα γεωμετρίας	5	5	5	5	20
Ίχνογραφία	—	—	3	3	6
Στοιχειώδης φυσικὴ ἱστορία	—	—	—	—	—
Γεωγραφία	—	—	3	3	6
Ἑλληνικὴ ἱστορία	—	—	2	3	5
Φωνητικὴ μουσικὴ	2	—	2	2	6
Γυμναστικὴ	—	2	2	2	6
Ἐν ὅλῳ	22	22	32	32	109

τάξεως ὠφείλουν νὰ ἀποστηθίζουν ὠρισμένας προσευχάς, ἀπαγγελ-
 λομένας ἐν ἀρχῇ καὶ τῷ τέλει τοῦ πρὸ μεσημβρίας καὶ μετὰ μεσημ-
 βρίαν μαθήματος ὑφ' ἑνὸς τῶν μαθημάτων. Ὡς σκοπὸς τῆς διδα-
 σκαλίας τῶν ἱερῶν μαθημάτων ὠρίζετο οὐχὶ ἡ ψιλὴ μετάδοσις τῶν
 θρησκευτικῶν γνώσεων, «ἀλλ' ἡ δι' αὐτῆς ἐξέγερσις ἐν τῇ ψυχῇ τῶν
 παιδῶν ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος καὶ μάλιστα ἡ διά-
 πλασις ἀκραιφνοῦς χριστιανικοῦ χαρακτῆρος... Οὐσιῶδες ἐν τῇ
 διδασκαλίᾳ τοῦ ἱεροῦ μαθήματος εἶναι νὰ ἐννοηθῆ καὶ νὰ ἐγχαρα-
 χθῆ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν παιδῶν ἀνεξιτήλωσ, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι
 εἴμεθα ἀδελφοί, ὀφείλοντες πρὸς ἀλλήλους θερμὴν ἀγάπην ὡς τέκνα
 τοῦ Οὐρανοῦ Πατρός, φιλοστόργως προνοοῦντος περὶ ἡμῶν καὶ
 παρέχοντος ἡμῖν πάντα τὰ ἀγαθὰ καὶ ἀπαιτοῦντος παρ' ἡμῶν τὴν
 ἠθικὴν τελειότητα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐντολῶν του».

Ἑλληνικά. Ἀνάγνωσις καὶ γραφή. Εἰς τὴν α΄. τάξιν ἀσκοῦνται
 οἱ μαθηταὶ ν' ἀναγινώσκουν ὀρθῶς λέξεις δηλωτικὰς ἐννοιῶν, διὰ

τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἢ πραγματογνωσίας, καὶ μικρὰς προτάσεις, ὧν τὸ νόημα ἔχει ἐρμηνευθῆ πρότερον καὶ ἔχουσιν πρὸς ἀλλήλας λογικὸν εἰρμόν καὶ σκοπὸν μορφωτικὸν καὶ νὰ γράφουν τὰ συνήθη καὶ τὰ κεφαλαῖα γράμματα τοῦ Ἄλφαβήτου καὶ ν' ἀντιγράφουν λέξεις ἀπὸ τοῦ μελανοπίνακος ἢ ἀπὸ παραδείγματος λέξεις. Πρὸς τοῦτο «ὁ διδάσκαλος κατὰ τὰς δέκα πέντε ἢ καὶ πλείους πρῶτας ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου διηγεῖται εἰς τοὺς νεήλυδας παῖδας τερπνὰς τινὰς καὶ συντόμους διηγήσεις σχετικῶς πρὸς τὸ μάθημα τῆς πραγματογνωσίας ἢ καὶ παραμύθια διδακτικὰ καὶ ἠθικὰ διὰ προτάσεων ἀπλῶν καὶ παρατακτικῶν καὶ διὰ λέξεων εὐκαταλήπτων διεγειρουσῶν ἐν τῇ ζωηρᾷ αὐτῶν φαντασίᾳ τὰς εἰκόνας τῶν περὶ ὧν ἡ διήγησις χαρακτηρῶν καὶ συμβεβηκότων, δι' ὧν ἐκδηλοῦνται αἱ ἠθικαὶ σχέσεις τῶν προσώπων. Εἶτα διὰ καταλήλων ἐρωτήσεων ὁ διδάσκαλος προκαλεῖ τινὰ τῶν μαθητῶν νὰ διηγηθῆ τὴν διηγηθεῖσαν ταύτην διήγησιν δι' ἰδίων λέξεων, ἐξαναγκάζων αὐτὸν δι' ἐρωτήσεων νὰ συμπληροῖ τὰς τυχόν ἔλλιπῶς ἐκφερομένας παρ' αὐτοῦ προτάσεις. Μετὰ δέκα ἢ καὶ πλείονα τοιαῦτα μαθήματα ὁ διδάσκαλος ἄρχεται ν' ἀσκή τούς παῖδας νὰ διακρίνωσι τὰς προτάσεις, εἶτα τὰς λέξεις, ἐξ ὧν ἡ πρότασις, εἶτα τὰς συλλαβάς, ἐξ ὧν ἡ λέξις καὶ εἶτα τὰς στοιχειώδεις φωνάς, ἐξ ὧν ἡ συλλαβή, ἦτοι τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, λαμβάνων τὰς προτάσεις ἐκ τῆς διηγήσεως». Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα οἱ μαθηταὶ ἀσκοῦνται νὰ γράφουν στοιχειώδεις ὀριζοντίας καὶ καθέτους γραμμάς, ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν ὁποίων θὰ σχηματίζονται κατόπιν τὰ γράμματα. Κατόπιν ἄρχεται ἡ διδασκαλία τῆς κατὰ φωνὴν ἀναγνώσεως, ἣτις συνίσταται «εἰς τὴν ἀσκησιν πρὸς ὀρθὴν καὶ εὐχερῆ σύνδεσιν τῶν δύο ἀντιλήψεων, τῆς διὰ τῆς ὀράσεως, ἦτοι τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων πρὸς τὴν διὰ τῆς ἀκοῆς προσπίπτουσαν φωνὴν αὐτῶν». Ἀφοῦ δὲ ἀσκηθῆ ὁ μαθητὴς ἐπαρκῶς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν λέξεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀπαντοῦν πάντα τὰ γράμματα καὶ αἱ δίφθογγοι καὶ αἱ διάφοροι πλοκαὶ τῶν συμφώνων καὶ συνηθιστῆ νὰ διακρίνη τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, ἄρχεται ἡ ἡ ἀνάγνωσις μικρῶν διηγημάτων εἰς ἀπλᾶς προτάσεις. Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα καὶ καθ' ὠρισμένας ὥρας ὁ μαθητὴς πρὸς

ἄσκησιν εἰς τὴν γραφὴν ἀντιγράφει εἰς τὴν πλάκα του λέξεις, τὰς ὁποίας προηγουμένως ὁ διδάσκαλος εἶχε γράψει καλλιγραφικῶς ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος, βραδύτερον δὲ καὶ προτάσεις.

Εἰς τὴν β' τάξιν ἀναγινώσκονται κατάλληλα τεμάχια ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἀποτελοῦντα ἐνιαῖον ὅλον, τὰ ὁποία ἐρμηνεύονται. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γραφὴν οἱ μαθηταὶ ἀσχοῦνται ἀντιγράφοντες ὠρισμένας ἐκλεκτὰς προτάσεις ἐκ τῶν ἀναγνωσθεισῶν.

Εἰς τὴν γ' τάξιν ἡ διδασκαλία γίνεται ἐκ τοῦ οἰκείου ἀναγνωστικοῦ, ἀσκουμένων κυρίως τῶν μαθητῶν εἰς αὐτενέργειαν, ἥτοι εἰς τὸ νὰ ἀντιλαμβάνονται ἀβοήθητοι τὸ ἀναγινωσκόμενον. Ἐν τῇ γραφῇ ἀσχοῦνται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀντιγράφοντες ὠρισμένα τεμάχια ἐκ τῶν ἐρμηνευθέντων πρότερον, ἀφ' ἑτέρου δὲ γράφοντες καθ' ὑπαγόρευσιν. Διδάσκονται δὲ συγχρόνως τὰ περὶ στίξεως, τόνων κλπ.

Εἰς τὴν δ' τάξιν ἀναγινώσκονται καὶ ἐρμηνεύονται τεμάχια ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ ἐκ μεταφράσεως τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας, σκοπούμενης κυρίως τῆς ἀσκήσεως εἰς αὐτενέργειαν καὶ τῆς μεταδόσεως μορφωτικῶν γνώσεων. Ἐν τῇ γραφῇ ἀσχοῦνται οἱ μαθηταὶ εἰς αὐτενέργειαν, ὑποχρεούμενοι νὰ συντάττουν περιλήψεις ἢ μετασχηματισμοὺς τῶν ἐκάστοτε ἀναγινωσκομένων.

Ἐκ τῆς γραμματικῆς εἰς τὴν α' καὶ β' τάξιν ὁ μαθητὴς διδάσκειται κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώσεως τὰ τοῦ συλλαβισμού, τὴν διαίρεσιν τῶν γραμμάτων, τὰς διφθόγγους, τοὺς τόνους, τὰ πνεύματα, τὰ τῆς στίξεως, τὰ βραχέα, τὰ μακρὰ καὶ ἀσχοῦνται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν οὐσιαστικῶν, τῶν ἐπιθέτων, τῶν ρημάτων πρακτικῶς καὶ διὰ παραδειγμάτων. Εἰς τὴν γ' τάξιν ἀσχοῦνται εἰς τὸ νὰ διακρίνουν τὰ μέρη τοῦ λόγου, νὰ κλίνουν ὀνόματα, νὰ διακρίνουν τὰ οὐσιαστικά τῶν ἐπιθέτων καὶ τοὺς βαθμοὺς αὐτῶν, τὰς ἀντωνυμίας καὶ νὰ κλίνουν ἐξ αὐτῶν τὰς συνήθεις ἐν τῇ καθομιλουμένῃ γλῶσση. Καὶ εἰς τὴν δ' τάξιν ἀσχοῦνται νὰ κλίνουν ῥήματα, νὰ διακρίνουν τὸν χρόνον αὐτῶν κλπ.

Ὡς σκοπὸν τῆς ἀναγνώσεως αἱ πρακτικαὶ ὁδηγίαι ἔθετον «τὴν ἔξιν τοῦ εὐχερῶς διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ὀρθῶς καὶ ἀπταιστώως συνδέειν καὶ ἀπαγγέλλειν τὰ ὀρατὰ σημεῖα τῶν λέξεων

παρακολουθούντος του νοῦ καὶ κατανοοῦντος τὰ ἀπογγελλόμενα ὡς ἐνόει ταῦτα ὁ γράψας», ὡς σκοπὸν δὲ τῆς γραμματικῆς οὐχὶ «τὴν ὑπὸ τῶν παίδων ἀπομνημόνευσιν τῶν ξηρῶν τύπων καὶ πλήθους κανόνων τεχνολογικῶν καὶ ἐξαιρέσεων, ἀλλὰ τὴν κατὰ μικρὸν ἀσκησιν αὐτῶν, ὥστε νὰ ἐκφέρωσιν ὀρθῶς καὶ κανονικῶς ἐν γραπτῶ καὶ προφορικῶ λόγῳ τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα αὐτῶν».

Ἀριθμητική. Εἰς τὴν α' τάξιν διδάσκονται αἱ σχέσεις τῶν ἀριθμῶν ἀπὸ τῆς μονάδος μέχρι τοῦ 20 καὶ ἡ πρόσθεσις καὶ ἡ ἀφαίρεσις. Εἰς τὴν β' τάξιν λαμβάνεται ὡς ἀριθμητικὸν ὄριον τὸ 100 καὶ ἀσκοῦνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ἀρίθμησιν καὶ τὰς τέσσαρας ἀπλᾶς πράξεις μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ τούτου. Εἰς τὴν γ' τάξιν μετὰ σύντομον ἐπανάληψιν τῶν εἰς τὴν β' διδαχθέντων διδάσκεται ἡ ἀρίθμησις ἀπὸ τοῦ 100 μέχρι τοῦ 1000 καὶ ἡ διαίρεσις διψηφίων διὰ μονοψηφίων. Εἰς τὴν δ' τάξιν διδάσκονται αἱ τέσσαρες πράξεις τῶν ἀκεραίων διὰ πολυψηφίων ἀριθμῶν καὶ ἐκ τῶν κλασμάτων τὰ στοιχειωδέστερα, πρὸς δὲ τὰ περὶ συνήθων μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ ἴδια τὸ δεκαδικὸν σύστημα καὶ τὰ περὶ διαιρέσεων τοῦ χρόνου, ἤτοι ἡμέρα, νύξ, ὑποδιαίρεσις τῆς ὥρας, ἐβδομάς, μῆν, ἔτος, ἐποχὰι τοῦ ἔτους κλπ.

Ὡς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἀριθμητικῆς ἐτίθετο «ἄφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἀσκησις τῆς διανοίας διὰ τῶν λογιστικῶν σχέσεων, ὥστε νὰ νοῆ ὀρθῶς καὶ νὰ διατυπῶνῃ τὰ νοήματά του καθαρῶς καὶ καὶ κανονικῶς ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ, τὴν κανονικὴν τῆς κρίσεως καὶ τοῦ ὀρθοῦ λογισμοῦ ὁδὸν ἀκολουθῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀπόκτησις τῆς λογικῆς ἐμπειρίας τῆς τοσοῦτω χρησίμου ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ».

Γεωγραφία. Κατ' ἀρχὰς διδάσκεται ἡ γεωγραφία τῆς χώρας, ἐν ἣ οἰκοῦσιν οἱ μαθηταί, κατόπιν δὲ ἡ φυσικὴ διαίρεσις τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ὅρια αὐτῆς. Ἐν τῇ δ' τάξει διδάσκεται λεπτομερῶς ἡ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, μετ' αὐτῆς δὲ οἱ γενικώτεροι χαρακτηρη τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν καὶ τὰ κυριώτερα περὶ τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν ἐν τῷ Κράτει ἐξουσιῶν. Μετὰ ταύτην ἡ γεωγραφία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ λεπτομερέστερον αἱ ἐν αὐταῖς Ἑλληνικαὶ χῶραι, κατό-

πιν δὲ ἡ γεωγραφία τῶν λοιπῶν Κρατῶν τῆς Εὐρώπης συνοπτικῶς καὶ τέλος τὸ σφαιροειδὲς τῆς γῆς, ἡ διαίρεσις αὐτῆς εἰς μεγάλα τμήματα ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, τὸ περὶ σχετικῆς προόδου ἐκάστης ἡπείρου ὡς πρὸς τὸν πολιτισμὸν, τὰ περὶ κινήσεως τῆς γῆς, οἱ κυριώτεροι πλανῆται καὶ οἱ κυριώτεροι ἀστερισμοί.

Ὡς σκοπὸς τῆς γεωγραφίας ἐτίθετο «οὐχὶ ἡ ἐκστῆσις βιβλίων ξηρῶν καὶ δυσνοήτων, ἐν οἷς τὸ ὀνοματολόγιον τῶν ἐθνῶν, τῶν ὁρέων, τῶν ποταμῶν κλπ. καὶ ἡ συσσωρεύσις ἐν τῇ μνήμῃ πληθῆος ἀσυναρτήτων καὶ νεκρῶν γνώσεων» ἀλλ' ἡ ἀπόκτησις βιωφελῶν γνώσεων, ἐκτεινομένης «τῆς κατὰ χῶρον ὑπάρξεως τοῦ παιδός».

Ἱστορία. Ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας ἄρχεται ἐν τῇ τρίτῃ τάξει ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων καὶ τελειώνει τὸ τέταρτον ἔτος εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους.

Ὡς σκοπὸς δὲ τῆς ἱστορίας ἐτίθετο «οὐχὶ ἡ τῶν ἱστορικῶν συμβάντων, τῶν χρονολογιῶν καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ἱστορικῶν προσώπων ἀπομνημόνευσις καὶ ἐν γένει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδὸς ἀποταμίευσις ὕλης ἱστορικῆς, ἀλλὰ τὸ μὲν ἡ δι' αὐτῆς ἠθικὴ μόρφωσις αὐτοῦ, ἡ ἔμπνευσις φρονήματος ἐθνικοῦ καὶ φιλοτιμίας, ὅπως καταστῆ μέλος ἀξίον τοῦ μεγαλουργήσαντος ἔθνους, τὸ δὲ ἡ συστηματοποίησης ἐκ τῶν ἐνότων τῶν ἱστορικῶν γνώσεων, ἅς ἐκ τῶν διαφόρων μαθημάτων τῶν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκομένων ἐπορίσθη καὶ ἡ ἰδιοποίησης αὐτῶν».

Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1881 ὡς παράρτημα τῶν πρακτικῶν ὁδηγιῶν τοῦ Πετρίδου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου πρόγραμμα δημοτικοῦ σχολείου, ἔχοντος τέσσαρας τάξεις καὶ ἓνα διδάσκαλον, ἀνάλογον πρὸς τὸ ἀνωτέρω ἐκτεθέν.

Καίτοι αἱ πρακτικαὶ ὁδηγίαι εἶναι ἀτελεῖς, ἐν τούτοις ἀποτελοῦν σημαντικὸν σταθμὸν εἰς τὴν παρ' ἡμῖν ἐξέλιξιν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἀπὸ τούτων ἄρχεται πλέον συστηματοποιουμένη ἡ διδασκαλία ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις καὶ βαδίζουσα ἐπὶ σχεδίου, σπαργανώδους μὲν, ἀλλὰ πάντως διαφωτιστικοῦ διὰ τοὺς μέχρι τότε εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν ἐργαζομένους διδασκάλους. Διὰ τοῦ προγράμματος τούτου κατεβλήθη προσπάθεια, ὅπως καθορισθῇ ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας ἐκάστου μαθήματος καὶ νὰ ἐκλείψῃ ἡ κρα-

τοῦσα μηχανικὴ ἐργασία τοῦ σχολείου. Ἄλλὰ δυστυχῶς δὲν ἦρκει μόνον τὸ πρόγραμμα. Ἐχρειάζοντο καὶ οἱ διδάσκαλοι, οἵτινες θὰ τὸ ἐφήρμοζον, τοιοῦτοι δὲ δὲν ὑπῆρχον.

Ἄλλ' ἤδη ἤρχισε νὰ γίνεται αἰσθητὴ ἡ χρησιμότης τοῦ προγράμματος. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἐπέστρεψαν ἐξ Εὐρώπης, ὅπου εἶχον σταλῆ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, οἱ πρῶτοι παιδαγωγοί, οἱ ὅποιοι καὶ ἠσχολήθησαν περὶ τὴν σύνταξιν προγραμμάτων. Τοιοτοτρόπως δὲ καταρτισθέντα ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ Παπαμάρκου, ἐδημοσιεύθησαν τὸ 1894 τὰ πρῶτα ἄρτια καὶ ἐπιστημονικὰ προγράμματα τῶν διαφόρων τύπων τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Τὰ προγράμματα ταῦτα κανονίζουν τὴν ὕλην τῶν μαθημάτων καὶ τὰς ὥρας, καθ' ἃς ἕκαστον αὐτῶν δέον νὰ διδάσκηται, ἐν τοῖς τετρατάξιοις, τριταξίοις, διταξίοις καὶ μονοταξίοις δημοτικοῖς σχολείοις, χωριστὰ τῶν ἀρρένων καὶ χωριστὰ τῶν θηλέων, ὡς ἀκολουθῶς:

Α'. ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΑΡΡΕΝΩΝ

Μαθήματα	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Σύνολον
Θρησκευτικὰ	3	3	3	3	12
Ἑλληνικὰ	13	11	10	10	44
Ἀριθμητικὴ	3	3	3	3	2
Γεωμετρία	—	—	—	2	2
Ἱστορία	—	—	2	2	4
Γεωγραφία	—	2	2	2	6
Φυσικὴ ἱστορία	—	—	2	2	4
Φυσικὴ	—	—	—	2	2
ᾠδικὴ	3	3	3	3	12
Ἰχθυογραφία	—	—	2	2	4
Καλλιγραφία	—	2	2	2	6
Γυμναστικὴ	4	4	3	3	14
Ἐν ὅλῳ	26	28	32	36	122

Ἐναλυτικῶς δέ·

Θρησκευτικά. α' τάξις: Ἐκτὸς τῶν προσευχῶν, ἡ ἱστορία τοῦ Ἰωσήφ, κλησὶς τοῦ Ἀβραάμ, Ἀβραάμ καὶ Λώτ, φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, γάμος τοῦ Ἰσαάκ, Ἡσαῦ καὶ Ἰακώβ, γέννησις τοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς δωδεκαετής, βάπτισις τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ἐν Καννᾶ γάμος, ὁ Ἰησοῦς φίλος τῶν παιδίων, ἡ ἀνάστασις τοῦ Ναοῦ τῆς ἐν Ναὶν χήρας, τὰ πάθη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ.

β' τάξις: Προσευχαί. Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, πρώτη ἄμαρτία, ὁ κατακλυσμός, ὁ πύργος τῆς Βαβέλ, ἡ γέννησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ προσκύνησις τῶν μάγων, ἡ βάπτισις τοῦ Ἰησοῦ, ὁ εὐσπλαγχνος Σαμαρείτης, ἡ παραβολὴ τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου, ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου, ἡ θριαμβευτικὴ τοῦ Ἰησοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ εἴσοδος, ὁ μυστικὸς δεῖπνος, τὰ πάθη, ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ.

γ' τάξις: Προσευχαί. Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἡ πρώτη ἄμαρτία, Κάϊν καὶ Ἀβελ, ὁ κατακλυσμός, βίος Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ, ἱστορία τοῦ Ἰακώβ, ἱστορία τοῦ Ἰωσήφ, Μωϋσῆς, ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, οἱ κριταί, οἱ προφῆται, ὁ Ζαχαρίας ἐν τῷ Ναῶ, Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου, γέννησις τοῦ Χριστοῦ, βάπτισις, ἐκλογή τῶν μαθητῶν, ὁ ἄφρων πλούσιος, ὁ ἀβροδιαίτος πλούσιος καὶ ὁ πτωχὸς Λάζαρος, ὁ ἄσωτος υἱός, ἡ ἀνάληψις τοῦ Ἰησοῦ, ἡ Πεντηκοστή, γεωγραφία τῆς Ἁγίας Γῆς.

δ' τάξις: Προσευχαί. Ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Ἰησοῦ, θάνατος τοῦ Ἰωάννου, οἱ πειρασμοὶ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἡ ἐκ τοῦ Ναοῦ ἐκδίωξις τῶν πωλούντων, ἡ παραβολὴ τοῦ σπορέως, τὸ Μέγα Δεῖπνον, ἡ παραβολὴ τοῦ πονηροῦ δούλου, ἡ παραβολὴ τῶν ταλάντων, τῶν δέκα παρθένων καὶ τῆς μελλούσης κρίσεως, ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ Γεσθημανῇ, ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἰησοῦ εἰς τοὺς μαθητάς του. Γεωγραφία τῆς Ἁγίας Γῆς. Κατήχησις: (τὸ σύμβολον τῆς Πίστεως, περὶ Ἐκκλησίας, τὰ μυστήρια, περὶ προσευχῆς, ὁ δεκάλογος).

Ἑλληνικά. α' τάξις: Λεκτικαὶ ἀσκήσεις (πραγματογνωσία). Σχολεῖον, ἐκκλησία, μέρη τῆς οἰκίας, δωμάτιον, κοιτῶν, ἐστιατόριον, μαγειρεῖον, αὐλή, κῆπος, οἰκογένεια, νομίσματα, μουσικὰ ὄργανα, στρατιωτικὰ ὄργανα καὶ ὄπλα, μέσα συγκοινωνίας, τὸ ἀνθρώπινον

σῶμα, ἐπιμέλεια τοῦ σώματος, ἐνδύματα, ἑορταί. Ἀνάγνωσις. Γραμματικὴ δὲν γίνεται εἰς ἰδιαιτέραν ὥραν, ἀλλ' ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναγνώσεως. Ποιήματα.

β' τάξις : Λεκτικαὶ ἀσκήσεις. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, αἱ τροφαὶ τοῦ ἀνθρώπου, φωτιστικὰ μέσα καὶ ὕλαι, αἱ κατοικίαι τῶν ἀνθρώπων, τόποι διαμονῆς τῶν ἀνθρώπων, χωρίον, εἶδη στρατιωτῶν, ναυτῶν βίος, ἀλιέων βίος, δάσος, ἡλικίαι, ἐπιτηδεύματα, ὁ χρόνος. Ἀνάγνωσις. Γραμματικὴ : ἡ ἀπλῆ πρότασις, λήγουσα, παραλήγουσα κτλ. διαίσεις τῶν λέξεων εἰς ὀξυτόνους κτλ., διαίσεις τῶν φωνηέντων, τονισμὸς τῆς προπαραληγούσης, πνευματισμὸς τῶν ἀπὸ υ καὶ ρ ἀρχομένων λέξεων, ὄνομα οὐσιαστικόν, κλίσις τῶν ὀνομάτων καὶ τοῦ ἄρθρου, ἐπίθετον, ρῆμα, ἀντωνυμίαι, τὰ σημεῖα τῆς στίξεως. Ὁρθογραφία. Ποιήματα.

γ' τάξις : Ἀνάγνωσις ἀπταιστος λογικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνάγνωσις, ἐρμηνεία τῶν λέξεων, ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναγινωσκομένων. Γραμματικὴ : οὐσιαστικά, οἱ κυριώτεροι περὶ τονισμοῦ κανόνες, συναίσεις, ὀνόματα συνηρημένα τῆς α' κλίσεως, ἐπίθετα, ἀντωνυμίαι, ρήματα, μετοχή, ἄκλιτα, Συντακτικόν : ἡ ἀπλῆ πρότασις, ἡ πεπλατυσμένη πρότασις. Ὁρθογραφία. Ποιήματα.

δ' τάξις : Ἀνάγνωσις. Γραμματικὴ, ὡς ἐν τῇ γ' : ἀντωνυμίαι, ἔκθλιψις, κρᾶσις, ὀνόματα, ἐπίθετα, ἀριθμητικὰ ἐπίθετα, ἀπλαῖ καὶ σύνθετοι λέξεις, ρήματα, ἄκλιτα. Συντακτικόν : συνέχεια τῆς πεπλατυσμένης προτάσεως. Συγγραφικαὶ ἀσκήσεις : περιγραφαί, διηγήματα σύντομα καὶ ἐπιστολαί. Ποιήματα.

Ἀριθμητικὴ. *α' τάξις* : Παντοδαπαὶ ἀσκήσεις ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 1—10 καὶ 10—20. Ἐκμάθησις τῆς γραφῆς τῶν ἀριθμῶν ἀπὸ τοῦ 1—20. Γραφὴ τῶν σημείων τῶν 4 θεμελιωδῶν πράξεων. Ἀσκησις εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν 4 πράξεων ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 1—20.

β' τάξις : Παντοδαπαὶ ἀσκήσεις ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 1—100. Προβλήματα. Γραφὴ τῶν αὐτῶν ἀριθμῶν, ἐκτέλεσις ἐπ' αὐτῶν τῶν 4 θεμελιωδῶν πράξεων διὰ τῶν σημείων αὐτῶν.

γ' τάξις : Αἱ τέσσαρες πράξεις τῶν ἀκεραίων ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 1—1000 καὶ πέραν αὐτῶν. Τὰ ἀπλούστατα ἐκ τῶν κλασμάτων. Ἀπλῆ μέθοδος τῶν τριῶν. Τροπὴ μονάδων τοῦ παρ' ἡμῖν ἐν χρή-

σει μετρικοῦ συστήματος ἀπὸ μεγαλύτεραν εἰς μικροτέρας καὶ τὰ νάπαλιν. Προβλήματα. Βάσανος τῶν 4 πράξεων.

δ' τάξις: Αἱ 4 πράξεις τῶν ἀκεραίων ἐπὶ ἀριθμῶν πολυψηφίων.

Κλασματικοί, δεκαδικοί καὶ συμμιγεῖς ἀριθμοί. Εὐρεσις τοῦ τόκου.

Γεωμετρία. δ' τάξις: Κύβοι, ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον, κεκλιμένον παραλληλεπίπεδον, ὀρθὸν τριγωνικὸν πρίσμα, τριγωνικὴ πυραμὶς, σφαῖρα, εὐρεσις τοῦ ὄγκου τοῦ κύβου καὶ τοῦ ὀρθοῦ παραλληλεπιπέδου.

Ἱστορία. γ' τάξις: Ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

δ' τάξις: Ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Γεωγραφία. β' τάξις: Πατριδογραφία. Τὰ γενικώτερα ἐκ τῆς γεωγραφίας· ἡ γῆ ὡς κατοικία ἐμψύχων ὄντων, ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἡ ξηρὰ καὶ τὰ ὕδατα, ἡ ξηρὰ ὡς κατοικία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ ξηρὰ κατὰ τὴν χρησιμότητα αὐτῆς, τὰ ὑψώματα τῆς ξηρᾶς, τὰ ὕδατα, αἱ κῶμαι, αἱ πολίχναι κτλ., χαρτογραφία τοῦ δήμου, ἐν ᾧ κατοικεῖ ὁ διδασκόμενος.

γ' τάξις: Ἑλλάς· ἡ ἐπαρχία καὶ ὁ νομὸς ἔνθα ὁ μαθητὴς, τὰ ὄρια, τὰ ὄρη, οἱ ποταμοί, αἱ λίμναι, οἱ νομοὶ καὶ αἱ μεγαλύτεραι πόλεις, τὸ κλίμα καὶ τὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος, χαρτογραφία.

δ' τάξις: Τὰ ἀπλούστατα ἐκ τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας, ἡ γῆ ὡς οὐράνιον σῶμα κτλ., ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, Εὐρώπη, Ἑλλάς, Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, τὰ ἄλλα Κράτη τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, Μικρὰ Ἀσία, Αἴγυπτος, χαρτογραφία.

Φυσικὴ ἱστορία. γ' τάξις: Ὅρυκτά, φυτὰ, ζῶα.

1. Μεταξὺ τῶν φυτῶν διδάσκονται τὸ ἴον, ὁ ὑάκινθος, ἡ κάναβις, τὸ λίνον, τὸ κιννάμωμον, ἡ μαλάχη, μεταξὺ δὲ τῶν ζώων ἡ τρίγλη, ἡ σαρδίνη, ἡ ἀρίγρη, ὁ καρκίνος, ἡ σηπία καὶ ὁ ὀκτάπους, ὁ ὄνισκος, ὁ σκόμβρος, ὁ τέπτιξ, ἡ τευθίς. Ὁ δυστυχὴς μαθητὴς τὰ κοινότερα τῶν φυτῶν καὶ ζώων, τὰ ὁποῖα ἐβλεπε καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ τὰ ὁποῖα ἐγνώριζε μὲ ἄλλα ὀνόματα, ἐδίδασκετο εἰς τὸ μάθημα τῆς φυσικῆς ἱστορίας κατὰ τρόπον ὥστε νὰ νομίζῃ, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀγνώστων τινῶν τεράτων, τῶν ὁποίων τὴν παράστασιν εἰς μάτην προσεπᾶθει νὰ συλλάβῃ.

δ' τάξεις: Ὅρυκτά, φυτά, φυσιολογία τῶν φυτῶν, ζῶα, σωματολογία. Αἱ φυλαὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Φυσικῆ. δ' τάξεις: Βαρύτης, τρόπος συγκροτήσεως τῶν σωμάτων, ὑδροστατική, ἀέρια, θερμότης, μαγνητικὴ βελόνη, πυξίς.

Ῥωδικῆ. Ἄσματα καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα, ἀναγραφόμενα ἐν τῷ προγράμματι.

Ἰχνογραφία. α' καὶ β' τάξεις: Δὲν διδάσκεται εἰς ἰδιαιτέρας ὥρας «ἀλλὰ συμπαρακολουθεῖ καὶ ὑποβοηθεῖ τὴν αἰσθητοποιὸν διδασκαλίαν».

γ' τάξεις: Ἀπεικόνισις εὐθειῶν γραμμῶν, καὶ διαφόρων σχημάτων ἐξ εὐθειῶν γραμμῶν συγκειμένων. Τὰ στοιχειωδέστατα περὶ φωτὸς καὶ σκιάς.

δ' τάξεις: Ἡ καμπύλη γραμμῆ. Ἀπεικόνισις διαφόρων σχημάτων ἐξ εὐθειῶν καὶ καμπυλῶν ἀποτελουμένων. Τὰ σπουδαιότατα τῶν διδασμάτων τῆς σκιαγραφίας καθ' ὑποδείγματα.

Καλλιγραφία. β' τάξεις: Ἀσκήσις εἰς τὴν καλλιγράφειαν τῶν μικρῶν γραμμάτων καὶ λέξεων καὶ φράσεων, αἵτινες περιέχουν ὄλα τὰ μικρὰ γράμματα.

γ' τάξεις: Ἀσκήσις εἰς τὴν γραφὴν τῶν κεφαλαίων γραμμάτων. Ἀριθμοί, ἀκέρατοι, κλασματικοὶ καὶ μικτοί.

δ' τάξεις: Λέξεις καὶ φράσεις εἰς μικρότερον μέγεθος γραμμάτων. Στρογγύλη γραφὴ.

Γυμναστικῆ. α' τάξεις: Παιδιαὶ (ἄμνος καὶ λύκος, μύνδα ἐν κύκλῳ, νεοσσοὶ καὶ ἀετός, ἡ πολιορκία, μύνδα ραβδοῦχος). Ἀσκήσεις τακτικαὶ καὶ ἐλεύθεραι.

β' τάξεις: Παιδιαὶ (μύνδα ἐκ κύκλῳ διπλῶ, ἄμνος καὶ λύκος ἐν κύκλῳ διπλῶ, δρόμος περὶ κύκλον, διελκυστίνδα, ὁ τυφλοπόντικος). Ἀσκήσεις τακτικαὶ καὶ ἐλεύθεραι.

γ' τάξεις: Παιδιαὶ (δρόμος περὶ κύκλον διπλοῦν, ἀντίδρομος, ἡ τρικυμία). Ἀσκήσεις τακτικαὶ καὶ ἐλεύθεραι. Πεζοδρομαίαι.

δ' τάξεις: Παιδιαὶ (ἡ τοῦ κέντρου σφαῖρα, δρόμος περὶ κύκλον, ραβδοῦχος, σκλαβάκια.

Β'. ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΘΗΛΕΩΝ

Ἴνα καταστῆ «ὅσον ἐκ τῶν μαθημάτων καὶ τῆς ἀλληλουχίας αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἢ ἐν τοῖς τετραταξίοις δημοτικοῖς σχολείοις τελευμένη παιδευσίς ἅμα μὲν προσαρμοζομένη πρὸς τὰς ἐκάστοτε προφαινομένας ψυχικὰς τε καὶ σωματικὰς δυνάμεις, ἅμα δὲ συμφωνοῦσα πρὸς τὸ φύλον καὶ τὸν προορισμὸν τῶν ἐν αὐτοῖς παιδευομένων κορασιῶν» ὠρίσθησαν ὡς ἑξῆς τὰ ἐν αὐτοῖς διδασκόμενα μαθήματα:

Μαθήματα	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Σύνολον
Θρησκευτικά	2	2	2	3	9
Ἑλληνικά	12	10	10	10	42
Ἀριθμητικὴ	3	3	3	3	12
Ἱστορία	—	—	2	2	4
Γεωγραφία	—	2	2	2	6
Φυσικὴ Ἱστορία	—	—	2	2	4
ᾠδική	3	3	3	2	11
Ἰχνογραφία	—	—	2	2	4
Καλλιγραφία	—	2	2	2	6
Γυμναστικὴ	2	2	2	2	8
Χειροτεχνήματα	4	4	4	4	
Ἐν ὅλῳ	26	28	34	34	122

Τὸ πρόγραμμα τῶν θηλέων διαφέρει τῶν ἀρρένων κατὰ τὰ ἑξῆς: 1) ἐλαττώνεται κατὰ μίαν ὥραν ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις· 2) ἐλαττώνεται κατὰ μίαν ὥραν ἡ διδασκαλία τῶν Ἑλληνικῶν εἰς τὰς δύο πρώτας τάξεις· 3) ἀπληρέφθη ἡ γεωμετρία καὶ ἡ φυσικὴ· 4) ἐλαττώνεται κατὰ μίαν ὥραν ἡ διδασκαλία τῆς ᾠδικῆς εἰς τὴν δ' τάξιν· 5) ἐλαττώνεται κατὰ δύο μὲν ὥρας εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις, κατὰ μίαν δ' εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας ἢ διδασκαλία τῆς γυμναστικῆς· 6) προστίθεται ἡ διδασκαλία χειροτεχνημάτων ἐπὶ 4 ὥρας καθ' ἑβδομάδα εἰς ἐκάστην τάξιν.

Ἡ διδασκαλία τῶν χειροτεχνημάτων συνίσταται εἰς τὴν α' τάξιν

εις τήν διδασκαλίαν τῆς ποικιλικῆς (κέντημα ἐπὶ καναβᾶ, τὰ κεφαλαῖα καὶ μικρὰ γράμματα κτλ.), εἰς τήν β' εἰς τήν πλεκτικὴν καὶ ραπτικὴν, εἰς τήν γ' εἰς πλεκτικὴν, ραπτικὴν, ποικιλικὴν καὶ διαρραφήν (μαντάρισμα) καὶ εἰς τήν δ' εἰς τήν ραπτικὴν, ποικιλικὴν καὶ κοπτικὴν.

Τὰ λοιπὰ μαθήματα εἶναι τὰ αὐτὰ μὲ τὰ διδασκόμενα ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν ἀρρένων μὲ παραλλαγὰς τινὰς, ὥστε νὰ προσαρμόζωνται πρὸς τὸ γυναικεῖον φύλον.

Τὰ ἐν τοῖς τριταξίοις δημοτικοῖς σχολείοις τῶν ἀρρένων διδασκόμενα μαθήματα ἐκανονίζοντο ὡς ἑξῆς:

Μαθήματα	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Σύνολον
Θρησκευτικὰ	2	3	3	3	11
Ἑλληνικὰ	11	5	6	10	
Ἀριθμητικὴ	3	3	3	3	
Γεωμετρία	—	—	—	2	
Φυσικὴ ἱστορία καὶ πραγματογνωσία	—	2	—	2	
Φυσικὴ	—	—	—	2	
᾿Ψδικὴ	3	—	3		
Ἰχνογραφία	—	—	2	2	
Καλλιγραφία	—	2	2	2	
Γυμναστικὴ	—	—	3		
Ἐν ὅλῳ	16	15	20	30	

Δηλ. συνεδιδάσκοντο ἡ β' καὶ ἡ γ' ἐπὶ 4 ὥρας τὰ Ἑλληνικὰ καὶ ἐπὶ 2 ὥρας τὴν φυσικὴν ἱστορίαν, ἡ α' καὶ ἡ β' καὶ ἡ γ' καὶ δ' ἐπὶ 3 ὥρας τὴν ᾿Ψδικὴν καὶ ἐπὶ 3 τὴν γυμναστικὴν.

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐκανονίσθησαν τὰ προγράμματα τῶν τριταξίων δημοτικῶν σχολείων θηλέων, τῶν διταξίων δημοτικῶν σχολείων ἀρρένων καὶ θηλέων καὶ τῶν μονοταξίων δημοτικῶν σχολείων ἀρρένων καὶ θηλέων.

Τῶν γραμματείων τὸ πρόγραμμα ἐκανονίσθη ὡς ἑξῆς, ἵνα κατα-

στῆ ἢ ἐν αὐτοῖς «παίδευσίς τῶν εἰς αὐτὰ φοιτῶντων Ἑλληνοπαίδων ὅσον ἐνδέχεται ὁμοιόμορφος πρὸς τὴν παιδείαν τῶν εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα φοιτῶντων».

Μαθήματα	Α'		Β'		Γ'		Δ'	
	Διδ.	Ἐποπ.	Διδ.	Ἐποπ.	Διδ.	Ἐποπ.	Διδ.	Ἐποπ.
Θρησκευτικά		1 1/2	—	1 1/2	—	—	1 1/2	—
Πραγματογνωσία	—	—	1	—	—	—	—	—
Ἀνάγνωσις	3	—	3	—	3	—	3	
Γραφή	—	4	—	3	—	3	—	3
Γραμματική	—	—	—	—	—	1	—	—
Ὁρθογραφία	—	—	—	—	—	1	1	1
Ποιήματα	—	—	1	—	—	—	1	—
Ἀριθμητική	—	1 1/2	1 1/2	1 1/2	—	3	1 1/2	3
Ἱστορία	—	—	—	—	—	—	1 1/2	—
Γεωγραφία	—	—	1	—	—	—	1 1/2	—
ᾠδική	—	—	—	2	—	—	—	—
Ἰχνογραφία	—	—	—	—	—	2	—	2
Καλλιγραφία	—	—	—	1	—	2	—	2
Γυμναστική	—	—	—	2	—	—	—	—
Μελέτη	—	4	—	4	—	3	—	3
Ἀκρόασις	—	2 1/2	—	2 1/2	—	1	—	1

Διὰ τῶν προγραμμάτων τοῦ 1894 ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας ἐν τοῖς σχολείοις τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσως διεγράφη ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ καὶ ἐπιστημονικῶς. Ὁ φόρτος τῶν μαθημάτων ἐκάστης τάξεως βεβαίως εἶναι πολὺς καὶ δυσανάλογος πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Τὸ κέντρον τοῦ βάρους διὰ τῶν προγραμμάτων τούτων ρίπτεται κυρίως ἐπὶ τοῦ μαθήματος τῶν Ἑλληνικῶν καὶ ἰδίως τῆς γραμματικῆς, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ὁποίας ἐπιμένουν κατ' ἐξοχὴν. Ἐξ αὐτοῦ δὲ λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα καὶ ὁλόκληρος ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ κράτους αὐτῶν ἐκπαίδευσις. Κατατριβὴ τοῦ μαθητοῦ εἰς γλωσσικούς τύπους καὶ ἀπομνημόνευσις δυσνοήτων καὶ μακροσκελῶν κανόνων, μνημονικὴ δὲ συσώρευσις

ξηρῶν γνώσεων ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν προγραμμάτων τούτων. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει ἐπῆλθε τάξις εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ μεθοδικὴ κατάταξις τῆς διδασκτέας ὕλης.

Μετὰ τοὺς νικηφόρους πολέμους τοῦ 1912 καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν αὐταῖς προσάρτησιν τῶν νέων χωρῶν, Μακεδονίας, Κρήτης, νήσων Αἰγαίου καὶ Ἡπείρου, εἰς τὰς ὁποίας ἐκράτει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ σύστημα τῶν ἑξαταξίων δημοτικῶν σχολείων, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ καταρτισθοῦν προγράμματα καὶ διὰ τὰ σχολεῖα ταῦτα. Ἄλλως τε μετὰ τὸ 1910 εἰσήχθη νέον πνεῦμα καὶ εἰς τὴν ἐκπαιδευσιν, ὅπως καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς κλάδους τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, πρὸς τὸ ὅποιον ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθοῦν καὶ τὰ προγράμματα τῶν δημοτικῶν σχολείων. Πρὸς τοῦτο ἐξεδόθη τὸ διάταγμα τῆς 17/βρίου 1913, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκανονίσθησαν τὰ προγράμματα πάντων τῶν τύπων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου (ἑξαταξίων, πενταταξίων κλπ.). Ἡ διδασκτέα ὕλη εἰς πάντα ταῦτα εἶναι ἰδίᾳ σχεδὸν μὲ τὴν διαφορὰν,

Μ α θ ῆ μ α τ α	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Ε'	ΣΤ'
Θρησκευτικά	2	2	2	2	3	3
Ἑλληνικὴ γλῶσσα	8	9	9	9	9	9
Ἱστορία	—	—	1	2	2	2
Πατριδογνωσία καὶ Γεωγρ.	3	3	2	2	2	2
Φυσικὴ Ἱστορία	—	—	3	3	2	2
Φυσικὴ καὶ Χημεία	—	—	—	—	2	2
Ἀριθμητικὴ	3	3	3	3	3	3
Γεωμετρία	—	—	—	—	1	1
Ἰχνογραφία	3	3	2	2	} 2	2
Καλλιγραφία	—	2	2	2		
Χειροτεχνία	3	3	2	2	2	2
Ὠδική	4	4	4	4	4	4
Γυμναστικὴ	4	4	4	4	4	4
Παιδιαὶ (κατὰ τὰς ἐκδρομὰς)	—	—	—	—	—	—
	30	33	34	35	36	36

ὅτι εἰς ὅς τάξεις γίνεται συνδιδασκαλία περιορίζεται ἀναλόγως. Συνδιδασκαλία, ὡς γνωστόν, γίνεται εἰς τὰ σχολεῖα, τὰ ἀπαρτιζόμενα ἀπὸ ἕξ τάξεις καὶ ἔχοντα ὀλιγωτέρους τῶν ἕξ διδασκάλων.

Ἀνωτέρω παραθέτομεν τὸ πρόγραμμα τοῦ ἑξαταξίου δημοτικοῦ σχολείου, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕξ τάξεις καὶ ἕξ διδασκάλους καὶ τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν βάση τοῦ προγράμματος καὶ διὰ τὰ σχολεῖα τῶν λοιπῶν τύπων.

Θρησκευτικά. α' τάξις: Αἱ προσευχαὶ τοῦ παιδίου πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων, μετὰ τὴν λῆξιν τῶν μαθημάτων, κατὰ τὴν ἐσπέραν πρὸ τῆς κατακλίσεως, κατὰ τὴν πρωίαν μετὰ τὴν ἔγερσιν, ὑπὲρ τῶν γονέων, ἐπίκαιροι προσευχαὶ τῶν παιδίων ἐν καιρῷ γεγονότων συγκλονιζόντων τὴν ψυχὴν των. Ποιήματα καὶ ᾠσματα θρησκευτικά. Διδασκαλαὶ ἀπλαῖ πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ἑορτῶν τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ κλπ.

β' τάξις: Προσευχαὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων, μετὰ τὴν λῆξιν αὐτῶν, πρὸ τοῦ φαγητοῦ, μετὰ τὸ φαγητόν, πρὸ τῆς κατακλίσεως κλπ. Ποιήματα καὶ θρησκευτικὰ ᾠσματα. Διδασκαλαὶ ἀπλαῖ ἑορτῶν.

γ' τάξις: Ἱστορία τῶν Πατριαρχῶν, οἱ Πατριάρχαι, ἱστορία τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, οἱ κριταί, ἡ καλὴ νύμφη Ρούθ, οἱ βασιλεῖς, οἱ προφῆται. Ποιήματα καὶ ᾠσματα θρησκευτικά. Προσευχαί. Ἐρμηνεῖαι ἑορτῶν. Γεωγραφία τῶν χωρῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

δ' τάξις: Ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης: τὰ κατὰ τὴν Θεοτόκον, τὰ κατὰ Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, τὰ κατὰ τὸν Κύριον Ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Προσευχαί. Ποιήματα καὶ ᾠσματα θρησκευτικά. Γεωγραφία τῆς Παλαιστίνης.

ε' τάξις: Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Προσευχαί. Ποιήματα καὶ ᾠσματα θρησκευτικά. Ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεῖα περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου.

στ' τάξις: Λειτουργικὴ. Κατήχησις. Προσευχαί. Ποιήματα καὶ ᾠσματα θρησκευτικά. Ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεῖα παραβολῶν, τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρου ὁμιλίας καὶ ἄλλων περικοπῶν.

Ἑλληνικὴ γλῶσσα. α' τάξις: Λεκτικαὶ ἀσκήσεις· συνδιαλέξεις ἀφελεῖς περὶ παιδικοῦ βίου, ὁ παῖς ἐν τῇ οἰκογενεῖα, ὄνομα τοῦ μαθητοῦ καὶ τῶν γονέων, ἀσχολία τῶν γονέων κτλ.· κατάλληλα

παραμύθια και μύθοι· πρακτική διάκρισις ἀτελοῦς και πλήρους ἐκφράσεως ἐξ ἀφορμῆς ἀτελῶν ἀπαντήσεων τῶν μαθητῶν, ἀνάλυσις γνωστῶν προτάσεων εἰς λέξεις, λέξεων εἰς συλλαβὰς κτλ. Ἀνάγνωσις και γραφή· ἀνάγνωσις και γραφή ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀλφαβηταρίου, ἀπομνημόνευσις και ἀπαγγελία ποιημάτων. Ὁρθογραφικαὶ ἀσκήσεις· διάκρισις και ὀνομασία τῶν τόνων, τῶν πνευμάτων και τῶν διαφορῶν γραφῶν τῶν φωνηέντων, διάκρισις σημείων στίξεως, τονισμὸς τοῦ ε και ο και τῆς προπαραληγουσῆς.

β' τάξις: Ἀνάγνωσις· ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ, ἀπομνημόνευσις και ἀπαγγελία ποιημάτων. Λεκτικαὶ ἀσκήσεις· ἀδρομερῆς ἀνάλυσις τοῦ ἡμερησίου παιδικοῦ βίου εἰς σειρὰν προτάσεων παραστατικῶν τῶν κυριωτέρων ἐνεργειῶν και καταστάσεων τοῦ μαθητοῦ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας, καθημερινῆς και ἑορτῆς κλπ. ὁμοία ἀνάλυσις ἐντυπώσεων τοῦ μαθητοῦ ἐκ τοῦ λοιποῦ βίου τῆς οἰκογενείας, ἀσκήσεις εἰς ἐλευθέραν και ἐν συνεχεῖ λόγῳ ἀπόδοσιν μύθων και διηγημάτων τῆς ἀναγνώσεως κλπ. Ὁρθογραφικαὶ ἀσκήσεις· ὀρθογραφικὴ ἐξέτασις και γραφή μέρους τοῦ κειμένου τῆς ἀναγνώσεως μικρὸν τι ὅλον ἀποτελοῦντος, ὀρθογραφικὴ ἐξέτασις και γραφή ρημάτων δηλωτικῶν ἐνεργειῶν και καταστάσεων τοῦ μαθητοῦ εἰς τὸ α' ἐνικὸν πρόσωπον τοῦ ἐνεστῶτος τῆς ὀριστικῆς. Ρήματα εἰς -ω, -ομαι κλπ.

γ' τάξις: Ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ, ἀπομνημόνευσις και ἀπαγγελία ποιημάτων. Λεκτικαὶ ἀσκήσεις· ἀνάλυσις ἐντυπώσεων τοῦ μαθητοῦ ἐκ γεγονότων τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως εἰς συντόμους και συνηρημένας περὶ αὐτῶν ἀνακοινώσεις, ἐπίμονος ἀσκήσις εἰς ἐλευθέραν και συνεχεῖ ἀπόδοσιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναγινωσκομένων. Ὁρθογραφικαὶ ἀσκήσεις· ἀντιγραφή κατ' οἶκον μέρους τοῦ κειμένου, ὀρθογραφικὴ ἐξέτασις και γραφή ὑλικοῦ τῶν λεκτικῶν ἀσκήσεων, ρήματα ἰδίως δηλωτικὰ ἐνεργειῶν και καταστάσεων τοῦ μαθητοῦ, συνήθη ἀσυναίρετα ὀνόματα και τῶν τριῶν κλίσεων, μικρὰ τινα συστήματα προτάσεων τῶν λεκτικῶν ἀσκήσεων.

δ'. τάξις: Ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἀπομνημόνευσις και ἀπαγγελία ποιημάτων. Συνθετικαὶ ἀσκήσεις· διηγήσεις και περιγραφαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἐν τῷ οἴκῳ και τῷ σχολείῳ

βίον τοῦ παιδίου, περιγραφαί ἀπλῶν καὶ εὐσυνόπτων γεγονότων. Γραμματικὴ καὶ ὀρθογραφικὴ διδασκαλία· παρατηρήσεις καὶ ἀσκήσεις ὀρθογραφικαὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ κειμένου τῆς ἀναγνώσεως, ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἐκ τῆς ρηματικῆς κλίσεως δεδιδαγμένων, διάκρισις περισπωμένων ρημάτων, ἀπλᾶ τινὰ περὶ συναιρέσεως, διάκρισις οὐσιαστικοῦ καὶ ἐπιθέτου, ὁμαλὰ παραθετικά, διάκρισις ὀνόματος καὶ ἀντωνυμίας. παρατηρήσεις περὶ τῆς ἔτυμολογικῆς συγγενείας τῶν λέξεων, συνήθη παράγωγα.

ε' τάξις: Ἀνάγνωσις ὡς ἐν τῇ δ' τάξει. Συνθέσεις, διηγήσεις καὶ περιγραφαί ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς λοιπῆς διδασκαλίας, περιγραφαί ἀντικειμένων καὶ γεγονότων τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἐκθέσεις περὶ γεγονότων τοῦ ἰδίου βίου. Γραμματικὴ καὶ ὀρθογραφικὴ διδασκαλία· παρατηρήσεις καὶ ἀσκήσεις ὀρθογραφικαὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ κειμένου, διάκρισις κλιτῶν καὶ ἀκλίτων, διάκρισις συνθετικῶν μερῶν καὶ παραγωγικῆς καταλήξεως, κλίσις ὀνομάτων, σχηματισμὸς τῶν τριῶν γενῶν τῶν ἐπιθέτων, παραθετικά ὁμαλὰ καὶ ἀνώμαλα, ἀριθμητικά, ἀντωνυμιαί, διάκρισις καὶ ὀνομασία τῶν χρόνων τοῦ ρήματος, συστηματικὴ ἀνάλυσις μετοχῶν τοῦ κειμένου, συχνὴ ἀσκησις περὶ τὴν παρατήρησιν τῆς ἔτυμολογικῆς συγγενείας τῶν λέξεων, ἐξέτασις προτάσεων.

στ' τάξις: Ἀνάγνωσις μερῶν τοῦ ἀναγνωστικοῦ ἐκ τοῦ προχείρου, ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεῖα μερῶν ἐκ τῶν ὁμαλωτέρων πεζῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀπομνημόνευσις καὶ ἀπαγγελία ποιημάτων. Συνθέσεις· διηγήσεις ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναγνώσεως, περιγραφαί ἀντικειμένων, φυσικῶν φαινομένων κλπ., ἐπιστολαί, αἰτήσεις καὶ συνήθη ἄλλα κοινωνικὰ ἔγγραφα. Γραμματικὴ καὶ ὀρθογραφικὴ διδασκαλία· ὀρθογραφικαὶ παρατηρήσεις καὶ ἀσκήσεις ἐξ ἀφορμῆς τῶν κειμένων, σχηματισμὸς τῆς μετοχῆς τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ παθητικοῦ ἐνεστώτος, ἀναδιπλασιασμός, συνήθεις ἐν τῷ γραφομένῳ ἀρχαϊκώτεροι τύποι, συχνὴ ἀσκησις περὶ τὴν παρατήρησιν τῆς ἔτυμολογικῆς συγγενείας τῶν λέξεων, ἐξέτασις προτάσεων, σύνδεσις καθ' ὑπόταξιν.

Ἱστορία. *γ' τάξις:* Ἡρακλῆς, Θησεύς, Ἀλκηστis, ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, Τρωϊκὸς πόλεμος.

δ' τάξεις: Ἡ Ἑλλάς πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων, Περσικοὶ πόλεμοι, Ἀκμὴ τῶν Ἀθηνῶν, Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, Θῆβαι, Μακεδονία, Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, οἱ διάδοχοι, ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους.

ε' τάξεις: Ἡ κοσμοκρατορία τῶν Ρωμαίων, ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, Ἰουστινιανός, Θεοδοσίος ὁ Μέγας, Ἡράκλειος, ἀπόπειρα θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως, μωαμεθανισμός, Βούλγαροι, Σταυροφορίαι, τὸ νέον Ἑλληνικὸν Κράτος, τελευταῖοι ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀναγέννησις ἐν τῇ Δύσει.

στ' τάξεις: Πολιτικὴ κατάστασις τῆς Εὐρώπης, Τουρκοκρατία, Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, γενικὴ ἀνασκόπησις τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἱστορικὴ ἐνότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ἰδανικὸν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Πατριδογνωσία καὶ γεωγραφία. *α' τάξεις*: Τὸ διδακτήριον, ἡ αὐλὴ τοῦ διδακτηρίου, ὁ κῆπος τοῦ διδακτηρίου, ἡ ὁδός, ἡ οἰκία, ἡ συνοικία τοῦ σχολείου, ὁ οὐρανός.

β' τάξεις: Ἡ πόλις, ὁ κῆπος, ὁ ἀγρός, ὁ ἀμπελῶν, ὁ λειμῶν, ἡ πεδιάς, τὰ ὕδατα, τὸ ὄρος, τὸ δάσος, τὰ ἐν τῇ ἐξοχῇ ἐργοστάσια κτλ., ἡ θάλασσα, αἱ κατοικίαι τῶν ἀνθρώπων, αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως, παρατηρήσεις τῶν γεωγραφικῶν ἀντικειμένων τῆς ἐξοχῆς ἀφ' ὑψηλοῦ τόπου, ἱστορικαὶ διηγήσεις καὶ παραδόσεις ἐν ἀπλουστάτῃ μορφῇ περὶ τῶν μνημείων κτλ.

γ' τάξεις: Τὰ παρὰ τὴν πόλιν γειτονικὰ χωρία, ἡ περίξ φύσις κατὰ τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἔτους, τὰ ἄλλα ἀπώτερα χωρία τοῦ δήμου, οἱ ἄλλοι νομοὶ τοῦ Κράτους μετὰ τῶν πρωτευουσῶν αὐτῶν.

δ' τάξεις: Ἡ Ἑλλάς, ἐπανάληψις τοῦ νομοῦ τοῦ μαθητοῦ, λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν ἄλλων νομῶν τοῦ Κράτους.

ε' τάξεις: Τὰ στοιχειωδέστερα ἐκ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας· ἡ γῆ, ἡ ἀτμόσφαιρα. Πολιτικὴ γεωγραφία· ἡ Ἀσία, ἡ Ἀφρική, ἡ Αὐστραλία, ἡ Ἀμερική.

στ' τάξεις: Τὰ στοιχειωδέστερα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας· ἡ γῆ, ὁ ἑναστρὸς οὐρανός. Πολιτικὴ γεωγραφία· ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἑλλάς. Ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς· οἱ κάτοικοι τῆς γῆς, τὰ μεγάλα Κράτη τῆς γῆς.

Φυσική Ίστορία. *γ' και δ' τάξεις:* Τὰ γνωστότερα τῶν ἐν Ἑλλάδι φυτῶν καὶ ζώων· ἡ οἰκία καὶ ἡ αὐλή, ὁ κῆπος, ὁ ἀγρός, ὁ λειμῶν, τὸ ἔλος καὶ ἡ λίμνη, τὸ δάσος, ἡ θάλασσα. Τὰ γνωστότερα ἐκ τῶν ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων τῆς Ἑλλάδος· ὁ κοινὸς ἀσβεστόλιθος, τὸ μάρμαρον, ἡ κιμωλία κλπ.

ε' τάξεις: Ὁ φυτικὸς καὶ ζωϊκὸς κόσμος ξένων χωρῶν· αἱ θερμαὶ τῆς γῆς χῶραι, ἡ εὐκρατος ζώνη, αἱ ψυχραὶ χῶραι, ἡ θάλασσα. Ὀρυκτὰ ξένων χωρῶν· τὸ ἄλας, οἱ λιθάνθρακες, τὸ πετρέλαιον κλπ.

στ' τάξεις: Τὸ βασιλείον τῶν φυτῶν· γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν φυτῶν, τὸ φυτόν, τὰ δένδρα, κολλωπιστικὰ φυτά, τὰ λαχανικά, οἱ δημητριακοὶ καρποὶ καὶ τὰ ὄσπρια, ὁ καπνὸς καὶ ὁ βάμβαξ, τὰ δάση. Τὸ βασιλείον τῶν ζώων· γενικὰ γνωρίσματα τῶν ζώων, σπονδυλωτὰ καὶ ἀσπόνδυλα ζῶα, ἐκ τῶν σπονδυλωτῶν τὰ θηλαστικά, τὰ πτηνὰ, οἱ βάτραχοι, τὰ ἔρπετά, οἱ ἰχθύες, ἐκ τῶν ἀσπενδύλων τὰ ἔντομα, τὰ κοιλεντερωτὰ. Ὁ ἄνθρωπος. Ἀμοιβαία σχέσις φυτῶν καὶ ζώων· οἰκονομία, ἀρμονία καὶ ἐνότης ἐν τῇ φύσει.

Φυσικὴ πειραματικὴ καὶ χημεία. *ε' τάξεις:* Διαστολὴ καὶ συστολὴ τῶν σωμάτων, τῆξις καὶ πῆξις, βρασμός, ὕδατώδη μετέωρα, ἐλαστικὴ δύναμις τῶν ἀτμῶν, πηγαὶ θερμότητος, ἀνακλαστικὴ καὶ ἀπορροφητικὴ τῆς θερμότητος δύναμις τῶν σωμάτων, βαρύτης, μοχλός, στατήρ κτλ., τὸ ἐκκρεμές, ἰσορροπία ὑγροῦ, πίεσις τῶν ὑγρῶν, τριχοειδῆ φαινόμενα, τὸ ὕδωρ ὡς κινητήριος δύναμις, ἡ ἀτμόσφαιρα, πίεσις ἐπὶ τῶν ἐν τῷ ἀέρι ἐμβαπτισμένων σωμάτων, ὁ ἀήρ ὡς κινητήριος δύναμις. Χημεία· ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, χλωριοῦχον νάτριον, ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον, τὰ στεατικὰ κηρία, ὀξειδῶσις τῶν μετάλλων, ζωϊκαὶ καὶ φυτικαὶ χρωστικαὶ οὐσίαι κτλ.

---

1. Ὡς ἐξῆς ἀναγράφονται ἐν τῷ προγράμματι τὰ γνωστότερα (!) τῶν ἐν Ἑλλάδι ζώων καὶ φυτῶν· ὁ δῖανθος, ὁ χείρανθος, τὸ ἀντίρρινον, ἡ ἀσκληπιάς, ὁ ὑάκινθος, θρίδαξ, στρύχνος ὁ ἐδώδιμος, στρύχνον τὸ λυκοπερικόν, ἰβίσκος ὁ ἐδώδιμος, σίκνος ὁ ἡμερος, νήριον τὸ κοινόν, ὁ σῆς, ὁ κόρις, λειμαξ ὁ ἀγροδίαιτος, βροῦχος ὁ τῶν κυάμων, κητοσία ἢ χρυσόχρους, πρασσοκουρίς, μελεαγίς ἢ νουμιδική, ὁ ἔποψ κ. ἄ. Ποῖον ἐξ αὐτῶν ἐγνώριζον οἱ μαθηταί, μόνον οἱ συντάξαντες τὸ πρόγραμμα δύνανται νὰ μαρτυρήσουσιν.

στ' τάξις: Φυσική πειραματική· παραγωγή και διάδοσις τοῦ ἤχου, σώματα αὐτόφωτα, ἑτερόφωτα, διαφανῆ κτλ., ἀνάκλασις τοῦ φωτός, διάθλασις τοῦ φωτός, ἀμφίκυκλοι καὶ ἀμφίκυρτοι φακοί, ἀνάλυσις τοῦ ἡλιακοῦ φωτός διὰ πρίσματος. Φυσικοὶ καὶ τεχνικοὶ μαγνῆται, παραγωγή ἠλεκτρισμοῦ διὰ προστριβῆς, δυναμικὸς ἠλεκτρισμὸς, ἠλεκτρομαγνήται, διὰ γαλβανώσεως ἐπαργύρωσις, ἐπιχρύσωσις κλπ. Χημεία· ὁ ἄνθραξ, τὸ ἀνθρακικὸν νάτριον, τὸ ἀνθρακικὸν κάλιον, ὁ φωσφόρος, τὸ νίτρον, αἱ ζυμώσεις, τὸ σάκχαρον.

Ἀριθμητική. *α' τάξις:* Οἱ ἀριθμοὶ 1—20 (αἰσθητοποιήσις διὰ σφαίρας, ξυλαρίων κτλ.), ἀρίθμησις ἀνιούσα καὶ κατιούσα διὰ προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως, ἀπλᾶ προβλήματα προσθέσεως, ἀφαιρέσεως, πολλαπλασιασμοῦ καὶ διαιρέσεως, γραφὴ τῶν ἀριθμῶν τούτων, λύσις προβλημάτων γραπτῶς, διδασκαλία τῶν σημείων τῶν τεσσάρων πράξεων κτλ.

β' τάξις: Οἱ ἀριθμοὶ 1—100, λύσις προβλημάτων τῶν 4 πράξεων, ὁ πίναξ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ, τὰ κλάσματα $1/2$, $1/4$ καὶ $1/5$ κλπ.

γ' τάξις: Οἱ ἀριθμοὶ 1—1000, πολλαπλασιασμοὶ καὶ διαίρεισις ἀριθμῶν διὰ τοῦ 10 καὶ 100, εὗρεσις τῶν παραγόντων διαφόρων ἀριθμῶν ἐντὸς τῶν ἀριθμῶν 200—1000, ἡ ἔννοια τοῦ $1/2$, $1/4$, $1/5$, $1/10$ κτλ.

δ' τάξις: Οἱ ἄνω τοῦ 1000 ἀριθμοὶ καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν πράξεις, ἔννοια πολυψηφίων ἀριθμῶν, οἱ δεκαδικοί, αἱ 4 πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς ἐπὶ ἀριθμῶν ἀκεραίων καὶ δεκαδικῶν, λύσις διαφόρων προβλημάτων, εὐθεῖα καὶ ἀντίστροφος σχέσις ποσῶν, οἱ συμμιγεῖς ἀριθμοί.

ε' τάξις: Τὰ κλάσματα· κλάσματα ὁμώνυμα, ἑτερόνυμα κλπ., πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεισις ὁμώνυμων, τροπὴ ἑτερόνυμων εἰς ὁμώνυμα, ἐξαγωγή ἀκεραίων μονάδων ἐκ καταχρηστικῶν κλασμάτων, πολλαπλασιασμοὶ καὶ διαίρεισις κλασμάτων, τροπὴ κοινῶν κλασμάτων εἰς δεκαδικὰ καὶ τὰν ἀπάλιν, ἄσκησις τῶν μαθητῶν εἰς λύσιν προβλημάτων λομβανομένων ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

στ' τάξις: Ἀπλῆ καὶ σύνθετος μέθοδος τῶν τριῶν, τόκος, χρησιμοποίησις κεφαλαίων ἐπὶ τόκῳ, προβλήματα δανείων τοκοχρεωλυτικῶν, προεξοφλήσεως δανείων, μέθοδος τῆς ὑφαιρέσεως,

χρησιμοποίησις κεφαλαίων εἰς τὸ ἐμπόριον, συνεταιρισμός, μέθοδος τῆς ἐταιρείας, μέθοδος τῆς μείξεως, λύσις προβλημάτων.

Γεωμετρία. ε' τάξις: Κύβος, ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον, πλάγιον παραλληλεπίπεδον, τριγωνικὴ πυραμὶς, κόλουρος πυραμὶς.

στ' τάξις: Κύλινδρος, κῶνος, κόλουρος κῶνος, σφαῖρα.

Ίχνογραφία. α' τάξις: Ζωγράφησις ἀπὸ μνήμης ἀπλῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος εἰς τὰ παραμύθια (μαχαίρια, ψαλίδια, ποτήρια κλπ.) ἢ ἀντικειμένων τῆς ἀρεσκείας τῶν ἢ σκηνῶν τοῦ βίου τῶν.

β' τάξις: Ίχνογράφησις ἀπὸ μνήμης ἀπλῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἐν τῇ ἀναγνώσει κλπ. (οἰκίαι, ναοί, κώδωνες κλπ.) ὡς καὶ ἀντικειμένων τῆς ἀρεσκείας τῶν κτλ.

γ' τάξις: Ίχνογράφησις ἀπὸ φύσεως ἀντικειμένων ἐπιπέδου ἐπιφανείας ἄνευ βάθους καὶ σκιᾶς, π.χ. προσόψεως οἰκιῶν ἐκκλησιῶν κτλ.

δ' τάξις: Ίχνογράφησις ἀπὸ φύσεως ἀντικειμένων συνθετωτέρων, προερχομένων ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἄλλων μαθημάτων (φύλλα δένδρων, καρποί, ἄνθη, πτηνὰ κτλ.).

ε' τάξις: Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀπεικόνισιν ἀπλῶν σωμάτων προοπτικῶς καὶ μετὰ στοιχειώδους σκιᾶς, ἥτοι ἰχνογράφησις ἀπὸ φύσεως στερεῶν σωμάτων γεωμετρίας κτλ.

στ' τάξις: Ίχνογράφησις ὡσαύτως ἀπὸ φύσεως μορφῶν συνθετωτέρων μετὰ φωτοσκιᾶς, ἥτοι κιβωτίων κλειστῶν, ἡμικλειστῶν καὶ ἀνοικτῶν θυρῶν κτλ.

Καλλιγραφία. β' τάξις: Γραφή τῶν γραμμάτων τῆς μικρᾶς ἀλφαβήτου, ἄσκησις πρὸς ρυθμικὴν γραφήν, γραφὴ λέξεων καὶ φράσεων, γραφὴ τῶν ψηφίων 1—10.

γ' τάξις: Γραφὴ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων, γραφὴ κυρίων ὀνομάτων, γραφὴ ἀριθμοῦ.

δ' τάξις: Γραφὴ συμπερασμάτων φρονηματιστικῆς ὕλης κτλ.

ε' τάξις: Ὁμοίως γραφὴ συμπερασμάτων, ἄσκησις πρὸς ταχυγραφίαν.

στ' τάξις: Ὡς ἐν τῇ ε' τάξει.

Χειροτεχνία. α' τάξις: Κέντημα ἀπὸ μνήμης διὰ χρωματιστοῦ

νήματος ἐπὶ χονδροῦ χάρτου ἀπλῶν γεωμετρικῶν σχημάτων κτλ. (διὰ τὰ ἄρρενα). Ραπτική, κέντημα (διὰ τὰ θήλεα).

β' τάξις: Πλέξιμον διὰ χαρτίνων ταινιῶν καλαθίων κτλ. (ἄρρενα). Ραπτική, κέντημα, πλεκτική (θήλεα).

γ' τάξις: Κατασκευή ἐκ χαρτονίου περικαλυμμάτων βιβλίων, δίσκων, τετραγωνικῶν κλπ. (ἄρρενα). Ραπτική, κέντημα, πλεκτική (θήλεα).

δ' τάξις: Κατασκευή ἐκ χονδροῦ χάρτου χαρτοφυλάκων, πλαισίων φωτογραφιῶν κλπ. (ἄρρενα). Ραπτική, κέντημα, πλεκτική (θήλεα).

ε' τάξις: Κατασκευή ἐκ ξύλου κυτίων, δίσκων, πλαισίων κτλ., πλέξιμον διὰ σύρματος κλωβίων κτλ. καὶ κατασκευή ἐκ πηλοῦ ἀνθέων, ἀρχαίων ἀγγείων κτλ. (ἄρρενα). Ραπτική καὶ ἀρχαὶ κοπτικῆς, κέντημα, πλεκτική.

στ' τάξις: Κατασκευή ἐκ πηλοῦ στερεῶν γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ ἀναγλύφων παριστώντων καρπούς, ἄνθη κλπ., βιβλιοδέτησις βιβλίων κλπ. (ἄρρενα). Ραπτική καὶ κοπτική, πλέξιμον (θήλεα).

ᾠδική. α' β' γ' τάξις: Μονόφωνα ἄσματα.

δ' τάξις: Μονόφωνα καὶ δίφωνα ἄσματα.

ε' τάξις: Θεωρία τῆς μουσικῆς, δίφωνα καὶ τρίφωνα ἄσματα.

στ' τάξις: ὡς ἐν τῇ ε' τάξει.

Γυμναστική καὶ παιδιαί.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ 1913 ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ 1894 παρουσιάζει τὴν σημαντικὴν διαφορὰν, ὅτι προσπαθεῖ νὰ μεταφέρῃ τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τῶν γλωσσικῶν εἰς τὰ πρακτικὰ καὶ τὰ τεχνικὰ μαθήματα. Περιορίζει τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ αὐξάνει τὰς ὥρας τῶν τεχνικῶν μαθημάτων, προσθέτει δὲ καὶ τὸ μάθημα τῆς χειροτεχνίας. Ἀπασχολεῖ ὁμως καὶ τοῦτο τὸν μαθητὴν εἰς τὴν καθαρῆς γραμματικῶν τύπων. Δεδομένου δ' ὅτι τὸ πρόγραμμα μόνον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβάλλῃ τὴν διανοητικότητα τῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι εἶχον συνηθίσει νὰ θεωροῦν τὰ γλωσσικὰ μαθήματα ὡς τὰ κύρια μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, δυνάμεθα

νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νέου προγράμματος, δὲν μετεβλήθη ἢ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ ἐπιτελουμένη ἐργασία παρ' ὄλον τὸ νέον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ 1910 εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ παρ' ὄλην τὴν ζωτικότητα, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀναπτύξει ὁ Ἑλληνισμὸς μετὰ τοὺς πολέμους τοῦ 1912–1913. Κυριώτερος λόγος τῆς μὴ προσαρμογῆς καὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς ζωῆς εἶναι, ὅτι ἔθεωρεῖτο οὐχὶ ὡς αὐτοτελὲς σχολεῖον, ἀλλ' ὡς προβαθμὶς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Οἱ διδάσκαλοι προσεπάθουν νὰ καταστήσουν τοὺς μαθητὰς των ἱκανοὺς νὰ παρακολουθήσουν μαθήματα μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἐθεώρουν δὲ προσβολὴν τῆς διδασκαλικῆς των φιλοτιμίας, ἂν μαθηταὶ των ἀπερρίπτοντο κατὰ τὰς εἰσιτηρίους εἰς τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον ἐξετάσεις. Ἀπὸ τοῦ 1917 καὶ ἐντεῦθεν κατενόησε τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τὸν προορισμὸν του καὶ ἠκολούθησε τὴν πραγματικὴν του ὁδόν. Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς δημοτικῆς γλώσσης παρὰ τὰ διαπραχθέντα κατ' αὐτὴν σφάλματα, κυρίως ὁμως ἐπέδρασαν οἱ παιδαγωγοὶ Γληνὸς καὶ Δελμούζος, ἰδίως δ' ὁ πρῶτος, οἵτινες μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ πίστιν εἰργάσθησαν ἐντατικώτατα διὰ νὰ ἐκδιώξουν ἀπὸ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τὴν ἀράχνην τῆς ἀπονεκρώσεως καὶ ἐμφυσήσουν εἰς αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ 1913 παρουσιάζει ὁμως καὶ ἐν σοβαρὸν ἐλάττωμα. Κατανέμει τὴν διδακτέαν ὕλην ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις εἰς ἕξι τάξεις.

Ἄλλὰ τότε τὰ περισσότερα σχολεῖα εἶχον μόνον 4 τάξεις. Οἱ μαθηταὶ λοιπὸν οἱ φοιτῶντες εἰς τὰ τετρατάξια σχολεῖα, ἐδίδασκοντο μέρος μόνον τῆς ὕλης, ἡ ὁποία συνεπληροῦτο εἰς ἐνιαῖον σύνολον μόνον διὰ τῶν ἕξι τάξεων. Τὸ αὐτὸ πρόγραμμα ἐφαρμόζεται μέχρι καὶ σήμερον, ἂν καὶ κατόπιν τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ 1929, ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων λόγων, ἐπεβάλλετο καὶ λόγῳ τοῦ νέου ὀργανισμοῦ τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἢ προσαρμογῇ αὐτοῦ πρὸς τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐκπαιδευτικὴν κατάστασιν.

ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Ὡς μέθοδος διδασκαλίας ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ ἀλληλοδιδασκτική διδασκομένη κατὰ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Sarazin, ὡς διερρυθμίσθη ὑπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου Καποδίστρια καταρτισθείσης ἐπὶ τῆς προπαιδείας Ἐπιτροπῆς, μέ τινας τροποποιήσεις, περιληφθείσας εἰς τὰς δύο μεταγενεστέρας ἐκθέσεις αὐτοῦ καὶ ὑπαγορευθείσας ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς προσαρμογῆς αὐτῆς πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῆς πείρας καὶ τῶν νεωτέρων περὶ τὴν ἀλληλοδιδασκαλίαν μεταρρυθμίσεων ἐν Εὐρώπῃ, ὡς λέγει τὸ ἀπὸ 23 Ἰουλίου 1856 διάταγμα, δι' οὗ ἐπῆλθον ἐπουσιώδεις τινὲς εἰσέτι τροποποιήσεις εἰς τὸν ἐν χρήσει Ὁδηγόν.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεθόδου ταύτης ἐξετέθησαν εἰς τὸ Α' μέρος τοῦ παρόντος, ὅπου ἐγένετο λεπτομερὴς ἀνάλυσις αὐτῆς. Ταῦτα δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφεύγουν τὴν προσοχὴν τοῦ κέντρου, τὸ ὁποῖον διεπίστωνεν ἐκάστοτε τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν, ὑφ' ἣν εὐρίσκετο ἡ δημοτικὴ μας ἐκπαίδευσις.

Τὸ 1879 τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἀπέστειλε πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων τοῦ Κράτους ἐκτάκτους ἐπιθεωρητάς, τὰς ἐκθέσεις τῶν ὁποίων συνώψισεν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 7639 τῆς 19 7βρίου 1879 ἐγκύκλιόν του, ἔχουσαν ὡς ἐξῆς· «Πάντες οἱ παρὰ τοῦ Ὑπουργείου ἐφέτος ἐκπεμφθέντες ἐπιθεωρηταὶ ὁμοφώνως ἀπεφῆναντο, ὅτι τὸ μέγιστον καὶ γενικώτατον τῶν κατατρυχόντων τὰ δημοτικὰ σχολεῖα δεινῶν, ἐξ οὗ ἡ παντελὴς τῶν πλείστων ἀκαρπία καὶ ἡ παρ' ἡμῖν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἀπονάρκωσις καὶ ἡ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος κατάπτωσις εἶναι ἡ ἐκ φυγοπονίας ὀλεθρία τῶν πλείστων ἐξ ὑμῶν ἕξις, νὰ ἐξαναγκάζητε τοὺς παῖδας εἰς ἀνάγνωσιν ἀνευ προηγουμένης ἀναπτύξεως καὶ ἐξηγήσεως τοῦ ὀριζομένου ἀπλῶς διὰ σημείων ἐν τῷ περιθωρίῳ μαθήματος, καὶ εἰς ἀπομνημόνευσιν ὀλοκλήρων διδασκτικῶν βιβλίων, ἐξ ὧν οὐδὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐννοοῦσιν ἀναγινώσκοντες ἢ ἀπομνημονεύοντες φωνῇ γεγωνυῖα καὶ γλώσσης ρύμη ἀκατασχέτω. Οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, οὔτε ὅτι ὁ ἐν χρήσει ὀδηγὸς ἐπιβάλλει, οὔτε ὅτι ἄλλη διδασκτικὴ μέθοδος δικαιολογεῖ τὴν παρὰ πάντα παιδα-

γωγικόν καί ψυχολογικόν νόμον ὑπὸ τῆς φυγοπονίας ἐπινοηθεῖσαν ταύτην διδασκαλίαν, ἐξ ἧς ἡ τοῦ νοῦς στείρωσις, ἡ τῆς καρδίας πώρωσις, ἡ τοῦ ἐνστίκτου πρὸς τὸ μανθάνειν ἔρωτος ἀπόσβεσις καὶ τὸ μέγιστον ἡ ἐκ τῆς ἀκινήσιας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλλείψεως πάσης ψυχαγωγίας, ἐγγιγνομένης λεληθότως εἰς τὰς ψυχὰς τῶν παιδῶν, ἀποστροφή πρὸς τὸ βιβλίον καὶ τὴν πνευματικὴν ἐνασχόλησιν, ἐξ ἧς αἱ ἀταξίαι, ἡ φιλοπαιγμοσύνη, καὶ αἱ ἄλλαι κατὰ τὴν ἀδρότεραν ἡλικίαν τῶν παιδῶν παρεκτροπαί . . .

»Ἐπιθυμῶν νὰ περικόψω, τό γε νῦν, ἐκ τῶν ἐνόντων τὴν ἐκ τῆς μηχανικῆς διδασκαλίας προσγιγνομένην ζημίαν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἠθικὴν τοῦ λαοῦ μόρφωσιν . . . ἐντέλλομαι ὑμῖν τὰ ἐξῆς γενικώτερα». Μετὰ ταῦτα ἡ ἐγκύκλις διδίδει ὁδηγίας ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναγνώσεως, τῶν ἑρμηνευτικῶν, τῆς ἱστορίας κτλ. καὶ καταλήγει· «Ἀποσκορακίσατε κατὰ μικρὸν τὴν ἄψυχον μηχανικὴν διδασκαλίαν, τὴν ἀποναρκοῦσαν τὸ πνεῦμα καὶ καταψύχουσαν καὶ καταπικραίνουσαν τὴν καρδίαν τῶν παιδῶν, καὶ ἀντ' αὐτῆς ἐγκολπιώθητε τὴν ἀπλήν καὶ φυσικὴν διδασκαλίαν, δι' ἧς αἱ γνώσεις καὶ ἐμπειρίαι μεταδίδονται τοῖς παισὶ χαίρουσιν, οὐ μόνον σαφεῖς καὶ εὐκατάληπτοι δι' ἀπλῆς καὶ εὐμηχάνου ἀναπτύξεως τῶν ἐννοιῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ κέντρον κινητικοῦ τῆς βουλήσεως αὐτῶν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐνακύψατε οἱ ἀποτεθαρρημένοι ἐξ ὑμῶν ἀπὸ τῆς νάρκης ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τῆς βλάβης, ἧς οὕτω γίνεσθε αἴτιοι . . .».

Ἄλλ' ἤδη, πολὺ ἐνωρίτερον, ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος ἤρchiσε νὰ μὴ ἱκανοποιῇ τὴν κοινωνίαν. Τὴν 5 7βρίου 1869 ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων προεκήρυξε διαγωνισμόν μὲ θέμα «ποῖαι αἱ ἐλλείψεις τῆς κατωτέρας καὶ μέσης δημοσίας παιδείας ἐν Ἑλλάδι; πόθεν ἐκάστη αὐτῶν προέρχεται, ἂν ἐκ τῶν νόμων, ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ἢ ἐξ ἄλλων λόγων; ποῖα τὰ ἄμεσα καὶ ἔμμεσα ἀποτελέσματα τῶν ἐλλείψεων τούτων εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τῆς νεολαίας; καὶ τίς ἡ ἐπιρροὴ ἀμφοτέρων ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας; Τέλος ποῖα τὰ καταλληλότερα θεραπευτικὰ μέσα»; Κριτικὴ ἐπιτροπεῖα ἐπὶ τοῦ διαγωνισμοῦ ὠρίσθησαν οἱ Σ. Κολιάτσος, Λέων Μελάς,

Κων. Παπαρρηγόπουλος, Γρηγ. Παπαδόπουλος, Δημ. Σ. Μαυροκορδάτος, Λ. Δόσιος καὶ Δ. Σεμιτέλος, ἧτις ἐν τῇ ἀπὸ 3 Μαΐου 1872 ἐκθέσει τῆς, προκειμένου περὶ τῶν μεθόδων διδασκαλίας, λέγει «τὸ καθ' ἡμᾶς, τὸ περὶ μεθόδου ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολείοις ζήτημά ἐστιν ἤδη ὀριστικῶς λελυμένον οὐχὶ μόνον ἐν ταῖς πρὸ αἰώνων εὐνομούμεναις καὶ εὐπορούσαις χώραις, ἀλλὰ καὶ παρ' ἅπασιν τοῖς βουλόμενοις ν' ἀκολουθήσωσι τὰς ὑγιεῖς καὶ ἀναντιρρήτους τῆς παιδαγωγικῆς ἀρχάς. Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ λεγομένη μέθοδος, ἐν ἣ γίνε-ται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον χρήσις τῶν προχωρημένων παιδῶν πρὸς διδασκαλίαν καὶ ἐπιτήρησιν τῶν λοιπῶν, πρὸ πολλοῦ σποράδην γνωστὴ οὔσα, ἐφηρμόσθη κανονικώτερον περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος πρῶτον ἐν τῇ πόλει τῶν Ἰνδιῶν Μανδράς ὑπὸ τοῦ Ἑγγλοῦ Βέλλ καὶ εἶτα ἐν Λονδίῳ μετὰ τινῶν διαφορῶν καὶ παραλλάξεων ὑπὸ τοῦ ὠσαύτως Ἑγγλοῦ Λαγκάστερ, ἐξ οὗ καὶ Λαγκαστριανὴ ἐπωνομάσθη· λαβοῦσα δὲ ἐκ τῆς πρώτης ἐπιτυχίας μέγα κῦρος, ἐτιμήθη καὶ πανταχοῦ σχεδὸν εὔ-ρεν ὑποδοχὴν, κατὰ τὰς πρώτας μάλιστα δύο δεκαετηρίδας τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ Μέγας Ναπολέων μετὰ τὴν ἐκ τῆς νήσου Ἑλβης ἐπιστροφήν του ὑπὲρ αὐτῆς εἰργάσθη ἐν Γαλίᾳ. Ἐκτοτε ὅμως κατὰ μικρὸν ἠλαττώθη ὁ πρῶτος ὑπὲρ τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων ἐνθουσιασμός, ἀποδειχθέντων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν πολλῶν τῆς μεθόδου ἐλαττωμάτων. Ἀπεδείχθη, ὅτι σύστημα μηχανικῆς ὅλης διδασκαλίας, ὡς εἶναι ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος, σύστημα, οὐτινος ἡ ἐκτέλεσις ἀφήνεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἄπειρα καὶ ἀγωγῆς χρῆζοντα παιδία, οὔτε ἠθικῶς νὰ μορφώσῃ τοὺς μαθητάς, οὔτε τὰς διανοητικὰς αὐτῶν δυνάμεις νὰ διεγείρῃ καὶ ν' ἀναπτύξῃ δύναται, δικαιολογεῖται δὲ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὡσάκις δηλονότι ἡ πληθὺς τῶν παιδῶν ἢ ἡ ἔλλειψις διδασκάλων δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐφαρμογὴν ἄλλης κρείττονος μεθόδου. Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ, ἣν καὶ ἡ γενέτειρα αὐτῆς γῆ, ἡ Ἑγγλία σχεδὸν ἐγκατέλειπεν ἀπὸ τοῦ 1846, ἐξέλιπεν ἀμεταστρεπτί πανταχοῦ, ὅπου ἄλλοτε εἶχεν εἰσαχθῆ. Πάντες δὲ ἀναγνωρίζουσι τὴν ὑπεροχὴν τῆς κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ἐν αἷς, ὡς ἐν Πρωσσίᾳ, Σαξωνίᾳ καὶ Ὀλ-

λανδία, αείποτε απέκρουσαν αυτήν, ἢ ὅπου ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαγῶσιν αὐτῆς. Μόνη ἡ ἡμετέρα Ἑλλάς ἐπιμένει διατηροῦσα ἐπὶ ἀναντιρρήτῳ αὐτῆς ζημίᾳ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τὴν νεκρὰν ταύτην μέθοδον· τοῦτο δὲ πολλῶν ἔνεκα λόγων, ἴσως δὲ καὶ διότι οἱ εὐκόλως χειροτονούμενοι διδάσκαλοι, ἀδαεῖς ἢ ράθυμοι τὰ πολλά, προτιμῶσιν αὐτὴν ὡς εὐχερεστέραν τῶν ἄλλων μεθόδων καὶ ὡς δυναμένην νὰ καλύψῃ, ὑπὸ τοὺς τύπους ἐξωτερικῆς τάξεως καὶ μηχανικῆς ἐργασίας, τὴν ἀνικανότητα ἢ τὴν ἀμέλειαν αὐτῶν... Τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπείας εἰσὶ πεπεισμένα, ὅτι ἡ κακὴ τῶν δημοτικῶν μας σχολείων κατάσταση οφείλεται ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν ἐν ἰσχύϊ μέθοδον καὶ ὅτι συμφέρει καὶ εὐκολον εἶναι νὰ ἐγκαταλειφθῇ μὲν ὅσον τάχος ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ, διατηρουμένων ἐκ ταύτης μόνον τινῶν γνωστῶν κινήσεων, νὰ εἰσαχθῇ δὲ ἀντ' αὐτῆς ἡ μετὰ τῆς κατ' ἄτομον διδασκαλίας (*méthode individuelle*) συνδυαζομένη συνδιδασκτικὴ μέθοδος (*méthode simultanée*), καθ' ἣν ὁ διδάσκων, ἐνῶ ἀσχολεῖται εἰς τὴν διδασκαλίαν ἐκάστου κατ' ἰδίαν μαθητοῦ, διδάσκει συγχρόνως πάντας, καὶ διὰ τῆς ἐπιδεξιότητος αὐτοῦ τὴν προσοχὴν πάντων ζωηρὰν καὶ σύντονον διατηρεῖ. Καὶ βεβαίως μὲν καὶ ἐνταῦθα θέλει ἀπαντήσῃ τις τὸ πρόσκομμα τοῦ ἀπαρασκευοῦ τῶν διδασκάλων· ὅπως δὲ ὅμως ἡ ἀπ' εὐθείας διδασκαλία καὶ τοῦ ἡττον ἱκανοῦ διδασκάλου εἶναι προτιμητέα τοῦ νῦν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἡμῶν ἐπικρατοῦντος συστήματος, καθ' ὃ ἐγκαταλιμπάνονται μὲν οἱ πολλοὶ τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἀπειρίαν τῶν ὀμηλικῶν πρῶτοσχόλων, φροντίζει δὲ ὁ διδάσκαλος, ὅταν ἐργάζεται, μόνον περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ὀλίγων ἐν τῷ συνδιδασκτικῷ λεγομένῳ τμήματι».

Ἐλάχιστον βραδύτερον ὁ αὐτὸς Σύλλογος προεκήρυξε νέον διαγωνισμόν με θέμα «ποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, ποῖα τὰ ὅρια τῆς διδασκαλίας ταύτης καὶ πῶς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ταχύτερον καὶ τελειότερον;» Τὴν κριτικὴν ἐπιτροπὴν ἐπὶ τοῦ διαγωνισμοῦ τούτου ἀπετέλεσαν οἱ Φ. Ἰωάννου, Στ. Κουμανοῦδης καὶ Ἰ. Πανταζίδης, οἵτινες ἐν τῇ ἀπὸ 5 Μαΐου 1874 ἐκθέσει των κατακρίνουσι τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον καὶ συνιστῶσι τὴν εἰσα-

γωγὴν τῆς συνδιδασκτικῆς διὰ τὴν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως διδασκαλίαν.

Συγχρόνως σχεδὸν¹ ὁ ἴδιος Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων συνέστησεν ἐν Ἀθήναις παιδαγωγεῖον, ἦτοι πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ διδασκαλία διεξήγετο κατὰ τὴν συνδιδασκτικὴν μέθοδον. Σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο «νὰ συντελέσῃ, ὅπως διαδοθῇ ἐν Ἑλλάδι νέον σύστημα δημοτικῆς παιδεύσεως κατὰ μέθοδον δοκιμωτέραν». Τὸ παιδαγωγεῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἑξ ἑτάξεως, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως ἐλειτούργησαν μόνον αἱ τέσσαρες κατώτεροι, δι' ἃς ἐξεδόθη καὶ τὸ σχολικὸν πρόγραμμα. «Εἰς πρόσκαιρον δὲ ἀναπλήρωσιν τοῦ μὴ ὑπάρχοντος διδασκαλείου, γίνονται εἰς τὸ παιδαγωγεῖον δεκτοὶ νέοι διανύσαντες τὰ μαθήματα τοῦλάχιστον τῆς γ' ἑτάξεως γυμνασίου, ἵνα παρασκευασθῶσιν εἰς τὸ δημοδιδασκαλικὸν ἔργον κατὰ τὴν ἐν τῷ παιδαγωγείῳ ἐπικρατοῦσαν μέθοδον. Ἡ παρασκευὴ αὕτη γίνεται α) καθ' ὅσον οὗτοι παρακαθήμενοι εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως μανθάνουσι πῶς γίνεται αὕτη· β) καθόσον διδάσκον καὶ μεθοδικόν, δηλοῦν κυρίως τὸ διὰ τὴν ἐν ἑκάστῳ ἐν τῷ παιδαγωγείῳ οὕτως ἢ οὕτως γίνεται· γ) καθόσον καὶ αὐτοὶ ἐν καιρῷ διδάσκοντες ἐνώπιον τοῦ διευθυντοῦ καὶ ὀδηγούμενοι ἢ διορθούμενοι ὑπ' αὐτοῦ ἀσκοῦνται πρακτικῶς εἰς τὸ διδάσκειν». Ἡ διάρκεια τῆς φοιτήσεως τῶν τοιούτων μαθητῶν εἰς τὸ παιδαγωγεῖον ἦτο ἐξάμηνος, μετὰ τὸ πέρασ δ' αὐτῆς ὑφίσταντο ἐξέτασιν καὶ ἂν ἠὲδοκίμουν, ἐλάμβανον πιστοποιητικὸν ὅτι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ διδάξουν τὰ στοιχειώδη μαθήματα κατὰ τὴν συνδιδασκτικὴν μέθοδον. Διευθυντὴς τοῦ παιδαγωγείου διορίσθη ὁ παιδαγωγὸς Σπ. Μωραΐτης, βοηθὸς δ' αὐτοῦ ὁ Σπ. Οἰκονόμου καὶ διδάσκαλος μουσικῆς ὁ Ἰούλιος Ἐνιγγ.

Κατὰ τὰς ἐξετάσεις τοῦ πρώτου ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τοῦ παιδαγωγείου σχολικοῦ ἔτους ὁ διευθυντὴς αὐτοῦ ὡς ἀκολούθως ἐξήγησε τὰ κατὰ τὴν νέαν μέθοδον. «Ἐγκαίριον δὲ εἶναι

1. Κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1875—1876.

νὰ δηλώσωμεν ἔνταῦθα διὰ βραχέων ὁποῖαν ἔννοιαν δέον νὰ ἔχη τις τῆς μεθόδου ταύτης· διότι μοὶ φαίνονται οἱ διὰ τοῦ ὄρου «συνδιδασκτικὴ μέθοδος» ὀνομάζοντες αὐτὴν καὶ πρὸς τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν παραβάλλοντες καὶ τοῦτο οὐσιώδη διαφορὰν αὐτῶν νομίζοντες τὸ συνδιδάσκεισθαι ἢ ἀλληλοδιδασκτεῖσθαι τοὺς παῖδας, ὅτι πολὺ ἐπιπολῆς βλέπουσι τὸ πρᾶγμα· διότι ἐνδέχεται τὴν θέσιν τῶν πρωτοσχόλων νὰ κατέχωσιν ἰσάριθμοι διδάσκαλοι ἐν τινι σχολείῳ, ὅτε πλέον ἢ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος δὲν ὑφίσταται, καὶ ὁμως τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ μὴ εὐρίσκηται μηδὲ ἐν ψιχίον τῆς ἡμετέρας μεθόδου ἐν τῷ σχολείῳ τούτῳ. Τὰς τοιαύτας οἱ Γερμανοὶ δὲν ὀνομάζουσιν Methoden, ἀλλὰ Schuleinrichtungen, διοικήσεις, διοργανώσεις ἐξωτερικὰς τῶν σχολείων, αἵτινες καίπερ συντελοῦσαι τὸ καθ' ἑαυτὰς οὐκ ὀλίγον, δὲν εἶναι ὁμως αὐταὶ αἱ μέθοδοι, διὰ τῶν ὁποίων ὁ παιδεύων ἄγει τοὺς μαθητὰς πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν. Ἡ ἡμετέρα μέθοδος εἶναι πόρισμα συμπάσης τῆς διανοητικῆς ἐργασίας πάντων τῶν ἔθνῶν καὶ πάντων τῶν αἰώνων. Ὁ ὀρθῶς μεταχειριζόμενος ταύτην ἠξεῦρει πρῶτον μὲν ποῖον εἶναι τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, ὁποῖος ὢν ὁ ἄνθρωπος εἶναι τέλειος, ἵνα πρὸς τοῦτο κατευθύνῃ τὸν μαθητὴν, ἔπειτα ὁποῖος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀτελείᾳ του, ποίας σωματικὰς τε καὶ ψυχικὰς δυνάμεις ἔχει δεομένας ἀναπτύξεως, κρατύσεως, κατευθύνσεως πρὸς τὸ προεγνωσμένον τέλος· ἔπειτα τίνα διδάγματα, τίνες ἀσκήσεις, ὁποῖα μεταχειρίσεις εἶναι ἐπιτήδεια νὰ ἀναπτύξωσι, νὰ κρατύνωσι, νὰ κατευθύνωσι τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις· ἔπειτα ποῖον ἕκαστον τούτων ἐν τίνι ἡλικίᾳ πρέπει νὰ προσάγηται, καὶ πάμπολλα ἄλλα, ἅτινα ἀδύνατον νὰ περιλάβῃ τις ἐνὶ τύπῳ. Παράδειγμα δὲ παρέχομεν τὴν κατὰ τὴν ἡμετέραν μέθοδον διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώσεως. Τίνι τρόπῳ διδάσκεται μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ἡ ἀνάγνωσις πάντες ἠξεύρομεν, ὥστε πᾶς λόγος περὶ τούτου εἶναι περιττός. Ἡμεῖς διαστέλλομεν ἐπὶ ἐκάστου γράμματος τρία τινά· τὸ ὄρατον γράμμα, τὴν φωνὴν τὴν σημειομένην ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἡξεύρομεν δὲ ἤδη μαθόντες ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ ὀνόματος ἐκάστου γράμματος οὐδὲν συμβάλλεται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, ἀλλὰ τούναντίον ἐμπόδιον γίνεται εἰς αὐτὴν ὄχι μικρόν. Ἐξεβάλομεν λοιπὸν ἐκ τῆς πρώτης ἀναγνώσεως

ἡ μᾶλλον σκοπὸν ἔχομεν νὰ ἐκβάλωμεν εἰς τὸ μέλλον τὴν μάθησιν τῶν ὀνομάτων ἐκάστου γράμματος· διότι ἤδη οἱ ἡμέτεροι μαθηταὶ πάντες ἔμαθον σὺτὰ ἀλλαχοῦ . . . Τοιαύτη ἐν βραχεῖ εἶναι ἡ μέθοδος, τὴν ὁποῖαν ἡμεῖς εἰσάγομεν. Οὐδὲ λόγου δὲ χρῆζει ὅτι μόνον διδάσκαλοι δύνανται νὰ διδάσκωσι καὶ παιδεύωσι κατ' αὐτὴν, οὐχὶ παῖδες».

Δύο ἔτη κατόπιν ἰδρύθη διὰ τοῦ νόμου ΧΘ' τῆς 11 Ἰανουαρίου 1878 ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐδιδάσκετο ἡ συνδιδασκτικὴ μέθοδος, μετὰ δύο δὲ ἀκόμη ἔτη ἰδρύθησαν διὰ τοῦ νόμου ΩΝΘ' τῆς 6 Μαΐου 1880 δύο ἄλλα διδασκαλεῖα, τὸ μὲν ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ δ' ἕτερον ἐν Ἐπτανήσῳ.

Τοιοῦτοτρόπως παρεσκευάσθη τὸ ἔδαφος διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ συστήματος, ἣτις καὶ ἐπραγματοποιήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Σεπτεμβρίου 1880 διατάγματος, διὰ τοῦ ὁποίου «πρὸς ἐπικράτησιν σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἐν τοῖς σχολείοις τοῦ Βασιλείου τῆς συνδιδασκτικῆς μεθόδου, δι' ἧς εὐσκοπώτερον ἢ τε ἠθικὴ μόρφωσις καὶ ἡ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῶν παιδῶν ἑναρμόνιος ἀνάπτυξις ἐπιτυγχάνεται ἐνεργουμένης τῆς διδασκαλίας ἐκάστου μαθήματος μετὰ λόγου κατὰ τὰς νεωτέρας διδασκτικὰς μεθόδους, ἃς πεφωτισμένη πείρα ἐκύρωσε, καὶ πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν ἡμετέρων σχολείων τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, ἦν ὡς πάντη μηχανικὴν καὶ τῆς τοῦ πνεύματος ἀναπτύξεως κωλυτικὴν κατεδίκασεν ἡ ἐπιστήμη» εἰσήχθη ἡ συνδιδασκτικὴ μέθοδος εἰς τὰ σχολεῖα ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπηρέτουν δημοδιδάσκαλοι ἐξεθόντες τῶν νέων διδασκαλείων καὶ ἀσκηθέντες ἐν τοῖς προτύποις αὐτῶν, ἐν οἷς ἡ διδασκαλία ἐγένετο κατὰ τὸ συνδιδασκτικὸν σύστημα.

Πρὸς ἄσκησιν τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὸ νέον σύστημα ὑπεχρεώθησαν οὗτοι διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Μαρτίου 1881 διατάγματος, ὅπως ἐκ περιτροπῆς μετεκπαιδευθοῦν ἐπὶ ἕξ ἐβδομάδας, παρακολουθοῦντες ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας, γινομένας ὑπὸ τῶν διευθυντῶν τῶν διδασκαλείων ἢ τῶν ἐν αὐτοῖς καθηγητῶν τῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων ἢ δημοδιδασκάλων ἀποφοιτησάντων ἀπὸ τὰ μετὰ τὸ 1878 ἰδρυθέντα διδασκαλεῖα, ἐν τοῖς προτύποις τῶν διδασκαλείων ἢ ἐν σχολείοις τῶν πρωτευουσῶν τῶν νομῶν καὶ ἐπαρχιῶν. Συγ-

χρόνως εἶχεν ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ ἐξ Εὐρώπης ἐπανελθόντος Σπ. Μωραΐτου «Ἡ Διδασκαλική», ἐν τῇ ὁπεία ἐξετίθετο ὁ τρόπος τῆς συνδιδασκαλικῆς μεθόδου. Προηγουμένως δὲ εἶχον ἐγκριθῆ καὶ ἀποσταλῆ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου αἱ ὑπὸ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων Πετρίδου καταρτισθεῖσαι στοιχειώδεις πρακτικαὶ ὁδηγίαι τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, διὰ τῶν ὁποίων παρέχονται λεπτομερεῖς ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας τῶν διαφόρων μαθημάτων. Κατ' αὐτὰς ἐν τῷ συνδιδασκαλικῷ συστήματι ὁ διδάσκαλος δέον 1) «νὰ ἀσκῆ διὰ τῶν μαθημάτων τὸ παρατηρητικὸν καὶ τὸ κριτικὸν μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ γνωστικοῦ δυνάμεων προκαλῶν ταύτας εἰς αὐτενέργειαν καὶ ὑποθάλων τὴν πρὸς αὐτενέργειαν φυσικὴν κλίσιν καὶ διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν γνώσεων ἐνεργαζόμενος τὴν εὐκινήσιαν τοῦ πνεύματος. Πρὸς τοῦτο ἄμεσον καὶ δραστικώτατον ὄργανον ἔχει τὴν γλῶσσαν, ἣν δέον νὰ ρυθμίῃ πρὸς τὴν ψυχικὴν ἀντίληψιν, προσπαθῶν νὰ μορφώῃ καὶ πλουτίῃ κατὰ μικρὸν καὶ τὴν τοῦ μαθητοῦ γλῶσσαν· 2) νὰ προσπαθῆ νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα ἄνθρωπον πρακτικόν, δηλαδὴ ἱκανὸν νὰ ἐκτιμᾷ προσηκόντως τὴν πρὸς ἑαυτὸν, ἢτοι πρὸς τὰς ὑλικὰς ἢ ἠθικὰς αὐτοῦ χρείας, σχετικὴν ἀξίαν τῶν πραγμάτων καὶ νὰ ἐννοῇ νὰ μεταχειρίζεται ταῦτα ἐκλέγων τὰ προσφορώτερα πρὸς τὸν ἐκάστοτε σκοπὸν μέσα· 3) νὰ κανονίσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τὸ συναισθητικὸν οὕτως, ὥστε ὁ παῖς νὰ χαίρῃ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ νὰ λυπῆται ἐπὶ τοῖς κακοῖς. Ἡ χαρὰ, ἡ λύπη, ἡ ἐλπίς, ὁ φόβος, ἡ ἀγανάκτησις, ἡ εὐφροσύνη, ἡ συμπάθεια, ἡ ἀποστροφή καὶ αἱ ἀπειροπληθεῖς τούτων συγκράσεις καὶ λεπτεπίλεπτοι τοῦ συναισθητικοῦ καταστάσεις νὰ συντελῶσιν εἰς καθοδήγησιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ἀντιστοίχων βουλήσεων· 4) νὰ ἐπιμεληθῆ ὥστε νὰ ἐπεκταθῆ τὸ αἶσθημα τῆς οἰκειότητος τοῦ παιδὸς καὶ ἐκτός τοῦ οἴκου εἰς τὴν πόλιν, τὸ ἔθνος, τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ κινηθῆ ἡ ζωηρὰ ἀγάπη καὶ ἡ συμπάθεια αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, πρὸς τὴν κοινωνίαν, τὸ ἔθνος, τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ πράξει τοῦ ἀγαθοῦ, δι' ἧς πείθεται νὰ ὑποβάλλῃ προθύμως ἑαυτὸν εἰς θυσίας ὑπὲρ τῶν ἄλλων, εἶναι τὸ μόνον φάρμακον, δι' οὗ ναρκοῦται ὁ ἐγωϊσμός, ἡ λανθάνουσα

αὕτη ρίζα πάσης κακίας· 5) νὰ ἐπιμεληθῆ ὅπως διεγερθῆ ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐκκαυθῆ ἡ πρὸς Αὐτὸν ἀγάπη τοῦ παιδὸς καὶ ἡ εἰς τὰς ἐντολάς Του ἀφοσίωσις· 6) νὰ ἐπιμεληθῆ ὅπως διεγερθῆ ἡ ἀγάπη τοῦ παιδὸς πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὰ δι' ὧν ἐκτελοῦνται καὶ παρίστανται αἱ τρεῖς αὐταὶ ὕψιστα ιδέαι ἐν τῇ φύσει, ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ ὡς καὶ πρὸς τὰς μερικωτέρας τούτων ἐκδηλώσεις, ἥτοι δέον νὰ διεγερθῆ κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη τοῦ παιδὸς πρὸς τὸ ἐν παντὶ ἀκριβές καὶ τὸ σκόπιμον πρὸς τὸ σύμμετρον, τὸ κομψὸν καὶ τὸ χαρίεν καὶ ἡ ἀποστροφή του πρὸς τὰ ἐναντία τούτων· 7) νὰ ἐπιμεληθῆ ὅπως ἐνισχυθῆ ἡ βούλησις τοῦ παιδός, ὥστε αἱ ταλαντεύομεναι κλίσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀγαθὸν νὰ κατασταθῶσιν ὀρισμένοι θελήσεις καὶ ὅπως ἀσκηθῆ ὁ παῖς νὰ ὑπαγάγῃ τὰς θελήσεις του εἰς τὸ σκόπιμον, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἠθικόν, ὀδηγούμενος ὑπὸ τοῦ συναισθητικοῦ . . . Ἀρχόμενος τῆς διδασκαλίας δέον ὁ διδάσκαλος νὰ ὀρίξῃ ἀκριβῶς καὶ συντόμως πρῶτον περὶ τίνος ἔσται τὸ μάθημα. Ἐπειτα νὰ ἐξηγῆ ἐν ὀλίγαις λέξεσι τὴν σπουδαίότητα τοῦ διδακτέου ἐπιμελούμενος νὰ ἄρῃ πᾶσαν ἐξ ἰσχυρῶν ἐντυπώσεων πρὸ τοῦ μαθήματος ταραχὴν τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν γαλήνην ἐν τῷ πνεύματι αὐτῶν. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ συνδέῃ δι' ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως τὰς διδακτέας ἀγνώστους πρὸς τὰς γνωστὰς ἤδη συγγενεῖς αὐτῶν ἐννοίας, τὰς ἐν τῇ συνειδήσει τῶν παιδῶν ὀπωσδήποτε κατατεθειμένας ἐκ τῆς μικρᾶς αὐτῶν πείρας. Ὁ παῖς εἰσερχόμενος εἰς τὸ σχολεῖον ἀποκομίζει οἰκοθεν ἤδη πληθύν τινα γνώσεων ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐν τῷ οἴκῳ ἀνάπτυξιν τῶν περὶ αὐτοῦ καὶ τὴν πείραν του, ἀλλ' ἀτάκτως καὶ τυχαίως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σχηματισθειῶν. Γινώσκει καὶ φυσικὰ ὄντα πολλὰ καὶ τεχνητά, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὴν χρησιμότητα αὐτῶν, τὰ σχήματα, τὰ χρώματα καὶ τινὰς ιδιότητας αὐτῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῶς. Αὐταὶ αἱ ἀτελεῖς γνώσεις εἶναι πολύτιμον κεφάλαιον διδακτικόν, διότι πρὸς αὐτὰς δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ συνδέῃ ὡς διὰ μίτου τὰς διδακτέας συγγενεῖς αὐτῶν γνώσεις, αἵτινες εὐκόλως πρὸς ἐκείνας ἀφομοιούμεναι ἰδιοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ παιδός. Ἀνάγκη, πρὶν ἢ διδάξῃ νέας, νὰ

κινήση τὸν νοῦν τοῦ παιδός, ὅπως δι' ἐπεξεργασίας σχηματίσῃ ἀκριβῆ αὐτῶν ἔννοιαν... Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀνάγκη νὰ εἶναι σύντομος καὶ σαφής. Ἡ πολυλογία καὶ ἡ ἀσάφεια εἶναι ἡ χειρίστη τῆς διδασκαλίας λύμη. Κυριώτατον μέλημα ἔστω ἡ τοῦ πνεύματος τῶν παιδῶν ἐξεγερσις ἀπὸ τῆς νάρκης καὶ ἡ ἐπὶ τὰς διδακτέας ἐννοίας προσήλωσις· κατορθοῦται δὲ τοῦτο, ὅταν αἱ διδακτέαι ἐννοιαὶ προσφέρονται τῇ ψυχῇ τοῦ παιδός σαφῶς καὶ εὐκρινῶς διὰ γλώσσης ἡρμοσμένης τῇ ἡλικίᾳ τῶν παιδῶν καὶ κινῆται ἐπιτηδείως τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν... Ἴνα ἀποβῆ καρποφόρος ἡ διδασκαλία ἀνάγκη αἱ μεταδιδόμεναι γνώσεις νὰ μὴ μένωσι ὡς τι νεκρὸν κεφάλαιον ἀποτεταμιευμένον ἐν τῇ καταφόρτῳ μνήμῃ τοῦ παιδός, ἀλλὰ νὰ καταστῶσι κατὰ μικρὸν δι' ἐξεργασίας τοῦ νοός, τῇ συνεργείᾳ καὶ τῶν λοιπῶν ψυχικῶν δυνάμεων, πνευματικὸν αὐτοῦ κτήμα ἐσφραγισμένον διὰ τῆς ἰδιαιτέρας ἐκάστου πνευματικῆς σφραγίδος. Ἡ οὕτως ἐξεργασθεῖσα γνώσις καὶ ζῶσα καὶ εὐχρηστος εἶναι καὶ ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐπενεργεῖ διὰ τοῦ συνεγειρομένου συναισθήματος ὡς κέντρον· ἀλλ' ἡ μήπω ἀναπτυχθεῖσα παιδικὴ ἀντίληψις δὲν εἶναι δεκτικὴ πάσης γνώσεως μετ' ἴσης εὐκολίας. Αἱ σύνθετοι καὶ ἀφηρημένοι ἔννοιαι εἶναι δυσπρόσιτοι εἰσέτι καὶ δύναται ἡ βεβιασμένη αὐτῶν διδασκαλία νὰ ἀνατρέψῃ πᾶσαν τὴν μορφωτικὴν τοῦ διδασκάλου ἐπενέργειαν ἐπιφέρουσα δεινὴν σύγχυσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδός καὶ διατάραξιν τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῇ κινήσει τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἁρμονίας.

»Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ψυχολογικῆς ταύτης ἀνεμοζάλης χρεία καὶ ἐπιμελῶς νὰ ἐκλέγωνται αἱ διδακτέαι ἔννοιαι καὶ κανονικῶς νὰ ἀναλύωνται καὶ εὐλαβῶς νὰ μεταδίδωνται, ἂν μὴ μέλλωσι νὰ διστρέψωσι τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τοῦ πνεύματος, καὶ ἀντὶ ὠφελείας νὰ προξενήσωσι ζημίαν ἀνεπανόρθωτον. Αἱ τὸ πρῶτον μεταδιδόμεναι γνώσεις δεόν νὰ στηρίζωνται πρὸς τὰς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις· καὶ αἱ μὲν ἱστορικαὶ νὰ διδάσκωνται δι' εἰκόνων, αἱ δὲ ἀπὸ τῆς φύσεως δι' ἐπιδείξεως αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἢ ἐν ἐλλείψει τούτων, δι' εἰκόνων καὶ αὐταί. Ἐν πᾶσι δὲ τούτοις ἡ διδασκαλία δεόν νὰ εἶναι ἐποπτικὴ... Μόνῃ ἢ τῶν διδαχθέντων κατανόησις καὶ ἀκριβῆς ἀπομνημόνευσις ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ δὲν πληροῖ τὸν

σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος. Ἡ σώρευσις καὶ ταμίευσις γνώσεων ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ παιδὸς δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέλος τῆς διδασκαλίας. Ἡ κυρία διδασκαλία ἄρχεται μετὰ τοῦτο. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ μαθητοῦ ἐπὶ τῶν μετὰ τόσων κόπων ταμιευθεισῶν ἐν τῇ μνήμῃ γνώσεων, καὶ νὰ προκαλῆ ἐπιτηδεῖως τὸν νοῦν αὐτοῦ διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων ὀδηγητικῶν, καὶ οἷονεὶ συσκεπτόμενος νὰ ὑψηγῆται, ὅπως οὐ μόνον ἐξακριβῶνῃ λεπτομερῶς τὰς γνώσεις, ἀλλὰ καὶ ὅπως συνάγῃ ἐξ αὐτῶν τὸ προσῆκον ἠθικὸν πόρισμα. Τοῦ πορίσματος τούτου ἡ ἐφαρμογὴ ἐν τοῖς πράγμασι δέον νὰ γίγνηται δι' ἀναπτύξεως· νὰ εἰκονίζωνται γραφικῶς διὰ γλώσσης ἐξέως ἠκονημένης καὶ ἐπαγωγῆς τὰ καλὰ ἢ κακὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τῆς ἀρμονικῆς συνυπάρξεως τῶν φυσικῶν ὄντων, ἢ ἐπὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀτόμου, τῆς οἰκογενείας, τῆς κοινωνίας, τοῦ ἔθνους, τῆς ἀνθρωπότητος, ὥστε νὰ κινῆται συγχρόνως καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ παιδὸς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, εὐκόλως ὡς ἐκ τῆς ζωηρότητος τῆς φαντασίας κατὰ τὴν ἀπαλὴν ἡλικίαν διεγειρόμενα... Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀνάπτυξιν τῆς ὕλης ἐκάστου μαθήματος κατὰ τὰ ρηθέντα καὶ κατὰ τὴν πρὸς τοῦτο τεταγμένην ὥραν, δέον νὰ ἐπαναλαμβάνωσι ταύτην ἀμέσως τινὲς τῶν μαθητῶν, διορθούμενοι ἐν οἷς σφάλλονται καὶ ὡς πρὸς τὸ πραγματικὸν καὶ ὡς πρὸς τὸ λεκτικόν. Ἡ κατὰ λέξιν ἀπομνημόνευσις ἀπαγορεύεται. Ὁ μαθητὴς ὀφείλει, ἐξεταζόμενος τὴν ἐπομένην, τὸ διδαχθὲν μάθημα ν' ἀφηγῆται δι' ἰδίων λέξεων. Ἡ κατὰ λέξιν ἀπομνημόνευσις ἐπιτρέπεται μόνον εἰς ὠρισμένας περιστάσεις, ἀλλὰ προεξηγηθέντος πάντοτε τοῦ ἀπομνημονευτέου ὑπὸ τοῦ διδασκάλου...»

Μετὰ τὰς γενικὰς ταύτας ἀρχὰς αἱ πρακτικαὶ ὀδηγίαι εἰσέρχονται εἰς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας ἐκάστου μαθήματος, ἀφοῦ προηγουμένως ἐρίσῃσι τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, εἰς ὃν δέον νὰ τείνη ἡ διδασκαλία.

Αἱ πρακτικαὶ ὀδηγίαι ἐξετυπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου καὶ διεμεμήθησαν εἰς τοὺς διδασκάλους.

Κατόπιν τῶν πρακτικῶν τούτων ὀδηγιῶν, διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Σεπτεμβρίου 1880 διατάγματος συνετελέσθη ἡ μεταβολὴ τῆς μεθόδου

δου τῆς διδασκαλίας ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, εἰσαχθείσης τῆς συνδιδασκτικῆς μεθόδου. Ἄλλὰ τὸ προσωπικὸν ἦτο ὅλως ἀπαράσκευον διὰ τὴν μέθοδον ταύτην. Ἡ ὀλιγοχρόνιος μετεκπαιδευσις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἰκανὴ νὰ μεταβάλλῃ οὔτε τὸ πνεῦμα τῶν διδασκάλων οὔτε τὰς συνηθείας αὐτῶν. Μόνον οἱ ἐκ τῶν διδασκαλείων ἀποφοιτῶντες ἦσαν εἰς θέσιν νὰ μεταχειρίζονται τὴν νέαν μέθοδον. Διὰ τοῦτο αἱ ἐκθέσεις τῶν ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν τῶν ἀποσταλέντων κατὰ τὸ 1883 πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἦσαν ὅλως ἀποκαρδιωτικαὶ ὁσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς ἐφαρμοζομένην μέθοδον διδασκαλίας. Οὕτως ὁ Χ. Παπαμάρκου, ἐπιθεωρήσας τὰ σχολεῖα τῆς Κερκύρας γράφει, ὅτι αἱ διδασκτικαὶ μέθοδοι ἦσαν ἐντελῶς ἀψυχολόγητοι καὶ οἱ παιδευτικοὶ τρόποι ἤκιστα παιδαγωγικοί, Ὁ Ν. Γ. Πολίτης, προκειμένου περὶ τῶν σχολείων Βόλου, γράφει: «δυνάμεθα ἀπολύτως νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ ἐξ αὐτῶν ἀπολυόμενοι παῖδες, ὡς ὁ ἄλλαντοπώλης τοῦ κωμικοῦ, οὐδὲν ἐπίστανται

πλὴν γραμμάτων καὶ ταῦτα μέντοι κακὰ κακῶς.

Διότι κυρίως μόνον ἀνάγνωσιν διδάσκονται οἱ παῖδες, καὶ ταύτην ξηράν, μονότονον, ἄψυχον, ἄνευ ὑποκρίσεως καὶ ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως ὀλίγην γραφήν, ἀλλ' ἄμορφον καὶ ἀφιλόκαλον.... Διδάσκονται ὁμως δυστυχῶς πολλὰ καὶ γεωγραφίαν καὶ ἱστορίαν καὶ τὰ ἱερά καλούμενα μαθήματα, πάντα διὰ τῆς μεθόδου τῆς μηχανικῆς ἀποστηθίσεως, τῆς προσφευεστάτης εἰς ἀποξήρανσιν τοῦ νοῦ καὶ μάρτυσιν τῆς ἀρτιθαλοῦς κρίσεως τῶν παιδῶν... Ὡς ἰκανῶς δὲ ἐνδεικτικὸν διδασκαλικῆς ἀπειροκαλίας σημειοῦμαι, ὅτι ἐν τινι σχολείῳ ἤκουσα ἀπαγγελλόμενον ἐν ποίημα τοῦ μακαρίτου Σκόκου, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Ὁθωνα, ὅστις, ὡς ἀπῆται ἢ περίστασις, εἶχε βαπτισθῆ εἰς Γεώργιον μὲ μεγάλην θυσίαν τοῦ μέτρου. Ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ ἡ πάσχουσα Ἑλλάς, ζητεῖ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Βασιλέως.

Τὸν βασιλέα θεωρεῖ ζητεῖ νὰ πλησιάσῃ,
ἐμπερδευμένη βρῖσκεται εἰς θάμνους καὶ εἰς δάση».

Ὁ Π. Οἰκονόμου μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων Λαρίσης καὶ Ἀγυιάς γράφει: «ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας καὶ ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἡ ἀπλή

καὶ ἄπρονος εἰς τοὺς διδασκάλους μέθοδος, καθ' ἣν οὗτοι ἀναγινώσκουσι μὲν ἐκ τοῦ βιβλίου τὰς ἐρωτήσεις, οἱ δὲ μαθηταὶ λέγουσιν ἀπὸ μνήμης τὰς ἀποκρίσεις. Καθόλου δὲ οἱ διδάσκαλοι ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ εἰδωλα, τὰ ὁποῖα οὔτε διδάσκουσιν οὔτε ἐμπνέουσιν».

Ὁ Χαρ. Πούλιος, ἐπιθεωρήσας τὰ σχολεῖα Ἀχαΐας καὶ Ἡλίδος καὶ Ὀλυμπίας, γράφει· «Ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ διδακτικὸν μέρος τοῦ σχολείου οἱ παῖδες δὲν κατορθοῦσιν ἄλλο ἢ τὴν ἀπόκτησιν ὀλιγίστων γνώσεων ὡς ἀληθεῖς ψιττακοί, μηδὲν ἐννοοῦντες, διότι οἱ διδάσκαλοι δὲν διδάσκουσιν, ἀλλ' ἐξετάζουσι μόνον. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τῶν παιδῶν μόρφωσιν, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ σχολεῖον εἶναι πτώμα ἄψυχον, διότι οἱ διδάσκαλοι, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν μαθητῶν αὐτῶν τυπικῶς καὶ ψιττακιστὶ ν' ἀποκρίνωνται εἰς τὰς ἐρωτήσεις τῶν, δὲν κινῶσι τὸ πνεῦμα αὐτῶν, δὲν διεγείρουσι τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν πρὸς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἰδέας».

Ὁ Ι. Κοφινιώτης, ἐνεργήσας ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων Μεγαλόπολεως, γράφει· «Δυστυχῶς πάντες οἱ διδάσκαλοι ὄχι μόνον στεροῦνται καὶ τῆς στοιχειωδεστέρας μεθόδου πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῶν παρ' αὐτοῖς φοιτῶντων μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον ζῆλον καὶ τὴν μικροτέραν ἐπιμέλειαν δεικνύουσι πρὸς τε τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν».

Ὁ Ἐλ. Κούσης, ἐπιθεωρήσας τὰ σχολεῖα τῶν ἐπαρχιῶν Δομοκοῦ καὶ Φθιώτιδος, γράφει· «Ἄπαντες διδάσκουσι κατὰ τὴν παλαιὰν μέθοδον, τὴν τὸν νοῦν καταξηραίνουσαν, ἀποναρκοῦσαν καὶ κτείνουσαν, τὴν μνήμην μόνον δι' ἀκαταλήπτων λέξεων καὶ φράσεων ἐπιβαρύνουσαν, χρήσιμον δ' οὐδέν, οὐδ' ὑγιὲς διδάσκουσαν... Οἱ πλείστοι τῶν λοιπῶν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς παλαιᾶς μεθόδου περιδεῶς ἐγκεκλεισμένοι, τῆς γραμματικῆς τοῦ Γενναδίου τῶν κανόνων καὶ τῶν σπανιωτάτων καὶ ποιητικῶν τύπων ἀπριξέχοντα καὶ τὴν χρηστομάθειαν τοῦ Ραγκαβῆ ὡς ἀναγνωστικὸν βιβλίον μεταχειρίζονται».

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος ἐφευρέθη τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος ἐν Γαλλίᾳ, κατόπιν εἰσῆχθη ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου ἐβελτιώθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Lancastre καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην ἐπανήθη ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἐτελειοποιήθη ὑπὸ τοῦ Sarazin, ὅστις διηύθυνε τὸ διδασκαλεῖον τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου καὶ ἐξέδωκε σχετικὸν ἐγχειρίδιον. Ἡ μέθοδος αὕτη ὀνομάζεται ἀλληλοδιδασκτικὴ, διότι πολλοὶ παῖδες, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἑνὸς διδασκάλου, ἐδίδασκον ἀλλήλους ὅσα ὁ εἷς ἐμάνθανεν καλύτερον τῶν ἄλλων. Σκοπὸν δὲ εἶχεν—ὅπως λέγει ὁ Ἰ. Κοκκῶνης ἐν τῇ ὑποβληθείσῃ ὑπ' αὐτοῦ τὴν 30 Ἰανουαρίου 1830 εἰς τὴν ἐπὶ τῆς προπαιδείας ἐπιτροπὴν ἀναφορὰν—«νὰ διδάσκη τοὺς μαθητευομένους, διεγείρουσα αὐτοὺς εἰς ἄκραν φιλοτιμίαν» φιλομάθειαν καὶ ἐπιμέλειαν, τὰς ἀναγκαιοτάτας εἰς πάντας ἀρχικὰς γνώσεις μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν οἰκονομίαν τοῦ καιροῦ καὶ τῶν χρημάτων· νὰ ἀναπτύσῃ ἐν τῷ ἅμα τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς δυνάμεις καὶ νὰ συνηθίσῃ ἐν ταύτῳ τὰς καρδίας εἰς τὸς ἠθικὰς ἀρετάς, μαθητευομένων τῶν νέων τὴν εὐτοξίαν, τὴν εὐσέβειαν, τὴν ὑπακοήν, τὸ ἀρχεσθαι, καὶ ἀρχεῖν· ἐν ἐνὶ λόγῳ τὰ χρέη καὶ τὰς ὠφελίμους γνώσεις καὶ πράξεις τὰς ἀναγκαιοτάτας εἰς πάντα ἄνθρωπον πρὸς τὸ εὖ καὶ καλῶς ζῆν εἰς τὸν παρόντα βίον. Μὲ τὴν μέθοδον ταύτην ἑκατοντάδες παιδίων κατατεταγμένων εἰς κλάσεις, χωρὶς ἀμβλῦς τὸν νοῦν καὶ νωθρὸς μαθητῆς νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πρόοδον τοῦ ἀγχίνοος καὶ δραστηρίου, ὅλων ὄντων ὑπὸ τὸ βλέμμα τοῦ διδασκάλου, μὲ μεγίστην εὐταξίαν καὶ ἡσυχίαν διδάσκονται, τὰ μὲν ἀρσενικὰ τὴν ἀνάγνωσιν, τὸ γράφειν καὶ ἀριθμεῖν, τὴν γραμματικὴν, τὴν γεωγραφίαν καὶ ἱστορίαν, μουσικὴν, ἱερὰν κατήχησιν καὶ ἠθικὴν καὶ τὴν ἰχνογραφίαν· τὰ δὲ κορσῖα ὁμοῦ μὲ τὸ ἀναγινώσκειν, γράφειν καὶ ἀριθμεῖν, διδάσκονται καὶ τὸ ράψιμον. Καὶ ὅλα ταῦτα μανθάνουσι τὰ παιδία εἰς τὸσον καιρὸν καὶ μὲ τέσσα ἔξοδα, ὥστε, λογαριασμοῦ ἀκριβεστάτου γενομένου, εὐρέθη ἕτι ἴσος ἀριθμὸς παιδίων μαθητευομένων μὲ τὴν ἄλλην τὴν συνήθη μέθοδον

μόνον σχεδόν τὸ ἀναγινώσκειν, χρειάζεται πολλοὺς διδασκάλους, τετραπλάσιον καιρὸν καὶ εἰκοσαπλάσια ἔξοδα».

Τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον εἰσήγαγε τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι ὁ Γ. Κλεόβουλος ἐκ Φιλιππουπόλεως. Οὗτος ἐσπούδασε τὴν μέθοδον ταύτην ἐν Παρισίοις, ὅπου καὶ συνέταξε καὶ ἐτύπωσε, δαπάναις τοῦ Ν. Ρωσσέτου, πίνακας ἀναγνώσεως ἑλληνιστῶν δι' ἐπίτηδες κατασκευασθέντων χαρακτῆρων¹. Τὸ 1819 ἐδίδαξε τὴν μέθοδον ἐν Ἰασιῶν, τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 1821 ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου εἰργάσθη διὰ τὴν διάδοσιν αὐτῆς καὶ τὴν μόρφωσιν διδασκάλων, διδάξας αὐτοπροσώπως εἰς τὰ τότε λειτουργοῦντα σχολεῖα Δολῶν - Οἰτύλου, Ἀγίου Πέτρου, Πάρου καὶ Σύρου. Ὁ Κλεόβουλος συνέταξε καὶ Ὁδηγὸν τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, ὅστις ὅμως δὲν ἐτυπώθη ἀλλ' ἐκυκλοφόρει χειρόγραφος ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα τῶν διδασκάλων, μὲ τόσας ὅμως παραμορφώσεις, ὥστε νὰ εἶναι ἀγνώριστος. Μετὰ τὸν Κλεόβουλον συνέγραψε περὶ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου καὶ ὁ Α. Πολίτης, ὅστις σπουδάσας ἐν Εὐρώπῃ, ὑπηρέτει ὡς ἔφορος τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων τῶν Ἰονίων νήσων. Τοῦ Α. Πολίτου ὁ ὀδηγὸς περιορίζεται μόνον εἰς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τῆς γραφῆς, τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἀριθμητικῆς χωρὶς νὰ ἐπεκτείνεται εἰς τὰ λοιπὰ μαθήματα καὶ χωρὶς νὰ κανονίζη τὸν τρόπον τῆς λειτουργίας τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου. Κατόπιν αὐτῶν ἀνώνυμός τις ἐξέδωκεν εἰς Μάλταν καὶ διέδωκεν εἰς

1. Τοὺς πίνακας τούτους ὑπέβαλεν ὁ Γ. Κλεόβουλος εἰς τὴν κατὰ τὸ 1819 συνελευθῶσαν ἐν Παρισίοις «Συνέλευσιν τῶν μεθόδων», ὡς ἐξῆς δ' ἐξεφράσθη περὶ αὐτῶν ὁ εἰσηγητὴς τῆς συνελεύσεως ταύτης Lebouff: «Ὁ Κλεόβουλος δὲν ἠρέκεσθη νὰ μιμηθῇ ἢ νὰ μεταφράσῃ τοὺς ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν διατελοῦντας πίνακας, ἀλλ' ἀπομακρυνθεὶς τῆς ἡμετέρας μεθόδου, ἄτε τῆς ἑναρμονίου Ἑλληνικῆς γλῶσσης σπανίως δεχομένης συλλαβὰς μὴ κηλούσας τὴν ἀκοήν, μεταβαίνει ἀπὸ μέρους εἰς μέρος, τιθεὶς ὑπ' ὄψιν τῶν μαθητῶν σειρὰν λέξεων συντεθειμένων ἐξ αὐτῶν ἐκείνων τῶν συλλαβῶν, ἃς οἱ μαθηταὶ μελετῶσιν· οἱ δὲ πίνακες αὐτοῦ εἰσὶν ἤττον ὑπέργομοι τῶν ἡμετέρων· τῆς δ' ἐκλογῆς τῶν ἐν αὐτοῖς περιεχομένων πραγμάτων καὶ ἐννοιῶν οὐδὲν ἀληθῶς κριτικώτερον· ὅθεν ἡ συνέλευσις παραδέχεται ἀσμένως τὴν καινοτομίαν ταύτην καὶ ἐκφράζει ζωηρῶς τὴν εὐχὴν, ἵνα εἰσαχθῇ ποτε εἰς τὰ ἡμέτερα σχολεῖα. (Ἐκθεσις τῆς 1 Φεβρουαρίου 1857 τοῦ Ὑπουργοῦ Χριστοποῦλου πρὸς τὸν Βασιλέα).

τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Σύστημα ἀγγλικὸν διὰ τὰ σχολεῖα ἢ εὐκολος μέθοδος διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν παιδῶν», τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἰδιαιτέρον τμήμα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν κορασιῶν. Τὸ βιβλίον τοῦτο κατὰ τὸν Ι. Κοκκῶνην εἶναι ἀτελές, οἱ δὲ παρ' αὐτοῦ γενόμενοι δεκτοὶ τρόποι διδασκαλίας τῆς γραφῆς, τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἀριθμητικῆς εἶναι συγκεχυμένοι εἰς πολλὰ «καὶ ὁ αὐτὸς συντάξας τὸ βιβλίον φαίνεται, ὅτι εἶναι ξένος μὴ γνωρίζων τοὺς ἰδιωματισμοὺς τῆς λαλουμένης γλώσσης, τὴν ὁποίαν ἀναμφιβόλως μέσα εἰς τὰ βιβλία μόνον ἔμαθε. Τόσας ἀκυρολεξίας καὶ ξενολογίας ἔχει, ὥστε εἰς πολλὰ μέρη γίνεται παντάπασιν ἀκατάληπτος καὶ ἐπομένως δύσχρηστος καὶ ἀνωφελέστατος εἰς ἡμᾶς». Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου συνέγραψε καὶ ὁ Συνέσιος, ὅστις ὅμως μόνον τὸ κεφάλαιον τῆς ἀριθμητικῆς ἐπραγματεύθη κατὰ ἴδιον σύστημα, ἀντιγράφας τὰ λοιπὰ κεφάλαια αὐτολεξεῖ ἐκ τοῦ ἐγχειρίδιου τοῦ Πολίτου.

Συνέπεια τῆς κυκλοφορίας μεταξὺ τῶν διδασκάλων τῶν διαφόρων τούτων ἐγχειριδίων, ἅτινα παρεδέχοντο ἴδιον ἕκαστον σύστημα διδασκαλίας, ἦτο νὰ διδάσκη ὁ καθείς κατὰ τὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν εὗρισκε καλυτέραν ἢ εὐκολωτέραν, πολλάκις δὲ καὶ ἄνευ μεθόδου τινός. Πρὸς ἄρσιν τοῦ ἀτόπου τούτου καὶ ἵνα καταστή ὁμοιόμορφος καὶ τελειότερος ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολείου, ὁ Καποδίστριας διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 45 τοῦ 1829 ψηφίσματος συνέστησε τὴν ἐπὶ τῆς προπαιδείας κληθεῖσαν ἐπιτροπὴν, εἰς ἣν ἀνέθηκε τὸν καταρτισμὸν τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων κατὰ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον. Εἰσηγητῆς τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ὡρίσθη ὁ Ι. Π. Κοκκῶνης, ὅστις συνέταξε τὴν ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1830 ἔκθεσιν, ἐγκριθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ὑποβληθεῖσαν εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Εἰς τὴν ἔκθεσιν κατ' ἀρχὰς ἐκτίθεται ὁ σκοπὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, κατέπιν ὀρίζονται τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα δέον νὰ περιλαμβάνη τὸ σχετικὸν ἐγχειρίδιον «ἐν μὲν τὸ διαλαμβάνον περὶ τοῦ ὕλικου, ἤγουν περὶ τῶν ὅσα ἀποβλέπουσιν εἰς τὰ τοῦ κτιρίου καὶ εἰς τὰ εἰς αὐτὸ πρὸς διδασκαλίαν χρήσιμα, δεύτερον ὅ,τι ἀποβλέπει εἰς τὴν πρᾶξιν ὅλων τῶν

προσφόρων τρόπων τῶν εἰς τὸ διδάσκειν, καὶ τρίτον τέλος τὸ περὶ τάξεως καθ' ἣν γινόμενος (!) ὁ μηχανισμὸς πάντων ἐπιτυγχάνεται ἢ εὐταξία καὶ ἢ σκοπούμενη ἐκπαίδευσις τῶν μαθητῶν» καὶ τέλος εἰσέρχεται εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἐκδεδομένων μέχρι τότε ὁδηγῶν τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς. Ἐφοῦ διὰ μακρῶν ἀναπτύσσει τὰ ἐλαττώματα καὶ σφάλματα τῶν μεθόδων τοῦ Κλεοβούλου, Πολίτου, Συνεσίου καὶ τοῦ ἄνωνύμου, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ μεταφρασθῇ ἐκ τῆς Γαλλικῆς τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Sarazin, ὡς τελειότερον καὶ καταλληλότερον διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος. «Εἶδετε»—γράφει—«ὅποια εἶναι τὰ εἰς τὴν γλῶσσάν μας ἐγχειρίδια καὶ ὅτι τὰ τῆς μεθόδου παρ' ἡμῖν εἶναι μικρὰ, κακομορφωμένα, ἀκατάστατα, συγκεχυμένα· οὐδ' ἄλλα ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωμεν, διότι δὲν ἐλάβαμεν ἕως τὴν σήμερον καιρὸν οὐδὲ τοὺς τρόπους, νὰ τελειοποιήσωμεν τὰ ἄπαξ αὐτοσχεδιασθέντα. Τί λοιπὸν ἔχομεν νὰ πράξωμεν κατὰ τὸ παρὸν πρὸς πορισμὸν ἐνὸς ἐγχειριδίου τῆς μεθόδου; Ἄν στοχαζώμεθα τὴν κοινὴν ὠφέλειαν, ὡς μᾶς πρέπει· ἂν θέλωμεν, ὡς εἶναι καὶ τὸ χρέος μας, νὰ φανῶμεν ἄξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Κυβερνήσεως, ἣτις εἰς τοῦτο μᾶς ἐδιώρισε, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ κ. Σαραζίνου μεθαρμοσμένον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσης μας. Ἄς ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πᾶσαν φιλοτιμίαν, ἣτις ἤμπορεῖ νὰ φανῇ μικρὰ καὶ πτωχαλαζονικὴ, πᾶσαν φιλαυτίαν ἄξιοκατάκριτον, καὶ πᾶσαν οἴησιν ἐπονειδιστον καὶ βλαβερὰν εἰς τὴν παιδείαν τοῦ ἔθνους μας. Δὲν εἶναι ἐντροπή, ἂν δεῖξωμεν εἰς τὸν κόσμον, ὅτι δανειζόμενοι ἀπ' ἄλλους, δὲν ἔχομεν τοὺς τρόπους οὐδὲ δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἡμεῖς ἀφ' ἑαυτῶν ὀρθόν τι καὶ καλόν; Ὅνειδος καὶ κατασχύνῃ ἤθελεν εἶσθαι, ἂν φανῶμεν, ὅτι δὲν εἴμεθα ἱκανοὶ οὔτε νὰ ἐννοήσωμεν ἢ νὰ διακρίνωμεν τὸ ὀρθὸν καὶ καλόν. Σοφὸς βέβαια καὶ φρόνιμος εἶναι, ὅστις ἀφ' ἑαυτοῦ ἐφευρίσκει τὰ σοφὰ καὶ ὀρθὰ· δὲν ὑπολαμβάνεται ἕμως οὐδ' εἶναι ἀμαθὴς καὶ ἀνόητος, ὅστις γνωρίζει καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἀποκτήσῃ αὐτὰ ἐφευρημένα ὄντα ὑπὸ τῶν ἄλλων... Προβάλλω λοιπὸν νὰ δεχθῇ ἢ ἐπιτροπή καὶ νὰ μεταγλωττίσῃ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ κ. Σαραζίνου. Καὶ τῆς μὲν μεθόδου ἢ τάξης μετὰ τοῦ πνεύματος νὰ φυλαχθῇ, καὶ τὸ σχολεῖον καὶ ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ νὰ διορισθῶσιν ἀπαραλλάκτως κατὰ τὸ

ἔχειρίδιον τοῦτο· ἡ δὲ ἐφαρμογὴ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων βαίνουσα εἰς τὰς αὐτὰς ἀρχάς, νὰ τροποποιηθῆ, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας ἡμῶν γλώσσης... Προβάλλω δὲ αὐτοῦ τὴν μετάφρασιν καὶ τὴν παραδοχὴν εἰς τὰ σχολεῖα μας πρῶτον, ὡς πλέον εὐμεθόδου, συνοπτικωτέρου καὶ τελειοτέρου ἀπὸ ἄλλας ἐρμηνείας· β' διότι συνεγράφη ὑπὸ ἀνδρός, ὅστις ἔχων πολλὰς ἄλλας ἀνωτέρου βαθμοῦ γνώσεις, κατεδαπάνησε τὴν ζωὴν του εἰς τελειοποίησιν τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς, καὶ πρὸ πολλῶν ἤδη χρόνων διδάσκει εἰς τὸ ἐν Παρισίοις Τυπικὸν σχολεῖον· καὶ τέλος διότι τὸ σύγγραμμα ἐνεκρίθη ὑπὸ σοφωτέρων ἡμῶν ἀνδρῶν τῆς περὶ τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν Ἑταιρείας, καὶ βάλλεται εἰς πρᾶξιν. Δὲν εἶναι φρόνιμον νὰ πολυθαρρυνώμεθα εἰς τὰς ἰδίας ἡμῶν περὶ τῆς μεθόδου γνώσεις ἢ τὴν πείραν. Εἰς ὀλιγώτατον καιροῦ διάστημα, ἀφοῦ εἰσήχθη εἰς τὸ ἔθνος μας ἡ μέθοδος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔκαμον οἱ μαθητευθέντες αὐτὴν μηχανικῶς τὴν μεγάλην πρόοδον, ὥστε ν' ἀφήσωσι πολὺ ὀπίσω τοὺς διδασκάλους ἐκείνων, παρὰ τῶν ὁποίων ἐμαθητεύθησαν, διὰ νὰ θέσωσιν οὗτοι τελειότερας ἐρμηνείας ἢ νὰ εὕρωσι τὴν τελειότητα τῆς μεθόδου κατὰ τὸ ὑλικὸν καὶ ἠθικόν... Ἡ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κλεοβούλου συνταχθεῖσα ἐρμηνεία ἴσως ἦτο καλὴ διὰ τὸν ὅποιον ἐγινε καιρόν· τῶρα εἶναι ἀτελής ὡς πρὸς τὴν σημερινὴν πρόοδον τῆς μεθόδου καὶ προσέτι δὲν διασώζεται ἀκέριος. Ὅσοι δὲ ἄλλαι συνεγράφησαν μετέπειτα, ἔχουσι καὶ αὐταὶ τὰ ἐλαττώματά των... Αἱ γινόμεναι ὑπὸ τινῶν διδασκάλων μεταβολαὶ εἰς τὴν μέθοδον δὲν συνέβαλον πραγματικῶς εἰς ἄλλο, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ διαστρέψωσιν αὐτὴν εἰς τὰ οὐσιώδη τὰ καθ' ὕλην καὶ εἶδος. Αὐταὶ δὲ ἦτο ἐπόμενον νὰ γίνωσι διὰ δύο αἰτίας· Α' διότι αἱ τυχοῦσαι ἀνωμαλίαι τῶν περιστάσεων τῆς Ἑλλάδος ἔφερον παντοῦ τὴν στέρησιν ὅλων τῶν καθ' ὕλην ὄντων ἀναγκαιῶν εἰς τὴν μέθοδον, ὥστε καὶ ἐκ τῶν διδασκάλων ἄλλος ἄλλο ἠναγκάζετο νὰ ἀρμόσῃ εἰς χρῆσίν του, ὅ,τι εἶχε πρόχειρον, καὶ ὅπως αἱ περιστάσεις τῶ ἐσυγχώρουν· Β' οἱ μαθητευθέντες κατεσπευσμένως καὶ ὡς ἔτυχον τὴν μέθοδον, χωρὶς νὰ ἔχωσι τοὺς τρόπους νὰ ἐννοήσωσι τὰς ἀρχὰς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς, οὐδὲ βοηθήματα διὰ νὰ τελειοποιηθῶσιν εἰς αὐτὴν, ἔπρεπεν ἀναγκαιῶς, ἀρχίσαντες νὰ τὴν βάλλωσιν

εἰς πρᾶξιν, ν' ἀπαντήσωσι δυσκολίας, τὰς ὁποίας βεβαίως δὲν ἡμ-
 πόρουν ν' ἀποδώσωσιν εἰμὴ εἰς αὐτῆς τῆς μεθόδου τὴν ἀτέλειαν,
 καὶ ὄχι εἰς τινος ἄλλου ἐλάττωμα. Τὸ φιλότιμον ἦ καὶ ὁ ζηλὸς των
 τοὺς πρὸς κίνησε νὰ ἐπιχειρισθῶσιν εἰς τελειοποίησιν τάχα τῆς μεθό-
 δου μεταβολὰς τῶν ὄσων ἐδιδάχθησαν... Διὰ τὰς ἄνω εἰρημέναις
 αἰτίας ἡ μέθοδος ἐξηλλάχθη γενομένη πολυειδής, οὕτως εἶπεῖν, καὶ
 ποικίλη μεταξὺ ἡμῶν. Ἐνάγκη εἶναι νὰ ἀνορθωθῆ κατὰ τὰς ἀληθεῖς
 αὐτῆς ἀρχὰς καὶ νὰ κατασταθῆ ὁμοία καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν...
 Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος εἶναι τὸ ἐπιτηδειότατον μέσον, δι' οὗ
 εὐκόλως ἡμποροῦν νὰ διαδοθῶσιν ἡ χρηστοθήεια καὶ ἡ χρηστομά-
 θεια εἰς τὸν ἄπορον λαόν, ὅστις οὔτε καιρὸν οὔτε χρήματα περισσὰ
 ἔχει νὰ καταδαπανᾷ πρὸς τὴν ἠθικὴν του ἐκπαίδευσιν. Δι' αὐτῆς
 εἰς 18 μηνῶν διάστημα ὁ μαθητὴς, μὲ ὀκτῶ περίπου Φοινίκων ἔξο-
 δον, ἔμπορεῖ νὰ μάθῃ τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν, τὴν ἀριθμητι-
 κήν, τὰ καθήκοντα τοῦ εὐσεβοῦς χριστιανοῦ καὶ τὰ τοῦ ἀγαθοῦ
 πολίτου ὁμοῦ μὲ τὰς βιωφελεστέρας γνώσεις· ἔθεν καὶ αἱ προνοού-
 μεναι κυβερνήσεις περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ εὐτυχίας τοῦ λαοῦ
 ἄλλο πρὸς τοῦτο δὲν ἔχουσι ταχύτερον καὶ ἐπιτηδειότερον μέσον.
 Ἡ Κυβέρνησις ἡμῶν, κατ' εὐτυχίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, γνωρίζει
 τὸ πρὸς φωτισμὸν αὐτοῦ συντελεστικώτατον βοήθημα, ἐπιθυμεῖ
 μέθοδον ὀρθὴν καὶ ὅσον τὸ δυνατόν ἐντελῆ, καὶ διάταξιν ὁμοιό-
 τροπον τῶν τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς, πρὸς ὁμοιότροπον καὶ τα-
 κτικὴν προεκπαίδευσιν τῆς νεολαίας· ὅθεν ἐδιώρισεν ἡμᾶς νὰ τῆς
 ἀναφέρωμεν τὰ εἰς τοῦτο συντείνοντα· χρέος δ' ἔχομεν νὰ φα-
 νῶμεν ἄξιοι τῆς πρὸς ἡμᾶς πίστεως αὐτῆς καὶ τῶν προσδοκιῶν
 τοῦ ἔθνους... Ταῦτα ἐστοχάσθη καλὰ νὰ σᾶς ἐκθέσω εἰς τὴν ὁποίαν
 μ' ἐδιώρισάτε ἐξέτασιν τοῦ ἐγχειριδίου τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς καὶ
 νὰ σᾶς προβάλλω, ἐπειδὴ νομίζω αὐτὰ εὐσυνειδήτως χρήσιμα καὶ
 συντελεστικά εἰς τὴν παρ' ἡμῖν τελειοποίησιν τῆς μεθόδου, εἰς τὸν
 ὁμοιότροπον κανονισμὸν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν καὶ εἰς τὴν πρα-
 γματικὴν ἐκπλήρωσιν τῆς σπουδῆς, ἣν ἔχει ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸ
 νὰ συστήσῃ τὴν προεκπαίδευσιν τοῦ ἔθνους ὀρθὴν, τακτικὴν, ἐπω-
 φελῆ καὶ εἰς ἐδραῖα θεμέλια βαίνουσαν...».

Τὴν πρότασιν τῆς ἐπὶ τῆς προπαδείας ἐπιτροπῆς περὶ μεταφρά-

σεως τοῦ περὶ ἀλληλοδιδασκτικῆς ἐγχειριδίου τοῦ Sarazin ἐνέκρινεν ἡ Κυβέρνησις καὶ ἀνέθηκεν εἰς αὐτὴν τὴν μετάφρασιν διὰ τοῦ ἐξῆς ἐγγράφου τῆς ὑπ' ἀριθ. 472 τῆς 17 Φεβρουαρίου 1830· «Αἰ περὶ τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σύστημα νουνεχεῖς παρατηρήσεις σας ἐδικαίωσαν τὴν πρὸς ὑμᾶς ἐμπιστοσύνην τῆς Κυβερνήσεως. Ἀναβοῶντες εἰς αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τῆς μεθόδου ἀπεδείξατε σαφῶς ὅποιον εἶναι τὸ μέγα σκοπούμενον τῆς ὑψηλῆς ταύτης ἐφευρέσεως, καὶ ὅποια πρέπει νὰ εἶναι τὰ πρὸς τοῦτο συντελούμενα μέσα· καὶ ταῦτα ἐξετάζοντες συγκριτικῶς μετὰ τοὺς ὁποίους μεταχειρίζονται τρόπους εἰς ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, δεικνύετε μετὰ λόγου ποῖον πρέπει νὰ λάβωμεν ὁδηγὸν διὰ νὰ καταστήσωμεν τακτικὴν καὶ ὁμοίομορφον εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν οἱ διάφοροι διδάσκαλοι ἐκ διαφόρων συστημάτων ἐξήλλαξαν διόλου καὶ παρεμόρφωσαν. Ἀποδεχόμενοι τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς περὶ τοῦ ὁδηγοῦ τούτου ἐγκρίνομεν νὰ μεταγλωττισθῇ τὸ περὶ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου πραγματευόμενον ἐγχειρίδιον τοῦ περιφήμου Σαραζίνου, φυλαττομένης οὐσιωδῶς τῆς τάξεως καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν σχολείων, τροποποιουμένης δὲ τῆς ἐφαρμογῆς πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσης, κατὰ τὸ προβαλλόμενον παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς σχέδιον. Σᾶς προσκαλοῦμεν λοιπὸν νὰ ἐπιχειρησθῆτε τὸ ἔργον μετὰ τὴν συνήθη σας φιλοπονίαν καὶ ζῆλον, διὰ νὰ καταβάλωμεν, κατὰ τὸν πόθον μας, τὰς ἀληθεῖς καὶ ἐδραίας βάσεις τῆς μεθόδου καὶ νὰ ἐνεργήσωμεν ἀκολούθως ὅσα συντελοῦσιν εἰς τὴν πρόσδον τῆς δημοσίου ἐκπαιδεύσεως, κατὰ τὰς ὁποίας προβάλλετε παρατηρήσεις.

Διὰ νὰ ἐκδοθῶσι δὲ συγχρόνως καὶ τὰ ὅποια προβάλλετε στοιχειώδη βιβλία εἰς χρῆσιν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων, θέλετε διευθύνει προηγουμένως εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Παιδεύσεως γραμματεῖαν τὰς ὁποίας ἀναφέρετε Ἐπιτομὰς τῆς ἱερᾶς κατηχήσεως, τῆς ἱερᾶς ἱστορίας κλπ. Ἐπιθυμοῦντες δὲ νὰ προπαρασκευάσωμεν ἐν τοσοῦτῳ τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ὀφείλου ν' ἀκολουθήσωσιν οἱ διδάσκαλοι, ὑπὸ τὸν ὁποῖον μέλλομεν νὰ τοὺς δώσωμεν ὁδηγόν, καὶ νὰ προδιαθέσωμεν ἐν ταύτῳ ὄσους εἰσέτι δι' ἀπειρίαν δὲν ἐδυνήθησαν νὰ γνωρίσωσι τὰ ἐκ τῆς μεθόδου ταύτης καλὰ, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ δημοσιευθῇ διὰ τῶν τύπων σύν-

τομος περίληψις τῆς ὁποίας καθυποβάλατε εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἀναφορᾶς, ἐκθέτουσα συνεπτυγμένως τὰ τρία κεφάλαια, περὶ τὰ ὅποια στρέφεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀναφορά, τὴν ἀρχὴν δηλονότι τῆς μεθόδου, τὸν σκοπὸν, τὰ ὅποια μεταχειρίζεται μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς, καὶ τὰ θαυμαστά αὐτῆς ἀποτελέσματα, ἅπερ εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῶν σωματικῶν καὶ νοερῶν δυνάμεων, ἡ ρύθμισις τῶν ἠθικῶν, διὰ τῶν ὁποίων οἱ παῖδες καθίστανται ἀγαθοὶ πολῖται, ὠφέλιμοι εἰς ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ὁμοίους...».

Τὴν μετάφρασιν ἐκ τῆς Γαλλικῆς ἐνήργησεν ὁ Ι. Κοκκῶνης, ἀπεδέχθη δ' ἡ Κυβέρνησις καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὰ σχολεῖα ὡς ἐπίσημον ὁδηγὸν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 1032 τῆς 12 'Ιουλίου 1830 διατάγματος, κατὰ τὸ ὁποῖον «τὸ μεταφρασθὲν παρὰ τῆς ἐπὶ τῆς προπαιδείας ἐπιτροπῆς ἐγχειρίδιον τοῦ Γάλλου Κυρίου Σαραζίνου, γνωριζόμενον εἰς τὸ ἐξῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου» διατάττομεν νὰ εἰσαχθῆ εἰς ὅλα τὰ κατὰ τὴν Ἐπικράτειαν ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα. Οἱ κατὰ πόλεις, κώμας καὶ χωρία ἀλληλοδιδασκτικοὶ διδάσκαλοι ὀφείλουσιν ν' ἀκολουθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὸν ὁδηγὸν τοῦτον, ἔχοντες αὐτὸν ὡς τύπον καὶ κανόνα ἀπαράβατον τοῦ καθ' ὕλην διοργανισμοῦ καὶ τοῦ περὶ τὴν διδασκαλίαν τρόπου· ἐὰν δέ τις τῶν διδασκάλων νομίζη ἀναγκαίαν τὴν κατὰ τι τροπολογίαν, χωρὶς νὰ καινοτομῆ παντελῶς, θέλει καθυποβάλλει εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰς παρατηρήσεις του, αἱ ὅποια δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἐγκαίρως μετὰ τῶν ἄλλων εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς μεθόδου».

Ἡ μετάφρασις κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ ἐν τῷ προλόγῳ αὐτῆς γινομένην δῆλωσιν ἔγινε πιστὴ καὶ κατὰ λέξιν σχεδὸν «ὄσον συγχωροῦν οἱ κανόνες τοῦ μεταφράζειν καὶ οἱ ἰδιωτισμοὶ ἐκάστης γλώσσης· καὶ φράσιν τοῦ λόγου μετεχειρίσθη ἐκείνην, ἥτις εἶναι εὐὴληπτος εἰς τοὺς μὴ παντάπασιν ἀγραμμάτους». Ἐκ τοῦ κειμένου παρελείφθησαν ὅσα ἀνεφέροντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἐτέθησαν τὰ προσαρμοζόμενα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν. Ὅπου παρέστη ἀνάγκη διὰ τὴν σαφήνειαν νὰ γίνωσι προσθῆκαι τινές, ἐλήφθησαν αὐταὶ ἐκ τοῦ ἐκδοθέντος παλαιότερον ὁδηγοῦ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, εἰς ὃν γίνονται καὶ αἱ σχε-

τικά παραπομπαί. Το ούτω δὲ διαμορφωθὲν κείμενον ἐξεδόθη εἰς ἴδιον τεῦχος ἐν Αἰγίῳ τὸ 1830 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐγχειρίδιον διὰ τ' ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, ἢ Ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ὑπὸ Σαραζίνου, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Παρισίοις Προτύπου σχολείου καὶ ἐπιστατοῦντος τὰ τοῦ τμήματος τῆς Σαίνας σχολεῖα. Πόνημα παραδεχθὲν ὑπὸ τῆς ἐταιρίας τῆς ἐπὶ τῆς στοιχειώδους διδασκαλίας καὶ ὑπὸ τοῦ πραιφέκτου τῆς Σαίνας διὰ τὰ ἐκεῖ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα. Ἐξετασθὲν δὲ καὶ ἐγκριθὲν ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῆς Προπαιδείας Ἐπιτροπῆς, καὶ κατ' ἐπίκρισιν τῆς Κυβερνήσεως μεταφρασθὲν μεθηρμωσμένον εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν, πρὸς τὸν ὁμοίωτροπον κανονισμόν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ παραρτήματος τῶν διαταγμάτων τῶν περὶ τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν κλπ.».

Ἐν ἀρχῇ ὁ ὀδηγὸς συγκρίνει τὴν συνδιδασκτικὴν πρὸς τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον καὶ ἐξαίρει τὰ μειονεκτήματα τῆς μῆς καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἄλλης. Διὰ τὴν καταστήσῃ δὲ ἐμφαντικωτέραν τὴν διαφορὰν, ἐκάστην σελίδα χωρίζει εἰς δύο στήλας, εἰς τὴν μίαν τῶν ὁποίων γράφει τὰ ἀποτελέσματα τῆς συνδιδασκτικῆς καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον:

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΑΤΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΔΑΣΚΤΙΚΗ

Εἰς τὸν τρόπον τοῦ διδάσκειν ἀτομικῶς καθένα μαθητὴν, ἂν ὁ διδάσκαλος ἔχη 60 μαθητάς, δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς 3 ὥρων διάστημα, πλειότερον καιρὸν τῶν τριῶν λεπτῶν εἰς καθένα· καὶ ἐνῶ ἐπιστατεῖ ἓνα νὰ σπουδάξῃ, οἱ λοιποὶ 59 δὲν κάμνουσι τίποτε, ἢ κάμνουσὶ τι κακῶς.

Εἰς τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον, ἂν ἡ παράδοσις εἶναι τριῶν ὥρων, καθεὶς τῶν μαθητῶν, ὅσοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, σπουδάζει τριῶν ὥρων μάθημα, τὸ ὅποιον δὲν τοῦ δίδει κανένα κόπον.

Κατὰ τὸν τρόπον τὸν συνδι-
δακτικόν, χρειάζονται διδάσκα-
λοι ἰσάριθμοι μὲ τὰς ὄσας κλά-
σεις ἤθελε σχηματίσει, καθὼς
γίνεται εἰς τὰ λύκεια καὶ εἰς τὰ
σχολεῖα τῶν Ἀδελφῶν. Ἄλλ'
ἂν δὲν θέλῃς νὰ πολυπλασιά-
σῃς τοὺς διδασκάλους, κατ' ἀ-
νάγκην πρέπει νὰ συγκατατά-
ξῃς μαθητὰς ἀνίσων δυνάμεων
εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κλάσιν.

Εἰς τὰ τελειότερα τῶν scho-
λείων τῆς παλαιᾶς μεθόδου
βλέπεις ἐπικρατοῦσαν τὴν ἀτα-
ξίαν, τὴν ἀκαθαρίαν καὶ τὴν
ἀηδίαν τῶν μαθητῶν.

Ἄλλοτε ἔπρεπεν οἱ μαθηταὶ
νὰ μένωσιν ἀκίνητοι ὀλοκλή-
ρους ὥρας, καθήμενοι μὲ σταυ-
ρωμένας τὰς χεῖρας· πρᾶγμα,
τὸ ὁποῖον εἶναι ἐναντίον τῆς
παιδικῆς φύσεως, ἣτις ἔχει

Κατὰ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν
μέθοδον, εἰς μόνος διδάσκαλος
χρειάζεται εἰς ἓν σχολεῖον, καὶ
ἕξακοσίους μαθητὰς ἔχον· αἱ
δὲ κλάσεις εἶναι πολλαπλάσιοι,
ὥστε ὁ νεοερχόμενος μαθητῆς
εὐρίσκει πάντοτε ἓν τμήμα
συγκροτούμενον ὑπὸ μαθητῶν
ἐχόντων ἴσῃν μ' αὐτὸν μάθη-
σιν· αἱ πρόοδοί του δὲν ἐμπο-
δίζονται, οὐδ' αὐτὸς ἐμποδί-
ζει ποσῶς τὰς τῶν ἄλλων.

Εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ οἱ μα-
θηταὶ διακρίνονται διὰ τὴν κα-
θαριότητα, τὴν εὐσχημοσύνην
καὶ τὴν ψυχικὴν εὐχαρίστησιν,
ἣτις λάμπει εἰς τὸ πρόσωπόν
των. Ἡ εὐταξία εἶναι ἐντελής,
ἡ εὐκοσμία εἶναι ἓν τῶν κυ-
ριωτέρων πραγμάτων εἰς τὴν
ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον καὶ
καθεὶς ἐξεύρει πόσῃ ἐπιρροὴν
δύναται νὰ ἔχῃ εἰς τὸ
ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς ὅλαι αἱ
ἕξεις αἱ ἀποκτώμεναι εἰς τὴν
παιδικὴν ἡλικίαν.

Ὁ τρόπος τῆς ἀλληλοδιδασ-
κτικῆς ἀρμόζει κάλλιον εἰς τὰ
παιδία. Δι' αὐτοῦ ὀλίγον και-
ρὸν μένουσιν εἰς μίαν ἀσκησιν
γινομένην εἰς τὰ θρανία· ἔπει-
τα κινοῦνται, διὰ νὰ ὑπάγωσι,

χρειάν κινήσεως καὶ διασκεδάσεως. Διὰ τοῦτο δὲ ἐφαίνοντο τὰ παιδιά ἀποκτῶντα σύνωρα προδιάθεσίν τινα εἰς τὰς ἀρρωστίας τῆς κεφαλῆς, τοῦ στήθους, τῆς κοιλίας κλπ.

Ἄλλοτε ἐχρειάζετό τις 4,5 ἢ 6 χρόνους διὰ νὰ μάθῃ μετὰ πολλοῦ κόπου μόλις ν' ἀναγνώσκῃ ὀλίγον, νὰ γράφῃ καὶ νὰ λογαριάζῃ· καὶ οὗτος ὁ καιρὸς ἦτο προσέτι ἀηδίας καὶ πικρίας καιρός. Τίς ἀπὸ ἡμᾶς ἐλησμόνησε τὰ ὅσα πύρινα δάκρυα ἔχυσεν ἐπάνω εἰς τὴν φυλλάδα του;

Οἱ μὴ εὐποροὶ γονεῖς δὲν ἐδύναντο νὰ πληρώνωσι διὰ

μετὰ πολλῆς εὐταξίας, νὰ σπουδάσωσιν εἰς πίνακας γύρω τοῦ διδασκῆριου· καὶ μετ' ὀλίγον νὰ ἐπιστρέψωσι πάλιν εἰς τὰ θρανία. Τοῦτο ζητεῖ καὶ ἡ παιδικὴ ἡλικία· τὸ σῶμα διὰ ν' ἀναπτυχθῆ ἔχει χρεῖαν κινήσεως, καὶ τὸ πνεῦμα χρειάζεται ψυχαγωγίαν καὶ διασκέδασιν.

Τὴν σήμερον τὸ ἥμισυ ἢ τὸ τρίτον αὐτοῦ τοῦ καιροῦ ἀρκεῖ εἰς τὰ παιδιά διὰ νὰ μάθωσι τὰ αὐτά· ἀλλὰ καλύτερον, χωρὶς ραβδισμοὺς καὶ λύπας, καὶ χωρὶς νὰ παθαίνωσι τι βλαβερὸν τῆς ὑγείας των. Ἐὰν μείνωσιν εἰς τὸ σχολεῖον ὅσον καιρὸν ἔμενον ἄλλοτε εἰς τὰ τῆς ἄλλης μεθόδου, θέλουσιν μάθῃ πλεῖοτερα καὶ θέλουσιν γενῆ ἀξιώτερα εἰς τὸ νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ χρέη τῆς τάξεως, τὴν ὁποίαν θέλουσιν λάβει ἐμβαίνοντα εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον. Δὲν θέλουσιν δὲ ζητήσῃ ν' ἀναβῶσιν ὑψηλότερα, ὡς εἶπαν τινές· διότι εἰς τὰ σχολεῖά μας δὲν τοὺς παραδίδεται ἄλλο παρὰ τὰ τῆς κοινῆς προπαιδεῖας μαθήματα.

Διὰ τῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου τὰ εἰς διδασκαλίαν ἀ-

τὴν διδασκαλίαν τῶν τέκνων των· ἔπειτα δὲν ἦσαν οὐδὲ ἀρκετὰ σχολεῖα δημόσια, διὰ νὰ διδάσκωνται τὰ παιδιά ἀμισθί. Ἐκ τούτου πολλὰ ἔμεναν ἀμαθῆ καὶ παντάπασιν ἀπαιδευτα καὶ ἀνάγωγα. Ἦτο ἡ νεολαία ὡς φυτοκομεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξήρχοντο μετέπειτα κακοὶ ἄνδρες, διὰ νὰ ὑπάγουν νὰ γεμίσωσι τὰς φυλακάς, τὰ δεσμωτήρια καὶ τὰ κάτεργα· ἐρεύνησον περὶ τούτου τὰ κατὰστικὰ τῶν ἀποφάσεων ὄλων τῶν δικαστηρίων.

παιτούμενα ἔξοδα εἶναι πολὺ ὀλιγώτερα. Εἰς τὰ Παρίσια ἔχοντες σχολεῖα ἐκ 400 μαθητῶν, καθέν τῶν ὁποίων διευθύνεται ὑπὸ ἑνὸς μόνον διδασκάλου. Ἄν ἔδιδες ἀπὸ ἓν βιβλίον εἰς καθένα μαθητὴν, ἰδοὺ εὐθύς 400 τόμοι, καὶ πολλακίς χρειάζεται εἰς πλειότερον ἀπὸ ἓνα τόμον. Τὰ βιβλία φθείρονται εἰς τὰς χεῖρας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ τοῖς διδῆς ἄλλα νέα. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ κάμνης διὰ τὸ χαρτίον, τὰς γραφίδας κλπ. Ὅπόση δαπάνη! Εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα ἓν ἀντίτυπον τῆς συλλογῆς τῶν πινάκων τῆς ἀναγνώσεως πωλεῖται 8 φράγ. (9 Φοίν. 12 λεπτά). Ἐμποροῦν ταῦτοχρόνως νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτὸ πλειότεροι τῶν 400 μαθητῶν, καὶ διαρκεῖ προσέτι καὶ πολλοὺς χρόνους· τὸ αὐτὸ ἔμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν λοιπῶν. Δὲν θέλομεν ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἀντίρρησην, τὴν ὁποῖαν ἀνθυπέβαλάν τινες, ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν ἔμποροῦν νὰ μάθωσιν εἰς τοὺς πίνακας ν' ἀναγινώσκωσιν· εἶναι τῆ ἀληθείᾳ λόγοι νηπίων. Μεταχειριζόμεθα, ἀρχίζοντες τὴν γραφήν, ἀβάκια ἀντὶ χαρτίου.

Είπαν ὅτι τὰ τῆς θρησκείας παραμελοῦνται εἰς τὰ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολεῖα.

ἐκ τούτου προέρχεται μεγίστη οἰκονομία χρηματικῆ. Ἄς μὴ εἴπωσι δὲ καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν ἐμποροῦν νὰ μάθωσι τὸ γράψιμον ἐπὶ τῶν πλακῶν γράφοντες· ἴδε τὰ πράγματα· πήγαινε εἰς τὰ σχολεῖα νὰ πληροφορηθῆς.

Εἶναι ψευδές· ἔφεραν ταύτην τὴν ἀντίρρησην, ὅτε εἶδαν ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἀναιροῦνται ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος ἐκάστης παρεδόσεως προσεύχονται οἱ μαθηταί· σπουδάζουσιν ἴδιον μάθημα χριστιανικῆς διδασκαλίας· πηγαίνουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν μετὰ τοῦ διδασκάλου τῶν τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς λοιπὰς ἑορτὰς· οἱ πίνακες τῆς κατὰ χύμα ἀναγνώσεως εἶναι συνθεμένοι ἀπὸ ρητὰ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀπὸ τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς ἱερᾶς ἱστορίας. Τὰ δὲ βιβλία τὰ εἰς χρῆσιν τῶν πλέον προχωρημένων μαθητῶν εἶναι τὰ αὐτὰ μ' ἐκεῖνα, τὰ ὅποια μεταχειρίζονται καὶ τὰ χριστιανικὰ σχολεῖα.

Μετὰ ταῦτα δίδονται ὁδηγία ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ διδασκηρίου καὶ καθορίζονται τὰ ὄργανα καὶ ἔπιπλα, ἅτινα δεόν νὰ περιλαμβάνη τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον.

Τὸ διδακτῆριον πρέπει νὰ εἶναι χαμόγειον καὶ νὰ ἔχη σχῆμα ἐπιμήκους ὀρθογωνίου τετραπλεύρου, νὰ κτίζηται δὲ εἰς παράμερον τόπον μακρὰν τῶν πολυπληθεστέρων γειτονιῶν. Τὰ παράθυρα νὰ εἶναι μεγάλα, τὸ ἐν ἄντικρυ τοῦ ἄλλου, δύο μέτρα ἄνω τοῦ ἐδάφους. Ἡ θύρα νὰ εἶναι πλησίον τοῦ βάρου, ἔνθα κάθηται ὁ διδάσκαλος, εἰς τρόπον ὥστε, χωρὶς νὰ μετατοπίζηται «νὰ φυλάσση τὴν εὐταξίαν τῶν μαθητῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων». Ἐν μέρος τῆς αὐλῆς τοῦ σχολείου πρέπει νὰ εἶναι στεγασμένον διὰ νὰ μὲνωσιν οἱ μαθηταὶ πρὶν ἀρχίσῃ ἢ παράδοσις τῶν μαθημάτων· «καὶ αὐτοῦ ἐμποροῦν νὰ μὲνωσιν ἀκινδύνως καὶ ἐκεῖνα, ὅσων αἱ κατοικίαι εἶναι μακρὰν, κατὰ τὸν τῆς ἀναπαύσεως καιρὸν». Εἰς μίαν γωνίαν τῆς αὐλῆς τοποθετεῖται πίθος ἢ βρύσις, περιέχων πόσιμον ὕδωρ διὰ τοὺς μαθητάς· ὡς πρὸς τὴν περιεκτικότητα ἐκάστης αἰθούσης διδασκαλίας ὀρίζεται, ὅτι διὰ διακοσίους μαθητάς χρειάζεται αἶθουσα $16,80 \times 7,14$.

Τὸ ἀλληλοδιδακτικὸν σχολεῖον ἔχει τὰ ἑξῆς διδακτικὰ ὄργανα:

1) Τὰ γραφεῖα ἐκ ξύλου ἐλάτης ἔχουν κεκλιμένην ἐπιφάνειαν πλάτους $0,22-0,24$ μ. Ἐκ τῶν γραφείων ἐν ἡ περισσότερα προορίζονται διὰ τοὺς ἀρχαρίους, οἵτινες χαράττου ἐπὶ τῆς ἄμμου μὲ τὸν λιχανὸν τὰ γράμματα, ὀνομάζονται δὲ διὰ τοῦτο διὰ μ μ ι α καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο πῆχεις, καρφωνομένους παραλλήλως κατὰ μῆκος αὐτῶν. Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τῶν πῆχεων τούτων ἀπλώνεται ἡ ἄμμος, ἐφ' ἧς γράφουν οἱ μαθηταί.

2) Τὰ θρανία ἐκ ξύλου δρυὸς ἔχουν πλάτος $0,19$ μ. Ἐκαστον θρανίον ἀπέχει τοῦ μὲν ἔμπροσθεν αὐτοῦ εὐρισκομένου γραφείου $0,027$ μ., τοῦ δ' ὀπισθεν $0,32$.

3) Οἱ πινακοστάται, χρησιμεύοντες πρὸς ἀνάρτησιν τῶν πρὸς ὑπαγόρευσιν ὑποδειγμάτων, ἔχουν $0,22$ μ. πλάτος καὶ $1,4$ ὕψος. Τοποθετοῦνται εἰς τὴν κορυφὴν τῶν πρώτων γραφείων ἐκάστης κλάσεως, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ καρφώνονται.

4) Οἱ τηλέγραφοι, μικραὶ σανίδες $0,22 \times 0,14$, τοποθετοῦνται ἐπὶ ράβδων. Οἱ τηλέγραφοι πρέπει νὰ εἶναι ὀλίγον ὑψηλότεροι τῶν πινακοστατῶν, πρὸ τῶν ὁποίων στήνονται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ περιστρέφονται εὐκόλως. Εἶναι ὀκτώ τὸν ἀριθμὸν, φέ-

ρουν δὲ γεγραμμένοι ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως τῆς σανίδος τὸ γράμμα Δ (ἀρχικὸν τῆς λέξεως διόρθωσον), ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης τὸν ἀριθμὸν ἐκάστης τάξεως.

5) Τὰ ἀβάκια, ἤτοι πλάκες ἐκ σχιστολίθου, ἐφ' ὧν γράφουν οἱ μαθηταὶ διὰ πλακοκονδύλου. Διὰ τὰ σβήνουν τὰ γραφόμενα ἐκάστοτε οἱ μαθηταὶ μεταχειρίζονται σπόγγον ἢ σπογγιστήρια «καμωμένα ἀπὸ οὐγίαν τσόχας (τσιμοῦσαν περιτυλιγμένην εἰς ἵαυτήν)», τὰ ὁποῖα κρέμανται ἀπὸ τοῦ τραχήλου των.

6) Τὰ ἡμικύκλια. Εἶναι τὰ σπουδαιότερα τῶν ὀργάνων, τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου. Κατασκευάζονται ἐκ ξυλίνων ραβδίων καμπυλωμένων ἢ ἐξ ἡμίσεων στεφανίων¹ ἔχουν δὲ διάμετρον 1,63 μ. Τοποθετοῦνται εἰς τὴν βάσιν τοῦ τοίχου περίξ τοῦ διδασκτικοῦ, ἀπέχουν δ' ἀλλήλων 0,32–0,64 μ. Εἰς τὸ μέσον αὐτῶν εἰς ὕψος 1,30 μ. ἐμπήγεται εἰς τὸν τοίχον πάσσαλος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κρεμάται ὁ πρὸς ἀνάγνωσιν πίναξ. Πέριξ ἐκάστου ἡμικυκλίου ἴστανται κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν κατὰ σειράν ἑννέα τὸ πολὺ μαθηταί, ἐντὸς δ' αὐτῶν ὁ πρωτόσχιλος.

7) Τὰ ὑπόκαυστα ἢ θερμάστραι. Δύο τοῦλάχιστον διὰ διδασκτικόν 300 μαθητῶν, τοποθετούμεναι εἰς ἑκατέραν τῶν κατὰ διαγώνιον ἀντικειμένων γωνιῶν τῆς αἰθούσης.

8) Ἡ τράπεζα, εἰς τὰ ἑρμάρια τῆς ὁποίας ἐνεπιτίθενται, τὰ πλακοκόνδυλα, τὸ χαρτίον, τὰ βιβλία κλπ.

9) Αἱ πινακίδες, ἤτοι μικραὶ σανίδες ἐξ ἐλάτης, διαστάσεων $0,49 \times 0,32 \times 0,09$, ἐπὶ τῶν ὁποίων κολλῶνται οἱ πίνακες τῆς ἀνάγνωσεως, τῆς ἀριθμητικῆς κλπ.

1.) Οἱ μαυροπίνακες.

11) Τὸ ὠρολόγιον.

12) Οἱ δεικται, τοὺς ὁποίους μεταχειρίζονται οἱ ἑρμηνευταὶ διὰ τὰ δεικνύουν τὰ ἀναγινωσκόμενα εἰς τὰ ἡμικύκλια. Ἔχουν μῆκος 0,65 καὶ κρέμανται διὰ λωρίου ἢ σπάγγου δεξιᾶ τῶν ἡμικυκλίων.

1. Τὰ στεφάνια, μὲ τὰ ὁποῖα δένονται τὰ ξύλα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀπαρτίζονται τὰ βαρέλια.

13) Τὰ σημεῖα, ἤτοι τὰ παράσημα τὰ διδόμενα εἰς τοὺς πρωτεύοντας κατὰ τὰς ἀσκήσεις τῶν ἡμικυκλίων μαθητᾶς. Ἀποτελοῦνται ἐκ μικρῶν σανίδων $0,10 \times 0,05$, ἐπὶ τῶν ἐποίων κολλῶνται χαρτῖα φέροντα μὲ μεγάλα στοιχεῖα τυπωμένην τὴν λέξιν «πρῶτος».

14) Τὰ πιττακῶματα ἢ ποινικὰ παράσημα. Κατασκευάζονται καὶ ταῦτα ἐκ μικρῶν σανίδων $0,22 \times 0,08$, ἐπὶ τῶν ὁποίων κολλῶνται χαρτῖα, φέροντα μὲ μεγάλα γράμματα τὰς λέξεις «ἀμελής», «φλύαρος», «φιλοπαίκτης», «ἀπειθής» κλπ. Τὰ πιττακῶματα φοροῦνται εἰς τὸν τράχηλον τοῦ μαθητοῦ τοῦ τιμωρουμένου ὑπὸ τοῦ διδασκάλου διὰ τι τῶν ἐπ' αὐτῶν ἀναγεγραμμένων παραπτωμάτων.

Ἐνθεν τῆς ἔδρας τοῦ διδασκάλου, πρὸς τὴν ὁποίαν εἶναι ἐστραμμένα ὅλα τὰ θρανία, κρεμῶνται ἐπὶ τοῦ τοίχου δύο πίνακες, ὁ πῖναξ τῆς τιμῆς καὶ ὁ μαῦρος πῖναξ τῆς ἀτιμώσεως, πρὸς δὲ καὶ τρίτος πῖναξ, φέρων μὲ μεγάλα γράμματα τὸ γνωμικὸν «εἰς τόπος διὰ καθὲν πρᾶγμα καὶ καθὲν πρᾶγμα εἰς τὸν τόπον του». Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τοίχου, ὑψηλότερον τῶν πινάκων, ἀνοίγεται θυρίς, ἐν τῇ ὁποίᾳ τίθεται εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τῆς Μεταμορφώσεως ἢ τοῦ Παντοκράτορος.

Ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι τῶν μαθητῶν τοίχου ἦσαν γραμμένα τὰ 24 γράμματα τοῦ Ἀλφαβήτου μὲ μεγάλα στοιχεῖα «κατ' εἶδος χειρογράμματος», οἱ δέκα πρῶτοι ἀριθμοὶ καὶ τὰ κυριώτερα σχήματα τῆς γραμμικῆς ἰχνογραφίας, ἵνα ἔχουν ταῦτα ὡς ὑποδείγματα οἱ μαθηταί.

Εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα διδάσκονται τὰ ἐξῆς μαθήματα, γραφή, ἀνάγνωσις, ἀριθμητικὴ, γραμματικὴ, κατήχησις, γραμμικὴ ἰχνογραφία καὶ ᾄσματα ἢ ψαλτικὴ, ἀποτελοῦνται δ' ἐξ ὀκτῶ κλάσεων, εἰς ἐκάστην τῶν ὁποίων κατατάσσονται οἱ ἔχοντες τὰς αὐτὰς περίπου γνώσεις μαθηταί, εἴτε 4 εἴτε 40, ὅπως λέγει ὁ ὀδηγός, εἶναι οὗτοι.

Πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα ἔχουν οἱ καλούμενοι «πρωτόσχοιοι», ἤτοι μαθηταί, ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ διδασκάλου μεταξὺ τῶν ἱκανωτέρων μαθητῶν, τῶν ἀνωτέρων συνή-

θως τάξεων, ἵνα διδάσκωσι τοὺς συμμαθητάς των. Οἱ πρωτόσχο-
 λοι διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς γενικοὺς πρωτοσχόλους,
 οἵτινες διοικοῦν ὁλόκληρον τὸ σχολεῖον ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ
 διδασκάλου καὶ τοὺς μερικοὺς πρωτοσχόλους, οἵτινες, ὑποκείμενοι
 εἰς τοὺς γενικοὺς, ἐποπτεύουν μίαν κλάσιν ἢ ἓν τμήμα αὐτῆς ἢ δι-
 δάσκουν εἰς τὰ θρανία, ὁπότε ὀνομάζονται πρωτόσχολοι ὑπαγο-
 ρευταί ἢ εἰς τὰ ἡμικύκλια, ὁπότε ὀνομάζονται πρωτόσχολοι ἔρμη-
 νευταί. Οἱ γενικοὶ πρωτόσχολοι εἶναι δύο διὰ κάθε μάθημα, εἰς ἕκα-
 στον δ' αὐτῶν ἀντιστοιχοῦν τρεῖς ὑπαγορευταί, ἔχοντες συμβοη-
 θοὺς ἀναλόγως πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θρανίων, καὶ ἀπροσδιόρι-
 στος ἀριθμὸς ἔρμηνευτῶν. Οἱ πρωτόσχολοι ἐναλλάσσονται εἰς τρό-
 πον ὥστε οἱ διδασκόμενοι π. μ. νὰ διδάσκουν μ. μ. καὶ οὕτω καθε-
 ξῆς: «Ὁ διδάσκαλος χρεωστῆ νὰ βάλῃ» – λέγει ὁ ὀδηγὸς – «ὄλην
 του τὴν ἐπιμέλειαν εἰς τῶν πρωτοσχόλων τὴν μόρφωσιν· τίποτ'
 ἄλλο παρ' αὐτοὺς δὲν εἶναι σπουδαιότερον οὐδ' ἀναγκαιότερον
 εἰς τὴν πρόοδον ἑνὸς σχολείου. Πρέπει λοιπὸν πρὸ τῆς παραδό-
 σεως ἢ μετὰ, νὰ λαμβάνῃ ὁ διδάσκαλος κατ' ἰδίαν τοὺς καλλιτέ-
 ρους μαθητάς του, νὰ τοὺς διδάσκῃ πᾶν ὅ,τι ἔχουν νὰ πράσσωσι,
 τὴν μέθοδον, τὴν ὁποῖαν ἔχουν νὰ ἐξακολουθῶσι, τὸ πῶς ἔχουν
 νὰ προσφέρωνται καὶ νὰ τοὺς προγυμνάξῃ εἰς τὰ μαθήματα, τὰ
 ὁποῖα μέλλουν νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς συμμαθητάς των. Ἐν ἐνί
 λόγῳ πρέπει νὰ ἔχη εἰς τὸν νοῦν του καλῶς ἐντυπωμένην τὴν ἔν-
 νοιαν ταύτην, ὅτι δίχως πρωτοσχόλους καλοὺς καὶ ἀξιούς δὲν
 εἶναι δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσῃ σχολεῖον κανὲν ἀλληλοδιδασκτικόν».

Τὸ ὥρολόγιον πρόγραμμα τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων ὠρί-
 ζετο ὡς ἑξῆς: τὴν 8 π. μ. «ἐμβαίνει ὁ διδάσκαλος καὶ οἱ γενικοὶ
 πρωτόσχολοι εἰς τὸ διδακτήριον. Γίνεται ἡ ἐξέτασις τῆς καθαριό-
 τητος τῶν μαθητῶν, τεταγμένων εἰς τὸ προαύλιον». Τὴν 8.45
 «ἐμβαίνουν οἱ πρωτόσχολοι τῆς ἡμέρας· γίνεται ἡ πρόσκλησις
 αὐτῶν». Τὴν 9 π.μ. «εἴσοδος τῶν μαθητῶν, προσευχή, πρόσκλη-
 σις». Τὴν 9.10 διδασκαλία γραφῆς. Τὴν 10 ἄρχεται ἡ ἀνάγνωσις
 «δίδεται τὸ σημεῖον εἰς τοὺς μαθητάς νὰ ἐκβῶσιν ἀπὸ τὰ θρανία
 καὶ νὰ καταταχθῶσιν εἰς κλάσεις ἀναγνώσεως. Σύστασις τῶν χορειῶν
 διὰ τὴν ἀνάγνωσιν εἰς τὰ ἡμικύκλια». Τὴν 11 ἀριθμητικὴ. Τὴν 12

«τέλος τῆς ἀριθμητικῆς. Διανομή τῶν πρωτείων. Πρόσκλησις τῶν ὑπαγορευτῶν τῆς ἀριθμητικῆς. Ἐπάνοδος εἰς τὰ θρανία. Προσευχή. Πρόσκλησις τῶν σημειωθέντων ὡς καλῶν ἢ κακῶν. Ἔξοδος». «Τρίς τῆς ἐβδομάδος οἱ μαθηταὶ τῆς Ζ' καὶ Η' τάξεως διδάσκονται γραμματικὴν. Μετὰ μεσημβρίαν τὰ μαθήματα ἄρχονται τὴν 2αν ὥραν. Τὰς 2—3 τρίς τῆς ἐβδομάδος γίνεται γραφὴ καὶ ἰχνογραφία καὶ τρίς μόνον γραφὴ. 3—4 τρίς ἀνάγνωσις καὶ ἰχνογραφία καὶ τρίς μόνον ἀνάγνωσις. 4—5 τρίς ἀριθμητικὴ καὶ τρίς χριστιανικὴ διδασκαλία. Τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς δὲν ἐδιδάσκετο εἰς πάντα τὰ σχολεῖα, ἀλλὰ μόνον εἰς ὅσα ὑπηρετοῦν διδάσκαλοι ἐκπαιδευθέντες εἰς τὸ ὀρφανοτροφεῖον τῆς Αἰγίνης, ὅπου ἐδιδάσκετο τὸ μάθημα τοῦτο. «Εἶναι εὐκολώτατον νὰ στηθῇ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου τούτου ἓν κατάρτιον ἢ ἰστός, μία χειραναβάθρα, ἓν δινηστήριον καὶ ἓν δίζυγον, διὰ ν' ἀναπτύσσωσι τὰ μέλη καὶ νὰ εὐρωστύνωσι τὸ σῶμά των τὰ παιδιά, γυμναζόμενα εἰς αὐτά».

Ἡ διδασκαλία ἐγένετο κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον, διὰ τὸν ὁποῖον καθορίζονται καὶ αἱ ἐλάχισται λεπτομέρειαι τῶν κινήσεων τῶν μαθητῶν μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε οὗτοι νὰ καθίστανται πλέον ἄψυχα ὄντα, κινούμενα καὶ ἐνεργοῦντα μηχανικῶς κατὰ τὰ διδόμενα αὐτοῖς προστάγματα.

Α'. Γραφὴ. Οἱ μαθηταὶ κατατάσσονται εἰς 8 κλάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ σ' καὶ ἡ η' διαιροῦνται ἑκατέρω εἰς δύο τμήματα.

Ὁ γενικὸς πρωτόσχολος τῆς γραφῆς, ἰστάμενος ἐπὶ τῆς θύρας τῆς αἰθούσης, δι' ἧς εἰσέρχονται οἱ μαθηταί, κτυπᾷ ἓν κτύπημα κώδωνος καὶ φωνάζει «Εἰς κλάσεις γραφῆς». Ἀμέσως τότε οἱ μὲν πρωτόσχολοι ὑπαγορευταὶ μεταβαίνουν εἰς τὰ θρανία πλησίον τῶν τηλεγράφων, τῶν ὁποίων στρέφουν τὸ πρόσωπον τὸ φέρον τὸν ἀριθμὸν τῆς κλάσεως, πρὸς τὸ μέρος ἐκ τοῦ ὁποίου ἔρχονται οἱ μαθηταί, οὗτοι δὲ κρατοῦν ὀπίσω εἰς τὴν ράχιν τὰς χεῖράς των δεμένας, βαδίζουσιν ὁμοῦ ὁ εἰς κατὰ πόδα τοῦ ἄλλου, κατὰ βῆμα χωρὶς νὰ κροτῶσι μὲ τοὺς πόδας των, καὶ ἐμβαίνουν εἰς τὰς ἰδίαις των κλάσεις γραφῆς. Καθεὶς δὲ στέκεται ἐμπρὸς εἰς ἓν ἀβάκιον, ὃν ἔστραμμένος πρὸς τὸν ὑπαγορευτὴν του καὶ προσποιούμενος, ὅτι κάμνει τὸ βῆμα, ἀλλὰ πατεῖ ἑλαφρά». Κατόπιν ὁ πρωτόσχολος

σφυρίζει ἄπαξ. Οἱ μαθηταὶ παύουν τὸ βᾶδισμα καὶ σιωποῦν. Ἐπειτα κτυπᾷ ἐν κτύπημα κώδωνος. Οἱ μὲν ὑπαγορευταὶ στρέφουν τοὺς τηλεγράφους πρὸς τὸν πρωτόσχολον εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι πρὸς αὐτὸν οἱ ἀριθμοὶ τῶν κλόσεων, οἱ δὲ μαθηταὶ στρέφονται ἐπίσης πρὸς τὸν πρωτόσχολον. Ἄλλο κτύπημα κώδωνος. Οἱ μαθηταὶ σταυρώνουν τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους, ὁ δὲ πρωτόσχολος ἐστραμμένος πρὸς αὐτοὺς ἀπαγγέλλει καθαρῶς τὴν προσευχὴν «Βασιλεῦ Οὐράνιε», μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐποίας οἱ ὑπαγορευταὶ ἀποκρίνονται διὰ τοῦ Ἄμην. Κατόπιν κρούει πάλιν τὸν κώδωνα ὁ πρωτόσχολος καὶ οἱ μαθηταὶ λύνοντες τὰς ἐσταυρωμένας χεῖράς των δένουν αὐτὰς ὀπίσω εἰς τὴν ράχιν των. Μετὰ τοῦτο ὁ πρωτόσχολος δίδει τὸ πρόσταγμα «τὰς χεῖρας ἐκτεταμένους ὀριζοντίως τὴν δεξιάν εἰς τὰ ἔμπρός, τὴν ἀριστεράν εἰς τὰ ὀπίσω». Ἀφοῦ ἐκτελέσουν τὴν προσταγὴν αὐτὴν οἱ μαθηταὶ, θέτοντες τὴν δεξιάν των ἐπὶ τοῦ ὀπισθέν των κειμένου γραφείου καὶ τὴν ἀριστεράν των ἐπὶ τοῦ ἔμπροσθεν, ὁ πρωτόσχολος κινεῖ πρῶτον μὲν τὴν χεῖρα ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω διὰ νὰ εἰσέλθουν οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ θρανία, ἔπειτα δὲ ἐκτείνει ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας πρῶτον ὀριζοντίως καὶ ἔπειτα πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ νὰ θέσουν οἱ μαθηταὶ τὰς χεῖρας ὀπισθέν των. Κατόπιν ὁ πρωτόσχολος φωνάζει «ὑπαγορευταὶ» καὶ κτυπᾷ τὸν κώδωνα. Ἀμέσως οἱ ὑπαγορευταὶ λαμβάνουν τοὺς καταλόγους τῶν μαθητῶν καὶ «χωρὶς νὰ τοὺς καλῶσιν ἐξ ὀνόματος, χωρὶς νὰ λαλῶσι ποσῶς» σημειώνουν τοὺς ἀπόντας καὶ στρέφονται πρὸς τὴν ἔδραν, ὅπου εἶναι ὁ πρωτόσχολος. Ὄταν οἱ ὑπαγορευταὶ τελειώσουν τὴν ἐργασίαν αὐτὴν, ὁ πρωτόσχολος κτυπᾷ πάλιν τὸν κώδωνα, μεθ' ὃ οὕτω πηγαίνουν πρὸ τὸ βᾶθρον, ἔχοντες ἀνὰ χεῖρας τοὺς καταλόγους καὶ λέγουν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον εἰς τὸν διδάσκαλον «κλάσις δεῖνα, παρόντες τόσοι, ἀπόντες τόσοι, ἔλοι τόσοι». Ἐπειτα ὁ πρωτόσχολος φωνάζει «τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν γονάτων» καὶ οἱ τοποθετημένοι εἰς τὸ διάμμιον γραφείου μαθηταὶ θέτουν τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν γονάτων των. Μετὰ τοῦτο, ἀφοῦ ὁ πρωτόσχολος δώσῃ τὸ πρόσταγμα «προσοχή», οἱ μαθηταὶ θέτουν τὸν λιχανὸν ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ γραφείου των. Ἐπειτα ὁ πρωτόσχολος θέτει τὴν μὲν δεξιάν του χεῖρα εἰς τὸ στόμα, τὴν δ'

ἀριστεράν εἰς τὸ ὕψος τῆς ζώνης, ὅπερ δηλοῖ ὅτι οἱ μαθηταὶ πρέπει νὰ βάλουν τὴν δεξιάν εἰς τὸ στόμα, νὰ σιαλώσουν τὰ ἄκρα τῶν δακτύλων των καὶ νὰ βάλουν τὴν ἀριστεράν των ἐπὶ τοῦ ἀβακίου τῆς πλάκος. Κατόπιν κινεῖ ὀριζοντίως τὴν χεῖρα καὶ οἱ μαθηταὶ τρίβουν μὲ τοὺς σιαλωμένους δακτύλους τῆς δεξιᾶς των τὴν πλάκα. Ὁ πρωτόσχολος ἔπειτα κρούει τὸν κώδωνα καὶ οἱ μαθηταὶ καταβιβάζουν τὰς χεῖρας εἰς τὰ γόνατά των. Ἀφοῦ δὲ γίνη τοῦτο, φωνάζει «ὑπαγορευταὶ» καὶ κρούει τὸν κώδωνα. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς αὐτῆς οἱ ὑπαγορευτοὶ «σηκώνονται, λαμβάνουσι τὰ πλακοκόνδυλα, διαβαίνουν μετὰ τῶν στοιχείων ἔμπροσθεν τῶν μαθητῶν καὶ τὰ ἀποθέτουσιν ἀνὰ ἓν μέσα εἰς τὸν ἐγγεγλυμμένον ὀχετὸν εἰς τὸ πλάγιον καθενὸς ἀβακίου». Κατόπιν κρούει πάλιν τὸν κώδωνα διὰ νὰ ἐπιστρέψουν οἱ ὑπαγορευταὶ εἰς τὰς θέσεις των.

Ἐπὶ τέλους τελειώνει ἡ ἱεροτελεστία αὐτὴ καὶ ἄρχεται τὸ μάθημα. Ὁ πρωτόσχολος φωνάζει «ὀγδὸς κλάσεως ἄρχισε». Ὁ ὑπαγορευτὴς τῆς ἡ' κλάσεως ὑπαγορεύει εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτῆς μίαν λέξιν πεντασύλλαβον, λαμβανομένην ἀπὸ τὸ ὑπόδειγμα τὸ κρεμάμενον εἰς τὸν πινακοστάτην του. Ἡ ὑπαγόρευσις γίνεται τρίς ὡς ἑξῆς: (ἔστω ἡ λέξις ματαιότατος): α) μα ται ὀ τα τος, β) μα-μα-τ-αί (ζυγόν) ται-ὀ, μὲ ὀξειαν, τ-α-τα-τ-ο-ς-τος· γ) ματαιότατος, μὲ ὀξειαν εἰς τὴν προπαραλήγουσαν. Ἄμα τελειώση αὐτός, ἀρχίζει ὁ τῆς ζ' τάξεως, ὑπαγορεύων καθ' ὅμοιον τρόπον τετρασύλλαβον λέξιν, ἔπειτα ὁ τῆς ε' μὲ δισύλλαβον, ἔπειτα ὁ τῆς δ' μὲ λέξεις μονοσυλλάβους ἢ συλλαβὰς τετραγραμμάτους (φθαλ, νους), κατόπιν ὁ τῆς γ' καὶ β' μὲ συλλαβὰς τριγραμμάτους καὶ διγραμμάτους καὶ τέλος ὁ τοῦ β' τμήματος τῆς α' μὲ ἓν γράμμα. Ὅλοι αὐτοὶ γράφουν ἐπὶ τοῦ ἀβακίου. Οἱ τοῦ α' τμήματος τῆς α' κλάσεως γράφουν διὰ τοῦ λιχανοῦ ἐπὶ τῆς ἄμμου ἓν γράμμα, οὔτινος ὑπόδειγμα δεικνύεται ὑπὸ τοῦ ὑπαγορευτοῦ ἐπὶ τινα ὥραν. Ὅταν τελειώσουν ὅλαι αἱ κλάσεις, ἀρχίζει πάλιν ἡ η' καὶ οὕτω καθεξῆς, εἰς τρόπον ὥστε εἰς ἕκαστον μάθημα νὰ γίνωνται ἕξ ὑπαγορεύσεις. Μεθ' ἑκάστην ὑπαγόρευσιν γίνεται διόρθωσις τῶν γραφέντων ὑπὸ τῶν ὑπαγορευτῶν, οἵτινες μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς στρέφουν πρὸς τὸν διδάσκαλον τὸ πρόσωπον τοῦ τηλεγράφου τὸ φέρον τὸ σημεῖον Δ

(διόρθωσον). Ὁ διδάσκαλος δίδει τὴν προσταγὴν τῆς διορθώσεως καὶ οἱ ὑπαγορευταὶ διέρχονται ὀπισθεν τῶν μαθητῶν, εἰς τὰ δεξιὰ τῶν ὁποίων σταματῶσι «διὰ νὰ διορθώσωσι τὰ γραφέντα· διορθώνουσι δὲ σύροντες γραμμὴν πλαγίαν ἐπάνω εἰς τινὰ ἄσχημα γράμματα, καὶ γράφοντες ἄλλα εἰς τὰ διάστιχα, χωρὶς νὰ κάμνωσι καμμίαν παρατήρησιν ἢ νὰ λέγωσι τίποτε πρὸς τοὺς μαθητάς».

Β' Ἀνάγνωσις. Μετὰ τὴν ἰδίαν πολὺπλοκον τυπικότητα ἄρχεται καὶ τὸ μάθημα τῆς ἀναγνώσεως. Οἱ μαθηταὶ διαιροῦνται εἰς 8 κλάσεις. Εἰς τὴν α' διδάσκεται τὸ ἀλφάβητον, εἰς τὴν β' ὁ συλλαβισμὸς διγραμμάτων συλλαβῶν, εἰς τὴν γ' τριγραμμάτων καὶ εἰς τὴν δ' τετραγραμμάτων καὶ μετὰ περισσότερα γράμματα, εἰς τὴν ε' λεξιλογία ἢ λέξεις δισύλλαβοι καὶ συνδεδεμένη ἀνάγνωσις μικρῶν προτάσεων, εἰς τὴν στ' λέξεις τρισύλλαβοι καὶ ἔπειτα προτάσεις μικραὶ διὰ τὴν συνδεδεμένην ἀνάγνωσιν, εἰς τὴν ζ' συνδεδεμένη ἀνάγνωσις πρῶτον οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων καὶ ἔπειτα γνωμικῶν, εἰς τὸ α' τμῆμα τῆς η' συνδεδεμένη ἢ κατὰ χῦμα ἀνάγνωσις εἰς πίνακας καὶ εἰς τὸ β' τμῆμα αὐτῆς ὁμοία ἀνάγνωσις εἰς βιβλία.

Ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως διεξήγετο κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον· ἐννέα τὸ πολὺ μαθηταί, ἴσης μαθήσεως, ἐτοποθετοῦντο πέριξ ἐκάστου ἡμικυκλίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πίναξ καὶ δεξιὰ αὐτοῦ ὁ πρωτόσχυλος ἐρμηνευτής. Ἀριστερὰ τοῦ πίνακος ἴστατο ὁ πρῶτος μαθητής, ἦτοι ἐκεῖνος, ὅστις ἐπρώτευσε μεταξὺ τῶν μαθητῶν ἐκάστης κλάσεως. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μαθήματος οἱ μαθηταὶ «κρατῶσι τὰς χεῖράς των ὀπίσω δεμένας καὶ ὅλοι κυττάζουσιν εἰς τὸν πίνακα». Ὄταν δοθῇ ἡ διαταγὴ ν' ἀρχίσῃ ἡ ἀνάγνωσις, ὁ ἐρμηνευτής, δεικνύων περικοπὴν τινὰ ἐκ τοῦ πίνακος μετὰ τὸν δείκτην, λέγει: «ὁ πρῶτος». Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν μαθητῶν ἀναγινώσκει τὴν ἐπιδειχθεῖσαν περικοπὴν καὶ ἂν μὲν ἀναγνώσῃ αὐτὴν καλῶς, ὁ ἐρμηνευτής δεικνύει ἄλλην περικοπὴν καὶ λέγει «ὁ δεύτερος» καὶ οὕτω καθεξῆς, ἂν ὅμως δὲν τὴν ἀναγνώσῃ καλῶς, ὁ ἐρμηνευτής δεικνύει τὴν αὐτὴν περικοπὴν καὶ λέγει ὁ «δεύτερος», ὅστις ἀναγινώσκει αὐτὴν. Ἄν τὴν ἀναγνώσῃ ὀρθῶς, ἀνταλλάσσει θέσιν μετὰ τὸν πρῶτον καὶ ἐξακολουθεῖ ἡ ἀνάγνωσις καθ' ὅμοιον τρόπον.

Γ' Ἀριθμητική. Τὸ ἡμῖσις τῆς ὥρας τῆς προωρισμένης διὰ τὴν

διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς διειτίθετο διὰ τὴν διδασκαλίαν εἰς τὰ θρανία καὶ τὸ ἕτερον ἥμισυ διὰ τὴν διδασκαλίαν εἰς τὰ ἡμικύκλια. Ἡ ἐν τοῖς θρανίοις διδασκαλία διεξήγετο ὅπως καὶ εἰς τὴν γραφὴν, ἡ δ' ἐν τοῖς ἡμικυκλίοις ὅπως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Εἰς τὴν α' κλάσιν ἐμάνθανον νὰ χαράττουν ἐπὶ τῆς ἄμμου διαφόρους ἀριθμούς, εἰς τὴν β' νὰ γράφουν διαφόρους πολυψηφίους ἀριθμούς, εἰς τὴν γ' πρόσθεσιν, εἰς τὴν δ' ἀφαίρεσιν, εἰς τὴν ε' πολλαπλασιασμόν, εἰς τὴν στ' διαίρεσιν καὶ εἰς τὴν ζ' καὶ η' προβλήματα ἐπὶ τῶν πράξεων τούτων.

Δ' Χριστιανικὴ διδασκαλία. Διὰ τὸ μάθημα τοῦτο αἱ κλάσεις διηροῦντο εἰς τρία τμήματα. Εἰς τὸ α' ἐξ αὐτῶν περιλαμβάνοντο οἱ μαθηταὶ τῶν 4 κατωτέρων τάξεων, εἰς τὸ β' οἱ τῆς ε', στ' καὶ ζ', οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς ἀντιστοίχους κλάσεις τῆς ἀναγνώσεως καὶ εἰς τὸ γ' τμήμα οἱ τῆς η' κλάσεως. Ἡ διδασκαλία ἐγένετο εἰς τὰ ἡμικύκλια. Εἰς τὸ α' τμήμα ἐδιδάσκοντο προσευχαὶ κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον· ὁ ἐρμηνευτὴς ἀπήγγελλεν ἀργὰ καὶ καθαρὰ μίαν φράσιν μικράν, ἓνα στίχον τὸ πολὺ, ἕκαστος δὲ τῶν μαθητῶν ἔλεγε μίαν λέξιν αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνετο διὰ τὴν β', γ' φράσιν καὶ οὕτω καθεξῆς. Εἰς τὸ β' τμήμα ἐδιδάσκετο τὸ μάθημα τῆς ἱερᾶς ἱστορίας ὡς ἐξῆς· ὁ ἐρμηνευτὴς ἀνεγίνωσκε πρῶτον μίαν ἐρώτησιν ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἀπαντήσεως, κατόπιν δὲ ἀπήγγελλε μόνον τὴν ἀπάντησιν. Ἐπειτα ἕκαστος μαθητῆς ἔλεγε μίαν λέξιν τῆς ἀπαντήσεως κ.ο.κ. Εἰς τὸ α' καὶ β' τμήμα μόνον οἱ ἐρμηνευταὶ εἶχον βιβλία. Εἰς τὸ γ' τμήμα εἶχον πάντες οἱ μαθηταὶ ἀνὰ ἓν βιβλίον τῆς ἱερᾶς κατηχήσεως, ἡ ὁποία ἐδιδάσκετο ὡς ἐξῆς· ὁ ἐρμηνευτὴς δεικνύων εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ πρὸς παράδοσιν τεμάχιον, προέβαλλεν εἰς τὸν πρῶτον μαθητὴν τὴν πρώτην ἐκ τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ ἀναγεγραμμένων ἐρωτήσεων, οὗτος δὲ ἔλεγε τὴν ἀπάντησιν, ἀναγινώσκων αὐτὴν ἐκ τοῦ βιβλίου. Τὴν αὐτὴν ἐρώτησιν προέβαλλε καὶ εἰς τὸν δεύτερον μαθητὴν, ὅστις ἔλεγε τὴν ἀπάντησιν κ.ο.κ. μέχρις ὅτου ἀπαντήσουν ὅλοι οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἐρώτησιν. Κατόπιν προέβαλλε δευτέραν ἐρώτησιν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἕως οὗ τελειώσῃ τὸ πρὸς παράδοσιν μάθημα. «Οἱ μαθηταὶ τῶν ὁποίων δὲν ἦλθεν ἔτι ὁ καιρὸς διὰ ν' ἀποκριθῶσι, πρέπει νὰ

ἐξακολουθῶσι καὶ αὐτοὶ λέγοντες μυστικῶς τὰ ἀπαγγελλόμενα ὑπὸ ἐκάστου τῆς χορείας των».

Ε' Γραμμική ἰχθυογραφία. Τὸ μάθημα τοῦτο ἐδιδάσκετο εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν 4 ἀνωτέρων κλάσεων τῆς γραφῆς, οἵτινες διηροῦντο πρὸς τοῦτο εἰς 8 κλάσεις, ἐγένετο δ' ἡ διδασκαλία εἴτε εἰς τὰ θρανία, εἴτε εἰς τὰ ἡμικύκλια, ἐν οἷς διήρκει $3/4$ τῆς ὥρας. Εἰς τὴν α' κλάσιν ἐμάνθανον οἱ μαθηταὶ νὰ γράφουν γραμμὰς εὐθείας, καθέτους, παραλλήλους κλπ., γωνίας καὶ νὰ διαίρουσιν γραμμὰς καὶ γωνίας. Εἰς τὴν β' ἐμάνθανον νὰ γράφουν τρίγωνα καὶ τετράπλευρα. Εἰς τὴν γ' πολύγωνα ἀκανόνιστα, τρίγωνα καὶ πολύγωνα ὅμοια. Εἰς τὴν δ' πυραμίδας καὶ πρίσματα. Εἰς τὴν ε' τὸν κύκλον καὶ τὰ κανονικὰ πολύγωνα. Εἰς τὴν στ' τὴν ἔλλειψιν, τὸν κῶνον, τὸν κύλινδρον, τὴν σφαιραν. Εἰς τὴν ζ' ἀγγεῖα, ἔκτυπα κλπ. Καὶ εἰς τὴν ἠ' προστάσεις (elevations), σχέδια, προβολὰς, εἰκόνας μηχανῶν.

Ἡ διδασκαλία ἐγένετο εἰς μὲν τὰ θρανία καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει ὑποδειγμάτων ἀναγραφομένων ἐν τῷ πίνακι, εἰς δὲ τὰ ἡμικύκλια, γράφοντος ἐκάστου μαθητοῦ ἐπὶ τοῦ μαυροπίνακος ἐν τῶν σχημάτων τῶν ἀναγραφομένων ἐν ἰδιαιτέρῳ πίνακι.

Στ' Γραμματικὴ. Εἰδικῶς τὸ μάθημα τῆς γραμματικῆς ἐδιδάσκετο μόνον εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς ζ' καὶ ἠ' κλάσεως τῆς ἀναγνώσεως, οἵτινες διηροῦντο εἰς 8 κλάσεις. Εἰς τὴν α' ἐδιδάσκετο εἰσαγωγὴ, διαίσεις τῶν γραμμάτων, ἡ ἐξ αὐτῶν σύνθεσις τῶν συλλαβῶν καὶ λέξεων, πνεύματα, τόνοι κλπ., εἰς τὴν β' ὀρισμὸς τῶν μερῶν τοῦ λόγου, εἰς τὴν γ' περὶ ἄρθρου καὶ ὀνόματος, εἰς τὴν δ' περὶ κλίσεως καὶ σχηματισμοῦ τῶν ἐπιθέτων, εἰς τὴν ε' περὶ ἀντωνυμίας, εἰς τὴν στ' περὶ ρήματος καὶ μετοχῆς, εἰς τὴν ζ' περὶ τῶν ἀκλίτων μερῶν τοῦ λόγου καὶ εἰς τὴν ἠ' γενικὰ περὶ παραγωγῆς, συνθέσεως καὶ συντάξεως. Ἡ διδασκαλία ἐγένετο ἐν τοῖς ἡμικυκλίοις εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους ἀσκήσεις. Εἰς τὴν α' ἄσκησιν ἕκαστος τῶν μαθητῶν ἀνεγίνωσκεν ἓνα ὀρισμὸν, κανόνα κλπ. Εἰς τὴν β' ὁ ἐρμηνευτὴς προέβαλλεν εἰς τοὺς μαθητὰς ἐρωτήσεις σχετικὰς μετὰ κατὰ τὴν α' ἄσκησιν ἀναγνωσθέντα, οἱ δὲ μαθηταὶ ἀπήντων, λέγοντες ὅπως ἐνεθυμοῦντο τὸ ἀναγνωσθὲν κείμενον. Εἰς τὴν γ'

ἄσκησιν «οἱ μαθηταὶ ἀσκοῦνται εἰς ἐπίτηδες ἐκλελεγμένα ποραδεύματα, ἐφαρμόζοντες τοὺς κανόνες, τοὺς ὁποίους εἰς τὰς προτέρας ἀσκήσεις ἔμαθον. Π.χ. εἰς τὴν ἀ΄ κλάσιν ὁ πρῶτος μαθητὴς γράφει ἐπὶ τοῦ μαυροπίνακος, ὑπαγορεύοντος τοῦ ἐρμηνευτοῦ, μίαν λέξιν καὶ ἀπαγγέλλει αὐτὴν λέγων· «δεσπότης» π.χ., μία λέξις. Ὁ δεῦτερος μαθητὴς λέγει «δε», μία συλλαβὴ βραχεῖα, ἀπὸ ἓν σύμφωνον μόνον καὶ ἓν φωνῆεν βραχύ. Ὁ τρίτος λέγει «σπο», δευτέρα συλλαβὴ βραχεῖα ἀπὸ δύο σύμφωνα ἀχώριστα καὶ ἓν φωνῆεν βραχύ μὲ ὀξεῖαν. Ὁ τέταρτος λέγει «της», τρίτη συλλαβὴ μακρὰ μὲ μόνον σύμφωνον εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος καὶ μὲ φωνῆεν μακρὸν εἰς τὸ μέσον. Ὁ πέμπτος «της» λήγουσα μακρὰ. Ὁ κατόπιν «σπο» παραλήγουσα μὲ τόνον ὀξεῖαν, διότι ὅταν ἡ λήγουσα εἶναι μακρὰ, βάλλεται ὀξεῖα εἰς τὴν παραλήγουσαν. Ὁ κατόπιν «δε» προπαραλήγουσα· δὲν ἔχει πνεῦμα, διότι ἡ λέξις δὲν ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν, οὐδ' ἀπὸ ρ. Μετὰ ταῦτα ὁ ἐρμηνευτὴς ὑπαγορεύει ἄλλην λέξιν εἰς γραφὴν καὶ ἐξακολουθοῦσιν οἱ μαθηταὶ πράσσοντες τὰ ὅμοια».

Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου εἶναι ἡ ἐξαφάνισις παντὸς ἵχνους πρωτοβουλίας τῶν μαθητῶν, ἐνεργούντων μόνον κατ' ἐπιταγὴν καὶ συμφῶνως πρὸς αὐστηρῶς τυπικότητος κανόνας, ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ συσσωρευσις εἰς τὸν ἐγκέφαλον αὐτῶν πλήθους νεκρῶν γνώσεων ἀναφομοιώτων. Τὸ σχολεῖον ἦτο ξένον πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ μαθητοῦ καὶ ὁ μαθητὴς ξένος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ σχολείου. Ἐν τούτοις ἡ πρωταρχικὴ βάσις, τὸ κύτταρον τῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου, δὲν εἶναι παράλογος, ὁμοιάζει πρὸς τὴν κεντρικὴν ἰδέαν τῆς ἤδη ἐφαρμοζομένης μεθόδου τοῦ σχολείου ἐργασίας. Ἔχουν κοινὰ γνωρίσματα ὅτι ὁ διδάσκαλος παίξει δευτερεύοντα ρόλον ἐν τῷ σχολείῳ καὶ ὅτι τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ σχολείου πίπτει ἐπὶ τῆς ἐργασίας τῶν μαθητῶν. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ μὲν ἀλληλοδιδασκατικὴ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς κατήντησε τὸν διδάσκαλον ἀδρανὲς στοιχείον, τὸ ὁποῖον παρεχώρησε τὸν ρόλον του εἰς τοὺς πρωτοσχόλους, καὶ τὸν μαθητὴν νεκρὰν μηχανήν, τὸ δὲ σχολεῖον ἐργασίας θέλει τὸν διδάσκαλον καθοδηγητὴν καὶ τὸν μαθητὴν ζωντανὸν ὄργανισμὸν,

αί ψυχικαί καί διανοητικαί δυνάμεις τοῦ ὁποῖου ἀναπτύσσονται ἐλευθέρως καί δρῶσιν ἄνευ περιρισμῶν.

Ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ὁ παιδαγωγός Σπ. Μωραΐτης εἰς τὸν λόγον του τὸν ἐκφωτηθέντα τὴν 17 Ἰουνίου 1875 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐξετάσεων τοῦ ἐν Ἀθήναις παιδαγωγείου, ἐχαρακτήριζεν αὐτὴν ὡς ἐξῆς: «Τὸ Λαγκαστριανὸν σχολεῖον ἦτο ἀπόπειρα λύσεως τοῦ προβλήματος «πῶς δύναται εἰς διδάσκαλος, ἄνευ βλάβης τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας, διπλάσιον ἢ πολλαπλάσιον ἀριθμὸν παιδῶν ἀπὸ ὅσους ἀναθέτει τις εἰς ἓνα συνήθως διδάσκαλον συγχρόνως νὰ διδάσκη... Τοῦτο τὸ πρόβλημα λύεται ὑπὸ τοῦ Λαγκαστέρου καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἀπλούστατα. Αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ καταλαμβάνουσι τὴν θέσιν τῶν ἐλλειπόντων διδασκάλων παρὰ τοῖς συμμαθηταῖς αὐτῶν καὶ οὕτως ὁ εἰς διδάσκαλος πολλαπλασιάζεται. Ἄλλὰ τοῦτο πάλιν εἶναι δυνατόν, καθόσον τὸ σχολεῖον γίνεται διδασκαλικὸν ἐργοστάσιον· ὁ διδάσκαλος εἶναι ἐν τῷ σχολείῳ τούτῳ ὁ ἐργοστασιάρχης, οἱ πρωτόσχολοι εἶναι οἱ μηχανικοὶ καὶ οἱ μαθηταὶ εἶναι αἱ ἐργαζόμεναι μηχαναί. Ἐντεῦθεν θεωρουμένη ἔχει ἡ ὀργάνωσις αὕτη κατὰ δελεαστικόν, τὸ πᾶν προχωρεῖ, ὅταν τὸ τῶν τροχῶν σύστημα ἐνταθῆ καὶ λάβῃ τὸν πρῶτον ὠθισμὸν, ἐν μεγίστῃ τάξει καὶ ἀκριβείᾳ. Ὁ διδάσκαλος ἀφ' ὑψηλοῦ ἰφορᾷ τὸ πᾶν. Οἱ πρωτόσχολοι προδεικνύουσι καὶ παραδίδουσιν. Οἱ μαθηταὶ ἀπομιμοῦνται καὶ ἀποκρίνονται εὐθύς. Εἰς συριγμὸς ἢ κωδωνοκρουσία ὄρκει νὰ μεταστήσῃ τὴν μηχανήν, ἐν παράγγελμα τῶν πρωτοσχόλων ἀρκεῖ νὰ κινήσῃ πάλιν τοὺς τροχοὺς τῆς μηχανῆς καὶ τὸ πᾶν προχωρεῖ πάλιν ἡσυχῶς ἐργαζόμενον. Οὐδεὶς δισταγμὸς. Οἱ παῖδες μανθάνουσι καὶ ἐν τοιούτοις σχολείοις νὰ ἀναγινώσκωσι, νὰ γράφωσι καὶ νὰ ἀριθμῶσιν ἐπίσης καλῶς, ἐπίσης ἀπταιστως, ὅπως καὶ ἐν ἄλλοις. Ἐπὶ τούτῳ ἔρχεται καὶ συντελεῖ καὶ ἡ παρομοίως κανονισμένη πειθαρχία. Ἐκατοντάδες παῖδων ἀσχολοῦνται συγχρόνως ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν ἑνὸς μόνου διδασκάλου, πάντες μανθάνουσιν, οὐδεὶς ἀργεῖ, οὐδεὶς ἐνοχλεῖ τὸν πλησίον, οὐδεὶς ἀσχολεῖται περὶ ἀλλότρια. Τὸ ἔργον τῆς μαθήσεως προβαίνει ἀσφαλῶς, ἀδιακόπως, ἀνενοχλήτως. Ἄλλὰ ἀκριβέστερον θεωρούμενον τὸ πρᾶγμα, οὐδὲν ἄλλο εἶναι τοῦτο παρὰ

μηχανισμός τις στιλπνός. Τὸ πρόβλημα ἐλύθη, ἀλλ' οὐχὶ ἄνευ βλάβης τοῦ σκοποῦ. Διότι οὗτος εἶναι διττός· ὕλικός καὶ εἰδικός. Ὁ Λαγκαστριανὸς μηχανισμὸς ἐπαρκεῖ μὲν εἰς τὸν ὕλικὸν σκοπὸν, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸν εἰδικόν. Τὸ ἐξωτερικὸν ὕλικόν μέρος τῆς διδασκαλίας εἶναι προσφορὰ τινων γνώσεων καὶ ἐξῆων, τὸ δὲ ἐσωτερικόν, τὸ ἠθικόν, εἶναι ὁμαλὴ ἀνάπτυξις, εὐθέτησις καὶ κράτυνσις πασῶν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Ὑπάρχουν μαθήματα ἢ μέρη μαθημάτων, εἰς τὰ ὅποια μᾶλλον τὸ πρῶτον, ἄλλα δὲ εἰς τὰ ἑποῖα μᾶλλον τὸ δεύτερον ἔχει χρεῖαν μείζονος ἐπιστάσεως. Ἄλλ' ἐν πάσῃ διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ ἔχη τις καὶ τὰ δύο ὑπ' ὄψιν. Καὶ ἡ δεινότης τοῦ διδασκάλου φανερὰ γίνεται κατὰ τὸν σύμμετρον καὶ διηνεκῆ συνδυασμὸν ἀμφοτέρων, ὅπερ διὰ τοῦτο ὠνόμασαν διδασκαλίαν πλάττουσαν καὶ παιδεύουσαν. Καὶ μόνῃ ἡ θεωρία αὕτη καταψηφίζει τοῦ Λαγκαστριανισμοῦ. Ὁ Λαγκάστερος ἀρκεῖται ἐπιτυχᾶνων τοῦ ὕλικου σκοποῦ, τοῦ εὐκολωτέρου καὶ μόνου πρὸς τὴν ὄψιν προσβάλλοντος. Καὶ τοῦτο κατορθώνει διὰ καλῶς κατηρτισμένου μηχανισμοῦ. Ὅτι κατ' αὐτὸν τὰ μαθήματα ἐκείνα, εἰς τὰ ὅποια κυρίως ὁ εἰδικὸς σκοπὸς ἐπικρατεῖ, ἐπισκοτίζονται, τὰ δὲ τὸν ὕλικὸν σκοπὸν κυρίως ἐπιδιώκοντα ἀναδεικνύονται (ὅπως ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν) εἶναι φυσικὴ ἀκολουθία τῆς τοιαύτης διοργανώσεως. Οὐχὶ ἄλλως ἔχει τὸ τῆς ἀγωγῆς. Καὶ αὕτη ἔχει δύο φάσεις· ἡ ἐξωτερικὴ, δηλαδή, εὐταξία ἐν πάσῃ ἐργασίᾳ, ἀκριβὴς καὶ ἡρεμὸς συνέργεια πάντων, ὀξεῖα πειθαρχία εἰς τὸ πρόσταγμα, δύναται νὰ κατορθωθῇ διὰ μηχανικῶν μέσων. Ταῦτα εἶναι ἴδια τῶν στρατιωτικῶν καὶ ὁ Λαγκάστερος μετεχειρίσθη αὐτὰ ἐπιδεξιῶς εἰς τὰ σχολεῖα. Ἄλλ' ἡ Γερμανικὴ σχολειολογία ἀπαιτεῖ κᾶτι περισσότερον. Διδασκολία καὶ ἀγωγή, ἀμφοτέρα πρέπει ὡς μέρη τῆς παιδείας νὰ παιδεύωσιν. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν κατορθοῦται διὰ μηχανικῶν μέσων, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν μόνον εἰς διδασκαλον καὶ παιδευτὴν εὐπαιδευτον. Τὸ Λαγκαστριανὸν σχολεῖον ὀφείλει τὸ κλέος του εἰς τὴν ἀσθένειάν του, εἰς τὸν μηχανισμὸν· ἡ νομιζομένη φωτεινὴ αὐτοῦ πλευρὰ εἶναι τῶντι ἡ σκοτεινὴ. Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος δὲν ἔχει τι ἀγαθόν, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, ὥστε νὰ δύναται θεωρη-

τικῶς νὰ παραβάλληται πρὸς ἄλλας, ἀλλὰ πρὸς τὰς περιστάσεις εἶναι χρήσιμος. Εἶναι ein Nothbehelf, ὡς λέγουσιν οἱ Γερμανοί, ἐν ἀνάγκῃ καταφύγιον διὰ τὴν ἑλλιπὴν διδασκάλων ἢ διὰ τὴν πενίαν τοῦ λαοῦ».

Ἐξετάσεις. Ἄνὰ ἕξ ἐβδομάδας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους οἱ μαθηταὶ ὑπεβάλλοντο εἰς ἐξετάσεις ὑπὸ τοῦ διδασκάλου εἰς τὴν διδασθεῖσαν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὕλην ἐξ ἐκάστου μαθήματος. Ὁ εὐδοκιμῶν κατὰ τὰς ἐξετάσεις ταύτας μαθητῆς προήγεται εἰς τὴν ἀμέσως ἀνωτέραν κλάσιν. Συνεπῶς ἦτο δυνατόν εἰς μαθητῆς ἐντὸς χρονικοῦ διαστήματος 48 ἐβδομάδων νὰ διέλθῃ καὶ τὰς ὀκτῶ κλάσεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ προαγωγή ἐγένετο κατὰ μάθημα. Ἦδύνατο λοιπὸν εἰς μαθητῆς νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν 8ην π.χ. κλάσιν διὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ εἰς τὴν 7ην διὰ τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν γραφὴν κλπ.

Τὴν 1 Αὐγούστου ἐκάστου ἔτους ἐνηργοῦντο δημόσιοι ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ἀπενέμοντο καὶ τὰ βραβεῖα. «Εἰς τὰς ἐξετάσεις ταύτας παρευρίσκονται οἱ μαθηταὶ ὅλοι εὐπρεπῶς ἐνδεδυμένοι, οἱ ἐπίτροποι καὶ κτίτορες τοῦ σχολείου, αἱ τοπικαὶ ἀρχαί, οἱ συγγενεῖς τῶν μαθητῶν, καὶ ὅσοι τῶν πολιτῶν καλεσθῶσι διὰ γραμματίου ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων καὶ τῶν διδασκάλων. Τὸ σχολεῖον ἢ ἡ αὐλὴ αὐτοῦ, ὅπου μέλλουν νὰ γίνωσιν αἱ ἐξετάσεις καὶ ἡ διανομὴ τῶν βραβείων στολιζέται μὲ δάφνας καὶ μυρσίνας· εἰς δὲ τὰ περίεξ κρεμάζονται τὰ ἰχνογραφήματα τῶν μαθητῶν, καὶ ἐπιτηδειγμαὶ γραψιμάτων, ὅσα κριθῶσιν ὠραιότερα, φέροντα ἕκαστον αὐτῶν τὸ ὄνομα καὶ ἐπώνυμον τοῦ ποιήσαντος. Εἰς τὸν τόπον τῶν ἐξετάσεων στήνεται κατὰ μίαν τῶν μικροτέρων πλευρῶν αὐτοῦ ἐν κατάστρωμα ὑψηλόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ καθέδρα τοῦ διδασκάλου, προεδρεύοντος τῆς ὁμηγύρευς ἐκείνης· δεξιόθεν δὲ θέτονται τὰ διὰ τὰς ἀρχὰς καθίσματα καὶ τοὺς ἐφόρους καὶ κτίτορας τοῦ σχολείου, καὶ ἀριστερόθεν τὰ διὰ τοὺς βραβευθέντας μαθητάς· οἱ δὲ θεαταὶ κάθηνται χωριστὰ τῶν μαθητῶν. Ἀφοῦ συμπληρωθῇ ἡ ὁμηγυρία, ὁ διδάσκαλος κάμνει ἐνῶρξιν τῶν ἐξετάσεων, ἐκφω-

1. Διάτ. τῆς 12 Ἰουλίου 1830.

ῶν λογίδριον πρόσφορον εἰς τὸν προκείμενον σκοπόν, δι' ὃν συνήλθον. Εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου δίδει τὸ σημεῖον (ἐν κτύπημα κώδωνος) διὰ τὰ ἀνασταθῶσιν οἱ μαθηταὶ εἰς προσευχὴν. Ἐκ δὲ τῶν μαθητευομένων τὴν μουσικὴν οἱ εὐφωνότεροι συμπάλλουσι καθ' ἓνα χορὸν τὸ «Βασιλεῦ Οὐράνιε Παράκλητε»· μετὰ τὴν τελείωσιν τῆς προσευχῆς ὁ διδάσκαλος καθίζει τοὺς μαθητὰς εἰς τοὺς τόπους των διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου καὶ ἀρχίζει τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ καταλόγου.

Πρὸ τῶν γενικῶν τούτων ἐξετάσεων ἐνηργοῦντο κατὰ τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τοῦ Ἰουλίου ἄλλαι, προκριματικαὶ οὕτως εἰπεῖν ἐξετάσεις, εἰς ἃς παρίσταντο, ἐκτὸς τοῦ διδασκάλου, οἱ ἔφοροι τοῦ σχολείου, ὁ διοικητὴς τοῦ τόπου καὶ τινες τῶν δημογερόντων. Οἱ πρωτεύοντες κατ' αὐτὰς ἀνεγράφοντο εἰς ἰδιαίτερον κατάλογον, ὅστις ἀνεγινώσκετο εἰς ἐπήκοον πάντων πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν γενικῶν ἐξετάσεων.

Εἰς τὰς γενικὰς ἐξετάσεις ἀπενέμοντο καὶ τὰ «βραβεύματα», ἅτινα ἦσαν δύο εἰδῶν, τὰ βραβεῖα καὶ αἱ ἔγγραφοι ἀποδείξεις εὐδοκιμήσεως. Καὶ τὰ μὲν βραβεῖα συνίσταντο διὰ μὲν τὴν ἱερὰν Κατήχησιν εἰς στέφανον ἐκ κλάδων βαίων, καὶ τι θρησκευτικὸν βιβλίον, διὰ τὴν φρόνησιν εἰς στέφανον ἐκ κλάδου ἐλαίας καὶ ἐν ἀντίτυπον τοῦ Εὐαγγελίου ἐν μεταφράσει καὶ διὰ τὴν παιδείαν εἰς στέφανον δάφνης καὶ ἐν ἀντίτυπον τῆς ἱερᾶς Κατηχήσεως, αἱ δὲ ἔγγραφοι ἀποδείξεις εὐδοκιμήσεως ἦσαν δύο εἰδῶν· ἡ «προσέγγισις βραβεῖου», ἣτις συνίστατο εἰς ἀπόδειξιν ἔγγραφον, ὑπογεγραμμένην ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν ἐφόρων καὶ ἐσφραγισμένην μὲ τὰς σφραγίδας αὐτῶν, καὶ ἡ «δευτεροβάθμιος προσέγγισις», ἣτις συνίστατο εἰς δημόσιον ἔπαινον.

Παιδονομικὰ μέσα. Ὁ διδάσκαλος, οἱ πρωτόσχολοὶ καὶ οἱ ἑρμηνευταὶ ἐπέβλεπον τὴν εὐταξίαν τῶν μαθητῶν. Οἱ ὑποπίπτοντες εἰς παραπτώματα ἐτιμωροῦντο ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναλόγως πρὸς τὴν βαρύτητα αὐτῶν. Ποιναὶ ὠρίζοντο αἱ ἑξῆς· 1) ὑποβιβασμὸς τῆς σειρᾶς εἰς τὰς περὶ τὰ ἡμικύκλια χορείας, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ ὑποβιβασμὸς κατὰ κλάσιν, 2) ποινικὸν παράσημον, φορούμενον εἰς τὸν τράχηλον τοῦ διαπράξαντος τὸ σφάλμα, ὅπερ ἀνεγράφετο ἐπὶ τοῦ παρασήμου. Τὰ παραπτώματα, δι' ἃ ἐτιμωρεῖτο ὁ μαθητὴς μὲ ποι-

νικόν παράσημον, ἦσαν ἑπτὰ, εἰς ἕκαστον συνεπῶς παράσημον ἐπεγράφετο μία τῶν ἀντιστοιχῶν λέξεων «φλύαρος, ρυπαρός, παρήκοος, ὄκηρὸς ἢ ἀμελής, φιλοπαίκτης, ψεύστης, διεστραμμένος». Διὰ νὰ κάμνωσιν ὁμοῦς τοῦτα ἐντύπωσιν εἰς τοὺς μαθητάς, πρέπει σπανίως νὰ τὰ μεταχειρίζεται ὁ διδάσκαλος· 3) κατεδικάζετο ὁ μαθητὴς νὰ ἴσταται ἐπὶ τοῦ βάρθρου ὀρθίος μὲ τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς τὸν τοῖχον, 4) ἀντιγραφὴ ὠρισμένων τεμαχίων, 5) καταγραφὴ εἰς τὸν μελανὸν πίνακα τῆς ἀτιμώσεως, κρεμάμενον πλησίον τοῦ βάρθρου.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι διὰ τὰ βαρέα ἀμαρτήματα προεβλέπετο ἡ σύστασις ἐιδικοῦ δικαστηρίου, ἀποτελουμένου ἐκ μαθητῶν, τὸ ὁποῖον ἐπελαμβάνετο τῆς ἐκδικάσεως αὐτῶν. «Εἰς τὰ βαρέα ἀμαρτήματα εἶναι πρέπον προσέτι νὰ συνεθίζωνται τὰ παιδιά νὰ συστήνωσιν ἐν εἶδος κληρωτοῦ ἢ αἰρετοῦ δικαστηρίου, τὸ ὁποῖον συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς πρωτοσχόλους, ἀπὸ τινὰς τῶν μαθητῶν καὶ ἀπὸ τὸν διδάσκαλον. Ὁ γενικὸς πρωτόσχιλος ἐγκαλεῖ ἐκθέτων τὸ ἀμάρτημα· μετὰ τοῦτο ἀκούεται ἡ ἀπολογία τοῦ ἐγκαλουμένου, ὅστις τιμωρεῖται μὲ τὴν ποινήν, εἰς τὴν ὁποίαν θέλει καταδικασθῆ ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου, ἂν κριθῆ ἔνοχος». Τὸ σύστημα αὐτό, ἡ παιδαγωγικὴ σημασία τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξαρθῆ, θὰ ἦτο εὐχρῆς ἔργον, ἂν εἰσῆγετο ἔστω καὶ τώρα παρ' ἡμῖν. Δειλὴν προσπάθειαν πρὸς καθιέρωσιν αὐτοῦ ἀποτελοῦν τὰ ὑπὸ τῶν μαθητικῶν κοινοτήτων συνιστώμενα μαθητικὰ δικαστήρια. Ἄλλ' εἰς πολὺ ὀλίγα σχολεῖα λειτουργοῦν μαθητικαὶ κοινοότητες καὶ εἰς ἐλάχιστα ἐξ αὐτῶν τὰ μαθητικὰ δικαστήρια.

Διδακτικὸν προσωπικόν. Τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν τῶν ἀλληλοδιδακτικῶν σχολείων ἐλαμβάνετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ προτύπου τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοίτων ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας οἱ μέλλοντες ν' ἀσκήσουν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου. Τὰ μαθήματα ἐν τῷ σχολεῖῳ τῆς Αἰγίνης ἐπανελαμβάνοντο τετράκις τοῦ ἔτους, ἦτοι τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου, Ἀπριλίου, Ἰουλίου καὶ Ὀκτωβρίου. Διὰ νὰ ἐγγραφῆ τις εἰς αὐτὸ ἔπρεπε 1) νὰ ἔχη ἡλικίαν ἀνωτέραν τῶν 19 ἐτῶν, 2) «δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ ἐξεύρη τὸ ἀναγινώσκειν ἐλευθέρως καὶ γράφειν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχη

κάποιαν ιδέαν και τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, χωρὶς τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκφρασθῆ εἰς τὴν λαλουμένην ὀρθῶς καὶ τινας ἄλλας γνώσεις προσέτι βοηθητικὰς εἰς τὸ νὰ πράσση καλῶς τὰ τοῦ ἐπαγγέλματός του καὶ ἐπωφελῶς», καὶ 3) νὰ προσαγάγουν πιστοποιητικὰ τοῦ διοικητοῦ ἢ τῶν δημογερόντων περὶ τῆς χρηστῆς καὶ σώφρονος διαγωγῆς των. Μετὰ τὸ πέρας τῆς φοιτήσεως ὑφίσταντο ἐξέτασιν, κατὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἐλάμβανον πτυχίον τριῶν βαθμῶν. Πρώτου βαθμοῦ πτυχίον ἐλάμβανον ὅσοι, ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, ἐγνώριζον α) γραμματικὴν Ἑλληνικὴν, τεχνολογικὴν καὶ ὀρθογραφικὴν θεωρίαν καὶ πρᾶξιν, συντακτικὸν τοὺς γενικοὺς κανόνας, νὰ ἐννοοῦν καλῶς τοὺς παλαιοὺς λογογράφους καὶ νὰ γράφουν τὴν λαλουμένην γλῶσσαν, β) ἀριθμητικὴν. Θεωρίαν καὶ πρᾶξιν τῆς ἀπλῆς ἀριθμητικῆς, περιλαμβανοῦσης τὰ κλάσματα, τὸ δεκαδικὸν σύστημα καὶ τὰ περὶ μεθόδων, γ) γεωμετρίαν. Τὰς στοιχειωδεστάτας γνώσεις, ὅσαι ἀπαιτοῦνται εἰς τὴν διάκρισιν καὶ γραφὴν τῶν γραμμῶν, τῶν ἐπιφανειῶν, καὶ τῶν στερεῶν καὶ εἰς τὴν χωρομετρίαν, δ) γεωγραφίαν. Τὰς γενικὰς διαιρέσεις τῆς ὑδρογείου σφαίρας, τοὺς ἐπισημοτέρους ποταμούς, τὰ ὄρη καὶ τὰς θαλάσσας, τὰς ἐπικρατείας τῆς Εὐρώπης, τοὺς ἐπισημοτέρους λαοὺς καὶ τὰ κυριώτερα φυσικὰ προϊόντα, τὴν γεωγραφίαν τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, τὰ ὄρια καὶ τὰς ἐπαρχίας τῆς σημερινῆς, ε) ἱστορίαν. Ἱερᾶς ἱστορίας σύνοψιν, γενικωτάτας ιδέας περὶ ἱστορίας καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἰδίως, ἱερὰν κατήχησιν καὶ καλλιγραφίαν.

Δευτέρου βαθμοῦ ἐλάμβανον, ὅσοι ἐγνώριζον, α) ἐκ τῆς γραμματικῆς, τεχνολογικὸν καὶ ὀρθογραφικὸν κατὰ κανόνας, ὀλίγας ιδέας τοῦ συντακτικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, εἶχον ἱκανὴν κατὰληψιν, ὥστε νὰ ἐξηγῶσι συγγραφεῖς Ἑλλήνας τοὺς εὐληπτοτέρους καὶ νὰ γράφωσιν ὀρθῶς τὴν λαλουμένην, β) ἀριθμητικὴν, ὡς οἱ τοῦ α' βαθμοῦ, γ) ἐκ τῆς γεωμετρίας τὰς ὀνομασίας τῶν γραμμῶν, ἐπιφανειῶν καὶ στερεῶν, δ) ἐκ τῆς γεωγραφίας διαιρέσιν τῶν μερῶν τῆς γῆς καὶ τὴν τοπικὴν γεωγραφίαν τῆς Ἑλλάδος, ὡς οἱ τοῦ Α'.

1. Διάτ. 12 Ἰουλ. 1830.

ε) Ιστορίαν και κατήχησιν ὡς οἱ τοῦ Α' καὶ στ) τῆς καλλιγραφίας τοὺς γενικοὺς κανόνας.

Τρίτου βαθμοῦ πτυχίον ἐλάμβανον, ὅσοι ἐγνώριζον α) τὸ τεχνολογεῖν καὶ ὀρθογράφειν ἱκανῶς κατὰ πρᾶξιν καὶ ἐννοεῖν τὴν γλῶσσαν τοῦ Εὐαγγελίου, β) τῆς ἀριθμητικῆς τὰ 4 ἀπλᾶ πάθη, τοὺς συμμιγεῖς ἀριθμοὺς καὶ φιλήν θεωρίαν τῶν δεκαδικῶν, γ) κατήχησιν καὶ ἱερὰν ἱστορίαν, δ) τὰ κυριώτερα τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ε) γεωγραφικὰς γνώσεις γενικὰς καὶ περὶ τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος ἰδιαιτέρως, καὶ στ) καλλιγραφίαν κατὰ πρᾶξιν.

Οἱ λαμβάνοντες κατωτέρου βαθμοῦ πτυχίον ἠδύναντο νὰ προσέλθουν εἰς νέας ἐξετάσεις πρὸς βελτίωσιν αὐτοῦ.

Πενιχροτάτης μορφώσεως νέοι, μετὰ τρίμηνον μόλις ἀτελεστάτην ἐκπαίδευσιν, ἐχειροτονοῦντο διδάσκαλοι καὶ ἀνελάμβανον τὴν μόρφωσιν τῶν μαθητῶν. Μὲ τοιαύτας συνθήκας εὐκόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ τις τίνα ἀποτελέσματα ἔδιδον τὰ σχολεῖα. Καὶ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ τοιοῦτοι διδάσκαλοι ἦσαν οἱ καλύτεροι τότε. Ὑπῆρχον καὶ οἱ μὴ μετεκπαιδευθέντες, οἱ ὅποιοι ἦσαν πολὺ χειρότεροι. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῆται εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκετο ἡ χώρα. Ὁ καπνὸς τῶν ὄπλων δὲν εἶχεν ἀκόμη διαλυθῆ. Τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων ἦσαν ἀκόμη ἄταφα. Ἡ γῆ ἦτο ἀκαλλιέργητος ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Πεῖνα καὶ δυστυχία ἐβασίλευον ἐπὶ τῶν ἑρειπίων. Ἄν λοιπὸν ἀπολύτως ἐξεταζομένη ἡ κατάστασις τῆς ἐκπαιδεύσεως ἦτο μηδαμινή, ἂν συσχετισθῇ μὲ τὴν τότε γενικὴν κατάστασιν τοῦ Κράτους, δεικνύει ὅτι, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν λοιπὴν κοινωνικὴν ζωὴν, ἡ ἐκπαίδευσις εὐρίσκετο εἰς καλυτέραν μοῖραν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἐλαττωματικῆς μορφώσεως οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης φαίνεται, ὅτι καὶ ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς παραστάσεως ἦσαν καθυστερημένοι. Τοῦλάχιστον ἀπὸ μίαν παράγραφον τοῦ διατάγματος τοῦ 1830 περὶ τῶν χρεῶν τῶν διδασκάλων προκύπτει, ὅτι οὗτοι δὲν ἔδιδον καὶ μεγάλην σημασίαν εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐμφανίσεώς των. «Καὶ ὁ ἐξωτερικὸς σχηματισμὸς τοῦ διδασκάλου—λέγει ἡ διάταξις—δὲν πρέπει νὰ παραμελῆται ἢ ἐνδυμασία του θέλει εἶσθαι ἀπλή, καθαρὰ καὶ σεμνοπρεπῆς. Δὲν πρέπει λ.χ. νὰ φαίνεται ὁ διδάσκαλος ποτὲ εἰς τὸ σχολεῖον φορῶν τὸ νυκτικόν

κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἢ ὦν γυμνοπόδης ἢ ἀνομαλλιάρης ἢ ἐκβραχιονισμένος καὶ χωρὶς ἐξωφόριον· δὲν πρέπει οὐδὲ νὰ τραβᾷ καπνὸν μέσα εἰς τὸ διδακτήριον, οὐδὲ νὰ φέρῃ μέσα εἰς αὐτὸ τὸν σκύλλον ἢ τὸν γάτον του ἢ ἄλλου εἶδους ζῶα... Μετὰ μεγάλης προσοχῆς πρέπει ν' ἀποφεύγῃ τὰ συναναστροφὰς τὰς ἀπρεπεῖς, τὰ καφενεῖα, τὰ καπηλεῖα, τὰ σφαιριστήρια καὶ πᾶν ἄλλο ἐναντίον εἰς τὸ σεμνοπρεπὲς τοῦ ἐπαγγέλματός του...»).

Ἐφορεία σχολείων. Παρ' ἐκάστῳ ἀλληλοδιδασκτικῷ σχολεῖῳ ὑφίστατο ἔφορεία ¹, εἰς ἣν ἀντίθετο ἢ μέριμνα διὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ, ἢ προμήθεια τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ, βιβλίων, ἀβρακίων κλπ. Ἐκ περιτροπῆς καθ' ἑβδομάδα ἕκαστος τῶν ἐφόρων παρευρίσκετο καθημερινῶς εἰς τὴν παράδοσιν τῶν μαθημάτων καὶ ἐσημεῖωνε τὰς παρατηρήσεις του περὶ τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν μαθητῶν, τὰς ὁποῖας κατὰ τριμηνίαν ὑπέβαλλεν ἢ ἔφορεία εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Παιδείσεως Γραμματεῖαν. Οἱ ἔφοροι εἶχον δικαίωμα νὰ παρίστανται κατὰ τὰς ἐξετάσεις καὶ νὰ ἐπιβλέπουν τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τοῦ κανονισμοῦ.

Ἵποχρεωτικὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα δὲν ἦτο ὑποχρεωτικὴ, παρείχετο ὁμως δωρεάν. Τὰ βιβλία καὶ τὰ εἶδη τῆς γραφικῆς ὕλης ἀνήκον εἰς τὸ σχολεῖον, παρὰ τοῦ ὁποῦ ἐλάμβανον ταῦτα οἱ μαθηταί. Ὁ ὁδηγὸς σχετικῶς γράφει: «Σημείωσε ὅτι τὰ χρειαζόμενα εἰς γραφὴν κατὰ μῆνα εἰς πᾶν σχολεῖον ἀλληλοδιδασκτικόν, λογαριαζόμενα κατ' ἀναλογίαν τῶν φοιτῶντων εἰς αὐτὸ μαθητῶν, εἶναι τὰ ἑξῆς· ὁ καθεὶς τῶν γραφόντων μαθητῶν καταλύει 4 γραφίδας καὶ 6 κόλλας χαρτίου κατὰ μῆνα. Εἰς σχολεῖον ἑκατὸν μαθητῶν τὸ $\frac{1}{5}$ περίπου γράφουσιν ἐπὶ χαρτίου εἰς τὰς κλάσεις 7 καὶ 8. Χρειαζέται λοιπὸν κατὰ μῆνα ὁ διδάσκαλος, ὁ ἔχων 100 μαθητὰς εἰς τὸ σχολεῖόν του, 80 γραφίδας καὶ 120 κόλλας χαρτίου ἢ 130 ὁμοῦ μὲ τοὺς μηνιαίους καταλόγους τῆς προσκλήσεως. Μελάνης ἡμίσειαν περίπου ὀκᾶν· (οἱ διδάσκαλοι ἐμποροῦν νὰ κατασκευάζωσι μελάνην πρὸς χρῆσιν τοῦ σχολεῖου, βάλλοντες ἐκ νεροῦ βροχίνου ἢ ποταμίου δράμια

1. Διατ. 11 Μαΐου 1830.

1000, κικιδίων χονδροκοπανισμένων δράμ. 100, χαλκάνθης (βι-
 τριολίου) δρ. 50, κομμιδίου άραβικοῦ ἢ καὶ έντοπίου τῆς κερα-
 σιαῖς δρ. 50, όλα αὐτὰ διαλυόμενα μέσα εἰς τὸ νερόν, ἀφήνονται ἐξ
 ἡμέρας εἰς τὸν ἥλιον ἢ ἐπάνω εἰς θερμὴν στάκτην). Πλακοκόνδυλα
 περίπου 100 (ένα τὸν μῆνα διὰ καθένα μαθητῆν). Ἀβάκια χρειά-
 ζονται 85 περίπου δι' ἑκατὸν μαθητάς, ὑποθετομένων 15 τῶν ἐλ-
 λειπόντων καὶ τῶν γραφόντων ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ταῦτα δὲ τὰ ἀβά-
 κια πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ τὰ ἔχωμεν ἡμεῖς, διὰ τὸ δυσπόριστον,
 προσηλωμένα ἐπὶ τῶν γραφείων· οὕτω διαρκοῦσι πολλοὺς χρόνους.
 Ἐκ δὲ τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἀναγινώσκουσιν οἱ τοῦ β' τμήμα-
 τος τῆς 8 κλάσεως, χρειάζονται εἰς τοὺς 100 μαθητάς 8 ὅμοια ἢ 24
 ἐκ τριῶν εἰδῶν διαφόρων. Προσευχητάρια 6, ἐξαρκοῦντα εἰς 42—54
 μαθητάς, ἱερᾶς ἱστορίας 5—6 ὁμοίως, κατηχήσεως 10—15 τὸ πολὺ
 διὰ τοὺς τῆς 8 κλάσεως. Ταῦτα δὲ ὁμοῦ μὲ τοὺς ἀναγκαίους πίνακας
 χορηγεῖ ἡ Κυβέρνησις ἡμῶν εἰς τοὺς ζητῶντας αὐτὰ διὰ τῶν ἐπι-
 τρόπων τοῦ σχολείου καὶ τῶν διοικητῶν παρὰ τῆς Γραμματείας
 τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.
 Κονδυλοφόροι φθείρονται 4 τὸν μῆνα (εἰς τοὺς 100 μαθητάς). Κρα-
 τοκονδύλων μία δωδεκάς εἰς καθέν ἡμικύκλιον. Ἄμμου λεπτῆς 3
 ὀκάδας. Παρεκτός τῶν πρὸς πορισμὸν τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων,
 χρειάζεται ἔτι ὁ διδάσκαλος κατὰ μῆνα 6-7 φοίνικας, εἰς τοὺς 100
 μαθητάς, πρὸς πληρωμὴν τῶν ἐνσήμων. Τὰ δὲ πληρωνόμενα διὰ
 τὰ ἔνσημα ταῦτα ἤθελον ἀναβαίνει εἰς μεγαλυτέραν ποσότητα, ἂν
 οἱ μαθηταὶ δὲν ἐξηγόραζον τὴν ποινήν τινων σφαλμάτων, δίδον-
 τες τὰ σημεῖα τῶν βραβεύσεών των· παίρνονται δὲ οὕτως ὀπίσω
 τὰ ἡμίση τῶν ἐνσήμων. Ὅλα ταῦτα τὰ ἐξοδα εἰς τὰ δημόσια καὶ
 κοινὰ σχολεῖα δὲν ἐμποροῦν νὰ εἶναι εἰς βάρος τοῦ διδασκάλου,
 ἀλλ' οἱ ἐπίτροποι πρέπει νὰ τοῦ προμηθεύωσιν αὐτὰ ὅπως κρίνω-
 σιν εὐλόγον· δηλ. ἢ πρέπει αὐτοῖ νὰ χορηγῶσιν εἰς τὸν διδάσκα-
 λον τὰ ἄνω ρηθέντα ἀναγκαῖα πράγματα, ἢ νὰ τοῦ μετρῶσι
 κατὰ μῆνα τὸ ἀναγκαῖον ἀργύριον, διὰ νὰ πορίζηται αὐτὰ ἐκεῖνος.
 Ἴσως ἦτο καλὸν νὰ συνεισφέρωσι πρὸς τοῦτο οἱ εὐποροὶ γονεῖς
 καθ' ἑβδομάδα 5 ἢ 10 λεπτά, ὅταν οἱ πόροι τοῦ σχολείου εἴεν ἀρ-
 κῶσιν. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται συνεισφοραὶ, καθὼς καὶ πᾶσα ἄλλη, μὴ

ἀνήκουσα εἰς τὰ χρέη τοῦ διδασκάλου, πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἐγγράφου διαταγῆς τῶν ἐπιτρόπων ἢ ἐφόρων τοῦ σχολείου, τοῦχο-κολλουμένης εἰς τὸ διδακτῆριον».

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἀπόφοιτοι τῶν διδασκαλείων ηὔξανον, καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος ὑπεχώρησεν πρὸ τῆς συνδιδασκτικῆς. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε κατὰ πολὺ καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ 1895 εἰσαχθεὶς θεσμὸς τῶν μονίμων ἐπιθεωρητῶν, οἵτινες κατὰ τὰς ἐπιθεωρήσεις των καὶ δι' ἐγκυκλίων διαταγῶν παρεῖχον ὁδηγίαν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων. Ἐπίσης συνετέλεσεν ἡ δημιουργηθεῖσα παιδαγωγικὴ κίνησις μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐξ Εὐρώπης τῶν ἀποσταλέντων κατὰ τὸ 1883 δι' εὐρυτέρας σπουδᾶς ὑπὸ τοῦ Κράτους, οἵτινες κατέλαβον τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου καὶ τὰς διευθύνσεις τῶν διδασκαλείων καὶ διὰ συγγραμμάτων, συνεδρίων κλπ. ἐπέβαλον τὴν νέαν μέθοδον. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς, τὰ ἀποτελέσματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δὲν ἦσαν καλύτερα. Ὁ δογματισμὸς, ὁ παπαγαλισμὸς, ἡ μετάδοσις ξηρῶν γνώσεων ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς διδασκαλίας. Πολὺ βραδύτερον, ἀπὸ τοῦ 1910, ἤρχισε νὰ εἰσέρχεται νέον πνεῦμα εἰς τὴν διδασκαλίαν. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος πρῶτον καὶ κατόπιν, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1917, οἱ παιδαγωγοὶ Γληνὸς καὶ Δελμοῦζος ἔδωκαν νέον ρυθμὸν εἰς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν ἐζωντάνευσαν καὶ κατέστησαν πραγματικὰ μορφωτικὸν ὄργανον. Λόγω τῆς διαφόρου προελεύσεως τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων δὲν δυνάμεθα καὶ τώρα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἐν αὐτοῖς διδασκαλία γίνεται γενικῶς κατὰ τὴν ἀποτελεσματικωτέραν μέθοδον. Εἶναι ὁμως βέβαιον ὅτι ἐβελτιώθη αἰσθητότατα. Ἡ Ἐρβαρτιανὴ μέθοδος ἤρχισεν ἤδη νὰ γίνεται παλαιά. Εἰς πλεῖστα σχολεῖα ἐφαρμόζεται ἡ μέθοδος τοῦ σχολείου ἐργασίας, ἡ ὁποία διδάσκεται εἰς τὰ διδασκαλεῖα, εἰς τὴν ὁποίαν ὁδηγοῦσι τοὺς διδασκάλους οἱ ἐπιθεωρηταὶ καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἔχουν ἐκδοθῆ ἄρκετὰ συγγράμματα.

ΠΑΙΔΟΝΟΜΙΑ

Παιδονομικά μέσα δὲν ὤρισεν ὁ νόμος τοῦ 1834, ἐφαρμοζομένων τῶν ὑπὸ τοῦ Ὁδηγοῦ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ὀρισθέντων. Μόνον ἀόριστως λέγει ἐν ἄρθρῳ 19, ὅτι ὁ διδάσκαλος ἔχει ἐντὸς τῆς σχολῆς ἀπεριόριστον τὴν ἐπιτήρησιν τῶν μαθητῶν καὶ δ. καίωμα ν' ἀνταμείβῃ καὶ τιμωρῇ ἀναλόγως. Κυριαρχοῦσαν θέσιν μεταξὺ αὐτῶν εἶχεν ἡ μαστίγωσις καὶ ὁ ραβδισμός, τῶν ἐπιοίων ἐγένετο τόση χρῆσις, ὥστε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἠναγκάσθη δι' ἐπανειλημμένων διαταγῶν τοῦ ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν. Οὕτω διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 13408 τῆς 16 Δεκεμβρίου 1848 διέτασσε· «Μετὰ μεγίστης δυσφορίας πληροφορούμεθα, ἔτι τινὲς τῶν διδασκάλων, παραβαίνοντες τὰ καθήκοντά των καὶ παρεκτρέπομενοι τοῦ προορισμοῦ των, μεταχειρίζονται κατὰ τῶν μαθητῶν τὴν ράβδον καὶ τὰς μαστιγώσεις ἀντὶ τοῦ παραιναιτικοῦ λόγου... Ὁ τρόπος οὗτος ὅλως βάρβαρος καὶ κατάλληλος μᾶλλον εἰς ἀπομέρωσιν παρά εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῆς καρδίας καὶ ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας τῆς νεολαίας, ἐνῶ ἐξ ἑνὸς μέρους προδίδει τὴν ἀναγωγίαν τοῦ διδάσκοντος, ἀφ' ἑτέρου ἀφήνει εἰς τὴν εὐπλαστον καὶ ὑγρὰν νεότητα τοῦ διδασκομένου βαθείας ἐντυπώσεις, ἐξ ὧν γεννᾶται εἰς αὐτοὺς ἀκούσιός τις καὶ οὕτως εἰπεῖν αὐτόματος ἀπομίμησις τῆς τραχύτητος τοῦ διδασκάλου... Τὸν τοιοῦτον θεωροῦντες ὡς ἀνίκανον τοῦ διευθύνειν διὰ τοῦ λόγου τὴν λογικὴν τῆς νεολαίας ἀνάπτυξιν θέλομεν τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν διδασκαλικὴν του θέσιν καὶ προκαλεῖ τὴν παντελῆ παῦσίν του». Ἄλλη ἐγκύκλιος, ὑπ' ἀριθ. 11503 τῆς 22 Νοεμβρίου 1854, ἐπαναλαμβάνουσα τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ποινῆς τῶν ραβδισμῶν καὶ μαστιγώσεων, τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ κτηνώδη προσβολὴν κατὰ τοῦ παιδίου, ἐπὶ τοῦ «σωματίου τοῦ ὁποίου πολλάκις τὰ ἴχνη τῆς ὀπανθρώπου αὐτῶν καταφορᾶς παραμένουσιν ἀνεξίτηλα», καθορίζει τὰς ἐπιβλητέας εἰς τοὺς μαθητὰς ποινάς, ἧτοι τὴν γονυκλισίαν, τὴν πολύωρον ἀιάγνωσιν, τὴν διὰ προσηρημένου μαυροπίνακος ἔκθεσιν, τὴν ὀσιτίαν ἢ ὀλιγοσιτίαν καὶ τὴν φυλάκισιν». Σχετικῶς μὲ τὴν ποινὴν τῆς ὀσιτίας φαίνεται ὅτι ἐγένετο κατάχρησις· διὰ τοῦτο τὸ Ὑπουργεῖον ἐξέ-

δωκε τὴν ὑπ' ἀριθ. 2270 τῆς 20 Μαρτίου 1867 ἐγκύκλιον, δι' ἧς συνίστα ὅπως γίνηται χρήσις τῆς ποινῆς ταύτης σπανίως καὶ μετὰ κρίσεως καὶ οὐδέποτε ὑπὲρ τὴν μίαν ὥραν «διότι πολλοὶ ἀφήνουσιν ἀπανθρώπως τὰ ἀθῶα ταῦτα πλάσματα χωρὶς τροφῆς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐσθίωντες ἐνίοτε αὐτοὶ ἐνώπιον αὐτῶν, χωρὶς νὰ συλλογίζωνται ὁποῖαν ὀλεθρίαν ἐπιρροὴν ἔχει ἐπὶ τῆς ὑγείας τῶν παιδίων ἢ τοιαύτη ἀσ.τία». Ἄλλ' ἡ συνήθεια τῶν ραβδισμῶν δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἐξαλειφθῇ. Μία ἐγκύκλιος τῆς 22 Μαρτίου 1884 ὑπ' ἀριθ. 2031, ἐκφράζουσα τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Ὑπουργείου διὰ τὸς τοιαύτας παρεκτροπὰς τῶν διδασκάλων ὀρίζει, ὅτι θὰ τιμωρηθῇ αὐστηρότατα πᾶς διδάσκαλος, ὅστις ἐπιλανθανόμενος τῶν καθηκόντων τῆς διὰ πατρικῆς στοργῆς καὶ τῆς διδασκαλικῆς πειθοῦς ποδηγετήσεως τῶν εἰς αὐτοὺς ἐμπειπιστευμένων παιδῶν, ἐκτρέπεται εἰς τοιαύτας βιαιότητας καὶ φέρεται πρὸς αὐτοὺς βαρβάρως». Δὲ νὰ καταστήσῃ δὲ μᾶλλον αἰσθητὴν τὴν τιμωρίαν εἰς τὸν διδάσκαλον ἀπειλεῖ, ὅτι διὰ τὴν τιμωρίαν του θὰ συντάσσεται εἰδικὴ ἀπόφασις, ἣ τις θὰ δημοσιεῖται διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ραβδισμῶν καὶ μαστιγώσεων οἱ τότε διδάσκαλοι μετεχειρίζοντο καὶ ἄλλα βαρβαρώτερα μέσα. Εἰς ἕξ αὐτῶν ἀπελύθη τῆς ὑπηρεσίας διὰ τοῦ ἀπὸ 18 Δεκεμβρίου 1884 διατάγματος, διότι, κατὰ τὴν συνοδεύουσαν τὸ διάταγμα τοῦτο εἰδικὴν ἔκθεσιν πρὸς τὸν Βασιλέα, «ἐπέβαλε τρισὶ τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως, ἐν ἧ διδάσκει, τὴν ποινὴν τοῦ ἐμπτυσμοῦ ὑπὸ τῶν συμμαθητῶν αὐτῶν· οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μὴ ἄρκεσθεις εἰς τὴν ἀπλήν τοιαύτης βδελυρᾶς ποινῆς ἐπιβολήν, ἐπεστάει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ταύτης, παρακελευόμενος τοῖς μαθηταῖς τὸν ἐμπτυσμὸν καὶ τιμωρήσας ἕνα τούτων, ὀκνήσαντα νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν προσταγὴν του».

Ἐννοεῖται ὅτι αἱ περιπτώσεις τῆς ἐπιβολῆς τοσοῦτων βαρβάρων ποινῶν ἦσαν σπάνιαι. Συνήθως ἐτιμωροῦντο οἱ μαθηταὶ μὲ νηστείαν, γυμνάσιμα, ἢ, ἐν περιπτώσει βαρυτέρου παραπτώματος, γονάτισμα μὲ τεταμέναις πρὸς τὰ ἄνω τὰς χεῖρας, ἀντιγραφὴν, περιορισμὸν ἐντὸς τῆς αἰθούσης τῆς διδασκαλίας μετὰ τὸ μάθημα, ἐπιβρόδυσιν ἐξόδου ἐκ τοῦ σχολείου, ἀποστήθισιν τεμαχίου ἐκ τι-

νος βιβλίου κλπ. Αί αὐταί δὲ ποιναὶ ἐπιβάλλονται καὶ σήμερον εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Κατὰ τὸ ἄρθρ. 19 τοῦ νόμου τοῦ 1834 «ἕκαστος διδάσκαλος εἶναι ὑπεύθυνος περὶ τῆς κοσμιότητος καὶ εὐταξίας τοῦ σχολείου του καὶ χρεωστεῖ νὰ ἐπαγρυπνῇ εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ χρηστοθήειαν τῶν μαθητῶν του». Βραδύτερον διὰ τοῦ «κανονισμοῦ τῶν χρεῶν τῶν ἐπιστατῶν καὶ ὑπηρετῶν», κυρωθέντος διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1333 τῆς 12 Μαρτίου 1856 Ὑπουργικῆς ἀποφάσεως, δικαίωμα ἐπιβλέψεως ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητῶν καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ σχολείου ἐχορηγήθη καὶ εἰς τοὺς ἐπιστάτας τῶν σχολείων, οἵτινες ὑπεχρεοῦντο νὰ καταγγέλλουν εἰς τὸν διευθυντὴν πᾶσαν παρεκτροπὴν τῶν μαθητῶν καὶ νὰ φροντίζουν «περὶ τῆς ἀκριβοῦς καὶ ἀπροσωπολήπτου ἐκτελέσεως τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς μαθητὰς ποινῶν κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν διάρκειαν αὐτῶν». Τοῦ τοιοῦτου ὅμως δικαιώματος ἕκαμον οὐχὶ σπανίως κατάχρησιν οἱ ἐπιστάται, οἵτινες ἐχρηματίζοντο παρὰ τῶν μαθητῶν διὰ νὰ μὴ καταγγέλλωσιν αὐτοὺς καὶ τοιουτοτρόπως συνέβαλλον ἀντὶ τῆς διαπαιδαγωγήσεως μᾶλλον εἰς τὴν διαφθορὰν αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο ἀνέλαβον τὴν ἐπιβλεψὴν τῶν μαθητῶν αὐτοὶ οἱ διδάσκαλοι, ὡς καὶ μέχρι σήμερον γίνεται.

ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΜΑΘΗΤΩΝ

Συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρ. 56 τοῦ νόμου 1834 εἰς τὸ τέλος ἐκάστης ἑξαμηνίας οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλωνται εἰς ἐξετάσεις, ἐνεργουμένας δημοσίᾳ ἐνώπιον ἐπιτροπῶν εἰδικῶν δι' ἕκαστον τῶν σχολείων, ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καταρτιζομένων. Μία δὲ ἐγκύκλιος τῆς 28 Ἰανουαρίου 1835 ὑπ' ἀριθ. 7538 καθώρισε τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας τῶν ἐξετάσεων τούτων. Κατ' αὐτὴν ἡ ἐξέτασις πρέπει νὰ συνίσταται εἰς δύο· «πρῶτον εἰς τὸ νὰ ἀποδώσῃ ὁ διδάσκαλος λόγον εἰς τὸν δῆμον περὶ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας, περὶ τῶν παραδιδομένων μαθημάτων καὶ τῶν προόδων τῶν μαθητῶν του εἰς τὸ παρελθὸν ἑξάμηνον, καὶ δεύτερον εἰς τὸ νὰ πληροφορήσῃ τοὺς παρόντας διὰ τῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ὥραν τῶν ἐξε-

τάσεων διδομένων πρακτικῶν δειγμάτων περί τῆς ὀρθῆς καὶ δικαίας κρίσεώς του, καὶ ἐπομένως εἰς τὸ νὰ βραβεύσῃ ἢ ἐπιτροπῇ τοὺς ἀριστεύσαντας». Πρὸ τῶν ἐξετάσεων ὁ διδάσκαλος ᾤφειλε νὰ ὀμιλήσῃ περί τῆς γενικῆς καταστάσεως τοῦ σχολείου καὶ νὰ κάμῃ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς ἐξετάσεις. Φαίνεται ὅμως ὅτι εἰς τὸν λόγον των τοῦτον οἱ διδάσκαλοι ἔδιδον πομπῶδη τόνον καὶ παρεξέτρεποντο εἰς θέματα ἄσχετα πρὸς τὸ σχολεῖον καὶ διὰ τοῦτο προεκλήθη ἡ ἀπὸ 25 Μαΐου 1856 ὑπ' ἀριθ. 2841 ἐγκύκλιος, κατὰ τὴν ὁποίαν «αἱ ἐξ ἔθους προσλαλιαὶ τῶν διδασκάλων πρέπει νὰ εἶναι συντομώταται χωρὶς πανηγυρικῆς καὶ ἐκτὸς τοῦ προκειμένου ἐπιδείξεως, νὰ περιστρέφονται δὲ εἰς ἀπλοῦν μόνον ἀπολογισμὸν τῶν γεγονότων χωρὶς περιαιτολογίας». Μετὰ ταῦτα ὁ διδάσκαλος ἤρχιζε νὰ γυμνάζῃ καὶ νὰ ἐρωτᾷ τοὺς μαθητὰς κατὰ χοροὺς καὶ ἰδιαιτέρως, «διὰ νὰ ἴδωσιν αἱ παρόντες τὸν ἐδικὸν του τρόπον καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ διδάσκειν, καὶ νὰ πληροφορηθῶσιν, ὅτι ἡ ἰκανότης καὶ ἀξίότης τῶν μαθητῶν συμφωνεῖ μὲ τὸν περὶ αὐτῆς λόγον του». Τὰ μέλη τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, ἃτινα ἔπρεπε νὰ λαμβάνωνται ἐκ τῶν νοημονεστέρων τοῦ δήμου, «συμπεριλαμβανομένου ἀείποτε καὶ τινος τῶν εὐπαιδευτοτέρων κληρικῶν», ὡς καὶ οἰοσδήποτε ἐκ τῶν παρόντων εἰς τὰς ἐξετάσεις ἰδιωτῶν ἠδύνατο ν' ἀπευθύνουν ἐρωτήσεις πρὸς τοὺς μαθητὰς, οὐχὶ ὅμως ἀπ' εὐθείας πρὸς αὐτοὺς, ἀλλὰ διὰ τοῦ διδασκάλου, «διότι ἀπεδείχθη πόσον θορυβοῦσι τοὺς μαθητὰς αἱ ἐξ ἀπροόπτου αὐταὶ ἐρωτήσεις». Μετὰ τὴν ἐξέτασιν ἐγένετο ἕκθεσις τῶν καλλιγραφικῶν δειγμάτων τῶν μαθητῶν, τὰ ὁποῖα ἀντιπαρεβάλλοντο πρὸς τὰ τῆς προηγουμένης ἑξαμηνίας «ὥστε ν' ἀποδεικνύηται ἡ ἐν διαστήματι τοῦ ἔτους προκοπὴ τῶν μαθητῶν». Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐξετάσεων διενέμοντο εἰς τοὺς ἀριστεύσαντας μαθητὰς τὰ βραβεῖα, ἃτινα συνίσταντο εἰς διάφορα βιβλία, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θρησκευτικά. Ἐκτὸς δὲ τῶν βραβείων τῆς ἐπιδόσεως, ἀπενέμετο εἰς τὸν φρονιμώτερον καὶ «δημόσιον βραβεῖον σωφροσύνης καὶ εὐταξίας ἕνεκα». Αἱ ἐξεταστικαὶ ἐπιτροπαὶ εἶχον ὑποχρέωσιν νὰ ἐξακριβῶνουν τὴν πρόσδον τῶν μαθητῶν ἐκάστου σχολείου καὶ νὰ ὑποβάλλουν περὶ αὐτῆς ἕκθεσιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Ἄλλ' «ἐπειδὴ οἱ μὲν γονεῖς, παραδίδοντες

εἰς χεῖρας τοῦ διὰ δημοσίου κύρους διδάσκοντος διδασκάλου τὰ τέκνα των, δίκαιον ἔχουσι νὰ ἀπαιτήσωσι παρ' αὐτοῦ νὰ ἐπιτρέψη ὁ παῖς εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τίμιος ἄνθρωπος, ἢ δὲ πολιτεία ἐπίσης νὰ ἴδῃ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ἀγαθὸν πολίτην, οἱ κύριοι Νομάρχαι καὶ ἑπαρχοί, καθὼς καὶ τὰ μέλη τῶν ἐπιτροπῶν, θέλουσιν ἐρευνᾶ μετ' ἐπιστάσις, ἐὰν σὺν τῇ διανοητικῇ ἀναπτύξει, διεμορφώθη συγχρόνως ἢ τε καρδιά καὶ τὸ ἦθος τοῦ νέου, καθότι δὲν ἀγνοεῖται, ὅτι τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν δὲν παρακολουθεῖ ἀείποτε ἡ ἀρετὴ, ἄνευ τῆς ὁποίας πᾶσα μάθησις εἶναι ὀλεθρία».

Τὸ σύστημα τοῦτο τῶν ἐξετάσεων ἴσχυσε μέχρι τοῦ 1892. Τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι διάφορον ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ξηρὸν καὶ ἐπιδεικτικόν.

Τὴν 5 Μαΐου 1892 ἐξεδόθη διάταγμα, δι' οὗ ἐκανονίζοντο τὰ τῶν ἐξετάσεων ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολείοις. Κατ' αὐτὸ αἱ ἐξετάσεις ἐνηργοῦντο ἐνώπιον πενταμελοῦς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, μέλη τῆς ὁποίας ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ ἦσαν ὁ λογιώτερος τῶν ἐφημερίων καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου τοῦ τόπου, ἐγίνοντο δὲ δις τοῦ ἔτους, χειμεριναί, τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Φεβρουαρίου καὶ θεριναί, τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Ἰουνίου. Αἱ ἐξετάσεις ἤρχοντο ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης τάξεως, ἐγίνοντο δὲ διὰ κλήρου ἀνὰ τετράδας. Οἱ μαθηταὶ ἐζητάζοντο εἰς τὰ θρησκευτικά, τὰ ἑλληνικά, τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν φυσικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φυσικὴν καὶ χημείαν. Τὰ ἀποτελέσματα ἐξεδίδοντο ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν μελῶν τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐξετάσεων ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ διενέμοντο τὰ ἐνδεικτικά καὶ τὰ ἀπολυτήρια καὶ ἀπενέμοντο τὰ βραβεῖα καὶ οἱ ἔπαινοι. Κατ' αὐτὴν ἐξεφώνει τὸν πανηγυρικὸν ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου, ἐψάλλοντο διάφορα ἄσματα καὶ ἐξετελοῦντο γυμναστικαὶ ἀσκήσεις.

Οἱ μαθηταὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἠδύναντο, ἐφ' ὅσον ἠυδοκίμου κατὰ τὰς ἐξετάσεις, νὰ προάγωνται ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους. Κατὰ πρῶτον

ώριστη, ὅτι «διαρκοῦντος τοῦ σχολικοῦ ἔτους δὲν ἐπιτρέπεται προαγωγή οὔτε ὑποβιβασμὸς μαθητοῦ ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν», διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Αὐγούστου 1896 διατάγματος, τὸ ὁποῖον ὥρισεν ἄλλως τὸν τρόπον τῶν ἐξετάσεων. Κατ' αὐτὸ αἱ ἐξετάσεις ἐγίνοντο μόνον ἅπασι τοῦ ἔτους, τὸ πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Ἰουλίου. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἐξεδίδοντο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ βαθμοῦ τῶν ἐξετάσεων καὶ τοῦ μέσου ὄρου τριῶν βαθμῶν, ἀντιπροσωπευόντων τὴν πρόοδον τοῦ μαθητοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους. Κατὰ τὰς ἐξετάσεις παρίστατο καὶ ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν σχολείων καὶ τὰ μέλη τῆς ἐπιθεωρητικῆς ἐπιτροπῆς, οἵτινες ὅμως δὲν εἶχον δικαίωμα βαθμολογίας.

Τὸ διάταγμα τοῦ 1896 κατηργήθη διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 3 Αὐγούστου 1912, τὸ ὁποῖον, τροποποιηθὲν μεταγενεστέρως διὰ τῶν ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου 1915, 6 Ὀκτωβρίου 1917 καὶ 25 Ἀπριλίου 1922 διαταγμάτων, καθώρισεν ὡς ἐξῆς τὰ τῆς προαγωγῆς τῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων: Πλὴν τῆς καθ' ἡμέραν προφορικῆς δοκιμασίας, ἐγίνοντο τρεῖς γραπταὶ ἐξετάσεις, μία πρὸ τῶν ἑορτῶν τῶν Χριστουγέννων, μία πρὸ τοῦ Πάσχα καὶ μία πρὸ τῶν θερινῶν διακοπῶν. Οἱ μαθηταὶ τῶν μὲν πέντε κατωτέρων τάξεων ἐξητάζοντο εἰς τὰ μαθηματικά καὶ ἑλληνικά, οἱ δὲ τῆς ἑκτῆς εἰς πάντα τὰ μαθήματα. Ὁ μέσος ὄρος τῶν βαθμῶν τῶν τριῶν ἐξετάσεων ἀπετέλει τὸν γενικὸν βαθμὸν τοῦ μαθητοῦ, ἔστις προήγετο, ἐφ' ἔσον οὗτος ἦτο τοῦλάχιστον καλῶς. Μετὰ τὴν τρίτην ἐξέτασιν ἐτελεῖτο ἑορτὴ διαρκοῦσα εἰς μὲν τὰ μονοτάξια καὶ διτάξια σχολεῖα ἐπὶ μίαν ἡμέραν, εἰς δὲ τὰ πολυτάξια ἐπὶ δύο ἡμέρας, καθ' ἣν ἀνεκοινοῦντο τ' ἀποτελέσματα καὶ ἐγένετο ἐπίδειξις τῆς προόδου τῶν μαθητῶν.

Ἡδὴ ἰσχύει τὸ ἀπὸ 18 Ν)βρίου 1929, τὸ ὁποῖον κατήργησε τὸ ἀνωτέρω διάταγμα τοῦ 1912. Κατ' αὐτὸ τῶν μὲν μαθητῶν τῶν τεσσάρων κατωτέρων τάξεων τ' ἀποτελέσματα ἐκδίδονται ὡς ἐξῆς: ἀνὰ δῆμιον ὁ διδάσκαλος ἐκάστης τάξεως θέτει τὴν βαθμολογίαν ἐν ἐκάστῳ μαθηματι, ἐξαγομένην ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν δοκιμασίας καὶ τῶν γραπτῶν ἀσκήσεων τῶν μαθητῶν. Ὁ μέσος ὄρος τῶν διμηνιαίων τούτων βαθμῶν ἀποτελεῖ τὸν γενικὸν

βαθμὸν ἐκάστου μαθήματος, ὁ δὲ μέσος ὅρος τῶν γενικῶν βαθμῶν ἀποτελεῖ τὸν ὅλικόν βαθμὸν προόδου τοῦ μαθητοῦ. Οἱ δὲ μαθηταὶ τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων ὑφίστανται εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἑξαμήνου τοῦ σχολικοῦ ἔτους γραπτὴν ἐξέτασιν εἰς πάντα τὰ διδασκόμενα μαθήματα. Ὁ μέσος ὅρος τῆς γραπτῆς καὶ προφορικῆς ἐξετάσεως τοῦ α' ἑξαμήνου ἀποτελεῖ ἓνα βαθμὸν, ὁ βαθμὸς τῆς προφορικῆς δοκιμασίας τοῦ β' ἑξαμήνου δεύτερον καὶ ὁ βαθμὸς τῆς γραπτῆς ἐξετάσεως τοῦ β' ἑξαμήνου τρίτον. Ὁ πρῶτος βαθμὸς πολλαπλασιάζεται ἐπὶ 1, ὁ δεύτερος ἐπὶ 2 καὶ ὁ τρίτος ἐπὶ 1, τὰ γινόμενα προστίθενται καὶ τὸ προκύπτον ἄθροισμα διαιρεῖται διὰ 4. Τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως παριστᾷ τὸν βαθμὸν τῆς ἐτησίης προόδου τοῦ μαθητοῦ. Ὁ λόγος τῆς διαφόρου ἀξίας τῶν τριῶν τούτων βαθμῶν, ἐχόντων διάφορον συντελεστήν, εἶναι ὅτι ὁ μαθητὴς εἰς τὸ α' ἑξάμηνον ἐπιρρασμένος ἀπὸ τὴν ἀφροντισίαν τῶν θερινῶν διακοπῶν μετὰ δυσφορίας προσαρμόζεται πρὸς τὰς μαθητικὰς ὑποχρεώσεις, ἐνῶ τὸ β' ἑξάμηνον ὁ μαθητὴς φθάνει εἰς τὸ μεγαλύτερον σημεῖον τῆς ἀποδοτικότητός του. Διὰ τὴν προαγωγὴν ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν ἀπαιτεῖται βαθμὸς τοῦλάχιστον σχεδὸν καλῶς (πέντε), μὲ ἄριστα τὸ 10.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐξετάσεων ἐκάστου σχολείου, ἂν ἐλέγχουν τὴν ἰκανότητα τῶν μαθητῶν, ἐλέγχουν συγχρόνως καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ διδασκάλου. Ὁ μέσος ὅρος τῶν ἀπορριπτομένων εἰς ἐκάστην τάξιν μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου πρέπει νὰ εἶναι περὶ τὰ 10 %. Ἐν τούτοις παρετηρήθη, ὅτι εἰς μερικὰ ἐξ αὐτῶν τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπορριπτομένων ἔφθανε καὶ τὰ 50 %. Τοῦτο ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Ὑπουργείου, τὸ ὅποιον διὰ σχετικῆς ἐγκυκλίου του κατέστησεν ὑπευθύνους διὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο τοὺς διδασκάλους.

Π Ρ Ο Σ Ω Π Ι Κ Ο Ν

1. **Γενικά.**—Τὸ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου εἰσαχθὲν σύστημα τῆς δι' ἐξετάσεων ἀναγνωρίσεως τῶν δημοδιδασκάλων ἠκολούθησε καὶ ὁ νόμος τοῦ 1834. Συμφώνως πρὸς τὰ ἄρθρα 8—17 αὐτοῦ οἱ δημοδιδασκαλοὶ διηροῦντο εἰς τρεῖς τάξεις· 1) εἰς διδασκάλους νομῶν καὶ

έπαρχιῶν, 2) εἰς διδασκάλους δῆμων α' τάξεως καὶ 3) εἰς διδασκάλους δῆμων β' καὶ γ' τάξεως. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκον οἱ διδάσκαλοι οἱ ἔχοντες ἤδη «ὅλην τὴν πρὸς ἀπαρτισμὸν τελείου διδασκάλου δημοτικοῦ σχολείου ἀπαιτουμένην ἱκανότητα καὶ τὰς ἀκολουθούς γνώσεις, διὰ τὴν πρόσκτησιν τῶν ὁποίων χρεωστεῖ νὰ σπουδάσῃ ἐνδεδελεχῶς ἕκαστος διδάσκαλος·

- 1) Ἀκριβῆς γνώσις τῆς χριστιανικῆς κατηχήσεως.
- 2) Ὁρθή, εὐκρινῆς καὶ ἐμφαντικὴ ἀνάγνωσις.
- 3) Καλλιγραφία μὲ κρητίδα, πετροκόκκον καὶ κονδύλι.
- 4) Ἡ κατὰ θεωρίαν καὶ πράξιν γνώσις τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς, ὀρθογραφίας, καὶ ἐγγράφου ἐκθέσεως ἰδεῶν.
- 5) Γνώσις καὶ ἕξις τοῦ ἀπὸ στήθους καὶ τῶν ἀριθμητικῶν χαρακτήρων ὑπολογισμοῦ.
- 6) Ἰδέα ζωγραφικῆς.
- 7) Γνώσις τῆς ἱερᾶς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.
- 8) Γνώσις τῶν στοιχείων τῆς γεωγραφίας.
- 9) Τῶν τῆς γεωμετρίας καὶ μηχανικῆς.
- 10) Τῶν διὰ τὸν λαὸν ἀναγκαιοτέρων ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.
- 11) Τῆς παιδαγωγικῆς καὶ διδακτικῆς.
- 12) Τῆς γυμναστικῆς.
- 13) Τῆς φωνητικῆς μουσικῆς καὶ ἕξις πρὸς αὐτήν.
- 14) Πρακτικαὶ γνώσεις τῆς ἀγρονομίας, κηπευρικῆς, δενδροκομίας, βομβυκοτροφίας καὶ μελισσοτροφίας».

Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν ἀνήκον οἱ διδάσκαλοι οἱ ἔχοντες τὰς ἑξῆς ἱκανότητας·

- 1) Γνώσις τῆς Ἑλληνικῆς κατὰ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ὀρθογραφοῦν καὶ νὰ ἐκθέτουν καθαρῶς καὶ ὀρθῶς τὰς ἰδέας των, νὰ δύνανται δὲ νὰ διδάξωσιν αὐτὰ ταῦτα εἰς τοὺς μαθητάς.
- 2) Γνώσις τῶν στοιχείων τῆς γεωγραφίας.
- 3) Τῆς ἱερᾶς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.
- 4) Τῆς κατηχήσεως.
- 5) Ἰδέα τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς φωνητικῆς μουσικῆς.
- 6) Γνώσεις πρακτικαὶ ἀγρονομίας, κηπουρικῆς, δενδροκομίας, βομβυκοτροφίας καὶ μελισσοτροφίας.

Ὁ διδάσκαλος τῆς τρίτης τάξεως ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ «τουλάχιστον ν' ἀναγινώσκῃ, νὰ γράφῃ καὶ νὰ ἀριθμῇ ἐλευθέρως, νὰ ἐξηγῇ τὴν κατῆχσιν, νὰ γνωρίζῃ ὅπως οὖν τὴν φωνητικὴν μουσικὴν καὶ νὰ ἔχῃ πρακτικὰς γνώσεις τῆς δειροκομίας, ἀγρονομίας, κηπουρικῆς, βομβυκοτροφίας καὶ μελισσοτροφίας».

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ διορισθοῦν δημοδιδάσκαλοι ὑπεβάλλοντο εἰς ἐξετάσεις ἐνώπιον ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1834 ἰδρυθέντος διδασκαλείου, καὶ ἀναλόγως τῆς εὐδοκίμησεως των κατετάσσοντο εἰς μίαν τῶν ἀνωτέρω τριῶν τάξεων. Κατὰ τὸ διάταγμα τῆς 8 Ἰουνίου 1856 αἱ ἐξετάσεις αὗται ἐνηργοῦντο, καθ' ὃν τρόπον καὶ εἰς ἃ μαθήματα καὶ αἱ ἀπολυτήριοι ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν τοῦ διδασκαλείου μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἦσαν «ἀκριβέστεραι καὶ αὐστηρότεραι, διότι ἡ κρίσις τῶν ἐξεταζόντων δὲν εὐκολύνεται ὑπὸ προηγουμένης πείρας τῶν καθ' ἕκαστα γνώσεων τῶν διδαχθέντων παρ' αὐτῶν τούτων». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξελέγοντο καὶ αἱ δημοδιδασκάλισσαι. Οἱ κατατασσόμενοι εἰς κατωτέραν τάξιν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ὑποστοῦν νέαν ἐξέτασιν ἐνώπιον τῆς ἰδίας ἐπιτροπῆς καὶ νὰ προαχθοῦν εἰς ἀνωτέραν τάξιν. Συγχρόνως ὁ νόμος τοῦ 1834 προέβλεπε περὶ τῆς μορφώσεως δημοδιδασκάλων διὰ τῆς ἰδρύσεως διδασκαλείου, οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ ὁποῦ διηροῦντο ἐπίσης ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ των εἰς τρεῖς τάξεις. Τοιοῦτοτρόπως τότε ὑπῆρχον δύο πηγαὶ δημοδιδασκάλων, οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ διδασκαλείου καὶ οἱ ὑφιστάμενοι ἐν αὐτῷ τὴν ἐπὶ τούτῳ ἐξέτασιν, χωρὶς νὰ φοιτήσουν προηγουμένως ἢ ἀνεξαρτήτως τῆς προηγουμένης φοιτήσεως των εἰς ἄλλο σχολεῖον. Δύο ἔτη μετὰ τῶν διορισμῶν των οἱ πάσης προελεύσεως δημοδιδάσκαλοι ὑπεβάλλοντο εἰς δευτέραν ἐξέτασιν ὑπὸ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων καί, ἂν μὲν ἠὺδοκίμων, ἐμονιμοποιοῦντο εἰς τὴν θέσιν των, ἂν δ' ἀπετύγχανον, ἢ παρεπέμποντο εἰς νέαν ἐξέτασιν μετὰ ὠρισμένον χρόνον ἢ ὑπεχρεοῦντο νὰ παρακολουθήσουν τὰ μαθήματα τοῦ διδασκαλείου. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπὶ ἀπονομῇ πτυχίου δημοδιδασκάλου ἐξετάσεις καὶ ἡ λειτουργία τοῦ διδασκαλείου ἦσαν τόσον χαλαραὶ, ὥστε κατῆντησε νὰ ἀσκοῦν τὸ ἔργον τοῦ δημοδιδασκάλου πρό-

σωπα ὅλως ἀγράμματα καὶ κατώτερα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τοῦ προορισμοῦ των.

Οἱ μὲ τοιαῦτα ὅμως προσόντα προσλαμβανόμενοι διδάσκαλοι δὲν ἦσαν ἀρκετοὶ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν τῆς χώρας, διότι πλεῖστα μέρη ἦσαν ἀνευ σχολείων, διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη τὸ Κράτος νὰ καταφύγῃ καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν τάξιν τῶν γραμματοδιδασκάλων, οἵτινες καὶ μέχρι σήμερον μαστίζουσι τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν. Ἡ Κυβέρνησις διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 26272 τῆς 24 Μαΐου 1844 ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας («ἐπιθυμοῦσα κατὰ τὰς ἐνθέρμους εὐχὰς τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Εἰσιλέως νὰ διαθέσῃ ἐπι μᾶλλον μεταξύ τοῦ λαοῦ τὰς εἰς πάντα ἄνθρωπον ἀναγκαϊοτάτας γνώσεις τῆς στοιχειώδους προπαιδείας») διέταξε τοὺς διοικητὰς τοῦ Κράτους, ὅπως τοὺς διδάσκοντας κατὰ τὴν ἀνέκαθεν συνήθειαν εἰς τὰ στερούμενα δημοδιδασκάλων σχολεῖα ἐφημερίους ἢ καὶ ἰδιαιτέρους γραμματοδιδασκάλους ὑποβάλουν εἰς τινα ἔλεγχον καὶ τοὺς νομιμοποιήσουν. Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ διορισθοῦν γραμματοδιδάσκαλοι ἔπρεπε παρουσίᾳ τῶν δημοδιδασκάλων καὶ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν νὰ γράψουν ἰδιοχείρως αἴτησιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξέθετον τὸν σκοπὸν τῆς ὑποβολῆς αὐτῆς καὶ ἐδήλωνον, ὅτι γνωρίζουσι ἀνάγνωσιν, γραφὴν, τὰς τέσσαρας ἀπλᾶς πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἱεράς ἡμῶν πίστεως, παρέχοντες διὰ τῆς ἰδίας αἰτήσεως καὶ δείγματα τῶν γνώσεών των. Ἡ αἴτησις αὕτη ἐπέιχε τόπον ἐξετάσεως καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὴν ἐνεκρίνετο ἢ μὴ ὁ διορισμὸς των. Τῶν τοιούτων γραμματοδιδασκάλων ἐσκόπευεν ἡ Κυβέρνησις νὰ βελτιώσῃ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας, διατάσσουσα «ἐν καιρῷ καὶ τακτικούς δημοδιδασκάλους, ἐγκρατεῖς τῆς ἐν ἐνεργείᾳ διδακτικῆς μεθόδου εἰς τὸ νὰ περιδεύωσι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος χωρία, νὰ ἐπιβλέψωσι τὴν διδασκαλίαν τῶν τοιούτων καὶ διατρίβοντες ἡμέρας τινὰς εἰς πᾶν τοιοῦτο χωρίον νὰ τοὺς ὀδηγήσουσι οἱ ἴδιοι διὰ τῆς προσωπικῆς των ἐπιστάσεως καὶ τῆς διδακτικῆς αὐτῶν ἐνεργείας εἰς τὴν εὐόδωσιν τοῦ κοινωφελοῦς τούτου σκοποῦ». Εὐθύς ὅμως ἀμέσως μὲ τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν τῆς μνημονευθείσης ἐγκυκλίου ἐγινε καταστρατήγησις αὐτῆς. Πᾶς οἰοσδήποτε χειροτονεῖτο γραμματοδιδά-

σκαλος καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀνεστήθησαν σμήνη ἐξ αὐτῶν, ὅπως λέγει ἡ ὑπ' ἀριθ. 28041, ἀπὸ 28 8)βρίου 1844 ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου, ὅπερ διὰ τὴν μετριάσῃ τὸ κακὸν ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ ὑποβάλλωνται εἰς ἐξετάσεις τινὰς ἐνώπιον τῆς ἐπιθεωρητικῆς ἐπιτροπῆς. Μεταγενεστέρως διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2901 τῆς 13 Ἀπριλίου 1872 ἐγκυκλίου ὠρίσθη, ὅτι οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τὴν ἄδειαν τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἔργου τοῦ γραμματεδιδασκάλου, ἂν μὴ ὑπεβόλλετο εἰς ἐξέτασιν, συνισταμένην εἰς τὸ νὰ γράφῃ ὁ ὑποψήφιος ἐνώπιον τοῦ ἐπαρχιακοῦ δημοδιδασκάλου καὶ τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς «καθ' ὑπαγόρευσιν αὐτοῦ τοῦ ἐξετάζοντος δημοδιδασκάλου καὶ ὑπ' εὐθύνην αὐτοῦ περικοπὴν τεσσάρων—πέντε στίχων ἀπὸ βιβλίου μὴ προχείρου καὶ ἐκ τῶν πρὸς καθημερινὴν χρῆσιν». Τὸ ἰδιόγραφον τοῦτο μετὰ τῶν παρατηρήσεων τοῦ ἐπαρχοῦ ὡς πρὸς τὸν ἀτομικὸν χαρακτῆρα, τὴν ἡλικίαν καὶ τὰ λοιπὰ ἠθικὰ προσόντα τοῦ ἐξετασθέντος διεπιβάλλοντο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον ἀπεφαίνετο περὶ τοῦ διορισμοῦ ἢ μὴ αὐτοῦ.

Τὸ διδασκαλεῖον ἐλειτούργησε μέχρι τοῦ 1864, ὅτε, λόγῳ τῆς παραλυσίας εἰς ἣν περιῆλθε, κατηργήθη. Περὶ τῆς κατοστάσεως τοῦ διδασκαλείου τούτου ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου πρὸς διόδοσιν τῶν Ἑλλήνων Γραμμάτων ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ, τῷ ἐκφωνηθέντι τὸ 1875 κατὰ τὰς ἐξετάσεις τοῦ προτύπου δημοτ. σχολείου, ἔλεγε: «Γνωσταὶ εἰσιν αἱ κατὰ τούτου ἐγεγρηθεῖσαι μομφαί, ὧν πολλαὶ εὐχὴ ἄδικοι. Εἶχεν ἐπὶ τέλος καταστήσει τὸ καταφύγιον τῶν ἡττων ἰκανῶν καὶ ἡττων εὐφυῶν ἐκ τῶν μαθητευομένων τῶν κατωτέρων σχολείων. Τὸ προνόμιον τῆς ἐκ τῆς στρατολογίας ἀπαλλαγῆς εἴλκε πρὸς αὐτὸ πλείστοις ἀνικάνους πρὸς πᾶν ἄλλο, πολλῶ δὲ μᾶλλον πρὸς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα· τὸ δὲ σύστημα τῆς ἐν αὐτῷ συντηρήσεως τῶν τροφίμων, ὅπερ μεγάλως συμβάλλει, ὅπως εἰσαχθῶσιν ἤθη διδασκαλικά, εἶχε παρεκκλίνει τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ». Παρ' ὅλα ὅμως τὰ ἐλαττώματα τοῦ καταργηθέντος διδασκαλείου, πάντως τοῦτο ἦτο προτιμώτερον ἀπὸ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐδημιουργοῦντο οἱ δημοδιδάσκαλοι μετὰ τὴν κατάργησίν του. Κατ' ἀνάγκην τὸ Κράτος προσέφυγε καὶ πάλιν εἰς τὸς ἐπιτροπὰς. Συνέστησε μίαν διαρκῆ ἐπιτροπὴν ἐν Ἀθήναις, ἀποτελουμένην

«ἐξ ἀνδρῶν ἐγνωσμένης ὑπολήψεως καὶ πείρας», ἤτοι ἐκ δύο καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, τῶν γυμνασιαρχῶν τῶν δύο ἐν Ἀθήναις γυμνασίων καὶ τοῦ διευθυντοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων, ὡς προέδρου, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἐξητάζοντο «οἱ ἐφιεμένοι νὰ ἐγκολπωθῶσι τὸ δημοδιδασκαλικὸν ἐπάγγελμα». Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἡ ὁποία εἰσήγαγεν εἰς τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν τὰ πλέον ἄχρηστα καὶ τὰ πλέον ἐπιβλαβῆ στοιχεῖα, ἐλειτούργησε μέχρι τοῦ 1878, ὅτε διὰ τοῦ νόμου ΧΘ' ἰδρύθη τὸ ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖον. Δι' αὐτοῦ κατηργήθη μὲν ἡ ἐπιτροπὴ, ἐπετράπη ὅμως νὰ ἐξετάζωνται ἐν αὐτῷ, χωρὶς προηγουμένως νὰ φοιτήσουν, καὶ νὰ λαμβάνουν πτυχίον δημοδιδασκάλου οἱ φέροντες ἀπολυτήριον ἱερατικῶν σχολῶν ἢ ἐνδεικτικὸν προαγωγῆς ἀπὸ τῆς α' εἰς τὴν β' τάξιν τοῦ γυμνασίου. Οἱ ἐκ τοῦ διδασκαλείου τοῦ ΧΘ' νόμου ἐξερχόμενοι δημοδιδάσκαλοι ὠνομάζοντο α' τάξεως, ἂν εἶχον βαθμὸν ἄριστα ἐν τῷ πτυχίῳ των, β' τάξεως ἂν πάνυ καλῶς καὶ γ' τάξεως ἂν καλῶς. Οἱ δημοδιδάσκαλοι γ' τάξεως εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ διορίζωνται ἐν τοῖς σχολείοις τῶν χωρίων καὶ τῶν πρωτευουσῶν τῶν δήμων, οἱ β' τάξεως ἐν σχολείοις τῶν πρωτευουσῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ οἱ τῆς α' τάξεως ἐν σχολείοις πρωτευουσῶν τῶν νομῶν. Ἐν ἑλλείψει δημοδιδασκάλων α' τάξεως, ἠδύναντο νὰ διορίζωνται εἰς τὰς πρωτευούσας τῶν νομῶν καὶ β' τάξεως.

Τὸ 1880 διὰ τοῦ νόμου ΩΝΘ' ἰδρύθησαν δύο ἀκόμη διδασκαλεῖα, τὸ ἐν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τὸ ἕτερον ἐν Ἐπτανήσῳ, μετὰ δύο δ ἔτη διὰ τοῦ νόμου ΑΙΒ' καὶ τέταρτον ἐν Θεσσαλίᾳ.

Ἐν τῇ προβλέψει ὅτι οἱ ἀπόφοιτοι τῶν διδασκαλείων θὰ ἐπήρουν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας, ἀπηγορεύθη διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Νβρίου 1881 διατάγματος ν' ἀναγνωρίζωνται τοῦ λοιποῦ δημοδιδάσκαλοι «μὴ φοιτήσαντες τὸν νενομισμένον χρόνον ἐν διδασκαλείῳ», προηγουμένως δ' εἶχεν ἀπαγορευθῆ ἡ ἀναγνώρισις γραμματοδιδασκάλων δι' ἐξετάσεων ἐνώπιον ἐπιτροπῶν. Τὰ μέτρα ὅμως ταῦτα ἐπέφερον ἕλλειψιν διδασκάλων, ἐπιταθεῖσαν κατόπιν τῆς γενομένης τότε ἐπιστρατεύσεως, συνεπεῖα δὲ αὐτῆς πολλὰ σχολεῖα ἔμεινον κλειστά. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη τὸ Ὑπουργεῖον διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9982 τῆς 20 ὀβρίου 1880 ἐγκυκλίου του πρὸς τοὺς Νο-

μάρχας νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ σύστημα τῶν γραμματοδιδασκάλων.

Πρὸς βελτίωσιν τῆς ποιότητος τῶν δημοδιδασκάλων καὶ πρὸς ἄσκησιν αὐτῶν εἰς τὴν συνδιδασκτικὴν μέθοδον, τὴν εἰσαχθεῖσαν ἀπὸ τοῦ 1880, ὑπεχρεώθησαν διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Μαρτίου 1881 διατάγματος πάντες οἱ δημοδιδάσκαλοι καὶ δημοδιδασκάλισσαι, πλὴν τῶν ἀποφοίτων τῶν νέων διδασκολεῖων καὶ τῶν πρὸ τοῦ 1862 ἀναγνωρισθέντων ὡς πρωτοβαθμίων, νὰ μετεκπαιδευθῶσιν ἐπὶ ἕξ τοῦλάχιστον ἑβδομάδας κατὰ περιφερείας ἐν τοῖς προτύποις ἢ τοῖς κεντρικοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν πρωτευουσῶν νομῶν ἢ ἐπαρχιῶν. Ἡ μετεκπαίδευσις συνίστατο εἰς τὴν «εἰς συνοπτικῆς διδασκαλίας μετὰ δόσιν τῶν στοιχειωδεστέρων διδασκτικῶν κανόνων καὶ πρόπων» καὶ εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐν τοῖς προτύποις σχολείοις ἐνεργουμένης διδασκαλίας, πρὸς δὲ τὴν ἄσκησιν τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὴν διδασκτικὴν μέθοδον. Ἡ τοιαύτη μετεκπαίδευσις ἀσφαλῶς ἦτο ἐπιβεβλημένη, ὅλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τοῦ ὀλιγοχρονίου αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τοῦ ὅλως ἀκαταρτίστου τῶν δημοδιδασκάλων εἶχε πενιχρὰ ἀποτελέσματα.

Τὸ 1883 ἡ Κυβέρνησις ἀπέστειλε πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν δημοτικῶν σχολείων ὡς ἐκτάκτους ἐπιθεωρητὰς διαφόρους παιδαγωγούς, καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, γυμνασιάρχας κλπ. Εἶναι ἀνάγκη ἐκ τῶν ἐκθέσεων αὐτῶν νὰ παραδέσωμεν ἐνταῦθα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ προσωπικὸν τῶν ἐπιθεωρηθέντων σχολείων ἀποσπάσματα, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ χαρακτηρισθῇ κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον ἡ ποιότης αὐτῶν.

1) Ἐκθέσεις Χαρ. Παπαμάρκου περὶ τῶν σχολείων Κερκύρας.

Σχολεῖον Περιθείας. Ὁ διδάσκαλος Ἄν. Ἄρ. εἶναι ἀρκετὰ ζωηρός, εὐφύης καὶ καλὸς ἄνθρωπος.

Σχολεῖον Σινιῶν. Ὁ Γ. Β. ὡς μοὶ εἶπον οἱ κάτοικοι, ἦτο νωθρότατος, μέθυσος καὶ κακῆς πίστεως ἄνθρωπος.

Σχολεῖον Σπαρτίλας. Ὁ διδάσκαλος ἱερεὺς καὶ ἐφημέριος ἐν Σπαρτίλα Δ. Σ. δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ πολλὴν διδασκαλικὴν ἐπιτηδειότητα.

Σχολεῖον Ἐπισκέψεως. Ὁ διδάσκαλος Γ. Π. συμβολαιογράφος ὢν, ὅλως τετραμμένος εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ τοῦτο, οὐδέποτε διδά-

σκει αὐτὸν τὸν μαθητὰς, ἀλλὰ μισθώσας ἀνάγωγόν τι καὶ ἀπαίδευτον τ. δάριον καὶ ἐγκαταστήσας αὐτὸ εἰς τὸ ἀθλιώτατον τοῦτο σχολεῖον, αὐτὸς ἀπέρχεται εἰς τὰς διαφόρους κώμας, ὅπως συντάττη συμβόλαια.

Σχολεῖον Ἀγίων Δούλων. Ὁ διδάσκαλος Χ. Π. εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων διδασκάλων, τιμῶν τὸ διδασκαλικὸν ὄνομα καὶ ἐργαζόμενος μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ διδασκαλικῆς ἐπιτηδειότητος καὶ νοημοσύνης πολλῆς.

Σχολεῖον Νυμφῶν. Ὁ διδάσκαλος Ν. Τ. καίτοι νεώτατος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, διδάσκει καὶ ἐξετάζει ἄρκετὰ καλῶς, μεταχειρίζεται δ' ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ὀλίγιστα βιβλία, ὅπερ σπανιώτατον καὶ σπουδαιότατον.

Σχολεῖον Καρουσάδων. Ὁ διδάσκαλος ἱερεὺς καὶ ἐφημέριος Β. Γ. ἀνὴρ σεβάσμιος καὶ διδάσκαλος διδόντων καὶ παιδεύων καὶ ἐξετάζων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καλῶς.

Σχολεῖον Σφακεροῦ. Ὁ διδάσκαλος Β. Κ. εἶναι ἄνθρωπος, ὡς ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως κατέμαθον, ἔχων πολλὰς γνώσεις, λεπτήν ἀνατροφὴν καὶ εὐγενῆ συμπεριφορὰν.

Σχολεῖον Χωροεπισκόπων. Ὁ διδάσκαλος Π. Ζ. εἶναι ἐπιμελής καὶ προσηνὴς καὶ ἔχει διδασκαλικὴν ἐπιτηδειότητα οὐ σμικρὰν.

Σχολεῖον Σκριπεροῦ. Ὁ διδάσκαλος Ὁδ. Κλ. εἶναι φιλόπονος καὶ λίαν προσηνὴς διδάσκαλος.

Σχολεῖον Συναράδων. Ὁ διδάσκαλος Α. Σ. εἶναι εὐπαίδευτος καὶ εὐφυής.

Σχολεῖον Κουραμάδων. Ὁ διδ. Κ. Β. δὲν ἔχει ἀνάλογον τῆς προθυμίας αὐτοῦ διδασκαλικὴν ἐπιτηδειότητα.

Σχολεῖον Καστελλάνων. Ὁ διδάσκαλος Μ. Κ. εἶναι πρόθυμος, εὐσυνείδητος καὶ φιλόπονος.

Σχολεῖον Γαστουρίου. Ὁ διδ. Α. Β. ἐπίσταται μὲν πως τὰ διδασκόμενα, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν αὐτόχρημα παραδόξων του τρόπων ἐλίγον κατορθοῖ νὰ παιδεύῃ τοὺς μαθητὰς.

Σχολεῖον Βαρυπατάδων. Ὁ διδ. Δ. Α. διδάσκει ὡς κάκιστα.

Σχολεῖον Γιαννάδων. Ὁ διδ. Ι. Α. εἶναι ἱερεὺς καὶ ἐφημέριος τοῦ

τόπου, οὐδαμῶς κινούμενος ἐν τῷ σχολείῳ καὶ οὐδὲν τῶν ἐν αὐτῷ ἐννοῶν.

Σχολεῖον Ἁγίου Ματθαίου· Ἡ ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασία τοῦ διδασκάλου Ν. Κ. φαίνεται σφόδρα ἀντίθετος τῆς ἀγαθῆς φήμης, ἣν ἔχει ὁ δεξιὸς οὗτος καὶ στωμύλος ἄνθρωπος.

Συγκεφαλαίων δὲ τὰς κρίσεις του περὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν σχολείων Κερκύρας ὁ Χαρ. Παπαμάρκου γράφει τὰ ἑξῆς· «Πάντα τὰ μόρια, ἐξ ὧν συναποτελεῖται τὸ σχολεῖον, εἶναι ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, ἅτινα ἐπεσκέφθην, οὐχὶ ὑγιᾶ· σχετικῶς δὲ τὸ ὀλιγώτερον σαπρὸν μόριον εἶναι οἱ διδάσκαλοι. Μεταξὺ τῶν ἀχρηστων καὶ μεταξὺ τῶν ἐπιβλαβῶν δημοδιδασκάλων ὑπάρχουσι καὶ τινες ἀγαθοὶ δημοδιδάσκαλοι, δυνάμενοι καὶ αὐτὰ τῆς Γερμανίας τὰ δημοτικὰ σχολεῖα νὰ τιμῆσωσι. Καθόλου εἶπεῖν οἱ δημοδιδάσκαλοι εἶναι ἀμαθεῖς τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐπαγγέλλονται· οἱ δὲ ἐπιστόμενοι τοῦτο ἀδυνατοῦσι νὰ πράξωσιν ὅ,τι δύνανται ὡς ἐκ τῆς ἐλλεινότητος τῶν περὶ αὐτοὺς σχολικῶν πραγμάτων».

2) Ἐκθεσις Ν. Σπάθη περὶ τῶν σχολείων τοῦ νομοῦ Τρικκάλων· «Ὅτι μὲν τῶν δημοδιδασκάλων μόνον 5 ἢ 6 διὰ τὴν παιδείαν εἶναι ἄξιοι τοῦ ὀνόματος εἰς ἐμὲ ἐξ ὅσων εἶδον οὐδεμία ἀπομένει ἀμφιβολία...».

3) Ἐκθεσις Ν. Πολίτου περὶ τῶν σχολείων τῆς ἐπαρχίας Βόλου· «Καθόλου δ' ἄρκουμεθα νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι πρόσφορος καὶ δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν λογικὴ ἐφάνη ἡμῖν ἢ διδασκαλία τῶν ἐν διδασκαλείοις ἐκπαιδευθέντων διδασκάλων καθὼς καὶ τινων ἄλλων ἐγγηρασάντων ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ μετὰ ζήλου ἀφωσιωμένων εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἑαυτῶν καθήκοντος».

4) Ἐκθεσις Π. Οἰκονόμου περὶ τῶν σχολείων Λαρίσης καὶ Ἀγυῖας· «Ἀπὸ τοὺς διδασκάλους λείπουν οὐ μόνον τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ πᾶσα καλαισθητικὴ μὀρφωσις. Οὐδαμοῦ εἶδον ἴχνη φιλοκαλίας».

5) Ἐκθεσις Χαρ. Πουλίου περὶ τῶν σχολείων Πατρῶν, Ἡλείας κλπ. «Οἱ διδάσκαλοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν μαθητῶν αὐτῶν τυπικῶς καὶ ψιττακιστὶ ν' ἀποκρίνωνται εἰς τὰς ἐρωτήσεων, δὲν κινοῦσι τὸ πνεῦμα αὐτῶν, δὲν διεγείρουσι τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν πρὸς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἰδέας.. Οἱ πλεῖστοι αὐτῶν

ὑπὸ ἐπιτροπῶν χειροτονηθέντες τοιοῦτοι, οὐ μόνον ἀγράμματοί εἰσιν, ἀπαιδαγώγητοι καὶ ἄδαις τοῦ διδασκαλικοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ καὶ λίαν ὀκνηροὶ καὶ ἀμελεῖς, ἐν καὶ μόνον κατορθοῦντες, διὰ τῆς ἀπειλῆς καὶ τοῦ ραβδισμοῦ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν νὰ μανθάνωσι τὰ διάφορα τοῦ σχολείου μαθήματα ὡς ἄλλοι ψιττακοί, μηδὲν σχεδὸν ἐννοοῦντες ἐκ τῶν διδασκομένων».

Ἐκθεσις Ι. Κ. Κοφινιώτου περὶ τῶν σχολείων Μεγαλοπόλεως· «Δυστυχῶς οἱ διδάσκαλοι ὄχι μόνον στεροῦνται καὶ τῆς στοιχειωδούς μεθόδου πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῶν παρ' αὐτοῖς φοιτῶντων μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον ζῆλον καὶ τὴν μικροτέραν ἐπιμέλειαν δεικνύουσι πρὸς τε τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Πάντες οὗτοι οἱ λειτουργοὶ τῶν γραμμάτων εἶναι τοσοῦτον ἀπογοητευμένοι ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός των, ὥστε περιέπεσον εἰς χειμερίαν νάρκην».

Ἐκθεσις Ἐλευθ. Κούση περὶ τῶν σχολείων Φθιώτιδος καὶ Δομοκοῦ· «Καὶ πλεῖστοι μὲν τούτων καὶ πείραν καὶ ἰκανότητα καὶ ζῆλον κέκτηνται, ἀλλ' ἐλάχιστοι δύνανται νὰ ὑπερπηδήσωσι τὸν φραγμὸν τοῦ ψιττακισμοῦ καὶ μηχανισμοῦ ὑπὸ τῆς παλαιᾶς μεθόδου ἐγειρόμενον· οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν λοιπῶν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς παλαιᾶς μεθόδου περιδεῶς ἐγκεκλεισμένοι, τῆς Γραμματικῆς τοῦ Γενναδίου τῶν κανόνων καὶ τῶν σπανιωτάτων καὶ ποιητικῶν τύπων ἀπρίξ ἔχονται καὶ τὴν χρηστομάθειαν τοῦ Ραγκαβῆ ὡς ἀναγνωστικὸν βιβλίον μεταχειρίζονται».

Ἐκθεσις Ν. Καραβᾶ περὶ τῶν σχολείων Γυθείου καὶ Οἰτύλου· «Ὁ διδάσκαλος τοῦ σχολείου Μηλέας ἐμφανίζεται εἰς τὸ σχολεῖον ὡς κομήτης, μόνον τρίς ἢ πεντάκις τοῦ μηνός... Τὸ παράστημα τοῦ δημοδιδασκάλου Κουτσηφαρίου, καθειμένον τὸν πῶγωνα ἔχοντος καὶ χαρίεν τὸ πρόσωπον, εἶναι κανονικόν, ἀλλ' ὁ εὐλογημένος εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀνερμάτιστος διδάσκων ὅ,τι καὶ ὅπως θέλει... Ἐν τούτοις ἤρχισεν (ὁ διδάσκαλος Προαστείου) νὰ ἐξετάζη ἱστορίαν ἑλληνικὴν ὡς ἐξῆς· Ἐπὲ δεῖνα, —μετὰ δὲ ταῦτα ἐστράφη ὁ Ζέρξης κλπ. ἤρχισεν ὁ μαθητῆς, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐτέθη εἰς κίνησιν ἡ μηχανὴ καὶ ἀπήγγελλε μηχανικῶς καὶ ἀσυνειδήτως καὶ μὲ σεσυρμένην καὶ μονότονον φωνὴν ὅλα κατὰ τάξιν. Τότε ἔλαβον εἰς χεῖ-

ράς μου τὸ ἀναγνωστικὸν βιβλίον καὶ εἶδον, ὅτι περιέχει καὶ Πλάτωνα καὶ Δημοσθένη, καὶ Ἀριστοφάνη καὶ Ἀριστοτέλη, καὶ Πίνδαρον καὶ Θουκυδίδην, καὶ Αἴσωπον καὶ Αἰλιανὸν καὶ μονοῦ ἦτο εἰς ἔλεεινὸς κέντρων πρὸς ἄλλον σκοπὸν συνερραμμένους· τὸ ἔδωσα εἰς τὸν μαθητὴν νὰ ἀναγνώσῃ καὶ ἤρχισεν ἡ σεσυρμένη καὶ μονότονος καὶ ἀσυνειδήτος ἀνάγνωσις, ἀντὶ τοῦ ἤχου τῆς ὁποίας προετίμων νὰ ἀκούσωσι τὰ ὦτά μου τὸν φοβερῶτερον τριγμὸν φυσικοῦ τινος σώματος. Ὁ διδάσκαλος μονονουχὶ δακρύων ἐκ τῆς χαρᾶς ἀναθέτει εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπαγγείλωσι ἀπολυτικά, κοντάκια, δὲν ἤξεύρω πόθεν, τὸ ἄρθρον μιᾶς ἡμερίδος Ἀθηναϊκῆς, εἶτα δὲ ἤρχισεν ἡ παντομίμα καὶ συνέστελλον μετὰ στενοχωρίας τὸν γέλωτα. Ἀρκεῖ, τῷ λέγω, κύριε διδάσκαλε, ἀξιόλογα, θαυμάσια! διὰ νὰ μὲ ἀφήσῃ ἡσυχον. Ἐὰν δὲ εἶχον καὶ ἴχνη ἀμφιβολίας, ὅτι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς κατάστασιν διανοητικῆς πτωχείας, ἀφήνω τὴν παντελῆ ἀπαιδευσίαν, μοὶ τὸ ἐξέλειψεν, ὅταν τὸν εἶδον ἐπὶ παρουσίᾳ μου καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ σχολείου νὰ κουρτίσῃ ἐν σιγάρων καὶ τὸ νοστιμώτερον, ὅταν ἀπρηχόμην, νὰ μοῦ φιλήσῃ τὴν χεῖρα... Διδάσκαλος τοῦ χωρίου Καρέας εἶναι ὁσπεύδης τις γέρων ὑπερεξηκοντούτης, κατεσκληκῶς καὶ ρακιοσυρραπτάδης καὶ κατεσπιλωμένος»... «Τὸν δημοδιδάσκαλον ἐν Κίττα εὔρον ἐξηπλωμένον ἐπὶ τινος καθίσματος καὶ ἔχοντα ἔστραμμένα τὰ νῶτα πρὸς τοὺς μαθητάς, οἵτινες εἶχον κεκαλυμμένην τὴν κεφαλὴν καὶ πυκνὰ συνωμίλου, ἀδιαφοροῦντες ἂν ἦτο διδάσκαλος.... Ὁ δημοδιδάσκαλος Μεγ. Μαντινείας, διίδων ὅτι δὲν μοὶ ἐφάνη εὐπρόσωπος ἡ κατάστασις τοῦ σχολείου καὶ θέλων νὰ παρακαλυφθῇ ἡ ἀλήθεια ἐνώπιον τῶν ἀρμοδίων, μοὶ προσήνεγκεν ἐν εἰκοσιπεντόφραγκον, καθ' ἣν ὥραν μὲ προέπεμπε, διὰ τὰ περαιτέρω.... Ὁ δημοδιδ. Κάμπου εἰργάσθη ἐπωφελέστατα, προκαλῶν τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθητῶν.... Γέρων ὑπερεξηκοντούτης, ἑτερόφθαλμος, ἀμβλυωπῶν κατὰ τὸν ἕνα, ὃν ἔχει, πάσχων καὶ ἀπὸ δυσηκοῖαν ὁ δημοδ. Γαῖτσῶν ἐργάζεται μὲν, ἀλλ' ἔνεκα τῶν ἀσθενειῶν τούτων ἡ ἐργασία του δὲν ἀποβαίνει τελεσίκαρπος».

Ἐκθεσις Π. Παυλάτου περὶ τῶν σχολείων Γορτυνίας· «Οἱ διδάσκαλοι ἀγνοοῦσι παντελῶς τὸν ἀνθρωπιστικὸν τοῦ σχολείου σκο-

πὸν καὶ εἶναι ὅλως ἀπροπαράσκευοι εἰς τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ διδασκάλου».

Χαρακτηριστικαὶ διὰ τὴν ποιότητα τῶν διδασκάλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι καὶ αἱ κάτωθι ἐγκύκλιοι τοῦ Ὑπουργείου.

Ἀριθ. 2524 τῆς 4 Ἰουνίου 1855· «...Ἄλλ' ἔχω ἄρα ἀνάγκην νὰ σᾶς προτρέψω νὰ εἰσθε αὐτοὶ ὑμεῖς χρηστοὶ τοὺς τε τρόπους καὶ τὰ ἦθη, νὰ ἀπέχητε κακῶν σχέσεων, νὰ φεύγητε τὰς κερδοσκοπίας ἢ ἔργα ἀσυμβίβαστα μὲ τὸ ἐπάγγελμά σας, καθὼς καὶ τὰς ἐν ταῖς ἀγοραῖς περὶ τοὺς κύβους καὶ ἄλλα τοιαῦτα μάταια παίγνια διασκεδάσεις, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν τισιν ἀπωκισμέναις κοινότησι, νὰ φέρησθε εὐπειθῶς πρὸς τὰς καθεστῶσας ἀρχάς, νὰ δίδητε τὸ παράδειγμα τάξεως εἰς τὸν βίον καὶ καθαριότητος, ἥτις εἶναι ἀφευκτον τοῦ πολιτισμοῦ πλεονέκτημα...».

Ἀριθ. 8037 τῆς 12 Σεπτ. 1872... «Περὶ ἐν ὁμῶς κατ' ἐξοχὴν ὀφείλω νὰ καταστήσω ὅσον ἐνδέχεται ὑμᾶς προσεκτικούς, διότι δυστυχῶς ἐπέισθην, ὅτι εἶτε ἐκ κακῆς ἐξέως καὶ συνηθείας, εἶτε ἐξ ἀπροσεξίας, κατεκυρίευσεν τοὺς πλείστους ἐξ ὑμῶν, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ χαρτοπαιξία καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῶν κύβων καὶ πεττῶν, ὅσα ἐπενόησεν ἡ ὀκνηρία καὶ ἀργία. Τὴν ἐπίμεμπτον ταύτην καὶ ὑμῖν πρὸ πάντων ὅλως ἀνοίκειον δαπάνην τοῦ πολυτιμοτάτου κτήματος, τοῦ χρόνου, παραγγέλλω ὑμῖν ν' ἀποφεύγητε τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ μετ' αὐτῆς εἶναι συνηνωμένη ἢ εἰς τὰ καπηλεῖα φοιτήσις καὶ ὁ συγχρωτισμὸς μετὰ τῶν φαύλων, ἥτις ἐνίους ἐξ ὑμῶν κατέστησεν οἰνόφλυγας, αἰσχροὺν ἀκοῦσαι».

Ἀριθ. 10679 τῆς 24 Ὀκτωβρ. 1872· «Ἐπειδὴ δέ τινες ἐξ ὑμῶν ἐξ ἀπροσεξίας πάντως, διότι δυσωπούμεθα ν' ἀποδώσωμεν τὸ πρᾶγμα ἀπλῶς εἰς ἀμάθειαν, γράφοντες καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ Ὑπουργεῖον, σολοικίζουσιν ἀσυστόλως, ἀναρτῶντες ἀσυνδέτως ἀπολύτους ὀνομαστικὸς ἐπὶ ἑτεροπροσωπίας π. χ. «Ὁ ὑποσημειούμενος, ἐγκατασταθεὶς ἐνταῦθα νομίμως, καὶ οὔσα ἔλλειψις ἐφημερίου, ἐχειροτονήθη ἱερεὺς» ἢ «ὅπως τὰ τέκνα τῶν ὁμογενῶν, διδασκόμενα τὴν πάτριον γλῶσσαν καὶ θρησκείαν, διεγείρηται εἰς τὰς τρυφεράς αὐτῶν καρδίας τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἔθνικόν αἶσθημα».

Πρὸς αὔξησιν τῶν ἀποφοίτων ἐκ τῶν διδασκαλείων δημοδιδασκά-

λων ὁ νόμος ΧΘ' τοῦ 1878 ἐπέτρεψεν, ἕπως ἀποστέλλωσιν ὡς ὑποτρόφους εἰς αὐτά, ἐπὶ μηνιαία ὑποτροφία δρ. 50, νέους ἀναλαμβάνοντας τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑπηρετήσωσι κατόπιν ἐν δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ, οἱ μὲν α' τάξεως δῆμοι οὐχὶ περισσοτέρους τῶν τριῶν, οἱ δὲ β' καὶ γ' οὐχὶ περισσοτέρους τοῦ ἑνός. Πρὸς διευκόλυνσιν μάλιστα τῶν δῆμων ὁ αὐτὸς νόμος ἐχορήγησεν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα ν' αὐξάνουν διὰ τὴν ἀντίκρυσιν τῆς δαπάνης τοὺς δημοτικοὺς φόρους κατὰ $\frac{1}{2}$ %.

Οἱ δῆμοι ὅμως δὲν ἔδειξαν καὶ τόσῃν προθυμίᾳ εἰς τὸ νὰ κάμουν χρῆσιν τοῦ χορηγηθέντος αὐτοῖς ἄνω δικαιώματος, παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας διαταγὰς τοῦ Ὑπουργείου, τὸ ὁποῖον διὰ νὰ συγκινήσῃ αὐτοὺς ἔγραφεν εἰς τοὺς νομάρχας τὴν 28 Νοεμβρ. 1890: «Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ ὑμεῖς θὰ αἰσθάνεσθε τὴν θλίψιν, ἣν καὶ ἡμεῖς αἰσθανόμεθα διὰ τὴν κατάστασιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Εἶναι λυπηρὸν καὶ νὰ εἴπη τις, ὅτι μετὰ 70 ἐτῶν ἐλευθεροβίον 1308 κοινότητες τῆς Ἑλλάδος δὲν ἀπέκτησαν ἀκόμη σχολεῖα, 1141 δὲ ἄλλαι κοινότητες εἶναι παραδεδομένα εἰς τοὺς γραμματοδιδασκάλους... Ἐν δὲ τῶν μέτρων τῶν λίαν συντελεστικῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς βελτιώσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ ἀρθρ. 17 τοῦ ΧΘ' νόμου ἐνδεικνυόμενον, καθ' ὃ οἱ δῆμοι τοῦ Κράτους ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀποστέλλωσιν ὑποτρόφους εἰς τὰ διδασκαλεῖα... Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ἡ διάταξις αὕτη τοῦ νόμου δὲν ἐκτελεῖται πρὸς αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶντων, ἡ πολιτεία θὰ εὐρίσκεται εἰς τὸ δυσάρεστον δίλημμα ἢ νὰ τηρῇ πάμπολλα σχολεῖα ἀργὰ δι' ἔλλειψιν διδασκάλων ἢ νὰ πληροῖ τὴν ἀνάγκην ταύτην διὰ διορισμοῦ γραμματοδιδασκάλων, ὧν ἡ ὠφέλεια εἶναι σφόδρα προβληματικὴ καὶ οἵτινες εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ν' ἀντικαθίσταντο, ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον, διὰ τακτικῶν δημοδιδασκάλων... Ἐργασθῆτε σᾶς παρακαλοῦμεν, ὅπως καὶ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ κατανοήσωσι τὴν σπουδαιότητα τοῦ θέματος τούτου καὶ ἐμπνευσθῶσιν ἀπὸ τὴν ἱερότητα τοῦ σκοποῦ, ὅστις ὑπηγόρευσε τὰς μνημονευθείσας διατάξεις...». Ἐκ παραλλήλου τὸ Ὑπουργεῖον εἶχεν ἀποταθῆ διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ πρὸς τὰς Μονάς, αἵτινες ὅμως ἐδείχθησαν ἐξ ἴσου ἀπρόθυμοι.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1878 τῆ πρωτοβουλία τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, εἶχεν ἀρχίσει σοβαρὰ κίνησις πρὸς μόρφωσιν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων. Ἐκτὸς τῆς ιδρύσεως τῶν διδασκαλείων, ἐλήφθη πρόνοια καὶ διὰ τὴν ἀποστολὴν ὑποτρόφων εἰς Εὐρώπην πρὸς παιδαγωγικὴν μόρφωσιν. Διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 22 Νοεμβρ. 1883 ἐπετρέπη ἢ εἰς Πανεπιστήμια καὶ εἰδικὰς σχολὰς τῆς Εὐρώπης ἀποστολὴ τριῶν ὑποτρόφων διὰ τὴν σπουδὴν τῆς παιδαγωγικῆς, ἑνὸς δὲ διὰ τὴν σπουδὴν τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν «οἷα πρέπει νὰ διδάσκωνται ἐν τοῖς διδασκαλείοις» καὶ δύο πρὸς σπουδὴν τῶν τεχνικῶν μαθημάτων, ἥτοι τῆς μουσικῆς, καλλιγραφίας, ἰχνογραφίας καὶ γυμναστικῆς. Διὰ τὴν χορήγησιν τῆς ὑποτροφίας ἐνηργεῖτο διαγωνισμὸς μεταξὺ πτυχιούχων τοῦ Πανεπιστημίου, ἐξητάζοντο δὲ οἱ μὲν ὑποψήφιοι διὰ τὴν παιδαγωγικὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν, γεωμετρίαν, φυσικὴν, γενικὴν ἱστορίαν, ψυχολογίαν καὶ λογικὴν, οἱ δὲ ὑποψήφιοι διὰ τὰ φυσικὰ καὶ μαθηματικὰ εἰς τὴν θεωρητικὴν ἀριθμητικὴν, ἄλγεβραν, γεωμετρίαν, τὴν φυσικὴν, τὴν χημείαν, τὴν ζωολογίαν, τὴν βοτανικὴν, τὴν ἑλλην. γλῶσσαν, τὴν γεν. ἱστορίαν καὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ οἱ διὰ τὰ τεχνικά, οἵτινες ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἀποδείξεις διευτοῦς τοῦλάχιστον φοιτήσεως εἰς οἰανδήποτε σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐξητάζοντο εἰς τὴν ὀργανικὴν καὶ φωνητικὴν μουσικὴν, τὴν καλλιγραφίαν, τὰ στοιχεῖα τῆς ἰχνογραφίας καὶ γυμναστικῆς, τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν γενικὴν ἱστορίαν, τὴν γεωμετρίαν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν σωματολογία. Ὁ πρῶτος διαγωνισμὸς ἐνηργήθη τὴν 28 Δεκεμβρίου 1883 ἐνώπιον ἐπιτροπῆς, ἀποτελεσθείσης διὰ μὲν τὰ παιδαγωγικά ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου Σπ. Φιντικλέα, Βασ. Λάκωνα, Ἰω. Πανταζίδην καὶ Χρ. Παπαδόπουλον καὶ τὸν διευθυντὴν τοῦ διδασκαλείου Μ. Βρατσάνον, διὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ φυσικὰ ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς Ἡρ. Μητσόπουλον, Ἄν. Χρηστομάνον καὶ Δημ. Κοκκίδην καὶ διὰ τὰ τεχνικά ἀπὸ τοὺς Ἄλ. Κατακουζηνόν, διευθυντὴν τοῦ ὤδειου, Ἄντ. Ἄντωνιάδην, γυμνασιάρχην, Ἰω. Φωκιανόν, διευθυντὴν τοῦ γυμναστηρίου, Ν. Λύτραν καὶ Ἰούλ. Ἐνιγγ. Ἡ ὑποτροφία ὠρίσθη εἰς δρ. 225 κατὰ μῆνα, τὰ

δὲ ὀδοιπορικὰ ἔξοδα μεταβάσεως εἰς δρ. 270. Κατὰ τὸν διαγωνισμόν τοῦτον ἐπέτυχον τρεῖς ὑπότροφοι, οἵτινες ἐπανελθόντες, κατέπιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐχρησιμοποίησαν ὡς διευθυνταὶ διδασκαλείων, γενικοὶ ἐπιθεωρηταὶ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου, ἔδωκαν δὲ νέας κατευθύνσεις εἰς τὴν παρ' ἡμῖν ἐκπαίδευσιν.

Ὁ διαγωνισμὸς ἐπανελήφθη καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος διὰ τοῦ ἀπὸ 17 Ἀπριλίου 1884 διατάγματος, κατ' αὐτὸν δὲ ἀπεστάλησαν ἄλλοι τρεῖς ὑπότροφοι διὰ τὰ παιδαγωγικά.

Συγχρόνως τὸ Κράτος ἐλάβανε πρόνοιαν διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς τάξεως τῶν γραμματοδιδασκάλων. Διὰ τοῦ νόμου ΑΡΠΕ' τοῦ 1884 ὠρίσθη, ὅτι δύνανται νὰ λαμβάνουν πτυχίον ὑποδιδασκάλου μετὰ τρίμηνον φοίτησιν εἰς ἓν τῶν διδασκαλείων τοῦ Κράτους οἱ ἔχοντες ἀπολυτήριον τῶν προτύπων δημοτικῶν σχολείων τῶν προσηρτημένων εἰς τὰ διδασκαλεῖα ἢ ἀπολυτήριον ἑλλην. σχολείου ἢ ἱερατικῆς σχολῆς καὶ συμπεπληρωμένον τὸ 15ον ἔτος τῆς ἡλικίας των. Οἱ λαμβάνοντες τοιοῦτον πτυχίον διωρίζοντο τὸ πρῶτον ἔτος ἀπὸ τῆς λήψεως αὐτοῦ εἰς δημοτικὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ἑποῖα ὑπηρετοῦν δημοδιδάσκαλοι, καὶ ἐδίδασκον ὑπὸ τὸς ἐδηγίας αὐτῶν, ἐδικαιοῦντο δὲ μετὰ τριετῆ ὑπηρεσίαν νὰ προσέλθουν εἰς ἐξετάσεις καὶ ἀναγνωρισθοῦν ὡς τριτεβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Ὁ νόμος ὁμοῦ οὗτος οὐδέποτε ἐφηρμόσθη.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Κράτους διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐξηκολούθησε καὶ μεταγενεστέρως. Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 πρέβλεπον πλῆρες σύστημα διοργανώσεως αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα εἰς τὰ σχολεῖα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν ἐπιτρέπετο νὰ διορίζωνται, εἰμὴ ἀπόφοιτοι τῶν διδασκαλείων καὶ ὑποδιδασκαλείων. Ἐκτὸς τῶν πολυταξίων διδασκαλείων προεβλέπετο ἡ ἴδρυσις καὶ «μονοτάκτων» τοιούτων, εἰς τὰ ἑποῖα θὰ ἐφοίτων ἐπὶ ἓν ἔτος οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων καὶ τὰ ὅποια ἦσαν προσηρτημένα εἰς τὰ πολυτάξια διδασκαλεῖα. Πρὸς μόρφωσιν τῶν γραμματοδιδασκάλων ἱδρύνοντο ὑποδιδασκαλεῖα, εἰς τὰ ὅποια θὰ ἐφοίτων ἐπὶ ἓν ἔτος οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν τῆς α' τάξεως τῶν γυμνασίων. Ἀλλὰ τὸ σημεῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκαινοτόμουν τὰ νομοσχέδια

τοῦ 1889, εἶναι ἡ ἴδρυσις ἐν Ἀθήναις «διδασκαλείου τῶν τεχνικῶν μαθημάτων». Εἰς τὸ διδασκαλεῖον τοῦτο ἐδικαιοῦντο νὰ φοιτοῦν ἐπὶ ἐν ἔτος πτυχιούχοι διδασκαλείων. Οἱ λαμβάνοντες πτυχίον τοῦ διδασκαλείου τῶν τεχνικῶν μαθημάτων δημοδιδάσκαλοι θὰ ἀπελάμβανον τὰ ἑξῆς εὐεργετήματα : 1) ἀπηλλάσσοντο τῶν ἐπὶ προαγωγῇ ἀπὸ βαθμοῦ εἰς βαθμὸν ἐξετάσεων, 2) ἐλάμβανον μισθὸν κατὰ 20 δρ. ἀνώτερον τῶν λοιπῶν, καὶ 3) προετιμῶντο κατὰ τὰς προαγωγάς.

Ἐφ' ὅσον οὔτε ὁ νόμος ἈΡΠΕ' ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν, οὔτε τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 ἐψηφίσθησαν, τὸ Κράτος ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ προσωρινὰ μέτρα περὶ τῶν γραμματοδιδασκάλων. Ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 13 Σεπτεμβρ. 1891 διάταγμα, καθ' ὃ γραμματοδιδάσκαλοι ἠδύναντο νὰ διορίζωνται οἱ ἔχοντες ἀπολυτήριον Ἑλλην. σχολείου ἢ ἱερατικῆς σχολῆς ἢ προτύπου δημοτικοῦ σχολείου μετὰ 40θήμερον ἀσκήσιν ἐν διδασκαλείῳ περὶ τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας. Τὸ σοβαρὸν εἶναι ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο ἐθεώρησεν αὐτεδικαίως ἀπολυμένους, ἅμα τῇ δημοσιεύσει του, πάντας τοὺς ἐν ἐιργεῖα γραμματοδιδασκάλους, τοὺς στερουμένους τῶν τοιούτων προσόντων. Ἄλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τῆς γεννηθείσης ἀντιδράσεως ἐκ τῆς ἀπολύσεως μεγάλου ἀριθμοῦ γραμματοδιδασκάλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι πολλὰ σχολεῖα ἔμενον κλειστὰ λόγῳ ἐλλείψεως διδασκάλων, μετὰ ἐν ἔτος, τὴν 12 Αὐγούστου 1892, ἐξεδόθη ὁ νόμος ΒΠΕ', δι' οὗ ἐπετράπη νὰ διορίζωνται ὡς γραμματοδιδάσκαλοι ἀπόφοιτοι τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἱερατικῶν σχολῶν καὶ ἄνευ τῆς 40θήμερου ἀσκήσεως ἐν διδασκαλείῳ. Ἄλλὰ συγχρόνως σχεδὸν ἐδημοσιεύθη ὁ νόμος ΒΟΘ' «περὶ συστάσεως ὑποδιδασκαλείων», ὁ ὁποῖος ἔθηκε τέρμα εἰς τὸ γραμματοδιδασκαλικὸν ζήτημα. Δι' αὐτοῦ ἰδρύθη ἐν ἑκάστῳ νομῷ ἀνὰ ἐν ὑποδιδασκαλεῖον, εἰς ὃ εἶχον δικαίωμα νὰ φοιτοῦν οἱ ἔχοντες ἀπολυτήριον Ἑλλην. σχολείου καὶ ἡλικίαν 16—30 ἐτῶν. Ἡ φοίτησις ἦτο μονοετής. Οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ὑποδιδασκαλείων διωρίζοντο γραμματισταί, ἀντικαθιστῶντες τοὺς μὴ ἔχοντας προσόντα γραμματοδιδασκάλους, εἰς τὰ χωρία τὰ ἔχοντα ἀριθμὸν κατοίκων ὀλιγώτερον τῶν 600, διηροῦντο δὲ εἰς τρεῖς κατηγορίας, τοὺς ἔχοντας βαθμὸν ὄριστα, λίαν καλῶς καὶ καλῶς.

Οί ἔχοντες τὸν βαθμὸν ἄριστα ἐδικαιοῦντο μετὰ τὴν συμπλήρωσιν πενταετοῦς ὑπηρεσίας νὰ προσέλθουν εἰς ἐξετάσεις καὶ καταταχθοῦν εἰς τὴν β' τάξιν τῶν διδασκαλείων.

Προκειμένου περὶ τῶν γραμματοδιδασκάλων, ὡς ἐξῆς ἐκφράζεται περὶ αὐτῶν ἡ αἰτιολογικὴ ἔκθεσις τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1899 «ἐκεῖνοι ὁμως, τοὺς ὁποίους ἡμεῖς τοῦλάχιστον ὑπολαμβάνομεν ἀνεπιδέκτους οἰασδήποτε βελτιώσεως, εἶναι οἱ γραμματοδιδάσκαλοι, οἱ ἀνερχόμενοι ἤδη εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας. Πρόκειται περὶ ἑνὸς κακοῦ ἀναγκαίου, τὸ ὁποῖον ἀδύνατον νὰ θεραπεύσωμεν ταχέως διὰ μόνων τῶν δημοδιδασκάλων». Καὶ ἔχει δίκαιον. Πλέον τῶν 30 ἐτῶν παρήλθον ἔκτοτε καὶ οἱ γραμματοδιδάσκαλοι ἐξακολουθοῦν νὰ προσφέρουν τὰς ἀνεπιθυμητάς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν.

Ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸν καταστατικὸν νόμον, οὕτως εἶπεῖν, τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ κατὰ τὸν ὁποῖον ἦτο ὠργανωμένη αὕτη μέχρι ἐπ' ἐσχάτων, ἀνεγνώρισε τὴν ὑφισταμένην μέχρι τότε κατάστασιν ὅσον ἀφορᾷ τὸ προσωπικὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Προσεπάθησε μόνον νὰ ἐπιφέρῃ βελτίωσιν τινα ὡς πρὸς τοὺς γραμματιστάς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἠθέλησε ν' ἀπαλλάξῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, πρὸς τοῦτο δ' ὥρισεν, ὅτι εἰς τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα διορίζονται οἱ ἐκτὸς ὑπηρεσίας τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι, μόνον δ' ἐν ἐλλείψει τοιούτων ἐπέτρεψε νὰ διορίζονται καὶ ἀπόφοιτοι τῶν ὑποδιδασκαλείων ἢ τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν γραμματοδιδάσκαλοι.

Ἦδη τὸ προσωπικὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν πρὸ τοῦ 1878 ἀναγνωρισθέντων δημοδιδασκάλων, οἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν ἀνίκανοι, ἐκ τῶν ἀποφοίτων τῶν μετὰ τὸ 1878 λειτουργησάντων διδασκαλείων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν καλύτεραν μερίδα τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, καὶ ἐκ τῶν γραμματοδιδασκάλων, οἱ ὁποῖοι πάλιν διεκρίνοντο εἰς τοὺς πτυχιούχους ὑποδιδασκαλείων, (γραμματιστάς) ἀνεκτοὺς πως καὶ τοὺς ἔχοντας ἀπολυτήριον Ἑλλην. σχολείου ἢ ἱερατικῆς σχολῆς (γραμματοδιδασκάλους), οἵτινες ἦσαν ὅλως ἀκατάλληλοι.

Εἰς τὰς ἐκθέσεις των τοῦ 1897 ὡς ἐξῆς οἱ ἐπιθεωρηταὶ ἐκφράζονται περὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν σχολείων:

Νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας. (Μεγαρεύς, ἐπιθεωρητής). «Οἱ μὴ ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ 1878 καὶ ἐντεῦθεν λειτουργούντων διδασκαλείων προερχόμενοι δημοδιδάσκαλοι, γενικῶς εἰπεῖν, οὔτε τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας κατέχουσιν, οὔτε τὸν τρόπον, καθ' ὃν αὕτη δύναται νὰ μεταδοθῆ γινώσκουσιν. Αἱ ἀσκήσεις, ἃς οὗτοι ἠσκήθησαν, δὲν ἦσαν βεβαίως ἱκαναὶ εἰς τὸ δυσχερέστατον ἔργον αὐτοὺς νὰ παρασκευάσωσι. Πᾶσα αὐτῶν ἢ ἐν τῷ σχολεῖῳ ἐνέργεια ἄστοχος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀποβαίνει... Ἐλλείψεις εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους τούτους (τοὺς ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ 1878 καὶ ἐντεῦθεν λειτουργούντων διδασκαλείων) παρατηροῦμεν σπανιότερον μὲν εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα, συνηθέστερον δὲ εἰς τὰ φυσιογνωστικὰ καὶ τὰ τεχνικὰ θαυμαστὸν δὲ ὅτι καὶ ἢ εἰς τὰ παιδαγωγικὰ μαθήματα μὀρφωσις αὐτῶν τοιαύτας ἐλλείψεις οὐχὶ σπανίως παρουσιάζει, ὥστε ἀποροῦμεν πῶς ἐκρίθησαν ἱκανοὶ διὰ τὸ ἔργον τὸ παιδαγωγικὸν ἄνθρωποι, οἵτινες αὐτοὶ πολλάκις ἐστερημένοι ἀγωγῆς φαίνονται ἀνίκανοι τὴν σημασίαν καὶ δύναμιν τῶν διαφόρων τῆς ἀγωγῆς μέσων νὰ ἐκτιμήσωσιν... ».

Νομοῦ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου (ἐκθεσις Μπουκουβάλα). Οἱ νέοι διδασκαλοὶ οἱ ἐκ τῶν διδασκαλείων ἀποφοιτῶντες, οἱ κατὰ νόμον εἰς τὰς θέσεις δικαίως προτιμώμενοι, διαφεύδουσι πολλάκις ἐν μέρει τὰς προσδοκίας, τὰς ὁποίας ἢ ὑπηρεσία ἐπ' αὐτῶν ἐστήριξεν... ὅσον ἀφορᾷ τοὺς γραμματοδιδασκάλους προτείνω ν' ἀντικατασταθῶσιν οἱ πλεῖστοι αὐτῶν διὰ γραμματιστῶν. Οἱ γραμματισταὶ εἶναι νέοι ἀσκηθέντες ἐπὶ ὀλόκληρον ἔτος ἐν τοῖς ὑποδιδασκαλείοις καὶ ἐπομένως γνωρίζοντές πως καὶ σχολεῖον νὰ διευθύνωσι καὶ μετὰ τινος μεθόδου νὰ διδάσκωσιν, ἐνῶ οἱ πλεῖστοι τῶν γραμματοδιδασκάλων, στρατολογούμενοι συνήθως ἐκ τῶν ἀγρῶν, ἄνθρωποι μὴ εὐδοκιμοῦντες εἰς οὐδεμίαν ἐργασίαν, κατ' ἀνεξήγητον τρόπον προμηθευθέντες ἐν ἀπολυτήριον Ἑλλήν. σχολεῖου, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀμαθεῖς, ἀπαιδαγώγητοι, ἄξεστοι, ἀμὀρφωτοι, οὐ μόνον ἀδυνατοῦντες νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν μὀρφωσιν τῶν παιδῶν, ἀλλὰ τούναντίον ἐνσπείροντες εἰς αὐτοὺς βάνανυσα αἰσθήματα καὶ ὑποθάλλοντες τὰς κακίας των καὶ στρεβλοῦντες τὴν διάνοιάν των... ».

Όπως είδομεν, ὁ νόμος τοῦ 1895 ἐπέτρεπε τὸν διορισμὸν γραμματιστῶν μόνον ἐν ἑλλείψει ἀποφοίτων τῶν διδασκαλείων τριτοβαθμίων δημοδιδασκάλων. Συνέπεια τούτου ὑπῆρξε νὰ παύσῃ ἕκτοτε ἡ λειτουργία τῶν ὑποδιδασκαλείων, ἐφ' ὅσον οἱ ἀπόφοιτοὶ τῶν δὲν θὰ διωρίζοντο. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ πτυχιούχοι δημοδιδάσκαλοι δὲν ἦσαν τόσοι ὅσους ἀπῆλθον αἱ ἰσχυραὶ τῆς χώρας, τὸ Κράτος κατέφευγε καὶ πάλιν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀποφοίτων τοῦ Ἑλλην. σχολείου καὶ τοιουτοτρόπως, ἀντὶ νὰ βελτιωθῇ, ἔχειροτέρευεν ἡ ποιοτικὴ κατάστασις τῶν διδασκάλων, διότι ἀναντιρρήτως οἱ ἀπόφοιτοὶ τῶν ὑποδιδασκαλείων, οἱ γραμματισταὶ ἦσαν πολὺ ἰκανώτεροι τῶν γραματοδιδασκάλων. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ὀρμώμενα τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 ἐπανέφερον εἰς λειτουργίαν τὰ ὑποδιδασκαλεῖα, ἀλλ' ὡς γνωστόν, δὲν ἐψηφίσθησαν τὰ νομοσχέδια ταῦτα.

Ἡ ἀπὸ τοῦ 1880 ἀρχίσασα ἀνησυχία τοῦ Κράτους ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα ἐξηκολούθησε καὶ μεταγενεστέρως, εὐλόγως δ' ἐθεωρεῖτο ὡς πρῶτεῦον ἡ μόρφωσις τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπεστάλησαν ἡ 1901 εἰς Εὐρώπην κατόπιν διαγωνισμοῦ δι' εὐρυτέρας σπουδὰς καὶ ἄλλοι ἐκπαιδευτικοὶ ὡς ὑπότροφοι τοῦ Κράτους. Ἐν τῷ μεταξύ δ' ἐσπούδαζον καὶ ἄλλοι ἰδίαις δαπάναις, εἰς τρέπον ὥστε τὸ 1910 νὰ εὐρίσκωνται ἐν Ἑλλάδι ἀρκετοὶ παιδαγωγοί, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν διηύθυνον διδασκαλεῖα, ἄλλοι δὲ κατεῖχον ἀνωτέρας θέσεις τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου.

Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 ἀνεγνώριζον ὡς διδασκάλους μόνον

---

1. Διὰ τὰ παιδαγωγικὰ ἐστάλησαν τότε οἱ Δ. Λάμπας, χρηματίσας πρόεδρος τοῦ γνωμοδοτικοῦ Ἐκπαιδ. συμβουλίου καὶ Ν. Ἐξορχόπουλος, καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν· διὰ τὰ τεχνικὰ οἱ Γιαβάσης, ὁστις ἐχρημάτισε κατόπιν διευθυντῆς τοῦ ἰδρυέντος διδασκαλείου τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ Γεωργαντῆς, καθηγητῆς τῆς Σιβιτανιδείου ἐπαγγελματικῆς σχολῆς, διὰ τὴν γυμναστικὴν οἱ Ι. Χρυσάφης, χρηματίσας διευθυντῆς τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ Φ. Καρβελάς, γεν. ἐπιθεωρητῆς τῆς γυμναστικῆς· καὶ διὰ τὰ γαλλικὰ οἱ Ἀδαμαντίου καὶ Συρίγος.

τούς ἀποφοίτους τῶν διδασκαλείων, ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀνοχὴν τὸν διορισμὸν καὶ ἀποφοίτων τῶν παλαιῶν ὑποδιδασκαλείων. Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῶν νομοσχεδίων τούτων δὲν ἐψηφίσθησαν εἰμὴ τὰ περὶ διδασκαλείων καὶ τὰ περὶ διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως. Διὰ τοῦ περὶ διδασκαλείων νόμου τοῦ 1914 κατηργήθη ἡ διάκρισις τῶν δημοδιδασκάλων ἀνσλόγως τοῦ βαθμοῦ των εἰς πρωτοβαθμίους, δευτεροβαθμίους καὶ τριτοβαθμίους, ἀναγνωρισθέντος ὅτι ὁ βαθμὸς τοῦ πτυχίου δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ δημιουργήσῃ τόσον σημαντικὴν διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὸν μισθόν.

Καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ΒΤΜΘ' νόμου τὸ προσωπικὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἔβαινε βελτιούμενον, τοῦλάχιστον ἀπὸ ἀπόψεως προελεύσεως, διότι οἱ μὲν παλαιοὶ τῶν ἐπιτροπῶν δημοδιδασκαλοὶ καὶ ὑποδιδάσκαλοι (γραμματισταί), ὁσημέραι ἐξέλειπον, οἱ δὲ ἀπόφοιτοι τῶν διδασκαλείων ἐπληθύνοντο. Τὸ 1914 ὁμως, μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν νέων χωρῶν (Μακεδονίας, Θράκης, Ἡπείρου, Κρήτης καὶ νήσων Αἰγαίου), καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴν αὐτῶν ἀφομοίωσιν, εἰσῆχθησαν καὶ πάλιν στοιχεῖα ἄνευ προσόντων εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν. Ὁ νόμος 402 τοῦ 1914 οὐ μόνον διετήρησεν, εἰς ἃς θέσεις εὐρέθησαν ὑπηρετοῦντες, τοὺς διδασκάλους, ἀλλ' ἐπέτρεψε νὰ διορίζωνται καὶ εἰς τὰς νέας χώρας καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα εἰς ὅσους εἶχον ὑπηρετήσῃ καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἐν ταῖς νέαις χώραις ἐπὶ διετίαν. Δεδομένου δ' ὅτι ἐπὶ Τουρκικρατίας δὲν ἐκράτουντο τακτικὰ ἀρχεῖα ἐν τοῖς σχολείοις, ἐξ ὧν θὰ ἠδύνατο ν' ἀποδεικνύηται ἡ προϋπηρεσία, πολλὰ δὲ τῶν τηρουμένων κατεγράφησαν κατὰ τὸν πόλεμον, εἰς οἷονδῆποτε ἦτο δυνατόν νὰ προμηθεύηται πιστοποιητικὸν προϋπηρεσίας καὶ νὰ διορίζηται δημοδιδάσκαλος, καίτοι οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε μὲ τὸ διδασκαλικὸν ἔργον ἢ εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλείψει αὐτό. Ὅφειλομεν ὁμως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι πλείστοι ἐκ τῶν πραγματικῶν διδασκάλων τῶν νέων χωρῶν ἦσαν ἄριστοι διδάσκαλοι. Ἄλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν νοθείαν τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἦτο ἡ δημιουργηθεῖσα μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν τοῦ 1922 κατάστασις. Τὸ Κράτος πρὸς ἀνεκκύψισιν τῆς δυστυχίας τῶν προσφύγων ἐξέδωκε τὸ Ν. Δ. τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1922.

δι' οὗ ἐπέτρεψε νὰ διορίζωνται διδάσκαλοι, ὅσοι δι' ἐνόρκου βεβαιώσεως δύο μαρτύρων ἐπιστοποιοῦν, ὅτι προϋπηρέτησαν ὡς τοιοῦτοι. Παρουσιάσθησαν λοιπὸν σμήνη ὀλόκληρα ὑποψηφίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάχιστοι μόνον εἶχον τὰ προσόντα, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν λοιπῶν ἐχειροτονήθησαν εἰς διδασκάλους ἐξ ἐμπόρων, παντοπωλῶν, ὀπωροπωλῶν καὶ χειρωνάκτων. Ὅλοι αὐτοί, μὲ τὴν σπουδὴν, ἣτις ἐχαρακτήριζε τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν κατὰ τὴν ἀγωνιώδη ἐκείνην ἐποχὴν, διωρίσθησαν καὶ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη καὶ τῶρα νὰ παρέχουν τὰς ἐπιζημίους ὑπηρεσίας των εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν.

Ἐν ἐκ τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς παρ' ἡμῖν δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, ἦτο καὶ ἡ μετεκπαίδευσις τῶν δημοδιδασκάλων. Ἀπὸ τοῦ 1915 εἶχε θεσπισθῆ ἡ τεχνικὴ μετεκπαίδευσις αὐτῶν. Εἰς τὸ ἴδρυθὲν τότε διδασκαλεῖον τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσως ἠδύναντο νὰ φοιτοῦν ἐπὶ ἓν ἔτος 30 δημοδιδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι κατόπιν ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς θέσεις των ἐλάμβανον ὡς ἐπίδομα τὸ 1/5 τοῦ μισθοῦ των. Τὸ διδασκαλεῖον τοῦτο ἐλειτούργησε μέχρι τοῦ 1926, ὁπότε, διὰ λόγους οἰκονομίας δῆθεν, καθργήθη καὶ τοιουτοτρόπως ἐστερήθη ἡ ἐκπαίδευσις ἑνὸς σημαντικοῦ παράγοντος βελτιώσεως. Ἀπὸ τοῦ 1922 δὲ διὰ τοῦ νόμου 2857 ἐπραγματοποιήθη ἡ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον μετεκπαίδευσις τῶν δημοδιδασκάλων. Πεντήκοντα ἐξ αὐτῶν κατ' ἔτος κατόπιν ἐπιτυχῶν ἐξετάσεων διδάσκονται ἐπὶ δύο ἔτη τὰ ἐξῆς μαθήματα: α) σωματολογία τοῦ παιδίου, β) ψυχολογίαν τοῦ παιδίου, γ) γενικὴν παιδαγωγικὴν, δ) γενικὴν διδακτικὴν, ε) διδακτικὴν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, στ) διδακτικὰς ἀσκήσεις, ζ) σχολικὴν ὑγιεινὴν, η) στοιχεῖα φυσικῆς πειραματικῆς, θ) στοιχεῖα χημείας, ι) ζωολογίαν, ια) φυτολογία, ιβ) στοιχεῖα γεωλογίας καὶ ὄρυκτολογίας, ιγ) νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν, ιδ) ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ ιε) χειροτεχνίαν καὶ ἰχνογραφίαν. Τὴν διεύθυνσιν τῶν μαθημάτων ἔχει ὁ καθηγητὴς τῶν παιδαγωγικῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, τὰ δὲ μαθήματα διδάσκουν οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἢ ἄλλα εἰδικὰ πρόσωπα. Μετὰ τὸ πέρασ τῆς διετίας ὑφίστανται ἐξετάσεις, οἱ δ' ἐπιτυχάνοντες κατ' αὐτὰς λαμβάνουν

πτυχίον, τὸ ὁποῖον παρέχει εἰς αὐτοὺς τὸ πλεονέκτημα νὰ συντέμνηται κατὰ τὸ ἥμισυ ὁ χρόνος τῆς εἰς ἀνώτερον βαθμὸν προαγωγῆς των. Ἐκ τῶν μετεκπαιδευθέντων δημοδιδασκάλων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, οἵτινες ἀνέρχονται ἤδη εἰς 500 περίπου, λαμβάνονται καὶ οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Ἐκτὸς τῆς μετεκπαιδύσεως ταύτης ὑφίσταται καὶ ἡ γεωργικὴ μετεκπαίδευσις. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κράτους ἰδρυμένα πέντε γεωργικὰ φροντιστήρια μετεκπαιδεύονται ἄλλοι μὲν ἐπὶ ἓν, ἄλλοι δὲ ἐπὶ δύο ἔτη, 50 κατ' ἔτος δημοδιδάσκαλοι, οἵτινες κατόπιν, τοποθετούμενοι εἰς ἀγροτικὰ περιφέρειας κατὰ προτίμησιν, χρησιμοποιοῦνται ὡς παράγοντες τῆς γεωργικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ, διδάσκουν δὲ συγχρόνως εἰς τὰ Κυριακὰ λεγόμενα γεωργικὰ σχολεῖα.

Ἡ διάκρισις τῶν δημοδιδασκάλων εἰς πρωτοβαθμίους, δευτεροβαθμίους καὶ τριτοβαθμίους διετηρήθη μέχρι τοῦ 1922, ὅτε διὰ τοῦ νόμου 2958 κατηργήθη ἡ τάξις τῶν τριτοβαθμίων, ὠνομάστησαν δὲ τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι οἱ τῶς ὑποδιδάσκαλοι (γραμματισταί). Τὸ 1926 δὲ διὰ τοῦ Ν. Δ. τῆς 21 Ἀπριλίου 1926 ὑπήχθησαν εἰς τὴν γενικὴν ὑπαλληλικὴν ἱεραρχίαν, καταταχθέντες εἰς ἕξ βαθμοὺς ἀναλόγως πρὸς τὰ προσόντα των. Οἱ μὴ ἔχοντες πτυχίον διδασκαλείου κατετάχθησαν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ γραφέως β' τάξεως, μὲ δικαίωμα προαγωγῆς κατόπιν ὠρισμένης ὑπηρεσίας μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ γραμματέως β' τάξεως, οἱ δ' ἀπόφοιτοι τῶν διδασκαλείων εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀκολουθοῦ μὲ δικαίωμα προαγωγῆς μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ εἰσηγητοῦ. Εἰς τοὺς μὴ πτυχιούχους, ἐφ' ὅσον εἶχον ἐνδεικτικὸν προαγωγῆς ἐκ τῆς α' τοῦλάχιστον τάξεως τετραταξίου γυμνασίου ἐχορηγήθη δικαίωμα μετεκπαιδύσεως εἰς ἰδρυθέντα παρὰ τοῖς διδασκαλείοις μονοτάξια τμήματα, μετὰ τὸ πέρασ τῆς ὁποίας ἀποκτοῦν δικαίωμα προαγωγῆς.

Κατὰ τὸ 1922, μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν προσφύγων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀνετράπη ἡ ἰσορροπία τῶν ἀποφοίτων τῶν διδασκαλείων πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας καὶ πρὸς ἐξεύρεσιν προσωπικοῦ ἰδρύθησαν τὰ μονοτάξια διδασκαλεῖα, εἰς ἃ ἐφοίτων ἐπὶ ἓν ἔτος οἱ ἔχοντες ἀπολυτήριον γυμνασίου. Τὰ μονοτάξια διδασκαλεῖα ἐλειτούργησαν μέχρι τοῦ 1929, ὅτε, ἐπειδὴ οἱ πτυχιεῦχοι τῶν διδα-

καλείων ἦσαν περισσότερο ἀπὸ τὰς κενὰς θέσεις, κατηργήθησαν. *Ἦδη ἀπὸ ἀπόψεως προσότων διακρίνονται εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας οἱ ὑπηρετοῦντες δημοδιδάσκαλοι: α) τοὺς πρόσφυγας, τοὺς διορισθέντας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προϋπηρεσίας των, β) τοὺς ἔχοντας ἐνδεικτικὸν προαγωγῆς κατωτέρας τάξεως τοῦ γυμνασίου, γ) τοὺς ἔχοντας ἀπολυτήριον γυμνασίου, δ) τοὺς πτυχιούχους πολυταξίων διδασκαλείων, ε) τοὺς πτυχιούχους μονοταξίων διδασκαλείων, στ') τοὺς μετεκπαιδευθέντας εἰς τὸ διδασκαλεῖον τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδύσεως, ζ) τοὺς μετεκπαιδευθέντας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, η) τοὺς μετεκπαιδευθέντας εἰς τὰ γεωργικὰ φροντιστήρια. Δεδομένου δ' ὅτι ἀπὸ τοῦ 1930 τὰ τριτάξια διδασκαλεῖα μετετράπησαν εἰς πεντατάξια, ὑπάρχουν δύο κατηγορίαι πτυχιούχων.

*Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ποιότητα τοῦ νῦν ὑπηρετοῦντος προσωπικοῦ αὕτη καταφαίνεται ἐκ τῶν σχετικῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπιθεωρητῶν, ὑποβληθεῖσων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον κατὰ τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1930—1931.

2. Δημοδιδασκάλισσαι. Κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1834 καὶ αἱ δημοδιδασκάλισσαι προσελαμβάνοντο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ ἄρρενες διδάσκαλοι, ἤτοι ἡ ἐφοίτων εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἢ ὑφίσταντο ἐν αὐτῷ ἐξετάσεις καὶ ἐλάμβανον ἄδειαν ἀσκήσεως τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου. Ἐννοεῖται, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην ἐποχὴν τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἡ ἐκπαίδευσις τῶν θηλέων ἦτο εἰς ὅλως ἐμβρῦδῃ κατάστασιν καὶ δὲν ἦτο αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις διδασκαλισσῶν.

*Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν ἔχρυσῶν ὥρμων ἡλικίαν, δὲν ὑπῆρχον αἱ γνωρίζουσαι γράμματα, διδασκάλισσαι διωρίζοντο νεάνιδες, πολλάκις μὴ ὑπερβῆσαι τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας νὰ προκαλέσῃ τὸ ἀπὸ 10 Ἰουλίου 1835 διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὠρίσθη ὡς ἐλάχιστος ὄρος τῆς απαιτουμένης ἡλικίας διὰ τὸ ἐπάγγελμα τῶν διδασκαλισσῶν εἰς 15 ἔτη.

*Ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ αἰτιολογικοῦ τοῦ ἀπὸ 13 Ὀκτωβρ. 1861 διατάγματος, τὸ Κρατικὸν διδασκαλεῖον ἐχρησίμευε μόνον διὰ τὴν ἐξέτασιν ὧν ἐμελλον νὰ λάβουν πτυχίον διδασκαλίσεως, διότι οὐδεμία ἐκ τούτων ἐφοίτα εἰς αὐτό. *Ἐνεκα

τούτου διὰ τοῦ ἰδίου διατάγματος ἀνεγνωρίσθη τὸ ὑπὸ τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας συντηρούμενον σχολεῖον «ὡς συμπληροῦν τὸ διδασκαλεῖον καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ ἐξέτασιν τῶν διδασκαλισσῶν. Τὸ αὐτὸ ἐπανέλαβε μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1864 γενομένην κατάργησιν τοῦ κρατικοῦ διδασκαλείου καὶ τὸ ἀπὸ 11 Μαΐου 1867 διάταγμα. Διὰ τὰ προσαρμολογηθῆ δὲ περισσότερον πρὸς τὸν ἐν λόγῳ σκοπὸν τὸ σχολεῖον τοῦτο προστετέθησαν εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ ἀπὸ 24 Ἀπριλίου 1831 διατάγματος καὶ παιδαγωγικὰ μαθήματα, ἧτοι ἐμπειρικὴ ψυχολογία μετὰ στοιχειώδους λογικῆς, παιδαγωγική, διδακτικὴ καὶ μεθοδικὴ μετ' ἀσκήσεων.

Ἄλλ' ἤδη ἤρχισε νὰ ἐπεκτείνηται ἡ ἐκπαίδευσις τῶν θηλέων καὶ ἡ ἔλλειψις διδασκαλισσῶν καθίστατο μᾶλλον αἰσθητή. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1334 τῆς 12 Μαρτίου 1856 ἐγκυκλίου τοῦ ἔγραφε πρὸς τοὺς νομάρχας· «Γνωρίζετε πάντως τὸς δυσχερείας, ὅσαι καθιστῶσιν ἀδύνατον πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν δημοδιδασκαλισσῶν, ὅσων τὸν διορισμὸν ἐξαιτοῦνται πρὸ πολλοῦ οἱ διάφοροι τοῦ Κράτους δήμοι, οἵτινες, ἐνοήσαντες τὴν ἀνάγκην τῆς τοῦ γυναικείου φύλου ἐκπαιδεύσεως καὶ σχολεῖα κορασιῶν συνέστησαν καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δαπάνην προθύμως ὑπελόγησαν, βέβαιοι ὅτι καὶ τὴν Κυβέρνησιν εὐρίσκουσι προθυμουμένην νὰ συνδράμῃ τὴν ἀξίεπαινον αὐτῶν σπουδῆν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ ἐντελής τοῦ ἔθνους ἡθοποίησις...». Σύνιστα δ' εἰς αὐτοὺς ὅπως διατάξουν τοὺς δήμους νὰ στείλουν ἀνὰ μίαν νεάνίδα ἕκαστος εἰς τὸ διδασκαλεῖον τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας.

Ἐκτοτε κύριον φυτῶριον τῶν διδασκαλισσῶν ὑπῆρξαν τὰ διδασκαλεῖα τῆς Φιλεκπ. Ἑταιρείας, τὰ ὁποῖα μεταγενεστέρως ἐποπλασιασθήσαν. Λόγῳ ὅμως τῆς κακῆς λειτουργίας αὐτῶν, αἱ ἀπόφοιτοὶ των δὲν ἦσαν εἰμὴ ψυχροὶ φορεῖς ξηρῶν τινων γνώσεων καὶ μεγάλων κακιῶν. Διὰ τοῦτο πολλάκις ἐτονίσθη εἰς τὸ Κράτος, ὅτι ὤφειλε πλέον ν' ἀναλάβῃ αὐτὸ τὴν μόρφωσιν τῶν θηλέων. Ἀλλὰ δυστυχῶς μόλις ἀπὸ τοῦ 1914 κατώρθωσε τοῦτο ν' ἀναλάβῃ μέρος τι μόνον τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν θηλέων διὰ τῆς ἰδρύσεως ἰδίων διδασκαλείων διὰ ταῦτα καὶ τῆς χορηγήσεως τῆς ἀδείας

ὅπως εἰς τὰ μεικτὰ διδασκαλεῖα φοιτοῦν κατὰ τὸ 1/3 θήλεα. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ κρατικά διδασκαλεῖα, τὰ ὅποια ἔγιναν πάντα μεικτὰ, λειτουργοῦν ἤδη καὶ τὰ τῆς Φιλεκπ. Ἐταιρείας, ἅτινα ἐξοκολουθοῦν νὰ εἶναι ἀνεγνωρισμένα ὡς ισότιμα πρὸς τὰ δημόσια.

Τὰ κατωτέρω ἀποσπάσματα ἐκθέσεων τῶν ἐπιθεωρητῶν δίδουν εἰκόνα τινὰ τῆς ποιότητος τῶν διδασκαλισσῶν.

Ἐκθεσις Ἑλένης Ν. Μπουκουβάλα τῆς 23 Ἀπριλίου 1899· «Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ διδασκαλικὸς κλάδος περιλαμβάνει εἰς τοὺς κόλπους τοῦ διδασκαλίσσας, δυναμένας νὰ προβληθῶσιν ὡς πρότυπα ποικίλης ἀρετῆς... Ἀλλὰ δυστυχῶς αἱ διδασκάλισσαι αὗται ἀποτελοῦν σμικρὰν μειονότητα... Αἱ πλείσται τῶν διδασκαλισσῶν ἡμῶν στεροῦνται τῶν προρρηθεισῶν ἀρετῶν. Πλήν ἠθικῶν ὀλισθημάτων, τὰ ὅποια ἐγένοντο πολλαχοῦ αἷτια, ὥστε κοινότητες πολλαὶ νὰ φεύγωσι τὰ σχολεῖα, φρονοῦσαι ὅτι δὲν ἔχει στήσσει ἐν αὐτοῖς τὸν θρόνον τῆς ἠ Αἰδῶς καὶ ἡ Σωφροσύνη, καὶ ἄλλαι κακίαι, ἐξ ὧν συγκροτεῖται ὁ χαρακτήρ τῶν πλείστων διδασκαλισσῶν, δὲν συντελοῦσι πρὸς διάπλασιν τῆς ψυχῆς τῶν μαθητριῶν καὶ πρὸς προαγωγὴν τοῦ ἠθους αὐτῶν... Πολλαὶ τῶν διδασκαλισσῶν εἶναι τοσοῦτον ἐριστικαί, ὥστε σπανιώτατα νὰ μὴ εὕρη τις διχόνοιαν μεταξὺ συνυπηρετουσῶν τοιούτων. Ἡ διάστασις μάλιστα ἐπιτείνεται ἐπὶ τοσοῦτον πολλάκις, ὥστε καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας ὁμιλίαν διακόπτουσι καὶ ἐναντίον ἀλλήλων δὲν ὀκνοῦσι ν' ἀπευθύνωσιν ὕβρεις δεινὰς καὶ ἐνώπιον μάλιστα τῶν μαθητριῶν καὶ συκοφαντίας καὶ κατηγορίας νὰ ἐκτοξεύωσιν... Ἄλλαι κακίαι, οὐκ ὀλίγον ἐπιβλαβῶς ἐπιδρῶσαι ἐπὶ τοῦ σχολείου, εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀληθοῦς θρησκευτικοῦ συναισθήματος τῶν πλείστων διδασκαλισσῶν... ἡ καταφρόνησις πρὸς τὰς οἰκιακὰς καὶ ἀγροτικὰς ἐργασίας... ἡ προσποίησης περὶ τὴν συμπεριφορὰν καὶ μάλιστα περὶ τὴν προφορὰν—πολλαὶ ἐξ αὐτῶν τραυλίζουσι, προφέρουσι σεσυρμένως ἢ ἀτόνως τὸ ρ, ἀλλοιοῦσι τὸν τόνον τῆς φωνῆς των, ὥστε νὰ καθίστανται καὶ κωμικαὶ καὶ ἀηδεῖς—... ἡ ἔλλειψις ἀγάπης πρὸς τὸ ἔργον, τὸ ὅποιον ἀνέλαβον. Ἐὰν ἡ διδασκάλισσα εἶναι ἄγαμος... δὲν βλέπει τὴν ὥραν, πότε διὰ τοῦ ὑμεναίου ν' ἀποτινάξῃ τὸν ζυγόν, ὁ ὅποιος ὀνομάζεται δημοσία ὑπηρεσία... ἡ

Υπηρεσία τῶν μητέρων διδασκαλισσῶν εἶναι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐπιβλαβῆς εἰς τὰ σχολεῖα καὶ μάλιστα εἰς τὰ μονοτάξια... ἐγκυμονοῦσαι προσέρχονται ἄνευ οὐδεμιᾶς ὀρέξεως εἰς τὸ σχολεῖον, τίκτουσαι δ' ἀναγκάζονται ἐπὶ χρόνον πολὺν νὰ οἰκουρῶσι, καθ' ὃν τὸ σχολεῖον μένει κλειστὸν¹. Τὸ ὕψος τοῦ ζητήματος μοὶ ἐπιβάλλει τὴν παρρησίαν νὰ ὁμολογήσω, ὅτι τὸ κυριώτατον τῶν διδασκαλείων τῶν θηλέων, τὸ ἐν Ἀθήναις Ἀρσάκειον, ἐξ οὗ ἀπεφοίτησαν τὰ 9/10 τῶν σημερινῶν διδασκαλισσῶν, δὲν διέπλεον, ὡς ἔδει, τοὺς χαρακτῆρας αὐτῶν. Ὑπῆρξεν ἐπιβλαβὲς καὶ ὀλέθριον εἰς τὸ Κράτος φυτῶριον. Παρέλαβεν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ψυχᾶς ἀγνῶς καὶ ἐνέσπειρεν εἰς αὐτὰς τὰ σπέρματα τῶν εἰρημένων κακιῶν. Ὅσοι γνωρίζουσι τὰ μαστίζοντα τὸ Ἀρσάκειον κακὰ, θὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὰ εἰς πολλὰς τῶν σήμερον ὑπηρετουσῶν διδασκαλισσῶν... Νῦν δ' ἐξετάσωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν παιδονομικὴν, ἐπιστημονικὴν καὶ μεθοδικὴν ἱκανότητα τῶν διδασκαλισσῶν, α) περὶ τῆς παιδονομικῆς ἀδεξιότητος. Ἐν τοῖς πλείστοις σχολείοις ἐπικρατεῖ ρυπαρότης, ἀταξία, ἀκοσμία, ἀπάθεια, β) περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἱκανότητος. Εἶναι οἰκτρὸν νὰ βλέπη τις διδασκαλίσσας ἀστοιχειώτους εἰς τοιοῦτον βαθμὸν. Αἱ τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι, καὶ αὗται εἶναι αἱ πλείσται, τυγχάνουσι πάντῃ ἀνεμᾶτιστοι, τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καταφωρῶνται τοσοῦτον

1. Ἀντίθετον γνώμην εἶχε τὸ Ὑπουργεῖον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἐγγάμου διδασκαλίσης. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 4065 τῆς 2 Ἰουλίου 1874 ἐγκυκλίου του ἔγραφε τὰ ἑξῆς: «τὴν θέσιν συζύγου καὶ μητρὸς τεκνοφοροῦσης θεωρεῖ τὸ καθ' ἡμᾶς Ὑπουργεῖον ὡς ἐν τῶν κυριωτέρων προσόντων δημοδιδασκαλίσης, ἥτις οὐ μόνον προῦρίσται νὰ διδάξη γράμματα, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον νὰ ἠθικοποιήσῃ διὰ τοῦ ἑαυτῆς παραδείγματος τὰ παρ' αὐτῆς διδασκόμενα κοράσια, παρέχουσα ἑαυτὴν ἐν μέσῳ βιοτικῶν δυσχερειῶν τύπον ἀγαθῆς μητρὸς καὶ ἐντίμου οἰκοκυρίας. Οὐ μόνον ἄρα πολὺν ἀπέχομεν τοῦ νὰ θεωρήσωμεν τὸν ἐν συζυγίᾳ βίον καὶ τὴν τεκνοτροφίαν ὡς ἔλλειψιν διὰ πᾶσαν δημοδιδάσκαλον, ἀλλὰ προτιμῶμεν ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰς τοιαύτας ἀνηλίκων καὶ πρωτοπείρων νεανίδων καὶ προτρέπομεν μάλιστα αὐτὰς νὰ δώσωσιν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἀναστρέφονται, τὴν διὰ τῆς ἱερότητος τοῦ γάμου ἐγγύτησιν, ὅτι καὶ ἐννοοῦσιν ὡς δεῖ καὶ ἐκπληροῦσιν ἐντίμως τὸν σκοπὸν διδασκάλου καὶ οἰκοδεσποίνης...».

ἀδαεῖς, ὥστε ἀδυνατοῦν ὀλίγας γραμμάς νὰ γράψωσι, χωρὶς νὰ περιπέσωσιν εἰς ἀσύγγνωστα ὀρθογραφικὰ καὶ συντακτικὰ ἀμαρτήματα. Ἄδυνατοῦσι νὰ κατανοήσωσι πολλάκις τεμάχια ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, τὰ ὁποῖα εὐκολώτερον ἀντιλαμβάνονται εὐφυεῖς μαθήτριαι τῆς τετάρτης τάξεως. Καὶ τῶν λοιπῶν δὲ μαθημάτων εἶναι πάντῃ ἄγευστοι. Ἄδυνατοῦν νὰ λύσωσι πρόβλημα τῶν τεσσάρων πράξεων τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν πεπλεγμένον πως. Τὴν φυσικὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν καὶ Ἑλληνικὴν ἱστορίαν διδάσκουν συνήθως ἐκ τοῦ βιβλίου, διότι δὲν ἐνθυμοῦνται τίποτε. Οὐδὲ λόγος δὲ δύναται νὰ γίνῃ περὶ τεχνικῶν μαθημάτων. Ἐν γένει αἱ τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι εἶναι ἐστερημένοι πάσης ἐπιστημονικῆς μορφώσεως. Ἄλλὰ τὸ κακὸν δὲν θὰ ἦτο μέγα, ἐὰν ἡ ἀμάθεια περιωρίζετο μόνον εἰς ταύτας. Διότι τὸ πλῆθος τῶν διδασκαλισῶν εἶναι τοσοῦτον, ὥστε ἡ πολιτεία θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν κεκτημένων ἀνώτερον βαθμὸν. Ἄλλὰ δυστυχῶς πολλαὶ ἐκ τῶν δευτεροβαθμίων καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν πρωτοβαθμίων ἀποδεικνύονται ὑστεροῦσαι ἐν πλείστοις μαθήμασι· γ) περὶ τῆς μεθόδου. Ἐνταῦθα δυστυχῶς παρατηρεῖται ἡ μεγαλυτέρα ἀνικανότης. Δημοδιδάσκαλοι πρωτοβάθμιοι εἶναι πάντῃ περὶ τὴν μέθοδον πολλάκις ἑλλειπεῖς. Μάλιστα αἱ τὸ πρῶτον διοριζόμεναι ἀγνοοῦν παντάπασι πῶς νὰ πραγματευθῶσι τὰ διδακτικὰ θέματα, ταλαντούμεναι ἀνὰ πᾶν βῆμα. Θὰ εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας τινάς... Δημοτικὴ σχολὴ Κ. (πρωτευούσης ἐπαρχίας). Ἐπιθεώρησις 24 Μαρτίου 1899... «Ἄλλὰ τὸ σχολεῖον τοῦτο εἶναι ἀνάστατον ἐνεκεν ἔριδος δεινῆς καὶ μίσους ἀσπόνδου, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὴν διευθύντριαν τοῦ σχολεῖου Β. καὶ τὴν διδασκάλισσαν Ι. Σ. Τοσαύτη δ' ἔχθρα κατέχει τὰς μικρὰς ψυχὰς τῶν γυναικῶν τούτων, ὥστε ἐνώπιον αὐτῶν τῶν μαθητριῶν μικροῦ δεῖν συνεπλέκοντο καὶ διεπληκτίζοντο. Μῆλον δὲ τῆς ἔριδος εἶναι νεανίας τις τῆς πόλεως, τὴν εὖνοιαν τοῦ ὁποίου ἐκατέρα ἀντιποιεῖται, ἡ δὲ τρίτη διδασκαλὸς εἶναι ὁ κρῖκος, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ συνδέσῃ τὰς δύο διισταμένας, εἰ καὶ ὑπάρχει ὑπόνοια ὅτι αὕτη ρίπτει ἔλαιον εἰς τὴν πυράν». Ἐκθεσις ἐπιθεωρητριας Ἑλπιν. Δ. Καρακούση, Β' Δημοτικὴ σχολὴ θηλέων Κ. (πρωτευούσης νομοῦ)... «ὑπὸ φρίκης κατελήφθην.

ὅτε διελθοῦσα τὸν οὐδὸν τοῦ σχολείου τούτου καὶ εἰσελθοῦσα εἰς μίαν αἶθουσαν σκοτεινὴν καὶ ἀκάθαρτον εἶδον νὰ μένωσιν ἐν αὐτῇ ἐφ' ἐνὸς μὲν καθίσματος καθημένη μία παχεῖα, ἀκάθαρτος, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης φιλοκαλίας καὶ παντελῶς ἀμόρφωτος γυνὴ Ἰουδαία πλέκουσα, περίξ δ' αὐτῆς ἐπὶ βρωμεροῦ δαπέδου καθήμενα περὶ τὰ 30 νήπια, ἀκάθαρτα καὶ αὐτά, νυσταλέα καὶ κεκοπιακότα. Ἠρώτησα τὴν Ἰουδαίαν ταύτην, τί κάμνει μὲ αὐτὰ τὰ μικρὰ ἐδῶ; μοὶ ἀπήντησε· τίποτε, τὰ φυλάττω μόνον».

Αἱ διδασκάλισσαι, ἐκτὸς τῆς ἑλλιποῦς δυναμικότητός των, ἐδυσχεραίνοντο εἰς τὸ ἔργον των καὶ ἐξ ἐξωτερικῶν λόγων, οἱ ὅποιοι δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον σοβαροί. Κατὰ κανόνα ἡ διδασκάλισσα, τοποθετουμένη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς τὰ μικρὰ μέρη, ἀπετέλει τὸ μόνον πρόσωπον, τὸ ὅποιον ἐκίνει τὴν προσοχὴν. Ἐπ' αὐτῆς συγκεντρῶνοντο τὰ βλέμματα ὄλων. Οἱ νεαροὶ τὴν κατεδίωκον ἀναιδέστατα καὶ ἐπιμονώτατα διὰ νὰ κατακτήσουν τὴν καρδίαν της. Οἱ δημοτικοὶ ἄρχοντες τὴν ἠπεῖλουν καὶ τὴν ἐτυράνουν, ἂν δὲν ἐξεπλήρωνε τὰς ἐπιθυμίας των. Οἱ χωρικοὶ τὴν κατεσκόπευον καὶ τὴν ἐσυκοφάντων. Ἀπέναντι ὄλων αὐτῶν τῶν ἐπιβολῶν ἡ διδασκάλισσα ἦτο ὑποχρεωμένη οὔτε νὰ ἀντιτίθεται, διὰ νὰ μὴ ἐπισύρῃ τὴν ὀργὴν τῶν διωκτῶν καὶ χάσῃ τὴν θέσιν της, οὔτε νὰ ὑποκύπτῃ, διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀξιοπρέπειάν της. Φαντάζεται λοιπὸν κανεὶς τὴν τραγικότητα τῆς θέσεώς της καὶ ἂν ἠδύνατο ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας νὰ ἔχῃ τὴν ψυχικὴν ἡρεμίαν διὰ νὰ ἀφοσιωθῇ εἰς τὸ ἔργον της. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦσαν σπάνια τὰ παραδείγματα, κατὰ τὰ ὅποια αἱ διδασκάλισσαι ἐγίνοντο ἀντικείμενα σκανδάλων, τινὰ τῶν ὁποίων ὠφείλοντο βεβαίως εἰς τὴν ἀσκηθεῖσαν πίεσιν, ἄλλα ὅμως ἦσαν ἀποτελέσματα τῆς ἐλαφρότητος τῶν διδασκαλισσῶν. Ἀκριβῶς δὲ τὴν ἐλαφρότητα ταύτην ἔχων ὑπ' ὄψει τοῦ ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Μαυροκορδαῆτος ἔγραφε πρὸς αὐτάς τὴν 12 Σεπτεμβρίου 1872 διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 8038 ἐγκυκλίου του· «Πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους ἀποτεινόμενος δὲν ὤκνησα νὰ μεταχειρισθῶ γλῶσσαν τραχυτέραν πῶς καὶ ἀπειλητικήν, λαλῶν ἀνὴρ πρὸς ἄνδρας· πρὸς ὑμᾶς ὅμως, Κυρίαί, καὶ τὰς ἐκφράσεις ἀναγκάζομαι νὰ περιστείλω ἐπὶ τὸ ἡπιώτατον, καὶ τὰς

νουθεσίας νὰ μετριάσω ἐπὶ τὸ ἀνεπαχθέστατον. Ἐλπίζων ὁμως ὅτι ὁμίλων πρὸς Ἑλληνίδας εὐ ἠγμένας, θέλω ἐννοηθῆ εὐκόλως καὶ εὐηκόως, παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ μὲ ἀκούσητε οὐχὶ μόνον ὡς ὕπουργόν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀδελφὸν καὶ φίλον. Ἡ ὑπόληψις ὑμῶν, φίλοι νεάνιδες, εἶναι τὸ τιμαλφέστατον πάντων κτημάτων, ἔπερ ὀφείλετε νὰ διατηρήσητε ἀπρόσβλητον καὶ ἀπὸ ἀπλῆς ὑπονοίας. Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησεν ὑμᾶς εὐπαθεστέρας καὶ εὐαισθητοτέρας τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ, ἐλαττούμεναι ἐκείνων κατὰ τοῦτο, ὑπερέχετε πολὺ κατὰ τὴν περὶ τὸ παιδαγωγεῖν εὐχέριαν καὶ τὴν μόρφωσιν τῆς καρδίας τῶν παιδίων. Ἡ παιδαγωγική, τὸ σπουδαιότατον μέρος τῆς διδασκαλίας, ἧς ἠκροάσθητε τὰς ἀρχάς, ὑπέδειξεν ἤδη ὑμῖν, ὅτι ὁ μὴ παιδαγωγηθεὶς ὀρθῶς λογίζεται ἀπαιδευτος κἂν ἤθελεν ἀποκτήσει γνώσεων περιουσίαν· ἐμάθετε δὲ πάντως, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ἀνδρὸς ἐπλάσθη διὰ τὸν ἔξω καὶ ἐν ὑπαίθρῳ βίον, τὸ δὲ τῆς γυναικὸς διὰ τὸν οἶκον. Ἄλλ' ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην ὁποία ἱερότης καθηκόντων, ὁποία λαμπηδῶν παντοίων ἀρετῶν ! Καὶ διὰ τοῦτο μητρη περιστοιχουμένη ὑπὸ τέκνων ἐναρέτων, τὰ ὁποία εἰς τὸ παράδειγμα αὐτῆς ὀφείλουσι βίον εὐδαίμονα, εἶναι τὸ ὠραιότατον τῶν θεαμάτων. Τὰς ἀρχάς ταύτας ἐπιμελήθητε, φίλοι, νὰ καταστήσητε κοινὰς ταῖς περ' ὑμῖν διδασκομέναις, παρέχουσαι ὑμᾶς αὐτὰς παράδειγμα τῶν ἠθικῶν παραγγελμάτων, ὅσα δὲν λείπετε, εἶμαι βέβαιος, νὰ ἐπαναλαμβάνητε συχνὰ ταῖς μαθητρίαις σας. Μεταξὺ δὲ τῶν κοινῶν συνηθειῶν, ὅσας θὰ στιγματίσητε, πρωτίστη πάντως εἶναι ἡ περὶ τὸν καλλωπισμὸν ἀπειροκαλία, τὰ πολυποίκιλα ἐκεῖνα καὶ πολυδάπανα κοσμήματα, τὰ περιβητα τριχώματα, τὰ ψευδεπίπλαστα χρώματα, τὰ ὁποία ἀσχημίζουσι μᾶλλον ἢ ὠραίζουσι τὰς νεάνιδας, καὶ μετὰ τῶν ὁποίων ἡ παρθενικὴ σεμνότης δὲν δύναται νὰ συνυπάρξη. Ἄλλὰ ταῦτα πάντα, τῶν ὁποίων τὴν ἄμεσον ἀποσκοράκισιν ἀπαιτεῖ καὶ λόγῳ οἰκονομίας ἡ πτωχὴ μας κοινωνία, πῶς δύναται νὰ διατάξη τελεσφόρως ἡ δημοδιδάσκαλος, ὅταν ὁ ἀνοίκειος καὶ εἰς τὴν οἰκιακὴν τῆς τάξιν καὶ εἰς τὸ ἐπάγγελμά της καλλωπισμὸς διαψεύδη τὰ διδάγματά της; Ὅταν ἐμφανίζηται ἐνώπιον πτωχῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἀπόρων κορασίων μετὰ πτερωτοῦ σκιαδίου, μετὰ διαφανοῦς κε-

κρυφάλου, μετὰ πολυτελῶν καὶ ποικιλοχρῶν ἱματίων¹. Καὶ πόσῳ ἀποτελεσματικώτερον ἤθελον ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῶν οἱ λόγοι τῆς, ἐὰν ἀπλῶς καὶ καθαρῶς ἐσταλμένη καὶ διὰ μόνων τῶν χρωμάτων τῆς αἰδοῦς κεκοσμημένη, ἔχῃ σύμφωνον πρὸς τοὺς λόγους τῆς καὶ τὴν περιβολήν;... ».

Γενικῶς αἱ διδασκάλισσαι παρουσιάζουν μειονεκτικότητα ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄρρενας διδασκάλους, ὀφειλομένην καὶ εἰς τὸ φύλον τῶν βεβαίως, κυρίως ὁμως εἰς τὸ ὅτι τὰ διδασκαλεῖα τῆς Φιλεκπ. Ἐταιρείας, ἐξ ὧν κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται, δεικνύονται πάντοτε καθυστερημένα ἐν σχέσει μὲ τὰ δημόσια.

Ὡς πρὸς τὴν βαθμολογικὴν ἱεραρχίαν αἱ διδασκάλισσαι ἠκολούθουν τοὺς δημοδιδασκάλους, ἐπὶ τι ὁμως χρονικὸν διάστημα διέφερον κατὰ τὸν μισθόν.

3. **Διορισμοί, πειθαρχικαὶ ποιναί, μεταθέσεις.**—Κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1834 οἱ διορισμοὶ καὶ αἱ μεταθέσεις τῶν δημοδιδασκάλων ἐγίνοντο διὰ Βασιλικῆς ἀποφάσεως τῇ προτάσει τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κλπ. Γραμματείας, προκειμένου δὲ περὶ μεταθέσεων καὶ μετὰ γνωμοδότησιν τῶν δημοτικῶν ἢ ἐπιθεωρητικῶν ἐπιτροπῶν. Τὴν 22 ὁμως Φεβρουαρίου 1835 ἐξεδόθη διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ δικαίωμα τοῦ διορισμοῦ τῶν δημοδιδασκάλων παρεχωρεῖτο εἰς τὸν Ἐπίτροπον τῆς Παιδείας, ὑποχρεούμενον νὰ ὑποβάλλῃ κατὰ μῆνα εἰς τὸν Βασιλέα κατάλογον τῶν διορισθέντων. Εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ διορισμοῦ περιελαμβάνοντο καὶ αἱ μεταθέσεις, αἵτινες ἔκτοτε ἐνηργοῦντο διὰ Ἐπιτροπικῆς ἀποφάσεως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πειθαρχικὰς—ἐπανορθωτικὰς, ὅπως τὰς ὠνόμαζον τότε—ποινὰς, αὗται κατὰ τὸ ἄρθρ. 41 τοῦ νόμου τοῦ 1834 ἦσαν 1) ἐπίπληξις, 2) πρόστιμον 1—20 δραχμῶν, 3) ἀπόλυσις 8 ἡμερῶν μέχρις 6 μηνῶν μετὰ ἢ ἄνευ ἀφαιρέσεως τοῦ μισθοῦ. Τὰς ποινὰς ἐδικαιοῦντο νὰ ἐπιβάλλουν αἱ ἐπιθεωρητικαὶ ἐπιτροπαὶ καὶ

1. Ἦτο ἡ καλὴ ἐκείνη ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν «ὁ διαφανὴς κεκρύφαλος» τῆς διδασκαλίσσης προσέβαλλε τὴν δημοσίαν αἰδῶν. Τώρα αἱ διδασκάλισσαι δὲν ἔχουν μὲν διαφανῆ κεκρύφαλον, ἔχουν ὁμως τόσα ἄλλα πράγματα διαφανῆ, χωρὶς κανεὶς νὰ διαμαρτύρηται. Εἰς μίαν 50ετίαν πόσον προώδευσαν αἱ διδασκάλισσαι τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐνδυμασίαν!

ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, τοῦ ὁποίου ἡ ἀπόφασις εἶχε «τὸ κῦρὸς τῆς εἴτε ἀπεφάσισαν αἱ ἐπιτροπαὶ τῶν κατ' ἐπαρχίας ἢ κατὰ νομὸὺς σχολείων, εἴτε μὴ». Εἰς ἀπολογία δὲν ἐκαλεῖτο ὁ τιμωρούμενος. Ἡ ἀπόλυσις δὲν περιλαμβάνετο μεταξύ τῶν πειθαρχικῶν ποινῶν, διότι αὕτη ἦτο ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως. Τοῦτέστιν οὐδεμία ἀσφάλεια ὑφίστατο ὑπὲρ τῶν δημοδιδασκάλων, οἵτινες ἦσαν ὑποχέριτοι τοῦ ἰσχύοντος ἐκάστοτε κόμματος. Ὅποτεδήποτε ἐντὸς τοῦ σχολικοῦ ἔτους, μόνον διότι δὲν ἦτο ἀρεστός εἰς τὸν κομματικὸν παράγοντα τοῦ τόπου, ἐλαμβάνετο ὁ διδάσκαλος καὶ ἐξεσφενδονίζετο εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς χώρας. «Αἱ διάφοροι ἐπιτροπαὶ ἀπεδείχθησαν τύπος καὶ σκιά μόνον—γράφει ἐν τῇ αἰτιολογικῇ του ἐκθέσει τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1899 ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας—ὡς καὶ αἱ παντοδαπαὶ ἐπιθεωρήσεις. Τὴν ὅλην διοίκησιν συνεκέντρωσε τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ἰδίᾳ ὁ ἐν αὐτῷ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων, ὅστις ἐκποδῶν τιθέμενος τὰς περὶ πειθαρχικῶν ποινῶν διατάξεις τοῦ νόμου τοῦ 1804 ἤγε καὶ ἔφερε τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν οὐχὶ πάντοτε ἐπ' ἀγαθῷ αὐτῆς. Ἀπὸ τῆς μεταπολιτεύσεως καὶ ἐντεῦθεν μετεβλήθησαν οἱ ὅροι. Οἱ δημοδιδάσκαλοι ἀπληλλάγησαν μὲν τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ, ἀλλ' ὅπως γίνωσιν ἔρμαιον τοῦ ἔκτοτε ἐπικρατήσαντος παρ' ἡμῖν κοινοβουλευτισμοῦ. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἔπρεπεν εἰς πᾶσαν κυβερνητικὴν μεταβολὴν νὰ προσενεχθῶσιν ἐκατόμβαι ὄλαι διδασκάλων. Οὐτε ἱκανότης, οὔτε πιστὴ καὶ εὖορκος τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσις ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν. Ἀναλόγως τῶν συμπαθειῶν καὶ ἀντιπαθειῶν τῶν ἐκάστοτε κρατούντων διωρίζοντο, μετετίθεντο καὶ ἀπελύοντο οἱ δημοδιδάσκαλοι». Χαρακτηριστικὸν τῆς τότε καταστάσεως εἶναι τὸ κάτωθι ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Θ. Π. Δεληγιάννη κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς τῆς 29 Ἰουνίου 1899: «Ἀλλὰ πλὴν τούτου—λέγει—ὑπῆρχε καὶ ἄλλο κακὸν μέγιστον, ὅτι ἡ διάταξις τοῦ νόμου τοῦ 1834 δὲν εἶχε μὲν καταργηθῆ νόμῳ, ἀλλ' εἶχε καταργηθῆ πράγματι καὶ δὲν μετεκινούντο οἱ δημοδιδάσκαλοι καθ' ὃν τρόπον ὁ νόμος ἐκείνος ὠρίζεν, ἀλλὰ καθ' ὃν τρό-

πον ὁ Ὑπουργὸς ὤρισεν· ἐπομένως κατὰ τὴν 1ην Σεπτεμβρίου ἐγίνοντο τοιαῦται μετακινήσεις, ὥστε οἱ δημοδιδάσκαλοι μετεποιούντο εἰς μετακομιστὰς ταχυδρομικῶν σάκκων. Κατὰ τὸ 1877 περιστάσεις μοι ὑπηγόρευσαν τὸ καθῆκον νὰ δεχθῶ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἐκπαιδεύσεως, συμπράττων μετ' ἄλλων ἡγετῶν κομμάτων, ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ἐκείνῳ, τὸ ὁποῖον ὁ ἀείμνηστος Ζαΐμης ὠνόμασεν οἰκουμενικόν. Μεταξὺ πάντων τῶν ἡγετῶν τῶν κομμάτων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τότε τὴν κυβέρνησιν, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶχε περισσότερους φίλους ἐν τῷ κοινοβουλίῳ ἦτο ὁ Κουμουνδοῦρος. Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ 1877 δὲν ἐπέζησε πολὺν καιρὸν, κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 1878 παρητήθη, ἐσχηματίσθη δὲ νέον Ὑπουργεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος δύο ἐκ τῶν Ὑπουργῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ Ὑπουργείου, ὁ ἀείμνηστος Κουμουνδοῦρος καὶ ἐγώ, ὁ ὁποῖος ἐγενόμην Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως. Ὁ Κουμουνδοῦρος εἶχε πολλούς, παμπόλλους φίλους ἐν τῷ κοινοβουλίῳ, εἶχε κόμμα ἐν ὅλῃ τῇ ἐπικρατείᾳ, ἦτο πολιτικὸς περιβεβλημένος διὰ μεγάλης πολιτικῆς ἰσχύος. Ὄταν προσήγγιζεν ἡ 31 Αὐγούστου ἤρχισαν νὰ συρρέωσιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως σημειώσεις καὶ συστάσεις. Ἐγὼ ἀπεδήμουν εἰς Εὐρώπην, ἐπανῆλθον δὲ τότε τὴν 10 Αὐγούστου, περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ μηνὸς ἐκείνου, ὁ τότε ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων, διευθύνων τὸ τμῆμα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀγαπητὸς φίλος, ὁ ὁποῖος δὲν ζῆ πλέον, μοι ἐπρότεινε νὰ ἐργασθῶμεν εἰς τὰς μετακινήσεις τῶν δημοδιδασκάλων, μετέβην δὲ τῇ 31 Αὐγούστου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ προσῆλθον εἰς τὸ ἔμὸν γραφεῖον, ὃ τε ὁ εἰρημένος τμηματάρχης καὶ ὁ τότε βοηθὸς τοῦ τμήματος Βενθύλος, κομίζων ὀγκωδέστατον τόμον, ἀληθῆ Πανδέκτην καὶ πληθὺν ἐγγράφων. Ὅτε ἐπρόκειτο ν' ἀρχίσωμεν τὴν ἐργασίαν, παρεκάλεσα νὰ ἀναγνωσθῶσιν αἱ διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος τότε νόμου, ἦτοι τοῦ νόμου τῆς 6 Φεβρουαρίου 1834, δυνάμει τῶν ὁποίων ἡμεῖς μετηρχόμεθα τοιαύτην ἐξουσίαν. Ὄταν ἀνεγνώσθησαν αἱ εἰρημένα διατάξεις, παρετήρησα εἰς τὸν μακαρίτην Πετρίδην, ὅτι οὐδὲν εἶχομεν κατ' αὐτὰς δικαίωμα νὰ προβῶμεν εἰς μεταβολάς, διότι πρέπει πρὸς τοῦτο νὰ ἔχωμεν ἐκθέσεις

έφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, ἂν δ' αἱ ἐφορευτικαὶ ἐπιτροπαὶ οὐδαμοῦ ὑπῆρχον, δὲν ἡδυνάμεθα ὁμως ἡμεῖς νὰ προβῶμεν εἰς μεταθέσεις καὶ παύσεις ἄνευ τῆς προτάσεως τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν. Ὁ μακαρίτης Πετρίδης εἶχε τινὰ ἀπειρίαν πολιτικὴν καὶ μοὶ ἐφάνη δισταζῶν μήπως τυχὸν ἢ ὀργῇ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνίστων τὰς τοιαύτας μετακινήσεις, στραφῆ κατ' αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο παρεκάλεσα αὐτὸν νὰ δεχθῆ ἔγγραφον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐγὼ ὡς Ὑπουργὸς προσεκάλουν τὸν γενικὸν ἐπιθεωρητὴν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως νὰ μὴ ὑποβάλλῃ οὐδεμίαν πρότασιν μετακινήσεως δημοδιδασκάλου, ἂν δὲν ἦτο σύμφωνος μὲ τὰς διατάξεις τοῦ νόμου. Οὕτω δὲ οὐδεμία ἐγένετο μετακίνησις. Ἄλλὰ κατὰ τὴν 2 Σεπτεμβρίου ὑπῆρξε συγκίνησις, πάντες δ' οἱ πολιτικοὶ φίλοι τοῦ Κουμουνδοῦρου, πληροφορηθέντες ὅτι οὐδεμία συνετελέσθη ἐκ τῶν συστάσεων αὐτῶν, παρέστησαν εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον, ὅτι ἐγὼ ἀντεπολιτεύθην αὐτόν, μηδεμίαν ἐκτελέσας τῶν συστάσεων αὐτῶν. Ἄλλ' ὁ Κουμουνδοῦρος, ἀνὴρ εὐφυῆς, ἐφρόντισε νὰ πληροφορηθῆ, ἂν ἐγένοντο μετακινήσεις ἐν Γόρτυνι, ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις, ἐξ ὧν εἶχον φίλους, ἰδίως δ' ἐν Γόρτυνι, ἐν ἧ τὰ πράγματα ἦσαν διατεταγμένα κατὰ τὰς ἐπιθυμίας πολιτευομένου τινὸς τότε ἐκ Γόρτυνος, γαμβροῦ ἰσχυροτάτου πολιτικοῦ ἀνδρός, τοῦ μακαρίτου Βούλγαρη, ὁ ὁποῖος ἐπηρέαζεν ἔνεκα τούτου πάντα τὰ Ὑπουργεῖα. Πληροφορηθεὶς δ' ὅτι οὐδαμοῦ ἐγένοντο μετακινήσεις, ἐπέβαλε σιγὴν εἰς πάντας. Οὕτω δὲ διήλθομεν ἄνευ μετακινήσεων τὸν χρόνον ἐκείνον».

Τὴν τοιαύτην οἰκτρὰν θέσιν τῶν διδασκάλων ἠθέλησε νὰ βελτιώσῃ πῶς ὁ νόμος Υἠ' τοῦ 1871. Κατ' αὐτὸν ἀπηγορεύοντο αἱ μεταθέσεις διαρκοῦντος τοῦ σχολικοῦ ἔτους, ἐπιτρεπόμεναι μόνον κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς. Ἐξαιρετικῶς ἐπετρέποντο μεταθέσεις καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μαθημάτων 1) λόγῳ νόσου, 2) ἀμοιβαῖαι, καὶ 3) ἂν ἡ περαιτέρω διαμονὴ τοῦ διδασκάλου ἐν τῷ σχολεῖῳ ἦτο «ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς εὐλόγους ἀξιώσεις τῆς κοινότητος καὶ δύναται νὰ ἔχη δυσaráστους συνεπειάς». Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ἔπρεπε προηγουμένως νὰ κληθῆ εἰς ἀπολογίαὶν ὁ διδάσκαλος. Διὰ τοῦ νόμου τούτου ἀπεσοβήθη μὲν τὸ κα-

κόν τῶν ἀθρόων μεταθέσεων κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μαθημάτων, δὲν ἀπηλλάγησαν ὁμως καὶ οἱ διδάσκαλοι τῶν ἐνύχων τῆς πολιτικῆς, διότι κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς ἐνηργοῦντο ὅλοι συγκεντρωμένοι αἱ μεταβολαί. Ἡ ἐργασία δὲ τῶν Ὑπουργῶν τῆς ἐνεργείας τῶν μεταβολῶν ἐτελεῖτο μὲ κάποιον μυστηριώδη τόνον, ἐνέχοντα πολλὴν κωμικότητα. Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς λήξεως τῆς προθεσμίας τῶν μεταθέσεων ὁ Ὑπουργὸς μὲ τοὺς ἀρμοδίους ὑπαλλήλους, ἐφωδιασμένους μὲ τὰς ὑποβληθείσας σημειώσεις τῶν βουλευτῶν, ἀπεσύρετο εἰς μεμονωμένον τι μέρος, συνήθως εἰς τὴν Μοῦνην τῆς Πεντέλης ἢ τοῦ Πετράκη καὶ ἐκεῖ δι' ἡμέρας καὶ νυκτὸς—πολλὰκις ἠγρύπνουσαν καθ' ὅλην τὴν νύκτα—κατεγίνοντο νὰ συμβιβάσουν τὰς ἀντιθέτους ἀξιώσεις τῶν διαφόρων φίλων. Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην οἱ διδάσκαλοι, ἢ ὑπηρεσία των, αἱ ὑποχρεώσεις των, δὲν ἐλαμβάνοντο καθόλου ὑπ' ὄψιν· ἦσαν ἄψυχα καὶ ἄχρηστα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα μετετοπίζοντο δίκην ταχυδρομικῶν σάκκων, ὅπως ἔλεγεν ὁ Δεληγιάννης. Τέλος ἀνέτελλεν ἡ 31 Αὐγούστου. Τὸ Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπρεπε τὴν ἡμέραν αὐτὴν νὰ δημοσιευθοῦν αἱ μεταβολαί, ἐπολιορκεῖτο ἀπὸ ἐνωρίς ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, ἐλθόντων εἰς τὴν πρωτεύουσάν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ ἐπιτύχουν μέσῳ ἀνεκδιηγήτων παρακλήσεων καὶ ἐξευτελισμῶν τὴν διατήρησίν των εἰς τὴν θέσιν ἢ τὴν εὐνοϊκὴν των μεταθέσιν. Ἡ ἀγωνία καὶ ὁ κόπος ἦσαν ἐζωγραφισμένα εἰς τὰ πρόσωπά των. Τέλος περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τὸ πολύτιμον φύλλον ἐκολλᾶτο ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ τυπογραφείου. Τότε ὁλος ἐκεῖνος ὁ κατερρακωμένος συρφετὸς συνωθεῖτο καὶ διηγκωνίζετο καὶ ἐπάλαιε διὰ νὰ πληροφορηθῆ τὴν τύχην του. Ἄλλοι ἀνεχώρουν θριαμβευταί καὶ ἄλλοι μὲ λυγμοὺς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐγκατέλειπον τὸν κατηραμένον ἐκεῖνον τόπον, ὅπου ἔθαπτον τὰς ἐλπίδας των καὶ οὐχὶ σπανίως καὶ τὸν ἄρτον τῆς οἰκογενείας των.

Δέον νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ διὰ τοῦ νόμου ΥΗ' θεσπισθεῖσα ἀπαγόρευσις τῆς μεταθέσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους δὲν ἐπέτυχεν εἰμὴ σχετικῶς. Ἡ ἑλληνικὴ πονηρία εὔρε τὸν ἐξῆς τρόπον διὰ νὰ τὴν καταστρατηγήσῃ· ὁ θέλων νὰ μετατεθῆ ἐκ τινος θέσεως εἰς ἄλλην, ἐπειδὴ ἀπηγορεύοντο αἱ μεταθέσεις, παρητεῖτο ἐξ

αὐτῆς καὶ συγχρόνως διορίζετο εἰς ἐκείνην, τὴν ὁποῖαν ἤθελε. Καὶ οὕτως ἡ ἀπαγόρευσις ἴσχυε μόνον δι' ὄσους δὲν εἶχον τὰ μέσα.

Ὁ διωγμὸς οὗτος τῶν δημοδιδασκάλων καὶ γενικῶς τὸ κατάντημα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἐνωθῶσι πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν συμφερόντων των, οὕτω δὲ συνέστησαν τὸ 1873 πρῶτοι ἐκ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἐν Ἑλλάδι σύλλογον, τὸν διδασκαλικὸν σύλλογον, ὅστις ἐξέδιδε καὶ περιοδικὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Πλάτων». Ἐτέρου ἢ κοινῆ γνώμη ἤρchiσε ν' ἀντιδρᾷ κατὰ τῆς ἀσκουμένης εἰς βάρος τῶν δημοδιδασκάλων συναλλαγῆς, ὑπὸ τὴν πίεσιν δ' αὐτῆς ἐξεδόθη τὸ 1887 ὁ νόμος ΑΦΝΗ', ὅστις ἐξησφάλισε μονιμότητά τινα ὑπὲρ αὐτῶν. Κατὰ τοῦτον οἱ δημοδιδάσκαλοι ἠδύναντο νὰ τιμωρηθῶσι πειθαρχικῶς διὰ πᾶσαν παράβασιν καὶ ὑπέρβασιν τοῦ καθήκοντός των, προσέτι δὲ διὰ παράλειψιν, ραθυμίαν ἢ κουφότητα περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων των ἢ διαγωγὴν ἀναξίαν δημοσίου λειτουργοῦ ἢ αὐτόβουλον ἐγκατάλειψιν τῆς θέσεως. Πειθαρχικαὶ ποιναὶ ὠρίζοντο α) ἐπίπληξις, β) πρόστιμον μέχρις 20 δρχ. γ) πρόστιμον μέχρι τοῦ 1/2 τοῦ μηνιαίου μισθοῦ καὶ δ) προσωρινὴ παῦσις ἀπὸ 3 ἡμερῶν μέχρι 3 μηνῶν, ἐπεβάλλοντο δ' αὐταί, μετὰ προηγουμένην ἀπολογίαν τοῦ τιμωρουμένου, ὑπὸ τοῦ Ἐπιπροέδρου τῆς Παιδείας κατόπιν προτάσεως τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἢ τῶν ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν. Ὁ νόμος ΑΦΝΗ' προβλέπει καὶ πρότασιν τοῦ συμβουλίου τῆς ἐκπαιδεύσεως, διότι μαζὶ μὲ τὸν νόμον τοῦτον εἶχε συνταχθῆ καὶ νομοσχέδιον περὶ συστάσεως τοιοῦτου συμβουλίου, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν ὑπεβλήθη κἀν εἰς τὴν Βουλὴν πρὸς ψήφισιν. Ὁμοίον νομοσχέδιον εἶχε συνταχθῆ καὶ τὸ 1878 ὑπὸ τοῦ Θ. Δεληγιάννη, ὅπερ ὁμως ἐπίσης δὲν εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὴν Βουλὴν. Ὁριστικὴ παῦσις τῶν δημοδιδασκάλων ἐπῆρχετο εἰς τὰς ἐξῆς περιπτώσεις: α) ἂν ἐστερήθησαν τῶν ἀστικῶν των δικαιωμάτων, β) ἂν ἐτιμωρήθησαν τρεῖς πειθαρχικῶς, γ) ἂν ἐγκατέλιπον αὐτοβούλως τὴν θέσιν των ὑπὲρ τὸν μῆνα, δ) ἂν λόγῳ νόσου κατέστησαν ἀνίκανοι πρὸς ἐργασίαν, ε) ἂν κατεδείχθησαν ἀνίκανοι ἢ ἀμελεῖς πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων των ἢ ἀπέδειξαν ὅπωςδήποτε ἀναξιοπρεπεῖ καὶ ἀσυμβίβαστον

πρὸς τὴν θέσιν των διαγωγῆν, κατόπιν βεβαιώσεως τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἢ ἐκτάκτου ἐπιθεωρητοῦ, στ) ἂν διεγράφη ἐκ τοῦ δημοτικοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ πρὸς πληρωμὴν τοῦ δημοδιδασκάλου πίστωσης. Θεωρητικῶς μὲ τὸν νόμον τοῦτον οἱ δημοδιδάσκαλοι, θὰ ἠδύνατο νὰ νομισθῇ, ὅτι ἐξησφαλίσθησαν ἀπὸ τῆς κομματικῆς ἐπιδράσεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ἐξηκολούθησαν καὶ πάλιν νὰ ὑφίστανται τὰς συνεπιείας τῶν συναλλαγῶν. Ὅπως τοῦλάχιστον ἐβεβαίωσεν ὁ τότε Ὑπουργὸς Εὐταξίας κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1899, ἂν συνέτρεχε πολιτικὸς λόγος νὰ ἀπολυθῇ δημοδιδάσκαλός τις, ἀπεστέλλετο ἐπὶ τούτῳ ἑκτακτὸς ἐπιθεωρητὴς πρὸς ἐπιθεώρησιν αὐτοῦ μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ συντάξῃ δυσμενῆ περὶ αὐτοῦ ἔκθεσιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας καὶ ἀπελύετο. Ἄλλως τε ὑπῆρχε καὶ ἡ θύρα τῆς διαγραφῆς ἐκ τοῦ δημοτικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς σχετικῆς πιστώσεως, κατόπιν τῆς ὁποίας ἀπελύετο ὁ δημοδιδάσκαλος, ἐσάκις δὲν ἦτο ἐπιθυμητός.

Ὁ ἴδιος νόμος προέβλεψε καὶ περὶ τῆς μεταθέσεως τῶν δημοδιδασκάλων, τὴν ἑποίαν ἐπέτρεψε α) ἂν ὑπέβαλον οἱ ἴδιοι αἴτησιν, β) ἂν δι' ἐκτάκτους λόγους, βεβαιουμένους δι' ἐκθέσεως τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς, ἤθελε κριθῆ ἀναγκαία ἢ μετάθεσις, γ) ἂν ἤθελε ζητήσῃ τὴν θέσιν των ὑπότροφος τοῦ δήμου. Ὁ νόμος οὗτος ἤθελεν ἀσφαλῶς νὰ προστατεύσῃ τοὺς δημοδιδασκάλους ἀπὸ τῶν μεταθέσεων ὅποτεδῆποτε καὶ οὕτως ἐφηρμόσθη μέχρι τοῦ 1891. Ἄλλὰ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐστείρευεν ἡ κυριωτέρα πηγὴ τῆς πολιτικῆς συναλλαγῆς. Δι' ὃ προεκλήθη τότε γνωμοδότησις τοῦ νομικοῦ συμβουλίου, κατ' ἐπιταγὴν βεβαιῶς ἐκδοθεῖσαν, καθ' ἣν ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν νόμον ΑΦΝΗ', ὅστις ἀπηγόρευε τὰς μεταθέσεις, ἴσχυε καὶ ὁ προηγούμενος ΥΗ', ὅστις ἐπέτρεπεν αὐτὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν θερινῶν διακοπῶν. Ἦρχισε λοιπὸν καὶ πάλιν ὁ χορὸς—ὅπως τὸν ὠνόμαζον τότε—τῶν δημοδιδασκάλων. Ὡς προέκυψε κατὰ τὴν ἐν τῇ Βουλῇ συζήτησιν τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1899, κατὰ τὸ 1893, ἐνηργήθησαν 3182 μετακινήσεις δημοδιδασκάλων. Κατὰ δὲ τὸ 1894 ἐνηργήθησαν 1092 μεταθέσεις δημοδιδασκάλων καὶ γραμματιστῶν καὶ 1421 ἀπολύσεις. Εἶναι ἀρκετὸν τοῦτο νὰ δείξῃ εἰς

ποιον σημειον ἀδιαφορίας εἶχε φθάσει τὸ Κράτος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν.

Τοῦ 1889 τὰ νομοσχέδια ὤριζον τριῶν μόνων εἰδῶν πειθαρχικὰς ποινάς: 1) πρόστιμον 40—80 δρχ., 2) προσωρινὴν παῦσιν μέχρι 3 μηνῶν καὶ 3) ὀριστικὴν παῦσιν, ἐπεβάλλοντο δὲ πᾶσαι μετ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, οὔτινος προεβλέπετο ἡ ἴδρυσις διὰ τῶν ἰδίων νομοσχεδίων. Τὰς μεταθέσεις τὰ νομοσχέδια ταῦτα ἐξήρτων ἐξ ἀποφάσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, μεταξύ τῶν καθηκόντων τοῦ ὁποίου ἦτο καὶ τὸ νὰ «κατατοπίζη τοὺς διδασκάλους εἰς τὰς ἀναλόγους τοῦ βαθμοῦ καὶ τοῦ χρόνου τῆς ὑπηρεσίας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν προβιβαστικῶν καὶ προαγωγικῶν αὐτῶν ἐξετάσεων νενομισμένας θέσεις». Καὶ ὁ μεταγενέστερος νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 τὸ αὐτὸ μέτρον ἐτήρησε. Κατὰ τὸ 16ον ἄρθρον αὐτοῦ «τὸ Ὑπουργεῖον κατατοπίζει τοὺς ἐκασταχοῦ προσήκοντας καὶ ἐπαρκεῖς δημοδιδασκάλους κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκάστου σχολικοῦ ἔτους, παῦσον, διορίζον καὶ μεταθέτον αὐτοὺς κατὰ τὰς ποικίλας τῆς ὑπηρεσίας ἀνάγκας μετὰ τὴν ὁμόφωνον γνωμοδότησιν τοῦ συμβουλίου τῆς ἐκπαίδευσως». Εἶδομεν ὅμως ἀνωτέρω τίνος εἶδους προστασίαν παρέσχεν ὁ νόμος οὗτος εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους, ἀφοῦ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς ἓν μόνον ἔτος ἐνηργήθησαν 1092 μεταθέσεις καὶ 1421 ἀπολύσεις.

Εἶναι καταφανὴς ἡ πάλῃ, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 1880 ἤρχισεν ἐν Ἑλλάδι, μεταξύ τῆς νομοθεσίας, προσπαθοῦσης νὰ κατοχυρώσῃ τοὺς δημοδιδασκάλους κατὰ τῆς συναλλαγῆς καὶ ν' ἀποθέσῃ αὐτοὺς ἀπερισπάστους εἰς τὸ ἔργον των καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐκτροχιασμοῦ, ἐκμεταλλουμένου τὴν διδασκαλικὴν ἀναστάτῳσιν διὰ κομματικὰ ὀφέλη.

Ἡ προσπάθεια αὕτη τῆς νομοθεσίας ὠλοκληρώθη εἰς τὸν νόμον ΒΤΜΘ' τοῦ 1895, διὰ τοῦ ὁποίου ἐθεσπίσθη ἡ ἀποκέντρωσις τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως. Δι' αὐτοῦ πειθαρχικαὶ ποιναὶ ὠρίσθησαν: α) ἐπίπληξις, β) πρόστιμον 2—15 δραχμ., γ) πρόστιμον 15 δρχ. μέχρι τοῦ 1/2 τοῦ μισθοῦ, δ) προσωρινὴ παῦσις 3 ἡμερῶν μέχρις ἑνὸς μηνὸς καὶ ε) ὀριστικὴ παῦσις. Αἱ ποιναὶ ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων, τῶν ἰδρυθέντων διὰ τοῦ νόμου τούτου. Τὰ αὐτὰ συμβούλια ἐνήργουν καὶ τὰς μεταθέσεις τῶν δημοδιδασκάλων.

‘Ο νόμος ΒΤΜΘ’ παρ’ ὅλας τὰς ἀτελείας του ἀποτελεῖ φωτεινὸν σταθμὸν διὰ τὴν δημοτικὴν μας ἐκπαίδευσιν. Καθιέρωσε τὴν ἀποκέντρωσιν καὶ ἀπήλλαξε τοὺς δημοδιδασκάλους ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς συναλλαγῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐφαρμογῆς του προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν δημοδιδασκάλων, λόγῳ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἐπιθεωρητῶν καὶ τῆς κακῆς συνθέσεως τῶν συμβουλίων. Οὕτως ὁ Ὑπουργὸς Πετρίδης, ὁ εἰσηγητῆς τοῦ νόμου, εἰς μίαν ἐγκύκλιόν του ἐχαρακτήρισε τοὺς μὲν ἐπιθεωρητὰς ὡς αὐθαιρέτους, τὰ δὲ ἐποπτικὰ συμβούλια νευρόσπαστα αὐτῶν, ὁ δ’ Ὑπουργὸς Μομφερράτος εἰς τὴν ὑπ’ ἀριθ. 4059 τῆς 27 Μαρτίου 1899 ἐγκύκλιόν του ἔγραφε περὶ τῶν ἐπιθεωρητῶν, ὅτι «προσφέρονται πρὸς αὐτοὺς, οὕτως ὥστε δὲν πιστεύουσιν οἱ διδάσκαλοι, ὅτι τῆς τυραννίας ἀπηλλάγησαν, ἀλλ’ ὅτι τυράννους μετέλλαξαν μόνον». Παρ’ ὅλα ταῦτα ὅμως ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τοῦ νόμου ΒΤΜΘ’ ἦτο ἀναμφισβήτητος. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἀπέναντι 2985 μεταβολῶν ἐνεργηθειῶν τὸ 1894, ἐνηργήθησαν τὸ 1898 μόνον 672, ἤτοι 292 μεταθέσεις καὶ 380 ἀπολύσεις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γραμματοδιδασκάλων.

Ἐὐταξίας ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὸν θεσμὸν τῆς ἀποκεντρώσεως, διὰ τοῦτο εἰς τὰ νομοσχεδία του τοῦ 1899 κατῆργεῖ τὰ ἐποπτικὰ συμβούλια, ἀντ’ αὐτῶν δὲ ἱδρυνεὶ ἐν κεντρικὸν ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, εἰς ὃ ἐχορήγει τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιβολῆς τῶν πειθαρχικῶν ποινῶν καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν μεταθέσεων.

Ἡ οὐσιώδης ἀτέλεια τοῦ νόμου ΒΤΜΘ’ ἦτο, ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων ἦσαν ἀνέκκλητοι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πειθαρχικὰς ποινὰς καὶ τὰς μεταθέσεις τῶν δημοδιδασκάλων, οἱ ὅποιοι, λαμβανομένης ὑπ’ ὄψιν τῆς ἀδιαφορίας τῶν λοιπῶν μελῶν τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων, ἦσαν αἰχμάλωτοι τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἐπιθεωρητῶν.

Τὴν ἀτέλειαν ταύτην ἦλθε νὰ διορθώσῃ σχετικὸς νόμος διὰ τοῦ ὁποίου, ἐκτὸς τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων, ἰδρῦθη καὶ κεντρικὸν ἐποπτικὸν συμβούλιον, ἐδρεῦον ἐν Ἀθήναις, τὸ ὅποιον ἐξεδίκαζε τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων μὲ δικαίωμα ἐπικυρώσεως ἢ ἀκυρώσεως αὐτῶν. Τὸ ἴδιον σύστημα ἠκολούθησε

καὶ ὁ νόμος 240 τοῦ 1914, ὅστις ἱδρυσεν ἀντὶ τοῦ κεντρικοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου, τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον μὲ τὴν ἰδίαν σχεδὸν ἀρμοδιότητα.

Διὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων καὶ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ἐξησφαλίσθη τελείως ἡ μονιμότης τῶν δημοδιδασκάλων σχετικῶς μὲ τὰς ἀπολύσεις καὶ τὰς μεταθέσεις. Μία θύρα μόνον μεταθέσεων ἢ μᾶλλον καταστρατηγήσεως τῶν μεταθέσεων ἔμενεν ἀνοικτὴ· ἡ μεταθέσις δι' ὑπηρεσιακοὺς λόγους, ὅπισθεν τῆς ὁποίας ἐκρύπτοντο πᾶσαι αἱ κομματικαὶ μεταθέσεις. Ἀλλὰ γενικῶς μὲ τὰ μέτρα ταῦτα οἱ δημοδιδάσκαλοι ἐπέδοθησαν εἰς ἑαυτοὺς καὶ τὰ ἔργα των.

Ἐπέπρωτο ὁμως νὰ μὴ χαροῦν ἐπὶ πολὺν καιρὸν τὴν ἡσυχίαν των αὐτῶν. Ἐπῆλθε τὸ κίνημα τοῦ 1917, ἡ μεταπολίτευσις τοῦ 1920, ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1922 καὶ ἡ δικτατορία τοῦ 1926, εἰς τὰ μίση τῶν ὁποίων ὁ διδασκαλικὸς κόσμος προσέφερε τὴν μεγαλυτέραν τροφήν. Ἀθροαὶ αἱ μεταθέσεις καὶ αἱ ἀπολύσεις ἐπλήρουν τὰς στήλας ὀλοκλήρων φύλλων τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως. Κατὰ τὰς περιόδους αὐτὰς ἀνεστέλλετο ἡ λειτουργία τῶν συμβουλίων, αἱ δὲ μεταβολαὶ ἐνηγοῦντο παρὰ τοῦ Ὑπουργείου, τὸ ὁποῖον διὰ τὰς ἐνεργείας του δὲν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπηρεσιακὴν ἰκανότητα τοῦ προσωπικοῦ, ἀλλὰ τὰς συστάσεις τῶν παντοειδῶν φίλων. Τὰς ἀμφιβόλους αὐτὰς ἐποχὰς δὲν ἰκανοποιοῦν τὰ πάθη των μόνον οἱ πολιτευόμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ κλητῆρες ἀκόμη τοῦ Ὑπουργείου. Εἰς οἴσοσδήποτε ὑπόπτου ἠθικῆς ἀνθρωπος ἤρκει νὰ καταγγεῖλη τι καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος ἀνεξετάστως ἐστέλλετο εἰς τὴν οἰκίαν του διὰ νὰ κλαύσῃ τὴν δυστυχίαν του.

Ἡ Οἰκουμενικὴ Κυβέρνησις τοῦ 1926 ἐπανεφέρε τὴν ὁμαλότητα εἰς τὸν τόπον καὶ ἔκτοτε καὶ οἱ δημοδιδάσκαλοι ἐπανέκτησαν τὴν ἡρεμίαν των. Μάλιστα ἡ κατόπιν νομοθεσία ἐπροστάτευσεν αὐτοὺς ἀκόμη περισσότερον. Οὕτως ὁ νόμος 4653 τοῦ 1929 ἀπηγόρευσε καὶ τὰς δι' ὑπηρεσιακοὺς λόγους μεταθέσεις, ἐπέτρεψε δὲ νὰ μετατίθενται οἱ διδάσκαλοι μόνον λόγῳ ποινῆς ἢ ἂν εἶναι ὑπεράριθμοι.

Αἱ πειθαρχικαὶ ποιναὶ διετηρήθησαν ὅπως ὥρισεν ὁ νόμος ΒΤΜΘ' μὲ ἐλαφράς τινὰς τροποποιήσεις, ἀναγομένας εἰς τὰς πειθαρχικὰς

περιπτώσεις και τὸ εἶδος τῶν ποινῶν. Κατὰ τὸν ἰσχύοντα νῦν νόμον πειθαρχικαὶ ποιναὶ τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) Παρατήρησις, 2) Ἐπίπληξις, 3) Πρόστιμον μέχρι τοῦ ἡμίσεως τοῦ μισθοῦ, 4) Προσωρινὴ ἀπόλυσις μέχρι 3 μηνῶν, 5) Ὀριστικὴ ἀπόλυσις¹.

Οὐσιώδη μεταβολὴν ὡς πρὸς τὰς πειθαρχικὰς ποινὰς ἐπέφερε τὸ Ν. Δ. τὸ ἐκδοθὲν κατὰ Ἰούνιον 1923. Κατ' αὐτό, ἀνεξαρτήτως τῶν ὑπὸ τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων ἐπιβαλλομένων ποινῶν, εἶχε τὸ δικαίωμα καὶ ὁ Ὑπουργὸς νὰ τιμωρῇ τοὺς ἐκπαιδευτικούς λειτουργούς.

Τὸ Ν. Δ. τοῦτο κατηργήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 1 Σεπτεμβρ. 1926 Ν. Δ., ἐπανῆλθεν ὅμως καὶ πάλιν εἰς ἰσχὺν διὰ τοῦ νόμου 5341, τοῦ 1932, ὁ ὁποῖος δικαιολογεῖ, ἐν τῇ αἰτιολογικῇ του ἐκθέσει, τὴν ἐπαναφορὰν αὐτοῦ².

Αἱ διδασκαλικάι ὀργανώσεις διεμαρτυρήθησαν ἐντόνως διὰ τὴν χορήγησιν εἰς τὸν Ὑπουργὸν τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπιβολῆς πειθαρχικῶν ποινῶν, μεταξύ δὲ τῶν προβαλλομένων ἐπιχειρημάτων τὸ κυριώτερον ἦτο, ὅτι διὰ τῆς διατάξεως αὐτῆς ἤρητο ἐμμέσως ἡ μονιμότης, ἐφ' ὅσον κατὰ ὑφιστάμενον νόμον ὁ τρις ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους τιμωρούμενος πειθαρχικῶς ἀπελύετο τῆς ὑπηρεσίας. Πράγματι αἱ διαμαρτυρίαι αὐτῶν θὰ ἦσαν εὐλογοὶ ἂν μὲ τὴν πίεσιν, τὴν ὁποίαν ἀσκοῦν αἱ ὀργανώσεις ἐπὶ τῶν συμβουλίων, δὲν ἦτο προβληματικὴ ἢ ἀμερόληπτος κρίσις αὐτῶν.

Ἐπίσης διεμαρτυρήθησαν αἱ διδασκαλικάι ὀργανώσεις καὶ κατὰ τῆς ἄλλης διατάξεως τοῦ νόμου 5341, δ' ἧς ἐχορηγήθη εἰς τὸν Ὑπουργὸν τὸ δικαίωμα νὰ ζητῇ τὴν ἀναθεώρησιν ἐνώπιον τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου αἱ διαμαρτυρίαι τῶν εἶναι ὄλαι ἀβάσιμοι. Κατ' ἀρχὰς πᾶσαι αἱ ἀποφάσεις τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων ὑπέκειντο εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου. Ἀπὸ τοῦ 1926 ὅμως καὶ ἐντεῦθεν ὑπήχθησαν εἰς αὐτὸ μόνον ἐκείναι, καθ' ὧν

1. Τὴν ἀναγραφὴν τῶν ποινῶν δὲν εἶχε συμπληρώσει εἰς τὸ χειρόγραφόν του ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου. (Σημ. τοῦ Φιλ. Ἐπιμ.).

2. Βλ. τὸν σχετικὸν νόμον 5341.

θὰ ὑπεβάλλετο ἔνστασις ἐκ μέρους τῶν ἐνδιαφερομένων διδασκάλων. Τοιοῦτοτρόπως δὲ ἐδημιουργήθη ἀνισοσκελῆς κατάστασις. Ἐνῶ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον τῶν διδασκάλων ἐπροστατεύετο, ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου τῆς τάξεως ἔμενεν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς κρίσεως, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς τὴν μεροληπτικὴν καταφάκωσιν τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίω.

4. **Μισθός.**—Τὸ ἄρθρ. 23 τοῦ νόμου τοῦ 1834 δὲν ὠριζεν ἀκριβῶς τὸν μισθὸν τῶν δημοδιδασκάλων, ἀλλὰ τὸ ἐλάχιστον ὄριον αὐτοῦ, δυνάμενον νὰ ποικίλλῃ ἀναλόγως πρὸς τὰ εἰσοδήματα τῶν δήμων «καὶ ἀξίως τῶν γνώσεων καὶ τῆς ἐμβριθείας τοῦ ἐπιτηδεύματος τῶν δημοδιδασκάλων». Ὡς ἐλάχιστον ὄριον ἐκανονίζετο διὰ τοὺς δημοδιδασκάλους γ' τάξεως δρ. 50 κατὰ μῆνα, διὰ τοὺς β' τάξεως δρ. 80 καὶ διὰ τοὺς α' τάξεως δρ. 90 μὲν διὰ τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν ἐπαρχιῶν, δρ. δὲ 100 διὰ τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς τὰς πρωτευούσας τῶν νομῶν. Πλὴν τοῦ μισθοῦ ἔπρεπε νὰ παρέχεται εἰς ἕκαστον δημοδιδάσκαλον δωρεὰν κατοικία καὶ δύο τοῦλάχιστον στρέμματα κήπου ἢ καλλιεργησίμου γῆς πρὸς ἐπικαρπίαν του, προσέτι δὲ ὑπὸ τύπον διδάκτρων καὶ 10—50 λεπτὰ δι' ἕκαστον μαθητὴν. Τὰ δίδακτρα κατεβάλλοντο παρὰ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν εἰς τὸν δημοτικὸν εἰσπράκτορα ἐπὶ τῇ βάσει καταστάσεως τοῦ δημοδιδασκάλου, θεωρουμένης παρὰ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, ἐξαιρέσει τῶν ἀπόρων, οἵτινες ἀπηλλάσσοντο. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο εὐκόλος ἡ ἐξεύρεσις καταλλήλου οἰκίας διὰ τὸν δημοδιδάσκαλον εἰς πάντα τὰ μέρη, συνήθως παρείχετο αὐτῷ ἀνάλογον ἐνοίκιον ὑπὸ τοῦ δήμου. Ἐννοεῖται ὅτι, ἀφοῦ οἱ δῆμοι ἐδυστρόπουν εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ μισθοῦ, πολὺ περισσοτέρας ἀντιρρήσεις εἶχον εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐνοικίου. Τὰ Ὑπουργεῖα τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῆς Παιδείας δι' ἐπανειλημμένων ἐγκυκλίω των, ἄλλοτε μὲν παρεκάλουν, ἄλλοτε δὲ ἠπειλοῦν αὐτοὺς διὰ ν' ἀναγράφουν εἰς τοὺς προϋπόλογισμούς των τ' ἀπαιτούμενα διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἐνοικίων ποσά. Ἐνίοτε μάλιστα συνέβαινε καὶ τὸ ἐξῆς· δὲν ἐνοικίαζε τὴν οἰκίαν τοῦ δημοδιδασκάλου ὁ δῆμος, ἀλλ' ἀνέθετεν εἰς τὸν ἴδιον νὰ ἐνοικιάσῃ αὐτήν, τοιοῦτοτρόπως δὲ ὁ ἰδιοκτήτης ἐστρέφετο ἐναντίον τοῦ διδασκάλου, ὅστις ἐφέρετο ὡς

ένοικιαστής. Τὸ δικαίωμα τῆς ἀπολαβῆς ἐνοικίου ἐκ μέρους τῶν δημοδιδασκάλων διήρκεσε μέχρι τοῦ 1892, ὅτε κατηργήθη διὰ τοῦ ἄρθρ. 10 τοῦ νόμου ΒΠΕ΄.

Τὸ ἴδιον συνέβαινε καὶ διὰ τὰ δίδακτρα· οἱ δῆμοι δὲν κατέβαλλον αὐτά. Ἐνεκα τούτου πολλοὶ δημοδιδάσκαλοι τὰ εἰσέπραττον ἀπ’ εὐθείας παρὰ τῶν μαθητῶν. Τοῦτο ὅμως ἐγέννα προστριβὰς καὶ ἀντεγκλήσεις εἰς βᾶρος αὐτῶν, δι’ ὃ ἠναγκάσθη τὸ Ἐπιτελεῖον τῆς Παιδείας ν’ ἀπαγορεύσῃ αὐστηρῶς τὴν τοιαύτην ἀπ’ εὐθείας εἰσπραξίν, ἣτις καὶ τὸ κῦρος τοῦ διδασκάλου κατέρριπτε καὶ τὴν δυσφορίαν τῆς κοινωνίας προεκάλει. Ἄλλὰ τὰ δίδακτρα εἶχον καὶ ἄλλην κακὴν συνέπειαν. Ὅπου ὑπῆρέτων περισσότεροι τοῦ ἐνὸς διδασκαλοὶ, κατὰ τὴν διανομὴν αὐτῶν ἐλάμβανον χῶραν ἔριδες, διότι—ὅπως λέγει μία ἐγκύκλιος τῆς 19 Ἰανουαρίου 1853—οἱ διευθυνταὶ τῶν σχολείων «ἐνοσφίζοντο ἀδίκως ἅπαντα τὰ δίδακτρα ἢ μέρος τι εὐκαταφρόνητον ἐχορήγουν εἰς τοὺς λοιποὺς βοθητοὺς των», οἷτινες εὐλόγως παρεπονοῦντο καὶ διεξεδίκουν τὸ μερίδιόν των.

Καίτοι τὰ δίδακτρα εἶχον τὸν τύπον τῆς δημοτικῆς φορολογίας, ἐν τούτοις κατ’ οὐσίαν δὲν ἦσαν εἰμὴ εἰσφορὰ τῶν πολιτῶν διὰ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι παρείχετο δωρεὰν ἢ ἐκπαίδευσιν, ἐφ’ ὅσον ἴσχυον τὰ δίδακτρα, ἢ καταβολὴ τῶν ὁποίων διήρκεσε μέχρι τοῦ 1885, ὅτε κατηργήθησαν διὰ τοῦ νόμου ΑΣΖΓ΄, αὐξηθέντος εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ μισθοῦ τῶν δημοδιδασκάλων κατὰ 10 δρχ. μετὰ τὴν συμπλήρωσιν πενταετοῦς ὑπηρεσίας.

Ὁ διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1834 ὁρισθεὶς μισθὸς τῶν δημοδιδασκάλων ἐτροποποιήθη διὰ μὲν τοῦ νόμου ΦΛΓ΄ τοῦ 1859 ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πρωτοβαθμίους, εἰς οὓς ἐχορηγήθη αὐξήσις ἀνὰ πενταετίαν τοῦ ἐξ 100 δρ. μισθοῦ των κατὰ 10 δρ. μέχρι συμπληρώσεως ὀλικοῦ μηνιαίου μισθοῦ ἐκ δρ. 140, διὰ δὲ τοῦ Δ. τῆς 24 Ἰανουαρίου 1856 ὅσον ἀφορᾷ τοὺς τριτοβαθμίους, τῶν ὁποίων ὁ μισθὸς ὠρίσθη εἰς δρ. 60, ἥτοι ηὔξήθη κατὰ 10 δρ. Εἰς τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς πρωτευούσας νομῶν πρωτοβαθμίους ἐχορηγήθη διὰ τοῦ νόμου ΦΛΓ΄ καὶ πρόσθετον μηνιαῖον ἐπιμίσθιον ἐκ δρ. 10. Ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου δὲ 1885 ὠρίσθη διὰ τοῦ νόμου ΑΡΠΔ΄ ὁ μισθὸς τῶν πρωτο-

βαθμίων εις δρ. 140, τῶν δευτεροβαθμίων εις 100 καὶ τῶν τριτοβαθμίων εις 60, ἀξαναόμενος συμφώνως πρὸς τὸν νόμον ΑΣΖΓ τοῦ ἰδίου ἔτους ἀνά πενταετίαν κατὰ 10 δρ. ὑπὸ τὸν περιορισμὸν νὰ μὴ δύναται τὸ σύνολον τῆς ἀύξησης νὰ ὑπερβῆ τὸ ἡμισυ τοῦ ἀρχικοῦ μισθοῦ. Τῶν ὑποδιδασκάλων ὁ μισθὸς ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ νόμου ΑΡΠΕ' τοῦ 1884 εις δρ. 60 κατὰ μῆνα.

Διὰ τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1889 ἔκανονίζετο ὁ μισθὸς τῶν μὲν δημοδιδασκάλων εις δρ. 150, 130 καὶ 110, τῶν δὲ γραμματιστῶν εις 70, 60 καὶ 55.

Τὸ 1892 ἠϋξήθη καὶ πάλιν ὁ μισθὸς τῶν δημοδιδασκάλων διὰ τοῦ ΒΠΕ' ὀρισθεὶς εις 150, 120 καὶ 100 δρ. κατὰ μῆνα. Ὁ ἴδιος νόμος καθιέρωσε τὸ πρῶτον τὴν διάκρισιν ὡς πρὸς τὸν μισθὸν μεταξὺ διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν, τῶν ὁποίων ὠρίσθη ὡς ἑξῆς ὁ μισθὸς: τῶν πρωτοβαθμίων εις 120, τῶν δευτεροβαθμίων εις 110 καὶ τῶν τριτοβαθμίων εις 100. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος διὰ τοῦ νόμου ΒΟΘ' ἠϋξήθη ὁ μισθὸς τῶν γραμματιστῶν εις 75, 65 καὶ 55 κατὰ μῆνα. Ὁ νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895 διετήρησε τὴν ὑπὸ τοῦ ΒΠΕ' μισθολογικὴν κλίμακα. Τοῦ 1899 τὰ νομοσχέδια ὠρίζον τῶν μὲν πρωτοβαθμίων διδασκάλων εις δρ. 150, τῶν δὲ δευτεροβαθμίων εις 130 καὶ τῶν γραμματιστῶν τῶν μὲν πρωτοβαθμίων εις 70, τῶν δὲ δευτεροβαθμίων εις 60. Τὰ δὲ νομοσχέδια τοῦ 1913 διέκρινον τοὺς διδασκάλους εις 6 τάξεις καὶ ὠρίζον μισθὸν εις τοὺς τῆς α' τάξεως δρ. 220, τῆς β' 200, τῆς γ' 180, τῆς δ' 160, τῆς ε' 140 καὶ τῆς στ' 120. Τῶν διδασκαλισσῶν, αἵτινες διεκρίνοντο ἐπίσης εις 6 τάξεις, ὠρίζετο ὁ μισθὸς εις δρ. 180, 170, 160, 140, 120, 100 καὶ τῶν γραμματοδιδασκάλων εις δρ. 90, 80 καὶ 70. Πλὴν τοῦ μισθοῦ ἐχορηγεῖτο εις τοὺς ὑπηρετοῦντας εις πόλεις, ἐχούσας πληθυσμὸν ἄνω τῶν 10000 κατοίκων, καὶ ἐπιμίσιον ποικίλλον ἀπὸ 20—40 δρχ. κατὰ μῆνα.

Ὡς γνωστόν, τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 καὶ τοῦ 1913 δὲν ἐψηφίσθησαν, τοιοῦτοτρόπως δὲ ἐξηκολούθησε νὰ ἰσχύη τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου ΒΓΜΘ' ὀρισθέν μισθολόγιον μέχρι τοῦ 1920, ὁπότε, λόγῳ τῆς λαβούσης χώραν πτώσεως τῆς ἀγοραστικῆς ἀξίας τῆς Ἑλληνικῆς νομισματικῆς μονάδος, παρέστη ἀνάγκη νὰ αὐξηθῆ διὰ τῶν νόμων 2145 τοῦ 1920, 2858 τοῦ 1922 καὶ τοῦ Ν. Δ. τῆς 9 Νοεμ-

βρίου 1922 εις τὸ διπλάσιον περίπου. Ἄλλ' ἤδη ἡ Ἑλληνικὴ δραχμὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1922 ἤρχισε νὰ πύπτῃ περισσότερον καὶ ὁ μισθὸς τῶν δημοδιδασκάλων, ὅπως καὶ τῶν λοιπῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ἔπρεπε ν' αὐξηθῆ. Αἱ ὀργανώσεις τῶν δημοδιδασκάλων παρεπονοῦντο ἀνέκαθεν, ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἠκολούθουν ἰδίαν ὑπαλληλικὴν ἱεραρχίαν καὶ ἠξίουσαν ἐπιμόνως, ὅπως ἀποκτήσουν καὶ αὐτοὶ τὴν γενικὴν ὑπαλληλικὴν διαβάθμισιν. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας πρὸς τὰς ἐκάστοτε Κυβερνήσεις, αἵτινες λόγῳ τῆς δημιουργουμένης δαπάνης ἤρνούντο ν' ἀποδεχθοῦν τὴν ἀξίωσίν των, εὔρον τὴν εὐκαιρίαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς δικτατορίας τοῦ 1926 καὶ ἐπέτυχον τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀπὸ 21 Ἀπριλίου 1926 Ν.Δ., διὰ τοῦ ὁποίου ἐξωμοιώθησαν καὶ οἱ δημοδιδάσκαλοι ὡς πρὸς τοὺς βαθμοὺς μὲ τοὺς λοιποὺς δημοσίους ὑπαλλήλους. Δι' αὐτοῦ πρῶτον κατηργήθη ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀρρένων καὶ θηλέων διδασκάλων καὶ δεύτερον κατηργήθη ἐπίσης ἡ διάκρισις μεταξὺ δημοδιδασκάλων καὶ γραμματιστῶν, ὀνομασθέντων πάντων δημοδιδασκάλων. Ὡς βάσις τῆς διαβαθμίσεως ἐλήφθησαν τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913, κατανεμηθέντων τῶν δημοδιδασκάλων εἰς ἕξ κατηγορίας. Οἱ τῆς α' κατηγορίας κατετάχθησαν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ γραφέως β' τάξεως, τῆς β' εἰς γραφεῖς α' τάξεως, τῆς γ' εἰς ἀκολουθούς, τῆς δ' εἰς γραμματεῖς β' τάξεως, τῆς ε' εἰς γραμματεῖς α' τάξεως καὶ τῆς στ' εἰς εἰσηγητάς. Εἰς τὴν α' καὶ β' κατηγορίαν κατετάχθησαν οἱ μὴ πτυχιούχοι, οἱ δ' ἔχοντες πτυχίον ἔλαβον ἀναλόγως τῆς ὑπηρεσίας των βαθμοὺς ἀπὸ τοῦ ἀκολουθούτου μέχρι τοῦ εἰσηγητοῦ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς ἕκαστον βαθμὸν ὑπηρετούντων εἶναι ἀπεριόριστος, πλὴν τοῦ τελευταίου βαθμοῦ τοῦ εἰσηγητοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ ὑπερβῆ τοὺς 600. Τοιοῦτοτρόπως ἔκανονίσθη ὡς ἀκολουθῶς ὁ μισθὸς τῶν δημοδιδασκάλων· τῆς α' κατηγορίας δρ. 230, τῆς β' 300, τῆς γ' 375, τῆς δ' 475, τῆς ε' 600 καὶ τῆς στ' 675, ἀύξανόμενος μετὰ τὴν συμπλήρωσιν 10ετοῦς συνταξίμου ὑπηρεσίας κατὰ 5%, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν 15ετοῦς κατὰ 10%, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν 20ετοῦς κατὰ 15% καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν 25ετοῦς ὑπηρεσίας κατὰ 25%.

Ἄφ' ἑνὸς τὸ γλίσχρον τῆς μισθοδοτήσεως τῶν λειτουργῶν τῆς

δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ δυσχέρειαι, τὰς ὁποίας ἀπῆντων οὗτοι κατὰ τὴν ἐξόφλησιν τοῦ μισθοῦ των ἐξ αἰτίας τῆς κακῆς θελήσεως τῶν δήμων καὶ κοινωτήτων, τοὺς ὁποίους ἐβόρυνον μέχρι τοῦ 1920 αἱ σχετικαὶ δαπάναι, ἀπετέλουν ἓνα τῶν οὐσιωδῶν λόγων τῆς κακῆς καταστάσεως τῆς δημοτικῆς μας ἐκπαιδεύσεως. Θαυμάσια χαρακτηρίζει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἐκπαιδεύσεώς μας τὸ κάτωθι ἀπόσπασμα τῆς κατὰ τὸ 1883 ὑποβληθείσης εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἐκθέσεως τοῦ ἐκτάκτου ἐπιθεωρητοῦ Χαρ. Παπαμάρκου· «Ἐν εὐτυχίᾳ ἐκτάκτῳ—γράφει—48.10 δρχ. λαμβάνουσι κατὰ μῆνα οἱ τῶν κωμῶν διδάσκαλοι, 62.30 δὲ οἱ τῶν κωμοπόλεων· συνηθέστατα ὁμως λαμβάνουσιν οἱ μὲν μόλις 45, οἱ δὲ μόλις 30 δρχ. κατὰ μῆνα. Ἡ ἐργασία, ἣν ἐν τοῖς σχολείοις ἐργάζονται οἱ ταλαίπωροι οὗτοι δημοδιδάσκαλοι, θὰ ἦτο ἄδικον καὶ παράλογον ἂν ἀπῆται τις νὰ ἦτο πολλῶ βελτίων τῆς ὑπαρχούσης, ἦτις, γενικῶς εἰπεῖν, κακὴ οὖσα, εἶναι ἐν τούτοις ὅλως ἀνάλογος πρὸς τὴν θέσιν, ἣν ἐν τῇ κοινωσίᾳ κατέχουσι καὶ οἱ τῶν εὐτελεστάτων ὑπηρετῶν καὶ τῶν χυδαιοτάτων ἵπποκόμων καὶ μαγεῖρων γλισχρότερον μισθοδοτούμενοι ἀξιολύπητοι τῆς Ἑλλάδος δημοδιδάσκαλοι. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθήσῃ τις καὶ τὴν παντελεῖ εἰς τὴν ἑαυτῶν τύχην ἐγκατάλειψιν αὐτῶν, τὴν παντοδαπὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἐκ πολυμόρφων ἀρχῶν... τὰς παντοδαπὰς περιϋβρίσεις καὶ ἐξευτελισμούς καὶ προπηλακισμούς καὶ ἀπειλὰς πάντων καὶ πασῶν, λογικὴν μὲν καὶ σφόδρα φυσικὴν θὰ εὕρη τὴν ἀμετρον ἐλλεινότητα τοῦ κρηπιδώματος τούτου τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν εὐημερίας, τῶν δημοτικῶν σχολείων, θαυμασμοῦ δὲ πολλοῦ ἄξιον καὶ ἐλπίδων χρηστῶν πάροχον τὸ φαινόμενον, καθ' ὃ ὑπάρχουσι καὶ τινες δημοδιδάσκαλοι, καὶ ἐν τοιούτοις κακοῖς ἀναστρεφόμενοι, ἄξιοι ἐπαίνων καὶ σεβασμοῦ ἐπὶ τῇ ἀγαθῇ ἐν τοῖς τοιούτοις σχολείοις ἐργασίᾳ αὐτῶν... Ὁ βουλευτὴς, ὁ δήμαρχος, ἡ ἐφορευτικὴ ἐπιτροπὴ, οἱ ἐπόπται, ὁ ταμίης, ὁ τοκογλύφος, οἱ γονεῖς τῶν παιδων, οἱ παῖδες αὐτοὶ λὰξ πατοῦσι τὸν ἀνίσχυρον καὶ ἀπροστάτευτον δημοδιδάσκαλον, ἀπειλοῦντες αὐτὸν ἐκάστοτε, περιφρονοῦντες αὐτόν, ἀφανίζοντες αὐτόν... Τῇ ἀληθείᾳ ὅσον κακὴ καὶ ἂν εἶναι ἡ καθόλου ἐν τοῖς σχολείοις ἐργασία τῶν δημοδιδασκάλων, πάντως εἶναι πολλῶ

άνωτέρα τῆς ἐργασίας ἀνθρώπων τόσοσιν γλίσχρως, πρὸς καταφρόνησιν τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου καὶ πρὸς περιϋβρισιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, μισθοδοτουμένων ταλαιπώρων Ἑλλήνων δημοδιδασκάλων. Ὅταν δὲ εἰς ταῦτα προστεθῶσι καὶ αἱ λοιπαὶ περὶ τὴν λήψιν τοῦ γλίσχροτάτου μισθορίου αὐτῶν ἐλλεινότητες, τῶν δυσφημοτάτων ἐξαιρουμένων, καὶ ταλαιπωρίαι, θὰ θαυμάση τις τὴν ἐν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐγκειμένην δύναμιν τῆς ὑπομονῆς. Νῦν κατὰ μῆνα ὀφείλει ὁ δημοδιδάσκαλος, ὅπου γῆς καὶ ἂν ὑπάρχη, νὰ μεταβαίνει εἰς τὸ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ νομοῦ ἢ τῆς ἐπαρχίας κεντρικὸν ταμεῖον, ὅπως λαμβάνῃ τὸν μισθὸν του, τὸν εὐτελέστατον. Ἡ τοῦ διδασκάλου αὕτη μετάβασις συνεπάγεται· α) τὴν ἀργίαν τοῦ σχολείου κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, β) τὴν ταλαιπωρίαν μὲν τοῦ πεζοποροῦντος διδασκάλου, ἂν εἶναι ἀκμαῖος, τὴν εἰς τὸ διπλοῦν δὲ ἀγῶγιον δαπάνην, ἂν εἶναι πρεσβύτερος καὶ ἀδυνατώτερος, γ) τὴν πρὸς τὴν ἐν τῇ πρωτευούσῃ συντήρησιν αὐτοῦ ἀπαιτουμένην δαπάνην κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκεῖ διαμονῆς αὐτοῦ· πάντα ταῦτα, ἂν εἰς 10 δρ. τοῦλάχιστον λογισθῶσιν, ἀποτελοῦσι τὸ τεταρτημόριον τοῦ ὅλου μισθοῦ τοῦ ταλαιπώρου ὑπαλλήλου τούτου, ἀσκοπώτατα δαπανώμενα. Ἄλλὰ τὸ σκληρότατον πάντων, μετὰ μακρὰν πεζοπορίαν κατάκοπος ἔρχεται ὁ διδάσκαλος ἐκ τῆς κώμης αὐτοῦ, πορεύεται εἰς τὸ ταμεῖον καὶ οὐχὶ σπανίως ὁ ταμίαις λέγει αὐτῷ· «τὸ ταμεῖον δὲν ἔχει σήμερον χρήματα, δὲν μᾶς ἔφεραν ἀπὸ τὸ τελωνεῖον, ἔλα μεθαύριον»· μεθαύριον πάλιν ὁ τάλας πορεύεται εἰς τὸ ταμεῖον· ὁ κλητὴρ συνηθέστατα λέγει αὐτῷ· «σήμερον εἶναι ταχυδρομεῖον καὶ δὲν πληρώνει ὁ ταμίαις, ἔλα αὔριον...». Οἱ οὕτω ταλαιπωρούμενοι καὶ σκληρότατα ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης ἐμπαιζόμενοι δημοδιδάσκαλοι τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ὡς πρὸς σωτήρα καταφεύγουσι τότε εἰς τὸν σεμνοπροσωποῦντα στρυφνὸν τοκογλύφον, ὅπως προεξοφλήσωσι τὰς ἀποδείξεις αὐτῶν· κατευχαιστημένοι δὲ καὶ βαθύτατα εὐγνωμονοῦντες προεξοφλοῦσι... πληρώνουσι τὰς 10 ἢ 15 δρ. εἰς τὸν ἀγωγιάτην καὶ τὸν ξενοδόχον καὶ ἔχοντες ἐν τῷ θυλακίῳ αὐτῶν ὁ μὲν τριτοβάθμιος 30, ὁ δὲ δευτεροβάθμιος 40 δρ. ἀπέρχονται μετὰ ταλαιπωρίαν τοῦλάχιστον τριῶν ἡμερῶν πρὸς τὰς ὡς τὰ νεόττια τῆς χελιδόνος ἀνεωγμένα τὰ

στόματα ὑπὸ τῆς πείνης ἐχούσας καὶ μετὰ πόθου τὸν ταλαίπωρον πατέρα ἀναμενούσας ρακενδύτους οἰκογενείας αὐτῶν». Καὶ καταλήγει «Εὐγενέστατος καὶ ὑπὸ πολλῶν εὐλογητὸς θὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις θ' ἀφαιρέσῃ τὸν ἀκάνθινον τοῦτον στέφανον ἐκ τῆς κεφαλῆς πολυαριθμοῦ τάξεως ἀνθρώπων, παρ' οἷς τὰ τιμαλφέστατα τοῦ ἔθνους ἡμῶν κείνται». Ὁφείλομεν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι οὐδεμία ὑπερβολὴ ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσιν, μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὑπολείπεται τῆς ἀθλιότητος τῆς κρατούσης τότε καταστάσεως. Ἀποφεύγει ν' ἀναφέρῃ τοὺς ἐξευτελισμοὺς καὶ τὰς ἀνηθικούς ὑποχωρήσεις τῶν διδασκαλισσῶν, τὰς δωροδοκίας καὶ τὰς λοιπὰς ἀσχημοσύνας, αἵτινες ἐπλήρουν τότε τὴν ζωὴν τῶν διδασκάλων.

Δεδομένου ὅτι τὸ 1834 ὁ κατώτερος μισθὸς τῶν δημοδιδασκάλων ἦτο 80 δρ. κατὰ μῆνα καὶ ὁ ἀνώτερος 100, νῦν δὲ ὁ κατώτερος δρ. 1500 καὶ ὁ ἀνώτερος 3800 ἔπεται ὅτι τὸ μὲν κατώτερον ὄριον ἠύξήθη κατὰ 175 %^ο, τὸ δ' ἀνώτερον κατὰ 38%^ο. Οἱ λειτουργοὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐλάμβανον κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1836 κατώτατον μὲν μισθὸν δρ. 120, ἀνώτατον δὲ 200 δρ. Ἦδη λαμβάνουν κατώτατον δρ. 3800 καὶ ἀνώτατον δρ. 6500. ἠύξήθη ἐπιμέμνωσ τὸ μὲν κατώτατον ὄριον κατὰ 31,66%^ο, τὸ δ' ἀνώτατον κατὰ 32,5%^ο, ἤτοι εἰς μέσον ὄρον κατὰ 30,75%^ο. Οἱ λοιποὶ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι ἐλάμβανον κατώτατον μισθὸν δρ. 230 καὶ ἀνώτατον δρ. 1200. Τώρα λαμβάνουν κατώτατον δρ. 1500 καὶ ἀνώτατον δρ. 6500. Ὡστε παρατηρεῖται αὐξήσις τοῦ κατωτάτου μὲν ὀρίου κατὰ 6,52%^ο, τοῦ ἀνωτάτου δὲ κατὰ 5,41%^ο, ἄρα εἰς μέσον ὄρον κατὰ 5,92%^ο.

Ἄν συγκρίνομεν τοὺς μισθοὺς τούτους παρατηροῦμεν ὅτι οἱ μισθοὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν ἔναντι τῶν μισθῶν τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων ἠύξήθησαν σημαντικῶς ἀνελθούσης τῆς αὐξήσεως εἰς μέσον ὄρον τῶν μὲν πρώτων κατὰ 30,75%^ο, τῶν δὲ δευτέρων κατὰ 5,92%^ο.

---

1. Ὁ μισθὸς ὁ ὀριζόμενος ὑπὸ τοῦ Διατάγματος τῆς 12 Ἰανουαρίου 1934 «περὶ ἀποδοχῶν τῶν πολιτικῶν Δημοσίων ὑπαλλήλων Ε.Κ.Τ.Α. φύλλον 26».

ΜΟΡΦΩΣΙΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ

Διδασκαλεία.— Όμιλοῦντες περὶ τῶν προσόντων τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων εἰς τὸ οἰκείον μέρος τοῦ παρόντος, κατ' ἀνάγκην ἐθίξαμεν καὶ τὸν τρόπον τῆς μορφώσεως αὐτοῦ. Ἦδη θὰ ἐξετάσωμεν τὸν ὄργανισμόν τῶν διδασκαλείων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν κυριωτέραν πηγὴν τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἦδη ἐξ ἀρχῆς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἔδωκε τὴν προσήκουσαν σημασίαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἦδη ἐπὶ Καποδιστρίου εἶχε συστηθῆ ἐν Αἰγίνῃ ἐν εἶδος διδασκαλείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδιδάσκοντο τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον οἱ μέλλοντες ν' ἀσκήσουν τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου. Ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου δὲ τοῦ 1834 ἤρχισε νὰ λειτουργῇ πρῶτον μὲν ἐν Ναυπλίῳ, μετὰ δὲ τὴν μεταφορὰν τῆς πρωτεύουσας, ἐν Ἀθήναις, συστηματικὸν διδασκαλεῖον, ἢ «διδασκαλοδιδασκτικόν», ὡς μετεφράσθη εἰς τὸν νόμον ἢ λέξις «Schullehrerseminarium» τοῦ Γερμανικοῦ κειμένου, ὁργανωθὲν διὰ τοῦ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμου τοῦ 1834. Πρῶτος διευθυντῆς τοῦ διδασκαλείου τούτου ὑπῆρξεν ὁ Γερμανὸς Κόρκ, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς αὐτὸ τὴν συνδιδασκτικὴν μέθοδον καὶ τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν. Οἱ ὄπαδοὶ ὅμως τῆς ἀντιθέτου μεθόδου, τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς, ἣτις ἄλλως τε εἶχε γίνει παραδεκτὴ ἐπίσημως παρὰ τοῦ Κράτους, ἦσαν περισσότεροὶ καὶ ἐπικρατέστεροι. Πρὸ τῶν ἐπικρίσεων δ' αὐτῶν ὁ Κόρκ, μετὰ ἐνὸς περιήτου ἔτους ὑπηρεσίαν, ἠναγκάσθη τὴν 10 Ἀπριλίου 1836 νὰ παραιτηθῆ, ἀντικατασταθεὶς διὰ τοῦ Ἰωάννου Κοκκῶνη, ὄπαδοῦ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς καὶ συγγραφέως τοῦ ὁδηγοῦ αὐτῆς.

Σκοπὸς τοῦ διδασκαλείου ἦτο διπλοῦς, 1) νὰ μορφώνη τοὺς μέλλοντας νὰ διορισθοῦν διδάσκαλοι ἢ διδασκάλισσαι, καὶ 2) νὰ ἐξετάζῃ ὅσους κατ' ἰδίαν διδαχθέντες ἐπεθύμουν νὰ λάβουν πτυχίον δημοδιδασκάλου. Ἡ εἰς αὐτὸ φοίτησις ἦτο διετής, ἐγίνοντο δὲ δεκτοὶ κατόπιν εὐδοκίμων εἰσιτηρίων ἐξετάσεων οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν προαγωγῆς ἐκ τῆς β' τάξεως τοῦ Ἑλλην. σχολείου καὶ ἀποδεικτικὰ περὶ τῆς χρηστοηθείας των. Τὰ ἐν τῷ διδασκαλείῳ διδασκό-

μενα μαθήματα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γενικῆς μορφώσεως, περιοριζομένης τῆς προσπάθειας αὐτῶν εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου. Παιδαγωγικὰ δὲν ἐδιδάσκοντο, οὔτε ἰχνογραφία, οὔτε φωνητικὴ μουσικὴ. Εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἦτο προσηρτημένον πρὸς πρακτικὴν ἄσκησιν τῶν μαθητῶν ἐν πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον. Τὸ προσωπικὸν τοῦ διδασκαλείου ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ διευθυντοῦ, ὅστις ἐξετέλει καὶ καθήκοντα γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ ὄλων τῶν σχολείων τοῦ Κράτους, καὶ δύο καθηγητῶν, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐξάπαντος ἔπρεπε νὰ εἶναι ἱερωμένος. Ἐκ τῶν μαθητῶν 12 μὲν, οἱ ἀριστεύοντες, ἦσαν ὑπότροφοι τοῦ Κράτους, λαμβάνοντες μηνιαίαν ὑποτροφίαν 30—40 δραχμῶν, ἄλλοι ἦσαν ὑπότροφοι δήμων καὶ οἱ λοιποὶ συνετηροῦντο ἰδίαις δαπάναις.

Δεδομένου 1) ὅτι τὸ προσωπικὸν τοῦ διδασκαλείου ἦτο ἀτελέστατα κατηρτισμένον καὶ ἔστερεῖτο πάσης παιδαγωγικῆς μορφώσεως, 2) ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν των εἶχον ἑλλιπεστάτην γενικὴν μόρφωσιν καὶ ὅτι ἡ διάρκεια τῆς εἰς αὐτὸ φοιτήσεως ἦτο μόνον διετής, 3) ὅτι τὰ διδασκόμενα μαθήματα ἦσαν ἐλάχιστα, οὔτε δὲ παιδαγωγικά, οὔτε τεχνικά μαθήματα ὑπῆρχον μεταξὺ αὐτῶν, 4) ὅτι ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ἦτο δογματικὴ καὶ 5) ὅτι ἦσαν ἄγνωστα τὰ ἐποπτικὰ μέσα διδασκαλίας, εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ ἐξ αὐτοῦ ἀποφοιτῶντες ἐλάμβανον μὲν τὸ ὄνομα τοῦ διδασκάλου, οὐσιαστικῶς ὅμως δὲν ἦσαν εἰμῆ ἀμαθεῖς τινες δοκησισοφοί, οἱ ὅποιοι μόλις ἦσαν ἱκανοὶ νὰ μεταδώσουν εἰς τοὺς μαθητάς των ὀλίγας γνώσεις ἀναγνώσεως, γραφῆς καὶ ἀριθμητικῆς.

Ὁ Κοκκῶνης ἐχρημάτισε διευθυντῆς τοῦ διδασκαλείου μέχρι τῆς 30 Ἀπριλίου τοῦ 1852, ὅτε ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Γ. Χρυσοβέργη, διευθύνωντος αὐτὸ μέχρι τῆς 19 Αὐγούστου 1854. Τὸν Χρυσοβέργην διεδέχθη ὁ Σ. Βυζάντιος, ὅστις διηύθυνε τὸ διδασκαλεῖον μέχρι τῆς 3 Ὀκτωβρ. 1862, τοῦτον δὲ ὁ Φρ. Παπαδόπουλος, χρηματίσας διευθυντῆς μέχρι τῆς 27 Αὐγούστου 1863, καθ' ἣν διωρίσθη διευθυντῆς αὐτοῦ καὶ αὖθις ὁ Ἰ. Κοκκῶνης.

Εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἠδύναντο νὰ φοιτῶσι καὶ θήλεα. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν προσήρχοντο τοιαῦτα πρὸς φοίτησιν, αἱ διδασκάλισσαι ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν εἰς ἄλλα σχολεῖα διδασκομένων καὶ ὑπεβαλλομένων

ένωπιον τοῦ διδασκαλείου εἰς πτυχιακὴν ἐξέτασιν. Τοῦτο διήρκεσε μέχρι τοῦ 1861, ὁπότε διὰ τοῦ ἀπὸ 13 Ὀκτωβρ. τοῦ ἰδίου ἔτους διατάγματος ἐπειδὴ, ὡς ἀναγράφεται ἐν αὐτῷ, («τὸ ὑπάρχον διδασκαλεῖον ὡς ἔχει μέχρι τοῦδε, ἐκπληροῖ μόνον τὸν σκοπὸν τῆς ἐξετάσεως καὶ τῆς βαθμολογήσεως τῶν διδασκαλιστῶν οὐχὶ δὲ καὶ τὸν τῆς μορφώσεως αὐτῶν», ἀνεγνωρίσθη ὡς διδασκαλεῖον τὸ ὑπὸ τῆς Φιλεκπ. ἐταιρείας ἰδρυθὲν ἐν Ἀθήναις σχολεῖον, αἱ ἀπόφοιτοι τοῦ ὁποῖου διὰ νὰ λάβουν πτυχίον ὑπεβάλλοντο εἰς ἐξετάσεις ἐνώπιον ἐπιτροπῆς ἐξ ἀνωτέρων ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν. Κατόπιν ἀνεγνωρίσθησαν ὡς διδασκαλεῖα καὶ τὰ ἐν Κερκύρᾳ, Λαρίσῃ καὶ Πάτραις παρθεναγωγεῖα τῆς ἐταιρείας, εἰς ἃ διὰ τοῦ ἀπὸ 24 Ἀπριλίου 1881 διατάγματος εἰσῆχθησαν καὶ τὰ ἐξῆς παιδαγωγικὰ μαθήματα, 1) ἐμπειρικὴ ψυχολογία μετὰ στοιχειώδους λογικῆς, 2) παιδαγωγὴ καὶ 3) διδακτικὴ καὶ μεθοδικὴ μετ' ἀσκήσεων ἐν προτύπῳ δημοτικῷ σχολεῖῳ θηλέων.

Ἄλλ' ἤδη αἱ Κυβερνήσεις καὶ ἡ κοινὴ γνώμη εἶχον ἀντιληφθῆ τὴν κακὴν λειτουργίαν τοῦ διδασκαλείου, τὸ ὁποῖον ὄλονεν καθίστατο χειρότερον λόγῳ τῆς χαλαρότητος κυρίως περὶ τὰς εἰσιτηρίους καὶ ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις καὶ ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τοῦ 1864, ἐκπληροῦσα γενικὴν ἐπιθυμίαν, προέβη εἰς τὴν κατάργησίν του, προέβλεψε δὲ ὅπως ἐπαναληφθῆ ἡ λειτουργία αὐτοῦ, ἐπὶ νέων βάσεων.

Μὴ ἀνασυσταθέντος ὁμως τοῦ διδασκαλείου, εἰσῆχθη, ὡς εἶδομεν, τὸ σύστημα τῆς δι' ἐξετάσεων ἐνώπιον ἐπιτροπῶν χειροτονίας διδασκάλων. Ἀπόφοιτοι τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων, ἀποτυχόντες εἰς οἰονδήποτε ἄλλο ἐπάγγελμα, προσήρχοντο εἰς τὰς ἐπιτροπὰς ταύτας καὶ ἐχρίνοντο διδάσκαλοι. Εἰς τόσον χαμηλὸν ἐπίπεδον ἐξέπεσεν ἔνεκα τούτου ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις, ὥστε δὲν ἐδίστασε ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τὴν 18 Νοεμβρ. 1876 ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Μίλησις νὰ χαρακτηρίσῃ ταύτην ὡς ἐμπαιγμὸν τοῦ ἔθνους.

Ἡ τοιαύτη κατάστασις τῆς δημοτικῆς μας παιδείας δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀφήσῃ ἀσυγκίνητον τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ Κράτος. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1871 ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εἶχεν ἀποστείλει διὰ παιδαγωγικὰς σπουδὰς εἰς Εὐρώπην τρεῖς νέους. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν ἰδρυσεν ἐν Θεσσαλονικῇ μὲν τὸ 1876 διδασκαλεῖον, μετὰ διευθυντὴν τὸν Χ. Παπαμάρκου, ἐν

Ἀθήναις δὲ τὸ 1875 τὸ παιδαγωγεῖον μετὰ διευθυντὴν τὸν Σπ. Μωραΐτην, εἰς τὸ ὁποῖον ἤσκηοντο οἱ δημοδιδάσκαλοι. Ἀπὸ τοῦ 1878 δὲ ἰδρύθη διὰ τοῦ νόμου ΧΘ' ὑπὸ τοῦ Κράτους τὸ ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖον, τὸ ὁποῖον ἐχάραξε νέαν περίοδον εἰς τὸ ζήτημα τῆς μορφώσεως τῶν διδασκάλων.

Τὸ διδασκαλεῖον τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν ἐνιαυσίων τάξεων, ἐγένοντο δ' εἰς τὴν α' τάξιν αὐτοῦ δεκτοὶ οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν

Μαθήματα	Α' Τάξις	Β' Τάξις	Γ' Τάξις	Σύνολον
	ῶραι	ῶραι	ῶραι	
Θρησκευτικὰ	3	3	3	9
Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ	8	8	10	26
Νέα »	3	3	3	9
Ἱστορία	3	3	—	6
Γεωγραφία	2	2	—	4
Φυσικὴ	2	2	3	7
Ζωολογία, βοτανικὴ	3	2	—	5
Μαθηματικὰ	5	3	—	8
Μουσικὴ	5	4	3	12
Καλλιγραφία	2	2	—	4
Ἰχνογραφία	2	1	2	5
Γυμναστικὴ	1	2	—	3
Κηπουρικὴ	1	1	1	1
Ὑγιεινὴ	—	—	3	1
Παιδαγωγικὰ :				
Μεθοδικὴ καὶ διδακτικὴ ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον	3	3	—	3
Ὑποδειγματικὴ διδασκαλία	—	2	—	2
Ἀσκητικὴ ἐπὶ τῶν μαθητῶν τοῦ προτύπου	—	2	10	12
Θεωρία τῆς παιδαγωγικῆς	—	—	2	2
Ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς	—	—	2	2
Φιλοσοφικὰ	—	3	—	3
	40	46	40	126

προαγωγῆς ἐκ τῆς α' τάξεως τετραταξίου γυμνασίου, ἡλικίαν 16—25 ἐτῶν καὶ σῶμα ἀρτιμελές. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἶναι καταφανῆς ἡ ὑπεροχὴ τοῦ διδασκαλείου τούτου ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πρῶτον. Ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς ἠῤῥησε κατὰ ἐν ἔτος ἢ διάρκεια τῆς φοιτήσεως, ἀφ' ἐτέρου ἢ γενικὴ μόρφωσις τῶν εἰσαγομένων εἰς τὸ νέον διδασκαλεῖον ἦτο κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῆς μορφώσεως τῶν μαθητῶν τοῦ παλαιοῦ, οἷτινες ἐγίνοντο δεκτοὶ μὲ ἐνδεικτικὸν τῆς β' τάξεως τοῦ Ἑλλην. σχολείου, ἐνῶ τώρα ἀπητεῖτο ἐνδεικτικὸν α' τάξεως γυμνασίου, κατὰ δύο δηλ. ἔτη περισσοτέρα ἐκπαίδευσις. Μειονέκτημα παρουσίαζε τὸ νέον διδασκαλεῖον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπετρέπετο νὰ γίνωνται δεκτοὶ μαθηταὶ καὶ εἰς τὴν β' τάξιν αὐτοῦ, ἂν εἶχον ἐνδεικτικὸν τῆς β' τάξεως τοῦ Γυμνασίου.

Διὰ τοῦ ἀπὸ 25 Μαΐου 1878 διατάγμ. ἐκανονίσθησαν ὡς ὁ παρατεθεὶς πίναξ (σελ. 218) τὰ διδακτέα εἰς τὸ διδασκαλεῖον μαθήματα.

Διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Ἰουλίου 1879 διατάγματος προσετέθη μὲν εἰς τὴν γ' τάξιν καὶ τὸ μάθημα τῆς Μαθηματικῆς γεωγραφίας, ἐπῆλθον δὲ καὶ τινες ἄλλαι τροποποιήσεις εἰς τὰ διδακτέα μαθήματα. Διὰ δὲ τοῦ ἀπὸ 14 Ἀπριλίου 1883 διατάγματος εἰσῆχθησαν ὡς ὑποχρεωτικὸν μάθημα εἰς τὸ διδασκαλεῖον καὶ αἱ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις.

Τὰ διδασκόμενα ἐν τῷ διδασκαλείῳ τοῦ ΧΘ' νόμου μαθήματα, ἐν συγκρίσει μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ πρώτου διδασκαλείου, παρουσιάζουν ἀναμφισβήτητον ὑπεροχὴν καὶ εἶναι προσηρμοσμένα πρὸς τὰς τότε κρατούσας θεωρίας τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Θὰ ἦσαν δὲ πλέον ἀρτιώτερα ἂν ἢ προσήλωσις πρὸς τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά, διὰ τὰ ὁποῖα ἀφιερώθησαν 26 ὥραι καθ' ἑβδομάδα, δὲν ἦτο τόσο ὑπέμετρος. Εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτὸ δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ καὶ τὸν πολὺν φόρτον τῶν μαθημάτων. Ἔργασία ἐν τῷ σχολείῳ 40—46 ὥρων καθ' ἑβδομάδα εἶναι λίαν ἐξαντλητικὴ καὶ κατ' ἀνάγκην ἐξασθενίζει τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ. Διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Σεπτεμβρ. 1886 διατάγματος ἐπῆλθον μεταβολαὶ ἀρκετὰ οὐσιώδεις ὡς πρὸς τὴν κατανομὴν τῶν μαθημάτων· οὕτω τῶν θρησκευτικῶν αἱ ὥραι περιωρίσθησαν κατὰ μίαν εἰς ἐκάστην τάξιν, τῶν δὲ ἀρχαίων Ἑλληνικῶν κατὰ δύο, αἷτινες ἀφιερώθησαν εἰς θέματα καὶ ἐκθέσεις ἰδεῶν. Τὰ νέα Ἑλληνικά κατηργήθησαν ἀπὸ

τὴν β' καὶ γ' τάξιν. Ἐπίσης κατηγορήθη ἡ γεωγραφία κλπ. Τὸ διάταγμα ὁμῶς τῆς 13 Σεπτεμβρ. 1888 ἐπανέφερε μὲν τὰς ὥρας τῶν θρησκευτικῶν, ἤρξησε δὲ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν τὰς ὥρας τῆς μὲν α' τάξεως εἰς 12, τῆς β' εἰς 9 καὶ τῆς γ' εἰς 9 καὶ εἰσήγαγε καὶ αὐθις τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωγραφίας.

Τὸ προσωπικὸν τοῦ διδασκαλείου ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ διευθυντοῦ, ὅστις ἔπρεπε νὰ εἶναι διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας, προϋπηρετήσας ἐπὶ 5 ἔτη ὡς γυμνασιάρχης ἢ ἐπὶ 10 ὡς καθηγητῆς, ἐκ δύο φιλολόγων καθηγητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕτερος ἔπρεπε νὰ ἔχη εἰδικὰς ἀποδείξεις παιδαγωγικῶν σπουδῶν καὶ ἐνὸς καθηγητοῦ τῶν φυσικῶν. Ὁ διευθυντῆς δὲν ἀπητεῖτο νὰ εἶναι ἀπαραιτήτως παιδαγωγός. Βραδύτερον διὰ τοῦ νόμου ὠΝΘ' τοῦ 1880 ὠρίσθη, ὅτι δύναται νὰ διορίζηται διευθυντῆς τοῦ διδασκαλείου καὶ διδάκτωρ τῆς φιλολογίας, εἰδικῶς τὰ παιδαγωγικὰ σπουδᾶς καὶ εὐδοκίμως διδάξας. Τὰ λοιπὰ μαθήματα, τὰ προβλεπόμενα ὑπὸ τοῦ προγράμματος, ἐδιδάσκοντο ὑπὸ καθηγητῶν τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαίδευσως ἐπὶ ἐπιμισθίῳ.

Εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἦτο προσηρητημένον πρότυπον ἑξατάξιον δημοτικὸν σχολεῖον πρὸς ἄσκησιν τῶν μαθητῶν τοῦ διδασκαλείου. Ἐκαστος μαθητῆς τῆς γ' τάξεως ὑπεχρεοῦτο ν' ἀναλαμβάνη συνεχῆ ἐν τῷ προτύπῳ διδασκαλίαν 5—8 ὥρων καθ' ἑβδομάδα, οὐδεὶς δ' ἀπελύετο ἐξ αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἀσκηθῆ ἐν τῷ προτύπῳ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἱερῶν, τῶν Ἑλληνικῶν, τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς ᾠδικῆς καὶ τινος ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων.

Πρῶτος διευθυντῆς τοῦ μὲν διδασκαλείου ἐχρημάτισεν ὁ Χρ. Παπαδόπουλος, τοῦ δὲ προτύπου ὁ Π. Π. Οἰκονόμου, ὁ τρίτος ἐκ τῶν ἐν Εὐρώπῃ συμπληρωσάντων τὰς σπουδὰς των δαπάναις τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Καίτοι τὸ διδασκαλεῖον Ἀθηνῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς λειτουργίας του παρουσίαζε πολλὰς ἐλλείψεις καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν μὲν ἄρρωσιν τοῦ προσωπικοῦ, ἐν τούτοις εἶχε λίαν εὐνοϊκὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἡμῶν πραγμάτων.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν

ὁ διευθυντὴς αὐτοῦ ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 5108 τῆς 6 'Ιουλίου 1879 ἐκθέσει του πρὸς τὸ 'Υπουργεῖον λέγει τὰ ἑξῆς· «Καίτοι οἱ πλεῖστοι τῶν προσελθόντων εἰς ἐξέτασιν ἦσαν ἀνίκανοι νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸ διδασκαλεῖον, ἐγένοντο οἱ πάντες δεκτοὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ ἀνεπλήρουν διὰ τῆς ἐπιμελείας τὰς ἐλλείψεις των... ἐν τούτοις ἡ ἐλπίς ἡμῶν δυστυχῶς δὲν ἐπραγματώθη ὡς πρὸς πάντας τοὺς μαθητάς. Οἱ πλεῖστοι... μέγα ἐγένοντο πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον... Ἐὰν μὴ τεθῆ φραγμὸς εἰς τοὺς τοιοῦτους (τοὺς δημοδιδασκάλους, τοὺς ἄνευ ἐξετάσεων δεκτοὺς γινομένους εἰς τὸ διδασκαλεῖον) διὰ τῶν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων, τὸ διδασκαλεῖον κινδυνεύει ν' ἀποκλίνῃ ὅλως τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ καὶ νὰ μεταβληθῆ εἰς δημοτικὸν σχολεῖον. Τούτων ἕνεκα οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ διδαχθῆ ἅπανα ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζομένη ὕλη διδασκαλίας οὔτε νὰ γίνωσι κύριοι αὐτῆς πολλοὶ τῶν μαθητῶν... Ἡ ἐν τῷ διδασκαλείῳ διδασκαλία ὀφείλει κυρίως... ἄλλ' ὅταν ἀναγκάζεται νὰ μεταδίδῃ εἰς αὐτοὺς καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς γραμματικῆς καὶ αὐτὰς τὰς στοιχειωδεστάτας γνώσεις τῆς γεωγραφίας, τῆς ἱστορίας, τῶν μαθηματικῶν, τῆς φυσιογνωσίας, ἐννοεῖται οἴκοθεν, ὅτι ἀποτυγχάνει τοῦ κυρίου αὐτοῦ σκοποῦ κατατρίβον τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου εἰς τὴν στοιχείωσιν τῶν μαθητῶν περὶ τὰ ἀπλούστατα... Ἐκτὸς τῶν δυσχερειῶν τούτων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν μαθητῶν, ἀντετάχθησαν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ καταστήματος καὶ ἄλλαι ἔχουσαι τὴν αἰτίαν ἐν ταῖς ἐλλείψεσι τινῶν ἐκ τῶν διδασκάλων. Δυστυχῶς αἱ ὠραῖαι τέχναι ὀλίγον ἢ καὶ οὐδὲν καλλιεργοῦνται παρ' ἡμῖν ἐν τοῖς σχολείοις. Τούτου ἕνεκα οὔτε σύστημα διδασκαλίας καὶ μέσα αὐτῆς, οὔτε πρόσωπα ἐπιτήδεια εἰς τὸ νὰ διδάσκωσιν αὐτὰ ἐμορφώθησαν παρ' ἡμῖν. Ἡ διδασκαλία τῆς μουσικῆς π.χ. ἐχώλαινε, μὴ γενομένη καθ' ὠρισμένην μέθοδον καὶ ἐν καταλλήλοις ἄσμασι, κοτὰ τὸ ἡμισυ δὲ ἐσχόλαζε τὸ μάθημα τοῦτο, μὴ διδαχθείσης τῆς ἐργανικῆς μουσικῆς δι' ἄγνοιαν τοῦ διδασκάλου. Ὅμοια δύνανται νὰ ρηθῶσι καὶ περὶ τῆς ἰχνογραφίας. Ἡ δὲ γυμναστικὴ ἢ τοσοῦτον ἀπαραίτητος καὶ διὰ τὴν ὑγείαν τῶν μαθητῶν καὶ διὰ τὸ μέλλον αὐτῶν ἐπάγγελμα... ἀδύνατον ἦτο νὰ καρποφορήσῃ».

Ἐν δὲ τῇ ὑπ' ἀριθ. 7859 τῆς 3 Σεπτεμβρ. 1880 τὰ ἐξῆς· «Τινὰ τῶν κεφαλαίων διαφόρων μαθημάτων, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ διδαχθῶσιν ἐν τῇ γ' τάξει, παρελείφθησαν ἐξ ἀνάγκης... Εὐχαρίστως εἶδεν ὁ σύλλογος τῶν καθηγητῶν τὴν πρόνοιαν, ἣν ἔλαβε τὸ Ὑπουργεῖον περὶ διορισμοῦ διδασκάλου τῆς γυμναστικῆς. Ἐλπίζει δὲ ὅτι καὶ περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς διδασκαλίας τῶν τεχνικῶν μαθημάτων, περὶ ἧς καὶ ἄλλοτε ὑπέβαλε παράκλησιν, ληφθήσεται πρόνοια... Ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων, τὸ ὅποιον πρῶτον ἤδη ἐφηρμόσθη ἐντελῶς, συγκροτηθείσης τῆς τρίτης τάξεως, παρετηρήθη σπουδαία δυσχέρεια. Οἱ μαθηταὶ τῆς γ' τάξεως, βεβαρημένοι ὑπὸ τοσοῦτων θεωρητικῶν μαθημάτων, ἀδυνατοῦσι νὰ ἀσκῶνται καὶ πρακτικῶς ἐν τῷ προτύπῳ. Ἀναγκάζονται λοιπὸν νὰ παραμελῶσιν ἢ τὰ πρακτικὰ μαθήματα πρὸς μεγίστην βλάβην ἑαυτῶν ἢ τὰς πρακτικὰς ἀσκήσεις πρὸς ζημίαν οὐχὶ μικροτέραν τῶν ἑαυτῶν καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ προτύπου».

Οἱ ἐπόπται δὲ τοῦ διδασκαλείου καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 6806 τῆς 20 Ἀπριλίου 1879 πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἐκθέσει των γράφουσι περὶ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ· «Οἱ μαθηταὶ τῆς β' τάξεως προσῆλθον εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἀσθενέστεροι ὄντες τοῦ δέοντος περὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, αἱ δὲ προηγούμεναι ἐλλείψεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκπληρωθῶσιν εὐκόλως διὰ τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ βραχεῖ τοῦ ἔτους τούτου χρονικῶ διαστήματι, ἀφοῦ μάλιστα καὶ πολὺς μαθημάτων φόρτος ἐπεβάρυνε τὴν τάξιν ταύτην. Ἦττον ὅμως εὐχάριστον προκοπὴν ἐν τοῖς μαθήμασι ἐπεδείξατο ἡ α' τάξις, περὶ πάντα μὲν καθόλου τὰ μαθήματα ἀδύνατος φανεῖσα, μάλιστα περὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ οὐχὶ ἱκανῶς παρεσκευασμένη πρὸς μετάβασιν εἰς τὴν ἀνωτέραν τάξιν. Τούτου αἰτιώτατον ὅτι οἱ μαθηταὶ τῆς τάξεως ταύτης προσῆλθον εἰς τὸ διδασκαλεῖον οὐχὶ ἐπαρκῶς παρεσκευασμένοι πρὸς κατάταξιν ἐν τῇ τάξει ταύτῃ, οἱ τε ἐκ τῶν γυμνασίων προσελθόντες καὶ οἱ τριτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἦσαν παντάπασιν ἀκατάρτιστοι. Εἶτα δὲ καὶ φορὰ ἀφύιας παρετηρήθη καθόλου ἐν τῇ τάξει ταύτῃ. Καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον τοῦτο ἔτος δὲν ἠδύνατο καὶ

ἄλλως νὰ γίνη· διότι ἂν ἡ πρώτη αὕτη τάξις ἐσχηματίζετο μετ' αὐστηροτέραν τῶν προσερχομένων δοκιμασίαν, ἐκινδύνευε νὰ μὴ σχηματισθῆ μηδαμῶς πρώτη τάξις... Τοῖς εἰρημένοις προσθετέον καὶ τόδε· ἡ διδασκαλία τοῦ Ὅμηρου ἐν τῇ μικρᾷ τάξει τοῦ διδασκαλείου πλὴν τῶν πεζῶν Ἀττικῶν συγγραφέων προϋποτίθησι μαθητὰς μᾶλλον προκεχωρηκότας εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει δὲ ταύτῃ καὶ ἐκανονίσθη ὥστε εὐθύς ἐν τῇ α' τάξει νὰ ἄρχηται ἐρμηνευόμενος καὶ ὁ Ὅμηρος πρὸς τοῖς πεζοῖς συγγραφεῦσι· δυστυχῶς ὁμως, ὡς ἔχουσι τανῦν τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως παρ' ἡμῖν, μαθηταὶ τοσοῦτον προκεχωρηκότες εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε νὰ δύνανται κατ' αὐτὸ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς εἰς τὸ διδασκαλεῖον φοιτήσεως νὰ διδάσκωνται καὶ Ὅμηρον, δὲν ὑπάρχουσιν, οὐδὲ θὰ ὑπάρχωσιν ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον. Τὸ δὲ νὰ διδάσκωνται καὶ ἄλλην διάλεκτον, πλὴν τῆς Ἀττικῆς, τοιοῦτοι ὄντες εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, μᾶλλον σύγχυσις καὶ βλάβην ἢ ὠφέλειαν φέρει. Ἀναγκαῖον λοιπὸν νομίζομεν νὰ παύσῃ προσωρινῶς, εἰμὴ ἐσαεὶ, ἡ διδασκαλία τοῦ Ὅμηρου ἐν τῇ α' τάξει, νὰ ἄρχηται δὲ αὕτη ἐν τῇ δευτέρᾳ».

Τὸν Παπαδόπουλον διεδέχθη ἐν τῇ διευθύνσει τοῦ διδασκαλείου ὁ Μ. Βρατσάνος, τοῦτον δὲ ὁ Χαρ. Παπαμάρκου, ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τοῦ ὁποίου προήχθη τοῦτο αἰσθητῶς. Περὶ αὐτοῦ γράφει ὁ Σ. Λάμπρος ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 9700 τῆς 3 Ἰουλίου 1887 ἐκθέσει του τὰ ἑξῆς· «Παραστάς καὶ ἄλλοτε ἐπὶ ἔτη τρία ὡς γενικὸς ἐπιθεωρητῆς τῶν δημοτικῶν σχολείων εἰς τὰς ἐξετάσεις τοῦ ἐνταῦθα διδασκαλείου ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι εὔρον ἱκανὰς ἐπὶ τὰ κρείσσω διαφοράς. Καὶ πρῶτον μὲν παρετήρησα τὴν σχεδὸν ὀλοσχερῆ ἐξάλειψιν τοῦ ὄγκου καὶ τῆς ὑπερφροσύνης, ὅψ' ἦς ἄλλοτε κατεῖχοντο οἱ ἐν τῷ διδασκαλείῳ φοιτῶντες εὐεπίφοροι γινόμενοι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὴν οἴησιν καὶ τὸ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἀτάσθαλον καὶ δυσυπότακτον. Τοὺς ἐφειτενοὺς ἀποφοίτους εὔρον πολὺ μετριοφρονεστέρους καὶ εὐσταλεστέρους τῶν παλαιῶν καὶ τοῦτο ἔκρινα ὠφέλειαν οὐ μικράν...»

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ τοῦ Παπαμάρκου καὶ ἐφ' ἑξῆς εἰσήχθη εἰς τὴν διδασκαλίαν ἐν Ἑλλάδι τὸ Ἑρβαρτιανὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐδι-

δάσκετο ἐν τῷ διδασκαλείῳ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἤσκοῦντο οἱ δημοδιδάσκαλοι.

Ἀπὸ τοῦ 1880 μέχρι τοῦ 1891 ἀπελύθησαν ἐκ τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν κατὰ σειρὰν ἐτῶν οἱ ἑξῆς δημοδιδάσκαλοι 26, 25, 39, 44, 30, 32, 32, 32, 14, 23, 29, 49.

Ἐπειδὴ τὸ ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖον δὲν ἦτο ἄρκετὸν πρὸς μόρφωσιν τῶν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας ἀπαιτουμένων δημοδιδασκάλων καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας, ἰδρῦθησαν διὰ μὲν τοῦ νόμου ὠΝΘ' τοῦ 1880 δύο ἄλλα διδασκαλεῖα, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Ἐπτανήσῳ, διὰ δὲ τοῦ νόμου ΑΙΒ' τοῦ 1882 καὶ τέταρτον ἐν Θεσσαλίᾳ, λειτουργοῦντα ἅπαντα κατὰ τὸν τύπον τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν. Ἐδραι τῶν διδασκαλείων τούτων ὠρίσθησαν τοῦ μὲν ἐν Πελοποννήσῳ ἡ Τρίπολις διὰ τοῦ ἀπὸ 25 Αὐγούστου 1880 διατάγματος, ὅπερ ὡς ἡμέραν ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ ὠρίσε τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1880, τοῦ δ' ἐν Ἐπτανήσῳ ἡ Κέρκυρα διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Ἰουνίου 1882 διατάγματος, ὅπερ ὠρίσεν ὡς ἡμέραν ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1882 καὶ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἡ Λάρισα διὰ τοῦ ἀπὸ 20 Ἰουλίου 1882 διατάγματος. Χρόνος ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ διδασκαλείου ὠρίσθη διὰ τοῦ ἀπὸ 24 Αὐγούστου 1882 διατάγματος ἡ 1 Ὀκτωβρίου 1882. Ἐν τούτοις οὔτε τὰ 4 ταῦτα διδασκαλεῖα ἐκρίνοντο ἐπαρκῆ. Ἡ ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας τοῦ 1888 Κοινοβουλευτικῆ ἐπιτροπῆ παρετήρησεν ἐν τῇ σχετικῇ τῆς ἐκθέσει τὰ ἀκόλουθα· «Ἀφοῦ ἡ μόρφωσις τοῦ διδασκάλου... εὐλόγως εἶναι καὶ δι' ἄλλους λόγους ὑποχρέωσις τοῦ Κράτους, μάλιστα δὲ ἀπέναντι τῆς κοινότητος βαρυνομένης ὑπὸ τῆς δαπάνης τῆς συντηρήσεως τοῦ σχολείου καὶ ἀξιούσης εὐλόγως νὰ παρέχῃ τὴν ἐκ τοῦ ὑστερήματος δαπάνην ἐπὶ τῇ ὠφελείᾳ τῆς μορφώσεως τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, ὀφείλει τὸ Κράτος νὰ μεριμνήσῃ περὶ συστάσεως ἀναλόγου πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ Βασιλείου ἀριθμοῦ διδασκαλείων. Κατὰ δὲ τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς, ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῆ ὁ μέγας ἐθνικὸς σκοπὸς τῆς μορφώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰμὴ διὰ συστάσεως δέκα τοῦλάχιστον διδασκαλείων, καλῶς ὀργανισμένων...» Περιττὸν νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ

Κυβέρνησις δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν ταύτης τῆς ἐπιτροπῆς, λόγῳ τῆς δημιουργουμένης ἑαπάνης.

Ὡς γνωστόν, τὸ 1889 ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τοῦ τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Θεοτόκη ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια, μεταξὺ τῶν ἐποίων περιλαμβάνεται καὶ τὸ «περὶ μεταρρυθμίσεως τῶν ἤδη ὑπαρχόντων διδασκαλείων». Ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τοῦ νομοσχεδίου τούτου ἐκτίθενται σαφῶς τὰ πλημμελήματα, ἅτινα παρουσίασεν ἡ λειτουργία τῶν μέχρι τοῦ 1889 ὑφισταμένων διδασκαλείων καὶ ἅτινα ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ 1910, ὅτε ὠργανώθη ἐπὶ νέων βάσεων τὸ ἐν Ἀθήναις Μαράσλειον διδασκαλεῖον, διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν ταύτην ὁλόκληρον· «Οὔτε τὰ ἤδη ὑπάρχοντα—γράφει—οὔτε τὰ διὰ τοῦ παρόντος νομοσχεδίου μεταρρυθμιζόμενα διδασκαλεῖα εἶναι τέλεια. Ἐνὸσφ τὸ ἔργον τῶν διδασκαλείων θὰ διαπεραίνηται δι' ἀνθρώπων ἀμοίρων φιλοσοφικῆς καὶ παιδαγωγικῆς μαθήσεως καὶ ἀδαῶν τῶν κατὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, τέλεια τὰ διδασκαλεῖα ἀδύνατον ν' ἀποβῶσι καὶ ἐνὸσφ ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις στερεῖται τῶν πάντων, τέλεια τὰ διδασκαλεῖα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνωσι. Καὶ τὰς πρώτας ἀνάγκας τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἂν ταῦτα θεραπεύωσι, καὶ τοῦτο εἶναι ἀρκετόν. Ὅταν τὸ πολὺ πλῆθος τῶν νῦν διδασκάλων εἶναι τέλειον ἀκατέργαστον καὶ οὐδαμῶς πρὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ παρεσκευασμένον, ἂν καὶ μετρίαν παιδευσιν ἔχοντας ἀπολύωσι τὰ διδασκαλεῖα τοὺς ἀποφοίτους αὐτῶν, εἶναι καὶ τοῦτο εἰς τὸ ἔθνος ἀρκετόν. Ἄλλ' ὅταν εἶναι δυνατόν καὶ τὰ ἀτελεῖα μὲν ταῦτα διδασκαλεῖα, ἐπαρκῆ δὲ πρὸς τὰς παρούσας ἀνάγκας, νὰ βελτιωθῶσι πῶς καὶ νὰ καταστῶσιν ἐπιτηδειότερα πρὸς τὴν θεραπείαν αὐτῶν, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀγαθὸν καὶ τῷ ἔθνει λυσιτελές. Ἀπὸ τοῦ 1878 λειτουργοῦσιν ἤδη τὰ νῦν ὑφιστάμενα διδασκαλεῖα. Ὁ χρόνος πολλὰ κατέδειξε τὰς θεραπείας δεόμενα. Ἰον. Ἡ ἴδρυσις τῶν διδασκαλείων ἐν μεγάλας πόλεσιν ἀπέβη οὐχὶ σπανίως τοῖς τε μαθηταῖς καὶ τοῖς διδασκάλοις βλάβης οὐχὶ σμικρᾶς παραίτια¹. Ἐκχεόμενοι εἰς τὸν μεγαλωστί ἐκτεταμένον βίον τῶν

1. Ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν σχολῶν Π. Π. Οἰκονόμου τὴν αὐτὴν γνώμην εἶχεν ὡς πρὸς τὸ μέρος τῆς λειτουργίας τῶν διδασκαλείων. Ἐν τῇ ἀπὸ 3

μεγάλων πόλεων οἱ τε μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι μετὰ δυσκολίας δύνανται νὰ περισυλλεγῶσιν εἰς ἑαυτοὺς καὶ νὰ ἀφοσιωθῶσιν εἰς τὸ ἴδιον αὐτῶν ἔργον, μελετῶν μεταμεσονυκτερινῶν καὶ νηφαλιότητος καὶ ἐμμονῆς περὶ ὀλίγου χρῆζον· ἐπιζόμενοι δὲ οἱ μαθηταὶ εἰς τὸν βίον τῶν μεγάλων πόλεων πολυμερῆ τινα ὄντα καὶ χλιδῆς μεστόν, δυσχερῶς εἶτα ἀναστρέφονται εἰς μικρὰς κώμας καὶ πόλεις καὶ ἔτι δυσχερέστερον ἐπιτελοῦσι τὸ ἑαυτῶν ὅπως οὖν μονότονον διδασκαλικὸν ἔργον· πικρίας δὲ πάντοτε καὶ δυσθυμίας πληρούμενοι, χαλεπῶς φέρουσι τὴν λαχοῦσαν αὐτοῖς μοῖραν, τὰ ρᾶστα ἐπιποθοῦντες καὶ πρὸς τὰ μεγάλα ἀείποτε ἐνατενίζοντες. Ζον. Ἡ ἐκτὸς τοῦ διδασκῆριου διαβίωσις γίνεται εἰς ἄλλους μὲν τῶν μαθητῶν διαφθορᾶς παραιτία, εἰς ἄλλους νοσημάτων βαρέων, εἰς ἄλλους θανάτου καὶ εἰς πάντας κακουχίας πολλῆς καὶ ἀθλιότητος καὶ ἐκχυδαίσιμοῦ. Πτωχοὶ ὄντες οἱ εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶντες ὅπως διαγάγωσι τὸν βίον αὐτῶν, ἀναγκάζονται νὰ πορίζωνται τὴν τροφήν αὐτῶν ἐκ τῶν εὐτελεστάτων καπηλείων, νὰ κατοικῶσιν εἰς ἀνήλια καὶ σκοτεινὰ καὶ ρυπαρὰ δωμάτια, νὰ ἀναστρέφωνται μετὰ χυδαίων, νὰ συχνάζωσιν εἰς οἰκογενεῖας εὐτελεῖς, νὰ ἐνδύωνται κακῶς, πρὸς δὲ τὰς ἐκάστοτε καιρικὰς περιστάσεις ἐπιδεῶς· ἢ ἀντιστρόφως, δαπανῶντες πλείονα τῶν ὅσα ἔχουσι, περιπίπτουσιν εἰς χρέη, ἀφανίζουσι δὲ οὕτω τὴν ἡσυχίαν, τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν. Ἐχοντες δὲ καὶ πολλὰ μαθήματα καὶ ὄντες ἠναγκασμένοι, ἵνα ἐπαρκῶσιν εἰς αὐτά, νὰ ἐργάζωνται πολὺ, κακουχοῦνται, ἐξασθενοῦσι, νοσοῦσι, φθίνουσι καὶ ἀποθνήσκουσιν· ἢ ἀντιστρόφως, ἀδυνατοῦντες οἱ ἀσθενέστεροι τὸν χαρακτῆρα νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς τοὺς ἀναγκάσιους κόπους καὶ ἀποδυσπετοῦντες εἶτα πρὸς αὐτοὺς, γίνονται ἀμελεῖς, ἀφιλότιμοι καὶ ἀμαθεῖς· πληροῦσι δὲ οὕτω τὸ μὲν σχολεῖον ἀνωμαλίας

Ἄπριλιου 1886 ἀναφορᾶς του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον γράφει· «Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐν ταῖς μεγάλας πόλεσι παιδείσεως τῶν δημοδιδασκάλων γενόμεθα ἤδη μὲ τὸ περιπλέον. Ἄλλοτε τὸν δημοδιδάσκαλον ἀνεγνώριζέ τις ἀμέσως βλέπων αὐτὸν εἴτε ἔμπροσθεν εἴτε ὀπίσθεν (;). Ἦδη οἱ νέοι δημοδιδάσκαλοι ἀμιλλῶνται νὰ μὴ φαίνωνται τοιοῦτοι διὰ τοῦ καινοτρόπου μύστακος, διὰ τοῦ χαρίεντος βαδίσματος καὶ τῆς κομφοτάτης περιβολῆς...».

καὶ τραχύτητος, τὸν δὲ βίον αὐτῶν κακοδαιμονίας πολλῆς. 3ον. Ἡ ἄδεια τοῦ νὰ κατατάσσωνται οἱ μαθηταὶ τῶν διδασκαλείων καὶ εἰς τὴν δευτέραν τάξιν εἶναι παραιτία πολλῶν κακῶν. Βλάπτει οὐκ ὀλίγον αὐτοὺς τοὺς ἰδίους μαθητάς, οἵτινες μὴ δυνάμενοι ἐν δυσὶν ἔτεσι νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰ εἰδικὰ καὶ μάλιστα εἰς τὰ τεχνικὰ μαθήματα τριῶν ἐτῶν, ἢ ἀναγκάζονται νὰ ὑποβάλλωνται εἰς ὑπερμέτρους κόπους, ὅπερ ἐπιδρᾷ ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τε τῆς καθόλου μορφώσεως καὶ ἐπὶ τῆς ὑγείας αὐτῶν, ἢ ἀπολύονται ἐκ τῶν διδασκαλείων, κατωτέρους τῆς ἀληθοῦς ἀξίας αὐτῶν βαθμοὺς λαμβάνοντες, ἐλλείπει γνώσεών τινων καὶ δεξιότητων, ἀπολύτως πρὸς τὴν τελείαν εὐδοκίμησιν ἀπαιτουμένων. Παρακωλύει τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τοῦ σχολείου, ὄντος ἠναγκασμένου νὰ κρατῆ μὲν δύο μέτρα καὶ δύο σταθμὰ διὰ τὰ μαθήματα, τὰ διδασκόμενα εἰς τὴν πρώτην τάξιν, ἄγνωστα δὲ τοῖς εἰς τὴν δευτέραν τάξιν ἀμέσως ἀπὸ τῶν γυμνασίων ἐπιπηδῶσι, νὰ κατατέμνη δὲ τὴν εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν διδασκαλίαν μαθημάτων τινῶν εἰς δύο καὶ νὰ δημιουργῆ ποικίλας καὶ ἀπ' ἀλλήλων πολὺ διεστῶσας βαθμίδας παιδείσεως καὶ δεξιοτήτων ἐν τῇ αὐτῇ τάξει. 4ον. Ὁ ὑπέρμετρος ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ ἐπιμισθίῳ διδασκόντων καὶ ἡ τούτῳ ἐπομένη ὀλιγότης τῶν ὥρῶν τῆς διδασκαλίας πάντων τῶν διδασκόντων γίνεται πολλῶν κακῶν παραιτία. Τὸ δημόσιον ταμεῖον καθυποβάλλεται εἰς δαπάνας περιττάς, οἱ διδάσκαλοι συνήθως πληροῦνται καταφρονήσεως πρὸς τὰ δημόσια κρατυνόμενοι ἐν τῇ πίστει καὶ ὅτι δύναται τις, δημοσίαν ὑπηρεσίαν ἀναλαμβάνων, ὀλίγον ἢ μηδαμῶς νὰ ἐργάζηται, πολλὰ δὲ νὰ κερδαίνει, καὶ ὅτι οὐδεὶς κήδεται τῶν δημοσίων, δύναται δὲ νὰ γίνηται ἀπόλυτος καὶ ἀνεξέλεγκτος ἢ κατασπάθης αὐτῶν. Τὸ ἔργον τὸ ἐν τοῖς σχολείοις τούτοις τελούμενον ἐξαδυνατεῖ καὶ χαλαροῦται· διότι ὀλίγας ὥρας εἰς αὐτὰ ἐργαζόμενοι οἱ διδάσκαλοι καὶ πολλὰς εἰς ἄλλα, οὔτε εἰς αὐτὰ νὰ ἀφοσιωθῶσι δύνανται, οὔτε σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τοῖς παιδευτικοῖς αὐτῶν τρόποις νὰ βελτιοῦνται... 5ον. Ἡ διδασκαλία μαθημάτων ἐκ τῶν προγραμμάτων τῶν γυμνασίων ἀντιγραφέντων καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν αὕτη γίνεται εἶναι οὐκ ὀλίγον βλαβερὰ εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν. Ἐν πρώτοις ἔνεκα τούτων ἀπο-

μακρύνονται οί μαθηταί τῶν διδασκαλείων ἀπό τοῦ κυρίου αὐτῶν προορισμοῦ, μή παρασκευαζόμενοι ἐπαρκῶς εἰς τὰ μαθήματα ἐκεῖνα, ἅτινα δημοδιδάσκαλοι ποτε γενόμενοι εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα θὰ διδάξωσιν, εἴτα, ὡς ἐκ τῆς πληθύος τῶν ὠρῶν τῶν καταναλισκομένων εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐν τῇ παρούσῃ τούλάχιστον καταστάσει τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀχρήστων τούτων γυμνασιακῶν μαθημάτων, δὲν ἀπομένει ὁ ἐπαρκῆς χρόνος πρὸς διδασκαλίαν ἄλλων μαθημάτων χρησιμωτάτων εἰς δημοδιδασκάλους· καὶ τὸ δεινότατον, ἔχοντες οἱ ἀπόσχολοι τῶν διδασκαλείων ἔνεκα τῆς τοιαύτης διδασκαλίας σημειοῦ κοινὸν ἐπαφῆς μετὰ τοῦ Πανεπιστημίου, εἰς τὴν πρώτην δυσκολίαν αὐτῶν ἐγκαταλείπουν τὸ ἔργον, δι' ὃ δαπάνη τοῦ Κράτους ἐξεπαιδεύθησαν καὶ ἐκπηδῶσιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἀφανίζοντες οὕτω τὸ κατ' αὐτοὺς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν. βον. Παραγνωρισθέντος τοῦ οὐσιωδεστάτου σκοποῦ τῶν διδασκαλείων, ἔς ἐστίν ἡ προπαρασκευὴ δημοδιδασκάλων, δυναμένων νὰ διδάξωσιν εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα τοῦ Κράτους, προσέλαβον ταῦτα τὸν χαρακτῆρα παιδευτηρίων παιδείας μᾶλλον θεωρητικῆς ἢ τέχνης διδασκτικῆς. Ἡ ἀνωτάτη τάξις ὀλίγον διαφέρει κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν δύο λοιπῶν κατωτέρων τάξεων· θεωρητικὴ παιδεία καὶ ἐδῶ, θεωρητικὴ παιδεία ἐπικρατεστέρα καὶ ἐκεῖ· ἐλάχιστος μόνον χρόνος ἀφιερῶται εἰς τὰς ἀσκήσεις τὰς διδασκτικὰς, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἐπιζήμιον εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν. 7ον. Τὰ μετὰ τῶν διδασκαλείων συνημμένα πρότυπα εἶναι μᾶλλον γυμνάσια παρὰ δημοτικά σχολεῖα. Ἐκάστη τάξις ἔχει καὶ ἓνα διδάσκαλον. Τοῦτο καὶ τὸ δημόσιον βλάπτει, καθυποβαλλόμενον εἰς δαπάνην ὅλως δυσανάλογον πρὸς τὸ ἐν αὐτοῖς τελούμενον ἔργον καὶ τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν ματαιώνει, ἅτε τῶν μαθητῶν τῶν διδασκαλείων μὴ ἀναλαμβάνοντων ἐπαρκῶς διδασκαλίαν ἐν αὐτοῖς...».

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀρχὰς διὰ τοῦ νομοσχεδίου 1) μετετίθετο ἡ ἐδρα τοῦ ἐν Ἀθήναις διδασκαλείου εἰς τὴν νῆσον Πόρον, τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ εἰς Κόρινθον καὶ τοῦ ἐν Ἐπτανήσῳ εἰς τὸ χωρίον Καστελλάνους τῆς Κερκύρας, 2) συνιστάτο εἰς ἕκαστον διδασκαλεῖον οἰκοτροφεῖον, πρὸς ἐνδιαίτησιν τῶν μαθητῶν μετὰ τῶν διδασκάλων των, 3) ἀπηγορεύετο ἡ κατάταξις μα-

θητῶν εἰς ἀνωτέραν τάξιν τῆς πρώτης, 4) ἅπαν τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν ἀπετελεῖτο ἐκ τακτικῶν καθηγητῶν καὶ τινων ἐκτάκτων, εἰδικῶς διὰ τὸ διδασκαλεῖον διοριζομένων, 5) διδακτέα μαθήματα ὠρίζοντο τὰ ἐξῆς· θρησκευτικά, παιδαγωγικά, ἑλληνικά, ἑλληνικὴ ἱστορία, μαθηματικά, φυσικὴ, φυσικὴ ἱστορία, γεωγραφία, ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ὥδική, τετράχορδον, ἰχθυογραφία, καλλιγραφία, γυμναστικὴ καὶ τὰ στοιχειωδέστερα τῆς ξυλουργικῆς, ὥραι δὲ διδασκαλίας καθ' ἑβδομάδα 42 διὰ τὴν α' τάξιν, 42 διὰ τὴν β' καὶ 24 διὰ τὴν γ'. Ὑποδειγματικά καὶ δοκιμαστικά διδασκαλῆαι ἐγίνοντο μόνον εἰς τὴν γ' τάξιν ἐπὶ 18 ὥρας τὴν ἑβδομάδα, ἀνὰ τρεῖς καθ' ἑκάστην, 6) τὸ πρότυπον ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἐξ τάξεως, εἰς ἃς ἐδίδασκον δύο μόνον διδάσκαλοι. Ἐν τῷ προτύπῳ ὑποχρεοῦντο νὰ διδάσκουν ἐπὶ 4 ὥρας καθ' ἑκάστην καὶ οἱ καθηγηταὶ τοῦ διδασκαλείου.

Ἄν ἐξαιρέσωμεν 1) τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς ἀπόκεντρα μέρη τοποθετήσεως τῶν διδασκαλείων, ἥτις εἶναι λίαν ἀμφισβητήσιμος, δεδομένου ὅτι ἡ εἰς μεγάλα κέντρα διαμονὴ τῶν μαθητῶν συντελεῖ εἰς τὴν εὐρυτέραν αὐτῶν ἀνάπτυξιν καὶ ὅτι οἱ δημοδιδάσκαλοι ἔχουν ὡς προορισμὸν εἰς τὰ μικρὰ μέρη, εἰς τὰ ὅποια ὑπηρετοῦν ὄχι μόνον στενωῶς ἐκπαιδευτικόν, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶς ἐκπολιτιστικόν, καὶ 2) τὴν ἀρχὴν ὅτι εἶναι πολυτέλεια νὰ ὑπηρετοῦν ἐν τῷ προτύπῳ δημοτικῶν σχολείῳ ἐξ δημοδιδάσκαλοι, ὅσοι εἶναι καὶ αἱ τάξεις αὐτοῦ, ἥτις εἶναι τῶν ἑπιπέδων περιέργως, πᾶσαι αἱ λοιπαὶ διὰ τοῦ νομοσχεδίου τοῦ Θεοτόκη εἰσαγόμεναι εἰς τὰ διδασκαλεῖα μεταρρυθμίσεις εἶναι ὀρθαὶ καὶ ὑπὸ τῆς μεταγενεστερᾶς νομοθεσίας ἐγένοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσπασταί.

Τοῦ 1899 τὰ νομοσχέδια τὰ κατατεθέντα ὑπὸ τοῦ Εὐταξία ἔθετον πολὺ ριζοσπαστικωτέρας βάσεις εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν διδασκαλείων. Κατ' αὐτά, τὰ διδασκαλεῖα, ἅτινα ὠρίζοντο 4 ἀρρένων καὶ 2 θηλέων δι' ὅλον τὸ Κράτος, θὰ ἀπηρτίζοντο ἐκ τεσσάρων τάξεων, ἀντὶ τῶν μέχρι τότε τριῶν, θὰ ἐγίνοντο δὲ δεκτοὶ εἰς τὴν α' τάξιν αὐτῶν οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν προαγωγῆς ἐκ τῆς β' πρὸς τὴν γ' γυμνασίου καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς α' πρὸς τὴν β'. Δηλ. ἠύξανε κατὰ ἓν ἔτος ἡ γενικὴ μόρφωσις τῶν εἰσαγομένων εἰς τὰ

διδασκαλεία, παρετίειτο δ' ἐπὶ ἐν ἀκόμη ἔτος ἢ ἐν αὐτοῖς παιδευσίς. Ὡς διδακτέα μαθήματα ὠρίζοντο· θρησκευτικά, φιλοσοφικά καὶ παιδαγωγικά μετὰ τῆς νομοθεσίας τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, Ἑλληνικά, Γερμανικὴ γλῶσσα, ἱστορία καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἑλλην. Ἔθνους, διδασκαλία περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων τοῦ Ἑλληνος Συνταγματικοῦ πολίτου, γεωγραφία, μαθηματικά, φυσιογνωστικά, στοιχεῖα ἀνθρωπολογίας καὶ ὑγιεινῆς, στοιχειώδεις γνώσεις γεωπονίας, κηπουρικῆς, δενδροκομίας, σηροτροφίας καὶ μελισσοκομίας, στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου, στοιχεῖα καταστιχογραφίας, ᾠδική, ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ τετράχορδον, καλλιγραφία καὶ γυμναστικὴ, χειροτεχνικὴ, κοπτικὴ καὶ ραπτικὴ. Ὡς πρότυπα προσηρτώοντο εἰς τὰ διδασκαλεία ἐν ἑξατάξιον καὶ ἐν μονοτάξιον.

Ὡς ἐξῆς δὲ δικαιολογεῖ τὰς ἐπιφερομένας μεταρρυθμίσεις ἢ συνοδεύουσα τὰ νομοσχέδια αἰτιολογικὴ ἔκθεσις· «Καὶ νῦν ἡ γενικὴ τῶν δημοδιδασκάλων μὴ μορφωσις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἐπαρκῆς. Εἰσέρχονται εἰς τὸ διδασκαλεῖον, διανύσαντες τὴν πρώτην ἢ τὴν δευτέραν τάξιν τοῦ γυμνασίου· εἰ' ὃ ἡ γενικὴ αὐτῶν μὴ μορφωσις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀρτία, καθόσον εἰς τὰς μνημονευθείσας γυμνασιακὰς τάξεις οὐδὲν σχεδὸν τῶν μαθημάτων φθάσει εἰς σχετικόν τι πέρασ. Ἐν τῷ διδασκαλείῳ, ἀντὶ νὰ συνεχίζηται περαιτέρω ἡ διδασκαλία τῶν πλείστων μαθημάτων, ἐπαιάγονται οἱ μαθηταὶ ἐν τούτοις εἰς βαθμίδας αὐτῶν κατωτέρας. Ἄλλ' οὕτω δὲν κτῶνται ἐν αὐτοῖς τὰς γνώσεις ἐκείνας, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ διὰ τὴν καθόλου μὴ μορφωσιν αὐτῶν, μάλιστα δὲ διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ διδασκαλίαν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος μαθημάτων. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ μαθηματικά, ἡ ἱστορία καὶ ἰδίως τὰ φυσικά, ἅτινα ἐν τῷ διδασκαλείῳ διδάσκονται στοιχειωδῶς ὅλως. Ἄλλὰ καὶ οὕτω γινομένης τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, εἰς στενὸν κομιδῆ περιίσταται ἡ διδασκαλία τῶν εἰδικῶν διὰ τοὺς διδασκάλους μαθημάτων, τῶν τεχνικῶν (ἰχνογραφίας, καλλιγραφίας, ᾠδικῆς καὶ γυμναστικῆς) καὶ τῶν παιδαγωγικῶν, ἀνεπαρκῶς δ' ὠσαύτως διενεργεῖται καὶ ἡ παιδαγωγικὴ αὐτῶν ἄσκησις, γενομένη κατὰ τὸν νῦν ὄργανισμὸν τῶν διδασκαλείων ἐπὶ ἐν μόνον ἔτος.

Κατὰ τοῦτο πλέον ἢ εἰκοσάκις ἀδύνατον οἱ δόκιμοι νὰ διδάξωσι δοκιμαστικῶς, ἐν ἐκάστῳ δὲ μαθήματι μόλις ἐν ὄλῳ δις ἢ τρίς τὸ πολὺ. Ἄλλὰ προδήλως τοσοῦτος ἀριθμὸς ἀσκήσεων δὲν ἐπαρκεῖ, ἵνα οἱ δόκιμοι ἀποκτήσωσι βεβαιότητά τινα καὶ δεξιότητα περὶ τὸ διδάσκειν. Κατὰ ταῦτα ἢ τε ἐπιστημονικὴ καὶ ἢ παιδαγωγικὴ τῶν ἡμετέρων δημοδιδασκάλων μόρφωσις δὲν εἶναι ἐπαρκῆς οὐδὲ διὰ τὰς νῦν ἀνάγκας τῶν δημοτικῶν σχολείων, πολλῶ δὲ μᾶλλον δι' ἐκείνας, αἵτινες θὰ δημιουργηθῶσι νῦν, ὅποτε πρόκειται ν' αὐξηθῶσιν αὐταὶ καὶ διὰ τῆς μείζονος διαρκείας τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ διὰ τῆς προσθήκης τῶν νῦν τὸ πρῶτον εἰσαγομένων εἰδικῶν γνώσεων, διὸ καὶ θ' ἀπαιτῶσι μείζονα τὴν ἐπιστημονικὴν προπαιδεῖαν τῶν δημοδιδασκάλων. Ἄλλὰ τὰ διδασκαλεῖα ἡμῶν καὶ νῦν καθ' ἃ ἤδη ἀπεδείχθη, δὲν δύνανται ταύτην ἐπαρκῆ νὰ παρέχωσιν εἰς αὐτούς, πολλῶ δ' ἔλαττον θὰ συμβαίῃ τοῦτο ἐν τῷ μέλλοντι, ὅτε ἀνάγκη οἱ δημοδιδασκαλοὶ νὰ προπαιδεύωνται καὶ προσκτῶνται τὰς ἀναγκαίας γνώσεις διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τῆς προστετησομένης διδακτέας ὕλης. Ν' αὐξήσωμεν τὸ σύνολον τῶν ὥρῶν τῆς ἐν τοῖς διδασκαλείοις ἐργασίας δὲν εἶναι δυνατόν, διότι καὶ νῦν οἱ μαθηταὶ τούτων εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον ἐπιβεβαρημένοι. Ὡστε ἄλλως πρέπει νὰ ζητήσωμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἐπαρκῆ ἐπιστημονικὴν προπαιδεῖαν τῶν δημοδιδασκάλων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων, τῶν διδακτέων ἐφεξῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, πρὸς δὲ τὴν τελειοτέραν αὐτῶν παιδαγωγικὴν μόρφωσιν. Τὸ πρῶτον, ὅπερ οὕτως εἶπεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ προβάλλεται ἡμῖν, προκειμένου περὶ μεταρρυθμίσεως τῶν διδασκαλείων, εἶναι ἡ αὐξησις τῆς διαρκείας τῆς εἰς αὐτὰ φοιτήσεως κατὰ ἐν ἔτος. Διὰ ταύτης προφανῶς θὰ ἐπεκταθῇ ὁ χρόνος τῆς παιδαγωγικῆς αὐτῶν πράξεως κατὰ ἐν ὅλον ἔτος, τοῦτο δὲ θὰ συμβῇ καὶ διὰ τὰ τεχνικὰ μαθήματα, ἅτινα ὡσαύτως ἀπαιτοῦσι πολλὴν ἀσκησιν, ἵνα ἰκανὴν ἐν αὐτοῖς ἀποκτήσωσιν εὐχέρειαν οἱ μέλλοντες δημοδιδασκαλοὶ. Θὰ ἐξοικονομηθῇ δ' οὕτω καὶ ὁ χρόνος ὁ ἀναγκαῖος διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν νῦν εἰσαγομένων εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίσευσιν εἰδικῶν γνώσεων. Ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ μαθήματα πρέπει τὰ διδασκαλεῖα νὰ συνδεθῶσιν ὀργανικῶς πρὸς τάξιν τινὰ τοῦ γυ-

μνασίου, οὕτως ὥστε νὰ συνεχίζωσι καὶ προάγωσι περαιτέρω τὴν μὀρφωσιν, τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἤδη ὑπὸ τῶν μαθητῶν των μέχρι τῆς τάξεως ἐκείνης τοῦ γυμνασίου, οὐχὶ δέ, ὡς νῦν γίνεται, ἀγνοοῦντα ὅλως ταύτην νὰ ὑποβιβάζωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς μαθήμασι τούτοις εἰς βαθμίδα κατωτέραν. Οὕτω θὰ κατορθωθῆ καὶ ἡ ἐν τοῖς προηγουμένοις μαθήμασι μὀρφωσις τῶν διδασκάλων ν' ἀποβῆ ἐπαρκῆς, δὲν θὰ ἐξέρχωνται δὲ αὐτοί, ὡς νῦν γίνεται, τῶν διδασκαλείων κεκτημένοι ἐκ τῶν μαθημάτων αὐτῶν γνώσεις οὐχὶ πολλῶ πλείονας ἐκείνων, ἄς αὐτοὶ θὰ διδάξωσιν ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ. Τοῦτο εἶναι ὀλέθριον διὰ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, διότι, ἵνα τις ὀρθῶς διδάξῃ τι, πρέπει αὐτὸς νὰ γνωρίζῃ δεκαπλάσια τοῦλάχιστον ἐκείνων, ἅτινα θὰ διδάξῃ· μόνον οὕτω δύναται αὐτὸς νὰ κινῆται ἐλευθέρως ἐν τῇ διδακτέᾳ ὕλῃ καὶ νὰ ποιῆται ἐκάστοτε τὴν προσήκουσαν ἐν αὐτῇ ἐκλογὴν. Τάξις, πρὸς ἣν ὀργανικῶς θὰ συνδέηται τὸ διδασκαλεῖον, κατὰ τὴν διδακτέαν ὕλην ἔσται ἡ δευτέρα τοῦ νῦν γυμνασίου... Εἴσοδος εἰς τάξιν τοῦ διδασκαλείου ἀνωτέραν τῆς πρώτης δὲν θὰ ἐπιτρέπηται... Τὸ νῦν συμβαῖνον, καθ' ὃ ἐπιτρέπεται εἰς μαθητὰς προαχθέντας ἐξ ἀνωτέρας γυμνασιακῆς τάξεως, νὰ φοιτῶσιν εἰς τὴν δευτέραν διδασκαλείου, εἶναι ἄτοπον ὅλως· πρῶτον μὲν διότι οὕτω συνέρχονται εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν μαθηταὶ ὅλως διάφοροι κατὰ τὰς δυνάμεις, ἅτε ἐν διαφόροις ἐκπαιδευτηρίοις παιδευθέντες, δεύτερον δὲ διότι θὰ ὦσιν ἑλλιπεῖς περὶ τὰ τεχνικὰ μαθήματα, ἅτινα ἀποτελοῦσι κλάδον ἰδιάζοντα εἰς τὸ διδασκαλεῖον, ἀναγκαιότατον δὲ εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους. Τέλος ἐπάναγκες νομίζομεν νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὰ διδασκαλεῖα ὑποχρεωτικὴ ἢ διδασκαλία ξένης νεωτέρας γλώσσης· ὡς τοιαύτην δὲ προτιμῶμεν, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν εἰδικὸν τῶν διδασκαλείων σκοπόν, τὴν Γερμανικὴν, ἐν ἣ εἶναι γεγραμμένα τὰ πλεῖστα κοῖ σπουδαιότατα παιδαγωγικὰ συγγράμματα...».

Τὰ 4 διδασκαλεῖα τοῦ τύπου τοῦ ΧΘ' νόμου ἐξηκολούθησαν λειτουργοῦντα μέχρι τοῦ 1905, ὅποτε ἡ Κυβέρνησις διὰ λόγους οἰκονομίας, μαζί με τὴν κατάργησιν πολλῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ δημοτικῶν σχολείων ἀκόμη, προέβη εἰς τὴν κατάργησιν καὶ τῶν τριῶν διδασκαλείων, διατηρηθέντος μόνον τοῦ ἐν Ἀθήναις.

Τὸ 1908 ἐγένετο ἀπόπειρα μεταρρυθμίσεως τοῦ ὄργανισμοῦ τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν, διὰ τῶν ὑποβληθέντων ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Σ. Στάη εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ Νῆριον τοῦ 1908 ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων.

Τὰ νομοσχέδια ταῦτα εἶχον ὡς βάσιν τὰ νομοσχέδια τοῦ Εὐταξία, ἧτοι τετραετῆ φοίτησιν, τὰ ἴδια μαθήματα, οἰκοτροφεῖον κλπ. Διαφορὰν παρουσίῳζον κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι κατὰ μὲν τοῦ Εὐταξία τὰ νομοσχέδια ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὴν α' τάξιν τῶν διδασκαλείων οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν προαγωγῆς ἐκ τῆς β' τάξεως τοῦ γυμνασίου, ἐνῶ τοῦ Στάη ἤρκοῦντο εἰς ἐνδεικτικὸν τῆς α' τάξεως τοῦ γυμνασίου.

Ἐν τῷ μεταξύ εἶχον μεταβῆ εἰς Εὐρώπην, ὅπου ἐσπούδασαν παιδαγωγικά, ἀρκετοὶ ἐκπαιδευτικοί, οἵτινες ἐπιστρέψαντες κατόπιν εἰς Ἑλλάδα ἀνέλαβον τὴν διεύθυνσιν διδασκαλείων, τῶν ὁποίων οὕτως ἐβελτίωσαν σημαντικῶς τὴν ἀπόδοσιν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Χ. Παπαμάρκου, Π. Οἰκονόμου, Μ. Σακελλαρόπουλος, Γ. Παπασωτηρίου, Φ. Γεωργαντᾶς, Θ. Μιχαλόπουλος, Μ. Βρατσᾶνος, Δ. Ζαγιογιάνης, Α. Κουρτίδης κλπ.

Τὸ 1910 ἐπραγματοποιήθη ἡ μεταρρύθμισις τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν, ἐγκατασταθέντος εἰς τὸ δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ ὁμογενοῦς Μαρσλῆ κτίριον καὶ ἐπονομασθέντος ἕνεκα τούτου «Μαρσλείον», διὰ τοῦ νόμου ΓΧΖΒ'. Δυνάμει αὐτοῦ τὸ Μαρσλείον διδασκαλεῖον ἐγένετο τετρατάξιον, εἰς τὴν α' τάξιν δ' αὐτοῦ εἰσήγοντο κατόπιν ἐξετάσεων οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν προαγωγῆς ἐκ τῆς β' τάξεως τοῦ γυμνασίου. Διδακτέα μαθήματα ὠρίζοντο: θρησκευτικά, ψυχολογία, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἠθικὴ μετὰ παιδαγωγικῶν ἐφαρμογῶν καὶ παιδαγωγικά μετὰ τῆς νομοθεσίας τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσέως, Ἑλληνικά, ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἑλλην. Ἔθνος, γεωγραφία, μαθηματικά, φυσιγνωστικά, στοιχεῖα γεωπονίας, κηπουρικῆς, δένδροκομίας καὶ ζωοτεχνίας, ὑγιεινῆς, στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ ἐμπορικῶν μαθημάτων, γαλλικὴ γλῶσσα καὶ ἡ γερμανικὴ προαιρετικῶς, ᾠδικὴ, ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ τετράχορδον ἢ ἀρμόνιον, ἰχθυογραφία καὶ καλλιγραφία, γυμναστικὴ, χειροτεχνία καὶ σκοποβολὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσις. Εἰς τὸ διδα-

σκαλείον προσηρτώωντο ὡς πρότυπα ἐν ἑξατάξιον καὶ ἐν μονοτάξιον δημοτικὸν σχολεῖον πρὸς ἄσκησιν τῶν δοκίμων.

Διευθυντῆς τοῦ Μαράσλειου διδασκαλείου ὑπῆρξε καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι τοῦ 1914 χρονικὸν διάστημα ὁ Δ. Λάμπας, ἤδη πρόεδρος τοῦ Γνωμοδοτικοῦ Ἐκπαιδ. Συμβουλίου, ὅστις εἰσήγαγε νέας κατευθύνσεις εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων, στηριζομένης ἐπὶ τῶν νεωτέρων παιδαγωγικῶν ἀρχῶν. Ἐπλούτισεν αὐτὸ μὲ ἐργαστήρια φυσικῆς, χημείας, φυσικῆς ἱστορίας, γεωπονίας καὶ χειροτεχνίας, κατήρτισε σχολικὸν κῆπον καὶ πλήρεις συλλογὰς ἐποπτικῶν εἰδῶν καὶ ἐν γένει κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα ἀνταποκριθῆ τοῦτο εἰς τὸν προορισμὸν του. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ταύτης τὸ Μαράσλειον διδασκαλεῖον ἐδημιούργησε τὴν μέχρι τοῦδε ὑφισταμένην παράδοσιν ὡς προτύπου.

Καὶ διὰ τὰ παλαιὰ ὄρια τοῦ Κράτους τὸ Μαράσλειον διδασκαλεῖον δὲν ἦτο ἄρκετόν. Ἦδη δὲ μετὰ τὴν προσάρτησιν κατὰ τὸ 1913 τῶν νέων χωρῶν ἡ ἔλλειψις μεγάλου ἀριθμοῦ διδασκάλων κατέστησεν ἐπιτακτικωτέραν τὴν ἀνάγκην τῆς ἰδρύσεως περισσοτέρων διδασκαλείων. Ἡ τότε Κυβέρνησις μεταξύ τῶν νομοσχεδίων, τὰ ὁποῖα ὑπέβαλε, διὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν, περιέλαβε καὶ τὸ «περὶ ἰδρύσεως διδασκαλείων ἐκατέρου τῶν φύλων πρὸς μόρφωσιν διδασκάλων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως», τὸ ὁποῖον, ἀποχωρισθὲν τῆς λοιπῆς σειρᾶς, ἐξεδέχθη τὴν 26 Αὐγούστου 1914 ὡς Νομ. διάταγμα, κυρωθὲν διὰ τοῦ νόμου 381 τοῦ 1914 καὶ τροποποιηθὲν κατόπιν διὰ τῶν νόμων 794 καὶ 873 τοῦ 1917. Κατ' αὐτὸ τὰ πρὸς μόρφωσιν τῶν διδασκάλων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως λειτουργοῦντα ἐν τῷ Κράτει δημόσια καὶ ἀνεγνωρισμένα διδασκαλεῖα δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερβῶσι τὰ ἑπτὰ δι' ἑκάτερον τῶν φύλων, τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν ὀριζομένου ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου. Ἡ εἰς αὐτὰ φοίτησις ὠρίζετο τριετής, εἰς τὴν πρώτην δὲ τάξιν αὐτῶν εἰσήγοντο οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν προαγωγῆς ἐκ τῆς β' τάξεως τετρατάξιου γυμνασίου ἢ τῆς γ' ἑξατάξιου¹. Συνεπῶς τὰ ὑπὸ

1. Ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τὰ ἔτη τῆς φοιτήσεως ἀπὸ τῆς α' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ διὰ τοῦτο ἐπετράπη νὰ ἐγγράφονται εἰς τὰ διδασκαλεῖα

Μ α θ ή μ α τ α	Ώραι διδασκαλίας			
	τάξις Α΄.	τάξις Β΄.	τάξις Γ΄.	Σύνολον
Θρησκευτικά	2	2	3	7
Έλληνικά (άρχαϊα, νέα)	8	7	6	21
Γαλλικά	2	2	2	6
Φιλοσοφικά	3	—	—	3
Ίστορία	2	2	2	6
Γεωγραφία	2	2	—	4
Μαθηματικά	2	1 ¹	—	3
Φυσική ιστορία	2	2	1	5
Χημεία	2	2 ²	2	6
Πολιτική οικονομία (διά τὰ ἄρρενα)	1	1 ³	—	2
Οἰκιακή οικονομία (διά τὰ θήλεα)	2	—	—	2
Γεωπονικά	2	2	1	5
Ώδική	2	2	2	6
Ἐνόργανος μουσική	2	2	2	6
Ἐκκλησιαστική μουσική	2	2	1	5
Ίχνογραφία	2	2	1	5
Καλλιγραφία	1	1	—	2
Χειροτεχνία	2	2	2	6
Γυμναστική	3	3	3	9
Παιδαγωγική	—	5	3	8
Διδακτικαὶ ἀσκήσεις	—	—	10	10
Υγιεινή	—	—	2	2
	44	42	43	129

τοῦ νόμου 381 ἰδρυθέντα διδασκαλεῖα ὑπελείποντο ὡς πρὸς τὴν

οἱ προαγόμενοι ἐκ τῆς γ' τάξεως τοῦ ἐξαταξίου γυμνασίου, ἐνῶ τὸ ὄρθον ἦτο νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς προαγομένους ἐκ τῆς δ' τάξεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ μαθηταὶ τῶν διδασκαλειῶν παρουσίαζον ἀνισον γενικὴν μέρφωσιν, δεδομένου ὅτι πρόγραμμα ἐφηρμόζετο τὸ αὐτὸ εἰς τε τὰ τετρατάξια καὶ τὰ ἐξατάξια, εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις τῶν ὁποίων ἐφηρμόζετο τὸ πρόγραμμα τῆς β' καὶ γ' τάξεως τοῦ Ἑλλ. σχολείου. Ἐνῶ εἰς τοὺς προερχομένους ἐκ τῶν τετραταξίων γυμνασίων ὑπελείποντο δύο ἔτη πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐγκυκλίου παιδείας, εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἐξαταξίων προερχομένους ὑπελείποντο τρία.

1. Κοσμογραφία.—2. Φυσικὴ πειραματικὴ.—3. Στοιχεῖα τοῦ ἰσχύοντος δικαίου.

Μαθήματα	Ώραι διδασκαλίας ἐν συνόλῳ		
	διδασκαλεία νόμου ΧΘ'	διδασκαλεία νόμου 381	Διαφορὰ
Θρησκευτικά	9	7	- 2
Ἑλληνικά	35	21	- 14
Ἱστορία	6	6	-
Γεωγραφία	4	4	-
Φυσικὴ ἱστορία	5	5	-
Πειραματικὴ φυσικὴ	7	6	- 1
Μαθηματικά	8	3	- 5
Μουσικὴ	12	17	+ 5
Καλλιγραφία	4	2	- 2
Ἰχνογραφία	5	5	-
Χειροτεχνία	-	6	+ 6
Γεωπονικά	3	5	+ 2
Γυμναστικὴ	3	9	+ 6
Ἑγχεινή	1	2	+ 1
Φιλοσοφικά	3	3	-
Παιδαγωγικά	9	8	- 1
Διδακτικαὶ ἀσκήσεις	12	10	- 2
Πολιτικὴ οἰκονομία	-	{ 2	+ 2 (διὰ τ' ἄρρενας)
Οἰκιακὴ οἰκονομία	-	{ 2	+ 2 (διὰ τὰ θήλεα)
Γαλλικά	-	6	+ 6
	126	129	

παρεχομένην μόρφωσιν τῶν ὑπὸ τῶν νομοσχεδίων καὶ τοῦ Θεοτόκη καὶ τοῦ Εὐταξία καὶ τοῦ Στάη προβλεπομένων διδασκαλείων καὶ τοῦ διὰ τοῦ νόμου ΓΧΨΒ' ὀργανωθέντος Μαρασλείου, τὰ ὅποια ὠρίζον τετραετὴ φοίτησιν μετὰ τὰ αὐτὰ προσόντα εἰσαγωγῆς. Τὰ διδακτέα μαθήματα ἐκανονίσθησαν ὡς ἀκολουθῶς διὰ τῶν διαταγμάτων τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1914 καὶ 31 Ἰανουαρίου τοῦ 1915.

Ἐν σχέσει μετὰ τὰ μέχρι τότε λειτουργοῦντα διδασκαλεία τοῦ ΧΘ' νόμου, τὰ διδασκαλεία τοῦ νόμου 381 παρουσίαζον τὴν διαφορὰν

ὅτι ἐδέχοντο μαθητὰς μὲ ἐνδεικτικὸν τῆς β' τάξεως γυμνασίου, ἐνῶ εἰς τὰ παλαιὰ εἰσήγοντο μὲ ἐνδεικτικὸν τῆς α' τάξεως. Ὡς πρὸς δὲ τὰ διδασκὰ μαθήματα παρουσιάζον τὰς ἐξῆς διαφορὰς.

Τούτέστιν εἶχον νέα μαθήματα, τὴν χειροτεχνίαν (6 ὥραι), τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν διὰ τὰ θήλεα καὶ τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν διὰ τὰ ἄρρενα (ὥραι 2) καὶ τὰ Γαλλικὰ (ὥραι 6), 2) εἶχον ἠϋξημένας τὰς ὥρας τῆς μουσικῆς κατὰ 5, τῶν γεωπονικῶν κατὰ 2, τῆς γυμναστικῆς κατὰ 6 καὶ τῆς ὑγιεινῆς κατὰ 1, 3) εἶχον ἠλαττωμένας τὰς ὥρας τῶν θρησκευτικῶν κατὰ 2, τῶν Ἑλληνικῶν κατὰ 14, τῆς Πειρ. φυσικῆς κατὰ 1, τῶν μαθηματικῶν κατὰ 5, τῆς καλλιγραφίας κατὰ 2, τῶν παιδαγωγικῶν κατὰ 1 καὶ τῶν διδασκτικῶν ἀσκήσεων κατὰ 2.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσαγομένων εἰς τὸ διδασκαλεῖον μαθητῶν ὠρίζετο ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ ἐκπαιδ. συμβουλίου, οὐδέποτε δ' ὑπερέβη τοὺς 40.

Προεβλέπετο συγχρόνως ἡ ἴδρυσις παρ' ἐκάστῳ διδασκαλείῳ οἰκοτροφείου πρὸς ἐνδιαίτησιν τῶν μαθητῶν, ὑποχρεουμένων νὰ καταβάλλωσι πρὸς τοῦτο 500 δρ. ἐτησίως. Τοιαῦτα ὅμως οἰκοτροφεῖα ἰδρῦθησαν μόνον εἰς δύο διδασκαλεῖα, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως, τὰ ὁποῖα καὶ κατηργήθησαν κατόπιν. Ὁ ἄριστος τῶν μαθητῶν ἐκάστης τάξεως, πάντων τῶν διδασκαλείων, πρὸς δὲ ὠρισμένος ἀριθμὸς μαθητῶν τῶν εἰς τὰς νέας χώρας λειτουργούντων διδασκαλείων διορίζοντο ὑπότροφοι τοῦ Κράτους, λαμβάνοντες ὑποτροφίαν δρ. 50—100 κατὰ μῆνα.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου 381 ἰδρῦθησαν, ἐκτὸς τοῦ Μαρασλείου, καὶ 12 ἄλλα διδασκαλεῖα, ἐν Λαμίᾳ, Τριπόλει, Ἰωαννίνοις, δύο ἐν Θεσσαλονίκῃ, Φλωρίνῃ, Καστορίᾳ, Κοζάνῃ, Σέρραις, Δράμᾳ, Ἀλεξανδρουπόλει καὶ Ἡρακλείῳ.

Τὰ διδασκαλεῖα ταῦτα, καίτοι παρουσιάζον αἰσθητὰς ἐλλείψεις, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ διδασκτικὸν προσωπικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξελέγετο πάντοτε μεταξύ τῶν καλυτέρων, ἐν τούτοις εἶχον ἀποτελέσματα πολὺ καλύτερα τῶν προηγουμένων. Οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐδοκίμως εἰργάσθησαν εἰς ἃ σχολεῖα ἐτοποθετήθησαν.

Κατὰ τὸν νόμον 381 εἰς τὰ διδασκαλεῖα ἠδύνατο νὰ προσαρτηθῇ μία τάξις, εἰς ἣν νὰ διδάσκηται σειρὰ φιλοσοφικῶν καὶ παιδαγωγικῶν, πρακτικῶν καὶ τεχνικῶν μαθημάτων, διαρκείας ἐνὸς ἔτους.

Εἰς ταύτην ἠδύναντο νὰ φοιτοῦν κατόπιν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων, α) δημοδιδάσκαλοι ἔχοντες ἀπολυτήριον γυμνασίου καὶ β) καὶ μὴ δημοδιδάσκαλοι ἔχοντες ἀπολυτήριον ἐπίσης γυμνασίου ἢ ἰσοβάθμου ἱερατικῆς σχολῆς. Οἱ λαμβάνοντες πτυχίον ἐκ τῆς τάξεως ταύτης ἐξωμοιοῦντο μὲ τοὺς πτυχιούχους τῶν διδασκαλείων. Προσηρᾶτο δηλ. ἐν εἶδος μονοταξίων διδασκαλείων, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον δικαίωμα φοιτήσεως οἱ κεκτημένοι ἀπολυτήριον γυμνασίου. Εἰς οὐδὲν ὅμως τῶν διδασκαλείων ἐλειτούργησε τοιαύτη τάξις.

Ἐσαύτως ἠδύνата νὰ προσαρτηθῇ εἰς τὰ διδασκαλεῖα τῶν θηλέων καὶ ἀνὰ ἐν διδασκαλεῖον νηπιαγωγῶν, ἀποτελούμενον ἐκ δύο ἐνιαυσίων τάξεων.

Ὁ νόμος 381 μετερῦθμισε καὶ τὸ Μαράσλειον διδασκαλεῖον εἰς τριτάξιον κατὰ τὸν τύπον τῶν λοιπῶν διδασκαλείων. Ἐς τοιοῦτον δ' ἐλειτούργησε μέχρι τοῦ 1923, ὁπότε διὰ τοῦ ἀπὸ 11 ὀβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους Ν. Διατάγματος, μετατραπὲν εἰς τετρατάξιον, προσηρτήθη εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν ὡς πρότυπον αὐτῆς. Διευθυντῆς τοῦ Μαράσλειου διορίσθη ὁ ἤδη καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσ/νίκης Ἄλ. Δελμοῦζος, ὅστις πρῶτος ἐπεχείρησε νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν αὐτῷ τὴν μέθοδον τοῦ σχολείου ἐργασίας. Δυστυχῶς ὅμως ἀφ' ἐνός μὲν τὸ ἄωρον τῆς ἐκπαιδευτικῆς κοινῆς γνώμης ὅπως ἀποδεχθῇ τὸ νέον σύστημα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ κακεντρέχεια μερικῶν ἐκ τῶν συνεργατῶν του ἐδημιούργησαν παρεξηγήσεις σχετικῶς μὲ τὴν ἐργασίαν του, ἥτις ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἐπιδιώκουσα τὸν κομμουνισμόν, τὴν ἀνηθικότητα, τὴν ἀθείαν κλπ. Τὸ σκάνδαλον ἐξερράγη τὸ 1925 κατὰ τὴν περίοδον τῆς δικτατορίας, ἥτις ἐκαυχᾶτο νὰ χαρακτηρίσῃ ἑαυτὴν ὡς ἐθνικιστικὴν καὶ συντηρητικῶν ἀρχῶν. Διετάχθησαν νὰ ἐνεργήσουν ἀνακρίσεις τρία ἐκ τῶν μελῶν τοῦ ἐπὶ δικτατορίας συσταθέντος ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, ἅτινα μὲ φανεράν διαστρέβλωσιν τῆς ἀληθείας ἐξέδωκαν καταδικαστικὸν πόρισμα, ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ἡ ἀπόλυσις τοῦ Δελμοῦζου καὶ τῶν μὲ τὸ μέρος αὐτοῦ ταχθέντων καθηγητῶν. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς δικτατορίας Παγκάλου ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν ἡ ἐπίσης δικτατορικὴ Κυβέρνησις Κουνδύλη, ἥτις πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθείας διέταξε τὸν

Ἄρεοπαγίτην Ἀντωνακάκην νὰ ἐνεργήσῃ εὐρυτάτας ἀνακρίσεις ἐπὶ τῶν διατυπωθεισῶν κατὰ τοῦ Μαρασλείου διδασκαλείου κατηγοριῶν. Πράγματι οὗτος ἐνήργησεν ἐμπεριστατωμένως ἀνακρίσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδείχθη ἡ χαλκευθεῖσα συκοφαντία καὶ ἡ κακὴ πίστις τῶν ἐνεργησάντων τὰς πρῶτας ἀνακρίσεις καὶ αἵτινες ἐξεδόθησαν εἰς ἴδιον τεύχος ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ Μαρασλειακά». Τὸ κακὸν ὅμως εἶχε γίνεαι. Ἀνεκόπη ἡ ἐργασία τοῦ Δελμούζου καὶ τὸ Μαρασλεῖον περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν ἐνεργησάντων τὰς πρῶτας ἀνακρίσεις Παναγιωτίδου, ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τοῦ ὁποίου ἐγνώρισεν τοῦτο τὰς πλέον ἀκάρπους ἡμέρας.

Κατόπιν τῆς κατὰ τὸ 1922 συρροῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν προσφύγων τὰ ὑπάρχοντα διδασκαλεῖα δὲν ἐπῆρκον διὰ τὰς δημιουργηθείσας ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγκας τῆς χώρας, πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ὁποίων ἰδρύθησαν διὰ τοῦ Ν. Διατάγματος τῆς 27 Ἰουλίου 1923 τὰ μονοτάξια διδασκαλεῖα. Εἰς ταῦτα ἐνεγράφοντο κατόπιν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων οἱ ἔχοντες ἀπολυτήριον γυμνασίου ἢ πρακτικοῦ λυκείου, μὴ ὑπερβάντες δὲ τὸ 25ον ἔτος τῆς ἡλικίας των. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβῆ τοὺς 40 ἄρρενας καὶ 20 θήλεις κατ' ἔτος, πάντες δὲ ἦσαν ὑπότροφοι τοῦ Κράτους, λαμβάνοντες ἕκαστος μηνιαίαν ὑποτροφίαν ἐκ ἑρ. 600. Ἐδιδάσκοντο δ' εἰς αὐτὰ τὰ ἐξῆς μαθήματα:

Μ α θ ῆ μ α τ α	Ὑψαι διδασκαλίας	
	μέχρι τέλους Δεκεμβρίου	κατὰ τὸ λοι- πὸν ἔτος
Ψυχολογία	6	—
Γενικὴ καὶ εἰδικὴ διδακτικὴ	6	3
Γενικὴ παιδαγωγικὴ	—	3
Ἑγχειρητὴ καὶ πρῶται βοήθειαι	1	1
Ἱχθυογραφία	6	6
Καλλιγραφία	1	1
Χειροτεχνία	6	6
Γεωπονία καὶ ζωοτεχνία	3	3
ᾠδικὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ	6	6
Γυμναστικὴ	4	3
Διδακτικαὶ ἀσκήσεις	4	10

Μονοτάξια διδασκαλεία ιδρύθησαν 7, με έδραν κατά μὲν τὴν α' πενταετίαν τὰς Ἀθήνας, Πύργον, Ἰωάννινα, Χανία, Μυτιλήνην, Κατορίαν, καὶ Σέρρας, κατὰ δὲ τὴν β' πενταετίαν τὸν Πειραιᾶ, Αἴγιον, Σπάρτην, Πρέβεζαν, Καρπενήσιον, Λάρισαν, καὶ Μυτιλήνην, λειτουργήσαντα μέχρι τοῦ 1929, ὅποτε κατηργήθησαν διὰ τοῦ νόμου 4368.

Καίτοι τὰ μονοτάξια διδασκαλεία ἐδημιουργήθησαν λόγω τῆς παρουσιασθείσης ἐκτάκτου ἀνάγκης τῆς πληρώσεως τῶν πολλῶν κενῶν ἐν τοῖς δημοτικῶς σχολείοις, τῶν προκυψάντων μετὰ τὴν συρροὴν τῶν προσφύγων καὶ οὐχὶ ἐκ λόγων θεωρητικῆς προτιμήσεως τοῦ τύπου αὐτῶν, ἐν τούτοις ἐλειτούργησαν λίαν ἀποτελεσματικῶς. Ὁ Ν. Καραχρήστος, διευθυντὴς τοῦ μονοταξίου διδασκαλείου Σερρῶν, ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ διδασκαλείου τούτου, τῇ ἐκδοθείσῃ τὸ 1924 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ κοινωνία μας καὶ οἱ διδάσκαλοί της», γράφει τὰ ἐξῆς περὶ αὐτῶν: «Ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν Μ.Δ. εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν καταφαίνεται, ὅτι ὁ θεσμὸς οὗτος εἶναι ἐπιτυχής. Τὰ μονοτάξια εἶναι ἀπηλλαγμένα ἀπὸ τὰς ἐλλείψεις τῶν πολυταξίων. Συγχρόνως κατορθώνεται δι' αὐτῶν νὰ καταρτίζονται συντόμως δημοδιδάσκαλοι ἱκανοὶ καὶ ἄξιοι διὰ τὴν κοινωνικὴν ἀποστολὴν των. Δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλειφθῇ, ὅτι ὁ τύπος οὗτος τῶν διδασκαλείων διὰ λόγους ὅλων διόλου ἐξωτερικοῦς, ἀρέσκει περισσότερον καὶ εἰς τοὺς σπουδαστάς. Τὰ μονοτάξια διδασκαλεία ἤρχισαν ν' ἀναγνωρίζονται σήμερον παρ' ὅλων ὡς ἀποτελοῦντα σημαντικὸν σταθμὸν προόδου εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν διδασκαλείων. Διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀναγνωρισθοῦν καὶ παρ' ὅλων ἡμῶν ὡς τοιαῦτα».

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι καὶ αἱ ἐξῆς παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμε ὁ εἰρημένος διευθυντὴς ἐπὶ τῶν 22 μαθητῶν τοῦ μονοταξίου διδασκαλείου Σερρῶν κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1923-4:

Κοινωνικὴ τάξις: 10 (45%) ἦσαν υἱοὶ γεωργῶν, 6 (27%) υἱοὶ ὑπαλλήλων, 2 (9%) υἱοὶ ἐπαγγελματιῶν καὶ 4 (18%) υἱοὶ ἐμπόρων.

Ἑθνεγενετικὴ κατάστασις: 5 (23%) ἦσαν καθ' ὅλα ἄρτιοι· με πρόσωπα γεμᾶτα ἀπὸ ὕγιαν, με βλέμματα ζωηρά, με δυνατὰ καὶ

εὐκίνητα μέλη καὶ μὲ ὄλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ τελείου ἐφήβου, 10 (45 %) ἦσαν ὑγιεῖς μὲν, ἀλλὰ πολὺ κατώτεροι τῶν πρώτων, ἤτοι μὲ πρόσωπα ὠχρὰ καὶ ἀναιμικὰ καὶ σῶμα ἀδύνατον, ὡς νὰ ἀνέρωσαν ἤδη ἐκ μακρᾶς ἀσθενείας καὶ 7 (32 %) ἔφερον εἰς τὰ πρόσωπά των ἔλα τὰ συμπτώματα προώρου γηρασμοῦ. Τὰ πρόσωπα δηλ. αὐτῶν ἦσαν μαραμένα καὶ πλήρη ρυτίδων, οἱ ὀφθαλμοὶ των θολοὶ καὶ ἄνευ ζώης, ὁ κορμὸς κυρτὸς καὶ αἱ κινήσεις βαρεῖται ὡς γέροντος 60 ἐτῶν. Αἱ ἀσχολίαι εἰς τὸν κῆπον τοῦ διδασκαλείου ἦσαν δι' αὐτοὺς μαρτύριον. Μετὰ τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς ἡ κεφαλὴ αὐτῶν κατέπιπτε, αἱ χεῖρες ἐκρέμοντο βαρεῖται ἢ ἐχώνοντο εἰς τὰ θυλάκια τῆς περισκελίδος, οἱ δὲ πόδες των ἐσύροντο μετὰ κόπου. Οἱ αὐτοὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν μετὰ τὰ δύο πρῶτα μαθήματα κατεπονοῦντο: Ὅλως ἀκουσίως τὸ σῶμά των, ἀντὶ νὰ κάθῃται, ἐξηπλοῦτο ἐπὶ τῶν θρανίων, οἱ δὲ πόδες, αἱ χεῖρες καὶ ἡ κεφαλὴ ἐλάμβανον στάσιν, ἐλέγχουσαν ἀνθρώπους ἐξησθενημένους καὶ ἐν μέρει ἀγροίκους.

Γνώσεις. Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι ὅλοι οἱ σπουδασταὶ εἶχον ἀφθόνους καὶ ἀσφαλεῖς γνώσεις. Καθ' ὅσον, ὄντως, πάντες οὗτοι καὶ ἱκανὰ κεφάλαια ἐκ τῆς ἱστορίας σχεδὸν κατὰ λέξιν ἠδύναντο νὰ διηγηθοῦν καὶ στίχους τινὰς ἐκ τοῦ Ὀμήρου εἶχον ἀπομνημονεύσει καὶ μερικὰς λέξεις, φράσεις καὶ ἐν ἡ δύο γνωμικὰ ἐκ δραματικῶν ποιητῶν, φυσικοὺς τινὰς νόμους κ.τ.τ., προκαλοῦμενοι, ἠδύναντο νὰ ἐπαναλάβουν. Προσεκτικωτέρα ὁμως παρακολούθησις αὐτῶν ἀπεκάλυπτεν εὐκέλως, ὅτι ἡ πρώτη ἐκείνη ἐντύπωσις δὲν ἦτο καθ' ὅλα ὀρθή. Καθ' ὅσον κατὰ ταύτην κατεφαίνετο, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐστεροῦντο πολλὰκις καὶ αὐτῶν τῶν κοινοτάτων καὶ ὄλως στοιχειωδῶν γνώσεων. Οὕτω π.χ. ἐκ τῶν 22 σπουδαστῶν τοῦ ἐν λόγῳ διδασκαλείου 14 (64 %) δὲν ἐγνώριζον οὔτε ἐν ποίημα ἀπὸ στήθους, 6 (27 %) δὲν ἐγνώριζον τὸν ποιητὴν τοῦ Ἑθνικοῦ μὸς ὕμνου, 8 (36 %) δὲν ἐγνώριζον τὴν αἰτίαν καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, 12 (54 %) δὲν ἐγνώριζον τί εἶναι χημικὴ ἀλλοίωσις, 7 (32 %) δὲν εἶχον σαφῆ ιδέαν τῆς ἀναλύσεως τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων, ἐξ ὧν τοῦτο ἀποτελεῖται κ.ο.κ.

Εἶτα ἐκ τῶν ἐγγράφων διδασκαλιῶν αὐτῶν συνάγεται, ὅτι 3—4 (14—18 %) ὑπέπιπτον εἰς βαρύτατα ὀρθογραφικὰ σφάλματα (π.χ. ἔγραφον: πηγαίνουμαι, πέρνουμαι κ.τ.τ. ἔκαμνον σύγχυσιν μεταξύ τοῦ λέγετε καὶ λέγεται, γράφετε καὶ γράφεται. Ὡσαύτως ἔγραφον υἰός, σήλληψις κ.τ.τ.), 12 (54 %) δὲν ἔκαμνον οὐδεμίαν χρῆσιν τοῦ κόμματος, 9 (40 %) δὲν ἠδύναντο νὰ τρέψουν ἓνα πλάγιον λόγον εἰς ὀρθόν, 12 (54 %) δὲν ἠδύναντο νὰ κάμουν μίαν διήγησιν ἢ μίαν περιγραφὴν ἀπλήν, ζωντανήν, γραφικὴν, ἀπηλλαγμένην μακρῶν καὶ συγκεχυμένων περιόδων, καὶ ἄνευ ἀσυνήθων καὶ ἀφηρημένων λέξεων, καὶ 10 (46 %) τέλος σπουδασταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ τηρήσουν ἐνότητα κατὰ τὰς διδασκαλίας αὐτῶν, συνοχήν εἰς τὰ νοήματά των, περιπίπτοντες ἄλλοτε μὲν εἰς φρεβερὰς ἀνακολουθίας καὶ ἄλλοτε ἐκτρεπόμενοι εἰς παρεκβάσεις ὅλως ἀσχέτους πρὸς τὸ ἐκάστοτε θέμα.

Ἡ νομοθεσία μας ἔκαμε ἀπόπειραν καὶ εἰδικοποιήσεως τῶν διδασκαλείων. Διὰ τοῦ νόμου 2249 τοῦ 1920 ἐπετράπη ἡ ἴδρυσις ἀγροτικῶν διδασκαλείων, ἀποτελουμένων ἐκ 5 τάξεων, εἰς τὰ ὅποια θὰ ἐδιδάσκοντο τὰ αὐτὰ μὲ τῶν λοιπῶν διδασκαλείων μαθήματα μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὰ γεωπονικὰ ἔπρεπε νὰ διδάσκωνται ἐν μείζονι ἐκτάσει καὶ μετὰ πολλῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν καὶ ἀσκήσεων τῶν μαθητῶν. Δὲν ἐτέθη ὅμως εἰς ἐφαρμογὴν ὁ νόμος, οὐδενὸς ἀγροτικοῦ διδασκαλείου ἰδρυθέντος.

Διὰ τοῦ νόμου 3182 τοῦ 1924 ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ τριτάξια διδασκαλεῖα καὶ τὰ μονοτάξια ἰδρύθησαν καὶ πολυτάξια τοιαῦτα, ἄλλα μὲν τῶν ὁποίων ἀπετελοῦντο ἐκ 5 τάξεων, ἄλλα δὲ ἀπὸ 6. Τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τοῦ 1924 ἐλειτούργουν τρεῖς τύποι διδασκαλείων ἢ μᾶλλον τέσσαρες: τὰ μονοτάξια, τὰ τριτάξια, τὰ πεντατάξια καὶ τὰ ἑξατάξια. Πεντατάξια διδασκαλεῖα, δεχόμενα μαθητὰς μὲ ἀπολυτήριον Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἐλειτούργουν εἰς ἄς πόλεις ἐλειτούργουν Ἑλλην. σχολεῖα, δηλ. εἰς τὴν Παλαιάν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἥπειρον. Ἑξατάξια δὲ, δεχόμενα ὡς μαθητὰς ἀποφοίτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐλειτούργουν εἰς ἄς πόλεις ὑφίστατο τὸ σύστημα τῶν ἑξαταξίων δημοτικῶν σχολείων καὶ ἑξαταξίων γυμνασίων, δηλ. εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Κρήτην καὶ τὰς νήσους τοῦ

Αιγαίου πελάγους. Συμφώνως πρὸς τὴν διαρρῦθμισιν ταύτην ἐλειτούργησαν ἀπὸ τοῦ 1924, ἐκτὸς τῶν ἀνεγνωρισμένων, 7 μονοτάξια, 3 τριτάξια μικτά, 1 (Λαμίας—Κοζάνης—Ἡρακλείου) 3 πεντατάξια μικτά (Ἀθηνῶν—Τριπόλεως—Ἰωαννίνων) καὶ 7 ἑξατάξια (2 Θεσσαλονίκης, Καστορίας, Φλωρίνης, Δράμας, Σερρῶν, Ἀλεξανδρουπόλεως) ἐξ ὧν 2 θηλέων καὶ 5 μικτά, ἤτοι ἐν ὅλῳ 20 διδασκαλεῖα διαφόρων τύπων.

Οἱ μαθηταὶ τῶν πολυταξίων διδασκαλείων προεβλέπετο νὰ διαιτῶνται ἐν οἰκοτροφείῳ, προσηρτημένῳ εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν; ἐφ' ὅσον δὲ δὲν ἐλειτούργει οἰκοτροφεῖον, νὰ λαμβάνουν μηνιαίαν ὑποτροφίαν ἐκ δρχ. 300, αὐξηθεῖσαν τὸ 1929 διὰ τοῦ νόμου 4368

Α'. ΠΕΝΤΑΤΑΞΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ

Μ α θ ή μ α τ α	Ὑ ὤ ρ α ι δ ι δ α σ κ α λ ί α ς				
	Α'. τάξις	Β'. τάξις	Γ'. τάξις	Δ'. τάξις	Ε'. τάξις
Θρησκευτικά	2	2	2	1	
Ἑλληνικά	9	8	7	6	
Γαλλικά, Ἀγγλικά ἢ Γερμανικά	3	2	2	2	
Ἱστορία	2	2	2	2	
Μαθηματικά	2	2	2	2	
Φυσιογνωστικά	5	5	3	3	
Ῥωδική	2	2	1	1	
Ἑνόργανος μουσική	2	2	2	2	
Ἰχνογραφία καὶ Καλλιγραφία	2	2	2	2	
Χειροτεχνία	2	2	2	2	
Γυμναστική	3	2	3	3	
Γεωγραφία	—	2	2	—	
Γεωπονία καὶ ζωολογία	—	2	1	2	
Σωματολογία τοῦ παιδὸς καὶ ψυχολογία	—	—	2	—	
Ἑγχεινή	—	—	1	1	
Οἰκιακὴ οἰκονομία (θηλέων)	—	—	1	1	
Παιδαγωγικά	—	—	—	6	

Β'. ΕΞΑΤΑΞΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ

Μαθήματα	Ώρα διδασκαλίας					
	Α. τάξεις	Β. τάξεις	Γ. τάξεις	Δ. τάξεις	Ε. τάξεις	ΣΤ. τάξεις
Θρησκευτικά	2	2	2	2		
Έλληνικά	9	9	8	7		
Γαλλικά, Άγγλικά ή Γερμαν.	3	3	2	2		
Ίστορία	2	2	2	2		
Μαθηματικά	2	2	2	2		
Φυσιογνωστικά	5	5	6	6		
Ώδική	2	2	2	1		
Ένóργανος μουσική	2	2	2	2		
Καλλιγραφία & Ίχνογραφία	2	2	2	2		
Χειροτεχνία	2	2	2	2		
Γυμναστική	3	3	3	3		
Γεωγραφία	—	—	2	2		
Γεωπονία και ζωοτεχνία	—	—	2	2		
Σωματολογία του παιδός και ψυχολογία	—	—	—	2		
Ύγιεινή	—	—	—	1		
Οικιακή οικονομία (θηλέων)	—	—	—	1		

εις δρ. 500 και καταργηθείσαν τὸ 1932 διὰ τοῦ νόμου 5341. Οἱ λόγοι τῆς καταργήσεως τῶν ὑποτροφιῶν ἦσαν ἕν τιμι μέτρῳ οἰκονομικοῖ, συνέτεινεν ὁμως εἰς τὴν κατάργησίν των καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἐξέλιπεν ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας αὐτῶν, ἐφ' ὅσον οἱ ἀπόφοιτοι τῶν διδασκαλείων εἶχον ὑπερβῆ τοὺς ἀπαιτούμενους διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ὑφισταμένων κενῶν θέσεων.

Τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν πολυταξίων διδασκαλείων κατηρτίσθη κατὰ τοὺς ἀνωτέρω παρατιθέντας πίνακας (σελ. 243 καὶ 244).

Αἱ γεωπονικαὶ ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν ὠρίζετο νὰ γίνωνται ἐν τῷ ἀγροκηπίῳ τοῦ ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ διδασκαλείου γεωργικοῦ στα-

θμοῦ. Ἐν ἐλλείψει δὲ τοιούτου προεβλέπετο ἡ ἴδρυσις παρ' ἑκάστω διδασκαλείῳ ἰδίου ἀγροκηπίου, τοῦ ὁποίου προΐστατο ὁ καθηγητὴς τῶν γεωπονικῶν μαθημάτων.

Εἰς ἕκαστον δὲ διδασκαλεῖον προεβλέπετο ἐπίσης ὅπως λειτουργοῦν καὶ α) ἐργαστήριον φυσικῆς καὶ χημείας, β) ἐργαστήριον βιολογίας, ὑγιεινῆς καὶ νοσηλευτικῆς, γ) ἐργαστήριον χειροτεχνίας, δ) ἐργαστήριον πειραματικῆς παιδαγωγικῆς καὶ ψυχολογίας, ε) συλλογαὶ ἐποπτικῶν μέσων τῶν ἐν τῷ διδασκαλείῳ διδασκομένων μαθημάτων, στ) βιβλιοθήκη, ζ) σχολικὸς κήπος καὶ γεωπονικὸν μουσεῖον καὶ η) γυμναστήριον καὶ σκοπευτήριον μετὰ λουτήρων.

Εἰς τὰ διδασκαλεῖα προσηρτῶντο πρὸς ἄσκησιν τῶν δοκίμων δύο πρότυπα δημοτικὰ σχολεῖα, ἐν πολυτάξιον καὶ ἐν μονοτάξιον.

Ἄλλ' ἡ συνύπαρξις τῶν πολλαπλῶν τύπων διδασκαλείων, τινὰ τῶν ὁποίων ἐλειτούργουν συγχρόνως καὶ ὡς τριτάξια καὶ ὡς πολυτάξια, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταστῆ ἐπὶ πλεόν ἀνεκτὴ, διότι καὶ ἀνίσου μορφώσεως προσωπικὸν παρήγετο καὶ ἡ λειτουργία τῶν διδασκαλείων ἐδυσχεραίνετο. Ἄφ' ἑτέρου ἡ πληθώρα τῶν ἐκτὸς θέσεως διατελούντων πτυχιούχων δημοδιδασκάλων καὶ ὁ φόβος μήπως δημιουργηθῆ νέα τάξις ἀνέργων, ἐπέβαλλε τὴν κατάργησιν μερικῶν ἐξ αὐτῶν, δεδομένου ὅτι αἱ κενούμεναι κατ' ἔτος θέσεις δημοδιδασκάλων δὲν ὑπερέβαινον τὰς 600–800, οἱ δὲ λαμβάνοντες πτυχίον δημοδιδασκάλου ἐκ τῶν λειτουργούντων 20 διδασκαλείων ἐφθασαν τοὺς 1400 ἐτησίως, ἤτοι ἐδημιουργεῖτο περίσσευμα 600–800 διδασκάλων ἐτησίως. «Ἐποθέτω, ὅτι θὰ συνολογησῆτε πάντες μετ' ἐμοῦ»—γράφει ἐν τῇ εἰσηγητικῇ του ἐκθέσει τῆς 2 Ἀπριλίου 1929 ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου «περὶ τροποποιήσεως τοῦ νόμου 3182» ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Κ. Γόντικας—«ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ ὅτι πρέπει νὰ θέσωμεν κάποιαν τάξιν, ὁμοιομορφίαν καὶ σύστημα εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν διδασκάλων τοῦ λαοῦ, νὰ συγχρονίσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὰ διδασκαλεῖα μας καὶ νὰ ἑναρμονίσωμεν αὐτὰ συμφῶνως μὲ τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπιβάλλεται νὰ περιορίσωμεν τὸν ἄριθμὸν τῶν διδασκαλείων, οὕτως ὥστε ἡ παραγωγή διδασκάλων πρέπει ν' ἀνταποκρίνηται πρὸς τὰ ἐτήσια

κενά, δεύτερον δὲ νὰ καθορίσωμεν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τύπον διδασκάλου, διότι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς τρόπος μορφώσεως διδασκάλων πρέπει νὰ ὑπάρχη ἔν τινι Κράτει. Καθόσον ἔαν ἀφίσωμεν λειτουργοῦντα πάντα τὰ νῦν ὑφιστάμενα διδασκαλεῖα, τάχιστα θὰ εὔρεθῶμεν πρὸ δημιουργίας πληθῆος ἐπαγγελματιῶν, ἐφωδιασμένων μὲ ἐπαγγελματικὸν πτυχίον μὴ παρέχον αὐτοῖς τὴν δυνατότητα ἀσκήσεως ἄλλου ἐπαγγέλματος, πλὴν τοῦ διδασκαλικοῦ, καὶ ὁμως μὴ εὐρισκόντων θέσιν, δηλ. πρὸ δημιουργίας κοινωνικοῦ ζητήματος σοβαρωτάτου, ὅπερ πάση δυνάμει πρέπει νὰ ἀποφύγωμεν».

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σκέψεων τούτων κατηρτίσθη καὶ ἐψηφίσθη τὸ 1929 ὁ νόμος 4368. Δι' αὐτοῦ τὰ μὲν μονοτάξια διδασκαλεῖα κατηργήθησαν πάντα, τὰ δὲ πολυτάξια μετερρυθμίσθησαν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως εἰς πεντατάξια. Λόγω τῶν καλῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὅποια ἀπέδωκαν τὰ μονοτάξια διδασκαλεῖα, ἡ κατάργησις αὐτῶν καὶ ἡ προτίμησις τῶν πολυταξίων δὲν ἔγινεν ἄνευ συζητήσεως. Παρὰ πολλῶν ὑπεστηρίζετο, ὅτι θὰ ἦσαν προτιμώτερα τὰ μονοτάξια, μάλιστα ἂν παρετεινετο ἡ ἔν αὐτοῖς διδασκαλία ἐπὶ ἔν ἀκόμη ἔτος ἢ τουλάχιστον ἐπὶ ἔν ἑξάμηνον. «Ἀμφότεροι οἱ τύποι»—γράφει ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τοῦ νόμου 4368—«παρουσιάζουσι μειονεκτήματα καὶ πλεονεκτήματα. Ἡμεῖς κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης τοῦ ζητήματος ἤχθημεν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ προτιμήσωμεν τὸν τύπον τοῦ πολυταξίου, ὡς τὸν μᾶλλον παρέχοντα τὰ μεγαλύτερα ἐχέγγυα τῆς ἀρμονικῆς μορφώσεως τοῦ καλοῦ διδασκάλου καὶ ὡς τὸν μᾶλλον προσηρμοσμένον εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τὰ κύρια συστατικὰ ἐνὸς ἱκανοῦ καὶ χρηστοῦ διδασκάλου εἶναι, ἐκτὸς τῆς φυσικῆς αὐτοῦ κλίσεως πρὸς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ ὅσον τὸ δυνατόν ἀρτιώτερος καὶ πληρέστερος αὐτοῦ ἐπιστημονικὸς καταρτισμὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἔν αὐτῷ καλλιέργεια καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου τῶν παιδιῶν, ἡ κατανόησις καὶ ἀγάπη τοῦ παιδιοῦ, ἡ μόρφωσις δηλονότι διδασκαλικῆς συνειδήσεως, ἡ μόρφωσις τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἄνθρωπος ὅστις δὲν ἔταξεν ἐν ἑαυτῷ ἰδανικόν τι τῆς ζωῆς καὶ δὲν ἔταξεν ὡς σκοπὸν τοῦ βίου του τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ,

δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανθῆ πίστιν, ἐνθουσιασμόν, φλόγα ἱεράν, κινούσαν τὴν βούλησιν αὐτοῦ εἰς πράξεις ἡρωϊκὰς. Καὶ διὰ τὸν ἄνευ θορύβου, ἄνευ λάμψεως κοινωνικῆς εἰς τὰ ἀπώτατα χωρία ἐργαζόμενον διδάσκαλον τῶν Ἑλληνοπαίδων, τὸν πλαστοουργὸν αὐτὸν τῶν ψυχῶν τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας, τὸν ἀφανῆ ἐργάτην τοῦ μέλλοντος τῆς πατρίδος, ἡ μόρφωσις αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ εἶναι τὸ ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἐπιτυχίας τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ δυσκόλου του ἔργου. Ὁ δημοδιδάσκαλος ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ τῆς ζωῆς, ἵνα ἐκείθεν ἀντλή καρτερίαν καὶ ὑπομονήν, ἵνα ἐν αὐτῷ στηρίξῃ τὴν πίστιν του καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν του, ἵνα ἀπ' αὐτὸ λαμβάνῃ τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς, ἣν προκαλεῖ εἰς πάντας ἡ εὐορκος ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος. Καὶ πρὸς τὰς τρεῖς λοιπὸν ταύτας οὐσιωδεστάτας αἰτήσεις τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ ἱκανοῦ διδασκάλου νομίζομεν, ὅτι ἀνταποκρίνεται πολὺ πληρέστερον ὁ τύπος τοῦ πολυταξίου διδασκαλείου ἢ ὁ τοῦ μονοταξίου».

Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην, τὰ στοιχεῖα τοῦ διδασκάλου εἶνε ἡ φυσικὴ αὐτοῦ κλίσις πρὸς τὸ διδασκαλικὸν ἔργον, ὁ ἐπιστημονικὸς καταρτισμὸς του καὶ ἡ δημιουργία παρ' αὐτῷ διδασκαλικῆς συνειδήσεως, τὰ στοιχεῖα δὲ ταῦτα νομίζει ὅτι παρέχονται καλύτερον διὰ τῶν πολυταξίων διδασκαλείων, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀναπτύσῃ τοὺς λόγους, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὴν γνώμην ταύτην. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν φυσικὴν κλίσιν εἶνε φανερὸν ὅτι αὕτη ἐκδηλοῦται σαφέστερον εἰς τὸν ἀπόφοιτον τοῦ γυμνασίου, τὸν συμπληρώσαντα τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, παρὰ εἰς τὸν διανύσαντα μόνον τὰς δύο κατωτέρας γυμνασιακὰς τάξεις, τὸν ἔχοντα μόλις 14—15 ἐτῶν ἡλικίαν. Ἐπίσης ὁ ἐπιστημονικὸς καταρτισμὸς ἐπιτυγχάνεται πληρέστερος διὰ τοῦ γυμνασίου παρὰ διὰ τοῦ διδασκαλείου, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπαγγελματικὸν καὶ οὐχὶ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα καὶ τοῦ ὁποίου τὸ πρόγραμμα μειονεκτεῖ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως τοῦ προγράμματος τοῦ γυμνασίου. Μειονέκτημα παρουσιάζει ἡ ἐν τῷ γυμνασίῳ ἐκπαίδευσις μόνον ὡς πρὸς τὰ τεχνικὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα διδάσκονται ἐν αὐτῷ ἀτελῶς, ἐνῶ εἰς τὸν δημοδιδάσκαλον ἀποτελοῦν οὐσιώδη παράγοντα διὰ τὸ ἔργον

του. Ἡ ἔλλειψις ὁμως αὐτῆ θὰ ἠδύνατο ν' ἀναπληρωθῆ διὰ τῆς παρατάσεως τῶν μαθημάτων τῶν μονοταξίων διδασκαλείων ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα, καθ' ὃ θὰ ἠσκοῦντο ἐντονώτερον οἱ μαθηταὶ αὐτῶν εἰς τὰς περὶ τὰ τεχνικὰ μαθήματα δεξιότητος. Τρίτον στοιχεῖον τοῦ καλοῦ διδασκάλου κατὰ τὴν ἔκθεσιν εἶναι ἡ ὕπαρξις παρ' αὐτῷ διδασκαλικῆς συνειδήσεως. Καὶ βεβαίως τὰ πολυτάξια διδασκαλεῖα φαίνονται μᾶλλον πρόσφορα πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ὅταν ὁ μαθητὴς εἰσέρχεται εἰς τὸ διδασκαλεῖον μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μορφωθῆ ὡς διδάσκαλος καὶ ὅταν ἐπὶ πέντε ἔτη συνεχῶς εἰς πᾶσαν στιγμὴν δρᾷ, κινεῖται καὶ σκέπτεται πρὸς τὴν τοιαύτην κατεύθυνσιν καὶ ἐντὸς ἀτμοσφαιράς κεκορεσμένης ἀπὸ διδασκαλικὰ μόρια, εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι θὰ δημιουργήσῃ διδασκαλικὴν συνείδησιν. Ἄλλ' ἄρα γε ἡ συνείδησις αὐτῆ εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ζητεῖ ἡ ἔκθεσις, μὲ τὰ πλούσια ἰδανικὰ καὶ τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις; Ἡ μήπως εἶναι μία συνείδησις βαρειά, δηλητηριασμένη, γεμάτη πικρίαν, μὲ περιορισμένην ἔκτασιν καὶ μὲ μαῦρα χρώματα; Ἄνεξαρτήτως τῶν γενικῶν λόγων, οἱ ὅποιοι ἐνισχύουν τὴν δευτέραν ἐκδοχήν, εἶναι φυσικὸν νὰ ἐπιδρᾷ ἀκόμη καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἐπὶ μίαν πενταετίαν πιεστικὴ καὶ ὑπὸ δυσμενεῖς συνθήκας ἐργασία καταβάλλεται ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν διὰ νὰ γίνουν ἱκανοὶ ν' ἀσκήσουν ἐν ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον μόλις θὰ παρέχη εἰς αὐτοὺς τὰ μέσα τῆς ζωῆς ἐν τινι ἀποκέντρῳ γωνίᾳ τῆς χώρας. Τῆς ψυχολογικῆς αὐτῆς πιέσεως εἶναι ἀπηλλαγμένοι οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων, οἱ ὅποιοι διήνυσαν τὰς γυμνασιακὰς τῶν σπουδᾶς ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε περιορισμὸν εἰς τὰς σκέψεις των. Δι' αὐτοὺς ὁμως θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι εἶναι οἱ ἀπογοητευμένοι τῆς ζωῆς, οἱ καταπεσόντες ἀπὸ τὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα ἐπλαττον κατὰ τὸν χρόνον τῶν σπουδῶν των, εἰς τὸ πενιχρὸν διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, καὶ συνεπῶς μὴ ἀγαπῶντες αὐτό. Ἄλλὰ τοῦτο, πραγματικὸν βεβαίως καὶ κακόν, δὲν εἶναι πάντως χειρότερον ἀπὸ τὸ ἄλλο. Μάλιστα θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι δὲν εἶναι τόσο κακόν, διότι τὸ διδασκαλεῖον διὰ τὸν ἀπόφοιτον τοῦ γυμνασίου εἶναι μὲν ἐν τινι μέτρῳ καταφύγιον ἀνάγκης, ἀλλ' εἶναι καὶ σάνις σωτηρίας. Ἄλλ' ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην πε-

ρίπτωσιν ἢ ἐκπαιδευτικὴ περίοδος ἀποτελεῖ μόνον προπαρασκευὴν τῆς διδασκαλικῆς συνειδήσεως, ἥτις δημιουργεῖται κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος, διὰ τὴν δημιουργίαν δὲ αὐτῆς περισσότερα στοιχεῖα ἔχουν οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ γυμνασίου ἀπὸ τοὺς φοιτήσαντας εἰς τὰ διδασκαλεῖα, τῶν ὁποίων ἡ γενικὴ μόρφωσις εἶναι ὑποδεεστέρα.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους δὲν γνωρίζομεν ἂν δὲν θὰ ἦτο σκοπιμώτερα ἢ προτιμήσις τῶν μονοταξίων ἢ μᾶλλον ὀλιγοταξίων διδασκαλείων, διότι πάντως θὰ ἔπρεπε ν' αὐξηθῆ ἡ εἰς αὐτὰ φοίτησις ἐπὶ ἓν ἔτος ἢ τοῦλάχιστον ἐπὶ ἑξάμηνον.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν τῶν πενταταξίων διδασκαλείων τοῦ νόμου 4368, τοῦ νῦν ἰσχύοντος, γίνονται δεκτοὶ οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν τῆς β' τάξεως ἑξαταξίων γυμνασίων καὶ ἡλικίαν μεταξὺ 14 καὶ 16 ἐτῶν συμπεπληρωμένων. Δεδομένου, ὅτι εἰς τὰ τριτάξια διδασκαλεῖα ἐνεγράφοντο μὲ ἐνδεικτικὸν τῆς β' τάξεως τετραταξίου γυμνασίου, ἦτοι ἐλάμβανον πτυχίον διδασκάλου μετὰ 12ετῆ παιδευσιν, οἱ πτυχιούχοι τῶν πενταταξίων διδασκαλείων ἐξεπαιδεύοντο κατὰ ἓν ἔτος περισσότερον, ἦτοι ἐπὶ 13 ἔτη.

Διδακτέα μαθήματα ὀρίζονται τὰ ἐξῆς: θρησκευτικά, φιλοσοφικά καὶ παιδαγωγικά, ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἰσχύουσα νομοθεσία τῆς παρ' ἡμῖν δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀρχαῖα καὶ νέα Ἑλληνικά, γαλλικὴ, ἀγγλικὴ ἢ γερμανικὴ γλῶσσα, ἱστορία, γεωγραφία, μαθηματικά καὶ κοσμογραφία, φυσιογνωστικά, ὑγιεινὴ καὶ νοσηλευτικὴ, πολιτειακὴ ἀγωγή, οἰκιακὴ οἰκονομία καὶ οἰκιακὰ ἔργα (ἐν τοῖς τῶν θηλέων), γεωπονία καὶ ζωοτεχνία, ψῆδὴ καὶ ὀργανικὴ μουσικὴ (τετράχορδον ἢ ἀρμόνιον ἢ κλειδοκύμβαλον ἢ μανδολῖνον), ἐν δὲ τοῖς τῶν ἀρρένων καὶ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ἰχνογραφία καὶ καλλιγραφία, χειροτεχνία, γυμναστικὴ, παιδιὰ, ἀθλητικὰ παιδιὰ καὶ προσκοπισμός, καὶ σκοποβολία.

Μετὰ τὴν μετατροπὴν πάντων τῶν διδασκαλείων εἰς πεντατάξια δὲν κατηρτίσθη ἴδιον πρόγραμμα αὐτῶν, ἀλλ' ἐφαρμόζεται τὸ διὰ τὰ πεντατάξια διδασκαλεῖα τοῦ νόμου 3182 ὀρισθέν, καίτοι τὰ μὲν τοῦ νόμου τούτου διδασκαλεῖα ἐδέχοντο μαθητὰς μὲ ἀπολυτήριον Ἑλληνικοῦ σχολείου, τὰ δὲ τοῦ νέου νόμου μὲ ἐνδεικτικὸν β' γυ-

μνασίου, διάφορον δὲ πρόγραμμα εἶχον τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ διάφορον αἰ νῦν δύο κατώτεροι τάξεις τῶν γυμνασίων.

Κατὰ τὰ λοιπά, πλὴν ἐπουσιωδῶν τινῶν μεταρρυθμίσεων, παρέμειναν ἐν ἰσχύει ὅσον ἀφορᾷ καὶ τὰ νέα διδασκαλεῖα αἰ διὰ τὰ διδασκαλεῖα τοῦ νόμου 3182 ἰσχύουσαι διατάξεις. Σημαντικὴν μόνον προσθήκην ἀποτελεῖ τὸ διὰ τοῦ νέου νόμου ληφθὲν μέτρον, ὅπως κατὰ διετίαν συνέρχονται οἱ διευθυνταὶ τῶν διδασκαλείων τοῦ Κράτους πρὸς συζήτησιν θεμάτων σχετικῶν πρὸς τὰς ἐργασίας τῶν διδασκάλων. Ἡ πρώτη τοιαύτη συνεδρία τῶν διευθυντῶν τῶν διδασκαλείων ἔλαβε χώραν ἐν Ἀθήναις.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν διδασκαλείων καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ νόμου 4368 παρέμεινε ὁ αὐτός, μέχρι τοῦ 1931, ὅποτε ἐπειδὴ ὠρίσθη ὑπερβολικὴ ἡ ἐτησίᾳ παραγωγὴ διδασκάλων, ἠλαττώθη κατὰ δύο, καταργηθέντων τῶν διδασκαλείων Δράμας καὶ τοῦ ἐνὸς τῆς Θεσσαλονίκης, μεταφερθεῖσης δὲ τῆς ἔδρας τοῦ ἐν Καστορίᾳ εἰς Μυτιλήνην. Ἀπὸ τοῦ ἔτους δὲ τούτου ἔγιναν πάντα τὰ διδασκαλεῖα μικτά. Ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχον μαθηταὶ, φοιτῶντες εἰς τὰ τέως τριτάξια καὶ ἑξατάξια, συνέβη ὥστε κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου νὰ λειτουργῇ συγχρόνως τὸ αὐτὸ διδασκαλεῖον καὶ ὡς πεντατάξιον καὶ ὡς τριτάξιον ἢ ἑξατάξιον. Ἀκόμη δὲ καὶ τῶρα λειτουργοῦν εἰς τὰ διδασκαλεῖα Κοζάνης, Ἡρακλείου καὶ Λαμίας αἰ δύο ἀνώτεροι τάξεις τριταξίου, ἅτινα μετὰ διετίαν θὰ ἐκλείψουν ὀλοσχερῶς.

Τὸ σύστημα τῶν πενταταξίων διδασκαλείων δὲν ἴσχυσε ἐπὶ πολὺ ἢ μᾶλλον οὐδὲ κἂν προέλαβε νὰ ὀλοκληρωθῇ. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1933 ἐψηφίσθη ὑπὸ τῶν νομοθετικῶν σωμάτων ὁ νόμος 5802, διὰ τοῦ ὁποίου κατηργήθησαν ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1934—1935 πάντα τὰ διδασκαλεῖα, ἀντ' αὐτῶν δ' ἰδρύθησαν αἰ Παιδαγωγικαὶ Ἀκαδημίαι. Βάσις τῶν θεσμῶν τῶν Π. Ἀκαδημιῶν εἶναι ὅτι χωρίζεται ἡ γενικὴ ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν τῶν δημοδιδασκάλων, λαμβανομένης ὡς μέτρον τῆς γενικῆς μορφώσεως τῆς γυμνασιακῆς παιδείσεως καὶ ὀριζομένης διευθετοῦς τῆς ἐπαγγελματικῆς τοιαύτης. Κατὰ τὴν συνοδεύουσαν τὸ νομοσχέδιον εἰσηγητικὴν ἔκθεσιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Θ. Τουρκοβασίλη ὑπὲρ τῶν Π. Ἀκαδημιῶν συνηγοροῦσι α) κοινωνικοὶ λόγοι, διότι ἀξίω-

σις τοῦ λαοῦ εἶναι νὰ ἀνέλθῃ τὸ πνευματικόν του ἐπίπεδον, τοῦτο δὲ δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς ἐπιστημονικωτέρας μορφώσεως τῶν δημοδιδασκάλων, β) ἠθικο-ψυχολογικοὶ λόγοι, διότι κατὰ τὰς παρατηρήσεις τῆς ψυχολογίας μόνον μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 17ου ἢ 18ου ἔτους τῆς ἡλικίας του ὁ νέος εἶναι εἰς θέσιν νὰ καθορίσῃ τὰς κλίσεις του καὶ ἐκλέξῃ τὸ μελλοντικόν του ἐπάγγελμα, γ) παιδαγωγικοὶ-μορφωτικοὶ λόγοι, διότι ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ γυμνασίου διανοίγει εὐρυτάτους πνευματικούς ὀρίζοντας πρὸ τοῦ μελλοντος διδασκάλου, φέρει εἰς ἄμεσον καὶ πολυχρόνιον ἐπαφὴν πρὸς τὸν κλασικὸν πολιτισμὸν καὶ τὰ ὑπέροχα ἐκπολιτιστικά ἀγαθὰ, τῶν ὁποίων οὗτος ὑπῆρξε δημιουργός, ὀξύνει τὸ πνεῦμα, ἀσκεῖ πρὸς τὸ ἄμεινον ἐρευνᾶν κλπ. καὶ δ) καλυτέρα ἐπιλογὴ τῶν μελλόντων δημοδιδασκάλων, διότι τὸ ἔμψυχον ὑλικὸν τῶν Π. Ἀκαδημιῶν θὰ εἶναι πολὺ ἀνώτερον ποιοτικῶς τῶν εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶντων. Τὰς ἀπόψεις τοῦ ὑπουργοῦ ἀπεδέχθησαν αἱ κοινοβουλευτικαὶ ἐπιτροπαὶ καὶ τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας, αἵτινες διὰ τῶν ἐκθέσεων τῶν εἰσηγητῶν Κωνσταντοπούλου, βουλευτοῦ καὶ Παπαβασιλείου, γερουσιαστοῦ, ὑπερεθεμάτισον εἰς τὰ ὑπὲρ τοῦ θεομοῦ ἐπιχειρήματα.

Ἄφ' ἧς ἰδρῦθησαν τὰ μονοτάξια διδασκαλεῖα ἤρχισε νὰ γίνηται συζήτησις περὶ τῆς ἀμφιβόλου ἀξίας τῶν πολυταξίων. Μάλιστα τὸ 1929, ὅτε συνεζητεῖτο εἰς τὴν Γερουσίαν ὁ νόμος 4368 περὶ πενταταξίων διδασκαλείων, ὁ γερουσιαστής κ. Παπαβασιλείου εἶχε προτείνει τὴν ἴδρυσιν ἀντ' αὐτῶν δι-ταξίων διδασκαλείων μὲ μαθητὰς ἀποφοίτους τῆς προτελευταίας τάξεως τοῦ γυμνασίου. Οἱ ἀντίθετα φρονούντες ἔφερον τὰ ἐπιχειρήματα ὅτι εἰς τὰ πολυτάξια διδασκαλεῖα οἱ μαθηταὶ ἀποκτῶσι διδασκαλικὴν συνείδησιν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸ ἐπάγγελμα καὶ ὅτι ἀσκοῦνται καλύτερον εἰς τὰς τεχνικὰς δεξιότητας. Ἀμφότεραι αἱ παρατάξεις—δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας τὸ ὅτι εἰς μὲν τὴν ὑπὲρ τῶν πολυταξίων ἀνήκουσιν οἱ δημοτικισταί, εἰς δὲ τὴν ὑπὲρ τῶν Π. Ἀκαδημιῶν οἱ ὑπὲρ τῆς καθαρουσύσης—ἔφερον τὰ ἐπιστημονικὰ των ἐπιχειρήματα, ἀποκρύπτουσαι ἀπολύτως τὸν ἔμμεσον αὐτὸν σκοπὸν, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ βλέψις των. Ὁ σκοπὸς οὗτος εἶναι, ὅτι εἰς μὲν τὰ πολυ-

τάξια διδασκαλεία προσλαμβάνονται μαθηταὶ ἀπὸ τὴν β' τάξιν τοῦ ἑξαταξίου γυμνασίου, προσκείμενοι μᾶλλον εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ μὴ ἔθισθέντες εἰς τὴν καθαρεύουσαν, ἐπομένως ἀποκτῶντες δημοτικιστικὴν συνείδησιν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πενταετοῦς εἰς τὰ διδασκαλεία φοιτήσεώς των, ἐνῶ εἰς τὰς Π. Ἀκαδημίας προσλαμβάνονται ὡς μαθηταὶ ἀπόφοιτοι τοῦ γυμνασίου, ἔθισθέντες ἀπολύτως εἰς τὴν καθαρεύουσαν. Τοιοῦτοτρόπως, ἐνῶ εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν οἱ δημοδιδάσκαλοι καθ' ὅλα τὰ δεδομένα θὰ ἐξέρχωνται δημοτικισταὶ καὶ θὰ διδάσκουσιν ἐπομένως τὴν δημοτικὴν, εἰς τὴν δευτέραν θὰ ἐξέρχωνται ὀπαδοὶ τῆς καθαρευούσης τὴν ὁποίαν θὰ διδάσκωσι.

Αἱ Π. Ἀκαδημαίαι ἀποτελοῦνται ἐκ δύο ἐνιαυσίων τάξεων, εἰς τὴν πρώτην τῶν ὁποίων ἐγγράφονται κατόπιν ἐξετάσεων ἀπόφοιτοι τοῦ γυμνασίου ἢ πρακτικοῦ λυκείου μὴ συμπληρώσαντες τὸ 21 ἔτος τῆς ἡλικίας των καὶ σωματικῶς ἄρτιοι. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐκάστης τάξεως δὲν δύναται νὰ ὑπερβῆ τοὺς 40, ἐξ ὧν οἱ 15 δύνανται νὰ εἶναι θήλειαι. Εἰς τὰς Π. Ἀκαδημίας διδάσκονται τὰ ἐξῆς μαθήματα· 1) Παιδαγωγικά, ἤτοι γενικὴ παιδαγωγικὴ, γενικὴ διδασκτικὴ, εἰδικὴ διδασκτικὴ, ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς, σχολικὴ νομοθεσία, διδασκτικαὶ ἀσκήσεις· 2) ψυχολογία, ἤτοι γενικὴ ψυχολογία, ψυχολογία παιδός, ἐφήβου, ψυχολογία τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν μετ' ἐφαρμογῶν· 3) φιλοσοφία, ἤτοι εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, στοιχεῖα ἠθικῆς καὶ αἰσθητικῆς, στοιχεῖα δημοσίου δικαίου, πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ κοινωνιολογίας· 4) ὕγιεινῆ—σωματολογία παιδός—ἐφήβου· 5) θρησκευτικὰ (ἱστορία, φιλοσοφία θρησκευμάτων)· 6) Ἑλληνικὰ (ἀρχαία καὶ νεοελληνικὴ λογοτεχνία)· 7) νεωτέρα ξένη γλῶσσα (γαλλικὰ ἢ γερμανικὰ ἢ ἀγγλικὰ)· 8) στοιχεῖα γεωπονίας, ζωοτεχνίας καὶ συναφῶν κλάδων· 9) γυμναστικὴ· 10) μουσικὴ (ᾠδική, ἐνόργανος μουσικὴ, ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ)· 11) τεχνικὰ (καλλιγραφία, ἰχνογραφία, χειροτεχνία). Τὸ προσωπικὸν αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ διευθυντοῦ, τοῦ ὑποδιευθυντοῦ καὶ τῶν καθηγητῶν τῆς μουσικῆς, τῶν τεχνικῶν, τῆς γυμναστικῆς καὶ τῶν γεωπονικῶν. Τὰ λοιπὰ μαθήματα διδάσκουσιν οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς ἄλλα σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως

ἢ εἰδικὰ πρόσωπα. Πρὸς ἄσκησιν τῶν δοκίμων εἰς ἐκάστην Π. Ἀκαδημίαν προσαρτῶνται ἐν πολυτάξιον καὶ ἐν μονοτάξιον δημοτικὸν σχολεῖον, ἰδρύεται δὲ καὶ ἐν ἀγροκήπιον, ἐφ' ὅσον δὲν λειτουργεῖ ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτῆς γεωργικὸς σταθμὸς. Διὰ τοῦ νόμου 5802 ἐπετράπη νὰ ἰδρυθῶσι μέχρις ἑξ Π. Ἀκαδημίαι, διὰ τοῦ μεταγενεστέρου ὅμως ὑπ' ἀριθ. 6322 ἔτους 1934 νόμου ηὐξήθησαν αὗται εἰς 7, ἰδρύθησαν δὲ τοιοῦτοτρόπως Π. Ἀκαδημίαι εἰς τὰ κάτωθι μέρη· Ἀθήνας, Θεσσαλονίκην, Ἀλεξανδρούπολιν, Ἡράκλειον Κρήτης, Λαμίαν, Τρίπολιν καὶ Ἰωάννινα. (Κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1934—1935 προσῆλθεν εἰς εἰσιτήριον ἐξέτασιν ἱκανὸς ἀριθμὸς μαθητῶν).

Ἄφ' ἑνὸς ἢ ἔλλειψις ἀρκετῶν παιδαγωγῶν διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν τῶν διδασκαλείων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἢ ἔλλειψις ἐκ μέρους τοῦ κέντρου ἀρκετῆς μερίμνης ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκαλείων, ἐπέφερον σημαντικὴν κατάπτωσιν ἐπὶ τῆς ἀποδοτικότητος αὐτῶν. Οἱ καλύτεροι παιδαγωγοὶ συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου, τὰς δὲ διευθύνσεις τῶν διδασκαλείων ἐνεπιστεύθη τὸ Κράτος εἰς πρόσωπα, εὐσυνεῖδητα βεβαίως καὶ μὲ σπουδὰς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ πάντως δευτερευούσης ὀκλής. Διὰ τοῦτο τὰ παλαιὰ διδασκαλεῖα, τὰ πρὸ τοῦ 1914, ἦσαν ἀποτελεσματικώτερα ἀπὸ τὰ σημερινά, καίτοι ἢ παιδαγωγικὴ ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει κάμει σημαντικὰς προόδους. Διευθύνται τῶν παλαιῶν διδασκαλείων ἦσαν ὁ Παπαμάρκου, ὁ Οἰκονόμου, ὁ Λάμπας, ὁ Δελμοῦζος. Τώρα, ἄλλα μὲν διδασκαλεῖα στεροῦνται ὀλοσχερῶς διευθυντῶν, ἄλλων δ' οἱ διευθύνται μετατίθενται ἀπὸ διδασκαλείου εἰς διδασκαλεῖον λόγῳ ποινῆς.

Ἡ στενοχωρία ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέυρεσιν καταλλήλου προσωπικοῦ διὰ τὰ διδασκαλεῖα εὐθύς ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῶν ἦτο αἰσθητὴ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ δικαιολογία πασῶν τῶν γενομένων εἰς Εὐρώπην ἀποστολῶν ἐκπ. λειτουργῶν δι' εὐρυτέρας σπουδὰς ἦτο ἡ παρασκευὴ προσωπικοῦ διὰ τὰ διδασκαλεῖα. Ἄλλ' ὅπως καὶ ἄνωτέρῳ εἵπομεν, οἱ τοιοῦτοι λειτουργοί, ἐπιστρέφοντες εἰς Ἑλλάδα, ἐφ' ὅσον εἶχον ἄνωτερότητα τινα, ἢ οὐδόλως ἐδέχοντο νὰ ὑπηρετήσουν εἰς τὰ διδασκαλεῖα ἢ τὸ πολὺ ἐχρησιμοποιοῦν αὐτὰ δι' ἄνωτέρας θέσεις. Ἄφ' ἑνὸς μὲν τοῦτο, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἢ ἔλλειψις ἐπαρκῶν οἰκονομικῶν

μέσων πρὸς μόρφωσιν περισσοτέρων λειτουργῶν ἐν Εὐρώπῃ, ἠνάγκασαν τὸ Κράτος νὰ σκεφθῆ περὶ τῆς παρασκευῆς τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκαλείων ἐν τῇ ἡμεδαπῇ. Πρὸς τοῦτο διὰ τοῦ νόμου 2243 τοῦ 1920 ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις ἡ «Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία», ὡς αὐτοτελὲς ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα, εἰς τὸ ὁποῖον προσηρτήθη ὡς πρότυπον τὸ Μαράσλειον διδασκαλεῖον. Εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν εἶχον δικαίωμα νὰ φοιτοῦν 30 κατ' ἔτος ἐκ τῶν πτυχιούχων τῆς φιλολογίας, τῶν μαθηματικῶν, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς θεολογίας, οἱ ἔχοντες τριετῆ τοῦλάχιστον εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν καὶ ἡλικίαν οὐχὶ ἀνωτέραν τῶν 35 ἐτῶν, ἐδιδάσκοντο δ' εἰς αὐτὴν τὰ ἐξῆς μαθήματα· εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ψυχολογία γενικὴ καὶ παιδική, ἠθικὴ καὶ κοινωνιολογία, αἰσθητικὴ, λογικὴ, ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς, γενικὴ παιδαγωγικὴ, γενικὴ διδακτικὴ, εἰδικὴ διδακτικὴ, φυσιολογία τοῦ ἀνθρώπου καὶ βιολογία, παιδολογία καὶ σχολικὴ ὑγιεινὴ, μεσαιωνικὴ καὶ νεωτέρα ἑλληνικὴ λογοτεχνία, μεσαιωνικὴ καὶ νεωτέρα Ἑλληνικὴ γλῶσσα, νεώτεροι ξένοι γλῶσσαι, ἀσκήσεις εἰς τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα, γεωγραφία, γεωμετρικὴ καὶ ἐλευθέρη ἰχνογραφία, στοιχεῖα γεωπονίας, χειροτεχνία (ἰδίᾳ κατεργασία ξύλου καὶ μετάλλου) καὶ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ παιδιὰ.

Παρά τῇ Παιδαγωγικῇ Ἀκαδημίᾳ ἐλειτούργει 1) Παιδαγωγικὴ βιβλιοθήκη, 2) ἐργαστήριον φυσιογνωστικὸν καὶ 3) ἐργαστήριον πειραματικῆς παιδαγωγικῆς καὶ ψυχολογίας. Ἡ φοίτησις ἦτο διετής, μετὰ τὴν λήξιν τῆς ὁποίας οἱ σπουδάζοντες ἐν αὐτῇ ἐλάμβανον πτυχίον, ὅπερ παρεῖχεν αὐτοῖς τὸ δικαίωμα νὰ διορίζωνται κατὰ προτίμησιν εἰς πᾶσαν κενουμένην θέσιν τῆς εἰδικότητός των εἰς τὰ διδασκαλεῖα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ νὰ λαμβάνωσιν ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν των ἐπιμίσιον ἴσον πρὸς τὸ ἐν τέταρτον τοῦ μηνιαίου μισθοῦ των.

Διευθυντὴς τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας, ἡ λειτουργία τῆς ὁποίας ἤρχισε, λόγῳ τῶν πολιτειακῶν μεταβολῶν τοῦ 1920—1923, ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1923, διωρίσθη ὁ Δημ. Γληνός, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ὁ συλλαβὴν τὴν ἰδέαν τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς καὶ ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ὀλίγα ἔτη τῆς λειτουργίας της κατώρθωσε νὰ παραγάγῃ ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα. Οἱ ἀπόφοιτοι τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας διεκρίθησαν

ὅπουδῆποτε καὶ ἂν ὑπηρετήσαν. Ἄν δὲ ἐξηκολούθει ἡ λειτουργία της, τὸ πρόβλημα τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκαλείων θὰ ἦτο λελυμένον. Δυστυχῶς ἡ δικτατορία τοῦ 1925—6 ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν οἰκονομῶν, κυρίως ὁμως διότι εἰσήκουσε τὰς φλυαρίας περὶ συντελουμένης ἐν αὐτῇ ἀντεθνικῆς καὶ κομμουνιστικῆς δῆθεν ἐργασίας, προέβη τὸ 1926 εἰς τὴν κατάργησίν της καὶ οὕτως ἐπέφερε καίριον πλῆγμα εἰς τὴν δημοτικὴν μας ἐκπαίδευσιν, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θὰ ἀνῆρχετο εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον κατόπιν τῆς εἰδικῆς καὶ ἐπαρκοῦς μορφώσεως τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκαλείων.

2. **Ἑποδιδασκαλεῖα.** Μέχρι τοῦ 1892 εἰς τὰ κοινὰ δημοτικά σχολεῖα, τὰ γραμματεῖα λεγόμενα, διωρίζοντο, ὅπως εἶδομεν, διδάσκαλοι, στερούμενοι προσόντων καὶ μὲ πλέον ἢ ἐλαττωματικὴν μόρφωσιν. Πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου ἰδρύθησαν διὰ τοῦ νόμου ΒΟΘ' τοῦ 1892 τὰ ὑποδιδασκαλεῖα, ἐν εἰς ἕκαστον νομόν. Καὶ προηγουμένως, τὸ 1884, εἶχε γίνεαι προσπάθεια πρὸς μόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ τῶν κοινῶν δημοτικῶν σχολείων διὰ τοῦ νόμου ΑΡΠΕ', ὁ ὁποῖος προέβλεπε τὴν χορηγίαν πτυχίου ὑποδιδασκάλου εἰς ἀποφοίτους τῶν προτύπων δημοτικῶν σχολείων, τῶν προσηρτημένων εἰς τὰ διδασκαλεῖα, μὲ βαθμὸν τοῦλάχιστον «καλῶς» καὶ ἔχοντας συμπληρωμένον τὸ 15 ἔτος τῆς ἡλικίας των, μετὰ τρίμηνον φοίτησιν ἐν τινι διδασκαλείῳ. Ἄλλ' ὁ νόμος οὗτος δὲν ἐφηρμόσθη.

Εἰς τὰ ὑποδιδασκαλεῖα τοῦ νόμου ΒΟΘ' ἐγίνοντο δεκτοὶ πρὸς φοίτησιν, κατόπιν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων, οἱ ἔχοντες ἀπολυτήριον Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἡλικίαν 16—30 ἐτῶν καὶ «ὑγίαν στερεὰν εἰς σῶμα ἀρτιμελές». Ἡ φοίτησις δ' εἰς αὐτὰ ἦτο μονοετής καὶ ἐδιδάσκοντο τὰ μαθήματα, ἅτινα ἐμφαίνονται εἰς τὸν πίνακα τῆς σελ. 256.

Τὸ προσωπικὸν τῶν ὑποδιδασκαλείων ἀπετελεῖτο ἐκ δύο πρωτοβαθμίων δημοδιδασκάλων, ἀποφοίτων τῶν ἀπὸ τοῦ 1878 λειτουργούντων διδασκαλείων, ἔχοντων δὲ τριετὴ τοῦλάχιστον εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν καὶ μὴ ὑποστάντων ποτὲ πειθαρχικὴν τινα ποινήν.

Εἰς ἕκαστον ὑποδιδασκαλεῖον προσηρτᾶτο ὡς πρότυπον ἐν μονοτάξιον γραμματεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετρέπετο νὰ φοιτοῦν πλείονες τῶν 40 μαθητῶν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδασκεν ὁ ἕτερος τῶν διδασκάλων τοῦ ὑποδιδασκαλείου. Εἰς αὐτὸ ἐδιδάσκοντο στοι-

Μ α θ ή μ α τ α	Ώ ρ α ι δι δ α σ κ α λ ί α ς
Θρησκευτικά	4
Παιδαγωγικά	4
Έλληνικά	5
Έλληνική Ιστορία	3
Γεωγραφία	2
Άριθμητική	2
Άσματα	3
Καλλιγραφία	2
Ίχνογραφία	2
Γυμναστική	3
Πρακτικά άσκήσεις	12

χειωδῶς θρησκευτικά, Έλληνικά, αριθμητική, γεωγραφία, ιστορία, ᾠδική, καλλιγραφία, ίχνογραφία, γυμναστική.

Κατὰ τὸ σχετικὸν διάταγμα τῆς 7 Ἀπριλίου 1893 ἡ διδασκαλία ἐν τοῖς ὑποδιδασκαλείοις ἔπρεπε «νὰ μὴ ἐκχέηται εἰς θεωρίας οὔτε νὰ καταναλίσκηται εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν λεπτομερειῶν εἰς ἄλλα ἐκπαιδευτήρια, ἄλλον προορισμὸν ἔχοντα, προσηκουσῶν. Ἡ διδασκαλία ἐν τοῖς ὑποδιδασκαλείοις πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ ἐκάστοτε διδασκόμενον ἀντικείμενον καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθητῶν καὶ νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν πρότυπον τῆς ἐν τοῖς γραμματεῖοις διδασκαλίας τῶν μελλόντων ἀπὸ τῶν διδασκαλείων νὰ ἀποφοιτήσωσι. Κατὰ πάντα τὰ μαθήματα οἱ διδάσκαλοι πρὸ παντός πρέπει νὰ προσέχωσιν ἅμα μὲν εἰς τὴν ἀπὸ παντός τοπικοῦ ἰδιώματος ἀπηλλαγμένην προφορὰν καὶ εἰς τὴν ἀπταιστον, ζωηρὰν καὶ ἄπλαστον ἀπαγγελίαν τῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτῶν λεγομένων, ἅμα δὲ εἰς τὴν πραγματικὴν, τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν λογικὴν ὀρθότητα αὐτῶν».

Τὰ ὑποδιδασκαλεῖα ἐλειτούργησαν ἐπὶ 20ετιάν περίπου, παρ' ὄλην δὲ τὴν ἀτέλειάν των συνετέλεσαν κάπως εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων, διὰ τῆς ἐν τινι μέτρῳ

ἐλαττώσεως τῆς πληθώρας τῶν τελείως ἀγραμμάτων γραμματο-
διδασκάλων.

3. **Διδασκαλεία θηλέων.**—Μεταξὺ τῶν σκοπῶν τοῦ διὰ τοῦ νόμου 1834 ἰδρυθέντος διδασκαλείου ἦτο καὶ «νὰ σχηματίζη ἱκανὰς διδασκαλίσσας». Ἐπειδὴ ὅμως ἀπέφευγον νὰ φοιτῶσιν εἰς αὐτὸ θήλεα, περιωρίσθη ἀποκλειστικῶς εἰς διδασκαλεῖον ἀρρένων, εἰς τὸ ὅποῖον ὑφίσταντο μόνον πτυχιακὰς ἐξετάσεις αἱ ἐπιθυμοῦσαι ν' ἀσκήσουν τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίσσης γυναῖκες. Αἱ κατὰ τοιοῦτον ὅμως τρόπον χειροτονούμεναι διδασκάλισσαι ὑστέρον πολὺ ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν. Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη ἐξουρέσεως μέσου πρὸς ἐκπαίδευσιν διδασκαλισσῶν. Τὴν ἴδρυσιν ἰδίου διδασκαλείου θηλέων δὲν ἐπέτρεπον τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους, οὔτε ἄλλως τε προσωπικὸν ἐπαρκές διὰ τὴν λειτουργίαν αὐτοῦ ὑπῆρχεν. Ἐστράφη λοιπὸν ἡ προσοχὴ τοῦ Κράτους πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἐταιρείας συντηρούμενον πεντατάξιον παρθENAγωγεῖον, τὸ ὅποῖον κριθέν διὰ τῆς ἀπὸ 13 Ὀκτωβρίου 1861 διατάγματος ὅτι «παρέχει πλήρη ἐχέγγυα τῆς ἐντελοῦς ἐκπληρώσεως τῶν σκοπῶν τοῦ νόμου καθόσον ἀφορᾷ τὰς μελλούσας ν' ἀναλάβωσι τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ γυναικείου φύλου διδασκαλίσσας» ἀνεγνωρίσθη ὡς ἰσότιμον πρὸς διδασκαλεῖον. Διὰ νὰ εἰσαχθῇ τις εἰς τὸ παρθENAγωγεῖον τῆς Ἐταιρείας ἔπρεπε κατὰ τὸ διάταγμα τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1863 «α) νὰ ἔχη ἡλικίαν 11 τελείων ἐτῶν καὶ β) νὰ εἶναι δεδιδασμένη τὰ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις καλῶς ὀργανισμένοις παραδιδόμενα μαθήματα, ὥστε νὰ δύναται ν' ἀναγινώσκη οὐ μόνον ἀπταιστως εἰς τὰ τῆς καθομιλουμένης, ἀλλὰ καὶ ὅπως οὖν ἐλευθέρως εἰς τὰ τῆς ἀρχαίας γλώσσης βιβλία, νὰ γράφῃ δὲ τὰ ὑπαγορευόμενα τακτικῶς καὶ εὐαναγνώστως, σχηματίζουσα τὰς λέξεις καὶ μετ' ὀρθογραφίας τουλάχιστον τῶν καταλήξεων». Μετὰ τὸ πέρασ τῆς φοιτήσεως αἱ μαθήτριάι ὑφίσταντο ἐξέτασιν ἐνώπιον ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ δημοσίου διδασκαλείου καὶ τῶν καθηγητῶν τῆς ἀνωτάτης τάξεως αὐτοῦ. Τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τοῦ παρθENAγωγεῖου ἔπρεπε συμφώνως πρὸς τὸ διάταγμα τῆς 11 Μαΐου 1867 νὰ ὑποβάλληται πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον δύο μῆνας πρὸ τῆς ἐνάρξεως

ἐκάστου σχολικοῦ ἔτους. Διὰ τοῦ ἰδίου διατάγματος ἡ ἐπιτροπὴ τῶν πτυχιακῶν ἐξετάσεων κατηρτίσθη ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς ἀνωτάτης τάξεως τοῦ παρθεναγωγείου ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ διευθυντοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Βραδύτερον, τὸ 1876, ἀνιδρῦθη, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐν Ἀθήναις τὸ διδασκαλεῖον ἀρρένων καὶ ἡ Κυβέρνησις ἐπιθυμοῦσα —ὅπως λέγει ἐν τῷ διατάγματι τῆς 24 Ἀπριλίου 1881— νὰ κανονίσῃ «ὥστε ἡ τῶν ἀρρένων καὶ τῶν θηλέων προκαταρκτικὴ παιδείσις ἐν ἅπασι τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τοῦ Βασιλείου νὰ χωρῆ ὁμόρρυθμος καὶ πρὸς τὰς ἀναπτυσσομένας ὁσημέραι κοινωνικὰς σχέσεις καὶ χρεῖας ἡρμοσμένη» προσεπάθησε νὰ προσαρμόσῃ τὰ ὑπὸ τῆς Φιλεκπ. ἐταιρείας συντηρούμενα παρθεναγωγεῖα ἐν Ἀθήναις καὶ Κερκύρᾳ πρὸς τὸν ὄργανισμὸν τοῦ δημοσίου διδασκαλείου. Πρὸς τοῦτο ἐξέδωκε τὸ μνημονευθὲν διάταγμα τῆς 24 Ἀπριλίου 1881, δι' οὗ ἀνεγνωρίσθησαν τὰ ἐν Ἀθήναις καὶ Κερκύρᾳ παρθεναγωγεῖα τῆς Φιλ. ἐταιρείας ὡς ἰσόβαθμα μὲ τὰ δημόσια διδασκαλεῖα, ἐτέθη δ' ὡς σκοπὸς αὐτῶν «ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν νεανίδων καὶ ἡ προπαρασκευὴ αὐτῶν εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἔργον». Εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τῶν παρθεναγωγείων τούτων ἐδιδάσκοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἐξῆς παιδαγωγικὰ μαθήματα· 1) Ἐμπειρικὴ ψυχολογία μετὰ στοιχειώδους λογικῆς, 2) παιδαγωγικὴ καὶ 3) διδακτικὴ καὶ μεθοδικὴ μετ' ἀσκήσεων ἐν προτύπῳ δημοτικῷ σχολείῳ θηλέων, τὸ ὁποῖον ἦτο προσηρητῆμενον εἰς ἕκαστον παρθεναγωγεῖον. Αἱ ἀπόφοιτοι τῶν παρθεναγωγείων, αἱ θέλουσαι νὰ λάβουν διδασκαλικὸν πτυχίον, ὑφίσταντο ἐξετάσεις ἐνώπιον ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων ὡς προέδρου, τριῶν καθηγητῶν τοῦ δημοσίου διδασκαλείου καὶ τριῶν καθηγητῶν τοῦ παρθεναγωγείου, εἰς τὰ ἐξῆς μαθήματα· 1) θρησκευτικά, 2) παιδαγωγικά, 3) μεθοδολογίαν καὶ πρακτικὴν διδασκαλίαν, 4) Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, 5) φυσικομαθηματικά, 6) ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν καὶ 7) τεχνικά. Αἱ προσερχόμεναι εἰς πτυχιακὰς ἐξετάσεις δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διακούσουν τὰ μαθήματα πασῶν τῶν τάξεων τῶν παρθεναγωγείων, ἀλλὰ μόνον τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων αὐτῶν. Εἰς τὰ ἐκ δημοσίων ὑπαλλήλων μέλη τῆς ἐπιτροπῆς

ἔδιδετο ἡμερησία ἀποζημίωσις ἐκ δραχμῶν 8 μὲν διὰ τὸν πρόεδρον, 6 δὲ δι' ἕκαστον τῶν λοιπῶν. Διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 16 Αὐγούστου 1883 προσετέθη μεταξὺ τῶν ἐξεταζομένων μαθημάτων καὶ τὸ τῆς γαλλικῆς γλώσσης, μετερρυθμίσθη δὲ ἡ σύνθεσις τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, καταρτισθείσης ἐκ δύο καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ 4 καθηγητῶν τοῦ παρθENAγωγείου μὲ πρόεδρον τὸν γενικὸν ἐπιθεωρητὴν τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Τὸ 1888, διὰ τοῦ ἀπὸ 11 Ἰανουαρίου διατάγματος, ἐχορηγήθη τὸ δικαίωμα ὅπως προσέρχωνται εἰς τὰς ἐπὶ πτυχίῳ διδασκαλίσης ἐξετάσεις, ἐκτὸς τῶν μαθητριῶν τῶν διδασκαλείων τῆς Φιλεκπ. ἑταιρείας, καὶ αἱ μαθήτριαι ἄλλων ιδιωτικῶν παρθENAγωγείων, τὰ ὅποια ἐφήρμοζον τὸ αὐτὸ μὲ ἐκεῖνα πρόγραμμα. Κατηγορηματικώτερον δὲ ὤρισε τοῦτο τὸ διάταγμα τῆς 27 Ὀκτωβρίου 1892, τὸ ὅποιον «παρέσχε πᾶσι τοῖς ἀνὰ τῷ Κράτει λειτουργοῦσιν εἴτε ὑπὸ ιδιωτῶν εἴτε ὑπὸ ἑταιρειῶν συντηρουμένοις παρθENAγωγείοις τὸ δικαίωμα τοῦ μορφῶναι διδασκαλίσας». Τοιοῦτον παρθENAγωγείου ἐλειτούργησεν ἐν Ἀθήναις μὲν ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Βλ. Σκορδέλη, ἐν Πειραιεὶ δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ δήμου Πειραιῶς ἰδρυθέν, τὸ ὅποιον ἔκτοτε λειτουργεῖ μέχρι σήμερον.

Διὰ τῶν διαταγμάτων τῆς 31 Μαΐου 1890 καὶ 8 Μαΐου 1891 μετερρυθμίσθη ἡ σύνθεσις τῶν ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν, ἔκανόνισθη δὲ λεπτομερέστερον ὁ τρόπος τῶν πτυχιακῶν ἐξετάσεων τῶν ὑποψηφίων διδασκαλισσῶν, ὁ ὅποιος κατόπιν συνεπληρώθη δι' ἐπανειλημμένων μεταγενεστέρων διαταγμάτων.

Ἄλλ' ὁ τρόπος τῆς μορφώσεως τῶν διδασκαλισσῶν διὰ τῶν σχολείων τῆς Φιλεκπ. ἑταιρείας εἶχεν ἤδη ἀρχίσῃ νὰ μὴ ἱκανοποιῇ τὴν κοινωνίαν. Ὁ Νικ. Γ. Πολίτης ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ τὸ 1883 πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων τοῦ Πηλίου γράφει σχετικῶς: «ὅπως ὤμεν δίκαιοι ὁμως ἀνάγκη ν' ἀποδώσωμεν τὴν ἔλλειψιν ταύτην οὐχὶ πάντοτε εἰς ἀνικανότητα τῶν διδασκαλισσῶν, ἀλλ' εἰς τὸ ἀμέθοδον τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ, ὅπου αὐταὶ ἐκπαιδεύονται. Διότι καὶ αὐταὶ αἱ ἀριστεύσασαι ἀκολουθοῦσιν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν ὡς αἱ ἀνίκανοι μέθοδον ἢ μᾶλλον ἀμέθοδιαν. Διὰ τοῦτο οὐδαμῶς ἐξεπλησσομένη

βλέπων κοράσια δυνάμενα νὰ ἐπαναλάβωσιν ἀπταιστώσως ἀπὸ στήθους ὀρθοῦς κανόνων τῆς γραμματικῆς ἢ τοῦ συντακτικοῦ, ἀνίκανα δὲ νὰ ἐφαρμόσωσι καὶ τοὺς ἀπλουστάτους αὐτῶν, μένοντα ἄναυδα ὡσάκις ἠρωτῶντο περὶ τινος ἱστορικοῦ θέματος, περὶ οὗ ἠδύναντο ἔπειτα τροχάδην ν' ἀπαγγέλλωσιν ἀπὸ στόματος ὀλοκλήρους σελίδας ἐκ τῆς ἱστορίας των εἰς τὸν γινώσκοντα νὰ ἐρωτᾷ αὐτὰ κατὰ τὸν ὠρισμένον τρόπον, ἢ μετὰ κωμικῆς ἀκριβείας ἐπαναλαμβάνοντα ἐπὶ λέξει τὸ κείμενον ἐγχειριδίου τινός, ἐρωτώμενα πῶς γίνεται ἡ μπουγάδα ἢ πῶς ράπτεται ἡ ἀπανωβελονιά».

Ἡ δὲ ἐπιθεωρήτρια Ἑλένη Μπουκουβάλα ἐν τῇ ἀπὸ 23 Ἀπριλίου 1899 ἐκθέσει τῆς πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον γράφει· «Πλὴν ἠθικῶν ὀλισθημάτων, τὰ ὅποια ἐγένοντο πολλαχοῦ αἷτια ὥστε κοινότητές τινες νὰ φεύγωσι τὰ σχολεῖα, φρουοῦσαι ὅτι δὲν ἔχει στήσει ἐν αὐτοῖς τὸν θρόνον τῆς ἠ Αἰδῶ καὶ ἡ Σωφροσύνη καὶ ἄλλαι κακίαι, ἐξ ὧν συγκροτεῖται ὁ χαρακτήρ τῶν πλείστων διδασκαλισσῶν, δὲν συντελοῦσι πρὸς διάπλασιν τῆς ψυχῆς τῶν μαθητριῶν καὶ πρὸς προαγωγὴν τοῦ ἠθους αὐτῶν... Πολλοὶ τῶν διδασκαλισσῶν εἶναι τοσοῦτον ἐριστικοί, ὥστε σπανιώτατα νὰ μὴ εὔρη τις διχόνοιαν μεταξὺ συνυπηρετουσῶν τοιούτων... Τὸ ὕψος τοῦ ζητήματος μοὶ ἐπιβάλλει τὴν παρρησίαν νὰ ὁμολογήσω ὅτι τὸ κυριώτατον διδασκαλεῖον τῶν θηλέων, τὸ ἐν Ἀθήναις Ἀρσάκειον, ἐξ ὧν ἀπεφοίτησαν τὰ 9/10 τῶν σημερινῶν διδασκαλισσῶν δὲν διέπλασεν, ὡς ἔδει, τοὺς χαρακτήρας αὐτῶν. Ὑπῆρξεν ἐπιβλαβὲς καὶ ὀλέθριον εἰς τὸ Κράτος φυτώριον. Παρέλαβεν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ψυχᾶς ἀγνᾶς καὶ ἐνέσπειρεν εἰς αὐτὰς τὰ σπέρματα τῶν εἰρημένων κακιῶν. Ὅσοι γνωρίζουσι τὰ μαστίζοντα τὸ Ἀρσάκειον κακὰ, θὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὰ εἰς πολλὰς τῶν σημερινῶν ὑπηρετουσῶν διδασκαλισσῶν. Ἠθικὰ π. χ. ὀλισθήματα δὲν ἠκούσθησαν σπανίως ἐν τῷ Ἀρσακείῳ. Διχόνοια δεινὴ βασιλεύει μεταξὺ τοῦ προσωπικοῦ ἀρρένων καὶ θηλέων. Μῖσος πρὸς τὴν ἐργασίαν, τάσις εἰς τὴν ὀκνηρίαν, προσποίησης καὶ ἔλλειψις πάσης ἀγάπης πρὸς τὸ ἔργον των διακρίνει τὰς πλείστας καὶ τοὺς πλείστους ἐκ τῶν ἐργαζομένων ἐν τῷ πανελληνίῳ τούτῳ καθιδρύματι. Δὲν ἐνεπνεύσθη εἰς τὰς δοκίμους οὐδὲν τὸ ἰδανικόν. Οὐδὲν

ἐνεθουσίασεν αὐτάς. Τὰ διδάγματα ταῦτα καταφαίνονται ἐν τῷ πρακτικῷ σταδίῳ τῶν διδασκαλισσῶν, ὧν καρποὶ εἶναι τὰ προμνησθέντα ἐλαττώματα αὐτῶν καταρρίψαντα ἠθικῶς τὴν δημοτικὴν τῶν θηλέων ἐκπαιδευσιν. Ἄλλὰ τίς ἢ θεραπεία τοῦ κακοῦ τούτου; Ἡ πολιτεία ἀπὸ πολλοῦ ἔχει καθῆκον νὰ μὴ παραμελήσῃ ἐπὶ πλεόν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν θηλέων. Δὲν πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν μόρφωσιν τῶν διδασκαλισσῶν εἰς διδασκαλεῖον, τὸ ὁποῖον κατεδείχθη ὅτι ἐμπνέει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν εἰς αὐτὸ φοιτουσῶν, ἢ ὑποθάλλει, ἢ δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ περιστείλῃ ὀλέθρια ἐλαττώματα...».

Τὸ Κράτος ἐξεδήλωσε κατὰ πρῶτον τὴν προσπάθειάν του πρὸς ἴδρυσιν δημοσίων διδασκαλείων θηλέων διὰ τῶν νομοσχεδίων τοῦ 1889. Ἐν τῇ σειρᾷ αὐτῶν περιλαμβάνεται καὶ τὸ «περὶ διδασκαλείων θηλέων», ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τοῦ ὁποῖου γράφονται τὰ ἑξῆς σχετικῶς μὲ τὴν ἀνάγκην, ἣτις προὔκάλεσε τὴν ἴδρυσιν αὐτοῦ... «καὶ διὰ τοῦτο καθόλου εἰπεῖν ἐν τοῖς σχολείοις αὐτῶν αἱ Ἕλληνίδες οἶονεὶ συστηματικῶς ἀπαμβλύνονται τὸν νοῦν, ἀποσκληρύνονται τὸ ἦθος, μαραίνονται τὸ σῶμα, ἀφανίζονται τὴν ὑγείαν, ἀποβαρβαροῦνται τὴν εὐαισθησίαν, ἀποβάλλουσι τὴν φαιδρότητα, τὴν χάριν καὶ τὴν γλαφυρίαν καὶ ἀπογυμνοῦνται τῆς θηλότητος αὐτῶν, δεινῶς οὕτως εἰς τὰς κατὰ φύσιν ἕξεις παραστρεφόμεναι καὶ σφόδρα δυσάρεστοι καὶ δύσχρηστοι εἰς τὸν βίον αὐτῶν γενόμεναι καὶ ἥκιστα πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δι' αὐτῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας σκοποῦμένων παρασκευαζόμεναι. Πάντων τούτων τὴν εὐθύνην ὑπέχει τὸ Κράτος, ἀπαλλοτριωθὲν τοῦ ἑαυτοῦ δικαιώματος τῆς μορφώσεως τῶν διδασκαλισσῶν καὶ ἀναθέμενον τὸ μέγα τοῦτο καθῆκον αὐτοῦ εἰς ἰδιώτας, οἵτινες οὔτε ὑπεύθυνοι διὰ τὴν ποιότητα τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς ἀγωγῆς τῆς δημοσίας εἶναι οὔτε τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην δαπάνην αὐτοὶ καταβάλλουσιν...».

Σύμφωνα πρὸς τὰς ἀναπτυχθείσας ἐν τῷ νομοσχεδίῳ «περὶ διδασκαλείων ἀρρένων» ἀρχάς, καθ' ὅς ἐνδείκνυται ἢ εἰς μικρὸν μέρος λειτουργία τῶν διδασκαλείων, τὸ νομοσχέδιον περὶ διδασκαλείων θηλέων ὥρισεν ἕδραν αὐτῶν τὸ Μεσολόγγιον. Ἡ εἰς τὸ διδασκαλεῖον φοίτησις ὠρίζετο τριετῆς θὰ ἐνεγράφεοντο δὲ εἰς τὴν α'

τάξιν αὐτοῦ ἀπόφοιτοι ἀνωτέρων παρθεναγωγείων¹ ἢ μὲ ἐνδεικτικὸν τῆς α' τάξεως τετρατάξιου γυμνασίου κατόπιν εὐδοκίμων εἰσιτηρίων ἐξετάσεων. Αἱ μαθήτραι θὰ διέμενον ἐν οἰκοτροφείῳ. Θὰ ἐδιδάσκοντο δὲ ἐν αὐτῷ τὰ ἐξῆς μαθήματα: θρησκευτικά καὶ ἰδίως τὸ Εὐαγγέλιον, παιδαγωγικά, μητρικὴ γλῶσσα, Ἑλληνικὴ ἱστορία, ὑγιεινὴ, οἰκιακὴ οἰκονομία, ἀριθμητικὴ, γεωμετρία, γεωγραφία, φυσικὴ ἱστορία, ὥδική, κλειδοκύμβαλον, ἰχνογραφία, καλλιγραφία, γυμναστικὴ, χειροτεχνήματα. Ὡς πρότυπον τοῦ διδασκαλείου θὰ προσηρτάτο ἐξατάξιον δημοτικὸν σχολεῖον θηλέων.

Ἡ διάταξις τῶν μαθημάτων τοῦ διδασκαλείου θηλέων ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ὅτι ἄλλη δέον νὰ εἶναι ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ ἢ ἐκπαίδευσις τῶν ἀρρένων καὶ ἄλλη ἢ τῶν θηλέων. «Ἡ παιδεύσις τῶν θηλέων ἐν Ἑλλάδι» — γράφει ἡ αἰτιολογικὴ ἐκθεσις — «πολὺ ἀφίσταται τοῦ προσήκουτος. Οὔτε ἡ οὐσία οὔτε αἱ ἀνάγκαι οὔτε ὁ προορισμὸς τῶν κορασιῶν κατὰ τὴν παιδεύσιν ταύτην λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, οὔτε οἱ σκοποὶ τῆς πολιτείας δι' αὐτῆς ἐκπληροῦνται. Διδάσκονται μαθήματα, ἅτινα εἶναι ἐντελῶς ἀχρηστα εἰς τὸ θῆλυ φύλον, παραλείπονται ἄλλα, ἅτινα εἶναι χρησιμώτατα καὶ ἀναγκασιότατα: διδάσκονται τὰ μαθήματα κατὰ μεθόδους, αἵτινες οὐ μόνον οὐδαμῶς προάγουσι τὰς ἰδιορρυθμοὺς δυνάμεις τοῦ θήλεος φύλου, ἀλλὰ πᾶν τοῦναντίον διαστρεβλοῦσι, μαραινοῦσι καὶ καταπνίγουσιν αὐτάς· παιδεύονται δὲ οὕτως ὥστε οὐ μόνον αἱ γυναικεῖαι ἀρεταὶ δὲν ἐκφαίνονται οὐδὲ κρατύνονται, ἀλλ' οὔτε αἱ ἀνθρώπινοι. Ἡ βάση τῆς ἐκπαίδευσσεως τοῦ θήλεος φύλου δὲν εἶναι ἡ προσήκουσα· δὲν εἶναι, ὡς ἔδει, τὸ Εὐαγγέλιον, ἡ οἰκιακὴ οἰκονομία, ἡ οἰκιακὴ παιδαγωγικὴ καὶ ὑγιεινὴ, ἡ ὥδική, τὰ ἐργόχειρα, ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ ἰχνογραφία, ἀλλ' εἶναι ἡ πασῶν ἥκιστα προσήκουσα· εἶναι ἡ ζωολογία, ἡ χημεία, ἡ ἀριθμητικὴ καὶ μάλιστα ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ τεχνολογία. Ἡ δὲ βιαιότης, ἡ τραχύτης, ἡ ὀργή, ἡ εἰρωνεία, ὁ χλευασμὸς, ἡ σκαιότης καὶ ἡ χαλεπότης εἶναι οἱ ἐπικρατέστεροι παιδευτικοὶ τρόποι. Ὁ ἀποστοματισμὸς δὲ ὁ ἄψογος καὶ

1. Τριετῆς φοίτησις μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ἐξατάξιου δημοτ. σχολεῖου ἀποφοίτησιν.

ή αντιγραφή ή μηχανική και ή εργασία ή υπέρμετρος είναι αί συνηθέσταται μέθοδοι τής διδασκαλίας».

Μη ψηφισθέντων, ως γνωστόν, τών νομοσχεδίων του 1889, εξηκολούθησαν ν' αποτελούν τὰ μόνα φυτώρια τής μορφώσεως διδασκαλισσών τὰ ὑπὸ τής Φιλεκπ. Ἑταιρείας ἢ ἰδιωτῶν συντηρούμενα ἀρθιναγωγεία. Τὸ πρόγραμμα αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ὑποβάλληται πρὸ τῆς ἐνάρξεως ἐκάστου σχολικοῦ ἔτους πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὸ Ἑπιτελεῖον. Ἀλλ' ἡ δὲν ἐτηρεῖτο τοῦτο, ἢ, ἂν ὑπεβάλλετο τὸ πρόγραμμα, οὐδεμίαν μελέτη ἐγένετο αὐτοῦ ἐκ μέρους τοῦ Ἑπιτελείου καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀνεξελέγκτως ταῦτα ἐφήρμοζον ἕκαστον οἶον πρόγραμμα ἔκρινον καταλληλότερον ἢ μᾶλλον συμφερότερον. Μόλις τὸ 1893, διὰ τοῦ ἀπὸ 20 Αὐγούστου διατάγματος κατηρτίσθη ἐνιαῖον πρόγραμμα διὰ πάντα τὰ διδασκαλεῖα θηλέων, τὸ ὁποῖον ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 11 Νεβρίου 1897 διατάγματος ὡς ὁ πίναξ τῆς σελ. 264.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ διατάγματος ὠρίσθησαν γενικῶς καὶ οἱ τάξεις τῶν διδασκαλείων θηλέων εἰς τρεῖς.

Τὸ 1899 ἐγίνε καὶ πάλιν ἀπόπειρα ἰδρύσεως δημοσίων διδασκαλείων θηλέων διὰ τῶν νομοσχεδίων τοῦ Εὐταξία, τὰ ὁποῖα προέβλεπον τὴν ἰδρυσιν δύο τοιοῦτων διδασκαλείων μετ' οἰκοτροφείων. Τὰ ἐν αὐτοῖς διδασκόμενα μαθήματα ὠρίζοντο τὰ αὐτὰ μὲ τῶν ἀρρένων, προεβλέπετο δὲ ἡ ἔκδοσις διατάγματος, κανονίζοντος τὴν κατανομήν αὐτῶν. Ἀλλ' οὐτε αὐτὰ τὰ νομοσχέδια ἐψηφίσθησαν καὶ οὕτω παρέμειναν διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν διδασκαλισσῶν τὰ ἰδιωτικὰ διδασκαλεῖα μέχρι τοῦ 1914, ὁπότε δυνάμει τοῦ Ν. διατάγματος τῆς 26 Αὐγούστου 1914 καὶ τοῦ κυρώσαντος αὐτὸ ὑπ' ἀριθ. 381 νόμου, δι' ὧν ὠρίσθη εἰς 20 κατ' ἀνώτατον ὄριον ὁ ἀριθμὸς τῶν διδασκαλείων τοῦ Κράτους ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἰδρύθησαν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ὑπὸ τής Φιλεκπ. Ἑταιρείας συντηρούμενα καὶ δύο διδασκαλεῖα δημόσια θηλέων, τὸ ἐν ἐν Θεσσαλονίκη καὶ τὸ ἕτερον ἐν Σέρραϊς. Τὰ δημόσια ταῦτα διδασκαλεῖα ἐλειτούργησαν μέχρι τοῦ 1931, ὁπότε τὸ μὲν ἐν Θεσσαλονίκη κατηργήθη, τὸ δ' ἐν Σέρραϊς μετετράπη εἰς μικτόν. Ἐκτοτε πάντα τὰ δημόσια διδασκαλεῖα λειτουργοῦν ὡς μικτὰ, ἐγγραφομένων εἰς αὐτὰ κατὰ μὲν τὰ δύο τρίτα ἀρρένων, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἐν τρίτον θηλέων.

Μαθήματα	Ώραι διδασκαλίας			
	Α' τάξις	Β' τάξις	Γ' τάξις	Σύνολον
Θρησκευτικά	2	2	2	6
Ἑλληνικά (ἀρχαία)	9	7	7	23
Γεωμετρία	2	1	—	3
Ἱστορία	2	3	—	5
Φυσικὴ πειραματικὴ	2	—	—	2
Γεωγραφία	2	—	—	2
Φυσικὴ ἱστορία	2	2	—	4
Γαλλικά	3	3	—	6
Καλλιγραφία καὶ Ἱχνογραφία	3	2	1	6
Χειροτεχνήματα	3	3	3	9
Ῥωδικὴ καὶ τετράχορδον	4	3	3	10
Γυμναστικὴ	2	2	2	6
Γραματολογία ἀρχαία Ἑλληνικὴ καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος	—	1	—	1
Χημεία	—	2	—	2
Ψυχολογία	—	2	—	2
Διδακτικὴ μετ' ἀσκήσεων	—	3	12	15
Παιδαγωγικὴ καὶ ἱστορία αὐτῆς	—	—	4	4
Ἱστορία τῆς τέχνης	—	—	1	1
Κοσμογραφία	—	—	1	1
	36	36	36	108

Μετεκπαιδεύσις δημοδιδασκάλων. — Ἡ ἐξέλιξις τῶν παιδαγωγικῶν καὶ τῶν λοιπῶν σχετικῶν πρὸς τὸ διδασκαλικὸν ἔργον ἐπισημῶν καὶ ἡ ἐπακολουθοῦσα ἀνάγκη τῆς προσαρμογῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργιῶν πρὸς τὰς ἐκάστοτε προόδους τῆς ἐπιστήμης προεκάλεσε τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῆς μετεκπαιδύσεως αὐτῶν, δι' οὗ ἐπιδιώκεται καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς μορφώσεώς των, κυρίως ὁμως ἡ μύησις αὐτῶν εἰς τὰ νέα πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν.

Τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται ὁ θεσμὸς οὗτος παρ' ἡμῖν περὶ τὸ 1880, ὅτε, καταργηθείσης τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς, εἰσῆχθη εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα ἡ συνδιδασκτικὴ μέθοδος. Οἱ ὑπηρετοῦντες τότε δημοδιδασκαλοὶ, ἀγνοοῦντες τὴν νέαν μέθοδον, διετέλουν εἰς ἀδυναμίαν νὰ διδάσκωσι συμφώνως πρὸς τὸ καταρτισθὲν ὑπὸ τοῦ Ἑπουργείου τῆς Παιδείας νέον πρόγραμμα καὶ τὰς ἐκδοθείσας πρακτικὰς ὁδηγίας. Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη ὅπως οὗτοι μετεκπαιδευθῶσιν ἐπὶ τινα χρόνον, ἵνα ἀσκηθῶσιν εἰς τὴν νέαν μέθοδον. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 16 Μαρτίου 1881 διάταγμα, κοινοποιηθὲν πρὸς τοὺς Νομάρχας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 3580 τῆς 4 Μαΐου 1881 Ἑπουργικῆς ἐγκυκλίου διαταγῆς. Δι' αὐτῆς ὑπεχρέωθησαν πάντες οἱ ἐν δημοσίοις ἢ ἰδιωτικοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ὑπηρετοῦντες δημοδιδασκαλοὶ καὶ δημοδιδασκάλισσαι, πλὴν τῶν ἀποφοίτων τῶν ἀπὸ τοῦ 1878 λειτουργούντων διδασκαλείων καὶ τῶν ἀναγνωρισθέντων πρὸ τοῦ 1862 ὡς πρωτοβαθμίων δημοδιδασκάλων, νὰ ἀσκηθῶσι κατὰ περιφερείας ἐπὶ ἕξ τοῦλάχιστον ἑβδομάδας. Ἡ ἀσκησις ἐγένετο ἢ εἰς τὰ πρότυπα τῶν διδασκαλείων, ἐν αἷς περιφερείαις ἐλειτούργουν τοιαῦτα, ἢ ἐν τοῖς κεντρικοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν πρωτευουσῶν τῶν νομῶν ἢ ἐπαρχιῶν δι' ὑποδειγματικῆς διδασκαλίας εἴτε παρὰ τῶν διδασκόντων τὰ παιδαγωγικὰ ἐν τοῖς διδασκαλείοις καθηγητῶν, εἴτε ὑπὸ πρωτοβαθμίων δημοδιδασκάλων, ἀναγνωρισθέντων ὑπὸ τῶν νέων διδασκαλείων τοῦ 1878, ἔχόντων δὲ διετῆ ὑπηρεσίαν εἰς πρωτευούσας νομῶν καὶ ἐπαρχιῶν, εἴτε ὑπὸ δημοδιδασκάλων ὑπηρετησάντων ἐπὶ διετίαν ἐν προτύποις διδασκαλείοις, εἴτε ὑπὸ δημοδιδασκάλων σπουδασάντων ἐν Γερμανίᾳ ἢ Ἑλβετίᾳ τὰ παιδαγωγικὰ καὶ ἀσκηθέντων ἐν διδασκαλείοις. Ἡ ἀσκησις ἦτο ὑποχρεωτικῆ.

Τύπον μετεκπαιδύσεως ἔχουσι καὶ τὰ διδασκαλικά συνέδρια, τὰ εἰσαχθέντα κατ' ἀρχὰς τὸ 1895. Διὰ τοῦ ἀρθροῦ 40 τοῦ νόμου ΓΠΜΘ' τοῦ ἔτους τούτου ὑπεχρέωθησαν οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων νὰ συγκαλῶσιν ἅπαξ κατ' ἔτος καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῶν διακοπῶν εἰς συνέδρια τοὺς δημοδιδασκάλους τῆς περιφερείας τῶν πρὸς συζήτησιν «καθ' ὠρισμένας ἡμέρας, οὐχὶ πλείονας τῶν ἑπτὰ, ζητημάτων προδιατετυπωμένων ὑπ' αὐτῶν καὶ ἐγκεκρι-

μένων ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου, μεθοδολογικῶν ἢ παιδολογικῶν, ἢ ἄλλων συσχετιζομένων ἀμέσως πρὸς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν». Τὰ αὐτὰ συνέδρια καθιέρωσαν καὶ οἱ μεταγενέστεροι νόμοι 240 τοῦ 1914, ὅστις προέβλεψε καὶ περὶ συμπληρωματικῆς μορφώσεως τῶν δημοδιδασκάλων διὰ σειρᾶς μαθημάτων ἐκ μέρους τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, 2145 τοῦ 1920, ὅστις ἐπέτρεψε, χάριν συμπληρωματικῆς μορφώσεως τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας νὰ ὀρίζη κατ' ἔτος ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ σειρὰν μαθημάτων, πρακτικὸς ἀσκήσεις καὶ διαλέξεις, διαρκείας μέχρι τριῶν μηνῶν, εἰς ἃς ὑπεχρεοῦντο νὰ λαμβάνουν μέρος οἱ ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἐποπτικῶν συμβουλιῶν ὑποδεικνυόμενοι λειτουργοί, καὶ 4397 τοῦ 1929, κατὰ τὸ ἄρθρον 15 τοῦ ὁποίου οἱ διδάσκαλοι ἐκάστης σχολικῆς περιφερείας συνέρχονται κατ' ἔτος καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν λήξιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ σχολείου εἰς συνέδριον ἐν τῇ ἔδρᾳ τῆς ἐπιθεωρήσεως πρὸς συζήτησιν θεμάτων σχετιζομένων μὲ τὸ ἔργον αὐτῶν εἰς χρονικὸν διάστημα, μὴ ὑπερβαῖνον τὰς πέντε ἡμέρας. Ἐπίσης ἐνέχουσι τὸν τύπον τῆς μετεκπαίδευσως καὶ τὰ συνέδρια, τὰ συγκροτούμενα κατ' ἔτος τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν διδασκαλικῶν ἐνώσεων καὶ συνδέσμων ἢ τῆς διδασκαλικῆς ὁμοσπονδίας. Μεταξὺ ἄλλων συζητοῦνται ἐν αὐτοῖς καὶ ἐκπαιδευτικὰ καὶ παιδαγωγικὰ ζητήματα καὶ διατυπώνονται ὑποδείξεις διὰ τὴν λύσιν τῶν ἐμφανιζομένων προβλημάτων. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1877 ἡ ἔνωσις τῶν διδασκάλων Ἀττικῆς ἤρξατο διοργανοῦσα τοιαῦτα συνέδρια, τὰ πρακτικὰ τῶν ὁποίων ἐδημοσιεύοντο, ἔκτοτε δὲ σχεδὸν κατ' ἔτος λαμβάνουσι χώραν συνέδρια δημοδιδασκάλων.

Κυρίως ὁμως μετεκπαίδευσις, ἀνταποκρινομένη εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς, εἶναι ἡ ὀργανωθεῖσα διὰ τοῦ νόμου 2857 τοῦ 1922 ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ τοῦ νόμου 3600 τοῦ 1929 ἐν τοῖς γεωργικοῖς φροντιστηρίοις.

Διὰ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν πρὸς ἐκτέλεσιν τούτων ἐκδοθέντων διαταγμάτων ὠρίσθη ὅτι δύναται ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας νὰ χορηγῇ κατ' ἔτος ἐκπαιδευτικὴν ἄδειαν μετὰ πλήρων μὲν ἀποδοχῶν εἰς 100 δημοδιδασκάλους, περιορισθέντας κατόπιν διὰ τῶν νόμων 4376 τοῦ 1929 καὶ 4600 τοῦ 1930 εἰς 70 (ἐξ ὧν 40 διὰ

τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ 30 διὰ τὸ Πανεπιστήμιον Θεσ/νίκης) ἄνευ δὲ ἀποδοχῶν εἰς 30 δημοδιδασκάλους, ἔχοντας ἑξαετῆ τοῦλάχιστον δημοσίαν ὑπηρεσίαν καὶ μὴ ὑπερβάντας τὸ 35ον ἔτος τῆς ἡλικίας των, πρὸς παρακολούθησιν εἰδικοῦ κύκλου μαθημάτων ἐπὶ διημέριον. Ἐκ τῶν καλουμένων ἐκάστοτε πρὸς μετεκπαίδευσιν μόνον τὸ 1)3 δύναται νὰ εἶναι θήλεις. Διὰ νὰ τύχη τις τῆς ἀνωτέρω ἐκπαιδευτικῆς ἀδείας δεόν προηγουμένως νὰ ἐπιτύχη εἰς διαγωνισμόν, ἐνεργούμενον ἐνώπιον ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐκ τριῶν ἐκπαιδευτικῶν συμβούλων καὶ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ τμήματος τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, εἰς τὰ ἑξῆς μαθήματα: α) ἔκθεσιν ἰδεῶν ἢ μεταφράσιν τεμαχίων περὶ τοῦ Ἑλληνος συγγραφέως εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν, β) εἰς τὴν διαπραγματεύσιν θέματος ἐκ τῆς παιδαγωγικῆς ψυχολογίας καὶ ἐτέρου θέματος ἐκ τῆς γενικῆς ἢ εἰδικῆς διδασκτικῆς καὶ γ) εἰς τὴν ἀνάπτυξιν θέματος φυσιογνωστικοῦ τινος μαθήματος, λαμβανομένου ἐκ τῆς εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα διδασκόμενης ὕλης. Ὁ κύκλος τῆς μετεκπαιδεύσεως, διεξαγομένης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς μαθήματα, διδασκόμενα εἴτε ὑπὸ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου συγχρόνως μετὰ τῶν φοιτητῶν αὐτοῦ, εἴτε ὑπὸ εἰδικῶν προσώπων: 1) σωματολογίαν τοῦ παιδός, 2) ψυχολογίαν τοῦ παιδός, 3) ψυχολογίαν τῶν παρὰ τοῖς παισὶν ἀτομικῶν διαφορῶν, 4) ψυχολογίαν γενικὴν, 5) γενικὴν παιδαγωγικὴν, 6) γενικὴν διδασκτικὴν, 7) στοιχεῖα φυσικῆς πειραματικῆς, 8) στοιχεῖα ἀνοργάνου χημείας, 9) στοιχεῖα γεωλογίας καὶ ὄρυκτολογίας, 10) ζωολογίαν, 11) βοτανικὴν, 12) ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς γεωπονίας, 13) ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, 14) ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, 15) νέαν Ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν, 16) χειροτεχνίαν, 17) ἰχνογραφίαν, 18) εἰσαγωγὴν εἰς τὴν παιδομετρίαν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν στατιστικὴν. Ἡ διεύθυνσις τοῦ ὅλου κύκλου τῶν σπουδῶν εἶναι ἀνατεθειμένη εἰς τὸν ἐκάστοτε καθηγητὴν τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τοῖς Πανεπιστημίαις Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ὅστις διδάσκει καὶ μαθήματα τῆς εἰδικότητός του. Εἰς τὸ τέλος τῆς διημέριου οἱ μετεκπαιδευόμενοι ὑφίστανται ἑξέτασιν, ἂν δ' ἐπιτύχωσιν εἰς αὐτὴν λαμβάνουσι πτυχίον, ὅπερ παρέχει αὐτοῖς ὠρισμένα πλεονεκτήματα, ὡς τῆς συντήσεως τοῦ πρὸς

προαγωγήν απαιτούμενου χρόνου καὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν διαγωνισμόν πρὸς κατάληψιν θέσεως ἐπιθεωρητοῦ. Ὁ θεσμός τῆς μετεκπαιδεύσεως ἤρχισε λειτουργῶν ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1922-1923, μόνον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν μέχρι δὲ τοῦ 1931 εἶχον τύχει πτυχίου μετεκπαιδεύσεως 260 ἐν ὧν δημοδιδάσκαλοι, ἦτοι 27 τὸ 1924, 12 τὸ 1925, 50 τὸ 1926, 37 τὸ 1927, 38 τὸ 1929, 38 τὸ 1930 καὶ 38 τὸ 1931¹. Τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1930—1931 ἀπετέλουσαν ὁ διευθυντὴς τῶν σπουδῶν καθηγητὴς τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Ν. Ἐξαρχόπουλος, οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Σ. Μενάρδος, Θ. Βορέας, Σ. Κουγέας, Δ. Χόνδρος, Γ. Ἀναγνωστόπουλος, Θρ. Βλυσίδης, Μ. Στεφανίδης, Γ. Χατζιδάκης, Ἐμ. Πεζόπουλος καὶ Μ. Τριανταφυλλίδης καὶ οἱ εἰδικοί διὰ τὰ μαθήματα, ἅτινα ἐδίδασκον, Σπ. Χασιώτης, γεωπόνος, Ἐμμ. Λαμπαδάριος, διευθυντὴς τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας, Ν. Καραχρήστου, πρῶτην διευθυντὴς διδασκαλείου, Σ. Γεδεών, ἐπιμελήτρια τοῦ Πανεπιστημιακοῦ ἐργαστηρίου πειραματικῆς παιδαγωγικῆς, Π. Κοκορός, ἐπιμελητὴς τοῦ Πανεπιστημιακοῦ ἐργαστηρίου ὀρυκτολογίας καὶ πετρογραφίας, Θ. Μαραγκουδάκης, καθηγητὴς τῆς χειροτεχνίας ἐν τῷ Μαρασλείῳ διδασκαλείῳ, Δ. Μπραέσσας, ζωγράφος, Ι. Πίκ, διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ Θ. Θωμόπουλος, καθηγητὴς τῆς σχολῆς καλῶν τεχνῶν τοῦ Πολυτεχνείου.

Καίτοι ὑπάρχουν τινές, οἵτινες ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς μετεκπαιδεύσεως, διότι φρονοῦν, ὅτι διὰ ταύτης οἱ δημοδιδάσκαλοι ἀπομακρύνονται τῆς οἰκείας πρὸς τὸ ἔργον των ἀτμοσφαιρας καὶ διδάσκονται μαθήματα, μὴ ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ἀκόμη δὲ ὅτι τὸν χρόνον τῆς ἐν Ἀθήναις παραμονῆς των χρησιμοποιοῦσι περισσότερο διὰ τὴν μόρφωσίν των εἰς ἀντιπειθαρχικὰς καὶ ἀντικοινωνικὰς θεωρίας παρά διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν των μόρφωσιν, ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ μετεκπαίδευσίς συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοι-

1. Ν. Ἐξαρχοπούλου. Ἡ μετεκπαίδευσίς τῶν δημοδιδασκάλων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ἐν τῇ ἐπιτηροῦδι δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως Ν. Σουλῶν κλπ. 1932.

νωνικοῦ ἐπιπέδου τοῦ διδασκαλικοῦ κλάδου καὶ ὅτι εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἐπεκταθῆ καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης.

Ἡ γεωργικὴ μετεκπαίδευσις τῶν δημοδιδασκάλων ἐρρυθμίσθη διὰ τοῦ νόμου 3600 καὶ 4397 τοῦ 1929. Κατὰ τούτους, παρὰ τῆ ἐν Ἀθήναις ἀνωτέρα γεωπονικῇ σχολῇ, ταῖς γεωργικαῖς σχολαῖς καὶ παρὰ τοῖς μὴ εἰδικοῖς γεωργικοῖς σταθμοῖς συνιστᾶται ἀνά ἐν γεωργικὸν φροντιστήριον, εἰς τὸ ὁποῖον παρακολουθοῦν γεωργικὰ μαθήματα καὶ ἀσκῶνται πρακτικῶς δημοδιδάσκαλοι, ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐποπτικῶν συμβουλίων ὑποδεικνυόμενοι καὶ μὴ ὑπερβάντες τὸ 40ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας των, ἐπὶ ἐν ἡ δύο ἔτη. Μετὰ τὸ πέρασ τῆς φοιτήσεως ὑφίστανται ἐξέτασιν, ἂν δ' εὐδοκιμήσωσιν εἰς αὐτὴν λαμβάνουσι πτυχίον, ὅπερ παρέχει αὐτοῖς τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα πρὸς τοὺς μετεκπαιδευομένους ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, πρὸς δὲ καὶ τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκωσιν εἰς τὰ Κυριακὰ σχολεῖα, δηλ. σχολεῖα λειτουργοῦντα τὰς μὴ ἐργασίμους ἡμέρας καὶ σκοποῦντα τὴν παροχὴν στοιχειωδῶν γνώσεων εἰς τοὺς ἀγρότας. Διὰ τὴν γεωργικὴν μετεκπαίδευσιν τῶν δημοδιδασκάλων προβλέπονται ὑπὸ τοῦ νόμου 3600 καὶ εἰδικὰ μαθήματα, διδόμενα κατὰ τὰ συγκροτούμενα περιφερειακὰ συνέδρια ὑπὸ γεωπόνων. Μέχρι τοῦ 1931 εἶχον μετεκπαιδευθῆ εἰς γεωργικὰ φροντιστήρια ἐπὶ ἐν μὲν ἔτος 268 δημοδιδάσκαλοι καὶ 2 δημοδιδασκάλισσαι, ἐπὶ δύο δὲ ἔτη 55 δημοδιδάσκαλοι¹.

Μετεκπαίδευσις.—Πλὴν τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ μετεκπαιδεύσεως, ὁ νόμος 2145 καὶ τὸ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐκδοθὲν διάταγμα τῆς 30 Σεπτεμβρίου 1930 προβλέπουσι καὶ περὶ τῆς ἐν Εὐρώπῃ μετεκπαιδεύσεως δημοδιδασκάλων διὰ τῆς χορηγήσεως διετῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀδειῶν εἰς 30 μὲν μετὰ τῶν ἀποδοχῶν τοῦ βαθμοῦ των, εἰς ἑτέρους δὲ 30 ἄνευ ἀποδοχῶν. Διὰ τὴν χορήγησιν τῆς μετ' ἀποδοχῶν ἀδείας ἀπαιτεῖται προηγουμένη ἐπιτυχία ἐν διαγωνισμῷ, εἰς τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ μετέχωσιν οἱ ἔχοντες τριετὴ τοῦλάχιστον ὑπηρεσίαν καὶ ἡλικίαν μὴ ὑπερβαίνουσαν τὰ 30 ἔτη. Μέχρι σήμερον ὁμως εἰς οὐδένα τῶν δημοδιδασκάλων ἔχει χορηγηθῆ ἐκπαιδευτικὴ ἀδεια δι' εὐρυτέρας ἐν Εὐρώπῃ σπουδᾶς.

1. Ἐπετηρὴς δημοτ. Ἐκπ. Ν. Σμυρνῆ κλπ. 1932. πίναξ 76.

Ὡς μετεκπαίδευσις δύναται νὰ θεωρηθῆ προσέτι καὶ ἡ διὰ τῶν νόμων 381 τοῦ 1914 καὶ 4374 τοῦ 1929 καθιερωθεῖσα φοίτησις εἰς τὰ μονοτάξια τμήματα τῶν διδασκαλείων τῶν ὑποδιδασκάλων καὶ κατηγοριῶν τινῶν δημοδιδασκάλων, μὴ κεκτημένων πτυχίον διδασκάλου, οἵτινες μετὰ τὴν εὐδόκιμον ἐξ αὐτῶν ἀποφοίτησίν των ἐξωμοιοῦντο πρὸς τοὺς πτυχιούχους τοῦ διδασκαλείου.

Διὰ τὴν τεχνικὴν τέλος μετεκπαίδευσιν τῶν δημοδιδασκάλων προσηρτήθη διὰ τοῦ Νομ. Διατάγματος τῆς 2 Ἰουλίου 1923 εἰς τὸ τεχνικὸν διδασκαλεῖον μονοτάξιον τμήμα, εἰς τὸ ὅποιον μετεξεπαιδύοντο 25 κατ' ἔτος δημοδιδάσκαλοι, διδασκόμενοι ὑπὸ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ διδασκαλείου θεωρητικῶς μὲν 1) γενικὴν παιδαγωγικὴν καὶ διδακτικὴν τῶν τεχνικῶν μαθημάτων, 2) εἰδικὴν μεθοδολογίαν τῶν τεχνικῶν μαθημάτων, 3) εἰδικὴν μεθοδολογίαν τῆς προοπτικῆς, 4) ἱστορίαν τῶν καλῶν τεχνῶν, 5) ῥυθμολογίαν, 6) πλαστικὴν ἀνατομίαν καὶ 7) γαλλικά, πρακτικῶς δὲ 1) ἐλευθέραν ἰχθυογραφίαν, 2) ζωγραφικὴν καὶ διακοσμητικὰς συνθέσεις, 3) γεωμετρικὸν σχέδιον, 4) πλαστικὴν, 5) χαρτοτεχνίαν, 6) ξυλοτεχνίαν, 7) μεταλλοτεχνίαν καὶ 8) καλλιγραφίαν. Δυστυχῶς τὸ διδασκαλεῖον τοῦτο μόνον ἐπὶ τριετίαν ἐλειτούργησε, καταργηθὲν τὸ 1926 διὰ λόγους οἰκονομίας!

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Α΄ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Ἐφορευτικαὶ Ἐπιτροπαί.—Διὰ τοῦ νόμου τῆς 3 Ἀπριλίου 1833 «περὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς ἀρμοδιότητος τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας» ἡ διοίκησις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ καθόλου τῆς παιδείας, εἶχεν ἀνατεθῆ καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὸν ὑπουργὸν τῆς Παιδείας, ὁ ὅποιος εἶχε τὸ ἀπόλυτον δικαίωμα τοῦ διορισμοῦ, τῆς ἀπολύσεως, τῆς μεταθέσεως, τῆς πειθαρχικῆς τιμωρίας κλπ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. Β'. ἐδ. 2 τοῦ νόμου τούτου, ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματεία (Ἵπουργεῖον) εἶχε «α) τὴν ἐπιτήρησιν καὶ διευθύνσιν τῶν ὅσον ἀφορῶσι τὰ σχολεῖα καὶ τὴν ἐκπαιδεύσιν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, τὴν φροντίδα περὶ συστάσεως καὶ ὀργανισμοῦ τῶν στοιχειωδῶν... παιδευτικῶν καταστημάτων... β) τὰς προτάσεις περὶ τοῦ προσωπικοῦ δι' ὅλας τὰς διδασκαλικὰς θέσεις... Εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως Γραμματέα ἐναπόκειται νὰ διατηρῆ τὴν πειθαρχίαν μεταξὺ τοῦ εἰς αὐτὸν ὑπαγομένου προσωπικοῦ καὶ νὰ παιδεύῃ κατὰ τοὺς περὶ πειθαρχίας νόμους». Τὴν ἐπιτοπτεῖαν ὁ ὑπουργὸς ἤσκει συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τῆς 6 Φεβρουαρίου 1834 διὰ τῶν κατὰ νομὸν ἢ ἐπαρχίαν δημοδιδασκάλων, τῶν ἐπιτοπίων ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, τῶν κατὰ νομὸν ἢ ἐπαρχίας ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, τῶν νομαρχῶν ἢ ἐπαρχῶν καὶ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων. Ὁ κατὰ ἐπαρχίαν ἢ νομὸν δημοδιδάσκαλος «ἐνεργῶν τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιτηρήσεως» (ἄρθρ. 21) ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐπιθεωρῆ καθ' ἑξαμηνίαν ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς περιφερείας του καὶ νὰ ὑποβάλλῃ περὶ αὐτῶν ἔκθεσιν εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ διδασκαλείου, ἐξετάζων πρὸ πάντων «τὴν ἱκανότητα καὶ ἀκρίβειαν τοῦ διδασκάλου καὶ τὰς προόδους τῶν μαθητῶν». Πειθαρχικὴν δικαιοδοσίαν οὐδεμίαν εἶχε. Περισσο-

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

τέραν έξουσίαν περιεβάλλετο ἡ ἐπιτόπιος ἐφορευτικὴ ἐπιτροπὴ, ἥτις ὑφίστατο εἰς ἕκαστον δῆμον καὶ ἀπετέλει εἶδος τι πρωτοβαθμίου διοικητικοῦ συμβουλίου, εἶχε δὲ καὶ δικαιοδοσίαν τινὰ ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ σχολείου τοῦ δήμου παρ' ᾧ ἦτο ἐγκατεστημένη. Αὕτη συνεκροτεῖτο ὑπὸ τοῦ δημάρχου, ὡς προέδρου, τοῦ ἐφημερίου τοῦ τόπου καὶ ἐκ 2—4 μελῶν τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου. Σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ὠρίζετο νὰ ἐφορεύη, ἐμψυχώνη καὶ διευθύνη τὸ ἐπιτόπιον σχολεῖον. Εἰδικῶς ἡ δικαιοδοσία αὐτῆς θὰ ἠδύνατο νὰ διακριθῆ εἰς δύο κατηγορίας, τὴν διοικητικὴν καὶ τὴν πειθαρχικὴν. Διοικητικὰ καθήκοντα εἶχεν ὅσα περίπου καὶ αἱ νῦν ὑφιστάμεναι παρ' ἑκάστῳ σχολεῖῳ σχολικαὶ ἐφορεῖαι, ἦτοι «1) νὰ προμηθεύη τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὸ σχολεῖον καὶ τοὺς διδασκάλους, 2) νὰ φροντίζη περὶ εὐρέσεως καὶ διατηρήσεως τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ σχολείου καὶ τῶν κατοικιῶν τῶν διδασκάλων, 3) νὰ ἐπαγρυπνῆ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας εἰς τὰ σχολεῖα, 4) νὰ ἀποφασίζη ποῖαι οἰκογένειαι εἶναι τόσον πτωχαί, ὥστε νὰ μὴ ὑποχρεοῦνται εἰς καταβολὴν διδάκτρων, 5) νὰ βεβαιώνηται ὅτι τῶντι γίνεται φροντίς καὶ περὶ τῆς ἀνεξόδου διδασκαλίας τῶν ὄλως πτωχῶν παιδίων, 6) νὰ σημειώη τὰ ὀνόματα τῶν γονέων, τῶν ὁποίων οἱ παῖδες δὲν φοιτῶσιν οὔτε εἰς τὴν ἰδιωτικὴν, οὔτε εἰς ἄλλην τινὰ δημοσίαν ἢ ἰδιωτικὴν σχολὴν, οὔτε παιδεύονται εἰς τὴν οἰκίαν των ἢ εἰς παιδαγωγεῖον. Τὸ σημείωμα τοῦτο θέλουν πέμπει εἰς τὸν παρὰ τῷ ἀρμοδίῳ ἀστυνομικῶ δικαστηρίῳ δημόσιον κατήγορον, 7) νὰ φροντίζη περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ σχολείου πειθαρχίας, νὰ ἐπαγρυπνῆ ἰδίως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χρεῶν τοῦ διδασκάλου, καὶ παρατηρήσασα εἰς αὐτὴν ἐλλείψεις, νὰ τὰς ἀναφέρη εἰς τὴν ἐπιθεωρητικὴν ἐπιτροπὴν τῶν κατ' ἐπαρχίας ἢ νομοὺς σχολείων, διαφυλαττομένου πάντοτε εἰς τὰς ἀρμοδίας ἐπιτοπίους πολιτικὰς ἀρχὰς ἢ τὴν ἀστυνομίαν τοῦ δικαιώματος νὰ ἐνεργήσῃσι τὰ καθήκοντά των, 8) νὰ διέπη τὴν ἀκίνητον περιουσίαν τῆς ἐπιτοπίου σχολῆς κατὰ τοὺς ἰδιαιτέρους ὄρους τοῦ περὶ δήμων νόμου καὶ 9) νὰ θεωρῆ τούλάχιστον ἄπαξ κατὰ μῆνα τὴν σχολὴν καὶ ν' ἀναφέρη πρὸς τὸν ἀνήκοντα ἑπαρχον περὶ τῶν ἐλλείψεων, ὅσας παρετήρησε, καὶ περὶ τῶν ἀναγκαίων μεταρρυθμίσεων». Ἡ πειθαρχικὴ

δικαιοδοσία τῆς ἐπιτοπίου ἐπιτροπῆς συνίστατο εἰς τὸ δικαίωμα «εἰς κατεπειγούσας περιστάσεις νὰ παύη τὸν διδάσκαλον δι' 8 ἡμέρας μέχρις ἕξ μηνῶν, ἀλλ' ἐπὶ ρητῇ ὑποχρεώσῃ νὰ ἀναφέρῃ εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν ἢ τὸν νομὸν ἐπιθεωρητικὴν ἐπιτροπὴν ἐντὸς 24 ὥρων περὶ τῆς παύσεως ταύτης καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῆς». Ἡ ἐπιθεωρητικὴ ἐπιτροπὴ εἶχε τὸ δικαίωμα ἐντὸς 24 ὥρων, ἀφ' ἧς ἐκοινοποιήθη αὐτῇ ἢ περὶ παύσεως τοῦ διδασκάλου ἀπόφασις τῆς ἐπιτοπίου ἐπιτροπῆς, νὰ ἐπικυρώνη ἢ ἀκυρώνη ἢ ἐπαυξάνῃ τὴν ποινὴν.

Ἐπιθεωρητικαὶ ἐπιτροπαί. — Ὑπὲρ τὰς ἐπιτοπίους Ἐπιτροπὰς ὑφίσταντο εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν ἢ νομὸν αἱ ἐπιθεωρητικαὶ ἐπιτροπαὶ ὡς δευτεροβάθμιον, οὕτως εἰπεῖν, συμβούλιον. Αὗται ἀπετελοῦντο εἰς μὲν τοὺς νομοὺς ἐκ τοῦ νομάρχου, ὡς προέδρου, τοῦ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ νομοῦ ἐπαρχιακοῦ δικαστηρίου καὶ τοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἐπικρατείας (εἰσαγγελέως), ἐνὸς τῶν ἐντὸς τοῦ νομοῦ ἱερωμένων τοῦ ἀνωτέρου ἢ κατωτέρου κλήρου, ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὀριζόμενον, ἐνὸς καθηγητοῦ Πανεπιστημίου ἢ γυμνασίου, ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ ὀριζόμενον. Εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας, ἐκ τοῦ ἐπάρχου, ὡς προέδρου, τοῦ Εἰρηνοδίκου, ἐνὸς ἱερωμένου, ὑπὸ τοῦ νομάρχου διοριζόμενον, ἐνὸς Ἑλληνοδιδασκάλου, διοριζόμενον ὡσαύτως παρὰ τοῦ νομάρχου καὶ 2-4 πολιτῶν, ὑπὸ τοῦ ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου ὀριζόμενων. Αἱ ἐπιθεωρητικαὶ ἐπιτροπαὶ εἶχον «τὸ δικαίωμα καὶ τὸ χρέος νὰ ἐπιτηρῶσιν ὅλας τὰς ἐπιτροπὰς τῶν ἐπιτοπίων σχολείων καὶ τὰ κατὰ τὸν νομὸν ἢ τὴν ἐπαρχίαν των δημοτικὰ σχολεῖα». Εἰδικῶς τὰ καθήκοντα αὐτῶν καθαρίζοντο ὡς ἑξῆς: «1) νὰ ἐπιθεωρῶσι τοῦλάχιστον ἅπασθ καθ' ἑξῆσιν δι' ἐνὸς ἀπεσταλμένου μέλους των ὅλα τὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ τὰς ἐπιτοπίους ἐπιτροπὰς, νὰ ἐξετάζουσι τὰ τῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου καὶ νὰ ἐπιφέρουσι τὴν ἀπαιτουμένην θεραπείαν, καὶ 2) νὰ ἐπιβάλλουσι ἐπανορθωτικὰς ποινὰς εἰς διδασκάλους, τοὺς ὁποίους ἤθελον κρίνει ἔχοντας κακὴν διαγωγὴν καὶ κακὰ ἤθη, ἢ μὴ ἐπιμελουμένους, ἢ τοὺς ὁποίους ἄλλοι διδασκαλοὶ νομῶν ἢ ἐπαρχιῶν ἤθελον κατηγορήσει ὡς τοιοῦτους». Αἱ ἀποφάσεις τῶν ἐπιθεωρητικῶν ἐπιτροπῶν περὶ πειθαρχικῶν ποινῶν δὲν ὑπέκειντο εἰς ἐνδίκον τι μέρος ἐκ μέρους

τοῦ ἐνδιαφερομένου, τὸ Ὑπουργεῖον ὁμῶς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἠδύνατο νὰ τροποποιῇ κατὰ βούλησιν ταύτας. Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐδικαιοῦτο προσέτι κατὰ πρότασιν τοῦ νομάρχου ἢ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων νὰ ἀπολύῃ τὰς ἐπιτοπίους καὶ ἐφορευτικὰς ἐπιτροπὰς. Ἡ θητεία τῶν μελῶν τῶν ἐπιτροπῶν, τῶν τε ἐπιτοπίων καὶ τῶν κατὰ νομοὺς ἢ ἐπαρχίας, ὠρίζετο μονοετής, δυναμένων νὰ ἐπανεκλεγῶσι τῶν αὐτῶν μελῶν καὶ δι' ἄλλο ἔτος, ἐθεωροῦντο δὲ ταῦτα ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι, ὑποχρεούμενοι νὰ δώσωσι τὸν ὄρκον τῆς ὑπερσίας πρὶν ἀναλάβωσι τὰ καθήκοντά των.

Πειθαρχικαὶ ποιναί, τὰς ὁποίας ἐδικαιοῦντο νὰ ἐπιβάλλουν αἱ ἐπιτροπαί, ἦσαν 1) ἐπίπληξις, 2) πρόστιμον ἀπὸ 1—20 δρ. καὶ 3) παῦσις τῶν χρεῶν διὰ 8 ἡμέρας ἕως ἕξ μῆνας, μετὰ ἧ ἄνευ ἀφαίρεσεως τοῦ μισθοῦ. Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ, ἐκτὸς αὐτῶν, καὶ τὴν ποινὴν τῆς ὀριστικῆς ἀπολύσεως ἐναντίον διδασκάλων, οἵτινες ἤθελον κριθῆ ἔχοντες κακὴν διαγωγὴν ἢ κακὰ ἤθη ἢ μὴ ἐπιμελεῖς, ἢ ἤθελον κατηγορηθῆ ὡς τοιοῦτοι παρ' ἄλλων διδασκάλων νομῶν ἢ ἐπαρχιῶν.

Ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων ἐνήργουν καὶ οἱ ἑπαρχοὶ καὶ οἱ νομάρχαι, ὑποχρεούμενοι οἱ μὲν ἑπαρχοὶ νὰ ἐπιθεωροῦν τὰ δημοτ. σχολεῖα τῆς περιφερείας των καθ' ἑξάμηνον, οἱ δὲ νομάρχαι κατ' ἔτος καὶ νὰ ὑποβάλλουν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἔκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν.

Ὁ Γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν σχολείων εἶχε τὴν γενικὴν ἐποπτεῖαν ἐφ' ὅλων τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἐπιθεωρῶν ταῦτα ἅπασι κατ' ἔτος, ἐνήργει ἀνακρίσεις ἐναντίον διδασκάλων καὶ ἤσκει πειθαρχικὴν ἐξουσίαν, δυνάμενος νὰ ἐπιβάλλῃ πειθαρχικὰς ποινὰς ἐπιπληξέως, προστίμου καὶ ἀπολύσεως μέχρις ἕξ μηνῶν.

Κρίσεις περὶ τοῦ συστήματος.—Τὸ σύστημα τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων, τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ 1834 εἰσαχθέν, ὡς ἀνωτέρω ἐκτίθεται, εἶναι πλέον ἢ πλούσιον καὶ καταντᾷ καταθλιπτικόν. Πέντε ἀλλεπάλληλοι ἀρχαὶ ἐδικαιοῦντο νὰ ἀσκοῦν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν διδασκάλων. Αἱ ἐπιτόπιοι, πρῶτον, ἐπιτροπαί, μετ' αὐτὰς αἱ κατὰ νομοὺς ἢ ἐπαρχίας, ἔπειτα ὁ ἑπαρχος, ὁ νομάρχης καὶ τέλος

ὁ γενικός ἐπιθεωρητής τῶν σχολείων. Ἀπέναντι ὅλων αὐτῶν ὁ δημοδιδάσκαλος ἔπρεπε νὰ εἶναι εὐάρεστος, διότι καὶ ὁ δήμαρχος καὶ ὁ ἐφημέριος καὶ οἱ πολῖται καὶ ὁ ἑπαρχος καὶ ὁ νομάρχης καὶ ὁ γενικός ἐπιθεωρητής καὶ τὸ Ὑπουργεῖον εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ τὸν τιμωροῦν, νὰ τὸν μεταθέτουν, νὰ τὸν ἀπολύουν, δεδομένου, ὅτι ἡ παρεχομένη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ νόμου προστασία ἦτο ὅλως σκιώδης, ἐφ' ὅσον οὔτε δικαίωμα ἀπολογίας τῷ ἐδίδετο, οὔτε ἐνδίκόν τι μέσον ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ. Τὸ χειρότερον δὲ εἶναι ὅτι ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ ἐπιτροπαὶ ἠτόνησαν, ἀπέμεινε δὲ μόνος συγκεντρῶν τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ὁ δήμαρχος, τοῦ ὁποίου ἔρμαιον κατέστη ὁ δημοδιδάσκαλος. Ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Π. Ἀργυρόπουλος διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2647 τῆς 20 Ἰουνίου 1855 ἐγκυκλίου του, ἐξαίρων τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων ὑπὸ τῶν κατὰ νόμον ἐπιτροπῶν, ἀνακοινοῖ μετὰ λύπης του πρὸς τοὺς νομάρχας «ὅτι ἡ ἐπιτήρησις αὕτη ἢ δὲν ἐνεργεῖται παντελῶς ἢ ἐνεργεῖται ἀτελεσφόρως καὶ διὰ τὸν τύπον μόνον». «... Ἐνέκυψα ἐγγύτερον εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῶν ἔργων μου»,—γράφει ὁ Ὑπουργὸς Χ. Χριστόπουλος εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 2388 (Μαΐος 1856) ἐγκυκλίον του—«καὶ ἐκ τῆς εἰς τοῦτο ἐπιστάσεως ἐπληροφόρηθην ἐπ' ἄλλοις ὅτι καὶ αἱ ἐν τῷ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμῳ τῆς 6 Φεβρουαρίου 1834 ὀριζόμεναι ἐπιθεωρητικαὶ ἐπιτροπαὶ ποῦ μὲν δὲν ὑφίστανται ὅλως, ποῦ δὲ εἰσὶν ἀτελεῖς καὶ ἐνιαχοῦ μόνον συμπληρωμέναι, τὸ δὲ χεῖριστον πάντων, ὅτι πολλὰ τῶν οὕτως ἢ ἄλλως ἔχουσῶν οὐδ' ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐπισκέπτονται τὰ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν αὐτῶν ὑποκείμενα σχολεῖα, οὐδὲ συνέρχονται ἵνα περὶ αὐτῶν σκεφθῶσι. Μένουσιν οὕτως ἀνεπιτήρητοι οἱ κατὰ δήμους δημοδιδάσκαλοι καὶ ἀνεξέλεγκτοι πολλὰ τῶν ἀναγκῶν τῶν σχολείων. Ἡ δὲ ἀνωτέρα ἀρχὴ ἕνεκα τῆς παραμελήσεως τῆς λίσαν σπουδαίας ταύτης διατάξεως τοῦ νόμου, τῆς περὶ ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν δηλονότι, διατελεῖ πολλάκις ἐν ἀγνοίᾳ πολλῶν πραγμάτων, ἅτινα ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ...». Ὁμοίως ἐγκυκλίους ἀπηύθυναν καὶ οἱ Ὑπουργοὶ Δ. Χατζίσκος τὴν 30-5-62 ὑπ' ἀριθ. 2103, Μ. Ροῦφος τὴν 6 Μαΐου 1886 ὑπ' ἀριθ. 3214 καὶ Α. Μαυρομιχάλης τὴν 26 Μαΐου 1868 ὑπ' ἀριθ. 3885. Δι' ἄλλης ἐγκυκλίου,

τῆς ὑπ' ἀριθ. 9381 ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου 1872, ὁ Ὑπουργὸς Δ. Σ. Μαυροκορδάτος ἔλεγεν εἰς τοὺς νομάρχους καὶ ἐπάρχους· «... Καὶ ἐν τοσοῦτῳ εἰς τοιαύτην περιέστη τὸ νομοθέτημα τοῦτο παραγνώρισιν, ὥστε σήμερον οὐδὲ μία σχεδὸν τῶν κατ' ὄνομα μόνον ὑπαρχουσῶν τοιούτων ἐπιτροπῶν ἔχει γνῶσιν τῶν καθηκόντων αὐτῆς, τὰ ὁποῖα μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας διέγραψεν ὁ νομοθέτης, καὶ ἐπομένως ποῦ μὲν διαφέρονται τὰ μέλη αὐτῶν πρὸς τὸν δικαιωματικῶς προεδρεύοντα αὐτῶν δήμαρχον καὶ πολλάκις ἀναφέρονται πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον κατ' αὐτοῦ· ἀλλαχοῦ δέ, τοῦναντίον, ὁ δήμαρχος θεωρεῖ τὰς ἐπιτροπὰς ξένας ὅλως πρὸς αὐτόν, καὶ οὔτε συγκαλεῖ αὐτὰς πρὸς συνδιάσκεψιν, κατὰ τὴν τάξιν, οὔτε καὶ γνῶσιν ἀπλῶς ἔχει τῆς μεταξὺ αὐτῶν τε καὶ αὐτοῦ διαρκοῦς συνεννοήσεως· ἔχομεν δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ ἔγγραφον ἐπίσημον δημάρχου διατάττοντος ἐφορευτικὴν ἐπιτροπὴν νὰ ἐξετάσῃ τὴν παραπεμπομένην πρὸς αὐτὴν ὑπόθεσιν καὶ ἀναφέρῃ πρὸς αὐτόν! Τόσον ἐξέπεσε τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ τὸ σοφὸν τοῦτο νομοθέτημα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἐδράζεται καὶ ἀπ' αὐτοῦ κυρίως ἐξήρηται ἡ πρόοδος τῶν δημοτικῶν σχολείων! Καὶ ὅτι μὲν τὰ μέλη τῶν διοριζομένων οὐχ ἦττον κατ' ἔτος τούτων ἐπιτροπῶν, ἄμοιρα γραμματῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσι συναίσθησιν τῆς εὐθύνης, ἣν ἐνόρκως ἀναδέχονται ἀπέναντι τῆς κοινωνίας, δὲν μοι φαίνεται παράδοξον· πῶς ὅμως οὔτε οἱ προεδρεύοντες αὐτῶν δήμαρχοι, οὔτε αἱ διοικητικαὶ ἀρχαί, ὅταν ὀρκίζωσιν αὐτὰς καὶ τὰς ἐγκαθιστῶσι, δὲν φροντίζουσι συγχρόνως καὶ νὰ ἐρμηνεύσωσιν αὐταῖς τὰ ἀφορῶντα τουλάχιστον αὐτὰς ἄρθρα τοῦ νόμου καὶ τὰς μεταξὺ αὐτῶν τε καὶ τοῦ δημάρχου σχέσεις, τοῦτο μοι φαίνεται ἀληθῶς ἀκατανόητον. Γνωρίζω δὲ σχεδὸν ἐκ τῶν προτέρων ὁποῖα ἔσται ἡ ἀπάντησις ὑμῶν, π.χ. ὅτι ἡ σύστασις ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς χωρίοις, εἶναι ἀδύνατος διὰ τὴν ἀμάθειαν τῶν ἐγκατοίκων, ὅτι, ἀναδεχόμενοι τὴν ὑποχρέωσιν, ὀλιγαροῦσιν ἔπειτα τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὅτι οἱ πλεῖστοι ἄγονται καὶ φέρονται ὑπὸ τῶν ἐκλεγόντων αὐτοῦς ἐπ' αὐτῷ ἴσως τῷ σκοπῷ δη-

μάρχων καὶ τὰ τοιαῦτα . . . ». Προσπάθειαν συγκρατήσεως τῶν ἐπιθεωρητικῶν ἐπιτροπῶν κατέβαλε καὶ ὁ Ὑπουργὸς Ι. Βαλασόπουλος, γράφων πρὸς τοὺς νομάρχας ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 4949 τῆς 3 Ἰουλίου 1874 ἐγκυκλίῳ του· « . . . Δυστυχῶς ὅμως καὶ τὸ νομοθέτημα τοῦτο κατωλιγορήθη καὶ αἱ ἐφορευτικαὶ ἐπιτροπαὶ ἢ δὲν ὑφίστανται ἐν τοῖς πλείστοις τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἢ δὲν ἀνανεοῦνται κατ' ἐνιαυτόν, ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ νόμος, ἢ κἂν ὑπάρχωσί που, ὑπάρχουσι μόνον κατ' ὄνομα, μηδέποτε σχεδὸν ἐπισκεπτόμεναι τὰ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν αὐτῶν σχολεῖα, ἐκ τούτου δὲ ἡ κατάστασις τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἡ ἀδράνεια τῶν πλείστων δημοδιδασκάλων καὶ ἡ ὀσημέραι ἐπιτεινομένη ἡ μιμάθεια, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται τις κατ' ἀξίαν νὰ ἐλεεινολογήσῃ . . . ». Ἄλλὰ χαρακτηριστικὴν εἰκόνα τοῦ καταντήματος τῶν ἐπιθεωρητικῶν ἐπιτροπῶν παρέχει ἡ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 3187 τῆς 2 Μαΐου 1877 ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργοῦ Θ. Κανακάρη· «Σωρεία»,—λέγει,—«ἀναφορῶν καὶ ἐκθέσεων ἐπιθεωρητικῶν ἐπιτροπῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων κατέκλυσεν ἀπὸ πινος χρόνου τὸ γραφεῖον τοῦ Ὑπουργείου κατὰ διαφόρων δημοδιδασκάλων, χωρὶς νὰ τηρῆται, εἰμὴ σπανιώτατα καὶ ἀτελῶς, ἡ περὶ τὴν συναρμογὴν καὶ ἀποστολὴν αὐτῶν ἀπαιτουμένη τάξις, ἐνῶ ὁ μὲν περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμος ἐν ὅλοις 22 αὐτοῦ ἔρθροις ἐκανόνισε μετὰ τῆς ἐνδεχομένης ἀκριβείας τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον ἡρμήνευσε σαφέστατα τὰς τοῦ νόμου διατάξεις. Ἄλλ' οὐχ ἦττον, ἐνῶ ὁ νόμος θεωρεῖ τὸν δήμαρχον δικαιοματικῶς ὡς πρόεδρον τῆς ἐπιτοπίου ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς· ἐνῶ πάσης ἐπιτροπῆς μέλος πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ ἐφημέριος τοῦ τόπου . . . τούτων μὲν οὐδὲν ἢ ἐν παρόδῳ μόνον ἐκτελεῖται· πρόθυμοι δὲ μόνον φαίνονται οἱ ἔφοροι νὰ ὑπογράψωσιν, ὅπως ἂν δύνανται, ἐκθεσιν κατὰ τοῦ διδασκάλου καὶ νὰ ζητήσωσιν τὴν παῦσιν ἢ μετὰθεσίν του· πολλάκις δὲ καὶ παύουσιν αὐτὸν αὐτοί, χωρὶς νὰ ὑπάρχη κατεπίγουσα περίστασις, καὶ χωρὶς ν' ἀναφέρωσιν εἰς τὴν κατ' ἐπαρχίαν ἐπιτροπήν, οὔτε νὰ τοῦ ζητήσωσιν, διὰ τὸν τύπον κἂν, ἀπολογίαν, ἀρκεῖ ν' ἀπαιτήσῃ τοῦτο παρ' αὐ-

τῶν ὁ δὴ μαρχος. Ἐννοεῖται, ἐπομένως, ὅτι τοιαύτην οἰκτρὰν κατάστασιν πραγμάτων δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀνεχθῆ εἰς τὸ ἐξῆς τὸ Ὑπουργεῖον . . . ».

Γνωμοδοτικὸν συμβούλιον τοῦ 1862.—Ἀπόπειραν εἰσαγωγῆς συμβουλίων εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, ἃν καὶ οὐχὶ μὲ διοικητικὴν δικαιοδοσίαν, ἀπετέλεσαν τὰ διατάγματα τῆς 13 Ἰουλίου 1851 καὶ 19 Σεπτεμβρίου 1862 «περὶ συστάσεως γνωμοδοτικοῦ συμβουλίου». Κατὰ τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν «θέλει συγκαλεῖσθαι παρὰ τῶ ἡμετέρῳ Ὑπουργεῖῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἀπασ τῆς ἐβδομάδος, καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ προσδιοριζομένην, γνωμοδοτικὸν συμβούλιον, συνιστάμενον ἀπὸ καθηγητὰς ἐκ τῶν τεσσάρων σχολῶν τῶν ἐν τῷ ἑπωνύμῳ ἡμῶν Πανεπιστημίῳ, οἵτινες ἐπὶ τοῦ παρόντος διορίζονται οἱ κ. Κ. Ἀσώπιος, Φίλιππος Ἰωάννου, Ἀλέξ. Ραγκαβῆς, Μισαήλ Ἀποστολίδης, Σ. Πήλλικας καὶ Γ. Μακκᾶς. Τὸ συμβούλιον τοῦτο θέλει ἀσχληθῆ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν κειμένων νόμων περὶ παιδείας, καὶ γνωμοδοτεῖ οὐ μόνον διὰ τὴν ἐπαιόρθωσιν καὶ θεραπείαν τῶν τυχόν ὑπαρχουσῶν ἐλλείψεων, ἀλλὰ καὶ περὶ πάντων ὅσα ἀφορῶσιν ἐν γένει τὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῆς παιδείας». Τὸ Συμβούλιον τοῦτο, καθ' ἃ προκύπτει ἐκ τῶν ἀνατιθεμένων αὐτῷ καθηκόντων, προεβλέπετο καθ' ὅλοκληρίαν ἐπιστημονικόν, ἄνευ οὐδεμιᾶς διοικητικῆς ἀρμοδιότητος. Τούναντίον τὸ ὑπὸ τοῦ διατάγματος τοῦ 1862 συγκροτηθὲν εἶχε καὶ διοικητικὰ τινα καθήκοντα. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ 3—5 μελῶν μονίμων, διοριζομένων ἐπὶ βαθμῶν καθηγητοῦ γυμνασίου διὰ Ν.Δ., ἠδρευε δὲ παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ τῆς Παιδείας. Ἔργα τῶν μελῶν αὐτοῦ ᾠρίζοντο: 1) νὰ ἐποπτεύωσι περιερχόμενοι τὸ Κράτος τὰ ἐν αὐτῷ πάσης τάξεως ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, δημόσια τε καὶ ἰδιωτικά, κατὰ τὴν περὶ τούτου ἐκάστοτε διαταγὴν τοῦ Ὑπουργοῦ, 2) νὰ γνωμοδοτῶσι περὶ τῶν πρὸς διδασκαλίαν ἐκάστου μαθήματος εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια εἰσακτέων βιβλίων, 3) νὰ γνωμοδοτῶσιν ἐπὶ τῶν αὐτοῖς παραπεμπομένων ὑποθέσεων καὶ νὰ ἐκτελῶσι πᾶσαν σχετικὴν ἐργασίαν, ἣν τινα ὁ Ὑπουργὸς θέλει ἀναθέτει αὐτοῖς». Προκειμένου περὶ κρίσεως διδακτικῶν βιβλίων, ὁ Ὑπουργὸς εἶχε

τὸ δικαίωμα νὰ συγκαληῖ εἰς σύμπραξιν μετ' αὐτοῦ «καὶ ἄλλα ἔκτακτα μέλη ἐκ τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ διαμενόντων λογίων». Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν οὔτε τὸ ἐν οὔτε τὸ ἄλλο ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαταγμάτων.

Νομοσχέδια τοῦ 1877.—Ἀφ' ἐνὸς ἡ ἔλλειψις ἐποπτείας ἐπὶ τῶν δημοδιδασκάλων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτικῆς ἔφερε κατὰπτωσιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, πρὸ τῆς ὁποίας οὔτε ἡ πολιτεία οὔτε ἡ κοινωνία οὔτε ὁ διδασκ. κλάδος ἦτο δυνατόν νὰ μένωσιν ἀσυγκίνητοι. Ἄν ὅμως ἐξαιρέσωμεν τὸν νόμον VH' τῆς 27 Μαΐου 1871, δι' οὗ ἀπηγορεύθησαν αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ σχολ. ἔτους μεταθέσεις δημοδιδασκάλων, ἐκτὸς τῶν περιπτώσεων τῆς νόσου, τῆς ἐκθέσεως τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν καὶ τῆς ἀμοιβαίας μεταθέσεως, οὐδὲν ἄλλο συγκεκριμένον μέτρον ἐλαμβάνετο ὑπὲρ αὐτῆς. Τὸ Ἐπιτοπιεῖον, ὅπως εἶδομεν, ἤρκείτο εἰς τὴν ἀποστολὴν ἐγκυκλίων αἱ ὁποῖαι φιλολογικὴν μόνον ἀξίαν εἶχον, διότι οὐδέποτε ἐφηρμόζοντο, οὔτε δ' ἂν ἐφηρμόζοντο θὰ ἐπέφερον οὐσιώδη τινα βελτίωσιν. Σοβαρὰν ὤθησιν πρὸς μελέτην τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων ἔδωκεν ὁ σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλλην. γραμμάτων, ἰδρυθεὶς τὸ 1868 καὶ ὁ Ἑλληνικὸς διδασκαλικὸς σύλλογος, ἰδρυθεὶς τὸ 1873, οἵτινες διὰ δημοσιῶν συζητήσεων τῶν μελῶν καὶ τῶν δημοσιογραφικῶν τῶν ὀργάνων ἤρχισαν νὰ συζητοῦν τὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων προεἶχεν ἡ μέριμνα πρὸς ἀνύψωσιν τῆς κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως. Ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἦσαν τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια, τὰ καταρτισθέντα τὸ 1877 ὑπὸ τοῦ Ἐπιτοπιεῖου Μίληση τῆς συνεργασίας παιδαγωγικῶν προσώπων καὶ τὰ κατατεθέντα εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1878 ὑπὸ τοῦ Ἐπιτοπιεῖου Α. Αὐγερινοῦ. Διὰ τῶν νομοσχεδίων τοῦ Μίληση διετηρεῖτο ὡς βάσις τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ 1834 καθιερωθὲν διοικητικὸν σύστημα μέτᾳ ἐκ τῆς πείρας ὑποδειχθείσας βελτιώσεις. Οὕτω προεβλέπετο ὡς πρωτοβάθμιος ἐπιτροπὴ ἡ ἐπιτόπιος ἐφορεία καὶ ὡς δευτεροβάθμια ἡ κατὰ νομόν, ἰδρύετο δὲ παρὰ τῷ Ἐπιτοπιεῖῳ καὶ κεντρικὸν ἐποπτικὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐκ πέντε μονίμων μελῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνετίθεντο γνωμοδοτικὰ μόνον καθήκοντα.

Τὴν 23 Νβρίου 1878 ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Αὐγερινὸς ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον «περὶ ἐπιθεωρήσεως τῶν ἐν τῷ Βασιλείῳ δημοτικῶν σχολείων», τὸ ὁποῖον ἐψηφίσθη καὶ εἰς β' ἀνάγνωσιν, δὲν κατωρθώθη ὁμως νὰ ψηφισθῆ καὶ εἰς τὸ σύνολον λόγῳ πτώσεως τῆς Κυβερνήσεως. Δι' αὐτοῦ ἡ ἐπιθεώρησις τῶν δημοτικῶν σχολείων προεβλέπετο διττῇ, ἐπιτόπιος καὶ γενική. Καὶ ἡ μὲν ἐπιτόπιος ἐνηργεῖτο διὰ τῶν κατὰ δήμους ἐπαρχιακῶν ἐπιτροπῶν, ἡ δὲ γενική διὰ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτ. σχολείων καὶ τῶν ἐκτάκτων εἰδικῶν ἐπιθεωρητῶν. Ἡ κατὰ δήμους ἐπιτροπεῖα ἀπετελεῖτο εἰς μὲν τὰς πρωτευούσας τῶν νομῶν καὶ ἐπαρχιῶν ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, τοῦ γυμνασιάρχου ἢ σχολάρχου, τοῦ Εἰρηνοδίκου, ἑνὸς τῶν εὐπαιδευτοτέρων κληρικῶν καὶ ἑνὸς τῶν εὐύποληπτοτέρων πολιτῶν, ἱατροῦ ἢ δικηγόρου, εἰς δὲ τὰς πρωτευούσας τῶν δήμων ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ δημοτ. συμβουλίου, τοῦ Εἰρηνοδίκου ἢ συμβολαιογράφου καὶ ἑνὸς ἱατροῦ. Καθήκοντα ταύτης ὠρίζοντο, νὰ ἐπιθεωρῆ τὰ σχολεῖα καὶ νὰ γνωμοδοτῆ περὶ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ διδασκάλου, περὶ τῆς προόδου τῶν μαθητῶν καὶ τῆς ὑπάρξεως ἐν τοῖς σχολείοις τῶν ἀπαιτουμένων ὀργάνων διδασκαλίας καὶ τῶν ἀναγκαίων ὑλικῶν, ὑποβάλλη περὶ τούτων σχετικὰς ἐκθέσεις εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, πρὸς δὲ τῇ ἐχορηγεῖτο ἀρμοδιότητι νὰ προτείνῃ δι' ἠτιολογημένης ἀποφάσεώς της τὴν μετάθεσιν διδασκάλων. Οἱ ἕκτακτοι ἐπιθεωρηταί, ἔχοντες τὰ αὐτὰ δικαιώματα μὲ τὸν γενικὸν ἐπιθεωρητὴν, τὴν 1 Ἰουλίου ἐκάστου ἔτους ἐξεπέμποντο ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν δημοτ. σχολείων. Ἐπιθεωρηταὶ ἠδύναντο νὰ διορισθῶσι γυμνασιάρχαι καὶ καθηγηταὶ διδασκαλείου ἢ γυμνασίου, ὄντες διδάκτορες τῆς φιλολογίας καὶ ἔχοντες ἐμπειρίαν περὶ τὰ παιδαγωγικὰ ἢ οἱ ἐμπειρότεροι ἐκ τῶν νομαρχιακῶν διδασκάλων, τῶν φερόντων πτυχίον διδασκαλείου. Ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς εἶχε τὴν ἀνατεθεισάν αὐτῷ διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1834 δικαιοδοσίαν, ὑποχρεούμενος ἅπαξ τοῦ ἔτους «νὰ ἐξέλθῃ εἰς ἐπιθεώρησιν ὅ,τι πλειόνων δημοτικῶν σχολείων». Διὰ τοῦ ἰδίου νομοσχεδίου ὠρίζετο ὅτι αἱ μεταθέσεις τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτ. ἐκπαιδεύσεως μόνον κατὰ μῆνα

Σεπτέμβριον ἠδύναντο νὰ ἐνεργοῦνται, ἀπαγορευομένης μετὰ τὴν 1 Ὀκτωβρίου οἰασδῆποτε μεταθέσεως, εἰμὴ μόνον 1) ἡτιολογημένη προτάσει τῆς ἐπιτοπίου ἐπιτροπῆς καὶ μετὰ γνωμοδότησιν τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ, 2) ἀμοιβαίως ἀλλὰ μετ' ἔγκρισιν τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ, βεβαιοῦντος ὅτι δὲν ἐπέρχεται βλάβη εἰς τὰ σχολεῖα καὶ 3) εἰς κενὴν θέσιν τῇ αἰτήσῃ τοῦ ἐνδιαφερομένου καὶ τῇ ἔγκρίσει τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο, ἂν δὲν ἦτο τέλειον, θὰ ἐπέφερον ὅμως σημαντικὴν βελτίωσιν καὶ θὰ ἐξησφάλιζε προστασίαν τινὰ ὑπὲρ τῶν δημοδιδασκάλων, ἀλλ' ὅπως εἶπομεν, δὲν ἐψηφίσθη.

Νομοσχέδιον Π. Μανέτα.—Τὸν Μάϊον τοῦ 1887 ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Π. Μανέτας κατήρτισε νομοσχέδιον «περὶ συμβουλίου τῆς Ἐκπαιδεύσεως», τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ὑπεβλήθη εἰς τὴν Βουλὴν καὶ οὕτω δὲν εἶναι γνωστὸν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ὡς προκύπτει ὅμως ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ὑπουργοῦ καταρτισθέντος καὶ ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Βουλῆς νομοσχεδίου «περὶ πειθαρχικῶν ποινῶν, παύσεως καὶ μεταθέσεως τῶν δημοδιδασκάλων», τὸ συμβούλιον τοῦτο προεβλέπετο νὰ ἐκφέρῃ γνώμην μόνον ἐπὶ τῶν πειθαρχικῶν περιπτώσεων. Ἡ μετάθεσις καὶ ἡ ἀπόλυσις παρέμενον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ὑπουργοῦ. Τὸ εἰρημένον νομοσχέδιον «πειθαρχικῶν ποινῶν», δημοσιευθὲν ὑπὸ στοιχ. νόμου ΑΦΝΗ' τὸ 1887, ἐρρῦθμιζε τὰς πειθαρχικὰς ποινὰς, τὴν ἀπόλυσιν καὶ τὰς μεταθέσεις τῶν δημοδιδασκάλων. Πειθαρχικαὶ ποιναὶ ὠρίζοντο· 1) ἐπίπληξις, 2) πρόστιμον μέχρι 20 δραχμῶν, 3) πρόστιμον μέχρι τοῦ ἡμίσεος τοῦ μισθοῦ καὶ 4) προσωρινὴ ἀπόλυσις ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν μέχρι 3 μηνῶν. Πᾶσαι αἱ ποιναὶ ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ προτάσει τοῦ ὑπὸ τοῦ μὴ ὑποβληθέντος νομοσχεδίου προβλεπομένου συμβουλίου τῆς ἐκπαιδεύσεως ἢ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων ἢ τῶν ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν, τῶν ὁποίων, φαίνεται, τὸν διορισμὸν προέβλεπε τὸ νομοσχέδιον τοῦτο, ἢ δ' ἐπίπληξις καὶ τὸ πρόστιμον μέχρι 20 δρ. ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλληται καὶ ὑπὸ τοῦ γεν. ἐπιθεωρητοῦ ἢ τῶν ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν μετ' ἔγκρισιν τοῦ Ὑπουργοῦ. Πρὸ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς ἐκαλεῖτο εἰς ἀπολογίαὶν ὁ διδάσκαλος. Διὰ τοῦ νόμου αὐ-

τοῦ εἰσῆχθησαν δύο οὐσιώδεις μεταρρυθμίσεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πειθαρχικὰς ποινὰς τῶν δημοδιδασκάλων. Διευθεῖτο μὲν εἰς τὸν Ἔπουργον τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκρίνη τὰς ἀποφασιζομένους ὑπὸ τῶν ἐπιθεωρητῶν ἢ τοῦ Συμβουλίου τῆς ἐκπαιδεύσεως ποινὰς, ἀφηρεῖτο ὅμως ἐξ αὐτοῦ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιβολῆς ἀπ' εὐθείας τοιούτων. Ἐξ ἄλλου ἐχορηγεῖτο διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸν δημοδιδάσκαλον τὸ δικαίωμα τῆς ἀπολογίας. Καὶ μονιμότης δέ τις ἐξησφαλίζετο ὑπὲρ αὐτῶν, διότι καθωρίζοντο αἱ περιπτώσεις τῆς μεταθέσεως καὶ ἀπολύσεως καὶ διεγράφετο ἡ διαδικασία τούτων. Οὕτως ἀπελύοντο οἱ δημοδιδάσκαλοι τῆς ὑπηρεσίας, 1) ἂν ἐστερήθησαν τῶν ἀστικῶν των δικαιωμάτων ἢ παρεπέμφθησαν ἐπὶ κακουργήματι κτλ., 2) ἂν ἐτιμωρήθησαν πειθαρχικῶς τρίς διὰ τοῦ ἀνωτάτου ὅρου τοῦ προστίμου ἢ προσωρινῆς παύσεως ἢ δις διὰ παραπτώματα πραχθέντα ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ προέτεινε τὴν ἀπόλυσιν αὐτῶν ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητής, 3) ἂν ἀπέσχον αὐτοβούλως ἐπὶ μῆνα τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων των, 4) ἂν κατέστησαν ἕνεκα νόσου ἀνίκανοι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων των πλέον τῶν τριῶν μηνῶν κατ' ἔνορκον ἐνώπιον Εἰρηνοδίκου βεβαιώσιν δύο ἰατρῶν, 5) ἂν κατεδείχθησαν ἀνίκανοι ἢ ἀμελεῖς πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων των ἢ ἀπέδειξαν ὅπωςδήποτε κατὰ ἠτιολογημένην ἔκθεσιν τοῦ γεν. ἐπιθεωρητοῦ ἀναξιοπρεπῆ καὶ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν θέσιν των διαγωγῆν, καὶ 6) ἂν διεγράφη ἐκ τοῦ δημοτικοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ πρὸς πληρωμὴν τοῦ μισθοῦ πίστως. Ἡ τελευταία αὕτη περίπτωσις ἀνήρει κάθε προστασίαν τῶν δημοδιδασκάλων καὶ ἄφινεν αὐτοὺς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν δημάρχων, οἵτινες ἠδύναντο οὕτως νὰ ἀπολύωσι τὸν μὴ ὑποχείριόν των διδάσκαλον διὰ τῆς μεθόδου τῆς διαγραφῆς τῆς πιστώσεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς μεταθέσεις, αὗται ἐπετρέποντο 1) τῇ αἰτήσῃ τῶν ἐνδιαφερομένων, 2) ἂν ἤθελον ὑποβιβασθῆ κατὰ βαθμὸν καὶ ἐπομένως δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπηρετοῦν εἰς σχολεῖα ἀνώτερα τοῦ βαθμοῦ των, 3) δι' ἐκτάκτους λόγους, βεβαιουμένους δι' ἐκθέσεως τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐπιτοπίου ἐφορείας, 4) ἂν ἤθελε ζητήσῃ τὴν θέσιν του ὑπότροφος τοῦ δήμου, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὁποίου ὑπηρετεῖ. Ἄν αἱ περιπτώσεις αὗται τῶν με-

ταθέσεων ἴσχυον καὶ διὰ τὰς θερινὰς μεταβολάς, ὅπως πράγματι ἠθέλησεν ὁ νομοθέτης, θὰ ἐτίθετο φραγμός τις κατὰ τῶν ἀκολασιῶν τῶν μεταθέσεων, ἀλλ' ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶπομεν, κατόπιν ὑποβολιμαίας γνωματεύσεως τοῦ νομικοῦ συμβουλίου, ἡρμηνεύθη ὅτι αἱ περιοριστικαὶ διατάξεις τοῦ νόμου ΑΦΝΗ' ἔχουν ἐφαρμογὴν μόνον διὰ τὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ σχολ. ἔτους μεταθέσεις οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τὰς θερινὰς μεταβολάς, τὰς ὁποίας ἦτο ἐλεύθερος ὁ Ὑπουργὸς νὰ ἐνεργῇ κατὰ βούλησιν.

Νομοσχέδιον τοῦ 1889.—Τὸν Δ)βριον τοῦ 1889 κατετέθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Θεοτόκη εἰς τὴν Βουλὴν σειρά ἐκπ. νομοσχεδίων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὸ περὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, οὔτινος τὰ Κεφ. Δ' καὶ Ε' (ἄρθρ. 52—87) ἀφεώρων τὴν διοίκησιν τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως. Δι' αὐτοῦ προεβλέπετο ἡ ἴδρυσις παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ τῆς Παιδείας τριμελοῦς «ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου», ἀπαρτιζομένου ἐκ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτ. σχολείων, ὡς προέδρου, καὶ δύο τακτικῶν μελῶν καὶ διατελοῦντος ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας, «τῇ ἐγκρίσει τοῦ ὁποίου διαπεραίνονται πᾶσαι αἱ προτάσεις αὐτοῦ». Πλὴν τῶν ἐποπτικῶν καὶ τῶν κοινῶν διοικητικῶν ἔργων τοῦ συμβουλίου, τοῦτο εἶχε κυρίως καθήκοντα νὰ προτείνῃ τὸν διορισμὸν καὶ τὴν ἀπόλυσιν τῶν ἐπιθεωρητῶν, νὰ ἐπιβάλλῃ πειθαρχικὰς ποινὰς «κατ' ἐντολὴν τοῦ ὑπουργοῦ», νὰ ἐγκρίνῃ τὰ διδακτικὰ βιβλία καὶ νὰ ἐνεργῇ τὰς προαγωγικὰς ἐξετάσεις τῶν δημοδιδασκάλων. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, διετηροῦντο παρ' ἐκάστῳ δημ. σχολεῖῳ ἢ γραμματεῖῳ αἱ ἐφορευτικαὶ ἐπιτροπαί, συνιστάμεναι ἐκ πέντε μελῶν ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ δημοτ. συμβουλίου, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ ἔργα περιορίζοντο εἰς τὰ ἀκόλουθα· α) καταμανθάνουσιν ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως τὰ κατὰ τὸ σχολεῖον τοῦ τόπου αὐτῶν καὶ καταγγέλλουσι τοῖς ἐπιθεωρηταῖς, μονίμοις τε καὶ μεταβατικοῖς, τοῖς ἐδρεύουσιν ἐν τῷ νομῷ αὐτῶν, εἴ τι ἐπιλήψιμον παρατηρήσωσιν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν διαγωγὴν τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν, καὶ β) παρίστανται εἰς τὰς ἐνιαυσίους ἐξετάσεις καὶ διαβιβάζουσι τοῖς ἐπιθεωρηταῖς ἐκθέσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῶν διδασκηρίων καὶ τῶν διδακτικῶν ὀργάνων καὶ

περί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰς τὸ σχολεῖον φοιτῶντων μαθητῶν». Διὰ τὴν ἄμεσον παρακολούθησιν τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων τὸ νομοσχέδιον προέβλεπε τὸν διορισμὸν δύο εἰδῶν ἐπιθεωρητῶν, τῶν μονίμων καὶ τῶν μεταβατικῶν ἐκ τῶν πτυχιούχων τοῦ διδασκαλείου τῶν ἐχόντων 5ετῆ ὑπηρεσίαν διευθυντοῦ εἰς πλήρη σχολεῖα. Οἱ μόνιμοι διωρίζοντο ἀνὰ εἰς εἰς ἕκαστον νομὸν καὶ εἰς δύο συγχρόνως, ἂν ἦσαν ὀλιγάριθμοι, διεξήγον δὲ τὴν τρέχουσαν ὑπηρεσίαν τῆς διοικήσεως, ἥτοι ἐξέδιδον τὰ ἐντάλματα τῆς πληρωμῆς τῶν μισθῶν, ἐπεμελοῦντο τῆς ἐγκαίρου πληρωμῆς τῶν μισθῶν, ἐχορήγουν ἀναρρωτικὰς ἀδείας, ἐλάμβανον μέτρα πρὸς πρόχειρον θεραπείαν ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν τῶν διδακτηρίων καὶ τῶν ὀργάνων, ἐκράτουν βιβλίον περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς διδασκάλους προστίμων καὶ ἐπέβλεπον τὴν διαγωγὴν τῶν διδασκόντων καὶ τὴν ἀνελλιπή ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν. Ἀντιθέτως, τῶν μεταβατικῶν ἐπιθεωρητῶν, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι οὔτε ὀλιγώτεροι τῶν 10, οὔτε περισσότεροι τῶν 20 καθ' ὄλον τὸ Κράτος, τὰ καθήκοντα ὠρίζοντο ἀνώτερα, ἥτοι «ἐπέβλεπον τὰς ἐργασίας τῶν μονίμων ἐπιθεωρητῶν, ἐπεθεώρουν ἐπὶ τόπου τὰ παντοειδῆ σχολεῖα, ὠδήγουν τοὺς διδάσκοντας εἰς τὸν ὀρθὸν διαχειρισμὸν τοῦ ἔργου αὐτῶν, ἐπεμελοῦντο τῆς ἀπαρεγκλίτου τηρήσεως τῶν προγραμμάτων καὶ τῶν περὶ διδακτικῶν βιβλίων διατεταγμένων, ἐπεσκόπουν τὴν διαγωγὴν τῶν διδασκόντων καὶ ἐπέβαλλον αὐτοῖς τῆ ἐγκρίσει τοῦ ἐκπ. συμβουλίου τὰς ἐκάστοτε ἐπενεκτέας κατὰ τὰ σχολεῖα μεταβολὰς καὶ βελτιώσεις καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἰδρύσεως ἡμιημερησίων σχολείων καὶ γραμματείων, ἐκανόνιζον τὰς κατὰ τόπους ἀναγκαίας διακοπὰς τῶν μαθημάτων καὶ καθώριζον τὸν χρόνον τῶν ἐνιαυσίων ἐξετάσεων πάντοτε τῆ ἐγκρίσει τῆς προϊσταμένης αὐτῶν ἀρχῆς, προέτεινον τῶ ἐκπ. συμβουλίῳ τοὺς παντοίους προβιβασμοὺς τῶν δημοδιδασκάλων, μετέβαινον ἅμα καὶ ὅπου διετάσσοντο ὑπὸ τοῦ ἐκπ. συμβουλίου, ἐπώπτευον τὰ ἰδιοσυντήρητα δημοτικὰ σχολεῖα καὶ ἐπεμελοῦντο τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τῶν περὶ αὐτῶν νενομοθετημένων καὶ τέλος ἀνεκοῖνον εἰς τὸ ἐκπ. συμβούλιον πᾶν τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν σχολικὸν βίον».

Πειθαρχικαὶ ποιναὶ προεβλέποντο αἱ ἑξῆς: 1) πρόστιμον 40—80 δρχ., 2) ἀπόλυσις μέχρι τριῶν μηνῶν, 3) ἀπόλυσις μέχρι ἐνὸς ἔτους καὶ 4) ὀριστικὴ ἀπόλυσις. Ἐπεβάλλοντο δὲ ἡ μὲν πρώτη καὶ δευτέρα ὑπὸ τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου κατ' ἐντολήν τοῦ ὑπουργοῦ ἐνεργοῦντος κατόπιν ἠπιολογημένης ἐκθέσεως ἐνὸς ἐπιθεωρητοῦ, ἡ τρίτη καθ' ὅμοιον τρόπον, ἀλλὰ κατόπιν ὁμοφώνου προτάσεως δύο ἐπιθεωρητῶν καὶ ἡ τετάρτη ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῆ συστάσει τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου καὶ κατόπιν ὁμοφώνου προτάσεως δύο ἐπιθεωρητῶν. Πρόστιμον ἐπεβάλλετο εἰς τὰς ἑξῆς περιπτώσεις: «1) ὅταν ἄρχονται τῆς καθημερινῆς διδασκαλίας αὐτῶν καὶ ἀποπαύονται ταύτης παρὰ τὰς ὠρισμένας ὥρας, 2) ὅταν δὲν διδάσκωσι πάντα τὰ ἐν τοῖς προγράμμασι τῶν σχολείων αὐτῶν ὠρισμένα μαθήματα, 3) ὅταν ἐπιτρέπωσιν εἰς τὰ σχολεῖα αὐτῶν τὴν χρῆσιν βιβλίων μὴ διατεταγμένων ἢ κλειψιτύπων, 4) ὅταν δὲν διδάσκωσι πάσας τὰς ὥρας τὰς ὑπὸ τοῦ προγράμματος τοῦ σχολείου αὐτῶν ὠρισμένας, 5) ὅταν δὲν κήδωνται τῶν ὀργάνων τῶν διδακτικῶν, οὐδὲ τῶν διδακτηρίων καὶ 6) ὅταν καταγράψωσιν ἐν τοῖς μαθητικοῖς καταλόγοις ἢ ἐπιτρέπωσιν τὴν εἰς τὰ σχολεῖα φοίτησιν παιδῶν μῆπω ἀφιχθέντων εἰς τὴν νόμιμον ἡλικίαν». Ἀπόλυσις μέχρι τριῶν μηνῶν ἐπεβάλλετο: «1) ὅταν ἐρίζωσι πρὸς ἄλλους, 2) ὅταν δὲν ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν, δι' ὃ μισθοδοτοῦνται ὑπὸ τῆς Πολιτείας, ἀλλ' ἀναδέχωνται καὶ ἄλλας ἐργασίας, οἷον παραδόσεις μαθημάτων ἰδιαιτέρως κττ., 3) ὅταν ἄρχονται καὶ ἀποπαύονται καὶ διακόπτωσι τὰ μαθήματα καὶ ἄγωσιν ἑορτὰς παρὰ τὰ διατεταγμένα, 4) ὅταν ὑποβάλλωσι τοὺς μαθητὰς εἰς ἐξετάσεις παρὰ τὸν προσήκοντα χρόνον καὶ 5) ὅταν εἰσπράττωσι παρὰ τῶν μαθητῶν διδάκτρα καὶ καρπεῦνται παρ' αὐτῶν κέρδη ἀθέμιτα». Ἀπόλυσις μέχρις ἐνὸς ἔτους ἐπεβάλλετο: «1) ὅταν τρις ἐντὸς πενταετίας τιμωρηθῶσι πρότερον μὲ πρόστιμον ἢ τρίμηνον παῦσιν, 2) ὅταν ἀνευλαβῶς φέρωνται πρὸς τὸς ἄρχους τοῦ τόπου καὶ πρὸς τοὺς προϊσταμένους αὐτῶν διευθυντὰς καὶ ἐπιθεωρητὰς καὶ ὅταν ἀπειθήσωσι πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῶν κελεύόμενα, 3) ὅταν ἡ δίαιτα καὶ διαγωγή αὐτῶν εἶναι ἀσεμνος, 4) ὅταν ἀναμιγνύωνται εἰς τὰς ἐπιτοπίους φατριαστικὰς διαμάχας». Καὶ τέλος ὀριστικὴ ἀπόλυσις

ἐπεβάλλετο· «1) ὅταν γένωνται ἀνίκανοι εἰς τὴν ἐπιτέλεισιν τοῦ ἔργου αὐτῶν εἴτε ἔνεκα σωματικῆς τινος βλάβης, εἴτε ἔνεκα τῆς σαθρωθείσης αὐτῶν ὑγείας, εἴτε ἔνεκεν ἀβελτηρίας καὶ νοθρότητος καὶ ἀκολασίας περὶ τὸν βίον καὶ 2) ὅταν ὁ βίος αὐτῶν εἶναι σκανδαλώδης καὶ κακοήθης».

Διὰ τοῦ καθιερουμένου ὑπὸ τοῦ ἄνω νομοσχεδίου συστήματος διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐγένετο ἓν σοβαρὸν βῆμα χειραγωγήσεως τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῶν ὀνύχων τῆς πολιτικῆς καὶ ἐξησφαλίζετο ἐπαρκῆς ἐποπτεία καὶ καθοδήγησις τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Ἐνεῖχεν ὁμως καὶ οὐσιώδη μειονεκτήματα, τῶν ὁποίων τὴν ἐκμετάλλευσιν διετήρει ὑπὲρ ἑαυτῆς ἡ πολιτικὴ συναλλαγή. Οὕτω τὸ δικαίωμα τῶν μεταθέσεων, τῶν ὁποίων τοιαύτη ἐδυνηρὰ διὰ τὸν κλάδον ἐγένετο κατ' ἔτος χρήσις, ἀφίνετο εἰς τὸν Ἵπουργόν, ἡ ἐπιβολὴ πειθαρχικῶν ποινῶν ἐπίσης ἐξηρτᾶτο παρ' αὐτοῦ, ἡ δὲ ποινὴ ἐπεβάλλετο ἄνευ ἀπολογίας τοῦ κατηγορουμένου.

Νόμος ΒΠΕ'.—Τὸν Αὐγούστον τοῦ 1872 ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ἵπουργοῦ τῆς Παιδείας Στ. Σκουλούδη ὁ νόμος ΒΠΕ', ὅστις ἐν ἄρθρῳ 16 προέβλεπε τὴν σύστασιν συμβουλίου τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀποτελουμένου ἐκ τοῦ γεν. γραμματέως τοῦ Ἵπουργείου τῆς Παιδείας, ἢ, τούτου μὴ ὑπάρχοντος, ἐκ τοῦ τμηματάρχου τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἐκ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ ἐξ ἑνὸς τῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου διὰ Β. διατάγματος διοριζομένου. Καθήκοντα τοῦ συμβουλίου ὠρίζοντο νὰ γνωμοδοτῇ περὶ τῆς παύσεως, τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς μεταθέσεως τῶν δημοδιδασκάλων, οἵτινες τῇ γνωμοδοτήσει αὐτοῦ «κατετοπίζοντο κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκάστου σχολικοῦ ἔτους κατὰ τὰς ποικίλας τῆς ὑπηρεσίας ἀνάγκας». Τὸ πρῶτον συμβούλιον ἀπετέλεσαν οἱ Μ. Λάππας, γεν. γραμματεὺς, Χ. Παπαμάρκου, γεν. ἐπιθεωρητῆς καὶ τμηματάρχης τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως καὶ Ἰω. Πανταζίδης, καθηγητῆς τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ἄλλ' ἦτο πεπρωμένον τὸ πρῶτον αὐτὸ συμβούλιον, τὸ ὁποῖον τόσας ἐλπίδας ἐδημιούργησεν εἰς τὸν δημοδιδασκαλικὸν κόσμον, νὰ δώσῃ τὰ πλέον δυσσιώνα δείγματα. Εἴκοσιν ἐξ ὄλας σελίδας τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως κατέλαβον

αί δημοσιευθεῖσαι κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα μεταβολαὶ τῶν δημοδιδασκάλων παύσεις καὶ μεταθέσεις. Ὁ αὐτὸς δημοδιδάσκαλος μετετίθετο εἰς διάφορα μέρη, ἄλλος μετετίθετο, συγχρόνως ὅμως ἐπαύετο, ἄλλος ἐπαύετο δις καὶ τρίς. Οὕτως ὁ δημοδιδάσκαλος Γρανιτσείκων Π. Γεωργακῆς μετετίθετο εἰς Λαμνέτι καὶ συγχρόνως ἐν ἄλλῃ σελίδι ἐπαύετο. Ὁ Γ. Γαρδικιώτης ἐπαύετο εἰς δύο ἄλλεπαλλήλους σελίδας, ὁ Σταυράκης τρεῖς φορές ἐπαύετο κ.ο.κ. Τόσον μέγας ἦτο ὁ δημιουργηθεὶς σάλος, ὥστε ἡ σάτυρα συνετέθη κατὰ παραλλαγὴν τοῦ Ἀγ. Εὐαγγελίου, ἣτις περιεφέρετο ἀπὸ στόματος εἰς στόμα· «Ἐκ τοῦ Παπαμάρκου ἀγρίου φραγγελίου»—ἔλεγε—«τὸ ἀνάγνωσμα. Πρόσχωμεν! Παῦσις τοῖς πᾶσι! Τῷ καιρῷ τούτῳ, καθημένου τοῦ Παπαμάρκου ἐπὶ τῆς ἔδρας τοῦ Παπαμάρκου, προσήλθον αὐτῷ Μακεδόνες, διδάσκαλοι αὐτοῦ κατ' ἰδίαν, λέγοντες· Διδάσκαλε, εἰπέ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρυσίας καὶ τῆς συντελείας τῶν διδασκάλων; Καὶ ἀποκριθεὶς Παπαμάρκος εἶπεν αὐτοῖς· Μάνω καὶ Μακρῇ, ἀμὴν, ὁμὴν, λέγω ὑμῖν, ὅταν ἴδετε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐστῶς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, ὅταν ἐν πρώτῳ διδασκαλείῳ πελαργοὶ κροταλῶσιν, ὅταν βιβλία μωρὰ τοῖς παισὶ πρὸς ἀνάγνωσιν παρέχωνται, τότε ἤγγικε τὸ τέλος τῶν διδασκάλων...»

Νόμος ΒΤΜΘ'. Ἀπὸ τῶν κακῶν τῆς συναλλαγῆς ἀπήλλαξε τοὺς δημοδιδασκάλους κατὰ πλεῖστον μέρος ὁ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Δ. Πετρίδου εἰσαχθεὶς εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1896 τεθεὶς εἰς ἐφαρμογὴν νόμος ΒΤΜΘ' «περὶ στοιχειώδους ἢ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως». Ὁ νόμος οὗτος, ὁ ἐποῖος ἴσχυσεν ἐπὶ μίαν 20ετίαν περίπου, εἰσήγαγε τὸ ἀποκεντρωτικὸν σύστημα εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὡς ἀκολούθως: Εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκάστου νομοῦ συνιστάτο ἐποπτικὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὡς προέδρου, τοῦ γυμνασιάρχου, ἐνὸς ἐπιστήμονος, ἐνὸς κτηματίου ἢ ἐμπόρου καὶ τοῦ νομαρχιακοῦ ἐπιθεωρητοῦ. Τὰ ἔργα τοῦ ἐποπτικοῦ διεκρίνοντο εἰς προτάσεις, δυναμένες καὶ νὰ μὴ ἐκτελεσθῶσι παρὰ τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ εἰς ἀποφάσεις, ὑποχρεωτικὰς διὰ τὸν Ὑπουργόν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν τὸ συμ-

βούλιον προέτεινε· 1) τὴν πλήρωσιν ἰ τῶν χηρευουσῶν θέσεων ἐν δημοτ. σχολείοις ἢ γραμματοδιδασκαλείοις, 2) τὴν ἀνάγκην συστάσεως γραμματοδιδασκαλείων, 3) τὴν προσθήκην δημοδιδασκάλων ἢ τὸν διορισμὸν δημοδιδασκάλου ἐν γραμματοδιδασκαλείῳ, 4) τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἔκρινε συντελοῦντα πρὸς ἄρσιν τῶν αἰτιῶν, δι' ἃς δὲν προσέρχονται εἰς τὰ δημοτ. σχολεία οἱ παῖδες τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ σχολείου οἰκούντων, 5) τὴν ἔγκρισιν τῶν ἐπενεκτέων μεταβολῶν καὶ τῶν προϋπολογισμῶν τῆς ἀναγκαίας δαπάνης πρὸς μεταρρυθμίσειν τῶν δημοτικῶν κτιρίων, ἐν οἷς λειτουργοῦσι δημοτ. σχολεία ἢ γραμματοδιδασκαλεία, εἴτε τὰ σχέδια καὶ τοὺς προϋπολογισμοὺς πρὸς οἰκοδομὴν τοιούτων κτιρίων, 6) τὴν ἐπισκευήν, συμπλήρωσιν ἢ ἀντικατάστασιν τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις σκευῶν, ἐπίπλων καὶ ὀργάνων διδασκαλίας καὶ 7) τὴν μετάθεσιν ἢ ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας ἀπόλυσιν τοῦ ἐπιθεωρητοῦ. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἀπεφάσιζε· «1) ἐπὶ τῶν ὑποβληθεισῶν ἐφέσεων κατὰ τῶν πειθαρχικῶν ἀποφάσεων τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, 2) ἐπὶ τῶν πειθαρχικῶν περιπτώσεων, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἐπιβληθῶσι ποιναὶ προστίμων μέχρι τοῦ ἡμίσεος τοῦ μισθοῦ καὶ προσωρινῆς ἀπολύσεως μέχρι ἑνὸς μηνός, 3) ἐπὶ τῶν μεταθέσεων δημοδιδασκάλων ἢ διδασκαλισσῶν ἢ γραμματοδιδασκάλων, τὰς ὁποίας κρίνει ἀναγκαίας εἴτε πρὸς τιμωρίαν τῶν μετατιθεμένων, εἴτε πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐκπαιδεύσεως, 4) ἐπὶ τῆς παύσεως δημοδιδασκάλων ἀρρένων ἢ θηλέων ἢ γραμματοδιδασκάλων καὶ 5) ἐπὶ τῆς ἀποπομπῆς ἐκ τοῦ σχολείου μαθητῶν τῶν ὁποίων ἢ περαιτέρω ἐν τῷ σχολείῳ ἀναστροφή ἀποβαίνει ἐπιβλαβής».

Παρ' ἐκάστῳ ἐποπτικῷ συμβουλίῳ ὑπηρετεῖ εἰς νομαρχιακὸς ἐπιθεωρητής, διωρίζετο δὲ τοιοῦτος ὁ ἔχων δίπλωμα φιλοσοφίας καὶ διδάξας ἐπὶ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα ὡς καθηγητής γυμνασίου ἢ

1. Τὸ συμβούλιον ὑπεδείκνυε τὴν ἀνάγκην τῆς πληρώσεως τῶν κενῶν θέσεων, τὸν διοριστέον ἔμως προέτεινε τὸ δημοτικὸν συμβούλιον, ἢ ἐνήργει ἀπ' εὐθείας τὸν διορισμὸν. Τὸ ὑπουργεῖον, ἂν ἡ θέσις ἦτο κενὴ πέραν τῶν δύο μηνῶν (ἀρθ. 24). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθυστέρησεν ὁ νόμος ΒΤΜΘ', διότι διετήρησε τὸ δικαίωμα τοῦ διορισμοῦ εἰς τὸ δημοτ. συμβούλιον, εἰς τὸν πρέεδρον τοῦ ὁποίου ὁ δημοδιδάσκαλος ἔμενεν ὑποχείριος.

διδασκαλείου ἢ γυμνασίου ἢ διευθυντῆς διδασκαλείου ἢ, κατόπιν διαγωνισμοῦ, πρωτοβάθμιος δημοδιδάσκαλος ἐκ τῶν κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη ὑπὸ τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν ἀναγνωρισθέντων ἢ τῶν ὑπηρετησάντων ἐν τῷ προτύπῳ αὐτοῦ, ἢ διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας, ἔχων ἀποδείξεις παιδαγωγικῶν ἐν Εὐρώπῃ σπουδῶν.

Ἡ πρόσληψις τοῦ ἐποπτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοτ. σχολείων ἐκ τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, οἱ ὅποιοι εἶνε ὄλως ξένοι πρὸς τὴν ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις συντελουμένην ἐργασίαν καὶ δὲν παρηκολούθησαν τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν διανοητικότητα τῶν μικρῶν μαθητῶν, δὲν εἶνε εὐστοχος καὶ διὰ τοῦτο κατεκρίθη, δύναται δὲ νὰ λεχθῆ καὶ ὅτι δὲν ἀπέδωκε τοὺς προσδοκωμένους καρπούς.

Ἔργα τοῦ νομαρχιακοῦ ἐπιθεωρητοῦ, ὅστις ἦτο καὶ ὁ εἰσηγητῆς τῶν ὑπὸ τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου συζητουμένων ὑποθέσεων, ὠρίζοντο: 1) νὰ ἐπιθεωρῆ καθ' ἑξαμηνίαν τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Ἐποπτ. συμβουλίου δημοτικὰ σχολεῖα, ἐλέγχῃ τὴν λειτουργίαν αὐτῶν καὶ ὑποβάλλῃ ἐκθέσεις εἰς τὸ ἐποπτ. συμβούλιον, 2) νὰ μεριμνᾷ διὰ τὴν ἀνέγερσιν διδασκηρίων καὶ 3) νὰ συγκαλῆ ἅπαξ τοῦ ἔτους κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς συνέδρια τῶν διδασκάλων τῆς περιφερείας τοῦ πρὸς συζήτησιν μεθοδολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν ζητημάτων ἢ ἄλλων σχετικῶν. Ὁ νομαρχιακὸς ἐπιθεωρητῆς ἤσκει καὶ πειθαρχικὴν ἐξουσίαν, δυνάμενος νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴν τῆς ἐπιπλήξεως καὶ τὸ πρόστιμον μέχρι 15 δραχμῶν. Ὁ νόμος προέβλεπε καὶ τὸν διορισμὸν ἐπιθεωρητριῶν διὰ τὰ σχολεῖα θηλέων, πράγματι δὲ διορίσθησαν κατὰ τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου δύο τοιαῦται ἐπιθεωρητρίαι αἱ ὅποιαι τὸ 1897 ἀντικατεστάθησαν διὰ τῶν κ. Μπουκουβάλα καὶ Καρακούση, αἵτινες εἰργάσθησαν μετὰ ζήλου. Ἡ διατήρησις ὁμως οὕτων ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἀναγραφῆς τῆς σχετικῆς πιστώσεως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καὶ οὕτω δὲν κατωρθώθη νὰ παραμείνουν ἐπὶ πολὺ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ.

Πειθαρχικαὶ ποιναὶ ὠρίζοντο ὑπὸ τοῦ νόμου ΒΤΜΘ' αἱ ἐξῆς: 1) ἐπίπληξις, 2) πρόστιμον 2—15 δραχμῶν, 3) πρόστιμον μέχρι τοῦ ἡμίσεως τοῦ μηνός, 4) προσωρινὴ ἀπόλυσις ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν μέχρι ἐνός μηνός. Αἱ ποιναὶ πᾶσαι ἐπεβάλλοντο, μετ' ἔγγραφον ἀ-

πολογίαν τοῦ κατηγορουμένου, ἡ μὲν πρώτη καὶ δευτέρα ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, αἱ δὲ λοιπαὶ ὑπὸ τῶν ἐποπτικῶν συμβουλιῶν. Κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἐπιβαλλομένων ποινῶν ἐπετρέπετο ἔφεσις ἐνώπιον τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου. Περιπτώσεις δὲ καθ' ἃς ἐπεβάλλοντο αὐταί, αἱ ἀκόλουθοι· 1) ἡ κατὰ τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας ἀπουσία ἀπὸ τοῦ καθηκόντος, ἐὰν δις ἐντὸς τοῦ μηνὸς ἐπαναληφθῆ καὶ δὲν προῆλθεν ἐκ λόγων ὑγείας, 2) ἡ παῦσις τῆς διδασκαλίας πρὸ τῆς τεταγμένης ὥρας, ἂν τρίς ἐντὸς τοῦ μηνὸς ἐπαναληφθῆ, 3) ἡ παράβασις τῶν περὶ ἐγγραφῆς τῶν προσελθόντων ἐν τοῖς ἐλέγχοις τοῦ σχολείου ἰσχυουσῶν διατάξεων, ἢ τῶν κανονισμῶν ἐν γένει τῶν σχολείων, 4) ἡ ἀτέλεια τῆς διδασκαλίας ἢ ἡ κατὰ παράβασιν τῶν παραδεδεγμένων μεθόδων ἢ τῶν ὁδηγιῶν τοῦ Ὑπουργείου ἐνέργεια αὐτῆς, 5) ἡ παράβασις τοῦ περὶ διδακτικῶν βιβλίων νόμου ἢ τῶν περὶ τῆς διαρκείας τῆς διδασκαλίας ἐκάστου μαθήματος ἢ τῶν ἡμερῶν καὶ ὥρῶν αὐτῆς, 6) ἡ πρὸς τοὺς μαθητὰς ὑβριστικὴ ἢ πρὸς τοὺς συναδέλφους ἀνοίκειος καὶ ἀπρεπῆς συμπεριφορὰ, 7) ἡ παράβασις τῶν περὶ διδασκαλίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως διατεταγμένων καὶ ἡ χρῆσις κλεψιτύπων βιβλίων, 8) ἡ ραθυμία περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων, 9) ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν ἀνοίκειος καὶ ἀπρεπῆς συμπεριφορὰ, 10) αἱ ἀνάρμοστοι τῆ σεμνότητι τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου ἀνωμαλίας τοῦ ιδιωτικοῦ βίου, καὶ 11) ἡ ἀνεπίδεκτος βελτιώσεως διαγωγῆ συνεπαγομένη τὴν ὀριστικὴν ἀπόλυσιν.

Ὁ προκείμενος νόμος ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως σημαντικώτατον σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐπέδρασεν εὐεργετικώτατα ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς, παρουσιάζει ὅμως καὶ σοβαρὰς ἀτελείας. Οὕτω τὸ δικαίωμα τοῦ διορισμοῦ τῶν δημοδιδασκάλων ἐμπιστεύεται εἰς τὰ δημοτικὰ συμβούλια, ὀρθῶς βεβαίως κατὰ θεωρίαν, ἐφ' ὅσον ἡ δημοτικὴ ἐκπαιδευσις ἀνήκεν εἰς τοὺς δήμους καὶ ἐβάρυνεν αὐτοὺς ἢ διὰ ταύτην δαπάνη, λίαν ἐπιβλαβῶς ὅμως διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, διότι τὰ δημ. συμβούλια ἔκαμνον κομματικὴν χρῆσιν τοῦ δικαιώματός των τούτου καὶ κατεπιέζου τοὺς διδασκάλους. Καὶ ἡ σύνθεσις τῶν ἐποπτικῶν συμβουλιῶν δὲν ἦτο ἢ ἐπωφελεστέρα, δεδομένου, ὅτι τὰ μέλη αὐτῶν ἀπετελοῦντα

κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ προσώπων ξένων πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν, οὕτω δὲ ὅλη ἡ ἐξουσία συνεκεντροῦτο εἰς χεῖρας τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, ὅστις, μὴ ὑποκείμενος εἰς τὸν ἄμεσον ἔλεγχον ἀνωτέρας τινος ἀρχῆς, εἰμὴ εἰς τὸν χαλαρὰν ἐποπτεῖαν τοῦ κέντρου, ἀπέβη ὁ ἀπόλυτος κυρίαρχος τῶν διδασκάλων. Πρὶν παρέλθῃ ἔτος ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου ὁ ἴδιος ὁ εἰσηγητὴς αὐτοῦ Ὑπουργὸς Δ. Πετρίδης ἠναγκάσθη νὰ ἀπευθύνῃ εἰς τοὺς ἐπιθεωρητὰς τῶν δημ. σχολείων τὴν ὑπ' ἀριθ. 13869 τῆς 25 Σβρίου 1896 ἐγκύκλιον, ἐν ᾗ ἔγραφεν· «...ὑποκατεστάθη λοιπὸν ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐπιθεωρητοῦ εἰς τὴν γνώμην τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου καὶ μετετέθησαν ἢ ἀπελύθησαν διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι, διότι οὕτως ἔδοξεν ἐν ἰ ἀνθρώπῳ μετὰ μίαν τοῦ σχολείου ἐπίσκεψιν καὶ πολλακίς ἄνευ ἀπολογίας τοῦ δικαζομένου. Τοῦτο οὐδ' ὑμᾶς τιμᾶ, κατάχρησιν ποιησαμένους τοῖς δοθείσης ὑμῖν ἐξουσίας, οὐδὲ τοὺς λοιποὺς συμβούλους, ἀφ' ὧν ἠλπίζεν ἡ πολιτεία, ἢ ἀναθεῖσα αὐτοῖς τὴν ἐκτέλεσιν τοιούτων καθηκόντων, ὅτι μετὰ πλείονος στοργῆς καὶ ὀλιγωτέρας ἀδιαφορίας θὰ ἤσκουν τὸν πρέποντα ἔλεγχον τῶν διδασκάλων καὶ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ· ἐκφράζοντες ἐπὶ τοῖς γενομένοις τὴν λύπην ἡμῶν ἐλπίζομεν ὅτι τοῦ λοιποῦ θέλετε συμμορφοῦσθαι ἀκριβέστερον πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου διατασσόμενα». Ὁλίγον δὲ βραδύτερον, τὴν 27 Μαρτίου 1899, ὁ Ὑπουργὸς Μομφερράτος διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 4059 ἐγκυκλίου του, κακίζων τὴν δρᾶσιν τῶν ἐπιθεωρητῶν, ἔλεγεν εἰς αὐτούς· «... Λυπούμεθα ὅτι πολλοὶ τῶν ἐπιθεωρητῶν οὐδὲ τοῦ πνεύματος τοῦ νόμου ἀνετέλεθησαν, οὐδὲ τὸν σκοπὸν τοῦ νομοθέτου κατενόησαν. Οὐδέποτε ὑποδειγματικῶς πρὸ διδασκάλων ἐδίδαξαν, οὐδὲ ὠδήγησαν, οὐδένα παρήνευσαν· χρῆσιν δὲ τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν, τῆς ἀπολύσεως, ἐποιήσαντο πρὶν ἢ πεισθῶσιν, ὅτι οἱ ἀπολυόμενοι, τιμωρηθέντες πρότερον ἐλαφροτέρᾳ ποινῇ, εἶχον ἐπιδειχθῆ ἀνεπίδεκτοι βελτιώσεως· εἰς ἀπολύσεις διδασκάλων προέβησαν πρὶν ἢ βεβαιωθῶσιν ὅτι ὑπῆρχον καλλίτεροι τούτων ἀντικαταστάται καὶ ἀφῆκαν ἐπὶ μακρὸν κλειστὰ τὰ σχολεῖα, ἀναρίθμητον δὲ σχεδὸν πλῆθος μετὰ θέσεων προέτειναν ἄνευ λόγου πολλακίς καὶ ἐν μέσῳ σχολικῶ ἔτει. Καὶ συντόμως εἰπεῖν ἀντὶ νὰ καθοδηγήσωσιν, ἐνισχύσωσιν, ἐνθαρρύνωσιν, ἐμψυχώσωσιν καὶ φρονη-

ματίσωσι τούς Ἕλληνας δημοδιδασκάλους, οὕτω προσηνέχθησαν καὶ προσφέρονται πρὸς αὐτούς, ὥστε δὲν πιστεύουσιν οὗτοι ὅτι τῆς τυραννίας ἀπηλλάγησαν, ἀλλ' ὅτι τ υ ρ ά ν ν ο υ ς μετ ἤ λ λ α ξ α ν μ ὀ ν ο ν...» Ὑπὲρ τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον δὲν ὑφίστατο ἀνωτέρα τις ἐποπτικὴ ἀρχή, ἥτις νὰ παρακολουθῆ καὶ συντονίζῃ τὰς ἐνεργείας ὅλων τῶν συμβουλίων, οὕτω δὲ ἐδημιουργεῖτο διάφορος τρόπος διοικήσεως ἀναλόγως πρὸς τὸν χαρακτήρα ἐκάστου ἐπιθεωρητοῦ. Οὔτε δὲ ἠδύνατο ὁ ἐπιθεωρητὴς νὰ φοβηθῆ καταλογισμὸν εὐθύνης διὰ τὰς πράξεις του, δεδομένου ὅτι πειθαρχικὴν δικαιοδοσίαν ἐπ' αὐτοῦ ἤσκει αὐτὸ τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον, πρὸς τὰ μέλη τοῦ ὁποίου οὗτος συνεδέετο διὰ τῶν δεσμῶν τῆς στενῆς ἐργασίας καὶ ἀμοιβαίας ἐξυπηρετήσεως. Δὲν εἶνε λοιπὸν περιέργον, ἂν οἱ ἐπιθεωρηταὶ ἀπέβησαν τύρανοι. Ἄλλη ἀτέλεια τοῦ νόμου ΒΤΜΘ' ἦτο ὅτι δὲν προέβλεπε περὶ μεταθέσεως ἀπὸ περιφερείας εἰς περιφέρειαν. Ἐπειδὴ δὲ παρίστατο ἀνάγκη νὰ ἐνεργηθῶσι τοιαῦται μεταθέσεις, κατέληξαν εἰς τὴν καταστρατήγησιν τοῦ νόμου διὰ τοῦ ἐξῆς μέσου· παρηγεῖτο ὁ διδάσκαλος ἐκ τῆς θέσεως, ἐξ ἧς ἤθελε νὰ μεταπεθῆ, καὶ ἐφρόντιζε νὰ διορισθῆ εἰς τὴν θέσιν τῆς προτιμῆσεώς του ἢ μᾶλλον διωρίζετο πρῶτον εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκλογῆς του καὶ κατόπιν παρηγεῖτο τῆς ἄλλης. Φαντάζεται τις τὴν προκύπτουσαν ἐκ τούτου ἀνωμαλίαν καὶ τὸ εὐρὺ χάσμα ὅπερ ἠνοίγετο εἰς τὴν κομματικὴν συναλλαγὴν. Μέχρις οὗτου διορισθῆ νέος δημοδιδάσκαλος ἢ θέσις ἔμενε κενὴ συνήθως ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, διὰ νὰ διορισθῆ δὲ τις εἰς τὴν θέσιν προετίμα κατέφευγεν ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν πολιτικὴν, τῆς ὁποίας ἐγένετο αἰχμάλωτος. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι τὸ σύστημα τῶν παραιτήσεων ἔλαβεν ἐπικίνδυνον ἕκτασιν, διότι ἐπέξετάθη καὶ ἐντὸς τῆς αὐτῆς περιφερείας πρὸς παράκαμψιν τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου προβλεπομένων περιορισμῶν.

Ἄλλὰ τὰ σημεῖα, εἰς ἃ ἐμφανίζει τὰς σοβαρωτέρας ἀτελείας ὁ νόμος ΒΤΜΘ', εἶνε τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν παῦσιν καὶ τὰς μεταθέσεις. Πρῶτον, τὰς περὶ αὐτῶν ἀποφάσεις δὲν καθίστα ὑποχρεωτικὰς διὰ τὸν Ὑπουργόν. Οὕτως ἐπροστατεύετο μὲν ὁ διδάσκαλος, δὲν ἐπροστατεύετο ὅμως καὶ ἡ ἐκπαίδευσις, διότι ἠδύνατο ὁ κακὸς διδάσκαλος διὰ πολιτικῶν ἐπεμβάσεων νὰ διατηρηθῆ εἰς τὴν θέσιν του. Δεύτερον

ἴδῃ, καὶ χειρότερον, ἐπέτρεπε νὰ ἐνεργῶνται παύσεις καὶ μεταθέσεις διδασκάλων «κατὰ παραστάσεις, ἠτιολογημένας τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου». Πόσον ἐπιβλαβὴς ἦτο ἡ ἀνάμιξις τῶν δημοτικῶν συμβουλίων εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τῆς δημοτ. ἐκπαιδεύσεως δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξαρθῇ¹. Χαρακτηριστικαὶ εἶνε αἱ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑποβληθεῖσαι εἰς τὸ Ὑπουργεῖον κατὰ τὸ 1897 ἐκθέσεις τῶν οἰκείων ἐπιθεωρητῶν. Οὕτως ὁ ἐπιθεωρητὴς Εὐβοίας Σαγκριώτης γράφει: «... Ἄλλ' ὅμως παραλλήλως τῇ ἀρχῇ ταύτῃ ὤρισε καὶ ἑτέραν ἀρχὴν ἵνα ἀναμιγνύηται εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα, τὴν τῶν δημάρχων καὶ δημοτικῶν συμβουλίων. Εἰς δ' ἐν ταῖς καθ' ἕκαστον διατάξεις ὠρίσθησαν τὰ δικαιώματα ἑκατέρας τῶν ἀρχῶν τούτων, ἐντὶ νὰ κατορθώσῃ ὁ νόμος τὴν σύμπραξιν αὐτῶν πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον κοινὸν σκοπὸν, τὸναντιὸν ἐπήνεγκε διὰ τῆς ἀτόπου ἀναμίξεως τῆς δευτέρας εἰς τὰ ἔργα τῆς πρώτης τὴν πρὸς ἀλλήλας διαίρεσιν καὶ διχοστασίαν, ὥστε οὐ μόνον νὰ ὑποληφθῇ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ βεβαιωθῇ, ὅτι ἡ δευτέρα τῶν ἀρχῶν τούτων ἀνέλαβεν ἐκ συστήματος ν' ἀντιπράττῃ πρὸς ὅ,τι ὀρθὸν καὶ καλὸν ἀποφασίζεται ὑπὲρ τῶν σχολείων ὑπὸ τῆς πρώτης· διότι καὶ ἂν μὴ θεωρηθῇ ὡς ἀληθὴς ἡ μομφή, ὅτι ἡ δημοτικὴ ἀρχὴ σχεδὸν ἀντιπροσωπεύει ἐν πολλοῖς τὴν πολιτικὴν, ἣν ὁ νόμος ἠθέλησε ν' ἀποσκορακίσῃ ἀπὸ τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ὅμως ἐκ τοῦ ἀπεριόριστου δικαιώματος, ὅπερ ἐδόθη αὐτῇ τοῦ προτείνειν ἀνεξελέγκτως τοὺς διοριστέους καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸν νόμον ἀπαιτουμένης ἀναμίξεως αὐτῆς εἰς τὰ τῆς μεταθέσεως τοῦ προσωπικοῦ τῶν σχολείων καὶ εἰς αὐτὰ ἔτι τὰ τῆς ἀπολύσεως, προέκυψαν οὐκ ὀλίγα ἄτοπα καὶ οὐχὶ σπανίως ἐματαιώθη ἐκ τούτου ὅ,τι καλὸν ἐκ τοῦ νόμου προσεδοκᾶτο...» Ὁ δ' ἐπιθεωρητὴς Κορινθίας Μεγαρεὺς ἔγραφε· «... Μέχρι τοῦδε ὡσάκις τοιαῦται ἠτιολογημένα παραστάσεις δημοτικῶν συμβουλίων ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς ἐποπτικὸν συμβούλιον, πάντοτε αὐταὶ ἦσαν ἢ γελοῖαι (ἐζητήθη ἡ ἀπόλυσις διδασκάλου ὡς συμπεριπατοῦντος μετὰ στρατιωτῶν, διδασκαλίς-

1. Βλέπε Νομοσχέδια Εὐταξίου σελ. 46.

2. Τῷ ἐποπτικῷ συμβουλίῳ.

σης ὡς στρεψάσης ἐν τῷ περιπάτῳ τὰ νῶτα εἰς τὸν δήμαρχον, ἑτέρας ὡς ὑβρισάσης τὸν δήμαρχον διὰ τῆς φράσεως «τὸν γράφω στὰ παπούτσια μου» κτλ.) ἢ ψευδεῖς (ἐζητήθη ἢ ἀπόλυσις διδασκάλου ὡς ἀποπειραθέντος ἐμπρησμόν, ἑτέρου ὡς ἀνικάνου, ἄλλου ὡς ἀναμιχθέντος σκανδαλωδῶς εἰς τὰς ἐκλογὰς κτλ.) ἢ καὶ μοχθηρόταται ἐνίοτε, ὡς τοῦ δημοτ. συμβουλίου Ὑσιῶν, ὅπερ ἐντιμοτάτης διδασκαλίσεως ἐζήτηι τὴν ἀπόλυσιν δι' ἀνωμαλίας δῆθεν τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτῆς βίου καὶ ὅπερ ἐνομίσαμεν καθῆκον ἡμῶν νὰ καταγγείλωμεν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν δικαιοσύνην, ἣτις ἐπαρκῶς τὴν μοχθηρίαν τῶν κ. συμβούλων ἐτιμώρησε... Πολλάκις διδάσκαλοι ἀπολυόμενοι τῆς ὑπηρεσίας διὰ λόγους, δι' οὓς οὐδέποτε ἢ μετὰ μακρὸν χρόνον ἔπρεπεν εἰς ταύτην νὰ ἐπανέλθωσι, προτείνονται ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἐποπτ. συμβουλίῳ ὡς διοριστέοι καὶ μάλιστα εἰς τὰς θέσεις, ἐξ ὧν ἀπελύθησαν. Ἄν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ὁ νόμος ἦτο συμπεπληρωμένος, οὔτε ὁ δημοδιδάσκαλος I. M. δις ἀπολυθεὶς ὡς δίδων ἀφορμὰς νὰ σατυρίζηται ἐν τῷ ἑαυτοῦ προσώπῳ τὸ σεμνὸν τοῦ διδασκάλου ἀξίωμα κατ' ἐπανάληψιν ὡς διοριστέος θὰ προετίετο, οὔτε ὁ N. M. ἀνικανότατον καὶ ἀσυνειδητότατον γεροντίδιον, ἀπολυθεὶς θὰ ἦτο δυνατόν ἐκ νέου ὡς διοριστέος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν νὰ προταθῆ...» Ἐπίσης ὁ ἐπιθεωρητὴς Μπουκουβάλας ἔγραφεν: «...ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ νόμου ΒΤΜΘ' εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ ὅτι ἡ διοίκησις οὕτως ἦτο διεσπασμένη οὐ μόνον ἐν τῷ Κράτει, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκάστῳ νομῷ. Καὶ εἰργάσθησαν μὲν, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, τὰ ἐποπτικά συμβούλια εὐσυνειδήτως καὶ φιλοτίμως, ἀλλ' ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς δράσεως τῶν δημοτικῶν συμβουλίῳ, τὰ ὅποια καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν διοριστέων διδασκάλων καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ σχετικῇ ὑποθέσει δὲν ἀπέβλεψαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ συμφέρον τῆς ἐκπαιδεύσεως, οὐδ' ἐτήρησαν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζόμενα».

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀθ. Εὐταξίου.—Τὰς ἀτελείας τοῦ νόμου ΒΤΜΘ' ἐπεχείρησε νὰ συμπληρώσῃ ὁ Ὑπουργὸς Ἀθ. Εὐταξίας διὰ τῶν ὑποβληθέντων εἰς τὴν Βουλὴν τὴν 15 Μαΐου 1899 ἐκπαιδευτικῶν του νομοσχεδίων. Ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν διοίκησιν τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως φοβούμεθα ὅτι, ἀντὶ βελτιώσεως,

χειροτέρουσιν θά ἔφερον ἢ προσπάθειά του αὐτή. Μὲ ἀμφίβουλα ἐπιχειρήματα προστασίας τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ μὲ κοινὰς πολιτικὰς θεωρίας ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ τὴν εἰσαχθεῖσαν διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1895 ἀποκέντρωσιν ἐν τῇ διοικήσει τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως καὶ προέτεινε συγκεντρωτικὸν σύστημα, τὸ ὅποιον ὑπεστήριζεν ὡς ἀκολούθως ἐν τῇ σίτιολογικῇ του ἐκθέσει: « Ἡ πλήρης ἀποκέντρωσις ἐν τῇ δημοτικῇ ἐκπαίδευσει ἀπεδείχθη ἐν τοῖς πράγμασι καὶ ὑπὸ πολλὰς ἄλλας ἐπόψεις ἐπιζήμιος τὰ μάλιστα. Ἐξέλιπεν οὕτως ὁ νοῦς ὁ διευθύνων αὐτὴν ἐπὶ σχεδίου προδιαγεγραμμένου καὶ πρὸς σκοπὸν καθωρισμένου. Ἐξέλιπεν ἡ ἐνότης ἐν τῇ διοικήσει αὐτῆς, ἡ τόσον ἀπαραίτητος διὰ λαόν, οἷος ὁ Ἑλληνικός, ὁ ὀφείλων νὰ ἐπιδιώξῃ ὡς τάχιστα τὴν ἐνιαίαν καὶ ὁμοιόμορφον ἀγωγὴν καὶ παιδείαν τῶν τέκνων του, δι' ἧς καὶ μόνης δύναται νὰ παρασκευάσῃ τὸ μέλλον του αἰσιώτερον ὑπὸ τε κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν, μάλιστα δὲ ὑπὸ ἐθνικὴν ἔποψιν... Ἐδημιουργήθη οὕτως ἔκρυθμος ὅλας κατὰστασις, καθ' ἣν περιέστη εἰς ἀργίαν καὶ αὐτὸ τὸ κοινοβουλευτικὸν ἡμῶν πολίτευμα. Παρὰ τοῦ οἰκείου Ὑπουργοῦ οὐδεμία εὐθύνῃ δύναται ν' ἀπαιτηθῇ πλέον διὰ τὴν διοίκησιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, ἀφοῦ οὗτος ἀπεξενώθη ταύτης παντάπασι διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1895. Ἄλλ' ἄνευ εὐθύνῃς δὲν δύναται νὰ ἐνσκηθῇ καὶ ἔλεγχος, ἄνευ δ' ἐλέγχου ἐκλείπει ὁ ἕτερος τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων αὐτοῦ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος... Ἡ τοιαύτη ἐνότης εἶνε ὁ πρῶτιστος καὶ ἀπαραίτητος ὅρος τῆς εὐδοκίμησως τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως καὶ παρ' ἄλλοις, μάλιστα δὲ παρ' ἐκείνοις τοῖς λαοῖς, οἵτινες ἔχουσιν ἐθνικὰ ἰδεώδη καὶ ὀφείλουσι νὰ ἐπιδιώξωσι τὴν πραγμάτωσιν αὐτῶν. Παρ' αὐτοῖς τὸ Κράτος εἶνε καὶ πρέπει νὰ εἶνε τὸ κέντρον πάσης πνευματικῆς κινήσεως, ἡ κεφαλὴ ἡ ἐποπτεύουσα καὶ διέπουσα τὴν ὅλην ἐκπαίδευσιν καὶ ἰδίᾳ τὴν δημοτικὴν. Οὕτω πως μόνον ἡ παιδεία καὶ ἡ ἀγωγή καθίσταται ἐθνικὴ, οὕτω πως μόνον, ἦτοι ὑπὸ τὴν ἐνιαίαν τοῦ Κράτους διεύθυνσιν, εἶνε δυνατὸν νὰ ἐμπνευσθῶσι γενναῖα καὶ ὑψηλὰ φρονήματα εἰς λαόν τινα καὶ νὰ διοπαιδαγωγηθῇ οὗτος εἰς τὴν πληρώσιν τῶν ἐθνικῶν του πόθων... Τοιαύτη ἐκπαί-

1. Ἐν τῇ σελ. 13 τῆς αὐτῆς ἐκθέσεως.

δεν σεις ἐπιβάλλεται τὴν σήμερον κατ' ἐξοχὴν εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, ἂν θέλωμεν νὰ πληρῶσωμέν ποτε καὶ ἡμεῖς τὸ μέγα ἔθνικόν ἡμῶν ἰδεῶδες, ἂν δὲν θέλωμεν ν' ἀποβάλωμεν πᾶσαν ἔθνικὴν συνείδησιν καὶ νὰ συνεξομοιωθῶμεν πρὸς αὐτοὺς τοὺς Ἑβραίους (!). Ἡμεῖς ἀποκρούομεν κατὰ ταῦτα τὸ νῦν κρατοῦν ἀποκεντρωτικὸν σύστημα καὶ διότι εὐρίσκομεν αὐτὸ ἀπᾶδον πρὸς τὸ διέπον ἤδη ἡμᾶς πολιτεύμα. Κατὰ τοῦτο ἀρχηγὸς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἶνε ὁ Βασιλεὺς, ἑνασκοῦσι δὲ ταύτην κατ' ἐντολὴν τοῦ οἰ ὑπ' αὐτοῦ διοριζόμενοι Ὑπουργοί, οἵτινες καὶ ὑπέχουσι τὴν εὐθύνην διὰ τὴν διοίκησιν τῶν διαπεπιστευμένων εἰς αὐτοὺς κλάδων. Ὁ ἀποχωρισμὸς ἐκ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ὑπηρεσίας τινός, ἀναγομένης εἰς τοὺς κλάδους τούτους, δὲν θὰ συνεπήγετο μόνον τὴν παράλυσιν αὐτῆς, μενούσης οὕτω δίκην βραχίονος ἄνευ κεφαλῆς, κατὰ τὴν προσφυᾶ ἔκφρασιν Γάλλου πολιτειολόγου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄρσιν τῆς Ὑπουργικῆς εὐθύνης...»

Τὸ νομοσχέδιον «περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως» (ἄρθρ. 17-27) καθιέρωνεν ἀλλεπαλλήλους βαθμίδας διοικήσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἔθετεν ἓν κεντρικὸν «ἐποπτικὸν συμβούλιον».

Ὡς κατωτάτην βαθμίδα ἐλάμβανε τὸν διευθυντὴν τοῦ δημοτ. σχολείου, ὁ ὁποῖος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπαγρυπνῆ ἐπὶ τῆς πιστῆς καὶ ἐνόρκου ἐκτελέσεως τῶν καθηκόντων τῶν ὑπ' αὐτὸν διδασκάλων, δυνάμενος καὶ νὰ παρακολουθῆ τὴν διδασκαλίαν τῶν καὶ νὰ ἀπευθύνῃ εἰς αὐτοὺς παρατηρήσεις. Ὑπὲρ τὸν διευθυντὴν ἔθετε τὴν «ἐφορευτικὴν ἐπιτροπὴν», ἡ ὁποία συνιστᾶτο παρ' ἐκάστῳ σχολείῳ καὶ συνεκροτεῖτο ἐξ ἑνὸς ἱερέως, ὡς προέδρου, δύο ἐπιστημόνων, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἀπαραιτήτως ἱατρός, ἑνὸς ἐμπόρου ἢ βιομηχάνου καὶ ἑνὸς γεωργοκτῆμονος. Ἔργα τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, τὰ μέλη τῶν ὁποίων ἐξελέγοντο ἀνὰ τετρατίαν ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, ὠρίζοντο, πλὴν ἄλλων, νὰ ἐπισκέπτωνται ἅπασιν τοῦλάχιστον τοῦ μηνὸς καὶ καταμανθάνωσιν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως τὰ κατὰ τὰ σχολεῖα τοῦ τόπου αὐτῶν, συνεννοοῦνται μετὰ τῶν διδασκάλων περὶ τῆς βελτιώσεως τῶν κατ' αὐτὰ καὶ καταγγέλλουσιν εἰς τοὺς ἐπιθεωρητὰς ὅ,τι ἂν ἐπιλήψιμον παρατηρήσωσιν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν διαγωγὴν τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν». Λαμβανομένης ὑπ' ἔψιν τῆς

ἀγανακτήσεως, ἥτις ἐπεκράτει ἐναντίον τῆς ἀναμίξεως τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ τὴν ὅποιαν καὶ αὐτὸς ὁ εἰσηγητὴς τοῦ νομοσχεδίου συνεμερίζετο ἐν τῇ αἰτιολογικῇ του ἐκθέσει, ἀποβαίνει ἀδικαιολόγητος ἢ ἀνάθεσις αὐτῇ εἰς τὰ δημοτικά συμβούλια τοῦ δικαιώματος τοῦ διορισμοῦ τῶν μελῶν τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, αἵτινες οὕτω καθίσταντο ὄργανα τούτων.

Ὑπεράνω τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς καθίστατο τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ τμηματάρχου τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὡς προέδρου καὶ τεσσάρων ἄλλων τακτικῶν μελῶν, διοριζομένων τῇ προτάσει τοῦ ἰδίου συμβουλίου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ, ὅστις ὅμως εἶχε τὸ δικαίωμα καὶ νὰ μὴ ἐγκρίνη ταύτην, ὑποχρεούμενος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ δημοσιεύσῃ ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως ἰδίαν ἀπόφασιν, αἰτιολογοῦσαν τὴν ἀπόρριψιν τῆς προτάσεως τοῦ συμβουλίου. Τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον εἶχε τὴν ἀρμοδιότητα νὰ προτείνῃ τὸν διορισμὸν τῶν διευθυντῶν καὶ διευθυντριῶν τῶν πολυταξιῶν καὶ πλήρων δημοτικῶν σχολείων, νὰ προτείνῃ τὴν ἰδρυσιν καὶ μετατροπὴν σχολείων, νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς ἐργασίας τῶν διαφόρων ἐπιθεωρητῶν καὶ διδασκάλων, νὰ καταρτίζῃ τὰ προγράμματα τῶν σχολείων, νὰ συντάττῃ τοὺς νόμους, τὰ διατάγματα καὶ τὰς ἐγκυκλίους τὰς σχετικὰς μὲ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴν τοῦ προστίμου κ.τ.λ.

Διὰ τὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολούθησιν τῆς ἐργασίας τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ καὶ τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ προεβλέποντο δύο βαθμοὶ ἐπιθεωρητῶν, οἱ νομαρχιακοὶ ἐπιθεωρηταὶ καὶ οἱ ἀνώτεροι ἐπιθεωρηταί. Παρ' ἐκάστῳ νομῷ διωρίζετο εἰς ἐπιθεωρητὴς, ὅστις ἐπεθεώρει τὰ σχολεῖα τῆς περιφέρειας του, ἐξηκρίβωνε τὴν ἐπιμέλειαν, τὴν διαγωγὴν καὶ τὸ εὐμέθοδον τῆς διδασκαλίας τῶν διδασκάλων, ὠδήγει αὐτοὺς εἰς τὸ διδασκαλικὸν τῶν ἔργων, διδάσκων ἐν ἀνάγκῃ καὶ ὁ ἴδιος ὑποδαιγματικῶς, ἐμερίμνα περὶ τῆς περαιτέρω ἐπιστημονικῆς καὶ παιδαγωγικῆς μορφώσεως αὐτῶν, ὑποχρεούμενος νὰ ὑποβάλλῃ περὶ πάντων ἐκθέσεις εἰς τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον κτλ. Οἱ ἀνώτεροι ἐπιθεωρηταὶ ὠρίζοντο εἰς πέντε δι' ὅλον τὸ Κράτος,

ἔχοντες ἕκαστος ἰδίαν περιφέρειαν, εἶχον δὲ κυρίως καθῆκον νὰ ἐπιθεωρῶσι τοὺς νομαρχιακοὺς ἐπιθεωρητὰς καὶ νὰ συγκαλῶσι κατ' ἔτος διδασκαλικά συνέδρια πρὸς συζήτησιν παιδαγωγικῶν καὶ σχολικῶν ζητημάτων. Νομαρχιακοὶ μὲν ἐπιθεωρηταὶ διωρίζοντο δημοδιδασκαλοὶ, ἔχοντες τὰ προσόντα νὰ καταλάβωσι θέσιν ἐπιθεωρητοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀνώτεροι δὲ οἱ προϋπηρετήσαντες ὡς διευθυνταὶ διδασκαλείων ἢ νομαρχιακοὶ ἐπιθεωρηταὶ κατὰ τὸν νόμον ΒΤΜΘ' ἢ ὡς γυμνασιάρχαι καὶ καθηγηταὶ τῶν γυμνασίων, κάτοχοι ἀπαραιτήτως τῆς γαλλικῆς ἢ γερμανικῆς γλώσσης. Ὁ διορισμός, ἢ τιμωρία, ἢ μεταθέσεις καὶ ἢ ἀπόλυσις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐγένετο τῆ προτάσει τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐγκρίνη ὁ Ὑπουργός, ὑποχρεούμενος νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀπόρριψιν αὐτῆς δι' ἀποφάσεώς του, δημοσιευομένης ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως. Τὰ ἄρθρ. 13—16 τοῦ νομοσχεδίου καθώριζον τὰς πειθαρχικὰς ποινὰς καὶ τὰς μεταθέσεις τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Πειθαρχικαὶ ποιναὶ ὠρίζοντο· α) ἐπίπληξις· εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἐναντιώσεως τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου ἀνευ προπαρασκευῆς, τῆς ἀμελείας περὶ τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐπρέπειαν τῶν σχολείου, τῆς ἀμελείας περὶ τὴν εὐκοσμίαν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν μαθητῶν, τῆς ἔριδος πρὸς ἀλλήλους, τῆς ἀνοικείου συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν καὶ τῆς μὴ ὑπακοῆς εἰς τὰ κελεύσματα τῶν διευθυντῶν· β) πρόστιμον 20—50 δρχ·· εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἀταξίας περὶ τὴν ἔναρξιν τῆς διδασκαλίας, τῆς αὐθαδέους συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς ἀνωτέρους, καὶ τοὺς ὑβριστὰς πρὸς τοὺς κατωτέρους, τῆς ἀμελείας περὶ τὴν φύλαξιν τῶν διδακτικῶν ὀργάνων, τῆς παραμελήσεως τοῦ καθήκοντος ὅπως ὀδηγῶσι κατὰ τὰς Κυριακὰς τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κ.τ.λ. γ) πρόστιμον 50—70 δρχ·· εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς παραβάσεως τῶν διατάξεων καὶ ὀδηγιῶν τοῦ Κράτους, τῆς ἀνευλαβείας πρὸς τὰς προϊσταμένους ἀρχὰς καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς θέσεως ἑλαττον τῶν 15 ἡμερῶν· δ) προσωρινὴ ἀπόλυσις· εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς θέσεως πλείον τῶν 15 ἡμερῶν, τῆς ἀνοχῆς ὅπως κυκλοφορῶσι βιβλία μὴ ἐγκεκριμένα ἢ κλεψίτυπα, τῆς εἰσπράξεως παρὰ τῶν μαθητῶν διδάκτρων ἢ τῆς καρπώσεως

ἀθεμίτων κερδῶν, τῆς ἀπασχολήσεως εἰς ἔργα ἀλλότρια, τῆς ἀσυμβιβάστου διαγωγῆς καὶ τῆς ἀναμίξεως εἰς τὰς ἐπιτοπίους πολιτικὰς διαμάχας· καὶ ε) ὀριστικὴν ἀπόλυσιν· εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἀνικανότητος περὶ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν ἕνεκα ἀβελτηρίας καὶ ραθυμίας καὶ ἀκολασίας περὶ τὸν βίον, τῆς φυγδικίας κατόπιν ἐκδόσεως ἐντάλματος συλλήψεως, τῆς ἀμετακλήτου παραπομπῆς διὰ κακούργημα καὶ τῆς τελεσιδίκου καταδίκης εἰς ὠρισμένους ἐγκληματικὰς ποινάς. Ἡ ἐπίπληξις ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων ἐπιθεωρητῶν τῇ προτάσει τῶν νομαρχιακῶν, τὸ δὲ πρόστιμον καὶ ἡ προσωρινὴ ἀπόλυσις ὑπὸ τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου τῇ προτάσει τῶν ἀνωτέρων ἐπιθεωρητῶν. Τὴν ὀριστικὴν ἀπόλυσιν ἐπέβαλλε μόνον ὁ Ὑπουργὸς κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου, τὴν ὁποίαν εἶχε δικαίωμα καὶ νὰ ἀπορρίψῃ δι' ἰδίας ἀποφάσεως, δημοσιευομένης εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως.

Αἱ μεταθέσεις διεκρίνοντο εἰς κατ' αἴτησιν καὶ διὰ σχολικὴν ἀνάγκην, ἐνηργοῦντο δὲ παρὰ τοῦ Ὑπουργοῦ, αἱ μὲν πρῶται μετὰ πρότασιν, αἱ δὲ διὰ σχολικὴν ἀνάγκην μετ' ἀπόφασιν τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου. Οἱ ἰδιορισμοὶ ἐνηργοῦντο κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ οἰκείου δημοτικοῦ συμβουλίου ὑποχρεωτικῶς διὰ τὸν Ὑπουργόν, ἢ, ἂν τοῦτο δὲν προέτεινε διορισμὸν ἐντὸς 15 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς κενώσεως τῆς θέσεως, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου, ὑποχρεωτικῆς καὶ ταύτης διὰ τὸν Ὑπουργόν.

Ἐν συγκρίσει μὲ τὸν νόμον ΒΤΜΘ¹ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 παρουσιάζουν ἀναμφισβήτητον ὀπισθοδρομικότητα σχετικῶς μὲ τὴν διοίκησιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσεως, διότι καταργοῦνται τὴν ἀποκέντρωσιν, τὴν ὑφισταμένην διὰ τῆς συστάσεως τῶν κατὰ νομοὺς ἐποπτικῶν συμβουλίων, συνεκέντρωνον πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸ παρὰ τῷ ὑπουργείῳ συγκροτούμενον ἐποπτικὸν συμβούλιον, τὸ ὁποῖον, ἀποτελούμενον ἀπὸ μέλη, διοριζόμενα κατ' οὐσίαν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ¹ καὶ προεδρευόμενον ὑπὸ τοῦ τμηματάρχου τῆς

1. Τὰ μέλη τοῦ ἐποπτ. συμβουλίου διορίζοντο προτάσει τοῦ συμβουλίου, εἶχεν ὅμως τὸ δικαίωμα ὁ Ὑπουργὸς ν' ἀρνήται τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προτάσεων αὐτοῦ, μέχρις ὅτου ἐπιτύχῃ τὴν πρότασιν προσώπου προσκειμένου αὐτῷ.

δημοτικής εκπαίδευσεως, υπαλλήλου δηλ. διατελοῦντος ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Ὑπουργοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ προσαρμόζη τὰς ἀποφάσεις του πρὸς τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ. Τούναντίον τὰ μέλη τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων τοῦ νόμου ΒΤΜΘ' παρείχον πολὺ περισσοτέρας ἐγγυήσεις ἀμεροληψίας, ὡς μακρὰν τοῦ κέντρου εὐρισκόμενα καὶ προερχόμενα ἐκ προσώπων κατὰ τεκμήριον τοῦλάχιστον ἀνεπηρεάστων ὑπὸ τῆς πολιτικῆς. Κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος νομοσχεδίων ἐν τῇ Βουλῇ, ὁ ἀείμνηστος Θ. Π. Δεληγιάννης, κακίζων ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 29 Ἰουνίου 1899 τὸ προτεινόμενον συγκεντρωτικὸν σύστημα, καὶ διατυπῶνων σοβαρὰς ἀμφιβολίας διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου, εἶπε, προκειμένου περὶ τῆς συνθέσεως αὐτοῦ: «...Τί περισσότερον θέλετε ἢ νὰ ἔχητε μέλη τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου καθηγητὰς Πανεπιστημίου; Δὲν νομίζετε ὅτι ὑπάρχει περιορισμός, ὅτι οὐδαμοῦ δύναται νὰ κρυβῆ πλέον ἀόρατὰς τις δρᾶσις, ἢ ὅποια νὰ διαθέσῃ οὕτως ἢ ἄλλως τὰ μέλη καὶ τὸν πρόεδρον αὐτῶν; Καὶ ὅταν δὲ ὁμιλῆτε περὶ τμηματάρχου προέδρου, ἴσως ὑποθέτετε ὅτι οὗτος εἶνε εἰς ἐκ τῶν τριακοσίων, ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν ὁποίων εἶχε γραφῆ· «ὦ ξεῖν' ἀγγέλιν Λακεδαιμονίσις ὅτι τῆδε κείμεθα τοῖς κείνων ρήμασι πειθόμενοι». Δυστυχῶς οὗτος εἶνε ἄνθρωπος ὡς πᾶς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔχει ζωηρὰν ἐπιθυμίαν νὰ μὴ δυσαρεστῆ ποτὲ τὸν προϊστάμενόν του. Ἐνθυμοῦμαι, καὶ δύναμαι νὰ βεβαιώσω, διότι ἐν τοῖς γραφείοις μου σώζονται ἀντίγραφα, γνωρίζω, λέγω, ὅτι, ὅταν ἐξετελείτο ὁ περίφημος νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892, ἐστάλησαν ἐπιθεωρηταὶ ἄνδρες καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, συνέβη ὅμως αἱ περὶ τῶν προσώπων γινῶμαι αὐτῶν νὰ εἶναι ἐντελῶς σύμφωνοι μὲ τὰς περὶ αὐτῶν γνώμας τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ διὰ τοῦτο συνέβη κατὰ τὸ 1892 ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, οἱ ὅποιοι διέπρσξαν τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων, ἀληθὲς αἵματοκύλισμα τῶν δημοδιδασκάλων». Ἀλλὰ καὶ τοῦ οὕτω καθισταμένου ἐποπτικοῦ συμβουλίου αἱ ἀποφάσεις δὲν ἦσαν ὑποχρεωτικαὶ διὰ τὸν Ὑπουργόν, δυνάμενον νὰ μὴ ἐκτελῆ ταύτας, ἀρκεῖ νὰ ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως ἔκθεσιν

πρὸς τὸν Βασιλέα, αἰτιολογοῦσαν τὴν διαφωνίαν του. Ὁ περιορισμὸς ὅμως οὗτος εἶχε μόνον θεωρητικὴν ἀξίαν καὶ ἦτο ἀπλοῦν πρόσχημα, διότι ἐπὶ παντὸς ζητήματος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῶσι καὶ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐξεζητημένα. Ἄλλως τε—ὅπως κατὰ τὴν αὐτὴν ἀγόρευσίν του ὁ Θ. Π. Δεληγιάννης ἀνέφερε—«δὲν ἦτο ἀσύνηθες ἐν ταῖς ἐκθέσεσιν αὐταῖς νὰ μὴ ἐκτίθεται ἡ πραγματικὴ καὶ ἀληθὴς ἐκθεσις τῶν πραγμάτων. Πολλάκις μάλιστα ἤκουσα ὅτι συνέβη ἐν ἐκθέσει πρὸς τὴν Α.Μ. νὰ προτείνωνται λόγοι πρὸς ἀπόλυσιν ὑπαλλήλων, οἱ ὅποιοι δὲν ἦσαν πραγματικοί, μετὰ τῆς ἐλπίδος ὅτι ὁ ἔλεγχος τῶν ἀνακριβειῶν καὶ τοῦ ψεύδους εἶνε καὶ δύσκολος καὶ δυσεκτέλεστος!».

Γενικῶς τὰ νομοσχέδια τοῦ Εὐταξία, ἐνῶ εἶχον τὸ μέγα μειονέκτημα ὅτι κατήργουν τὴν ἀποκέντρωσιν τοῦ νόμου ΒΤΜΘ', δὲν εἰσηγον ἄλλην τινὰ οὐσιώδη βελτίωσιν, διότι καὶ τὰς ἀπολύσεις καὶ μεταθέσεις ἄφινον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ὑπουργοῦ ὑπὸ τὸν σκιάδην περιορισμὸν τῆς ὑπεβολῆς ἐκθέσεως πρὸς τὸν Βασιλέα ἐν περιπτώσει διαφωνίας καὶ τοὺς διορισμοὺς ἀνέθετον ἐπίσης εἰς τὰ δημοτικὰ συμβούλια. Τὰ μόνα σημεῖα, εἰς τὰ ὅποια παρουσιάζουν πρόοδον, εἶνε ὁ θεσμὸς τῶν ἀνωτέρων ἐπιθεωρητῶν, ὅστις θὰ ἐπλήρου πραγματικὴν ἀνάγκην προκειμένου περὶ τῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν νομαρχιακῶν ἐπιθεωρητῶν καὶ ἡ ὑποχρέωσις ὅπως οἱ ἐπιθεωρηταὶ λαμβάνωνται ἐκ τοῦ δημοδιδασκαλικοῦ κλάδου.

Ἐναντίον τῆς ἀποκεντρώσεως ἐν τῇ διοικήσει τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἦτο καὶ ὁ κατόπιν Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Σ. Στάης,

1. Πλέον κατηγορηματικὴν διαπίστωσιν τῆς κρατούσης τότε ἐν τῇ διοικήσει ἀκολασίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωμεν. Ὁ Θ. Π. Δεληγιάννης, ἐξέχουσα προσωπικότης, διατελέσας ἐπανεπιλημμένως Πρωθυπουργὸς καὶ Ὑπουργός, ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς βεβαιώνει, ὅτι οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ἀποσταλέντες πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν δημοδιδασκάλων, προεκάλεσαν τὸ αἰματοκύλισμα αὐτῶν, ἐνεργήσαντες οὐχὶ κατὰ ἴδιαν συνείδησιν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπιταγὴν τοῦ Ὑπουργοῦ. Βεβαιώνει ἐπίσης, ὅτι οἱ Ὑπουργοὶ ὑπέβαλλον εἰς τὸν Βασιλέα ψευδεῖς ἐκθέσεις διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀπόλυσιν ἢ τὴν μετάθεσιν ἀνεπιθυμητῶν ὑπαλλήλων.

ὅστις ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑποβληθέντων ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Βουλὴν τὴν 12 Ν)βρίου 1900 ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων περιέλαβε καὶ νομοσχέδιον «περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ νόμου ΒΤΜΘ'». Δι' αὐτοῦ κατηργοῦντο τὰ κατὰ νομούς ἐποπτικά συμβούλια καὶ ἀνετίθετο ἡ διοικήσις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ συγκροτούμενον δι' ἰδίου νομοσχεδίου ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Τὸ νομοσχέδιον τοῦ Στάη εἶχε τὸ μέγα ἐλάττωμα ὅτι κατήργει τὴν ἀποκέντρωσιν, παρουσιάζει ὅμως καὶ ποιάν τινα προσπάθειαν πρὸς συντονισμόν τῆς διοικήσεως τῆς δημοτικῆς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, αἵτινες μέχρι τότε ἐλαμβάνοντο χωρισταὶ ὡς νὰ μὴ εἶχον κοινὸς σκοποὺς καὶ πλείστα σημεῖα ἐπαφῆς εἰς τὸ περιεχόμενον των. Συνιστάτο δηλ. ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐκ πέντε τακτικῶν μελῶν, δυναμένων ἀνά πενταετίαν νὰ ἀντικαθιστῶνται, εἰς ὃ ἀνετίθετο ἡ διοικήσις τῆς τε δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως. Λόγοι, οἵτινες, ὡς γράφει ἐν τῇ εἰσηγητικῇ του ἐκθέσει, ὤθησαν αὐτὸν εἰς τὴν ὑποβολὴν τοῦ νομοσχεδίου τούτου ἦσαν ὅτι ὑπὸ τὸ σύστημα τοῦ νόμου ΒΤΜΘ' «ἡ διοικήσις παρημπόδισεν, ἂν μὴ ἔβλαψε, τὴν προκοπὴν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ κατέστησεν ἀπαραίτητον τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῆς δι' ἄλλης, ἣν ἡ πείρα ἀλλαχοῦ καθιέρωσεν ὡς ἀσφαλὲς μέτρον, δι' οὗ θέλει σωθῆ παρ' ἡμῖν ἡ ἐνότης τῆς διοικήσεως καὶ ἀρθῆ τὸ πολυσχιδὲς καὶ χαῶδες τῆς νῦν τοιαύτης». Εὐτυχῶς ὅτι οὔτε τὰ νομοσχέδια ταῦτα, ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τοιουτοτρόπως διετηρήθη τούλκιςτος ἢ πρόοδος ἡ εἰσαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ 1895.

Ὁ νόμος ΓΩΚΗ'.—Τὴν ἐνότητα ἐν τῇ διοικήσει τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τὴν ὁποίαν διὰ τῶσων ἐπικινδύνων νομοσχεδίων ἐπέδιδσκον οἱ προηγούμενοι ὑπουργοί, ἐπέτυχεν ὁ Ὑπουργὸς Ἀλεξάνδρης διὰ τοῦ νόμου ΓΩΧΗ' τοῦ 1911 «περὶ κεντρικοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως». Μὲ τὸν νόμον τοῦτον ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις κεντρικὸν ἐποπτικὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐκ πέντε μονίμων τακτικῶν μελῶν, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς τοῦ γνωμοδοτικοῦ του ἔργου ἐπὶ ἐπιστημονικῶν ζητημάτων (καταρτισμὸς προγραμμάτων, ἔγκρισις διδασκτικῶν βιβλίων κτλ.) ἔσκει πειθαρχικὴν ἐξου-

σίαν ἐπὶ τῶν ἐπιθεωρητῶν καὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκαλείων καὶ ἐξεδίκαζεν εἰς δεῦτερον βαθμὸν τὰς ἐνστάσεις τῶν δημοδιδασκάλων κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων περὶ ἀπολύσεως, μεταθέσεως ἢ τιμωρίας αὐτῶν. Διὰ τοῦ νόμου ΓΩΚΗ' ὠλοκληρώθη τὸ ἀποκεντρωτικὸν σύστημα ἐν τῇ διοικήσει τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ κατησφαλίσθησαν οἱ διδάσκαλοι ἐναντίον τῶν πολιτικῶν ἐπεμβάσεων.

Ἐμφανίζει ὅμως τὸ μειονέκτημα, ὅτι τοποθετεῖ τὴν διοίκησιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς ἐπίπεδον ἐντελῶς κεχωρισμένον ἀπὸ τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν, μεθ' ἧς, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἔχει ἐν τούτοις πολλὰ κοινὰ σημεῖα. Ὁ ἴδιος νόμος ἀφ' ἑνὸς μὲν μετέβαλε τὴν σύνθεσιν τῶν τοπικῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων, τῶν ὁποίων μέλη ὠρίσεν τὸν πρόεδρον τῶν πρωτοδικῶν, τὸν γυμνασιάρχην καὶ τὸν ἐπιθεωρητὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς ἐκπαιδευτικὰς περιφερείας ὠρίσεν οὐχὶ κατὰ νόμους, ὅπως ἦσαν ὑπὸ τοῦ νόμου ΒΤΜΘ', ἀλλὰ κατ' ἄλλην διαίρεσιν, κανονιζομένην ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ κεντρικοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου. Θεωρητικῶς ἡ ἀρχὴ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἰδιωτῶν ὡς μελῶν τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, εἶνε ἢ ὀρθοτέρα, διότι ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις φυσικῶς ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινότητα καὶ τὸν δῆμον, κατὰ πρῶτον λόγον. Ἡ πείρα ὅμως ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν ἀπέκτησαν εἰσέτι τὴν ἀπαιτουμένην ὠριμότητα διὰ τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἔργου τῆς διοικήσεως, ἀπόρροια δὲ τούτου ἦτο, ὅτι ἄλλοτε μὲν ἐπεδεικνυον ἀπόλυτον ἀδιαφορίαν διὰ τὸ ἐκπαιδευτικὸν ζήτημα, ἄλλοτε δὲ ἡ ἀνάμιξις τῶν περιωρίζετο μόνον εἰς ὅσα ζητήματα εἶχον προσωπικὸν ἐνδιαφέρον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου ΓΩΚΗ' ἐπελθοῦσα μεταβολὴ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τῶν τοπικῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων, ἂν θεωρητικῶς δὲν στηρίζεται ἐπαρκῶς, ὑπῆρξεν ὅμως ἀπολύτως σκόπιμος.

Νομοθεσία I. Δ. Τσιριμῶκου.— Μὲ βάσιν τὴν ὑπάρχουσαν νομοθεσίαν ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας I. Δ. Τσιριμῶκος ἐσυστηματοποίησε τὸ 1913 τὴν διοίκησιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως διὰ τοῦ κατατεθέντος εἰς τὴν Βουλὴν τὸν Νοέμβριον τοῦ ἔτους τούτου νομοσχεδίου του «περὶ διοικήσεως τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαι-

δεύσεως», περιλαμβανομένου ἐν τῇ σειρά τῶν μεταρρυθμιστικῶν του ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων καὶ ψηφισθέντος (ὑπ' ἀριθ. νόμου 240) τὸ ἐπόμενο ἐτος. Δι' αὐτοῦ διετηροῦντο τὰ ἐποπτικά συμβούλια, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἠδύνατο νὰ φθάσῃ μέχρι τῶν 70, εἰς ἕκαστον δ' αὐτῶν ἐτοποθετεῖτο εἰς ἐπιθεωρητῆς, ὅστις, ὡς καὶ τὰ συμβούλια, ἐτίθετο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ, χρησιμοποιοῦμένου συγχρόνως καὶ ὡς ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαίδευσως. Οἱ γενικοὶ ἐπιθεωρηταὶ ὠρίζοντο εἰς 12, εἰς ἕκαστον δὲ αὐτῶν κατενέμοντο τὰ οἰκεία ἐποπτικά συμβούλια δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου. Ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τῶν συμβουλίων ὁ νόμος 240 ἠκολούθησε τὴν θεωρητικὴν ὁπσιον, καταρτίσας ταῦτα ἐκ τοῦ γυμνασιάρχου, ὡς πρεδβρου, ἑνὸς πρωτοδίκου, τοῦ ἐπιθεωρητοῦ καὶ δύο ἐπιστημόνων, ἐκλεγομένων ἐπὶ τριετῆ θητεία ὑπὸ τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως τῆς οἰκείας περιφερείας, προέβλεψεν ὅμως ὅπως ἐπιτρέψῃ νὰ λειτουργῶσι ταῦτα ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργείου καὶ μὲ μόνα τὰ μόνιμα μέλη, οὕτω δὲ καὶ ἐλειτούργησαν ἔκτοτε. Ὑπὲρ τὰ ἐποπτικά συμβούλια κατέστησε τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, εἰς τὸ ὅποιον ἀνέθηκε τὸ μὲν ἐπιστημονικά, τὸ δὲ διοικητικὰ ἔργα.

Κατὰ τὸ νομοσχέδιον, τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον θὰ ἀπηρτίζετο ἐξ ὀκτῶ (8) μόνιμων συμβούλων καὶ τριῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐκλεγομένων ἀνὰ τριετίαν ὑφ' ἐκάστης τῶν τριῶν σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς φιλοσοφικῆς, τῆς θεολογικῆς καὶ τῆς τῶν φυσικομαθηματικῶν. Τὰ γνωμοδοτικὰ του ἔργα προεβλέπετο νὰ διεξάγῃ ἐν ταῖς γενικαῖς συνεδρίασι, τὰ δὲ διοικητικὰ, τὰ ἀναγόμενα εἰς τε τὴν δημοτικὴν καὶ μέσῃν ἐκπαίδευσιν, ἐν ταῖς εἰδικαῖς. Καὶ τῶν γενικῶν καὶ τῶν εἰδικῶν συνεδριῶν θὰ μετεῖχον καὶ οἱ τμηματάρχαι τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαίδευσως τοῦ Ὑπουργείου μετὰ δικαιώματος ψήφου, κατὰ τὴν συζήτησιν ὅμως εἰς τὴν Βουλὴν ὑπέστη τροποποιήσεις ὡς πρὸς τὰ κάτωθι σημεία: α) Ἀπεκλείσθησαν οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ἀντ' αὐτῶν δ' ὠρίσθησαν τὰ μόνιμα μέλη εἰς 12· β) διηρέθη τὸ συμβούλιον εἰς δύο τμήματα ἀπὸ ἑξ ἑκάστου καὶ τὰ διοικητικὰ ἔργα αὐτοῦ, τὰ διεκπεραιούμενα ἐν ταῖς εἰδικαῖς συνεδρίασι, διεκρίθησαν εἰς τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν δημο-

τικήν ἐκπαίδευσιν, ἅτινα ἀνετέθησαν εἰς τὸ τμήμα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ εἰς τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν, ἀνατεθέντα εἰς τὸ τμήμα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως τοῦ συμβουλίου, καὶ γ) ἀπεκλείσθησαν ἀπὸ τῶν εἰδικῶν συνεδριῶν οἱ τμηματάρχαι τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας. Εἶνε καταφανές ὅτι αἱ γενόμεναι τροποποιήσεις ἦσαν σκόπιμοι. Ἡ ἀνάμιξις εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐμφορουμένων ὑπὸ ξένου πρὸς ταύτας πνεύματος καὶ ἐχόντων ὡς τι πάρεργον τὴν ἐν τῷ συμβουλίῳ ὑπηρεσίαν, βεβαίως δὲν θὰ ἦτο ἐπὶ καλῶ αὐτῶν. Ἐπίσης ἡ ἀνάθεσις τῆς διοικήσεως καὶ τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εἰς τὰ αὐτὰ πρόσωπα θὰ ἐπέφερε σύγχυσιν καὶ ἀνωμαλίαν, ἐνῶ ὁ διαχωρισμός καὶ ἐπιστημονικῶς ἔχει σταθερότεραν βάσιν καὶ τεχνικῶς συντελεῖ εἰς τὴν διευκόλυνσιν τῆς διεξαγωγῆς τῆς ὑπηρεσίας. Καὶ ἡ συμμετοχὴ δὲ τῶν τμηματάρχων εἰς τὰ διοικητικὰ ἔργα τοῦ συμβουλίου δὲν ἦτο ὀρθή, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν οὗτοι θὰ παρεῖχον ὑπονοίας, ὅτι ἐπηρεάζονται ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ ὡς τελοῦντες ὑπὸ τὰς ἀμέσους αὐτοῦ διαταγὰς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι θὰ ἠχρηστεύετο τὸ ἕτερον σκέλος τῆς διοικήσεως, ἡ χρηστὴ ἄσκησις τῆς ὁποίας ἐξασφαλίζεται διὰ τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων τοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας.

Οὕτω τὸ μειονέκτημα τῶν νόμων ΒΤΜΘ' καὶ ΓΩΚΗ' τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς δημοτικῆς ἀπὸ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἤρθη διὰ τοῦ νόμου 240, τροποποιηθέντος μεταγενεστέρως διὰ τῶν νόμων 567 τοῦ 1915 καὶ 826 τοῦ 1917, ὅστις ὑπήγαγε τὰ ἐποπτικὰ συμβούλια καὶ τοὺς ἐπιθεωρητὰς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὑπὸ τοὺς γενικοὺς ἐπιθεωρητὰς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἀνέθηκε δὲ τὴν λύσιν τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων ἀμφοτέρων τῶν βαθμίδων τούτων τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ αὐτὸ συμβούλιον. Συστηματικὴν βελτίωσιν ἀπέναντι τοῦ νόμου ΒΤΜΘ' ἐπέφερον ὁ νόμος 240 καὶ ὡς πρὸς τὸν διορισμὸν τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τὴν πρότασιν τοῦ ὁποίου ἀνέθηκεν εἰς τὸ ἐποπτικὸν συμβούλιον, ἀντὶ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, ὅπερ εἰς τὰς ἐνεργείας του ἐνεπνέετο μᾶλλον ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ προσωπικῶν συμπαθειῶν του ἢ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν.

Ἔργα τοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου ὠρίζοντο: νὰ γνωμοδοτῆ περὶ συστάσεως, προαγωγῆς, συγχωνεύσεως, διαιρέσεως καὶ καταργήσεως δημοτικῶν σχολείων καὶ νηπιαγωγείων, περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐνάρξεως καὶ λήξεως τῶν μαθημάτων καὶ περὶ παντὸς ἄλλου σχετικοῦ ζητήματος, νὰ προτείνῃ τὸν διορισμὸν, νὰ γνωμοδοτῆ περὶ προαγωγῆς καὶ νὰ ἀποφασίζῃ περὶ μεταθέσεως καὶ πειθαρχικῆς τιμωρίας ἢ ἀπολύσεως. Κατὰ ταῦτα, τὰς πράξεις τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων διήρει εἰς τρεῖς κατηγορίας· τὰς γνωμοδοτήσεις, τὰς ὁποίας ἡδύνατο ὁ Ὑπουργὸς καὶ νὰ τροποποιῆ, τὰς προτάσεις, τὰς ὁποίας ἡδύνατο καὶ νὰ μὴ ἐκτελῆ, χωρὶς ἔμως νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα καὶ νὰ τροποποιῆ, καὶ τὰς ἀποφάσεις, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἦτο ὑποχρεωτικὴ διὰ τὸν Ὑπουργόν. Αἱ ἀποφάσεις τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων περὶ μεταθέσεως, ἀπολύσεως καὶ ἐπιβολῆς προστίμου μείζονος τοῦ 1)4 τοῦ μηνιαίου μισθοῦ ὑπέκειντο εἰς τὴν αὐτεπάγγελτον κρίσιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, εὐναμένῃ νὰ τροποποιῆ ταύτας ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον, οὐχὶ ὁμως καὶ ἐπὶ τὸ αὐστηρότερον.

Προσόντα τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων, οἵτινες εἶχον βαθμὸν καὶ μισθὸν ὑπουργικοῦ γραμματέως α' τάξεως, ὠρίζοντο· 1) πτυχίον τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ἢ τῆς σχολῆς τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁποδείξεις διετῶν ἐν Ἐσπερίᾳ σπουδῶν ἢ πενταετοῦς ὑπηρεσίας δημοδιδασκάλου, 2) πτυχίον διδασκαλείου μετὰ πενταετοῦς ὑπηρεσίας καὶ ἀποδείξεων διετῶν ἐν Ἐσπερίᾳ σπουδῶν κατόπιν διαγωνισμοῦ ἢ μετὰ δεκαετοῦς ὑπηρεσίας κατόπιν ἐπίσης διαγωνισμοῦ. Ὁ ἐπιθεωρητὴς εἶχε τὴν ὑπηρεσίαν νὰ ἐπιθεωρῆ δις τοῦλάχιστον κατ' ἔτος πάντα τὰ σχολεῖα τῆς περιφερείας του καὶ νὰ ὑποβάλλῃ περὶ αὐτῶν ὡς κοι τοῦ διδακτικοῦ τῶν προσωπικοῦ ἐκθέσεις εἰς τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον κοι τὸ Ὑπουργεῖον, νὰ προνοῆ δὲ περὶ τῆς συμπληρωματικῆς μορφώσεως τῶν διδασκάλων διὰ σειρᾶς μαθημάτων καὶ συνεδρίων, συγκαλουμένων κατ' ἔτος. Ἐπὶ τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς περιφερείας του ἦσκει καὶ πειθαρχικὴν ἐξουσίαν, εὐνάμενος νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴν τοῦ προστίμου μέχρι 10 δραχμῶν.

Τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου τὰ ἔργα διεκρίνοντο εἰς ἐπιστημ-

νικά καὶ διοικητικά· καὶ γνωμοδοτικά μὲν ἦσαν ὁ καταρτισμὸς σχεδίων νόμου, διαταγμάτων, ἐγκυκλίων καὶ ὁδηγῶν, ἡ σύνταξις τοῦ προγράμματος καὶ τοῦ ὥρολογίου τῶν μαθημάτων τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἡ ἔγκρισις τῶν διδακτικῶν βιβλίων κτλ. Διοικητικά δὲ κυρίως ἡ ἄσκησις εἰς δεύτερον βαθμὸν πειθαρχικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ θεσμὸς τῶν Ἀνωτέρων Ἐποπτῶν.—Ἡ διοίκησις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως συνεπληρώθη βραδύτερον διὰ τοῦ νόμου 826 τοῦ 1917, ὅστις εἰσήγαγε τὸν θεσμὸν τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν. Προεβλέπετο δι' αὐτοῦ ὁ διορισμὸς δύο ἀνωτέρων ἐποπτῶν, ἰσοβάθμων μὲ τὰ μέλη τοῦ Ἐποπτ. Συμβουλίου, εἰς οὓς ἀνετίθετο ἡ ἀνωτέρα παιδαγωγικὴ καὶ καθόλου ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία τοῦ ἔργου τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκαλείων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν νηπιαγωγῶν, τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ νηπιαγωγείων καὶ τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἔτι δὲ ἡ καθοδήγησις αὐτῶν συντελεστικὴ εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Δεδομένου ὅτι ἡ ἐποπτεία, ἣν ἤσκουν ἐπὶ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως οἱ γενικοὶ ἐπιθεωρηταὶ καὶ τὰ μέλη τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου ἦτο μᾶλλον τυπικὴ, ὁ διορισμὸς τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν προωριζέτο νὰ ἐπιφέρῃ σημαντικὴν βελτίωσιν εἰς τὰ πράγματα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως διὰ τῆς ἀμέσου παρακολουθήσεως αὐτῆς καὶ τῆς καθοδηγήσεως τῶν λειτουργῶν τῆς. Καὶ τὰ πρῶτα δὲ εἰς ἃ ἀνετίθησαν καθήκοντα τὸ πρῶτον ἀνωτέρων ἐποπτῶν, (οἱ μετέπειτα καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Δελμούζος καὶ Τριανταφυλλίδης), ἦσαν ἀναμφιβόλως καταλληλότατα διὰ τὴν ἐπιτέλεισιν τοῦ ἔργου τούτου. Ὁ σκοπὸς ὅμως, ὁ ὁποῖος ἐπεδιώκετο διὰ τοῦ διορισμοῦ τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν δὲν ἦτο τόσον ὅ ἐν τῷ νόμῳ ἀναγραφόμενος, ὅσον ἡ προπαγάνδα ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ἣτις ἄρτι εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαιδευσιν καὶ δι' ἣν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ἦσαν ἀπροετοίμαστοι οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὅλην τὴν δρᾶσιν οἱ ἀνώτεροι ἐπόπται ἔστρεψαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, πράγματι δέ, συντελοῦσης καὶ τῆς πολιτικῆς πιέσεως, ἐπέτυχον ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα. Μὲ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1920 οἱ

μνημονευθέντες ανώτεροι ἐπόπται ἀντικατεστάθησαν διὰ τῶν Μιχαλοπούλου καὶ Μακρῆ, ὁπαδῶν τῆς καθαρευούσης, οἵτινες οὐδὲν ἔπραξαν καὶ οἵτινες πάλιν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1922 ἀντικατεστάθησαν διὰ τῶν Γληνοῦ καὶ Τριανταφυλλίδη, ὁπαδῶν τῆς δημοτικῆς, οἵτινες ὑπηρετήσαν μέχρι τοῦ 1925, ὅτε διὰ τοῦ Νομ. Διατάγματος τῆς 30 Μαρτίου 1925 κατηργήθησαν αἱ θέσεις τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν διὰ λόγους οἰκονομίας. Διὰ τοῦ ἰδίου Νομ. Διατάγματος ἠλαττώθησαν διὰ λόγους οἰκονομίας αἱ θέσεις τῶν Ἐκπ. Συμβούλων ἀπὸ 12 εἰς 10, διὰ δὲ τοῦ Ν. Δ. τῆς 24 Ἀπριλίου 1926 περιωρίσθησαν αἱ θέσεις τῶν γεν. Ἐπιθεωρητῶν τῶν σχολείων καὶ τῶν ὑγειονομικῶν ἐπιθεωρητῶν κατὰ δύο.

Ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον.—Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συντακτικῆς ἀποφάσεως τῆς 9 Ἰανουαρίου 1926 δι' ἧς κατηργήθησαν τὰ ὑπηρεσιακὰ συμβούλια, ἐξεδόθη τὴν 18 Φεβρουαρίου 1926 Ὑπουργικὴ ἀπόφασις, ἡ ὁποία ἀνέθηκε τὴν διοίκησιν τῆς ἐκπαιδευσεως εἰς Ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον, ἀποτελούμενον οὐχὶ πλέον ἐκ μονίμων μελῶν, ἀλλὰ μετακλητῶν, ἐναλλασσομένων ἀνὰ τριετίαν. Τὰ μέλη ταῦτα ἦσαν δύο καθηγηταὶ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ἢ τῆς σχολῆς τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου τῆς μέσης ἐκπαιδευσεως, τρεῖς πτυχιούχοι τῶν αὐτῶν σχολῶν, διατελοῦντες ἢ διατελέσαντες διευθυνταὶ ἢ ὑποδιευθυνταὶ διδασκαλείων μέσης ἢ δημοτικῆς ἐκπαιδευσεως ἢ καθηγητῶν τῶν παιδαγωγικῶν καὶ δύο πτυχιούχοι τῶν ἰδίων σχολῶν, διατελοῦντες ἢ διατελέσαντες γυμνασιάρχαι ἢ διευθυνταὶ πρακτικῶν λυκείων ἢ γενικοὶ ἐπιθεωρηταί. Καθήκοντα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου ὠρίσθησαν τὰ αὐτὰ περίπτου μετὰ τὰ προβλεπόμενα ὑπὸ τοῦ προηγουμένου νόμου μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι ὁ Ὑπουργὸς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐκτελῇ καὶ τῆς μειονοψηφίας τὴν γνώμην, προκειμένου περὶ μεταθέσεων καὶ πειθαρχικῶν ποινῶν.

Τὸ οὕτω συγκροτηθὲν Ἐκπ. Συμβούλιον δὲν ἐλειτούργησεν εἰμὴ ἐπὶ δίμηνον, διότι κατηργήθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2099 τῆς 20 Ἀπριλίου 1926 Ὑπουργικῆς ἀποφάσεως ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Δ. Αἰγινήτου, ἀνασυσταθὲν ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων μετὰ ἑλαφρὸς τροποποιήσεις. Οὕτως ἠῤῥήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν ἀπὸ 8 εἰς 10, μεταξὺ

τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου περιελήφθησαν καὶ οἱ τῆς θεολογικῆς σχολῆς, προσετέθη δὲ καὶ ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων Ἀθηνῶν ἢ Πειραιῶς. Εἰδικῶς, προκειμένου περὶ τῶν σχολείων τῆς Βορείου Ἑλλάδος, κατηρτίσθη ἰδίᾳ ἐπιτροπὴ, ἣτις ἄλλως τε προεβλέπετο ὑπὸ τῆς προηγουμένης ἀποφάσεως, εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ μελέτη τῶν ἀφορῶντων εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα ζητημάτων καὶ ἡ ὑποβολὴ σχετικῶν προτάσεων εἰς τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον.

Ἄλλὰ καὶ τὸ Συμβούλιον τοῦτο δὲν ἐλειτούργησε πέραν τῶν ἑξ μηνῶν. Καταλυθεῖσης τῆς δικτατορίας Παγκάλου, ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 17 Σεπτεμβρίου 1926 Νομ. διάταγμα, δι' οὗ ἀνασυνεκροτήθη τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ νόμου 240, δηλ. διὰ 7 μονίμων μελῶν, εἰς ἃ προσετέθησαν διὰ πρώτην φορὰν καὶ 4 αἰρετά, ἐκλεγόμενα κατὰ τριετίον ἀνὰ δύο ὑπὸ τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης καὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, πρὸς μερικὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κλάδου, ὅστις ἤξιόν τὴν εἰσαγωγὴν πλήρους τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδιοικήσεως ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τοῦ Συμβουλίου εἰς τὴν ἀρμοδιότητα αὐτοῦ ἐτηρήθησαν αἱ γραμμαὶ τοῦ νόμου 240. Διὰ δὲ τοῦ Ν.Δ. τῆς 15 Σβρίου 1926 ἀνασυνεστήθησαν αἱ καταργηθεῖσαι, ὡς ἀνωτέρω, ἐλέχθη δύο θέσεις γενικῶν ἐπιθεωρητῶν καὶ ὑγειονομικῶν ἐπιθεωρητῶν, ἰδρῦθη δὲ καὶ μία θέση γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν ἰδιωτικῶν σχολείων.

Νέα σύνθεσις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου.—Δὲν ἐπέπρωτο ὅμως καὶ τὸ συμβούλιον τοῦτο νὰ ζήσῃ περισσότερον ἀπὸ ἓν ἔτος. Μετὰ τὴν διενέργειαν βουλευτικῶν ἐκλογῶν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Κουνδύλη, ἣτις κατέλυσε τὴν δικτατορίαν Παγκάλου, ἐσχηματίσθη Οἰκουμενικὴ Κυβέρνησις, εἰς ἣν μετέσχον ὅλα τὰ κόμματα, τὸ Ὑπουργεῖον δὲ τῆς Παιδείας ἀνετέθη εἰς τὸ λαϊκὸν κόμμα, ἀκολουθοῦν συντηρητικὴν πολιτικὴν. Πρῶτον ἐκ τῶν μελημάτων τοῦ Ὑπουργείου τούτου ὑπῆρξεν ἡ ρύθμισις τῆς διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις του. Πρὸς τοῦτο κατήρτισε σχετικὸν νομοσχέδιον, ἔπερ κατόπιν βιαίῳ συζητήσεων ἐν τῇ Βουλῇ καὶ μετὰ πολλὰς τροποποιήσεις, ἐψηφίσθη καὶ ἐδημοσιεύθη περὶ τὸ τέλος τοῦ 1927 ὑπ' ἀριθ. νόμου 3436. Δικαιολογῶν ὁ Ὑπουργὸς ἐν τῇ αἰτιολογικῇ του ἐκθέσει τὴν προτεινομένην ὑπ'

αὐτοῦ μεταρρύθμισιν τῆς συνθέσεως τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου ἔγραφεν, ὅτι εἰς τοῦτο ὤθησεν αὐτὸν ἡ παρατήρησις ὅτι τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον «λειτουργήσῃ ὡς ἐλειτούργησε μέχρι σήμερον οὐχὶ μόνον δὲν ἐξυπηρέτησε τὰς ἐκπαιδευτικὰς ἡμῶν ἀνάγκας, ἀλλὰ συνήργησε, συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδητῶς, εἰς τὴν ὅλην ἐξάρθρωσιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κλάδου καὶ τὴν καθίζησιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῆς χώρας», ἐξέφραζε δὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς συνθέσεως αὐτοῦ «θὰ κατορθωθῆ ἡ ρυθμισθῆ διοικητικῶς καὶ ἡ ἐξυπηρητηθῆ ἐπιστημονικῶς ἐν τῷ μέλλοντι ἡ παιδεία κατὰ τρόπον ἰκανοποιούντα τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους, πάντως τρόπον ἀνώτερον, λογικώτερον, ἐλευθερώτερον τοῦ τῆς χθές». Ὑπερβολικαὶ ἐκφράσεις καὶ ὑπερβολικώτεραι ἐλπίδες, ἀπὸ τὰς ὁποίας καὶ ἂν ἀφαιρέσῃ τις τὸ μέγιστον μέρος, ὅπερ ἀναντιρρήτως ὀφείλεται εἰς τὴν πολιτικὴν ἀντίθεσιν τοῦ ὑποβαλόντος τὸ νομοσχέδιον Ὑπουργοῦ, ἀπομένει πικρὰ τις ἀλήθεια εἰς βάρος τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου, μὴ δυνηθέντος ν' ἀντιδράσῃ εἰς τὰς πολιτικὰς ἀνωμαλίας τῆς περιόδου, καθ' ἃς ἐλειτούργησε. Ὁ νόμος 3436 μετέβαλε καὶ πάλιν τὴν βᾶσιν τῆς συνθέσεως τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου καὶ εἰσήγαγε τὸ σύστημα τοῦ μετακλητοῦ τῶν μελῶν αὐτοῦ καὶ τῆς βαθμιαίας ἀνανεώσεως τούτου μεθ' ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα. Τὰ μέλη ἐν ὄλῳ ὠρίσθησαν εἰς 14, ἐξ ὧν ἑννέα τακτικά, δύο αἰρετὰ καὶ τρία ἔκτακτα. Ἡ θητεία τῶν τακτικῶν μελῶν ὠρίζετο ὀκταετής, τῶν αἰρετῶν διετής καὶ τῶν ἐκτάκτων, ἅτινα ἐδικαιοῦντο νὰ λαμβάνουν μέρος μόνον εἰς τὰς γενικὰς συνεδρίας τοῦ συμβουλίου, καθ' ἃς συνεζήτουντο ἐπιστημονικὰ ζητήματα, μονοετής. Ἡ ἀνανέωσις τῶν τακτικῶν μελῶν θὰ ἐγένετο ἀνὰ διετίαν διὰ κληρώσεως, ἐλαμβάνοντο δὲ ταῦτα εἴτε ἐκ διατελούντων ἐν ὑπηρεσίᾳ ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, ἐχόντων τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου νόμου ὀριζόμενα προσόντα, εἴτε ἐκ διατελούντων ἐκτὸς ὑπηρεσίας. Τὰ ἔκτακτα μέλη ἐλαμβάνοντο ἐκ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, γενικῶν ἐπιθεωρητῶν ἢ διευθυντῶν διδασκαλείων ἢ γυμνασίων, τὰ δὲ αἰρετὰ δι' ἐκλογῆς ἐκ τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ἡ ἀρμοδιότης τοῦ συμβουλίου παρέμενεν ἡ αὐτὴ ὡς καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας συνθέσεις αὐτοῦ. Συνεπῶς μὲ τὸν νόμον 3436, ἐκτὸς τῆς βασικῆς, τῆς ἀντικαταστάσεως

τῶν μονίμων μελῶν διὰ μετακλητῶν, ἀνανεουμένων ἐκάστοτε, ἐπὶ ἄλλοι καὶ αἱ ἐξῆς μεταρρυθμίσεις· α) προσετέθησαν τὰ ἕκτακτα μέλη, ἕκ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου κυρίως, οἵτινες, ὡς λέγει ἡ αἰτιολογικὴ ἔκθεσις, «καὶ λόγῳ θέσεως καὶ λόγῳ ἀρχῶν καὶ λόγῳ μορφώσεως παρουσιάζουσι μείζονας ἐγγυήσεις ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρέαστου συνειδήσεως καὶ ἀσφαλῶς θὰ δύνανται νὰ συμβάλλωσι σπουδαίως εἰς τὴν πρέπουσαν ἐπιστημονικὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως»· β) ὠρίσθησαν προσόντα διὰ τὰ αἰρετὰ μέλη τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου, προκειμένου μὲν περὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως, τὰ αὐτὰ μὲ τῶν τακτικῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου, προκειμένου δὲ περὶ δημοτικῆς, βαθμὸς τοῦλάχιστον γραμματέως α' τάξεως καὶ δεκαετῆς ὑπηρεσία «διὰ τὸ κῦρὸς των ἀπέναντι τόσον τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου ὅσον καὶ ἀπέναντι τοῦ κλάδου, διότι εἶνε ἀφύσικόν πως εἰς δημοδιδάσκαλος μὲ ἀπολυτήριον ἑλληνικοῦ σχολείου, καθόσον καὶ τοιοῦτος ἠδύνατο νὰ ἐκλεγῆ μὲ τὸ κρατοῦν σύστημα, νὰ κρίνη περὶ τῆς ἰκανότητος ἑνὸς γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἢ ἑνὸς διευθυντοῦ διδασκαλείου» καὶ γ) ὠρίσθη ἴδιον συμβούλιον διὰ τὴν ἐκδίκασιν τῶν ἐφέσεων ἐναντίον τῶν πειθαρχικῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἀπαρτιζόμενον ἐξ ὅλων τῶν τακτικῶν καὶ αἰρετῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου, τοῦ διευθυντοῦ τῆς Παιδείας καὶ τοῦ νομικοῦ συμβούλου τοῦ Ὑπουργείου.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις τοῦ Ὑπουργοῦ Γ. Παπανδρέου.—Τὴν 18 Φεβρουαρίου 1930, ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Γ. Παπανδρέου ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον «περὶ διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως», ὅπερ ψηφισθὲν ὑπ' αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ὡς νόμος ὑπ' ἀριθ. 4653.

Ὁ νόμος οὗτος ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν, 1) ὅτι ἡ κατάταξις τῆς διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν ἀρμοδιότητα διαφόρων Ὑπουργείων, ἐνεργούντων κατὰ ἴδιον τρόπον καὶ ἀποβλεπόντων εἰς ἴδιον σκοπὸν (τεχνικὴ ἐκπαίδευσις—Ὑπουργεῖον Συγκοινωνίας, ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις—Ὑπουργεῖον Ἐθν. Οἰκονομίας, γεωργικὴ ἐκπαίδευσις—Ὑπουργ. Γεωργίας κτλ.) ἐπιβάλλει τὴν χάραξιν ἐνιαίων κατευθυντηρίων γενικῶν γραμμῶν, πρὸς τὰς ὁποίας νὰ προσαρμόζονται αἱ ἐπὶ μέρους ἐνέργειαι, 2) ὅτι ἡ συνύπαρξις

παρά τῷ αὐτῷ συμβουλίῳ ἐπιστημονικῶν ἄμα καὶ διοικητικῶν καθηκόντων ἀποβαίνει εἰς βλάβην ἀμφοτέρων, καὶ 3) ὅτι οἷος λόγος προὔκαλεσε τὴν ἀποκέντρωσιν παρά τῇ στοιχειώδει ἐκπαίδευσει, ὁ αὐτὸς συντρέχει καὶ διὰ τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας διερρῦθιμε τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως ὡς ἀκολουθῶς: Συνέστησε παρά τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ὑπουργοῦ ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐκ 51 μελῶν, ἀντιπροσωπευόντων κατὰ τὸ δυνατόν ὅλους τοὺς κλάδους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἰς τὸ συμβούλιον τεῦτο ἀνέθηκε τὰ κάτωθι ἔργα: 1) τὴν διαγραφὴν τῶν γενικῶν γραμμῶν κατευθύνσεως, ἃς δέον νὰ ἀκολουθῆ ἡ ἐκπαίδευσις τῆς χώρας, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῆς συνθήκας καὶ τὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης, 2) τὸν καθορισμὸν τοῦ εἶδους καὶ τῶν τύπων τῶν σχολείων τῶν προσαρμοζομένων πρὸς τὰς συνθήκας καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας, 3) τὸν καθορισμὸν ἀριθμητικῶν πλαισίου τῶν ἀναγκαιούτων ἐξ ἐκάστου εἶδους σχολείων, 4) τὸν καθορισμὸν ἐνιαίας κατευθύνσεως εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, 5) τὸν καθορισμὸν κοινῶν γενικῶν ἀρχῶν συντάξεως ἀναλυτικῶν προγραμμάτων, 6) τὴν μελέτην πρὸς ἐξεύρεσιν καὶ χρησιμοποίησιν οἰκονομικῶν μέσων διὰ τὴν ἀνύψωσιν καὶ βελτίωσιν τῆς παιδείας, 7) τὴν μελέτην τῶν μέτρων τῆς διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, 8) τὴν ἀπόφασιν περὶ καταργήσεως σχολείων καὶ 9) τὴν πρότασιν περὶ ἰδρύσεως σχολείων, πλὴν τῶν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Τὸ συμβούλιον προεβλέπετο νὰ συνέρχεται ἀνὰ διετίαν εἰς συνεδρία, τὴν 20 Ὀκτωβρίου, ὁπότε καθωρίζοντο τὰ συζητητέα θέματα καὶ τὴν 1 Ἀπριλίου, ὁπότε ἐγένετο ἡ ἐπ' αὐτῶν συζήτησις.

Τὸ ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον συνῆλθεν ἄπαξ τὴν 27 Ὀκτωβρίου 1930 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Παπανδρέου καὶ καθώρισε τὰ συζητητέα θέματα ὡς ἑξῆς: 1) καθορισμὸς τῶν συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας ἀπαιτουμένων σχολείων, 2) ἐξασφάλισις τῆς λειτουργίας τῶν κατωτέρων ἐπαγγελματικῶν σχολείων ἀπὸ ἀπόψεως μαθητῶν καὶ προσωπικοῦ, 3), καταπολέμησις τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ καὶ σχολικῆ ἀντίληψις, 4)

ενότης τῆς διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ 5) διαγραφή τῶν γενικῶν γραμμῶν κατευθύνσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως. Τὴν δὲ 5 Ὀκτωβρίου 1931—διότι κατ' Ἀπρίλιον δὲν εἶχε συντελεσθῆ ἡ μελέτη τῶν σχετικῶν θεμάτων—ἤρχισεν ἡ συζήτησις ἐπὶ τῆς ἡμερησίας διατάξεως. Πρῶτον θέμα συνεζητήθη «ἡ καταπολέμησις τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ καὶ ἡ προσαγωγή τῆς σχετικῆς ἀντιλήψεως». Ἐπ' αὐτοῦ τὸ συμβούλιον κατέληξεν εἰς τὰ κάτωθι πορίσματα· 1) διαπιστοῦται, ὅτι κατὰ τὴν ἐπίσημον ἀπογραφὴν τοῦ 1928 τὸ ποσοστὸν τῶν ἀγραμμάτων ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ δηλωθείσης παιδείας πληθυσμοῦ 8 ἐτῶν καὶ ἄνω εἰς ἄνδρας 23.47 ο)ο, γυναικας 57.97 ο)ο, μέσος ὅρος 40.72 ο)ο· 2) τὸ ποσοστὸν τῶν ὑποχρέων πρὸς φοίτησιν εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον καὶ διαφεῦγον ταύτην ἀνέρχεται εἰς 3.8 ο)ο. 3) Συνιστᾶται πλήρης ὀργάνωσις τῶν σχολείων γενικῆς λαϊκῆς μορφώσεως (νηπιαγωγεῖα—δημ. σχολεῖα). 4) Ἐνίσχυσις τῶν σχολικῶν καὶ κοινοτικῶν βιβλιοθηκῶν. 5) Ἐνίσχυσις καὶ συστηματικὴ ὀργάνωσις τῶν μαθητικῶν συσσιτίων καὶ τῶν παιδικῶν ἐξοχῶν καὶ τῶν ὑποιθρίων σχολείων. 6) Προστασία τῆς υἰείας τῶν μαθητῶν διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς σχολιατρικῆς ὑπηρεσίας. 7) Ἐνίσχυσις τῶν ἰδρυμάτων κοινωνικῆς προνοίας καὶ ἐνθάρρυνσις πάσης πρὸς τοῦτο ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ὑπὲρ τῆς μαθητικῆς ἡλικίας. 8) Πολλαπλασιασμὸς τῶν Κρατικῶν νυκτερινῶν σχολῶν καὶ ἐνίσχυσις τῶν ὑπὸ ἰδιωτικῶν σωματείων ἰδρυομένων. 9) Ὑποχρεωτικὴ διδασκαλία τῶν ἀναλφαβήτων στρατιωτῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς θητείας των, καὶ 10) Ἀπαγόρευσις ἀπὸ τοῦ 1936 προσλήψεως ἐργατῶν καὶ ἐργατριῶν μὴ κεκτημένων ἀπολυτήριον δημοτικοῦ σχολεῖου. Δεύτερον θέμα συνεζητήθη ὁ καθορισμὸς τῶν συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας ἀποσιτουμένων σχολείων, ἐπ' αὐτοῦ δὲ κατέληξεν εἰς τὰ πορίσματα· α) ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς γεωργικῆς παιδείας· «1) ἀναγνώρισις τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης πρὸς τὸν καιρὸν καὶ ἐνίσχυσις τῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, 2) ἐνίσχυσις αὐτῆς διὰ τῶν σχολείων τῆς γενικῆς παιδείας, διὰ τοῦ γεωργικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν ἀγροτικῶν περιφερειῶν. Ὁ προσανατολισμὸς οὗτος θὰ ἐπιδιωχθῆ διὰ τῆς συντάξεως καταλλήλου προγράμματος, τῆς ὀργανώσεως ἀρτίου σχολικοῦ κήπου,

τῆς μεταβολῆς τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας, τῆς συντάξεως καταλλήλων διδακτικῶν καὶ βοηθητικῶν βιβλίων καὶ τῆς εἰδικῆς προπαρασκευῆς τῶν διδασκάλων, ἰδρυομένων τῶν διδασκαλείων κατὰ προτίμησιν πλησίον γεωργικοῦ σταθμοῦ, καὶ 3) ἐνίσχυσις τῆς γεωργίας διὰ τῶν εἰδικῶν γεωργικῶν σχολείων κατωτέρων, μέσων καὶ ἀνωτέρων· β) ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς τεχνικῆς παιδείας· 1) Ἀναγνωρίζεται καὶ ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ ἡ καθυστέρησις τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἡ ἐπιβαλλομένη ἐνίσχυσις καὶ τόνωσις αὐτοῦ διὰ τῆς πληρεστέρας διδασκαλίας τῶν τεχνικῶν μαθημάτων ἐν τοῖς σχολείοις τῆς γενικῆς παιδείας, διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ ὀργανώσεως εἰδικῶν τεχνικῶν σχολείων κατωτέρων καὶ μέσων· γ) ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σχολεῖα «ἐμπορικῆς παιδείας» 1) Διαπιστοῦται ὅτι ἡ ἐμπορικὴ παιδεία, παρεχομένη διὰ τῆς ἀνωτάτης σχολῆς οἰκονομικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιστημῶν καὶ πολυαριθμῶν κρατικῶν καὶ ἰδιωτικῶν μέσων ἐμπορικῶν σχολῶν, δὲν εἶνε καθυστερημένη, ὡς συμβαίνει μὲ τὴν γεωργικὴν καὶ τεχνικὴν παιδείαν, 2) ἐπιβάλλεται μάλιστα ὁ περιορισμὸς τῶν μέσων ἐμπορικῶν σχολῶν, 3) θεωρεῖται σκόπιμος ἡ μετατροπὴ μέσων τινῶν ἐμπορικῶν σχολῶν εἰς κατώτερα ἐμπορικὰ σχολεῖα ὡς καὶ ἡ ἴδρυσις τοιούτων εἰς τὰ διάφορα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς χώρας μὲ φοίτησιν τριετῆ, 4) συντελεστικώτατα κρίνονται τὰ ἐπιμορφωτικὰ σχολεῖα ἡμερήσια ἢ νυκτερινὰ μὲ σκοπὸν τὴν παροχὴν συμπληρωματικῆς ἐμπορικῆς μορφώσεως εἰς τοὺς ἐργαζομένους ἐν τοῖς καταστήμασι καὶ ἐμπορικοῖς γραφείοις· δ) ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς γενικῆς παιδείας. «1) Ἐπέκτασις τοῦ θεσμοῦ τῶν νηπιαγωγείων καὶ ἴδρυσις τοιούτων κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς ξενοφώνους περιοχάς, καθὼς καὶ τὰς βιομηχανικὰς καὶ ἐργατικὰς συνοικίας τῶν μεγάλων κέντρων, 2) αὐξήσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δημοδιδασκάλων μέχρις οὗ φθάσωμεν τὴν ἀναλογίαν 1 διδασκάλου πρὸς 40 μαθητάς, 3) τὸ ἐξσετέες δημοτικὸν σχολεῖον, θεωρούμενον ὡς προσωρινὸς σταθμὸς τῆς γενικῆς λαϊκῆς παιδείας, δεόν να ὀργανωθῆ τελείως, οὕτως ὥστε να φθάσῃ τὸν μέγιστον βαθμὸν τῆς ἀποδοτικότητός του. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλεται διαρρυθμίσις τοῦ προγράμματος αὐτοῦ ἀναλόγως τῶν τοπικῶν συνθηκῶν. Ἐφοδιασμὸς αὐτοῦ δι' ὀργάνων καὶ μέσων διδασκαλίας, ὅσον τὸ δυνατόν τελειοτέρων καὶ πλη-

ρεστέρων, δι' ιδρύσεως καὶ πλουτισμοῦ σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, διὰ λειτουργίας τελείου σχολικοῦ κήπου κλπ. 4) καθορίζεται ὡς μᾶλλον προσαρμοζόμενος τύπος παρ' ἡμῖν ὁ τοῦ κλασσικοῦ γυμνασίου, μὲ προαιρετικὸν τὸ μάθημα τῶν λατινικῶν, καὶ ὁ τοῦ πρακτικοῦ λυκείου, 5) τὸ ἀπολυτήριον τοῦ πρακτικοῦ λυκείου, ἀναγνωριζομένης τῆς ἰσοτιμίας αὐτοῦ μὲ τὸ ἀπολυτήριον τοῦ κλασσικοῦ γυμνασίου, νὰ παρέχη δικαίωμα ἐγγραφῆς κατόπιν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων εἰς πάσας τὰς σχολὰς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῶν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, 6) αἱ εἰσιτήριοι ἐξετάσεις τοῦ Πανεπιστημίου νὰ διαρρυθμισθοῦν εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐλέγχηται δι' αὐτῶν ἡ πραγματικὴ ἰκανότης τῶν ἀπφοίτων τῶν μέσων σχολῶν, 7) ὡς φραγμὸς κατὰ τοῦ πληθωρισμοῦ τῶν μαθητῶν τῶν γυμνασίων συνιστῶνται αὐστηροὶ εἰσιτήριοι ἐξετάσεις, 8) ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν γυμνασίων συνιστᾶται ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ ἡ μετατροπὴ τινῶν εἰς εἰδικὰς τινὰς μέσας τεχνικὰς σχολὰς, 9) τὸ πρόγραμμα τῶν δύο κατωτέρων τάξεων τοῦ ἐξαετοῦς κλασσικοῦ γυμνασίου, ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ ἐνιαίου προγράμματος τοῦ γυμνασίου, θὰ εἶνε τὸ αὐτὸ διὰ τὰς κατωτέρας τάξεις πάσης μέσης σχολῆς, 10) ὅσα ἡμιγυμνάσια δὲν ἔχουν τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζόμενον ἀριθμὸν μαθητῶν καταργοῦνται, 11) ἐκφράζει τὴν εὐχὴν, ὅπως συσταθοῦν ὑπὸ τῶν μονάδων αὐτοδιοικήσεως ὑποτροφία τῶν ἀπόρων καὶ ἰκανῶν μαθητῶν τῆ ἐπικουρίᾳ τοῦ Κράτους καὶ 12) συνιστᾷ τὴν συγκρότησιν ἐπιτροπῆς πρὸς μελέτην τοῦ ζητήματος τοῦ ἀτομικοῦ δελτίου τῶν μαθητῶν καὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἐξετάσεων». Μετὰ συζήτησιν κατόπιν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἐνιαίας διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐφ' ἧς τὸ συμβούλιον δὲν κατέληξεν εἰς πόρισμά τι, ἐπηκολούθησε συζήτησις ἐπὶ τῶν κατευθύνσεων τῆς παιδείας, τὰς ὁποίας ὁ Ὑπουργὸς διέγραψεν ὡς ἐξῆς διὰ τοῦ λόγου του περὶ τῶν ἰδανικῶν τῆς δημοκρατικῆς παιδείας. Διήρесе τὰ ἰδανικὰ εἰς τρεῖς κατηγορίας, τὰ ἐθνικὰ, τὰ κοινωνικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ. Ὡς ἐθνικὸν ἰδανικὸν καθώρισε τὸ ἰδανικὸν τοῦ πολιτισμοῦ· «διὰ τὴν Ἑλλάδα» εἶπε «τὸ ἰδανικὸν τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ δημιουργία ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως, ἡ νέσ αὐτὴ «Μεγάλῃ ἰδέᾳ» ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν ἰδανικόν, διότι ἀποτελεῖ μίαν ἀληθινὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν ἑαυ-

τόν της καί ἀνοίγει τόν δρόμον τῶν πλέον ὑψηλῶν προορισμῶν». Ὡς κοινωνικά ἰδανικά καθώρισε τήν τάσιν πρὸς ἰσορροπήσιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης κοί τῆς πάλης τῶν τάξεων.

Καίτοι τὰ πορίσματα τοῦ ἀνωτάτου ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου δὲν ἔλαβον τήν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως, ἐν τούτοις ἡ σύγκλησις αὐτοῦ παρέσχε σημαντικωτάτην συμβολήν εἰς τήν ἐκπαιδευτικὴν πρόοδον τῆς χώρας, διότι ἐμελετήθη συνολικῶς τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόβλημα καὶ προητοιμάσθη τὸ ἔδαφος διὰ μελλοντικὰ μεταρρυθμίσεις. Ἐκεῖνο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ σοβαρὰς ἀντιρρήσεις, εἶνε τὰ ἰδανικά τῆς παιδείας, ὡς καθωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ. Ὡς λογικὸν καὶ λογοτεχνικὸν προῖον ἀναμφισβητήτως ὁ λόγος αὐτοῦ ἦτο ἀριστοτεχνικός, ὁ τρόπος ὁμως τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἰδανικῶν τῆς παιδείας, ἀνεξαρτήτως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν, νομίζομεν ὅτι δὲν ἦτο ὁ ὀρθότερος. Τὰ ἰδανικά ἐνὸς ἔθνους καὶ ἐπομένως καὶ τῆς παιδείας του δὲν εἶνε λογικά συμπεράσματα ὠρισμένων ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων, ὀρμωμένων ἀπὸ ὠρισμένης κοσμοθεωρίας ἀλλ' ἀπαυγάσματα τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, τῆς θρησκείας, τῶν παραδόσεων του, τῆς ψυχοσυνθέσεώς του τῆς πνευματικῆς του καταστάσεως, τοῦ πολιτισμοῦ του. Τὰ ἰδανικά τοῦ ἔθνους δὲν συλλαμβάνονται εἰς τὸν νοῦν ἐνὸς ἀτόμου ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶνε μεγαλοφύες, ἀλλὰ σφυρηλατοῦνται ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ λαοῦ.

Μετὰ τὸ ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον ὁ νόμος 4653 συνέστησε τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, τὸ ὁποῖον διήρесе εἰς γνωμοδοτικὸν καὶ διοικητικόν. Τὸ γνωμοδοτικὸν ἀπετελέσθη ἐκ 5 μελῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν γυνή, ἀνετέθη δ' εἰς αὐτὸ 1) ἡ γνωμάτευσις ἐπὶ παντὸς ζητήματος ἀφορῶντος τήν ἐκπαίδευσιν, 2) ἡ γνωμάτευσις περὶ τῶν ληπτέων μέτρων διὰ τήν ἐφαρμογὴν τῶν πορισμάτων τοῦ ἀνωτάτου ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, 3) ἡ παρασκευὴ σχεδίων νόμων, διαταγμάτων, ἐγκυκλίων καὶ ὁδηγιῶν, 4) ἡ σύνταξις τοῦ ἀναλυτικοῦ καὶ ὠρολογίου προγράμματος τῶν σχολείων τῆς μέσης καὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, 5) ἡ σύνταξις τῶν προκηρύξεων καὶ ὁδηγιῶν περὶ ποιότητος καὶ οἰκονομίας τῆς ὕλης τῶν δι-

δακτικῶν βιβλίων, 6) ἡ σύνταξις ὁδηγιῶν διὰ τὴν συγγραφὴν δι-
δακτικῶν βοηθημάτων καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν κρίσις, 7) ὁ καθορισμὸς τῶν
χάριν τῶν διδασκάλων μεταφραστῶν βιβλίων καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν
κρίσις καὶ 8) ἡ ἐπιθεώρησις τῶν διδασκαλείων.

Τὸ γνωμοδοτικὸν συμβούλιον ἐλειτούργησε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ
1933, ὁπότε κατηργήθη. Ἐν ἐξαιρέσωμεν τὴν μονομέρειαν τῶν ἐκ-
παιδευτικῶν κατευθύνσεων τοῦ γνωμοδοτικοῦ συμβουλίου, ὀφει-
λομένην εἰς τὴν ἐκ προσώπων ἀποκλειστικῶς ὁμοιογενῶν καὶ τῶν
αὐτῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀρχῶν σύνθεσιν αὐτοῦ, ἡ δρᾶσις του ὑπῆρξε
γόνιμος καὶ δὲν δύνασθαι τις εἰμὴ μετὰ λύπης νὰ κρίνη τὴν κατάργη-
σίν του.

Τὸ διοικητικὸν ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον διηρέθη εἰς δύο τμήματα,
τῆς μέσης καὶ στοιχειώδους ἐκπαδεύσεως, ἐκάτερον τῶν ὁποίων
συνεκροτήθη ἐκ 4 τακτικῶν μελῶν καὶ ἑνὸς αἵρετοῦ, ἀνετέθησαν δ'
εἰς αὐτὸ καθήκοντα ἀνάλογα πρὸς τὰ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβου-
λίου τοῦ νόμου 240, πλὴν τῶν μεταβιβασθέντων εἰς τὸ γνωμοδοτι-
κὸν συμβούλιον.

Σχετικῶς πρὸς τὴν τοπικὴν διοίκησιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὁ νόμος
4653 διετήρησε τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη καὶ ὁ νόμος 240. Οὕτω
συνέστησε τὰ ἐποπτικά συμβούλια τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως,
τῶν ὁποίων ἔδωκε τὴν δυνατότητα νὰ αὐξηθῇ ὁ ἀριθμὸς μέχρις 120,
συνεκρότησε δὲ ταῦτα ἐκ τοῦ γυμνασιάρχου τῆς ἑδρας τοῦ ἐποπτι-
κοῦ συμβουλίου, ἑνὸς πρωτοδίκου, καὶ τοῦ οἰκείου ἐπιθεωρητοῦ τῆς
στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῶν ἀφήκε τὴν
ἰδίαν ὡς πρότερον. Ὡς δευτέρου βαθμοῦ διοικητικὸν συμβούλιον
ᾧρισε τὸ οἰκεῖον τμῆμα τοῦ Ἐκπ. συμβουλίου, ὅπως ὁ νόμος 240.
Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὰ ἐποπτικά συμβούλια τῆς στοιχειώδους
συνέστησε καὶ τὰ ἐποπτικά συμβούλια τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, τὰ
ὁποῖα συνεκρότησεν ἐκ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ, ἑνὸς ἐφέτου καὶ
ἑνὸς γυμνασιάρχου, ἀνέθηκε δ' εἰς ταῦτα ἔργα ἀνάλογα πρὸς τὰ τῶν
ἐποπτικῶν συμβουλίων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

Ἐπὶ τὰ ἐκπ. συμβούλια συνέστησεν ἄλλο συμβούλιον, ἀποτε-
λούμενον ἐκ τῶν τακτικῶν μελῶν ἀμφοτέρων τῶν τμημάτων τοῦ
Ἐκπ. συμβουλίου, τοῦ διευθυντοῦ τῆς παιδείας καὶ τοῦ παρὰ τῷ

‘Υπουργεῖω νομικοῦ συμβούλου, τὸ ὁποῖον ἐξεδίκαζεν εἰς δεῦτερον βαθμὸν τὰς πειθαρχικὰς παραβάσεις, τὰς κρινομένας ὑπὸ τοῦ Ἐκπ. συμβουλίου ὡς πρωτοβαθμίου δικαστηρίου.

Ἐπὶ τῆς διαρρυθμίσεως τοῦ συστήματος τῆς διοικήσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς εἰσαχθείσης διὰ τοῦ νόμου 4653, ἔχει τις νὰ παρατηρήσῃ τὰ ἑξῆς δύο μειονεκτήματα· πρῶτον ὅτι δὲν ὀλοκληρώνει τὴν ἀποκέντρωσιν, διότι διατηρεῖ ὡς δευτεροβάθμιον συμβούλιον τὸ ἐκπαιδευτικόν, εἰς ὃ κατ’ οὐσίαν συγκεντροῦται ἡ ὅλη διοίκησις τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ δεῦτερον, ὅτι ἡ σύνθεσις τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων ἀφίνεται ἐλαττωματικῇ, ἐφ’ ὅσον μένει ὁ ἐπιθεωρητὴς ὡς μόνον εἰδικὸν μέλος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατ’ ἀνάγκην ἐπιπίπτει ὅλη ἡ πρωτοβουλία καὶ ὅλη ἡ ἐλευθερία τῶν λαμβανομένων ἀποφάσεων. Ἰδίᾳ τὸ ἐποπτικόν συμβούλιον τῆς μέσης ἔχει καὶ τὸ πρόσθετον μειονέκτημα, ὅτι τὸ δεῦτερον μέλος αὐτοῦ, ὁ γυμνασιάρχης, εἶνε ὑφιστάμενος τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ καὶ συνεπῶς κατὰ κανόνα ὑποτελής εἰς τὰς γνώμας αὐτοῦ.

Ἐπὶ τὸ πρόσχημα τῶν οἰκονομιῶν, πράγματι ὁμως διότι ἡ Κυβέρνησις ἤθελε ν’ ἀπαλλαγῇ ὠρισμένων μελῶν τοῦ γνωμοδοτικοῦ καὶ διοικητικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, ἄτις ἠκολούθουν ἐκπαιδευτικὴν πολιτικὴν ἀντίθετον πρὸς τὰς ἰδικὰς τῆς ἀρχῆς, ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 12 Ἰανουαρίου 1933 διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ γνωμοδοτικὸν καὶ τὰ διοικητικὰ συμβούλια συνεχωνεύθησαν εἰς ἓν ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐν ὅλῳ ἐξ ὀκτώ τακτικῶν μελῶν, δύο αἰρετῶν καὶ τριῶν ἐκτάκτων, λαμβανομένων ἐκ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐνὸς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ἐνὸς τῆς θεολογικῆς καὶ ἐνὸς τῆς τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν. Τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον διηρέθη εἰς δύο τμήματα, τῆς στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως, εἰς ἑκάτερον τῶν ὁποίων, ἀποτελούμενον ἐκ 4 τακτικῶν καὶ ἐνὸς αἰρετοῦ μέλους, ἀνετέθησαν τὰ ἔργα, ἅτινα εἶχε τὸ οἰκείον τμῆμα τοῦ διοικητικοῦ Ἐκπ. συμβουλίου. Τὰ ἔργα τοῦ γνωμοδοτικοῦ συμβουλίου ἀνετέθησαν εἰς τὴν ὀλομέλειαν τοῦ Ἐκπ. συμβουλίου.

Β'. ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Κρατικὸν Βιβλιοπωλεῖον.—Εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ὀργανώσεως τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἐλήφθη πρόνοια διὰ τὴν σύνταξιν διδακτικῶν βιβλίων. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 18 τοῦ σχετικοῦ διατάγματος τῆς 6)18 Φεβρουαρίου 1834 «... ἰδίως περὶ τοῦ παραδεκτέου τρόπου τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν εἰσακτέων διδακτικῶν βιβλίων, θέλουν σχεδιασθῆ ὁδηγία παρὰ τῆς ἡμετέρας ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας καὶ καθυποβληθῆ εἰς τὴν Βασιλικὴν ἐπικύρωσιν». Ὅδηγία τοιαῦτα δὲν ἐσχεδιάσθησαν, ἀλλὰ τῆ 13 Ἀπριλίου 1836 ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τὸ ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1836 διάταγμα «Περὶ βιβλιοπωλείου ἐν τῇ Βασιλικῇ τυπογραφίᾳ». Κατ' αὐτὸ «διὰ νὰ εἰσαχθῆ τρόπος ὁμοιόμορφος εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ καὶ νὰ εὐρίσκη ὁ καθεὶς στοιχειώδη βιβλία καλὰ, καὶ παραδείγματα τῆς καλλιγραφίας καὶ ἰχνογραφίας πρόχειρα πάντοτε, εἰς τιμὰς μετρίας καὶ εἰς τὰς πραγματικὰς χρεῖας ὠφέλιμα, διορίζομεν νὰ συστηθῆ βιβλιοπωλεῖον καὶ νὰ εὐρίσκηται εἰς ἄμεσον ἔνωσιν μὲ τὴν Βασιλικὴν τυπογραφίαν καὶ λιθογραφίαν. Ὅποια δὲ βιβλία καὶ παραδείγματα πρέπει νὰ ἐκδίδωνται ἀπὸ τὴν Β. τυπογραφίαν καὶ νὰ πωλῶνται, περὶ τούτου θέλομεν διατάττει ρητῶς, ἀκούοντες τὴν πρότασιν τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματείας καὶ τὴν γνώμην ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, διοριζομένης ἐκάστην φορὰν παρ' ἡμῶν. Ἄλλ' ἔνταῦθα πρέπει νὰ φυλαχθῆ ὡς ἀξίωμα, ὅτι πρέπει ὅλα τὰ διδασκαλεῖα τοῦ Κράτους, καὶ ἐξαιρέτως τὰ ἑλληνικὰ καὶ κοινὰ σχολεῖα, συμφώνως μὲ τὸν σκοπὸν τοῦ παρόντος διατάγματος, νὰ προβλέπωνται ἀδιακόπως κατὰ τὴν ἀληθῆ ἀνάγκην των μὲ τοιαῦτα βιβλία καὶ παραδείγματα, τὰ ὅποια νὰ μὴ ἔμπεριέχουν διδασκαλίαν καὶ γνώμας ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν θρησκείαν, ἢ εἰς τὴν πολιτείαν, ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν καὶ ἐκπαίδευσιν, καὶ ὄντα χρήσιμα εἰς τὸν σκοπὸν μιᾶς φρονίμου παιδαγωγίας νὰ συντείνουν εἰς τὰς κοινὰς καὶ ἀναποφεύκτους διὰ τὸ ἐξῆς χρεῖας

1. Ἐννοεῖ γενικῶς τὰ διδακτήρια.

τῆς Ἑλλάδος καί νά ἐπιταχύνωσι τήν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ δι' ἑνὸς λεκτικοῦ καθαροῦ καὶ καλλωπισμένου. Σιμὰ τούτων δέον νά ἔχουν ὡς πρὸς τὸ ὑλικὸν ὅλην τὴν ἀκρίβειαν τῆς τέχνης, καὶ νά ὦσιν εὐθηνότερο, παρ' ὅ,τι πωλοῦνται εἰς τὰ ἰδιωτικὰ βιβλιοπωλεῖα». Πάντα τὰ σχολεῖα ὑπεχρεοῦντο νά χρησιμοποιοῦν μόνον τὰ παρὰ τοῦ βιβλιοπωλείου ἐκδιδόμενα βιβλία, ἅτινα, σημαίνοντα «μὲ σφραγίδα φέρουσαν τὰ Βασιλικά τῆς Ἑλλάδος παράσημα, ὡς ὀρῶνται ἐπὶ τῶν ἀργυρῶν νομισμάτων, καὶ κύκλωθεν τὴν ἐπιγραφὴν «Βιβλιοπωλεῖον Ἑλληνικὸν τῆς Β. Τυπογραφίας», περιπλέον δὲ ὀλόγραφον τὴν ἐγκριθεῖσαν τιμὴν των», ἐπωλοῦντο δ' ἐν Ἀθήναις μὲν παρὰ τοῦ Β. Βιβλιοπωλείου, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δὲ παρὰ τοῦ οἰκείου δημοσίου ταμείου. Τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν βιβλίων κέρδος ὠρίζετο νά διατίθεται «μόνον διὰ τὰ καταστήματα τῆς δημοσίου ἐκπαιδεύσεως τὰ ἐντὸς τοῦ Βασιλείου».

Διὰ τοῦ ἀνωτέρω διατάγματος εἰσήγετο καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἐν Βαυαρία ἰσχύον σύστημα τῆς μονοπωλήσεως ὑπὸ τοῦ Κράτους τῶν διδακτικῶν βιβλίων, δὲν φαίνεται ὅμως νά ἐφηρμόσθη τοῦτο, κατηργήθη ἄλλως τε μετὰ δύο ἔτη διὰ τοῦ ἀπὸ 26 Αὐγούστου 1838 διατάγματος, τὸ ὁποῖον, ἀφορῶν εἰς τὴν διοργάνωσιν τοῦ Βασιλικοῦ τυπογραφείου, προέβλεπε καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τύπωσιν «λαμπρῶν καὶ τὰ μάλιστα ἐπωφελῶν συγγραμμάτων, τὰ ὅποια σκοπεῖ νά ἐκδώσῃ ἡ Κυβέρνησις καὶ τὰ ὅποια δὲν ἤθελον ἡμπορεῖ νά ἐκδοθῶσιν ὑπὸ τῶν ἰδιωτικῶν καταστημάτων τόσον ἐντελῆ καὶ εὐθηνά, παρομοίως τῶν συγγραμμάτων καὶ μεταφράσεων ἐκείνων, τῶν ὁποίων, ὡς ὠφελίμων εἰς τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, ἐπιφυλαττόμεθα εἰς τὸ ὑπὸ σημερινὴν χρονολογίαν περὶ καταργήσεως τοῦ Β. βιβλιοπωλείου ἡμέτερον διάταγμα,¹ νά διατάξωμεν τὴν τύπωσιν δι' ἐξόδων τοῦ δημοσίου συναινέσει καὶ τῶν συγγραφέων ἢ μεταφραστῶν». Ἡ ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος διατάγματος τοῦ 1836 προβλεπομένη ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς κρίσεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων εἶνε πιθανὸν νά κατηρτίσθη, διότι ἐν τῷ ἀρθρ. 123 τοῦ ἀπὸ 31 Δεβρίου

1. Τοιοῦτον διάταγμα δὲν εὑρομεν νά ἔχη δημοσιευθῆ εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως.

1836 διατάγματος «περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων» ἀναφέρεται, ὅτι τὰ εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα εἰσαχθησόμενα βιβλία θέλουσιν προσδιορισθῆ ἀμέσως διὰ τῆς πρὸς εἰσαγωγὴν αὐτῶν συσταθείσης ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ οὐδὲν στοιχεῖον ἀνεύρομεν, ἔξ οὗ νὰ προκύπτῃ, ὅτι ὑπεβλήθησαν πρὸς ἔγκρισιν ἢ ἐνεκρίθησαν βιβλία ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης.

Κυκλοφοροῦντα διδακτικὰ βιβλία.—Ὡς διδακτικὰ βιβλία ἐκυκλοφόρουν μέχρι τοῦ 1856 τὰ ὑπὸ τῶν διαφόρων συγγραφέων ἢ ἐκδοτῶν ἐκδιδόμενα, ἀνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου. Τοῦτο προκύπτει σαφῶς ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 6159 τῆς 7 Ἀπριλίου 1850, 1000 τῆς 20 Ἰουλίου 1852, 3452 τῆς 6 Αὐγούστου 1852, 4479 τῆς 3 Ὀκτωβρίου 1853, 6499 τῆς 31 Δεκεμβρίου 1853, 7026 τῆς 10 Φεβρουαρίου 1854, 1012 τῆς 24 Φεβρουαρίου 1855, 1847 τῆς 4 Ἰουνίου 1855 κ.ἄ. ἐγκυκλίων διαταγῶν τοῦ Ὑπουργείου, δι' ὧν ἐκοινοποιοῦντο εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους οἱ πίνακες τῶν εἰσακτέων βιβλίων μετὰ τῆς τιμῆς ἐκάστου. Οἱ δύο μεγάλοι ἐκδοτικοὶ οἴκοι, οἵτινες εἶχον τὴν ἀποκλειστικὴν σχεδὸν ἐκδοσιν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἦσαν οἱ τοῦ Κορομηλᾶ καὶ τοῦ Βλαστοῦ. Ὑπὸ τοῦ Κορομηλᾶ εἶχον ἐκδοθῆ τὰ κάτωθι βιβλία, μνημονευόμενα ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 1012 τοῦ 1855 ἐγκυκλίῳ:

Μικρὸν ἀλφαβητάριον διὰ τὰς 4 κλάσεις Α, Β, Γ, Δ' ἀντὶ λεπτ.	5
Νέον » » » 5 κλάσεις Α, Β, Γ, Δ, Ε,	10
Πινακίδες ἢ νέον ἀλφαβητάριον σύμφωνα μὲ τοὺς πίνακας ὑπὸ Ι. Π. Κ.	35
Προσευχαὶ τμῆμα Α' ὑπὸ Α. Κοραῆ	4
'Ἰερὰ ἱστορία τμῆμα Β'.	8
'Ἰερὰ Κατήχησις Τμῆμα Γ'.	6
Περίληψις τῶν πράξεων τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ὑπὸ Κ. Χ.	15
Περίληψις τοῦ Ἰεροῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ Κ. Χ.	20
Περὶ τοῦ Θεοῦ Νόμου ἤτοι περὶ τῶν 10 ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ	10
Σύνοψις τῆς Ἰερᾶς Κατηχήσεως ὑπὸ Κοραῆ μετὰ προσθήκης γραφικ. ὑπόσημ.	25
Χριστιανικὸν ἐγχειρίδιον ὑπὸ Δαρβάρεως	20

Διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τοῦ Ἰρβιγγος ὑπὸ Σ. Ἀντωνιάδου	λεπτ. 20
Σειρὰ παιδικῆς βιβλιοθήκης ἢ μαθήματα φυσικῆς ὑπὸ Ι.Π.Κ.	» 25
Παιδικὴ Βιβλιοθήκη Χρηστοθεΐας· μαθήματα περὶ καθηκόντων.	» 15
Παιδικὴ Βιβλιοθήκη Χρηστοθεΐας· μαθήματα περὶ συμ- περιφορᾶς.	» 10
Εὐχαί, δεήσεις καὶ ἄσματα ἀδόμενα εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα.	» 20
Προπαιδεΐα περιέχουσα τὰς 4 ἀριθμητικὰς πράξεις ὑπὸ Β.Π.Β.	» 4
Στοιχειώδης ἀριθμητικὴ διὰ τοὺς προκεχωρημένους μαθητὰς ὑπὸ Β.Π.Β.	» 30
Ἡ Περιστέρα, ἠθικὸν διήγημα μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀποστολίδου ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Ἡλείας	» 10
Ἐξωκκλήσιον τοῦ δάσους, ἠθικὸν διήγημα	» 10
Ψυχολογία πρὸς διδασκαλίαν τῶν παιδῶν	» 15
Τὰ αὐγά τοῦ Πάσχα, ἱστορικὸν διήγημα ἠθικώτατον	» 15
Τὰ δύο ἄρνια, διήγημα ἠθικώτατον	» 10
Γεωγραφίας στοιχειώδη μαθήματα ὑπὸ Β.Π.Β. κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Ι.Π.Κ.	» 10
Στοιχεῖα μαθηματικῆς γεωγραφίας ὑπὸ Ι.Π.Κ.	» 30
Ὁ Γέρων Ἀμβρόσιος ἢ περὶ κοινωνικῶν καθηκόντων ὑπὸ Α.Π.	» 50
Ὁ Ροβινσὼν Κροῦσσος ἐν τῇ νήσῳ του με εἰκονογραφίας ὑπὸ Β.Π.Β.	» 50
Φραγκίσκου Σοαβίου στοιχειώδης πραγματεία ὑπὸ Γ. Γενναδίου	» 50
Ἀναγνωσματάριον ἐκ τῶν πινάκων τῆς ἀναγνώσεως ὑπὸ Δ.Σ.Β.	» 50
Ἀνθρωπολογίας ἐγχειρίδιον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ν. Χορ- τάκη ὑπὸ Β.Π.Β.	» 50

Καλλιγραφία περιέχουσα καὶ γαλλικὰ παραδείγματα ὑπὸ	
Α. Κορομηλά	λεπτ. 25
Πρώτη τροφή τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρωπίνου νοός ὑπὸ Γ.	
Γενναδίου	» 80
Πίνσκες ἀναγνώσεως 80 τὸν ἀριθμὸν	» 900
Πίνακες γραμματικῆς τῆς λαλουμένης γλώσσης ὑπὸ Γ.	
Μανούση	» 400
Οἱ ἀετοί, εἰς βιβλιάριον	» 60
Γραμματικὴ ὑπὸ Γ. Χρυσοβέργη	» 1000
Τὰ αὐτὰ σχεδὸν βιβλία μὲ προσθήκας τινὰς εἶχεν ἐκδώσει καὶ ὁ οἶκος Σ. Κ. Βλαστοῦ ¹ .	

Ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή.—Πλὴν τῶν διδακτικῶν βιβλίων, ἕκαστον Σάββατον καὶ τὰς παραμονὰς τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν ἀνεγινώσκοντο ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ ἡρμηνεύοντο τὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκολουθίας, ἢ Ὀκτώηχου, τὸ Ψαλτήριον καὶ τὰ Μηναῖα, ὡς ὤρισεν ἡ ὑπ' ἀριθ. 11498 τῆς 20 Νοεμβρίου 1854 ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου· «Ἐπιστήσαντες οὐκ ἐν παρέργῳ τὴν προσοχὴν ἡμῶν» γράφει αὕτη «εἰς τὰ συμβαίνοντα ἐν ἐνίοις τῶν δημοτικῶν σχολείων, παρατηροῦμεν μὲ λύπην μας ὅτι, ὡς ἐκ τῆς ἐπιμονῆς ἐνίων δημοδιδασκάλων, οἵτινες, ἀποκλείσαντες ἅπασ τῆς σχολῆς αὐτῶν τὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία, ὑπεθρότησαν τὰς ἀπλοϊκὰς τῶν γονέων συνειδήσεις, ὑφορωμένων συστηματικῆν καὶ ἐκ προθέσεως προτίμησιν πρὸς τὰ τῆς θύραθεν καὶ Ἑλληνικῆς παιδείας, χορηγεῖται δυστυχῶς ἀφορμὴ εὐπρόσωπος εἰς τὰς τῶν κακεντρεχῶν σπερμολογίας. Σκοπὸν ἔχοντες νὰ ἐκφέρωμεν εἰς τὴν παροῦσαν τῆς δημοτικῆς διδασκαλίας στάσιν τὴν ἀνήκουσαν διόρθωσιν, συντελεστικώτατον νομίζομεν πρὸς ἄρσιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπονοίας, οὐχὶ τὴν κατάργησιν τῶν ἰδιωτικῶν σχολείων, ἀλλὰ τὴν εἰς τὰ δημοσυντήρητα εἰσαγωγὴν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κατὰ μέρος βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἦσαν καὶ ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ εἶνε ἀκόμη εἰς τὰ πλεῖστα καὶ τῆς ἐντὸς καὶ τῆς ἐκτὸς Ἑλλάδος μέρη ἢ μόνη καὶ πάντοτε τελεσφόρος διδασκαλία τοῦ λαοῦ.

1. Ἐγκύκλιος Ὑπουργ. Παιδείας ὑπ' ἀριθ. 1847 τῆς 4 Ἰουνίου 1855.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐντελλόμεθα ὑμῖν, ἵνα προσδιορίσητε ἰδίως τὸ Σάββατον ἐκάστης ἑβδομάδος καὶ τὴν παραμονὴν ἐκάστης τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἀφρόνως χλευαζομένης παρὰ τῶν δοκηκισόφων Ὀκτατήχου καὶ ἐκ τοῦ Ψαλτῆρος καὶ ἐκ τῶν Μηναιῶν τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰς ἐκάστοτε ἑορτὰς καὶ εἰς αὐτὰ μᾶλλον παρὰ τοὺς Αἰσωπεῖους μύθους προγυμνάζοντες ἅπαξ τοῦλάχιστον τῆς ἑβδομάδος τοὺς μαθητὰς ὑμῶν...».

Σύστασις διαγωνισμοῦ.—Τὴν 1 Σ)βρίου 1856 ἐδημοσιεύθη τὸ διάταγμα «περὶ διαγωνίσματος πρὸς συγγραφὴν προσφορωτέρων βιβλίων διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα», στηριζόμενον εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἄρθρ. 18 τοῦ διατάγματος τοῦ 1834. Δι' αὐτοῦ ὠρίζετο, ὅτι πρὸς συγγραφὴν διδασκτικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἔδει νὰ προκηρύσσεται ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας «διὰ προγράμματος» διαγωνισμὸς ἐν ἔτος τοῦλάχιστον πρὸ τῆς κρίσεως. Ἡ ἐπὶ τῆς κρίσεως ἐπιτροπὴ, διοριζομένη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ, συνήρχετο μίαν Κυριακὴν τοῦ Ἰουλίου καὶ ἀνεγίνωσκε ἐν τῷ διδασκαλείῳ τὴν κρίσιν τῆς. Τὸ κρινόμενον ὡς καταλληλότερον βιβλίον ἐτίματο διὰ χρηματικοῦ βραβείου, ἀπονεμομένου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως καὶ λαμβανομένου ἐκ τοῦ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐτησίως ψηφιζομένου ποσοῦ, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἑκτασιν τοῦ βιβλίου καὶ τὰς δυσκολίας τῆς συγγραφῆς, ὅπερ ὁμως δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβῆ κατ' ἔτος τὰς 500 δραχμάς. Τὸ ἐγκρινόμενον βιβλίον εἰσήγετο εἰς τὰ σχολεῖα ἐπὶ ὅλην περίοδον μαθημάτων δι' ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου, προσδιορίζοντος καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ μετὰ γνώμην τῆς ἰδίας ἐπιτροπῆς. Πράγματι εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1857 ἀνεγράφη ποσὸν δρ. 2000 «διὰ σύνταξιν καὶ ἑκδοσιν διδασκτικῶν βιβλίων», τὴν δὲ 31 Δεβρίου 1856 προεκλήθη διαγωνισμὸς πρὸς σύνταξιν γραμματικῆς διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ ὠρίσθη τὸ βραβεῖον εἰς δρχ. 500. Ἀλλὰ κατόπιν περιέπεσεν εἰς ἀχρησίαν ἡ ἑκδοσις προκηρύξεως καὶ ἡ παρ' ἐπιτροπῆς ἐγκρισὶς διδ. βιβλίων, ἅτινα ἐκυκλοφόρουσιν οὕτως ἐλευθέρως. Διὰ τοῦ ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1875 διατάγματος ἐγένετο πάλιν ἀπόπειρα ὑποβολῆς τῶν διδ. βιβλίων ὑπὸ ἐγκρισιν. Δι' αὐτοῦ συνεστήθη ἐν Ἀθήναις ἐπιτρο-

πὴ ἐκ δέκα τὸ πολὺ μελῶν, διοριζομένη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ, εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ ἐξέτασις « τῶν διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα συνταττομένων ἐκάστοτε βιβλίων, πρὸς ἀνάγνωσιν χρησίμων, τῶν καλουμένων διὰ τοῦτο ἀναγνωστικῶν ». Ἡ ἐπιτροπὴ ἐξετάζουσα τὰ εἰς αὐτὴν παραπεμπόμενα ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου βιβλία, μήπως περιέχουσιν τι ἀντιβαῖνον εἰς τὴν θρησκείαν, εἰς τὰ ἥθη καὶ εἰς τοὺς κειμένους νόμους, ἐξέφερε τὴν γνώμην της, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας τὸ Ὑπουργεῖον ἐξέδιδε πρὸς τὰ σχολεῖα σχετικὴν σύστασιν.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἐφημέροσθη μέχρι τοῦ 1882, ὅτε διὰ τοῦ νόμου AMB' ἐρρυθμίσθη κατ' ἄλλον ριζικώτερον τρόπον. Λόγω ὅμως ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς μὴ τοκτικῆς ἐγκρίσεως τῶν ἀπαιτουμένων βιβλίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς ἐλέγχου, ἐγένετο χρῆσις ἐν τοῖς σχολείοις καὶ βιβλίων μὴ ἐγκεκριμένων. Διὰ τοῦτο τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἠναγκάσθη δι' ἐπανειλημμένων διαταγῶν τοῦ ν' ἀπαγορεύσει ἐπὶ ποινῇ τὴν κυκλοφορίαν μὴ ἐγκεκριμένων βιβλίων. Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 6652 τῆς 4 Νβρίου 1859 ἐγκυκλίῳ του ἔγραφε· «... Ἄλλ' ἐπειδὴ περιῆλθεν εἰς γνώσιν ἡμῶν, ὅτι παρὰ τὰ ἐγκεκριμένα ἤδη καὶ ἐν χρήσει διδακτικὰ βιβλία παρεισέφρησαν ἐν ἐνίοις τῶν δημοτικῶν σχολείοις καὶ ἄλλα, περὶ ὧν οὐδεμίαν ἐξέδοτο τὸ Ὑπουργεῖον ἔγκρισιν, προλαμβάνομεν νὰ γνωστοποιήσωμεν ὑμῖν πρὸς ἀποφυγὴν πάσης προφάσεως ἀγνοίας, ὅτι ὅς ἂν ἐξ ὑμῶν φωραθῇ μεταχειριζόμενος ἐν τῷ σχολείῳ, ὃ διέπει, ἄλλο βιβλίον πρὸς διδασκαλίαν παρὰ τὰ ἐγκεκριμένα ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου, ἔσεται ὑπεύθυνος ἀπέναντι αὐτοῦ, ὡς παραβὰς ρητὸν ὅρον Βασιλικοῦ Διατάγματος ». Ἐν δὲ τῇ ὑπ' ἀριθ. 9916 τῆς 17 Νβρίου 1867 ἐγκυκλίῳ, ἐντονώτερον ἠπειλεῖ, ὅτι «σκοπὸν ἔχοντες νὰ τιμωρήσωμεν παραδειγματικῶς, οὓς ἂν γνῶμεν ἀπειθοῦντας, θέλομεν διατάξῃ ἐξ ἀπροόπτου ἐπιθεώρησιν, καὶ ὅς ἂν φωραθῇ ἐμμένων ἀυθαδῶς εἰς τὴν παράβασιν τῶν διατεταγμένων, ἅς μὴ αἰτιᾶται εἰμὴ ἑαυτὸν καὶ μόνον, διὰ τὸ ἀποτέλεσμα ». Ἐκαστον βιβλίον ἔδει νὰ φέρῃ συμφώνως πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθμ. 8275 τῆς 10 Ὀβρίου 1873 ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργείου, «ἐν κεφαλίδι αὐτοῦ καὶ τὴν πρὸς χρῆσιν αὐτοῦ ἄδειαν ὀλόγραφον, καθ' ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ γενικὴ καὶ ἀόριστος φράσις «κατ' ἔγκρισιν», τὴν ὁποίαν προτάτουσιν τινες, ὄχι βέβαια μὲ σκοπὸν εἰλικρινῆ ». Ἄλλ' ὅπως εἶπομεν,

λόγω ἑλλείψεως ἐλέγχου, οὐ μόνον ἡ διαταγὴ αὕτη δὲν ἐπηρεῖτο, ἀλλὰ καὶ βιβλία μὴ ἐγκεκριμένα εἰσήγοντο, τὸ χειρότερον δὲ καὶ βιβλίων ἐπιληψίμου περιεχομένου ἐγένετο χρῆσις ἐν τοῖς σχολείοις. Τοῦτο ἠνάγκασε τὴν Ἱερὰν Σύνοδον νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπ' ἀριθ. 4064)4209 τῆς 19 Ἰουνίου 1876 ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργείου, δι' ἧς ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς ἡ κυκλοφορία μεταξὺ τῶν μαθητῶν ὠρισμένων βιβλίων, ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ταύτῃ κατονομαζομένων¹.

Τὰ Ἀλφαβητάρια.—Μέχρι τοῦ 1880, ὅτε ἐφηρμόζετο ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος, τὰ διδασκτικὰ βιβλία ἠκολούθειεν τὸ ὑπὸ τοῦ ἐγκεκριμένου ὁδηγοῦ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου διαγραφόμενον σύστημα διδασκαλίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχετικῶν πινακίδων, κύριον δὲ βιβλίον ἦτο τὸ ἀλφαβητάριον, τὸ ὁποῖον διηρεῖτο εἰς μικρὸν καὶ μέγα. Ἐκτὸς αὐτῶν μετεχειρίζοντο καὶ ἄλλα βιβλία, περὶ οὗσα ἀναγράφονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ ἐκδοτικῆς οἴκου Κορομηλά. Τὸ ἀλφαβητάριον ἐχωρίζετο εἰς 8 μέρη, ὅσα ἦσαν καὶ αἱ κλάσεις (τάξεις) τοῦ δημοτικοῦ σχολείου συμφάνως πρὸς τὸν ὁδηγὸν τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς, ἦτο δὲ συντεταγμένον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου, ἐδιδόσκοντο δηλ. πρῶτον χωριστὰ τὰ γράμματα, κατόπιν αἱ συλλαβαί, αἱ προτόσεις κτλ., ἐντεῦθεν εἰκόνων. Διὰ τὴν α' κλάσιν² ἀνεγράφοντο: 1) τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου κατὰ

1. Τοιαῦτα βιβλία ἦσαν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς Ἡ πρόοδος τοῦ χριστιανοῦ ἀποδημητοῦ, Πρακτικὴ ἐρευνα τοῦ θρησκευτικοῦ συστήματος τοῦ κατ' ἐπάγγελμα χριστιανοῦ, Ἡ αὐγὴ ἦτοι σειρά τις τῆς πρωϊαιότητος θρησκευτικῆς μαθήσεως, Διδασκαλία ἐπὶ διδασκαλίαν, Ἐντολὴ ἐπὶ ἐντολήν, Ἀπάντησις πρὸς τὴν Τίββεναν, Συλλογὴ ὠφελίμων ἀναγνωσμάτων, Παραίνεσις πρὸς τοὺς ἀμετανοήτους ἀμαρτωλοὺς, Ἱστορία τῆς Μαρίας Λιθρόπης, Ἡ θυγάτηρ τοῦ γεωργοῦ, Ὁ φίλος τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ἠθικὰ διηγήματα, Ὁ καλὸς ποιμὴν, Συνικδημος ἱερατικὸς κ. ἄ.

2. Πινακίδες ἡ νέον Ἀλφαβητάριον ἐκ τῶν ἐγκεκριμένων πινακῶν τῆς ἀναγνώσεως κατὰ νέαν μέθοδον συντεταγμένον ὑπὸ Ἰ.Π.Κ.. Ἐν Ἀθήναις 1863.—Βλ. ὁμοίον διὰ τὰς 5 κατωτάτας κλάσεις, ἐν Ἀθήναις 1864.—Νέον ἀλφαβητάριον κατὰ τὴν ταχυμαθητικὴν τῆς ἀναγνώσεως μέθοδον ὑπὸ Σεργίου Χ. Ραφτάνη, ἐν Ζακύνθῳ 1865.—Ἀλφαβητάριον, ἦτοι Ἑλληνικὴ μέθοδος ὑπὸ Δημ. Ν. Λερίου, Ἀθήνησι 1873.—Παιδαγωγία πρὸς χρῆσιν τῶν ποθεινῶν μαθητῶν γράμματα, Βενετία 1879.

τὴν σειρὰν τῶν πρῶτον τὰ κεφαλαῖα καὶ ἔπειτα τὰ μικρά, ἠκολούθει δὲ πάλιν τὸ ἀλφάβητον μὲ μικρὰ γράμματα, 2) αἱ φωναί, τὰ φωνήεντα, ἅτινα διεκρίνοντο εἰς μονὰς (ε, η, ι, υ, ο, ω, αι, ει, οι, υι) καὶ εἰς ζυγάς, 3) τὰ βουβά, σύμφωνα (β, π, φ, μ, ψ, γ, κ, χ, ξ, δ, τ, θ, ν, λ, ρ, ζ, σ). Διὰ τὴν β' κλάσιν ἀνεγράφοντο συλλαβαὶ ἀποτελούμεναι 1) ἐξ ἑνὸς φωνήεντος καὶ ἑνὸς συμφώνου (αβ, εβ, ηβ... απ, επ, ηπ... αφ, εφ, ηφ κτλ.), 2) ἐξ ἑνὸς συμφώνου καὶ ἑνὸς φωνήεντος (βα, βε, βη... πα, πε, πη,... φα, φε, φη), 3) ἐξ ἑνὸς συμφώνου καὶ μιᾶς διφθόγγου (βαι, βει, βου... παι, πει, που...), 3) ἐκ δύο συμφώνων ἢ τριῶν (πλ, πν, πρ, σπλ, σφρ...), 4) ἐκ δύο συμφώνων καὶ ἑνὸς φωνήεντος (πλα, πλε, πνα, πνε...). Διὰ τὴν γ' κλάσιν συλλαβαὶ 1) ἐξ ἑνὸς φωνήεντος ἢ διφθόγγου μεταξὺ δύο συμφώνων (πας, πες, πη, παίς, πεις... βος, βαις...), 2) ἐξ ἑνὸς φωνήεντος ἢ διφθόγγου μεταξὺ δύο συμφώνων ἠνωμένων καὶ ἑνὸς χωριστοῦ (σπαρ, πνους, προυξ, μναις...). Διὰ τὴν δ' κλάσιν συλλαβαὶ 1) ἐκ διφθόγγου μεταξὺ δύο συμφώνων ἠνωμένων καὶ ἑνὸς χωριστοῦ (πνους, προυξ, κλεις...), 2) ἐκ τριῶν συμφώνων καὶ ἑνὸς φωνήεντος (στρα, στρε, στρου...), 3) λέξεις (σφάζω, φραγμός, βραχνός, στρόμβος, αἰχμή...), 4) κατασκευὴ λέξεων ἐκ συλλαβῶν (ψω—μί, ψωμί,—τυ—ρί, τυρί, νε—ρόν, νερόν...), 5) οἱ τόνοι. Διὰ τὴν ε' κλάσιν ἀνεγράφοντο 1) λέξεις (ψωμί, σίτος, τυρί, γάλα...), 2) φράσεις ἐκ δύο λέξεων (ἐγὼ φεύγω, σὺ φεύγεις, ὁ Πέτρος φεύγει...), 3) φράσεις γνωσταὶ ἐκ πλειόνων λέξεων (Ἰησοῦς Χριστὸς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ...), 4) λέξεις δυσπρόφερτοι (ἔλμινς, ἄλς, ὕσπληγξ, λύγξ, κλέψ, φόρμιγγξ, θώψ...), 5) λέξεις καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν παράγωγα (τὸ ὄρος, τὸ βουνόν, ὁ ὄρεινός, οἱ ὄρεινοί, οἱ βουνῶδεις), 6) ὀνόματα ζώων, φυτῶν, ἰχθύων κτλ., 7) μικραὶ φράσεις ἐκ γνωστῶν λέξεων. Διὰ τὴν στ' κλάσιν ἀνεγράφοντο 1) τὰ μέρη τοῦ λόγου, 2) λέξεις ἀντίθετοι, ὀνόματα καὶ ρήματα πρῶτότυπα καὶ παράγωγα, 3) φράσεις μεγαλύτεραι δηλωτικαὶ γνωστῶν παραστάσεων, λαμβανομένων ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς (ἡ κόττα ἔχει ράμφος κοντὸν διὰ νὰ τρώγῃ σπόρους σκαλίζουσα τὰ χώματα· εἰς τὰς οἰκίας κατοικοῦσιν οἱ ἄνθρωποι· ἐκεῖνος ὅστις πιστεύει εἰς Χριστὸν λέγεται Χριστιανός· ὁ ἵππος εἶνε ταχύπους, θυμοειδής καὶ ἀνδρεῖος εἰς τὸν πόλεμον· ὁ ἵππος χρεμετίζει, ὁ ὄνος ὀγκαρίζει, ἡ ἄρκτος καὶ ἡ

πάρδαλις ομάζει, ἡ χήνα γαγάζει, ἡ γλαυξ κακκάζει...). Διὰ τὴν ζ' κλάσιν πραγματογνωσία εἰς φράσεις (τὸ βαμβάκιον εἶνε μαλακόν· τὸ ράσινον φόρεμα εἶνε ἄδρῦ· εἰς τὰ παράθυρα βάλλομεν ὑαλία, τὸ δὲ φῶς καὶ αἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου ἐμβαίνουν μέσα εἰς τὴν οἰκίαν· ὅταν κλείσωμεν τὰ παραθυρόφυλλα, τὸ φῶς δὲν ἐμβαίνει εἰς τὸ οἶκημα, κτλ.), 2) στοιχεῖα ἀνθρωπολογίας εἰς φράσεις (μὲ τὰ ὀμμάτια βλέπει τὸ φῶς καὶ ὅλα τὰ ἀντικείμενα, μὲ τὰ αὐτία ἀκούει τοὺς ἤχους κτλ.), 3) στοιχεῖα φυσικῆς εἰς φράσεις (ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν κόσμον εἰς ἕξ ἡμέρας· ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, ἡ γῆ, τὰ ἄστρα εἶνε ὁ Κόσμος, καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἔχουν ζωὴν· ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ, τὸ πῦρ καὶ ὁ ἀήρ λέγονται τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, διότι χωρὶς αὐτὰ δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑπάρξη τίποτε ἀπὸ τὰ ὄντα εἰς τὴν γῆν.—Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου σύγκειται ἀπὸ κεφαλὴν, κορμίον καὶ τέσσαρα κῶλα). Διὰ τὴν η' κλάσιν ἀνεγράφοντο εἰς φράσεις 1) ὑγιεινὰ παραγγέλματα (εἰς τὴν ὑγίαν συντελοῦν ἡ περιποίησις τοῦ σώματος, ἡ καθαριότης καὶ ἡ ἀβλαβὴς τροφή, ἡ μετρία ἐργασία, αἱ σωμασκαίαι καὶ ἡ ἡσυχία τῆς ψυχῆς, κτλ.), 2) ὀρίσμοι καὶ νοθεσῖαι (ὅστις ἔχει τοὺς πόδας βλαμμένους λέγεται χλωός.—Ὅστις ἔχει γλωσσοδέτην καὶ λαλεῖ τραυλά, ὀνομάζεται τραυλός.—Μὴ πετᾶς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὰ βιβλία σου ἢ τὰ φορέματά σου, διὰ νὰ νὰ μὴ γίνης ἀκατάστατος.—Ἔσο ἐπιμελής, εὐτακτος, φρόνιμος καὶ φιλόπρονος διὰ νὰ βραβεύησαι, κτλ.), 3) Χριστιανικὴ διδασκαλία (Πᾶς ἀνθρώπος χρεωστὲι νὰ ἀγαπᾶ καὶ νὰ λατρεύῃ ἐξ ὅλης ψυχῆς τὸν Πλάστην του καὶ Δημιουργὸν τοῦ παντός Θεὸν κτλ.), 4) ἠθικὰ παραγγέλματα (τὸν Θεὸν φοβοῦ.—τὸν Βασιλέα τίμα.—ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βᾶσις πάσης ἀρετῆς καὶ σοφίας κτλ.), 5) Μικρὰ ποιήματα, ὡς τὸ ἀκόλουθον·

ΔΕΗΣΙΣ ΜΑΘΗΤΟΥ

Θεέ, τῶν ὄλων, Κύριε, δημιουργέ τῶν ὄντων!
 Σὺ, ὅστις μᾶς κατέταξες εἰς τὴν σειρὰν τῶν ζώντων,
 Σὺ, ὅστις μᾶς ἐχάρισες τὸν νοῦν καὶ τὰς αἰσθήσεις,
 Εὐδόκησον τῷ θείῳ σου φωτὶ νὰ μᾶς φωτίσῃς.

Τοὺς ὀφθαλμοὺς μας ἄνοιξον εἰς γνῶσιν τῆς σοφίας,
 τοὺς πόδας μας κατεύθυνον εἰς κήπους εὐμαθείας.
 Ἄξιωσον τῆς χάριτος ἡμᾶς τῆς οὐρανοῦ,
 διὰ νὰ διατρέξωμεν τὸν δρόμον τοῦ σταδίου.
 Καὶ διὰ νὰ δοξάζωμεν εἰς ὅλην τὴν ζωὴν μας,
 ὡς πλάσματα εὐγνώμονα τὸν Θεῖον ποιητὴν μας.

Τὴν αὐτὴν σχεδὸν διάταξιν εἶχον πάντα τὰ ἀλφαβητάρια μὲ δια-
 φόρους φράσεις. Τινὰ ἐξ αὐτῶν (πρβ. Σύντομον ἀλφαβητάριον διὰ
 τὴν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος σπουδάζουσαν νεολαίαν,
 ἔρانيσθὲν ὑπὸ Ἱ. Χωματιανοῦ ἡ δημοδιδασκάλου Πατρῶν, τυπω-
 θὲν διὰ δαπάνης τῶν Κωνσταντίνων Τόμπρα καὶ Ἰωαννίδου Σμυρ-
 ναίου, ἐν Π. Πάτραις, 1837) περιεῖχον εἰς τὴν ὕλην τῆς ἠ' κλάσεως
 καὶ συνεχῆ τεμάχια (π.χ. βίους ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος), διη-
 γήματα (ὁ μέγας Πέτρος καὶ ὁ παπαγάλλος κτλ.), γεωγραφικὰ
 κτλ.).

Τὰ ἀλφαβητάρια, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, δὲν περιελάμβανον
 εἰκόνας. Κατὰ πρῶτον ἐμφανίζεται μὲ συστηματικὴν διδασκαλίαν
 τῶν γραμμάτων δι' εἰκόνων τὸ ἐκδοθὲν τὸ 1880 ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Χα-
 ρίση Πουλίου, καθηγητοῦ, «Μέγα Ἀλφαβητάριον κατὰ νέαν μέθοδον
 συντεταγμένον». Καὶ πρὸ αὐτοῦ ὅμως ἐκυκλοφόρου καὶ μὲ εἰκόνας
 ἀλφαβητάρια, ἀλλ' ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένου συστήματος. Ἐν
 Σμύρῃ π.χ. εἶχεν ἐκδοθῆ τὸ 1841 εἰς 8ην ἔκδοσιν ἐκ τῆς τυπογραφίας
 Α. Δαμιανοῦ τὸ «ἀπλοῦν ἀλφαβητάριον διὰ τὰ παιδία», τὸ ὅποιον
 μετὰ τὰς συλλαβάς, καὶ τὴν διάρθρωσιν τῶν λέξεων, εἶχεν ἀπέναντι
 ἐκάστης ἐξ αὐτῶν αὐτοσχέδιον τινα εἰκόνα. Οὕτως, ἀπέναντι τῆς
 λέξεως «παι—δί—ον» εἶχεν ἐξωγραφισμένον παιδίον μὲ ἀνυψωμένας
 τὰς χεῖρας, ἀπέναντι τῆς λέξεως «ὄ—ψά—ρι—ον», ἰχθύν, ἀπέναντι τῆς
 λέξεως «γά—τα» γαλῆν κτλ. Ὁμοίως ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Γ. Κωνσταν-
 τινίδου ἀλφαβητάριον κατὰ νέαν μέθοδον τὸ 1870 κτλ.

1. Τὰ ἀλφαβητάρια τοῦ Λ. Χωματιανοῦ καὶ τοῦ Δ. Ἰωαννοπούλου ἦσαν τὰ
 μόνα ἐν χρήσει μέχρι τοῦ 1840, ὅτε ἐξεδόθη ἐν Ἐρμουπόλει, ἐκ τῆς τυπογρα-
 φίας Γ. Μελισταγοῦς 1840, τὸ Ἀλφαβητάριον ὑπὸ Δ. Ε. Γ.

Ἀπὸ τοῦ 1878 καὶ ἐντεῦθεν ἤρχισεν, ὅπως εἶδμεν ὄλλαχϋ, νὰ γίνηται σημαντικὴ παιδαγωγικὴ κίνησις, τῆς ὁποίας πρωτεργάται ἦσαν οἱ ἐπανεληθόντες ἐξ Εὐρώπης παιδαγωγοὶ Χ. Παπαμάρκου, Μωραΐτης, Π. Οἰκονόμου, Παπαδόπουλος. Ἡ ἄλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος ἀντικαθίσταται διὰ τῆς συνδιδασκτικῆς, τὸ διδασκαλεῖον Ἀθηνῶν ἀναδιοργανοῦται, ἀποκρυστολλώνεται τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἰς 4 καὶ 6 τάξεις. Ὑπὸ τὴν ᾧθησιν ταύτην εἰς τὰ διδασκτικὰ βιβλία τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως διαγράφεται νέα ὁδός. Ἀντὶ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου γίνεται χρῆσις τῆς συνθετικῆς ἐν τᾷ ἄλφαβηταρίῳ, συγγράφονται ἀναγνωστικὰ δι' ἐκόστην τῶν λοιπῶν πέντε τάξεων. Τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 7639 τοῦ 1879 ἐγκυκλίου του ἐξέδωκεν ὁδηγίαν διὰ τὴν συγγραφὴν ἄλφαβηταρίου καὶ ἀναγνωστικῶν τῶν 5 ἀνωτέρων τάξεων τοῦ δημ. σχολείου, ἐπὶ τῇ βάσει δ' αὐτῶν καὶ με' ὑπόδειγμα τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν H. Fechner A. Bochner, W. Sellner, Hey, Haster καὶ Bock, ὅπως λέγει ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἄλφαβηταρίου του, ἐξέδωκεν ὁ Χαρ. Πούλιος σειρὰν τῶν διδασκτικῶν βιβλίων διὰ πάσας τὰς τάξεις τῶν δημ. σχολείων. Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν γραμμάτων εἰς τὸ ἄλφαβητάριον, ἐν ἐκάστη σελίδι αὐτοῦ ζωγραφίζει ἐν ζῶον ἢ ἀντικείμενον, κάτωθι δ' αὐτοῦ γράφει τὸ ὄνομά του, προχωρῶν ἀπὸ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα γράμματα. Ἐν τῇ α' σελίδι ζωγραφίζει μίαν γάταν καὶ γράφει ὑπ' αὐτὴν «γάτα, γ, α, τ. γ—α—τ—α. γ—α, γᾶ, α—γ, α γ. τ—α, τα. α—τ, ατ, γα—τα. γάτα». Εἰς τὴν β' «μάτι», εἰς τὴν γ' «ψάρι», κ.ο.κ. Εἰς τὸ β' μέρος διδάσκει τὰ κεφολοῖα γράμματα. Εἰς τὸ γ' περιγράφει διὰ συντόμων φράσεων τὰ ἐζωγραφισμένα εἰς τὸ α' μέρος ἀντικείμενα· (Ἡ γαλῆ (γάτα), τὴν ὁποίαν ὅλοι γνωρίζομεν, ἔχει πρόσωπον στρογγύλον, ὀφθαλμοὺς μεγάλους καὶ γαλονοὺς, ὡς μικρὰ καὶ οὐρὰν μακράν, καὶ εἰς τὰ χεῖλη τῆς τρίχας μακρὸς ὡς μύστακας κτλ.). Εἰς τὸ δ' σύντομα καὶ εὐκόλα διηγῆματα (εὐχὴ παιδῶν εἰς ἐναρξίν μαθημάτων, ποιήματα Π. Σούτσου, Ἰω. Βηλοσᾶ, Ἦλ. Τανταλίδη).

Ἄλλαι ἐκδόσεις.— Μεγάλην συμβολὴν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν διδασκ. βιβλίων τῆς περιόδου ταύτης παρέσχεν ὁ σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλλήν. γραμμάτων, ὅστις κατήρτισεν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν

μελῶν του Λ. Μελά, Κ. Παπαρρηγοπούλου, Γ. Γ. Παπαδοπούλου και Ι. Πανταζίδου πρὸς ἔκδοσιν ἀναγνωστικῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Τῇ μερίμνῃ αὐτοῦ ἐξεδόθησαν μεταξύ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς βιβλία, ἅτινα διενεμήθησαν εἰς τὰ διάφορα δημοτικά σχολεῖα· 1) Ἀλφαβητάριον κατὰ νέαν μέθοδον, φιλοπονηθὲν ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου, πρῶτην καθηγητοῦ τοῦ διδασκαλείου, μετὰ 24 εἰκονογραφιῶν, ἐν Ἀθήναις, 1870. 2) Ἀναγνώστης, φιλοπονηθεὶς ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου, 1870. 3) Εἰκόνες τοῦ παιδικοῦ βίου, εἰς τέρψιν καὶ ὠφέλειαν τῶν παίδων, ἐρανισθεῖσαι καὶ πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι χρῆσιν διασκευασθεῖσαι ὑπὸ Ἑλληνίδος μητρός, ἐν Ἀθήναις, 1870. 4) Γραμματικὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς χρῆσιν τῶν εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα φοιτῶντων, συνταχθεῖσα κατὰ μέθοδον ὅπως νέαν μετὰ γυμνασμάτων ὑπὸ Γεωργίου Ἀθ. Γεράκου, πρῶτην γυμνασιάρχου, ἐν Ἀθήναις, 1872. 5) Δ.Ν. Δαρβάρεως, Σοφίας ἀπάνθισμα, ἀναθεωρηθὲν ὑπὸ Γεωργίου Γεράκου, Ἀθήνησι 1873. 6) Χριστιανικαὶ δεήσεις, ὑπὸ Λ. Μελά. 7) Ἡθικὴ ἐν τῷ βίῳ. 8) Γεροστάθης, ὑπὸ Λ. Μελά. 9) Δώδεκα παιδικὰ διηγήματα, ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου. 10) Ἀναγνωσματάριον, ὑπὸ Δραΐκη. 11) Οἱ ἀνόμοιοι παῖδες. 12) Ἱστορικὰ ἀποσπάσματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὑπὸ Α. Λαμπίση. 13) Ἀρχαία ἱστορία, Λαμὲ Φλερύ, μεταφρ. ὑπὸ Ε. Σίμου. 14) Ἡ μαύρη πουλακίδα. 15) Σύνοψις παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου, ὑπὸ Α. Βλάση κτλ.

Ἡ νόμος ΑΜΒ΄.—Ἀλλὰ τὰ κατὰ τοὺς ἀνωτέρω τρόπους ἐκδιδόμενα διδακτικὰ βιβλία δὲν ἱκανοποιοῦν τὰς ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου οὔτε ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, οὔτε ὡς πρὸς τὴν μεθοδικὴν κατάταξιν τῆς ὕλης, οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν. Διὰ τοῦτο ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων ἐξεδόθη τὸν Ἰούνιον τοῦ 1882 ὁ ὑπὸ στοιχ. ΑΜΒ΄ νόμος, πρὸς ἐκτέλεσιν δ' αὐτοῦ τὸ ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου 1882 Β. διάταγμα. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ἐρρυθμίσθη ριζικῶς πλέον καὶ σαφῶς ὡς ἀκολούθως ἡ συγγραφή τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἀνὰ ἐκάστην τετραετίαν, «μετ' ἀναθεώρησιν τοῦ προγράμματος τῶν παιδευτηρίων», ἐξέδιδε προκήρυξιν διαγωνισμοῦ, δημοσιευμένην διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐν ᾗ ἀνέγραφεν ὅπαντα

τὰ διδακτικά βιβλία ὅσα ἐχρησίμευον πρὸς διδασκαλίαν τῶν διὰ τοῦ προγράμματος ὠρισμένων μαθημάτων, ἔτασσε δὲ προθεσίαν ἑνὸς μὲν ἔτους διὰ τὴν συγγραφὴν αὐτῶν, τριῶν δὲ μηνῶν διὰ τὴν κρίσιν. Διὰ τὰ βιβλία τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως κατηρτίζοντο τρεῖς ἐπιτροπεῖαι, τὰ μέλη τῶν ὁποίων διωρίζοντο διὰ Β. διατάγματος προτάσει ἄλλης ἐπιτροπείας, ἀποτελουμένης ἐκ τῶν τμηματάρχων τῆς μέσης καὶ κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως, τοῦ καθηγητοῦ τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, τριῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ἐκλεγομένων ὑπ' αὐτῆς, δύο γυμνασιάρχων, ἑνὸς διευθυντοῦ διδασκαλείου, ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου, καὶ τοῦ διευθυντοῦ τῆς σχολῆς τῶν τεχνῶν. Ἡ πρώτη ἐκ πέντε μελῶν ἔκρινε τὰ φιλοσοφικά, ἐν οἷς καὶ τὰ ἀναγνωστικά, ἡ δευτέρα ἐκ τριῶν μελῶν ἔκρινε τὰ μαθηματικά καὶ φυσικά καὶ ἡ τρίτη ἐξ ἑπτὰ μελῶν τὰ θρησκευτικά καὶ τὰ τῶν τεχνικῶν μαθημάτων. Ἐκ τῶν ὑποβαλλομένων πρὸς κρίσιν βιβλίων ἡ ἐπιτροπὴ ἐνέκρινεν ἕν μόνον, τὸ ὅποιον ἐκυκλοφόρει ὑποχρεωτικῶς εἰς τὰ σχολεῖα ἐπὶ μίαν τετραετίαν. Ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ ἐπεστάτει καὶ διὰ τὴν καλὴν ἐκτύπωσιν τῶν βιβλίων καὶ ἐγνωμοδότηει διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς τιμῆς αὐτοῦ, ἡ ὁποία δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβῆ τὰ ὀκτῶ λεπτὰ κατὰ τυπογραφικὸν φύλλον. Ἡ ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς, ἣτις ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀναλυτικὴ, ἐδημοσιεύετο διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω διατάξεων εἰσήγετο τὸ σύστημα τῆς ἐγκρίσεως ἑνὸς μόνου ἀναγνωστικοῦ ἐπὶ μίαν τετραετίαν, ἡ αὐστηρότης δ' αὐτῶν δεικνύει τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Κράτους νὰ παύσῃ ὀριστικῶς ἡ μέχρι τότε κρατοῦσα ἀτάσθαλος κατάστασις ὡς πρὸς τὰ διδακτικά βιβλία. Πολὺ ὀρθὸς ἦτο ὁ καθορισμὸς ὠρισμένης διαρκείας διὰ τὴν ἐγκρίσιν ἐκάστου βιβλίου, διότι οὕτως ἐδίδετο καιρὸς, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀναφανοῦν τὰ τυχόν μειονεκτήματα αὐτοῦ καὶ νὰ διορθωθοῦν ταῦτα εἰς μέλλουσαν κρίσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ γίνῃ συγγραφὴ νέων βιβλίων συμφῶνως πρὸς τὰς προόδους τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τὰ διδάγματα τῆς πείρας. Ὁ περιορισμὸς ὅμως εἰς ἕν τῶν ἐγκρινομένων βιβλίων, δὲν εἶνε τόσον ἐπιτυχής, διότι καὶ δύσκολος, ἂν μὴ ἀδύνατος, εἶνε ἡ ἐπιλογή τοῦ καλυτέρου καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξευρεθῇ ἕν βιβλίον, συγκεντροῦν πάντα τὰ στοιχεῖα,

ἄτινα ἀπαρτίζουσι τὸ ἄριστον βιβλίον. Ἄλλως τε καὶ ἡ διαφορὰ κατὰ τόπους τόσον τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἔσον καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ἐπιβάλλει τὴν συμφώνως πρὸς ταῦτα προσαρμογὴν τῆς ὕλης τῶν βιβλίων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου ΑΜΒ' καὶ τοῦ διατάγματος τῆς 4 Σεπτεμβρίου 1882 ἐξεδόθη τὴν 23 Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας προκήρυξις «περὶ τελέσεως διαγωνισμοῦ πρὸς σύνταξιν διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης καὶ κατωτέρας ἐκπαίδευσως». Δι' αὐτῆς ὡς διδακτικὰ βιβλία διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων ὠρίσθησαν τὰ ἑξῆς: 1) Κατήχησις, προτασσομένης τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας καὶ ἐπιτασσομένων τῶν περὶ Θεοῦ καὶ τῶν ἀναγκαιοτέρων ἐκ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας. 2) Ἀλφαβητάριον καὶ ἀναγνωσματάριον, μετ' εἰκόνων ἢ ἄνευ τοιούτων, περιέχον ἀπλᾶ παραμύθια καὶ ποιήματα, ἰδίως ἐν κοινῇ γλώσσει. 3) Ἀναγνωσματάριον, μετ' εἰκόνων ἢ ἄνευ τοιούτων διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς β' τάξεως, περιέχον διήγημα ἑλληνικόν, παριστᾶνον τὰς καταστάσεις τοῦ τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωνίαν τὸ πρῶτον γνωρίζοντος καὶ μετ' αὐτῶν κατ' ὀλίγον σχετιζομένου ἀνθρώπου, ὡς ὑπόδειγμα λαμβανομένου τοῦ Ροβινσῶνς τοῦ Δανιὴλ Defoe. 4) Ἀναγνωσματάριον, μετ' εἰκόνων ἢ ἄνευ τοιούτων, διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς γ' τάξεως περιέχον ἀναγνώσματα ἐκ τοῦ ἀπλοῦ βίου, ὃν παριστάνει ἡ Ὀδύσεια καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. 5) Ἀναγνωσματάριον διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς δ' τάξεως, περιέχον ἐκλογὴν ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ διηγήσεις ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, ὡς καὶ ποιήματα καὶ περιγραφάς, ἀναφερομένας εἰς τὴν φύσιν, τὰ θεάματα αὐτῆς καὶ τὰς τέχνας. 6) Συλλογὴ ἀριθμητικῶν προβλημάτων ἐκλελεγμένων καὶ κατατεταγμένων κατὰ τοὺς παιδαγωγικοὺς κανόνας. 7) Ἀπάνθισμα συλλογῆς παιδαγωγικῶν ἄσμάτων, μονοφώνων καὶ διφώνων, μετὰ μελῶν παρασεσημασμένων, περιέχον περὶ τὰ 50 ἄσματα. Ἐνεργηθέντος τοῦ διαγωνισμοῦ, τὸ μόνον βιβλίον, ὃπερ ἐνεκρίθη, ἦτο Ἀλφαβητάριον καὶ ἀναγνωσματάριον διὰ τὴν α' τάξιν τῶν δημοτικῶν σχολείων ὑπὸ Βλ. Σκορδέλη, οὔτινος ἡ τιμὴ ὠρίσθη εἰς λεπτὰ 35. Τῶν λοιπῶν τάξεων ἀναγνωστικὰ δὲν ἐνεκρίθησαν, διότι, κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 14182 τῆς 21 Σεπτεμβρίου 1884

έγκυκλιον τοῦ Ὑπουργείου, δὲν ὑπεβλήθησαν τοιαῦτα ἢ ὑποβληθέντα δὲν ἐνεκρίθησαν, δι' ὃ καὶ ἐπετράπη ἡ ἐλευθέρα εἰσαγωγή καὶ μὴ ἐγκεκριμένων βιβλίων πάντως περιεχόντων τὴν ὑπὸ τῆς μνημνευθείσης προκηρύξεως προβλεπομένη ὕλην.

Τὴν 31 Ὀκτωβρίου 1886 προεκηρύχθη καὶ αὖθις διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 16210 ὑπουργικῆς ἀποφάσεως διαγωνισμὸς διὰ τὴν συγγραφὴν διδακτικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, συμφώνως δὲ πρὸς τὴν προκήρυξιν ταύτην, ἣτις ἦτο ὁμοία μὲ τὴν προηγουμένην, μὲ ἐλαφρὰς μόνον καὶ ἐπουσιώδεις τινὰς τροποποιήσεις, ἐνηργήθη διαγωνισμὸς, καθ' ὃν ἐνεκρίθησαν τὰ κάτωθι βιβλία, περιλαμβανόμενα ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 11744 ἐγκυκλίῳ τοῦ Ὑπουργείου τῆς 6 Σβρίου 1884. 1) Κατήχησις ὑπὸ Ἰγν. Μοσχάκη, ἀντὶ λεπτ. 20, 2) Ἡρωϊκοὶ χρονοὶ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος ὑπὸ Ἀρ. Κουρτίδου διὰ τὴν β' τάξιν, ἀντὶ λεπτ. 55, 3) Συλλογὴ ποιημάτων ὑπὸ Ἀρ. Κουρτίδου διὰ τὴν β', γ' καὶ δ' τάξιν, ἀντὶ λεπτ. 55, 4) Ἀναγνώσματα ἐκ τῆς Ὀμήρου Ὀδυσσεΐας ὑπὸ Δ. Κονιδάρη διὰ τὴν γ' τάξιν, ἀντὶ λεπτ. 90 καὶ 5) Ἀναγνώσματα ἐκ τοῦ Ἡροδότου ὑπὸ Θεοδ. Ἀποστολοπούλου διὰ τὴν δ' τάξιν, ἀντὶ δρ. 1.15. Τὴν κριτικὴν ἐπιτροπὴν ἀπετέλεσαν οἱ Ἰω. Πανταζίδης καὶ Σπ. Λάμπρος, καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, Χαρ. Παπαμάρκου, διευθυντῆς Διδ. Ἀθηνῶν, Φίλ. Γεωργαντᾶς, καθηγητῆς διδασκαλείου Τριπόλεως καὶ Δ. Βικέλας, λόγιος. Ἡ τιμὴ τῶν ἄνω βιβλίων ὠρίσθη συμφώνως πρὸς τὸν ἐκδοθέντα ἐν τῷ μεταξύ AXI νόμον τοῦ 1887, ὅστις ἀνεβίβασε τὴν κατὰ τυπογραφικὸν φύλλον τιμὴν εἰς 9 λεπτά, προέβλεψε δὲ καὶ ποινὸς κατὰ τῶν πωλούντων διδακτικὰ βιβλία εἰς τιμὴν ἀνωτέραν τῆς ὠρισμένης.

Πλὴν τῶν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐγκεκριμένων βιβλίων, ἐγένετο χρῆσις ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις καὶ βοηθητικῶν βιβλίων, οἷον ἐγχειριδίων ἱερᾶς ἱστορίας, φυσικῆς ἱστορίας, γραμματικῆς, γεωγραφίας καὶ γεωμετρίας, πρὸς διδασκαλίαν τῶν ὑπὸ τοῦ προγράμματος προβλεπομένων μαθημάτων. Τὴν χρῆσιν τῶν βοηθητικῶν τούτων βιβλίων ἀπηγόρευσεν ἡ ὑπ' ἀριθ. 14734 τῆς 28 Σβρίου 1889 ἐγκύκλιος, ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν μαθητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ διδασκαλία τῶν ἐν λόγῳ μαθημάτων «ἀποβαίνει ὠφέλιμος μόνον ὅταν ταῦτα ἀπὸ στόματος διδάσκων-

ται» καὶ διότι «εἶνε ὀλιγώτερον τοῖς διδασκομένοις ἐπιζήμιον νὰ μὴ διδάσκωνται αὐτὰ ἢ νὰ διδάσκωνται ἀπὸ τῶν βιβλίων». Μετὰ ἐν ὅμως ἔτος ἤρθη ἡ ἀπαγόρευσις διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 19750 τῆς 29 Νοεμβρίου 1890 ἐγκυκλίου, διότι παρετηρήθη ὅτι, ἀντὶ τῶν βιβλίων, ἐδίδετο εἰς τοὺς μαθητὰς καθ' ὑπαγόρευσιν γραπτὸν τὸ κείμενον αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀποστήθισις, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ ἀποφύγη ἡ πρώτη ἐγκύκλις, ἐγένετο κατὰ χειρότερον τρόπον.

Ἡ νόμος ΒΡΛ'.—Ληξάσης τῆς τετραετίας ἀπὸ τῆς τελευταίας προκηρύξεως, ἔπρεπε νὰ προκηρυχθῆ νέος διαγωνισμὸς διὰ τὴν συγγραφὴν διδακτικῶν βιβλίων, ἀνεβλήθη ὅμως διὰ τοῦ ἀπὸ 29 Νεβρίου 1890 Β. διατάγματος ἡ ἔκδοσις τῆς προκηρύξεως «μέχρις οὗ διὰ νόμου ἢ Διαταγματος διαρρυθμισθῶσι τὰ κατὰ τὸν διαγωνισμὸν τοῦτον». Τῶντι τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1893 ἐξεδόθη ὁ νόμος ΒΡΛ' καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ τὰ διατάγματα τῆς 20 Φεβρουαρίου 1893, 16 Μαρτίου 1893 καὶ 20 Φεβρουαρίου 1895. Δι' αὐτῶν διετηρήθη τὸ σύστημα τῆς ἐγκρίσεως ἑνὸς μόνου βιβλίου, περιωρίσθη ὅμως ἡ διάρκεια τῆς ἐγκρίσεως ἀπὸ τετραετίας εἰς τριετίαν καὶ ὠρίσθη ὅτι τὰ μέλη τῶν κριτικῶν ἐπιτροπῶν διωρίζοντο οὐχὶ πλέον προτάσει τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ΑΜΒ' προβλεπομένης ἐπιτροπείας, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας παρὰ τοῦ Ἰπουργοῦ· τὸ βῆμα δηλ. ὅπερ εἶχε γίνοι διὰ τοῦ πρώτου νόμου πρὸς χειραφέτησιν τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἀπὸ τῆς πολιτικῆς συναλλαγῆς ἐξηφανίζετο διὰ τοῦ νεωτέρου νόμου. Αἱ κριτικαὶ ἐπιτροπεῖαι ἦσαν ἑννέα, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη, πενταμελής, ἔκρινε τὰ ἀναγνωστικὰ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, αἱ δὲ λοιπαί, πενταμελεῖς ἢ τριμελεῖς, τὰ λοιπὰ βιβλία τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ἀνωτέρω νόμου ἐξεδόθη τὴν 25 Φεβρουαρίου 1893 ὑπὸ τοῦ Ἰπουργείου προκήρυξις δι' ἧς προκηρύσσετο διαγωνισμὸς πρὸς συγγραφὴν: 1) ἀναγνωστικῶν διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἀνευ εἰκόνων, ἅτινα ἔδει νὰ περιέχουν Αἰσωπείους μύθους, περιγραφὰς καὶ βίους ζώων καὶ φυτῶν, περιγραφὰς τῆς φύσεως, παροιμίας, γνῶμικα, ποιήματα καὶ διηγήματα διὰ γλῶσσης ἀπλῆς καὶ γνώσεως ἑλληνικῆς «καλλύνοντα τὰς ψυχὰς τῶν μαθητευόντων παιδῶν κατὰ τὸ παράδειγμα

τῶν ἐκ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐπικρατούντων ἀναγνωστικῶν βιβλίων» 2) γραμματικῆς τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης· 3) συλλογῆς ἀριθμητικῶν προβλημάτων· 4) ἐγχειριδίου φυσικῆς ἱστορίας· 5) γεωγραφίας· 6) καλλιγραφίας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὕλην τῶν ἀναγνωστικῶν, καὶ τὴν μέθοδον τῆς κατατάξεως αὐτῆς, ἀφ' ἧς εἰσῆχθη ἡ συνδιδασκτικὴ μέθοδος μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἄνω προκηρύξεως, ἐφημῶζετο τὸ Ἐρβαρτιανὸν ἢ συγκεντρωτικὸν σύστημα, τοῦτέστι συνεχῆς διήγησις περιστρεφόμενη περὶ ἓν πρόσωπον ἢ ἓν γεγονός (Ροβινσῶν, Ὀδύσσεια, Γεροστάθης κτλ.) κλασσικοῦ ἢ ἐθνικοῦ - θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Ἡ νέα προκήρυξις ἐκαινοτόμησεν εἰσαγαγοῦσα τὸ ἐγκυλοπαιδικὸν σύστημα, ἀπήτησε δηλ. νὰ περιλαμβάνουν τὰ ἀναγνωστικὰ αὐτοτελῆ τεμάχια, περιγράφοντα τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ τὴν φύσιν, διὰ διηγημάτων, παροιμιῶν, γνωμικῶν, ποιημάτων κτλ. Ὅπαδοὶ τοῦ πρώτου συστήματος ἦσαν οἱ Παπαδόπουλος, Π. Οἰκονόμου, Σκορδέλης, τοῦ δὲ δευτέρου οἱ Παπαμάρκου, Μωραΐτης, Γεωργαντᾶς κτλ. Ἡ δημοσίευσίς τῆς προκηρύξεως προεκάλεσε θύελλαν διαμαρτυριῶν ἐκ μέρους τοῦ ἀντιπάλου στρατοπέδου. Διὰ τοῦ τύπου, δι' ὑπομνημάτων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐκάκιζον αὐτήν, ὡς ἀποπειρωμένην νὰ καταρρίψῃ τὸν ἐθνικὸν φρονηματισμὸν, νὰ κατασπιλώσῃ τὴν θρησκείαν. Ὁ Π. Οἰκονόμου ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένῳ περιοδικῷ «Ἐκπαιδεύσεις» εἰς σειρὰν φύλλων ἔγραφε κυριολεκτικῶς λιβελλοὺς κατὰ τοῦ συντάκτου τῆς προκηρύξεως Παπαμάρκου, τμηματάρχου τότε τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ὁ διαγωνισμὸς ἐν τούτοις ἔλαβε χώραν καὶ ἡ κριτικὴ ἐπιτροπὴ, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν Ζησίου, Ἀργυριάδου, Δουκάκη καὶ Πρωτοδίκου, ἐνέκρινε διὰ τὴν α' τάξιν τὸ Ἀλφαβητάριον τοῦ Μ. Βρατσάνου, διὰ τὴν β' τάξιν τὸ Ἑλληνικὸν Ἀναγνωσματάριον τοῦ Χ. Παπαμάρκου, δι' ἓν ὅμως μόνον ἔτος, διὰ τὴν γ' τάξιν οὐδέν, ἀπορριφθέντων τῶν δύο ὑποβληθέντων ὑπὸ Παπαμάρκου καὶ Καβαλιεράτου, καὶ διὰ τὴν δ' τὸ ἀναγνωσματάριον τοῦ Ἀρ. Κουρτίδου. Ὅπως ἦτο ἐπόμενον, ἡ ἀπόφασίς τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς δὲν ηὔχαριστήσεν εἰμὴ μόνον ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἐνεκρίθησαν τὰ βιβλία. Πάντες οἱ λοιποὶ ἐξηγέρθησαν μὲ προφανῆ βιαιότητα

έναντίον αὐτῆς. Ὁ Παπαμάρκου ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ δύο ὀλοκλή-
ρους τόμους ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ ἀναγνωστικά βιβλία τῶν μικρῶν
Ἑλληνοπαίδων» ἐκ σελ. 600 περίπου ἕκαστον, ἐν οἷς μὲ δριμυτάτην
γλῶσσαν ψέγει τὴν ἐπιτροπὴν καὶ ἀναπτύσσει τὰ προτερήματα τῶν
ιδίῳν του βιβλίων. Ἐν ἐξαιρέσει τις τὸ ὕφος, τὸ ὁποῖον πράγματι
εἶνε ἀνάρμοστον δι' ἐπιστήμονα, τὰ ἀναπτυσσόμενα ἐν τῷ βιβλίῳ
του ἐπιχειρήματα εἶνε ὀρθά, καὶ ἀποδεικνύουν τὴν ἐσφαλμένην κρί-
σιν τῆς ἐπιτροπῆς.

Τὰ νέα διδακτικὰ βιβλία.—Τὸ ἐγκριθέν Ἀλφαβητάριον Βρα-
τσάνου ἀρχίζει ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀπλουστέρων κατὰ
τὴν παράστασιν γραμμάτων¹ καὶ προχωρεῖ πρὸς τὰ δυσκολώ-
τερα, μεθ' ὃ διδάσκει τὰς συλλαβάς, τὰς λέξεις καὶ τέλος τὰς φράσεις
καὶ προτάσεις μὲ περιεχόμενον ἠθικοθρησκευτικόν. Μεταξὺ τῶν λέ-
ξεων, αἵτινες φέρονται πρὸς ἐκμάθησιν τῶν συλλαβῶν, εἶνε καὶ τινες,
ὡς αἱ ἀκόλουθοι· μάρπτε, σφίγξ, κλεύψ, ζβυχθηδόν, Βέδου, ζάμπφ,
χθύ, πληκτρον, κναξβί, χθύπτης, φλεγμί, δρόψ. Μεταξὺ δὲ τῶν φρά-
σεων αἱ ἐξῆς (σελ. 120)· Ἄσπρη πέτρα ξέξασπρη, κι' ἀπ' τὸν ἥλιο
ξεξασπρότερη.—Μιὰ ἐκκλησιὰ μολυβωτή, μολυβοκανδυλογλυπτο-
πελεκητή· καὶ ποιὸς τὴν ἐμολυβοκανδυλογλυπτοπελέκησε; ὁ γυιὸς
τοῦ μολυβοκανδυλογλυπτοπελεκητοῦ.—Ὁ παπᾶς ὁ παχύς ἔφαγε
παχειὰ φακή· γιατί, παπᾶ παχύ, ἔφαγες παχειὰ φακή;—Ὁ γείτων
ἔχει μεγάλα γένεια (σελ. 43), χύνε ὕδωρ ἐν τῇ αὐλῇ (49), ὁ ὄνος ἔφαγε
τὰ ἄχυρα (22), κοιλίας αἰγῶν καὶ βῶν (40), ὁ παῖς οὗτος ροχχα-
λίζει, ὅταν κοιμᾶται (55), ἀπὸ τὴν ρίνα ἐξέρχεται ἡ μύξα (σελ. 99)
κτλ. Περιλαμβάνει προσέτι προσευχάς, αἰνίγματα, πίνακας προσθέ-
σεως καὶ ἀφαιρέσεως, τὸν Πυθαγόρειον πίνακα καὶ καλλιγραφικὰ
δείγματα.

Τὸ ἐγκριθέν δι' ἐν ἔτος ἀναγνωστικόν τῆς β' τάξεως Παπαμάρκου
περιελάμβανε 17 ποιήματα καὶ 66 πεζογραφήματα, ἐξ ὧν τὰ 13 πρα-
γματογνωσαὶ καὶ τὰ λοιπὰ μῦθοι καὶ ἠθικὰ διηγήματα. Κατὰ τὴν
κρίσιν τῆς ἐπιτροπῆς «τὰ μὲν ποιήματα μετὰ προσοχῆς ἐκλελεγμένα

1. ι ἴον, ι, ο, ν.—ιυ, ιν.—ν-ι, νι-ο-ν, ον.—ν-ο, νο.—ι-ον.—ἴον.—νι-νι.—νινί.—ν
ἴον, νινί.—ύνί.— κλπ.

εἶνε τῶν δοκιμωτέρων ποιητῶν, εἶνε ἄφογα καὶ ἐπιτυχῆ, τὰ δὲ πεζογραφήματα καθ' ὕλην καὶ εἶδος εἶνε ὀρθὰ καὶ πρόσφορα πρὸς τὸν σκοπὸν, ὃν προτίθενται».

Τὸ δὲ Ἀναγνωσματάριον τῆς δ' τάξεως τοῦ Κουρτίδου, συντεταγμένον κατὰ τὸ Ἐρβαρτιανὸν σύστημα, παρὰ τὴν προκήρυξιν συνεπῶς, περιελάμβανε σύντομον ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος εἰς γλῶσσαν τοιαύτην ὥστε νὰ περιέχῃ τοὺς τύπους τῆς τε γραφομένης καὶ τῆς λαλουμένης.

Τὸ σύστημα τῆς ἐγκρίσεως ἐνὸς μόνου διδακτικοῦ βιβλίου, λόγῳ τοῦ μίσους, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη μεταξύ τῶν διαφόρων συγγραφέων, ἀλληλοὑβριζομένων μέχρι χυδαιότητος καὶ τῶν βιαίων ἐπιθέσεων, ὧν ἐγίνοντο στόχος τὰ μέλη τῶν κριτικῶν ἐπιτροπειῶν¹, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ.

Νέον σύστημα ἐγκρίσεως.—Διὰ τοῦτο μετὰ δύο περιήπου ἔτη, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1895, ἐξεδόθη ὁ νόμος ΒΤΓ', δι' οὗ εἰσήχθη ἀντίθετον ὅλως σύστημα ἐγκρίσεως. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, κατόπιν γνωμοδοτήσεως ἐπιτροπῆς, ἀπαρτιζομένης ἐκ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων, ὡς προέδρου καὶ τῶν διευθυντῶν τῶν διδασκαλείων καὶ τῶν προσηρτημένων αὐτοῖς προτύπων, καθώριζε τὸ ἐλάχιστον καὶ τὸ μέγιστον ὄριον τῆς ἐκτάσεως ἐκάστου διδακτικοῦ βιβλίου, ὡς καὶ τὰ τῆς ὕλης αὐτοῦ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς. Κατ' ἔτος δὲ καθηρτίζετο ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἐνὸς διευθυντοῦ διδασκαλείου καὶ τριῶν ἐπιθεωρητῶν δημοτικῶν σχολείων ἢ καθηγητῶν διδασκαλείου, ἐκλεγομένων διὰ κληρώσεως μεταξύ πάντων τῶν ἐν ὑπηρεσίᾳ διευθυντῶν καὶ καθηγητῶν διδασκαλείων καὶ ἐπιθεωρητῶν, ἐνεργουμένης κατὰ μῆνα Ἰούνιον ἐκάστου ἔτους ἐνώπιον ἄλλης ἐπιτροπῆς ἐκ τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου, τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν

1. Στύππινον γερόντιον, σκαῖον καὶ ἀβέλτερον (σελ. 17) ὀνομάζει ὁ Παπαμάρκου τὸν ἐκ τῶν κριτῶν Σιμόπουλον εἰς «Τὰ ἀναγνωστικά βιβλία τῶν μικρῶν ἑλληνοπαίδων», τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς «ἀνθρώπια εὐ μάλα ἄμουςα», «ἀναιδεῖην ἐπιειμένους καὶ ἐν ἀμαθείᾳ κυλινδουμένους» (σελ. 23), «οὐδέποτε ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλλην. Βασιλείου ἢ ἐπίσημος Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως ἐρρυπάνθη ὑπὸ δημοσίου ἐγγράφου, ὅσον ἐρρυπάνθη ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως...» κτλ.

δημοτικῶν σχολείων καὶ τοῦ κοσμήτορος τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐνέκρινεν ὅσαδῆποτε βιβλία ἐκρίνοντο παρ' αὐτῆς κατάλληλα, ἢ ἔγκρισις δ' αὐτῶν διήρκει ἐπὶ μίαν πενταετίαν, ἀφ' ἧς ἐνεγράφοντο ἐν τῷ παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ τηρουμένῳ βιβλίῳ τῶν ἐγκεκριμένων διδακτικῶν βιβλίων. Ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ ὥριζε καὶ τὴν τιμὴν τοῦ βιβλίου. Ὁ νόμος κατὰ ταῦτα εἰσηγε 1) τὴν κατ' ἔτος κρίσιν, 2) τὴν ἔγκρισιν πλειόνων τοῦ ἑνὸς δι' ἕκαστον μάθημα βιβλίων, καὶ 3) τὴν ἐπὶ πενταετίαν διάρκειαν τῆς ἐγκρίσεως. Ἡ καθ' ἕκαστον ἔτος κρίσις βιβλίων δὲν φαίνεται νὰ εἶνε σκόπιμος, διότι, ἐνῶ δὲν συντελῆ εἰς τὴν καλιτέρευσιν τῆς ποιότητος τοῦ βιβλίου, δεδομένου ὅτι εἰς ἕν ἔτος δὲν εἶνε δυνατὴ τοιαύτη ἐξέλιξις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς παιδαγωγικῆς, ὥστε νὰ ἐπιβάλληται ἡ ἀλλαγὴ τῶν βιβλίων, ἀφ' ἑτέρου συνεπάγεται τὸν συνεχῆ σχεδὸν σάλον, τὸν ὁποῖον προκαλεῖ ἡ κρίσις διδακτικῶν βιβλίων. Ἄλλως τε καὶ ἡ συχνὴ μεταβολὴ τῶν βιβλίων δὲν εἶνε ὠφέλιμος διὰ τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς διδασκάλους, μὴ δυναμένους εἰς τόσον βραχὺ χρονικὸν διάστημα νὰ διαγνώσωσι τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ἑκάστου ἐξ αὐτῶν.

Ὁ νόμος ΓΣΑ'.—Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου ΒΤΓ' ἐξεδόθησαν τὰ διατάγματα τῆς 3 Αὐγούστου 1895 καὶ 28 Ὀκτωβρίου 1895, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐκανόνιζον τὸν τρόπον τῆς κρίσεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων διὰ τὰ σχολικὰ ἔτη 1895—1896 καὶ 1896—1897 μόνον καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον οὐχὶ κατὰ πάντα σύμφωνον πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου. Γενικὸν ἐκτελεστικὸν διάταγμα δὲν ἔχει ἐκδοθῆ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω διατάξεων προεκηρύχθη τῇ 2 Δεβρίου 1895 διαγωνισμὸς πρὸς συγγραφὴν διδακτικῶν βιβλίων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἐπηκολούθησε δὲ συγγραφὴ καὶ κρίσις τοιούτων. Τὸ ἐγκριθὲν ἀναγνωσματάριον τῆς τρίτης τάξεως Βλ. Σκορδέλη περιελάμβανε μικρὰ αὐτοτελεῖ διηγήματα, ποιήματα, γνωμικὰ θρησκευτικοῦ, ἠθικοῦ καὶ ἐθνικοῦ περιεχομένου, ὡς καὶ τεμάχια πραγματογνωσίας. Προτάσσεται τὸ διήγημα «Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ δρόμος τῆς Ἀρετῆς», κατόπιν «Ἡ μέλισσα», ἀμφοτέρω ἠθικοῦ περιεχομένου. Ἀκολουθεῖ «Ἡ ἄμπελος» μὲ θέμα πραγματογνωσίας. «Ἡ ἄμπελος ἦτοι τὸ κλῆμα εἶνε δενδρῦλλιον

πολύκλαδον, ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ρίζης φυτρώνουν ἐν ἡ περισσότερα κλήματα. Τὰ κλήματα ἐκβάλλουσι πολλοὺς μακροὺς καὶ εὐλυγίστους κλάδους· οἱ κλάδοι οὗτοι ἔχουσι κατὰ διαστήματα ἕλικας, μὲ τοὺς ὁποίους προσκολλῶνται δυνατὰ εἰς τὰ δένδρα ἢ ἄλλα ἀντικείμενα. Τὰ φύλλα τῆς ἀμπέλου εἶνε καλαμοειδῆ καὶ ἔχουσι μακροὺς μίσχους, ἡ δὲ κάτω ἐπιφάνεια αὐτῶν εἶνε χνοώδης...» Ἐπειτα τίθεται τὸ ποίημα τοῦ Ἀθ. Χριστοπούλου «Ὁ τρύγος»· «Τρύγος πρόσχαρα προβαίνει—ἑορτάζ’ ἡ οἰκουμένη—Ἡ φλογέρ’ ἀχολογᾷ—Τὸ φθινόπωρον βουίζει—Χορευτῆς πανηγυρίζει—καὶ τὰμπέλια του τρυγᾷ...» Μετὰ ταῦτα τὸ διήγημα «Τὸ πουλάκι, τὸ λουλουδι, τὸ νεράκι», ἔπειτα τὸ ποίημα «Ἡ δύσις τοῦ Ἡλίου»· «Ὅταν βασιλεύης,—Ἡλιε χρυσέ,—πόσον μὲ μαγεύεις!—χαίρω βλέπων σέ.—Τί λαμπρὸν ἡ δύσις—καὶ παιδι μικρὸν—μ’ ἔτερπεν ἐπίσης—μ’ ἔκανε φαιδρὸν.—Καὶ εἰς ἡλικίαν—τὴν νεανικὴν—μ’ ἔδιδε γλυκεῖαν—αὐτὴ ἡδονήν», κτλ. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἀναγνωσματάριον τῆς δ’ τάξεως ἀπετελεῖτο ἐπίσης ἐκ διαφόρων τεμαχίων, κατατεταγμένων οὕτως, ὥστε ἐν τμήμα αὐτῶν νὰ ἀνάγῃται εἰς τὴν θρησκείαν, ἄλλο εἰς ἠθικὴν διδασκαλίαν, τὴν πατρίδα, τὴν φύσιν, τὴν οἰκογένειαν, τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου, τὴν ἱστορίαν, τὴν ζωολογίαν, τὴν φυτολογίαν καὶ τὴν ὑγιεινὴν. Ἐν ἀρχῇ τίθεται τὸ ποίημα τοῦ Α. Ραγκαβῆ, «Ὑμνος πρὸς τὸν Θεόν»· «Σὲ μεγαλύνουσιν—ὦ ποιητὰ—πάντα τ’ ἄορατα καὶ ὄρατὰ—ψυχῶν ἀνάστασις—ὕμνος γλωσσῶν—φόρον σοὶ φέρουσι—Σὰ ἐκ τῶν Σῶν...—Οἱ κόσμοι τρέμουσι—τὸν Σὸν θυμὸν—Αὐτοῦ ἀπαύγασμα—εἶνε ὁ χειμῶν»... Ἀκολουθοῦν τὰ τεμάχια «Περὶ προσευχῆς», «Πρέπει νὰ ζητῶμεν τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ», «Γνωμαὶ περὶ εὐσεβείας, καὶ προσευχῆς» «Ὁ Κροῖσος καὶ ὁ Σόλων», «Περὶ ἀνέμων», «Περὶ τοῦ Ὀλύμπου», «Ἄρματωλοι καὶ κλέφτες» (ποίημα Γ. Μαρτινέλη). «Οὔτε πουλάκι ὀρέγεται στὴ δούλη γῆ νὰ ψάλλῃ—μόνο στὰ ἐλεύθερα βουνὰ τ’ ἀηδόνια κελαηδοῦνε—δὲν ψάλλουν ὅμως τῆς αὐγῆς τὰ μυρωμένα κάλλη—μόνον σπαθιά πού ἀστράφτουνε, τουφέκια πού βροντοῦνε...» «Τὰ κλέφτικα τραγούδια», «Ὁ Στέργιος»· «Κι’ ἂν τὰ ντερβένια τούρκεψαν τὰ πῆραν Ἀρβανῆτες—ὁ Στέργιος εἶνε ζωντανὸς πασάδες δὲν ψηφάει...», «Ἄσμα εἰς τὸ ἔαρ» Φιλ. Ἰωάννου· «...Πρίαπτοι, νύμφαι αἱ τῶν δασέων—καὶ τῶν ὑδάτων καὶ τῶν ὀρέων—χοροὺς συσταί-

νον, πανηγυρίζουν—τὸ ἔαρ ψάλλουν καὶ λιγυρίζουν—τὰ θεῖα κάλλη αὐτῶν ἐκτρέπουν—ἀλλὰ τὸν νοῦν μου αἰ Μοῦσαι τέρπουν...» κ.ο.κ.

Ἡ ἴσχυς τοῦ νόμου ΒΤΓ' δὲν ἱκανοποίησε τὴν κοινὴν συνείδησιν. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1903 κατετέθη εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον περὶ διδασκτικῶν βιβλίων, διὰ τοῦ ὁποίου εἰσήγετο ἄκρως ἀντίθετον πάλιν σύστημα. Κατ' αὐτὸ δὲ ἐνεκρίνετο ἓν μόνον διδασκτικὸν βιβλίον διὰ διαγωνισμοῦ τελουμένου ἀνὰ ἐξαιτίαν. Τὰ ἐγκρινόμενα βιβλία θὰ ἐξεδίδοντο ὑπὸ τοῦ Κράτους, εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ὁποίου περιήρχοντο, θὰ ἐπωλοῦντο δὲ διὰ τῶν βιβλιοπωλῶν, τῶν συγγραφέων ἀμειβομένων ἐφ' ἅπαξ διὰ ποσοῦ ὀριζομένου κατὰ τυπογραφικὸν φύλλον. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ἐψηφίσθη μὲ τινὰς τροποποιήσεις, ἀλλ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1907 καὶ ἐδημοσιεύθη ὡς νόμος ὑπὸ τὰ στοιχ. ΓΣΑ', ἐτροποποιήθη δὲ μεταγενεστέρως εἰς τὰς λεπτομερείας του διὰ τῶν νόμων ΓΤΛΕ' τοῦ 1909, ΓΧΖΑ' τοῦ 1911, 83 καὶ 100 τοῦ 1913, 336 τοῦ 1914 563 καὶ τοῦ 1915.

Συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τοῦτον, εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἐπετρέπετο νὰ γίνηται χρῆσις μόνον τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ διδασκτικῶν βιβλίων, εἰς δὲ τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις καὶ τῆς στοιχειώδους γραμματικῆς καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γενομένης ἐκδόσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν πρωτοτύπῳ. Ἡ κρίσις τῶν διδ. βιβλίων ἐνηργεῖτο ἀνὰ τετραετίαν, ἡ δὲ διάρκεια τῆς ἐγκρίσεως ἴσχυεν ἐπίσης ἐπὶ τετραετίαν. Δι' ἐκάστην τάξιν ἐνεκρίνετο ἓν μόνον βιβλίον, ἐκλεγόμενον μεταξὺ τριῶν, κρινομένων ὑπὸ τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς ὡς καλυτέρων μεταξὺ πάντων τῶν ὑποβληθέντων πρὸς κρίσιν. Ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ μεταρρυθμίση καὶ συμπληρώση τὸ ἐγκρινόμενον βιβλίον, παραλαμβάνουσα ἐκ τῶν δύο ἄλλων καὶ προσαρμόζουσα καταλλήλως τὴν κατὰ τὴν κρίσιν οὐτῆς ὠφέλιμον ὕλην. Τὰ ἐγκρινόμενα βιβλία περιήρχοντο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Κράτους καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἰσχύος τῆς ἐγκρίσεώς των, ἀμειβομένων τῶν συγγραφέων, τοῦ μὲν ἀρίστου διὰ δρχ. 800 κατὰ τυπογραφικὸν φύλλον, τοῦ δευτέρου διὰ δρ. 500 καὶ τοῦ τρίτου δρ. 300. Τὰ βιβλία συνετάσσοντο ἐπὶ τῇ βάσει προγράμματος ἐκδιδομένου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας δύο ἔτη πρὸ τῆς λή-

ξεως ἐκάστης τετραετίας καὶ ὀρίζοντος ὅσον οἶον τε λεπτομερῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν ποιότητα καὶ οἰκονομίαν τῆς ὕλης αὐτῶν, καταρτιζομένου δὲ ὑπὸ ἐπιτροπῆς, διοριζομένης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἑνὸς καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ διευθυντοῦ καὶ ἑνὸς καθηγητοῦ τῆς σχολῆς τῶν βιομηχανῶν τεχνῶν, ἑνὸς ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἑνὸς καθηγητοῦ τῆς σχολῆς τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἑνὸς καθηγητοῦ τῆς θεολογίας, ἑνὸς τῆς ἰατρικῆς ἐκ τῶν διδασκόντων ὑγιεινῆν ἢ φυσιολογίαν καὶ ἑνὸς τῆς νομικῆς σχολῆς, ἑνὸς ἐν ἐνεργείᾳ ἢ προϋπηρετήσαντος διευθυντοῦ διδασκαλείου, ἑνὸς διευθυντοῦ γεωργικῆς σχολῆς, ἑνὸς πρωτοβαθμίου διδασκάλου καὶ μιᾶς πρωτοβαθμίου διδασκαλίσης. Ἡ κρίσις ἐγένετο παρ' ἄλλης ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐξ ἑνὸς καθηγητοῦ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἑνὸς τῆς φιλοσοφικῆς, ἑνὸς τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἑνὸς τῆς ἰατρικῆς, ὑποδεικνυομένων πάντων ὑπὸ τῶν οἰκείων σχολῶν, ἑνὸς τῶν διευθυντῶν διδασκαλείων, ἑνὸς ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐπιθεωρητῶν, ἑνὸς λογίου ἀνδρός, μιᾶς λογίας γυναικός, ἑνὸς διευθυντοῦ γεωργικοῦ σταθμοῦ καὶ ἑνὸς πρωτοβαθμίου δημοδιδασκάλου καὶ μιᾶς πρωτοβαθμίου δημοδιδασκαλίσης, ἐκλεγομένων διὰ κληρώσεως μεταξὺ τῶν ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐπιθεωρητῶν ἑνὸς καὶ μιᾶς ἐξ ἐκάστου νομοῦ. Ἡ ἔκδοσις καὶ ἐπὶ τετραετίαν διαχειρίσις καὶ κάρπωσις τῶν ἐγκριθέντων διδασκτικῶν βιβλίων ἐξετίθετο ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας εἰς ἰδίαν δι' ἐν ἑκαστον βιβλίον πλειοδοτικὴν δημοπρασίαν ἐπὶ ποσοστῶν προσφερομένων ὑπὸ τοῦ πλειοδότου δι' ἑκαστον ἀντίτυπον αὐτῶν. Ἡ προκήρυξις τῆς δημοπρασίας κατηρτίζετο παρ' ἑπταμελοῦς ἐπιτροπείας, ἐκλεγομένης ὑπὸ τῶν μελῶν τῶν κριτικῶν ἐπιτροπῶν μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῶν καὶ προεδρευομένης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ. Τὸ ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἐγκριθέν ἐπὶ τῆς τιμῆς τοῦ βιβλίου ποσοστὸν εἰσεπράττετο δι' ἐπικολλήσεως βιβλιοσήμου ἴσης ἀξίας πρὸς τὴν προσφορὰν ἐπὶ ἐκάστου ἀντιτύπου τιθεμένου εἰς κυκλοφορίαν.

Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου ΓΣΑ' ἐξεδόθησαν τὰ Β. διατάγματα τῆς

14 Μαΐου 1907, 8 Φεβρουαρίου 1908, 29 Ἀπριλίου 1908, 19 Ἰουλίου 1908, 9 Ἀπριλίου 1909, 31 Μαΐου 1913 καὶ 23 Ἰουλίου 1914, δι' ὧν ἐκανονίσθησαν αἰλεπτομέρειαι τῆς ἐκτυπώσεως, διατιμήσεως, πωλήσεως κτλ. τῶν διδακτικῶν βιβλίων.

Διὰ τοῦ νόμου ΓΣΑ' εἰσήγετο τὸ σύστημα τῆς μονοπωλήσεως ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἐγκρίσεως ἑνὸς μόνου βιβλίου δι' ἐκάστην τάξιν μὲ τὴν περιέργου καινοτομίαν, ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα ἢ ἐπιτροπὴ νὰ κατασκευάζῃ ἰδικόν της βιβλίον, λαμβάνουσα τὸ ὕλικόν ἐκ τῶν τριῶν καλυτέρων ἐκ τῶν ὑποβληθέντων πρὸς κρίσιν βιβλίων, ἀπηγορεύετο δὲ ἡ χρῆσις βοηθητικῶν πλὴν τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Λόγοι, οἵτινες προῦκάλεσαν, κατὰ τὴν εἰσαγωγικὴν τοῦ νόμου ἔκθεσιν, τὴν ριζικὴν μεταβολὴν τοῦ συστήματος ἦσαν οἱ ἑξῆς: 1) ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ καταδυναστευομένου καὶ ἀγρίως φορολογουμένου λαοῦ ἐκ τοῦ τέως, τῶν πολλῶν βιβλίων, κρατοῦντος συστήματος· 2) ὁ πλουτισμὸς τῶν σχολείων διὰ διδακτικῶν ὀργάνων καὶ σκευῶν ἐκ τοῦ κερδῶν τοῦ μονοπωλείου, διατιθεμένων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ 3) ἡ βελτίωσις τῆς διδασκαλίας καὶ ἐν γένει τῆς ἐκπαιδεύσεως διὰ τοῦ ἑνὸς βιβλίου, ὅπερ θὰ ὑπερεῖχε τοῦ προηγουμένου κατὰ τὴν ὕλην, τὴν στερεότητα, τὴν ποιότητα τοῦ χάρτου, τὴν τύπωσιν κτλ. Ἄλλ' οὐδεὶς ἐκ τῶν ἐπιδιωκομένων τούτων σκοπῶν ἐπετεύχθη, τούναντίον δ' ἐνεφανίσθησαν πᾶσαι αἱ κακαὶ συνέπειαι τῶν μειονεκτημάτων τοῦ νόμου. Ἡ κατὰ μαθητὴν δαπάνη δι' ἀγορὰν βιβλίων διὰ μὲν τὰς κατωτέρας τάξεις, αἱ ὅποιοι ἀριθμοῦν καὶ τοὺς περισσοτέρους μαθητὰς, ἠὺξήθη, διὰ δὲ τὰς ἀνωτέρας ἡλαττώθη μὲν, ἀλλ' ἡ ἐλάττωσις ὠφείλετο εἰς τὴν κατάργησιν τῶν βοηθητικῶν βιβλίων καὶ οὐχὶ εἰς τὴν μικροτέραν τιμὴν τῶν ἀναγνωστικῶν. Οὕτως, ὁ μαθητὴς τῆς α' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἔδαπάνη διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ ἀναγνωστικοῦ του δρ. 0.55 κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα, δραχ. δὲ 1.75 κατὰ τὸ νέον· τῆς β' τάξεως ἀντὶ 0.90 τοῦ παλαιοῦ ἔδαπάνη 2.15· τῆς στ' τάξεως ὁ μαθητὴς ἔδαπάνη μὲν κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα δρ. 7.45, ἐξ αὐτῶν ὅμως αἱ 5.55 προωρίζοντο διὰ τὰ βοηθητικὰ βιβλία. Κατὰ τὸν νέον νόμον ἔδαπάνη 5.20 μόνου δι' ἀναγνωστικόν. Ἄλλὰ καὶ ἡ κατάργησις τῶν βοηθητικῶν βιβλίων δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτυχής. Ἐγένετο, ὡς ἐλέχθη, διὰ

νά καταπολεμηθῆ ἡ μηχανικὴ ἀποστήθισις τῶν διαφόρων μαθημάτων καὶ ὑποχρεωθῆ νά ἀναπτύσση αὐτὰ εἰς τοὺς μαθητὰς ὁ διδάσκαλος, ὅστις ἤρκειτο νά ὑποδεικνύη ἀπλῶς τὴν μελέτην τοῦ ἐπομένου μαθήματος. Ἐπῆλθεν ὁμως ὅλως ἀντίθετον καὶ χειρότερον ἀποτέλεσμα. Ὁ διδάσκαλος ἢ ὑπηγόρευε τὸ μάθημα εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ οὕτως ἡ ἀποστήθισις ἐγένετο ἀπὸ ἐλλιπεστέρου βοηθήματος, ἢ ἔλεγεν εἰς αὐτοὺς ὅτι τὸ μάθημα περιέχεται εἰς τὸ τάδε βιβλίον καὶ οὕτως ἠναγκάζοντο νά προμηθεύωνται τὰ βοηθητικὰ βιβλία κρυφίως καὶ ἐν ἀγνοίᾳ δῆθεν τοῦ διδασκάλου. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν σχολείων διὰ διδακτικῶν ὀργάνων, πενιχρὰ μόνον ἀποτελέσματα ἀπέδωκεν ὁ νόμος, διότι, κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Ὑπουργείου, ἀπέμενον εἰς ὄφελος τοῦ δημοσίου κατὰ τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου ὀλιγώτεροι τῶν 100 χιλ. δραχμῶν, ποσὸν δηλ. τελείως ἀνεπαρκές δι' ὃν προωριζέτο σκοπὸν, εἰς τὸ ἴδιον δὲ ποσὸν ἐκυμαίνετο περίπου καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη. Ἀλλὰ τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπέτυχε τελείως ὁ νόμος, ἦτο ἡ ποιότης τοῦ βιβλίου ὡς πρὸς τε τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὸ περιεχόμενον. Ἐλλείποντος τοῦ παράγοντος τοῦ συναγωνισμοῦ, ἡ ἐμφάνισις τοῦ βιβλίου ἀπὸ ἀνεκτῆς οἷα ἦτο κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς μονοπωλήσεως, κατέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ συντελοῦσης τῆς κερδοσκοπίας τοῦ ἐργολάβου, αὐτόχρημα ἐλεινῆ. Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου κατὰ τεκμήριον θὰ ἔπρεπε νά εἶνε καλύτερον τοῦλάχιστον τῶν μετὰ τὸ πρῶτον ἐγκρινομένων κατὰ τὸ ἄλλο σύστημα βιβλίων. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον ἐκάστου βιβλίου δὲν εἶνε δυνατὸν νά κριθῆ κατ' ἀπόλυτον βεβαιότητα παρ' ὀλιγομελοῦς ἐπιτροπῆς, διὰ τὸν γενικὸν λόγον, ὅτι ἕκαστον μέλος τῆς ἐπιτροπῆς εἶνε φυσικὸν νά ἔχῃ ἰδίας πεποιθήσεις ὡς πρὸς ὠρισμένα παιδαγωγικά, μεθοδολογικά καὶ ἐπιστημονικά προβλήματα. Τὸ βιβλίον, ὅπερ θὰ προσαρμόζηται πρὸς τὰς πεποιθήσεις τῶν μᾶλλον δυνατῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, θὰ ἐγκριθῆ, χωρὶς ἐκ τούτου νά ἔπηται, ὅτι εἶνε καὶ τὸ καλύτερον. Ἄλλως τε δὲν εἶνε εὐκόλον —εἶνε μάλιστα ἀδύνατον— ἐν βιβλίον νά συγκεντρῶνῃ ὅλα τὰ πλεονεκτήματα. Ἄλλο θὰ ὑπερτερῆ ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης, ἄλλο ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν αὐτῆς, ἄλλο θὰ τονίζῃ περισσότερο ἐν σημεῖον τῆς ἀγωγῆς, ἄλλο διάφορον καὶ

οὕτω καθεξῆς. Ἡ ἔγκρισις τῶν περισσοτέρων βιβλίων παρέχει τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐκλογῆς ἐκ μέρους τῶν διδασκάλων, δυναμένων νὰ προτιμῶσι τὸ ἐναρμολιζόμενον καλύτερον πρὸς τοὺς ψυχικούς, πνευματικούς, δημοσιονομικούς καὶ κοινωνικούς ὄρους τῆς ζωῆς τῶν μαθητῶν των. Ἄλλως τε ἐκ τῆς πείρας ἔχει ἀποδειχθῆ, ὅτι τὴν ἀσφαλεστέραν κρίσιν ἐπὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων δίδει ἡ κοινὴ γνώμη. Βιβλία, ἐγκριθέντα κατόπιν ἐξυμνητικῆς ἐκθέσεως τῆς ἐπιτροπῆς, ἔσχον ἐλαχίστην κυκλοφορίαν, ἐνῶ ἄλλα, μὴ εὐνοηθέντα τόσον ὑπ' αὐτῆς, εἶχον μεγάλην ἐπιτυχίαν. Γενικῶς, τὸ σύστημα τῆς μονοπωλήσεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων, πλὴν τοῦ ἀμφιβόλου πλεονεκτήματος τῆς εὐθηνότερας τιμῆς, μόνον μειονεκτήματα ἔχει νὰ ἐπιδείξει.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ 1907.—Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἄνω διατάξεων ἐξεδόθη τὴν 30 Μαΐου 1907 τὸ πρόγραμμα τῆς ποσότητος καὶ οἰκονομίας τῆς ὕλης τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καταρτισθὲν ὑπὸ τῆς οἰκείας ἐπιτροπῆς. Κατ' αὐτό, τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς α' τάξεως ἔδει νὰ εἶνε μὲν ἓν βιβλίον, ἀπὸ 6 τυπογραφικὰ φύλλα, νὰ ἀπαρτίζεται δὲ ἐκ δύο μερῶν, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον παρασκευαστικὸν τῆς πρώτης ἀναγνώσεως, τὸ δ' ἕτερον τῆς λογικῆς. Ὡς βᾶσις τῆς πρώτης ἀναγνώσεως θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιῶνται λέξεις ἀρχοειδεῖς (παραδειγματικαί), μονοσύλλαβοι ἢ καὶ δισύλλαβοι, δηλοῦσαι πράγματα γνωστὰ ἢ αἰσθητὰ εἰς τοὺς παῖδας καὶ κανονικῶς ἐσηματισμένοι. Τὸ δεύτερον μέρος ἔπρεπε νὰ περιέχῃ σύντομα διηγήματα, ἐκλεκτὰ παραμύθια, ποιημάτια καταληπτὰ καὶ πρόσφορα εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν μαθητῶν καὶ περιγραφὰς ἀντικειμένων τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως. Τῆς β' τάξεως τὸ ἀναγνωστικόν, ἀπαρτιζόμενον ἐξ ὀκτώ τυπογραφικῶν φύλλων, ἔπρεπε νὰ περιέχῃ διηγήματα, μύθους, ποιήματα, γνωμικὰ κτλ., νὰ ἀποβλέπῃ δὲ εἰς τὴν καλλιέργειαν ἀναγκαϊοτάτων εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀρετῶν ἢ τὴν ἐμφύσησιν τοιούτων, οἷαι ἡ θεοσέβεια, ἡ φιλαλήθεια, ἡ ὀλιγάρχεια, ἡ τιμιότης, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ φιλαλληλία κτλ. Τῆς γ' τάξεως τὸ ἀναγνωστικόν, ἐκ 10 τυπογραφικῶν φύλλων, ἔδει νὰ ἔχῃ τὸ αὐτὸ περιεχόμενον καὶ ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ τῆς φιλεργίας, τῆς γενναιότητος, τῆς φιλανθρωπίας κτλ. καὶ εἰς τὴν ἐκρίζωσιν τῶν κακιῶν. Τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς δ' τάξεως, ἐκ 13 τυ-

πογρ. φύλλων, ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνη ὕλην περιστρεφόμενην περὶ τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πατρίδος, περὶ τὴν ἐμπέδωσιν τῶν κυρωτάτων ἀρετῶν καὶ περὶ τὴν ἐκρίζωσιν ἢ ἀποφυγὴν τῶν κακιῶν. Ἡ ὕλη τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς ε' τάξεως, εἰς 14 τυπογρ. φύλλα, ἔδει νὰ πλουτίζη οὐ μόνον τὸ γνωστικὸν τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἦθος αὐτῶν νὰ διαμορφῶνῃ, ἐμφυσῶσα πᾶσαν πρὸς τοῦτο κατὰλληλον ἀρετὴν, ὡς ἡ θεοσέβεια, ἡ φιλανθρωπία, ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος, ἡ αὐτοθυσία κτλ. Τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς στ' τάξεως, ἐκ 16 τυπογρ. φύλλων, κύριος σκοπὸς ἔδει νὰ εἶνε ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πατρίδος, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον καὶ τὸ δίκαιον, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν φύσιν κτλ. Γλῶσσαι τῶν ἀναγνωστικῶν ὠρίζετο ἡ καθαρεύουσα, ὁμαλὴ καὶ ἀπλῆ, ἐπετρέπετο δ' ἡ χρησιμοποίησις καὶ τῆς γνησίας δημῶδους μόνον εἰς τὰ ποιήματα καὶ τὰς παροιμίας.

Τὸ σύστημα τοῦ 1918.—Τὸ σύστημα τῆς κρατικῆς μονοπωλήσεως τῶν βιβλίων ἴσχυσε μέχρι τοῦ 1917, ὁπότε διὰ τοῦ νόμου 826 καὶ τοῦ μεταγενεστέρου ὑπ' ἀριθ. 1332 νόμου τοῦ 1918 εἰσῆχθη νέον ὅλως σύστημα, ἀκολουθοῦν τὰς κάτωθι γενικὰς γραμμάς. 1) Ἡ συγγραφή ἐγένετο κατ' ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῶν συγγραφέων, μὴ ὑποχρεομένων νὰ συμμορφῶνται πρὸς διάγραμμα ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἐκδιδόμενον· γενικὰς μόνον ὁδηγίας διὰ τὴν συγγραφὴν ἠδύνατο νὰ ἐκδίδη τὸ Ὑπουργεῖον, τὰς ὁποίας δὲν ἐξέδωκε. 2) Ἡ κρίσις ἐγένετο οὐχὶ παρ' ἐπιτροπῶν, ἐκάστοτε καθισταμένων, ἀλλὰ παρὰ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, μονίμου ἀρχῆς, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὁποίου ἐπετρέπετο νὰ καλῆται καὶ ἐν εἰδικὸν πρόσωπον. 3) Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγκρινομένων ἐκάστοτε βιβλίων ἦτο ἀπεριόριστος. 4) Ἡ ἔγκρισις ἴσχυεν ἐπ' ἀόριστον. 5) Ἡ κρίσις βιβλίων ἐνηργεῖτο κατ' ἔτος. 6) Ἐπετρέπετο ἡ ἔγκρισις ἀναγνωστικῶν εἰδικῶν δι' ὠρισμένα τμήματα τοῦ Κράτους ἢ δι' ὠρισμένον εἶδος σχολείων. 7) Ἐπετρέπετο ἡ ἀνάθεσις τῆς συντάξεως ἀναγνωστικῶν εἰς ἐπιτροπείαν ἐκ προσώπων καταλλήλων. 8) Εἰσήγοντο βοηθητικὰ βιβλία εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, γεγραμμένα εἰς οἷαν γλῶσσαν καὶ τὰ ἀναγνωστικὰ τῆς οἰκείας τάξεως. Ἡ ἔγκρισις τῶν βιβλίων τῶν οὕτω συντασσομένων ἀνέτιθετο εἰς τὸ Ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον, τὸ δ' ἔγκρινόμενον βιβλίον

περιήρχετο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Κράτους, τῶν συγγραφέων ἀμειβομένων διὰ δρ. 1600 κατὰ τυπογραφικὸν φύλλον. 7) Εἰσήγοντο τὰ βοηθητικὰ βιβλία εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ. 8) Ὑρίζετο ὡς γλῶσσα διὰ τὰ ἀναγνωστικὰ ἡ δημοτικὴ (κοινὴ ὀμιλουμένη), ἀπηλλαγμένη παντὸς ἀρχαϊσμοῦ καὶ ἰδιωτισμοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὸ σχολικὸν ἔτος 1917–1918 θὰ εἰσήγετο ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἰς τὴν α΄ καὶ β΄ μόνον τάξιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, κατὰ τὸ 1918–1919 καὶ εἰς τὴν γ΄, ἐφεξῆς δὲ διαδοχικῶς καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου. Εἰς τὴν ε΄ καὶ στ΄ τάξιν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν δημοτικὴν ἔπρεπε νὰ διδάσκηται καὶ ἡ καθαρῆς καὶ τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν πρωτοτύπῳ.

Μετὰ τὸ περιοριστικὸν σύστημα τῆς μονοπωλήσεως ἡ ἄκρατος ἐλευθερία. Ἡ μὴ ἔκδοσις προκηρύξεως περὶ τῆς ποσότητος καὶ οἰκονομίας τῆς ὕλης, δυναμένων τῶν συγγραφέων νὰ κινῶνται ἐλευθέρως ἐντὸς τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων, ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἠδύνατο νὰ ληφθῆ ὡς ὀρθή, διότι παρέχει τὴν εὐκολίαν εἰς τούτους νὰ ἀναπτύσῃ ἕκαστος τὴν πρωτοβουλίαν του, εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ὅμως ἀπεδείχθη οὐχὶ ὠφέλιμος, διότι οἱ συγγραφεῖς, μὴ ἔχοντες ὁδηγόν τινα, ἐπελαγοδρόμουν συνήθως. Τὸ σκοπιμώτερον θὰ ἦτο νὰ ἐκδίδηται προκήρυξις, ἀλλὰ γενικωτάτου περιεχομένου, εἰς τρόπον ὥστε καὶ ὁδηγόν τινα νὰ ἔχωσιν οἱ συγγραφεῖς καὶ ἡ πρωτοβουλία των νὰ μὴ δεσμεύηται.

Ἡ ἐνέργεια τῆς κρίσεως ὑπὸ μονίμου ἀρχῆς, ἔχει μὲν τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐπιτυγχάνει ὑπευθύνους κριτὰς, ὑπέχοντας διὰ τὴν ἀμερόληπτον κρίσιν καὶ πειθαρχικὴν εὐθύνην, οὕτω δὲ προστατεύει τὴν ὅσον τὸ δυνατόν καλυτέραν ἀντικειμενικὴν κρίσιν, παρουσιάζει ὅμως καὶ τὸ σοβαρὸν μειονέκτημα, ὅτι θεωρεῖ τὰ μέλη τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου ὡς συγκεντροῦντα εἰς τὸν ἀνώτατον δυνατόν βαθμὸν τὰς ψυχικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, τὰς ἀπαιτουμένας διὰ τὴν καλὴν κρίσιν τῶν βιβλίων. Ἡ ἐπιλογή τῶν κριτῶν ἐκ τῶν καλυτέρων στοιχείων καὶ ἡ συγκρότησις ἐπιτροπῆς ἐξ αὐτῶν καὶ μελῶν τινῶν τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου θὰ ἦτο ἴσως ἡ καλυτέρα.

Ὁ ἀπεριόριστος ἀριθμὸς τῶν ἐγκρινομένων ἐκέστοτε βιβλίων ἄγει

μοιραίως εἰς τὴν ποιοτικὴν μείωσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, διότι εἶνε φυσικὸν ἢ κριτικὴ ἐπιτροπὴ, μὴ δεσμευομένη ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐγκριτέων βιβλίων, νὰ γίνηται πλέον ἐλευθερία εἰς τὴν κρίσιν τῆς, δεδομένου μάλιστα, ὅτι μικρὰ συνήθως εἶνε ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν ὑποβαλλομένων πρὸς κρίσιν βιβλίων. Οὕτως, ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέρχεται τὸ μέτρον τῆς κρίσεως ἐπὶ βλάβῃ τοῦ βιβλίου. Ὅπως εἶνε κακὴ ἡ ἔγκρισις ἐνὸς μόνου βιβλίου, οὕτως εἶνε κακὸς καὶ ὁ ἀπεριόριστος ἀριθμὸς τῶν ἐγκρινομένων. Μέσον τι σύστημα, ἡ ἔγκρισις π.χ. 5 ἢ 6 βιβλίων δι' ἕκαστον εἶδος, θὰ ἦτο ὀρθότερον.

Ἐσαύτως ἐπὶ βλάβῃ τοῦ βιβλίου εἶνε καὶ ἡ ἐπ' ἀπειρον διάρκεια τῆς ἐγκρίσεως, διότι καταστρέφει τὴν προσπάθειαν πρὸς βελτίωσιν αὐτοῦ, ἐνῶ τούναντίον ἡ δι' ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα ἔγκρισις ἀναγκάζει τὸν συγγραφέα συνεχῶς νὰ μεριμνᾷ ὑπὲρ τῆς καλυτερεύσεως τοῦ βιβλίου. Συνάφης πρὸς τὸν περιορισμὸν τῆς χρονικῆς διάρκειας τῆς ἐγκρίσεως εἶνε καὶ ἡ μὴ ἐνέργεια κατ' ἔτος διαγωνισμοῦ, ἣτις φέρει ἄσκοπον καὶ συνεχῆ σχεδὸν ἀπασχόλησιν τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν. Ἄλλως τε ἐντὸς ἐνὸς ἔτους δὲν εἶνε δυνατὸν αἰ ἐπιστῆμαί ἢ αἰ συνθῆκαι ἐν γένει τῆς ζωῆς νὰ μεταβληθῶσι τόσον, ὥστε νὰ δικαιολογηται ὁ νέος διαγωνισμὸς.

Λίαν σκόπιμος εἶνε ἡ εὐχέρεια, τὴν ὁποίαν ἐχορήγησεν ὁ νέος νόμος, πρὸς συγγραφήν ἀναγνωστικῶν δι' ὠρισμένας περιφερείας τοῦ Κράτους. Καὶ τὸ γλωσσικὸν ἀξίωμα διαφέρει ἀπὸ διαμερίσματος εἰς διαμερίσματα καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ αἰ παραδόσεις καὶ αἰ συνθῆκαι τῆς ζωῆς. Καλὸν ἐπομένως εἶνε τὸ ἀναγνωστικὸν νὰ προσαρμόζηται πρὸς ταῦτα. Ἴσως θὰ ἦτο ὀρθὸν τὸ ἀναγνωστικὸν νὰ χωρίζηται εἰς δύο μέρη γενικὸν καὶ εἰδικόν. Καὶ εἰς μὲν τὸ γενικὸν νὰ περιλαμβάνηται ὕλη κοινὴ δι' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, εἰς δὲ τὸ εἰδικόν ἡ ἐνδιαφέρουσα ἰδιαιτέρως τὴν περιοχὴν, εἰς ἣν προορίζηται νὰ εἰσαχθῇ τὸ βιβλίον.

Ἡ ἀνάθεσις εἰς ὠρισμένα πρόσωπα τῆς συγγραφῆς τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, γενικῶς ἐξεταζομένη, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀρθή, διότι ὅσονδῆποτε ἱκανὰ καὶ ἂν ὑποτεθοῦν τὰ πρόσωπα ταῦτα, ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύναται νὰ συγκεντρώ-

νουν ὅλας τὰς δυνάμεις, αἵτινες θὰ διειπίθεντο διὰ τὴν συγγραφὴν βιβλίων παρὰ τοῦ συνόλου τῶν συγγραφέων. Διὰ τὸν εἰδικὸν ὄμως σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν ὁ νόμος 826 καὶ ὁ ὁποῖος συνίσταται εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ἡ τοιαύτη ἀνάθεσις ἦτο ἐνδεδειγμένη, διὰ νὰ συνταχθοῦν τὰ ἀναγνωστικὰ συμφώνως πρὸς τὰς γλωσσικὰς ἀρχὰς τῶν εἰσηγητῶν τοῦ νόμου.

Ἡ εἰσαγωγὴ τέλος βοηθητικῶν βιβλίων εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὑπῆρξε λίαν σκόπιμος, διότι δι' αὐτῶν ἐμπεδοῦται ἢ ἐν τῷ σχολεῖῳ γινομένη ἐπὶ τῇ βόσει τῶν ἀναγνωστικῶν διδασκαλία εἰς τοὺς μεγαλυτέρους μαθητάς, οἵτινες, λόγῳ τῆς ἀναπτύξεώς των, εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐπωφεληθοῦν αὐτῶν, ἐνῶ οἱ τῶν κατωτέρων τάξεων μαθηταὶ δὲν ἔχουν τὴν διανοητικὴν ὠριμότητα τὴν ἀπαιτουμένην διὰ τὴν κατανόησιν τῶν βοηθητικῶν βιβλίων.

Συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου 826 ἐνηργήθη τὸ 1917 ἡ πρώτη κρίσις διδασκτικῶν βιβλίων, ἐνεκρίθησαν δὲ τὰ ἑξῆς βιβλία: Ε. Παπαμιχαήλ Ἑλληνικὸν ἄλφαβητάριον α' καὶ β' μέρος, Ι. Συκώκη Ἑλληνικὸν ἄλφαβητάριον β' μέρος, Γ. Καζαντζάκη «Οἱ τρεῖς φίλοι» ἀναγνωστικὸν β' δημοτικοῦ, Α. Κουρτίδη Ἑλληνικὸν β' δημοτικοῦ, Ε. Παπαμιχαήλ «Πέτρος Λάρας» Ἑλληνικὸν β' τάξεως, Α. Καρκαβίτσα καὶ Ε. Παπαμιχαήλ Ἑλληνικὸν γ' τάξεως, Α. Κουρτίδη, Κ. Κονιδάρη καὶ Γ. Καλαρᾶ «Ὁδύσσεια» ἀναγνωστικὸν γ' τάξεως, Α. Καρκαβίτσα καὶ Ε. Παπαμιχαήλ «Ἡ πατρίδα μας», ἀναγνωστικὸν δ' τάξεως, Α. Κουρτίδη καὶ Γ. Κονιδάρη «Στὰ παλιὰ χρόνια» ἀναγνωστικὸν δ' τάξεως, Α. Καρκαβίτσα καὶ Ε. Παπαμιχαήλ «Διγενῆς Ἀκρίτας», ἀναγνωστικὸν ε' δημοτικοῦ. Πλὴν αὐτῶν ἐνεκρίθησαν καὶ τὸ ἄλφαβητάριον, μέρος α', καὶ τὰ «Ψηλὰ Βουνά», ἀναγνωστικὸν γ' δημοτικοῦ, συνταχθέντα ὑπὸ ἐπιτροπῆς, διορισθείσης ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ ἀποτελεσθείσης ἐκ τῶν Δ. Ἀνδρεάδη, Ἀλ. Δελμούζου, Π. Νιρβάνου, Ζ. Παπαντωνίου καὶ Μ. Τριανταφυλλίδου, διὰ δὲ τὸ ἄλφαβητάριον καὶ ἐκ τοῦ ζωγράφου Κ. Μαλέα.

Τὰ ἀνωτέρω βιβλία, ἀποσκοποῦντα κυρίως τὴν προπαγάνδαν ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ἔστρεψαν ὅλην τὴν προσπάθειάν των πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, παραμελήσαντα τὸ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε χεῖριστον. Ἡ κ. Π. Δέλτα, φανατικὴ ὁπαδὸς τοῦ δημοτι-

κισμοῦ, ἐν τῇ μελέτῃ τῆς «Τὰ καινούρια ἀναγνωστικά μας», δημοσιευθεῖση ἐν τῷ δελτίῳ τοῦ Ἑκπ. Ὁμίλου τῷ 1919 σελ. 44, φέγει δριμύτατα τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλίων τούτων, τὸ ὁποῖον εὐρίσκει χυδαῖον κατὰ τε τὴν φρασεολογίαν καὶ τὴν σκέψιν. Αἱ ἔννοιαι τῆς θρησκείας, τῆς πατρίδος καὶ τῆς οἰκογενείας καλλιεργοῦνται κατὰ τὸν πλέον συμβατικὸν τρόπον, προδίδοντα, ὅτι τὰ σχετικὰ τεμάχια ἐγράφησαν παρ' ἀνθρώπων μὴ πιστευόντων εἰς ταύτας, ἀλλ' ἀναγκασμένων νὰ περιλαμβάνωσι καὶ τοιούτου εἴδους ὕλην κατ' ἐπιταγήν, διὰ νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὸ ἐπίσημον πρόγραμμα. Οἱ χαρακτῆρες τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα τίθενται ὡς πρότυπα πρὸς μίμησιν εἰς τοὺς μαθητάς, εἶνε ποταποὶ, κατωτέρου ψυχικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἐπιπέδου. Προκειμένου περὶ τοῦ Πέτρου Λάρα, ἡ κ. Δέλτα γράφει· «Ἄν μὲ τὸ χαρακτῆρα ποῦ περιγράφει στῇ 158 σελίδα τοῦ συγγραφέως ζητοῦσε νὰ δείξη στὸ παιδί τὴν ἀσχημία τῆς προστυχιάς, τὸ βιβλίον θὰ ἦταν καλόν, γιατί θὰ εἶχε πετύχει τὸ σκοπὸ του». Ἄλλως τε καὶ αὐτὸς ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης, εἰς ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς περὶ τὴν συγγραφὴν τῶν ἀναγνωστικῶν κινήσεως κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, ἐδήλωσεν ὅτι δὲν εἶνε ἱκανοποιημένος ἐξ αὐτῶν¹. Ἄλλὰ καὶ τὴν γλωσσικὴν των ἐπιδίωξιν κάκιστα ἐξυπηρέτησαν τὰ ἀναγνωστικά ἐκεῖνα. Οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀναδειχθέντες βασιλικώτεροι τοῦ βασιλέως, ἐγένισαν τὰ βιβλία των μὲ ἰδιωματικὰς, κακοήχους, ἐξαμβλωτικὰς λέξεις καὶ φράσεις, αἵτινες προξενοῦν τὴν ἀηδίαν, διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου ἐσυκοφάντησαν τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ παρέσχον εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς εὐκόλα ἐπιχειρήματα. Τὸ μόνον δικαιολογητικὸν διὰ τὴν τοιαύτην κατάστασιν τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ 1917 εἶνε ὅτι συνετάχθησαν ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι, ὅπερ δὲν ἐπέτρεψε τὴν καλὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν.

Τὸ Ἀλφαβητάριον τοῦ Κράτους «Ὁ Ἥλιος», τὸ συνταχθέν ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀποφεύγει τὴν μέχρι τότε κρατοῦσαν μέθοδον τῶν προτύπων λέξεων καὶ μεταχειρίζεται προτάσεις. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἐνιαῖον σύνολον.

1. Πρβ. τὸ ἔργον τοῦ «Πρὶν καοῦν». Ἄνατ. ἐκ τοῦ «Δελτίου Ἑκπ. Ὁμίλου».

Παρουσιάζει τὴν ζωὴν τριῶν ποιιδίων μικροαστικῆς οἰκογενείας ἐντὸς ἑνὸς ἔτους. Ἄρχεται ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ γράμματος α.

Ἄλλὰ δὲν ἔζησαν καὶ πολὺ. Ἡ Κυβέρνησις, ἣτις ἐσχηματίσθη κατόπιν τῆς μεταπολιτεύσεως τοῦ 1920, κατήρτισεν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν Σ. Σακελλαροπούλου, γενικοῦ γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, πρῶτην γυμνασιάρχου, Ἄνδρ. Σκιᾶ καὶ Ν. Ἐξαρχοπούλου, καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, Θ. Μιχαλοπούλου, πρῶτην διευθυντοῦ διδασκαλείου, Ἰω. Μεγαρέως, τμηματάρχου τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ Χρ. Οἰκονόμου, πρῶτην διευθυντοῦ διδασκαλείου, ἣτις μελετήσασα τὰ ἐν χρήσει ἀναγνωστικά, ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τὴν 10 Φεβρουαρίου 1921 μακροσκελεστάτην καὶ λεπτομερῆ ἔκθεσιν, τυπωθεῖσαν καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ. Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἡ ἐπιτροπὴ πρῶτον ἀναπτύσσει τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐπὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, κατόπιν δ' εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀνάλυσιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν βιβλίων καὶ ὑποδεικνύει τὰ τρωτὰ αὐτῶν, καταλήγουσα εἰς τὰ ἀκόλουθα πορίσματα: «1) Νὰ κηρυχθῶσιν αὐτοδικαίως ἄκυροι, ὡς ἀντισυνταγματικοί, οἱ νόμοι, καθ' οὓς ἐγένετο ἡ ἀλλαγὴ τῆς γλώσσης τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως μετὰ πάντων τῶν εἰς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἀφορῶντων Βασιλικῶν Διαταγμάτων, ἐγκυκλίων καὶ ἐπιστήμων ὁδηγιῶν τῶν διδασκάλων. 2) Νὰ ἐκβληθῶσι πάραυτα ἐκ τῶν σχολείων καὶ καὶ καὶ ὡς τὰ συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους ἐκείνους συνταχθέντα καὶ σήμερον ἐν χρήσει ὑπάρχοντα ἀναγνωστικά βιβλία, ὡς ἔργα ψεύδους καὶ κακοβούλου προθέσεως. 3) Νὰ ἀναθεωρηθῇ τὸ πρόγραμμα τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ μετὰ τοῦτο νὰ προκηρυχθῇ διαγωνισμὸς πρὸς συγγραφὴν νέων ἀναγνωστικῶν βιβλίων δι' αὐτά, ἐν γλώσσῃ συμφώνῳ πρὸς τὰς ἐν τῇ ἐκθέσει διατυπωθείσας ἀρχάς. 4) Πρὸς τὸ παρὸν καὶ πρὸ τῆς παρασκευῆς τῶν νέων βιβλίων νὰ ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι οἱ διδάσκαλοι νὰ εἰσαγάγωσι πρὸς καιρὸν ἐκ τῶν ἐγκεκριμένων πρὸ τοῦ 1917 βιβλίων ὅσα κρίνουσι μᾶλλον σύμφωνα πρὸς τὰ ἐν τῇ παρούσῃ ἐκθέσει διαλαμβανόμενα, ἐπανερχόμενοι ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴν καὶ γραμματικὴν διδασκαλίαν εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ 1913. 5) Νὰ μελετηθῇ προσηκόντως γενικωτέρα μεταρρύθμισις τῆς τε δημοτικῆς καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως κατὰ τε τὸν ὀργανισμὸν

καί τήν διοίκησιν αὐτῆς. 6) Νά καταδιωχθῶσι ποινικῶς οἱ ὑπαίτιοι τῶν πρὸς διαφθοράν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καί παιδείας τελεσθέντων πραξικοπημάτων¹. 7) Ἴνα μὴ νομισθῆ ὅτι ἡ ἐπιτροπεία προβαίνει αὐθαρέτως εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν προτάσεων τῆς, ἐκφράζει οὕτω τὴν εὐχὴν τῷ Σ. Ὑπουργεῖῳ νὰ δημοσιευθῆ ἡ παρούσα ἔκθεσις αὐτῆς. 8) Νά δημοσιευθῶσιν ὡσαύτως καί διαδοθῶσιν ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτατα καί ἄλλαι μελέται ἀποβλέπουσαι εἰς ἐξέλεγχιν τῶν ἐπιβούλων εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους καί τοὺς ἀδαεῖς μεταδοθέντων ψευδπιστημονικῶν διδαγμάτων.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς μικρὸν μόνον χῶρον ἀφιερώνει εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλίων, ἀσχολουμένη κυρίως εἰς τὴν γλωσσικὴν διατύπωσιν αὐτῶν, ἢ πρὸς τὴν ὁποίαν ἀντίθεσις τῆς τὴν παρέσυρεν εἰς τὴν μεσαιωνικὴν τῳόντι ἀπόφασιν, νὰ προτείνῃ ὅπως καοῦν ταῦτα. Ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσιν ἔδωκεν ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ἐν τῇ μελέτῃ του «Πρὶν καοῦν», ἐν τῇ ὁποίᾳ προσπαθεῖ ν' ἀνσιρέσῃ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἐπιτροπῆς.

Τὸ σύστημα τοῦ Νόμου 1921.—Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πορισμάτων τῆς ἐκθέσεως ἐξεδόθη ὁ νόμος 2678 τῷ 1921, ὁ ὁποῖος δὲν εἰσήγαγε νέον σύστημα κρίσεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων, ἀλλὰ μόνον κατήρτισεν ἐπιτροπὴν, εἰς ἣν ἀνετέθη νὰ κρίνῃ ποῖα ἐκ τῶν ἐγκεκριμένων πρὸ τοῦ 1917 βιβλίων ἔπρεπε νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὰ σχολεῖα, μέχρις οὗ εἰδικὸς νόμος καθορίσῃ τὸν τρόπον τῆς συγγραφῆς καί κρίσεως αὐτῶν.

Ἄλλὰ δὲν προέλαβε νὰ ἐκδοθῆ ὁ νόμος οὗτος. Ἐπελθούσης τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἡ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἐσχηματίσθη μετ' αὐτὴν, ἀσπαζομένη τὰς ἀρχὰς τοῦ δημοτικισμοῦ, κατήργησε τὸν νόμον 2678 καί κατόπιν τῶν προσωρινῶν διαταγμάτων τῆς 23 Ἰανουαρίου 1923 καί 29 Ἀπριλίου 1923 ἐπανέφερεν ἐν ἰσχύϊ διὰ τοῦ Ν. Διατάγματος τῆς 27 Ἰουλίου 1923 τοὺς νόμους 826 καί 1332 μετὴν τροποποίησιν, ὅτι ἐπέτρεψε τὴν εἰσαγωγὴν βοηθητικῶν βιβλίων γεγραμμένων εἰς οἶαν γλῶσσαν καί τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν οἰκείων

1. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου διεφώνησαν οἱ Θ. Μιχαλόπουλος καί Χρ. Οἰκονόμου, κηρύξαντες ἑαυτοὺς ἀναρμοδίους ν' ἀποφαιθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ.

τάξεων, εις τὰς 4 ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ καὶ οὐχὶ τὰς δύο, ὡς ὠρίζον οὗτοι. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν ἐδείχθη πλέον ἐπιφυλακτικὸν τὸ Νομ. τοῦτο διάταγμα ἀπέναντι τῆς δημοτικῆς ἢ οἰνόμοιο τοῦ 1917, διότι, ἐνῶ οὗτοι προέβλεπον τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δημοτικῆς διαδοχικῶς εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τὸ νεώτερον Νομ. διάταγμα περιώριζεν αὐτὴν μόνον εἰς τὰς 3 κατωτέρας τάξεις¹.

Τὴν 16 Φεβρουαρίου 1924 ἐξεδόθη καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 5308 ἀπόφασις, ἡ ὁποία καθώρισεν ὡς βοηθητικὰ διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τὰ ἐξῆς βιβλία: 1) συλλογὴν ἀριθμητικῶν προβλημάτων πρὸς χρῆσιν τῶν ἀνωτέρων τεσσάρων τάξεων, 2) ἱστορίαν πρὸς χρῆσιν τῆς ε' καὶ ζ' τάξεως καὶ 3) γεωγραφίαν ἄτλαντα πρὸς χρῆσιν τῶν τεσσάρων ἀνωτέρων τάξεων, διέγραψε δὲ καὶ τὸν τρόπον τῆς συγγραφῆς αὐτῶν.

Μετὰ τὸ ἀνωτέρω Νομ. διάταγμα ἐπηκολούθησεν ὁ νόμος 3180 τοῦ 1924, ὁ ὁποῖος ἐτροποποίησεν ἐν πολλοῖς τὸ σύστημα τῶν νόμων τοῦ 1917. Οὕτω, τὴν κρίσιν τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἀνέθηκεν οὐχὶ εἰς τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον, ἀλλ' εἰς ἐπιτροπὰς, ἀπαρτιζομένας ἐκ τριῶν μελῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἡδύνατο νὰ εἶνε καὶ ξένον εἰδικὸν πρόσωπον, τὰ δ' ἄλλα δύο ἀπαραιτήτως Ἐκπ. Σύμβουλοι, κατὰ κανόνα δὲ αὗται κατηρτίζοντο πράγματι ἐκ δύο συμβούλων καὶ ἐνὸς εἰδικοῦ. Ἡ ἔγκρισις δὲν ἴσχυεν ἐπ' ἀόριστον, ἀλλ' ἐπὶ μίαν δεκαετίαν. Τὰ βοηθητικὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε γεγραμμένα εἰς τὴν δημοτικὴν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἀναγνωστικῶν. Εἰσῆχθη ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ κατὰ χρόνον, ὁ καθορισμὸς τοῦ ὁποίου ἀνετέθη εἰς τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον.

Μόλις ὅμως παρήλθεν ἐν ἔτος ἀπὸ τοῦ νόμου 3180 καὶ ἐπῆλθεν ἡ δικτατορία Παγκάλου. Νέαι γλωσσικαὶ ἀρχαί, νέος νόμος περὶ διδακτικῶν βιβλίων. Τὴν 5 Μαΐου 1926 ἐξεδόθη τὸ Νομ. διάταγμα «περὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως». Συμφώνως

1. Προκειμένου περὶ τῆς γ' τάξεως, ὠρίζεν ὅτι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα θὰ εἰσαχθῆ εἰς αὐτὴν ὅταν ἀποφασίσῃ τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον, ὅπερ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 633 τοῦ 1923 πράξεώς του ἀπεφάσισεν, ὅπως εἰσαχθῆ αὕτη ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1924 - 1925.

πρὸς τοῦτο ἡ συγγραφή τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἔπρεπε νὰ γίνηται ἐπὶ τῇ βάσει προκηρύξεως, συντασσομένης ὑπὸ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου. Τὴν ἐπ' αὐτῶν κρίσιν ἐνήργει ἐπιτροπή, ὑπὸ τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου καταρτιζομένη καὶ ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὡς προέδρου, ἐκ δύο ἐκπαιδευτικῶν συμβούλων, ἐκ δύο διευθυντῶν ἢ ὑποδιευθυντῶν τῶν ἐν τῷ Κράτει διδασκαλείων ἢ καθηγητῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων εἰδικῶς τὰ παιδαγωγικὰ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ σπουδασάντων, ἐξ ἑνὸς ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἑνὸς διευθυντοῦ ἢ διδασκάλου πολυταξίου δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ ἔγκρισις ἴσχυεν ἐπὶ μίαν τριετίαν. Τὰ ὑποβληθέντα πρὸς κρίσιν βιβλία ἔπρεπε νὰ πληροῦν τοὺς ὅρους τῆς προκηρύξεως καὶ νὰ μὴ περιλαμβάνωσιν τι ἀντικείμενον εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν πατρίδα, τὸ πολίτευμα καὶ τὰ χρηστὰ ἦθη. Βοηθητικὰ ἐπετρέποντο διὰ τὰς τρεῖς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ ἡ συλλογὴ ἀριθμητικῶν ἢ γεωμετρικῶν προβλημάτων καὶ ἡ στοιχειώδης γραμματικὴ, τῆς ὁποίας ἡ σύνταξις καὶ ἑκδοσις εἶχεν ἀνατεθῆ διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας εἰς ταύτην. Ἀποκλειστικῶς, ἐπὶ πλέον δὲ διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Ε΄ καὶ ΣΤ΄ τάξεως καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη (ἐκδ. Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου) καὶ Ἐγχειρίδιον περιλαμβάνον τὰ σπουδαιότατα γεγονότα τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Αἱ γενικαὶ γραμμαὶ καὶ τοῦ διατάγματος τούτου εἶνε περίπου αἱ αὐταὶ μὲ τῶν προηγουμένων νόμων μετὰ λεπτομερειακῶν μόνον παραλλαγῶν. Ἡ κριτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπετελέσθη μεικτὴ ἐξ ἐκπ. συμβούλων καὶ ἄλλων εἰδικῶν, μὲ μειοψηφίαν τῶν συμβούλων. Ἡ ἔγκρισις περιωρίσθη εἰς τριετῆ, κτλ. Ἀξιοσημείωτος εἶνε ἡ ρήτρα, ὅτι τὰ ὑποβαλλόμενα πρὸς κρίσιν βιβλία δὲν πρέπει νὰ περιέχουν τι ἀντικείμενον εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν πατρίδα, τὸ πολίτευμα καὶ τὰ χρηστὰ ἦθη. Ἦρκέσθη δηλ. ὁ νόμος εἰς τὴν ἀρνητικὴν κατάστασιν τοῦ νὰ μὴ περιέχουν τὰ βιβλία ὕλην ἀντικειμένην εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πατρίδα, χωρὶς νὰ ζητήσῃ, ὅπως εἶχεν ὑποχρέωσιν, τὴν χρησιμοποίησιν ἐπαρκοῦς ὕλης, σκοπούσης τὴν τόνωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τὸν ἔθνικόν φρονηματισμὸν τῶν μαθητῶν.

Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1926 ὁμως κατελύθη ἡ δικτατορία Παγ-

κάλου καὶ ἡ διαδεχθεῖσα αὐτὴν δικτατορία Κονδύλη, ἀκολουθοῦσα ἀντιθέτους ἀρχάς, ἔσπευσε διὰ τοῦ ἀπὸ 2 Σεπτεμβρίου 1926 Ν. Διατάγματος νὰ καταργήσῃ τὸ ἀνωτέρω διάταγμα καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς ἰσχὺν τὸν νόμον 1332, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου τὸ Ἐκπ. Συμβούλιον, ὡς κριτικὴ ἐπιτροπὴ, ἐνέκρινε, κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν τὸ 1927 κρίσιν βιβλίων, πάντα τὰ ὑποβληθέντα πρὸς κρίσιν ἀναγνωστικά, 42 ἐν ὅλῳ.

Νομοσχέδιον Θ. Νικολούδη.—Ἡ δικτατορία Κονδύλη παρέδωκε τὴν ἀρχὴν εἰς Οἰκουμενικὴν Κυβέρνησιν, ἧς μετέσχον ὡς Ὑπουργοὶ οἱ ἀρχηγοὶ ἢ μέλη ὅλων τῶν κομμάτων. Τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἢ μᾶλλον τὸ γλωσσικὸν πρόβλημα ἦτο δυσχερές. Οἱ Ὑπουργοὶ εἶχον ὅλως ἀντιθέτους ἐπ' αὐτοῦ ἀρχάς. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν Θ. Νικολούδην, μέλος τοῦ λαϊκοῦ κόμματος, ὃπερ ἦτο κεκηρυγμένον ὑπὲρ τῆς καθαρουούσης. Ὅπως ἦτο ἐπόμενον, ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον περὶ διδακτικῶν βιβλίων, ὃπερ ψηφισθὲν ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἀριθ. νόμου 3438. Δι' αὐτοῦ ὡς πρὸς μὲν τὴν γλῶσσαν παρεδέχετο διὰ πάσας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τὴν δημοτικὴν μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διδάσκηται εἰς τὴν Ε'. καὶ ΣΤ'. καὶ ἡ καθαρούσα ἐπὶ 3—4 ὥρας καθ' ἑβδομάδα. Ὡς πρὸς τὴν συγγραφὴν τῶν βιβλίων προέβλεπε τὴν σύνταξιν προκηρύξεως παρ' ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐξ ἑνὸς καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, δύο ἐκπ. συμβούλων, ἑνὸς διευθυντοῦ διδασκαλείου δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἑνὸς λογίου, διότι, ὡς ἔγραφεν ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει, «ἡ χορηγηθεῖσα ἐλευθερία, συντελοῦσης καὶ τῆς ἐλαττωματικῆς κρίσεως, περιέπεσεν εἰς ἀναρχίαν καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν γλῶσσαν καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν μεθοδικὴν κατάρταξιν τῆς ὕλης, εἰς τοῦτο δ' ὀφείλεται καὶ ἡ ἐμφάνισις διδακτικῶν βιβλίων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἰς γλῶσσαν ἐκχυδαϊσμένην καὶ ἰδιωματικὴν καὶ ἐστερημένην ἐπαρκοῦς ὕλικου θρησκευτικοῦ, ἠθικοῦ καὶ πατριωτικοῦ περιεχομένου». Ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς προετίμησε τὸ μεικτὸν σύστημα, διότι «τὰ μέλη τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου, ἀψηχολημένα εἰς τὰ διοικητικὰ αὐτῶν ἔργα, δὲν εἶνε φυσικῶς δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσωσι καὶ εἰς τὴν κρίσιν τῶν διδακτικῶν βιβλίων» καὶ διότι «ὅσονδῆποτε καὶ ἂν κατὰ τεκμήριον

δέον νὰ κατέχωσι ταῦτα τὰ σκῆπτρα τῆς συγχρόνου ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως, ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν εἶνε πάντοτε τὰ μᾶλλον ἐνδειγμένα». Τὰ μέλη τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν αὐτῶν προσώπων, ἐξ ὧν καὶ τὰ ἐκ τῆς συντάξεως τῆς προκηρύξεως, ἐπετρέπετο δὲ νὰ εἶνε καὶ τὰ ἴδια. Τέλος τὴν διάρκειαν τῆς ἐγκρίσεως ὥρισε τριετῆ, τὰ δ' ἐγκρινόμενα ἐξ ἐκάστου εἶδους βιβλίου εἰς τέσσαρα μὲν, προκειμένου περὶ τῶν ἀλφαβηταρίων, εἰς τρία δὲ προκειμένου περὶ τῶν λοιπῶν.

Ἐπὶ τῇ βράσει τῶν διατάξεων τοῦ νόμου 3438 κατηρτίσθη ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Θ. Βελιανίτου, Ἰ. Σκουτεροπούλου, Γ. Παλαιολόγου καὶ Α. Σακελλαρίου, τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου μὴ μετασχόντος, ἣτις ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τὴν 24 Σεπτεμβρίου 1928 προκήρυξιν «περὶ τοῦ τρόπου διαγωνισμοῦ πρὸς σύνταξιν ἀναγνωστικῶν βιβλίων». Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς α' τάξεως διὰ μὲν τὸ α' τεῦχος, τοῦ ὁποίου σκοπὸς ὠρίσθη ἡ διδασκαλία τῆς ἀπταίστου ἀναγνώσεως, οἱ συγγραφεῖς ἦσαν ἐλεύθεροι νὰκολουθήσουν εἴτε τὴν φωνομιμητικὴν εἴτε τὴν ἀναλυτικὴν (τ.ἔ. τῶν προτύπων λέξεων) μέθοδον, ἐν τῇ αὐτῇ δ' αὐτοῦ ἔδει νὰ προτάσσωνται 2—4 ὀλοσέλιδοι ἐγχρωμοὶ καλλιτεχνικαὶ εἰκόνες. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ εἶνε ἢ συνεχὲς (τὰ ἐπὶ μέρους δηλ. τμήματα τ.ἔ. αἱ πινακίδες αὐτοῦ νὰ ἔχουν ἐσωτερικὴν ἐνότητα καὶ νὰ ἀποτελοῦν ἐν ἑνιαίῳ ὅλῳ) ἢ ἕκαστον τμήμα νὰ ἔχη ἰδίαν ὑπόθεσιν, ἀποτελοῦν ἀνεξάρτητον ἀνάγνωσμα. Τοῦ β' τεύχους τοῦ Ἀλφαβηταρίου καὶ τῶν ἀναγνωστικῶν τῶν λοιπῶν τάξεων ὡς σκοπὸς ὠρίζετο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ γλωσσικὴ καὶ καλαισθητικὴ ἀνάπτυξις τῶν Ἑλληνοπαίδων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἠθικὴ καὶ εὐπρεπῆς μόρφωσις αὐτῶν, ὥστε νὰ καταστῶσι χρήσιμα μέλη τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας. Τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, ἅτινα ὤφειλον νὰ εἶνε ἐφαρμογὴ αὐστηρὰ καὶ πλήρης τῆς ἀρχῆς τῆς συγκεντρώσεως, ἔπρεπε νὰ ἀντλήται ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ, τοῦ θρησκευτικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ τῆς πολιτιστικῆς ἐργασίας καὶ τῶν ἀσχολιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φύσεως.

Ὑπὸ τοὺς ὅρους καὶ κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς ἀνωτέρω προκηρύξεως

ἔγένετο ἡ συγγραφή καὶ κρίσις ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, διὰ τὴν τριετίαν 1928—1931.

Νομοθετικὰ μέτρα Γ. Παπανδρέου.—Περὶ τὰ μέσα τοῦ 1928 ἐνηργήθησαν βουλευτικά ἐκλογαί, καθ' ἃς ἐπεκράτησε τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, τοῦ ὁποίου εἶνε γνωστὴ ἡ συμπάθεια πρὸς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, τῇ εἰσηγήσει δὲ τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Γ. Παπανδρέου ἐψηφίσθη τὸν Ἰούνιον τοῦ 1931 ὑπὸ τῶν νομοθετικῶν σωμάτων ὁ νόμος 5045 «περὶ σχολικῶν βιβλίων». Κατ' αὐτόν, τὰ σχολικὰ βιβλία διηροῦντο εἰς τρεῖς κατηγορίας· 1) τὰ διδασκτικά, ὡς τοιαῦτα δ' ἐχαρακτηρίζοντο τὰ παντὸς εἶδους ἀναγνωστικά καὶ τὰ ἐγχειρίδια τῶν διαφόρων μαθημάτων, 2) τὰ βοηθήματα, ἅτινα θὰ ἐχρησίμευον πρὸς πληρεστέραν, βαυτέραν καὶ ὡς οἶόν τε αὐτενεργὸν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐπεξεργασίαν καὶ ἔρευναν εἴτε ὠρισμένων κεφαλαίων τῆς ὑπὸ τοῦ οἰκείου προγράμματος καθοριζόμενης καὶ ἐν τοῖς ἐγχειριδίοις περιεχομένης ὕλης ἐνὸς μαθήματος, εἴτε πάσης τῆς ὕλης, ὡς καὶ πρὸς ὑποβοήθησιν τοῦ διδασκτικοῦ προσωπικοῦ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ 3) τὰ ἐλεύθερα ἀναγνώσματα, ἅτινα θὰ ἐχρησίμευον διὰ νὰ συμπληρῶνουν ἀπὸ ὠρισμένης ἀπόψεως καὶ κατὰ τρόπον ἀβίαστον τὴν ὑπὸ τοῦ σχολείου παρεχομένην γενικὴν μόρφωσιν. Τὰ διδασκτικά ὠρίζοντο ὑποχρεωτικά διὰ τοὺς μαθητάς, τὰ βοηθήματα προαιρετικά μὲν διὰ τοὺς μαθητάς, ὑποχρεωτικά δὲ διὰ τὰς σχολικὰς βιβλιοθήκας, ὑποχρεουμένας νὰ ἀγοράζωσιν ἀνὰ δύο ἀντίτυπα ἐκάστου ἐξ αὐτῶν καὶ τὰ ἐλεύθερα ἀναγνώσματα προαιρετικά διὰ τε τοὺς μαθητάς καὶ τὰς σχολικὰς βιβλιοθήκας. Ὡς γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ λοιπῶν διδασκτικῶν βιβλίων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὠρίζετο ἡ δημοτικὴ, ἐπετρέπετο ὅμως καὶ ἡ ἔγκρισις διὰ τὴν ε' καὶ στ' τάξιν, ἐκτὸς τῶν κυρίων ἀναγνωστικῶν, καὶ συλλογῶν ἀναγνωσμάτων, γεγραμμένων εἰς τὴν ἀπλήν καθαρεύουσαν, πρὸς ἀσκήσιν τοῦ μαθητοῦ εἰς τὴν κατανόησιν αὐτῆς. Ἡ συγγραφή τῶν βιβλίων ἐγένετο οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει προκηρύξεως, ἀλλὰ κατ' ἐλευθέραν πρωτοβουλίαν τῶν συγγραφέων, πάντως, ἐντὸς τῆς ὑπὸ τοῦ προγράμματος προβλεπομένης ὕλης, καὶ συμφώνως πρὸς γενικὰς ὁδηγίας καὶ ὑποδείξεις, τὰς ὁποίας ἀνετίθετο μὲν εἰς τὸ Γνωμοδοτικὸν Συμβούλιον νὰ ἐκθέσῃ, δὲν ἐξέδωκεν ὅμως τοῦτο. Ἡ κριτικὴ ἐ-

πιτροπή άπετελείτο εκ τών πέντε τακτικών μελών του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου, ενός διευθυντού διδασκαλείου δημοτικής εκπαιδεύσεως, ενός επιθεωρητού δημοτικών σχολείων και ενός δημοδιδασκάλου. Κρίσις βιβλίων έγινετο καθ' έκαστον έτος. Σκοπός τών αναγνωστικών έτίθετο θετικώς, εκτός τής λογοτεχνικής και καλαισθητικής μορφώσεως τών μαθητών, και ή θρησκευτική, ήθική, έθνική και λοιπή παιδείσις αυτών.

Η ίσχυς τής έγκρίσεως ώρίζετο πενταετής. Τα βοηθήματα ενεκρίνοντο καθ' όν τρόπον και τα διδακτικά, τα δε έλευθερα αναγνώσματα υπό του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου. Αί καινοτομιαί λοιπόν, τας όποιας εισήγαγεν ό νόμος 5045, συνίσταντο κυρίως, 1) εις την επέκτασιν τής διδασκαλίας τής δημοτικής γλώσσης και εις τας εξ τάξεις του δημοτικού σχολείου, 2) εις την κατάργησιν τών προκηρύξεων και 3) εις την θέσπισιν τών βοηθημάτων και ελευθέρων αναγνωμάτων. Όσον άφορᾷ εις την δημοτικήν γλώσσαν θα εύρεθώμεν εις την ανάγκην να όμιλήσωμεν κατωτέρω, όσον δ' άφορᾷ εις την σκοπιμότητα τής εκδόσεως προκηρύξεων εξεθέσαμεν ήδη την γνώμην μας. Εις τα βοηθήματα και τα έλευθερα αναγνώσματα ό νόμος 5045 ήθέλησε να δώση νέον περιεχόμενον, τείνον προς τον σκοπόν τής καλλιέργειας τών κλίσεων εκάστου εκ τών μαθητών. Λαμβανομένου υπ' όψιν ότι τα διδακτικά βιβλία είνε τα αυτά δι' όλους τους μαθητάς, ανεξαρτήτως τής ιδιοφυίαις και τής κλίσεως εκάστου, εισήχθησαν τα βοηθήματα και τα έλευθερα αναγνώσματα, ποικίλου περιεχομένου, εκ τών όποιων θα ήδύνατο να εκλέγη ό μαθητής εκείνα, άτινα θέ προσηρμόζοντο περισσότερο εις τας ιδιαιτέρας του κλίσεις. Πράγματι δε συνεγράφησαν τοιαυτα βιβλία παρ' άξιολόγων λογοτεχνών και έπιστημόνων, οίοι οί Δ. Καμπούρογλους, Γ. Βλαχογιάννης, Γ. Ν. Πολίτης, Άμπελᾷ—Τερένσιο κτλ., άτινα ενεκρίθησαν δια τής υπ' αριθ. 71562 του 1932 Υπουργικής άποφάσεως.

Κατά την πρώτην εφαρμογήν του νόμου 5045 υπεβλήθησαν προς κρίσιν 745 (!) βιβλία, εξ αυτών δ' ενεκρίθησαν κατόπιν άποφάσεων τών οικείων κριτικών επιτροπών δια τής από 20 Ιουλίου 1932 άποφάσεως τα εξής: δια την α' τάξιν 1) Άλφαβητάριο, μέρος Α' υπό Δ. Δούκα, Δ. Δεληπέτρου και Ρ. Ίμβριώτου, 2) Άλφαβητάριο, μέρος

Α' τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, 3) Ἄλφαβητάριο, μέρος Α' τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς καταρτισθείσης κατὰ τὸν νόμον 1332 τοῦ 1917, 3) Ἄλφαβητάριο, μέρος Α', Ι. Συκώκη, 4) Ἄλφαβητάριο, τεῦχος Β' «Ἡ ζωὴ τῶν παιδιῶν», ὑπὸ Μ. Λιουδάκη καὶ Αἰκ. Γιαννικάκη, 5) Ἄλφαβητάριο, μέρος Β' ὑπὸ Ι. Συκώκη 6) Ἄλφαβητάριο, μέρος Β' τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κράτους. Διὰ τὴν β' τάξιν 1) «Ὁ κόσμος τοῦ παιδιοῦ», ὑπὸ Δ. Δούκα, Δ. Δεληπέτρου, Ρ. Ἰμβριώτου, 2) «Ἱστορία» ὑπὸ Α. Κουρτίδου, 3) «Ὁ καλὸς δρόμος» Γ. Ξενοπούλου καὶ Γ. Κονιδάρη, 4) «Ἡ Αὐγὴ» Ε. Παπαμιχαήλ, Δ. Βουτυρᾶ. Διὰ τὴν γ' 1) «Ἱστορία καὶ παραμύθια» ὑπὸ Β. Ἀγγελοπούλου, 2) Ὀδύσεια ὑπὸ Δ. Ἀνδρεάδου, 3) «Ἡ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ» ὑπὸ Δ. Δούκα, Δ. Δεληπέτρου καὶ Ρ. Ἰμβριώτου, 4) «Πράματα σπουδάματα» ὑπὸ Δ. Παπαϊωάννου καὶ Μ. Δώρου. Διὰ τὴν δ' τάξιν 1) «Παιδικὰ ἀναγνώσματα» ὑπὸ Δ. Δημητράτου, 2) «Τὸ ραζακὶ σταφύλι» ὑπὸ Α. Καρκαβίτσα καὶ Νώντα Ἐλάτου. Διὰ τὴν ε' τάξιν 1) «Ὁ φάρος τοῦ χωριοῦ» ὑπὸ Δ. Ἀνδρεάδου καὶ Π. Παπαχριστοδοῦλου, 2) «Ὁ Μωριᾶς» ὑπὸ Δ. Κοντογιάννη, 3) «Ἡ Κυψέλη» ὑπὸ Α. Ταμποπούλου, 4) Ἀναγνωστικὸν τῆς καθαρευούσης τῆς ε' τάξεως τῶν δημοτικῶν σχολείων ὑπὸ Δ. Ἀνδρεάδου, 5) «Ὁ Βόσπορος» ὑπὸ Δ. Κοντογιάννη, 6) Ἀναγνωστικὸν τῆς καθαρευούσης τῆς ε' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὑπὸ Β. Φάβη, 7) Ἀναγνωστικὸν τῆς καθαρευούσης τῆς ε' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὑπὸ Π. Νιρβάνα, Δ. Ζήση καὶ Δ. Δαμασκηνοῦ. Διὰ τὴν στ' τάξιν 1) «Παιδικὰ Ἀναγνώσματα» ὑπὸ Π. Δημητράτου, 2) Ἀναγνωστικὸν τῆς δημοτικῆς τῆς στ' τάξεως ὑπὸ Π. Νιρβάνα, Δ. Ζήση καὶ Δ. Δαμασκηνοῦ, 3) Ἀναγνωστικὸν τῆς καθαρευούσης τῆς στ' τάξεως ὑπὸ Δ. Ἀνδρεάδου, 4) Ἀναγνωστικὸν τῆς καθαρευούσης τῆς στ' τάξεως ὑπὸ Γ. Μέγα, 5) Ἀναγνωστικὸν τῆς καθαρευούσης τῆς στ' τάξεως ὑπὸ Ν. Ἀμπατζόγλου καὶ Δ. Λουκοπούλου.

Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν ἐγκριθέντων ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὑποβληθέντα βιβλία, ἤγειρεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, θύελλαν διαμαρτυριῶν ἐκ μέρους τῶν συγγραφέων, ὧν ἀπερρίφθησαν τὰ βιβλία καὶ καθυβρίσθησαν τὰ μέλη τῶν ἐπιτροπῶν ὡς μεροληπτῆσαντα. Καὶ ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀκόμη προσεβλήθη ἡ κρίσις.

Ο νόμος 5911.— Μόλις ύπεβλήθησαν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος νέα βιβλία πρὸς ἔγκρισιν καὶ πρὶν ἢ ταῦτα κριθοῦν ἐξεδόθη ὁ νόμος 5911 τοῦ 1933, ψηφισθεὶς τῇ εἰσηγήσει τοῦ λαϊκοῦ κόμματος, ὅπερ ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1932. Φυσικὸν ἦτο αἰ οὐσιώδεις γραμμαὶ τοῦ νόμου τούτου νὰ εἶνε ἀντίθετοι πρὸς τὰς τοῦ νόμου 5045, ἐκπροσωποῦντος τὰς ἀντιλήψεις τοῦ φιλελευθέρου κόμματος.

Οὕτως, 1) ὡς γλῶσσα ὠρίσθη διὰ μὲν τὰς τέσσαρας κατωτέρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων ἢ δημοτικῆ, διὰ δὲ τὰς δύο ἀνωτέρας ἢ καθαρεύουσα, περιορίσθη τοῦτέστι κατὰ δύο τάξεις ἢ διδασκαλία τῆς δημοτικῆς. «Εἰς τοῦτο» γράφει ἡ αἰτιολογικὴ ἔκθεσις «ἤγαγεν ἡμᾶς ἡ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιτεινομένη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γλωσσικὴ ἀναρχία καὶ ἀποχαλίνωσις, εἰς ἣν διὰ τῶν κρατικῶν ἐπεμβάσεων ἠνοιχθησαν διάπλατοι αἱ θύραι τῶν σχολείων, ἰδίᾳ τοῦ δημοτικοῦ. Εἶνε τῶντι λυπηρόν, οὐδὲ νὰ γίνῃ ἐπὶ πλεόν παραδεκτόν, τὸ ὅτι ὁ ἑξαετίαν ὄλην καταναλίσκων εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον Ἑλληνόπαις καὶ μέλλων Ἑλλην πολίτης δὲν καθίσταται ἱκανὸς νὰ κατέχῃ τὴν γλῶσσαν τῶν νόμων τῆς πατρίδος του, τὰ ψηφίσματα τῶν ἐθνοσυνελεύσεων, τὰς ἀγορεύσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ρητόρων, τὰς ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων, τὰ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἔγγραφα, ἔτι δὲ νὰ μὴ ἐννοῇ πλήρως καὶ γράφῃ εὐχερῶς τὴν γλῶσσαν τοῦ ἡμερησίου τύπου, τοῦ σπουδαιοτάτου ὀργάνου τῆς κοινῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῶν καθημερινῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἔθνους». Δὲν βεβαιώνει ὁμως ἡ ἔκθεσις, ἂν ἐντὸς τῶν δύο ἐτῶν, καθ' ἃ θὰ διδάσκηται ἡ καθαρεύουσα, εἶνε δυνατὸν ὁ μαθητὴς νὰ ἐκμάθῃ αὐτὴν εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐρμηνεύῃ τοὺς νόμους καὶ τὰ ψηφίσματα τῆς Ἑθνοσυνελεύσεως, νὰ ἀντιλαμβάνηται τὰς ἀγορεύσεις τῶν ρητόρων κτλ. Οὐδὲ ἀποκλείει τὸν φόβον μήπως ὁ καταναλίσκων ἐξ ὀλόκληρα ἔτη διὰ τὰς σπουδὰς του Ἑλληνόπαις δὲν εἶνε εἰς θέσιν διὰ τοῦ προβαλλομένου μεικτοῦ συστήματος, νὰ γνωρίζῃ οὔτε τὴν δημοτικὴν οὔτε τὴν καθαρεύουσαν, κατόπιν τῆς συγχύσεως, ἢ ὅποια ἀναγκαστικῶς θὰ ἐπέλθῃ εἰς αὐτὸν διὰ τῆς ἀλλεπαλλήλου διδασκαλίας τῶν δύο γλωσσῶν.

2) Ἐπανέφερε τὸ σύστημα τῆς ἐκδόσεως προκηρύξεων, διότι «οὕτω θὰ ὑποβοηθηθῶσι σοβαρώτατα εἰς συγγραφεῖς εἰς τὸ ἔργον των ἀπὸ τε ἐπιστημονικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως καὶ διότι, τιθεμένου οὕτω καὶ σαφοῦς μέτρου κρίσεως, θέλει ἀποτραπῆ ἔνδεχομένη αὐθαιρεσία τῶν κριτῶν, ὑποχρέων ἵνα ἐκδίδωσιν ἀποφάσεις ἐντὸς τῶν καθοριζομένων πλαisiῶν ὑπὸ τῶν ἐν ἰσχύϊ προκηρύξεων». Ἡ προκήρυξις θὰ συνετάσσετο παρ' ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐξ ἑνὸς καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Ἐπιτροποῦ ὀριζομένου, δύο ἐκπαιδευτικῶν συμβούλων, ὑπὸ τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου προτεινομένων, ἑνὸς ἐπιθεωρητοῦ δημοτικῶν σχολείων ἐν ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐκτὸς ὑπηρεσίας καὶ ἑνὸς παιδαγωγικοῦ προσώπου ἐπίσης ἐν ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐκτὸς ὑπηρεσίας, ὑπὸ τοῦ Ἐπιτροποῦ ὀριζομένων. Ἐκ τῶν 5 δηλονότι μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τὰ τρία διωρίζοντο ὑπὸ τοῦ Ἐπιτροποῦ, ὅστις οὕτως ἀπέκτα τὴν κυριαρχοῦσαν γνώμην.

3) Συνίστα δύο ἐπιτροπὰς διὰ τὴν κρίσιν τῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, μίαν διὰ τὰς τρεῖς κατωτέρας τάξεις καὶ ἄλλην διὰ τὰς τρεῖς ἀνωτέρας, ἑκατέρα τῶν ὁποίων εἶχε τὴν αὐτὴν σύνθεσιν μὲ τὴν ἐπιτροπὴν τῆς προκηρύξεως. Καὶ ἐπὶ τῆς κρίσεως, κατ' ἀκολουθίαν, ὁ Ἐπιτροπὸς εἶχε τὴν πρωτεύουσαν γνώμην, ἐφ' ὅσον κατὰ πλειοψηφίαν ὁ ἴδιος διώριζε τὰ μέλη τῶν κριτικῶν ἐπιτροπειῶν. Εἰς τὸν καταρτισμὸν δύο ἐπιτροπῶν προέβη «διὰ ν' ἀποφεύγηται ἡ παντοδυναμία ὀρισμένων προσώπων δυναμένων νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς ἰδίας μονομερεῖς ἀπόψεις, πρὸς τὰς ὁποίας νὰ προσαρμόζωσι τὴν πνευματικὴν κατεύθυνσιν τῆς χώρας καὶ ἀσκῶσι τυραννίαν ἐπὶ συγγραφέων καὶ ἐκδοτῶν διὰ τῆς διασπάσεως τῶν ἐπιτροπῶν εἰς πολλὰς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς καθ' ἑκάστην κρίσιν συγκροτήσεως αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς ἀφ' ἑτέρου».

4) Περιώρισε ἀπὸ πενταετίας εἰς τετραετίαν τὴν διάρκειαν τῆς ἐγκρίσεως.

5) Ὀρίσεν ὅτι ἡ κρίσις θὰ ἐνεργῆται ἀνὰ διετίαν καὶ οὐχὶ κατ' ἔτος.

6) Κατήργησε τὰ βοηθήματα καὶ ἐλεύθερα ἀναγνώσματα καὶ ἔδωκε τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τοὺς διδασκάλους ἐκάστου σχολείου νὰ προμηθεύωνται διὰ τὰς σχολικὰς βιβλιοθήκας οἷα βιβλία αὐτοὶ κρί-

νουσι. Τὰς ὑπὲρ τούτων διατάξεις τοῦ νόμου 5045 ὠνόμασε δημοτικὰς «διότι οὕτως ἐξαντλοῦνται τὰ πενιχρὰ σχολικὰ ταμεία καὶ διότι ἐδημιουργήθησαν δι' αὐτῶν τὰ ἐξῆς ἄτοπα· α) ἐξεμηδενίσθη τὸ δικαίωμα τῶν συλλόγων πρὸς ἐπιλογὴν καὶ ἀγορὰν τῶν κατὰ τὴν κρίσιν των χρησίμων βιβλίων πρὸς ἐφοδιασμόν τῶν οἰκείων βιβλιοθηκῶν, ἀντὶ δὲ νὰ ἐπαυξάνωνται τὰ πνευματικὰ δικαιώματα τῶν συλλόγων, μὲ ἀπώτατον τέρμα τὴν παρ' αὐτῶν ἀνάληψιν τῆς εὐθύνης πρὸς ἐπιλογὴν καὶ αὐτῶν τῶν διδακτικῶν τοῦ σχολείου των, βιάζονται εἰς μαρασμόν καὶ ἀτροφίαν πνευματικὴν, ἀφαιρουμένης παρ' αὐτῶν πάσης ἀνωτέρας πνευματικῆς πρωτοβουλίας, β) παρημποδίσθη ἡ ἐλευθέρη καὶ εὐγενὴς ἄμιλλα ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ πεδίου, ἀποκλειομένων ἐκ τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν τῶν συγγραμμάτων ἐκείνων, ὧν οἱ συγγραφεῖς δὲν ὑπέβαλον ἢ δὲν ἐπιθυμοῦσι νὰ ὑποβάλλωσι τὰ συγγράμματά των πρὸς ἐγκρίσιν, ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται περὶ διδακτικῶν βιβλίων, γ) κατεπονήθησαν τὰ μέλη τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου μὲ τὴν κρίσιν τῶν βοηθημάτων εἰς βάρος τῶν λοιπῶν ἔργων αὐτῶν». Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπιλογῆς τῶν βοηθητικῶν βιβλίων ὑπὸ τῶν διδασκάλων μὲ τὴν οὐτοπίαν μάλιστα τῆς ἐπεκτάσεως ταύτης καὶ ἐπὶ τῶν διδακτικῶν φαίνεται ὀρθή. Ἄλλ' ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, διὰ τῶν ἐν λόγῳ βιβλίων ἐπιδίδωκεται ὠρισμένος σκοπὸς καὶ ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν ἐπιτυγχάνεται ἂν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν δὲν προσαρμόζεται πρὸς τοῦτον. Ἀναγκαῖα λοιπὸν συνέπεια εἶνε νὰ συγγράφωνται ἐπὶ τούτῳ, τίς ὅμως θὰ ἐδέχετο νὰ ὑποβληθῆ εἰς τὸν κόπον τῆς συγγραφῆς καὶ τὰ ἐξοδα τῆς ἐκτυπώσεως, ἂν δὲν εἶχε βᾶσιν τινὰ διὰ τὴν κατανάλωσιν αὐτῶν;

7) Συνήνωσεν εἰς ἓν τεύχος μὲ δύο μέρη τὰ δύο τεύχη τοῦ ἀλφαβηταρίου «ὅπως μὴ διασπᾶται ἡ ἐνότης αὐτοῦ καὶ ὑποβάλλωνται καὶ οἱ γονεῖς εἰς ἐπὶ πλέον ἄνευ λόγου δαπάνην».

Πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ἀνωτέρω νόμου κατηρτίσθη ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Ν. Ἐξαρχοπούλου, καθηγητοῦ τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, Δ. Λάμψα, προέδρου καὶ Θ. Παρασκευοπούλου, μέλους τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου, Ν. Βλάχου, διευθυντοῦ τοῦ Διδακκαλείου τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ Κ. Μπακανάκη, ἐπιθεωρητοῦ δημοτ. σχολείων, ἡ ὁποία τὴν 31 Δεβρίου 1933 ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον

τὴν προκήρυξιν «περὶ τοῦ τρόπου συντάξεως τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου», κυρωθεῖσαν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2455 τῆς 10 Ἰανουαρίου 1934 Ὑπουργικῆς ἀποφάσεως. Ὡς σκοπὸς τῶν ἀναγνωστικῶν ἐτίθετο «ἡ τόσον διὰ τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς αὐτῶν ὅσον καὶ διὰ τῆς γλώσσης των προαγωγή καὶ συγκέντρωσις πάντων τῶν διαφερόντων, τῶν καλλιεργουμένων ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἡ καλαισθητικὴ καὶ γλωσσικὴ μόρφωσις τῶν μαθητῶν, ἡ προαγωγή τῆς θρησκευτικῆς των διαπλάσεως καὶ ἡ ἔθνικὴ καὶ ἠθικὴ διαπαιδαγώγησις αὐτῶν». Ἀναλόγως πρὸς τοὺς ἐπιδιωκομένους σκοποὺς, τὰ ἀναγνωστικὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε ποικίλου περιεχομένου, τ. ἔ. θρησκευτικοῦ, διαπνεομένου ὑπὸ θρησκευτικῆς θερμῆς καὶ εἰκονίζοντος ἀγνὴν θρησκευτικὴν ζωὴν καὶ εὐγενεῖς θρησκευτικὰς πράξεις, ἠθικοῦ, ἀναπτύσσοντος εἰς τοὺς παῖδας πρῶτον τὰς διαφόρους ἀτομικὰς ἀρετὰς, ἰδίως δὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν μόρφωσιν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐργασίαν, τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὸ θάρρος πρὸς ἀνάληψιν εὐθύνης, τὴν σωφροσύνην, τὴν μέριμναν περὶ τοῦ ἰδίου σώματος, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν φύσιν κτλ. ἔθνικοῦ, καλλιεργοῦντος κατὰ τρόπον ἐξαιρετικὸν τὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν πατρίδα καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀγάπην καὶ ἐμβάλλοντος εἰς τοὺς παῖδας τὸν ἱερὸν πόθον, ὅπως ἐργασθῶσι μὲ ὅλας των τὰς δυνάμεις ὑπὲρ αὐτῶν.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω προκήρυξιν ὑπεβλήθησαν πρὸς κρίσιν διάφορα βιβλία ἐξ αὐτῶν δὲ τὸ Ὑπουργεῖον κατόπιν ἀποφάσεως τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης διὰ μὲν τὰς 3 κατωτέρας τάξεις ἐκ τῶν Μ. Βολονάκη, Δ. Λάμψα, Ι. Λιούμα, Δ. Γερακοῦ καὶ Κ. Μπακανάκη, διὰ δὲ τὰς τρεῖς ἀνωτέρας ἐκ τῶν Ν. Λούβαρι, Ι. Σκουτεροπούλου, Θ. Παρασκευοπούλου, Ν. Βλάχου καὶ Δ. Βασιλειάδου, ἐνέκρινε διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 52499 τοῦ 1934 ἀποφάσεώς του 6 ἀναγνωστικὰ τῆς α' τάξεως, 10 τῆς β', 7 τῆς γ', 11 τῆς δ', 10 τῆς ε', καὶ 10 τῆς στ' τάξεως, ἤτοι· Α' τάξεως 1) «Παιγνίδια καὶ παιδάκια» Ἄρσ. Ταμπακοπούλου, 2) «Ὁ Ἥλιος» Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, 3) «Ἄλφαβητᾶριο» Ι. Συκώκη, 4) «Ἄλφα—Βῆτα» Δ. Παπαϊωάννου, 5) «Ἡ χαρὰ μας» Δ. Ζήση καὶ Δ. Δαμασκηνοῦ, 6) «Τὰ παιδάκια» Δ. Δούκα καὶ Δ. Δεληπέτρου, Β' τάξεως· 1) «Ἡ χαρὰ τοῦ παιδιοῦ»

Μ. Παπαδημητρίου, 2) «Τὸ χρυσὸ μου βιβλίον» Παπαμιχαήλ–Βουτυρά, 3) «Παιδικὲς Ἱστορίες» Β. Πετρούνια, 4) «Ὁ καλὸς δρόμος» Ξενοπούλου–Κονιδάρη, 5) «Ἀναγνωστικὸ β΄» Νιρβάνα–Ζήση, 6) «Τὰ καλὰ παιδιὰ» Σπ. Ματάλα, 7) «Ἱστορίες» Ἀρ. Κουρτίδου, 8) «Ὁ κόσμος τοῦ παιδιοῦ» Δούκα–Δελμούζου, 9) «Κρινολούλουδα» Θ. Δρακοπούλου, 10) «Λουλούδια» Ἡλ. Βουτιεριδῆ. Γ΄ τάξεως
 «Ἀναγνωστικὸ γ΄» Ἐλ. Σταματέλλου, 2) «Ἡ δάφνη» Πανέτου–Σαμίου, 3) «Ὁ φίλος τῶν παιδιῶν» Δ. Παπαϊωάννου, 4) «Ὀδύσεια» Κονιδάρη–Καλαρᾶ, 5) «Ἡ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ» Δούκα–Δεληπέτρου, 6) «Ὀδύσεια» Ν. Γκινοπούλου, 7) «Ὀδύσεια» Δ. Ἀνδρεάδου. Δ΄ τάξεως 1) «Ἀναγνωστικὸ» δ΄ τάξεως Β. Φάβη, 2) «Φύση καὶ ζωὴ» Νιρβάνα–Ζήση–Δαμασκηνοῦ, 3) «Ἡ καλὴ καρδιά» Ἀθ. Μπρούστη, 4) «Ἀύγερινος» Δ. Κοντογιάννη, 5) «Τὸ ραζακὶ σταφύλι» Καρκαβίτσα–Ἐλατου, 6) «Τὰ παλιὰ χρόνια» Κουρτίδου–Κονιδάρη, 7) «Ἀναγνωστικὸ» δ΄ τάξεως Δουφεξῆ–Κωνσταντινοπούλου–Καρνάβου, 8) «Ἀναγνωστικὸ δ΄ τάξεως» Δάλα, 9) «Ἑλληνικὴ Ζωὴ» Δούκα–Δεληπέτρου, 10) «Παιδικὰ ἀναγνώσματα» Π. Δημητράτου, 11) «Στάθης Σταθᾶς» Δ. Ἀνδρεάδου. Ε΄ τάξεως 1) «Παιδικὰ ἀναγνώσματα» Χριστοβασίλη κτλ., 2) «Ἀναγνωστικὸ» Φάβη, 3) «Ἐκλεκτὰ ἀναγνώσματα» Στ. Σκλαβουνάκου, 4) «Ποικίλη στοὰ» Νιρβάνα–Ζήση, 5) «Ἀναγνώσματα ε΄ δημοτικοῦ» Γ. Μέγα, 6) «Ὁ Βόσπορος» Δ. Κοντογιάννη, 7) «Ὁ δρόμος τῆς ζωῆς» Δουφεξῆ κτλ., 8) «Παιδικὸς θησαυρὸς» Ἀν. Κοντομάρη, 9) «Ἀναγνωστικὸ ε΄ δημοτικοῦ» Γοντζέ–Ντελῆ, 10) «Ἀναγνωστικὸν ε΄ Δημοτικοῦ» Δ. Ἀνδρεάδου. ΣΤ΄ τάξεως 1) «Ἡ νέα γενεὰ» Χριστοβασίλη κτλ. 2) «Ἀναγνωστικὸ στ΄ τάξεως» Φάβη, 3) «Ἀναγνωστικὸν στ΄ τάξεως» Οἰκονομίδου–Φερεντινοῦ, 4) «Ἀναγνωστικὸν στ΄ τάξεως» Δ. Οἰκονομοπούλου, 5) «Νέα ζωὴ» Νιρβάνα–Ζήση, 6) «Ἀναγνώσματα στ΄ δημοτικοῦ» Γ. Μέγα, 7) «Πάτρια» Δ. Λουκοπούλου, 8) «Ἀεροπόρος» Δ. Κοντογιάννη, 9) «Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος» Ν. Κοντοπούλου, 10) «Ἀναγνωστικὸν στ΄ δημοτικοῦ» Δ. Ἀνδρεάδου.

Τὸ «Ἀλφαβητάριο» Ε. Παπαμιχαήλ ἔχει ἐνίστιον περιεχόμενον μὲ ἐσωτερικὴν ἐνότητα, διηρημένον εἰς τεμάχια, δυνάμενα νὰ διδασχθοῦν καὶ ὡς αὐτοτελεῖ. Ἡ ὑπόθεσις, ὅπως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως δίδεται,

εἶνε ἡ ἐξῆς· «Ἡ κόρη τοῦ γιατροῦ Φλωρᾶ, 6 χρονῶν, Λιλῆ, παίζει καὶ συνεργάζεται μετὰ τὰ παιδιὰ τοῦ περιβολάρη τοῦ πατέρα της, Ντίνου Ντάλα, τὴν Ἄννα τριῶν χρονῶν, τὴν Πόπη ἑξῆ χρονῶν καὶ τὸ Σωτῆρη 10 χρονῶν. Ἡ (;) μικρὴ Ἄννα τὴν ἔχει βαφτίσει ἡ μητέρα τῆς Λιλῆς καὶ εἶνε ἀπ’ ὅλους χαϊδεμένη». Μετὰ δύο ὀλοσελίδους εἰκόνας, ὧν ἡ πρώτη παριστᾷ τὴν οἰκίαν τοῦ ἱατροῦ καὶ τοῦ κηπουροῦ καὶ ἡ δευτέρα τὴν παραλιακὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς τῆς Λιλῆς, ἀρχεταὶ δι’ εἰκόνων ἡ διδασκαλία διαδοχικῶς τῶν γραμμάτων ι, ο, α, Α, υ διὰ τῶν λέξεων νονά, Ἄννα, Λ, λ διὰ τῆς λέξεως Λόλα, Ν διὰ τῆς λέξεως Νάνι, Ε, ε διὰ τῆς λέξεως Ἐλα, ἔλα, Η, η διὰ τῆς λέξεως Λιλῆ, κτλ. Ἐπεταὶ ἡ διδασκαλία τῶν διφθόγγων διὰ μικρῶν διηγημάτων, ὡς τὸ ἀκόλουθον· «Ἡ θεία Εἰρήνη. Ἡ θεία Εἰρήνη! Ἐλα Λιλῆ, τὴν ἐφώνασε ἡ μητέρα της. Τώρα ἡ θεία Εἰρήνη φιλεῖ τὴ Λιλῆ. Μεγάλῃ χαρὰ εἶχε ἡ Λιλῆ. Ἡ θεία Εἰρήνη ἦτον ἀδελφὴ τῆς μητέρας τῆς Λιλῆς. Εἶχε πολλὰ νὰ εἰπῆ μετὰ τὴν ἀδελφὴ της. Ἐπειτα ἀπὸ δύο ἡμέρας ἔφυγε ἡ θεία Εἰρήνη. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἡ Λιλῆ ἦτο πολὺ λυπημένη». Ἀκολουθεῖ ἡ διδασκαλία δύο καὶ τριῶν συμφώνων ἐπίσης διὰ μικρῶν διηγημάτων καὶ τελειώνει τὸ α’ μέρος τοῦ Ἀλφαβηταρίου. Τὸ β’ μέρος ἀρχεταὶ μετὰ τὸ ποίημα «Πρωϊνὴ προσευχή»: «Μετὴν γλυκειὰν αὐγούλα—χαρούμενο ξυπνῶ—καὶ στέλνω προσευχοῦλα—θερμὴ στὸν οὐρανό. Ἀξίωσέ με, Θέ μου—καλὸ νὰ ἔμαι παιδί—καὶ πάντα χάριζέ μου—χαρὰ καὶ προκοπή». Ἀκολουθοῦν «Βραδυνὴ προσευχή» (ποίημα). «Χριστοῦγεννα» (ποίημα), «Πρωτοχρονιά» (ποίημα), Ἐνα ἀγοράκι ἀπὸ χιόνι, Τὸ ὄνειρο τῆς Λιλῆς, Στὰ χωράφια, περνᾷ τὸ φράχτη, κτλ.

Τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς β’ τάξεως Ἀρ. Π. Κουρτίδη «Ἱστορίες» ἀποτελεῖται ἀπὸ διακεκριμένα τεμάχια ἀνευ ἐνότητος, περιεχομένου ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ καὶ ἐκ τῆς πραγματογνωσίας· «Τὶ κάμνει μιὰ μάνα γιὰ τὸ ἄρρωστο παιδάκι της. Ἡ μητέρα μου (ποίημα Βιζυηνοῦ). Τὶ κάμνει μιὰ κότα γιὰ τὰ πουλάκια της. Ἡ κότα. Πόσο ἀγαπᾷ ἓνα πτωχὸ παιδί τὴ μητέρα του. Τρεῖς ἀγαπημένες ἀδελφές. Ἱστορία μιᾶς ἐλιᾶς, κτλ.».

Τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς γ’ τάξεως Γ. Κονιδάρη—Γ. Καλαρᾶ «Ὁδύσεια» εἶνε ἐνιαίου περιεχομένου καὶ ἀποτελεῖ διασκευὴν τῆς Ὁδύσειας

σειάς τοῦ Ὀμήρου. Ἐν τέλει παρατίθεται ὁ Ἐθνικός Ὕμνος, πρὸ αὐτοῦ δὲ τὸ ποίημα «Ἡ συμφιλίωση»: «Ὁ σκύλος λέει τῆς γάτας—τὰ νύχια σου ἐτοιμάζεις, φυσᾶς καὶ καμπουριάζεις—μὰ τί ἔχεις καὶ θυμῶνεις; ὡς πότε οἱ τσακωμοὶ μας;—Κι' ἐκείνη: Μὴ ζυγώνης, σὲ σκίζω στὴ στιγμή—Γιὰ στάσου, λέει ὁ σκύλος, δὲν θέλεις νὰ εἶμαι φίλος;——μιλῶ στὰ σοβαρά· καὶ κούναε τὴν οὐρά...».

Τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς δ' τάξεως Παν. Δημητράτου «Παιδικὰ Ἀναγνώσματα» περιλαμβάνει αὐτοτελῆ διηγήματα, ἠθικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ περιεχομένου καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πραγματογνωσίας. «Τὸ ἀλησμόνητο δάκρυ. Πῶς ἡ μικρὴ Ζωὴ ἐγνώρισε τὸν πατέρα της. Ἡ μανούλα μου... Θέλω νὰ χτίσω ἓνα σπιτάκι. Ὁ Ἀραπάκος. Ὁ σκύλος μου. Δάμωνας καὶ Φιντίας. Χριστούγεννα. Ἡ διώρυγα τῆς Κορίνθου. Τὸ Ἑλληνικὸ χρυσάφι... Ἐχτορας καὶ Ἀντρομάχη. Πρίαμος καὶ Ἀχιλλέας. Ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα στὴ Σαλαμίνα... Ἡ ἡμέρα τῆς Λαμπρῆς... Ὁ τίγρης καὶ ὁ Ἀσπρούλης... Πῶς ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε νὰ καλλιεργῇ τοὺς δημητριακοὺς καρπούς...». Τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς ε' τάξεως Ν. Φιλαδέλφου «ὁ σύντροφός μου» (καθαρευούσης) περιλαμβάνει ἐπίσης αὐτοτελῆ διηγήματα ποικίλου περιεχομένου· «Προσευχή. Ἡ μεγαλοψυχία τοῦ Κουντουριώτου. Ἀληθῆς Χριστιανός. Τὰ δύο δάκρυα. Οἱ πτερωτοὶ μετανάσται... Ἡ φιλία καὶ τὰ θηρία. Τὸ κουνάβιον... Ὁ τίμιος σταυρὸς καὶ ὁ Βασιλεὺς. Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' καὶ ἡ χήρσ. Τὰ καλὰ κόποις κτῶνται. Τὰ ἄνθη καὶ τὰ δάση. Ἡ κτίσις τῆς Μασσαλίας... Ἔργον οὐδὲν τ' ὄνειδος.. Ἡ Ἀνάστασις.—Τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἡ τελευταία τελετὴ εἰς Ἁγίαν Σοφίαν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς στ' τάξεως Μ. Πετρίδη—Κ. Γιοτσαλίτου (καθαρευούσης) περιλαμβάνει καὶ τοῦτο αὐτοτελῆ τεμάχια, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἀνάγεται εἰς τὸν θρησκευτικὸν βίον (ἡ δύναμις τῆς ἀγάπης, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, κτλ.), τὸν ἐθνικὸν βίον (τὸ δικαίως ἀπονεμηθὲν μετάλλιον, ἄγνωστοι στρατιῶται, εἰς τὴν πατρίδα, ὁ σκοπός, κτλ.), τὸν κοινωνικὸν βίον (ὁ Πυθαγόρας, ὁ Δάμων καὶ ὁ Φιντίας, ἡ δρᾶσις τῆς Ἁγίας Φιλοθέης, κτλ.), τὸν οἰκογενειακὸν βίον (ὁ φάρος, τὸ πολυτιμώτερον δῶρον, φιλοσοφία πελαργοῦ, κτλ.), τὴν Ἑλληνικὴν φύσιν καὶ ζωὴν (ὁ θάνατος τοῦ ναύτη,

ή αύγή, κτλ.), τήν ξένην φύσιν (άλιεία ρέγγας), τόν βίον τῶν ζώων (ή ζωή τῶν μυρμηκῶν κτλ.), τήν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ (ή ἀνάγνωσις, ἐργαστάσια ρευστοῦ σιδήρου, ἡ ναυτιλία κτλ.) τήν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν (ὁ μουσηγέτης Ἀπόλλων) τὸν Ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν βίον (Διαγόρας ὁ Ρόδιος, Καλλιπάτειρα, κτλ.) τήν φυσιογνωσίαν (τί βλέπομεν εἰς τήν Σελήνην, μεταλλικά ὕδατα κτλ.).

Ὁ μέγας ὁμως σχετικῶς ἀριθμὸς τῶν ἐγκριθέντων οὕτω βιβλίων ἤγαγε τὸ Κράτος εἰς τήν ἀπόφασιν, ἵνα διὰ τοῦ ἀρθρ. 8 τοῦ Ἀναγκ. νόμου τῆς 19)20 Νβρίου 1936 περιορίσῃ εἰς ἕξ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐγκρινομένων καθ' ἑκάστην κρίσιν δι' ἑκάστην τάξιν ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Μέχρι σήμερον διὰ τήν κρίσιν τῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσσεως ἰσχύει ὁ μνημονευθεὶς 5911 νόμος μετὰ τὴν ἀνωτέρω τροποποίησιν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐγκρινομένων ἐκάστοτε ἀναγνωστικῶν καὶ τὴν τροποποίησιν τοῦ ἀρθρ. 5 τοῦ Νομ. διατάγματος τῆς 2)2 Νβρίου 1935, δι' ἧς εἰσήχθη ἡ καθαρεύουσα καὶ εἰς τὴν δ' τάξιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, περιορισθείσης τῆς δημοτικῆς εἰς τὰς τρεῖς κατωτέρας τάξεις αὐτοῦ.

Τὰ διδακτικὰ βιβλία ἀποτελοῦν τὸ καθ' ἑξοχὴν περιεχόμενον τῆς παρεχομένης διὰ τῶν σχολείων μορφώσεως, εἶνε συνεπῶς εὐλογον τὸ ὑπὲρ αὐτῶν ἐνδιαφέρων τῆς πολιτείας. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ συχνὴ μεταβολὴ τῆς διεπούσης ταῦτα νομοθεσίας, τεινούσης νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγγραφὴν καὶ κυκλοφορίαν ὅσον τὸ δυνατόν καλλιτέρων βιβλίων ὡς πρὸς τε τὴν ὕλην, τὴν κατάταξιν αὐτῆς καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν, μετὰ τὴν εὐθηνότεραν δυνατὴν τιμὴν. Παρ' ὅλας τὰς ἀκουστικὸν βιβλίον ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτυπώσεως καὶ χάρτου καὶ ἀπόψεως τιμῆς ἐξερίχθη εἰς ἀξιοζήλευτον σημεῖον, ἀμιλλώμενον ἐπιτυχῶς πρὸς τὸ βιβλίον τῶν μεγαλυτέρων Κρατῶν τῆς Εὐρώπης. Συγγραφεῖς διδακτικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσσεως ἐγένοντο οἱ διαπρεπέστεροι ἐκ τῶν παιδαγωγῶν ἡμῶν, ὅπως οἱ Παπαδόπουλος, Μωραΐτης, Βρατσάνος, Σκορδέλης, Κουρτίδης, Οἰκονόμου, Πούλιος, Σακελλαρόπουλος, Παπαμάρκου, Γεωργαντᾶς, Δελμοῦζος, Παλαιολόγου, Ὀλύμπιος

κτλ. επίσης δὲ καὶ οἱ δοκιμώτεροι τῶν λογίων, Ζενόπουλος, Παπαντωνίου, Μελάς, Μυριβήλης, Νιρβάνας, Βουτυρᾶς, Καρκαβίτσας, Ζερβὸς κτλ. Τὰ διδασκτικὰ βιβλία, ἐκτὸς τῆς ἀμέσου ἐπιδράσεως τὴν ὁποίαν ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας, παρ' ἡμῖν ἔσχον ἐπ' αὐτῆς ἄλλην ἔμμεσον ἐπίδρασιν οὐχὶ ὀλιγώτερον σημαντικὴν. Χάρις εἰς ταῦτα ἀνεπτύχθησαν σοβαραὶ τυπογραφικαὶ βιομηχανίαι, αἵτινες καὶ ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως καὶ ἀπὸ πνευματικῆς προσφέρουσιν ἀξιολόγους ὑπηρεσίας εἰς τὴν κοινωνίαν.

Ἐν τούτοις κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν παρατηρεῖται ἰδιαιτέρως ἀνησυχία τῆς πολιτείας ἐν σχέσει πρὸς τὰ διδασκτικὰ βιβλία. Ἀπὸ τοῦ 1917 καὶ ἐντεῦθεν, ἀνὰ διετίαν, ἂν μὴ κατ' ἔτος, ἀντίθετοι νόμοι ἐξεδίδοντο πρὸς ρύθμισιν αὐτῶν, τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὴν ἄκαιρον παρεμβολὴν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐν τῷ σχολικῷ προγράμματι. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἠσκησε καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ ἀσκοῦν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἡμῶν, εἶνε ἀνάγκη νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα σύντομον περίληψιν τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ.

ΠΑΡΕΚΒΑΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΠΑΡ' ΗΜΙΝ

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις εὔρε τὸν γλωσσικὸν ἀγῶνα ἐν τῇ ὀξύτητί του. Πολὺ πρὸ τῆς ἐκρήξεως αὐτῆς, ὁ σοφὸς μελετητὴς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας, διευθυντὴς τῆς Ἀθωνιάδος σχολῆς καὶ καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ Πατριαρχικῇ σχολῇ Κων)πόλεως Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, ἦναψε τὸν σπινθῆρα τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Παρατηρήσας, ὅτι ἤρχισε νὰ καταβάλληται προσπάθεια ὅπως γράφονται εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ σοβαρώτερα ἔργα καὶ φιλοσοφικὰ εἰσέτι συγγράμματα, ἐπετέθη δριμύτατα κατὰ τῆς τάσεως ταύτης πρὸς ἐκχυδαϊσμὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ συγγράμματός του «Λογικῆς προδιατριβῆ» (1769) ἔγραφε : «Τοῖς γὰρ ἐν ὕφει χυδαίῳ παρενυφασμένοις ἐγκομβούμενοι φιλοσοφικοῖς λεξιδίοις αὐτοῦ μονονουχὶ τοῦ τῆς γνώσεως ὕψους τῆ κεφαλῇ ψαύειν ἑοίκασι καὶ φιλοσοφοῦντες ἀπαιδέυτως, ἀνοηταίνουσι νεανικῶς... Ἐκσυρικτέον ἄρα τὰ χυδαῖσι φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλόμενα βιβλιδάρια, τῆς Ἑλλάδος φωνῆς ὡς οἶόν

τε ἐπιμελομένοις, ἧς ἄνευ, οὐδὲν τῶν πάλαι πεφιλοσοφηκότων ἐστὶν ἀπόνασθαι...»¹. Εἰς τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν ἀπήντησεν ὑπερσமுόμενος τῆς δημοτικῆς ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰώσηπος Μοισιέδεξ, σχολάρχης τῆς ἐν Ἰασίῳ Ἀκαδημίας. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς μεταφράσεως τῆς Ἠθικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Μουρατόρη (1761) ἔγραφε²: «Μῆτε ἄς με μεμφθῆ τινὰς ἐδῶ, τάχα διατὶ καινοτομῶ ἢ διατὶ δὲν ἀκριβογραμματοκίζω. Ἡ καινοτομία οὔτε πρέπει νὰ κατηγορῆται, πάρεξ ὅταν ἢ ἀνατρέπει ἢ δυσκολεῖται τὰ πρακτέα· ὅταν ὁμως ἢ τὰ αὐξάνει, ἢ τὰ ἐξομαλίζει, τότε μάλιστα ἔπρεπε νὰ ἐπαινεῖται, καὶ ἐπομένως μηδὲ τῆς ἀρμόζει πλέον τὸ ὄνομα τῆς καινοτομίας ἢ τοῦ νεωτερισμοῦ. Ἐὰν ἔπειτα τὸ αὐστηρὸν βῆμα τῶν Γραμματικῶν ἢ μὲ νομίση ἢ μὲ κηρύξη ἀμύητον τῶν μυστικῶν ὀργίων τῆς Γραμματικῆς Μούσης! ἀλλὰ περὶ τούτου ἐγὼ οὔτε φροντίζω τόσον, καὶ ἀρκοῦμαι νὰ εἶπω, ὅτι ὡς καὶ ἐγὼ ἀξιώθηκα νὰ ἀκούσω τὸν Χρησιμοδότην αὐτῆς τῆς θεᾶς. Ἐν δὲ τῇ «Πραγματεία περὶ παιδῶν ἀγωγῆς ἢ Παιδαγωγία» (1779) ἔγραφε³: «Μῆτε ἄς με νεμεσήσωσιν ἐνταῦθα οἱ πεπαιδευμένοι ἄνδρες, ἂν ἔρχωμαι νὰ εἶπω αὐτοῖς μίαν ἀλήθειαν, ἣτις πάντως θέλει δυσαραστήσει αὐτοῖς. Ἐγὼ ἀπὸ καρδίας σέβομαι καὶ τιμῶ αὐτούς, μάλιστα πολλῶν τὴν πολυμάθειαν θαυμάζω, ἐπαινῶ, ὁμως μὲ συγχωρεῖται ἴσως, ἔτι χαριζόμενος, νὰ παραβλέψω μίαν ἀλήθειαν, ἢ ἐνδείξις τῆς ὁποίας δύναται ἴσως καθ' ἓνα ἢ κατ' ἄλλον λόγον νὰ χρησιμεύη τῷ κοινῷ; Μία ὁμματία ἐπιστατικὴ εἰς τὰ σχολεῖα, τόσον τὰ μερικά, ὅσον τὰ δημόσια, καὶ μὲ φαίνεται, ὅτι ἡ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν βούλομαι νὰ εἶπω, πανταχοῦ νὰ προφαίνεται, καὶ πάντας, ὅσοι παρατηροῦσι μὲ διάκρισιν, νὰ πληροφροῦν. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἐγὼ ἀνατριχιάζω, ὡσάκις ἀνακαλῶ εἰς τὴν μνήμην μου ἐκείνους τοὺς ἀτλαντικούς κόπους, καὶ ἐκείνους τοὺς ἀπεράντους καιρούς, μὲ τοὺς ὁποίους κατέτριβον τὴν πτωχὴν νεότητά μου ἀνὰ τὰ διάφορα γυμνάσια, διδασκόμενος τὴν ἔξιν τῆς Ἑλληνικῆς...». Ὁ ἀγὼν συνεχίσθη μεταξύ τοῦ ἄρχοντος Κλοτζιάρ Δημ. Καταρτζῆ ἐκ μέρους τῶν

1. Κ. Σάθα Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθῆναι 1868, παράρτ. σελ. 147.

2. Α. Σ. Μέγα Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, Ἀθῆναι 1927, Μέρ. Β' σελ. 11.

3. Α. Μέγα, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 14.

δημοτικιστῶν, καί τοῦ σχολάρχου τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Ἀκαδημίας Λ. Φωτιάδου ἐκ μέρους τῶν ἀρχαίστων. Ὁ Καταρτζῆς ὑπεστήριζεν, ὅτι ἔπρεπε νά γράφηται ἡ γλῶσσα, ἡ ὁποία ὠμίλειτο. Εἰς τὴν ἀπὸ 2 Ἰουλίου 1789 ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Λ. Φωτιάδην ἔγραφε: «ὡσάν ὁποῦ δὲν εἶνε κανένα ἔθνος πεπαιδευμένο ποῦ ν' ἀφήσῃ στοῦ συγγράφειν κάθε διάλεκτό του, ὁποῦ λαλεῖ· ἀμέ ὅλα τὰ τοιαῦτα, μιάν ἀπ' ἐκείναις ποῦ λαλοῦνε τὴν ἐκαλλιέργησαν, συγγράφοντας, καθὼς τὴ λαλοῦνε, καί μέ τὴ μία ἐβελτίωσαν μαζὶ καί τῆς ἐπίλοιπαις, γιὰ τὰ πολλὰ κοινὰ ὁποῦ ἔχουν ὅλαις... Βελτιοῦται πάλε μία γλῶσσα, ἀκολουθῶντας ἓνα ἔθνος νά καλλιερῆ τὴ γλῶσσα ποῦ λαλεῖ ἤδη, ὅθεν ἂν εἶναι πρωτότυπ' αὐτὴ, πέρν' ἀποῦ λόγου της καί κάμνει τὰ ὀνόματα ἢ (καί εἰπεῖν) τοὺς ὄρους ποῦ ἀνάγονται στῆς ἐπιστήμῃς καί τέχναις· οἱ ὁποῖοι γίνονται μιὰ ἰδιαιτέρη σὲ καθ' ἐπιστήμ' ἢ τέχνη διάλεκτος, καί τοὺς ἀγνοοῦν ὅλ' οἱ χυδαῖοι καί πολλοὶ σπουδαῖοι· εἰδὲ καί εἶναι παράγωγα, πολλοὺς ἢ ὅλους τέτοιους ὄρους θὰ τοὺς παίρνη ἀπτὴν πρωτότυπη ἢ ἀπ' ἄλλαις ξέναις, τοὺς παίρνει ὁμως, μεταβάλλοντάς τους στὸν τύπο, τὸ σχηματισμὸ καί τὴν προσωδία τῶν μερῶν τοῦ λόγου της καί μέ τοῦτον τὸν τρόπον πληθαίνουν ἀνεπαισθήτως ἢ ιδέαις καί λέξεις, καί βελτιοῦται κατὰ βαθμόν, καί τελειοῦται ἐπ' ἀπειρον ἢ γλῶσσα καί τὸ ἔθνος...». Εἰς ταῦτα ἀπήντα ὁ Φωτιάδης: «...Τοῦ δὲ τινος καί θαυμάζοντος ὅπως φρενήρης ἂν ἄλλως ἀνὴρ, κάν λόγοις καί γλώσσαις πλειστον ὅσον ἐπιδεδωκώς, εἶτ' ἐμματαιάζων ἀηδεῖ καί τερατώδει ἐγχειρήματι οὐ ξυνίησι, οὐ δὲ μὴν ὅτι ὁπαδόν, ἢ γοῦν συναινοῦντα τῇ ἑαυτοῦ προαιρέσει συμπαραλαβεῖν ἐς δεῦρο τῶν ὁμογενῶν τινα οὐκ ἔσχε, τοῦ κενοῦ τούτου καί ἀνηνύτου ἔργου ἀποσπῆναι βούλεται...». «Τί οὖν, πρὸς Μουσῶν, τῶν ἀπαιδευτῶν τούτων τὸ ἰδίωμα παραληψόμεθα συγγράφοντες; ναὶ φήσεις· διὰ τί δὴ; πρὸς κατάληψιν τῶν λεγομένων· τίνων δὴ τούτων; πάσης τέχνης καί ἐπιστήμης· ἀλλ' ὦ τάν, δῆμος ἐπιστήμης, ὄνος, φασί, λύρας ἔστ' ἐπαίων, κινῶν τὰ ὦτα· ὥστε εἰς κενόν σου τὰ τῆς φωνῆς εἰς τὸ οὔτω ταπει-

1. Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. 1868, παράρτ. σελ. 157.

2. Αὐτόθι, σελ. 173.

νὸν κατενήνεκται...» «...ἴθι δὴ μοι ἀπόκριναι τίσι ποτε πρὸς Θεοῦ λογίου, τοσοῦτον μόχθου κατωμαδὸν ἀράμενος, ἑπταετηρίδα ὄλην ἀνέτλης, συλλέγων, συγγράφων τὸ ἰδιωτικὸν τοῦτο καὶ πεπατημένον τῆς διαλέκτου; τοῖς τοῦ ἡμετέρου γένους πολλαχῆ τῆς οἰκουμένης δήμοις; ἀλλὰ πόθεν γάρ σοι δῆλον, ἢ τίς ἐχέγγυος, ὡς μεταπεισθήσονται καὶ ἦν μὲν αὐτῶν ἕκαστος κατὰ πόλεις καὶ χώρας λαλοῦσι καλὴν ἠγούμενοι, παύσουσιν, ἦν δ' ἄλλος ἄλλη πη, ἐν μιᾷ δήπου πόλει διαλέγεται, ταύτην δὲ οὐχ ὅπως ἠγεισθαί τῆς ἑαυτῶν βελτίω, ἀλλὰ καὶ χρῆσθαι αὐτῇ ἐπιβαλεῖσθαι ἀξιώσουσιν;». Εἰς τὴν ἐπακολουθήσανσαν περίοδον ἀπὸ τοῦ 1790—1830 ἐξηκολούθησαν οἱ λόγοι τοῦ Ἔθνους μὲ φανατισμὸν νὰ εἶνε διηρημένοι εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς, ὁ Δ. Φιλιππίδης, ὁ Ἄθ. Χριστόπουλος, ὁ Ἰω. Βηλαρᾶς, ὁ Δ. Σολωμός. Ὑπὲρ τῆς ἀρχαϊκῆς ὁ Στέφ. Κομνητᾶς, ὁ Νεόφ. Δούκας. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς «Νεωτερικῆς Γεωγραφίας», τὴν ὁποίαν ἐξέδωκαν τὸ 1791 οἱ Γρ. Κωνσταντᾶς καὶ Δ. Φιλιππίδης γράφουν: «... Ἄμῃ δὲν εἶνε μεγάλη ἐντροπή νὰ καταφρονοῦμεν τὴ γλῶσσά μας, νὰ τὴ στοχαζώμαστε βάρβαρη, καὶ φοβούμεστε νὰ τὴ γράψωμεν καθαρὰ καθὼς μᾶς τὴν ἔδωκεν ἡ φύσι, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀνακατόνωμεν μὲ τὴν Ἑλληνικὴ διὰ νὰ εἴμασθε ἐξ ἡμισείας βάρβαροι, καὶ νὰ μὴ θέλωμεν νὰ τὴ γράψωμεν καθὼς πρέπει, διὰ νὰ εἴμασθε ἐντελῶς εὐγενεῖς, καθὼς νομίζονται καὶ εἶναι ὅλα τὰ ἔθνη ὁποῦ μιλοῦν καὶ γράφουν τὴ γλῶσσα τους καθαρὰ κατὰ φύσι καὶ χρῆσι τους;»¹. Ἐν δὲ τῷ προλόγῳ τῆς μεταφράσεως τῶν «Στοιχείων τῆς Φιλοσοφίας» (1804) ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς ἔγραφε: «Γλῶσσαν εἰς τὴν μετάφρασίν μου μετεχειρίσθην τὴν κοινήν, τοῦτ' ἔστιν ἐκείνην, ὁποῦ καταλαμβάνει ὅλον τὸ γένος μου... Αἱ Μοῦσαι εἰξεύρουσιν ὅλας τὰς γλῶσσας τοῦ κόσμου, φαίνονται ὅμως ὅτι νοστιμεύονται καλλίτερα νὰ ὁμιλοῦν μὲ κάθε ἔθνος εἰς τὴν γλῶσσαν, ὁποῦ τὸ ἔθνος εἰξεύρει καλλίτερα, τοῦτ' ἔστι τὴν καθωμιλουμένην, ὡς ἂν ὁποῦ αὐτὴ μόνη διεγείρει εἰς τὸ ὅλον τὴν τῶν μαθήσεων ὄρεξιν, χωρὶς τὴν ὁποίαν εἶνε ἀνωφελῆ καὶ μου-

1. Κ. Σάθθα, ἐνθ' ἄνωπ., σελ. 185.

σεια καὶ βιβλία, καὶ ὅλα ὅσα ἐπινοοῦνται εἰς τὴν Μουσῶν οἰκείωσιν...»¹. Ὁ Δ. Φιλιππίδης εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς «Λογικῆς τοῦ Κενεουλιάκα» (1801) ἔγραφε ²: «...Αὐτὴ ἡ Λογικὴ ἐμεταφράσθη εἰς τὴν ὠμιλουμένην Ἑλληνικὴν διάλεκτον, καὶ ἡ ὠμιλουμένη Ἑλληνικὴ διάλεκτος, κακῆ μας τύχη ὑστερημένη ἀπὸ γραμματικῆς καὶ ἀπὸ λεξικόν, εἶνε μία διάλεκτος δύσκολος διὰ τὴν ἀσθένειαν τινῶν, ἐπεὶ διεγείρονται διαιτηταὶ τῆς καὶ τὴν καταδικάζουν, χωρὶς νὰ ἐπερείδωνται εἰς κανένα ὀρθὸν λόγον, ἀλλ' εἰς τὰς προλήψεις των καὶ τὰς κακὰς των ἔξεις». Εἰς δὲ τὰ «Φιλιππικά τοῦ Τρέγου» (1871) ἔλεγε ³: «...Τὸ βιβλίον τοῦτο τὸ ἐκδίδω εἰς τὴν γλῶσσαν ὅπου ὀμιλῶ· μ' ἦταν εὐκολώτερον νὰ τὸ γράψω ἄττικά. Πλὴν δὲν θέλησα διὰ λόγους καταληπτούς ἀπὸ τοὺς φρονίμους καὶ βαρετοὺς καὶ εἰς ἔμένα καὶ εἰς ἔσένα, φίλε· εἰς τὴν γλῶσσαν λέγω ὅπου ὀμιλῶ, ὄχι παρδαλά, καθὼς κάμνουν ἄλλοι, ἀνακατόνοντας τὴν μίαν μὲ τὴν ἄλλην καὶ σκεπάζοντας οὕτω τὴν ἄγνοιάν τους καὶ εἰς ταῖς δύο· ἀλλὰ καθαρὰ Αἰολοδωρικὰ ὅσον ἤμπορῶ... διὰ τί εἶναι καὶ αὐτὰ ἀναμφίβλα καὶ ἀναντίρρητα, μία διάλεκτος ἑλληνικὴ, καὶ ἴσως ἡ παλαιότερη· καὶ ἄς λέγουν ὅ,τι θέλουν τινές, ὑβρίζοντας τὸν ἑαυτὸν τους οἱ ἄθλιοι. Ὁμολογῶ ὅτι χωλαίνω καὶ δυσκολεύομαι εἰς τὸ νὰ γράψω τὴν γλῶσσαν, καθὼς πρέπει... ὅσοι γράφουν, γράφει κάθε ἕνας κατὰ τὴν φαντασίαν του... Πλὴν ἄς εἶναι, διὰ χάριν σου στέργω, συναινῶ νὰ ἀπορρίψωμεν τὰ αἰολοδωρικὰ· ἀλλά, φίλε, σκεπτέον πρῶτον, ἂν τὸ πρᾶγμα εἶνε δυνατόν· πέντε ἢ δέκα ἡμεῖς νὰ σύρωμεν εἰς τὰ θελήματά μας μιλιόνια κόσμου· φοβοῦμαι μήπως φανῶμεν ἰσχυρογνώμονες καὶ παράξενοι, διὰ νὰ μὴ εἰπῶ ἄλλο τι χειρότερον. Ἔλα, φίλε, νὰ συγκαταβῶμεν εἰς τοὺς πολλοὺς, διὰ νὰ σιαιαιβεῦν καὶ οἱ ἄλλοι εἰς ἡμᾶς τοὺς ὀλίγους· ἄλλοιῶς σκιαμαχοῦμεν, ἀερομαχοῦμεν καὶ δὲν κατορθώνομεν ἄλλο, παρὰ νὰ φαίνωμάσθε μάταιοι καὶ ἀλλόκοτοι...». Εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν δημοτικιστῶν προστίθενται ἤδη ἐπικίνδυνοι πολεμισταί. Οἱ ποιηταὶ Ἄθ. Χριστόπουλος, Ἰω. Βηλαράς, Δ. Σολωμός.

1. Αὐτ. σελ. 186.

2. Αὐτ. σελ. 191.

3. Αὐτ. σελ. 194.

Οὔτοι δὲν ἐπέδρασαν ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς γλώσσης μόνον διὰ τῶν ἐξόχων ποιημάτων των, ἀλλὰ καὶ δι' ἰδιαιτέρων περὶ ταύτης συγγραφῶν. Ὁ Χριστόπουλος ἐξέδωκε τὸ 1805 τὴν «Γραμματικὴν τῆς Αἰολοδωρικῆς ἢ ὀμιλουμένης τωρινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης» καὶ κατόπιν τὰ «Ἑλληνικὰ ἀρχαιολογήματα», διὰ τῶν ὁποίων ὑποστηρίζει τὴν θεωρίαν ὅτι ἡ «ὀμιλουμένη γλῶσσα» δὲν εἶνε ἀπόγονος τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς διαλέκτου, ἀλλὰ τρίτη γλῶσσα, κρᾶμα τῆς ἀρχαίας αἰολικῆς καὶ δωρικῆς, δι' ἧ καὶ ὠνόμασεν αὐτὴν Αἰολοδωρικὴν. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἠσπάσθη καὶ ὁ Δ. Φιλιππίδης· «Μέμφονται τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ὀνομάζουν βάρβαρην· ἐπειδὴ παραλλάζει, λέγουσι, ἀπὸ τῆν παλαιὰν Ἑλληνικὴν κατὰ λέξιν καὶ κλίσιν καὶ σύνταξιν. Ἀλλὰ ὁ λόγος τους εἶνε παντελῶς ἀσυλλόγιστος καὶ μωρός· ὅτι ἄφευκτα κατὰ φύσιν ὅλες ἡ γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆν πλάσιν τους ἄλλαξαν καὶ ἀλλάζουν καὶ θ' ἀλλάζουν εἰς τὸ ἄπειρον καὶ τὸ πάθος τοῦτο νὰ ἐμποδισθῆ εἶν' ἀδύνατον. Ἔτσι καὶ ἡ γλῶσσα τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, Αἰολῶν, Δωριέων, Ἀττικῶν, Ἰώνων, ἀλλάζει καὶ παράλλαζε κατὰ καιροὺς καὶ τόπους ὄχι μόνον ἀπὸ τῆν γλῶσσαν τῶν προγενεστέρων τους, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν συγχρόνων τους· καθὼς αὐτὸ τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τῆν ἐξῆς κατὰ διάφορα εἶδη παραλλαγῆν τῆς· οἱ Αἰολεῖς ἔλεγον τὸ «ἀνήρ» «δέρκων», τὸ «θήρ» «δράκων»· οἱ Δωριεῖς ἔλεγον τὸ «τέμενος» «αἶτος» τὸ «κυρτός» «ὑβός», τὸ «διφθέρα» «βραίτα»· οἱ Ἴωνες ἔλεγον τὸν «λόγον» «μῦθον», τὸν «πλούσιον» «παχέα», τὰς «ναῦς» «βάρεις». Ἄν λοιπὸν οἱ Αἰολεῖς, Δωριεῖς, Ἴωνες ἀλλάζοντες ἀναμεταξύ τους δὲν ἐβαρβαρίζαν, οὐτ' ἡμεῖς βέβαια βαρβαρίζομεν, ἀλλάζοντες καὶ λέγοντες τὸ «πῦρ» «φωτιά», τὸ «ὑδωρ» «νερόν», τὸ «οἶνος» «κρασί», τὸ «ποιῶ» «κάμνω» κτλ...». «Τέλος πάντων, ὡς Ἕλληνες, συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ γλῶσσά μας εἶναι ὅλη δι' ὅλους Ἑλληνική· καὶ κατὰ μὲν τὸ καθόλου, φύσεως Δωρικῆς, κατὰ δὲ τὸ μερικώτερον Αἰολικῆς· καὶ διὰ τοῦτο ὀρθότατα τὴν ὀνομάσαμεν Αἰολοδωρικὴν...»¹. Βραδύτερον δὲ (1833) κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἐνυπνίου τοῦ Λουκιανοῦ ἐξέδωκε «Τὸ ὄνειρον», ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπιτίθεται δριμύτατα κατὰ τῶν ἀρχαϊστῶν. Ἐπαναστατικώτερος τοῦ Χρι-

1. Αὐτ. σελ. 207.

στοπούλου ό Ίω. Βηλαράς (1771–1823) δέν άρκεΐται εΐς τήν καθΐ-
 έρωσιν τής δημοτικής γλώσσης, θέλει καΐ τήν όρθογραφικήν άπλου-
 στευσιν αΐττης, πρός τόν σκοπόν δ' αΐτόν έξέδωκεν έν Κερκύρα (1814)
 τό βιβλίον του «Η ρομηκη γλσσα ή Μηκρη ορμηνια για τα γραμ-
 ματα και τη ορθογραφια της Ρομηκης γλσσας». «...Οσες φονες ληπον
 μπενουν στη γλσσα μας» γράφει έν αΐτῶ «φτανουν να γραφτουں με
 τα ηκοσι τρηα γραμματα του αλφαβητου μας... Ενας παρομιος α-
 ραδιασμος αφτου τον ψηφιον, οπου παραστενουν απο μια φονη, μας
 δηνη και ταχτηκο γραψημο, ή την ορθογραφήα στη γλσσα μας...»¹.
 Δέν έπέμεινεν όμως εΐς τήν περιεργον ταΐτην όρθογραφίαν
 του, ήτις άλλως τε δέν εΐχε έπαρκῶς διαδοθῆ καΐ διαΐ τοΐτο
 μετά ταΐτα έξέδωκε μέ τήν παραδεδεγμένην όρθογραφίαν τήν
 πραγματεΐαν του υπό τόν τίτλον «ΊΟ λογιότατος ταξιδιότης», έν τῆ
 όποιῶ κατειρωνεύεται τούς άρχαΐζοντας. ΊΕπί κεφαλῆς τοΐ βιβλίου
 του έχει τούς στίχους «ῶ πρόληψαις τοΐ κόσμου, τυράννοι τής ψυχῆς—
 ό κόσμος σῶς λατρεύει, γιαΐ ναΐ ναι δυστυχῆς»: Εΐς τήν Φαντασιού-
 πολιν, καθέδραν «τῆς Μεγάλης Αΐτοκρατορίας Πρόληψης», οΐ σο-
 φοΐ τοΐ γένους συνέλεξαν τας γλωσσικας διαφορας, τας όποιῶς
 εΐχον μεταξύ των, έξέλεξαν δε διαΐ κλήρου όκτῶ λογιωτάτους—όσα
 εΐνε καΐ ταΐ μέρη τοΐ λόγου—εΐς έκαστον τῶν όποιῶν άνέθηκαν τήν
 διερεΐνησιν ένός μέρους, μέ τήν έντολήν ναΐ περιέλθειν όλην «τήν
 Γραικίαν, γιαΐ ναΐ κάμουν τῆς χρειαζόμεναις παρατήρησαις στή τω-
 ρινή μας γλώσσαν, όθεν ναΐ λάβουν ένα φῶς στόν άμέτρητα επαινε-
 τόν τους σκοπόν». ΊΟ λογιώτατος «έπεϋ τοϋ εΐχε πέσει στοΐ μοιράδι
 του «τό ρῆμα» καΐ προσθήκη «ή γενική άπόλυτη» ήταν αναγκασμέ-
 νος ναΐ φορτωθῆ καΐ τῆς 999 διαφοραις, έπεϋ εΐχαν ελοι οΐ σσφοΐ τοϋ
 Γένου σεΐ ταϋτ' άπάνω», ό λογιώτατος, άφροΐταξείδευσεν έπί μακρόν,
 έπέστρεψεν εΐς τήν πρωτεύουσιν, έθεν, άφροΐ έξεφάρτωσε «ταΐ σημει-
 ώματα του όλα ψυχαγωγία, καΐ δίχως περιθῶρι, πέντε φορτώματα
 πρός 120 όκάδες μέ τό ζϋγι», ανεχώρησεν άμέσως εΐς μακρινήν πολι-
 τεΐαν, έκειθεν δε υπέβαλε πρός τήν «κοινότητα τῶν σσϋν διορ-
 θωτάδων τῆς γλώσσης μας» τό πόρισμα τῶν μελετῶν του διαΐ τῆς

1. Αΐτ. σελ. 209.

ἀκολούθου ἐπιστολῆς: «Πρὸς τοὺς καλοθελητάδες, προσκυνήματα. Ἐφένταις μου, χρειάζεται μιὰ γλῶσσα σὲ κάθε Γένος γιὰ νὰ γρικέται. Ἡ ἀληθινὴ γλῶσσα ἐνοῦ Γένου εἶνε ἡ κοινὴ καὶ συνηθισμένη σὲ ὅλους. Ἡ γλῶσσα πρέπει νὰ ὀρθογράφεται καὶ μιλιέται· τέλος ὅσο δὲ λείψαν ἢ πρόληψαις τῶν λογιστάτων, τὸ Γένος δὲν βλέπει ποτὲ τοῦ ἡμέραν»¹. Ὁ ἐθνικὸς μας ποιητὴς Σολωμὸς ἔδιδε τόσην σημασίαν εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ὥστε συνεταύτιζεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὸν διάλογον τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Σοφολογιώτατον (1824) λέγει ὁ ποιητὴς πρὸς τὸν φίλον του· «Ἐκατάλαβα, θέλεις νὰ ὀμιλήσουμε γιὰ τὴ γλῶσσα· μήγαρις ἔχω ἄλλο στόνοῦ μου, πάρεξ ἐλευθερία καὶ γλῶσσα; Ἐκεῖνη ἄρχισε νὰ πατῆ τὰ κεφάλια τὰ τούρκικα, τούτη θέλει πατήσῃ ὀγλήγορα τὰ σοφολογιωτατίστικα, καὶ ἔπειτα ἀγκαλιασμένες καὶ οἱ δύο θέλει προχωρήσουν εἰς τὸ δρόμο τῆς δόξας, χωρὶς ποτὲ νὰ γυρίσουν ὀπίσω, ἂν κανένας Σοφολογιώτατος κρώζη, ἢ κανένας Τούρκος βραΐζη· γιατί γιὰ μὲ εἶνε ὅμοιοι καὶ οἱ δύο». Ὅταν δὲ ὁ σοφολογιώτατος τῷ λέγει· «Ἐμεῖς, ἔμεῖς, θέλει σηκώσουμε τοὺς στύλους τῆς γλῶσσας τώρα ποῦ ἡ ἐλευθερία...» ὁ ποιητὴς μὲ ἀγανάκτησιν τῷ ἀπαντᾷ: «...Δὲν ὑποφέρεσαι πλέον. Ἐσεῖς, ἐσεῖς θέλει σηκώσετε τοὺς ἴδιους στύλους, ὅπου ἔστησε περυνῶντας ἀπὸ τὴν Παλαιστίνην ὁ Σέσωσπρις! Δὲν ὑποφέρεσαι πλέον! Ἐσύ ὀμιλεῖς γιὰ ἐλευθερία; ἐσύ, ὅπου ἔχεις ἀλυσωμένον τὸν νοῦν σου ἀπὸ ὅσαι περισπωμέναις ἐγράφηκαν ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῆς ὀρθογραφίας ἕως τώρα, ἐσύ ὀμιλεῖς γιὰ ἐλευθερία; Εἶδαμε τὸ ὄφελος, ὅπου ἔκαμετε μὲ τὰ φῶτα σας εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τῆς Ἑλλάδος· ἀκούσαμε ποιητάδες ἀνόητους, ποῦ ἤθελαν νὰ ἀθανατίσουν τοὺς Ἡρωες, καὶ οἱ παινεμένοι Ἡρωες δὲν ἐκαταλάβαιναν λέξιν· ἀκούσαμε πεζοὺς σκοτεινόμυαλους, οἱ ὅποιοι ἐπροσπαθοῦσαν νὰ ἀνάψουν φλόγα πολέμου εἰς τὸν λαὸ καὶ ἀρχινοῦσαν μὲ τὴ λέξιν «Προτροπή»... Καὶ πῶς; γιατί δὲν ἐκαταλάβαιναν τίποτε ἐκφωνοῦσαν οἱ Σπαρτιάταις, τρέχοντας εἰς τὴ μάχην τὰ πολεμικὰ τραγούδια τοῦ Τυρταίου, καὶ αἰσθάνονταν τραγουδῶντας καὶ ἄλλην ψυχὴν μὲς' στὰ στήθια τους; Ὡ νεοὶ συμαθητάδες μου, πῶς ἤμπορεῖτε νὰ λάβετε ποτὲ ἐλπίδα νὰ τρα-

1. Α. Μέγα Ἱστορία γλωσσικοῦ ζητήματος. Μέρ. Β'. σελ. 101.

γυδῆσου καὶ τὰ δικά σας, ἐὰν σᾶς τρυποῦν τ' αὐτιά οἱ διδάσκα-
λοὶ σας μὲ «βρώματα», μὲ «θούριον» καὶ μὲ παρόμοια; ὦ Σοφολογιώ-
τατο! αὐτὰ εἶνε τὰ μαθήματα ὅπου τοὺς δίνετε, καὶ θέλετε νὰ τοὺς
φωτίσετε! τόσο κάνει νὰ τοὺς φωτίσετε καὶ μὲ μιὰ φουῆχτα στάχτη
στὰ μάτια! Σᾶς δίνω ὅμως τὴν εἶδηση, ὅτι ἐτελειώσε τὸ βασιλείον
σας εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τῶν Τούρκων τὸ βασίλειο...»¹.

Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν ἀρχαϊστῶν, ὁ Στέφ. Κομμητᾶς, διὰ τῶν πε-
ρισπουδάστων συγγραμμάτων του, ὑπεραμυνόμενος τῆς ἀρχαίας
Ἑλληνικῆς γλώσσης, συνεβούλευε τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῆς
κατὰ τε τὴν ὁμιλίαν καὶ τὴν γραφήν. Εἰς τὸν «Παιδαγωγὸν ἢ
πρακτικὸν γραμματικόν», (1800) γράφει ἐν προλόγῳ²: «Μηδὲ γὰρ
ἐς τοσοῦτο φρενοβλαβίας ἐκόντες ἔλθωμεν, ὥστε τὴν φωνὴν, ἢ καὶ
αἱ Μοῦσαι αὐταὶ ἡδέως χρῶνται, ἐάσαντες, τὴν βάρβαρον καὶ ἀκαλ-
λιέργητον καὶ ἀκανόνιστον ἀνθελέσθαι...» Εἰς δὲ τὴν «Ἐγκυκλοπαι-
δεῖαν τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων» (1814),³: «Ἄλλοι δὲ τινες εἰς τοι-
αύτην μοχθηρίαν ἐξ ἀμαθίας καὶ ἐθελοκακίας ἤλθον, ὥστε ἀναισχύν-
τως εἰπεῖν, ὅτι μωρία ἐστὶ μέγιστη, εἴ τις φαντασθεῖη δυνάτον καὶ τὸ
γράφειν καὶ τὸ λέγειν τὴν τῶν προγόνων φωνὴν. Ἄλλ' αὐτοὶ γε ὅτι
πάντων εἰσὶ μωρότατοι καὶ τὸν ἐγκέφαλον ἐκπεπτωκότες δῆλον· οὐ
γὰρ τοιαῦτα ἐξερεύξασθαι ἐτόλμησαν, εἰ καὶ μικρὰν ρανίδα εἶχον φρε-
νῶν... Τὰ δὲ γνήσια τῆς Ἑλλάδος τέκνα, ὅσα ἐθήλασαν γάλα μητρὸς
οὕτω περικλεοῦς, οὐκ ἂν ἀνάσχοιντο τοιοῦτό γέ τι μηδὲ ἀκοῦσαι·
ἀλλὰ τῆς Ἑλλάδος ὄντως ἀντέχονται καὶ ἀνθέξονται φωνῆς, τῆς τῶν
προγόνων ἐκείνων, λέγω, ὥστε καὶ γράφειν καὶ λέγειν δι' αὐτῆς καὶ
ἐξηγεῖσθαι πᾶν ὅ,τι τοῖς πολλοῖς εὐληπτοτέρα διὰ τὴν μέγιστην
συγγένειαν πειράσσονται· χαίρειν λέγοντες τοῖς ἄλλως καὶ γράφειν
καὶ λέγειν καὶ συμβουλεύειν περὶ αὐτῆς προθυμοῦμενοι· οἱ γὰρ τοι-
οῦτοι μισέλληνες, ἐχθροὶ ὡς καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος... ἑλληνικὰ φρε-
νεῖν μηδέποτε μαθόντες...» Ἐπίσης ὁ Νεόφ. Δούκας εἰς τὰ προλεγέ-
μενα τῆς γ' ἐκδόσεως (1812) τῆς κατὰ τὸ 1804 ἐκδοθείσης τὸ πρῶ-

1. Αὐτ. σελ. 129.

2. Κ. Σάθα, αὐτ. σελ. 275.

3. Α. Μέγας, αὐτ. σελ. 176.

τον «Γραμματικῆς Τερψιθέας» προτρέπει τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν: «Ἄλλη ἐστίν, ὦ ἄνδρες Ἑλληνες», λέγει ¹, «τῶν πεπαιδευμένων ἢ γλῶσσα καὶ ἑτέρα ἢ τῶν χυδαίων· ἐκείνη μὲν ἀναλογεῖ μὲ τὰ ἐκλεκτὰ τῶν τεχνῶν τεχνουργήματα, τὰ ὅποια κεῖνται εἰς τῶν πλουσίων τοὺς οἴκους· αὕτη δὲ μὲ τὰ σκευάρια τῶν πενήτων, προκείμενα εἰς τὰς καλύβας αὐτῶν εἰς δισκονίαν τῶν καθ' ἡμέραν· ὅθεν ἐκεῖνα μὲν ὡς τιμιώτατα συντηροῦνται ἐπὶ πολὺ καὶ εἰς γενεὰς γενεῶν κληρονομούμενα διασῶζονται· ταῦτα δὲ ὡς εὐτελεῖ καὶ εὐκαταφρόνητα καθ' ἡμέραν συντρίβονται. Ὅσον λοιπὸν ἀποξείεις τοὺς λόγους σου πρὸς κάλλος ἑλληνικόν, τοσοῦτον διαρκέσουσιν εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν αἰώνων· εἰ δὲ χύτρας κατασκευάζεις καὶ βόρβωρον πλάττεις, ἐξουδενωθήσονται σου τὰ ἔργα, καὶ καταπατηθήσονται μετὰ ταῦτα...» Εἰς δὲ τὴν ἔκδοσιν «Αἰσχίνου τοῦ Σωκρατικοῦ» περιέλαβε καὶ δύο πραγματείας περὶ γλώσσης, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιμένει εἰς τὴν ἀποψίν του περὶ τῆς ἀρχαϊζούσης²: «Ἄλλὰ τέθνηκε, φησί, καὶ οὐκ ἂν δύναίτο» γράφει «ἐκ τῶν παρόντων ἀναστηθῆναι· ἀλλὰ διὰ τοῦτο δοκεῖς μοι παραδόξως εἶναι μάλιστ', ὦ ἄνθρωπε, ὅστις ἂν ἦς, παραπαίοντος γὰρ τοῦτ' ἔστι λέγειν· εὐλογώτερον ἂν εἴποις ὅτι διαφαιλισθεῖσα, ἡσθένησεν, ὥσπερ καὶ ἔστι, καὶ διὰ τοῦτο δεῖται μὲν ἰατροῦ, δεῖται δὲ θεραπείας· καὶ τὸ μέγιστον, ἀποχῆς τῶν ἐπιπρεαζόντων καὶ βασκάνων. Τοιαῦτα γὰρ προσενεγκῶν εὐγνωμόως τὰ φάρμακα, ὡς εἰκὸς υἷὸν καλὸν κάγαθόν μητρὶ φιλοστόργω, ἔξεις τὴν τε νεκρὰν μετ' οὐ πολὺ ζῶσαν, καὶ σαυτὸν Ἀπόστολον παραδόξως θαυματουργήσαντα...»³.

1. Κ. Σάθα· αὐτ. σελ. 290.

2. Α. Μέγα· αὐτ. σελ. 187.

3. Ἐν Κερκύρα προεκηρύχθησαν βραβεῖα μεταξὺ τῶν μαθητῶν, ἀπονεμόμενα εἰς τοὺς γράφοντας καλύτερον τὴν ἀρχαϊκὴν γλῶσσαν, ὑπὸ δὲ τῶν ἐν Κυδωνίαις διδασκάλων ἐξεδόθη ψήφισμα ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἔχον οὕτω· «Θεὸς ἡγείσθω παντὸς ἔργου καὶ λόγου. Ἐπὶ καθηγουμένου Γρηγορίου τε καὶ Εὐστρατίου, τῶν ἐν τῷ κατὰ Κυδωνίας ἑλληνομουσεῖα σχολαρχούντων, ἐλαφβολιῶνος ὀγδοῆ ἀπίοντος, οἱ ὑπογεγραμμένοι εἴπομεν. Ἐπειδὴ τὴν πατρῶαν ἀναλαβέσθαι φωνήν, τὴν δὲ χυδὴν καὶ ἀγοραίαν ὡς πάντα ἀνοίκειον ἡμῖν τοῖς τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων ἀπογόνους, παντὶ τῷ θυμῷ, ἀπάσασθαι ἐφιέμεθα, δεδόχθαι πᾶσιν ἡμῖν νόμον εἰσενεγκεῖν, ὥσθ' ἥνικ' ἂν συνῶμεν, ἑλληνιστὶ

Ἐπὸ τὰς σημαίας τῶν ἀρχηγῶν ἑκατέρας τῶν γλωσσικῶν παρατάξεων, οἱ διανοούμενοι τοῦ Ἔθνους ὑπερήσπιζον ἕκαστος μετὰ φανατισμοῦ τὰς πεποιθήσεις των, οὕτω δὲ διεξήγετο περίξ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐξαντλητικὸς γραφιδοπόλεμος, εἰς τὸν ὅποιον κατετρίβοντο ἀσκόπως αἱ ὀλίγαι πνευματικαὶ δυνάμεις τῆς χώρας. Μεταξὺ τῶν ἀρχαϊστῶν καὶ τῶν χυδαϊστῶν ἴσταντο ὁ Νικ. Θεοτόκης, ὁ Ρήγας ὁ Φεραῖος, ὁ Ἰακ. Νερουλός, ὁ Κοραῖς, ὁ Κοδρικᾶς, οἵτινες, ἀποκρούοντες τόσον τὴν ἀρχαίαν, ὅσον καὶ τὴν δημοτικὴν, παρεδέχοντο μέσην τινὰ γλῶσσαν κατὰ τὴν ἰδίαν ἕκαστος ἀντίληψιν.

Ὁ Νικηφ. Θεοτόκης, ἱεροκέρυξ ἐν Κερκύρα, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς καὶ σήμερον γραφομένης καθαρευούσης. Εἰδικὰ συγγράμματα περὶ γλώσσης δὲν ἔχει ἐκδώσει, ἀλλ' ἐν τοῖς λόγοις του καὶ ἰδίᾳ διὰ τοῦ Κυριακοδρομίου, ἐκδοθέντος ἐν Μόσχᾳ τὸ 1796, καθώρισε τὸν καθαρῶτερον τύπον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μακρὰν τῶν ἀκροτήτων τῶν ἀρχαϊστῶν καὶ τῶν χυδαϊστῶν καὶ τῆς τεχνητῆς μορφῆς, ἣν ἠθέλησε νὰ προσδῶσει εἰς αὐτὴν ὁ Κοραῖς. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Κυριακοδρομίου δικαιολογεῖ ὡς ἐξῆς τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζεται: «Διάλεκτον δὲ μετήλθομεν οὐκ αὐτὴν ἐπ' ἀκριβῶς τὴν τῶν προπατόρων ἡμῶν, καὶ μὴ ὑπὸ πάντων ἐντελῶς κατανοουμένην, ἵνα μὴ ὅπερ θεραπεῦσαι σπεύδωμεν, τοῦτο αὐτὸ πάλιν ἐπεισάξωμεν τῆς ἀκαταληψίας τὸ νόσημα· ἀλλ' οὐδὲ αὐτὴν τὴν ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν ταῖς τριόδοις ὑπὸ τῶν χυδαίων λαλουμένην... ἄλλην δὲ τινὰ ἐπετηδεύθημεν καθαρεύουσαν ὅσον οἶόν τε, ὅπερ ἐστὶν ὅσον οὐκ ἀφαιρεῖ τὴν κατάληψιν, τῶν τῆς δυσμορφίας ἐλαττωμάτων, καὶ τῇ ἑλληνίδι ἐγγίζουσαν, ἀπλουστέραν δὲ καὶ

πάντας ἡμᾶς συνδιαλέγεσθαι καταναγκάζειν. Νόμος. Ἐπιμελῆσθαι ἕκαστον ἡμῶν ἑλληνιστὶ ὅσον οἶόν τε συνδιαλέγεσθαι· ὅς δ' ἂν μὴ θέλῃ τοῦτο, σελίδα ὀμηρικὴν ἐνώπιον ἡμῶν ἱστάμενος ἀπαγγέλλειν ἀποτισάτω τίμημα. Οἱ ταῦτα συμψηφισάμενοι. Ἄγγελος=Ἀλκιβιάδης. Διδὸς=Ἀνάχαρις, Ἰωαννίκιος=Ἀριστείδης, Τζάνος=Ἐπαμεινώνδας, Δημήτριος=Θεμιστοκλής, κτλ. (Κ. Σάθα σελ. 296). Τόσος ἦτο ὁ φανατισμὸς των ὥστε καὶ τὰ ὀνόματά των μετέβαλον ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον!

1. Α. Μέγα, Ἱστορ. Γλωσ. Ζητήματος. Μέρ. Β' σελ. 38.

τοῖς τῶν Ἑλλήνων παισὶ καταληπτὴν καὶ εὐχώρητον...» Εἰς δεῖγμα τῆς γλώσσης τοῦ Θεοτόκη παραθέτομεν τὸ κάτωθι ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ὁμιλίας του εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον τῆς Κυριακῆς τῆς Σαμαρείτιδος (Κυριακοδρομίον σελ. 77–78): «Πρωορισμένοι ἦν ὁ Φαραῶ διὰ τὴν ἀπώλειαν. Διατί λοιπὸν ὁ Θεὸς ἔπραξε τόσα θαύματα πρὸς ἐπιστροφήν αὐτοῦ καὶ διόρθωσιν; Διότι εἶχεν ὁ Φαραῶ τὸ αὐτεξούσιον. Διότι, ἐὰν ἤθελε, ἐδύνατο νὰ μεταβάλη τὴν σκληρότητα αὐτοῦ εἰς ἀπαλότητα. Πρωορισμένος ὁ Ἰούδας διὰ τὴν κόλασιν. Διατί λοιπὸν κατέστησεν αὐτὸν ὁ Χριστὸς Ἀπόστολον; Διατί ἤξιώσεν αὐτὸν τῆς θείας αὐτοῦ συναναστροφῆς, καὶ τῆς τραπέζης, καὶ τῆς καθημερινῆς διδασκαλίας; Διατί ἔδωκεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὸ γλωσσόκομον καὶ τὰ ἀργύρια;...»

Ἵσασάτως ὁ Ρήγας ὁ Φεραῖος μεταχειρίζεται τὴν καθαρεύουσαν. Τὸν «Θούριον» βεβαίως ἔγραψεν εἰς τὴν δημοτικὴν, ἀλλὰ ἔπραξε τοῦτο διότι ἀπετεινέτο πρὸς τὸν λαόν, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ ἐνθουσιάσῃ καὶ ἐξεγείρῃ ἐναντίον τῆς τυραννίας. Τὸ δρᾶμα του ὅμως ὁ «Ἡθικὸς τρίπους», τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε τὸ 1797 κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ, «Τὰ Ὀλύμπια» τοῦ Ἀββᾶ Μεταστασίου, ἔγραψεν εἰς τὴν καθαρεύουσαν¹. Κατὰ διήγησιν τοῦ Περραιβοῦ (1860), ὅτε νέος τις ἐν Βιέννῃ ἐξέφραζε εἰς αὐτὸν τὴν δυσφορίαν του, διότι ἔγραψεν εἰς τὴν δημῶδη γλῶσσαν, τῷ ἀπήντησεν ὁ Ρήγας· «Ἐν ὄσω, φίλε μου, ὁ Χασάνης καὶ ὁ Μεχμέτης τυμπανίζουσι διὰ τῆς σιδηρᾶς ράβδου τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἑλλήνος, οὗτος οὔτε καιρὸν οὔτε νοῦν

1. Πράξις Α'. Σκηνὴ Α'.

Λυκίδας. Ἀμύντα, ἀπεφάσισα εἰς μάτην μὲ βασιτάξεις.

Ἀμύντας. Λυκίδα, στάσου, ἄκουσε, ἄχ, πῶς δὲν μετριάξεις, πῶς δὲν κρατεῖς ποτέ ποτέ αὐτὴν τὴν τόσην βίαν, τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθεκτον, τὴν προπετὴ καρδίαν.

Ἀμύντας. Κ' εἰς τίνος πλέον συνδρομὴν δύναμαι νὰ ἐλπίσω, παρὰ σὲ μόνον ἑμαυτόν, τί πᾶν νὰ ἐγχειρίσω; Ὁ Μεγακλῆς ὁ ἴδιος εἰς τὴν τοιαύτην χρεῖαν, ὁ Μεγακλῆς μὲ ἄφησεν εἰς ἄκραν ἀπορίαν· ἂν ἤμπορῇ λοιπὸν τινὰς ἀμέριμος ἄς γένη, ὅπότεν τὴν βοήθειαν τοῦ φίλου του προσμένει.

(Α. Μέγα, Ἱστορία γλωσ. ζητήματος, Μέρ. Β' σελ. 45).

ἔχει νὰ διδαχθῆ τὴν ἀρχαίαν ἢ νὰ διορθώσῃ τὴν παροῦσαν· ὅθεν δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τοὺς λαλοῦντας ὑπὲρ τῶν συμφερόντων του, εἰμὴ ὅταν τῷ λαλῶσιν εἰς τὴν συνήθη αὐτῷ ἐκ βρέφους διάλεκτον· ἀφ' οὗ ὅμως φωτισθῆ διὰ τῆς καθομιλουμένης γλώσσης περὶ τῶν συμφερόντων του, δράξῃ τὰ ὄπλα νὰ καταδαμάσῃ δι' αὐτῶν τὸν Χασάνην καὶ Μεχμέτην, τότε, ἐλεύθερος ὢν, δύναται νὰ μάθῃ νὰ ὀμιλῆ καὶ πρὸς Ὀμήρους καὶ Θουκυδίδας, τότε δὲν ἔχει χρεῖαν πλέον ἄλλων συμβούλων περὶ τῆς διαγωγῆς του, τότε μετὰ τὴν πτώσιν τῆς τυραννίας δύναται νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν βαρβαρωθεῖσαν διάλεκτόν του».

Ἐκεῖνος ὅμως, ὅστις ἐπέδρασε καὶ λόγῳ τοῦ ἐπιστημονικοῦ του κύρους καὶ τῶν ποικίλων συγγραμμάτων του εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης εἶνε ὁ σοφὸς διδάσκαλος τοῦ Γένους Ἀδαμάντιος Κοραῆς.

Εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεων τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, τὰς Ἐπιστολάς, τὰ Ἄτακτα, τοὺς Στοχασμούς του καὶ τὰς πολυαριθμούς ἄλλας μελέτας του¹ ὁ Κοραῆς ἐκάκιζεν ἐξ ἴσου τοὺς ἀρχαῖζοντας καὶ τοὺς χυδαῖζοντας καὶ συνεβούλευε τὴν χρησιμοποίησιν τῆς κοινῆς γλώσσης, ἀποκαθαιρομένης ἀπὸ τῶν βαρβάρων στοιχείων. Εἰς τὰ «Αἰθιοπικά» τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ τὰς ἐπιστολάς πρὸς Ἀλεξ. Βασιλείου, πρὸς ἀπόκρουσιν μὲν τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ἀρχαῖστῶν ἔγραφεν· «Ἄλλ' ὡς ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων, λέγει ὁ καταφρονητὴς τῆς κοινῆς γλώσσης, χρεωστοῦμεν ν' ἀναστήσωμεν τὴν προγονικὴν ἡμῶν γλῶσσαν. Καλὸν ἦτον βέβαια νὰ ἤμεθα εἰς ἐκείνους τοὺς χρόνους, ὅταν καὶ νεκροὶ ἀνίσταντο, καὶ τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν ἀκόπως διεδίδοτο. Θαύματα ὅμως δὲν γίνονται καθ' ἡμέραν. Ὅστις χωρὶς ἀνάγκης γράφει Ἑλληνιστί, ὅσον ἀμεμπτα καὶ ἂν ἤθελεν εἰς τὸ φαινόμενον γράψαι, καταφεύγει εἰς γλῶσσαν, τῆς ὁποίας τὴν σήμερον δὲν εἶνε πλέον κριταί... Ὅστις γράφει Ἑλληνιστί, μετ' ὀλίγου χρόνου (καὶ συχνὰ μετ' ὀλίγου ἡμέρας) θέλει λησμονηθῆν καὶ αὐτὸς καὶ τὰ συγγράμματά του. Καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν νὰ τὴν ἐνθυμῶνται; διὰ τὰ πράγματα περὶ τῶν ὁποίων γράφει; ἄλλ' αὐτὰ μέ

1. Α. Μέγας αὐτ. σελ. 195 κ. ἑ.

τοῦ καιροῦ τὴν πρόδοον θέλουσιν ἐξηγηθῆν σαφέστερα καὶ ἐντελέστερα ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους ἡμῶν· διὰ τὴν φράσιν αὐτῶν τὴν Ἑλληνικὴν; καὶ τίς εἶνε τόσον μωρὸς ἢ εἰς τίνα περισσεύει τόσος καιρὸς, ὥστε ν' ἀφήσῃ τοὺς Ὀμήρους, τοὺς Πλάτωνας, τοὺς Ξενοφῶντας, τοὺς Δημοσθένους καὶ τοσοῦτους ἄλλους θαυμαστὰς συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς Ἑλλήνων, διὰ νὰ ἀναγνώσῃ τὸν νέον τοῦτον Ἑλληνιστὴν;» «Καιρὸς εἶνε νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ ταύτην τὴν πρόληψιν, ἣτις μᾶς κατεδίκασε νὰ γράφωμεν Ἑλληνιστὶ ἐμμέτρους καὶ πεζοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἤθελεν αὐστηρῶς μᾶς κολάσειν, ἐὰν εὐρίσκετο κανὲν Ἀρεοπαγιτικὸν ἑλληνισμοῦ δικαστήριον... Μία μόνη ρῆσις, μία μόνη περίοδος, ἣτις δὲν ὠφελεῖ τὸ γένος μικρὸν ἢ μέγα τίποτε, εἶνε ματαιοπονία, εἶνε φλυαρία. Ἡμεῖς ἔχομεν χρεῖαν μεγάλην νὰ γράφωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ νοοῦμεν, ἐὰν θέλωμεν καὶ τὰ νοήματα τῆς ψυχῆς ἡμῶν νὰ κανονίσωμεν, καὶ τὴν γλῶσσαν ἰκανὴν νὰ τὰ ἐκφράζῃ νὰ καταστήσωμεν. Ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσῃ τις εἰς τὴν πρόδοον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τῶν ἄλλων ἔθνων, διὰ νὰ καταλάβῃ, ὅτι τότε μόνον ὀνομάζονται τὰ ἔθνη φωτισμένα, ὅταν φέρωσι τὴν γλῶσσαν αὐτῶν εἰς τελειότητα. Οἱ Ἴταλοί, οἱ Γάλλοι, οἱ Ἀγγλοὶ, τότε ἀληθῶς ἤρχισαν νὰ ἐλευθεροῦνται ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, ὅταν οἱ κατ' ἀρχὰς ὀλίγοι λόγιοι αὐτῶν ἄνδρες ἐπεχείρησαν νὰ γράφωσιν εἰς τὴν κοινὴν αὐτῶν γλῶσσαν. Ἡ γλῶσσα εἶνε τὸ ἐργαλεῖον, μὲ τὸ ὁποῖον ἡ ψυχὴ πλάττει πρῶτον ἐνδιαθέτως, ἔπειτα προφέρει τοὺς λογισμοὺς τῆς. Ὄταν τὸ ἐργαλεῖον εἶνε ἀνακόνητον, ἰωμένον ἢ κακὰ κατασκευασμένον, ἀτελὲς ἐξ ἀνάγκης μένει καὶ τὸ ἔργον τοῦ τεχνίτου». «... Ἦθελαν φρίξιν οἱ διδάσκαλοι, ἂν ἦτο δυνατόν νὰ καταλάβωσι πόσον κακὸν προξενοῦν εἰς τοὺς νέους, ὅταν τοὺς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὰ σχολεῖα, ὅχι δι' ἄλλο, παρ' ὅτι κάμνουσι δύσκολον καὶ ἐπομένως μισητὴν εἰς αὐτούς, διὰ τῆς ἀμεθόδου παραδόσεως, τὴν ἀπόκτησιν τῆς εὐφραδεστέρας καὶ σοφωτέρας ὄλων τῶν γλωσσῶν τοῦ κόσμου...» Πρὸς ἀπόκρουσιν δὲ τῶν χυδαῖστων ἔλεγε: «Γράφομεν, ἤθελεν εἶπειν τις, διὰ τοὺς ἀμαθεῖς, καὶ πρέπει νὰ συγκαταβαίνωμεν εἰς τὴν κατάληψιν αὐτῶν· ἀλλὰ μόνον οἱ σπουδαῖοι χρεωστοῦν νὰ συγκαταβαίνωσιν εἰς τοὺς ἀμαθεῖς; μὴ δὲν ἔχουν κ' ἐκεῖνοι χρέος νὰ συναναβαίνωσιν ὀλίγον μὲ τοὺς σπουδαίους; Ἔπειτα

διὰ ποίους ἀμαθείς γράφομεν; ὄχι βέβαια διὰ τὸν χυδαῖον ὄχλον, οἱ ὅποιοι μήτ' ἂν ἡμεθα εἰς τὸν κόσμον ἔχουν εἶδῃσιν· ἀλλὰ διὰ τοὺς ὅσοι τοῦλάχιστον ἐξεύρουν ν' ἀναγινώσκωσι, κ' ἔχουν ὅπωςδήποτε ἐπιθυμίαν νὰ φωτισθῶσιν. Οἱ τοιοῦτοι ἀναγινώσκουν μὲ προσοχὴν καί, ἐὰν τὸ βιβλίον εἶνε γραμμένον εἰς γλῶσσαν μετριῶς καλλωπισμένην, μανθάνουν καὶ αὐτοὶ κατὰ μικρὸν νὰ καλλωπίζωσι τὴν ὁμιλίαν των καὶ προοδοποιοῦν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς τὴν εἰς τὸ ἔξῃς περισσοτέραν τῆς κοινῆς διαλέκτου διόρθωσιν». Τὴν ἀνάγκην νὰ ἀκολουθήσωμεν μέσῃν ὁδὸν δικαιολογεῖ ὡς ἀκολουθῶς (Ἑλλην. βιβλιοθήκην, τόμ. ΣΤ'): «Ὅτι εἰς ὅσα λέγομεν ἢ γράφομεν τὴν σήμερον περιέχονται καὶ ἄλλα πολλὰ, δὲν ἔχει χρεῖαν ἀποδείξεως. Ἄλλὰ ποῖον ἔθνος ἄρχισεν ἀπὸ λογικώτερα; λέγω καὶ ἐγὼ ἢ ἔχει δίκαιον νὰ λέγῃ πᾶς ἕνας ἀπολογούμενος. Κανεὶς σοφὸς τῶν φωτισμένων ἔθνων δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ γράψῃ περὶ πράγματος, τοῦ ὁποίου δὲν ἐξεύρει ἀκριβῶς τὸνομα, ἤγουν δὲν ἔχει καθαρὰν ἰδέαν καὶ παρακολούθησιν αὐτοῦ· καὶ ὅταν πιᾶσῃ τὸν κάλαμον, δὲν γράφει διὰ τοὺς σοφοὺς, οὔτε διὰ τοὺς ἀπαιδεύτους τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ δι' ὅλον αὐτοῦ τὸ ἔθνος. Διὰ νὰ φύγῃ τὰ δύο ταῦτα ἄκρα, μηδὲ νὰ μακρύνῃ ἀπὸ τὰ γραφόμενα μήτε τοὺς πρῶτους διὰ τὴν ἀηδίαν, μήτε τοὺς δευτέρους διὰ τὸ δυσνόητον ἢ καὶ ἀκατανόητον, πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ τὴν γλῶσσαν τῶν κλασσικῶν, ἂν τὸ ἔθνος του ἔχει ὁμολογουμένως κλασσικούς, οἱ ὅποιοι μηδ' αὐτοὶ ἤθελαν ἀξιώθῃν νὰ ὀνομάζωνται τοιοῦτοι, ἐὰν ἔγραφαν διὰ μέρος τι τοῦ ἔθνους. Εἰς ἡμᾶς μὴ ἔχοντας ἀκόμη κλασσικούς, ἂν θέλωμεν νὰ ταχύνωμεν τὴν γένεσιν αὐτῶν, πάλιν τὴν μέσῃν ὁδὸν τῆς γλώσσης πρέπει νὰ πατήσωμεν διὰ νὰ μεταδώσωμεν εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους, ἂν ἔχωμέν τι καλόν, καὶ νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς σοφοὺς ἀφορμὴν νὰ μεταδώσωσι καλῆτερα. Ἄλλὰ τὴν μέσῃν ὁδὸν μόνος ἐκεῖνος εἶνε καλὸς νὰ πατήσῃ, ὅστις ἐξέτασεν ἀκριβῶς τὴν κατάστασιν τῆς γλώσσης του. Ἄς ἀρχίσωμεν λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἔρευναν αὐτῆς...» (Ἡλιοδώρου «Αἰθιοπικά», 1804). «Ἡ γλῶσσα εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ πλέον ἀναπαλλοτρίωτα τοῦ ἔθνους κτήματα. Ἀπὸ τὸ κτῆμα τοῦτο μετέχουν ὅλα τὰ μέλη τοῦ ἔθνους μὲ δημοκρατικὴν, νὰ εἴπω οὕτως, ἐνότητα· κανεὶς ὅσον ἤθελεν εἶσθαι σοφός, μήτ' ἔχει μήτε δύναταί ποθεν νὰ λάβῃ τὸ δικαίωμα

νά λέγη πρὸς τὸ Ἔθνος, «Οὕτω θέλω νὰ λαλήσῃς, οὕτω νὰ γράφῃς». Ὅστις ἐπαγγελλόμενος νὰ γράφῃ εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, μακρύνεται τόσον ἀπὸ τὸν κοινὸν τρόπον τοῦ λέγειν, ἐκεῖνος ζητεῖ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδ' ὁ σκληρότατος τύραννος εἶνε καλὸς νὰ κατορθώσῃ. Γυμνώνει ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά του τὸν πολίτην ὁ τύραννος, δύνανται καὶ τέκνα καὶ γυναῖκα νὰ τοῦ ἐπάρῃ, ἐμπορεῖ καὶ νὰ τὸν ἐξορίσῃ ἢ νὰ τὸν θανατώσῃ· ἀλλὰ δὲν ἐμπορεῖ νὰ τοῦ ἀλλάξῃ τὴν γλῶσσαν· αὐτὴν λαλεῖ εἰς τὴν πατρίδα του, αὐτὴ τὸν συνοδεύει καὶ εἰς τὴν ἐξορίαν. Μόνος ὁ καιρὸς ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ μεταβάλλῃ τῶν ἐθνῶν τὰς διαλέκτους, καθὼς μεταβάλλει καὶ τὰ ἔθνη...» «Ἴσως ἤθελέ τις νομίσειν, ὅτι ἀντιφάσκω αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν, ἐπειδὴ πρὸ ὀλίγου ἔλεγον, ὅτι πρέπει νὰ διορθώσωμεν καὶ νὰ καλλύνωμεν τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν, τώρα δὲ φαίνομαι τρόπον τινὰ ὅτι θέλω νὰ τὴν γράφωμεν, καθὼς τὴν λαλῆ ὀχυδαῖος λαός. Τοιαύτη βέβαια δὲν εἶνε ἡ γνώμη μου. Ἐὰν τὸ νὰ μακρύνεσσι τις ἀπὸ τὴν κοινὴν τοῦ λέγειν τόσον, ὥστε νὰ γίνεται ἀσαφὴς εἰς τὴν διάνοιαν, καὶ παράξενος ὀλοτέλα εἰς τὴν ἀκοήν, ἤτοι τυραννικόν, τὸ νὰ χυδαίῃ παλιν τόσον, ὥστε νὰ γίνεται ἀηδὴς εἰς ἐκείνους ὅπου ἔλαβον ἀνατροφὴν, μὲ φαίνεται δημαγωγικόν. Ὅταν λέγω, ἀπὸ τὴν γλῶσσαν μετέχει τὸ Ἔθνος ὅλον μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητα, δὲν νοῶ ὅτι πρέπει ν' ἀφήσωμεν τὴν μὀρφωσιν καὶ τὴν δημιουργίαν αὐτῆς εἰς τὴν ὀχλοκρατικὴν φαντασίαν τῶν χυδαίων. Ὁ ὄχλος εἶνε πανταχοῦ ὄχλος καὶ ἂν εἰς τὰ φωτισμένα Ἔθνη καὶ εἰς τοὺς φωτισμένους αἰῶνας ἦτον «ἄγροικον, δύσκολον καὶ ὑπόκωφον γερόντιον», ὡς ἔλεγεν ἓνας ἀπὸ τοὺς κωμικούς, εἰς τοὺς δυστυχεῖς αἰῶνας τῆς βαρβαρότητος ἐκκωφοῦται καὶ μωραίνεται παντάπασιν. Ὅθεν μῆτε δίκαιον εἶνε νὰ κολακεύωμεν τὸν χυδαῖσμόν τοῦ γεροντίου τούτου καὶ νὰ τὸν μεταχειρίζομεθα ὡς κανόνα τῆς γλώσσης. Ἐὰν δὲν ἔχωμεν τὸ δικαίωμα τῆς τυραννικῆς προσταγῆς, «Οὕτω θέλω νὰ λαλήσῃς», ἔχομεν ἐξ ἅπαντος τὸ δικαίωμα τῆς ἀδελφικῆς συμβουλῆς, «Οὕτω πρέπει νὰ λαλῶμεν...» (Πρόδρομος Ἑλλην. Βιβλιοθήκης, 1805). «...Εἰς διάστημα τοσοῦτων ἐτῶν ἡ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μένῃ ἢ αὐτὴ ἢ μεταβολὴ τῆς γλώσσης ἐξ ἀνάγκης μετέβαλε τὴν Γραμματικὴν... Ὅταν ἡ φιλοσοφία ἀφήσῃ τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν φαντασίαν τῆς ἀπαιδευσίας, ἐκδύεται χωρὶς

νά τὸ ἐξεύρη τὸ μέγα τῆς ὄπλων καὶ παραδίδεται ἔκουσίως εἰς χειρὰς τοῦ ἔχθρου, ὅστις δὲν θέλει βραδύνειν νὰ τὴν σφάζῃ. Ποτὲ ἢ Ἑλλάς δὲν εἶχεν ἰδεῖν τόσον πλήθος ὀνομαζομένων φιλοσόφων, ὅσον εἰς τὴν ἀρχομένην παρακμὴν τῆς γλώσσης τῆς ἀλλὰ ποτὲ ἔθνος δὲν διαστρέφει τὴν γλῶσσάν του, χωρὶς νὰ διαστρέψῃ ἐν ταύτῳ καὶ τὴν παιδείαν του. Ἡ ἀσυνταξία τῆς γλώσσης συνοδεύει πάντοτε τὴν ἀσυνταξίαν τῶν ἐννοιῶν· ὅτι ὅστις συνηθίζει νὰ καταφρονῇ τοὺς κανόνας τῆς Γραμματικῆς, γρήγορα θέλει καταφρονῆσαι καὶ τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς καὶ ἀφ' οὗ μίαν φοράν φθάσῃ νὰ ἐμβῇ εἰς τὰς κεφαλὰς ἢ ταραχή, τὸ ἔθνος καταφέρεται ὡς κύλινδρος ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς δόξης εἰς τῆς ἀδοξίας τὸν βυθόν...» «...Ἐάν, ὡς εἶπα ἀνωτέρω, ἢ βαρβάρωσις τῆς γλώσσης, διαστρέφουσα τὰς ἀληθεῖς ἐννοίας τῶν λέξεων, κατανατᾷ καὶ εἰς τὴν διαστροφὴν τῶν ἠθῶν, ἀκολουθεῖ ὅτι ἢ διόρθωσις αὐτῆς διορθώνει καὶ τὰ ἦθη τοῦ ἔθνους καὶ τὰ κάμνει ἡμερώτερα...» (Ἐπιστολῶν συλλογὴ, 1839). «...Τὸ κακὸν εἶνε ὅτι... μόλις ἄρχισε νὰ κινῆται τὸ ἔθνος εἰς μόρφωσιν τῆς φωνῆς του, καὶ ἀνεβλάστησαν δύο φατρία· ἢ μία κλίνουσα εἰς τὸ ὀχλοκρατικόν, καὶ ἢ ἄλλη εἰς τὸ ὀλιγαρχικόν. Τὸ σύστημα τῶν ὀχλοκρατικῶν εἶνε ἀπλοῦστατον, ἐπειδὴ εἰς ἓνα μόνον σκοπὸν ἀποβλέπει, ὡς καὶ εἰς τὰς κακὰς πολιτείας, τὴν ὑπερίσχυσιν τοῦ ὄχλου. Τὸ ὀλιγαρχικὸν ἐξ ἐναντίας εἶνε πολυκέφαλος ὕδρα...» (Ἐπιστολῶν ἀπάνθισμα, Ἰακ. Ῥώτα, 1841). «...Βάσις καὶ θεμέλιον τῶν ὅσα εἶπα, περὶ τῆς κοινῆς γλώσσης, εἶνε ἀπαράλλακτον τοῦτο τὸ ἀξίωμα «μῆτε τύραννοι τῶν χυδαίων, μῆτε πάλιν τὰς χυδαιότηας αὐτῶν». Κράτει λοιπὸν σφιγκτὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς τῆς Ἀριάδνης τὸν μίτον καὶ αὐτὸ θέλει σὲ ὁδηγεῖ εἰς τὸν λαβύρινθον τῆς γλώσσης...».

Ὡς βάσιν τῆς μέσης γλώσσης ὁ Κοραῆς ἔλαβε τὴν κοινὴν διορθωμένην ὁμως, ἢτοι ἀποκαθαιρομένην καὶ καλλωπιζομένην. Ὡς διορθωσιν τῆς γλώσσης ἐνόει «ὄχι μόνον τὸν μετασχηματισμὸν διαφόρων βαρβαρομόρφων λέξεων καὶ συντάξεων, ἀλλὰ καὶ τὴν φυλακὴν πολλῶν ἄλλων τὰς ὁποίας ὡς βαρβάρους σπουδάζουν νὰ ἐξορίσωσιν ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, ὅσοι μετὰ προσοχῆς δὲν ἐρεῦνησαν τὴν φύσιν τῆς γλώσσης...» «Ὅσον καὶ ἐάν ἐβαρβαρώθῃ αὕτη (ἢ κοινὴ) σῶζει πολλὰς λέξεις ἐλληνικὰς καὶ πολλὰς σημασίας λέξεων,

τάς όποίας ματαίως ήθελέ τις ζητήσιν εις τὰ λεξικά, πολλά παράγωγα, τῶν όποίων εις τούς συγγραφείς δέν εύρίσκωνται παρά τὰ πρωτότυπα, καί πρωτότυπα, τῶν όποίων εις αυτούς δέν σφύζονται παρά τὰ παράγωγα· εις όλίγα λόγια, σφύζει πολλά λείψανα τής άρχαίας γλώσσης, λείψανα σεβάσμια, τῶν όποίων ή καταφρόνησις έγέννησε τόσους μωρούς κανόνας γραμματικούς, τόσας γελοιώδεις έτυμολογίας λέξεων, τόσας άθλίαις παρεξηγήσεις τῶν συγγραφέων, τόσους άμαθείς διδασκάλους καί τὸ χειρότερον κατέστησε τόσον άηδη τής ‘Ελληνικῆς γλώσσης τήν μάθησιν...» «...Αί γλώσσαί καθώς κατά μικρόν διαστρέφονται, ούτω καί κατά μικρόν διορθώνονται. Καί τρόπον άλλον δέν γνωρίζω παρά τόν ήπιον καί γλυκύν. Ζητοῦν οί φιλαίτιοι νά μέ καταστήσωσι γελοϊον, παρασταίνοντές με ως κυριευμένον άπό τήν όντως γελοϊαν φαντασίαν νά γίνω νομοθέτης τής γλώσσης, μ’ όλον ότι δέν πιστεύω νά εἶνε άλλος τις τόσον πληροφορημένος όσον έγώ, ότι αί γλώσσαί άποστρέφονται τόν δεσποτισμόν...» « ..Γράφε μετά προσοχῆς καί μελέτης· έκρίζωσον άπό τήν γλώσσαν τὰ ζιζάνια τής χυδαιότητος, όχι όμως όλα πάραυτα μέ τήν δίκελλαν, άλλά μέ τήν χείρα καί κατά μικρόν έν όπίσω τοῦ άλλου· σπειρε εις αύτήν τὰ ‘Ελληνικά σπέρματα, άλλά καί αύτὰ μέ τήν χείρα, καί όχι μέ τόν σάκκον. Καί θέλεις άπορήσειν πῶς εις όλίγον καιρόν καί αί λέξεις καί αί φράσεις σου έπέρασαν άπό τὸ βιβλίον σου εις τοῦ λαοῦ τὰ στόματα. Οί λόγοι άνδρες τοῦ ‘Εθνους εἶνε φυσικά οί νομοθέται τής γλώσσης, τήν όποϊαν λαλεῖ τὸ ‘Εθνος. Εις αυτούς άνήκει ή διόρθωσις τής γλώσσης, άλλ’ ή γλώσσα εἶνε κτῆμα όλου τοῦ έθνους, καί κτῆμα ιερόν. ‘Οθεν πρέπει νά ανακινιζεται μέ εύλάβειαν, καθώς ανακινιζονται τὰ ιερά τῶν Θεῶν καί όχι μέ τήν θορυβώδη καί τυραννικήν αυθάδειαν, μέ τήν όποϊαν ύψώθη τής Βαβέλ ό Πύργος...» «...‘Αλλά καί ό καλλωπισμός, ή, νά εἴπω ούτω, κτενισμός καί στολισμός τής γλώσσης έχει όρια, τὰ όποια όστις άγωνιζεται νά ύπερπηδήση γίνεται τυραννος τής γλώσσης, καί τυραννος γελοϊος διὰ τὸ άδύνατον τής κατορθώσεως. ‘Αλλο τι δημοτικώτερον παρά τήν γλώσσαν δέν εἶναι· ούτε μοναρχίαν ούτε όλιγαρχίαν ύπομένει. ‘Η γλώσσα εἶν’ αύτὸ τὸ ‘Εθνος· σέ συγχωρεῖ νά τήν καλλωπίζης καί νά τήν στολιζης, άλλ’

ὄχι καὶ νὰ βάλῃς εἰς τὸν τόπον αὐτῆς ἄλλην γλῶσσαν ἰδικήν σου. Μᾶς ὑποφέρει (νὰ ἐπαναλάβω τὴν μεταφορὰν) νὰ τὴν κτενίζωμεν, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ τὴν πληγῶνωμεν τὴν κεφαλὴν... Ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα εἶνε κοινὸν καὶ δημοτικὸν ὅλων τῶν ὁμογλώσσων κτῆμα, τόση μόνη ἐξουσία συγχωρεῖται εἰς τοὺς καλλωπιστάς αὐτῆς, ὅση δὲν τοὺς κάμνει ἀκατανοήτους εἰς τὸν ἀπαίδευτον λαόν. Εἶναι ὅμως καὶ πολλόταται περιστάσεις ἀναγκάζουσαι τὸν γράφοντα νὰ μεταχειρίζηται καὶ λέξεις ἀγνώστους εἰς τοὺς πολλούς, ἀλλ' ἔχει καὶ τοῦτου θεραπείαν, ἂν φροντίζη νὰ τὰς θέτῃ (ὡς καὶ ἄλλοτε τὸ εἶπα) εἰς τύπον, ὅπου τρόπον τινὰ σχολιάζονται ἀπὸ τὰς συνοδευούσας λοιπὰς λέξεις ἢ καὶ νὰ τὰς ἐξηγῇ μὲ ὑποσημείωσιν, διὰ νὰ γνωρίζωνται εἰς τὸ ἐξῆς ἀπ' ὅλους. Ἄν εἶναι χρέος τῶν λογίων νὰ συγκαταβραίωνωσιν εἰς τὴν ἄγνοιαν τῶν χυδαίων, διὰ νὰ μὴ ἀκούσωσι κατὰ πᾶσαν ὥραν ἀπ' αὐτοὺς τὸ «Ἀμαθέστερόν πως εἶπέ καὶ σοφώτερον» (Ἄριστοφ. Βάτρ. 1445), χρεωστοῦν ὅμως καὶ οἱ χυδαῖοι νὰ ἀναβραίωνωσι κατὰ μικρὸν πρὸς τοὺς λογιωτέρους, διὰ νὰ μὴ ἀποχυδαῖσθῶσιν ὀλοτελα...» «...Φίλτατοί μου, ὅστις συλλογισθῆ ὅτι ὁ Πλάτων, ὁ Ἄριστοτέλης, ὁ Δημοσθένης καὶ ὁλος ὁ χορὸς τῶν δοξασάντων τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐνδόξων ἀνδρῶν, ἐὰν ἤρχοντο πάλιν εἰς τὸν κόσμον, μόνον ἑνὸς μηνὸς μελέτην ἐχρειάζετο διὰ νὰ καταλάβωσιν ὅ,τι λαοῦμεν καὶ ὅ,τι γράφομεν τὴν σήμερον ὅστις, λέγω, συλλογισθῆ τοῦτο, τί ἄλλο δύνανται νὰ συμπεράνη, πλὴν ὅτι καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἡμεῖς εἴμεθα τῆς αὐτῆς μητρὸς καὶ πατρίδος, εὐτυχοῦσης ἐκεῖνοι, δυστυχοῦσης ἡμεῖς, τέκνα; Μὴ (σᾶς ἐξορκίζει διὰ τοῦ στόματός μου ἡ Ἑλλάς) μὴ ἀφανίσητε τὴν εὐγένειαν τῆς πατρίδος, μηδὲ δώσητε πρῶτον φωτιζόμενοι σείεις πρῶτον εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας παράδειγμα, τὴν περιφρόνησιν τῆς ἰδίας των γλώσσης... Ὅχι, δίκαιον δὲν εἶνε δι' ὀλίγους πλανωμένους ἢ πλανῶντας νὰ βραδυπορῇ τὸ ἔθνος ὀλόκληρον εἰς τὸν δρόμον τοῦ καλοῦ, μηδὲ διὰ νὰ θεοποιοῦνται ὀλίγοι τινὲς ἐπαγγελλόμενοι τοῦ ἔθνους ὁδηγοί, νὰ στερηθῆ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀληθινὴν παιδείαν. Ὡ Ἑλλάς, Ἑλλάς! ἄς μάθω ὅτι ἔδωκες τοιαῦτα σημεῖα ἀγάπης τῶν φώτων καὶ ἄς παύσω πάραυτα νὰ ζῶ...».

Ὅπως ἦτο ἐπόμενονον, ἡ συμβιβαστικὴ γνώμη τοῦ Κοραῆ ἐξήγειρε τὰς διαμαρτυρίας καὶ τὰς ἐπικρίσεις ἀμοτέρων τῶν μερίδων. Ὁ

Δ. Φιλιππίδης τὸ 1816, εἰς τὴν περίοδον δηλ. καθ' ἣν ἐπρέσβευεν ἀρχαϊστικὰς ἰδέας—διότι οὗτος ἀπὸ φανατικοῦ χυδαῖστοῦ μετεβλήθη εἰς φανατικὸν ἀρχαϊστὴν καὶ κατόπιν πάλιν εἰς φανατικὸν χυδαῖσθην—ἐκδίδων τὴν «Ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν τῆς Ρουμανίας» προσέθηκεν εἰς τὸ τέλος αὐτῆς τὰ «Ἐπιλεγόμενα», ἐν οἷς, ὑπεραμυνόμενος τῆς ἀρχαϊκῆς ψέγει δριμύτατα τὸν Κοραϊσμόν. Γράφει εἰς ταῦτα ¹: «Εἰ δέ τινες συντιθέναί κατὰ τὴν παλαιὰν ἀδυνατοῦντες, καὶ ἐπομένως ἀγνοοῦντές πως ταύτην, ἦν ἐξηκριβωκέναι φαντάζονται, εἰς τὸ περιττὸν καὶ μάταιον ταύτην γράφειν, κοινολογεῖν καταφεύγουσι· γράφειν τε καὶ τὴν οὐχ ἥττον δυσχερῆ τὴν ἐν χρήσει μὴ δυνάμενοι (οὐ λέγομεν νέαν· καὶ γὰρ καὶ αὐτὴ ἀδοξοσόφως, ὃ ἐστὶ φιλοσοφικῶς, ἦγουν ἀπροκαταλήπτως καὶ νουνεχῶς θεωρουμένη καὶ σὺν λόγῳ ἐξεταζομένη, ἕτεροῖόν τι εἶναι δόξα πάντως ἢ κοινῶς φαίνεται, καὶ οἱ ταύτην βάρβαρον ὀνομάζοντες, μὰ τὴν ἱεράν ἀλήθειαν, ἦκιστα πέπνυνται καὶ σκιαὶ τῶ ὄντι εἰσὶν αἴσουσαι)· γράφειν ὁμως ἀναγκαζόμενοι ἀτόποις καὶ γελοίοις παραλογισμοῖς καὶ γελοιοτέραις ἐνέδωκαν κρίσεσι, τοῦ συλλογίζεσθαι ὀρθῶς καὶ τοῦ κρίνειν παρεκτραπέντες παντάπασι, τοῦ τί ἐστὶ γλῶσσα ξένας πάντη καὶ ἀλλοκότους ἐννοίας ἔχοντες· καὶ τὴν νῦν ἐν χρήσει δέον ἀκριβῶς κοὶ εὐλαβῶς πως, ὡς ἔχει φύσεως, παρατηρεῖν καὶ εὐλαβέστερον ταύτην σέβεσθαι, τὴν κοινήν γε δυσωπουμένους συνήθειαν, τὴν τῶν ἐμπειρικῶν γλωσσῶν κανόνα μόνην τυγχάνουσαν, αὐτοκρατορικῆ πως ἐξουσίᾳ, ἦν ἄνοια μόνον ἢ κερδαλεόφρων δολιότης οἶδωσι, συγχωροῦσα αὐτοῖς καὶ συμφάσκουσα, μετακινεῖν καὶ παραφθεῖρειν ἔγνωσαν, «ἐδικόν», καὶ «ἐμπορῶ» καὶ «κἂν ποιός» καὶ τὴν λοιπὴν ναυτίαν δυσόσμως πάντη ἀπερευγόμενοι, φροντίς ἡμῖν οὐδὲ μικρὰ τούτων...» Ἐπίσης ὁ Στέφ. Κομμητᾶς εἰς τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων, (1814) ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ συστήματος τοῦ Κοραῆ, γράφει ²: «Ταῦτ' οὖν ἐνθυμουμένους οὐκ ἀλόγως ἐδόκουν μομφῆς ἄξιοι εἶναι καὶ πολλῆς, ὅσοι τὴν Ἀττικὴν φωνὴν ἀφείναι διδάσκουσι, καὶ τὴν ἡμετέραν, ἦν τό γε νῦν ἔχον βαρβάρως προϊέμεθα, βελτι-

1. Α. Μέγα, αὐτ. σελ. 65.

2. Αὐτόθι, σελ. 176.

ᾧσαι, οὐκ οἶδ' ἦν τινα βελτίωσιν λέγοντες, παρανοοῦσιν. Εἰ γάρ, τὸ παντὸς μορίου βαρβαροφώνου ἀπήλλαξαν καὶ τοῦ ἀπαρεμφάτου καὶ τοῦ μέλλοντος τὴν χρῆσιν εἰσαγαγεῖν, καὶ ἐν ὕφει ταπεινῶ ἐξενεγκεῖν τὰ λεγόμενα, ὥστε πᾶσι καὶ πεπαιδευμένοις καὶ ἀπαιδευτοῖς εὐξύνετα εἶναι, ξένων καὶ φωνῶν καὶ μορίων καὶ φράσεων βαρβαροφώνων ἀπηλλαγμένα, βελτίωσις αὐτῆς καλεῖται, Ἐλλὰς ἔσται φωνὴ ἐν ταπεινοτέρῳ τῷ ὕφει». Ἐξ ἴσου δριμύς ὁ Νεόφ. Δούκας μάχεται διὰ τῶν συγγραμμάτων του κατὰ τοῦ Κοραΐσμοῦ. Εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς γ' ἐκδόσεως (1812) τῆς «Γραμματικῆς Τερψιθέας» ἐπιχειρεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ μέση δόδος οὐδεμίαν πνευματικὴν τάξιν τῆς κοινωνίας προορίζεται νὰ ἐξυπηρετήσῃ, διότι οἱ μὲν «πάνυ χυδαῖοι» εἰς οἰανδήποτε γλῶσσαν καὶ ἂν εἶνε γραμμένα τὰ βιβλία δὲν εἶνε εἰς θέσιν ν' ἀναγνώσουν καὶ ἐννοήσουν αὐτὰ, οἱ δὲ «ἐξ ἡμισείας πεπαιδευμένοι», ἂν θελήσουν ν' ἀναγνώσουν βιβλία ἀνώτερα τῶν δυνάμεων των, ἀποτυγχάνουν τοῦ σκοποῦ των, ὄχι διὰ τὴν ἄγνοιαν τῶν λέξεων, ἀλλὰ διὰ τὴν μὴ κατανοήσιν τῶν ἐννοιῶν. «... Διαιροῦμεν λοιπὸν τὴν γλῶσσαν» γράφει «τῶν νῦν γραφόντων, ὅσον ἀπὸ τῆς γνώμης αὐτῶν, εἰς Μακαρονικὴν, καὶ τρακαριστικὴν καὶ χυδαίαν. Καὶ χυδαίαν μὲν λέγομεν τὴν κατὰ τοὺς χυδαίους καὶ γραφομένην καὶ ὀμιλουμένην· περὶ ἧς ἐν τῷ παρόντι οὐδεὶς λόγος ἔσται· ἐπειδὴ ἐκ τῶν προῖσταμένων τῆς γνώμης αὐτῆς, οἱ πλείους σχεδὸν μεταμεληθέντες ἤδη, ἀπέστησαν παντελῶς... Μακαρονικὴν δὲ ὠνόμασαν τὴν μὴ περιωρισμένην εἰς τὴν παροῦσαν λιτότητα, ἀλλὰ τὴν ἀντίζηλον οὔσαν τῆς δόξης τῆς μητρικῆς, καὶ ἐπεκτεινομένην ἀεὶ καὶ ἀπολαμβάνουσαν τι ἀπὸ τῆς λαμπρᾶς περιουσίας ἐκείνης, καὶ οἰκαιοποιουμένην τεθαρρηκῶς καὶ λέξεις καὶ φράσεις καὶ πᾶν κάλλος λόγου ἐκ μητρικοῦ δικαιώματος... Τρακαριστικὴν δὲ ὠνόμασamen ταύτην αὐτὴν, ἀλλὰ πως ἀκροβατοῦσαν καὶ τρακαρίζουσαν, καὶ ἀντιδιαπλέκουσαν συριστικῶς πανταχοῦ ἐν τῷ λόγῳ· καὶ τοῦ μὲν φυσικοῦ κάλλους ἀπεχομένην, ἀντὶ δὲ τούτου φῦκος καὶ τοῦτο κίβδηλον ἐλομένην καὶ βορβορῶδες· ἐκ μέρους δὲ αὐθις ὑποστελλομένην καὶ ἀπαρρησίαστον, οἷον αἰσχυνομένην, μὴ φανῆ μητρικῶ ἱματίῳ κεκοσμημένη...»¹.

1. Κ. Σάθα, αὐτ. σελ. 285.

Ὁ Ν. Δούκας ἐπρέσβευεν ὅτι γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων εἶνε ἐκείνη, τῆς ὁποίας γίνεται χρῆσις ἐν τοῖς ἐγγράφοις τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ ὁποία καλλιεργούμενη ἠδύνατο ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀρχαίας. Εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Αἰσχίνου τοῦ Σωκρατικοῦ (1814) περιέλαβε σατυρικούς διαλόγους, δι' ὧν διακωμωδεῖ ὡσαύτως τὸν Κοραϊσμόν¹. Εἰς δὲ τὴν πραγματείαν του «Περὶ τῆς λαλουμένης γλώσσης», ἀποκαλῶν εἰρωνικῶς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Κοραῆ «σοφοὺς τῆς γλώσσης διορθωτάς» λέγει εἰς αὐτούς²: «Νῦν δὲ βλέπῃτε καὶ ἐκεῖνο, ὦ ἄνδρες, ἂν καλῶς καὶ δικαίως παρρησιάζωμαι· διόρθωσιν γλώσσης προβάλλοντες, οὐδὲν πρὸς διόρθωσιν μέχρι τοῦδε μετεκινήσατε, ἀλλὰ προσέτι καὶ τοὺς τύπους τοὺς σφωζομένους τῆς γλώττης προσδιαφθείρετε· ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ σπουδῇ καὶ πτοήσῃ πρὸς σύστασιν τοῦ «ῤευστωθῆν», «ἐκρεύσειν», «γενῆν», «ἀναβῆν», δὲν ἦτον πολὺ κάλλιον νὰ εἰσάξωμεν κατ' ὀλίγον τὸν κύριον μέλλοντα ἐξ ἀρχῆς, τὸ ὁποῖον ἦτο τῷ ὄντι καὶ εὐκολώτερον καὶ ἀναντίρρητον καὶ

1. «Εἰρήνης συνθήκη»: Εἰρήνη μὲν ἀνθρώποις χρῆμα καλόν· κακὸν δὲ ὁμο-
λογουμένως ὁ πόλεμος, καὶ κάκιστον μάλιστα ὁ ἐμφύλιος. Διὸ οἱ τε Μακαρο-
νισταὶ καὶ Τρακαρισταὶ δέχ' ὄλα ἔτη στασιάζαντες πρὸς ἀλλήλους, ἔγνωσαν
εἰρήνην ποιήσασθαι, ἐπὶ κεφαλαίοις συνθέμενοι τοῖσδε. Εἰρήνην Μακαρονισταῖς
καὶ Τρακαρισταῖς καὶ ὁμόνοιαν εἶναι ἀίδιον, καὶ ἀμνηστίαν πάντων, ὡσπερ
τῶν πρὸ Εὐκλείδου ἀρχοντος πεπραγμένων· καὶ μήτε τοὺς Μακαρονιστὰς ὄνει-
δίξειν τι τῶν πεπραγμένων Τρακαρισταῖς, μήτε τοὺς Τρακαριστὰς ἐξελέγχειν
τὴν ἀμαθίαν ἐκείνους τῶν συλλαβῶν. Μήτε Μακαρονισταῖς, μήτε Τρακαρισταὶ
τοῦ λοιποῦ ὀνομάζεσθαι, ἀλλ' Ἑλληνας ἅμω, ὡσπερ καὶ εἰσι· μήτε μακαρο-
σμόν προφέρεσθαι, μήτε τρακαρισμόν ὑπάρχειν, ἀλλὰ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐξα-
ληπτέα τοῦ Γραικικοῦ λεξικοῦ παντελῶς. Τοὺς Μακαρονιστὰς ἀπαρνεῖσθαι τὸ
χαλεπαίνειν, τὸ ἐπιτρέπειν, τὸ πῶ, τὸ πῆ, τὸ οὔν, ἀρχαϊκὰ ὄντα καὶ ὀδο-
δότα καὶ εὐρῶτος καὶ ἀηδίας ἀνάπλευα. Τοὺς Τρακαριστὰς ἀπεμέσαι τὸ ἐν-
τάμα, τὸ ἀποῦ, τὸ ἐξεύρειν, τὸ πρῶνόν, τὸ ἀπ' ἴσης, τὸ κἂν μίαν, τὸ κἂν
ποιός, τὸ ἄβια, τὸ ἀθιβολή, τὸ Βακάλης, τὸ ὄ τινα, τὸ ῤευστωθῆν, τὸ ἐκρεύ-
σειν, γενῆν, ἀναβῆν καὶ τὰ τοιαῦτα παράβλωπα· καὶ πρὸ πάντων πότε: τὴν
περὶ τῆς ὁποίας. Ἄλλ' ἔπειθ' οἱ Τρακαρισταὶ πολλὴν πεποιήνται περὶ τὰς
ἐξευρέσεις ἀγῶνα πρὸς ὠφέλειαν τοῦ κοινοῦ, ἐχέτωσαν ἐκ τῶν ἑαυτῶν εὐρη-
μένων τὸ Ἄλλ' - οἱ - μόνον καὶ τὸν γάδαρον, σωτηρίας ἕνεκα καὶ τιμῆς... (Κ.
Σάθα, Νεοελλ. Φιλ. Παράρ. σελ. 292).

2. Α. Μέγα, αὐτ. σελ. 189.

ὀρθόν; σεις δέ, ὦ ἄνθρωποι, πρὸς τῷ μηδὲν ἐκ λόγου ποιεῖν καὶ τὰ καθεστῶτα ἀξιοῦντες μετακινεῖν, σκέψασθε ἂν καλῶς καὶ συμφερόντως ποιῆτε· διωρθώσαμεν ὡς ἡ πρόληψις τὸ «ἀντόμα» εἰς τὸ «ἐντάμα», ἀλλὰ διὰ τί οὐχὶ εἰς τὸ «ἄμα», διατι οὐχὶ κἄν ἀντὶ τὸ «ὄχι» εἰς τὸ «οὐχί»; ἢ τὸ «δέν» εἰς τὸ «οὐ», ἢ τὸ «εἶναι» εἰς τὸ «ἐστί»;...»

Ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς οἱ ὄπαδοὶ τοῦ δημοτικισμοῦ πολεμοῦν μὲ ἴσπην μανίαν τὰς ἀρχὰς τοῦ Κοραϊσμοῦ. Ὁ Ἄθ. Χριστόπουλος εἰς τὰ «Ἑλληνικὰ Ἀρχαιολογήματα» γελᾷ «πῶς μερικοὶ ἀπὸ τούτους λογίους μας ὑποθέτουν τὴν κοινὴν γλῶσσαν βάρβαρον καὶ σόλοικον καὶ φιλοτιμοῦνται νὰ τὴν ἑλληνίσουν μὲ τὸ «ἐντάμα», καὶ «κάμποια» καὶ «πρωτὸν» καὶ τὰ ὅμοια». Εἰς τὸ «Ὀνειρον»¹ τὴν μίαν ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν, ἡ ὁποία ἀντεπροσώπευε τὸν Κοραϊσμόν, παρουσιάζει ὅτι «ἐλάλει μίαν γλῶσσαν ὅπου ἔμοιαζε ξερατικὸ ἦτο πολὺλογη καὶ ὡς τὸν λοιμὸν στιβαγμένη ἀρμαθιαῖς γενικοῖς ἀπέλυταις, δοτικαῖς καὶ αἰτιατικαῖς ἀναπόδοταις, ἀπαρέμφατο, ἀπαρεμφατικαῖς αὐξησῆσαις, παραύξησῆσαις, διπλασιασμοῦς καὶ ἄλλα τέτοια ἱερογλυφικά». «Ἐγὼ εἶμαι», τῷ λέγει αὐτῇ, «ἡ περιβόητος καὶ περίπυστος ἐκείνη θεὰ ἢ παρὰ μὲν τῶν ἄλλων φορτικῶς πως Μιξοβάρβαρος γλῶσσα καλουμένη, παρὰ δὲ τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρειος καὶ μᾶλλον χαριέντως ἀκούουσα Μιξοσόλοικος. Ἡ τότε μὲν μετρίως καλλιεργηθεῖσα, τῶρα δὲ καὶ μάλιστα εἰς τοὺς καιροὺς σοὶ πλουτισθεῖσα μὲ τὸ ἰδικόν μου «ἐξεύρω», «ἐπαίρνω», «ἐμπορῶ» «ἀποῦ» «κάμποια» «ἐντάμα», «πρωτὸν», «ἦτο» καὶ τὰ ἕξῃς...» Τὴν δ' ἄλλην τὴν ἀρχαίζουσαν, ὅτι «ἦτο σιωπηλή, στιγμένη ζωνάρια, ψιλαῖς, δασείαις, βαρείαις, ὀξείαις, περισπωμέναις, ζευγάρια ζευγόρια βήτταις, κάππαις, λάβδαις καὶ τὰ λοιπὰ γράμματα». Ὁ Χριστόπουλος, ἐξαντλήσας πλέον τὰ βέλη τοῦ ἐναντίου τῆς ἀρχαίζουσης, στρέφεται ἤδη κατὰ τῆς Κοραϊζούσης· «Ἄλλοι δὲ πάλε» τῆς λέγει «παίρνοντας ἀνεμον τὸ κεφάλι τους, καὶ διόλου τὴν ἀλλόκοτόν τους φαντασίαν ἀκούοντας, δέν καταδέχονται μήτε τὴν συνηθισμένην μητρικὴν τους γλῶσσαν νὰ γράφουν, μήτε τὴν παλαιάν, ἀλλὰ κοινοτομῶντας παράλογα ἠθέλησαν νὰ πλάσουν νέαν(!) καὶ φαντασιώδη γλῶσσαν, προικίζοντάς

1. Α. Μέγα· αὐτόθι, σελ. 86 κ. ἔ.

την με νέα μέρη καὶ στοιχεῖα, τὸ ὅποια εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρμονίαν τῆς γλώσσης μας εἶνε παντάξενα καὶ παντάπασιν ἀνάρμοστα, ἢ ἀρμόζουν τόσον ὅσον σέλα εἰς κάρθαρρον, νὰ ὀμιλήσω με τὴν γλώσσαν τους· ἐπειδὴ ἀπὸ ὠραία, ὅπου εἶναι, καὶ εὐστροφῆ καὶ κομψότατη γίνεται ἄσχημη καὶ τραχύτατη... ἀηδὴς καὶ κακόφωνη..., ὅπου ὀμοιάζει, ὅταν προφέρεται, με ἀμάξι ἀσύμμετρα κατασκευασμένον, τὸ ὅποιον συρόμενον καὶ τ' ἄλογα ἀφανίζει διὰ τὴν δυσαναλογίαν, καὶ ὅσους φέρει κατενοχλεῖ διὰ τὸν τρακανισμόν του...» Ὁ δὲ Διον. Σολωμὸς εἰς τὸν Διάλογόν του πρὸς τὸν Σοφολογιώτατον, ὀνομάζει τρελλοὺς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Κοραϊσμοῦ: «Σ ς φ ο λ. Καὶ ποῖος ἤμπορεῖ νὰ μοῦ ἐμποδίσῃ νὰ διορθώσω, καθὼς θέλει ὁ Κοραῆς, ταῖς λέξαις μας με τὰ σχήματα τῆς παλαιᾶς; Π ο ι η τ. Γιὰ ποῖο δίκαιο θέλεις νὰ κάμῃς τέτοια διόρθωσις; Σ ο φ. Γιατί ἡ διόρθωσις μιᾶς γλώσσας νέας πρέπει νὰ γίνῃ με τὴν ὀδηγίαν τῆς μητρὸς τῆς ὀλη ἢ Ἑλλάδα λέγει «μάτι», ἐμεῖς πρέπει νὰ διορθώσωμε καὶ νὰ ποῦμε «ὀμάτιον», λέγει «κρεβάτι», πρέπει νὰ ποῦμε «κρεβάτιον». Π ο ι η τ. Ἡ πρότασις αὐτὴ ὀμοιάζει τὴν τρέλλα κάποιων ἀνθρώπων, ὅπου ἔχουν τὰ φαινόμενα τῆς φρονιμάδας. Σ ο φ. Τί ἐννοεῖς νὰ πῆς; Π ο ι η τ. Ἐννοῶ νὰ εἰπῶ, ὅτι μ' ὄλον ποῦ ἢ πρότασις φαίνεται πῶς περιέχει κάποιον δικαίωμα, ἂν τὴν ξετάξῃς καλά, δὲν περιέχει κανένα καὶ εἶνε ἐνάντια εἰς τὰ παραδείγματα τῶν ἄλλων ἐθνῶν...»

Καὶ ὁ Ἰάκ. Νερουλόσ, πλησιάζων μᾶλλον πρὸς τὸ ἰδίωμα τοῦ Θεοτόκη, κατ' ἀρχὰς σατυρίζει τὸν Κοραϊσμόν. Τὸ 1812 ἐξέδωκε κωμωδίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Κορακιστικὰ τῶν σοφῶν». Πρόσωπα τῆς κωμωδίας εἶνε «Μιτυληνιοί», «Γιαννιωταί», «Χιωταί», «Κυπριῶταί» καὶ ὁ Σωτήριος, ὀπαδὸς τῆς γλώσσης τοῦ Κοραῆ. Ἀφοῦ ἕκαστος ὀμιλεῖ κατὰ τὸ ἰδικόν του ἰδίωμα, λέγει ὁ Σωτήριος πρὸς τὸν ὑπηρέτην του: «Ἐπαρε τούτους ὄλους νὰ φυλάξωσι τεσσαρακοστήν. Γ ἰ ἄ ν ν. Μὲρ τί μᾶς κραινεις; Χ ι ὦ τ. Ἰνδα διάντρο, στέλλεις μας νὰ κάμουμέναι νήστεια; Κ υ π ρ. Τὸ στομάχιν μας γένηκ' ἀπὸ τὴν πείναν σὰν πέταυρον, τζαὶ τοῦτος στέλνει μας νὰ νηστέψωμεν. Μ υ τ ἰ λ. Ἀφεντέλλη, ἢ Σαρακοστή πέρασε· τί τὴν φέρνεις ὀξοπίσου, νὰ μὴν ἔχασες τὰ πασχάλια σου; Σ ω τ ἦ ρ ι ο ς. Δὲν εἶπον εἰς σᾶς νὰ νηστεύσητε, ἀμμή νὰ σᾶς ἐπάρωσιν εἰς τὴν ὀποιαν ὀνομάζουσιν

οί χυδαίοι Καραντίναν τεσσαρακοστήν. "Επαιρει τούτους λοιπόν και δίδε εις αυτούς τεσσαράκοντα ημέρας ως αν καθάρσιον η ως αν εμετικόν από εν φύλλον ήτρίου Λογίου 'Ερμου'· και άφου καθαρισθην θέλωσι, τότε φέρε τούτους ωδε εις έμέ...» Κατόπιν ύπερμαχεϊ τών ιδεών του Κοραή, χωρίς όμως και να μεταχειρίζεται τó γλωσσικόν αυτού ιδίωμα. 'Εν τή «'Ιστορία τών Γραμμάτων παρά τοις νεωτέροις "Ελλησι» (1827) γράφει ύπερ τών άπόψεων του Κοραή². «Τοιαύτη άβεβαιότης έπεκράτει κατ' εκείνον τόν καιρόν εν τή Γραμματικη, ώστε ουτε κανόνες ύπήρχον, ουτε γενική και έθνική της άρχή. "Οθεν ό Κοραής ιδών τόν κίνδυνον τής γλώσσης και τας σπουδαίας έναντιότητας, όσας έπέφερον αί μαγιώδεις περι τούτου διενέξεις τών φιλολόγων, εύρε μέσον όρον ως θεραπείαν τών πρωτίστων καταχρήσεων· διότι συνεβούλευσε να γράφηται η γλώσσα δια τρόπον τινός συνάμα όρθου και καταληπτοϋ, ως εύαρέστου προς τε τούς σοφούς και τόν λαόν. Είχε δε ως άρχήν να καθάριση μεν άλληλοδιαδόχως τήν έθνικήν γλώσσαν μη εισάγων σχηματισμούς τινας άρχαίους, οίτινες πολύ ουτής άπεμακρύνοντο, να έξοριση δε τας ξένας λέξεις άντικαθιστών, ει δυνατόν, έλληνικάς λαμβανομένας εύλαβώς εκ του θησαυρου τής φιλολογικής γλώσσης, σκοπών προσέτι ν' άποφύγη τούς γαλλισμούς και έλληνισμούς, εισαχθέντας εις τήν νεοελληνικήν δια τών πολυαριθμων μεταφράσεων».

'Ισχυρός όπαδός τής καθαρευούσης ύπήρξεν και ό άθηναίος Παν. Κοδρικās, όστις δεν είχε μεν μεγάλην μόρφωσιν, ήτο όμως εύρυτάτης άντιλήψεως. Ουτος, διαταχθείς ύπό του 'Ηγεμόνος τής Μολδοβλαχίας Μιχαήλ Κων. Σούτσου, έξέδωκεν εν έτει 1794 μετάφρασιν του συγγράμματος του Fontenelle «La pluralité des mondes», εν τή όποία μεταχειρίζεται λεκτικόν άκανόνιστον και άφύσικον³. Βρα-

1. Σατυρίζει τήν εν Βιέννη εκδομένην τότε έφημερίδα «Λόγιος 'Ερμής», η όποία ύπερήσπιζε τας ιδέας του Κοραή.

2. Α. Μέγα, αυτ. σελ. 111.

3. «Δυσκολώτερον και άργότερον πράγμα δεν με φαίνεται να είναι άλλο τόσον πολλά, όπου είναι τó να έμβη εις τάξιν τó άτακτον, τó να κανοισθη

δύτερον ἐξέδωκεν εἰς τὴν γαλλικὴν φυλλάδιον ὑπὸ τὸν τίτλον «Observations sur l' opinion de quelques hellénistes touchant le Grec moderne»¹. Ἐν τούτῳ ὑποστηρίζει τὴν ἐξῆς θεωρίαν (σελ. 16): Ὑπέρσταται πάντοτε τάξις τις ἀνθρώπων, ἡ κοινὴ γλῶσσα τῶν ὁποίων συνιστᾷ τὸ πνεῦμα καὶ καθορίζει τὸν χαρακτήρα τῆς γλώσσης. Τὰ ἄτομα, ἅτινα κατὰ διαδοχὴν ἀποτελοῦν τὴν τάξιν ταύτην, ἀνήκουν εἰς ὀλόκληρον τὸ Ἔθνος. Διακρίνονται τῶν ὑπολοίπων συμπολιτῶν τῶν οὐχὶ κατὰ τὴν γέννησιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν μόρφωσιν, ἣν ἔλαβον καὶ τὰς γνώσεις, ἃς κατέχουν. Ἡ γνώμη τῶν ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς κοινῆς γνώμης· ἡ ἀντίληψις τῶν θεωρεῖται ὡς ὁμόθυμος ἀντίληψις τοῦ Ἔθνους· τὸ δικαίωμα λοιπὸν τοῦ καθορίζει τὴν γλῶσσαν ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν διακεκριμένην ταύτην τάξιν.

Ἐπὶ τῇ βᾶσει δὲ τῶν ἰδίων ἀρχῶν ἐξέδωκε τὸ 1818 ἐν Παρισίοις τὴν «Μελέτην τῆς κοινῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου», ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναπτύσσει ἀναλυτικώτερον ταύτας καὶ καθορίζει τὸν χαρακτήρα τῆς κοινῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας ἔδει νὰ γίνηται χρῆσις ὡς γιντσίος ἑλληνικῆς. «Ἡ καθ' ἡμᾶς» γράφει² «κοινὴ διάλεκτος εἶνε φύσει ἑλληνικὴ, καὶ κατ' οὐσίαν καὶ συνθήκην ἀχώριστος ἀπὸ τοῦ ὅλον τοῦ γενικοῦ συστήματος τῆς Ἑλληνικῆς φωνῆς... Ἡ γλῶσσά μας λοιπὸν εἶνε φύσει καὶ θέσει ἑλληνικὴ, καὶ καμμία νόθος κληρονομία δὲν δύναται νὰ τῇ ἀφαιρέση αὐτὸ τὸ γνήσιον ὄνομα. Ὅθεν ὡς γλῶσσα καὶ λαλουμένη χρειάζεται καθαρισμὸν· ἡ κυρίως καθαρισμοὶ οὗτοι εἶναι τὸ νὰ ἀποβληθῇ μετὰ ζήλου ὅλη ἡ κακόζηλος ξενογλωσσία τῶν γλωσσοδόμων, διὰ νὰ διατηρηθῇ ὁ φυσικὸς τῆς χαρακτῆρ ἀναλλοίωτος. Ἐὰν χρειάζεται διόρθωσιν, ἡ μόνη προσφυῆς διόρθωσις εἶναι τὸ νὰ ἀπορριφθοῦν ὅλαι αἱ διαστρεμμέναι καὶ γλωσσηματικαὶ διορθώσεις, ὅσαι ἐναντίον τῆς κοινῆς χρήσεως καὶ συνηθείας κακοζήτως ἐπενοήθησαν, διὰ νὰ φυλαχθῇ παρ' ἡμῖν ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος τῆς διαλέκτου ἀνόθευτος... Ἡ μόνη προσφυῆς διόρθωσις, τὴν ὁποίαν ἡ καθ' ἡμᾶς

τὸ ἀκανόνιστον, καὶ νὰ ἐπιστηριχθῇ εἰς γενικὰς καὶ κοινὰς ἀρχὰς τὸ μὴδ' ἀρχὴν, μὴδὲ βᾶσιν ἔχον», γράφει προκειμένου περὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. (Κ. Σάθθα, νεοελ. φιλ. παράρ. σελ. 211).

1. Paris, au XII (1802).

2. Κ. Σάθθα, αὐτ. σελ. 228 κ. ἑ.

κοινή γλωσσα, καθώς και πᾶσα ἄλλη ζῶσα και λαλουμένη κοινή διάλεκτος, ἐπιδέχεται εἶνε ἢ προσαρμογή εἰς τὸ κοινὸν ὕφος τῶν γνησίων λέξεων και φράσεων, ὅσαι εἰς περιστάσεις, ὡς εἶπομεν, ἀπὸ τὴν χρῆσιν ἔλειψαν ἢ ἐξ ἀμαθείας κατηργήθησαν. Αὐτὰς χρεωστοῦν οἱ νέοι τῆς γλώσσης διορθωταὶ νὰ προσοικειώσουν εἰς τὸ ὕφος των, κατ' ἀναλογίαν τοῦ εἶδους τῆς συγγραφῆς του ἕκαστος, και μὲ μεγάλην προσοχὴν και διάκρισιν. Εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων θεωρεῖται ἡ εὐφυΐα τοῦ γράφοντος, και εἰς τὴν εὐρυθμον αὐτῶν συναρμογὴν ἢ ἐπιτηδειότης τοῦ συγγραφέως. Εἰς αὐτὴν συνίσταται ὅλη ἡ προσφυῆς και τεχνικὴ ἐπανόρθωσις τῆς φράσεως. Ἡ διορθωσις τῆς γλώσσης τότε λέγεται και εἶναι διορθωσις, ὅταν γίνεται πρὸς καλλωπισμόν, και ὄχι πρὸς ἀνατροπὴν τῆς διαλέκτου. Καλλωπισμὸς δὲ εἶναι ἡ ἀνήκουσα προσθήκη τῶν ἔλλειπόντων και ὄχι ἡ ἀφαίρεσις ἢ μεταβολὴ τῶν προσόντων... Δὲν συμπεριλαμβάνομεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων τὰς κακοζήλως μεταπλασμένας και κακορέκτως μεταπέποιημένας γλωσσηματικὰς, τὰς ὁποίας τὸ σχῆμα τῆς διαλέκτου δὲν ἀνέχεται... καθ' ὅτι τὰ τοιαῦτα νόθα ἐκτρώματα χρεωστεῖ ὁ φιλόκαλος συγγραφεὺς νὰ τὰ ἀποφεύγῃ ὡς τῆς πλέον διεστραμμένης κακοηθείας ἀηδῆ ἀποτελέσματα...».

Πρῶτος ἠσπάσθη τὰς περὶ γλώσσης ἀρχὰς τοῦ Κοραῆ ὁ ἐκ Μακεδονίας Δημ. ὁ Δάρβαρις, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκεν ὑπὸ τοιαύτην γλωσσικὴν μορφήν ἐν ἔτει 1806 τὴν «Ἀπλοελληνικὴν Γραμματικὴν», κατόπιν δ' ἠκολούθησαν αὐτὴν και ὑπεστήριξαν οἱ διαπρεπέστεροι τῶν τότε λογίων, ὡς Ἄνθιμος ὁ Γαζῆς, Κωνσταντῖνος ὁ Κούμας, Στίβανος ὁ Οἰκονόμος, Νεόφυτος ὁ Βάμβας, Θεόκλητος ὁ Φαρμακίδης, Βενιαμῖν ὁ Λέσβιος, Κωνσταντῖνος ὁ Κοκκινάκης, Κωνσταντῖνος ὁ Βαρδαλάχος. Κυρίως ὄργανον διαδόσεως τῶν Κοραϊστικῶν ἀρχῶν ἦτο ἡ ἐν Βιέννῃ ἐκδιδομένη ἑφημερίς «Ὁ Λόγιος Ἑρμῆς», ἣτις και ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ νὰ ἐκραγῇ ὁ σφοδρὸς γλωσσικὸς ἀγὼν μεταξὺ τῶν Κοραϊστῶν και τῶν Κοδρικιστῶν.

Διακοπείσης τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ»,¹ ἀνέλαβον, τῇ προτροπῇ τοῦ Κοραῆ, τὴν συνέχισιν αὐτοῦ οἱ ὀπαδοὶ του Θεόκλ.

1. Κ. Σάθα, αὐτ. παράρτ. σελ. 296 κ. ἑ.

Φαρμακίδης καὶ Κων. Κοκκινάκης, οἵτινες ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Ἑλληνας λογίους, ζητοῦντες τὴν πνευματικὴν αὐτῶν συνεργασίαν. Ὁ Κοδρικᾶς, εἰς ὃν ἐπίσης ἀπετάθησαν, ἔθηκεν ὡς ὄρον τῆς συνεργασίας του νὰ παύσῃ ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» νὰ γράφηται εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Κοραῆ, τὴν ἀπάντησιν του δὲ ταύτην ἐδημοσίευσεν διὰ τοῦ τύπου ἐν Παρισίοις. Τὴν ἀπάντησιν ταύτην ἀνῆρσαν οἱ περὶ τὸν «Λόγιον Ἑρμῆν», εἰς οὓς ἀνταπαντῶν ὁ Κοδρικᾶς ἐδημοσίευσεν ἀνώνυμον διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀπολογία τῶν ἐν Πίζῃ Ἑλλήνων». Ἄλλ' οἱ ἐν Πίζῃ Ἑλληνες, ὁπαδοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ Κοραῆ, διέψευσαν τὸν Κοδρικᾶν καὶ διεμαρτυρήθησαν κατ' αὐτοῦ, διότι ἔκαμε χρῆσιν τοῦ ὀνόματός των, γράφοντες ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐφαντάσθησάν ποτε τὰς ἐν αὐτῷ φλυαρίας ἐναντίον τοῦ Κοραῆ, ἀλλ' ὅτι μάλιστα νομίζουν τὸν σοφὸν ἄνδρα «ὑπερασπιστὴν τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους μας, ἥρωα Ἑλληνα τοῦ ἀγῶνός μας» καὶ τὸ ὄνομά του μεγάλως τιμῶσι καὶ σέβονται καὶ μεταξὺ τῶν εὐεργετῶν συναριθμοῦσι. Εἰς τοὺς ἐν Πίζῃ Ἑλληνας ἀπήντησεν ὁ Κοδρικᾶς διὰ τῆς ἐν Βιέννῃ ἐπίσης ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος», ἐδημοσίευσεν δὲ τὸ μὲν 1817 φυλλάδιον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρὸς τοὺς οἰκείους», τὸ δὲ 1818 ἕτερον φυλλάδιον ὑπὸ τὸν τίτλον «Καὶ αὖθις πρὸς οἰκείους», διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτίθεται δριμύτως κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κοραῆ. «Μὰ τέλος πάντων» γράφει «τί θέλουν αὐτοὶ οἱ θεόκλητοι φιλόσοφοι; τί ζητοῦν; τί σκοπὸν ἔχουν; τὴν γλῶσσαν μας θέλουν νὰ μᾶς μάθουν; ἢ τὴν ἐδικὴν των νὰ μᾶς διδάξουν; αὐτοὶ μῆτε τὴν μίαν ἐξεύρουν, μῆτε τὴν ἄλλην εἶνε ἄξιοι νὰ συστήσουν. Τοῦ κάκου ἄρα μᾶς πονοκεφαλοῦν Ἄλλ' ὄχι. Τὸ ἐπάγγελμά των δὲν εἶν' αὐτό. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι μᾶς τὸ ἐρμηνεύουν. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι μᾶς μανθάνουν, ὅτι ὑπάρχει μία αἵρεσις Κοραϊσμὸς λεγομένη. Αὐτῆς τῆς αἱρέσεως τὸ συνέδριον εἶναι τὸ πανδοχεῖον τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ». Αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου μισθωτοὶ κράτται εἶνε ἡ σοφολογιότης των, διωρισμένοι, εἰς τὸ νὰ προσκαλοῦν τοὺς χυδαίους εἰς τὴν φατρίαν, καὶ νὰ ὑβρίζουν τοὺς σπουδαίους, ὡς ἀθετοῦντας τὴν αἵρεσιν...» Εἰς τὰ φυλλάδια τοῦ Κοδρικᾶ ἀπήντα ὁ Κοραῆς εἶτε διὰ τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ», εἶτε δι' ἰδίων διατριβῶν, δημοσιευομένων ἀνω- νύμως ὑπὸ ψευδώνυμον. Τὸ 1818 ὁ Κοδρικᾶς ἐξέδωκε καὶ τὴν Με-

λέτην του περι τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου δαπάναις τῶν ἐν Λιβόρνῳ ἐμπόρων Ἰ.Αλ. Πατρινοῦ καὶ Δημ. Ποστολάκη. Οὐμωθεὶς ὁ Κοραῆς ἐξ ὧσων ἔγραψεν ὁ Κοδρικᾶς ἐν τῷ συγγράμματί του τούτῳ ἐναντίον αὐτοῦ, ἀπέστειλε τὴν 1 Ἰανουαρίου 1819 ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Πατρινόν, ἐν τῇ ὁποίᾳ, παραπονούμενος, διότι κατέβαλε τὴν δαπάνην τῆς ἐκδόσεως, τῷ ἔγραφε· «Ἐὰν προβλέπων, ὅτι ἔμελλε νὰ ἐξεράσῃ κατ' ἐμοῦ τόσον φρικτὰς συκοφαντίας τὸν ἔδωκες τὰ χρειαζόμενα ὄπλα, διὰ νὰ σφάξῃ ἐβδομηκονταετῆ γέροντα, ἄλλο δὲν μένει εἰς ἐμὲ παρὰ νὰ κλαίω τὴν τύχην μου, ὅτι ἐσήκωσε κατὰ τῆς κεφαλῆς μου, καὶ αὐτοὺς μου τοὺς φίλους;... Ἐὰν ἐξ ἐναντίας σὲ ἠπάτησεν ὁ δόλιος συκοφάντης, καὶ σ' ἔκαμε μὴ θέλοντα συνεργὸν τῆς ἀδικίας του, εἰς τοιαύτην περίστασιν ποῖον εἶναι τὸ χρέος σου, δὲν ἔχεις χρεῖαν νὰ τὸ μάθῃς ἀπ' ἐμέ...» Τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κοραῆ ὁ Πατρινὸς ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἐφημερίδι «Καλλιόπη» ἐκδιδομένη ἐν Βιέννῃ, μετὰ τῆς ἰδικῆς του ἀπαντήσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔγραφε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς εἰς τὸν Κοραῆν· «Ἐως πότε αὐτὰ τὰ ξεράσματα, τὰ σφαζίματα οἱ δόλιοι συκοφάνται, αἱ φρικταὶ συκοφανταί; νομίζετε ὅτι καθέννας νοστιμίζεται νὰ ἀκούῃ τοιαύτας λέξεις ἀπὸ στόμα ἑνὸς σοφοῦ; Ἐὰν ἔχετε πίστιν, ὅτι ὅσα ἐγράψατε πρὸς φωτισμὸν τοῦ Γένους εἶναι καθαρὰ ἀλήθεια, ἢ ἀλήθεια εἶνε ἀκαταμάχητος, ἢ συκοφαντία εἶνε ψεῦδος, τὸ ψεῦδος δὲν δύναται οὔτε νὰ σφάξῃ, οὔτε νὰ σβύσῃ τὴν ἀλήθειαν· διατὶ λοιπὸν ἀγανακτεῖτε;...» Τὴν μελέτην του περὶ γλώσσης ὁ Κοδρικᾶς ὑπέβαλε καὶ εἰς τὸν Ἐθνομάρτυρα Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε', ὅστις ἐν τῇ ἀπαντητικῇ ἐπιστολῇ ἔγραψεν εἰς αὐτόν· «Ὅτι εἰς κενὸν ἀπέβησαν αἱ περὶ γλώσσης διδασκαλίαι τῶν δημοσίων φιλοσοφούντων, καὶ ὅτι αὐτοὶ ἐπεχείρησαν νὰ πλέξωσι τὸ ἐξ ἄμμου σχοινίον, φανερόν, ἐπειδὴ, χάριτι Θεοῦ, Ἕλληνας χριστιανίζοντες, πρόμαχοι καὶ προασπισταὶ τῆς ἀληθείας, δὲν ἐξέλιπον ἀπὸ τὸ Γένος, ὧν τὰ πρῶτα φέρουσιν τὴν ἐλλόγιμον αὐτῆς εὐγένειαν βλέποντες, χαίρομεν χαρὰν ὑπερβάλλουσαν». Ἡ ὀξύτης ὁμῶς, τὴν ὁποίαν προσέλαβεν ἢ μετὰ τῶν Κοραϊστῶν καὶ Κοδρικιστῶν διαμάχη, ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ σοβαρῶς τοὺς Ἕλληνας πατριώτας, τοὺς πονοῦντας διὰ τὴν τύχην αὐτῆς. Ὁ Νεόφυτος Δούκας διὰ τοῦ ἐκδοθέντος ἐν Βουκουρεστίῳ τὴν 1 Δεκεμβρίου 1819 διαγγέλματός του

πρὸς τοὺς διαπληκτιζομένους λογίους τοῦ Ἔθνους ἀπευθύνει θερμὴν πρὸς αὐτοὺς πρόσκλησιν νὰ παύσωσι τὸν ἀγῶνα· «Εἰρήνην τὴν ἐμὴν» γράφει «ὦ παῖδες ἐμοί, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν. Εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν, ὡς οὐκ ἐξὸν πρὸς ἅ σπεύδετε ἀφικέσθαι, μηδὲ τὴν μεγάλην ταύτην μεταβολὴν ἀπεργήσασθαι, ἣν σκοπεῖσθε, μὴ αὐτοῖς πρότερον πρὸς ἀλλήλους ὁμονοοῦντες... Ὑμεῖς γάρ, ὦ παῖδες, ἀντὶ τοῦ πρόσω ἔτι συμφώνως ἰέναι, καὶ σὺν ἀγαθαῖς ταῖς ἐλπίσιν ἐπὶ τὰ μείζω χωρεῖν, διαιρεθέντες καὶ συστραφέντες ἐκ στάσεως, μάχεσθε, καθάπερ τὰ θηρία, κεραϊζόμενοι ὑπ' ἀλλήλων καὶ διαδακνόμενοι. Τί οὖν ἐκ τούτων ἐλπίς περιέσεσθαι τῇ μητρί;...»

Ὁ ἀγὼν δὲν θὰ διεκόπτετο, ἂν δὲν ἐπήρχετο ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπαναστάσις, ἡ ὁποία ἐξηφάνισε τὰ προσωπικὰ πάθη καὶ συνήνηωσε πάντας τοὺς Ἕλληνας ὡς ἐν ἄτομον εἰς τὸν μέγαν καὶ τραχὺν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως πόλεμον.

Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κοραῆ, καίτοι ἐγένοντο ἀσπασταὶ ὑπὸ τῆς ὀλότητος σχεδὸν τῆς λογίας μερίδος τοῦ Ἔθνους, καίτοι ἐκκλινον περισσότερον πρὸς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς συνειδήσεως. Ἐπρωτίμησε ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τὴν ἀπλήν καθαρεύουσαν, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ὁ Ν. Θεοτόκης καὶ ἠκολούθησαν κατόπιν ὁ Νερουλός, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Κοδρικᾶς. Οὗτοι οὔτε θόρυβον ἐδημιούργησαν περὶ ἑαυτοὺς, οὔτε συγγράμματα πολλὰ ἐξέδωκαν, ἐπεκράτησεν ὁμως ἡ γλῶσσα τῆς ὁποίας αὐτοὶ ἔκαμον χρῆσιν, διότι αὕτη ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸ κοινὸν περὶ γλώσσης συναίσθημα· ἀπέφυγον καὶ τὴν ἀρχαῖζουσαν, ἣτις ἦτο ἀνωτέρα τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ, καὶ τὴν χυδαῖζουσαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἠνείχετο τὸ Ἔθνος, διότι ἐπίστευεν, ὅτι ἀπεμάκρυνεν αὐτὸ ἀπὸ τοῦ προγονικοῦ μεγαλείου καὶ τὸ ἐταπεινῶνεν, καὶ τὴν Κοραῖζουσαν, ἡ ὁποία δὲν ἦτο οὔτε λαλουμένη, οὔτε ἀρχαία, ἀλλὰ τεχνητὴ, ξένη πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Ἐπίστευον καὶ οὗτοι εἰς τὴν μέσην ὁδὸν, παράλληλον πρὸς τὴν μέσην ὁδὸν τοῦ Κοραῆ, ἀλλὰ πλέον φυσιολογικὴν. Ἀνεξαρτήτως ὁμως τούτου, αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κοραῆ, χάρις εἰς τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ καὶ τὰς πολλὰς ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος δημοσιεύσεις του, ἔσχεν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς

Ἑλληνικῆς γλώσσης. Χάρις εἰς τὸν Κοραῖν ἔχασεν ἔδαφος ἡ ἀρχαϊστικὴ ἰδέα καὶ ἀνεχαιτίσθη ἡ πρόοδος τῆς δημοτικιστικῆς, ἡ ὁποία, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν ἐν τῷ γλωσσικῷ ὀρίζοντι τῶν μεγάλων ποιητῶν Χριστοπούλου, Βηλαρά καὶ Σολωμοῦ, ἐφαίνετο ὅτι ἔβαινε πρὸς τὴν ἐπικράτησιν.

Κύρωςιν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς καθαρευούσης ἀποτελεῖ ἡ παραδοχὴ αὐτῆς ὡς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Κράτους καὶ ἡ χρησιμοποίησις της τόσον ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν λογίων, ὅσον καὶ ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις. Ἡ «Νομικὴ διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος», ἡ ἐκδοθεῖσα ἐν Σαλῶνοις τῆς Φωκίδος τῇ 15 Νοεμβρίου—Α΄ Ἐλευθερίας—1821, περιλαμβάνει τὴν ἐξῆς διάταξιν¹ (τμῆμα Α΄ Κεφ. Α΄ § Κστ): «Ἐν καὶ ὅλας τὰς θρησκείαις καὶ γλώσσας δέχεται ἡ Ἑλλάς, καὶ τὰς τελετὰς καὶ χρῆσιν αὐτῶν κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἐμποδίσῃ, τὴν Ἀνατολικὴν ὅμως τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, καὶ τὴν σημερινὴν γλῶσσαν μόνον ἀναγνωρίζει ὡς ἐπικρατούσας θρησκείαν καὶ γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος». Τὰ δισταγμάτα καὶ οἱ νόμοι εἰς τὴν καθαρῆουσαν ἐξεδίδοντο. Παρατίθεμεν ἀποσπάσματα τινὰ ἐξ αὐτῶν :

«...Ἀναβαίνων τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος δίδω τὴν πάνδημον βεβαίωσιν τοῦ νὰ προστατεύω εὐσυνειδήτως τὴν θρησκείαν σας, νὰ διατηρῶ πιστῶς τοὺς νόμους, νὰ διανέμηται ἡ δικαιοσύνη πρὸς ἕνα ἕκαστον, καὶ νὰ διαφυλάττω ἀκέραια διὰ τῆς θείας βοηθείας ἐναντίον ὁποιοῦδήποτε τὴν ἀνεξαρτησίαν σας, τὰς ἔλευθερίας καὶ τὰ δικαιώματά σας...»².

«...Εἰς τοὺς ἐμφανισθέντας ἐκοινοποιήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἀποχρώντως ὁ σκοπὸς τῆς συγκαλέσεως καὶ προσκλήσεως των πρῶτον μὲν παρὰ τοῦ Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ παρὰ τῶν δύο ὑπουργικῶν συμβούλων, ὅτι δηλ. ἡ Κυβέρνησις ἔχει κατὰ νοῦν νὰ βελτιώσῃ καθ' ὅλους τοὺς λόγους τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ τὴν ἀσφαλίσῃ διὰ πάντα· ὅτι ἡ Κυβέρνησις

1. Ἀνδ. Ζ. Μάμουκα, «Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος», Ἀθῆναι 1839, τόμ. Α΄ σελ. 46.

2. Προκήρυξις 25 Ἰανουαρίου 1833 τοῦ Βασιλέως Ὀθωνος πρὸς τὸν Ἕλληνα λαόν (Ἐφημ. Κυβερν. 1833 ἀριθ. 1, σελ. 1).

προσπαθεῖ πρὸ πάντων νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν ἀφύκτως ἐξωτερικὴν ἀξιοπρέπειαν, τὴν ὁποῖαν εἶχε κατὰ τοὺς πρὸ τῆς κατακτῆσεως χρόνους καὶ τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ ἐπαναλάβῃ αὕτη πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἰδίας θρησκείας...»¹. «...Οἱ φοιτηταὶ δύνανται νὰ ἐξετασθῶσι περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὸ τέλος τῆς χειμερινῆς ἐξαμηνίας, καὶ ἔτι περὶ τὸ τέλος τῆς θερινῆς. Ἄλλὰ καὶ ἐκτάκτως δύνανται τις νὰ ἐξετασθῇ κατὰ πάντα ἄλλον χρόνον, ἔνεκα ἰσχυρῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἠθελεν ἐγκρίνει ἡ ἀνήκουσα σχολή, πλὴν τῶν διακοπῶν. Δύνεται δὲ πρὸς εὐκολίαν περισσοτέραν τοῦ ἐξεταζομένου νὰ γίνῃ ἡ ἐξέτασις εἰς τὸ τέλος τῆς ἡγουμένης, ὃ δὲ δημόσιος διαγωνισμὸς καὶ ἡ ἀναγόρευσις εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπομένης ἐξαμηνίας...»². «Ἐπιθυμοῦσα ἡ Β. Κυβέρνησις κατὰ τὰς ἐνθέρμους εὐχὰς τοῦ Σεβαστοῦ Ἡμῶν Βασιλέως νὰ διαδώσῃ ἔτι μᾶλλον μεταξὺ τοῦ λαοῦ τὰς εἰς πάντα ἄνθρωπον ἀναγκαιοτάτας γνώσεις τῆς στοιχειώδους προπαιδείας, σκοπεύει νὰ αὐξήσῃ, καθ' ὅσον δύνανται, τὸν ἀριθμὸν τῶν τακτικῶν δημοδιδασκάλων, διοριζομένων καὶ εἰς τοὺς δήμους ὅπου δὲν ὑπάρχουν σήμερον τοιοῦτοι...»³. «Τὸ Βουλευτικὸν σῶμα. Πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας διακηρύττει: Ἄνδρες Ἕλληνες! Ὅλοι μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἠξεύρετε ὅτι ὁ μέγας σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ἐμβήκαμεν εἰς αὐτὸν τὸν ἱερόν καὶ πολυπαθῆ ἀγῶνα, ἦτο νὰπολαύσωμεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἱεῤῃς ἡμῶν πίστεως, νὰ ζῶμεν, ὡς ἀδελφοί, μὲ ἰδικούς μας νόμους, νὰ εἴμεθα ὅλοι ὅμοιοι...»⁴. «...Τὸ ἄρθρον τοῦ τελευταίου φύλλου μας ἔδωκεν ὑπόνοιαν εἰς πολλοὺς νὰ ὑποθέσωσιν ὅτι ὁ σκοπός μας εἶνε νὰ πολεμήσωμεν ἐκ συστήματος τὸ παρὸν Ὑπουργεῖον, ὅτι ἐπιθυμοῦμεν τὴν πτώσιν του...»⁵. «...Ἐνηγκαλίσθημεν τὴν μοναρχίαν, ἠσπάσθημεν τὸν

1. Κοινοποιήσις τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματείας ἀπὸ 15 Ἰουλίου 1833, Ἐφ. Κυβ. σελ. 63.

2. Διατυπώσεις τῆς Συγκλήτου ἀπὸ 19 Μαΐου 1842. Π. Ι. Κλάδου, Ἐκκλησιαστικά καὶ Ἐκπαιδευτικά, Ἀθῆναι, 1860, τ. Α' σελ. 335.

3. Ἐγκ. Ὑπ. Παιδείας, ἀρ. 26292 τῆς 24 Μαΐου 18444. Π. Κλάδου, αὐτόθετι, σελ. 557.

4. Ἐφημ. «Ἑλληνικά Χρονικά», Μεσολόγγιον, 1 Ἰανουαρίου 1824.

5. Ἐφημ. «Ἐθνική», Ναύπλιον, 7 Ὀκτωβρίου 1834.

δοθέντα ἡμῖν Μονάρχην με τὴν ἀδελφικὴν ἐκείνην ἀγάπην, με τὸ ὑικὸν ἐκεῖνο σέβας, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ τὸν πείσωσιν ἐντελῶς, ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνεθέσαμεν τὴν μέλλουσαν τύχην μας, τὴν μέλλουσαν τύχην καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐν τῷ γειτονικῷ Κράτει ὁμογενῶν μας...»¹. «...Πολλοὶ ἐλεεινολογοῦσι τὴν πατρίδα μας, λέγοντες, ὅτι εἰς τὴν μικράν μας κοινωνίαν ἡ ἀμάθεια, τὸ ψεῦδος καὶ ἡ κακία τιμῶνται... ὅτι τρέχομεν πρὸς τὸν ὀλεθρὸν μας...»².

Ἐφάνη ὅτι ἤρχισε νὰ κοπάζη ὁ γλωσσικὸς ἀγῶν, ὅτε τὸ 1839 ὁ Κ. Οἰκονόμος δημοσιεύει σφοδροτάτην ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ ἱεροδιακόνου Ν. Βάμβα, ὁ ὅποιος εἶχεν ἐκδώσει μετάφρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Κοραῆ. Ὁ Οἰκονόμος, ἐπιτιθέμενος καὶ κατὰ τοῦ Κοραῆ, τὸν ὅποιον ὀνομάζει «ἄσοφον πολλάκις ἢ κακόσοφον καὶ ματαιόσχολον», διατυπώνει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ γλῶσσα ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ἀρχαϊκὸν ὕφος. Κατόπιν τούτου, ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος συντηρητικὸς κατ' ἄρχας εἰς τὸ Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου (1839), αἰσιόδοξος ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας εἰς τὸ Ἑλληνογαλλικὸν λεξικὸν (1846)³, κηρύσσεται ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς ἀρχαϊζούσης εἰς τὸ ἔργον του «Κωνσταντινουπόλις» (1862), ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ὁποίου, ἀφοῦ δικαιολογεῖται διὰ ποῖον λόγον δὲν μεταχειρίζεται κοινούς τύπους «οἱ ὅποιοι ἀσχημίζουσι τὸ ἀνεκτίμητον τοῦτο κληροδοτήμα τῆς προγονικῆς ἡμῶν γλώσσης», τελειώνει με τὴν ἐξῆς εὐχὴν· «Εἶθε δὲ οἱ υἱοὶ τῶν υἱῶν ἡμῶν, ἀναγινώσκοντες μετὰ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα τὰ ἀμυδρὰ ταῦτα σκιαγραφήματα καὶ ἰλαρυνόμενοι πρὸς τὸ χύδην καὶ πεπατημένον αὐτῶν ὕφος, καθὼς μειδιῶμεν καὶ ἡμεῖς σήμερον πρὸς τὸ ὕφος τῆς

1. Ἐφημ. «Ἐλπίς», 2 Ὀκτωβρίου 1850.

2. «Ἐφημερίς τοῦ Λαοῦ», Ἀθήναι, 18 Φεβρουαρίου 1850.

3. «Τὸ δισμιλεμένον περὶ τὸ ἀκραιφνὲς τῆς γλώσσης δὲν εἶναι τῆς σημερινῆς ἐποχῆς· ὅταν ἐξσπλωθῇ ἡ παιδεία καὶ εἰς τὰς ὑποδεεστέρας καὶ ἐργατικὰς τάξεις, καὶ ἡ ἀνάγνωσις γίνῃ κοινότερα, ὅταν αἱ μεταξὺ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Βασιλείου Ἑλλήνων σχέσεις κατασταθῶσιν ἀνύποπτοι, τότε ἴσως ὁ περὶ τὴν γλῶσσαν καθαρισμὸς δὲν εἶναι ἄτοπος, ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη πολλοὶ τύποι τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς πρέπει, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἶπον, νὰ προτιμῶνται τῶν ἀρχαίων».

Βοσπορομαχίας, νὰ ἐκτιμήσωσιν οὐχ ἦττον τὰς προσπάθειάς ἡμῶν, ὅσοι ἀντιστάντες πρὸς τὸν ἀκατάσχετον ροῦν τοῦ Ἔθνους, καὶ ἀψηφήσαντες τοὺς μυκτηρισμοὺς καὶ τὰς φωνασκίας τῶν ἐθελοκακούντων ἢ καὶ ζηλοτυπούντων, προείδομεν καὶ προδιεγράψαμεν τὴν εὐδαίμονα ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν θέλει πραγματοποιηθῆ τὸ γλυκύτερον ἡμῶν ὄνειρον, ἢ ἐντελής νεκρανάστασις τῆς πατρῴας ἡμῶν γλώσσης».

Τὸ 1853 ὁ ποιητὴς Παν. Σοῦτσος ἐξέδωκε φυλλάδιον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ νέα σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου ἢ ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, εὐνοουμένης ὑπὸ πάντων», ἐν τῷ ὁποίῳ ἀφοῦ ἐπιτίθεται δριμύτατα κατὰ τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ἀκολουθούντων τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, δημοσιογράφων καὶ συγγραφέων, οἵτινες μετεχειρίζοντο γλώσσαν «πενιχρὰν κατὰ τὴν λέξιν καὶ τὴν φράσιν καὶ στερουμένην πτώσεων, χρόνων καὶ ἐγκλίσεών τινων, τῶν πλείστων προθέσεων, ἐπιρρημάτων καὶ συνδέσμων καὶ τῶν πλείστων μετοχῶν καὶ ἀντωνυμιῶν» καὶ ἀνεβάρησαν «Γραικὸν ἢ Γραικὴν τοῦ Κικέρωνος τοὺς Μαραθωνομάχους καὶ Σαλαμινομάχους Ἑλληνας τοῦ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους», συνιστᾷ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν γλώσσαν καὶ ἀναπτύσσει τὰς ἀρχὰς, ὑπὸ τῶν ὁποίων δέον νὰ διέπηται ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα. «Σκαπανεῖς ἡμεῖς» γράφει «αὐθάδεις καταρρίπτομεν σήμερον τὸ Φραγκικὸν τοῦτο καὶ πτωχὸν οἰκοδόμημα καὶ ἀνεγείρομεν ἀπὸ τοῦ μνηματος τὴν ἑλληνικὴν γλώσσαν τῶν προγόνων, τὴν Κοινὴν ἐπικληθεῖσαν τὸ πάλαι, καθιστῶντες αὐτὴν εὐληπτον καὶ ὑπὸ πάντων ἐνοουμένην». Αἱ γενικαὶ ἀρχαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὸ σύστημα του εἶνε· «Α' Ἡ γλώσσα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἔσεται μία καὶ αὐτὴ, ἢ Γραμματικὴ ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἔσεται μία καὶ αὐτὴ. Β' Αἱ λέξεις, αἱ φράσεις ἐκείνων ἔσονται μόναι παραδεκταί· πᾶσα δὲ ξένη λέξις ἢ φράσις ξένη ἐν λέξεσιν ἑλληνικαῖς ἐξοβελισθῆσονται...» Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐπίκρισιν τοῦ Σούτσου ἔδωκεν ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπὶ τοῦ Ραλλεῖου ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἐκ τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀσωπίου, Φαρμακίδου, Μανούσου καὶ Ἰωάννου, ἧτις ἀπέρριψε τὰ ἔργα αὐτοῦ, βραβεύσασα τὰ ποιήματα τοῦ Ζαλοκώστα καὶ τοῦ

Τερτσέτη. Ἐμέσως ὁ Κ. Ἀσώπιος, καθ' οὗ κυρίως ἐστρέφετο ὁ Σοῦτσος, ἐξέδωκε «Τὰ Σούτσεια ἢ ὁ Π. Σοῦτσος ἐν ποιηταῖς κτλ.» (1853), διὰ τῶν ὁποίων ἀνήρει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σούτσου καὶ ἐχλεύαζεν αὐτὸν διὰ τὴν νέαν σχολήν, τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ ἰδρῦσῃ. Καὶ ὁ Ἀσώπιος ὁμως, καίτοι ὑπερημύνετο τοῦ Κοραῆ, δὲν ἐσταμάτα εἰς τὸ διαγραφῆν ὑπ' αὐτοῦ γλωσσικὸν σύστημα, ἀλλ' ἔτεινε πρὸς τὴν ἀρχαίζουσαν. Ἐπεθύμει καὶ οὗτος τὴν πρὸς τὴν Ἀττικὴν διόρθωσιν τῆς γραφομένης γλώσσης, ἀλλὰ βαθμηδόν· «Ἡμεῖς» λέγει «οὔτε τοῦ χυδαίου συνήγοροι οὐδέποτε ἐγενόμεθα, οὔτε γλωσσικὸν ἐλατήριο ἐστήσαμεν, αὐστηρῶς καταδικάζοντες τοὺς παρατείνοντας τοὺς θεέντας θεσμούς, ἀλλὰ μετ' εὐγνωμοσύνης ἀποδεχόμενοι πάσας τὰς εἰς τὸ βέλτιον γινομένας εἰς τὴν γλώσσαν μεταρρυθμίσεις, ἐπροσπαθήσαμεν ὅσον ἐνῆν, νὰ μιμηθῶμεν εἴ τι καλὸν ἐκρίναμεν, ἀφίνοντες τοὺς κρείττονας νὰ πράξωσι καλλιώτερα... Ἐφρονήσαμεν ὡσαύτως, ὅτι γλώσσα ἐκβαρβαρωθεῖσα οὔτε διὰ μιᾶς καθαρίζεται, ἀλλὰ βαθμηδόν καὶ καθ' ὅσον τὸ ἔθνος προκόπτει καὶ ἀναπτύσσεται...».

Ἐντεῦθεν ἀρχεται μία νέα τάσις πρὸς ἄνοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν γλώσσαν, τῆς ὁποίας ἡγέται ὑπῆρξαν οἱ Ἀσώπιος, Ἰωάννου, Ζαμπέλιος, Μαυροφρύδης, Σεμιτέλος, Κων)τίνος Κόντος, Μιστριώτης.

Ὁ Φίλ. Ἰωάννου εἰς τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἀπήγγειλεν ἐπὶ τῆ β' Ὀλυμπιάδι¹, εἶπε· «Περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἡ ἀνακέρυξις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ Γαλλίᾳ ἐνεγέννησεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος χρηστοτέρας ἐλπίδας, ἀνεζωπυρήθη τούτου ἡ ἔμφυτος φιλομάθεια, ἐστράφη δὲ πρὸ πάντων ἡ προσοχή του εἰς τὴν διάπλασιν γλώσσης ἐθνικῆς, ὡς ἀναγκαίου ὄργανου πάσης μαθήσεως. Τὸ ἀναφεὲν τότε περὶ γλώσσης ζήτημα διήρσεσε τοὺς λογίους τοῦ ἔθνους εἰς τρεῖς διαφόρους μερίδας... Οἱ δὲ ὀρθότερον λογιζόμενοι, ἐνέκρινον ἕλλογόν τινα τῆς χυδαίας γλώσσης ἀνάπλασιν, δι' ἧς αὕτη ἤθελε διορθωθῆ μὲν γραμματικῶς καὶ κανονισθῆ κατὰ τὸ δυνατόν, καθαρισθῆ δὲ ἀπὸ πολλῶν βαρβαρι-

1. Φίλ. Ἰωάννου, Λόγος Ὀλυμπιακὸς ἐπὶ τῆ β' ἑορτῇ τῶν ἰδρυθέντων Ὀλυμπίων, Ἀθῆναι, 1871, σελ. 74.

σμών, πλουτισθῆ δὲ βαθμηδὸν ἀπὸ τοῦ θησαυροῦ τῆς ἀρχαίας, χωρὶς νὰ καταστῆ εἰς τὸν λαὸν ἀκατάληπτος.. ».

Ὁ Σπ. Ζαμπέλιος, ἂν καὶ ἐξ ἴσου φέγει τοὺς Ἀττικίζοντας καὶ τοὺς χυδσαίζοντας καὶ παραδέχεται τὴν καθαρεύουσαν, δὲν κατορθώνει ν' ἀποφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαϊκῆς. Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὰς Βυζαντινὰς μελέτας¹, σελ. 682· «Ἄλλ' ἀξιοθρήνητοι καὶ ἡμεῖς αὐτοί, ὅτι εἰς ὀλίγους χαρισθέντες καὶ τὴν λοιμώδη ψώραν τῆς λεξιθηρίας καὶ ἡμεῖς νοσήσαντες, τόδε τὸ πόνημα συνετάξαμεν εἰς λέξιν ποῦ μὲν σόλοικον καὶ ἀνομοιόμορφον, ποῦ δὲ δυσπρόσιτον καὶ μὴ κοινὴν...».

Ὁ Δ. Μαυροφρύδης τάσσεται μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης εἰς τὸ «Δοκίμιόν του περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης» (1860), τὸ λεκτικὸν ὅμως ὅπερ μεταχειρίζεται ἐν αὐτῷ κλίνει περισσότερον πρὸς τὴν ἀρχαίζουσαν· «Τοιαύτη οὔσα» γράφει² «καὶ τοιαύτας μεταβολὰς μεταβληθεῖσα ἢ νεοελληνικὴ δὲν ἀπώλεσεν οὔτε τὴν πλαστικότητα, οὔτε τὴν λοιπὴν ζωτικότητα τῆς ἀρχαίας... Ἡ νεοελληνικὴ εἶναι ἢ νεωτάτη φάσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὃς ὑπὲρ τριάκοντα ἤδη ἑκατονταετηρίδας τὸν ἑλληνικὸν οὐρανὸν διατρέχει, ποῦ μὲν φαεινότερος, ποῦ δ' ἄμυδρότερος καὶ ὑπ' ὀμίχλης ἐπισκιαζόμενος, ἀλλ' οὐδέποτε ἐκλιπὼν τὴν ἔδραν οὐδ' ἑξαφανισθεῖς. Δὲν εἶναι οὐδὲ δύναται νὰ ὀνομασθῆ θυγάτηρ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ὥσπερ αἱ Ῥωμανικαὶ τῆς Λατινικῆς· διότι αὗται μὲν εἶναι νέοι βλαστοὶ ἐκ τῆς ρίζης τοῦ μαρανθέντος, ξηρανθέντος, περικοπέντος, ἐμβολιασθέντος ἢ καὶ μεταφυτευθέντος κορμοῦ τῆς λατινικῆς ἀναβλαστήσαντες, ἐκείνη δ' ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος παλαιὸς κορμός, πολυτρόπως μὲν κλασθεῖς, περικοπεῖς, κλώνους τινὰς ἀποξηρανθεῖς, ἀλλὰ νέους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κλάδους ἀντὶ τῶν ξηρανθέντων ἀναδώσας, οὐδέποτε ἐξαντληθεῖς τὴν ζωτικὴν ἰκμάδα, δυνάμενος δ' εὐτυχῶν περιστάσεων καὶ θεραπείας τυχῶν, νὰ ἀναθάλλῃ πάλιν καὶ ἀποβῆ ἀμφιλαφὲς καὶ βαθύσκιον δένδρον...».

Σημαντικὴν ἐξάιρεσιν τῆς ἀττικιζούσης τάσεως ἀπετέλεσεν ὁ ἱστο-

1. Σπ. Ζαμπέλιου, Βυζαντινὰ μελέται, Ἀθῆναι, 1857.

2. Δ. Μαυροφρύδου Δοκίμιον κτλ. Σελ. 31.

ρικός Σπ. Τρικούπης, ὅστις ὑπεστήριξε τὴν ἀπλὴν καθαρεύουσαν καὶ ἔγραψεν εἰς αὐτὴν τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» (1853). Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἱστορίας του ἀποκρούων τὴν διγλωσσίαν ἀποδεικνύει τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναστολῆς τῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ροπῆς καὶ κηρύσσει τὸ «μὴ περαιτέρω». «τὴν μέσσην ὁδόν, τὴν μεταξὺ, λέγω, τῶν χυδαῖζόντων καὶ τῶν ἑλληνιζόντων, ἐβουλήθην συγγράφω νὰ βαδίσω, διότι ἐθεώρησα καὶ θεωρῶ, ὅτι ἐν τῇ μέσῃ ταύτῃ ὁδῷ κεῖνται τὰ ἀφανῆ εἰσέτι ὄρια τῆς γλώσσης, ἃν θέλωμεν, οὐδ' ἠμποροῦμεν νὰ μὴ θέλωμεν, νὰ καταντήσῃ ἡ λαλουμένη καὶ γραφομένη γλῶσσα μία καὶ ἡ αὐτή... Λυπηρὸν ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἡμετέρων λογίων, γοητευόμενοι ὑπὸ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων, ἐξέκλιναν τῆς ὁδοῦ ταύτης, μετασχηματίζοντες ἐπὶ τὸ ἀττικώτερον τὴν δωρίζουσαν γλῶσσαν των, ὡς ἂν δὲν ἦσαν οἱ δωρικοὶ σχηματισμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς. Ἡ ἄσκεπτος αὕτη ροπή εἰς τὸ ἀττικίζειν εἶν' ἔτι μᾶλλον λυπηρά, διότι ἀπομακρύνει ὑπὲρ τι ἄλλο τὴν γραπτὴν γλῶσσαν τῆς κοινῆς τοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ τὴν πλουτίζει ἢ νὰ τὴν καθαρίζει, ὡς μηδεμίαν χρεῖαν ἔχουσαν τοιοῦτου καθαρισμοῦ. Τοιαύτη ροπή, μηδὲν ὠφελοῦσα καὶ πολὺ βλάπτουσα, ἔχει κατ' ἐμὲ ἀνάγκην ἀναστολῆς, ὡς ἀδίκως καὶ παραλόγως τοὺς ἐν κοινῇ χρήσει ἰδιωτισμοὺς μιᾶς ἑλληνικῆς καὶ ζώσης διαλέκτου εἰς τοὺς μὴ ἐν κοινῇ χρήσει ἰδιωτισμοὺς ἄλλης Ἑλληνικῆς καὶ μὴ ζώσης διαλέκτου μετατρέπουσα... Ἄλλὰ πάλιν τί λέγω, τὸ «μὴ περαιτέρω» φαίνεται ὀρθὸν καὶ σωτήριον παράγγελμα, ὃχι βεβαίως ὡς πρὸς τὸν πλουτισμὸν τῆς κοινῆς γλώσσης, ἢ ὅποια καλὸν νὰ πλουτίζεται ἐπαρκῶς ἐκ τῶν θησαυρῶν τῆς παλαιᾶς, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν μηχανισμὸν καὶ τὸν ἰδιωτισμὸν της...».

Ἡ ἔλλειψις ἀφ' ἑνὸς σταθερᾶς καὶ ἱκανοποιητικῶς συγχρόνου πραγματικότητος καὶ ἡ ἐπίδρασις ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀττικιζόντων λογίων ἐδημιούργησε παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ ἰσχυρὸν ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας γλώσσης ρεῦμα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφέρετο παραπαίουσα. Τὸ 1882 ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Κόντος διὰ τῶν ἐκδοθεισῶν τότε «Γλωσσικῶν του Παρατηρήσεων» ἔδωκε νέαν ὠθησιν πρὸς τὸν ἀρχαϊσμόν. «Ὁ τῶν νέων Ἑλλήνων λόγος» γράφει ἐν τῷ προλόγῳ του «γέμει σφαλμάτων παντοδαπῶν, ἅπερ οὐδαμῶς οὐδὲ τῷ ἄκρῳ

δακτύλω γραμμάτων γεγευμένω ἀρμόζει ν' ἀγνοῆ» καὶ εἰς τὰς 200 παραγράφους τοῦ ἔργου του ὑποθηκεῖ πῶς οὗτος μὲ πρότυπον τὴν Ἀττικὴν πρέπει νὰ διορθωθῆ. Ἐξ ἄλλου ὁ συνάδελφος αὐτοῦ Γ. Μιστριώτης καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ διὰ δημοσιευμάτων καὶ διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐξωθεῖ δημοκοπικῶς τὸν γραπτὸν λόγον πρὸς τὴν ἀρχαίαν. Εἰς τὸν Κόντον ἀπήντησεν ὁ Δ. Βερναρδάκης διὰ τοῦ ἔργου του «Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος» (1884). Ὁ Βερναρδάκης ἀποδέχεται τὴν δημοτικὴν, πρὸς τὴν ὁποίαν συμβουλεύει νὰ βαδίσωμεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἀποκαθαίροντες αὐτὴν ἀπὸ τῶν στοιχείων τῆς καθαρευούσης· «Ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται ἰ. Ἐὰν ὁ Ἀττικισμὸς παρεξηγούμενος ἀπεκώλυσε, καθ' ἃ εἶδομεν, ἔκπαλσι τοὺς λογίους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους νὰ κανονίσωσι τὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου ὄχι διὰ τῆς ξένης γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, καὶ ἰδίως τῆς ἀττικῆς, αὐτὸς οὗτος ὁ ἀττικὸς λόγος ὀρθῶς κατανοούμενος θέλει ὀδηγήσει τοὺς λογίους εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ, εἰς τὴν διορθωσιν τῆς γλώσσης. Ναί, λέγομεν καὶ ἡμεῖς μετὰ πάντων τῶν παλαιῶν καὶ νέων ἀττικιστῶν, ἃς μιμηθῶμεν τοὺς ἀττικούς, ἀλλ' ὄχι ὡς ψιττακοί, ὄχι ὡς ὄρνεα, ἀλλ' ὡς ἄνθρωποι, ὡς λογικὰ ὄντα. Ἄς διορθώσωμεν τὴν γλώσσαν, ὄχι ψιττακίζοντες τὸ νεκρὸν γράμμα τῆς νεκρᾶς ἀττικῆς διαλέκτου, ἀλλὰ μιμούμενοι τοὺς ἀττικούς ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς. Ἄς ρυθμίσωμεν τὴν σημερινὴν ἡμῶν γλώσσαν, ὅπως ἐρρυθμίσαν ἐκεῖνοι τὴν ἰδικὴν των. Ἐκεῖνοι δὲν ἐψιττάκισαν ὡς ὄρνεα τῶν παλαιότερων ἑλληνικῶν διαλέκτων τοὺς τύπους, ἀλλὰ πᾶν τοῦναντίον, εἴ τι ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀρχαιότεροις ποιηταῖς λείψανον τοιούτων λέξεων καὶ τύπων ἀχρήστων καὶ ἀπρηχαιωμένων τὸ ἀπεσκοράκισαν, ἔσπευσαν δὲ ν' ἀφομοιωθῶσιν ἐγκαίρως καὶ καθ' ὀλοκληρίαν ἐν τῇ πεζογραφίᾳ πρὸς τὴν ζῶσαν γλώσσαν τοῦ ἀττικοῦ λόγου. Ἄς ἀποσκορακίσωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τῆς καθαρευούσης ὅλον τὸν φορητὸν τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων, ὅσους ὡς καρφία ἐνεπήξαμεν διὰ τῆς βίας εἰς τὸ σῶμα τῆς ζώσης γλώσσης τοῦ Ἔθνους... Λεπτομερεῖς κανόνας δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ διαγράψωμεν, ἀλλ'

1. σελ. 464-5.

Εἶνε εὐκόλον νὰ τοὺς διατυπώσῃ καὶ ἐφαρμόσῃ ἐμπράκτως ἕκαστος, ὅταν ἀποδεχθῆ ἦν ἀνεκηρύξαμεν ἀρχήν, ὅτι ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ ὀφείλει ὄχι νὰ καρκίνοβατῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν, ἀλλὰ τοῦναντίον νὰ χωρῆ βαθμηδὸν ὅλον ἐν πρὸς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως ἀνακαινιζομένη μὲν πρὸς τὸ πρότυπον τοῦτο, ἀποβάλλουσα δ' ἐκάστοτε ὅ,τι δυσασομείωτον ἢ περιττὸν ἐκ τῆς παλαιᾶς, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους ἡ γραπτὴ γλῶσσα τοῦ Ἔθνους συναφομοιωθῆ κατ' οὐσίαν καὶ ἐπαρκῶς πρὸς τὴν καθομιλουμένην, τὴν μόνην ἀληθῆ, ὡς μόνην πραγματικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους γλῶσσαν...».

Εἰς τὴν συζήτησιν ἀνέμιχθη ὁ ἐπίσης καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Γ. Ν. Χατζιδάκις, ὁ ὅποιος διὰ τῆς μελέτης τῆς ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλῶσσης (1884), διαφωνῶν καὶ πρὸς τὸν Κόντον καὶ πρὸς τὴν Βερναρδάκην, ὑπεστήριξεν, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἀγνωεῖται εἰσέτι ἐντελῶς, τ.ἔ. φθογγικῶς, τυπικῶς, συντακτικῶς, φρασεολογικῶς, λεξικολογικῶς, δὲν δύναται νὰ ἔχη ἀξιώσεις ἀναλάβῃ τὰ σοβαρὰ καθήκοντα, τὰ ὅποια πᾶσα γραφομένη γλῶσσα ἔχει. Καίτοι δ' ἀποδεχόμενος ταύτην ἐδίσταζε νὰ συμβουλεύσῃ τὴν χρῆσιν αὐτῆς πρὶν ἐξετασθῆ καὶ γνωσθῆ. Ἐπίστευεν εἰς τὴν ὑπαρξίν διγλωσσίας, τὴν ὁποίαν διὰ πολλῶν δημοσιευμάτων του ἐπεχείρησε ἀποδείξῃ. «Περὶ ἐπανόδου εἰς τὴν δημοτικὴν καὶ ἐκβολῆς τῆς γραφομένης οὐδεὶς εὐλόγος λόγος δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ γίνῃται. Διότι καὶ αὕτη ἔχει ἤδη τὴν ἱστορίαν αὐτῆς καὶ δὴ δικαίωμα ὑπάρξεως ἐκ τῆς ἱστορίας. Ὁμολογῶ προθύμως ὅτι, ἐὰν πρὸ δύο ἢ τριῶν ἑκατονταετηρίδων οἱ Ἕλληνες μετεχειρίζοντο εἰς φιλολογικὰ ἔργα διάλεκτόν τινα οἵανδῆποτε καὶ ἔκτοτε ἀκαταπαύστως ταύτης ἐποιοῦντο χρῆσιν, ἡμεῖς σήμερον ἀναμφιβόλως θὰ ἐγράφομεν καὶ θὰ ἐλαλοῦμεν ἄλλην γλῶσσαν ἢ τὴν νῦν. Πρὸς δὲ ὁμολογῶ ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη θὰ ἦτο ζωηροτέρα, τοῦλάχιστον ἐπὶ τινα χρόνον, τῆς νῦν γραφομένης καὶ ὅτι ἐγὼ μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως θὰ ἐβλεπον τὸ φαινόμενον τοῦτο... δι' αὐτὸ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πᾶσα ἀπόπειρα πρὸς ἀποβολὴν τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου σήμερον εἶναι καθαρὰ ματαιοπονία, ἀφοῦ οὗτος ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐκτίσαστο ἱστορικὸν δικαίωμα, τ.ἔ. ἀφοῦ ἐν αὐτῷ συνετάχθη τὸ πολίτευμα καὶ ἡ

λοιπή νομοθεσία ἡμῶν, ἐν τούτῳ πάντοτε ἐλάλησαν καὶ λαλοῦσιν οἱ ῥήτορες ἡμῶν ἐν τῇ Βουλῇ, ἐν τοῖς δικαστηρίοις, ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ πανταχοῦ, ἐν τούτῳ ἐγράφησαν πάντοτε αἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ βιβλία ἡμῶν, οὗτος εἶνε ὁ φορεὺς παντὸς πολιτισμοῦ ἡμῶν. Διὰ πάντα ταῦτα οὐδεὶς ἀνθρώπων δύναται εὐλόγως νὰ διαμφισβητῇ αὐτῇ τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας κεχορηγημένον δικαίωμα τῆς ὑπάρξεως, ἐκτὸς ἂν ἐπιθυμῇ νὰ νομίζεται ἀλλόκοτος καὶ ἰδιότροπος ἢ καὶ γελοῖος»¹.

Ὁ ἀνηφορικός πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν κατήφορος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀκατασχέτως ἐφέροντο οἱ ἀττικίζοντες καὶ μετ' αὐτῶν τὸ Ἔθνος καὶ ὁ ὁποῖος παρέλυε πᾶσαν πνευματικὴν κίνησιν τῆς χώρας, ἦτο φυσικὸν νὰ γεννήσῃ ἀντίδρασιν ἀντίρροπον ἐν τῇ δημοτικιστῇ παρατάξει, τῆς ὁποίας κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωποι καὶ ἀρχηγοὶ ὑπῆρξαν οἱ Ἴω. Ψυχάρης, Ἄλ. Πάλλης καὶ Ἀργ. Ἐφταλιώτης. Πρέπει ἐναυθὰ νὰ σημειωθῇ τὸ ἐξῆς φαινόμενον· ὅτι μαζὶ μὲ τὸν Κόντον ἐξέλιπε σχεδὸν ὁλοσχερῶς ὁ παράγων τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἐν τῇ γλωσσικῇ συζητήσει. Ἐκτοτε ὁ ἀγὼν συνήπτετο μεταξὺ καθαρευούσης καὶ δημοτικῆς, οὐδενὸς πλέον τολμῶντος νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπάνοδον πρὸς τὴν ἀρχαίαν.

Ὁ Ἴω. Ψυχάρης ἐξέδωκε τὸ 1888 ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Ταξίδι μου», τὸ ὁποῖον κατέστη ἐν δεύτερον σύμβολον πίστεως διὰ τοὺς δημοτικιστάς. Ἐν αὐτῷ ὁ Ψυχάρης λαμβάνει λέξεις τῆς ὀμιλουμένης γλώσσης, οὐχὶ πάντοτε τὰς εὐχρηστοτέρας καὶ εὐηχοτέρας, ὑπάγει αὐτὰς εἰς αὐστηροὺς γραμματικοὺς κανόνες, ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντας καὶ κατασκευάζει οὕτω μίαν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν προβάλλει ὡς ἐθνικὴν, ἢ ὁποία ὅμως εἶνε προσωπικὴ του.

Εἰς τὸν πρόλογον ἐνὸς ἄλλου ἔργου τοῦ Ψυχάρη «Ἡ Ἀγνή» ὁ Δ. Γληνός, εἰς ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν ὁπαδῶν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ὡς ἀκολούθως χαρακτηρίζει τὸν Ψυχάρην, ὡς «...Ὁ Ψυχάρης ἦτανε ἀνθρωπος τοῦ «πρέπει», ἐνὸς ἀμείλιχτου κατηγορικοῦ κα-

1. Γ. Ν. χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ Μελέται, Ἀθήναι, 1901, τ. Α', σελ. 259.

2. Ἀπέμενε ὁ Γ. Μιστριώτης, ἀλλὰ τὸ κύρος αὐτοῦ δὲν ἦτο τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος.

3. Γιάννη Ψυχάρη, Ἀγνή, δευτέρα ἐκδοσις, ἐν Ἀθήναις, 1938, σελ. 26-30.

νόνα. Ἐδῶ εἶνε ὄλο τὸ μεγαλεῖο του, ὁ τίτλος του γιὰ τὴν ἱστορία. Καὶ εἶχε ὄλα τὰ καθαρὰ γνωρίσματα τοῦ ἐπαναστάτη ὁδηγητῆ μέσα στὸ ρόλο πού τοῦ ὄρισαν οἱ ἀντικειμενικοὶ ὄροι. Εἶχε τὴ γνώση, μιὰ γνώση ξεκαθαρισμένη, φωτισμένη, χωρὶς κανένα δισταγμό, χωρὶς καμιὰν ἀμφιβολία, χωρὶς καμιὰ ταλάντευση. Καὶ εἶχε τὴν πίστη, τὴν ἀπόλυτη πίστη. Καὶ εἶχε τὴν παλληκαριά τῶν ἰδεῶν του καὶ τῆς πίστεως του, τὴν ἀπόλυτη ἀδιαλλαξία, τὸ φανατισμὸ καὶ τὴν ἀπόλυτη συνέπεια. Ὅσα τοῦ κατηγορήσαν οἱ ἐχτροὶ του, ὅσα τοῦ κατηγορήσαν οἱ ταλαντευόμενοι μικροαστοί, ὅσα τοῦ ἔφεξαν οἱ λιγούψυχοι δημοτικιστάδες, αὐτὰ ἴσα ἴσα ἀποτελοῦν τὴν ἀρετὴ του, χωρὶς αὐτὰ δὲν ὑπάρχει ἐπαναστάτης καὶ δὲν ὑπάρχει ὁδηγητής. Ἔτσι ἔγραψεν ὁ Ψυχάρης «Τὸ ταξίδι». Καὶ στάθηκεν ἀκέριος, ἀτράνταχτος σαράντα χρόνια στὸ πυργοκάστελλό του, ἀπάνω στὴν πολεμίστρα, χωρὶς μιὰ στιγμή νὰ ἀποκαρδιώσῃ, χωρὶς μιὰ στιγμή νὰ φοβηθεῖ, μὲ ἓνα πάθος ἀκούραστο, ἀπαράμιλλο, πάθος γιὰ τὴν ἰδέα, πάνω ἀπὸ τὰ πρόσωπα, πάνω ἀπὸ κάθε μικρότητα. Μέσα στὸ «Ταξίδι» εἶνε ὄλος ὁ Ψυχάρης, ὁ ἐπιστήμονας, ὁ λογοτέχνης, ὁ κριτικός, ὁ μαχητής, ὁ ἄνθρωπος. Εἶναι τὸ «ἔργο» του. Μποροῦσε καὶ νὰ πεθάνει ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ χωρὶς νὰ χάσῃ τίποτε ἀπὸ τὸν ἱστορικό του ρόλο. Ὅλες οἱ ἰκανότητες τοῦ Ψυχάρη συντρέξανε γιὰ νὰ συνθέσῃ μὲ μιᾶς τὸ ἔργο ἀλάκαιρης τῆς ζωῆς του. Ὁ ἴδιος δὲν τὸ ξεπέρασε ποτέ, μὰ οὔτε τὸ ξεπέρασε κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τὴν τάξη του. Δὲν εἶνε ἔργο θεωρητικό. Δὲν εἶναι μόνο ἐπιστήμη. Εἶναι καὶ λογοτεχνικό, εἶναι καὶ κριτικό. Καὶ περισσότερο ἀπ' ὄλα, τὸ ἔργο πού δίνει τὴν ἰδέα ἀκέρια καὶ ὀλοκληρωτικὰ ἐνσαρκωμένη. Δὲ ζητᾶει νὰ πείσῃ τὸ ἔθνος νὰ πάρῃ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα, τοῦ ἔδωκε τὴ γλῶσσα. Καὶ τὴν ἔδωκε ἀπαρτισμένη, κανονισμένη, μὲ μιᾶς. Ὁ ἑλληνικὸς πεζὸς λόγος δὲν παρουσίασε τίποτε ὡς τώρα πού νὰ ξεπέρασε τὸ «Ταξίδι». Εἶναι γιὰ τὸ δημοτικισμὸ ἔργο κλασικὸ καὶ θὰ μείνῃ φαίνεται ἀκόμη γιὰ πολὺ, ὡς πού ν' ἀνέβῃ ὁ νεοελληνικὸς πεζὸς λόγος ὡς τὸ «Ταξίδι». Σήμερα μόλις ἀρχίζουμε νὰ νιώθουμε τὴ βαθύτερη, τὴν ἀναγκαστικὴ του προσταγή... Ἄν πρόκειται νὰ ζήσῃ ὁ λαὸς τοῦτος, θὰ περάσῃ ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸν κανόνα τοῦ Ψυχάρη καὶ ὅσοι δουλεύουν πνευματικὰ γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀπολύτρωση τοῦ λαοῦ,

θά προδώσουν τὴν ἀποστολὴ τους, ἂν δὲν ὑποτάξουν τὸν ἑαυτὸ τους στὸ γλωσσικὸ κανόνα ποῦ ἔδωκε Ἐκεῖνος».

Εἰς τὸν πρόλογον «Δυὸ λόγια»¹ τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Ταξιδιού» ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης δίδει τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς συγγραφῆς του· «Ὅποιος μὲ διαβάσῃ θὰ καταλάβῃ μὲ τί σκοπὸν ἔγραψα τὸ Ταξίδι μου. Γλῶσσα καὶ πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιο. Νὰ πολεμᾷ κανεὶς γιὰ τὴν πατρίδα του ἢ γιὰ τὴν ἔθνικὴ τὴ γλῶσσα ἕνας εἶναι ὁ ἀγῶνας. Πάντα ἀμύνεται περὶ Πάτρης». Ἡ ζωὴ μου εἶναι τῆς Γαλλίας... Γεννήθηκα ὅμως Ρωμῖος καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ξεχάσω· ἔχω χρέη καὶ στὴν Ἑλλάδα. Θέλησα νὰ τῆς τὸ δείξω. Ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ τῆς εἶμαι χρήσιμος στὸν πόλεμο, τοῦλάχιστο πολεμῶ γιὰ τὴν ἔθνικὴ μας τὴ γλῶσσα... Δὲν ἔβαλα ἕναν τύπο γραμματικὸ, δὲν ἔγραψα μιὰ λέξη, μιὰ συλλαβὴ στὸ βιβλίον μου, χωρὶς νὰ τὸ συλλογιστῶ πρὶν ὥρες, μπορῶ νὰ πῶ μάλιστα χρόνια, ἀφοῦ κάθε χειμῶνα στὰ δημόσια μαθήματά μου τῆς Σορμπόννας, τῆς γλώσσας μας τὴν ἱστορίαν μελετῶ... Δικὴ μου γλῶσσα δὲν ἔχω καὶ δὲν ἔφτιασα γλῶσσα, γιὰτὶ πλάστης δὲν εἶμαι. Γράφω τὴν «κοινὴν» γλῶσσα τοῦ λαοῦ· ὅταν ἡ δημοτικὴ μας δὲν ἔχει μιὰ λέξη ποῦ μᾶς χρειάζεται παίρνω τὴ λέξη ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ προσπαθῶ νὰ τὴν ταιριάξω μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ. Μοῦ φαίνεται πῶς πρώτη φορά, σ' ἀφτό μου τὸ βιβλίον, γράφηκε μὲ κάποια σειρὰ κ' ἐνότητά ἢ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Προσπάθησα νὰ τὴ γράψω κανονικά, νὰ φυλάξω τοὺς νόμους τῆς, νὰ προσέξω στὴ φωνολογίαν, στὴ μορφολογίαν, στὸ τυπικὸ καὶ στὴ σύνταξιν τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς...».

Εἰς τῆς β' ἐκδόσεως τὸν πρόλογον, κυκλοφορησάσης μετὰ ἑπταετίαν, καθ' ἣν ἐδημοσιεύθησαν πλεῖστα κριτικὰ καὶ ἐπικρίσεις τοῦ ἔργου τοῦ Ψυχάρη καὶ ἐδημιουργήθη μεγάλη ταραχὴ τόσον μεταξὺ τῶν διανοουμένων, ὅσον καὶ μεταξὺ τοῦ λαοῦ, ἀναλύει οὕτως καλύτερον τὸ ἔργον του, εἰς τὸ ὅποιον ἐπέφερον, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, διορθώσεις καὶ γλωσσολογικὰς καὶ μορφολογικὰς· «...Τὸ πιὸ πολῦτιμο ἀπ' ὅσα χάσαμε, εἴτανε ἴσια ἴσια ἢ γλῶσσα ἢ ἀρχαία, ποῦ γιὰ νὰ τὴν κρατήσουμε, κάμαμε τίς περισσότερες θυσιῆς. Ἀφτὴ ζοῦσε

1. Ψυχάρης «Τὸ ταξίδι μου», ἔκδοσις Γ' Ἀθῆναι, 1926, σελ. 34 κ.έ.

στά χείλια του λαού. Έννοείται, έφρυό ό λοςές τή μιλοῦσε και τή μιλά. Έλάτε νά τήν ὑποθέσουμε όσο πρόστυχη, όσο βάρβερη, όσο χαλασμένη κι' αν τή λένε μερικοί, έπρεπε ιερή νά μάς είναι, μιá κ' εΐτανε κόρη τής αρχαίας. Τίποτα! Τήν καταστρέψαμε για νά φανοῦμε αρχαιότεροι. Βυθιστήκαμε στά βιβλία. Πήραμε μιá λέξη, πήραμε δυό, πήραμε χιλιάδες... Δέν παρατηρούσαμε όμως πώς οί λέξεις αυτές, οί ξεψαρεμένες, μοιάζανε αλήθεια μέ κάτι ψάρια ώγύγια, θεόχοντρα και σεβάσμια, που συνηθίσανε χρόνια και χρόνια νάργοκινιούνται κάτω στής θάλασσας τους άβυσσους, και που όταν τά φέρης στην άπανωσιά του νερού, σκάνουνε άμέσως, γιατί χρειάζονται νά τά πατή τó βάρος τής κατάβαθης άτμοσφαιρας, κι' ό άέρας μας τους είναι πάρα πολύ άλαφρός. Οί ψαρογνώστες και ίχθυολόγοι διηγούνται πώς τέτοια ζα, προτου γεράσουνε, δέν κατεβαίνανε, όπως κάνουνε τώρα, στάόρατα και στά σκοτεινά, παρά παίζανε μέ τó κύμα σαν τά δερφίνια, εΐτανε και πολύ μικρότερα... Κατόπι αν δείξη ή Έλλάδα στο τέλος έέργεια περσότερη και περσότερη άγάπη για τήν έθνική, τής τή γλώσσα και για τή δουλειά που κάμαμε, ώσπου νά τήν κανονίσουμε και κανονισμένη πιά νά τής τήν καθιερώσουμε τή γλώσσα τήν έθνική, έσοι τύχη και διαβάσουν κατόπι τά σημειώματά μου εκείνα, θά καταλάβουνε πώς είχα τους λόγους μου όταν έγραφα τó Ταξίδι μου, πώς δέν καταπιάστηκα τέτοιο βιβλίο, χωρίς πρώτα νά ξετάσω τά καθέκαστα κι από τά καθέκαστα νά μορφώσω γνώμη που νά στέκη. Τήν ιστορική μας γραμματική τήν είχα μελετημένη χρόνια πριν ξαναβγώ στο Ρωμαίικο... Μεγαλήτερη χαρά για τó γλωσσολόγο δέν έχει και τήν άπόλαφα τότες μέ κάθε λέξη που μάζωνα. Πήγα στά σκολειά, Έλληνικά, δημοτικά και γυμνάσια, πήγα στη Μεγάλη του Γένου Σκολή, κράτησα σημείωση για κάθε παράδοση, κάθε τάξη όπου πήγα. Μίλησα μέ τους βαρκάρηδες ή καΐξηδες, μίλησα μέ τους φτωχούς και μικρούς, μίλησα μέ τήν πιό διαλεχτή, μέ τήν καλύτερη κοινωνία... Μοῦ έλειπε ώστόσο κάτι νά μάθω, που μοῦ φαινότανε σαν άπαραίτητο. Στην Πόλη και στην Άθήνα, στά λεγάμενα τά κέντρα και μάλιστα στής πρωτέβουσες, συνηθίζουσε τήν κοινή τή λαλιά. Έπρεπε τώρα νά διώ και τή ντόπια τί πρᾶμα εΐτανε.

Θυμοῦμαι καὶ πῶς νὰ τις ξεχάσω, τίς μέρες τίς χαρισάμενες ποὺ πέρασα στὸ Πυργί, ἕνα χωριὸ τῆς Χιός... Λούστηκα στὴν καθάρια γλῶσσα τοῦ Πυργιοῦ, ὅπου κάθησα μῆνα, πότισα μὲ τὰ Πυργούσικα τὴν ψυχὴ μου, ἀφοῦ πρῶτα εἶχα προσπαθήσει νὰ ξεκαθαρίσω τῆς γλῶσσας μας τὰ ἱστορικὰ κι ἀφοῦ κατέπι πάσκισα νὰ τὴν ἀρπάξω ἀπὸ τὰ χεῖλια ὀλονῶνε. Κ' ἔτσι ἔγινε τὸ «Ταξίδι μου»... Μὲ εἶπανε πολλὲς φορές καὶ μὲ λένε ἀκόμη φανατικό. Φανατισμὸς στὴ γλῶσσα, ὅπως τὸ ἐννοοῦνε οἱ κατηγορητάδες μας, σημαίνει νόμος ἔθνικος. Ἄμα θέλης νάκούσης τὸ νόμο καὶ νάκολουθήσης τὴ γραμματική, νομίζουνε πῶς εἶναι ἀπὸ πείσμα ἢ ἀπὸ καμιά ὑπερβολικὴ πεποίθηση στὴ δύναμή σου. Πεποίθηση ἀνάγκη νάχης. Μὰ ἐγὼ κι ἀπὸ τότες ποὺ καταπατιάστηκα τὸ «Ταξίδι» ἔλεγα πάντα πῶς γλῶσσα μᾶς χρειάζεται, ὄχι τάχα γιὰ νὰ γράφουμε τὰ βιβλία μας καὶ σώνει, παρὰ γιὰ νάπολάψη στὸ τέλος μιὰ γλῶσσα καὶ τὸ ἔθνος, δηλαδὴ νὰ τὴ μαθαίνουνε τὰ παιδιὰ στὸ σκολεῖο, ἐπειδὴ συλλογιόμουνε τὸ μέλλο κι ἀπτό πρέπει νὰ συλλογιούμαστε. Ὅταν ὅμως βάζεις τέτοιο πρᾶμα μὲ τὸ νοῦ σου, ὅταν ἀποβλέπεις στὰ παιδιὰ, μοῦ φαίνεται ἀπαραίτητο νὰ τοὺς δώσης καὶ μιὰ γραμματικὴ. Ἡ γραμματικὴ σου πάλε θὰ βασίζεται σὲ κάποιους κανόνες. Νὰ λοιπὸν ποὺ γίνεσαι φανατικός. Τὴ γραμματικὴ ἐγὼ τὴν ἔγραψα μὲ κάθε λέξη μὲ κάθε τύπο τοῦ «Ταξιδιοῦ». Ἄν ὑπάρχει κανένα γλωσσικὸ προτέρημα στὸ «Ταξίδι», θαρρῶ ἴσια ἴσια πῶς εἶνε ἡ γραμματικὴ του ἢ ὠρισμένη, ὁ φανατισμὸς του ἴ, σὰν ἀγαπᾶς. Κατέπι παραδέχτηκα στὰ γραφτὰ μου καὶ διάφορους τύπους γιὰ μιὰ λέξη, ὅλους ἐννοεῖται δημοτικούς... Στὸ λεχτικὸ καὶ στὸ ὕφος ἄλλαξα λίγισ. Ὅταν ἔχη κανεὶς τὴν κακὴ συνήθεια νὰ δημοσιέβη πολλὰ, δὲν πρέπει νὰ φιλαφίζη μὲ τὸ παραπάνω τὰ παλιά του. Κάλλια νὰ κάμη καινούργια. Ἐπειτα δὲ μοῦ φάνηκε σωστὸ νὰ κάβουμαι τῶρα νὰ στολίζω τὸ «Ταξίδι» μὲ τεχνοσοφίες ποὺ δὲν τίς εἶχε πρῶτα. Βέβαιο πῶς σήμερα θὰ γράφω κάπως καλῆτερα τὴ γλῶσσα. Πιὸ τίμιο νὰ μὴ γε-

1. Καὶ ὅμως εἰς τὴν α' ἐκδοσιν ἔγραφε : «Δὲν ἐφτείασα γλῶσσα, γιατί πλάστης δὲν εἶμαι... Προσπάθησα νὰ προσέξω... στὸ τυπικὸ καὶ τὴ σύνταξη τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς». Ἐδῶ παραδέχεται ὅτι τὸ «Ταξίδι» ἔχει ἰδικὴν του γραμματικὴν, τὴν ὁποῖαν ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ μὲ φανατισμόν.

λῶ τὸν ἀναγνώστη καὶ νάφῃσω στή θέση τους κάτι ἀδέξια καὶ νε-
 ανήσια πού τότες δὲν τὰ πρόσεχα... Διῶρθωσα ὅμως ἄλλα μερικά...
 Ἔγώ εἶμαι καὶ καλὸ παιδί. Σὰ δίσταζα, σὰ δὲν εἶμουνε ὅλους διόλου
 βέβαιος γιὰ καμιὰ λέξη, τὴν ἄλλαξα καὶ τούτη στή β' ἔκδοση,
 ἐδῶ, λ.χ. τὸ «βιὸς» πού καὶ γι' ἀφτὸ μοῦ ριχτήκανε. Κι ὅμως νομίζω
 πὼς δὲ γίνεται, καὶ θὰ τᾶκουσα μὲ τὴ σημασία πού τῶχω !... Τί
 λέτε νὰ εἶμαι, γλωσσολόγος ἢ ψυχολόγος, ἐπιστήμονας ἢ ποιη-
 τῆς; Ὁ ἴδιος καλὰ καλὰ δὲν τὸ κατέχω, νὰ σᾶς τὸ πῶ. Ἴσως δὲν εἶ-
 μαι καὶ τίποτα. Ἐνα πρᾶμα νιώθω, πὼς εἶτε λέξη πιάνω νὰ ψυχο-
 λογήσω εἶτε ἀνθρώπινη ψυχὴ, διαφορετικὴ δουλειὰ δὲν κάνω κι
 ὅσο ἢ μιὰ μὲ συνεπαίρνει, τόσο μὲ συνεπαίρνει κ' ἡ ἄλλη... Νὰ μὴ
 σᾶς τὸ κρύβω, ἐγὼ τὸ «Ταξίδι» μου, σὰν τῶγραφα, θέλησα νὰ τὸ
 «τραγουδήσω». Μπορεῖ νὰ γελιοῦμαι καὶ νὰ μοῦ πῆτε σεις πὼς ἡ
 ἀπαίτηση μεγάλη, νὰ γυρεύω νὰ περάσω ἄξαφνα καὶ γιὰ ποιητῆς.
 Μὰ τί νὰ σᾶς κάμω πού τὴν ἀπαίτηση τὴν ἔχω;... Τὸ ζήτημα τὸ
 γλωσσικὸ ἔχει τὰ ψυχολογικά του. Ἄφτὰ θὰ μελετήσουμε, κ' ἔτσι
 μπορεῖ νὰ ρίξουμε ματιὰ βαθύτερη καὶ στή σημερινὴ ψυχολογία
 τοῦ Ρωμοῦ. Τὸ πιὸ περίεργο, τὸ πιὸ ἀπίστευτο πού ἀκολούθησε
 στὸ περίφημο ζήτημα, μοῦ φαίνεται πὼς δὲν τὸ παρατήρησε ὡς
 τώρα κανένας... Δὲ θέλω νὰ κατηγορήσω τὸν Κοραή· ὁ Κοραῆς εἶχε
 μάθηση, δὲν τοῦ ἔλειπε καὶ κάποια ἐπιστημονικὴ ἀξία ἢ σὰν προτι-
 μάτε κάποιον μύρισμα τῆς ἐπιστήμης... Ρωμαϊκά θὰ τὸν ποῦμε «γρα-
 φτοδίφη» καὶ σκοπὸ δὲν ἔχω νὰ τἀναίρέσω... Μπορεῖ νὰ καφκῆθη-
 κα πιά ἀπάνω πὼς εἶμαι ποιητῆς. Μὰ σᾶς παρακαλῶ νὰ τῶχετε γιὰ
 σίγουρο πὼς ἂν εἶμουνε μόνο γλωσσολόγος, ποτές μου, ποτές, δὲ
 θὰ τολμοῦσα νάνακατεφτῶ σὲ ζήτημα πού ὅσο γλωσσικὸ κι ἂν εἴναι,
 εἶναι ὅμως ζήτημα φιλολογικόν. Καὶ νὰ διῆτε πὼς κάθε φορὰ πού
 μορφώνεται γλῶσσα φιλολογικὴ, ὁ ποιητῆς ἢ κι ὁ ἀπλὸς φιλόλογος
 ἀναγκάζεται λίγο πολὺ νὰ κάμη τὸ γλωσσολόγο. Θάκούση πὼς
 μιλοῦνε οἱ συντοπίτες του, θὰ πάη σὰν τὸ Malherbe στὸ «πεφτο-
 πάζαρο» νάρπάξη ἀπὸ τοῦ πιὸ πρόστυχου, ἀπὸ τοῦ «χαμάλη»

1. Δημιουργεῖ γλῶσσαν τούτέστι μὲ λέξεις, τῶν ὁποίων τὴν ἔννοιαν δὲν
 γνωρίζει, ἀλλὰ νομίζει πὼς «τᾶκουσε».

τὸ στόμα τὴν ἀληθινή του, τὴν «καθαρή» λαλιά ἢ σὰν τὸν Ντάντε, θὰ μαζώξῃ λέξεις κοὶ τύπους ἀπὸ διάφορες ντοπιολαλιές, γιὰ νὰ στήσῃ γλώσσα κοινή... Θέλω νὰ κατεβῶ στὴν Ἑλλάδα· θέλω νὰ τὴ διῶ· θάρχισω ἀπὸ τὰ Ἐφτάνησα τὰ τρισάγια· ἔπειτα θὰ πάω στὴν Κρήτη μας, τὴν ξαναγενημένη· θὰ τραβήξω ὕστερα ἴσια μὲ τὴν Κύπρο, τὸ νησι τῆς πρωτόπλαστης Ἀγάπης· καὶ τότες θὰ περάσω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ νεβῶ στὸν Παρθενώνα. Ἐναν ὕμνο θέλω νὰ ψάλω τῆς Ἰδέας. Ἐναν ὕμνο τῆς χρωστῶ. Τὴ γνώρισα ψυχὴ καὶ σάρκα... «Νιώθω μέσα μου κάτι ἀθάνατο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μαραθῇ. Στὰ χέρια τοῦ Ποιητῆ μου τάφινω τὸ Ἔργο ποὺ τόσο τάγαπήσαμε κ' οἱ δυὸ μας, τὸ Ἔργο τὸ ἱερό. Ἀκόμη καὶ σὰ δὲ θὰ μὲ βλέπετε κατόπι, ἐγὼ θὰ εἶμαι γιὰ ὄλωνῶ σας τὸν ἀγώνα ἢ βοήθεια καὶ ἢ πίστη». Ἔτσι μοῦ μνηοῦσε ἡ ἄδολη ψυχὴ της, ἡ ἀθῶα ἢ παρθένα, ἢ παναιώνια ποὺ εἶναι ἀγαθωσύνη γεμάτη. Μὴν κλαίτε, μάτια βουρκωμένα... Παντοῦ καὶ πάντα ἢ Καρδιά θὰ νικήσῃ. Θὰ διοῦμε μαζί της καὶ τὴ νίκη τῆς Ἰδέας. Τὴν Ἰδέα ἔπου πᾶς κι ὅ,τι κάμης, πλάϊ σου, μέσα σου, θὰ τὴ βρῆς. Θὰ τὴν ἀκούσης στὴ μουσικὴ ποὺ τραγουδᾷ τὸ θλιβερὸ της τὸ τραγούδι, θάντιλαλήσῃ στὸν πόνο ποὺ σὲ παραδέρνη, στὴ φαντασίᾳ ποὺ θάνοιξῃ στὸ νού σου τὰ φτερά της... Ἀφτὴ θὰ σὲ κάμη καὶ ἄνθρωπο καὶ ἄντρα. Θὰ καταλάβῃς, ἄμα τὴν καταλάβῃς, καὶ τὴ θυσία. Θυσία γράφει, γράφει μεγαλεῖο κι ἀφέλεια ἢ καρδιά τῆς Ἰδέας. Μὴ λυπᾶσαι τὸν καημό, μὴ λυπᾶσαι τὰ δάκρυα, ποὺ σοῦ κόστισε τῆς Ἰδέας ἢ λατρεία ἢ θυσία ποὺ ἢ Ἀγάπη της σοῦ ἔμαθε, θὰ σὲ σώσῃ. Ἄγια μέρα εἶναι κείνη ὅπου σμίγει ὁ ποιητὴς μὲ τὴν Ἰδέα. Κάτι σημαντικό, κάτι πρωτόφαντο, κάτι μεγάλο ἀκολούθησε στὸν κόσμο. Ἡ ἀγάπη τῆς Ἰδέας, τῆς ὁδηγήτρας σου καὶ τῆς Ἐμπνέφτρας, τὴν ἀρχισία τὴν Ἑλλάδα θὰ σοῦ ἀναστήσῃ, ἀφτὴ, καὶ μόνη ἀφτὴ, πιστεψέ με, ὥσπου τὰ μάτια σου νὰ τὸ διοῦνε, θὰ μᾶς ζωντανέψῃ τὸν Παρθενό!

Τὸ «Ταξίδι μου» ἐκηρύχθη ὁ καταστασιακὸς οὕτως εἰπεῖν χάρτης τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν συγγραφέα τοὺς

1. Ἀμέσως ἀνωτέρω ἔγραφε «Παρθενώνα». Κατόπιν τοῦ «ζωντανέματος» βέβαια θὰ γίνῃ ὁ «Παρθενώνας» «Παρθενός».

τίτλους τοῦ ποιητοῦ, τοῦ ἐπιστήμονος, τοῦ κριτικοῦ. Ἄξιζοι λοιπὸν τὸν κόπον νὰ δώσωμεν κάπως εὐρυτέραν περίληψιν αὐτοῦ.

Εἰς τὸ Α΄ κεφ. ὑπὸ τὸν τίτλον «Πόθοι Κρυφοί» ἐκθέτει πῶς ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπισκεφθῆ τὴν Ἑλλάδα. «Ἐνα πρωὶ στὴν ἐξοχή, ποὺ μυροβολούσανε οἱ πεδιάδες καὶ ποὺ τὰ δένδρα κελαδούσανε, πουλιά γεμάτα, βγῆκα καὶ γώ—κάτω στῆς δυτικῆς Γαλλίας τὰ πόμακτρα τὰ παράλια ὅπου βρισκόμουνα τότες—νὰ σεργιανίσω ὄξω στοὺς κάμπους καὶ νὰ λούσω στὴ δροσιὰ τῆς ἀβγῆς κορμὶ καὶ ψυχῆ... Καθόμουνα ἡσυχος, δίχως φροντίδα, δίχως καμιὰ συλλογῆ... Χαίρομουνα κ' ἐγὼ τὴν ἀνοιξη, τὴ φύση, τὸν κόσμον. Ἡ ἐφτυχία τί εἶναι; Μιὰ ἐνέργεια, τίποτις ἄλλο. Ἐνεργούσανε ὅλα τριγύρω μου καὶ μέσα μου, τὰ δέντρα γιὰ νὰ λουλουδιάσουνε, ἡ καρδιά μου γιὰ νὰ καταλάβῃ ἀκόμη καλῆτερα τὴ γλύκα, τὴν ὁμορφιά τῆς ζήσης». Ἐξαφνα ἔπεσεν ἡ ματιὰ του στὴν θάλασσαν, ἡ ὁποία τῶ ἐγέννησεν ἕντονον συναίσθημα νοσταλγίας διὰ τὴν πατρίδα του, τὴν Ἑλλάδα. Ἦθελε νὰ ἰδῆ τοὺς ὁμογενεῖς. «Πότες θὰ τοὺς χαρῶ καὶ γώ τοὺς ἀγαπημένους μου ρωμιούς, τοὺς καλοὺς μου πατριῶτες; ... Τίς βρισίεις τους, νὰ τίς ξανακούσω μιὰ ὥρα ἀρχήτερα!... Θὰ φιλήσω τὸν πρῶτον ποὺ θὰ μὲ βρῖση. Καβγάδες δίψασε ἡ ψυχὴ μου. Εἶναι καιρὸς ποὺ μοῦ τρώει σὰ λιγούρα τὴν καρδιά μου. Λαχτάρω μ' ἔπιασε νὰ ξαναδιῶ τὴ μάννα μου—τὴν Ἑλλάδα! Ὁ νοῦς μου μεγάλα γυρεύει. Θέλω δόξα καὶ γροθιές». Ἀφοῦ εἰρωνευθῆ ὀλίγον τοὺς ὁμογενεῖς διὰ τὸν χαρακτηῖρα καὶ τὴν προγονοπληξίαν των καὶ μὲ μετριοφροσύνην δηλώσῃ, ὅτι ὁ Οὐγκὼ τὸν ἀνεγνώρισεν ὡς ἀνώτερόν του, λέγει εἰς τὴν σύζυγόν του· «Ἄβριο φεύγομε. Ἀκόμη μιὰ παραγγελιά, ψυχὴ μου. Μὴν ξεχάσης σὲ παρακαλῶ, νὰ βάλῃς δυὸ τρεῖς στάφιδες στὸ σεντούκι... Πρόσεχε, φῶς μου, καὶ θυμήσου νὰ πάρῃς καμιὰ Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς. Πρέπει νὰ μάθουμε νὰ μιλοῦμε. Κάτω κάτω, στὸ σεντούκι, ρίξε, ζωίτσα μου, τὴν «Grammaire du Grec actuel τοῦ Ranzabé». Τὸ Β΄ κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον «Γιαννούλα» περιλαμβάνει διάλογον τοῦ συγγραφέως μὲ τὴν μάμμην του, περιστρεφόμενον εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀντιλαμβάνεται οὗτος τὸν πατριωτισμὸν καὶ εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. «Γιαννούλα μου, χρυσή», λέγει εἰς τὴν μάμμην του «τὴν ἐφκὴ σας! Τόχω ἀπόφαση

ἀπό χτές· θὰ σύρω¹ στήν Ἑλλάδα. Ἀποθύμησα τοὺς ὁμογενεῖς». Εἰς τὸ τέλος ἡ μάμη του τῷ δίδει τὴν ἐξῆς ἔμμετρον «παραγγελιά»: «Μ' ὄλους ὁμορφα, παιδί μου,—Νὰ φερθῆς μὴ λησμονήσης—Κοί στὸν Κόντο νὰ μὴν κάμης—Γλωσσικὲς παρατηρήσεις». Εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, τὸ «Ταξίδι» περιγράφει τὴν ἐκκίνησιν· «Μῆνα Γιούλη, στὶς τριάντα σωστά, μέρα Παρασκευή, ὦρα ἐξήμισι· τὸ βράδι—ἀφου ἄπροχαιρετήσαμε τῇ Γιαννούλα καὶ κλειδώσαμε τὸ σπίτι—μέ τὰ σεντούκια καὶ μέ τὰ σακκιά σηκωθήκαμε νὰ πάμε στὸ σταθμό, γιὰ νὰ πάρουμε τὸ τραῖνο. Εἶχαμε καλὸ ἀμάξι, μὰ ἔτρεχε φοβερὰ. Ἄμα φτάσαμε, δώσαμε τὰ μπαούλλα στὰ μπαγάλια, πήραμε τὴν ἀπόδειξη καὶ τὴν ἔβαλα στήν τζέπη μου, νὰ μὴν τὴ χάσω. Μπήκαμε τότες πιά στὸ ξενοδοχεῖο τοῦ σταθμοῦ. Ἦπιαμε ἓνα ζουμί, φάγαμε δύο μπριζόλες, μισὸ πουλί, τρεῖς ρόγες σταφύλι, μᾶς φέρανε καφέ, πλερώσαμε ὀχτῶ φράγκα κοί τριάντα πέντε λεφτά. Δώσαμε καὶ πέντε σολδιά μπαξίσι στὸ γκαρσόνι.» Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ταξιδίου, ὁ νοῦς του ἐστρέφετο πρὸς τὸ Παρίσι, εἰς τὴν ἐξύμνησιν τοῦ ὁποίου ἀφιερώνει τὸ Δ' Κεφάλαιον. «...Ὅχι, Παρίσι μου ἀγαπημένο! Πάντα ἐσένα ποθᾶ, Ἐσένα σὲ κλαίει πάντα ἡ καρδιά μου. Ἡ πατρίδα μου εἶσαι σύ. Ἡ λάσπη σου μιᾶ καὶ λέει τοῦ διαβάτη—«Ἐσὺ ποὺ λερώνεις τὰ παπούτσια σου κι ἀφανίζεις τὸ παντελόνι σου, μὴ σὲ μέλει! Ἰδέες γεμίζεις τὸ μυαλό σου.» Ἄγιο χῶμα πατεῖς. Φρονήματα γενναῖα, σοβαροὺς λογισμούς, ἀγάπη τῆς λεφτεριάς, τῆς πρόοδος καὶ τῆς πατρίδας, φτάνει ν' ἀνοίξης τὸ στόμα σου κι ὅλα μαζί τ' ἀναπνές». Γιὰ διές τις, καλέ, τίς ιδέες πῶς πετοῦνε τριγύρω σου στὸν ἄερα, ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ κι ἀπὸ κάθε μεριά... Γίνεται, λοιπόν, Παρίσι μου, νὰ σὲ ξεχάσω τώρα ποὺ τρέχω στὴ χώρα τῆς σκλαβιάς, τώρα ποὺ πάω στήν Πόλη; Τί μέ μέλει ἢ Ἄγιο Σοφιά; Τὴν ἱστορία σου μελετῶ, τὴ φήμη σου τὴ ζουλέβω· μέ πόνο ψυχῆς, μέ καρδιοχτύπι καὶ μέ δάκρυα σὲ θυμοῦμαι...» Εἰς τὸ Ε' καὶ Στ' Κεφ. ὑπὸ τοὺς τίτλους «Δόξα καὶ μοναξιά» καὶ «Ὁ Ποιητής», λαμβάνων ἀφορ-

1. Θὰ «σύρω», βεβαίως, τίθεται ἀντὶ τοῦ θὰ «πάω». «Σύρε» ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τοῦ «πήγαίνε», λέγεται. Ἄλλὰ «σύρω» μέ τὴν σημασίαν τοῦ «πήγαίνω» οὐδέποτε λέγεται.

μὴν ἐκ τῆς κηδείας τοῦ Β. Οὐγκώ, τὴν ὁποῖαν ἐνεθυμήθη κατὰ τὸν πλοῦν, ἀναπτύσσει τὰς ἰδέας του περὶ γλώσσης. «...Περηφανεύεται ὁ Ῥωμιὸς μὲ τοὺς προγόνους του, νομίζει πῶς τοὺς μοιάζει, καὶ πειδὴ σὰν τὸν ἀγράμματο χάλασε τὴ φυσικὴ του γλώσσα, θαρρῶντας πῶς τὴ διώρθωσε, προσμένει κάθε μέρα νὰ φανῆ Σοφοκλῆς. Σοφοκλῆς, Ἀριστοφάνης, Αἰσχύλος, Ἐβριπίδης, στάθηκε ὁ ἄντρας ἃ πού κοίτεται τώρα στὸ μνήμα. Ἔγινε μεγάλος, γιατί κανενὸς δὲ θέλησε νὰ μοιάξῃ. Ἄς τοῦ μοιάξουνε κεινοῦ ἄλλοι κατόπι!» Ἄς τοῦ μοιάξῃ κανένας ἀπὸ μᾶς, ἂν μπορέσῃ νὰ τὸ καταφέρῃ. Ἄφτος εἶναι ποιητῆς καὶ πατέρας! Ἐκατὸ χρόνια καὶ παραπάνω, πρὶ νὰ φανῆ, κοιμότανε ἢ ποίηση στὴ Γαλλία. Σὰ μούμια τὴν εἶχανε οἱ δασκάλοι τυλιγμένη στὸ σεντόνι. Ἄπὸ μέσα της, μὲ τὸ σμιλᾶρι καὶ μὲ τὸ ψαλίδι, τῆς εἶχανε βγάλει ἄντερα καὶ καρδιά, γιὰ νὰ τὴ γεμίσουνε ἄχερα καὶ μυρωδικά, κάθε εἶδος... Φοβήθηκα καὶ γὰ τὸν ποιητῆ. Ἄφτου μᾶς πλακώσανε οἱ σκολαστικοί, τόσες φορές βρῖσανε ὅλο τὸ ἔθνος, τόσες φορές εἶπανε τὴ γλώσσα μας βάρβαρη καὶ πρόστυχη, πού κόντεψε ὁ κόσμος νὰ τοὺς πιστέψῃ. Ἐτρεμα, τὰ λόγια μου νὰ μὴν τᾶκούσῃ κι ὁ πεθαμμένος. Βγῆκα τότες ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ δρόμο κείνονε ὅπου καθόμουνε ἄπάνω σὲ μιὰ πέτρα, τράβηξα ἴσια μὲ τὴν Καμάρα, καὶ μὲ θάρρος μεγάλο, μὲ μάτι γεμάτο φλόγες, φώναξα δυνατά, χωρὶς νὰ προσέξω πού στεκότανε κόσμος τριγύρω κ' ἴσως μποροῦσε νὰ μ' ἀκούσῃ· «—Ὅχι! μὴν τὸ πιστέψῃς πῶς γενήκαμε βάρβαροι· μὴν τὸ πιστέψῃς πῶς ἔχουμε πρόστυχη γλώσσα! Ἡ γλώσσα μας γιὰ πέταμα δὲν εἶναι. Πρόστυχη γλώσσα μπορεῖ νᾶχη μόνο μιὰ πρόστυχη ψυχὴ κ' οἱ ψυχές μας εἶναι γενναῖες καὶ τὰ χέρια μας σηκώσανε τουφέκι καὶ διώξανε τοὺς Τούρκους καὶ μᾶς ἔψαλες στὰ νιάτα σου καὶ σύ. Μὴν τοὺς συνορίζεσαι τοὺς δασκάλους πού μᾶς κατατρέχουνε· εἶναι οἱ χειρότεροί μας ἐχτροί, καὶ γυρέβουνε τώρα νὰ μᾶς βγάλουνε τιποτένιους σ' ὅλο τὸν κόσμο μπροστά, γιὰ νὰ φανοῦνε τοῦ λόγου τους κατιτίς... Σέβουμαι τὴ γλώσσα πού μιλῶ, γιατί σέβουμαι τὸν ἑαφτό μου. Ἴσως εἶμαι κάτι καὶ γὰ πού σέρνουμαι τώρα στὸ σκοτάδι, καὶ πού μὲ θάρρος προβέλνω ἴσια

1. Ὁ Β. Οὐγκώ.

μέ τὸ μνημα πού σέ σκεπάζει. Δὲν ντρέπουμε καὶ μὴ σέ μέλη. Σοῦ μιλῶ μιὰ γλώσσα, πού δὲν τὴν ἔχει ὁ καθένας καὶ πού μπορεῖς καὶ σὺ νὰ μᾶς τὴ ζουλέψης, μιὰ γλώσσα πού εἶναι παιδί καὶ μοναχοκόρη τῆς παλιάς τῆς Ἑλληνικῆς, τὴν καινούργια μας τὴ γλώσσα, πού πρῶτος ἐγώ¹ σήμερα τὴ γράφω... "Ἀχ, δασκάλοι, δασκάλοι, τί κακὸ εἶναι πού μᾶς κάματε! Πρέπει τοιοπὸ νὰ μᾶς κατατρέχη ἢ γραμματικὴ σας, καὶ στὴ στιγμή ὅπου ἡ καρδιά μας πονᾷ! Πόσο τὸν ἔχουμε ἀνάγκη ἕνα Βίχτωρα, ἕνα νικητὴ νὰ μᾶς γλυτώσῃ ἀπὸ τέτοιο βάσανο» (τὸ βάσανο μάλιστα καταντᾷ κάπου καὶ μπελᾶς) «καὶ νὰ πῆ τὸ «μαντήλι» «μαντήλι». "Ἄς ἀφήσουμε τὸ «ρινόμακτρον» γιὰ τὰ ξερὰ τὰ μάτια καὶ τίς μακριές τίς μύτες! "Ὅσο δερνόμουμε καὶ σερνόμουμε καὶ συλλογιόμουμε τέτοια μέ τὸ νοῦ μου, ἡ νύχτα προχωροῦσε, καὶ στοὺς ἀπέραντους κάμπους τοῦ κόσμου γλιστροῦσε ἢ γίς μας σιγὰ σιγὰ, νὰ κάμῃ τὸν καθημερινὸ της δρόμο γύρω στὸν ἥλιο. Καίγανε πάντοτε τὰ φώσια...» Εἰς τὸ Ζ' κεφ. «Φτωχοπρόδρομος» ἐπικαλεῖται τὸν Μεσσιάν, ὁ ὁποῖος θὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ σώσῃ τὴν γλώσσάν της. «...Ἐσὺ θὰ γίνῃς ἄλλος Ὀρφῆς. Θὰ μαλακώσῃς τίς πέτρες· θὰ σέρνῃς κατόπι σου τὰ θεριά... Γιὰ σένα δουλέβουμε ὅλοι· γιὰ σένα μ' ἐφοκλία χαρίζω τὴ ζωὴ μου. Κάπου κάπου λοιπὸ νὰ μὲ θυμᾶσαι δίχως κάκητα καμιά, νὰ θυμᾶσαι καὶ νὰ συχωρῶς τὸν καημένο σου τὸν πρόδρομο –τὸ Φτωχοπρόδρομό σου». Εἰς τὸ Η' κεφ. «Πόλη καὶ Πολίτες» φθάνει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν «...Κάλια χίλιες νυχτιές σὰν καὶ κείνηνε πού πέρασα στὸ Παρίσι, παρὰ τὴν πρώτη νύχτα πού πλάγιασα στὴν Πόλη! Τέτοιο πρᾶμα δὲν τόπαθα ποτές. Καὶ μὴ νομίζετε πὼς εἶναι ὁ λόγος μου γιὰ φύλλους ἢ κουνούπια... "Ὁχι. "Ἄλλα εἶτανε τὰ δικά μου τὰ βάσανα... τὴν ὥρα ὅπου σηκώθηκα ἔμοιαζα πεθαμμένος· εἶχα χλωμίσει, ἀσπρίσει, λιγνέψει καὶ κονταίνει... Τοῦ κάκου πέφτοντας στὸ κρεβάτι προσπαθοῦσα νὰ κοιμηθῶ. "Ὅσπου νὰ χαράξῃ, δὲν μπόρεσα μάτι νὰ σφαλήξω. "Ενιωθα τέτοιο βᾶρος στὸ στῆθος, πού νόμιζα πὼς σήκωνα βουνό. Ἡ μάβρη πλάκα δὲν εἶναι πιὸ βαρειά.

1. Πραγματικῶς πρῶτος γράφει τὴν γλώσσαν αὐτὴν, διότι εἶναι ἰδική του γλώσσα.

Κοβότανε ἡ ἀναπνοή μου, κρύος ἴδρος μὲ περέχυνε, τὸ στομάχι μου ἀνεβοκατέβαινε σὰν τὴ θάλασσα, καὶ κόντεβε νὰγγίξη τὴ ράχη μου· τὸ κεφάλι μου φωτιά! Ἄνακατώθηκα, μὲ συμπάθειο, κι ὅλη τὴ νύχτα, πῆγα νὰ βγάλω τὰντερά μου ἰ ... Τὸ πρῶι φέρανε τὸ γιατρό κι ἄδικα τονὲ φέρανε... Εἶπε πὼς εἶχα λίγη ζάλη, πὼς εἴμουνε κουρασμένος ἀπὸ τὸ ταξίδι κι ἄλλα τέτοια... Ἐγὼ τὸ ξαίρω τί εἶχα. Χωρὶς νὰ μοῦ τὸ ξηγήση ὁ γιατρός, ἔνωσα μέσα μου τι γινότανε, ἅμα πάτησα τῆς πατρίδας τὸ χῶμα, ἅμα εἶδανε τὰ μάτια μου Τουρκιά. Καθόντανε οἱ μιναρέδες στὴν ψυχὴ μου· ἀδύνατο νὰ τοὺς χωνέψω. Οἱ μιναρέδες εἶναι πού ὅλη τὴ νύχτα μοῦ πλακῶνανε τὸ στήθος. Ἄναθεμά της ἐκείνη τὴν κόκκινη τὴ σημαία μὲ τὸ μισοφέγγαρο στὴ μέση, πού ἴσια ἴσια ἀντίκρι στὰ παράθυρα τῆς κάμερῆς μου εἶτανε ἀνεβασμένο ἀψηλὰ ἀπάνω στὸν Κουλά. Μοῦ ἔτρωγε τὸ σκότι, τὸ αἷμα μοῦ ρουφοῦσε. Ἄχ! τὰ καταραμένα τὰ φέσια! Μοῦ σκάνουνε τὴ χολή. Παλάτια, τζαμιά, τουρμπέδες, τίποτις ἀπ' ἀφτὰ νὰ μὴ διῶ! Τὸ αἷμα μου βράζει· τετρακόσιω χρονῶ μῖσος μοῦ πνίγει τὴν καρδιά! Δόστε μου, φέρτε μου, ὅ,τι κι ἂν εἶναι, ὅ,τι κι ἂν τύχη· κάτι πρέπει νὰ σπάσω: Δὲ θέλω, δὲν μπορῶ Τοῦρκο νὰ διῶ, δὲ θέλω Τοῦρκος κοντά μου νὰ βρεθῆ, ἀπὸ μακριὰ δὲ θέλω Τοῦρκο νὰ μυρίσω, δὲ θέλω νὰ ξαίρω, πὼς εἶναι Τοῦρκοι στὸν κόσμο, Τοῦρκο δὲ θέλω νὰκούσω...» Κατόπιν ἀναλύει τὴν ψυχολογίαν τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὅποιοι ἀκολουθοῦν τὸ σύστημα τῆς ἀναπτύξεως φιλικῶν δεσμῶν μετὰ τῶν συμπολιτῶν των Τούρκων μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ὑποτάξουν αὐτὸν πνευματικῶς καὶ οικονομικῶς καὶ οὕτω νὰ τὸν ἔχουν ὑποχείριον. «...Οἱ καλοὶ μας οἱ Πολῖτες ἔτσι κυβερνοῦνται, ἔτσι ζοῦνε, ἔτσι πεθαίνουνε. Κάπου κάπου σοῦ λένε: «Ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων ὑπῆρξε τὸ μέγιστον αἴτιον τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος» ἢ «τὰ σχολεῖα, ἢ ἐκπαιδευσὶς τρέφουσιν ἀκαταπαύστως τὸν πατριωτισμὸν» κι ἄλλα τέτοια πολλὰ· κι ἄλλοι τὰ λένε ἄλλοῦ, καὶ θὰ τὰ λένε ἀκόμη χρόνια. Καὶ σ' αὐτὸ ἔχουνε ἄδικο οἱ καλοὶ μας οἱ Πολῖτες καὶ κακὰ τὸ λένε. Τὸ σκολεῖὸ ὄχι μόνον δὲ θρέφει τὸν πατριωτισμὸ, μὰ καὶ τὸν καταστρέφει· κόν-

1. Θὰ εἶναι τελείως ἀναίσθητος ἐκεῖνος, ὅστις δὲν θὰ θαυμάσῃ τοιαύτην φιλοπατρίαν.

τεψε καὶ τὸν ἔφαγε ὄλονε. "Ὅλους τοὺς παράδες τοὺς ἄρπαξε τὸ σκολεϊό· δὲν ἄφησε μισὸ παρὰ μῆτε γιὰ τὸ στρατὸ μῆτε γιὰ τὸ ναφτικὸ. Ἐντὶς ἄρματα, βιβλία, ἄντις στρατιῶτες, δασκάλοι ... "Ὅποιος μᾶθη γράμματα, τουφέκι πιὰ δὲν πιάνει..." Ἀς ἔχη γειὰ ὁ Ἀλέξαντρος ὁ Ἰπρίγκηπας τῆς Βουλγαρίας: Μαζί του θὰ κάμω χωριό.—«Πρῶτα ἄρματα καὶ καλὸ στρατό, ἄκουσα πῶς εἶπε μιὰ μέρα, ἔπειτα βλέπουμε γιὰ Πανεπιστήμια καὶ μάθηση». Ἐφτοῦ κλίνω καὶ γώ. "Ὅσο θωρῶ τὰ λαμπρὰ τὰ χτίρια, λυποῦμαι τὶς πέτρες ποὺ πήγανε τοῦ κάκου, κι ἄντις νὰ σπάσουνε κεφάλια, γίνανε σκολεϊό. Οἱ πέτρες ποὺ ξέρουν τί θὰ πῆ σκλαβιά, μέσα τους θὰ τῶχουν καημό». Τὸ Θ' Κεφ. ἐπιγράφεται «Cabinet de Lecture». Ἐπειδὴ εἶνε φρόνιμον «νὰ ζῆ κανεὶς σὰν ποὺ συνηθίζουσε καὶ ζοῦνε ὅσοι ζοῦνε στὸν τόπο ποὺ βρίσκεται, νὰ τρώη τὸ φαί τους, νὰ στρώνη τὸ κρεβάτι του σὰν ποὺ τὸ στρώνουσε, καὶ νὰ ρουχαλίζη μὲ τὸν ἴδιο κρότο» ἐπεσκέφθη, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ συμπολιταὶ του, τὴν λέσχην καὶ ἐκάθησεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ ἀναγνωστηρίου, (τὸ «διαβαστήρι, ποὺ τὸ καταλαβαίνει ὄλος ὁ κόσμος», μὰ τί νὰ γίνη καὶ γιὰτὶ ὁ κόσμος νὰ καταλαβαίνη;). Ἐπεχείρησε ν' ἀναγνώση ἑλληνικὰς ἑφημερίδας. Πῆρε μιὰ γαζέτα, ἀλλὰ εὐρέθη πρὸ τοῦ ἔξης περιέργου φαινομένου· ἐνῶ ἀνεγίνωσκε λέξεις ἑλληνικὰς, ἐνόμιζεν ὅτι τὴν αὐτὴν στιγμὴν ἀνεγίνω-

---

1. Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εἴπη τις ἂν ἰσχυροτέρα εἶναι ἡ ἀγανάκτησις ἢ ἡ ἀηδία, τὴν ὁποίαν προξενεῖ ἡ θλιβερὰ αὐτὴ θεωρία. Παραχωρεῖ ὅλην τὴν δύναμιν εἰς τὸν ὑλικὸν παράγοντα καὶ περιφρονεῖ τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία καλλιεργεῖται διὰ τοῦ σχολείου. Τὰ «ἄρματα» δὲν ἔχουν καμμίαν ἀξίαν, ἂν οἱ στρατιῶται, οἵτινες τὰ κρατοῦν, δὲν ἔχουν ψυχὴν καὶ «οἱ στρατιῶτες» δὲν ἔχουν ψυχὴν, ἂν δὲν ὑπάρχουν «δασκάλοι». «Στὸ μεγάλο τὸ Σηκωμό» δὲν ἐπολέμησαν τὰ ἄρματα καὶ δὲν ἐνίκησαν τὸν δεσπότην τὰ ἄρματα, ἀλλὰ ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ. Τὰ ἄρματα ἦσαν τόσον ἀσήμαντα, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ τόσον μεγάλη. Καὶ εἰς τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912, τῶν ὁποίων ἐπέζησεν ὁ συγγραφεὺς, δὲν ἐνίκησαν πάλιν τὰ ἄρματα. Ἐνίκησαν «οἱ δασκάλοι», τοὺς ὁποίους τόσον ὑβρίζει καὶ οἱ ὁποιοὶ ἐπότισαν μὲ ἄφθονον αἶμα τὰ πεδία τῶν μαχῶν.

2. Ἐν εὐρεθῇ Ἑλλήν, ὁ ὁποῖος, ἀκούων τὴν λέξιν «διαβαστήρι», θὰ ἐννοήσῃ ὅτι πρόκειται περὶ τῆς αἰθούσης τοῦ ἀναγνωστηρίου, πρέπει ὠρισμένως ν' ἀνακηρυχθῇ γλωσσολογικὸν τέρας!

σκε αὐτὰς εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἐνῶ τὸ ἀλφάβητον ἦτο ἑλληνικόν, αἱ λέξεις ἐνεφανίζοντο γαλλικαί, ἀντελαμβάνετο αὐτὰς μετὴν γαλλικὴν σημασίαν. Ἐπίεσε τὸν ἑαυτὸν του ν' ἀναγνώσῃ ἑλληνιστί, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον. Ἀντὶ π.χ. νὰ ἀναγνώσῃ «Αἱ δυνάμεις προτίθενται νὰ ἀκολουθήσωσι τὸ ἐπόμενον πρόγραμμα πρὸς λύσιν τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος», ὅπως ἔγραφον αἱ ἡμερίδες, «les puissances se proposent de suivre le programme suivant pour la solution de la question Bulgare» κ.ο.κ., πάντοτε δὲ ἡ γαλλικὴ ἀντίληψις τοῦ ἑλληνιστὶ γραμμένου κειμένου ἦτο ἐπικρατεστέρα εἰς αὐτόν. Κατόπιν περιεπλάκησαν περισσότερον τὰ πράγματα. Καθ' ὅσον ἐπίεξε τὸν ἑαυτὸν του νὰ ἀναγνώσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, τόσον ἐξέφευγε. Δὲν ἀντελαμβάνετο πλέον μόνον γαλλιστὶ τὰς Ἑλληνικὰς λέξεις, ἀλλὰ καὶ γερμανιστί. Ἐνῶ αἱ ἡμερίδες ἔγραφον, ἐπὶ παραδείγματι: «Θεωροῦμεν ὄχι ἀνάξιον τοῦ κόπου νὰ ἐρευνησωμεν εἰς τί ἔγκεινται αὐταὶ αἱ δικαιολογίαι», ἐκεῖνος ἀνεγίνωσκε «Wir betrachten es nicht der Mühe unwerth zu untersuchen, worin diese Rechtfertigungen liegen». Τὸ κακὸν θὰ προὔχωρει, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἐγνώριζεν ἄλλας γλώσσας. «Κρίμας ποῦ δὲν ἔμαθα παιδί τ' ἀγγλικά! Εἶχα πάρει γιὰ δυστυχία μου μιὰ δασκάλισσα, ὅταν εἶμουνε πιά παλληκάρι, κι ἀντὶς νὰ μὲ σπουδάσῃ, μοῦ ἔμαθε... κάλλια νὰ μὴ σᾶς τὸ πῶ». Ἐπὶ τέλους ἐνόησε κατὰ τίνα τρόπον ἔπρεπε ν' ἀναγινώσκῃ. «Κατάλαβα τότες πὼς ἔπρεπε νὰ διαβάζω ἀνάποδα· ἀντὶς πρῶτα νὰ τὰ διαβάζω Ἑλληνικά, εἶτανε πάλι πιὸ σωστὸ νὰ τὰ λέω μέσα μου γαλλικά, ἔπειτα νὰ κοιτάζω τὰ τυπωμένα γράμματα». Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν πολὺν κόπον καὶ τὴν ἀηδίαν δὲν κατῴρθωσε ν' ἀντισταθῇ εἰς τὸν ὕπνον. Ἀπεκοιμήθη καὶ εἶδε τρομερὸν ὄνειρον. Εἶχεν ἐνώπιόν του τὸν χάρτην τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ μεγάλον ὄση εἶνε ἡ ἑκτασις τῆς Εὐρώπης. Ἐκάστη χώρα διεκρίνετο μετὸ ἰδιαιτέρον της χρῶμα, ὅπως γίνεται εἰς τοὺς συνήθεις χάρτας. Ὅρη, θαλάσσας κτλ. δὲν ἀνέγραφεν ὁ χάρτης, ἀλλὰ μόνον ἀνθρώπους εἶχεν ἐξωγραφισμένους εἰς περιέργον στάσιν· «Δὲν εἶτανε ὄρθιοι· μὰ δὲν μπορούσα νὰ πῶ κιόλας πὼς εἶτανε καθισμένοι. Στεκόντανε κεῖ σὰν καμπούρηδες, με σκυφτὴ ράχη, με τὸ κεφάλι ὀψηλά· κάθε ἀνθρώπος—καὶ τοὺς ξεχώριζες ἕναν ἕναν—εἶχε τὰ δυὸ χέρια ἀκουμπισμένα

στά γόνατα, σὰ νὰ βαστιότανε γιὰ νὰ μὴν πέση μπρούμυτα καὶ κάμη κουτροβάλα. Τὸ πιγούνι τοῦ καθενὸς πήγαινε νάγγιξη τὰ ποδάρια του κ' ἡ ράχη τους γινότανε καμάρα. Τὸ στόμα τους εἴτανε ἀνοιχτό, ὀλωνῶν, κ' ἔχασκε φοβερὰ, σὰν τρύπα μάβρη. Φέρνανε ἀηδία. Καὶ γιὰτὶ παρακαλῶ στεκόταν ἔτσι; Γιατὶ ξεκαρδιζόντανε ἀπὸ τὰ γέλια». «Ὅλα αὐτὰ τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων εἶχον τὰ βλέμματά τους ἐστραμμένα πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ ἔβλεπον τὰς ἡμερίδας ποὺ ἀνεγίνωσκε. «Ἄξαφνα σταθῆκανε καὶ καθαρὰ καθαρὰ—σὰ νὰ τοὺς ἀκουγα καὶ τῶρα—εἶπανε ὅλοι τους μαζί μὲ μιὰ φωνή ποὺ ἔμοιαζε νὰ σφυρίζη· «Ἀπόγονοι τοῦ Περικλή, ἀφτὰ εἶναι τὰ Ἑλληνικά σας; Μ' ἀφτὰ εἶναι ποὺ θὰ μᾶς πιάσετε; Μὲ τὴν ψευτοκαθαρέβουσα ποὺ μιλάτε, καλὰ τὴν κουρελλιάσατε τὴ γλώσσα τοῦ Περικλή! Ἀλήθεια καταντήσατε βάρβαροι, σὰν ποὺ τὸ λέτε κάποτε οἱ ἴδιοι. Κάτω τὸ κοντύλι! Πήρατε ἄσκημο δρόμο. Δὲν ἔχει τόπο γιὰ σᾶς μέσα στὸν πανάγιο, τὸ σοβαρὸ ναὸ τῆς Ἑβρωπαϊκῆς ἐπιστήμης». Ὁ συγγραφεὺς δύναται νὰ ἀνεχθῆ νὰ περιγεῖξῃ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς ἄλλους νὰ τὸν εἰρωνεύωνται καὶ νὰ τὸν ὑβρίζουν. Εἰς τὸ ἀκουσμα λοιπὸν αὐτῶν τῶν λόγων «κόρωσε», ἔγινε ὄλος θυμὸς «κι ἀπὸ τὴ σκάση τὴν περίσσια πήγαινα νὰ πνιγῶ. Θέλησα νὰ τοὺς ἀποκριθῶ, μὰ χάθηκε ἡ φωνή μου. Τί, τί νὰ τοὺς πῶ; Τί ἀπάντηση νὰ τοὺς δώσω, ποὺ εἴτανε τὰ λόγια τους ἀλήθεια;»

Ὁ συγγραφεὺς μὲ τὸ Cabinet de Lecture, τὸ «διαβαστήρι», ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ζωντανότερον τὴν ἀσυμφωνίαν τῆς γραφομένης γλώσσης, τῆς καθαρευούσης, πρὸς τὴν ὀμιλουμένην. Μετεχειρίσθη ὁμως ἀτυχῆ εἰκόνα ἢ τοῦλάχιστον ὄχι πολὺ πειστικὴν. Ἄν ὁ ἴδιος, βλέπων λέξεις μὲ ἑλληνικὰ γράμματα, ἀνεγίνωσκεν αὐτὰ γαλλιστί ἢ γερμανιστί, συνέβαινε διότι δὲν ἔζησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ συνεπῶς δὲν κατεῖχε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχολογίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν ἐγνώριζεν ὡς νεκρὰν ἐκ τῶν μελετῶν του. Οἷοσδήποτε ἄλλος, ὁ ὁποῖος ἔζησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν θὰ ὀφίστατο αὐτὸν τὸν δαλτωνισμόν.

Εἰς τὸ Ι' Κεφ. περιγράφει τὸν ἀδελφόν του Γιάννη, ὁ ὁποῖος ἦτο

συγχρόνως «ἀρνὶ καὶ λιοντάρη». «Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶτανε ἄλλος Ἀκρίτας... Ὁ Ἀκρίτας κουβέντιαζε μιὰ μέρα μὲ τὴν ἀγαπητικιά του· εἶτανε κι ὁ ἀφτοκράτορας μπροστά. Ἄξαφνα πετιέται μέσα ἀπ' τὰ δάσητα ἕνας δράκος μεγάλος σὰν τὸ βουνό. Τρέχει ὁ δύστυχος ὁ ἀφτοκράτορας, τὰ χρειάζεται, πᾶ' νὰ φύγη, κι ὁ Ἀκρίτας ἀμέσως πιάνει μὲ τὰ δύο δάχτυλα τὸ δράκο, τότε σηκώνει, τὸν τινάζει ψόφιο κατὰ γῆς καὶ λέει μὲ γλυκὸ χαμόγελο· «δὲν ἄξιζε τόσο κόπο, βασιλιά μου». Τέτοιος εἶτανε κι ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης... Ἔπρεπε νὰ φάη τὸ πρῶι δύο ψωμιά, τὸ μεσημέρι τέσσερα, ὀχτῶ τὸ βράδι. Κάθε μέρα γύρευε νὰ τοῦ φέρουν ἕνα βόδι, τρία ἀρνάκια, δυὸ πρόβατα, πέντε ὄρνια, δέκα κουτόπουλα, δεκατέσσαρις λαγούς... καρίδες... κιοφτέδες... κερμπάπι... ῥόστο πρὸβιο μὲ φακή... ἀτζέμ πιλάφι... ντολμάδες... μπουτί ρόστο... σκεμπέ... καβουρμᾶ... σουτζουκάκια... πατζάρια—φασούλια... Γιὰ κάθε πρᾶμα ποῦ ἔκανε καὶ ρωτοῦσε γιατί τὸκανε ἔτσι κι ὄχι ἄλλιῶς—ἦ γιὰ ἕνα τσιγάρο ποῦ ἄναβε, ἦ γιὰ κανένα ροῦχο ποῦ φοροῦσε, ἦ γιὰ τὸν τρόπο ποῦ ἔβαζε τὸ καπέλλο του—σοῦ ἀποκρινότανε ἀναντάλλαχτα—«συνθήθεια γὰρ ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν». Ἄμα μ' ἔβλεπε στὸ δρόμο μὲ κανένα φίλο—«χαίρετον» μᾶς φώναζε». Χάρις εἰς τὸν ἀδελφόν του τοῦτον ὁ συγγραφεὺς ἐπέτυχε νὰ γνωρίσῃ ὅλους τοὺς συντρόφους του «μαραγκοὺς, ράφτηδες, μπακάληδες, παπουτσῆδες, καπνάδες, μπαρμπέρηδες, κρασάδες, χαμάληδες, μαστόρους, βαρκάρηδες, σομπατζῆδες, λουστρατζῆδες, μπαξεβάνηδες καὶ καϊξῆδες». Ὅταν αὐτοὶ ὠμίλουν ὁ συγγραφεὺς «τσιτῶνε τάφτια του, γιὰ νὰ μὴ τοῦ φύγη καμμιά λέξη, γιατί ἡ ἀλήθεια κάθεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ κ' ἡ καλὴ γλῶσσα στὰ χεῖλια του λουλουδιάζει. Δὲν τὸ νιῶσανε ἀκόμα οἱ δασκάλοι, μὰ δὲ φταίω ἄγῳ. Ἔτσι εἶναι καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὰλλάξω». Διὰ τῆς περικοπῆς ταύτης ὁ Ψυχάρης δίδει τὴν ἐξήγησιν τοῦ ὅλου γλωσσικοῦ του δημιουργήματος. Ἐλαβεν ὡς βάσιν τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποῖαν ὀμιλοῦν οἱ μαραγκοὶ κτλ. καὶ ὅπως αὐτοὶ τὴν ὀμιλοῦν, —διότι ὁ ἴδιος δὲν τὴν ἐγνώριζε—τὴν ὑπήγαγεν εἰς γραμματικοὺς κανόνας καὶ τὴν ἐνεφάνισεν ὡς Ἐθνικὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων. Ἄν μὴ τι ἄλλο, ἐφρόντισε τοῦλάχιστον νὰ πληροφορηθῇ ποῖον ποσοστὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀποτελοῦν αὐτοὶ ποῦ μνημονεύει;

Διὰ τοῦ ἀδελφοῦ του ἐγνώρισεν ἀκόμη τὸν πρωτοψάλτην καὶ τὸν «Τελαμέν», τὸν ὁποῖον δὲν ἤξευρε πῶς νὰ ὀνομάσῃ «Τέλαμον, Τελαμέν ἢ τουλούμι» καὶ τὸν Κυπαρίσσην, ὁ ὁποῖος εἰς κάθε ὁμιλίαν ἔλεγε: «Κάποιος τρομερώτατος Κυπαρίσσης, μᾶς γίνεται λόγος». Ὅλαι αὐταὶ αἱ γνωριμίαι γίνονται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως καὶ ἐκτίθενται εἰς τὸ Ι΄ Κεφ. διὰ νὰ ἀντλήσῃ ἐπιχειρήματα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ κακοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πιστεύουν, πῶς ὅ,τι αὐτοὶ ἔχουν ἢ λέγουν εἶνε τὸ ὀρθότερον καὶ περιφρονοῦν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν θέσιν τοῦ ζητήματός του, ὅτι ἡ ἀληθὴς γλῶσσα ὁμιλεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ.

Εἰς τὸ ἐπόμενον Κεφάλαιον, τὸ ΙΑ΄, ψέγει τοὺς Ἕλληνας τῆς Κων)πόλεως, οἱ ὁποῖοι, δίδοντες σημασίαν εἰς τὰ πρόσωπα, ἐκφράζουσι παράπονα κατὰ τοῦ ἐκάστοτε Πατριάρχου, ἐνῶ ἔπρεπε ν' ἀποβλέπουν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, ὡς εἰς σύμβολον θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικόν. Ἐξηγεῖ τὰ αἵτια τοῦ χωρισμοῦ τῆς Δυτικῆς ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐκφράζει τὸν φόβον, μήπως, ἐξ ἀφορμῆς πολιτικοῦ τινος λόγου, ἀποσχισθῇ καὶ ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν Πατριαρχείων, ἀφοῦ μάλιστα ἤκουσε καὶ πολλοὺς ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος νὰ τῷ λέγουν «ὁ Πατριάρχης εἶναι Πατριάρχης στοὺς ραγιαδες. Ἄς πᾶ' νὰ βασιλέψῃ στὴν Πόλιν· ὄχι σὲ μᾶς. Τί γυρέβει στὴν Ἑλλάδα ἢ στὴν Ρουσία, πού εἶναι βασιλεία ἀνεξάρτητα;» Τὴν μειονεκτικὴν δύναμιν τοῦ Πατριάρχου ἐπὶ τοῦ λαοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ Πάπα ἀποδίδει εἰς τὸ ὅτι ὁ «Ρωμῖος δὲν ἔχει μέσα του μεγάλη τρέλλα γιὰ τὰ μυστήρια τῆς θρησκείας καὶ γιὰ τὴν πίστη, δὲν ἔχει τὴν πυρκαγιά... Γιὰ τοῦτο κι ὁ Πατριάρχης δὲν μπόρεσε ποτέ νὰ γίνῃ σὰν τὸν Πάπα, δυνατὸς καὶ μεγάλος. Στὸ μεσαίωνα εἴτανε κάτω ἀπὸ τὸ βασιλιά· τονὲ λέγανε πρόβληση ἀφτοκρατορική...» Τὸ ΙΒ΄ Κεφ. ἐπιγράφεται «Καπιτὰν μπουρντὰ γκελιόρ». Περιγράφει μίαν ἐκδρομὴν τοῦ δι' ἀτμοπλοίου εἰς Μπουγιούγγυντερε. Λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ὀνομασίας ταύτης διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι, ὅπως τὸ γάλα χάνει τὸ χρῶμά του τὸ λευκόν, ὅταν πέσῃ ἐντὸς αὐτοῦ μιὰ ρανὶς καφέ «ἔτσι καὶ μὲ τὴ γλῶσσα· ἅμα βάλῃς μέσα ἕναν τύπο μονάχα πού δὲν εἶναι ἀρχαῖος, τέλειωσε· δὲν εἶναι πιά ἡ γλῶσσα σου ἀρχαία· τίποτα δὲν εἶναι...» Ὁ καμαρότος

τοῦ ἀτμοπλοίου διὰ νὰ τὸν περιποιηθῆ, τῷ ἐπέτρεψε νὰ καθῆσθαι ἐπὶ τῆς γεφύρας καὶ «μοῦ ἔφερε ἕνα σκαμνὶ γιὰ τὸ πανωφόρι μου, ἕνα σκαμνὶ νὰ ξαπλώσω τὰ ποδάρια μου, ἕνα σκαμνὶ νὰ μοῦ βάλῃ καφέ καὶ λουκούμι». Τοῦ ἔδωσε μερικοὺς παράδες. Μετ' ὀλίγον ὅμως, ἐπειδὴ ὁ πλοίαρχος εἶχεν ὑπηρεσίαν πρὸς τὴν πλευράν, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐκάθητο, ἤλθεν ὁ καμαρότος καὶ τῷ εἶπε· «Καπιτάν μπουρντὰ γκελίορ» δηλ. «νὰ σηκωθῆ γιατί ὁ καπιτάνιος ἔρχεται». Αὐτὴ ἡ φράσις τὸν ἀνεστάτωσε, διότι τὴν ἐπαραλλήλισεν εἰς τὴν φαντασίαν του μετὰ τὴν πρώτην ἔλευσιν τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κων)πολιν. Ὁ πλοίαρχος ἦτο αὐτὴ ἡ Τουρκία, ἡ ὁποία ὁμοίως ἤλθε καὶ εἶπεν εἰς τοὺς Ἕλληνας «καπιτάν μπουρντὰ γκελίορ».

Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν προσβλητικὴν αὐτὴν πρόκλησιν δίδει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰ ἐπόμενα ΙΓ' καὶ ΙΔ' Κεφ. ὑπὸ τοὺς τίτλους «Τὰ Μνηματάκια» καὶ «Ὁ Μαχμούτης». Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὴν Πόλιν, ἐπιστρέφων ἐκ Μπουγιούγντερε, ἤρχισε πλέον νὰ νυκτῶνῃ. «Μὲ τὸ μέτωπο κατεβασμένο, μ' ἄργοκίνητο ποδᾶρι, πῆγαινα σιγὰ σιγὰ ἀνάμεσα στὸ λαό, μέσα στὸ πλῆθος ποὺ μὲ σκουντοῦσε, ποὺ μὲ ζουλοῦσε, ποὺ μὲ πατοῦσε γιὰ νὰ περάσῃ... Ἡ φαντασία μου ἀμέσως παίρνει δρόμο· στράβει ὁ νους μου· στὸ κεφάλι μου μέσα σηκώνονται φουρτοῦνες. Μάλιστα, ἄμα βρεθῶ κοντὰ στοὺς δικούς μας, μοῦ ἔρχεται μιὰ δύναμη ξεχωριστή· κάτι θέλω νὰ φανῶ, κάτι θέλω νὰ τοὺς εἶμαι. Δὲ συμφωνοῦμε σ' ὅλα, μὰ δὲ μὲ μέλει! Ὅ,τι ἔχω μέσα μου, θὰ τοὺς τὸ πῶ, θὰ τὸ βγάλω ὄξω, θὰ τοὺς καταπείσω, θὰ τοὺς πολεμήσω κι ἄς πιαστοῦμε, ἂν τύχῃ ἀνάγκη, χέρια μὲ χέρια! Γίνουμαι σὰν τὸν ἀρχαῖο μας τὸ γίγαντα, ὅταν ἄγγιζε τὴ γίς. Τέτοιες ὥρες πλατάνους ξεριζώνω...» Προχωρῶν, ἔφθασεν εἰς τὸ τούρκικο νεκροταφεῖον «τὰ Μνηματάκια». Ἡ θεὰ τῶν σαρκιῶν, ποὺ ἦσαν ἐπὶ τῶν μνημάτων ἤιασαν τὸν θυμὸν του καὶ ἐγέμισαν τὴν ψυχὴν του ἀπὸ μελαγχολίαν καὶ ἀγανάκτησιν. Ὅλιγον μακρύτερον ἐπαιάνιζεν ἡ μουσικὴ. «...Τί εἶχανε οἱ μουσικάντηδες κ' ἔμοιαζε ἄξαφνα σὰ νὰ τοὺς ἔπιασε τρέλλα; Τί εἶχανε μέσα τοὺς ποὺ τοὺς δαιμόνιζε μὲ τέτοιο τρόπο; Εἶχαν ἔρωτα καὶ φωτιά...» Ἐνιωθὰ μέσα μου, πῶς γινόμουνε ἄξαφνα πιὸ γενναῖος, πιὸ ἀντρεωμένος παρὰ ποτέ. Κοίταζα ἀντίκρι κατὰ τὴν Πόλην, κοίταζα κατὰ

τὰ μέρη τῆς Ἀγιά Σοφιάς, ὅπου φαινόντανε τὰ Τούρκικα τζαμιά καὶ παρέκει τὰ μνήματα τῶ Σουλτάνων. Κοίταζα μάτι ἀγριωμένο, φοβερό. Εἶχα τὴν καρδιά γεμάτη πείσμα καὶ μοῦ ἐρχότανε ὄλο νὰ φωνάξω.—«Ἐδῶ εἶμαι· κανένα σας δὲ φοβοῦμαι. Χριστιανὸς Τούρκο δὲν τρέμει». Ἀστραπὲς οἱ ματιές μου, οἱ γροθιές μου σηκωμένες καὶ γινόμενε ὄλος μέσα μου θεριό...» Ἐκεῖ πού ἐκάθητο εἶδε μίαν τρομερὰν ὄπτασίαν. Ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἀπὸ τοῦ Μαχμούρη τὸν τουρμπέ, ἐξήρχετο «μιὰ παράξενη ἀσπράδα», ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ κινῆται. Ὡμοίαζε μὲ ὀλόλευκον σινδόνι πού ἐπέτα. «Πήγαινε καβάλλα σὲ μιὰ πέτρα ὀλόμαυρη, πού εἶχε σαρίκι στὴν ἄκρη». Εἰς τὸ μέτωπον εἶχε μισοφέγγαρον εἰς τὸ χέρι «κερτί» Τούρκικο σπαθί. Ὅσον ἐπροχώρει τόσο ἐμεγάλωνε. «Κατάλαβα πὼς ἐμένα γύρεβε, γιατί ἐρχότανε ἴσια στὸν τόπο πού καθόμουνε, καταπάνω μου». Ἦτο τὸ φάντασμα τοῦ Σουλτάν Μαχμούτη, πού ὠμοίαζε «πιότερο Μαχμούρης». Ὅταν ἐπλησίασε, μὲ πολὺν θυμὸν καὶ μὲ φωνὴν τρέμουσαν τὸν ἐπέπληξε, διότι ἔφερε νέας ιδέας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐσκόρπιζε τὸν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας. «Μπαρούτι πνές καὶ φωτιά... Λεφτεριά λές ὄλο πὼς θέλεις καὶ πὼς δὲν μᾶς θέλεις ἐμᾶς...» Ἀφοῦ ἐξηκολούθησε νὰ τὸν φοβερίζη καὶ τὸν ὑβρίζη καὶ εἶδε πὼς δὲν ἐπετύγχανε νὰ τὸν προσελκύσῃ πρὸς τὸ μέρος του, ἐπεχείρησε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πειθῶ. Τὸν συνεβούλευσε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ σύστημα τῶν προγόνων του καὶ τῶν συμπολιτῶν του, οἱ ὁποῖοι θυσιάζοντες μικρὰ πράγματα ἀπέναντι τῶν Τούρκων, κατάρθωναν νὰ εἶνε ἡσυχοὶ καὶ ἰσχυροί. «Τέτοια μοῦ ἔλεγε ὁ Μαχμούτης· τρίζονε τὰ δόντια του, βροντοῦσε ἡ φωνή του, κι ὅσο μιλοῦσε σαλέβανε τὰ σαρίκια, ἄνοιγε τὸ χῶμα κ' ἕνας ἕνας οἱ Τούρκοι βγαίνανε ἀπὸ τὸν τάφο τους καὶ τριγυρίζανε τὸν καλίφη τους». Τὸν ἐκοίταξε κατάματα καὶ τῷ εἶπε· «...Μάθε το, Μαχμούτη, γιατί φαίνεται πὼς δὲν τὸ ξαίρεις. Ὁ κόσμος εἶναι δικός μου. Μὴ ρωτᾷς τὸνομά μου· μὴ γυρέβης νὰ σοῦ πῶ ἄ μὲ λένε Πέτρο, Γιάννη ἢ Θανάση. Θέλεις νὰ σοῦ τὸ φτύσω στὴ μούρη καὶ νὰ στράψῃ τὸ μάγουλό σου σὰν μπατσιά; Λεφτεριά, λεφτεριά μὲ λένε. Δὲν εἶμαι ἕνας, εἶμαι λαός. Δὲν εἶμαι ἄνθρωπος, εἶμαι ιδέα. Δὲν εἶμαι Ρωμιός, εἶμαι Ἐβρώπη. Κόσμος εἶμαι...ποιὸς εἶσαι σὺ καὶ μοῦ μιλᾷς μὲ τόσο θάρ-

ρος, έμένα τόν Ποιητή; Ἐπὸ τὸ δρόμο μου νὰ φύγῃς... Σηκώθηκα τότες ἤσυχος καὶ φοβερὸς. Φύσηξα κι ἄρχισε τότε ὁ Μαχμούτης νὰ τρέμη σὰν τὸ ψάρι...» Ἐξαφνα ἠκούσθη μία φωνὴ τρομερὰ ὡς ὁ θάνατος. Ὁ ἄδελφός του Γιάννης ἐνεφανίσθη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου καὶ ὤρμησε ἐναντίον τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους ἔσπρωξε μέχρι τῆς θαλάσσης, φωνάζων «Δρόμο, δρόμο· ἔρχεται καὶ νὰ τος! Τάφεντικό σας φτάνει». «Ἐβραζε ὁ θυμὸς του· σείετανε τὸ κορμί του, σὰν τὸ δέντρο ποὺ ἄνεμος τὸ περεχύνει· ἔμένα ἔδειχνε στοὺς Τούρκους μὲ φοβέρες· ἓνας ὄλεθρος ἢ φωνὴ του.—«Δρόμο, δρόμο τὰ σκυλιά. Καπιτάν μπουρντὰ γκελίορ»¹. Τὰ κεφ. ΙΕ'—Κ' ἀφιερώνει εἰς τὴν ἐπίσκεψίν του τῆς νήσου Χίου καὶ ἰδίᾳ τοῦ χωρίου Πυργί. Εἰς τὸ ἀτμόπλοιο συνεταξίδεψε μὲ ἓνα διδάσκαλον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν συνομιλίαν των διώρθωσε τὸ «νόμισα» εἰς «ἐνόμισα». Αὐτὸ τὸ «ε» ποὺ προσετέθη εἰς τὸ «νόμισα» δίδει ἀφορμὴν εἰς τὸν Ψυχάρην μὲ εἰρωνικωτάτας σελίδας νὰ καυτηριάσῃ τὴν καθαρεύουσαν καὶ νὰ ἐξευτελίσῃ τοὺς «δασκάλους». «Τέλος τῶν τελῶν» ἔμαθε τὴν ἀλήθειαν. Οἱ ὄπαδοὶ τῆς καθαρευούσης πιστεύουν, ὅτι τὴν ψυχικὴν ἀνωτερότητα ἀποδεικνύει ἡ ἀρχαϊκότης τῶν λέξεων καὶ οὐχὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ σκέψεις. «Οἱ πιὸ μπόσικες ἰδέες σὰ διαμάντι γυαλίζουν· τὰ πιὸ παρακατιανὰ φρονήματα, μὲ τὴν καθαρέβουσα σοῦ φαίνονται μαργαριτάρια». Νομίζουν πῶς εἶνε πατριῶται ἂν «μετροῦνε πόσες δοτικὲς κατορθώνουνε κάθε μέρα νὰ ποῦνε ἢ νὰ γράψουνε, πόσες εἶπανε τὴ δευτέρα καὶ πόσες τὴν τρίτη», καθ' ὃν χρόνον ὁ ὑπόδουλος Ἐλληνισμὸς στενάζει ὑπὸ τὸν ζυγόν. Εἰς τὴν πόλιν τῆς Χίου δὲν ἔμεινε πολὺ, διότι «εἶναι πάρα πολλοὶ Τοῦρκοι καὶ μοῦ ἔρχεται πλήξη νὰ τοὺς βλέπω... Ἐνα πρωὶ μὲ τὸ σιὸρ Κωστή κάτσαμε ὁ καθένας στὸ μουλάρι μας καὶ σύραμε γιὰ τὰ μαστιχόχωρα. Ἀνεβαίναμε ἀψηλὰ ἀψηλὰ μὲ τὰ ζᾶ...» Καθ' ὁδὸν ἀνοίγει συζήτησιν μὲ τὸν σιὸρ Κωστή περὶ Ὀμήρου, ἀναπτύσσει δὲ τὴν θεω-

1. Ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τῆς τυραννίας τῆς καθαρευούσης θὰ ἐπιφέρει κατὰ τὸν συγγραφέα καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τῆς δουλείας τῶν Τούρκων. Καταδιώκει τὴν καθαρεύουσαν ὁ ποιητής, καὶ νικητὴς τῆς φωνάζει «καπιτάν μπουρντὰ γκελίορ».

ρίαν ὅτι δὲν ὑπῆρξεν Ὅμηρος, ἀλλ' ὅτι τὸ Ὀμηρικὸν ἔπος ἀποτελοῦν συναρμογαὶ διαφόρων δημοτικῶν ἄσμάτων. «Στὸν καιρὸ τοῦ Ὀμήρου ἀρφάβητο δὲν εἶνε ἀκόμη». Ἡ γλῶσσα τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ τῆς Ἰλιάδος εἶνε δημοτική. «Σὰν μπέης, μπέης ἔρχεσαι, σὰν μπέης κατεβαίνεις—σὰν κυπαρίσιν ἀψηλὸ μέσ' στὸ χωριὸ μας μπαίνεις» τραγουδοῦν οἱ κάτοικοι τοῦ Πυργιοῦ, ὅταν εἰσέρχεται εἰς τὸ χωριὸν. Ἀγαπᾷ πολὺ τοὺς «Πυργούσιους» διότι «ποτές δὲν πάτησε Πυργούσης στὸ σκολεῖο». Εἰρωνεύεται πάλιν τὴν καθαρεύουσαν καὶ ἐτοιμάζεται νὰ ταξιδεύσῃ διὰ τὰς Ἀθήνας. «Πῶ στήν Ἀθήνα! Ἄβριο, ἄβριο ἀναχωρᾶω. Πρέπει νὰ προσέξω καλὰ νὰ μὴν πῶ ἀνοησίες, νὰ λέω «ἄρτος» ἀντὶ «ψωμί», ἀντὶς «κρασί» νὰ λέω «οἶνος», νὰ μιλῶ «κορακιστί» κ' «εὐγενιστί»... νὰ ξεχάσω τὴ γλῶσσα μας καὶ νὰ μάθω τὴν καθαρῆβουσα».

Πρὶν περιγράψῃ τὴν ἄφιξίν του εἰς Ἀθήνας, παρενθέτει τὸ ΚΑ' κεφ. ὑπὸ τὸν τίτλον «Συμβιβασμός», ἐν τῷ ὁποίῳ κατακρίνει καὶ ἀποδεικνύει πλανωμένους τοὺς ἀσπαζομένους τὴν μέσην ὁδόν, ἐκείνους δηλ. οἱ ὅποιοι θέλουν τὴν ἀπλοποίησιν τῆς καθαρευούσης καὶ τὴν κάθαρσιν τῆς δημοτικῆς καὶ οἱ ὅποιοι δὲν γνωρίζουν οὔτε τὴν μίαν οὔτε τὴν ἄλλην. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νομίζουν, πῶς δύο καὶ δύο κάμνουν 4. «Μὲ τὸ συμβιβασμὸ κι ἄφτὸ τὸ διορθῶνεις· τὰ δύο καὶ τὰ δύο τὰ κάνεις πέντε—φτάνει νὰ βρεθῆς σὲ ἀνάγκη... Πάρε τῶρα τὴ γεωμετρία. Τι σοῦ λείει;... τὸ τετράγωνο τῆς ὑποτείνουσας ἑνὸς ὀρθογώνιου τρίγωνου εἶναι ἴσιο μὲ τὰ δυὸ μαζὶ τὰ τετράγωνα ποὺ βγάζουνε τᾶλλα δυὸ πλεβρά, ὅταν τὰ συμποσώσης τὸ ἓνα μὲ τᾶλλο». Ὅχι, λέγουν οἱ συμβιβασμοὶ «εἶναι τρίγωνο ποὺ ἔχουν τρεῖς γωνιές, μὰ μπορεῖ πάλε νὰ μὴν ἔχουνε καὶ τόσες ἢ οἱ δυὸ γωνιές εἶναι ἴσιες μὲ δυὸ μισογωνιές ἢ μὲ δυὸ μισορθογωνιές».

Εἰς τὸ ΚΒ' Κεφ. «Οἱ Ἀρχαῖοι» περιγράφει τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, τῶν ὁποίων ὑμνεῖ τὴν ὠρσιότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον. Εἰς τὴν Ἀκρόπολιν συνήντησεν ὅλους τοὺς ἀρ-

---

1. Οἱ βοηθοὶ τοῦ Μιστριώτου διὰ νὰ ἐξεγείρουν τὴν κοινὴν γνώμην ἐναντίον τοῦ Ψυχάρη καὶ γενικῶς τῶν δημοτικιστῶν διέδωκαν, ὅτι οὗτος ὠνόμαζε τὴν «ὑποτείνουσαν» «ἀποκατινὴ τευτόστρα».

χαίους φιλοσόφους και συγγραφείς, τον Σωκράτην, τον Πλάτωνα, τον Ἡρόδοτον, τον Θουκυδίδη, τον Σοφοκλήν, τον Ἀριστοφάνην, τον Περικλήν, τον Δημοσθένην, τον Ξενοφῶντα, τον Παρμενίδην, τον Ξενοφάνην, τον Ἡράκλειτον κτλ. «Περπατούσανε, καθόντανε, πηγαίνανε δὼ καὶ κεῖ, πιάνανε τὶς κουβέντες, γελοῦσανε καὶ φιλοσοφούσανε. Παρατήρησα ὅμως, πὼς πάντα γυρίζανε τὴ ράχη στὸ Πανεπιστήμιο... Παρατήρησα κι ἄλλο ἓνα· οἱ Ἀρχαῖοι δὲ μιλούσανε ἀρχαῖα, μιλούσανε Ρωμαϊκά... Οἱ ἀρχαῖοι ποὺ ζήσανε καὶ κείνοι μαζί με τὴ γλῶσσα, ἀφοῦ καὶ τώρα τοὺς ἔβλεπα ἀκόμη στὴν Ἀκρόπολη, λίγο λίγο, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουνε οἱ ἴδιοι, μιλούσανε τὴ δημοτικὴ. «...Ἡ καθαρέβουσα! Εἶναι ἄξιοι νὰ κάμουνε τὸν κόσμον νὰ πιστέψη, πὼς τόντις μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε τέτοια βάρβαρη γλῶσσα! Πάντα μιλούσαμε τὴ γλῶσσα τοῦ καιροῦ ὅπου ζούσαμε».

Τὰ ΚΓ' καὶ ΚΔ' Κεφ. ἀφιερώνει ἀκόμη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν γλῶσσαν. «Μιὰ μέρα θὰ φέρουμε τὴν καθαρέβουσα στὸ κακουργιοδικεῖο» καὶ ἐκεῖ θὰ ἀποδειχθῆ, ὅτι αὕτη δὲν ἔχει θέσιν μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, διότι καταστρέφει τὴν γλῶσσάν του, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι τὴν καλλωπίζει. «Κ' ἔτσι θέλει δὲ θέλει ἡ καθαρέβουσα πιά θὰ σωπάση. Θὰ εἶνε τόντις χρυσοῦ ἔποχή, ἡ ἔποχή τοῦ σᾶς λέω... Πολλὰ θάματα θὰ διῆτε. Οἱ δασκάλοι θὰ περηφανεύονται, ποὺ θὰ μιλοῦνε σὰν τὸ λαό. Ὁ Χατζιδάκης θὰ με βρίζη πρόστυχα. Ὅνοι δὲ θὰ βρίσκονται πιά πούπετα· θὰ εἶναι ὅλοι γαιδάροι... Στὰ σκολεῖα θὰ παραδίνουνε τὸ Ταξίδι μου· μὰ οἱ προκομμένοι θὰ φωνάζουν κ' οἱ δασκάλοι θὰ παραπονιοῦνται, ποὺ ἡ γλῶσσα μου δὲν εἶνε ἀρκετὰ δημοτικὴ».

Εἰς τὰ ΚΕ' καὶ ΚΣΤ' ἀσχολεῖται πάλιν με τοὺς συμβιβαστικούς καὶ τελειώνει με τὸ Κεφ. «Ἑλληνικὸς στρατός»: «Θέλω τὸ στρατιωτὴν με περηφάνεια· θέλω νᾶχη τὸ φιλότιμό του... Τί σᾶς πειράζει νὰ βαστῶ ἴσια τὸ κεφάλι μου; Στὸν πόλεμον νὰ με διῆτε. Ζαίρω καὶ κεῖ ἴσια νὰ τὸ βαστῶ. Καὶ κεῖ περήφανος εἶμαι· μπροστὰ στὸν Τοῦρκο δὲ φέβγω... Ἐναν κουρελλιασμένο στρατιωτὴν δὲν εἶδα στὴν Ἑλλάδα. Ἡ φορεσιά τους πάντα σωστή, τὸ φέρσιμό τους ἀπλὸ καὶ καλὸ, οἱ τρόποι τους παλληκαρίσοι... Οἱ στρατιωτικοὶ καὶ γὰρ σὲ πολλὰ συμφωνοῦμε. Καὶ κείνοι παραπονιοῦνται γιὰ τὴ βάρβαρη

γλώσσα, πού τούς φτιάσανε οί δάσκαλοι... 'Ο άληθινός στρατάρ-
 χης θά πῆ στούς δικούς του ὄχι «Σπεύσατε, παῖδες, μεθ' ἡμῶν· ὁ ὑμέ-
 τερος γάρ εἰμι βασιλεύς καί ἄρχων», μὰ θά τούς φωνάξῃ δυνατά, μέ τῆ
 γλώσσα τους κι ἀπό μέσα ἀπό τήν καρδιά του· «Νά σκοτωθοῦμε ἤ νά
 δοξαστοῦμε. 'Ομπρός, τὰ παλληκάρια! Πάμε μαζί στοῦ θάνατο ἤ στη
 νίκη. Πρῶτος ἐγώ πού εἶμαι καί βασιλιάς σας». 'Απ' ὀλονῶνε τίς
 καρδιές θά βγῆ τότε μιὰ φωνή· «ὄπου πᾶς πάμε καί μεῖς πατέρα καί
 βασιλιά μας». Γλώσσα καί πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιο, ἤ γιά τῆ γλώσσα
 πολεμᾶς ἤ γιά τήν πατρίδα, τήν ἴδια δουλειά κάνεις... 'Ο στρατός
 ὄλα τὰ κεφαλώνει... "Ἄς ἔχουνε ὄλοι τοιοῦτό τὸ νού τους στοῦ στρα-
 τό. "Ὅσο γιά μένα, εἶμαι σάν τίς γυναῖκες· ἔχω καρδιοχτύπι κάθε
 φορὰ πού διῶ στρατιῶτες νά περνοῦνε κι ἀκούσω μουσική νά παί-
 ζῃ. Τούς ἀγαπῶ, γιατί ὅταν τούς βλέπω, ἡ φαντασία μου γίνεται
 φωτιά· συλλογιοῦμαι πολλές δόξες καί νέες παλληκαριές· συλλογι-
 οῦμαι Μπότσαρη καί Λεωνίδα». 'Αφοῦ εὔχεται κατόπιν τήν ἔθνικὴν
 ἀποκατάστασιν καί ὄραματίζεται τήν ἀπελευθέρωσιν τῶν νήσων
 τοῦ Αἰγαίου πελάγους, γράφει, τελειῶνων τὸ Ταξίδι του· «τότες γυ-
 ρίζω πάλε στήν 'Ελλάδα· τότες κατεβαίνω στὰ νησιά τοῦ ἀγάπησα
 τόσο· τότες γίνονται ξεφάντωσες καί χαρές. 'Από μακριὰ μακριά,
 μέσα ἀπό τὸ καράβι πού θά με φέρῃ, θά τὰ διῶ τὰ Νησιά μας, τὰ
 'Ελληνικά! 'Ελληνικὴ μπαντιέρα θά στολίζῃ τὸν οὐρανό. Δὲ θά βλέ-
 πω τὴν ὥρα πού νάράξῃ τὸ βαπόρι! Δὲ θά βλέπω τὴν ὥρα πού θά
 φιληθοῦμε! Θά στέκουνται οἱ φίλοι στ' ἀκρογιαλὶ καί θά με καρτε-
 ροῦνε. "Ελληνες στρατιῶτες θά μᾶς ἀπαντέχουνε καί θά μᾶς δείχνουνε
 τὸ πρόσωπό τους γεμάτο λαβωματιές, ἐλπίδες καί δόξα. Θά κατε-
 βῶ καί πρὶν ἀκόμη πατήσῃ τὸ πόδι μου στοῦ λέφτερο τὸ χῶμα, θά
 μ' ἀρπάξουνε οἱ φίλοι καί θά τούς ἀρπάξω. Θ' ἀγκαλιαστοῦμε σφι-
 χτά· ἡ καρδιά μου μέσα μου θά τρέμῃ πού θά πονῶ, τὰ μάτια μου θά
 φουσκώνουνε καί ποτάμια δάκρια θά χύνω. Χαίρουμαι νά βλέπω
 'Ελληνικὸ στρατό».

'Ο Ψυχάρης ἔγραψε τὸ Ταξίδι κατ' ἀπομίμησιν τοῦ «'Ονειροῦ»
 τοῦ Χριστοπούλου, τοῦ «'Ο λογιότατος ταξιδιότης» τοῦ Βηλαρά
 καί τοῦ Διαλόγου τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν σοφολογιώτατον. Σκοπὸς
 του δὲν ἦτο τόσο ν' ἀναπτύξῃ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς,

ὅσον νὰ δώση τὸ πρότυπον τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ὀρμητικὰ καὶ βίαια, ἐνέχοντα περισσότερον φανατισμὸν παρὰ πειστικότητα, δὲν προσθέτουν τίποτε εἰς τὰ τόσα, ἅτινα ἔχουν λεχθῆ καὶ γραφῆ περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Ἡ δύναμις ὅμως τῆς διατυπώσεως σύρει ἀκουσίως τὸν μελετητὴν πρὸς τὴν γλώσσάν του, ἢ ὁποῖα, ἂν ἦτο ὀλιγώτερον ἐξεζητημένη καὶ ὑπερβολικὴ, θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς πολὺ μεγαλύτερα ἀποτελέσματα. Ὅταν ἀναγνώσῃ τις τὸ Ταξίδι, ὅσονδῆποτε συμπαθῶς καὶ ἂν διακείται πρὸς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, δὲν δύναται νὰ μὴ σχηματίσῃ τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔλαβε τὰ αἰσθήματα, τὰ διανοήματα καὶ τὰς λέξεις τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων, τὰ ὑπήγαγεν εἰς ἀκάμπτους γραμματικούς κανόνες, μὴ πηγάζοντας πάντως ἀπὸ τῆς ὀμιλουμένης γλώσσης καὶ ἠξίωσε ὅτι κατεσκεύασε τὴν πραγματικὴν δημοτικὴν γλῶσσαν. Δημοτικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ γλῶσσα, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐκφράζει τὰ αἰσθήματά του καὶ τὰς σκέψεις του ὁ λαός. Λαός ὅμως δὲν εἶνε μόνον οἱ καϊξῆδες, οἱ μπαξεβάνηδες, οἱ λουστρατζῆδες, τοὺς ὁποίους μὲ τόσους κόπους προσεπάθησε νὰ γνωρίσῃ· εἶνε καὶ οἱ ἄστοι καὶ οἱ μικροεπαγγελματίαι καὶ οἱ ἐργάται καὶ οἱ διανοούμενοι, ὅλος ὁ λαός, ὁ ὁποῖος οὔτε σκέπτεται, οὔτε αἰσθάνεται, οὔτε ἐκφράζεται ὅπως οἱ ἐλάχιστοι ἐκείνοι, τῶν ὁποίων ἔλαβεν ὡς πρότυπον τὴν ζῶην καὶ τὴν γλῶσσαν. Διὰ νὰ δώση τὸ πρότυπον τῆς πραγματικῆς δημοτικῆς γλώσσης δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ καταφύγῃ στὸ «διαβαστήρι» οὔτε στὰ «χαμπάρια» οὔτε στὴ «ζήση», στὰ «φώσια», στὸ «τολοιπό», στὴ «γίς», στὸν «Ὁρφέ» στὸν «Παρθενό», στὴν «κάκητα», καὶ εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς τερατώδεις λέξεις, τὰς ὁποίας οὐ μόνον οὐδεὶς Ἕλλην ἐννοεῖ, ἀλλὰ τούναντίον ἀηδιάζει· οὔτε ἦτο ἀνάγκη νὰ διηγηθῆ ἂν ἔφαγε μπριζόλες, ἂν ἐπλήρωσε μπαξίσι, ἂν ξάπλωσε τὰ ποδάρια του, ἂν ρουχαλίξῃ, ἂν κατελήφθῃ ἀπὸ ἐμετόν. Εἶνε ἀτύχημα πραγματικῶς διὰ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ὅτι ὁ Ψυχάρης ἐξετράπη τόσον, καὶ οὕτω παρέχει εὐκόλα ὄπλα νὰ διατυπωθοῦν αἱ χειρότεροι κατηγορίαι ἐναντίον αὐτῆς. Καὶ αὐτὸς ὁ πατριωτισμὸς του, ὁ ὁποῖος τόσον φλογερός διατρέχει ὅλας τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου του, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ κατακλείς εὐρίσκεται εἰς τὸ ὑπέροχον τελευταῖον κεφάλαιον, ἡμφεσβητήθη

καὶ ἐσυκοφαντήθη. Κατηγορήθη ὅτι συνεννοεῖται μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος διὰ «νὰ πωλήσῃ τὴν ἐλευθερίαν της».

Ἡ περὶ τὸν Ψυχάρην κίνησις.—Ἐκ τῶν πρώτων ὁπαδῶν τοῦ Ψυχάρη ὑπήρξαν οἱ Ἄλ. Πάλλης καὶ Κλ. Μιχαηλίδης, γνωστός ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ἄργ. Ἑφταλιώτης. Ὁ Ἄλ. Πάλλης ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ταξιδιοῦ ἐξέδωκεν (1889) τὰ «Τραγουδάκια γιὰ παιδιά», κατόπιν δὲ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἐμπορίου τῆς Βενετίας τοῦ Σαίξπηρ καὶ μετάφρασιν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, πάντα γραμμένα μὲ τὸ γλωσσικὸν σύστημα τοῦ διδασκάλου. Διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ὄχι μόνον λογοτεχνικά, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα δύνανται νὰ γραφοῦν εἰς τὴν δημοτικὴν, ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν γλώσσαν ταύτην Ἀστρονομίαν. Ἐπίσης ὁ Ἄργ. Ἑφταλιώτης ἐδημοσίευσεν τὰ διηγήματα «Νησιώτικες ἱστορίες» (1893), «Φυλλάδες τοῦ Γεροδήμου» (1897), κυρίως δὲ τὴν μετάφρασιν τῆς Ὀδυσσεΐας, ἡ ὁποία καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἀκόμη ἦτο ἐγκεκριμένη ὡς διδακτικὸν βιβλίον τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ περὶ τὸν Ψυχάρην κίνησις ἤρχισε νὰ μεγαλῶνῃ. Οἱ περισσότεροι τῶν νέων τότε λογοτεχνῶν ἐτάχθησαν μὲ τὸ μέρος του.

Εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἑστία», τὸ διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Γ. Δροσίνη (1891—1894), οἱ ἐκλεκτότεροι τῶν λογοτεχνῶν ἔγραφον τὴν δημ. γλώσσαν. Ὁ Παλαμᾶς, ὁ Πολυλάς, ὁ Χρηστοβασίλης, ὁ Παπαδιαμάντης, ὁ Καλοσγοῦρος, ὁ Ξενόπουλος, ὁ Καρκαβίτσας, ὁ Χατζόπουλος κ.ἄ. ἐκαλλιέργουν τὴν δημοτικιστικὴν συνείδησιν. Ἀργότερον ὡς ὄργανα τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ περιοδικὰ «Τέχνη», «Κριτική» καὶ «Νουμᾶς», τὰ ὅποια ἐκλινον μᾶλλον πρὸς τὸν Ψυχαρισμόν. Ἡ «Τέχνη» ἐξεδίδετο τὰ ἔτη 1898 καὶ 1899 ὑπὸ τοῦ λογοτέχνου Κων. Χατζοπούλου, εἰς τοὺς συνεργάτας δ' αὐτῆς ὀφείλεται ὁ ἀποδοθεὶς εἰς τοὺς δημοτικιστὰς χαρακτηρισμὸς «μαλλιάρός», ὁ ὁποῖος τόσον σπουδαῖον ρόλον παίζει ἔκτοτε ἐν τῇ κοινωνικῇ καὶ πνευματικῇ μας ζωῇ¹. Ὁ «Νουμᾶς» ἤρχισε νὰ

1. Ὁ διηγηματογράφος Ἰ. Κουδυλάκης ἰδὼν ἡμέραν τινὰ δύο ἀδελφούς ποιητάς, τρέφοντας μεγάλην κόμην, ἐκ τῶν συνεργαζομένων εἰς τὸ περιοδικὸν «Τέχνη», εἶπεν εἰς συμπαραιστάμενον φίλον του «Νὰ ἢ μαλλιάρη φιλολογία». Ἡ ὀνομασία αὕτη κατ' ἀρχὰς ὑπερηφάνως ἐφέρετο ὑπὸ τῶν Ψυχαριστῶν,

έκδιδηται από τοῦ 1893 ὑπὸ τοῦ Δημ. Ταγκοπούλου, τὸ περιοδικὸν δ' αὐτὸ συνεκέντρωνε ὅλην σχεδὸν τὴν λογοτεχνικὴν κίνησιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ψυχάρη καὶ τῶν ὀπαδῶν του ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν λογοτεχνίαν. Οἱ ὀλίγοι γράφοντες εἰς τὴν καθαρεύουσαν ἔθεωροῦντο καθυστερημένοι.

Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τῆς δημοτικῆς καὶ αἱ ὑπερβολαὶ τῶν χρησιμοποιούντων ταύτην, ὅπως ἦτο ἐπόμενον, ἐγέννησεν ἀντίστοιχον ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν ὀπαδῶν τῆς καθαρεύουσης. Οἱ «γλωσσασαμύντορες», ὡς ἀπεκλήθησαν, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Μιστριώτην, ἐξεστράτευσαν ἐναντίον τῶν μαλλιαρῶν. Μὴ ἀρκούμενοι δὲ εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα, διετύπωσαν ἐναντίον αὐτῶν τὴν κατηγορίαν, ὅτι εἶνε ἄθεοι καὶ ὅτι διεπραγματεύοντο τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Σλαυϊσμόν. Δυστυχῶς ἔδωκε σοβαρὸν ἔρεισμα εἰς τὴν τοιαύτην συκοφαντίαν ἡ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐπιχειρηθεῖσα μετάφρασις τῶν Εὐαγγελίων. Κατὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον τοῦ 1897 ἡ αἰμίμητος Βασίλισσα Ὁλγα παρετήρησεν ὅτι οἱ τραυματῖαι, εἰς τοὺς ὁποίους, περιερχομένη τὰ νοσοκομεῖα, διένεμεν ἀντίτυπα τῶν Εὐαγγελίων, δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσουν αὐτά. Τοῦτο ὤθησεν αὐτὴν εἰς τὴν σκέψιν νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν μετάφρασιν των. Συνεννοήθη μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Προκοπίου, ὁ ὁποῖος συνεμερίζετο τὴν γνώμην της, καὶ ἀνέθηκεν εἰς ἔμπιστα πρόσωπα τὴν τοιαύτην μετάφρασιν. Ὅτε ἐπερατώθη αὕτη, ὑπεβλήθη εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον πρὸς ἔγκρισιν καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἐκκλησίας καὶ τὰ σχολεῖα. Ἀλλ' ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, παρὰ τὴν ἐπιμονὴν τῶν Ἀνακτόρων, ἡρνήθη ἀπολύτως νὰ χορηγήσῃ τὴν ἔγκρισιν. Μετὰ δὲ τὴν ἐπέμβασιν καὶ τῶν Πατρι-

---

κατόπιν ὁμως τῶν διαβολῶν ἐναντίον τῶν δημοτικιστῶν ὡς ἀπατρίδων, ἀθέων, κτλ. κατήντησε νὰ εἶναι ὑβριστικὴ. Ὁ μαλλιαρὸς τώρα εἰς τὴν κοινὴν γνώμην εἶναι λέξις σημαίνουσα εἰς ὠρισμένους κύκλους τὸν ὀπαδὸν τῆς ἄκρας δημοτικῆς, τῆς χυδαϊκῆς. Μίαν περίοδον ἐν Ἀθήναις εἶχε λάβει μεγάλην ἐφαρμογὴν καὶ ἡ διαιτητικὴ θεωρία τῆς χορτοφαγίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ αὕτη ἔξακταρήθη κατόπιν ὡς ἔκτροπος νεωτερισμός, ὁ μαλλιαρὸς περιελάμβανε καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ χορτοφάγου!

αρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων, ἡ Βασίλισσα ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ τοῦ σκοποῦ της. Ὁλη αὐτὴ ἡ κίνησις εἶχε γίνεи γνωστὴ εἰς τὸ κοινὸν καὶ τὰ πνεύματα ἦσαν λίαν ἐξηγμένα. Ἐνῶ δὲ κατόπιν τῆς ἀποσοβήσεως τοῦ κινδύνου, ἡ ἔξαισις ἤρχισε νὰ κατευνάζεται, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1901 ἤρχισε νὰ δημοσιεύηται ὑπὸ τῆς Ἐφημερίδος «Ἀκρόπολις» εἰς σειρὰν φύλων ἡ μετάφρασις τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑπὸ τοῦ Πάλλη. Οἱ φοιτηταί, ὑποκινούμενοι ὑπὸ τοῦ Μιστριώτου, ἐξηγέρθησαν καὶ ἐζήτησαν τὴν διακοπὴν τῆς δημοσιεύσεως. Ἐπειδὴ δ' ἡ Κυβέρνησις δὲν εἰσήκουσεν αὐτοὺς καὶ ἡ μετάφρασις συνεχίζετο δημοσιευομένη, οὗτοι ὠχυρώθησαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἠξίωσαν τὸν ἀφορισμὸν τῶν μεταφραστῶν, στρεφόμενοι ἰδίως περὶ τὸ πρόσωπον τῆς Βασιλίσσης, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς πρωτεργάτιδα. Ἐκτὸς τῶν φοιτητῶν, καὶ ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος κατὰ μεγάλην πλειοψηφίαν ἦτο μὲ τὸ μέρος των, διὰ συλλαλητηρίων ἠξίωσε τὴν καταδίκην τῶν μεταφραστῶν, οὕτω δ' ἐδημιουργήθη μεγάλη ὀχλαγωγία, τῆς ὁποίας ἡ ἔκρηξις ἔλαβε χώραν τὸ ἀπόγευμα τῆς 8 Νοεμβρίου 1901. Εἶχε συγκροτηθῆ συλλαλητήριον, εἰς τὸ ὁποῖον μετέσχον ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Κυβέρνησις ἐπεχείρησε δι' ἐνόπλιον δυνάμεως νὰ διαλύσῃ αὐτό, ἐκ τούτου δὲ προεκλήθη σύρραξις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐφονεύθησαν ὀκτὼ καὶ ἐτραυματίσθησαν περὶ τοὺς 80 πολῖται, ἐπυροβολήθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Γ. Θεοτόκης. Ἀποτέλεσμα δὲ τοῦ περιστατικοῦ τούτου, ἦτο νὰ παραιτηθῆ ἡ Κυβέρνησις καὶ νὰ ἀπολυθῆ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Προκόπιος.

Ὁρεστειακά.— Μετὰ δύο ἔτη, τὸν Νβριον 1903, νέαι αἱματηραὶ ταραχαὶ ἐδημιουργήθησαν, αἱ ἐπικληθεῖσαι «Ὁρεστειακά», εἰς τὰς ὁποίας ἔδωκεν ἀφορμὴν ἡ παράστασις ἐν τῷ Βασιλικῷ θεάτρῳ τῆς τριλογίας τῆς Ὁρεστείας τοῦ Αἰσχύλου κατὰ μετάφρασιν εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν τοῦ Γ. Σωτηριάδου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου. Οἱ φοιτηταί, πάλιν, τὴν 8 Νβρίου μετέβησαν εἰς τὸ Β. θέατρον καὶ ἀπήτησαν τὴν διακοπὴν τῆς παραστάσεως. Ἐπηκολούθησαν ταραχαὶ καὶ συμπλοκαί, αἱ ὁποῖαι ἄφησαν 2 νεκροὺς καὶ 7 τραυματίας καὶ αἱ ὁποῖαι κατέπαυσαν δι' αὐστηρᾶς ἐπεμβάσεως τῆς

Κυβερνήσεως Δ. Ράλλη, προβάσης και εις καθηγητῶν ἀκόμη τοῦ Πανεπιστημίου τὴν δίδωξιν.

Εἰς τοιοῦτον σημεῖον φανατισμοῦ εἶχον φθάσει οἱ γλωσσομύνητορες κατὰ τὴν πρώτην μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ψυχάρη περίοδον, ὥστε καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ὑμνου τὴν ἀντικατάστασιν ἐζήτησαν. Ἀνώνυμος ὑπὸ τὰ στοιχ. Π—Σ ἀπέστειλεν εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ περιοδικοῦ «Ἐβδομάς»¹ ἐπιστολὴν, διὰ τῆς ὁποίας προέτεινε τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἐθνικοῦ Ὑμνου τοῦ Σολωμοῦ καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἰδίως δὲ διὰ τὴν γλῶσσαν, διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συντεθέντος: «Εἰς ἀκτάς, κοιλάδας, ὄρη—πνεῦμα φέρεται ζωῆς—καὶ ἀστράπτου πάλλει δόρυ—ἡ ἀρχαία ἡρώϊς.—Φέρει θώρακα καὶ κράνος—τῆς προμάχου τὴν στολὴν—καὶ ὑψοῖ ὑπερῆφάνως—ἐλευθέραν κεφαλὴν.— Μετὰ δουλικὰς βασάνους—μετὰ συμφορὰς πολλὰς—νίκης ἔδρες στεφάνους—χαῖρε, χαῖρε, ὦ Ἕλλάς.—Τῶν Ἑλλήνων, Ἄναξ, Χαῖρε!—στέμμα ἔχων παμφαῆς—εἰς εὐδαῖμον μέλλον φέρε—τὸν λαόν σου κ' εὐκλείης.—Εἰς τὸν θρόνον, ὃν σωτήρα—ἰδρυσεν πιστὸς λαός—πάντοτ' εὐλογοῦσαν χεῖρα—ἄς ἐκτείνῃ ὁ Θεός». Ἡ πρότασις ἤνοιξε συζητησιν, ἡ ὁποία περιωρίσθη εἰς τὸ φιλολογικὸν πεδίου, μὴ λαβοῦσα περαιτέρω συνέχειαν.

Παρὰ τὸν ἐναντίον τῆς πόλεμον, ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἡμέραν καθ' ἡμέραν κατέκτα περισσότερον ἔδαφος, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιχειρήσουν ἀκόμη οἱ ὀπαδοὶ τῆς νὰ εἰσαγάγουν αὐτὴν εἰς τὸ σχολεῖον. Ὁ Ψυχάρης εἶχε διατυπώσει τοῦτο εἰς τὸ Ταξίδι του ὡς εὐχήν· μεταγενέστερον δ' ὁ Φ. Φωτιάδης, εἰς ἐκ τῶν ἐπιφανῶν δημοτικιστῶν, ἐν τῷ ἔργῳ του «Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ ἡ Ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννησις» (1902) ὑπεστήριξε θερμότερον τὴν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὰ σχολεῖα τῆς δημοτικῆς γλώσσης, δι' ἧς θὰ ἐπῆρχετο ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννησις. Τὸ 1904 συνεστήθη ἔταιρεία «Ἐθνικὴ γλῶσσα», μέλη τῆς ὁποίας ὑπῆρξαν οἱ Ἄνδρ. Καρκαβίτσας, Κ. Χατζόπουλος, Ἰ. Κονδυλάκης, Ἰ. Δραγούμης, Φ. Μάτσας, Λ. Πορφύρας, Γ. Σωτηριάδης, Δ. Πετροκόκκινος, Ζ. Παπαντωνίου, Μ. Τσιριμῶκος κ. ἄ.² Σκοπὸν

1. Περιοδ. «Ἐβδομάς», Ἀθήναι, 1891, ἀριθ. 31, σελ. 1.

2. Μ. Τσιριμῶκος· Ἱστορία τοῦ Ἐκπαιδ. Ὁμίλου, Ἀθήνα, 1927, σελ. 5.

ἡ ἔταιρεία αὕτη εἶχε «νά βοηθήσῃ τῇ μελέτῃ, τὸ ξάπλωμα καὶ τὸ μεταχείρισμα τῆς ζωντανῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας σὲ ὄλους τοὺς κύκλους τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς καὶ σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ γραφτοῦ λόγου», ὡς μέσον δὲ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του ὑπεστήριζε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δημοτ. γλώσσας εἰς τὸ σχολεῖον. Ἡ συζήτησις ὁμως πάντοτε ἴστατο εἰς τὸ θεωρητικὸν ἐπίπεδον. Τὴν πραγματοποιήσῃ τῆς ιδέας ἀνέλαβεν ὁ Ἄλ. Δελμούζος, ἀργότερον καθηγητῆς τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Θεσ)κης, ὅστις, τῇ συνδρομῇ τοῦ ἱατροῦ Σαράτση, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐν Βόλῳ κατὰ τὸ ἔτος 1908 ἰδρυθέντος δαπάναις τοῦ δήμου ἐκπαιδευτηρίου «Ἐνώπιον παρθεναγωγεῖον Βόλου». Ἐν αὐτῷ ἡ διδασκαλία ἐγένετο εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ ἐφηρμόζοντο αἰνέωτεραι μέθοδοι τοῦ σχολείου ἐργασίας. Ἄφ' ἑνὸς μὲν ὁμως ἡ χρῆσις τῆς δημοτικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ μεγαλυτέρα ἐπαφή, εἰς ἣν, πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν νέων μεθόδων, ἤρχοντο οἱ διδάσκοντες πρὸς τὰς μαθητριάς, ἔδωκαν λαβὴν εἰς παρεξηγήσεις παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ, διερμηνευθεῖσας ὑπὸ τῆς ἐν Βόλῳ ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Κήρυξ», ἣτις ἐχαρακτήρισε τὴν ἐν τῷ παρθεναγωγεῖῳ συντελουμένην ἐργασίαν ὡς ἀνατρεπτικὴν διὰ τὴν θρησκείαν, τὸ ἔθνος καὶ τὴν οἰκογένειαν. Εἰς τὴν ἐναντίον τοῦ παρθεναγωγείου κίνησιν ἐπρωτοστάτει ὁ Μητροπολίτης Δημητριάδος. Ὁ ἐγερθεὶς θόρυβος προῦκάλεσε τὴν δυσπιστίαν τῶν γονέων, οἷτινες ἤρχισαν ν' ἀποσύρουν τὰ τέκνα των ἐκ τοῦ παρθεναγωγείου, τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη οὕτω νὰ διακόψῃ τὴν λειτουργίαν του μετὰ τριετίαν. Ἐναντίον τοῦ διευθυντοῦ τοῦ παρθεναγωγείου Δελμούζου καὶ τῶν μελῶν τῆς ἐφορείας αὐτοῦ Σαράτση, Ζάχου, δικηγόρου κ. ἄ. διετυπώθη κατηγορία ἐπὶ ἀνατρεπτικαῖς ἐνεργείαις κατὰ τῆς καθεστηκυίας κοινωνικῆς καὶ κρατικῆς τάξεως. Κατόπιν μακροχρονίων ἀνακρίσεων ἡ ὑπόθεσις παρεπέμφθη πρὸς ἐκδίκασιν ἐνώπιον τοῦ Κακουργιοδικείου Ναυπλίου. Ἡ δίκη διήρκεσε δώδεκα ὅλας ἡμέρας, ἀπὸ τῆς 16—27 Ἀπριλίου 1914, κατέληξε δὲ εἰς τὴν ἀθῶωσιν πάντων τῶν κατηγορουμένων. Ἡ περίοδος τῆς λειτουργίας τοῦ Παρθεναγωγείου Βόλου ἐκ τῆς ἐπακολουθησάσης δίκης εἶνε γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «τὰ Ἀθειστικά».

Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος.—Ἦδη ἡ ἰδέα τῆς διαδόσεως τῆς

δημοτικῆς γλώσσης διὰ τῶν σχολείων καθίσταται περισσότερο προσιτῆ καὶ ἡ πραγματοποίησίς της κατέρχεται τὰ ὅρια τῆς οὐτοπίας. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1910 οἱ Α. Δελμοῦζος, Κ. Δεμερτζῆς, Α. Διομήδης, Ἰ. Δραγούμης, Κ. Μελάς, Ν. Πάππος, Δ. Π. Πετροκόκκινος, Γ. Σωτηριάδης, Κ. Δ. Τοπάλης, Μ. Τσιριμῶκος καὶ Φ. Φωτιάδης ἀπεφάσισαν τὴν ἴδρυσιν προτύπου δημοτικοῦ σχολείου ἐν Ἀθήναις διὰ νὰ δώσουν «στὸν τόπο μας μαζί με τὴν καταλληλότερη γιὰ τὰ Ἑλληνόπουλα Παιδαγωγικὴ μέθοδο, τὸ πρότυπο ἀλφαβητάριο, τὰ πρότυπα διδακτικὰ βιβλία καὶ τὰ βοηθητικὰ καὶ μορφωτικὰ τοῦ δασκάλου βιβλία, καὶ στὸ τέλος τὸ ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ τοὺς ἀποφοίτους, παιδιά μ' ἀνεπτυγμένο χαρακτήρα καὶ νόηση, με τὴν ὄρεξη καὶ τὴ δύναμη νὰ μάθουν, γιατί θὰ κατέχουν καὶ τὸ ὄργανο κάθε προόδου, τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα», ἐκάλεσαν δὲ δι' ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς ἕσους πιστεύουν ὅτι «λαϊκὴ παιδεία καὶ δημοτικὸ σχολεῖο θὰ ὑπάρξῃ μόνο ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ τὰ παιδιά θὰ ἀνατρέφονται με τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα, νὰ συντρέξουν με κάθε ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ βοήθεια τὸ ἐθνικὸ πείραμα»¹. Τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν ἰδίων ἰδρύθη συγχρόνως σχεδὸν (τὸν Μάϊον 1910) ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος», τοῦ ὁποῦ το καταστατικὸν ὑπέγραψαν ὡς ἰδρυταὶ οἱ Α. Ἀλεξανδρῆς², Πέτρ. Ἀποστολίδης, Περ. Ἀργυρόπουλος, Βλ. Γαβριηλίδης, Χρ. Γκόφας, Ἀλ. Δελμοῦζος, Λ. Δελμοῦζος, Κων. Δεμερτζῆς, Ἀλ. Διομήδης, Ἰ. Δραγούμης, Ἰ. Θεοδωρίδης, Ν. Καζαντζάκης, Π. Καρακάσης, Ἀνδ. Καρκαβίτσας, Κων. Κατσιμπαλης, Α.Ν.Κεφαλληνός, Ἀρ. Κουρτίδης, Γ. Καφαντάρης, Κλ. Λάκων, Λ. Μαβίλης, Ν. Μαυρουδῆς, Κων. Μελάς, Α. Μυλωνάς, Ἀ. Πανταζῆς, Ἀλ. Παπαναστασίου, Ν. Πάππος, Κ. Πασαγιάννης, Δ. Π. Πετροκόκκινος, Θ.Γ. Πετμεζᾶς, Χρ. Ράγκος, Δ.Σαράτσης, Μιχ. Στελλάκης, Γ. Σωτηριάδης, Κ. Τοπάλης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Μ. Τσιριμῶκος, Δ. Φωκᾶς καὶ Φ. Φωτιάδης. Σκοπὸς τοῦ ὀμίλου ὠρίζετο «νὰ ἰδρύσῃ ἓνα πρότυπο δημοτικὸ σχολεῖο στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ βοηθήσῃ νὰναμορφωθῇ, με τὸν καιρό, ἡ Ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση». Ἐντὸς

1. Δελτίο τοῦ Ἐκπ. Ὀμίλου, τόμ. Α', 1911, σελ. 6.

2. Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας ὀλίγον κατόπι.

ἔτους ὁ Ἐκπ. Ὁμιλος περιέλαβε περισσότερα τῶν 650 μελῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο οἱ ἐκλεκτότεροι ἐξ ὧσων εἶχε νὰ ἐπιδείξη ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας. Εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ ὁμίλου πρὸς ἴδρυσιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀπήντησαν οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Σκιᾶς καὶ Χατζιδάκις δι' ἄρθρων των, δημοσιευθέντων εἰς τὴν Ἐφημερίδα «Ἀθηναί»· καὶ ὁ παιδαγωγὸς Εὐθ. Μπουτώνας δι' ἰδιαιτέρου φυλλαδίου του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἐκπαιδευτικὸς ὁμιλος καὶ οἱ κίνδυνοι τῆς καθαρεύουσας». Ὁ Σκιᾶς ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν μελῶν τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου χρησιμοποιουμένη δημοτικὴ εἶνε «αὐτῆ, αὐτοτάτη ἢ μετὰ δεινῶν ἀρῶν διωκομένη καθαρεύουσα, κιβδηλευθεῖσα μόνον ἐπιπολαίως, ἵνα φαίνεται ὡς δῆθεν δημοτικὴ», ὁ δὲ Χατζιδάκις, ἀποκρούων τὴν δημοτικὴν, ὑπεστήριξεν ὅτι ἔθνικὴ γλῶσσα εἶνε ἡ ἐν τοῖς σχολείοις τοῦ Κράτους διδασκομένη καθαρεύουσα καὶ ἔκαμεν ἐκκλησίαν πρὸς τοὺς ἰδρυτὰς τοῦ ὁμίλου νὰ ἀποστοῦν τῆς ἔθνοκτόνου πλάνης των. Ὁ Εὐθ. Μπουντώνας ἐτοποθέτησεν ἀλλαχοῦ τὸ ζήτημα: «Ἀναγνωρίζεται γενικῶς» λέγει «ὅτι ἡ μητρικὴ γλῶσσα εἶνε τὸ προσφύτερον ὄργανον τῆς γενικῆς μορφώσεως τοῦ ἔθνους. Ἄλλοτε ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος ἠδύνατο νὰ συζητῆ, ἂν εἶνε κατ' ἀρχὴν ἀναγκαῖον, ἢ ἂν εἶνε ὑλικῶς δυνατόν, νὰ μάθῃ ὅλος ὁ κόσμος, ἀπὸ τοῦ χειρῶνακτος μέχρι τοῦ βασιλόπαιδος, τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν... Σήμερον, δὲν συζητεῖ, γελᾷ ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος, ὅταν ἀκούῃ τοιαῦτα. Προσφυστέρᾳ πάσης γλώσσης διὰ τὴν ἔθνικὴν μόρφωσιν θεωρεῖται γενικῶς ἡ μητρικὴ, διότι εἶνε ὁ φορεὺς καὶ τὸ ὄργανον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς συγχρόνου γενεᾶς, διὰ τοῦ ὁποίου πρέπει κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην νὰ διέλθῃ ἡ μόρφωσις, ἵνα καταντήσῃ καὶ εἰς ἀνωτέρας αὐτοῦ μορφάς». Φρονεῖ ὅμως, ὅτι δὲν εἶνε εἰσέτι καιρὸς νὰ ἐπιτραπῆ εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον νὰ παρασυρθῆ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς γλώσσης κίνησιν καὶ ν' ἀποκλείσῃ τὸν σημερινὸν τύπον τοῦ γραπτοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει ἡ καθαρεύουσα. Ἐναντίον τῶν μελῶν τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου ἐστράφησαν μετ' ὀργῆς οἱ ὀρθόδοξοι ὁπαδοὶ τοῦ Ψυχάρη,

1. Φύλλα τῆς 4 Μαΐου καὶ 20, 26 καὶ 27 Ἰουνίου 1910.

οί περί τόν Νουμᾶν, εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 415, 416 (1910) 417, (1911) φύλλα τοῦ ὁποίου ἐδημοσίευσαν δριμύτατα ἄρθρα ὑπὸ τοὺς τίτλους «Πᾶμε σκολειὸ» ὁ Ψυχάρης, καὶ «Ἡ καινούρια πολιτικὴ τῆς μισορωμείκης» ὁ Ἐφταλιώτης.

Ἄντιρροπος τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου συνεστήθη ἡ «Ἐπιτροπεία πρὸς ἔννομον προσασίαν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης» τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Μιστριώτου, καὶ κατόπιν διαλέξεως αὐτοῦ περὶ γλώσσης, γενομένης περὶ τὸ τέλος τοῦ 1910 ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου. Τῆς ἐπιτροπείας ταύτης ἀπετέλεσε μέλος καὶ ὁ διευθυντὴς διδασκαλείου παιδαγωγικῆς Θ. Μιχαλόπουλος, ὅστις ἐκλεγείσθε βουλευτὴς τῆς Β' Διπλῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ὑπέβαλεν εἰς ταύτην τῇ 14 Φεβρουαρίου 1911 πρότασιν, δι' ἧς προέτεινε νὰ συμπληρωθῇ μὲν τὸ 1ον ἄρθρ. τοῦ Συντάγματος διὰ τῆς διατάξεως: «Ἀπαγορεύεται ἐπίσης πᾶσα κατὰ τῆς γλώσσης τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἐπέμβασις καὶ ἐν γένει τῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας», νὰ προστεθῶσι δ' ἕτερα δύο ἄρθρα προστατευτικὰ τῆς γλώσσης, τὰ ἐξῆς: «Ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ Κράτους εἶνε ἡ καθαρεύουσα Ἐθνικὴ γλῶσσα, ἐν ἣ καὶ πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἐγράφησαν τὰ ψηφίσματα τῶν Ἐθνικῶν συνελεύσεων καὶ μετ' αὐτὴν οἱ νόμοι τοῦ Κράτους καὶ τὰ Β. διατάγματα καὶ ἐν ἣ γράφονται μέχρι τοῦδε καὶ ἅπαντα τὰ ἔγγραφα τῆς δημοσίας καὶ δημοτικῆς ὑπηρεσίας». «Πᾶσα κατὰ τῆς ἐπίσημου γλώσσης τοῦ Κράτους ἐπέμβασις, τείνουσα νὰ δημιουργήσῃ κοινὸν σκάνδαλον, ἀπαγορεύεται. Δημοσιος δὲ ἢ δημοτικὸς ὑπάλληλος ἢ ὑπάλληλος φιλανθρωπικῶν ἢ ἄλλων ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους διατελούντων ἰδρυμάτων, φερόμενος ἔνοχος τοιαύτης ἐπεμβάσεως, ἀπολύεται καὶ τιμωρεῖται». Σχετικὴν πρότασιν ὑπέβαλον καὶ οἱ βουλευταὶ Ι. Βέρριοις, Ε. Κουλουμβάκης καὶ Χ. Πετράς². Ὁ Βέρριος προέτεινε ν' ἀναγραφῇ ἐν τῷ Συντάγματι ὡς ἐπίσημος ἡ ἔθνικὴ γλῶσσα, ἀπηλλαγμένη ὀθνείων λέξεων, ξενισμῶν κτλ. Ὁ Κουλουμβάκης προέτεινε

1. Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, μελέτη ὑπὸ Κων. Α. Βασιλείου, Ἀθῆναι, 1912, σελ. 34.

2. Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ἐπιμελεῖα Μ. Δαβῆ καὶ Γ. Παπαϊωάννου, 1911, σελ. 188, 189, 190, 196.

νὰ προστεθῆ εἰς μὲν τὸ 3ον ἄρθρ. τοῦ Συντάγματος διάταξις, καθ' ἣν «οἱ θορυβοῦντες κατὰ τῆς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Κράτους δὲν εἶνε δεκτοὶ ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι», εἰς δὲ τὸ ἄρθρ. 16 «Ἀπαγορεύεται πρόγραμμα ἐκπαιδεύσεως, τεῖνον εἰς παραφθορὰν τοῦ τύπου τῆς ἐπισήμου γλώσσης. Ἀπολύεται δὲ πᾶς λειτουργὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως ὅπωςδήποτε ἂν ἐπιδεικνύη τάσεις πρὸς τοιαύτην παραφθορὰν». Ὁ δὲ Χ. Πετρεῖας προέτεινε ν' ἀναγραφῆ εἰς τὸ Σύνταγμα, ὅτι ἀπαγορεύεται ἢ εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια εἰσαγωγή διδασκτικῶν βιβλίων, μὴ γεγραμμένων εἰς τὴν ἐπίσημον τοῦ Κράτους γλῶσσαν. Ἡ ἐπὶ τοῦ Συντάγματος ἐπιτροπὴ διὰ τῶν ἐκθέσεών της τῶν ὑποβληθεισῶν εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς 15 Φεβρουαρίου καὶ 4 Μαρτίου 1911 ἀπέκρουσε τὴν ἀναγραφὴν ἐν τῷ Συντάγματι τῶν προταθεισῶν περὶ γλώσσης διατάξεων, διότι «παρέλκουσιν, οὔτε καὶ ἀνάγκη ὑπάρχει αὐτῶν ὅλως. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπετέλεσεν ἀείποτε ἀναφαίρετον καὶ ἐν τῶν κυριωτάτων γνωρισμάτων τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους, ἀναποσπάστως μετ' αὐτοῦ συνυπάρξασα κατὰ πάσας τὰς φάσεις τοῦ Ἐθνικοῦ βίου. Ἐν τῇ ἐξελίξει δ' αὐτῆς παρηκολούθησεν, ὡς εἰκός, σταθερῶς τὰς τε περιπετείας καὶ τὰς προόδους τοῦ Ἔθνους, διαμόρφουμένη καὶ τελειοποιουμένη συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ τε δημοσίου καὶ τοῦ κατ' ἰδίαν βίου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς διαπλάσεως, πρὸς ἃς ἐν πᾶσι λίαν εὐστόχως προσαρμόζεται, ὡς ἄλλως τε καὶ ἐν ταῖς γλώσσαις πάντων τῶν Ἐθνῶν παρατηρεῖται. Εἰδικῶς δὲ ὁ τύπος τῆς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Κράτους διατρανοῦται ἐν αὐτῷ τῷ λεκτικῷ τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας καὶ πάντων τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας δημοσίων ἐγγράφων. Καὶ αὐτὴ ἄρα ἡ ἐν τῷ Συντάγματι ἀναγραφὴ ἰδίας διατάξεως θὰ ἔθετεν ἀτόπως ὑπὸ ἀμφιβολίαν τὸ ἤδη καθεστῶς καὶ θὰ ἐγέννα κενὸν φόβον κινδύνων ἐκεῖ, ἔνθα τοιοῦτοι εἶνε παντελῶς ἀνύπαρκτοι. Ἐνῶς ἄφ' ἑτέρου ἢ πολιτεία ἀναμφήριστον ἔχει δικαίωμα νὰ κολάζῃ διὰ τῆς οἰκείας πειθαρχικῆς ὁδοῦ, καὶ μέχρι παύσεως τὸν ὑπάλληλον ἐκείνον, ὅστις ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ ἤθελε ποιήσῃ χρῆσιν γλώσσης ἀπαδούσης πρὸς

1. Τὸ ἱστορικὸν τῆς Ἀναθ. τοῦ Συντάγματος, σελ. 189.

τὴν ἐμπρέπουσαν σοβαρότητα τῶν δημοσίων πράξεων καὶ τὴν ἐν αὐταῖς καθιερωμένην γλώσσαν».

Συζητήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις.—Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα προέκολλεσε μακροτάτας καὶ θυελλωδεστάτας συζητήσεις ἐν τῇ Βουλῇ. Ἡ μεγάλη πλειονότης τῶν βουλευτῶν—μόνον 19 ἐξ αὐτῶν ὑπεστήριξαν τὴν δημοτικὴν, ἐξ ὧν καὶ ὁ ποιητὴς Λ. Μαβίλης, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀγόρευσις ἔμεινε ἱστορικὴ—ἦσαν τεταγμένοι ὑπὲρ τῆς προστασίας διὰ τοῦ Συντάγματος τῆς καθαρευούσης. Καὶ ἡ κοινὴ δὲ γνώμη, πρωτοστατούντων τῶν φοιτητῶν, ἠξίωσε τὴν ἀναγραφὴν σχετικῆς διατάξεως. Ἡ Βουλὴ, κατόπιν ἐπιπόνων συζητήσεων, ἀπεδέχθη καὶ ἐτέθη διάταξις, προκειμένου μὲν περὶ τῶν Ἁγίων Γραφῶν ἡ ἐξῆς: «τὸ κείμενον τῶν Ἁγίων Γραφῶν τηρεῖται ἀναλλοίωτον· ἢ εἰς ἄλλον γλωσσικὸν τύπον ἀπόδοσις τοῦτου, ἄνευ τῆς προηγουμένης ἐγκρίσεως καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀπολύτως ἀπαγορεύεται», ψηφισθεῖσα κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 28 Φεβρουαρίου 1911· προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἐπισήμου γλώσσης, ἡ ἐξῆς, ψηφισθεῖσα κατὰ τὰς συνεδρίας τῆς 28 Φεβρουαρίου καὶ 23 Μαΐου 1911, καὶ ἀποτελέσασα τὸ 107 ἄρθρ. τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911· «Ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ Κράτους εἶνε ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν συντάσσονται τὸ πολίτευμα καὶ τῆς Ἑλληνικῆς νομοθεσίας τὰ κείμενα· πᾶσα πρὸς παραφθορὰν ταύτης ἐπέμβασις ἀπαγορεύεται». Κατὰ τὴν ἐν τῷ συνόλω ψήφισιν τῆς διατάξεως ταύτης ὁ βουλευτὴς Πατσουράκος προέτεινε νὰ προστεθῇ ὅτι «οἱ παραβαίνοντες ταύτην δημόσιοι ὑπάλληλοι ἀπολύονται». Ὁ Πρωθυπουργὸς ὅμως Ε. Βενιζέλος ἀπέκρουσε τὴν προσθήκην, δηλώσας ὅτι «ὀργανικὸς νόμος θὰ κανονίσῃ τὰς ποινάς, αἵτινες δύνανται νὰ φθάσωσι καὶ μέχρις ἀπολύσεως τῶν παραβατῶν ὑπαλλήλων», ἡ δὲ δήλωσις του δ' αὕτη περιελήφθη ὑπὸ τὸ κείμενον τοῦ Συντάγματος ὡς ἐρμηνευτικὴ δήλωσις.

Κατὰ τὰς ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις καὶ διὰ τοῦ τύπου διευτυπώθη κατὰ τῶν δημοτικιστῶν ἡ βαρεῖα κατηγορία, ὅτι εἶνε ὄργανα ξένων δακτύλων καὶ ὅτι ἔχουν πωληθῆ ἀπέναντι ρουβλίων, τὰ ὁποῖα ἔλαβον παρὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος, διὰ νὰ καταστρέψουν τὴν ἔθνικὴν τῆς ὑπόστασιν. Ἡ κατηγορία ὑπεστηρίχθη παρὰ σοβαρῶν

προσώπων, βουλευτῶν, καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐπιστημόνων κτλ., ἕνεκα δὲ τούτου ἠναγκάσθη ἡ Βουλὴ νὰ καταρτίσῃ ἐξεταστικὴν τῶν πραγμάτων ἐπιτροπήν, ἣτις ὑπέβαλε τὴν 17 Δεκεμβρίου 1911 τὴν ἔκθεσιν «τῆς ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐξεταστικῆς τῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς», ὑπογεγραμμένην παρὰ τοῦ ἀντιπροέδρου αὐτῆς Ι. Καναβοῦ, τοῦ εἰσηγητοῦ Π. Λαγοπάτη καὶ τῶν μελῶν Π. Γρυπάρη, Δ. Οἰκονόμου καὶ Π. Ἰατροπούλου. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐξήτασε τὸν κύριον κατήγορον Μιστριώτην καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ὑποδειχθέντας Βάσῃν καὶ Γαρδίκαν, καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὸν Σεβ. Ἐπίσκοπον Μαντινείας καὶ Κυνουρίας. «Ὁ κ. Μιστριώτης ἠρώτησεν ἂν ἡ ἐξέτασις αὐτῶν θέλει ἔχει τὰς συνεπείας τῆς δικαστικῆς ἐξετάσεως, ἂν τοῦτέστι συνακολουθεῖται ἀπὸ εὐθύνας, ὃ δὲ πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ρητῆς ἐντολῆς τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἐδήλωσε τῷ κ. Μιστριώτη, ὅτι αἱ πληροφορίες, ἃς ἤθελε καταθέσῃ ὁ κ. Μιστριώτης δὲν ἔχουσι τὰς συνεπείας τῆς δικαστικῆς ἀνακρίσεως καὶ συνεπῶς δύναται νὰ καταθέσῃ ἐλευθέρως ὅ,τι γνωρίζει καὶ ὅ,τι φρονεῖ, πᾶσαν δὲ τὴν εὐθύνην δι' οἵανδήποτε τυχὸν ἐπιρροὴν τῆς καταθέσεώς του πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα ἢ πρὸς οἵανδήποτε πρόσωπα ἀναλαμβάνει ἡ Κυβέρνησις. Διὰ τὸ ἀσφαλέστερον ἢ δήλωσις αὕτη ἀνεγράφη ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς καταθέσεως τοῦ κ. Μιστριώτου. Ὑπὸ τοιαύτας ἐγγυήσεις ἤρξατο ὁ κ. Μιστριώτης τῆς καταθέσεώς του περιελθὼν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν εἰλικρινῆ καὶ ἀρκούντως χαρακτηριστικὴν βεβαίωσιν, ὅτι οἱ ἄγωνες αὐτοῦ κατὰ τοῦ χυδαῖσμοῦ καὶ τῶν χυδαῖστῶν ἄρχονται, ἀφ' ἧς ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς προῦκειτο νὰ προσλάβῃ διδάσκαλον τοῦ Διαδόχου, ὅτε θαρραλέως παρέστησε πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν περιέπεσεν ὁ ἀνὴρ ἐκείνος, ὅστις ἔμελλε νὰ βασιλεύσῃ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη καὶ προσελήφθη ὁ μακαρίτης Πανταζίδης, συνδεόμενος μετ' ἀνθρώπων ὁμογνωμόνων του. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑφίστανται οἱ κίνδυνοι κατὰ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων ἐκ τῆς ἀπειλουμένης διαφθορᾶς τῆς γλώσσης, ἀλλ' ὁ κ. Μιστριώτης δὲν ἀνευρίσκει ξενικὴν ἐπιβουλήν καὶ προδοσίαν ἐθνικῶν συμφερόντων, ἀλλ' οὔτε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο γνωστὸς ὁ κ. Ψυχάρης, οὔτε

ὁ κ. Πάλλης διέθετε χρήματα πρὸς προσηλυτισμόν, ὁ δὲ τρίτος ἀρχηγὸς τῶν χυδαϊστῶν, καθ' ὧν στρέφονται σήμερον ὑπόνοιαι περὶ ἐπιβουλῆς τῶν ἔθνικῶν συμφερόντων, Κρουμβάχερ, ἔθαυμάζετο ὑπὸ τοῦ κ. Μιστριώτου, ὡς ὁ ἴδιος βεβαιοῖ, διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γραμματολογίαν του. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ὕστερον οἱ Πανσλαύισταί ἐδέκασαν αὐτόν, ὡς λέγει ὁ κ. Μιστριώτης, ὑπὸ τὸν τύπον ἀμοιβῆς διὰ τὴν προγύμνασιν Ρώσων φοιτητῶν καὶ ἔκτοτε ὁ Κρουμβάχερ ἐγένετο ὄργανον τῶν Πανσλαυιστῶν. Προχωρῶν δὲ ἀποκαλύπτει ὁ κ. Μιστριώτης, ὅτι οἱ περιστοιχίσαντες τὸν Διάδοχον μακαρίτης Πανταζίδης καὶ ὁ παρ' αὐτοῦ συσταθεὶς ὡς διδάσκαλος ἐπίσης κ. Σακελλαρόπουλος, καὶ ὕστερον οἱ κ. Σωτηριάδης, Πολίτης, Λάμπρος καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Διαδόχου τρομοκρατοῦσι τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ οὐχὶ μόνον προάγουσι καὶ προστατεύουσι τοὺς χυδαίζοντας ἐκ τῶν διδασκάλων, ἀλλὰ καὶ Ὑπουργοὺς τῆς Παιδείας μόνον ἐκ τῶν χυδαίζόντων διορίζουσιν, ὀνομάζει δὲ ρητῶς τοὺς κ. Στάνη καὶ Παναγιωτόπουλον, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ κ. Ἀλεξανδρῆ ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ, ὅτι ἔχει πολλὰς ὑπονοίας. Καταγγέλλει ἐπὶ χυδαϊσμῷ τὸ Ἐποπτικὸν Συμβούλιον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, τὸν κ. Μπουντῶναν, τὸν κ. Ἴ. Δραγούμην, εἰς τὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου—ὅπως λέγει πάντοτε ὁ κ. Μιστριώτης—ὀφείλεται ὁ διορισμὸς ὡς προξένου τοῦ κ. Στελλάκη, ὅστις ὡς δικαστὴς ἐπεχείρησε νὰ συντάξῃ ἀπόφασιν ἐν τῇ δημοτικῇ γλῶσση, καὶ καταγγέλλει τοὺς πράκτορας τοῦ χυδαϊσμοῦ κ. Δροσίνην καὶ Γεωργαντᾶν, ἐνεδρεύοντας ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας. Ἄλλ' ἐρωτώμενος ὁ κ. Μιστριώτης, ἂν οὗτοι ἢ τινες τούτων γίνωνται ὄργανα ξένων ἐνεργειῶν, δὲν δύναται νὰ βεβαιώσῃ. Κατ' ἀκολουθίαν πάντα ταῦτα δὲν εἶνε ἢ ἀπαρίθμησις τῶν διαφωνούντων πρὸς τὰς περὶ γλῶσσης γνώμας τοῦ κ. Μιστριώτου προσώπων καὶ ἔλεγχος τῶν δοξασιῶν αὐτῶν, ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ὁποίων ὁ κ. Μιστριώτης φοβεῖται τὴν ἐξολόθρευσιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Καὶ οὕτως οἱ περὶ προδοτῶν ὑπαινιγμοὶ καὶ τὰ ξενικὰ ρούβλια ἀπομένουσιν ὑποκειμενικαὶ ὅλως πεποιθήσεις τοῦ κ. Μιστριώτου, τοῦ ὁποίου δὲν ἀμφισβητοῦμεν τὴν εἰλικρίνειαν, ἀλλὰ δὲν λησμονοῦμεν καὶ τὸν φανατισμὸν καὶ τὴν φιλολογικὴν ἐχθρότητα πρὸς τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Οἱ κ. Βά-

σης καὶ Γαρδικας, ὑπὸ τοῦ κ. Μιστριώτου καὶ οὗτοι ὑποδειχθέντες, τὰ αὐτὰ συντομώτερον ἐπαναλαμβάνουσι καὶ εἰς ὑπονοίας περιορίζονται, ἀλλὰ ρητῶς ἐρωτώμενοι, ἂν ὑπάρχωσιν οἱ λαμβάνοντες χρήματα, ἐπίσης ἀποφεύγουσι νὰ εἴπωσιν τι ρητόν. Ὁ κ. Βάσης ὑποθέτει, ὅτι ἡ ἐφημερίς «Νουμᾶς» συντηρεῖται παρὰ τῶν κ. Ψυχάρη καὶ Πάλλη, τὸ ὁποῖον, κἂν τε ἀληθές, κἂν τε μὴ, οὐδὲν σημαίνει, ὑποθέτει δὲ ὅτι ἔν ὑγγράμμα τοῦ Κρουμβάχερ, ἀμφισβητοῦν τὴν καταγωγὴν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἀρχαίων, πολλὰς δὲ δαπάνας ἀπαιτήσαν πρὸς ἔκδοσιν, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξεδόθη ἢ ἀναλώμασι τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ... Ὁ κ. Μιστριώτης εἰς ἀπόδειξιν ὑπάρξεως προπαγανδῶν, σκοποῦσῶν τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπικαλεῖται ἐπανειλημμένως τὴν βεβαίωσιν τοῦ Σεβ. Ἐπισκόπου Μαντινείας καὶ Κυουρίας, ὅστις ἐν Κιέβῳ σπουδάζων ἤκουσε ταῦτα λεγόμενα καὶ ἄμεσον ἔσχεν ἀντίληψιν τοιούτων ἐνεργειῶν. Ἄλλ' ἐνῶ ἦτο δυνατόν καὶ τοιαῦτα προπαγάνδαι ὑπάρχουσαι νὰ μὴ μαρτυρῶσι τι πλεόν τῆς ἰδίας ὑπάρξεως, ἐν τούτοις ἐλήφθη ἡ κατάθεσις καὶ τοῦ Σεβασμιωτάτου, ὅστις βεβαίῳ ὅτι σπουδάζων ἐν Κιέβῳ κατὰ τὰ ἔτη 1894—1898 ἀντελήφθη τοὺς καθηγητὰς τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοὺς ἐκ τῶν σπουδαστῶν ἀνήκοντας εἰς τὴν Πανσλαβιστικὴν ἑταιρείαν, προσπαθοῦντας διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἐξευτελίσωσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐπιμένοντας δ' ἐν συζητήσεσιν, ὅτι ἡ γλῶσσά μας δὲν εἶνε αὐτὴ αὕτη ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ, μεταβληθεῖσα μόνον ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ χρόνου, ἀλλὰ μῖγμα λέξεων διαφόρων ἐθνικοτήτων καὶ ταῦτα ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ δείξωσιν, ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες δὲν εἴμεθα ἄμεσοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων, οὕτω δὲ κατορθωθῆ ἡ ἐξόντωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀρνεῖται δὲ διαρρήδη ὁ Σεβασμιώτατος, ὅτι εἶπε ποτὲ τῷ κ. Μιστριώτῃ, ὅτι ἤκουσε νὰ λέγηται ἐν τῇ Θεολογικῇ σχολῇ, ὅτι ἐλήφθησαν μέτρα πρὸς ἐξαφάνισιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὔτε ὅτι ἔκαμῃ ποτε λόγον περὶ ὑπάρξεως ἀνθρώπων ἐν Ἑλλάδι ἢ ἀλλαχοῦ Ἑλλήνων ἐπιβουλεομένων τὴν ἐθνικὴν μας γλῶσσαν, οὐδὲ γνωρίζει, ἂν ὑπάρχωσι τοιοῦτοι... Δὲν φρονοῦμεν, ὅτι προσήκει συστηματικώτερα τις ἀνάλυσις αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῶν αἰτιάσεων, οὐδ' ἀνασκευὴ τῶν περὶ τοῦ Διαδόχου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν μυθιστορομένων, οὐδὲ τοῦ ἐξ

Ίσου ἐν ἀκρατήτῳ ἐλευθερία φαντασίας ἐφευρισκουμένου, ὅτι εὐθύς μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897, οἱ ἐν Θεσσαλονίκη πρόξενοι τῆς Ἑλλάδος ἀπέστειλλον ἐπίτηδες χυδαῖστὰς διδασκάλους ἐν Μακεδονίᾳ, ἵνα, ἀφοῦ «ἔσβεσαν τὴν αἴγλην τῆς Ἑλληνικῆς ἀνδρείας κατὰ τὸν πλαστον ἐκείνον πόλεμον, ἠθέλησαν νὰ ταπεινώσωσι καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους, δηλαδὴ τὴν νοημοσύνην» διὰ τῆς κατὰ τῆς γλώσσης ἐπιβουλῆς. Ἐνδεικτικὸν τῆς σοβαρότητος τῶν τοιοῦτου εἶδους σκέψεων τοῦ κ. Μιστριώτου—διότι αὐτὸς κατατίθησι ταῦτα—ἀρκεῖ νὰ παρατεθῆ ὅτι καὶ τὸν πόλεμον θεωρεῖ ἔργον τῶν ἰδίων χυδαῖστων, οἵτινες ἤγον καὶ ἔφερον τὴν Ἐθνικὴν Ἐταιρείαν, ὅτι ὁ δὲ πόλεμος ἐγένετο πρὸς ταπεινώσιν τῆς ἀνδρείας τῶν Ἑλλήνων ἐπίτηδες, καί, ἵνα συντελεσθῆ ἡ καταστροφή, ἐπηκολούθησεν ἡ διὰ τῶν προξένων μας ἐν Θεσσαλονίκη διασπορὰ χυδαῖστων διδασκάλων καὶ συνεχίζεται μέχρι τοῦ νῦν ὑπὸ τῶν αὐτῶν κύκλων καὶ τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων. Οὐχ ἤττον, δὲν ἐνομίσαμεν μάταιον ἔστω καὶ οὕτως ἀτελῶς νὰ συνοψίσωμεν καὶ ἐξετάσωμεν τὰς αἰτιάσεις ταύτας, ἵνα διὰ τῶν ἰδίων καταθέσεων τῶν τοιαῦτα φρονούντων, καταδειχθῆ ἡ εὐχέρεια, μεθ' ἧς ἡ φαντασία καὶ ὁ φανατισμὸς ἐφευρίσκουσι προδηλῶς καὶ ρούβλια, ἐξαγοράζοντα καὶ διαφθείροντα συνειδήσεις, εὐχερέστερον δ' ἔτι παρασύρουσι καὶ πολλοὺς τῶν Ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ πιστεύωσι τοιοῦτους θρύλους». Ἡ ἐπιτροπή, ἀναλύουσα καὶ ἀποδεικνύουσα τοὺς λόγους, δι' οὓς αἱ ἀξίαι τῆς γλώσσης, τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος εἶνε ἀρρήκτως συνδεδεμέναι παρὰ τῆ ψυχῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, διατυπώνει ὡς ἔξης τὴν γνώμην της περὶ γλώσσης: «Νῦν ὅμως εὐαισθητότερον ἢ ἄλλοτε διετέθη εἰς τ' ἀφορῶντα τὴν γλώσσαν ζητήματα, διότι παρεστάθη αὐτῶ, ὅτι κινδυνεύει ἡ γλώσσά του, καὶ ἐπίστευσεν εἰς τὸν κίνδυνον τοῦτον, ὃν οὐχὶ πλέον κατὰ τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς πατρίδος καθόλου ἐθεώρησεν ἐκτεινόμενον. Καὶ εἶνε πρόχειρος ἡ ἀνεύρεσις τῶν αἰτίων τῆς ὑπερευαισθησίας ταύτης τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως. Ἄν παραλίπωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης καὶ τοὺς παλαιότερους γλωσσικοὺς ἀγῶνας, περὶ ὧν ἱκανὰ καὶ ἐν τῆ Βουλῆ ἐλέχθησαν, λεπτομερῶς δ' ἔχουν ἐξιστορηθῆ ἐν τοῖς σχετικοῖς συγγράμμασιν, ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ παρου-

σιάζει αὐτὸν σήμερον χρώμενον ἐν τῇ καθ' ἡμέραν μὲν ἀναστροφῇ τῇ δημοτικῇ λεγομένη γλώσση, ἐν ταῖς ὑψηλοτέραις δὲ πνευματικαῖς ἐκφάνσεσι τῇ καθαρευούσῃ γλώσση, τῆς καθαρότητος μετρομένης κατὰ τὴν προσέγγισιν πρὸς τὸ τυπικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν τῆς Ἀττικῆς γλώσσης τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Τὰ ιδιώματα ταῦτα εἶνε αὐθόρμητα προϊόντα τῆς γλωσσικῆς ἐξελιξέως τοῦ λαοῦ, τῆς κοινωνικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ζωῆς, ὑπ' οὐδενὸς δὲ βίᾳ ἐπεβλήθησαν αὐτῶ. Οὐδ' εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιβάλλωσι μεμονωμένα ἄτομα ἀπὸ σκοποῦ καὶ μηχανικῶς γλώσσαν εἰς μεγάλας λαϊκὰς ομάδας. Γλωσσικὸν κτῆμα λαοῦ τινος ἀποβαίνει μόνον τὸ γλωσσικὸν σχῆμα, ὅπερ υἰοθετεῖ ἡ λαϊκὴ ψυχὴ, υἰοθετεῖ δ' αὕτη πᾶν ὅ,τι φέρουσιν ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ οἱ μεγάλοι λογοτέχναι. Παρὰ τὰς ἀπολύτου κύρους ἀρχὰς ταύτας, ἀνεφάνησαν μεμονωμένοι τινὲς λογοτέχναι εὐρόντες καὶ ἱκανοὺς μιμητάς, οἵτινες ὀρμηθέντες κατ' ἀρχὰς ἐκ τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἀπεμακρύνθησαν μικρὸν κατὰ μικρὸν διὰ τῆς ἰδίας ἀκαλοισθήτου δημιουργίας τοσοῦτον ἀπ' αὐτῆς, ὥστε ἐν τέλει παρουσίασαν ἐντελῶς ἴδιον γλωσσικὸν κατασκευάσμα, ἀηδὲς καὶ ἀκατανόητον, τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὴν ἄχρουν ὀνομασίαν τοῦ «μαλλιανοῦ» ιδιώματος. Πᾶς εἶνε κύριος νὰ διακηρύττῃ οἰανδήποτε ἴδιαν γνώμην καὶ τὴν μᾶλλον τολμηράν, ἀρκεῖ νὰ μὴ προσκρούσῃ εἰς τὰ χρηστὰ ἦθη καὶ τὸν κοινωνικὸν νόμον. Ἡ περιφρόνησις τῶν λοιπῶν θὰ διδάξῃ αὐτόν, ἂν εἶνε διδάξιμος. Καὶ τὸ θνησιγενὲς τοῦτο κατασκευάσμα τῶν περὶ ὧν πρόκειται λογοτεχνῶν παρεδόθη εἰς τὴν λαϊκὴν εἰρωνίαν, ἣτις ἐδίδασξε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ν' ἀπόσχωσι τῆς περαιτέρω συνεχείας τοῦ ἀνουςίου αὐτῶν ἐπιχειρήματος. Ὁ λαὸς γινώσκων καλύτερον τῶν σοφῶν, ὅτι οὗτος δύναται νὰ ρυθμίξῃ τὴν γλώσσαν τοῦ Ἐθνους αὐτοῦ, δὲν διείδεν εὐλόγως τὸν κατ' ἀρχὰς κίνδυνον τῆς γλώσσης του, καὶ εὐθύμως ἀνεύρισκε θέματα διὰ κωμικὰς παραστάσεις τῶν ἀπόκρων. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔδοξεν οὕτω τοῖς πᾶσι. Μερὶς λογίων ὑπερμαχοῦσα τῆς αὐστηροτάτης καθαρευούσης καὶ ἐξ ἴσου ἀκατορθώτως θέλουσα νὰ ἐπιβάλλῃ ταύτην οἶονεὶ διὰ τῆς βίαις εἰς πᾶσαν χρῆσιν τοῦ λαοῦ, ἐδράττετο πάσης περιστάσεως νὰ διαδίδῃ, ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ Ἐθνους, ὑφ' ἣν ἐνόουν τὸ ἴδιον αὐτῶν ἰδίωμα, κινδυνεύει διὰ τῆς διαδόσεως εἰς τὸν

λαόν τοῦ γλωσσικοῦ κατασκευάσματος τῶν μαλλιαρῶν, πρὸς τὸ ὁποῖον κακοπίστως ἢ ἐπιπολαίως συνέχεον τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἣτις γνησίᾳ καὶ αὐτῇ ἀπότοκος τῆς κλασσικῆς γλώσσης διεμορφώθη οὕτω διὰ τῆς ἐξελίξεως καὶ τῶν ποικίλων καὶ γνωστοτάτων ἄλλως κοινωνικῶν καὶ ἔθνικων συνθηκῶν, ὑφ' ἃς διὰ μέσου τῶν αἰώνων διετέλεσεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς καὶ ἣτις χρησιμεύει ὡς τὸ ἐπικρατοῦν ὄργανον τοῦ προφορικοῦ λόγου, μόνη δ' αὕτη διερμηνεύει γνησίως τὸ συναίσθημα...» Καταλήγουσα ἡ ἐπιτροπὴ διατυπώνει τὸ πόρισμα ὅτι «δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ γλωσσικῷ ζητήματι οἱ γενόμενοι ὄργανα ἐπιβουλῆς κατὰ τῶν ἔθνικων συμφερόντων».

Οὕτως ἔληξε δικανικῶς καὶ ἐπισήμως τὸ μυθιστόρημα—διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἡ ἐσκεμμένη συκοφαντία—περὶ ρουβλίων καὶ προδοτῶν. Τὴν ἔμπρακτον ἀπάντησιν εἰς αὐτὴν ἔδωκεν, ἡ ἐποποιία τοῦ 1912—13, κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ ἔθνικοι προδότες! ἔβαψαν μὲ τὸ αἷμα τῶν τὰ Μακεδονικὰ καὶ Ἑπειρωτικὰ πεδία καὶ ἔγραψαν τὰς ἐνδοξοτέρας ἐκ τῶν σελίδων τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Προξενεῖ ὁμως πλέον τι ἡ ἀγανάκτησιν τὸ δηλητηριῶδες παραλήρημα, εἰς τὸ ὁποῖον ὠδήγησέ τινας ἐκ τῶν προμάχων τῆς καθαρουσύσης ἢ προσωπικῆ τῶν ἐμπάθεια. Ἐτόλμησαν νὰ κατηγορήσουν ἐπὶ συνωμοσίᾳ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος τὴν Βασίλισσαν Ὀλγαν, εἰς τὴν φιλοπατρίαν τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάς ὀφείλει μέγα μέρος τοῦ πολιτισμοῦ τῆς καὶ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον, τὸν θρυλικὸν στρατηλάτην, τὸν θυσιασθέντα ὑπὲρ τῆς πατρίδος του.

Ὁ ἐγερθεὶς θόρυβος καὶ ἡ δεσμευτικὴ διάταξις τοῦ Συντάγματος ἠμπόδισε τὸν Ἐκπ. Ὀμίλον νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πρόθεσίν του πρὸς ἴδρυσιν τοῦ προτύπου σχολείου, περιωρίσθη δ' οὕτως εἰς τὸν ἕτερον τῶν σκοπῶν του, τὸν διαφωτισμὸν τῆς κοινῆς γνώμης ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Πράγματι, διὰ σειρᾶς μελετῶν καὶ ἄρθρων, δημοσιευομένων εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδόμενον Δελτίον ὑπὸ τῶν Γληνοῦ, Τριανταφυλλίδου καὶ Δελμούζου, κατεβλήθη μεγάλη προσπάθεια ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, βοηθοῦσης δὲ καὶ τῆς συνδρομῆς καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ Ὀμίλου, ἅτινα λόγῳ τῆς θέσεώς των ἤσκουν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ἤρχισε νὰ δημιουργηθῆται ἰσχυρὸν ρεῦμα περὶ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν. Τὸ ἀπὸ 14 Ἰανουαρίου

1912 έγγραφον τοῦ προέδρου τοῦ κεντρικοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως Γ. Παπασωτηρίου, ὅστις προκειμένου νὰ γίνῃ μεταρρυθμίσεις τοῦ προγράμματος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τοῦ ἀνωτέρου παρθεναγωγείου καὶ τοῦ διδασκαλείου θηλέων ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τῶν δυναμένων νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου, ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ὅμιλον νὰ διατυπώσῃ πρὸς τὸ Κράτος τὴν γνώμην του καὶ γενικῶς περὶ τῶν σκοπῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς διαρρυθμίσεως αὐτῆς καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας ἔπρεπε νὰ γίνηται χρῆσις ἐν τῷ σχολείῳ. Πρὸς τοῦτο ὑπέβαλε περὶ τὸ τέλος Μαΐου 1912 μακροσκελὲς καὶ ἐμπεριστατωμένον ὑπόμνημα¹, συνταχθὲν ὑπὸ τῶν Γληνοῦ, Δελμούζου καὶ Τριανταφυλλίδου. Σχετικῶς πρὸς τὴν γλῶσσαν διεδήλωσε τὴν πεποίθησιν, ὅτι «μόνο γιὰ γραπτὴ καὶ προφορικὴ ἔκφραση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τέλειο, φυσικὸ καὶ ἀβίαστο, ἱκανὸ νὰ ὑπηρετήσῃ ὅλες τὶς ἀνάγκες τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τοὺς ὁμοφύλους, βγαλμένο ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ μετὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα του ζωντανά, εὐκολομεταχειρίστο καὶ ἀπλό, ποὺ μπορεῖ στὰ ἕξ χρόνια νὰ τὸ κατέχουν τὰ παιδιὰ, εἶνε ἢ «κοινὴ ὀμιλουμένη» νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ποὺ εἶνε ἀκόμη καὶ ἡ γλῶσσα τῆς δημιουργικῆς μας λογοτεχνίας. Αὐτὴ λοιπὸν καὶ μόνον αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας καὶ τὸ μέσο κάθε ἄλλης διδασκαλίας στὸ δημοτικὸν σχολεῖο. Ὅπου μιλοῦνε διάλεκτο πρέπει νὰ ἐπιτρέπονται, ἂν εἶναι ἀνάγκη, στὴν ἀρχὴ διαλεκτικὰ στοιχεῖα στὴν ὀμιλίαν, σιγὰ σιγὰ ὁμως νὰ γίνεται ἡ μετάβασις στὴν κοινὴ ὀμιλουμένη»².

Τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ 1913, καίτοι συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Ι. Τσιριμώκου μετὰ τὴν συνεργασίαν τῶν Γληνοῦ καὶ Δελμούζου, δὲν ἐτόλμησαν νὰ προτείνουν τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὸ σχολεῖον. Ἡ Κοινοβουλευτικὴ ὁμως ἐπιτροπὴ, εἰς ἣν παρεπέμφθησαν πρὸς ἐπεξεργασίαν, ἐν τῇ ὑποβληθείσῃ εἰς τὴν Βουλὴν ἐκθέσει τῆς προέτεινε «παμψηφεί, πλὴν ἐνὸς

1. Δελτίο τοῦ Ἑκπ. Ὅμιλου, Τόμ. Β' ἀριθ. Γ' σελ. 202.

2. Αὐτ. σελ. 211.

μέλους αὐτῆς, ὅπως ἡ διδασκαλία τῶν τεσσάρων πρώτων ἐτῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου γίνηται διὰ λέξεων κοινῆς χρήσεως καὶ ἀπλῆς γλώσσης καὶ κατόπιν ἀρχίση βαθμιαίως ἡ μετάβασις πρὸς τὴν καθαρεύουσαν».

Ἡ Δημοτικὴ εἰς τὸ σχολεῖον.—Κατὰ τὴν μέχρι τοῦ 1916 περίοδον ὁ Ὅμιλος εἰργάσθη ἐντατικῶς διὰ τὴν προπαγάνδαν ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Τὸ 1916 ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ἡ Ἐπανάστασις καὶ συνεκροτήθη ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις Θεσσαλονίκης, ἣτις προσέλαβεν ὡς γενικὸν γραμματέα ἐν τῇ διευθύνσει τῆς Παιδείας τὸν Δ. Γληνόν. Ἐκ τῶν πρώτων μέτρων τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ὑπῆρξεν ἡ εἰσαγωγή τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ὅτε δέ, μετὰ τὴν ἐπικράτησίν της, ἐγκατεστάθη ἐν Ἀθήναις, ἐπεξέτεινεν αὐτὸ καὶ ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς χώρας.

Σκέψις, ἣτις ὠδήγησε τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς δημοτικιστικῆς κινήσεως νὰ ἐπιβάλουν εἰς τὸ σχολεῖον τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν βιαίως δι' ἐνὸς ἐπαναστατικοῦ διατάγματος, ἦτο βεβαίως νὰ μὴ χάσουν τὴν εὐκαιρίαν, ἡ ὁποία οὐδέποτε εἰς τὸ μέλλον θὰ ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς, νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς δημιουργηθείσης ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως Βενιζέλου ἀνωμάλου καταστάσεως καὶ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων των τὴν δύναμιν καὶ τὸν τρόπον, τὸν ὅποιον ἡ Προσ. Κυβέρνησις ἤσκει ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης¹. Διὰ τοῦ πραξικοπήματος των ὁμως τούτου περισσότερο ἐβλαψαν, παρὰ ὠφέλησαν τὴν δημοτικιστικὴν ιδέαν, διὰ τοὺς ἐξῆς κυρίως λόγους:

1) Ἡ κοινὴ γνώμη ἦτο ἀπροετοίμαστος κατὰ μεγίστην μερίδα νὰ ἀποδεχθῆ τὴν καινοτομίαν. Μόλις μία πενταετία εἶχε παρέλθει, ἀφ' ἧς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα εἶχε συνταράξει τὸν Ἑλληνικὴν κοινῶνιαν κ' ἐπιστοποιήθη διὰ τῆς γνωστῆς συνταγματικῆς διατάξεως ἡ ἐπικράτησις τῆς καθαρευούσης, ἡ ἐκτελεσθεῖσα δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐργασία ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς, δὲν εἶχεν ἐπιτύχει ἀκόμη ἀποτελέσματα ἐπιτρέποντα τὴν λήψιν τοῦ μέτρου.

2) Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἦτο ἀσυγκρότητος. Γραμματικὴ καὶ συν-

Βλ. «Δημοτικισμός» Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἀθήνα, 1926, σελ. 18.

τακτικὸν δὲν εἶχον συνταχθῆ. Συνέπεια τούτου ἦτο νὰ γράψῃ ἕκαστος ὃ,τι θέλει καὶ ὅπως θέλει καὶ νὰ ἐμφανισθοῦν τὰ ἀηδῆ ἐκεῖνα ἑκτρώματα, τῶν ὁποίων τὴν φρικαλεότητα ἐφιλοτιμῶντο οἱ νεοφώτιστοι δημοτικισταὶ ποῖος περισσότερον νὰ ὑπερβάλλῃ.

3) Οἱ διδάσκαλοι δὲν ἐγνώριζον τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ὑπεχρεοῦντο νὰ διδάξουν, οἱ περισσότεροι δ' ἐξ αὐτῶν δὲν ἐπίστευον κἂν εἰς ταύτην. Ἄλλοι ἐκ φόβου πρὸς τοὺς διοικοῦντας τότε τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν καὶ ἄλλοι ἀπὸ ὑστεροβουλίαν προσεποιοῦντο τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῆς, πράγματι ὁμως ἦσαν ἀδιάφοροι. Τοιοῦτοτρόπως τὸ μέτρον ὤθησεν εἰς τὴν διαφθορὰν τῶν συνειδήσεων τῶν διδασκάλων. Χαρακτηριστικὴ εἶνε ἡ σχετικὴ πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο γνώμη τοῦ Μ. Τσιριμῶκου, ἑνὸς ἐκ τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τοῦ Ἑκπ. Ὀμίλου· «...Καὶ σύμφωνα μὲ τὴν Ρωμέϊκην ἀντίληψιν» γράφει¹ «θεωρήθηκε πολιτικὸς παράγοντας, τοῦ ὁποίου οἱ φτωχοὶ δάσκαλοι νόμισαν, ὅτι ἔπρεπε νὰ κερδίσουν τὴν εὐνοια. Γι' αὐτὸ καὶ ἀρκετοὶ ἀνόητοι ἀπὸ τοὺς δασκάλους, θυμᾶμαι, ὅτι προθυμοποιήθηκαν νὰ γραφοῦνε μέλη στὸ σωματεῖο (τὸν Ἑκπ. Ὀμιλο) καὶ νὰ ἐπισκέπτωνται τὰ γραφεῖα του. Τὸ θέαμα, τ' ὁμολογῶ, τῶν προσερχομένων ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λόγους ἦταν κυριολεχτικὰ ἐλεινὸν κι ἀπογοητευτικόν. Μιὰ παρόμοια κίνηση μέσα στὶς τάξεις τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν εὐκόλα τὸ νιώσαμε, ὅτι στὸ τέλος θὰ κατὰστρεφε τὴν ἠθοποιητικὴν ἀξία τοῦ πνεύματος τοῦ δημοτικισμοῦ. Θὰ τὴν ἀναποδογύριζε μάλιστα, ὅπως κι ἔγινε λίγα χρόνια ἔπειτα». Δηλωτικὰ δὲ τῆς χαλαρώσεως τῶν συνειδήσεων, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην εἶνε τὸ ἀπὸ 15 Ἀπριλίου 1919 ψήφισμα² τῶν δημοδιδασκάλων Πειραιῶς, οἵτινες, ὑπερθεματίζοντες εἰς τὴν γλωσσικὴν μεταρρυθμίσειν, ζητοῦν τὴν ἀπλοποίησιν τῆς ὀρθογραφίας καὶ τὴν κατάργησιν τῶν τόνων καὶ τὸ ἀπὸ 24 Μαΐου 1919 ψήφισμα τοῦ ἀ' συνεδρίου τῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τὸ «ἱστορικὸ ἔγγραφο», ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ Ἑκπ. Ὀμιλος³, ἔχον οὕτω· «Τὸ

1. Μ. Τσιριμῶκου, Ἱστορία τοῦ Ἑκπ. Ὀμίλου, Ἀθήνα 1927, σελ. 14.

2. Δελτίο Ἑκπ. Ὀμίλου, ἔτ. Ζ' 1919, σελ. 215.

3. Αὐτ. σελ. 216.

Συνέδριον τῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ Κράτους, στηριζόμενον εἰς τὰ πορίσματα τῆς πείρας καὶ τῆς ἐμπεριστατωμένης ἐρεῦνης καὶ συζητήσεως, ἐπιθυμῶν ἐξ ἄλλου, ὅπως ἀπαλλάξη τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν ἀπὸ μίαν ἄσκοπον κατανάλωσιν πολυτίμου χρόνου καὶ ἀπὸ μίαν ἀνυπόφορον πληγὴν, ὅποια τυγχάνει ἢ δυσκολία περὶ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅπως, ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι προσφέρει μεγίστην ἐκδούλευσιν καὶ εὐκολίαν εἰς τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν, προτείνει τὴν ὀλοσχερῆ κατάργησιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν τόνων. Ἴνα μὴ δὲ οἱ μέλλοντες νὰ φοιτήσωσιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως μαθηταὶ εὐρεθῶσι πρὸ δυσκολιῶν, ἐκρίθη σκόπιμον ὅπως γίνη χρῆσις ἑνὸς τονικοῦ σημείου καὶ ὡς τοιοῦτο ἐκρίθη ἡ στιγμή. Ἐν δὲ τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει βραδύτερον δύναται νὰ διασαφηθῇ ἡ σημασία τοῦ τονικοῦ τούτου σημείου, ν' ἀναλυθῇ τοῦτο καὶ ν' ἀντικατασταθῇ διὰ τῶν ἐν χρήσει τόνων. Ὡς πρὸς τὰς μονοσυλλάβους λέξεις τὸ συνέδριον ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι εἰς αὐτὰς δὲν χρειάζεται τόνος. Τούτων ἕνεκα ὑποβάλλει μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας τὴν κάτωθι εὐχὴν πρὸς τὸ Σεβ. Ὑπουργεῖον: Ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις νὰ καταργηθῶσι τὰ πνεύματα, τὰ δὲ ἐν χρήσει τονικά σημεία ν' ἀντικατασταθῶσι διὰ μιᾶς στιγμῆς. Εἰς δὲ τὰς μονοσυλλάβους λέξεις νὰ καταργηθῶσιν οἱ τόνοι. Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Μαΐου 1919. Οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων τοῦ Κράτους: Νικ. Πιμπλῆς, Ν. Γύπαρης, Γ. Λιανουδάκης, Γ. Δαφέρμος, Ν. Παπακώστας, Β. Βογιᾶς, Γ. Ξυδιᾶς, Π. Τσακίρης, Β. Παπαγεωργίου, Δ. Ἀνδρεάδης, Β. Σταματέλλος, Ι. Σταυρακάκης, Δ. Ἀβραάμ, Β. Πατίσας, Δ. Μαυροκέφαλος, Δ. Ζαφειρακόπουλος, Γ. Καρατζάλας, Κ. Ἀναγνωστόπουλος, Γ. Προφαντόπουλος, Σ. Κυριακίδης, Μ. Σταβάρας, Κ. Μπακανάκης, Π. Μπατσούτας, Ἀθ. Μπρούστας, Ἀν. Ἀνδρίτσος, Ι. Καπερνᾶρος, Θ. Σταματόπουλος, Ἡλ. Βλάχος, Ἰω. Ἀναστασόπουλος, Γ. Σταματάτος, Ἀρ. Γκιόλφας, Δ. Κοντογιάννης, Π. Πύρζας, Π. Κωνσταντινίδης, Ν. Ζερβός, Γ. Μπούρας, Κ. Κωνσταντινίδης, Κ. Χριστοδουλόπουλος, Δ. Ζωγάνας, Ἰω. Τσιότρας, Ζ. Καπερνᾶρος, Θ. Κυβέλλος, Ν. Δέπος, Β. Ἰατρίδης, Ι. Ἀσβεστάς, Χ. Μπούκουρας, Δ. Δέπος, Ε. Παπαβασιλείου, Μ. Καρυωτάκης, Μ. Σηφάκης, Π. Μπα-

κανάκης, Π. Λιβαδάς, Θ. Παπαβασιλείου, Κ. Σαμαράκης, Γ. Κοκκί-
νης». Ἐκ τῶν ὑπηρετούντων τότε ἐπιθεωρητῶν δὲν ὑπέγραψαν τὸ
ψήφισμα—δὲν γνωρίζομεν, ἂν διότι διεφώνουν ἢ διότι δὲν μετέσχον
τοῦ συνεδρίου—μόνον οἱ 1) Γ. Βασιλειάδης, 2) Χ. Λούπας, 3) Δ.
Βανδῶρος, 4) Ἰ. Βαγιωνίτης, 5) Π. Παναγόπουλος, 6) Εὐθ. Φου-
στανάκης, 7) Π. Στεφανᾶκος, 8) Ἀθ. Βέλκος, 9) Ι. Κερασόπουλος,
10) Ἀρ. Παπαντωνίου, 11) Κ. Πλάκας. Τὸ σύνολον λοιπὸν σχεδὸν
τῶν ἐπιθεωρητῶν οὐ μόνον ἐδήλωσεν ὑποταγὴν εἰς τὴν δημοτικὴν,
ἀλλὰ καὶ ἐξώθησε τὸν ζῆλόν του μέχρι τῆς προτάσεως νὰ καταρ-
γηθοῦν οἱ τονισμοί. Ἐννοεῖται, ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶχε διατυπώσει
προηγουμένην γνώμην ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς, πολλοὶ δ' ὑπηρετοῦν-
τες καὶ σήμερον, θεραπεύουσι μετ' ἴσης θέρμης τὴν καθαρεύουσαν.
Ἰσως ἐκέρδισε κάτι ἡ δημοτικὴ ἐκ τοῦ ἀναγκαστικοῦ προσηλυτισμοῦ
τῶν ἐπιθεωρητῶν, ἔχασεν ὅμως πολὺ ἡ ἠθικὴ τάξις.

4) Ἡ ἔλλειψις ἱκανῶν ὀπαδῶν ἔφερε τὴν ἀνάγκην νὰ γίνωνται
δεκτὰ εἰς τὸν κύκλον τῶν δημοτικιστῶν οἱ ἀδιήποτε στοιχεῖα, ἄνευ
ἐπιλογῆς τινος. Τοιοῦτοτρόπως συνέρρευσαν παντὸς εἶδους ἄρρι-
βισταὶ καὶ ἔκτροποι ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι μετεχειρίσθησαν τὴν κρα-
τικὴν δύναμιν τῶν ἐν ταῖς ἀνωτάταις ἐκπαιδευτικαῖς θέσεσιν ἐγκα-
τεστημένων ἀρχηγῶν τῆς κινήσεως διὰ νὰ ἐπιτύχουν προσωπικὰ
ὠφελήματα. Διὰ νὰ ἐπιδείξουν ἀφοσίωσιν καὶ ζῆλον, ἐφωνάσκουν
τάχα ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ὑπερεθεμάτιζον εἰς τὸν φανατι-
σμόν καὶ ἐκαλλιέργουν τὸν ἔκτροχισμὸν αὐτῆς. Εἰς τὰ παρείσακτα
καὶ ὕπουλα ταῦτα στοιχεῖα ἰδίως ὀφείλεται καὶ ἡ κολληθεῖσα εἰς
τὸν δημοτικισμὸν κηλὶς τοῦ κομμουνισμοῦ. Οὗτοι, μὴ ἔχοντες ἐσω-
τερικὴν τινα ἀξίαν καὶ νομίζοντες, ὅτι θὰ φανοῦν διὰ τοῦ τρόπου
αὐτοῦ εὐάρεστοι εἰς τοὺς ἰθύνοντας καὶ προοδευτικοί, ἤρνοῦντο καὶ
περιεφρόνουν τὰς ἠθικὰς ἀξίας καὶ ἀνεμάσσωσαν τὰς ἀνατρεπτικὰς
θεωρίας. Οἱ πραγματικῶς πιστεύοντες εἰς τὴν δημοτικιστὴν ιδέαν
μὲ πόνον ἔβλεπον αὐτοὺς ἀναβαίνοντας καὶ ἐπικρατοῦντας· δυστυ-
χῶς, οἱ ἔχοντες τότε τὴν δύναμιν, μὴ ἐνδιαφερόμενοι, εἰμὴ διὰ τὴν
γλῶσσαν μόνον, δὲν ἔδιδον προσοχὴν εἰς τὰς ἐκτροπὰς αὐτὰς καὶ
οὕτως ἐξ αἰτίας των ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐδημιουργήθη ἡ φήμη ὅτι
οἱ δημοτικισταὶ δὲν πιστεύουν εἰς τὸν Θεόν, ἀρνοῦνται τὴν πα-

τρίδα, έπιβουλεύονται τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς· εἶνε κομμουνισταί. Μεταξὺ τῶν δημοτικιστῶν πράγματι ὑπείσεχώρησαν καὶ οἱ ἐμφορούμενοι ὑπὸ κομμουνιστικῶν ἀρχῶν, τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει καὶ ὅτι οἱ δημοτικισταὶ εἶνε κομμουνισταί.

5) Κατεδιώχθησαν, ὑπὸ τὴν πίεσιν κυρίως καὶ τὴν ῥαδιουργίαν τῶν κακῶν ὄπαδῶν τοῦ δημοτικισμοῦ, ἀνηλεῶς οἱ συντηρητικοὶ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοί, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον πεισθῆ περὶ τῆς ἀξίας ἢ τῆς ὠριμότητος τῆς δημοτικῆς γλώσσης, τοιουτοτρόπως δέ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι διεπράχθη ἐναντίον αὐτῶν μεγίστη ἀδικία, ἔστερήθη καὶ ἡ ἐκπαίδευσις πολλῶν ὑγιῶν στοιχείων.

6) Διὰ τὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῷ σχολείῳ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ὅλοι οἱ ἄλλοι σκοποὶ αὐτοῦ παρεμερίσθησαν χάριν τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας. Ἄν πρότερον κατετρίβοντο οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὸ συντακτικὸν τῆς καθαρευούσης, ἤδη ἔταλαιπωροῦντο περισσότερον διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν λέξεων καὶ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ τυπικοῦ τῆς δημοτικῆς.

7) Ἐπεβλήθη ὑπὸ ὠρισμένου πολιτικοῦ κόμματος, τῶν φιλελευθέρων, καθ' ἣν ἐποχὴν τοῦτο δι' ἐπαναστάσεως εἶχε καταλάβει τὴν ἀρχὴν, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχε προκαλέσει τὴν ἀντιπάθειαν καὶ τὸ μῖσος τοῦ ἀντιπάλου πολιτικοῦ κόσμου. Ἡ ὀξεῖα διάστασις, ἡ ὁποία ἐχώριζε τὰ δύο ἀντίθετα μεγάλα πολιτικὰ κόμματα, τῶν φιλελευθέρων καὶ τὸ λαϊκόν, ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ πεδίου, οὕτω δὲ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα μετεφέρθη ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ εἰς τὸ πολιτικὸν ἐπίπεδον καὶ ὑπέστη ὅλας τὰς ἀκρότητας τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων. Οἱ δημοτικισταὶ ὠνομάζοντο «μαλλιανοβενιζελο—κομμουνισταί», οἱ ὄπαδοὶ τῆς καθαρευούσης «ἀρτηριοσκληρωτικοί». Αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ αἱ ἐπανειλημμένοι ἀλλαγαὶ Κυβερνήσεων κατὰ τὴν μέχρι τοῦ 1935 περίοδον ἐξέσπων ἐπὶ τῶν ἀτυχῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν καὶ τῆς σχολικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία κατὰ βραχύτατα χρονικὰ διαστήματα μετεβάλλετο, ὅπως εἶδομεν, ἀναλόγως πρὸς τὰς πεποιθήσεις τοῦ κρατοῦντος κόμματος. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ τὰ σημειώση πλήρες μορφωτικὸν ναυάγιον.

Ἄν, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὸ σχολεῖον,

δὲν ἐπεδεικνύετο τσαούτη σπουδή, θ' ἀπεφεύγοντο τὰ ἀνωτέρω μειονεκτήματα, τὰ ὅποια ἔθεσαν ἐν κινδύνῳ καὶ εὐλόγως, τὸν δημοτικισμόν, καὶ ἔδωκαν σοβαρὰ ἐπιχειρήματα πρὸς δυσφήμισιν αὐτοῦ. Παρὰ ταῦτα ὅμως, τὸ πραξικόπημα ἔσχε σημαντικὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τῆς δημοτικιστικῆς ἀπόψεως, διότι ἔθεσέ πλέον τὸν πόδα ἐπὶ τοῦ σχολείου ἢ δημοτικῆ γλῶσσα.

Οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ δημοτικισμοῦ κατέλαβον τὰς πλέον ἐπικαίρους θέσεις ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὁ μὲν Δ. Γληνός¹, τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου, οἱ δὲ Ἄλ. Δελμοῦζος καὶ Μ. Τριανταφυλλίδης, τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐκείθεν δ' εἰργάσθησαν μὲ ἐξαιρετικὴν ἐντατικότητα ὑπὲρ τοῦ διαφωτισμοῦ τῶν δημοδιδασκάλων. Ὁργάνωσαν συνέδρια ἐπιθεωρητῶν καὶ διδασκάλων, ἔκαμον διαλέξεις, ἐδημοσίευσαν σχετικὰς μελέτας, συνέγραψαν ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Δὲν προέλαβον ὅμως νὰ συνεχίσουν ἐπὶ πολὺ τὸ ἔργον των, διότι ἐπηκολούθησεν ἡ μεταπολίτευσις τοῦ 1920. Ἡ συσταθεῖσα κατ' αὐτὴν Κυβέρνησις², περισσότερον ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸ ἀποτυχὸν κόμμα τῶν φιλελευθέρων, παρὰ ἐκ πεπειθησέως, ἀπέβαλε τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ἐκ τοῦ σχολείου, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς ἐπιτροπείας πρὸς ἐξέτασιν τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας τῶν δημοτικῶν σχολείων. Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἡ ἐπιτροπεία παραδέχεται ὡς γλῶσσαν τοῦ σχολείου τὴν καθαρεύουσαν, ἡ ὅποια «ἀπὸ αἰῶνων χρησιμοποιοιμένη διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ Ἔθνους, ὑπέστη θαυμασίαν

1. Ὁ Δ. Γληνὸς ὑπῆρξεν ἡ ψυχὴ τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου καὶ τὸ κέντρον τῆς δημοτικῆς κινήσεως. Εἶναι μέγα ἀτύχημα ὅτι ὤθησε τὰς προοδευτικὰς του γνώμας μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κοινωνικοῦ πλαισίου καὶ ν' ἀσπασθῇ ἀνεπιφυλάκτως τὸν κομμουνισμόν. Δὲν εἶναι μόνον ὅτι ἐστέρησε τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν καὶ ἐπιστήμην ἀπὸ ἑνα τῶν πλέον ζωντανῶν παραγόντων των, ἀλλὰ καὶ ἔδωκεν ἐπιχείρημα εἰς τοὺς συγχύζοντάς τὸν δημοτικισμόν μὲ τὸν κομμουνισμόν.

2. Ἡ Κυβέρνησις ἐσχηματίσθη ὑπὸ τοῦ λαϊκοῦ κόμματος, τὸ ὅποιον ἀπὸ τοῦ 1909³ εἶχεν υἰοθετήσῃ τὴν δημοτ. γλῶσσαν καὶ τοῦ ὁποίου ὁ ὑπαρχηγὸς Π. Τσαλδάρης ὑπῆρξε μέλος τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου. Διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι συνετέλεσε περισσότερον ἢ πολιτικῆ ἀντίθεσις, παρὰ ἡ γλωσσικῆ, εἰς τὴν διεύρυνσιν τοῦ χάσματος τῆς μεταξύ τῶν δύο πολιτικῶν κόσμων γλωσσικῆς διαστάσεως.

ανάπτυξιν και κατέστη ὄργανον εὐχρηστον και ἐπιτηδειότατον πνευματικῆς ἐπικοινωνίας, δυναμένη ν' ἀποδίδη και τὰ λεπτότατα ἐπιστημονικά διανοήματα. Ἐκτίηαστο ἐνιαίον και σταθερόν γραμματικόν και συντακτικόν μηχανισμόν. Εἶνε πλουσιωπάτη και δύναται διαρκῶς νά ἐπαυξάνη τόν πλοῦτον αὐτῆς, ἀντλοῦσα ἐκ τῆς ἀνάου πηγῆς τῆς ἀρχαίας γλώσσης, πρὸς ἦν μεγίστας ἔχει ὁμοιότητας, ἀποτελοῦσα συνέχειαν και ἐξέλιξιν ἐκείνης. Εἰς ἐπίμετρον δέ εἶνε ἡ καθαρεύουσα ἡ ζωντανή τοῦ Ἑθνους γλῶσσα, συνδεδεμένη στενώτατα μετὰ τοῦ νεωτέρου κοινωνικοῦ και πολιτικοῦ βίου ἡμῶν. Αὕτη χρησιμεύει εἰς ἅπαντας τοὺς Ἑλληνας ἀμέσως ἢ ἐμμέσως και δι' αὐτῆς ἐκδηλοῦται ἅπασα ἡ διανοητική, κοινωνική και πολιτική, καθόλου εἰπεῖν, ἅπασα ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους». Πρεσβεύουσα δέ ταῦτα, εὐρίσκειται οὐχ ἦττον εἰς τὴν ἀνάγκην νά προσθήσῃ, ὅτι δὲν εἶνε δυνατὴ ἡ διδασκαλία τῆς καθαρευούσης εὐθύς ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, διότι ὁ παῖς κατὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὸ σχολεῖον εἶνε κάτοχος τῆς μητρικῆς γλώσσης, ἡ δὲ γλῶσσα τῶν πεπαιδευμένων εἶνε δι' αὐτὸν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ξένη, διὰ τοῦτο προτείνει, ἡ διδασκαλία νά ἀρχῆται ἀπὸ τῆς μητρικῆς, βαθμηδόν και μετὰ πολλῆς προσοχῆς νά προχωρῆ πρὸς τὴν καθαρεύουσαν, διότι ὁ διδάσκαλος, ὅστις «προσπαθεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ ἀποτόμως τὴν παιδικὴν γλῶσσαν διὰ τῆς κανονικῆς τῶν μορφωμένων ἐνηλίκων, ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν διδασκαλίαν και τὴν λοιπὴν μετὰ τῶν μαθητῶν ἀναστροφὴν αὐτοῦ ποιεῖται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς χρῆσιν αὐστηρὰν τῆς ὀρθοεποῦς γλώσσης τῶν πεπαιδευμένων, ἀθετεῖ νόμους ψυχολογικούς και παιδαγωγικούς και παραγνωρίζει τὴν φυσικὴν γλωσσικὴν ἰκανότητα, ἦν κατὰ τὰ διάφορα ἔτη ἔχει ὁ παῖς. Τοῦτο δ' ἀποβαίνει ἐπὶ βλάβῃ μεγίστῃ τῆς τε γλωσσικῆς ἐξελίξεως τοῦ μαθητοῦ και τῆς καθόλου διανοητικῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ»¹. Συμβουλεύει ὁμως τοὺς διδασκάλους, ὅπως κατὰ τὴν διδασκαλίαν χρησιμοποιοῦν γλῶσσαν, ἣτις πρέπει νά εἶνε «ἄπταιστος, ἀπηλλαγμένη σφαλμάτων γραμματικῶν, ἰδιωτισμῶν, ξενισμῶν, καθόλου ἀτελειῶν περὶ τὸν σχη-

1. Ἑκθ. ἐπιτροπῆς, σελ. 9.

ματισμόν τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων. "Ενεκα τούτου κατ' ἀνάγκην ἢ γλῶσσα τοῦ διδασκάλου πρέπει νὰ εἶνε ἄνω τέρρα τῆς παιδικῆς»¹. Δὲν παρήλθε διετία καὶ ἀντίθετοι ἀρχαὶ ἐπικρατοῦν. Ἡ μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν Κυβέρνησις εἰσάγει τὴν δημοτικὴν εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μὲ τάσιν ἐπεκτάσεως καὶ ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων. Ἐπέρχεται ὁμως ἡ δικτατορία τοῦ 1925 καὶ ἀνακόπτει τὴν πρόοδόν της. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1926 ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ὁ Δ. Αἰγινήτης, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, ὅστις ἀνέθηκε τὴν προεδρίαν τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ν. Ἐξαρχόπουλον. Ὁ Ὑπουργὸς σχετικῶς μὲ τὴν γλῶσσαν προέβη εἰς τὰς κάτωθι δηλώσεις τὴν 20 Μαρτίου 1926· «Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον παρέλυσεν ἐντελῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἡμῶν κατάστασιν, εἶνε ὁ γλωσσικὸς ἀνταγωνισμός. Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ διχόνοια, αἱ ἔριδες, ἡ διάσπασις τῶν ὀλίγων ἡμῶν ἐκπαιδευτικῶν δυνάμεων καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς ὑπηρεσίας πολλῶν ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν ἡμῶν, ἐξ ἀμοτέρων τῶν μερίδων. Καὶ ὁ τόσον ἐπιβλαβὴς αὐτὸς ἀγών, ἐνῶ κατέρριψεν εἰς ἐρείπια τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀντὶ νὰ κανονίσῃ καὶ ρυθμίσῃ τὴν γλῶσσαν, ὡς ἐπηγγέλλοντο οἱ ἀναλαβόντες αὐτὴν, κατέληξεν ἀντιθέτως εἰς γλωσσικὴν ἀναρχίαν. Ἐκαστος γράφει τῶρα ὅπως θέλει, παρὰ πάντα καθιερωμένον γραμματικὸν τύπον, παρὰ πάντα ἰσχύοντα συντακτικὸν κανόνα, παρὰ πάντα γλωσσικὸν νόμον.» Ὅλοι μετεβλήθημεν εἰς γλωσσοπλάστας καὶ οἰκειοποιούμεθα

1. Μέλος τῆς ἐπιτροπείας ἦτο καὶ ὁ διαπρεπὴς παιδαγωγὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ν. Ἐξαρχόπουλος. Προκειμένου περὶ τῆς σχέσεως τῶν διδασκάλων πρὸς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν τῶν παιδίων, ἔγραφε τὰ ἀκόλουθα ἐν τῷ ἔργῳ του «Ποῖος τις πρέπει νὰ εἶναι ὁ δημοδιδάσκαλος», ἐν Ἀθήναις, 1907, σελ. 83· «Ἡ μητρικὴ γλῶσσα ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἐν τῶν πρώτων καὶ ὑψίστων μορφωτικῶν μέσων, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἐφηρμοσμένη λογικὴ... εἶναι προσέτι καὶ ὑψίστης πρακτικῆς ὠφελείας πρόξενος τῷ διδασκάλῳ, διότι ὅποτελεῖ τὸ ὄργανον, δι' οὗ ἔρχεται οὗτος εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς μαθητάς, διὰ ταύτης μεταδίδωσιν αὐτοῖς τὰς ἰδέας του, διὰ ταύτης ἐγείρει τὰ συναισθηματὰ των».

2. Ἐκπ. Δελτίον, τ. Α' τευχ. 4, 1926, Ἀθήναι, σελ. 111.

καθήκοντα και δικαιώματα Ἀκαδημίας. Καί δέν ἐψυχολόγησαν και δέν ἐφιλοσόφησαν και δέν ἐσκέφθησαν, παιδαγωγοί και διδάσκαλοι αὐτοί, ὅτι ἡ γλωσσική ἀναρχία, συνηθίζουσα τόν ἄνθρωπον, και μάλιστα τήν εὐπλαστον παιδικήν διάνοιαν, εἰς τήν περιφρόνησιν τῆς γλωσσικῆς νομοθεσίας, στρεβλώνει τόν νοῦν και διαφθείρει τήν ψυχὴν του. Ἐντεῦθεν ὁ νοῦς ρέπει πλέον πρὸς τήν κατάργησιν παντός νόμου και πάσης πειθαρχίας, πρὸς τήν πολιτικὴν και κοινωνικὴν ἀναρχίαν. Ἄλλ' ὁ ἀγὼν αὐτὸς δέν ἦτο μόνον ἀψυχολόγητος, ἀλλ' ἀνιστόρητος και ἀντεπιστημονικός. Ἡ ἐξέλιξις τῆς γλώσσης εἶναι ἔργον τοῦ χρόνου, τὸ ὁποῖον, ἀπορρέον ἐκ τῆς δράσεως ὄλων τῶν λογίων και τῆς κοινῆς συνειδήσεως ὄλου τοῦ ἔθνους, κυροῦται ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας αὐτοῦ¹. Ἡ ἀπλοποίησις τῆς ἐπισήμου γλώσσης, ἡ εἰσαγωγή ἐν αὐτῇ κανόνων και τύπων και ἄλλων τινῶν γλωσσικῶν στοιχείων ἐκ τε τῆς ὁμιλουμένης και τῆς ἀρχαίας εἶνε βεβαίως ἀναγκαῖα και πρέπει νὰ μελετηθῇ και πραγματοποιηθῇ ἴσως. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶνε ἔργον τῆς Ἀκαδημίας, ἢ, ἐλλείψει αὐτῆς, πάντως εἶνε ἔργον τῶν γλωσσολόγων, τῶν φιλολόγων και ἄλλων εἰδικῶν ἀνδρῶν...» Τὰς δηλώσεις τοῦ Ὑπουργοῦ ἐκοινοποίησεν ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου διὰ ταῦτοχρόνου ἐγκυκλίου του πρὸς ἅπαντας τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναγνωρίζει ὡς ἐπίσημον και ἔθνικὴν γλῶσσαν τήν γλῶσσαν τῶν πεπαιδευμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, συμβουλεύει δὲ ὅπως ἡ ἀνύψωσις τῶν παιδῶν ἀπὸ τῆς μητρικῆς εἰς ταύτην μὴ γίνηται ἀλματωδῶς, ἀλλὰ βαθμηδόν. Ἀξία πολλῆς προσοχῆς εἶνε ἡ περικοπὴ τῶν δηλώσεων τοῦ Ὑπουργοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ παραδέχεται τήν ἀπλοποίησιν τῆς ἐπισήμου γλώσσης και τήν εἰσαγωγὴν εἰς αὐτὴν

1. Συνεπῆς πρὸς τήν γνώμην του ταύτην ὁ Ὑπουργὸς Δ. Αἰγινήτης ὤρισε διὰ τοῦ ἀρθρ. 104 τῆς ἀπὸ 14 Μαρτίου 1926 Συντακτικῆς ἀποφάσεως «Περὶ ὄργανισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν θὰ ἐκδώσῃ τήν γραμματικὴν τῆς νεωτέρας γλώσσης, ὡς και τήν γραμματικὴν και τὸ συντακτικὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης. Πράγματι ἡ Ἀκαδημία ἐπρόκειτο νὰ υἱοθετήσῃ τήν ὑπὸ τοῦ Γ. Χατζιδάκι συνταχθεῖσαν γραμματικὴν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ, κατόπιν ἀντιδράσεως πολλῶν ἐκ τῶν μελῶν της, δέν ἐνεφάνισεν ἐπισήμως αὐτήν.

κανόνων και τύπων και άλλων γλωσσικῶν στοιχείων ἐκ τῆς ὁμιλουμένης. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου, ἄρχεται ἡ κάμψις τῆς καθαρευούσης καὶ ἡ συνδιαλλαγή της μὲ τὴν δημοτικὴν, ἀντιθέτως πρὸς τὴν πρότερον κρατοῦσαν ἀδιαλλαξίαν. Εἶνε δ' ἀκόμη πλέον χαρακτηριστικόν ὅτι αἱ δηλώσεις αὗται προέρχονται ἐξ Ὑπουργοῦ, ὠμολογημένου ὁπαδοῦ τῆς καθαρευούσης καὶ υἱοθετοῦνται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς παιδαγωγικῆς Ἐξαρχοπούλου, τοσοῦτον ὑπεραμυνθέντος τῆς καθαρευούσης.

Μεγαλύτερον εἶνε τὸ βῆμα, καθ' ὃ προωθήθη ἡ δημοτικὴ γλῶσσα διὰ τοῦ νόμου 3438 τοῦ 1927. Τὸν νόμον τοῦτον ὑπέβαλεν εἰς τὴν Βουλὴν, ὅπως εἶπομεν, ὁ Ὑπουργὸς Θ. Νικολοῦδης, εἰσήγετο δὲ δι' αὐτοῦ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μὲ παράλληλον διδασκαλίαν τῆς καθαρευούσης εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας. Ὁ νόμος 3438 ἀποτελεῖ σημαντικὸν σταθμὸν ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐν τῷ σχολείῳ καὶ διότι τοποθετεῖ αὐτὸ εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν καὶ δίδει τὸν ὄρισμὸν τῆς γλώσσης καὶ διότι ἐψηφίσθη παρ' Οἰκουμενικῆς Κυβερνήσεως, εἰς ἣν μετεῖχον τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ κατὰ τεκμήριον ἀντεπροσώπευεν ὀλόκληρον τὴν κοινὴν γνώμην ἐπὶ τούτου. Ἐν τῇ συνοδευούσῃ τὸ ὑποβληθὲν νομοσχέδιον αἰτιολογικῇ ἐκθέσει ὡς ἀκολουθῶς ὁ Ὑπουργὸς ἐκθέτει καὶ ἀναλύει τὰς γνώμας του ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος. «Εἶνε γνωστὸς ὁ ἀγὼν, ὅστις συνάπτεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀγὼν τοῦ ὁποῖου αἱ ἐκατέρωθεν ἀλύγιστοι ἀκρότητες ὠδήγησαν εἰς τὴν σημερινὴν ἀπαιδευσίαν. Ἐχοντες τὴν γνώμην ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε ἐκδηλωθεῖσα κρατικὴ ἐπέμβασις ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, ἐνισχύουσα ὅτε μὲν τὴν μίαν ὅτε δὲ τὴν ἑτέραν μερίδα ἐπέτεινε τὸν ἐκατέρωθεν φανατισμὸν καὶ ἐξέτρεψεν αὐτὸ ἀπὸ τῆς φυσιολογικῆς του τροχιάς, θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ διαγράψωμεν ἐνταῦθα τὰ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων φρονοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ κινῆται ἡ κρατικὴ ἐπέμβασις. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, καλλιεργηθεῖσα ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ καὶ τῇ ποιήσει, κατέκτησεν ἀδιαφιλονείκητον ἔδαφος ἐν ταῖς συναισθηματικαῖς ἐκδηλώσεσι τῆς ζωῆς. Ἐνῶ ὁμως δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πρόοδον τῆς δημοτικῆς γλώσσης, εἰ-

μεθαἔξ ἄλλου ὑποχρεωμένοι νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ καθόλου διανοητικοῦ πεδίου τοῦ Ἔθνους εἶναι κυρία ἡ καθαρεύουσα. Οὐδεὶς σοβαρὸς ἐπιστήμων καὶ καλῆς πίστεως ἀνθρωπος δύναται νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ καθαρεύουσα, ἀποτελοῦσα καθεστῶς, ἐδραζόμενον ἐπὶ ἱστορικῶν λόγων καὶ ἐθνικῶν παραδόσεων, ἔχει τὰς ρίζας τῆς βαθείας εἰς τὴν γλωσσικὴν ἡμῶν συνείδησιν καὶ ὅτι ἡ ἄμυνα αὐτῆς ἐναντίον τῆς ἐπικρατήσεως τῆς δημοτικῆς δὲν εἶνε τι ἐξωτερικὸν φαινόμενον δυνάμενον νὰ ὑποκύψῃ εἰς κρατικὴν βίαν ἢ ἄλλας τεχνικὰς ἐπηρείας. Τὸ βῆμα, καθ' ὃ ἀναγκάζεται νὰ υποχωρήσῃ ἡ καθαρεύουσα, καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς δημοτικῆς, ἀφοῦ προηγουμένως κατακτήσῃ πρὸς τοῦτο τὴν κοινὴν συνείδησιν. Ἄλλὰ ἡ κοινὴ συνείδησις δὲν ἀνέχεται βίαν, θέλει πειθῶ. Διὰ τῆς γλώσσης ἐρμηνεύεται ἡ ζωὴ καὶ ἡ ζωὴ ρέει, ἐξελίσσεται, σύμφωνα μὲ τοὺς βιολογικοὺς κανόνας. Ἡ γλῶσσα ὀφείλει νὰ παρακολουθῇ αὐτὴν εἰς τὴν ἐξέλιξίν τῆς καὶ νὰ προσαρμόζῃται πρὸς ταύτην. Ἐκτὸς τῆς γραμμῆς αὐτῆς ἡ γλῶσσα ἐκτρέπεται τοῦ προορισμοῦ τῆς καὶ ἀντινὰ ἐξυπηρετῆ δυσχεραίνει τὴν ζωὴν καὶ περιπλέκει τὰς λειτουργίας τῆς. Ἀπὸ τῶν σκέψεων τούτων ὀρμώμενοι φρονοῦμεν ἐν πεποιθήσει, ὅτι ἡ κρατικὴ ἀνάμιξις εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα πρέπει νὰ εἶνε διαιτητικὴ. Ἀναγνωρίζουσα τὰς προόδους τῆς δημοτικῆς καὶ μὴ παραβλέπουσα τῆς καθαρευούσης τὰ δικαιώματα, ν' ἀφίνη τὴν γλῶσσαν νὰ ἐξελίσσῃται κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν πραγμάτων διαπλαττομένην κατάστασιν χωρὶς νὰ τίθηται οὐδεμιᾶς ἀντιμέτωπος. Τὸ σφάλμα καὶ ἡ βαρεῖα εὐθύνη τοῦ Κράτους τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶνε, ὅτι, ἀντὶ ἐκπαιδευτικῆς, ἤσκησε γλωσσικὴν πολιτικὴν. Ἡ γλῶσσα δὲν εἶνε ὑπόθεσις τοῦ Κράτους. Ἡ γλῶσσα εἶνε ὑπόθεσις τῶν συγγραφέων καὶ τοῦ χρόνου... Ἐφ' ὅσον ἡ κρατικὴ μηχανὴ χρησιμοποιεῖ ὡς ἀποκλειστικὸν αὐτῆς ὄργανον τὴν καθαρεύουσαν, ἐφ' ὅσον αἱ ἐφημερίδες γράφονται εἰς τὴν καθαρεύουσαν καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ἐν γένει πνευματικὴ κίνησις ἐξυπηρετεῖται διὰ τῆς καθαρευούσης, δὲν θὰ ἦτο ἔργον φρονήσεως ἐκ μέρους τῆς πολιτείας ν' ἀποκλείσῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας τοῦλάχιστον τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Δὲν θὰ ἦτο σκόπιμον, ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ μὴ δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν κοινεποιοθεῖ-

σαν αὐτῶ ἀγωγὴν, νὰ μὴ δύναται ν' ἀντιληφθῆ τίνα φόρον καλεῖται νὰ πληρώσῃ, νὰ μὴ δύναται νὰ παρακολουθήσῃ διὰ τῶν ἐφημερίδων τὴν σύγχρονον πνευματικὴν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κίνησιν, νὰ μὴ ἐννοῇ τί τὸν διδάσκει ὁ ἱεροκῆρυξ, τί τῶ ὑπόσχεται ὁ πολιτικός, πῶς ἀγορεύει ὁ δικηγόρος ὑπὲρ τῶν ὑποθέσεών του, τί ἀκούει εἰς μίαν διάλεξιν, ποία ἢ θεωρία ἣτις γίνεται εἰς τὸν στρατιώτην κατὰ τὴν θητείαν του, τί μὲ μίαν λέξιν περικλείει καὶ διερμηνεύει ὁ τεράστιος κύκλος τῶν ἐπισήμων τοῦ Κράτους λειτουργῶν. Θὰ ἠθέλομεν νὰ εἴπωμεν καὶ ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ ὀρισμοῦ, τὸν ὁποῖον δίδομεν εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν. Κατ' αὐτὸν δημοτικὴ γλῶσσα εἶνε ἡ κοινὴ ὁμιλουμένη δημοτικὴ, σύμφωνος ὅμως πρὸς τὸ πανελλήνιον γλωσσικὸν αἶσθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ πρὸς τὰ διὰ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων καὶ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων νεωτέρων ποιητῶν καὶ πεζογράφων προβαλλόμενα πρότυπα, ἀπηλλαγμένη κατὰ κανόνα ἰδιωματισμῶν ἢ ἀρχαϊσμῶν. Διὰ τούτου σαφῶς ἐννοοῦμεν, ὅτι δὲν παραδεχόμεθα ὡς δημοτικὴν γλῶσσαν τὴν παρασκευαζομένην ἐντὸς τῶν γραφείων ὑπερβολικῶν τινῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, τὴν ξένην πρὸς τὸ πανελλήνιον γλωσσικὸν αἶσθημα καὶ βριθουσαν ἐξεζητημένων λέξεων καὶ τύπων ἀκαταλήπτων εἰς τὸ μέγιστον μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Δημοτικὴν γλῶσσαν ἀναγνωρίζομεν τὴν ὁμιλουμένην δημοτικὴν, τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν τὴν δημιουργηθεῖσαν διὰ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων ἡμῶν ποιητῶν καὶ πεζογράφων, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐκφράζεται καὶ τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὡς γλῶσσαν του...»

Μετὰ τρία ἔτη ὁ νόμος 5045, ψηφισθεὶς τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ὑπουργοῦ Γ. Παπανδρέου προὐχώρησεν ἔτι περαιτέρω ὡς πρὸς τὴν δημ. γλῶσσαν, καταστήσας ὑποχρεωτικὴν τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, χωρὶς συγχρόνως νὰ καταστήσῃ ὑποχρεωτικὴν καὶ τῆς καθαρευούσης τὴν διδασκαλίαν εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας ἐπὶ ὠρισμένας ὥρας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πλασματικῶς μόνον ἐδέχθη τὴν καθαρεύουσαν εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις, ἐφ' ὅσον δὲν ἐτίθετο κύρωσις διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς μὴ διδασκαλίας αὐτῆς.

Οἱ νεοδημοτικισταί. — Ὁ Ὑπουργὸς Παπανδρέου εἶχε σκεφθῆ

καὶ περὶ τῆς ὀρθογραφικῆς ἀπλουστεύσεως τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης. Πρὸς τοῦτο ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν καὶ τὰ Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης τὰ ὑπ' ἀριθμ. 30408 τῆς 25 Μαΐου 1931 καὶ 75599 τῆς 3 Δεβρίου 1931 ἔγγραφα, δι' ὧν ἐξήτει τὴν γνώμην των ἐπὶ τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας «διὰ τὴν καθοδήγησιν τῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων βιβλίων τῆς δημοτικῆς, πρὸς τερματισμὸν τῆς γλωσσικῆς ἀναρχίας, ἣτις ἐπικρατεῖ εἰς τὰ εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν παρεχόμενα βιβλία». Ἡ Ἀκαδημία συνέταξε κατόπιν τούτου καὶ ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον «κανονισμὸν τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας», ἐν τῷ ὁποίῳ, τασσομένη ὑπὲρ τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, θέτει πέντε γενικὰς ἀρχάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων νομίζει, ὅτι πρέπει νὰ γράφηται ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα¹. Ἦδη εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνηται νέα κινήσις περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, ὀφειλομένη εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν, τὴν ὁποίαν ἐνεποίησαν εἰς μεγάλην μερίδα τῆς κοινωνίας αἱ συντελούμεναι καθ' ἑκάστην πολιτικὴν μεταβολὴν μεταπτώσεις ἀπὸ τῆς δημοτικῆς εἰς τὴν καθαρῆς καὶ τάνάπαλιν καὶ αἱ ἐκατέρωθεν ἀκρότητες. Ὁμᾶς Ἀθηναίων, τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς Μαρ. Π. Ἀργυροπούλου², ἐξέδωκε γραμματικὴν, ἐν ἣ διετύπωσε τοὺς κανόνας τῆς ὀμιλουμένης γλώσσης, ὡς πρότυπον τῆς ὁποίας ἔλαβε τὴν ὀμιλουμένην ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ μορφωμένων Ἑλλήνων κατὰ τὰς αὐθορμήτους ὀμιλίας των, ἠκολούθησε δηλ. τὴν γνώμην τοῦ Χατζιδάκι, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι προσήγγισε περισσότερον πρὸς τὴν δημοτικὴν. Παραδέχεται τὴν διαίρεσιν τῶν οὐσιαστικῶν εἰς πρωτόκλιτα, δευτερόκλιτα καὶ τριτόκλιτα «διότι εἶνε γνωστὴ εἰς τὸ κοινὸν μας καὶ δὲ μᾶς φάνηκε νὰ μὴ ἐφαρμόζεται καὶ ἴσθι σημερινὴ γλῶσσα», ἀπορρίπτει ὅμως τὴν ἀρχαίαν κατάταξιν τῶν τριτοκλίτων εἰς φωνηεντόληκτα, σιγμόληκτα κτλ. «ἐπειδὴ φρονοῦμε πῶς σήμερα, ποῦ ἐξέλιπε ἡ δοτικὴ, δὲ βοθηθῆ ἢ ἐναρκτικὴ ἀνάλυσιν τῶν κλίσεων καὶ εἶναι εὐκολώτερον εἰς τὸ μαθητὴ νὰ ἀπομνημονεύσῃ τὸ σχηματισμὸ τῶν πτώ-

1. Περιοδικὸν «Νέα Ἑστία», τ. ΙΔ', 1933, σελ. 686.

2. Γραμματικὴ, τύποι καὶ κανόνες τῆς κοινῆς ὀμιλουμένης νεοελληνικῆς. Μελέτη γραμμένη ἀπὸ Ἀθηναίους, Ἀθῆναι, 1931.

σεων». Παραλείπει τὸ τελικὸν **v** εἰς τὴν ὀνομαστικὴν καὶ αἰτιατικὴν τῶν δευτεροκλίτων κτλ. Ἡ παρέμβασις τῆς κινήσεως αὐτῆς, εἰς τὴν μετέσχον καὶ τινες λόγιοι, δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπηρεάσῃ οὔτε τὴν μίαν, οὔτε τὴν ἄλλην τῶν μερίδων, περιορισθεῖσα εἰς τὴν θεωρητικὴν μόνον ἀπόπειραν.

Ἀπὸ τοῦ 1938 ἄρχεται ἡ ὀπισθοδρόμησις τῆς δημοτικῆς. Ὁ νόμος 5911 τοῦ 1933, ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Θ. Τουρκοβασίλη ὑποβληθεὶς εἰς τὰ νομοθετικὰ σώματα, δέχεται τὴν δημοτικὴν, μόνον ὅμως διὰ τὰς 4 κατωτέρας τάξεις καὶ ἀπηλλαγμένην χυδαῖσμων, διαλεκτικῶν ἰδιωματισμῶν καὶ ξενικῶν λέξεων, ἀποκαθιστᾷ δ' ὀλοκληρωτικῶς εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τὴν καθαρεύουσαν «ἀπλῆν τὴν σύνταξιν καὶ μικροπερίοδον». «Οἱ μαθηταὶ τῶν ἀνωτέρων καὶ τελευταίων τάξεων ἐπιβάλλεται» γράφει ἐν τῇ εἰσηγητικῇ ἐκθέσει «ἵνα μὴ ἀπομείνωσι μὲ τὴν ἀτακτοποίητον γλῶσσαν τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἀλλ' ἵνα προσκτῆσωνται ἐκ τοῦ σχολείου τὴν καλλιεργημένην, τὴν πλήρως καὶ αὐστηρῶς καθωρισμένον τυπικὸν ἔχουσαν κοινὴν ἔθνικὴν γλῶσσαν, τὴν μὴ τροποποιουμένην κατὰ τὴν ἀτομικὴν αὐθαιρεσίαν ἢ παραλλάσσουσαν ἀναλόγως τῆς ἐκασταχοῦ τοπικῆς χρήσεως. Ἡ γλῶσσα αὕτη εἶνε ἡ φερομένη ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης, τῆς ὁποίας χρήσις γίνεται εἰς πᾶσαν ἐπίσημον δημοσίαν ἐκδήλωσιν τοῦ Ἔθνους. Ἡ ἀνάγκη τῆς καθιερώσεως εἰς τὰς τελευταίας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης καθίσταται ἐπιβεβλημένη διὰ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, διότι τὰ 90 ο)ο ἐξ αὐτῶν, ὡς τερματίζοντα τὴν ἐν σχολείῳ παιδευσίν των μὲ τὴν ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀποφοίτησιν, δὲν θὰ ἔχουν τοῦ λοιποῦ ἐτέραν εὐκαιρίαν πρὸς πληρέστερον γλωσσικὸν καταρτισμὸν των ἐν τῷ σχολείῳ»¹. Τὸ 1935 πραγματοποιεῖ ἐν εἰσέτι βῆμα πρὸς

1. Τὸ ἴδιον ἐπιχειρήμα μεταχειρίζονται καὶ οἱ δημοτικισταὶ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς των, ὅτι ἡ δημοτικὴ μόνον πρέπει νὰ διδάσκηται ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, προβάλλοντες ὅτι διὰ τῆς ἀλληπαλλήλου διδασκαλίας τῶν δύο γλωσσῶν, ἀφ' ἐνὸς μὲν γίνεται ἀτελής ἡ ἐκμάθησις ἀμφοτέρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπέρχεται σύγχυσις εἰς τοὺς μαθητὰς, οἵτινες ἀποφοιτῶντες τοῦ σχολείου, δὲν γνωρίζουν οὔτε τὴν μίαν οὔτε τὴν ἄλλην. Προσθέτουν ἀκόμη ὅτι ἡ διδασκτέα ὕλη ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπη τὴν κατανάλωσιν πολυτίμου χρόνου διὰ τὴν προβληματικὴν ἄλλως τε ἐκμάθησιν δύο γλωσσῶν.

τὰ ὀπισθεν ἡ δημοτική, περιορισθείσης τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἰς τὰς τρεῖς μόνον κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τὸ καθεστὼς δ' αὐτὸ ἰσχύει μέχρι σήμερον.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπισήμως ἡ καθαρεύουσα κατέκτα διὰ νομοθετημάτων ἔδαφος ἐν τῷ σχολείῳ, παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ διὰ τοῦ τύπου καὶ διὰ τῶν περιοδικῶν ἐκαλλιεργεῖτο ἀντιθέτως ἡ ἰδέα τῆς ἐπεκτάσεως τῆς δημοτικῆς καὶ πέραν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἀπὸ τοῦ 1933 ἤρχισε νὰ ἐκδίδηται ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ λογοτέχνου Σπύρου Μελά τὸ περιοδικὸν «Ἰδέα», τὸ ὁποῖον πρωταρχικὸν ὄρον τοῦ προγράμματός του ἔθηκε τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ δημοτικισμοῦ· «Τὸ βαθύ,¹ τὸ ἀνεξάντλητο σύνθημα τοῦ δημοτικισμοῦ εἶνε γραμμένο πάνω, πάνω, στὴ σημαία μας. Καὶ πῶς θάτανε διαφορετικά; Τί ἀγῶνα θὰ μπορούσαμε ν' ἀναλάβουμε γιὰ τὴν ἀπολύτρωση ἀπὸ τὴν ψευτιά καὶ τὴν ἀπόδοση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης στὸν ἑαυτό της, χωρὶς νὰ καθαρίσουμε πρῶτα τὸ γλωσσικὸ ἔδαφος ἀπὸ τίς μιζέριες, τίς πλάνες καὶ τίς προλήψεις ποὺ τὸ σκεπάζουν; Πῶς μπορεῖ νὰ νοηθεῖ πνευματικὴ ζωὴ καὶ δημιουργία χωρὶς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς νίκης τοῦ δημοτικισμοῦ;» Ὁ τέως Ὑπουργὸς Γ. Παπανδρέου δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὴν «Ἰδέαν»² εἶχε προτείνει νὰ κληθοῦν οἱ γλωσσολόγοι, οἱ παιδαγωγοὶ καὶ οἱ λογοτέχναι, νὰ σκεφθοῦν καὶ νὰ συζητήσουν «γιὰ τὸ συγκεκριμένον τρόπο ποὺ θὰ γενικεύσουμε τὸ δημοτικισμὸ στὴν παιδεία ὀλοκλήρη». Εἰς τὴν πρόσκλησιν ἀπήντησαν οἱ Κ. Παλαμᾶς, Ι. Γρυπάρης, Ι. Βλαχογιάννης κλ. Ἐκτοτε ὁμως, μετὰ τὴν μεσολάβησιν τῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν, δὲν ἔλαβε μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἡ συζήτησις.

Τὰ Δίκαια τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως.—Ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἔχουν γραφῆ καὶ ἔχουν λεχθῆ ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὀλοκλήρους τόσον πολλὰ καὶ ἔχει ἐξετασθῆ τοῦτο τόσον λεπτομερῶς ἀπὸ ὄλων του τῶν ἀπόψεων, ὥστε νὰ καταντᾷ παλλιλογία οἰαδήποτε ἀνάπτυξις τῶν ὑπὲρ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πλευρᾶς ἐπιχειρημάτων. Διὰ τοῦτο περιοριζόμεθα νὰ διαπιστώσωμεν

1. Περιοδ. Ἰδέα, τόμ. Ι' σελ. 131.

2. Αὐτ. σελ. 67.

ένταῦθα τὴν γραμμὴν, τὴν ὁποίαν τοῦτο ἠκολούθησεν ἐν τῇ καθόλου ἐξελίξει του. Κατὰ τοὺς μέχρι τοῦ Κοραῆ χρόνους ὁ ἀγὼν συνήπτετο μεταξύ ἀρχαϊκῆς καὶ δημοτικῆς με ἐπικράτησιν τῆς πρώτης. Ἀπὸ τοῦ Κοραῆ παρεμβαίνει ἡ καθαρεύουσα, μέχρι δὲ τοῦ Κόντου, ἀμβλυνομένης τῆς δυνάμεως τῆς ἀρχαϊκῆς, ἡ ὁποία βαθμηδὸν χάνει ὀλοσχερῶς τοὺς ὑποστηρικτάς της, ἡ πάλῃ γίνεται μεταξύ τῆς καθαρευούσης πλέον καὶ τῆς δημοτικῆς, με ἐπικράτησιν τῆς καθαρευούσης. Ἀπὸ τοῦ Κόντου καὶ ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ 1920 περίπου συνεχίζεται μεταξύ τῶν δύο τούτων ὁ ἀγὼν με καταφανῆ πρόοδον τῆς δημοτικῆς. Ἀπὸ τοῦ 1920 ἐγκαταλείπεται ἡ ὀρθόδοξος καθαρεύουσα ἀφ' ἑνός, ἀπαλλάσσεται δ' ἀφ' ἑτέρου ἡ δημοτικὴ τῶν ὑπερβολῶν καὶ τῶν ἐκζητήσεων τῆς πρώτης της ὀρμῆς. Οὕτω τὸ χάσμα μεταξύ τῶν δύο γλωσσῶν σὺν τῷ χρόνῳ σμικρύνεται διὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς καθαρευούσης πρὸς τὴν δημοτικὴν. Δὲν ἔγινεν ἀκόμη κοινὸν ἔθνικὸν κτῆμα ἡ δημοτικὴ, ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων πρὸς αὐτὴν φέρει, ἐκτός, ἂν ἐν τῷ μεταξύ ἐμφανισθῇ μέγα τι ἱστορικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον ν' ἀνακόψῃ τὴν πορείαν της.

Εἰδικῶς, προκειμένου περὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐν τῷ σχολείῳ, ἀνεπτύξαμεν ἀλλαχοῦ τοὺς λόγους, δι' οὓς θεωροῦμεν ἄωρον τὴν κατὰ τὴν ἀνώμαλον ἐκείνην ἐποχὴν εἰσαγωγὴν της, πρὶν ἢ καλλιεργηθῇ καὶ συγκροτηθῇ εἰς ἀπηρτισμένον γλωσσικὸν ὄργανισμὸν. Ἄλλ' ἤδη ἔγινε. Καὶ τὸ σπουδαιότερον, τῇ μεσολαβήσει τοῦ σχολείου, ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἐξεκαθαρίσθη καὶ τείνει νὰ λάβῃ ἀποκρυσταλλωμένην μορφήν. Θὰ ἦτο ἄσκοπος προσπάθεια καὶ ἴσως δ' ἐπικίνδυνος, ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς καθαρευούσης. Ἐδημιουργήθη μία πραγματικότης, στηριζομένη ἐπὶ σοβαρωτάτων ἐπιστημονικῶν, παιδαγωγικῶν, ψυχολογικῶν καὶ ἱστορικῶν στοιχείων, ἐναντίον τῆς ὁποίας δὲν χωρεῖ πλέον οὐδεμία ἐνέργεια. Οἱ διαπρεπέστεροι τῶν ἐκπροσώπων τῆς καθαρευούσης, (Ἐξαρχόπουλος, Παλαιολόγος κλ.) οὐδ' ἀμφισβητοῦν κἂν τὴν ἀνάγκην τῆς διδασκαλίας τῆς δημοτικῆς εἰς τὰς τρεῖς κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ. Θέλουν δὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς καθαρευούσης εἰς τὰς τρεῖς ἀνωτέρας, διότι πρέπει—ὡς λέγουν—ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐξυπηρετῇ τὰς πνευματικὰς,

κοινωνικός και δημοσίας ανάγκας του, διὰ νὰ ἐπιτύχη δὲ τοῦτο ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τὴν καθαρεύουσαν, ἣτις εἶνε ὄργανον τῆς πνευματικῆς καὶ δημοσίας ζωῆς τοῦ τόπου. Ἄλλ', ἐν πρώτοις, εἶνε λίαν ἀμφίβολον, ἂν ἐντὸς τῶν τριῶν ἐτῶν ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου θὰ δυνηθῆ νὰ ἐκμάθῃ τὴν καθαρεύουσαν, ἢ ὁποία εἶνε διάφορος τῆς μητρικῆς του γλώσσης καὶ ξένη πρὸς τὸ γλωσσικόν του συναίσθημα. Θὰ προσλάβῃ ἐξ αὐτῆς πενιχρούς τινας καὶ διαστρεβλωμένους τύπους καὶ λέξεις, τῶν ὁποίων ἀγνοεῖ τὴν σημασίαν καὶ οὕτω θὰ διατυπώῃ τὰ διανοήματά του καὶ θὰ ἐκφράξῃ τὰ συναίσθηματά του κατὰ τὸν θλιβερόν ἐκείνον τρόπον, τὸν ὁποῖον ὅλοι γνωρίζομεν καὶ ὁ ὁποῖος τόσον εἰρωνικὰ μειδιάματα προκαλεῖ¹. Ἐπειτα δὲν εἶνε ἀκριβὴς καθ' ὅλην του τὴν ἔκφρασιν ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ὅλη ἡ πνευματικὴ κίνησις διεξάγεται εἰς τὴν καθαρεύουσαν. Τοῦναντίον, ὀλόκληρος ἡ λογοτεχνία, ἡ ποίησις, τὸ θέατρον μεταχειρίζονται ἀποκλειστικῶς τὴν δημοτικὴν. Αἱ ἔφημερίδες γράφονται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν δημοτικὴν, τὸ δ' ὑπόλοιπον εἰς τόσον ἀπλὴν καθαρεύουσαν, ὥστε νὰ γίνηται ἀντιληπτὸν παρ' οἰουδήποτε. Τὸ θεῖον κήρυγμα εἰς τοὺς Ἱερούς Ναοὺς γίνεται διὰ τῆς δημοτικῆς. Ἄν δὲ δὲν

1. Ἀναφέρω τὸ ἐξῆς περιστατικόν, τὸ ὁποῖον συνέβη εἰς τὴν οἰκογένειάν μου. Εἶχομεν μίαν ὑπέρτριαν, Ὀλγαν ὀνομαζομένην, ἐκ Σάμου, 25 περίπου ἐτῶν. Εἶχε τελειώσει τὸ δημοτικὸν σχολεῖον καὶ εἶχεν ὅλην τὴν ὑπερηφάνειαν, τὴν ὁποίαν ἔδιδεν εἰς αὐτὴν ἡ γραμματωσύνη της. Μίαν ἡμέραν τῆς λέγει ἡ σύζυγός μου:—Ὀλγα, πάχυνες καὶ γίνηκες ὁμορφη.—Μὲ κοροϊδεύετε, ἀπαντᾷ, ἐκείνη, ἐγὼ δὲν εἶμαι «ὑποζύγιο», ἄλλες εἶναι «ὑποζύγιο». Ὅπως ἦτο φυσικόν, ἐμείναμεν ὅλοι κατάπληκτοι.—Μὰ ἐγὼ δὲν σὲ εἶπα «ὑποζύγιο», τῆς λέγει ἡ σύζυγός μου, σοῦ εἶπα πῶς εἶσαι ὁμορφη. Ἐκείνη ἐγέλα πονηρῶς.—Τί θὰ πῆ «ὑποζύγιο»; τὴν ἐρωτῶμεν καὶ μᾶς διδοὶ τὴν ἀπίστευτον ἀπάντησιν ὅτι σημαίνει «ὠραία».—Πῶς τὸ ξέρεις;—Ἄμ' πῶς, δὲν ξέρω γὰρ ἑλληνικά; Νά, μιά μέρα περνοῦσα ἀπὸ τὸ ζαχαροπλαστεῖο καὶ μπροστὰ ἀπὸ μένα περπατοῦσε μιά πολὺ ὠραία κυρία. Ὅταν ἡ κυρία πέρασε μπροστὰ ἀπὸ τοῦ δυο νέους, ἄκουσα τὸν ἕνα νὰ λέῃ στὸν ἄλλο καὶ νὰ δείχνῃ τὴν κυρία: «ὑποζύγιο εἶναι».—Κρατοῦσε τίποτε στὰ χέρια της ἡ κυρία;—Ναί ἦταν φορτωμένη ἀπὸ πακέττα... Ἡ καυμένη ἡ Ὀλγα, ἤκουσε τὴν λέξιν «ὑποζύγιον», ἐνόμισε πῶς σημαίνει «ὠραία», εὔρε τὴν λέξιν «νόστιμη», ὅπως μᾶς εἶπε, καὶ τίς οἶδε πόσες φορές ηὐχάθη νὰ γίνῃ «ὑποζύγιο»!

γίνεται καταληπτὸν τὸ κείμενον τῶν νόμων, τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὰ νοήματα αὐτῶν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶνε προσιτά, καὶ οὐχὶ τὴν γλῶσσαν. Καὶ ὁ γνωρίζων τὴν καθαρεύουσαν δὲν ἀντιλαμβάνεται ταῦτα, ὅπως δὲν θὰ τ' ἀντελαμβάνετο καὶ ὁ γνωρίζων μόνον τὴν δημοτικὴν, ἂν ἦσαν γεγραμμένα εἰς τὴν δημοτικὴν. Δὲν εἶνε ἐπομένως ἀποδεδειγμένη ἡ σκοπιμότης τῆς διδασκαλίας τῆς καθαρεύουσας ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, εἶνε προφανὴς δ' ἐξ ἄλλου ἡ ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας τῆς δημοτικῆς, διὰ τὴν ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὴν ζωὴν τοῦ γλωσσικὸν ὄργανον ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον πλήρες. Καὶ ἐκεῖνοι ὅμως, οἵτινες ἀναγνωρίζουν ἀνεπιφυλάκτως τὴν ἀνάγκην τῆς διδασκαλίας τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐν τῷ σχολείῳ, ὡς μητρικῆς γλώσσης, δὲν συμφωνοῦν ἀπολύτως ὡς πρὸς τὸν ὅρισμόν αὐτῆς καὶ τὴν γραμματικὴν τῆς. Οἱ ὀρθόδοξοι δημοτικιστὰὶ θεωροῦν δημοτικὴν τὴν υἱοθετηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ψυχάρη καὶ τῶν ὀπαδῶν του, τὴν ὀμιλουμένην ὑπὸ τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων εἰς τὰς χυδαιότερας τῶν ἐκδηλώσεις. Τούναντίον ἡ ὁμάς τῶν ἀθηναίων λαμβάνει ὡς βάσιν τὴν ὀμιλουμένην ὑπὸ τῶν μορφωμένων κατοίκων τῆς πρωτεύουσας. Οἱ νεοδημοτικιστὰὶ (Τριανταφυλλίδης, Δελεμοῦζος κλ.) παραδέχονται ὡς δημοτικὴν τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, τὴν στηριζομένην εἰς τὸ πανελλήνιον αἶσθημα τῆς ζωντανῆς γλώσσης καὶ τὸν τύπον τὸν διαμορφωθέντα εἰς τὰ δημοτικά μας τραγούδια καὶ καλλιεργηθέντα ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ, ἄνευ ἀρχαϊκῶν ἢ ἰδιωματικῶν στοιχείων, πλὴν ὅσων ἀνταποκρίνονται εἰς γλωσσικὴν, κοινωνικὴν ἢ σχολικὴν ἀνάγκην¹. Τὸν αὐτὸν περίπου ὅρισμόν ἔδωκε καὶ ὁ Ὑπουργὸς Θ. Νικολοῦδης εἰς τὴν εἰσηγητικὴν του ἔκθεσιν ἐπὶ τοῦ νόμου 3438, οὗτος δὲ φαίνεται νὰ εἶνε καὶ ὁ ὀρθότερος. Γενῶνται ὅμως τὸ ζήτημα, ποῖον εἶνε τὸ πανελλήνιον γλωσσικὸν αἶσθημα, ἢ ἀληθῆς ἀπόδοσις τοῦ ὁποίου συνιστᾷ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν. Τοιοῦτοτρόπως δὲ τὸ πρόβλημα μετατοπίζεται ἀπὸ τοῦ ὁρισμοῦ

1. Μ. Τριανταφυλλίδη, Δημοτικισμός, Ἀθήνα, 1926, σελ. 54.

εις τὴν γραμματικὴν αὐτῆς. Περισσότερον κατὰ τὸ παρελθόν, ὀλιγώτερον τῶρα, συμβαίνει τὸ ἐξῆς· κατασκευάζονται ὀρθοὶ ἐπιστημονικοὶ γραμματικοὶ κανόνες, μὴ ἀνταποκρινόμενοι ὅμως εἰς τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα τοῦ λαοῦ, χύνεται εἰς αὐτούς τὸ γλωσσικὸν ὑλικὸν καὶ τὸ προκύπτον παρασκεύασμα χαρακτηρίζεται ὡς δημοτικὴ γλῶσσα. Γίνεται δηλ. τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, ὅπερ ἔπρεπε νὰ γίνη. Ἄντὶ νὰ ἐξάγηται ἡ γραμματικὴ ἐκ τῆς γλώσσης, ὑποβάλλεται ἡ γλῶσσα εἰς τὴν γραμματικὴν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι εἶναι δύσκολος, ἢ μᾶλλον ἀδύνατος ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἡ πιστὴ ἀναπαράστασις τῆς δημοτικῆς γλώσσης διὰ τῆς γραμματικῆς, διότι δὲν ἔχει ἀκόμη πάντας τοὺς τύπους τῆς γενικῶς παραδεδεγμένους, εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ καταβάλληται προσπάθεια, ὥστε νὰ γίνηται χρῆσις τῶν τύπων ἐκείνων, οἵτινες εἶνε περισσότερο γενικευμένοι καὶ δὲν θίγουν πολὺ τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα.

Ἐκτὸς τῶν ἐκτεθέντων λόγων, τὴν χρησιμοποίησιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης διὰ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίαν ἀπαιτεῖ καὶ αὐτὸς ὁ σκοπὸς του. Σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τίθεται ἡ θρησκευτικὴ, ἔθνικὴ καὶ ἠθικὴ ἀγωγή τῶν παιδῶν καὶ ἡ παροχὴ τῶν στοιχειωδῶν γνώσεων διὰ τὸν καθ' ἡμέραν βίον. Τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς διδασκαλίας τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἤθους καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν μαθητῶν, ἐπὶ τῆς καλλιιεργείας δηλ. τοῦ θυμικοῦ αὐτῶν, τῶν ψυχικῶν τῶν δυνάμεων, καὶ εὐλόγως, διότι μὲ τὴν μόρφωσιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μένουσιν τὰ 90 ο)ο περίπου τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων οὐδαμοῦ ἐν τῷ μέλλοντι τὸ Κράτος θὰ λάβῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδράσῃ διὰ νὰ φρονηματίσῃ καὶ κατευθύνῃ αὐτὰ πρὸς τὰ ἰδανικὰ τοῦ Ἔθνους. Εἶνε ὅμως ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως, ὅτι γλωσσικὸν ὄργανον διὰ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶνε μόνον ἡ δημοτικὴ γλῶσσα. Δι' αὐτῆς ἐκφράζει τὴν χαρὰν του, τὴν λύπην του, τὸν ἐνθουσιασμόν του, τὸν θαυμασμόν του, τὴν ἀγάπην, τὸ μῖσος, τὴν ἀγανάκτησιν. Δι' αὐτῆς προσεύχεται εἰς τὸν Θεόν, εἰς αὐτὴν τὸν εὐλογοῦν οἱ γονεῖς του, εἰς αὐτὴν τὸν ἠϋχῆθη ἡ μήτηρ του ἀποθνήσκουσα, αὐτὴ γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ γιγαντῶνει τὴν ἀνδρείαν, ἡ ὁποία τὸν ὀδηγῆ εἰς τοὺς ὑπερανθρώπους ἡρωϊσμούς, δι' αὐτῆς ἐκφράζει τὰ

ὑψηλότερα καὶ ἱερώτερα τῶν συναισθημάτων του. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶνε τις προκατελιγμένος, δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῆ ποτε, ὅτι ἡ καθαρεύουσα ἔχει τὴν δύναμιν νὰ συγκινήσῃ τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ νὰ γεννήσῃ τοὺς παλμούς, οἵτινες, περιφρονοῦντες τὸν συνήθη ρυθμὸν τῆς ζωῆς, παρασκευάζουν τὰς μεγάλας καὶ εὐγενεῖς πράξεις. Ἀλλὰ ἡ πολιτεία αὐτὸ κυρίως θέλει. Θέλει τοὺς πολίτας τῆς μὲ ἔντονον τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, μὲ ὑψηλὸν τὸν ἔθνικὸν φρονηματισμὸν, εὐαρέστους καὶ μεγάλους. Δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχῃ, ἂν δὲν κατορθώσῃ νὰ ἔλθῃ εἰς ψυχικὴν ἐπαφὴν μετ' αὐτῶν, ἰδίως διὰ τοῦ σχολείου καὶ διὰ τῆς γλώσσης, ἥτις φθάνει μέχρι τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ. Ἄν ἐπιχειρήσωμεν νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν καθαρεύουσαν οἰανδήποτε ἐκδήλωσιν, σχετικὴν πρὸς τὸ συναισθηματικὸν μέρος, θὰ πεισθῶμεν πόσον αὕτη εἶνε ξένη πρὸς ἡμᾶς, πόσον ἀφίνει ἀσυγκίνητον τὴν ψυχὴν μας. Ἐπιτρέπεται εἰς τὴν πολιτείαν νὰ ἐπιδιώκῃ τοὺς ὑπίστους τῶν σκοπῶν τῆς μὲ τόσον ἀνεπιτήδειον ὄργανον, ὅπως εἶνε ἡ καθαρεύουσα, καὶ νὰ ἴσταται εἰς τόσον μεγάλην καὶ τόσον ψυχρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοὺς πολίτας τῆς; Καὶ εἶνε λογικὸν νὰ θυσιάζῃ τὰς σπουδαιότερας καὶ ὑψηλοτέρας τῶν ἐπιδιώξεων τῆς χάριν τοῦ προβληματικοῦ ἐφοδιασμοῦ τῶν ἀποφοίτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μὲ τὰς πενιχρὰς γνώσεις τῆς κατανοήσεως τῶν κειμένων τῶν νόμων καὶ τῶν λόγων τῶν ρητόρων καὶ τῶν λοιπῶν, ἅτινα ἐπικαλοῦνται οἱ προασπισταὶ τῆς καθαρευούσης; Δὲν θὰ ἦτο προτιμώτερον, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἀνεγνωρίζετο ἡ ἀνάγκη τῆς καλλιέργειας τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων τοῦ λαοῦ, νὰ χρησιμοποιηθῆ ὁ ὀλίγος χρόνος, ὁ διατιθέμενος διὰ τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, πρὸς παροχὴν τῶν χρησίμων διὰ τὴν ζωὴν στοιχειωδῶν γνώσεων, παρὰ νὰ καταναλίσκηται εἰς τὴν ἄκαρπον διδασκαλίαν τῆς καθαρευούσης;

Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι ἐν τέλει νὰ θίξωμεν καὶ ἐν ἄλλο σημεῖον τοῦ δημοτικισμοῦ. Κατηγορήθη ὅτι συνεργάζεται μὲ τὸν κομμουνισμὸν καὶ κατήντησε νὰ εἶνε ταυτόσημος μὲ αὐτόν. Δημοτικιστὴς καὶ κομμουνιστὴς εἰς πολλοὺς σημαίνει τὸ ἴδιον. Ὅσον διαδεδομένη ὅμως, τόσον εἶνε καὶ ἄδικος ἡ τοιαύτη παρεξήγησις, τὴν ὁποίαν ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ ἄρουν ὄχι μόνον οἱ δημοτικισταί, ἀλλὰ καὶ τῆς κα-

θηρευούσης οί ὀπαδοί, οἵτινες γνωρίζουν καλῶς, ὅτι ὁ δημοτικισμὸς ὡς ἰδέα εἶνε ὄλως ἀντίθετος πρὸς τὸν κομμουνισμὸν, δὲν εἶνε δ' ἠθικὸν νὰ προσάπτηται μία τοιαύτη κηλὶς εἰς ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ἰδεολογίαν, ἣ ὁποία βασιζέται ἐπὶ τῆς Ἑθνικῆς συνειδήσεως καὶ ἣ ὁποία θέτει ὑψηλότερον καὶ ἐπιδιώκει νὰ δώσῃ ζωντανὸν περιεχόμενον εἰς τὰς κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὰς ἀξίας τῆς θρησκείας, τῆς πατρίδος καὶ τῆς οἰκογενείας. Εἶνε βέβαιον, ὅτι ὑπάρχουν δημοτικισταί, οἱ ὁποῖοι εἶνε κομμουνισταί, ἢ μᾶλλον εἶνε βέβαιον, ὅτι ὄλοι οἱ κομμουνισταί εἶνε δημοτικισταί, ἐξ αὐτοῦ ὅμως δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ὄλοι οἱ δημοτικισταί εἶνε κομμουνισταί. Ἄν τὸ γάλα εἶνε λευκὸν δὲν ἔπεται ὅτι ὄλα τὰ λευκά εἶνε γάλα. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ κομμουνισταί μεταχειρίζονται τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν—ἂν καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν δὲν εἶνε ἡ δημοτικὴ, ἀλλὰ ἡ κατωτάτη ταύτης μορφή, ἡ ψυχαρικὴ—ἔπρεπε νὰ ἐμβάλῃ ἡμᾶς εἰς σκέψεις, εὐνοούσας τὴν ἐξάπλωσιν τῆς δημοτικῆς. Οἱ κομμουνισταί ἐν τῇ διακρινούσῃ αὐτοὺς πονηρίᾳ ἀντελήφθησαν ὅτι διὰ νὰ φθάσουν μέχρι τῆς ψυχῆς καὶ νὰ χύσουν τὸ δηλητήριον τῶν ἀρχῶν τῶν, εἶχον ἀνάγκην τοῦ καταλλήλου πρὸς τοῦτο ὄργανου· παρέλαβον λοιπὸν τὴν δημοτικὴν, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ λαὸς καὶ ἐξεμεταλλεύθησαν αὐτὴν πρὸς διάδοσιν τῶν ὑποῦλων καὶ ἀνατρεπτικῶν θεωριῶν τῶν. Διὰ ποῖον λόγον ἡμεῖς ἐπιμένομεν νὰ ἀποτεινώμεθα πρὸς τὴν λαϊκὴν ψυχὴν διὰ γλώσσης, ἣ ὁποῖα δὲν τὴν συγκινεῖ;

Δὲν εἶνε, ἴσως, ὄλως ἀδικαιολόγητος ἡ δημιουργηθεῖσα παρεξήγησις ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ δημοτικισμοῦ. Τὸ γεγονός, ὅτι οἱ κομμουνισταί χρησιμοποιοῦν τὴν «μαλλιάρην» γλῶσσαν, τὸ γεγονός, ὅπερ ἀνεφέρομεν προηγουμένως, τῆς κατὰ τὰ πρῶτα μετὰ τὸ 1917 ἔτη καταφυγῆς εἰς τὸν δημοτικισμὸν ὄλων τῶν ἀρριβιστῶν καὶ ἠθικῶς ἀνερματίστων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν αὐτοῦ οὐχὶ ἐκ πεποιθήσεως, ἀλλ' ἐξ ὑστεροβουλίας καὶ τὰ ὁποῖα ἐγένοντο δεκτά, διότι οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ δημοτικισμοῦ δὲν εἶχον τὸν καιρὸν ἢ τὴν θέλησιν νὰ ἐλέγξουν τὸ ποῖόν τῶν¹ καὶ τέλος τὸ γε-

1. Ὁ ὑπουργὸς Δ. Αἰγινήτης, τοῦ ὁποῖου εἶναι γνωστὴ ἡ συντηρητικότης καὶ ὁ πατριωτισμὸς, λέγει περὶ τῶν δημοτικιστῶν εἰς τὰς ἀπὸ 20 Μαρτίου

γονός ότι ο Έκπαιδευτικός Όμιλος, έξ ου ἀπέρρευσαν οί πρωτεργάται τοῦ δημοτικισμοῦ, ἀπέβη κατά τὰ τελευταία ἔτη τῆς ζωῆς του καθαρῶς κομμουνιστικόν σωματεῖον, καθιστοῦν εὐπαθῆ εἰς τὴν προσβολὴν τὸν δημοτικισμόν. Ἐχομεν ὁμως ὅλοι τὸ καθῆκον νὰ ἀποκαταστήσωμεν αὐτὸν εἰς τὴν ἔθνικὴν του σημασίαν, διότι ἐκ τῶν δυσφημιστικῶν κατ' αὐτοῦ στοιχείων, ἄλλα μὲν εἶνε καθαρῶς συμπτωματικά, ἄλλα δὲ συνέπειαι σφαλμάτων τοῦ πρώτου φανατισμοῦ. Ἄλλ' ἐκτὸς ἐκείνων, οἵτινες παρεσύρθησαν εἰς τὴν τοιαύτην παρεξήγησιν, ὑπάρχουν καὶ οἱ ἄλλοι, οἵτινες, εἴτε ἐκ φανατισμοῦ εἴτε ἐκ προσωπικοῦ μίσους ἐξαπέλυσαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων των τὸν ρύπον τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ ἀνέχονται καὶ διαθρύπτουν αὐτόν. Ἄλλως τε εἶνε παλαιὸν τὸ σύστημα τοῦτο, μεταξύ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδίως. Ἄλλοτε κατηγοροῦντο οἱ ἀντίπαλοι ὡς ἄθεοι, ἄλλοτε ὡς προδόται τῆς πατρίδος, τώρα ὡς κομμουνισταί, τὸ ὅποιον συγκεντρώνει ὅλα τὰ κακά, τοῦ ἀθέου, τοῦ προδότου, τοῦ ἐκφύλου, τοῦ ἀρνητοῦ πάσης ἠθικῆς. Ὁ Κοραῆς κατηγορήθη ὡς πολέμιος τῆς θρησκείας, διότι ἔφεγε τὰ τρωτὰ τῶν κληρικῶν καὶ ἐκηρύχθη ὑπὸ τῶν ἀρχαῖστῶν ¹ «περὶ τοὺς θεσπεσίους τῆς Ἐκκλησίας θεσμούς καινοτόμος». Ὁ Μαρούλης, ὁ ἰδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ Διδασκαλείου Σερρών, ὅστις γενεὰς ὀλοκλήρους διδασκάλων ἐξέθρεψε καὶ εἰς τὸν ὅποιον ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ διαφύλαξις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἐν τῇ Βορείῳ Ἑλλάδι, κατηγορήθη ὅτι συνέπραττε μετὰ τῶν διαμαρτυρομένων διὰ τὴν ὑπαγωγὴν τῆς Χριστιανικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὸν πρωτεσταντισμόν ². Ὁ Χ. Παπαμάρ-

---

1926 δηλώσεις του (Ἐκπ. δελτίον, τ. Α', 1926 σελ. 112): «Ἦσαν λοιπὸν καὶ αὐτοί, ὡς ἐλέχθη, κομμουνισταί; ὄχι, βεβαίως. Ἦσαν ἀπλῶς φανατικοὶ γλωσσοπλάσται, θυσιάζοντες τὸ πᾶν εἰς τὸ γλωσσικὸν πάθος των. Διότι τοὺς ἀνθρώπους διευθύνουν τὰ αἰσθήματα περισσότερο ἀπὸ τὴν σκέψιν, καὶ τὰ πάθη περισσότερο ἀπὸ τὴν λογικὴν, δι' ὃ καὶ θυσιάζουν εἰς τὰ πάθη καὶ τὰς ἀντιπαθείας των τὸ ὄρθόν, τὸ καθῆκον καὶ αὐτὸ τὸ ἀληθές συμφέρον των».

1. Κ. Οικονόμου, Ἐπικρίσις εἰς τὴν περὶ Νεοελλ. Ἐκκλησι. σύντομον ἀπάντησιν τοῦ Ν. Βάμβα, 1839.

2. J. Lascaris, Réponse aux trois conférences de M. Maroulis sur l'Instruction et l'église en Orient, Genève, 1876, σελ. 5 κ. ἔξ.

κου, ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Ἑρβαρτιανοῦ συστήματος ἐν Ἑλλάδι καὶ ἔνθερμος πατριώτης κατηγορήθη ὡς ὄργανον τῶν Βουλγάρων· «Ἦ ψυχαὶ τοῦ Σταμπούλωφ καὶ τοῦ Μαργαρίτου, σκιρτήσατε ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ!» ἔγραφεν ὁ Π. Π. Οἰκονόμου ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ διευθυνομένῳ περιοδικῷ «Ἐκπαιδευσις», «ὁ φυγὰς τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Μακεδῶν, ὁ ἐπιβόητος Ἑλληνόφωνος Βούλγαρος, ὁ Χαρίσιος Παπαμάρκου τείνει ἡμῖν ἀδελφικῶς τὴν χεῖρα... Εὐχρηθῆτε εἰς τὸν Θεὸν νὰ ζήσῃ καὶ νὰ διατηρηθῆ εἰς τὴν θέσιν του. Ὅ,τι θὰ κατορθώσῃ οὗτος ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας καὶ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, δὲν θὰ δυνηθῶσι νὰ κατορθώσωσιν ὅλαι αἱ μυριάδες τῶν ἀποστόλων σας καὶ τὸ ἀφθόνως χυθὲν ὑπὲρ τῶν σκοπῶν σας χρυσίον»¹. Ἡ ἀείμνηστος Βασίλισσα Ὀλγα κατηγορήθη ὑπὸ τοῦ Μιστριώτου, ὅπως εἶδομεν, ὅτι ἐξυπηρέτει τὰ σχέδια τῶν Πανσλαυϊστῶν. Τὰ ρούβλια καὶ οἱ ξένοι δάκτυλοι, κατόπιν, καὶ τελευταίως ὁ κομμουνισμός, ἔγιναν πρόχειρα μέσα συκοφαντίας. Δὲν ἦτο ἄθεος ὁ Κοραῆς. Δὲν ἦτο ἄθεος ὁ Ν. Βάμβας, διότι μετέφρασε τὰς Ἀγίας Γραφάς. Δὲν ἦτο ἄπατρις ὁ Παπαμάρκου καὶ προδότης, ὅστις ἐπὶ δεκαετηρίδας ὀλοκλήρους ἐξυπηρέτησε τὴν Ἑθνικὴν παιδείαν καὶ ὅστις σκοπὸν τῶν ἑλληνικῶν σχολειῶν ἔθηκε «νὰ ἐπιφλέγῃ τὰς ἑλληνικὰς τῶν μαθητῶν ψυχὰς πρὸς τὰ πάτρια»². Δὲν ἦτο ἄπατρις ὁ Σολωμός, ὁ ὁποῖος συνεβούλευε «κλεῖσε μέσα στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ αἰσθανθῆς νὰ λαχταρίζῃ μέσα σου κόθε εἶδος μεγαλεῖο» καὶ ὁ ὁποῖος μᾶς ἔδωκε τὸν μεγαλόπνευστον Ἑθνικὸν Ὑμνον. Δὲν ἦτο ἄπατρις ὁ Βαλαωρίτης, ὅταν ἔγραφε τὸ ποίημα τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν πατρίδα: «Δὲν εἶναι διαβατάρικο πουλί, πού γιὰ μὰ μέρα—σχίζει τὰ νέφη καὶ περνᾷ γοργὸ σὰν τὸν ἀγέρα—οὔτε κισσὸς π' ἀναίσθητος τὴν πέτρα περιπλέκει—οὔτ' ἀστραπὴ πού σβύνεται χωρὶς ἀστροπελέκι—, δὲν εἶνε νεκροθάλασσα, βοῆ χωρὶς σεισμὸ—νοιώθω γιὰ σέ, πατρίδα μου, στὸ σπλάχνα χαλασμό»³. Δὲν ἦτο

1. Χ. Παπαμάρκου, «Ἵθλοι καὶ πράγματα», Ἀθήνησι, 1893, σ. 15.

2. Χ. Παπαμάρκου «Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς ἑλληνίδος νεολαίας», ἐν Κερκύρα, σελ. η' καὶ 281.

3. Ἄρ. Βαλαωρίτου, «Βίος καὶ Ἔργα», ἐν Ἀθήναις 1907, σελ. 270.

ἄπατρις ὁ Ψυχάρης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸν ὑπέροχον ἐκεῖνον ὕμνον πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν¹. Δὲν ἦτο ἄπατρις ὁ Ἑφταλιώτης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὴν «Ἱστορία τῆς Ρομιοσύνης» διὰ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἑλληνικὴν ιδέαν καὶ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα. Δὲν εἶνε ἄπατρις ὁ Παλαμᾶς, δὲν εἶνε ἄπατρις ὁ Δροσίνης, ὅπως δὲν εἶνε κομμουνισταὶ καὶ οἱ ἀγνοὶ δημοτικισταί.

---

1. Ψυχάρης, «Τὸ Ταξίδι μου» ἐκδ. Γ' ἐν Ἀθήναις, 1926, σελ. 258.

Γ. ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ἐκτός τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον προέβλεπε διὰ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκπαιδεύσεως ὁ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμος τοῦ 1834, περιλαμβάνετο καὶ ὁ θεσμός «τῶν ἐπιτροπῶν πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν ἐπιτοπίων σχολείων», τὰ τῆς συνθέσεως καὶ λειτουργίας τῶν ὁποίων ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω.

Τὸ σύστημα τῆς αὐτοδιοικήσεως τῶν σχολείων δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Πρὸ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, πάντα τὰ σχολεῖα τοιαύτην διοίκησιν εἶχον. Τὰ σημαντικώτερα πρόσωπα ἐκάστου μέρους συνεκρότουν, εἴτε ἐκλεγόμενα παρὰ τῶν λοιπῶν κατοίκων, εἴτε καθιστάμενα διὰ διαθήκης, τὴν ἐφοροδημογεροντείαν, ἢ ὁποία ἐπεμελείτο τῆς καθόλου λειτουργίας τοῦ σχολείου, τῆς ἐξευρέσεως καὶ μισθοδοτήσεως τοῦ προσωπικοῦ, τοῦ ἐφοδιασμοῦ αὐτοῦ διὰ τῶν ἀναγκαίων μέσων διδασκαλίας κτλ. καὶ παρηκολούθει τὴν συντελουμένην ἐν αὐτοῖς ἐργασίαν. Ἦτο πρόσφορον κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἔδαφος νὰ δεχθῇ τὸν εἰσαχθέντα διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1834 θεσμόν, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἐξελιχθῇ εἰς τὴν πλήρη αὐτοδιοίκησιν. Ἀλλὰ πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου δὲν ὑφίστατο ὠργανωμένη πολιτεία, ἢ ὁποία νὰ μεριμνᾷ ὑπὲρ τῆς ἐπιτοπίου ἐκπαιδεύσεως καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἰδιῶται καὶ ἐνδισφέρον ἐδεικνυον ὑπὲρ αὐτῆς καὶ εἰς χρηματικὰς ἀκόμη θυσίας ὑπεβάλλοντο. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν ὁμως τοῦ Κράτους καὶ τὴν ἀνάληψιν ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῶν δήμων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἐκλιπούσης τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς τῶν κατοίκων πρὸς τὸ σχολεῖον, ἐχαλαρώθη ὁ ζῆλος αὐτῶν καὶ τοιουτοτρόπως ὀλίγον κατ' ὀλίγον περιέπεσεν εἰς ἀχρηστείαν ὁ θεσμός¹. Τὰ μέλη τῶν ἐπιτροπῶν ἢ ἡδίαφόρουν διὰ τὸ σχολεῖον, ἢ, ὑφιστάμενα τὴν ἐπίδρασιν τῆς κομματικῆς συναλλαγῆς, ἐνήργουν ἀναλόγως πρὸς τὰ προσωπικὰ ἢ πολιτικὰ τῶν πάθη. Ἰδίως τὰ δικαιώματα τῶν ἐπιτροπῶν νὰ ἐπεμβαίνουν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ νὰ παύουν τὸν δι-

1. Θ. Π. Δεληγιάννη καὶ Γ. Ζηνοπούλου «Ἑλληνικὴ νομοθεσία» τ. Στ', 1875, σελ. 487.

δάσκαλον, ἀπέβησαν ὄργανα κατατυραννήσεως τῶν ἐκπ. λειτουργῶν καὶ ὑποδουλώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὰ οὐχὶ εὐγενέστερα τῶν παθῶν. Ἐν τούτοις, ἂν ὁ λαὸς ἀπέκτα ὄριμον πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν συνείδησιν, τὸ σύστημα τῆς αὐτοδιοικήσεως τῶν σχολείων, θ' ἀπέβαινε πρὸς μεγίστην ὠφέλειαν τῆς στοιχ. ἐκπαιδεύσεως, διότι αὕτη θὰ ἐτίθετο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν καὶ παρακολούθησιν τῶν ἐνδιαφερομένων πολιτῶν.

Ἡ ἀνάγκη ἀφ' ἑνὸς τῆς παροχῆς εἰς τὰ σχολεῖα τῆς δυνατότητος νὰ ἐπαρκοῦν εἰς τὰς προχείρους καὶ ἀμέσους ἀνάγκας αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἢ διαπιστωθεῖσα ἀκαταληλότης τῶν ἰδιωτῶν, ὅπως μετέχουν οὐσιαστικώτερον εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ σχολείου, ὠδήγησεν ἄρκετὰ μετὰ τὴν ἀχρήστευσιν τῶν ἐπιτροπῶν τοῦ νόμου τῶν 1834 χρόνων εἰς τὴν ἐπαναφορὰν αὐτῶν διὰ τοῦ νόμου 452 τοῦ 1914 «περὶ συστάσεως σχολικῶν ἐπιτροπῶν καὶ σχολικῶν ταμείων», ὅστις ἀπετέλει τμῆμα τῆς σειρᾶς τῶν ἐκπ. νομοσχεδίων, τῶν καταρτισθέντων ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Ι. Τσιριμώκου. Ὁ νόμος 452 περιώριζε τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἐπιτροπῶν μόνον εἰς τὸ οἰκονομικὸν μέρος, ἀπέκλειε δ' ἀπολύτως ταύτας ἀπὸ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ. Οὕτως ἔργα αὐτῶν ὠρίσθησαν τὰ ἐξῆς: α) ἡ μέριμνα διὰ τὴν καθαριότητα, θέρμανσιν, ὑπηρεσίαν, ἐπισκευήν, καὶ συντήρησιν τοῦ διδασκαλίου καὶ τῶν παραρτημάτων αὐτοῦ, β) ἡ μέριμνα διὰ τὴν ἰδρυσιν καὶ συντήρησιν γυμναστηρίου καὶ σχολικοῦ κήπου, γ) ἡ προμήθεια τῶν ἀναγκαίων ἐπίπλων, σκευῶν, ὀργάνων διδασκαλίας καὶ βιβλίων, δ) ἡ παροχὴ εἰς τοὺς ἀπόρους μαθητὰς βιβλίων, γραφικῆς ὕλης, ὑποδημάτων, ἐνδυμάτων κτλ., ε) ἡ λῆψις μέτρων ὑπὲρ τῆς ὑγείας τῶν μαθητῶν, καὶ στ) ἡ φροντίς διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως τῶν μαθητῶν. Ἐν ἐκάστῳ σχολεῖῳ τῆς στοιχ. ἐκπαιδεύσεως συνιστᾶτο «σχολικὸν ταμεῖον», ὅπερ ἀπετέλει ἴδιον νομικὸν πρόσωπον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκεν ἡ περιουσία αὐτοῦ. Ἡ διοικήσιν τοῦ ταμείου ἐνηργεῖτο παρ' ἐπιτροπῆς, ὑπὸ τοῦ νομάρχου, τῇ προτάσει τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, διοριζομένης ἀνὰ τριετίαν καὶ ἀποτελουμένης ἐκ γονέων ἢ κηδεμόνων τῶν μαθητῶν. Γραμματεὺς τῆς ἐπιτροπῆς ἦτο ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου. Ὡς πόροι τῶν σχολικῶν ταμείων ἐλαμβάνοντο α) ὑποχρεωτικαὶ

είσφοραὶ τῶν δήμων, κοινοτήτων καὶ ἐνοριακῶν ναῶν, αἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ εἶνε κατώτεροι τῶν 100 δρχ. κατ' ἔτος διὰ τῆς δήμου καὶ τῶν 50 διὰ τὰς κοινότητας καὶ τοὺς Ναοὺς, β) κληροδοτήματα καὶ δωρεαί, γ) τὰ εἰσπραττόμενα ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν προϊόντων τοῦ σχολικοῦ κήπου ποσά, δ) τὰ καταβαλλόμενα παρὰ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν πρόστιμα λόγῳ παραβάσεως τοῦ νόμου περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως καὶ ε) τὸ προϊόν ἐράνων ἢ σχολικῶν ἐορτῶν. Δυστυχῶς οἱ πόροι τῶν σχολικῶν ταμείων κατὰ τὸ πλεῖστον ἔμενον μόνον εἰς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου ἀναγεγραμμένοι. Οἱ δήμοι κτλ. μετὰ δυσφορίας ἢ οὐδόλως ἀνέγραφον εἰς τοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν τὰς ὑποχρεωτικὰς εἰσφοράς. Κληροδοτήματα καὶ δωρεαί δὲν ἐδίδοντο. Ὁ σχολικὸς κήπος, καὶ ὅπου ὑπῆρχε, οὐδὲν ἀπέδιδεν. Ἔσοδα ἐκ προστίμων δὲν ἐπραγματοποιοῦντο. Ἡ περιουσία συνεπῶς τῶν σχολικῶν ταμείων ἦτο πτωχοτάτη καὶ δὲν ἠδύνατο ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἐλπίδας, τὰς ὁποίας ἐστήριζεν ἐπ' αὐτῶν ὁ νόμος. «Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους συνιστώμεναι καὶ λειτουργοῦσαι αἱ σχολικαὶ ἐπιτροπείαι» γράφει ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις ἡ «φρονοῦμεν, ὅτι θὰ ἀποβῶσι χρησιμώταται λύουσαι ἀληθῶς, μὲ τὴν βοήθειαν ἐννοεῖται τῆς πολιτείας, τὰ σημαντικὰ ζητήματα, περὶ ὧν πρόκειται». Καὶ πράγματι, ἂν ἐχορηγοῦντο εἰς ταύτας πόροι οὐσιαστικώτεροι καὶ ἂν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελῶν τῶν ἐπιτροπῶν ἦτο μεγαλύτερον, τὰ σχολικὰ ταμεῖα θὰ ἠδύναντο νὰ θεραπεύσουν πολλὰς ἀνάγκας τῶν σχολείων. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὰς δυσμενεῖς συνθήκας, ὑφ' ἃς ἐλειτούργησαν, προσέφερον πολλὰς ὑπηρεσίας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπιβάλληται ἡ διατήρησις καὶ ἐνίσχυσις αὐτῶν.¹

¹ Ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ νόμου 452 ἐλειτούργησαν τὰ σχολικὰ ταμεῖα μέχρι τοῦ 1931, ὅτε ἀναδιωργανώθησαν διὰ τοῦ νόμου 5019², ὅστις εἰσήγαγε τὰς ἐξῆς μεταρρυθμίσεις: α) συνεχῶνευσε τὰ σχολικὰ

1. Ἐκπαιδ. νομοσχέδια, 1913, σελ. 41.

2. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ σχολικὰ ταμεῖα καὶ συγκεκριμένως διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἀνεγέρσεως διδακτηρίων καὶ ἐφοδιασμὸν τῶν σχολείων δι' ἐποπτικῶν μέσων διδασκαλίας, ἰδρύθησαν διὰ τοῦ νόμου 2442 τοῦ 1920 τὰ ταμεῖα Ἐκπ. προνοίας, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

3. Ἐφ. Κυβ. Τ. Α' 160 (1931).

ταμεία μετά τῶν ταμείων ἔκπ. προνοίας τοῦ ν. 2442, συνενώσας καί εὐρύνας τοὺς σκοποὺς αὐτῶν καί β) κατέστησε μεγαλύτεραν τὴν συμμετοχὴν τοῦ λαϊκοῦ παράγοντος εἰς τὴν διοίκησιν τῶν σχολείων. «Ἡ τοιαύτη συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν» ἀναγράφεται ἐν τῇ εἰσηγητικῇ ἔκθεσει «καὶ ἰδίᾳ τῶν γονέων καὶ κηδεμόνων τῶν μαθητῶν, εἰς τὴν διοίκησιν τῶν σχολικῶν περιουσιῶν εἶνε προφανές ὅτι καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐνδιαφερομένων διὰ τὴν προκοπὴν τοῦ σχολείου προσώπων θὰ αὐξήσῃ καὶ εἰς τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ λαοῦ θὰ συντελέσῃ. Διότι οὕτως ἀνάγκαι κατ' ἔξοχὴν τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὡς εἶνε αἱ ἀνάγκαι τῶν κατὰ τόπους σχολείων, θὰ κατορθωθῇ βαθμηδὸν νὰ παύσωσι θεωρούμεναι ὡς ἀντικείμενον ἀποκλειστικῆς μερίμνης τοῦ Κράτους καὶ τῶν κρατικῶν ὀργάνων καὶ θὰ ἀντικρῶζονται κατὰ πρῶτιστον λόγον ὡς ἴδια τοπικὰ προβλήματα, ὧν ἡ λύσις θὰ ἐναπόκειται εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν πρωτοβουλίαν καὶ μέριμναν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ διανοίγεται εὐρὺ στάδιον συμμετοχῆς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ σχολείου καὶ τοῦ λαϊκοῦ παράγοντος, ὅστις ἀσφαλῶς θὰ καταστήσῃ τὴν ζωὴν ταύτην ἐντονωτέραν καὶ πλουσιωτέραν καὶ θὰ ἐξυψώσῃ τὸ σχολεῖον καὶ τοὺς ἐργάτας αὐτοῦ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν πολιτῶν καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τῆς σπουδαζούσης νεολαίας». Τὰ μέλη τοῦ σχολικῶν ἐφορειῶν τοῦ νόμου 5019 συνεκροτήθησαν ἐκ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ σχολείου, ἑνὸς μέλους τοῦ δημοτικῆς ἢ κοινοτικοῦ συμβουλίου, ἑνὸς μέλους τοῦ Ἐκκλ. συμβουλίου τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ, εἰς ὃν ὑπάγεται τὸ σχολεῖον, καὶ δύο γονέων ἢ κηδεμόνων μαθητῶν, ἐκλεγομένων ἀνὰ διετίαν ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν γονέων. Ὁ λαϊκὸς παράγων ἐν τῇ διοικήσει τοῦ σχολείου ἐνισχύθη οὕτω διὰ τῆς προσθήκης τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δήμων καὶ τῶν ἐνοριῶν καὶ διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν δύο λαϊκῶν μελῶν ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν γονέων, ἐνῶ πρότερον ταῦτα διωρίζοντο ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ. Οἱ πόροι τῶν ταμείων ηὐξήθησαν, διατεθέντος ὑπὲρ αὐτῶν τοῦ προϊόντος τοῦ ἐνσήμου ἔκπ. προνοίας καὶ ἐπιβληθέντων ὑποχρεωτικῶν ἐράνων ἐπὶ τῶν κατοίκων καὶ τοπικῆς εἰδικῆς φορολογίας. Οἱ σκοποὶ τῶν σχολ. ταμείων ηὐρύνθησαν, διακρινόμενοι εἰς τρεῖς κατηγορίας 1) τὴν αὐξήσιν τῆς περιουσίας αὐτῶν, 2) τὴν ἀνέγερσιν καὶ συντήρησιν διδαστηρίου καὶ τὸν ἐφοδιασμὸν

αὐτοῦ δι' ἐποπτικῶν μέσων διδασκαλίας καὶ 3) τὴν μέριμναν διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν πρόδοσιν τῶν μαθητῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς περιουσίας αὐτῶν ἔδωκε μεγαλυτέραν ἐλευθερίαν κινήσεως ὁ νόμος 5029 εἰς τὰς ἐφορείας, εὐλομείας καὶ δαπανοῦν μέχρι μὲν 5 χιλ. δρ. οἰκεία ἀποφάσει, μέχρι δὲ 30 χιλ. μετ' ἔγκρισιν τοῦ ἐπιθεωρητοῦ καὶ ἄνω αὐτῶν μετ' ἔγκρισιν τοῦ Ὑπουργείου.

Ἡ συμβολὴ τῶν σχολικῶν ἐφορειῶν κατὰ τὸν μέχρι τοῦδε βραχὺν χρόνον τῆς λειτουργίας των ἀπέβη ἀξιόλογος. Οὐ μόνον τὸ διδακτῆριον, τῆ μερίμνη αὐτῶν, συντηρεῖται ἐν καλῇ καὶ εὐπρεπεῖ καταστάσει, ἀλλὰ καὶ δι' ἐποπτικῶν μέσων διδασκαλίας ἐφωδιόσθησαν πλεῖστα σχολεῖα καὶ ἀρκετὰ διδακτῆρια ἀνηγέρθησαν μετὰ τὴν πρωτοβουλίαν των. Εἶνε πολὺ παρηγορητικὸν καὶ εὐσίωνον νὰ παρακολουθῆ τις τὸν θερμὸν ζῆλον μετὰ τὸν ὁποῖον τὰ μέλη τῶν ἐφορειῶν ἐκτελοῦν τὰ καθήκοντα των καὶ φροντίζουσι διὰ τὴν προκοπὴν τοῦ σχολείου, μὴ φειδόμενα κόπων, μηδὲ οἰκονομικῶν θυσιῶν. Ἡ νῦν δὲ λειτουργία τῶν σχολικῶν ἐφορειῶν τείνει νὰ ἐξαλείψῃ τὴν δυσπιστίαν, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἐμπνεύσῃ ὁ θεσμὸς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς λειτουργίας του ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου τοῦ 1835 καὶ παρέχει τὴν ἐλπίδα ὅτι, ἀνδρούμενος καὶ βοηθούμενος, θὰ καταλήξῃ εἰς τὴν πλήρη αὐτοδιοίκησιν τῆς στοιχ. ἐκπαιδεύσεως.

Παραθέτομεν κατωτέρω ἀπολογισμὸν τῶν σχολικῶν ταμείων τῆς στοιχ. ἐκπαιδεύσεως 66 ἐκ τῶν 75 ἐκπ. περιφερειῶν τοῦ Κράτους κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1932—1933¹.

1. Ἐκτρ. Δελτίον, Περ. Β' Τ. Ε', 1935 σελ. 94.

ΠΙΝΑΞ

Έσοδων και εξόδων των σχολικών ταμείων των σχολείων Στοιχειώδους Έκπαίδευσως 63 περιφερειών
 εκ των 75, κατά εἴδη σχολείων.

Σχολεία	Χρήσις 1931—1932								Ἀριθμός λει- τουργησάντων σχολικῶν τα- μείων
	Ἔσοδα		Ἔξοδα		Ἔξοδα		Ἔξοδα		
	Δρχ.	Λ.	Δρχ.	Λ.	Δρχ.	Λ.	Δρχ.	Λ.	
Νηπιαγωγεία	48.091	80	10.331	05	30.100	80	28.322	05	53
Μονοτάξια	11.672.496	20	3.999.463	80	9.507.803		6.164.157		3.240
Διτάξια	5.268.540	05	3.145.581	85	5.042.512	70	3.371.879	20	865
Τριτάξια	3.911.591	75	1.857.398	50	2.907.840	80	2.861.149	50	412
Πολυτάξια	7.273.377	25	7.816.771	50	3.718.370	45	11.371.778	25	655
Σύνολον	28.264.097	05	16.739.816	70	21.206.627	75	23.797.286	50	5.233

Δ'. ΔΙΔΑΚΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Μετὰ τὸν διδάσκαλον καὶ τὸ βιβλίον, τὸ διδακτήριον κατέχει τὴν σημαίνουσαν θέσιν μεταξύ τῶν παιδευτικῶν παραγόντων, διότι ἐν αὐτῷ διέρχονται, ἀκριβῶς κατὰ τὴν κρίσιμον περίοδον τῆς ἀναπτύξεώς των, οἱ μαθηταὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ ὑφίστανται τὴν καλὴν ἢ κακὴν ἐπίδρασίν του δι' ὅλης τῆς ζωῆς των καὶ διότι ἡ κατάστασις τοῦ διδακτηρίου καὶ ἡ ἐπάρκεια αὐτοῦ δυσχεραίνει ἢ ἐπιβοηθεῖ μεγάλως τὴν διδασκαλίαν. Διδακτήριον κυρίως εἶνε τὸ κτίριον, ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων· μετὰ τὴν ἐξέλιξιν ὅμως τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς μορφωτικῆς δράσεως τοῦ σχολείου, ὑπὸ τὸν ὄρον «διδακτήριον» περιλαμβάνονται καὶ τὰ παντὸς εἶδους παραρτήματα αὐτοῦ, οἷον ἐργαστήρια, γυμναστήριον, σχολικὸς κήπος, ζωοτροφικαὶ ἐγκαταστάσεις κτλ.

Ἐπὶ τῶν ἐποψιν διδακτηρίων ἡ σύστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου εὔρε τὰ σχολεῖα τελείως γυμνά. Οἰκήματα, ἐγγίζοντα ἔστω καὶ μακρόθεν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ διδακτηρίου, δὲν ὑπῆρχον. Τὰ σχολεῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλειτούργουν ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν ἢ ἐντὸς κτιρίων, τὰ ὁποῖα ἐκρίνοντο ἀκατάλληλα δι' οἰανδήποτε ἄλλην χρῆσιν. Ἀπετελοῦντο συνήθως ἐκ μιᾶς ἀκαθάρτου αἰθούσης, ἢ ὁποῖα ἐχρησίμευε συγχρόνως καὶ ὡς κατοικία τοῦ διδάσκαλου καὶ ὡς ἐργαστήριον αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς θερινούς μῆνας μετεφέροντο εἶτε εἰς τὸ ὑπαιθρον¹, εἶτε εἰς τὸν νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς ἐξῆς περιγράφει τὸ δημ. σχολεῖον, εἰς ὃ ἐφοίτησεν, εἰς δημοδιδάσκαλος²: «Ὁ διδάσκαλος μου Κώτσιος (Κωνσταντῖνος) ἦτο ράπτῃς τὸ ἐπάγγελμα καὶ κανδηλανάπτῃς τῆς Ἐκκλησίας... Ὡς κατοικίαν εἶχεν ἐν δωμάτιον, παραχωρούμενον εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων εἰς τὸν περίβολον τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε καὶ ὡς σχολεῖον. Τὰ ἐπιπλά του ὅλα ἦσαν τὰ ἐξῆς: μία στρωμνὴ πάντοτε ἀπλωμένη ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ σκεπασμένη μετὰ ἓνα ἐφάπλωμα τοῦ

1. Πρῶτον ἑλληνικὸν ἐκπαιδ. συνέδριον, ἐν Ἀθήναις, 1904, σελ. 70.

2. Ν. Εὐσταθίου, ὁ Νάρθηκας καὶ ὁ Φάλαγγας, Θεσσαλονίκη, σελ. 9.

ὁποίου ἡ περιβολὴ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τόσα διάφορα διαφόρων χρωμάτων ἐμβολώματα, ὥστε καὶ ὁ ἐμπειρότατος πραγματογνώμων δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ ποῖον ὕφασμα ἀπετέλει ποτὲ τὴν πρῶτην τοῦ παπλώματος περιβολήν».

Ἡ μέριμνα τῆς ἐξευρέσεως καὶ διατηρήσεως τῶν διδασκῆριων εἶχε ἀνατεθῆ διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1834¹ εἰς τὰς ἐπιτοπίους ἐπιθεωρητικὰς ἐπιτροπὰς, ἡ δὲ δαπάνη τῆς κατασκευῆς ἢ ἐπισκευῆς αὐτῶν εἰς τοὺς δήμους, τοὺς ὁποίους ἐπεβάρυνε καὶ ὅλη ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις. Κατὰ δύο τρόπους ἐξεπληροῦτο ἡ ὑποχρέωσις τῶν δήμων ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ. Ὁφείλον κατὰ πρῶτον λόγον ν' ἀνεγείρουν διδασκῆριον πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ σχολείου τῆς περιφέρειᾶς των ἢ νὰ προσφέρουν πρὸς χρῆσιν αὐτοῦ ἐν ἑκ τῶν δημοτικῶν καταστημάτων, κατὰ δεῦτερον δὲ λόγον νὰ ἐνοικιάζον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸ ἀπαιτούμενον οἶκημα. Ἡ ἀνέγερσις διδασκῆριου ὑπὸ τὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας ὑφ' ἃς διετέλουν οἱ δήμοι καὶ μὲ τὰς ἐπιβαρύνσεις, μὲ τὰς ὁποίας εἶχον ἐπιφορτισθῆ, δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὴ διὰ τοῦτο ἢ προσεφέροντο διὰ διδασκῆρια δημοτικὰ ἢ ἐκκλησιαστικὰ κτίρια ἢ ἐμισθώνοντο τριαῦτα. Εἰς ἀμφοτέρας ὁμως τὰς περιπτώσεις οἱ δήμοι ἠκολούθουν τὴν χειροτέραν ὁδόν. Παρεχῶρουν πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων τὰ πλέον ἀκατάλληλα οἰκήματα, ἢ, ἂν ἠναγκάζοντο νὰ ἐνοικιάσουν, ἐγκαθίστων ταῦτα εἰς τοὺς ἀχυρῶνας πολλακίς καὶ τοὺς σταύλους τῶν φίλων των ἐπὶ ἀδροτάτῳ ἐνοικίῳ. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας προσεπάθει, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος, νὰ φέρῃ τοὺς δήμους εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν καθηκόντων των ἀπέναντι τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, τὰ ὁποῖα ἐδολοφόνουν καὶ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς. Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 11032 τῆς 26 Μαρτίου 1837² ἐγκυκλίου του διέτασσε τοὺς διοικητὰς τοῦ Κράτους νὰ προτρέπουν τοὺς δήμους «νὰ θέτωσιν εἰς τοὺς προϋπολογισμοῦς των ποσότητά τινα ἀναλόγως τῆς καταστάσεώς των πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ὑπαρχόντων ἢ καὶ οἰκοδομὴν νέων δημοτικῶν σχολείων καὶ πρὸς διατήρησιν αὐτῶν ἐν μέρει ἢ καὶ καθ' ὅλοκληρίαν, ἂν δύ-

1. Ἀρθρ. 37 § 2.

2. Γ. Βενθέλου. Θεσμολόγιον δημοτ. ἐκπ., ἐν Ἀθήναις τ. Α', 1884, σελ. 160.

νανται. Αί δὲ νέαι οἰκοδομαὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων δὲν ἀπαιτεῖται, ὡς καὶ ἄλλοτε σὰς εἶπομεν, νὰ εἶνε λαμπραὶ· ἀρκεῖ μόνον νὰ εἶνε σχήματος ἑτερομήκους ὀρθογωνίου, ὡς αἱ τῶν χωρίων νῦν συνήθεις οἰκίαι, ἔχουσαι ἀνάλογον μὲ τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χωρητικότητα καὶ τὰ παράθυρα ἕως δύο μέτρα ὑψηλὰ ἄνω τοῦ ἐδάφους». Δι' ἄλλης ἐγκυκλίου ὑπ' ἀριθ. 3483 τῆς 5 Μαΐου 1867¹ πρὸς τοὺς νομάρχας ἀπηγόρευε τὴν ὑποβολὴν προτάσεως πρὸς σύστασιν σχολείου πρὶν ἐξασφαλίσουν «οὐ μόνον ὅτι ἡτοιμάσθη καὶ κατηρτίσθη διὰ τοῦ ἀπαιτουμένου ὑλικοῦ τὸ διδασκῆριον, ἀλλ' ὅτι ἀναλαμβάνει καὶ τὴν ὑποχρέωσιν καὶ ἔχει προσέτι καὶ μέσα ὁ δῆμος νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀρτισύστατον σχολεῖον του εἰς καλὴν πάντοτε κατάστασιν, ἐπὶ πέντε τοῦλάχιστον ἔτη...» Μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 8495 τῆς 30 Σβρίου 1872 ἐγκύκλιον του² εὑρίσκειν ἀδικαιολόγητον τὴν ἐκ μέρους τῶν δῆμων παραμέλησιν τῶν σχολείων ὑπὸ τὴν πρόφασιν τῆς ἀπορίας. Ἐν τῇ ἀπὸ 12 Ὀβρίου 1879 ὑπ' ἀριθ. 28031 ἐγκυκλίῳ του³ ὁ Ὑπουργὸς Α. Κουμουνοῦρος, διαπιστώνων τὴν ἀσύγνωστον τῶν κοινοτήτων ἀδιαφορίαν, «ἐξ ἧς προέρχεται ἡ τε τῶν διδασκῆριων ἀθλιότης καὶ ἡ παντελής ἔλλειψις τῶν πρὸς τὴν ἀπρόσκοπτον διδασκαλίαν ἀπαιτουμένων διδασκτικῶν ὀργάνων, καὶ σκευῶν, πινάκων, θρανίων κτλ.», διατάσσει τοὺς νομάρχας νὰ προνοήσουν περὶ πιστώσεων «πρὸς ἐπισκευὴν ἢ μίσθωσιν βελτιόνων διδασκῆριων, πρὸς ἀγοράν βιβλίων, πινάκων κτλ. καὶ πρὸς καλλωπισμὸν ἐσωτερικὸν τῶν διδασκῆριων».

Ἡ ἀθλιότης τῶν διδασκῆριων κατὰ τὴν μέχρι τοῦ 1893 περίοδον περιγράφεται μὲ τὰ πλέον ζοφερὰ χρώματα εἰς τὰς σχετικὰς ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν. Ἐκ τούτων παραθέτομεν μερικὰ ἀποσπάσματα, ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Παπαμάρκου περὶ τῶν σχολείων Κερκύρας περιλαμβανόμενα ἐν τῷ ἐκδοθέντι τεύχει τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν τοῦ ἔτους 1883: Δημοτ. σχολεῖον Περιθείας· «Εἶνε μὲν ἀκάθαρτον καὶ πολὺ κακόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἔλεεινόν·

1. Αὐτ. σελ. 385.

2. Αὐτ. σελ. 177.

3. Ἰδ. τ. Β' σελ. 210.

πλὴν δὲ 5 θρανίων μετριωτάτων καὶ μιᾶς τραπέζης κακῆς οὐδὲν ἄλλο διδακτικὸν ὄργανον ὑπάρχει ἐν αὐτῷ. Ἐν τινι γωνίᾳ τοῦ διδασκῆριου τούτου κεῖται καὶ ἡ χονδροειδῆς καὶ οὐχὶ πολὺ καθαρὰ κλίνη τοῦ διδασκάλου». Δημοτ. σχολεῖον Σπαρτίλας· «Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι τέλους τοῦ Μαρτίου διεκόπησαν τὰ μαθήματα, διότι δὲν ὑπῆρχε διδασκῆριον, οἱ δὲ μαθηταὶ περιεφέροντο ἀνά τὰς ὁδοὺς· τοῦτο δὲ διότι ὁ δήμαρχος δὲν ἐπλήρωνε τὸ ἐνοίκιον καὶ οἱ ἰδιοκτῆται τούτου ἕνεκα ἤρνοῦντο νὰ μισθώσωσιν εἰς αὐτὸν τὰς οἰκίας των· ἡ δὲ εὐρεθεῖσα, ἔνθα νῦν τὸ διδασκῆριον, εἶνε κακίστη· ἀριστερὰ τῷ εἰς τὸ διδασκῆριον ἀνερχομένῳ διαμένουσι χοῖροι...» Δημοτ. σχολεῖον Ἀγράφων· «Ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς μὴ ἐπὶ καθαριότητι διακρινομένης κώμης ταύτης ὑπάρχουσι θρανία τινὰ κακά· ἐπὶ τούτων κάθηνται 33 μαθηταὶ ρυπαρώτατοι, ἀηδέστατα ἀπόζοντες». Δημοτ. σχολεῖον Καρακάννες· «...Καὶ ἐν τούτοις μόνον 52 ἀμαθέστατοι καὶ ἀγροικέστατοι καὶ σφόδρα ἀνάγωγοι μαθηταὶ φοιτῶσιν εἰς τὸ σαθρὸν καὶ ἐτοιμόρροπον μετὰ σταύλων καὶ ἐλαιοτριβείων συμπεφυρμένον ἑλεεινὸν καὶ ἄθλιον σχολεῖον». Δημοτ. σχολεῖον Ποταμοῦ· «Ἐν ἀθλιωτάτῳ καὶ νοσοδεστάτῳ καὶ ζωϋφίῳν ὀχληροτάτων καταμέστῳ ἰσογείῳ εἶχε 12 ρυπαρωτάτους νεανίσκους εἰς δύο παγκάκιστα θρανία συμπεπιεσμένους». Ὁ Μιλτ. Βρατσάνος, γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ διδασκαλικοῦ συλλόγου, ἐν ὁμιλίᾳ του πρὸς τὰ μέλη τοῦ συλλόγου¹, κατηγορήσεν ὅτι τὰ σχολεῖα ἐν πολλοῖς χωρίοις εἶνε οἱ ἀχυρῶνες τῶν δημάρχων. Τὴν αὐτὴν εἰκόνα τῶν διδασκῆριων δίδουν καὶ αἱ κατὰ τὸ 1896 ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν, ὅτε δὲν εἶχεν ἀρχίση ἀκόμη ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου ΒΤΜΘ', περὶ οὗ κατωτέρω. Ὁ ἐπιθεωρητῆς τοῦ νομοῦ Κυκλάδων Ι. Παυλίδης γράφει²: «Οὐδὲν διδασκῆριον τοῦ νομοῦ Κυκλάδων δύναται νὰ θεωρηθῆ ἔλεον ὑπὸ τὴν ἔποψιν κτιρίου καὶ ἐπιπλώσεως. Ἐννέα μόνον διδασκῆρια ἐξ 143 δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶνε ὁπωσδήποτε καλὰ... περὶ τὰ 45 δὲ εἶνε τοιαῦτα ἅτινα ὡς κτίρια εἶνε μέτρια, πρὸς τὸ κακὸν μᾶλλον κλίνοντα... τοῦλάχιστον

1. Μ. Βρατσάνου, Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι, 1874.

2. Πρῶτον ἑλληνικὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον, ἐν Ἀθήναις, 1904, σελ. 74.

ὅμως καλύπτουσι τοὺς μαθητὰς καὶ δὲν κινδυνεύουσιν ἀπὸ τὰς ἐπιρροὰς τῆς ἀτμοσφαιρας, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ κáθηνται πολλακίς χαμαὶ ὀκλαδὸν ἢ ἐπὶ κορυφῶν δένδρων καὶ ἐγείρουν νέφος κονιορτοῦ ὅταν κινῶνται. Ὑπὲρ τὰ 60 ὅμως διδακτῆρια τοῦ νομοῦ δὲν εἶνε πλέον σχολεῖα, ἀλλ' ἐλείπειν φωλαὶ καὶ τρῶγλαι, αἰτίνες πολλακίς ἐμποδίζουσι τὴν ἐργασίαν...» Ἡ Ἑλπ. Καρακούση, ἐπιθεωρήτρια τῶν σχολείων θηλέων γράφει ἰπερὶ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν. «...Τὸ διδακτῆριον ἀντὶ κήπου περιβάλλεται ἐξωθεν ὑπὸ βορβόρου καὶ ἀκαθαρσίας· ἐκεῖ ἀποταμιεύονται αἱ ἀκαθαρσαὶ ὅλης τῆς συνοικίας... Πρὸς στιγμὴν ἀμφέβαλον, ἂν ἐν τῷ σκοτεινῷ καὶ βρωμερῷ ἐκείνῳ οἰκήματι διημέρευον ἄνθρωποι καὶ δὴ μικρὰ τρυφερὰ πλάσματα. Ὑπὸ φρίκης κατελήφθην, ὅτε διελθοῦσα τὸν οὐδὸν τοῦ σχολείου τούτου καὶ εἰσελθοῦσα εἰς μίαν αἴθουσαν σκοτεινὴν καὶ ἀκάθαρτον εἶδον νὰ μένωσιν ἐν αὐτῇ ἐφ' ἑνὸς μὲν καθίσματος καθημένη μία παχεῖα, ἀκάθαρτος, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης φιλοκαλίας καὶ παντελῶς ἀμόρφωτος γυνὴ πλέκουσα, περίξ δ' αὐτῆς ἐπὶ βρωμεροῦ δαπέδου καθήμενα περὶ τὰ 30 νήπια ἀπὸ 3 μέχρις 6 ἐτῶν, ἀκάθαρτα καὶ αὐτὰ, νυσταλέα καὶ κεκοπιακότα...» Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν διδακτηρίων, κατάστασις, τὴν ὁποίαν ὠνόμασεν ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τῶν ἐκπ. νομοσχεδίων τοῦ Ὑπουργὸς Εὐταξίας (σελ. 12), «αἴσχος δι' ἡμᾶς». Ἐν τούτοις ἂν ληθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος συνεπήχθη κατόπιν μακροχρονίου πολέμου, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου δὲν ἔμεινεν πέτρα ἐπὶ πέτρας ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ἐδάφει, ἂν ληθῶν ὑπ' ὄψιν αἱ πολυειδεῖς καὶ μεγάλαι ἀνάγκαι, τὰς ὁποίας ἐκαλεῖτο νὰ θεραπεύσῃ ἡ νεοσύστατος καὶ ἄνευ ἐθνικοῦ τινος εἰσοδήματος πολιτεία, θὰ ἔπρεπε νὰ δειχθῶμεν ἐπιεικέστεροι. Κράτη, ἀπολαύοντα ἀπὸ μακροῦ χρόνου τῆς ἐλευθερίας καὶ προηγμένα εἰς τὸν πολιτισμὸν, δὲν ἦσαν ἐν καλυτέρῃ καταστάσει ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν διδακτηρίων. Τὸ 1837 εἶχον διαταχθῆ ὑπὸ τοῦ κέντρου 500 ἐπιθεωρηταὶ περίπου νὰ ἐπισκεφθῶν τὰ σχολεῖα τῆς Γαλλίας καὶ ὑποβάλουν περὶ αὐτῶν ἐκθέσεις, τὰς ὁποίας συνεκέντρωσεν ὁ P. Lorain ἐν τῷ ἔργῳ του «Tableau de l'instruction

1. Ἐκπαιδ. νομοσχέδια, 1899, σελ. 49.

primaire en France». 'ὡς ἀκολουθῶς δ' ἐκφράζεται οὗτος περὶ τῶν σχολείων τῆς Γαλλίας'. «Οὐδὲν ἄλλο δίδει ἀκριβεστέραν ιδέαν τῆς περιφρονήσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν γενικῶς ἐν Γαλλίᾳ διὰ τὴν στοιχ. ἐκπαίδευσιν ὅσον ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν κτιρίων, τῶν διατιθεμένων πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων». Εἰσερχόμενος κατόπιν εἰς λεπτομερείας λέγει ὅτι συνήθως ὡς διδακτήριον χρησιμοποιεῖται οἰονδήποτε ὑπόγειον ἢ σιταποθήκη, ἐν πάσῃ περιπτώσει ρυπαρὰ τρώγλη. Εἰς πολλὰς κοινότητας οἱ μαθηταὶ συγκατοικοῦν μετὰ τοῦ χοίρου καὶ τῶν λοιπῶν κατοικιδίων ζώων τοῦ διδασκάλου. Ἄλλαχοῦ, ἡ αἴθουσα τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ διαμένουσιν 24 μαθηταὶ δὲν ἔχει ἕκτασιν μεγαλυτέραν τῶν 12 τετραγωνικῶν ποδῶν. Ὁ διδάσκαλος ἢ ἡ διδασκάλισσα παρέδιδον τὸ μάθημα εἰς τὰς ἰδιαιτέρας τῶν κατοικίως. Ἐν Ἰταλίᾳ οἱ ἐπιθεωρηταὶ εἰς τὰς ὑποβληθείσας κατὰ τὸ 1897 ἐκθέσεις τῶν δίδουν ἀπογοητευτικὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῶν διδακτηρίων. Εἰς γράφει· «εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν δήμων τὰ σχολεῖα εἶνε καλύβαι στεναὶ καὶ ἀνθυγιεινὰ μὲ πατώματα σεσαθρωμένα καὶ βορβορώδη καὶ μὲ παράθυρα ἄνευ ὑαλοπινάκων». Ἄλλος· «τὰ σχολεῖα τῶν πλείστων δήμων εἶνε καλύβαι μὴ ἀεριζόμεναι, μὴ φωτιζόμεναι καὶ ἄνευ ἀφοδευτηρίων». Ἄλλος· «χρησιμοποιοῦνται ὡς σχολεῖσ παρεκκλήσια ψυχρὰ καὶ σκοτεινὰ». Καὶ ἄλλος· «εἰς πολλοὺς δήμους χρησιμεύουσι διὰ σχολεῖα σταῦλοι ὅπου ὁ θόρυβος τῶν ζώων, βοῶν, ὄνων κλ. εἶνε διαρκὴς ἀντιπερισπασμὸς διὰ τοὺς μαθητάς... δὲν ἠδυνάμην ἔνεκα τοῦ μεμολυσμένου ἀέρος νὰ μείνω ἐκεῖ εἰμὴ ὀλίγα λεπτά». Ἄλλως τε ἐν Ἑλλάδι τὸ 1889 ἐπὶ 2278 συνεστημένων δημοτικῶν σχολείων, ὑπῆρχον διδακτήρια διὰ 1027 σχολεῖα, ἥτοι 35 εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τῶν νομῶν, 69 εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τῶν ἐπαρχιῶν καὶ 923 εἰς τοὺς δήμους», ἅτινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐχρησίμευον πρὸς στέγασιν τῶν σχολείων.

1. G. Buisson, Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire, Paris, 1911, σελ. 1173.

2. Πρῶτον ἐκπ. Συνέδριον, σελ. 76.

3. Παράρτημα πρακτικῶν Βουλῆς Δ' Συνόδου 1Α' Βουλευτ. περιόδου, 1890, σελ. 233, πίνακες συνοδεύοντες ἐκπ. νομοσχ. Θεοτόκη.

Πάντως ἡ ἀκαταλληλότης τῆς καταστάσεως τῶν διδασκῶν κοί ἡ αἰσθητὴ ἔλλειψις τοιοῦτων, προκαλέσσα ἐντόνους διαμαρτυρίας οὐ μόνον τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ὠθήσῃ εἰς τὴν λήψιν μέτρων ἐκ μέρους τῆς πολιτείας. Πρῶτος ὑπεκίνησε τὸ ζήτημα τῆς κατασκευῆς διδασκῶν κατὰ ὠρισμένους τόπους, πληροῦντας τοὺς κανόνας τῆς παιδαγωγικῆς, ὑγιεινῆς καὶ αἰσθητικῆς ὀνομομηχανικῆς Δ. Καλλίος,¹ τῆ εἰσηγήσει αὐτοῦ ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 17 Μαΐου 1894 διάταγμα², δι' οὗ ἐτίθεντο οἱ κάτωθι ὅροι διὰ τὴν ἀνέγερσιν διδασκῶν:

1) Τὸ γήπεδον ἔπρεπε νὰ κεῖται εἰς μέρος εὐάερον, κεντρικὸν καὶ ἀπομεμακρυσμένον ἐργαστηρίων θορυβωδῶν, νοσηρῶν ἢ ἐπικινδύνων.

2) Τὸ ἐμβαδὸν τοῦ γηπέδου ἔπρεπε νὰ ὑπολογίζηται ἐπὶ τῇ βάσει 10 τ. μ. δι' ἕκαστον μαθητὴν.

3) Τὸ πάτωμα νὰ τοποθετῆται εἰς ὕψος 0.60 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐδάφους.

4) Τὸ ἐμβαδὸν ἐκάστης αἰθούσης νὰ ὑπολογίζηται ἐπὶ τῇ βάσει 0.90–1.25 τ. μ. δι' ἕκαστον μαθητὴν, τὸ δ' ὕψος αὐτῆς νὰ μὴ εἶναι ὀλιγώτερον τῶν 4 μ.

5) Ἡ χωρητικότης ἐκάστης αἰθούσης νὰ ὑπολογίζηται ἐπὶ τῇ βάσει 5 κ. μ. δι' ἕκαστον μαθητὴν.

6) Ὁ φωτισμὸς τῶν αἰθουσῶν του νὰ εἶναι μονοπλάγιος ἐξ ἀριστερῶν καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἀμφιπλάγιος, ἀπαγορευομένης τῆς τοποθετήσεως παραθύρων ἐναντι τῆς ἑδρας τοῦ διδασκάλου καὶ ἐναντι τῶν μαθητῶν, ὡς ἐπίσης ἀπαγορευομένου τοῦ φωτισμοῦ δι' ὑάλωτῆς στέγης.

7) Τὰ παράθυρα νὰ εἶναι ὀρθογώνια ἢ ἐλαφρῶς τοξοειδῆ.

8) Ἐκαστον διδασκῶν εἶναι νὰ περιλαμβάνῃ ὑπόστεγον καὶ ἀποχωρητήρια. Τὸ ὑπόστεγον, ὕψους 4 μ., κατασκευαζόμενον ἐντὸς τῆς αὐλῆς, θὰ κατεῖχεν ἕκτασιν, ἀναλογοῦσαν εἰς 1.50–2.00 τ. μ. κατὰ μαθητὴν. Τὰ ἀποχωρητήρια ἔπρεπε ν' ἀναλογοῦν 4 διὰ τὴν πρώτην ἑκατοντάδα τῶν μαθητῶν καὶ δύο δι' ἕκαστην ἐπομένην ἑκατοντάδα.

Ἐπίσης προέβλεπε περὶ συστήματος ἀερισμοῦ καὶ θερμάνσεως τῶν αἰθουσῶν καὶ περὶ κατασκευῆς εἰς τὰ μονοτάξια σχολεῖα καὶ τὰ γραμματοσχολεῖα κατοικίας διὰ τὸν διδάσκαλον.

Ἀπηγορεύετο ἡ ἀνέγερσις διδασκῶν πρὶν ἢ τὰ σχεδιαγράμματα καὶ οἱ προϋπολογισμοὶ αὐτοῦ ἐγκριθοῦν παρὰ τοῦ συμβουλίου τῶν δημοσίων ἔργων.

1. Περιοδ. Ἐθνικὴ ἀγωγή, ἔτος 1898 σελ. 17.

2. Ἐφ. Κυβ. τ. Β' 4 Ἰουνίου 1894, σελ. 168.

Διὰ τοῦ ἀνωτέρω διατάγματος ἐκανονίσθη μὲν ὁ ὁμοίομορφος καὶ ἐπιστημονικὸς τρόπος τῆς κατασκευῆς τῶν διδακτηρίων, δὲν ἐξευρέθησαν ὅμως καὶ οἱ ἀπαιτούμενοι διὰ ταύτην πόροι. Οἱ δῆμοι, ἀκολουθοῦντες τὴν αὐτὴν στάσιν, εἰς ἐλαχίστων διδακτηρίων προέβησαν τὴν ἀνέγερσιν, τὰ ὅποια ὑφίστανται καὶ μέχρι σήμερον. Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη εἶχον ὄλην τὴν διάθεσιν, πάλιν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσουν μόνοι εἰς τοῦτο. Ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ ἄρωγόν τὸ Κράτος. Τὴν πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης ταύτης ἀνέλαβεν ὁ νόμος ΒΤΕ' τοῦ 1895 «περὶ ἐκπαιδευτικῶν τελῶν»¹, ψηφισθεὶς τῇ προτάσει τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Δ. Πετρίδου. Δι' αὐτοῦ ἐπεβλήθησαν εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ τοὺς φοιτητὰς τῶν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τέλη ἐγγραφῆς καὶ τέλη ἐπὶ τῶν λαμβανομένων ὑπ' αὐτῶν τίτλων σπουδῶν. Τὸ προῖον τῶν ἐκπ. τελῶν προωρίζετο ἀποκλειστικῶς (ἄρθρ. 4) α) εἰς βελτίωσιν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ συμπλήρωσιν αὐτῆς, β) εἰς βελτίωσιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, καὶ γ) εἰς βελτίωσιν τῆς ἐν τῷ Ἑθν. Πανεπιστημίῳ διδασκαλίας. Ἄλλὰ μέχρις οὗ κανονισθοῦν δι' εἰδικῶν νόμων τὰ κατὰ τὰς βελτιώσεις ταύτας ἐπετράπη ὅπως ἐκ τοῦ κεφαλαίου τῶν τελῶν διατίθενται τὰ ἀπαιτούμενα ποσὰ «ὅπως βαθμηδὸν οἰκοδομηθῶσι τὰ ἀναγκαζοῦντα κτίρια κατὰ τοὺς ὑπὸ τῆς παιδαγωγικῆς γενομένους ἀποδεκτοὺς οἰκοδομικοὺς ὅρους διὰ τὰ ἐν πᾶσι τοῖς δήμοις ὑπάρχοντα δημοτικὰ σχολεῖα». Ὁ νόμος ΒΤΕ' οὔτε τὸ διατιθέμενον ὑπὲρ τῶν διδακτηρίων ποσὸν ὥριζεν, οὔτε τὸν τρόπον τῆς διαχειρίσεως αὐτοῦ ἐκάνονιζε, ἔνεκα δὲ τῶν λόγων τούτων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ παρέστη ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ διὰ τοῦ μετ' ὀλίγους μῆνας ἐκδοθέντος νόμου ΒΤΜΘ'². Οὗτος παρεδέχετο δύο μόνον τύπους διδακτηρίων (ἄρθρ. 68), τοῦ πλήρους δημοτικοῦ σχολείου καὶ τοῦ κοινοῦ δημοτικοῦ σχολείου, πρὸς οὓς ἔδει νὰ προσαρμοσθοῦν πάντα τὰ ἐν τῷ Κράτει σχολεῖα, εἴτε μονοτάξια, διτάξια κτλ., εἴτε πολυτάξια ἦσαν ταῦτα. Ἡ σύνταξις τῶν σχεδιαγραμμάτων τῶν διδα-

1. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' φύλλον 17.

2. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 37 (1895).

κτηρίων προεβλέπετο να γίνηται παρ' ἀρχιτεκτόνων, να ἐγκρι-
 νωνται δὲ παρ' ἐπιτροπῆς ἐξ εἰδικῶν προσώπων. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν
 ἔργων ὠρίζετο να γίνηται διὰ μειοδοτικῆς δημοπρασίας, τὸ πρό-
 γραμμα τῆς ὁποίας κατηρτίζετο παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παι-
 δείας, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν δημοσίων ἔργων τοῦ
 Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν. Κατὰ πρῶτον ἔπρεπε ν' ἀνεγερ-
 θοῦν τὰ διδασκῆρια τῶν δήμων γ' τάξεως, ἀκολουθῶν τῶν δήμων
 β' τάξεως καὶ τέλος τῶν α' τάξεως. Ἡ δαπάνη τῆς ἀνεγέρσεως αὐ-
 τῶν ἐβάρυνεν οὐχὶ πλέον τοὺς δήμους, ἀλλὰ τὰς ἐξ ἐκπαιδευτικῶν
 τελῶν εἰσπράξεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπληρῶνοντο προσέτι καὶ αἱ δα-
 πάναι τῆς διοικήσεως τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως (ἄρθ.
 67). Ἡδη τ' ἀναγκαιοῦντα χρήματα ὑπῆρχον πρὸς ἕναρξιν τοῦ
 λάχιστον τῆς ἀνεγέρσεως τῶν διδασκῆριων· ἐν τούτοις μίᾳ τριετίᾳ
 παρήλθε καὶ οὔτε τὰ σχέδια εἶχον καταρτισθῆ. Μόλις τὸν Φεβρουά-
 ριον τοῦ 1898 συνεστήθη ἐπιτροπὴ ἡ ἐκ τῶν Γ. Βάφα, Δ. Καλλία,
 Σ. Μωραΐτου, Π. Π. Οἰκονόμου, Α. Τριανταφυλλίδου, Ι. Κυριακοῦ,
 καὶ Ἰ. Μαμάη πρὸς ἔγκρισιν τῶν σχεδίων. Συμφώνως δὲ πρὸς ταῦτα
 ἐνηργήθησαν αἱ ἀπαιτούμεναι διατυπώσεις, καὶ μέχρι τοῦ Μαΐου
 τοῦ 1899 εἶχον συντελεσθῆ αἱ ἐν τῷ ἔναντι πίνακι ἐργασίαι, ὡς
 ἀναγράφονται ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τῶν ἐκπαιδευτικῶν νομο-
 σχεδίων τοῦ Ὑπουργοῦ Εὐταξία².

Ἐπειδὴ ὁμως δὲν ἐτηρήθησαν αὐστηρῶς αἱ διατάξεις τοῦ νόμου
 ΒΤΜΘ' δὲν ἀνηγέρθησαν πρῶτον τὰ διδασκῆρια τῶν δήμων γ'
 τάξεως καὶ ἔπειτα τῶν λοιπῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἀνεγείροντο εἰς
 δήμους β' καὶ γ' τάξεως καὶ ἐπειδὴ τὰ προϋπολογισθέντα διὰ τὸν
 αὐτὸν τύπον διδασκῆριου ποσὰ διέφερον ἀνὰ τὰ διάφορα μέρη ἐ-
 δήλωσεν ὁ Ὑπουργὸς ἐν τῇ Βουλῇ³ ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρέψη τὴν ἀ-
 νέγεσιν των. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον κατατεθειμένα εἰς
 τὴν τράπεζαν τῆς Ἡπειροθεσσαλίας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀνεγέρ-

1. Δελτ. περ. Ἐθν. Ἀγωγή ἐτ. Α' ἀριθ. 1 τῆς 1 Μαρτίου 1898.

2. Σελ. 27.

3. Αὐτ. «Ἡμεῖς ἐγνωμεν να μὴ ἐγκρίνωμεν τὴν μὴτω ἐγκριθείσαν κατασκευὴν
 τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων διδασκῆριων».

Διδακτήρια έγκριμένα και οικδομούμενα

Σχολεία	Δαπάνη	Κάτοικοι	Δήμος	Τύπος
Άρφαρά Αιγείρας	13365	534	γ' τάξ.	διτάξιον
Χάλια Αύλιδος	16447	848	β' »	»
Λεβέτσοβα Κροκεών	28500	1789	» »	»
Λάγια Λαγείας	19000	618	» »	μονοτάξιον
Θεολόγος Σελλασίας	18620	391	» »	»
Φαρακλάτα	17480	1443	» »	διτάξιον
Καρβελᾶ Μαλευρίου	19600	539	» »	μονοτάξιον
Μαζέικα Κλειτορίας	9900	1344	» »	διτάξιον
Τράπεζα Βουρών	10580	201	» »	μονοτάξιον
Σκούταρι Καρυουπόλεως	22050	410	» »	»
Καρδίτσα Άκραιφήν	12240	484	γ' »	»
Κόκκων »	14615	300	» »	»
Καθολικό Βουρών	10580	297	β' »	»
Σουδενά	17205	742	» »	διτάξιον
Άγ. Βλάσιος Λαπαθών	17760	1415	» »	»
Άκρατά	14550	863	γ' »	»

Διδακτήρια υπό έγκρισιν

Σχολεία	Δαπάνη	Κάτοικοι	Δήμος	Τύπος
Κομποτάδες	11.840	756	β' τάξ.	μονοτάξιον
Λιανοκλάδι	12.675	716	» »	»
Στρέβυζα Παίων	63.640	1605	» »	έξατάξιον
Καλάβρυτα	40.890	1395	» »	τετρατάξιον
Άνώγεια Φόριδος	24.180	1776	» »	διτάξιον

σεως διδασκηρίων ἐξ ἐκπαιδευτικῶν μὲν τελῶν δρ. 1.600,000 περίπου, ἐκ δὲ τοῦ κληροδοτήματος Συγγροῦ¹ 1 ἑκατ. Μὲ βραδύτητα, καθισταμένην ἔτι ἀδικαιολόγητον ἐκ τῆς ἀμέσου ἀνάγκης τῆς στεγασέως τόσων χιλιάδων μαθητῶν, προὐχώρησεν ἡ ἀνεγερσις διδασκηρίων μέχρι τοῦ 1900, ὅτε ἐρρυθμίσθη συστηματικώτερον καὶ ἐπωφελέστερον τὸ ζήτημα. Ἡ βραδύτης ὠφείλετο καὶ εἰς ἄλλους λόγους (ἔλλειψιν πόρων ἐπαρκῶν, κομματικὴν συναλλαγὴν κτλ.) δὲν ἦτο ὁμως ἄσχετος καὶ ἡ ἔλλειψις ἐνδιαφέροντος ἐκ μέρους τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν.² Ὅπως εἶδομεν, ὁ νόμος ΒΤΜΘ³ προέβλεπε πρὸς σύνταξιν καὶ ἔγκρισιν τῶν σχεδίων, τὴν σύστασιν δύο ἐπιτροπῶν ἀποτελουμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ προσώπων ξένων πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν τὴν δὲ κατασκευὴν τῶν κτιρίων ἔθετεν ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψιν τῆς ὑπηρεσίας τῶν δημοσίων ἔργων, ἦτις, ἀπασχολουμένη μὲ τὴν ἐκτέλεσιν πάντων τῶν δημοσίων ἔργων τῆς χώρας, ὀδοποιεῖται κτλ. ὀλίγον χρόνον διέθετε διὰ τὰ διδασκῆρια εἰς ἃ ἄλλως τε δὲν ἔδιδε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν δίδου εἰς αὐτὰ αἱ ἐκπαιδευτικαὶ ἀρχαί. Διὰ τοῦτο τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ Εὐταξία προέβλεπον τὴν σύστασιν παρὰ τῆ κεντρικῆ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἰδίας ἀρχιτεκτονικῆς ὑπηρεσίας, ἐντεταλμένης εἰδίως μὲ τὴν φροντίδα τῆς ἀνεγέρσεως διδασκηρίων. Ὅπως εἶδομεν ὁ νόμος τοῦ 1895 ἐχάραξε τὸν δρόμον, ὁ ὁποῖος θὰ ἦγεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν σχολικῶν κτιρίων, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης προσέφερον ὑψίστην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἐπὶ τῆ βόσει αὐτοῦ μέχρι μὲν τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1901—1902 εἶχον κατασκευασθῆ 108 νέα διδασκῆρια πλήρων δημοτικῶν σχολείων, καὶ εὕρισκοντο ὑπὸ κατασκευὴν 151 ἄλλα ἐπὶ 419 ἐν συνόλῳ ἰδρυμένων τοιοῦτων σχολείων³, μέχρι δὲ τέλους τοῦ 1909 εἶχον ἀνεγερθῆ 418 κτίρια, δι' ἃ ἔδαπανήθησαν 8.898.458 δρ.⁴ Πάντα ταῦτα ὠκοδομήθησαν κατὰ τὰ

1. Τὸ ἑκατομ. παραμένει καὶ ἕως σήμερον ἀδιάθετον παρὰ τῆ Τραπεζῆ, ἀγνωστὸν διὰ τίνας λόγους.

2. Γ. Μπουκουβάλα· ἐπετηρὶς τῆς δημοτ. ἐκπαίδευσέως, Ἀθήναι 1902, προσρητημένοι πίνακες.

3. Μ. Mantoudis Des bâtiments scolaires en Grèce, περιοδ. L' Hellenisme contemporaine, n° 5 p. 452.

ὑπὸ τοῦ νομομηχανικοῦ Καλλία ἐκπονηθέντα σχέδια, ἅτινα ὁμως εἶχον τὸ μειονέκτημα ὅτι ἀπέβλεπον περισσότερο εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῶν κτιρίων παρά τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν διαρρυθμίσιν. Παρουσίαζον ἀκόμη τὸ μειονέκτημα ὅτι ἦσαν τὰ ἴδια δι' ὅλα τοῦ αὐτοῦ τύπου τὰ κτίρια, χωρὶς νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ὁ προσανατολισμὸς τοῦ γηπέδου, ἐφ' οὗ ἀνεγείροντο, αἱ κλιματολογικαὶ συνθήκαι τοῦ τόπου κλ. παράγοντες, οἵτινες ἀπαιτοῦν τὴν ἐφαρμογὴν ἐκάστοτε διαφόρου σχεδίου. Ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως τὰ κτίρια τοῦ Καλλία ἦσαν μεγαλοπρεπῆ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὀνομάζωνται «μικρὰ Πανεπιστήμια», ἠκολούθουν δὲ αὐστηρῶς ἑλληνικὸν ρυθμὸν. Ἡ ἐκλογή τῶν γηπέδων ἀνετέθη, διὰ τοῦ νόμου ΒΤΜΘ', εἰς τοὺς ἐπιθεωρητὰς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ δὲ τῆς ὑπ' ἀριθ. 11844 τῆς 15 Σβρίου 1897 ἐγκυκλίου τοῦ Ἐπιπροέδρου τῆς Παιδείας ἔκανονίσθη ὥστε δι' ἕκαστον μονοτάξιον σχολεῖον νὰ διατίθεται χῶρος 800 τετρ. μ. καὶ τὸ γήπεδον νὰ εὐρίσκηται «μακρὰν σφαιρίων, ἀγορᾶς, παντοπωλείων καὶ νὰ παράκειται ταῖς Ἐκκλησίαις, ἔνθα τοῦτο εἶνε δυνατόν, ἀνευ προφανοῦς παραβάσεως τῶν περὶ τοῦ εὐαέρου καὶ εὐηλίου καὶ εὐρυχώρου καὶ ἡρέμου διατάξεων τῆς ὑγεινῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς».

Τὴν πρόθεσιν τοῦ Ἐπιπροέδρου Εὐταξία περὶ συστάσεως ἰδίας ἀρχιτεκτονικῆς ὑπηρεσίας παρά τῷ Ἐπιπροέδρῳ τῆς Παιδείας ἐπραγματοποίησεν ὁ νόμος τῆς 31 Μαρτίου 1910¹ καὶ ὁ κατόπιν αὐτοῦ ἐκδοθεὶς ΓΩΚΖ'² νόμος, ὅστις καὶ ἔθηκε νέας βάσεις διὰ τὴν ἀνεγερσιν διδακτηρίων, ἀπετέλεσε δ' οὕτω τὸν δεῦτερον σταθμὸν τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν. Ὁ νόμος οὗτος καὶ ὁ συμπληρώσας αὐτὸν 478 τοῦ 1914³ προώριζον διὰ τὴν ἀνεγερσιν διδακτηρίων 1) τὰ ἔσοδα ἐξ ἐκπ. τελῶν, ἀφαιρέσει τῶν ποσῶν, ἅτινα ἀπητοῦντο διὰ τὴν μισθοδοσίαν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ διὰ τοῦ νόμου 240 τοῦ 1914 συσταθέντος ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, καὶ 2) τὰ τρία τέταρτα

1. Ἡλ. Πετρούλια· ἡ νεωτέρα παρ' ἡμῖν σχολικὴ νομοθεσία, Ἀθῆναι, 1898, σελ. 112.

2. Ἐφημ. Κυβ. 191, τ. Α' 1911.

3. Ἐφημ. Κυβ. 374, τ. Α' 1914.

τῶν κατὰ τὸν νόμον ΓΣΑ' εἰσπράξεων ἐκ τοῦ βιβλιοσκήμου, τοῦ ἐπιτιθεμένου ἐπὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν κεφαλαίων τούτων τὰ μὲν 3)4 διετίθεντο ὑπὲρ τῶν διδακτηρίων καὶ τῶν διδακτικῶν ὀργάνων τῶν σχολείων τῆς στοιχ. ἐκπαιδεύσεως, τὸ δ' ὑπόλοιπον 1)4 διὰ τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ὡς πρὸς τὰ σχεδιαγράμματα τῶν κτιρίων ἀφέθη ἐλευθερίᾳ εἰς τὴν τεχνικὴν ὑπηρεσίαν νὰ καταρτίζη ταῦτα κατὰ τὰς τοπικὰς ἐκάστοτε συνθήκας, καταργηθέντος τοῦ ἐνιαίου τύπου, τοῦ γενομένου ἀποδεκτοῦ ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ 1895. Ἐκ τῶν διδακτηρίων ὠρίζετο νὰ κατασκευασθοῦν πρῶτον ἐκεῖνα, δι' ἃ οἱ οἰκεῖοι δῆμοι ἢ κοινότητες προσέφερον γήπεδον καὶ τὸ μεγαλύτερον ποσὸν τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὴν ἀνέγερσιν δαπάνης, κατόπιν ἐκεῖνα, δι' ἃ θὰ προσεφέρετο κατάλληλον γήπεδον καὶ τελευταῖον τὰ ὑπόλοιπα. Μέχρι τῆς ἰσχύος τῶν νόμων τούτων, ὑπῆρχον, ὡς εἴπομεν, κατασκευασμένα 418 διδακτήρια. Ἐξ αὐτῶν 96 ἦσαν ἐν καλῇ καταστάσει, 219 εἶχον ἀνάγκην ἐπισκευῆς, 87 εὐρίσκοντο εἰσέτι ὑπὸ κατασκευῆν καὶ 16 εἶχον καταστῆ ἤδη ἐτοιμόρροπα¹. Δεδομένου ὅτι τὰ διατιθέμενα διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν διδακτηρίων ποσὰ ἦσαν πενιχρά, ἢ συσταθεῖσα τεχνικὴ ὑπηρεσία περιώρισε τὴν δρᾶσίν της κυρίως εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν καὶ ἐπιδιόρθωσιν τῶν ὑφισταμένων. Νέα διδακτήρια μέχρι τοῦ 1920 εἶχον ἀνεγερθῆ 80 περίπου, εἰς τρόπον ὥστε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην νὰ ὑπάρχουν ἐστεγασμένα περὶ τὰ 500 σχολεῖα. Ἄν ἐξηκολούθει ἐφαρμοζόμενον τὸ ἴδιον σύστημα, τὸ διδακτηρικὸν πρόβλημα οὐδέποτε θὰ ἐλύετο, διότι τὰ προοριζόμενα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρήματα μόλις ἐπῆρκον διὰ μόνην τὴν συντήρησιν τῶν ὑπαρχόντων διδακτηρίων. Ἡ ἀνέγερσις νέων ἂν μὴ ἀπέβαινε ἀδύνατος, πάντως θὰ προὔχωρει βραδύτατα καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀνταποκρίνηται εἰς τὰς πολλαπλασιαζομένας καθ' ἐκάστην ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγκας. Ἀναγκαστικῶς λοιπὸν ἔπρεπε νὰ γίνῃ προσφυγὴ εἰς ἄλλον τινὰ τρόπον, καθιστῶντα πλέον βᾶσιμον τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν σχολείων διὰ κτιρίων, τοῦτον δ' εἰσήγαγεν ὁ νόμος 2442² τοῦ 1920 «περὶ ἰδρύσεως ταμείων ἐκπαιδευτικῆς

1. Μ. Μαντουδῆς, ἐνθ. ἀν. σελ. 454.

2. Ἐφ. Κυβερ. τ Α' 181, (1920).

προνοίας πρὸς κατασκευὴν διδασκαστηρίων καθ' ἅπαν τὸ Κράτος καὶ προμήθειαν σχολικῶν ἐπίπλων καὶ διδασκαστικῶν ὀργάνων», ὅστις πραγματικῶς δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ θεμέλιον τῆς διδασκαστριακῆς μας πολιτείας. Δι' αὐτοῦ ἐν ἐκάστῳ δήμῳ ἢ κοινότητι ἰδρύθη ἴδιον «ταμεῖον ἐκπαιδευτικῆς προνοίας», τοῦ ὁποῖου σκοπὸς ὠρίσθη ἢ ἀπόκτησις ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ δήμου ἢ τῆς κοινότητος «διδασκαστηρίων εὐπρεπῶν, πληρούντων τοὺς ὅρους τῆς ὑγιεινῆς καὶ παιδαγωγικῆς» καὶ ἢ προμήθεια τῶν ἀναγκασιούτων σχολικῶν ἐπίπλων καὶ διδασκαστικῶν ὀργάνων. Ὡς πόροι τῶν ταμείων διετέθησαν 1) προῖον εἰδικῆς τοπικῆς φορολογίας, ἐπιβαλλομένης μέχρι ποσοστοῦ 10 ο) ἐπὶ ὠρισμένων φορολογησίμων κατηγοριῶν, ὡς καὶ τὸ προῖον ὑποχρεωτικῶν ἐράνων, ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῶν οἰκείων δήμων ἢ κοινότητων, 2) εἰσφορὰ τῶν οἰκείων δήμων ἢ κοινότητων, 3) εἰσφοραὶ τῶν σχολικῶν ταμείων, 4) εἰσφοραὶ τῶν Ἱερῶν Ναῶν καὶ τῶν Ἱερῶν Μονῶν, 5) ἀρωγαί, χορηγούμεναι ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐκ τῶν ἐξ ἐκπαιδευτικῶν τελῶν εἰσπράξεων, 6) προῖον ἐξ εἰδικοῦ ἐνσήμου, ἐπικολλωμένου ἐπὶ τῶν τίτλων σπουδῆς ἐκάστου μαθητοῦ τῆς μέσης καὶ στοιχειώδους ἐκπαιδευσεως καὶ μὴ δυναμένου νὰ εἶνε ἀξίας κατωτέρας τῶν 4 δρ. κατὰ τίτλον, 5) κληροδοτήματα καὶ δωρεαί, 8) ἐκούσιος ἔρανος, ἐνεργοῦμενος μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ δήμου ἢ τῆς κοινότητος, 9) εἰσφοραὶ εἰς προσωπικὴν ἐργασίαν τῶν δημοτῶν. Ἡ διοίκησις τῶν ταμείων ἐνηργεῖτο παρ' ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης 1) προκειμένου μὲν περὶ δήμου ἐκ τριῶν, προκειμένου δὲ περὶ κοινότητων ἐκ δύο συμβούλων τοῦ δήμου ἢ τῆς κοινότητος, 2) ἐξ ἰσαριθμῶν μελῶν τῶν ἐν τῷ δήμῳ ἢ τῇ κοινότητι ὑφισταμένων σχολικῶν ἐφορειῶν καὶ 3) ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ, ὑπὸ τοῦ οἰκείου ἐπιθεωρητοῦ ὀριζομένου. Ἐκ παραλλήλου ἠδύναντο νὰ ἰδρύνωνται διδασκαστριακαὶ ἐπιτροπαί, αἵτινες εἶχον ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν ἀνέγερσιν διδασκαστηρίων ἐκ κληροδοτημάτων ἢ ἐξ ἄλλων πόρων καὶ αἵτινες ἅμα τῇ ἀποπερατώσει τοῦ ἔργου αὐτῶν διελύοντο.

Παράλληλον σύστημα ἐφαρμόζεται ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ τοῦ 1833, τελειοποιηθὲν διὰ τοῦ νόμου τῆς 1 Ἰουλίου 1878. Κατ' αὐτὸ ἢ ὑποχρέωσις τῆς ἀνεγέρσεως διδασκαστηρίων βαρύνει τοὺς δήμους, δικαιου-

μένους νὰ ἐπιβάλλουν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰδικὴν φορολογίαν μέχρις ὠρισμένου ὀρίου. Ἄμα ὡς αἱ ἐκπαιδευτικαὶ ἀρχαὶ ἀποφανθοῦν ὅτι παρίσταται ἀνάγκη ἀνεγέρσεως διδαστηρίου, ὃ δῆμος ὀφείλει ν' ἀναγράψῃ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ του τὴν πρὸς τοῦτο δαπάνην, ἐν ἀδυναμίᾳ δὲ ἢ ἐν ἀρνήσει αὐτοῦ καταβάλλεται ἡ δαπάνη ἐκ χρημάτων, προερχομένων εἴτε ἐκ τῆς αὐξήσεως τῶν δημοτικῶν φόρων, εἴτε ἐξ ἐπιχορηγήσεως τοῦ Κράτους εἴτε ἐκ δανείου συναπτομένου εἰς βάρος τοῦ δήμου. Ἴδιον ταμεῖον, προικοδοτούμενον ἔτησίως ὑπὸ τοῦ Κράτους, διαθέτει τοὺς πόρους του ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὸ διδαστήριον δαπάνης δι' ἀρωγῆς, ἣτις φθάνει μέχρι 32 ο)ο ἐπὶ τοῦ συνόλου αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς χορήγησιν δανείων εἰς τοὺς δήμους. Παρόμοιον σύστημα, ἂν ἐγίνετο δεκτὸν καὶ παρ' ἡμῖν, θὰ ἔφερε μὲν ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα εἰς δυσχερῆ θέσιν τοὺς δήμους, θὰ ἔλυεν ὅμως ὀριστικῶς τὸ ζήτημα.

Ὅπωςδῆποτε καὶ ὁ νόμος 2442, καίτοι προέβλεπε μᾶλλον προαιρετικὴν τὴν συμμετοχὴν τῶν δήμων, ἔσχε σημαντικώτατα ἀποτελέσματα. Ὑπὸ τὸ Κράτος αὐτοῦ οἱ δήμοι ἀνέπτυξαν τοιοῦτον ἐνδιαφέρον, ὥστε ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, μέχρι τοῦ 1930, ν' ἀνεγερθοῦν 976 νέα κτίρια, διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν ὁποίων ἐπιχορηγήθησαν δαπάναις τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν καθὼς καὶ 35 ἑκατομμύρια ἐκ τῶν κληροδοτημάτων. Ἀξία σημειώσεως ἰδιαίτερος εἶνε ἡ ὑπηρεσία, τὴν ὁποίαν προσέφερον οἱ ἐπιθεωρηταὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν προσπάθειαν τῶν ὁποίων ὀφείλονται τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα κατὰ μέγα μέρος.

Μὲ τὴν πρόθεσιν τῆς ἐπιταχύνσεως τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀνεγέρσεως τῶν διδαστηρίων, ἰδίως εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, ὅπου οἱ δήμοι δὲν ἐδείχθησαν πολὺ πρόθυμοι, συνήφθη τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Γ. Παπανδρέου τὴν 4 Ἰουνίου 1930 τοκοχρεωτικὸν δάνειον τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου μετὰ τῆς ἐν Στοκχόλμῃ ἐταιρείας Aktiebolaget Kreuger καὶ Roll ἐξ 1 ἑκατομμυρίου λιρῶν, κυρωθὲν διὰ τοῦ νόμου 4799 τοῦ 1930¹, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ

1. Ἐφημ. Κυβ. 232 (1930), τ. Α'.

ὁποίου διετέθησαν αἱ ἐτήσια ἐξέκπαιδ. τελῶν εἰσπράξεις. Συμφώ-
 νως πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν τοῦ νόμου 4799 διάταγμα τῆς 1)8 Δβρίου
 1930¹ τὸ προῖον τοῦ δανείου, ἀνελθὸν εἰς τὸ καθαρὸν ποσὸν 318
 ἑκατομμυρίων δραχμῶν, διετέθη, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν γε-
 νικῶν ἐξόδων, κατὰ τὸ 1)10 μὲν πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν ὑπὸ
 ἀνεγερσιν διδακτηρίων, κατὰ δὲ τὰ ὑπόλοιπα 9)10 διὰ τὴν ἀνε-
 γερσιν νέων. Ἐκ τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἀνεγερσιν τῶν ἀναγκαι-
 ούντων ἐν τῇ αὐτῇ πόλει διδακτηρίων ποσοῦ τὸ μὲν Κράτος κατέ-
 βαλλε ποσὸν ἴσον πρὸς τὸ ὀκταπλάσιον τοῦ πληρωνομένου διὰ τὰ
 μισθώματα τῶν διδακτηρίων τῆς αὐτῆς πόλεως, ἠϋξημένον κατὰ
 τὸ ἡμισυ τῶν εἰσπραττομένων ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευτικῶν τελῶν, τὸ δ'
 ὑπόλοιπον μετὰ τοῦ γηπέδου ὑπεχρεοῦντο νὰ προσφέρουν ὁ οἰ-
 κείος δῆμος ἢ κοινότης. Ἡ μετὰ τὴν σύναψιν τοῦ ἀνωτέρω δανείου
 περίοδος εἶνε ἡ πλέον γόνιμος τῆς ἀνεγέρσεως κατήρτισεν ἡ τε-
 χνικὴ ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἐπὶ εἰ-
 δικῇ συμβάσει προσληφθέντος Γάλλου Ἀρχιτέκτονος Em. Hébrard,
 ἀφοῦ δ' ἐνεκρίθησαν αὐταὶ καὶ ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τοῦ Ἐκπαιδευ-
 τικοῦ συμβουλίου, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 15 τῆς 30 Ἰουλίου 1930 ἀπο-
 φάσεώς του, ἤρχισεν ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἔργων. Μέχρι τοῦ 1932 εἶχον
 ἀνεγερθῆ 145 διδακτήρια, δι' ἃ ἔδαπανήθησαν, ἐκτὸς τῶν γηπέδων,
 ὑπὸ μὲν τοῦ Κράτους ἐκ τοῦ δανείου 177 περίπου ἑκατομ., ὑπὸ δὲ
 τῶν δήμων ἢ ἄλλων ὀργανισμῶν 27 περίπου ἑκατομ.² Διετέθη-
 σαν ἐπίσης 115 ἑκατομ. δρ. διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν 1375 διδακτη-
 ρίων δημοτ. ἐκπαιδεύσεως καὶ 103 μέσης. Κατὰ τὰ χορηγηθέντα
 ὑπὸ τῆς τεχνικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου στοιχεῖα, κατὰ τὸ
 ἀπὸ τοῦ 1928 μέχρι τοῦ 1932 χρονικὸν διάστημα συνετελέσθησαν
 αἱ ἐξῆς ἐργασίαι³.

1. Ἐφημ. Κυβ. 387 (1930) τ. Α'.

2. Μ. Mantoudis, ἐνθ. ἀν. σ:λ. 634.

3. Τὸ Νομ. ἔργον τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, Ἀθήναι, 1932, σελ. 448.

Ἐπερατώθησαν	διδ. δημ. ἐκπ.	1745	αἴθουσαι	3.636
Προσετέθησαν εἰς 60	»	»	»	100
Ἡμιτελεῖ	»	»	1118	» 3.142
ὑπὸ ἀνέγερσιν	»	»	178	» 498
Σύνολον		<u>3041</u>		<u>7.376</u>
Διὰ ταύτας ἐδαπανήθησαν				δρ. 1.476.000.000

Ἐξ αὐτοῦ τὸ Δημόσιον κατέβαλε:

Ἐξ Ἐκπαιδευτικῶν τελῶν	δρ.	73.700.000
Ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ	»	156.500.000
Ἐκ προϊόντος τοῦ δανείου	»	<u>318.000.000</u>

Ἐν ὄλῳ

548.200.000

Κατεβλήθη ὑπὸ τῶν δήμων κλ. τὸ υπόλοιπον ἐκ δρ. 927.800.000

Ἄν αἱ δοθεῖσαι πληροφορίες ὅσον ἀφορᾷ τὰ διατεθέντα ποσὰ εἶνε ἀκριβεῖς εἶνε ἀξία πάσης ἐξάρσεως ἢ συμβολῆ τῶν τοπικῶν ὀργανισμῶν ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ὅπως δὴποτε ὁμως εἶνε βέβαιον, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην εἶχε γεννηθῆ πραγματικῶς διδακτηριακὸς ὀργανισμὸς καὶ οἱ δῆμοι ἔφθασαν εἰς τὸ μεγαλύτερον σημεῖον τῆς ἀποδόσεώς των, χάρις εἰς τὰς προσπάθειάς τοῦ κέντρου καὶ τῶν κατὰ τόπους ἐπιθεωρητῶν.

Κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἐπίσημον στατιστικὴν¹, τὸ σχολικὸν ἔτος 1931—32 ὑφίστατο ἡ ἐξῆς κατάστασις ὑπὸ ἔποψιν διδακτηρίων τῆς δημοτ. ἐκπαιδεύσεως: Ἐκ τῶν λειτουργησάντων 7675 σχολείων ἑστεροῦντο ἰδίου διδακτηρίου 209 (2.69 ο)ο) ἐξ ὧν 141 ἑστεγάσθησαν εἰς διδακτήρια ἄλλων σχολείων, 57 εἰς ἐκκλησίας ἢ τεμένη, 9 εἰς ἄλλου εἶδους πρόχειρα στεγάσματα καὶ 2 διεξήγαγον τὴν διδασκαλίαν ἐν ὑπαίθρῳ. Ἐκ τῶν διδακτηρίων 5969 (76.84 ο)ο) ἦσαν μονόροφα, 1766 (22.73 ο)ο) διώροφα καὶ 33 (0,43 ο)ο) πολυώροφα². Ζύλινα ἦσαν 133 (1.71 ο)ο), πλινθόκτιστα 747 (9.61 ο)ο), λιθόκτιστα 6882 (88.59 ο)ο) καὶ ἐξ ἄλλων ὑλῶν 6 (0.08 ο)ο).

1. Ὑπουργ. Ἐθν. Οἰκονομίας, στατιστικὴ τῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1931—32 μέρ. Α'. δημοτ. ἐκπαιδεύσεις, Ἀθήναι, 1936, σελ. 1β' καὶ 14—17.

2. Ὁ σημειούμενος ἀριθμὸς τῶν διδακτηρίων ὑπερβαίνει κατὰ τι τὸν ἀνωτέρω ἀριθμὸν τῶν λειτουργησάντων σχολείων, διότι τινὰ ἐξ αὐτῶν ἑστεγάσθησαν λόγω μεγάλου ἀριθμοῦ μαθητῶν εἰς πλεονα τοῦ ἐνὸς διδακτήρια.

Γραφεία εἶχον 4411 (56.78 ο)ο), κατοικίαν δὲ διὰ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν 318 (4.09 ο)ο). Ὑγιεινὰ καὶ καλὰ ἦσαν ἐξ αὐτῶν τὰ 69.55 ο)ο, ἀνεκτὰ 0.94 ο)ο, ἀνθυγιεινὰ δὲ τὰ 29.51 ο)ο, ἐξ ὧν 25 ἐτοιμόρροπα. Δαπάναις τῶν ταμείων ἐκπ. προνοίας, τοῦ δημοσίου, δήμου ἢ κοινότητος ἀνηγέρθησαν 45.52 ο)ο, Ἐκκλησιῶν 15.90 ο)ο, νομικῶν ἐν γένει προσώπων 1.82 ο)ο, ἰδιωτῶν 20.52 ο)ο, δωρεᾶς ἢ κληροδοτήματος 6.47 ο)ο, ἀρωγῇ τοῦ δημοσίου 7.60 ο)ο καὶ ἄλλων προσώπων 2.10 ο)ο. Καθ' ὁμάδας ἐτῶν ἀνεγέρσεως τὰ διδασκῆτρια κατενέμοντο ὡς ἑξῆς:

Μέχρι τοῦ 1880	ἀνηγέρθησαν ἐξ αὐτῶν	9.65 ο)ο
Ἐκ 1881—1900	» ἐξ αὐτῶν	13.52 ο)ο
» 1901—1910	»	12.31 ο)ο
» 1911—1920	»	9. ο)ο
» 1921—1925	»	8.97 ο)ο
» 1926—1930	»	19.17 ο)ο
» 1931—1932	»	3.67 ο)ο
Κατὰ μὴ γνωστὰ ἔτη	»	23.71 ο)ο

Σχολικοὺς κήπους εἶχον 3417 (44 ο)ο), ὧν ὁ χῶρος ἦτο ἐν ἀναλογία 57.86 ο)ο ἰδιοκτησία τοῦ σχολείου, 14.35 ο)ο εἶχε δωρηθῆ, 6.45 ο)ο εἶχεν ἀπαλλοτριωθῆ ἀναγκαστικῶς καὶ 3.25 ο)ο εἶχε παραχωρηθῆ πρὸς καλλιέργειαν. Περιπεφραγμένοι ἐκ τῶν κήπων ἦσαν 2805 (82.09 ο)ο) καλλιεργημένοι 3087 (90.34 ο)ο), λιπάσματα καὶ σπόρους εἶχον 1269 (37.14 ο)ο) καὶ 849 (24.85 ο)ο) εἶχον ἐργαλεῖα.

Ἀποτελέσματα διδακτηριακῆς πολιτικῆς.—Ἡ σύναψις τοῦ διδακτηριακοῦ δανείου εἶχε μὲν τὴν εὐχάριστον συνέπειαν ὅτι ἀνέπτυξε πυρετὸν μετὰ τῶν τοπικῶν ὀργανισμῶν πρὸς ἀνέγερσιν σχολικῶν κτιρίων, ἔσχεν ὅμως καὶ δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Διὰ τὴν ἐξυπηρέτησίν του ἐδεσμεύθησαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὰ ἐξ ἐκπ. τελῶν ἔσοδα. Καὶ ἀνέλαβε μὲν ταύτην βραδύτερον τὸ Κράτος, ἐμειώθη ὅμως κατ' ἀντίστοιχον ποσὸν ἡ ἔτησία κρατικὴ εἰσφορὰ καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐξησθένησαν οἱ ὑπὲρ τῶν διδακτηρίων διαθετέοι πόροι. Ἐξ ἑτέρου, οἱ δῆμοι, κοινότητες κλ., βλέποντες τὴν ἀφειδῆ διανομὴν χρημάτων, ἐσχημάτισαν τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὸ Κράτος εἶνε εἰς θέσιν νὰ δαπανᾷ ὑπὲρ τῶν διδακτηρίων καὶ οὕτως

έμειώθη αίσθητῶς ὁ ζήλος των. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τοῦ δανείου, ἡ διδακτηριακὴ κίνησις ἔγινε νωθροτέρα.

Τὸ δάνειον, ἐξάντληθέν, ἀφῆκε τὰ μὲν 145 διδακτήρια, τὰ ὁποῖα διὰ χρημάτων του εἶχον ἀνεγερθῆ, χρῆζοντα συμπληρώσεων, 1200 ἄλλακτῖρια ἡμιτελῆ καὶ πλεῖστα σχολεῖα ἄνευ ἰδίων ἱκανοποιητικῶν διδακτηρίων. Ἀναγκαστικῶς κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη ἡ προσοχὴ τοῦ Κράτους ἔπρεπε νὰ στραφῆ ἀποκλειστικῶς πρὸς τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ὑπὸ κατασκευὴν διδακτηρίων, τὰ ὁποῖα ἄλλως διέτρεχον κίνδυνον καταστροφῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν διετέθησαν, ἐκ τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ ἐκτὸς τῶν ἐκπ. τελῶν, ἀνερχομένων εἰς 25 ἑκατομ. ἔτησίως, κατὰ μὲν τὸ 1933 62 ἑκατομ. δραχμῶν, ἐξ ὧν 15 πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν 145 κτιρίων, 9 πρὸς ἐπισκευὴν 136 ἄλλων κτιρίων, 17 πρὸς ἀποπεράτωσιν 550 διδακτηρίων τῆς ὑπαίθρου, 8 διὰ τὸ διδακτηρικὸν συγκρότημα Ἰωαννίνων καὶ 15 δι' ἄλλας διδακτηρικὰς ἀνάγκας, κατὰ δὲ τὸ 1935 ἔτερα 70 ἑκατομ., ἐξ ὧν 19 ὑπὲρ τῶν ἰδίων 145 διδακτηρίων, τὰ ὁποῖα ἀκόμη δὲν εἶχον ἀποπερατωθῆ, 47 ὑπὲρ τῆς ἀποπερατώσεως 26 γυμνασίων καὶ 845 κτιρίων δημοτ. σχολείων καὶ τὰ λοιπὰ δι' ἄλλας ἀνάγκας. Παρῆλθον ἤδη πλέον τῶν 12 ἐτῶν ἀπὸ τῆς συνάψεως τοῦ δανείου, ἐδαπανήθη ὁλόκληρον τοῦτο, ἐδαπανήθησαν προσέτι περίπου 150 ἑκατ. ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἰσάριθμα ἐκ τῶν ἐκπ. τελῶν καὶ ἀκόμη δὲν ἐτελείωσαν τὰ τότε ἀρξάμενα ἔργα. Εἶνε αὐτονόητον, ὅτι, ἐφ' ὅσον ταῦτα παραμένουν ἡμιτελῆ, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀνεγέρσεως νέων. Ἐχομεν λοιπὸν σταματήσῃ εἰς τὴν διδακτηρικὴν κατάστασιν, τὴν δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ δανείου, ἐφεξῆς δὲ πᾶσα σχεδὸν ἡ προσπάθεια πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔπρεπε εἰς βᾶρος τοῦ Κράτους. ἐξατμισθέντος τοῦ πρώτου ἐνθουσιασμοῦ τῶν δῆμων. Ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ὑπῆρξε σκόπιμος ἡ σύναψις τοῦ διδακτηριακοῦ δανείου; Ἄν ἐγένετο χρῆσις τούτου πλέον ἀβίαστος καὶ συστηματικὴ, ἂν δὲν ἐδαπανῶντο πολλὰ ποσὰ διὰ γενικὰ ἔξοδα, ἂν τὰ ἀνεγερθέντα διδακτήρια, ἰδίως εἰς τὰς πόλεις, ᾗσαν ἀπλούστερα καὶ δὲν ἐθήρευον ἐντυπωσιακοὺς θαυμασμούς, βεβαίως τὸ δάνειον ἠδύνατο νὰ λύσῃ κατὰ μέγα τοῦλάχιστον μέρος τὸ διδακτηρικὸν πρόβλημα. Ἀλλά, διὰ τοὺς αἰωνίους πολιτικοὺς λόγους,

τὸ δάνειον ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῆ ἐντὸς ὠρισμένου χρόνου διὰ ν' ἀνεγερθοῦν ταχέως διδασκῆρια καὶ νὰ καταπλήξουν. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἡ εὐφυστάτη ἰδέα τοῦ δανείου ἤγγισε τὴν ἀποτυχίαν.

Σκοπὸς τοῦ δανείου ἐτέθη οὐχὶ ριζικὴ λύσις τοῦ ζητήματος, ἀλλ' ἡ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερα ἀνέγερσις πολυτελῶν κατὰ τὸ πλεῖστον οἰκοδομῶν. Ἄν συνετάσσετο 10ετῆς π.χ. πρόγραμμα καὶ διετίθεντο ἔτησίως ὑπὸ τοῦ δημοσίου τὰ διατιθέμενα ἤδη ποσά, ἦτοι 30 ἑκατ. ἐκ τοῦ δανείου, 60 ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ, 25 ἐξ ἐνοικίων καὶ 25 ἐξ ἐκπ. τελῶν, δηλ. 140 ἐν συνόλῳ, θὰ ἠδύνατο ν' ἀξιῶνῃ τὸ Κράτος παρὰ τῶν δήμων τὴν καταβολὴν τοῦ μεγαλυτέρου ποσοστοῦ ἐκ τῆς ἀπαιτουμένης δαπάνης καὶ θὰ ἐπετύγχανε τοῦτο, διότι κατὰ μὲν τὸ ἀ' ἔτος θὰ προσεφέροντο οἱ οἰκονομικῶς εὐρωστότεροι δήμοι, κατὰ τὸ ἐπόμενον οἱ ὀλιγώτερον εὐρωστοὶ καὶ οὕτω καθεστῆς, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ θὰ ἐδίδοτο ἡ εὐκαιρία εἰς τοὺς ἀπορωτέρους νὰ ἐξοικονομήσουν τὰ ἀπαιτούμενα ποσά. Θὰ ἐξηναγκάζοντο νὰ ἐπιτύχουν τοῦτο καὶ ἐκ λόγων ἀμίλλης πρὸς τοὺς προηγηθέντας γειτονικοὺς δήμους καὶ λόγω τῆς πίεσεως, ἦν θὰ ἤσκουν ἐπ' αὐτῶν οἱ κάτοικοι. Ἄλλως τε ἔχομεν τὸ δεδομένον τῆς τετραετίας 1928—1932, καθ' ὃ οἱ δήμοι προσέφερον περὶ τὸ 1 δισεκατομμῦριον. Ἄν ὠρίζετο εἰς 25 ο)ο ἡ συμμετοχὴ τοῦ Κράτους, θὰ ἐξετελοῦντο κατ' ἔτος ἔργα ἀξίας περὶ τὰ 700 ἑκατομ. δραχμῶν, θὰ ἐκτίζοντο τοῦτέστι 800 περίπου διδασκῆρια. Ἐντὸς τῆς δεκαετίας πάντα τὰ σχολεῖα θὰ ἐστεγάζοντο ὑπὸ κτίρια ἀπλᾶ μὲν, ἀλλὰ πληροῦντα ὅλους τοὺς ὄρους τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς ὑγιεινῆς.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς οἰκοδομῆς ἐφηρμόσθησαν τὰ ὑπὸ τῆς τεχνικῆς ὑπηρεσίας καταρτισθέντα σχέδια ὑπὸ τὰς γενικὰς γραμμάς, τὰς ὑπὸ τῆς ἰδίας συνταχθείσας καὶ ἐπικυρωθείσας, ὡς εἶδομεν, παρὰ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου. Κατ' αὐτὰς ἕκαστον διδασκῆριον δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἔδει νὰ περιλαμβάνῃ 1) τὸ κυρίως διδασκῆριον, 2) κατοικίαν τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ ἐν ἰδιαιτέρῳ οἰκῆματι, 3) αἶθουσαν χειροτεχνίας, 4) ἀποχωρητήρια, 5) ὑπόστεγον, 6) πλατεῖαν διὰ τὴν γυμναστικὴν, 7) κτιστὴν ἀμμοδεξαμενὴν διὰ παιδιὰς καὶ πατριδογραφικὰς ἐργασίας, κσὶ κυκλοτερῆ λίμνην διὰ

παιδιάς, 8) αίθουσαν Ιατρείου, 9) δωμάτιον θυρωροῦ, 10) αίθουσαν ἐστιατορίου μετὰ μαγειρείου καὶ ἀποθήκης, 11) σχολικὸν κήπον, ὁ ὅποιος εἰς τὰ σχολεῖα τῶν πόλεων δὲν ἔπρεπε νὰ εἶνε μικρότερος τῶν 400—500 τετρ. μέτρων. Τὸ κυρίως διδασκῆριον ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνη: 1) αίθούσας διδασκαλίας, ἀναλόγους πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν, ὑπολογιζομένων 60 μαθητῶν δι' ἑκάστην αίθουσαν. Διαστάσεις τῶν αίθουσῶν ὠρίζοντο εἰς μῆκος 7—9.50 μ., εἰς πλάτος 5.50—6.30 μ. καὶ εἰς ὕψος 4.00—4.50 μ. 2) μίαν αίθουσαν διὰ γραφείον τοῦ διευθυντοῦ, 3) ἑτέραν αίθουσαν διὰ γραφεῖα τῶν διδασκάλων, 4) μίαν αίθουσαν δι' ἐργαστήριον φυσικῆς καὶ χημείας, 5) μίαν αίθουσαν διὰ βιβλιοθήκην καὶ ἀναγνωστήριον, 6) μίαν εὐρύχωρον αίθουσαν συγκεντρώσεων μετὰ μικροῦ θεάτρου, 7) λουτήρας. Ἐπὶ τῶν προβλεπομένων ὡς ἀνωτέρω στοιχείων ἑκάστου διδασκῆριου, ἐν τῇ πραγματοποιηθείσῃ κατασκευῇ αὐτῶν, ἐπηνέχθησαν αἱ ἑξῆς τροποποιήσεις: α) ἡ αίθουσα τῆς βιβλιοθήκης συνεχωνεύθη μετὰ τὸ γραφεῖον τοῦ διευθυντοῦ, β) δὲν κατεσκευάσθη, εἰμὴ εἰς ἐλάχιστα, ἡ αίθουσα συγκεντρώσεων, ἡ κατοικία τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ, ἡ αίθουσα τοῦ Ιατρείου, συγχωνευθεῖσα μετὰ τὸ γραφεῖον καὶ τὸ δωμάτιον τοῦ θυρωροῦ. Ἐπίσης δὲν κατεσκευάσθη ἡ ἀμμοδεξαμενὴ καὶ ἡ λίμνη. Ἐκάστη αίθουσα ἐστοίχισε 180 χιλ. δρ. περίπου.

Τὸ διδασκῆρικὸν ζήτημα, ἀφ' ἑνὸς χάρις εἰς τὴν σημαίνουσαν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει ἐν τῷ ὄλῳ ἐκπαιδευτικῷ ζητήματι καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῶν μεγάλων δαπανῶν, τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ ἡ ἀντιμετώπισίς του, ἀπασχολεῖ σοβαρῶς ὅλα τὰ Κράτη. Γενικῶς δύο συστήματα ἐφαρμόζονται ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ἀπαιτούμενων διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν σχολικῶν κτιρίων δαπανῶν¹. Κατὰ τὸ πρῶτον² τὴν ὑποχρέωσιν τῆς καταβολῆς αὐτῶν ἔχουν οἱ δῆμοι καὶ αἱ κοινότητες, ἐνισχυόμενοι εἴτε δι' ἀρωγῆς, εἴτε διὰ δα-νείου ὑπὸ τοῦ Κράτους. Κατὰ τὸ δεύτερον³ τὰ διδασκῆρια ἀνε-

1. Bureau international d'éducation. La législation régissant les constructions scolaires, Genève, 1936, σελ. 9.

2. Γερμανία, Βέλγιον, Βουλγαρία, Δανία, Γαλλία κλ.

3. Ἰσπανία κλ.

γείρονται ὑπὸ τοῦ Κράτους μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῶν δήμων νὰ καταβάλλουν ποσοστὸν τῆς δαπάνης, ἀνάλογον πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων των¹. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις οἱ δήμοι ἔχουν θετικὴν ὑποχρέωσιν, ἐκτὸς ἂν εἶνε ἄποροι. Παρ' ἡμῖν ἐφαρμόζεται μᾶλλον τὸ δεύτερον σύστημα, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἶνε προαιρετικὴ ἡ συνεισφορὰ τῶν δήμων, συνέπεια τῆς ὁποίας εἶνε ὅτι δὲν ἀνεγείρονται διδακτήρια, ὅπου οἱ δήμοι δὲν συνεισφέρουν. Ὡς πρὸς τὴν τοποθεσίαν τῶν σχολικῶν κτιρίων λαμβάνεται πρόνοια πανταχοῦ ὅπως τοῦτο κτίζεται ἐπὶ ξηροῦ ἐδάφους, καλῶς ἀεριζομένου, ἐφωδιασμένου μὲ πόσιμον ὕδωρ, κειμένου δὲ εἰς κεντρικὴν θέσιν καὶ μακρὰν πάσης ἐπιβλαβοῦς ἐπιδράσεως, ἀπαγορευομένης τῆς γειτνιασεως αὐτοῦ μὲ ἀκαθάρτους χάνδακας, ἐργαστάσια, βιομηχανικὰς ἐγκαταστάσεις ἀναδιδούσας καπνόν, νεκροταφεῖα, κλ. Τὸ ἔδαφος προτιμᾶται νὰ εἶνε ἐπικλινὲς καὶ οὐχὶ ἐπίπεδον, τὸ ὅποιον εὐνοεῖ τὴν συγκέντρωσιν τῶν ὑδάτων. Τὰ ἰδικὰ μας κτίρια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχουν ἀνατολικομεσημβρινὸν προσανατολισμόν, ἐκτὸς ἂν αἱ συνθῆκαι τοῦ γηπέδου καθιστοῦν αὐτὸν ἀπολύτως ἀδύνατον. Ὑπὸ τινῶν ὑγεινολόγων εἶχεν ὑποστηρικτῆ ἄλλοτε ἡ γνώμη, ὅτι τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ εἶνε ἐστραμμένα πρὸς βορρᾶν διὰ νὰ δέχωνται οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν μαθητῶν φῶς γλυκὺ καὶ διεθλασμένον. Τώρα ὁμως ἔχει ἐγκαταλειφθῆ τελείως ἡ γνώμη αὕτη, γενικῶς δ' ἔχει γίνῃ ἀποδεκτὸν² ὅτι αἱ αἰθουσαι τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ τοποθετῶνται, οὕτως ὥστε νὰ εἰσδέχωνται τὸν ἥλιον ἐπὶ τινὰς ὥρας καθ' ἡμέραν. Κρίνεται προτιμώτερον αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου νὰ προσπίπτουν κατ' εὐθειᾶν ἐπὶ τῶν αἰθουσῶν πρὸ ἢ μετὰ καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ μάθημα διὰ νὰ μὴ παραβλάπτηται ἡ διδασκαλία, τοῦτο δ' ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν προσανατολισμοῦ τοῦ σχολείου. Ἐν πάσῃ

1. Ἐν Πρωσσίᾳ, προκειμένου περὶ τῶν δήμων τῆς ὑπαίθρου, ἐφαρμόζεται δυνάμει τελευταίου νόμου τὸ ἑξῆς σύστημα: πᾶσαι αἱ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπαγόμεναι κοινότητες ὑποχρεοῦνται νὰ καταβάλλουν ἐτησίως 100 R M δι' ἕκαστον ὑπηρετοῦντα ἐν τῇ περιφερείᾳ των διδάσκαλον. Τὸ ποσὸν τοῦτο κατατίθεται ὑπὸ ἴδιον λογαριασμόν καὶ χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέων διδακτηρίων. (Αὐτ. σελ. 10).

2. Leqistation κλ. σελ. 17.

περιπτώσει αίθουσαι τινες, όπως ή τής ίχνογραφίας, πρέπει απαραίτητως νά είνε τοποθετημένα προς βορράν, διότι τὸ βορεινὸν φῶς είνε εὐνοϊκώτερον διὰ τοὺς ὀφθαλμούς. Ἰδιαιτέρα μέριμνα καταβάλλεται διὰ τὰς αίθούσας διδασκαλίας, αἵτινες πρέπει ν' ἀνταποκρίνονται συγχρόνως εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τής παιδαγωγικῆς, τής υγιεινῆς καὶ τής αἰσθητικῆς, διότι αὐταὶ ἀποτελοῦν τὸ μαθητικὸν περιβάλλον τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τής σχολικῆς ζωῆς. Εἰς ἕκαστον μαθητὴν ἀναλογεῖ κατὰ μέσον ὄρον ἐπιφάνεια 1.20 τετρ. μ., χωρητικότης δὲ 3—5 κβ. μ. Ἀπεδείχθη σήμερον ὅτι ἐκεῖνο, ὅπερ ἐνδιαφέρει περισσότερο, δὲν είνε ὁ κυβισμὸς, ἀλλ' ἡ ἀνανέωσις τοῦ ἀέρος καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἀκόμη τοῦ μαθήματος, διὰ τοῦτο τὰ παράθυρα κατασκευάζονται εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀνοίγονται εὐκολώτερον, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ ὑψηλότερον τμήμα των (vasistas κλ.). Εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν περιπτώσεων αἱ αίθουσαι ἔχουν σχῆμα τετραγώνου ἢ ὀρθογωνίου, τοῦ ὁποίου αἱ γωνίαι είνε ἐλαφρῶς στρογγυλαὶ (Λουξεμβούργον, Γερμανία), ὅπερ παρέχει ἀναμφισβήτητον πλεονέκτημα ἀπὸ τής ἀπόψεως τής υγιεινῆς. Τὸ μήκος τῶν αίθουσῶν φθάνει τὰ 9—10 μ., τὸ πλάτος 5—6 καὶ τὸ ὕψος 3—4.50 μ. Ὡς πρὸς τὸν φωτισμὸν παρὰ πάντων ἐγινε δεκτόν, ὅτι τὸ φῶς πρέπει νά ἔρχηται ἐξ ἀριστερῶν, διότι τὸ ἐκ δεξιῶν ἐρχόμενον φῶς ρίπτει τὴν σκιὰν τής χειρὸς ἐπὶ τοῦ τετραδίου ἢ τοῦ βιβλίου τοῦ μαθητοῦ. Ἀμφισβήτησις ὑπάρχει σχετικῶς μὲ τὸν χρωματισμὸν τῶν τοίχων τῶν αίθουσῶν, ὅστις ἔχει μεγάλην σημασίαν, λόγῳ τής οὕτως εἰπεῖν βιολογικῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν μερικὰ χρώματα ἀσκοῦν ἐπὶ τῶν μαθητῶν (κατευναστικῆς ἢ διεγερτικῆς) καὶ τής ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐπιδράσεως του. Ἄλλοι προτιμοῦν τὰ φωτεινὰ καὶ χάρωπα χρώματα χάρις εἰς τὰς εὐνοϊκὰς βιολογικὰς ιδιότητάς των, ἤτοι τὸ καθαρὸν λευκόν, ἢ τὸ λευκὸν χρωματισμένον ἐλαφρῶς μὲ πράσινον ἢ κυανοῦν, ἄλλοι δὲ τὰ ἀναπαύοντα τὴν ὄρασιν, ὅπως τὸ «καφέ ὠ λαί», τὸ κίτρινον ἢ τὸ «ρόζ πάλ». Ἐκ πειραματισμῶν, γενομένων ἐν Σκωτίᾳ ἐπὶ δύο ομάδων μαθητῶν ὑπὸ τοῦ National Institute of industrial Psychology, προέκυψεν ὅτι ἡ πρόοδος τῶν παιδίων τῶν ἐργαζομένων ἐντὸς φωτεινῶν αίθουσῶν ἦτο κατὰ 28 ο)ο ἀνωτέρα τής πρόοδου τῶν ἐργαζομένων ἐντὸς σκοτεινῶν αίθουσῶν.

ΣΤ' ΜΙΣΘΩΣΕΙΣ ΔΙΔΑΚΤΗΡΙΩΝ

Πρὸς στέγασιν τῶν σχολείων ἅτινα δὲν ἔχουν ἴδια διδασκῆρια ἐνοικιάζονται ἰδιωτικὰ οἰκήματα. Ὁ νόμος τοῦ 1834 τὴν ὑπόδειξιν τῶν πρὸς μίσθωσιν διδασκῆριων εἶχεν ἐμπιστευθῆ εἰς τὰς ἐντοπίους ἐπιθεωρητικὰς ἐπιτροπὰς, τὴν δὲ πραγματοποιήσιν τῆς μισθώσεως καὶ τὴν πληρωμὴν τῶν ἐνοικίων εἰς τοὺς δήμους. Πῶς οἱ δήμοι ἐξεπλήρωσαν τὴν ὑποχρέωσίν των ταύτην περιγράφουν μετὰ μελανώτερα χρώματα αἱ μέχρι τοῦ 1914 ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν. Οἱ ἀχυρῶνες καὶ οἱ σταῦλοι τῶν δημάρχων ἢ τῶν κομματικῶν των φίλων, ὡς εἶδομεν, ἐμισθώνοντο, ἀντὶ ἀδροτάτων ἐνοικίων, διὰ τὰ χρησιμοποιοιηθοῦν ὡς διδασκῆρια. Οἱ νόμοι ΣΙΒ, τοῦ 1841 ¹, ΓΤΟΔ' τοῦ 1909 ² καὶ ΓΧΟΑ' τοῦ 1910 ³ ὑπήγαγον μὲν τὴν μίσθωσιν τῶν δημοσίων καταστημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ διδασκῆρια, εἰς δημοπρασίαν, ἀλλ' αὕτη ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὴν προστασίαν τοῦ δημοσίου ἀπὸ τῶν καταχρήσεων παρὰ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν καταλλήλων οἰκημάτων. Πρώτην φορὰν ἐλήφθη μέριμνα ὑπὲρ τῆς μισθώσεως ἱκανοποιητικῶν διδασκῆριων διὰ τοῦ νόμου 347 τοῦ 1914 ⁴, ὅστις ἀφήρесе ταῦτα ἀπὸ τῆς γενικῆς διαδικασίας τῆς δημοπρασίας πρὸς ἐνοικίασιν δημοσίων καταστημάτων. Κατ' αὐτόν, ἐξ μῆνας πρὸ τῆς λήξεως μισθώσεώς τινος ὁ οἰκεῖος ἐπιθεωρητὴς ὤφειλε νὰ ἐκδώσῃ προκήρυξιν πρὸς ἐνέργειαν δημοπρασίας, ἐν ἣ ὥριζε τὴν περιφέρειαν, ἐν ἣ ἔπρεπε νὰ κεῖται τὸ οἶκημα, τὴν διάρκειαν τῆς μισθώσεως, ἣτις δὲν ἦδύνατο νὰ εἶνε ἀνωτέρα τῶν 10 ἐτῶν καὶ τὸ ἀνώτατον ὄριον τοῦ μισθώματος. Ἡ δημοπρασία ἐνηγείτο ἐνώπιον ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης 1) ἐκ τοῦ

1. Γ. Βενθύλου, Θεσμολόγιον δημοτ. ἐκπαιδεύσεως, Ἀθήναι, 1887, τ. Β' σ. 250.

2. Ἐφ. Κ. τ. Α' φύλλ. 233.

3. Ἐφ. Κ. τ. Α' φύλλ. 124.

4. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 325 (1914). Ὁ νόμος οὗτος ἐτροποποιήθη εἰς τὰς λεπτομερείας του διὰ τῶν νόμων 1068 (Ἐφ. Κυβ. 268) 1917), (Ἐφ. Κυβ. 148) 1920) καὶ τοῦ Ν. Δ. τῆς 22 Αὐγούστου 1917 (Ἐφ. Κυβ. 2421, πρὸς ἐκτέλεσιν δ' αὐτοῦ ἐξεδόθη τὸ Δ. τῆς 26 Δεκεμβρίου 1923.

άρμοδιου επιθεωρητοῦ ἢ τοῦ προϊσταμένου τοῦ σχολείου, ὡς ἀναπληρωτοῦ αὐτοῦ, 2) ἐξ ἑνὸς νομομηχανικοῦ ἢ τοῦ ἐπαρχιακοῦ μηχανικοῦ, καὶ 3) τοῦ ἁρμοδίου σχολιάτρου. Ἡ τοιαύτη σύστασις τῆς ἐπιτροπῆς παρείχεν ὅλας τὰς ἐγγυήσεις, ὅτι θὰ ἐμισθώνοντο τὰ πλέον κατάλληλα διδασκῆρια, διότι ὁ μὲν ἐπιθεωρητὴς θὰ ἔκρινεν αὐτὰ ἀπὸ τῆς παιδαγωγικῆς των πλευρᾶς, ὁ σχολιάτρος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πληρώσεως τῶν ὄρων τῆς ὑγιεινῆς καὶ ὁ μηχανικὸς ἀπὸ ἀπόψεως στερεότητος κτλ. Πράγματι δὲ ὑπὸ τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου τούτου, ἂν δὲν ἐξευρέθησαν κατὰ πάντα ἄρτια διδασκῆρια, ἔστεγάσθησαν ὅμως τὰ σχολεῖα ἐν ἀνεκτοῖς ὅπωςδῆποτε κτιρίοις. Ὁ νόμος 347 εἰσήγαγε καὶ τὴν ἐξῆς καινοτομίαν, ἣ ὁποία ἔσχεν εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Ἐπέτρεψε τὴν κατὰ τὴν δημοπρασίαν προσφορὰν πρὸς ἐνοικίασιν γηπέδου μόνον, ἐφ' οὗ ἀνελάμβανεν ὁ ἰδιώτης ν' ἀνεγείρῃ κτίριον συμφώνως πρὸς συντασσόμενον ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας σχεδιάγραμμα. Τὸ ἀνεγειρόμενον οὕτω διδασκῆριον εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν τὸ δημόσιον νὰ διατηρῇ ὑπὸ μίσθωσιν ἐπὶ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα. Ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους κατεσκευάσθη εἰς τὰς πόλεις ἀριθμὸς τις διδασκῆριων, τὰ ὁποῖα ἐπλήρουν τοὺς κανόνας τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς ὑγιεινῆς, ἐνῶ τὰ ἰδιωτικὰ οἰκήματα, ὅσονδῆποτε καλὰ καὶ ἂν ἦσαν, πάντως παρουσίσζον ἐλλείψεις, ἐφ' ὅσον δὲν ἦσαν κατασκευασμένα ἐπίτηδες διὰ διδασκῆρια.

Δυστυχῶς, τὴν δημιουργηθεῖσαν εὐνοϊκὴν πῶς διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν κατάστασιν ἀνέτρεψαν οἱ νόμοι 5234 ¹ καὶ 5706 ² «περὶ διοικήσεως δημοσίων κτημάτων» καὶ τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐκδοθέντα διατάγματα τῆς 18 Φεβρουαρίου 1932 ³ καὶ 19 Νεβρίου 1932 ⁴ «περὶ στεγάσεως δημοσίων ὑπηρεσιῶν», ἅτινα ἐξακολούθουν καὶ νῦν ἰσχύοντα. Μὲ τὴν πρόθεσιν τῆς ὑπαγωγῆς εἰς ἐνιαίαν διοίκησιν τῆς ἀκινήτου κρατικῆς περιουσίας συνεστήθη ἡ ὑπηρεσία

1. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 251 (1931).

2. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 335 (1932).

3. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 44.

4. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 409 (1932).

διοικήσεως δημοσίων κτημάτων, εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς ὁποίας περιελήφθη καὶ ἡ μίσθωσις οἰκημάτων πρὸς στέγασιν τῶν δημοσίων καταστημάτων, ἐπομένως καὶ ἡ μίσθωσις τῶν διδακτηρίων, δι' ἃ, παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Ἑπιτελεστικοῦ τῆς Παιδείας, οὐδεμία ἐξαιρέσις ἐγένετο δεκτὴ. Εἰς τὴν ἔδραν ἐκάστης οἰκονομικῆς ἐφορείας συνεστήθη ἐπιτροπὴ, ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ προέδρου τῶν πρωτοδικῶν, τοῦ προέδρου τῆς κοινότητος ἢ τοῦ δημάρχου, τοῦ νομομηχανικοῦ καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἐφόρου. Τῆς ἐπιτροπῆς, καλούμενος, μετέχει καὶ ὁ προϊστάμενος τῆς ὑπηρεσίας μετὰ δικαιώματος ψήφου, συμβουλευτὴς δὲ καὶ ὁ σχολίατρος. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἔχει καθῆκον νὰ κανονίζῃ τὸν ἀπαιτούμενον δι' ἐκάστην ὑπηρεσίαν χῶρον, νὰ ἐνεργῇ δὲ, κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς Διοικήσεως δημοσίων κτημάτων, τὴν πρὸς μίσθωσιν δημοπρασίαν, ἢ τελικὴ ἐγκρίσις τῆς ὁποίας ὑπόκειται εἰς τὸ Ἑπιτελεστικόν τῶν Οἰκονομικῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ διδακτήρια, τὸ μέτρον τοῦτο ὑπῆρξε καταστρεπτικόν. Ἡ κανονιστικὴ τοῦ χῶρου ἐπιτροπὴ, ἀποτελουμένη κατὰ μεγάλην πλειοψηφίαν ἐκ μελῶν ξένων πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἀγνοούντων τῆς ἀπαιτήσεως αὐτῆς, καθορίζει, ἐπηρεαζομένη ὑπὸ τῶν οἰκονομικῶν ὄρων, τὸν πρὸς στέγασιν τοῦ σχολείου χῶρον μετὰ μεγίστης φειδοῦς. Ἀκολουθῶς, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δημοπρασίας, ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας ἐνεργοῦσα, δὲν ἐγκρίνει τὸ καταλληλότερον οἶκημα, ἀλλὰ τὸ εὐθηνότερον. Τὸ Ἑπιτελεστικόν τῶν Οἰκονομικῶν τέλος, ἀποβλέπον ἀποκλειστικῶς εἰς τοῦ προϋπολογισμοῦ τὴν προστασίαν, καταφέρει τὸ ὀριστικὸν κτύπημα. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀποξενώσεως τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀρχῶν ἀπὸ τῶν πρὸς μίσθωσιν δημοπρασιῶν εἶνε νὰ στεγάζωνται τὰ σχολεῖα οὐ μόνον εἰς ἀνεπαρκῆ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλως ἀνθυγιεινὰ κτίρια. Οἱ μαθηταὶ στοιβάζονται ἐντὸς αἰθουσῶν ἀνηλίων καὶ μὴ ἀεριζομένων. Ὑπόστεγα καὶ διάδρομοι δὲν ὑπάρχουν, εἰς τρόπον ὥστε οἱ μαθηταὶ κατὰ τὰς ὥρας τῶν διαλειμμάτων νὰ εἶνε ἐκτεθειμένοι εἰς ὅλας τὰς δυσμενεῖας τοῦ καιροῦ καὶ εἰς τοὺς κινδύνους τῶν ὁδῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀναγκαστικῶς διασκορπίζονται. Εἶνε βεβαίως ἀξία πάσης ἐκτιμήσεως ἡ μέριμνα τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς περιστολὴν τῶν δημοσίων ἐξόδων. Ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως αὐτοῦ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐμφανίζηται

τὸ Κράτος, καταστρέφον τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ζωὴν πολλάκις τῶν παιδίων, τὰ ὅποια τὸ ἴδιον ὑποχρεώνει ἐπὶ ἀπειλῇ βαρειῶν ποινῶν νὰ φοιτοῦν εἰς τὸ σχολεῖον, ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις. Πᾶσα οἰκονομία πρέπει νὰ περιορίζηται ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦλάχιστον, πέραν τῶν ὁποίων ἀποβαίνει ἐπιβλαβής. Ἄν, διὰ τῆς μισθώσεως ἀκαταλλήλων κτιρίων, ἐξοικονομοῦνται σήμερον ὀλίγοι ἑκατοντάδες δραχμῶν, ἐλαττώνεται ὅμως ἡ ζωτικότητα τοῦ Ἔθνους διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν νέων ἐντὸς τῶν ἀθλίων ἐκείνων κτιρίων, τὰ ὅποια ἐμποδίζουν τὴν φυσιολογικὴν των ἀνάπτυξιν καὶ ἐπιφέρουν τὸν φυσικὸν καὶ ψυχικὸν μαρασμὸν.

Κατὰ τὸ ἔτος 1935—1936 κατεβλήθησαν δι' ἐνοίκια τῶν δημοτικῶν σχολείων συμφώνως πρὸς τὸν ἀπολογισμὸν τῆς χρήσεως ταύτης δρ. 20.981.000.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπίπλωσιν τῶν διδασκηρίων, αὕτη περιλαμβάνει ἐν ταῖς αἰθούσαις διδασκαλίας τὰ θρανία, τὴν ἔδραν τοῦ διδασκάλου, τοὺς μελανοπίνακας, καὶ εἰκόνας τινὰς ἀνηρτημένας ἐπὶ τῶν τοίχων. Τὰ θρανία ἀπετελοῦντο ἐκ δύο σανίδων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βεβαμμένων μαύρων, αἵτινες ἐστερεώνοντο παραλλήλως ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην. Ἡ κατώτερον τοποθετημένη ἐξ αὐτῶν ἐχρησίμευεν ὡς κάθισμα τῶν μαθητῶν, ἡ δ' ὑψηλότερα, ἣτις καὶ ἀπέιχεν ὀλίγον τῆς πρώτης, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀφίνηται χῶρος διὰ τὸ σῶμα, ὡς γραφεῖον. Ὑπὸ τὴν ὑψηλότεραν σανίδαν ἐσχηματίζετο εἶδος θυρίδος πρὸς τοποθέτησιν τῶν βιβλίων τῶν μαθητῶν. Τὰ θρανία εἶχον μήκος 4 μ. καὶ ὕψος 0.75 μ. περίπου. Ἐρείσινωτον δὲν ἔφερον τὰ θρανία, ἐκάθηοντο δ' εἰς ταῦτα μαθηταὶ διαφόρου ἀναστήματος καὶ διαπλάσεως, ἦσαν δηλ. ἐν εἶδος κλίνης Προκρούστου, ἐφ' ἧς ἐστρεβλώνοντο τὰ σώματα τῶν μαθητῶν. Τῇ εἰσηγήσει τοῦ νομομηχανικοῦ Καλλία ἐξεδόθη τὴν 4 Δεκεμβρίου 1898¹ διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποῦ καθιερώνοντο τὰ διέδρα θρανία, εἰς ἑξ τύπους, ἀναλόγους πρὸς τὸ ἀνάστημα τῶν μαθητῶν. Ἐσχάτως εἰσήχθησαν καὶ τὰ ὀρθοπεδικὰ θρανία, μονόεδρα, δυνάμενα νὰ προσαρμύζωνται πρὸς τὴν διάπλωσιν ἐκάστου μαθητοῦ καὶ μεταβαλλόμενα ἐκάστοτε συμφώνως πρὸς

1. Ἐφ. Κ. τ. Α' ἔτους 1899 φύλλ. 10.

τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Σήμερον τὰ πλεῖστα τῶν σχολείων εἶνε ἐφωδιασμένα μὲ διέδρα θρανία, τῶν ὁποίων οἱ τύποι ηὔξηθησαν εἰς ὀκτώ, ἀπομένουν ὅμως καὶ τινὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζονται ἀκόμη τὰ πολυέδρα, τείνοντα ὅπως δὴ ποτε μὰ ἐκλείψουν. Ἡ δαπάνη τῆς κατασκευῆς τῶν θρανίων καταβάλλεται συνήθως ἐκ τοῦ κεφαλαίου τῶν ἐκπαιδευτικῶν τελῶν ἀνέρχεται δ' αὕτη εἰς 15 περίπου ἑκατομμύρια ἐτησίως, κοστίζει δ' ἕκαστον δρ. 150 περίπου. Σχολεῖα τινὰ, διαθέτοντα ἰδίου πόρους, κατασκευάζουν τὰ θρανία τῶν ἐκ χρημάτων τῶν σχολικῶν ταμείων. Τὰ πολυέδρα θρανία ἐτοποθετοῦντο εἰς δύο παρσλλήλους σειράς, αἵτινες ἄφινον μεταξὺ τῶν καὶ ἑκατέρωθεν διόδον τινὰ. Τὰ διέδρα τοποθετοῦνται εἰς σειράς ἀναλόγους πρὸς τὸ πλάτος τῆς αἰθούσης ἀφίνεται δὲ πάλιν μεταξὺ τῶν διαδόχων σειρῶν μικρὸς τις χῶρος διὰ διόδον. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς αἰθούσης εὐρίσκεται τοποθετημένη ἡ ἔδρα τοῦ διδασκάλου, ἀριστερᾷ δ' αὐτῆς καὶ συνήθως εἰς τὴν γωνίαν τῆς αἰθούσης ὁ μελανοπίναξ. Εἰκόνες ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἢ τῶν ἠρώων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐλαχίστων ἤδη σχολείων κοσμοῦν τοὺς τοίχους, διότι κρίνονται αὗται ἀντιπαιδαγωγικά, ὡς διασπῶσαι τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν.

Εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι ἀπὸ διδακτηριοκῆς γενικῶς ἀπόψεως ἐπραγματοποιήθη μέχρι σήμερον σημαντικὴ πρόοδος καὶ ὅτι καταβάλλεται προσπάθεια πρὸς βελτίωσιν αὐτῆς, ἴσως μάλιστα μεγαλύτερα τῆς ἐπιτρεπομένης ὑπὸ τῶν ὑπαρχουσῶν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως οἰκονομικῶν συνθηκῶν. Ἐν τούτοις εἰς τινὰ μέρος ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἡ παλαιὰ θλιβερὰ κατάστασις, ἣτις ὅμως ὀφείλεται ὄχι τόσον εἰς καθυστέρησιν κρατικῆς προνοίας, ὅσον εἰς ἀβελτηρίαν τῶν διδασκάλων. Εἶδον ὁ ἴδιος ἐν τινι σχολείῳ τῆς Εὐρυτανίας τὴν διδασκάλισσαν, ἐντὸς τῆς αἰθούσης καὶ κατὰ τὴν ὥραν τῆς παραδόσεως, νὰ ψήνη τὸ φαγητόν της, παραπλευρῶς δ' αὐτῆς τὴν μητέρα της πλέκουσαν. Ἐν ἄλλῳ σχολείῳ τῆς Βοιωτίας ὁ διδάσκαλος εἶχεν ἐγκατεστημένην ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς διδασκαλίας τὴν κλίνην του, ἐστρωμένην μὲ βρωμερὰ ράκη. Φαντάζεται τις πόσον δύναται νὰ παιδαγωγῆται καὶ διδάξη ὑπὸ τοιούτους ὄρους τὸ σχολεῖον. Εὐτυχῶς ὅτι αἱ περιπτώσεις αὗται εἶνε ἐλάχισται.

Ζ' ΣΧΟΛΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ ΚΑΙ ΜΑΘΗΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

Ἐντὸς τῶν σκοπῶν τοῦ σχολείου εἶνε καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν σωματικῶν δυνάμεων τοῦ μαθητοῦ. Προϋπὸθεσις ὁμως τῆς ταιαύτης προσπαθείας τοῦ σχολείου καὶ βάσις αὐτῆς εἶνε ἡ ὑγιεινὴ κατάστασις τῶν μαθητῶν. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου προέβαλεν ἡ ἀνάγκη τοῦ θεσμοῦ τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς, ὅστις πρὸ πολλοῦ ἔχει εἰσαχθῆ εἰς τὰ μᾶλλον πεπολιτισμένα Κράτη. Συναφῆς πρὸς τὴν σχολικὴν ὑγιεινὴν ἢ μᾶλλον οὐσιῶδες μέρος αὐτῆς εἶνε καὶ ὁ κλάδος τῆς παιδολογίας, ὅστις ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐξέτασιν τοῦ παιδίου καὶ ὅστις ἀποτελεῖ ἀπαρσίτητον συμπλήρωμα τῆς παιδαγωγικῆς. Ἄφ' ἧς ἡ ἐπιστήμη παρεδέχθη ὅτι τὸ παιδίον ἔχει ἰδικὴν του ὄντοτητα μὲ ἰδίαν ψυχολογίαν καὶ διανοητικότητα καὶ μὲ ἴδιον ὄργανισμόν, παρουσιάζοντα ἰδιότητας διαφόρους τοῦ ἐνηλίκου ἀνθρώπου, ἡ παιδολογία ἀπέβη ἰσχυρὸς παράγων ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ παιδίου. Ἡ παιδολογία βοηθεῖ καὶ προάγει τὴν πειραματικὴν ψυχολογίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ.

Μέχρι τοῦ 1914 ἐμβρυώδης ὄλως ἦτο ἡ κατάστασις τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς παρ' ἡμῖν. Ὁ νόμος τοῦ 1834 (ἄρθρ. 37 παρ. 3) ἀνέθετεν εἰς τὸν ἐπιτόπιον ἐπιθεωρητὴν τῶν σχολείων τὴν ἐπαγρύπνησιν «εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας εἰς τὰ σχολεῖα». Αἱ τρῶγλαι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐλειτούργουν τὰ σχολεῖα καὶ ἡ ἀκαθαροσία, ἣτις ἐμάστιζε τοὺς μαθητάς, ἀποδεικνύουσι τὸν βαθμὸν τῆς ἐπαγρυπνήσεως ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου τῶν ἐπιτροπῶν, αἵτινες ὄλλως τε, ὅπως εἶδομεν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἶχον περιπέση εἰς ἀχρηστίαν. Τὴν 4 Ἀπριλίου 1835 ἐξεδόθη τὸ διάταγμα «περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ ἐμβολιασμοῦ τῆς δαμαλίδος»¹, διὰ τοῦ ὁποίου (ἄρθρ. 7) ἀπηγορεύθη «ἡ εἴσοδος εἰς σχολεῖον, διδασκαλεῖον, τεχνικὸν κατὰσθημα ἢ στρατιωτικὸν τάγμα εἰς ὅλους ὅσοι δὲν ἔκβαλον εὐλογίας ἢ δὲν ἐμβολιάσθησαν. Τοῦτο δὲ γνωρίζεται ἀπὸ τὰ ἴχνη τῶν δύο εἰρημένων ἀσθeneϊῶν ἢ ἀποδεικνύεται διὰ τῆς κατὰ νόμον τοῦ ἐμβολιασμοῦ μαρ-

1. Ἐφ. Κυβ. τεῦχ. Α' φύλλ. 11.

τυρίας. "Οθεν (άρθρ. 8) άπαντες οί προεστώτες τών σχολείων, διδασκαστηρίων, βιομηχανικῶν έργαστηρίων, πρὸς δέ τούτοις καί οί στρατιωτικοί άρχηγοί ύποχρεοῦνται ὄχι μόνον νά μή παραδέχωνται, άλλά καί νά γνωστοποιῶσιν έκείνους, οίτινες οὔτε φυσικά εὐλογίας εἶχον, οὔτε έμβολιασμόν μαρτυρικόν έχουσιν. Οί έναντία τών ένταῦθα διοριζομένων πράττοντες παιδεύονται κατά τὸ 569 άρθρ. τοῦ ποινικοῦ νόμου». Μία έγκύκλις τοῦ 'Υπουργείου ὑπ' άριθ. 8367 τῆς 4 'Ιουλίου 1884¹, έκδοθεῖσα μετὰ γνώμην τοῦ ίατροσυνεδρίου, έπανελάμβανε τήν ανάγκην τοῦ δαμαλισμοῦ καί άναδαμαλισμοῦ τών μαθητῶν, άπέκρουσε δέ τὸ μέτρον τῆς διακοπῆς τών μαθημάτων λόγω τῆς νόσου εὐλογίας, ὡς μή συντελεστικόν. 'Ο νόμος ΧΘ' τοῦ 1878 «περὶ συστάσεως τοῦ διδασκαλίων περιελάμβανε καί τήν ὑγιεινήν, τὸ δ' έκτελεστικόν αὐτοῦ διάταγμα τῆς 25 Μαΐου 1878 ὥριζε δύο ὥρας καθ' έβδομόδα τήν διδασκαλίαν αὐτῆς έν τῇ γ' τάξει τών διδασκαλείων. Εἰδικὸς καθηγητῆς τοῦ μαθήματος τούτου δέν προεβλέπετο, έδίδασκε δ' αὐτὸ εἰς έκ τών έν τῷ διδασκαλείῳ ὑπηρετούντων άλλων καθηγητῶν, ἰδίᾳ δέ ὁ καθηγητῆς τών φυσικῶν ἢ ὁ διευθυντής. Τὸ 1894 έξεδηλώθη κάπως έμφανέστερον ἡ έπέμβασις τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς εἰς τήν λειτουργίαν τοῦ σχολείου, διὰ τών διαταγμάτων περὶ άνεγέρσεως διδασκαστηρίων καί κατασκευῆς τών θρανίων ὑπὸ ὑγιεινοῦς ὄρους. 'Ο νόμος ΒΤΜΘ' τοῦ 1895 προέβλεπε τήν διδασκαλίαν καί τῆς ὑγιεινῆς ὡς έφαρμογήν τοῦ μαθήματος τῆς φυσικῆς ἱστορίας, έπίσης δέ τὰ κατόπιν αὐτοῦ έκδοθέντα προγράμματα περιελάμβανον εἰς τήν φυσικὴν ἱστορίαν καί τήν ὑγιεινήν, έλάμβανε δέ πρόνοιαν, ὡς καί άνωτέρω εἶδομεν, περὶ ὑγιεινῆς κατασκευῆς τών διδασκαστηρίων καί τών θρανίων. Τήν 17 Σβρίου 1908 έξεδόθη τῇ προτάσει τοῦ 'Υπουργοῦ τῆς Παιδείας Σ. Στάη Β. διάταγμα «περὶ συστάσεως έν τῷ 'Υπουργείῳ τών 'Εκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας 'Εκπαιδύσεως γραφείου τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς»² διὰ τοῦ ὁποίου συνεστήθη παρὰ τῇ κεντρικῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ 'Υπουργείου Παιδείας γραφεῖον σχολικῆς ὑγιεινῆς μετὸν σκοπὸν

1. Βενθύλου, Θεσμολόγιον, τ. Β', 1887, σελ. 212.

2. 'Εφ. Κυβ. τ. Α' 239 (1908).

1) τῆς ἀπὸ ὑγιεινῆς ἀπόψεως ἐπιθεωρήσεως τῶν διδασκῆριων κλ., 2) τῆς ἀπὸ τῶν μεταδοτικῶν καὶ μολυσματικῶν νόσων προφυλάξεως τῶν εἰς τὰ σχολεῖα φοιτῶντων, 3) τῆς ἐπὶ τῆς ὑγείας τῶν μαθητῶν καὶ τῆς καθόλου σωματικῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν ἐπαγρυπνήσεως καὶ 4) τῆς διαδόσεως τῶν θεμελιωδῶν γνώσεων τῆς ὑγιεινῆς κλ. διὰ τῶν διδασκόντων καὶ τῶν διδασκομένων εἰς τὸν λαόν. Προϊστάμενος τοῦ γραφείου ὠρίσθη ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Λαμβανομένου ὁμως ὑπ' ὄψιν, ὅτι οὗτος οὔτε εἰδικὸς ἦτο, οὔτε ὄργανα διέθετε κατάλληλα, ὁ σκοπὸς τοῦ γραφείου ἐν τῇ πραγματικότητι ἦτο ὅλως ἀνέφικτος. Διὰ τοῦ ὑποβληθέντος τὴν 22 Νβρίου 1908 νομοσχεδίου «περὶ ὀργανώσεως τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἑπιχειρηματικοῦ Ἐκκλησιαστικῶν κλ.», μὴ ψηφισθέντος ὁμως, ὁ ἴδιος Ἐπιθεωρητὴς μετέτρεπε τὸ γραφεῖον εἰς τμήμα μὲ προϊστάμενον τὸν καθηγητὴν τῆς ὑγιεινῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ὁ νόμος ΓΥΚΑ' τοῦ 1910¹ καὶ ὁ τροποποιήσας αὐτὸν ΔΙΒ' τοῦ 1912² ἐσταθεροποίησαν τὸ γραφεῖον τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς παρὰ τῇ κεντρικῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἑπιχειρηματικοῦ καὶ ὠρίσαν προϊστάμενον αὐτοῦ ἰατρὸν, ἐγκύψαντα εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν σχολικὴν ὑγιεινὴν καὶ τὴν παιδολογίαν. Προϊστάμενος τοῦ γραφείου διωρίσθη κατόπιν διαγωνισμοῦ ὁ ἤδη διευθυντὴς τοῦ τμήματος τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἐμμ. Λαμπάδριος, ὁ ὁποῖος εἶνε ὁ κατ' ἐξοχὴν δημιουργὸς τῆς ὑπηρεσίας τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἰκανότητα καὶ φιλοπονίαν τοῦ ὁποίου ὀφείλεται ἡ ἑκτασίς καὶ τὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σήμερον ἡ σχολικὴ ὑγιεινή. Διὰ τοῦ ἀπὸ 26 7βρίου 1911 Β. διατάγματος³ καθωρίσθη ἡ ἀρμοδιότης τοῦ γραφείου περίπου ἡ αὐτὴ μὲ τὴν περιλαμβανομένην ἐν τῷ μνημονευθέντι διατάγματι τοῦ 1908, ἐλήφθη δὲ πρόνοια διὰ τὴν ἴδρυσιν παρ' αὐτῷ παιδολογικοῦ ἐργαστηρίου πρὸς ἐνέργειαν παρατηρήσεων καὶ ἐρευνῶν ἐπὶ τῶν μαθητῶν. Πολὺ πρὸ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς κρατικῆς

1. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 178 (1910).

2. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 22 (1912).

3. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 22 (1912).

μερίμνης ὑπὲρ τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς εἶχεν ἀρχίσει ἢ σχετικὴ κίνησις μεταξὺ τοῦ ἱατρικοῦ καὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ κόσμου. Μελέται, δημοσιεύμεναι εἰς τὰ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1890 περίοδον ἐκδιδόμενα περιοδικὰ (Πλάτων, Ἀθήναιον κλ.) ἐτόνιζον τὴν ἀνάγκην τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς καὶ ἐξῆρον τὰ ἐκ ταύτης μέλλοντα νὰ προκύψουν ἀγαθὰ. Τὸ συγκροτηθὲν ἐν Ἀθήναις τὴν 6 Μαΐου 1901 πανελληνίον ἱατρικὸν συνέδριον διετύπωσε τὴν εὐχὴν¹, τῇ εἰσηγήσει τοῦ ἱατροῦ Κ. Παπαγιάννη, νὰ συστηθῇ ἀνώτατον κεντρικὸν ἐποπτικὸν συμβούλιον, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μετέχουν καὶ 2—3 ἱατροὶ καὶ νὰ προστεθῇ ἀνά εἰς ἱατρὸς εἰς τὰ λειτουργοῦντα τοπικὰ ἐποπτικὰ συμβούλια τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Καὶ κεντρικὸν μὲν ἐποπτικὸν συμβούλιον συνεστήθη διὰ τοῦ νόμου ΓΩΚΗ' (1911) δὲν μετέσχον ὁμως οὔτε αὐτοῦ, οὔτε τῶν τοπικῶν ἐποπτικῶν συμβουλιῶν ἱατροί. Τὸ 1903 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Α. Σ. Ματλή καὶ τοῦ σχολάρχου Κοραϊᾶ ἐγχειρίδιον σχολικῆς ὑγιεινῆς, κατὰ δὲ τὸ 1904 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Σάββα τὸ βιβλίον «Νύξεις τινὲς πρὸς βελτίωσιν τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς ἐν Ἑλλάδι» καὶ ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Γ. Βλάμη «Ἡ ὑγιεινὴ τοῦ σχολείου»².

Τὰ ληφθέντα ὡς ἀνωτέρω μέτρα ἀπετέλεσαν τὴν προεργασίαν οὕτως εἶπειν τῆς συστηματικῆς ὀργανώσεως τῆς σχολιατρικῆς ὑπηρεσίας, ἥτις ἐπραγματοποιήθη διὰ τοῦ νόμου 240 τοῦ 1914 καὶ τῶν τροποποιησάντων αὐτὸν 567 καὶ 1967 τοῦ 1917, 2457 τοῦ 1920 καὶ 4120 τοῦ 1928. Δι' αὐτῶν παρ' ἐκάστη μὲν περιφερεῖα γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων ἰδρύθη θέσις ὑγειονομικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων, παρ' ἐκάστη δὲ περιφερεῖα ἐπιθεωρητοῦ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως θέσις σχολιάτρου, εἰς οὓς ἀνετέθη γενικῶς ἢ φροντίς ὑπὲρ τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς, τῶν καθηκόντων αὐτῶν καθορισθέντων λεπτομερῶς διὰ τοῦ ἀπὸ 7 Ἀπριλίου 1917 διατάγματος³. Αἱ ὑπηρεσίαι, τὰς ὁποίας προσέφερον ἡ σχολιατρικὴ ὑπηρε-

1. Βλ. Ἐμμ. Ν. Λαμπαδαρίου, Σχολικὴ ὑγιεινὴ μετὰ στοιχείων παιδολογίας, ἐκδ. Γ' ἐν Ἀθήναις, 1934, σελ. 20.

2. Ἐμμ. Λαμπαδαρίου, ἴδε ἀνωτέρω.

3. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 62 τοῦ 1917.

σία μέχρι τοῦ 1926, εἶνε μεγάλα. Ἐπέτυχε νὰ καταστῇ διὰ τοῦ νόμου 2457 ὑποχρεωτικὸς ὁ δαμαλισμὸς τῶν μαθητῶν, κατεβίβασε τὴν νοσηρότητα τῶν μαθητῶν ἀπὸ 34.25 ο)ο εἰς ὁ ποσοστὸν ἀνῆρχετο τὸ 1915—1916, εἰς 22.50 ο)ο¹, ἐμερίμνησε διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν λοιμωδῶν νόσων, εἰσήγαγε τὸ δελτίον ὑγείας τῶν μαθητῶν, ἐνεβολίασεν ἑκατοντάδας χιλιάδων μαθητῶν, ἐφρόντισε διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἀρχῶν τῆς ὑγιεινῆς καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς εἰς τὸ διδάσκον προσωπικὸν καὶ τὸν λαὸν καὶ τὴν ἴδρυσιν σωματείων πρὸς προστασίαν τῆς ὑγείας τοῦ παιδὸς κλ. Ἔ. Δυστυχῶς τὸ 1926 ἡ σχολιατρικὴ ὑπηρεσία, ὅπως ἄλλως τε καὶ ὅλη ἡ ἐκπαίδευσις, ὑπέστη βαρὺ πλῆγμα. Διὰ τοῦ νομοθ. διατάγματος τῆς 14 Μαρτίου 1926 κατηργήθησαν πᾶσαι αἱ θέσεις τῶν σχολιάτρων, πλὴν ἕξ, ὡρίσθη δὲ ἐπίδομα ἐκ δρ. 500. εἰς 45 ἰατροὺς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τοῦ σχολιάτρου καὶ ἀνετέθη εἰς τοὺς δήμους καὶ τὰς κοινότητας τὸ βάρος τῆς πληρωμῆς τοῦ μισθοῦ των. Ὅπως εἶνε αὐτονόητον, οἱ μὲν λαμβάνοντες ὡς μόνην ἀμοιβὴν τὸ 500 δρ. ἐπίδομα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίαν τινὰ ἀξιόλογον, οἱ δὲ δήμοι καὶ αἱ κοινότητες ἠρνήθησαν νὰ ἐκπληρώσουν τὰς ὑποχρεώσεις των. Τοιοῦτοτρόπως κατ' οὐσίαν ἡ σχολιατρικὴ ὑπηρεσία περιωρίσθη εἰς τοὺς 12 ὑγειονομικοὺς ἐπιθεωρητὰς καὶ τοὺς ἕξ κρατικούς σχολιάτρους. Παρὰ ταῦτα ὁμως καὶ παρὰ τὰς δυσχερείας, ἰδίως οἰκονομικὰς, καθ' ὧν εἶχε νὰ ἀντιπαλαίση, κατώρθωσεν ὅπως δῆποτε ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς. Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς δημοσιευθείσης ἐνιαυσίας ἐκθέσεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1930—1931 ἡ μαθητικὴ νοσηρότης ὑπεβιβάσθη εἰς 18.25 ο)ο² κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐνεβολίασθησαν δὲ κατ' αὐτὸ περὶ τὰς 120 χιλ. μαθητῶν

1. Ἐνιαυσία ἐκθέσις περὶ τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς σχολ. ὑγιεινῆς κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1930—31, Ἀθῆναι, σελ. 12.

2. Βλ. εἰσηγ. ἐκθεσιν νόμου 2457 εἰς Ἑμμ. Λαμπασαρίου, Κώδιξ σχολ. ὑγιεινῆς, Ἀθῆναι, 1922, σελ. 37.

3. Ἡ κλίμαξ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἡ νοσηρότης τῶν μαθητῶν εἶναι ἡ ἑξῆς: 1915—16, 34.25 ο)ο, 1919—20, 32.03 ο)ο, 1920—21, 23.00 ο)ο, 1925—26, 22.50 ο)ο, 1926—27, 24.50 ο)ο, 1928—29, 19.60 ο)ο, 1923—30, 19 ο)ο καὶ 1930—31, 18.25 ο)ο.

καὶ ἐθεραπεύθησαν εἰς σχολικὰ ἰατρεῖα 34 χιλιάδες. Ἐπὶ ἐξετασθέντων 295.630 μαθητῶν εὐρέθησαν ἀσθενεῖς 15.250 ο)ο ἐξ ὧν τὰ 10 ο)ο περίπου ἐξ ὀξέων λοιμωδῶν νοσημάτων. Συνεστήθησαν ἀντιτραχωματικά καὶ ἀνθελανοσιακὰ συνεργεῖα, καὶ ὑπεχρεώθησαν οἱ σχολιάτροι νὰ διδάσκουν τὴν ὑγιεινὴν ἐπὶ 2 ὥρας καθ' ἑβδομάδα εἰς τὰ γυμνάσια καὶ τὰς Π. Ἀκαδημίας, ἰδρῦθη ἐν Ἀθήναις ὑγειονομικὸν κέντρον, ἐν τῷ Ἰατρείῳ Βύρωνος τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, ὅπου κατὰ τὸ ἔτος 1930—31 ἤρchiσε νὰ γίνεται ἡ πρώτη ἰατρικὴ ἐξέτασις τῶν μαθητῶν ἀπὸ ὑγιεινῆς ἀπόψεως

Διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 25 Ἰβρίου 1933¹ ἀναδιωργανώθη πῶς ἡ σχολιατρικὴ ὑπηρεσία πάντως ἐντὸς τῶν οἰκονομικῶν ὀρίων, τῶν δημιουργηθέντων ὑπὸ τοῦ διατάγματος τοῦ 1926. Κατόπιν τοῦτου ἀπετελέσθη αὕτη ἐκ 17 σχολιάτρων α' τάξεως, 5 β' τάξεως καὶ 30 γ' τάξεως, ὑπ' αὐτὴν τὴν σύνθεσιν δὲ ὑφίσταται καὶ μέχρι σήμερον. Οἱ σχολιάτροι γ' τάξεως ἔχουν βαθμὸν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γραφέως α' τάξεως, εἶνε δ' εὐκόλον νὰ φαντασθῇ τις ποίου ἐπιπέδου ἐπιστήμονες δέχονται νὰ ὑπηρετήσουν ὑπὸ τοιαύτην γλίσχρον ἀμοιβὴν καὶ ποίας ὑπηρεσίας δύναται νὰ προσμένη παρ' αὐτῶν τὸ Κράτος. Διὰ νὰ δυνηθῇ ἡ σχολιατρικὴ ὑπηρεσία νὰ φέρῃ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα προσδοκᾷ παρ' αὐτῆς ἡ ἐπιστήμη, πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἐνισχυθῇ. Εἶνε ἀνάγκη νὰ διορισθῇ παρ' ἑκάστῳ ἐπιθεωρητῇ δημοτ. ἐκπαιδύσεως ἀνὰ εἰς σχολιάτρος, παρ' ἑκάστῳ δὲ γεν. ἐπιθεωρητῇ ἀνὰ εἰς ὑγειον. ἐπιθεωρητῆς, νὰ αὐξηθῇ ὁ μισθὸς τῶν σχολιάτρων τοῦλάχιστον εἰς μισθὸν εἰσηγητοῦ, διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξευρεθοῦν κατάλληλα πρόσωπα, νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ εἰδικῆς ἐκπαιδύσεως τοῦ σχολιατρικοῦ προσωπικοῦ, νὰ εἰσαχθῇ ὁ θεσμὸς τοῦ γενικοῦ ὑγειον. ἐπιθεωρητοῦ πρὸς παρακολούθησιν τῆς συντελουμένης ἐργασίας καὶ νὰ πολλαπλασιασθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑγειονομικῶν κέντρων.

Συναφῆς πρὸς τὴν σχολικὴν ὑγιεινὴν καὶ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα αὐτῆς εἶνε ἡ σχολικὴ ἀντίληψις καὶ πρόνοια, τουτέστιν ἡ μέριμνα διὰ τὴν δημιουργίαν εὐμενῶν βιοτικῶν ὄρων ὑπὲρ τῶν μαθητῶν.

1. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 327 τοῦ 1933.

Ἡ σχολικὴ ἀντίληψις καὶ πρόνοια δὲν εἶνε ἐκδήλωσις φιλανθρωπίας, ἀλλὰ πηγάζει ἐκ τῆς ὑποχρέωσως, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ κοινωνία καὶ συνεπῶς τὸ Κράτος, ὅπως τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν ἄτομα διατηρῶνται ἐν ὑγιεῖ καταστάσει διὰ τὸν ἀποβοῦν εὐεργετικά καὶ ὠφέλιμα κοινωνικὰ στοιχεῖα. Ἄλλως τε δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἀγωγή, ἂν δὲν ἔχουν ἐξασφαλισθῆ οἱ στοιχειώδεις τοῦλάχιστον ὅροι τῆς ζωῆς. Ὁ τρέμων ἐκ τοῦ ψύχους, ὁ πεινασμένος μαθητῆς, εἶνε καταφανές ὅτι δὲν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τὴν διδασκαλίαν, διότι δὲν ἔχει ἐλευθέρως τὰς πνευματικὰς του δυνάμεις. Προκειμένου ἰδίᾳ περὶ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαιδεύσεως, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑποστηριχθῆ καὶ νομικὴ ὑποχρέωσις τῆς πολιτείας πρὸς ἄσκησιν σχολικῆς ἀντιλήψεως. Ἐφ' ὅσον ὁ μαθητῆς ὑποχρεώνεται, ἐπὶ ἀπειλῇ μάλιστα ποινῶν, νὰ φοιτᾷ ἐπὶ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα εἰς τὸ σχολεῖον, πρέπει νὰ χορηγηθῶν αὐτῷ καὶ τὰ μέσα τῆς ἐκπληρώσεως τῆς τοιαύτης ὑποχρέωσώς του, ἥτις ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει καθίσταται ἀναγκαστικῶς ἀνεκπλήρωτος. Ἄν ὁ μαθητῆς εἶνε ρακένδυτος, νηστικός, ἀνυπόδητος, δὲν ἔχη βιβλία, πῶς θὰ ὑποχρεωθῆ νὰ φοιτήσῃ εἰς τὸ σχολεῖον; Ἄλλὰ καὶ λόγοι κοινωνικῆς ἰσορροπίας ἐπιβάλλουν τὴν σχολικὴν ἀντίληψιν. Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου, τὸ ὁποῖον βλέπει τοὺς συμμαθητὰς του ἀπολαύοντας ὅλων τῶν ἀνέσεων τῆς ζωῆς, ἐνῶ αὐτὸ στερεῖται καὶ τοῦ ἄρτου, καὶ τὸ ὁποῖον συχνάκις εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν περιφρόνησιν τούτων, καθισταμένην αἰσθητοτέραν λόγῳ τῆς σκληρότητος, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἀναγκαστικῶς θὰ γεννηθῆ ἡ ἀντίδρασις καὶ θ' ἀναπτυχθοῦν αἰσθήματα οὐχὶ βεβαίως ἀγάπης καὶ φιλίας. Ἄν ὅμως γενικῶς πᾶσα πρᾶξις φιλανθρωπίας δέον ν' ἀσκηθῆ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ θίγηται ἡ φιλοτιμία τοῦ εὐεργετουμένου, κατὰ μείζονα λόγον ἡ σχολικὴ ἀντίληψις πρέπει νὰ ἐνεργῆται μετὰ ἐξαιρετικῆς λεπτότητος καὶ περινοίας, διὰ νὰ μὴ ἐπιφέρῃ ἀντίθετα ἠθικὰ ἀποτελέσματα. Ἄστοχος ἄσκησις τῆς σχολικῆς ἀντιλήψεως συνεπάγεται τὴν ταπεινώσιν καὶ τὸν ἐξευτελισμὸν τῶν μαθητῶν, εἶνε δὲ πιθανὸν νὰ συνηθίσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι δύναται νὰ ζήσουν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων καὶ οὕτω νὰ χαλαρωθῆ ἡ ἐνεργητικότης των καὶ ἀποβοῦν παθητικὰ στοιχεῖα

τῆς κοινωνίας. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἡ ἀντίληψις παρέχεται εἰς ἀντάλλαγμα προσφερομένης ὑπὸ τῶν μαθητῶν ὑπηρεσίας. Εἰς τὰ οἰκοτροφεῖα καὶ τὰ μαθητικά συσσίτια, τὰ χορηγούμενα ἐπ' ἀμοιβῆν, οἱ μὴδὲν καταβάλλοντες ἄποροι μαθηταὶ ὑποχρεοῦνται νὰ ἐξυπηρετοῦν κατὰ τὸ φαγητὸν τοὺς συμμαθητάς των, οἱ ὅποιοι καταβάλλουν περισσότερα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καλύπτηται καὶ ἡ διὰ τοὺς ἀπόρους δαπάνη. Τὸ σύστημα τοῦτο, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, δὲν ἐνέχει τι τὸ ταπεινωτικόν, διότι ὁ μαθητὴς ἐργάζεται καὶ εἰς ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας του λαμβάνει τὸ συσσίτιον ἢ τὴν ἐνδιαίτησιν. Διὰ νὰ σχηματίσῃ ὅμως τοιαύτην ἀντίληψιν ὁ μαθητὴς, πρέπει νὰ ἔχη ἰσχυρὰν βούλησιν καὶ κρίσιν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γεννᾶται παρ' αὐτοῖς τὸ συναίσθημα τῆς κατωτέρου καὶ τῆς ἀδικίας, διὰ τοῦτο προτιμώτερον εἶνε νὰ ὀρίζηται διὰ τὴν παρεχομένην προστασίαν ἐν ἐλαχίστης ἀξίας ἀντίτιμον, τὸ ὅποιον νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ καταβάλλουν καὶ οἱ ἀπορώτεροι.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐκ μέρους τῆς κοινωνίας ἢ τῆς πολιτείας βοηθεῖσας τῶν μαθητῶν ἐξεταστέα καὶ ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς, ὅτι δηλ. δύναται νὰ γεννήσῃ παρ' αὐτοῖς τὸ συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην τῆς ἀνταποδόσεως τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὅποιον ἔλαβον. Καὶ τὸ σχολεῖον, ἀφοῦ ἀποφύγῃ τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας δυσαρέστους συνεπειάς, πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὀφείλει νὰ καλλιιεργήσῃ τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν.

Ἡ σχολικὴ ἀντίληψις καὶ πρόνοια ἔχουν εὐρεῖαν ἕκτασιν, διακρίνεται δὲ τὸ στάδιον τῆς προνοίας ἀπὸ τοῦ τῆς ἀντιλήψεως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν πρόνοια περιλαμβάνει τὰ προληπτικὰ μέτρα ὑπὲρ τῆς σωματικῆς εὐεξίας τῶν μαθητῶν, ὅπως εἶνε τὰ ὑγιεινὰ διδοκτῆρια καὶ θρανία, τὰ σχολικὰ λουτρά, τὰ ὑπαίθρια σχολεῖα, αἱ παιδικαὶ ἐξοχαὶ κλπ., ἡ δ' ἀντίληψις τὰ μέτρα τὰ λαμβανόμενα ἀμέσως ἐπὶ τῶν μαθητῶν καὶ ἀποσκοποῦντα τὴν πλήρωσιν προφανομένων ἐκάστοτε ἀναγκῶν αὐτῶν, ὅπως εἶνε τὰ μαθητικά συσσίτια, ἡ δωρεὰν παροχὴ εἰδῶν ἱματισμοῦ, βιβλίων κλπ.

Βραδέως παρ' ἡμῖν τὸ Κράτος καὶ αἱ κοινότητες ἤρχισαν νὰ δεικνύουν σοβαρὸν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς σχολικῆς ἀντιλήψεως, ἐνῶ πολὺ πρὸ αὐτῶν ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἤσχολήθη περὶ τὰ ἔργα

αὐτῆς. Ὁ Ἐρυθρὸς Σταυρὸς, ὁ Σύλλογος προστασίας τῆς ὑγείας τοῦ μαθητοῦ, τὸ Πατριωτικὸν Ἴδρυμα προστασίας τοῦ παιδιοῦ κλπ. σωματεῖα ἰ διὰ τῆς ὀργανώσεως παιδικῶν ἐξοχῶν, μαθητικῶν πολυκλινικῶν, μαθητικῶν συσσιτίων κλπ. προσεπάθησαν καὶ προσπαθοῦν εἰσέτι παραλλήλως πρὸς τοὺς δημοσίους ὀργανισμοὺς νὰ καλυτερεύσουν τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς τῶν μαθητῶν. Ὁ νόμος 452 τοῦ 1914, περὶ σχολικῶν ταμείων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, μετοξὺ τῶν σκοπῶν τῶν σχολικῶν ταμείων περιελάμβανε καὶ τὴν συνδρομὴν ἀπόρων μαθητῶν διὰ τῆς παροχῆς ἐνδυμάτων, ὑποδημάτων, βιβλίων, γραφικῆς ὕλης κλπ. Ἀλλὰ τὸ καθῆκον τοῦτο τῶν ταμείων, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴν παροχὴν ἐνδυμάτων καὶ ὑποδημάτων, οὐδέποτε ἐξεπληρώθη. Ἀπὸ τοῦ 1927 ἀρχίζει μεγαλυτέρα κίνησις περὶ τὴν σχολικὴν ἀντίληψιν ἰ ἐκδηλουμένη κυρίως διὰ τῆς ὀργανώσεως μαθητικῶν συσσιτίων. Αἱ σχολικαὶ ἐφορεῖαι, ἐνισχυόμεναι ὑπὸ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, ἱδρυσαν μαθητικὰ συσσίτια, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἄποροι μαθηταὶ λαμβάνουν ἀντὶ ἐλαχίστης πληρωμῆς ὑγιεινὴν καὶ καθαρὰν τροφήν, καὶ τὰ ὁποῖα βαθμηδὸν ἠϋξησαν μέχρι τοῦ σημείου ὥστε πολλοὶ δεκάδες χιλιάδων μαθητῶν νὰ μετέχουν νῦν αὐτῶν. Κατὰ τὸ 1927—28 ὁ ἀριθμὸς τῶν συσσιτούντων μαθητῶν ἀνῆλθεν εἰς 525, τὸ 1928—29 εἰς 3.500, τὸ 1929—30 εἰς 4.500, τὸ 1930—31 εἰς 36.000 λόγῳ τῆς γενναιοτέρας συνδρομῆς τοῦ Κράτους, τὸ 1931—32 εἰς 30.000, τὸ 1932—33 εἰς 36.000, τὸ 1935—36, ἐλαττωθεισῶν τῶν κρατικῶν ὀρωγῶν, εἰς 24.000 ¹. Τὸ 1932—3 ἐδαπανήθησαν ἐν ὄλῳ ὑπὲρ τῶν μαθητικῶν συσσιτίων δρ. 9.500.000, ἐξ ὧν 2 ἐκ. ὑπὸ τοῦ Κράτους, τὰ δ' ὑπόλοιπα ἐκ τοπικῶν πόρων (εἰσφορῶν, ἐράνων κλπ.). Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ὑποσιτισμοῦ, ὑπ' ὄν διαιτᾶται ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς καὶ τῆς ἐλονοσίας, ἡ ὁποία δυστυχῶς εἰσέτι μαστίζει τὴν χώραν μας, τὰ μαθητικὰ συσσίτια καλοῦνται νὰ ἐπιτελέσουν σκοπὸν μεγάλης ἐθνικῆς σημασίας καὶ διὰ τοῦτο δικαιοῦνται νὰ τύχουν μεγαλυτέρας ἐνισχύσεως ἐκ μέρους

1. Ἐμμ. Λαμπαδαρίου, Ἡ σχολικὴ ἀντίληψις καὶ πρόνοια. Ἀθῆναι, 1933, σ. 11,

2. Ἐμμ. Λαμπαδαρίου, ἡ σχολικὴ ἀντίληψις κλπ. σελ. 18. Δημ. Στεφάνου, τὰ μαθητικὰ συσσίτια, περιοδ. Σχολικὴ ὑγιεινὴ, ἔτος Α' Τ. 5, 1937, σ. 11.

τοῦ Κράτους. Ὅπως ὁ νόμος 452, καὶ ὁ μεταγενέστερος νόμος περὶ σχολικῶν ταμείων τοῦ 1932 ὑπ' ἀριθ. 5019, μεταξύ τῶν ἔργων αὐτῶν ἀναγράφει καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἀπόρων μαθητῶν καὶ τὴν ὀργανώσιν καὶ λειτουργίαν μαθητικῶν συσσιτίων, πράγματι δὲ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ αἱ σχολικαὶ ἐφορεῖαι ἀνέπτυξαν μεγάλην δραστηριότητα ὑπὲρ τῶν μαθητικῶν συσσιτίων. Καὶ εἰς τὰ μικρότερα ἀκόμη μέρη λειτουργοῦν τοιαῦτα συσσίτια. Κάπως συστηματικώτερα φροντὶς ὑπὲρ τῆς σχολικῆς ἀντιλήψεως κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ληφθῆ διὰ τοῦ νομ. διατάγματος τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1935 «περὶ ἰδρύσεως ταμείου μαθητικῆς προνοίας καὶ ἀντιλήψεως». Δι' αὐτοῦ ἰδρύθη ἴδιος ὀργανισμὸς με σκοπὸν τὴν δημιουργίαν εὐνοϊκῶν βιοτικῶν καὶ σχολικῶν συνθηκῶν ὑπὲρ τῶν δεσμένων προστασίας μαθητῶν, εἰδικώτερον δὲ 1) τὴν δωρεὰν χορήγησιν βιβλίων καὶ γραφικῆς ὕλης, 2) τὴν δωρεὰν χορήγησιν εἰδῶν ἱματισμοῦ καὶ ὑποδήσεως καὶ φαρμάκων, 3) τὴν παροχὴν ὑποτροφῶν καὶ 4) τὴν ἴδρυσιν καὶ συντήρησιν σχολείων διὰ ψυχικῶς ἢ πνευματικῶς ἀνωμάλους ἢ σωματικῶς ἀναπήρους παιῶν. Πόροι τοῦ ὀργανισμοῦ ὠρίσθησαν 1) δύο ἑκατομμύρια δρ. ἑτησίως ἐκ τῶν ἐξ ἐκπαιδευτικῶν τελῶν εἰσπράξεων, 2) τὸ ἀντίτιμον τῶν τίτλων σπουδῶν, τῶν χορηγουμένων κατὰ τὴν λήξιν τοῦ ἔτους εἰς τοὺς προαγομένους μαθητὰς καὶ 3) τὸ προϊόν τοῦ κατὰ τὸν νόμον περὶ διδασκτικῶν βιβλίων βιβλιοσήμου, ἀνερχόμενον εἰς 5—6 ἑκατομ. ἑτησίως. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ τῶν προβλεπομένων πόρων διετέθη καὶ οὕτω μέχρι σημερινὸν δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἴδρυσις τοῦ ταμείου.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρατηρεῖται τάσις, ὅπως ολόκληρος ἡ κοινωνικὴ πρόνοια ἀσκήται ὁμοιομόρφως διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Προνοίας καὶ τοῦ Πατριωτικοῦ ἰδρύματος. Ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν τὴν ἐπικίνδυνον λεπτότητα, τὴν ὁποίαν ἐνέχει ἡ σχολικὴ ἀντιλήψις καὶ διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι αὕτη, διὰ νὰ ἀποφευχθοῦν λίαν δυσάρεστα ἀποτελέσματα, μόνον διὰ τῶν ἐκπαιδευτικῶν, δυναμένων νὰ διαγιγνώσκουν καὶ ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς μαθητικῆς ψυχῆς, δεόν νὰ παρέχεται.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΑΘ' ΥΛΗΝ *

— Α —

- ***Ακαδημαίαι παιδαγωγικαί:** "Ίδρυσις ἐν Ἀθήναις παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας (ν. 2249]1920), σ 254 κ. ἐ.
- ***Αντιβασιλεία Ὁθωνος:** "Ίδρυσις τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας—Καθῆκοντα Ὑπουργείου Παιδείας (δ. τῆς 15 Ἀπριλίου 1833).—Ὁργάνωσις τῆς Ἐκπαιδεύσεως (βάσει τοῦ Γαλλικοῦ νόμου καὶ τοῦ Βασιρικοῦ), σ 8 κ. ἐ.—Σύστασις σχετικῆς ἐπιτροπῆς (δ. τῆς 22 Μαρτίου 1833), σ 7.
- ***Αντίληψις σχολικῆ:** Βελτίωσις τῶν ὄρων τῆς ζωῆς τῶν μαθητῶν, σ. 511 κ. ἐ.—"Ίδρυσις ταμείου προνοίας κ.λ.π. (ν. δ. τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1935), σ 515.—Ὁργάνωσις συσσιτίων, σ. 514.
- ***Ἀνώτεροι ἐπόπται:** "Ίδρυσις θέσεων ἀνωτέρων ἐποπτῶν καὶ ἔργα αὐτῶν (ν. 826]1917), σ 307.—Κατάργησις τοῦ θεσμοῦ (ν. δ. τῆς 30 Μαρτίου 1923), σ 308.

— Β —

- Βιβλία:** Ἀναγνωστικὰ βιβλία (δ. τῆς 11 Νοεμβρίου 1875), σ 325.—Ἀπαγόρευσις μὴ ἐγγεκριμένων βιβλίων ("Ἐγκρ. ὑπ' ἀριθ. 6652]1859), σ 325.—Εἰσαγωγή εἰς τὰ σχολεῖα ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων ("Ἐγκρ. ὑπ' ἀριθ. 11498 τῆς 20 Νοεμβρίου 1856), σ 323.—Ἐκδοσις ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀναγνωστικοῦ βάσει τοῦ ν. ΓΣΑ]1907, τροποποιηθέντος διὰ νεωτέρων νόμων καὶ διαταγμάτων, σ 339 κ. ἐ.—Ἐκδοσις βιβλίων βάσει τῶν νόμων 826]1917 καὶ 1332]1918 (ν. δ. τῆς 27 Ἰουλίου 1923), σ 352 κ. ἐ.—"Ίδρυσις κρατικοῦ βιβλιοπωλείου, ἐκτύπωσις βιβλίων (δ. τῆς 13 Ἀπριλίου 1836) σ 319 κ. ἐ.—Κρίσις τῶν βιβλίων ὑπὸ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου (ν. 3180]1924), σ 352.—Κυκλοφορία μὴ ἐγγεκριμένων βιβλίων ("Ἐγκρ. ὑπ' ἀριθ. 6159 τῆς 7 Ἀπριλίου 1850), σ 321.—Ὁδηγία πρὸς ἔκδοσιν βιβλίων ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολεῖου, σ 325 κ. ἐ.—Περιοχόμενα βιβλίων, σ 319.—Προζήρηξις πρὸς συγγραφὴν βιβλίων (ν. Α'ΜΒ]1882 καὶ δ. τῆς 4 Σεπτεμβρίου 1882), σ 332, βάσει τοῦ νόμου ΒΡΑ]1896 καὶ

* Συνετάχθη ὑπὸ τοῦ τμηματάρχου τῆς παρά τῷ Ὑπουργεῖῳ Παιδείας Δ/σεως Στοιχ. Ἐκπαιδεύσεως κ. Ἰωσήφ Λαζάρου (8 Αὐγούστου 1943).

δ. τῆς 20 Φεβρουαρίου 1893, σ 335, βάσει τοῦ νόμου ΒΤΓ]1895 καὶ δ. τῆς 3 Αὐγούστου 1895, σ 338, ν. δ. τῆς 5 Μαΐου 1926, σ 353, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπαναφερομένου νόμου 1332]1918 (ν. δ. τῆς 2 Σεπτεμβρίου 1926), σ 355.—Συνέπεται τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου ΓΣΑ]1907, σ 341.—Σύνταξις σχολικῶν βιβλίων, περιεχόμενα αὐτῶν (δ. 6 Ὀκτωβρίου 1834), σ 319.—Σύστασις ἐπιτροπείας πρὸς κρίσιν βιβλίων (δ. τῆς 1 Σεπτεμβρίου 1856), σ 324, (ν. 2768]1921), σ 351.—Σύστασις ἐπιτροπείας πρὸς σύνταξιν ἀναγνωστικῶν (ν. 826]1917 καὶ Ν. 1332]1918), σ 346.

— Γ —

Γλῶσσα: Γλῶσσα δημοτικὴ εἰς τὰ σχολεῖα (1916), σ 441, 448.—Εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου (1922), σ 455.—Εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, καθαρούμενα δὲ εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας (ν. 3438]1927), σ 457, (ν. 5911]1933), σ 461.—Γλῶσσα καθαρούμενα εἰς τὰ σχολεῖα (1920), σ 453.—Γνώμαι περὶ καταργήσεως τῶν τόνων (1919), σ 449.—Λίλια τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως, σ 463 κ. ἐ.—Ἐγκύκλιος Ὑπουργείου Παιδείας (1926) περὶ ἀναγνωρίσεως ὡς ἐπισήμου γλώσσης ἔθνικῆς τῆς τῶν πεπαιδευμένων τάξεων τοῦ Ἑθνους, σ 456.—Ἐνέργεια πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ πέραν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, σ 462.—Περιοδικὸν ἢ «Ἰδέα», σ 462.—Συζήτησις περὶ τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας, σ 460.

Γλωσσικὸν ζήτημα: Ἀντίδρασις τῶν ὁπαδῶν τῆς καθαρουσύσης κατὰ τῶν νέων δημοτικιστῶν, σ 432.—Ἀπάντησις εἰς τὸν Κόντον τοῦ Δ. Βερναρδάκη διὰ τοῦ ἔργου «Ψευδαπτικισμὸς ἔλεγχος», σ 405.—Ἀποσπάσματα ἐκ διαφόρων βιβλίων περὶ τῆς διαμάχης τῶν λογίων, σ 376.—Ἀρχηγοὶ τῆς παρατάξεως τῶν δημοτικιστῶν (1888), σ 407.—Γλωσσικὸς ἀγὼν μετὰ τῶν λογίων—Ἀρχαῖσταί—Δημοτικισταί, σ 368 κ. ἐ.—Λιάρεις τῶν λογίων εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα (1790-1830), σ 372.—Εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὸ ἰδιωτικὸν παρθεναγωγεῖον Βόλου, σ 435.—Ἐκδοσις περιοδικῶν καὶ ἔργων εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν, σ 431.—Τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, σ 408 κ. ἐ.—Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς ἐν Ἀθήναις (1910), σ 436.—Ἐπιγράμματα τῆς καθαρουσύσης γλώσσης μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, σ 398 κ. ἐ.—Ἐταιρεία «Ἑθνικὴ γλῶσσα» (1904), σ 439.—Καθαρύνουσα γλῶσσα—Ἠγέτης Κωδικίας, σ 395.—Κατηγορίαι κατὰ τῶν δημοτικιστῶν ὡς ὀργάνων ξένων προπαγανδῶν, σ 441 κ. ἐ.—Κατοχύρωσις τῆς καθαρουσύσης διὰ τοῦ Συντάγματος 1911, σ 439.—Μέση γλῶσσα μετὰ τὴν κοινὴν, ἢ προκύψασα ἀντίδρασις, σ 380 κ. ἐ.—Μετάφρασις τῆς Ἀγίας Γραφῆς (1839) εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Κοραῆ, σ 400.—Μετάφρασις τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, (Εὐαγγελικά), σ 433.—Μετάφρασις τῆς Ὁρεστιάδος τοῦ Αἰσχύλου

(Ὁρεσταικά) σ 433.—Ὁργανον τῶν Κοραϊστικῶν ἀρχῶν «ὁ Λόγιος Ἐρμῆς» τῆς Βιέννης, σ 391.—Περιοδικὰ καὶ βιβλία σχετικὰ μὲ τὴν γλωσσικὴν διαμάχην, σ 397.—Σύστασις Ἐπιτροπείας ὑπὲρ τῆς καθαρευούσης γλώσσης, σ 438.—Τάσις πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν γλώσσαν, σ 403.—Φυλλάδιον «ἡ Νέα Σχολή τοῦ γραφομένου λόγου» (1893) σ 401.

Δημοτικά σχολεῖα: Ἀπαγόρευσις συμφουτήσεως, σ 30.—Ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τοὺς Νομάρχας (1837) περὶ τῶν σχολείων, σ 47.—Ἐξομοίωσις τῶν κοινῶν πρὸς τὰ μονοτάξια πλήρη σχολεῖα (v. 2858]1922), σ 46.—Ἴδρυσις σχολείων θηλέων, σχετικὴ ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τοὺς Νομάρχας (1852), σ 29, 30.—Κοινὰ καὶ πλήρη δημοτικά σχολεῖα (v. ΒΤΜΘ]1895), σ 39.—Ὅροι διὰ τὴν ἴδρυσιν δημοτικῶν σχολείων (v. ΒΠΕ]1892, ΒΤΜΘ]1895, ΓΝΗ]1905, 2249]1920, 4397]1929), σ 34.—Ὅροι διὰ τὰ μαζικά σχολεῖα (v. 4397]1929), σ 32.—Συνδρομὴ τοῦ Κράτους πρὸς τοὺς Δήμους (δ. τοῦ 1844), σ 22.—Γάξεις δημοτικῶν σχολείων, σ 37.—Τύποι σχολείων, σ 37.

Δημοτικὴ ἐκπαίδευσις: Ἐλαττώματα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, σ 18.—Ἰδανικά τῆς ἐκπαιδεύσεως, σ 19 κ. ἑ.—Ὁργανωσις δημοτικῶν σχολείων (v. τοῦ ἔτους 1834), σ 11.—Σκοποὶ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως (ἐγκ. τῶν ἐτῶν 1856, 1878, 1880—1929), σ 14, 16.

Διδακτήρια: Δαπάναι διὰ τὰ διδακτήρια τῶν ἐτῶν 1928-1932, σ 492, 493.—Διδακτηριακὴ ἐπιτροπὴ, σ 495.—τὸ διδακτήριον ἐκπαιδευτικῶς παράγων, σ 478.—Ἐγκοισις σχεδιαγραμμάτων διδακτηρίων, σ 486, 497.—Ἐξεύρεσις καὶ συντήρησις τῶν διδακτηρίων (v. τοῦ ἔτους 1834), σ 479.—Ἐπίπλωσις διδακτηρίων τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων, σ 140.—Ἐπίπλωσις διδακτηρίων μετὰ τὴν πάροδον τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου (δ. τῆς 4 Ἀπριλίου 1898), σ 504, 505.—Ἴδρυσις τμησίου ἐκπαιδευτικῆς Προνοίας (v. 2442]1920), σ 449, 491.—Κατάστασις τῶν διδακτηρίων ἐν Ἑλλάδι σ 478, (ἐγκ. τῶν ἐτῶν 1839, 1867, 1872, 1899), σ 479, (μέχρι τοῦ ἔτους 1893), σ 480, (δ. τῆς 14 Μαΐου 1894), σ 484, (λόγφ ἀβελτηρίας διδασκόντων), σ 505.—Κατάστασις διδακτηρίων ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ (ἐκθ. γαλλικαὶ καὶ ἰταλικαὶ), σ 482.—Μίσθωσις (ιδιωτικῶν οἰκημάτων κατὰ τὰ ἔτη 1834-1841) σ 501, (1841-1910 v. ΣΙΒ]1841, ΓΡΟΛ]1909 καὶ ΓΧΟΑ]1910), σ 501, (v. 347]1914), σ 501, (v. 5324]1921 καὶ 5706]1932) καὶ δ. τῆς 18 Φεβρουαρίου 1932 καὶ τῆς 19 Νοεμβρίου 1932), σ 502 κ. ἑ.—Πίναξ ἀνεγερθέντων σχολείων (μέχρι τοῦ 1930), σ 492, (διὰ τοιοῦτον δανείου v. 4799]1930), σ 483.—Πόροι πρὸς ἀνάγεσθαι διδακτηρίων (v. ΒΤΕ]1895 καὶ ΒΤΜΘ]1895), σ 485, 493.—Προσανατολισμὸς καὶ τοποθεσία διδακτηρίων, σ 499 κ. ἑ. Στιτιστικῶν

πίνακες διδακτηρίων, σ 488.—Σύστασις ἀρχιτεκτονικῆς ὑπηρεσίας παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ Παιδείας (ν. ΓΩΚΖ]1910), σ 489.

Διδακτικὸν προσωπικόν: Ἀναγνώρισις δημοδιδασκαλισσῶν α) ἀποφοίτων παρθεναγωγείου Ναυπλίου (δ. τῆς 22 Ἰανουαρίου 1834), σ 3, 190.—β) ἀποφοίτων τῶν παρθεναγωγείων τῆς Φιλελευθερικῆς Ἑταιρείας καὶ ἰδιωτικῶν τοιούτων (1860), σ 3 κ. ἑ., 191.—γ) ἀποφοίτων κρατικῶν διδασκαλείων (ν. 381]1914), σ 191.—Λιαβάθμισις τῶν δημοδιδασκάλων (ν. δ. τῆς 21 Ἀπριλίου 1926), σ 184.—Λιαιρέσις τῶν πτυχιούχων δημοδιδασκάλων ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τοῦ πτυχίου τῶν, σ 173, (κατάργησις τῆς διακρίσεως ἐκ τοῦ βαθμοῦ ν. 381]1914), σ 187.—Λιτακτικόν προσωπικὸν διὰ τὰ ἀλληλοδιδασκαστικὰ σχολεῖα, σ 153.—Ἐξετάσεις πρὸς ἀναζήρηξιν δημοδιδασκάλων, κατηγοροῦσι αὐτῶν (ν. τοῦ ἔτους 1834), σ 169, (ν. τοῦ ἔτους 1834), σ 170, (ἐγκ. Ὑπουργείον τῶν ἐτῶν 1844 καὶ 1872), σ 171 (ν. ΧΘ]1878), σ 173 (ν. 381]1914), σ 190.—Ποιότης τῶν δημοδιδασκάλων (ἐκθέσεις ἐπιθεωρητῶν καὶ ἐγκ. Ὑπουργ. Παιδείας ἐτῶν 1855, 1872, 1883), σ 174 κ. ἑ.—Ὑποτροφίαι 1) τῶν Δήμων διὰ τὸ διδασκαλεῖον 2) τοῦ συνλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων διὰ τὴν Εὐρώπην (ν. ΧΘ]1878), σ 180.

Διδασκαλεῖα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως: α) Ἀρρένων: Ἀτελής μόρφωσις, σ 216.—Διδακτικὸν προσωπικόν, σ 220.—Ἐκθέσεις διεθυντῶν διδασκαλείου περὶ παρατηρηθεισῶν ἐλλείψεων (1879), σ 221.—Ἰδρυσις διδασκαλείου ἐν Αἰγίνῃ, Ναυπλίῳ, Ἀθήναις (1834), σ 215, ἐν Θεσσαλονίκῃ (1876), σ 217, ἐν Ἀθήναις (1875, ν. ΧΘ]1878), σ 218, Ἰδρυσις διδασκαλείων καὶ ἀλλαγῶν, σ 224, 234. Ἰδρυσις πεντατάξιων καὶ ἑξιατάξιων διδασκαλείων (ν. 3182]1924), σ 242.—Ἰδρυσις διετῶν παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν (ν. 5502]1933), σ 250.—Κατάργησις τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν (1864), σ 210, τοῦ νόμου ΓΧϚΒ, σ 234, τῶν μονοταξίων διδασκαλείων (ν. 4368]1929), σ 245.—Μεταρρυθμισις τοῦ διδασκαλείου (Μαροσλείου) Ἀθηνῶν (ΓΧϚΒ]1910), σ 233.—Μονοτάξια διδασκαλεῖα (ν. δ. τῆς 27 Ἰουλίου 1923), σ 238.—Πλημμελήματα ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν διδασκαλείων, σ 225 κ. ἑ.—Προσάρτησις τοῦ Μαροσλείου διδασκαλείου εἰς τὴν παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν (ν. δ. τοῦ ἔτους 1923), σ. 237, 256.—Προσόντα εἰσακτέων εἰς τὰ διδασκαλεῖα μαθητῶν, σ 215.—Σκηναὶ εἰς τὸ Μαροσλείον (τὰ Μαροσλείακά), σ 238.—Τόποι ἐνθα ἐλειτούργησαν τὰ παντὸς τύπου διδασκαλεῖα, σ 243.—Ὀρολόγια προγράμματα (δ. τῶν ἐτῶν 1879, 1883, 1886, 1888), σ 219 (μετὰ τὸ ἔτος 1888), σ 243.—β) Ἐργλῶν: Ἀναγνώρισις ὡς διδασκαλισσῶν τῶν ἀποφοίτων παρθεναγωγείων (Α. τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1863 καὶ τῆς 10 Μαΐου 1867, ὡς καὶ τῆς 11 Ἰανουαρίου 1888), ποιότης τοιούτων διδασκαλισσῶν (ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν 1883 καὶ 1899), σ 253, 259.—Ἐξετάσεις εἰς τὸ διδασκαλεῖον

τῶν ἀρρένων πρὸς λήψιν πτυχίου διδασκαλίας (ν. τοῦ ἔτους 1834), σ. 257.—Ἴδρυσις διδασκαλείων θηλέων (ν. 381]1914), σ. 263, παρθεναγωγείου τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας (δ. τῆς 13 Ὀκτωβρίου 1841), σ. 257.—Μειντή φοίτησις εἰς τὰ διδασκαλεῖα, σ. 263.

Διοικήσις τῆς ἐκπαιδεύσεως: Ἀγόρευσις εἰς τὴν Βουλὴν (29 Ἰουνίου 1899) περὶ τῶν μειονεκτημάτων τοῦ συστήματος τῆς Διοικήσεως, σ. 299.—Ἀνασχευρῶσις συμβουλίων (ν. 240]1913, 567]1915 καὶ 826]1919), σ. 303, (ν. 3346]1927), σ. 309.—Ἀτέλεια τοῦ νόμου ΒΤΜΘ (ἐγγ. τῶν ἐτῶν 1896 καὶ 1899, ἐκθέσεις ἐπιθεωρητῶν), σ. 290.—Ἐπιβολὴ ποινῶν (ν. ΑΦΝΗ]1887), σ. 281, (ν. ΒΤΜΘ]1895) σ. 290.—Ἐπιθεωρηταὶ (νομοσχέδια τῶν ἐτῶν 1877 καὶ 1878), σ. 274, 279, (ἐπιθεωρητῆς νομαρχιακὸς ν. ΒΤΜΘ]1895), σ. 289.—Ἐποπτεία τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκπαιδεύσεως (ν. τῆς 3 Ἀπριλίου 1833 καὶ τῆς 6 Φεβρουαρίου 1834), σ. 271, 273.—Κατάργησις τῶν νομαρχιακῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων (νομοσχέδιον τοῦ ἔτους 1899), σ. 302.—Μεταρρυθμίσεις ἐκπαιδευτικῶν συμβουλίων, σ. 303, (ὑπουργ. ἀπόφασις τῆς 18 Φεβρουαρίου 1926), σ. 308, 309, 317 κ. ἑ.—Νέον σύστημα διοικήσεως (νομοσχέδια τοῦ ἔτους 1899), σ. 204.—Συμβούλια: Γνωμοδοτικὸν (δ. τοῦ ἔτους 1862), σ. 278, Ἐκπαιδευτικόν, σ. 283, (ν. ΒΠΕ]1892) σ. 286, Ἐποπτικά τριμελῆ (ν. ΒΤΜΘ]1895), σ. 277, Κεντρικὸν ἐποπτικὸν συμβούλιον (ν. ΓΩΚΗ]1911), σ. 302, Ἐκπαιδευτικὸν ἀνώτατον (ν. 4653]1930), σ. 311, 312, Ἐκπαιδευτικόν, διαίρεσις αὐτοῦ εἰς γνωμοδοτικὸν καὶ διοικητικὸν (ν. 4653]1930), σ. 316, 317, Δευτεροβάθμιον (ν. 4653]1930), σ. 318.—Συγχώνευσις τῶν συμβουλίων εἰς ἓν Ἐκπαιδευτικὸν μὲ τμήματα (ν. δ. τῆς 12 Ἰανουαρίου 1923) σ. 318.

Διοικήσις τῶν σχολείων: Ἀναδιοργάνωσις τῶν σχολικῶν ἐφορειῶν καὶ ταμείων (ν. 5019]1931), σ. 475.—Ἀχρήστευσις τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπιτροπειῶν, σ. 473.—Ἐκλογὴ ἐφοροδημογεροντείων διὰ τὴν μέριμναν τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων, σ. 472.—Ἴδρυσις ἐπιτροπειῶν (ν. τοῦ ἔτους 1834), σ. 472 (ν. 452]1914), σ. 473, σχολικῶν ταμείων (ν. 472]1914), σ. 474.—Πίναξ τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῶν σχολικῶν ταμείων κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1932 - 1933.—Σχολικαὶ ἐφορεῖαι τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων, σ. 459.

Διορισμοί: Διορισμοὶ δημοδιδασκάλων διὰ βασιλικῆς ἀποφάσεως (ν. τοῦ ἔτους 1834), σ. 197.—Διορισμοὶ ὑπὸ τῶν νομαρχῶν (ν. ΒΤΜΘ]1895 καὶ 240]1914), σ. 305.—Παραχώρησις τοῦ δικαιώματος τοῦ διορισμοῦ (δ. τῆς 22 Φεβρουαρίου 1835), σ. 197.—Ἐπιβολὴ πένταξος διορισμῶν εἰς τὸν Βασιλεῖα, σ. 197.

— Ε —

Ἐγγραφαί: Νῦν ἰσχύον δ. τῆς 18 Νοεμβρίου 1929 περὶ ἐγγραφῶν κ.λ.π., σ. 65.—Ὅριον ἡλικίας ἐγγραφῆς μαθητῶν εἰς δημοτικὰ σχολεῖα (ν. τοῦ

- ἔτους 1834), σ 61. (v. ΒΗΕ[1892, ΒΤΜΘ[1895 καὶ 4397[1929]), σ 62 κ. ἑ.
- *Ἐκκλησιασμός:** Ἡμέραι ἐκκλησιασμοῦ (ἔγρ. Ὑπουργείου Παιδείας τῆς 17 Ἰανουαρίου 1852), σ 67.—Ὑποχρεωτικὸς ἐκκλησιασμὸς τῶν μαθητῶν, σ 66, (ἔγκυκλ. τῆς 20 Νοεμβρίου 1854) σ 70, 71.
- *Ἐξετάσεις:** Ἐξετάσεις ἐνώπιον ἐπιτροπῆς (δ. τῆς 5 Μαΐου 1892 καὶ τῆς 23 Αὐγούστου 1893), σ 166.—Κανονιστικὸν διάταγμα περὶ προαγωγῆς τῶν μαθητῶν (δ. τῆς 18 Νοεμβρίου 1929), σ 167.—Τρόπος ἐξετάσεων (εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα), σ 154, (κατὰ τὸν ν. τοῦ ἔτους 1834 καὶ ἔγκυκλ. τῶν ἐτῶν 1835 καὶ 1841), σ 164.
- *Ἔτος σχολικόν:** Διάρκεια φοιτήσεως τῶν μαθητῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα (v. τοῦ ἔτους 1834, ΒΗΕ[1892 καὶ ΒΤΜΘ[1895]), σ 65.—Χρόνος ἐνάροξενος καὶ λήξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους (δ. τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880, τῆς 5 Μαΐου 1892, τῆς 29 Αὐγούστου 1896, τῆς 3 Αὐγούστου 1912, τῆς 4 Ἀπριλίου 1915, τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1917, τῆς 25 Ἀπριλίου 1922), σ 64.—Ὁραὶ ἐνάροξενος μαθημάτων (δ. τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880), σ 65.

— I —

- *Ἰδανικά:** Ἀντιλήψεις τῆς Πολιτείας διὰ τὰ ἰδανικά τῆς Ἐκπαιδεύσεως, σ 19.—Ἠγχαί τῶν ἰδανικῶν τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Παιδείας, σ 316.

— M —

- Μαθήματα:** Ἀπάντησις τοῦ ὑπουργοῦ Εὐταξία διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἑλλην. γλώσσης εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, σ 82.—Ἀρχαία ἑλλην. γλῶσσα ὡς γλωσσικὸν μάθημα, σ 72.—Ἀσκοπος ἢ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἑλλην. γλώσσης διὰ τοὺς ἀποφοίτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, σ 76.—Γλῶσσα ἐπίσημος τοῦ Κράτους εἰς τὰ σχολεῖα (Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1911), σ 84.—Διδακτέα μαθήματα (v. ΧΘ[1878], σ 73.—Διδασκαλία: Γεωργικῶν μαθημάτων (ἔγρ. τῆς 30 Ἰανουαρίου 1849), σ 68, 69. Ἰχθυογραφίας (ἔγρ. τῆς 22 Ὀκτωβρίου 1865), σ 69. Θεωρητικῶν μαθημάτων (ἔγρ. τῆς 20 Νοεμβρίου 1854), σ 70. Γραμματικῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης (δ. τῆς 23 Ἰουλίου 1856, v. ΒΤΜΘ[1895], σ 72, 74, 76, τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ τῆς καθαρευούσης (v. 3438[1927]), σ 89.—Διδασκόμενα μαθήματα (ἄρθρ. 1 τοῦ 1834), σ 67, εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, σ 143, νῦν (v. 4397[1929]), σ 89.—Μάθημα τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς, σ 86.—Πρακτικώτερον πρόγραμμα μαθημάτων, σ 79.
- Μέθοδοι διδασκαλίας:** α) Ἀλληλοδιδασκτικῆ: Ἐκδοσις ἐγχειριδίου πρὸς χορήσιν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων, σ 136.—Κατάργησις τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ συστήματος (δ. τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1880), σ 121.—Μαθηταὶ «Πρωτόσχολοι», σ 144.—Μετάφρασις τοῦ περὶ ἀλληλοδιδασ-

κτικῆς μεθόδου ἐγχειριδίου τοῦ Σαραζίνου (1 Φεβρουαρίου 1830), σ 130.—Ὁδηγία πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἀλληλ. μεθόδου, σ 129.—Προέλευσις καὶ εἰσαγωγή τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα (1819), σ 117, 129.—Σύστασις ἐπιτροπείας πρὸς μελέτην καὶ ἐξέθεσιν τελειότερου συστήματος (ψήφισμα ὑπ' ἀριθ. 45]1829), σ 120.—Τρωτὰ τῆς ἀλληλοδ. μεθόδου ("Ἐκθ. ἐπιτροπείας τοῦ ἔτους 1872), σ 116.—Ὑποχώρησις τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου πρὸ τῆς συνδιδασκτικῆς (ἔτ. 1895), σ 161.—Χρόνος ἐφαρμογῆς τῆς ἀλληλοδ. μεθόδου, σ 128.—β) **Συνδιδασκτικῆ:** Ἀσκησις τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὴν μέθοδον ταύτην (δ. τῆς 16 Μαρτίου 1861), σ 122.—Δημοδιδάσκαλοι ἀκατάρτιστοι εἰς τὴν μέθοδον (ἔκθεσις γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ), σ 126.—Ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου (ζητητικὴ ἐπιτροπὴ τῆς 5 Μαΐου 1874) σ 118.—Ἴδρυσις ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ἐλληνικῶν γραμμάτων παιδαγωγείου πρὸς διδασκαλίαν τῆς μεθόδου, σ 119.—Χρήσις τῆς μεθόδου καὶ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖον (1878), σ 121.

Μεταθέσεις καὶ ἀπολύσεις: Ἀρχαὶ ἐπιβάλλουσα τὰς πειθαρχικὰς ποινὰς (v. ΒΤΜΘ]1895, v.δ. τῆς 23 Ἰουνίου 1923, v. 5341]1930), σ 207.—Ἐκδίκασις ἀποφάσεων συμβουλίων ὑπὸ κεντρικοῦ συμβουλίου (v. ΓΩΚΗ] 1911), σ 205, ὑπὸ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου (v. 240]1914), σ 206.—Μετακινήσεις δημοδιδασκάλων παρὰ τὴν ἰσχὴν τοῦ v. ΑΦΝΗ, σ 203.—Μετακινήσεις καὶ ἀπολύσεις δημοδιδασκάλων κομματικαὶ (σχετικὴ ἀγόρευσις εἰς τὴν Βουλὴν), σ 199 (v. τῶν ἐτῶν 1917, 1920, 1922 καὶ 1926 περὶ ἀναστολῆς τῆς μονιμότητος), σ 206.—Μονιμότης τῶν δημοδιδασκάλων (v. ΑΦΝΗ]1887), σ 202.—Πειθαρχικαὶ ποιναὶ (v. ΑΦΝΗ]1877), σ 202.—Περιορισμοὶ μεταθέσεων (v. ΒΤΜΘ]1895), σ 204.—Σύστασις διδασκαλικοῦ συλλόγου ὁ «Πλάτων», σ 202.—Τρόπος ἐνεργείας μεταθέσεων, σ 198.—Χρόνος καθ' ὃν ἀπηγορεύοντο αἱ μεταθέσεις (v. ΥΗ]1887), σ 200.

Μετεκπαίδευσις: Μετεκπαίδευσις γεωργικὴ (v. 3600), σ 69, 189.—Μετεκπαίδευσις εἰς τὴν συνδιδασκτικὴν μέθοδον (δ. τῆς 18 Μαρτίου 1881), σ 265.—Μετεκπαίδευσις τῶν μὴ πτυχιούχων δημοδιδασκάλων (δ. τῆς 16 Μαρτίου 1881), σ 191.—Μετεκπαίδευσις τῶν ὑπηρετούντων δημοδιδασκάλων εἰς τὸ τεχνικὸν διδασκαλεῖον, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, εἰς τὰς ἀνωτέρας σχολὰς Ἀθηνῶν, εἰς τὸ ἐξωτερικόν (v. 2145]1920, 2857), σ 188, 269.—Σύγκλησις συνεδρίου πρὸς ἀνζήτησιν παιδαγωγικῶν ζητημάτων (ἀριθ. 40 v. ΓΠΜΘ]1855), σ 266.

Μισθοδοσία: Ἀνάληψις ὑπὸ τοῦ Κράτους τῆς πληρωμῆς τῶν μισθῶν τῶν δημοδιδασκάλων (v. 2125]1920), σ 27.—Ἀψίτησις τοῦ μισθοῦ (v. 2145] 1920, 2858]1922, v.δ. τῆς 9 Νοεμβρίου 1922), σ 211.—Δίδακτρα, καθόρησις αὐτῶν (v. ΑΣΞ]1885), σ 208, 209.—Δυσχέρεια κατὰ τὴν ἐξόφλησιν τῶν μισθῶν (ἔκθ. ἐπιθεωρητοῦ), σ 212.—Ἐπίδοσις ἐπὶ τῆς ἐκπαι-

δούσεως λόγω ἑλλειπῶς πληρωμῆς τοῦ μισθοῦ, σ 23.—Ἴδρσις ταμείου δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως (ν. ΑΧΜΑ]1888), σ 24.—Κανονισμὸς τοῦ μισθοῦ (ν. τοῦ ἔτους 1831), σ 208.—Καταβολὴ τοῦ μισθοῦ τῶν δημοδιδασκάλων ὑπὸ τῶν Δήμων, σ 23, 27, ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου (ν. ΒΠΕ]1892), σ 26.—Κατάργησις τοῦ ταμείου τῆς δημοτικῆς (ν.ΒΠΕ]1892), σ 26.—Παγίωσις τοῦ μισθοῦ (ν. ΒΠΕ]1892), σ 210.—Πληρωμὴ τῶν σχολικῶν δαπανῶν, σ 25.—Προκαταβολὴ τῶν μισθῶν εἰς τοὺς Δήμους (ν. τοῦ ἔτους 1856), σ 24.—Προσαρμογὴ τῶν τάξεων τῶν δημοδιδασκάλων πρὸς τοὺς βαθμοὺς καὶ μισθοὺς τῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων (ν. δ. τῆς 21 Ἀπριλίου 1926), σ 211.—Σύγκρισις τοῦ μισθοῦ τῶν ἐκπαιδευτικῶν πρὸς τοὺς μισθοὺς τῶν ἄλλων διοικητικῶν ὑπαλλήλων, σ 214.

Παιδονομία: Ἐλαφρότερα ποινὰ μαθητικά, σ 163.—Ἐπίβλεψις τῶν μαθητῶν ὑπὸ τῶν διδασκάλων, σ 165.—Ἐπιστάται διὰ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν μαθητῶν (ἀπόφ. τῆς 12 Μαρίου 1856), σ 164.—Κατάργησις τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπιστατῶν, σ 164.—Παιδονομικὰ μέσα, σ 162.—Σύστασις τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τοὺς διδασκάλους, ὅπως ἀποφεύγωσι τὰς σκληρὰς ποινὰς (ἐγκ. τῶν ἐτῶν 1848 καὶ 1854), σ 163.

Προγράμματα μαθημάτων: Διαφορὰ μεταξὺ τῶν προγραμμάτων τῶν ἐτῶν 1894 καὶ 1913, σ 113.—Κατανομὴ τῆς διδασκείας ἕλης εἰς ἕξ τάξεις, σ 114.—Ὁδηγία περὶ κατανομῆς τῶν μαθημάτων (δ. τῆς 15 Φεβρουαρίου 1880), σ 91.—Τρόπος διδασκαλίας μαθημάτων εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, σ 145.—Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου (λόγος παιδαγωγοῦ τῆς 17 Ἰουνίου 1875), σ 152 κ. ἐ.—Ὁρολόγια προγράμματα, σ 92, 93, (δι' ἕναστον εἶδος σχολεῖου, τετραταξίου μέχρι μονοταξίου) σ 97 κ. ἐ., 105, (τοῦ ἔτους 1912 διὰ πάντα τὰ εἶδη τοῦ σχολεῖου, ἑξαταξίου μέχρι μονοταξίου δ. τῆς 1 Σεπτεμβρίου 1913), σ 105.

Ὑγιεινὴ: Ἀναδιοργάνωσις τῆς σχολιατρικῆς ὑπηρεσίας (θέσεις σχολιάτρων, προσόντα διορισμοῦ ν. δ. τῆς 25 Ὀκτωβρίου 1933), σ 515.—Διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς ὑγιεινῆς (ν. ΧΘ]1878 «περὶ ἰδρύσεως διδασκαλείου»), σ 506, 511.—Διδασκαλία τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς φυσικῆς ἱστορίας εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα (ν. ΒΤΜΘ]1895), σ 507.—Ἐγχειρίδιον σχολικῆς ὑγιεινῆς, σ 509.—Ἰατρικὸν συνέδριον ἐν Ἀθήναις, σ. 508.—Ἴδρσις παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ τῆς Παιδείας γραφείου σχολικῆς ὑγιεινῆς (δ. τῆς 17 Σεπτεμβρίου 1908, ν. ΓΨΚΑ]1910 καὶ ΟΤΒ]1912), σ 507.—Λόγοι προκαλέσαντες τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ θεσμοῦ τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς σ 506.—Νοσηρότης μαθητῶν (στατιστικὴ ἔκθεσις τοῦ σχολ. ἔτους 1930 - 1931), σ. 510.—Ὁργάνωσις τῆς σχολιατρικῆς ὑπηρεσίας (ὑγειονομικοὶ ἐπιθεωρηταὶ καὶ σχολιάτροι ν. 240]1914, 567]1915, 1967]1919, 2457]1921 καὶ 4120]1920), σ 509.—Παιδολογικὸν ἐργαστήριον, σ

508.—Περιορισμός θέσεων σχολιάτρων, σ 510.—Συνεργεία αντιπραγματικά και άνθελονοσιακά, σ 510.—Υγιεινομικόν κέντρον ἐν τῷ ἰατρείῳ τοῦ συνοικισμοῦ Βύρωνος—Ἀθηνῶν, σ 515.—Υποχρεωτικὸς ἐμβολιασμός τῶν μαθητῶν (δ. τῆς 4 Ἀπριλίου 1835), σ 506.

Ἑποδιδασκαλεία: Ἀντικατάστασις γραμματοδιδασκάλων διὰ τῶν ἀποφύτων τῶν ὑποδιδασκαλείων, σ 255.—Διάρκεια τοῦ χρόνου τῆς λειτουργίας τῶν ὑποδιδασκαλείων, σ 256.—Διορισμός ὑποδιδασκάλων (γραμματιστῶν) εἰς κοινὰ σχολεῖα (ν. ΒΟΘ]1892), σ 252.—Ἰδρυσις ὑποδιδασκαλείων μονοθεοῦς φοιτήσεως (ν. ΒΟΘ] 892), σ 252.

Φοίτησις: Ἐκθεσις τοῦ Χ. Παπαμάρκου πρὸς τὸ Ἑπουργεῖον περὶ λήψεως μέτρων διὰ τὴν φοίτησιν, σ 51, (οἱ νόμοι ΒΠΕ]1892, ΒΤΜΘ]1895), σ 52.—Ἐφαρμογὴ δρακοντείων μέτρων διὰ τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν (ν. δ. τῆς 5 Μαΐου 1926), σ 56.—Καθορισμός τῆς ἡλικίας τῶν μαθητῶν πρὸς φοίτησιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, σ 48.—Καταβολὴ διδάκτρων μὴ παρεχομένης δωρεάν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως (ν. τοῦ ἔτους 1834), σ 58.—Κατάργησις τῶν διδάκτρων (ν. ΑΣΞΓ]1885), σ 58.—Μέτρα τοῦ Ἑπουργείου διὰ τὴν τακτικὴν φοίτησιν, (σύστασις τοῦ Ἑπουργείου πρὸς τοὺς Νομάρχας κατὰ τὰ ἔτη 1835 καὶ 1856), σ 49.—Παροχὴ τοῦ πρώτου δωρεάν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως (Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1911), (Σύνταγμα τῶν ἐτῶν 1926 καὶ 1927), σ 58.—Πρόστιμα εἰς τοὺς γονεῖς διὰ τὴν μὴ φοίτησιν τῶν τέκνων των, σ 49, (ν. δ. τῆς 5 Μαΐου 1926), σ 56.—Συνδυασμός ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως καὶ κοινωνικῆς ἀντιλήψεως, σ 60.—Ἐπιβολὴ πρὸς τὸν βασιλέα ἐκθέσεως, ἀναφερομένης εἰς τὴν τακτικὴν φοίτησιν τῶν παιδῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα (1 Φεβρουαρίου 1857), σ 50.—Ἐπιβολὴ φοιτήσεως, σ 48.

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

τῶν ὀνομάτων τῶν προσώπων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸ ἔργον τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἐκπαιδεύσεως» τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς.*

— Α —

Ἄβραάμ Δ.	450	Ἄποστολίδης Πέτρο.	436
Ἄλεξανδρῆς Δ.	302, 436	Ἄργυριάδης	336
Ἄναγνωστόπουλος Γ.	268	Ἄργυρόπουλος Π.	275
Ἄναγνωστόπουλος Κ.	450	Ἄργυρόπουλος Περ.	436
Ἄναστασόπουλος Ι.	450	Ἄργυρόπουλος Π. Μ.	466
Ἄνδρεάδης Δ.	450	Ἄρμανσπεργ	7, 9, 21
Ἄνδρῆσος Δ.	450	Ἄσβεστᾶς Ι.	450
Ἄντωνιάδης Αντ.	181	Ἄσώπιος Κ.	278, 401
Ἄποστολίδης Μισ.	278	Ἀγέρης Α.	279

— Β —

Βαγιωνίτης Ι.	451	Βηλαρᾶς Ι.	371
Βαλασόπουλος Ι.	277	Βλάμης Γ.	509
Βάμβας Ν.	394, 470	Βλάχος Ν.	362, 363
Βανδῶρος Δ.	451	Βλάχος Ἡλ.	450
Βαρδαλάχος Κ.	194	Βλάχος Σ.	71
Βασιλειάδης Γ.	451	Βλυσίδης Θρ.	268
Βασιλειάδης Δ.	363	Βογιᾶς Β.	450
Βάσσης Σ.	441	Βολονάκης Μ.	363
Βάφας Γ.	486	Βορέας Θ.	268
Βέλγος Ἀθ.	451	Βοσινάκης Εὐγ.	368
Βελλιανίτης Θ.	356	Βουτερᾶς Γ.	363
Βενθάλος Ι.	7, 199	Βρατσάνος Μ.	52, 126, 481
Βενιζέλος Ἐλ.	85	Βυζάντιος Σ.	216, 400
Βέροιος Ι.	81, 428		

— Γ —

Γαβριηλίδης Β.	436	Γαϊόλμας Α.	450
Γαζῆς Ἀνθιμος	394	Γακόφας Χρ.	436
Γαρδίκας Δ.	441	Γληνὸς Δ.	114, 453
Γεδεὼν Σοφία	268	Γόντινας Κ.	16
Γερσικὸς Δ.	363	Γρυπάρης Π.	441
Γεωργαντᾶς Φιλ.	233	Γύπαρης Ν.	450

* Συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Τμηματάρχου τῆς παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ Παιδείας Δ/σεως Στοιχ. Ἐκπαιδεύσεως κ. Ἰωσήφ Λαζάρου (8 Αὐγούστου 1943).

— Δ —

Δαμνανός Α.	329	Δέπος Ν.	450
Δαοβάρης Μ.	334	Διομήδης Α.	436
Δαφέρμος Γ.	450	Δόστος Α.	117
Δεληγιάννης Θ.	52, 71, 178	Δούαα Ν.	371
Δελμούζος Α.	114, 435, 453	Δουζάκης	336
Δεμερτζής Κ.	436	Δραγούμης Γ.	434, 436
Δέπος Δ.	450	Δροσίνας Γ.	431

— Ε —

*Εΐδεν	7	Εϋταξίας Γ.	15, 486
*Ενιγ Γουλ.	119, 181	*Εφαταλιώτης Αρ.	407
*Εξαρχόπουλος Ν.	268, 362, 476		

— Ζ —

Ζαγγογιάννης Α.	233	Ζηνόπουλος Γ.	71
Ζαλοκώστας Γ.	400	Ζήσιος	336
Ζαμπέλιος	402	Ziller	71
Ζαφειρακόπουλος Δ.	450	Ζωγάνας Δ.	450
Ζερβός	368		

— Θ —

Θεοδορίδης Γ.	436	Θεοτόκης Νικηφ.	378
Θεοτόκης Γω.	15	Θομόπουλος Θ.	268

— Ι —

*Γατρίδης Β.	450	*Γωάννου Φ.	270, 401
*Γατρόπουλος Π.	441		

— Κ —

Καβαλλιεοάτος	336	Καποδίστριας Γω.	7
Καζαντζής Μ.	436	Καραΐας Ν.	52
Καλλίας Α.	484, 486, 504	Καρακούση Ελ.	289, 492
Καλοσγοῦρος	431	Καρακούσης Π.	46
Καναβός Γ.	441	Καρατζάς	509
Καπερνάρος Γ.	450	Καράτζαλος Γρ.	450
Καπερνάρος Ζ.	450	Καραχρίστος Ν.	268

Καρζαβίτσας Ι.	368	Κοντογιάννης Δ.	450
Καρυωτάκης Μ.	450	Κόντος Κ.	402
Κατακουζηνός Δ.	181	Κοραΐς Αδαμ.	378, 380, 463, 470
Καταριζής Δ.	369	Κόρζ	215
Κατσιμπαλής Κ.	456	Κουγέας Σ.	268
Καφαντάρης Α.	436	Κουκατάς Σ.	371
Κερασόπουλος Ι	451	Κουλουμβάκης Ε.	84, 438
Κεφαλληνός Α.	436	Κούμας Κ.	391
Κίππερ	13	Κουμουνοδούρος Α.	129, 480
Κλεόβουλος Γ.	129	Κουρτίδης Α.	233, 236, 436
Κοδρικᾶς Παν.	392	Κούσης Ελ.	52
Κοκκίδης Δ.	181	Κοφινιώτης Ι.	52, 127
Κοκκινάκης Κ.	394	Κρουμβάχερ	442
Κοκκίνης Γ.	451	Κυβέλος Θ.	450
Κόκκος Π.	268	Κυριακίδης Σ.	450
Κοκκώνης Ι.	61, 128, 215	Κυριάκος Ι.	486
Κολιάτσος Σ.	116, 128	Κωνσταντᾶς Γρ.	371
Cokmpayare	87	Κωνσταντινόπουλος Η.	450
Κονδυλάκης Ι.	434		

— Λ —

Λαγοπάτης Γ.	441	Λέσβιος	394
Λάκων Β.	101	Λιανουδάκης Γ.	450
Λάκων Κλ.	436	Λιβαδάς Η.	451
Λάμπρος Σ.	442	Λιούμπας Ι.	363
Λάμπρας Δ.	234, 362	Lorain P.	482
Λαμπαδόριος Ε.	268, 508	Λούβαρις Ν.	363
Lancastre	128	Λούπας Χρ.	451
Λάπας Μ.	286	Λύτρας Ν.	181
Λεόντιος Κ.	52, 123		

— Μ —

Μαβίλης Α.	436	Μάτσας Δ.	434
Μακᾶς Γ.	278	Μαυροζέφαλος Δ.	450
Μαμάης Ι.	486	Μαυροκορδάτος Δ.	117, 276
Μανούσος	401	Μαυρομιχάλης Α.	275
Μαουρετ	7, 9	Μαυροουδής Ν.	436
Μαραγζουδάκης Θ.	268	Μαυροφρύδης	402
Μαρούλης	464	Μελᾶς Κ.	368, 436
Ματλής Άριστ.	509	Μελᾶς Λέων	116

Mendelsohn	9	Μπατσούτας Η.	450
Matternjeeli	9	Μπουκουβάλα Ελ.	29, 192
Μήλησης	217	Μπούκουρας Χρ.	450
Μυριβήλης Σ.	368	Μπουντόνας Εύθ.	437
Μητσόπουλος Κ.	181	Μπούρας Γ.	450
Μενάρδος Σ.	268	Μπραέσσας Δ.	268
Μιχαλόπουλος Θ.	52, 233, 438	Μπρούστας Αθ.	450
Μοισιόδαξ Ι.	369	Μυλωνάς Δ.	436
Μομφερῶτος	291	Μυστριώτης Γ.	402
Μπαζανάκης Κ.	362, 363, 450	Μωραΐτης Σ.	119, 122, 486
Μπαζανάκης Η.	450		

— Ν —

Νερούλος Ι.	378	Νιρβάνας Η.	368
-------------	-----	-------------	-----

— Ξ —

Ξενοκράτης	13	Ξυδιᾶς Γ.	450
Ξενοπούλος Γρ	368		

— Ο —

Όθων	7	Οικονόμου Σπ.	119
Οικονόμου Δ.	441	Οικονόμου Στ.	394
Οικονόμου Η.	52, 126, 486		

— Π —

Παλαιολόγος Γ.	356, 363	Παπαδόπουλος Γρ.	117
Παλάμης Κ.	431	Παπαδόπουλος Χρ.	181, 220, 223
Πάλλης Αλ.	431, 407	Παπαζώστας Ν.	450
Παναγιωτόπουλος	442	Παπαμάζου Χ. 41, 51, 126, 286,	336
Παναγόπουλος Η.	451	Παπαμχαήλ Ν.	14
Πανταζής Α.	436	Παπαναστασίου Α.	436
Πανταζίδης Γ.	181, 286, 441	Παπανδρέου Γ.	462
Παπαβασιλείου Ε.	450	Παπαντωνίου Α.	451
Παπαβασιλείου Θ.	451	Παπαντωνίου Ζ.	436
Παπαγεωργίου Β.	450	Παπαντωνίου Κ.	368
Παπαγιάννης Κ.	509	Παπαρηγόπουλος Κ.	117
Παπαδιαμάντης Αλ.	431	Παπασωτηρίου Γ.	223
Παπαδόπουλος Γ. Γ.	11	Πάππος Ν.	436

Παρασκευόπουλος Θ.	362, 363	Pik J.	268
Πασαγιάννης Κ.	436	Πιμπλής Ν.	450
Πατίτσας Β.	450	Πλάζας Κ.	451
Πατρίνος Α.	396	Πιστολάκης Α.	396
Πατσουράκος	87, 440	Πολίτης Γ. Ν.	254, 442
Παυλάτος Π.	52, 126	Πολίτης Ν.	92, 116
Παυλίδης Γ.	481	Πολυζωίδης Αν.	7, 21
Πεζόπουλος Εμμ.	268	Πολυλάς Ι.	431
Πετμεζάς Θ.	436	Πορφύρας Α.	434
Πετρεάς Χ.	438	Πούλιος Χρ.	52, 126
Πετρίδης	14, 199	Prokych	9
Πετρίδης Δ.	241, 484, 486	Προφαντόπουλος Γ.	450
Πετροκόκκινος Α.	434	Πρωτοδίκης	336
Πηλίζας Σ.	268	Πύρζας Π.	450

— P —

Ραγκαβής Α.	9, 278	Ρούφος Μ.	275
Ράγκος Χ.	436	Ρωσέτης Ν.	129
Ρικιάκης	82	Ρώτας Ι.	384

— Σ —

Σάββας Κ.	509	Σπάθης Ν.	52
Σακελλαρόπουλος Μ.	263, 442	Σταβάρας Μ.	450
Σαμαράκης Κ.	451	Στάης Σ.	233, 302
Σαραζίνος	115	Σταματάτος Γ.	450
Σαράτσης Δ.	435, 436	Σταματέλλος Β.	450
Σεμιτέλος Δ.	117	Σταματοπούλος Θ.	450
Σηφάκης Μ.	450	Σταμπούλωφ	470
Σκιᾶς	437	Σταυρακάκης Ι.	450
Σκόκος Κ.	126	Στελλάκης Μ.	436
Σκουλούδης	286	Στεφανᾶκος Π.	451
Σκουτερόπουλος Ι.	356	Στεφανίδης Μ.	268
Σολωμός Δ.	371	Συνέσιος	130
Σούτσος Α.	7	Σχινᾶς Α.	7, 29
Σούτσος Π.	401	Σωτηριάδης Γ.	433, 436

— T —

Ταγκόπουλος Δ.	432	Τοπάλης Κ.	436
Τερετίσης	401	Τουρκοβασίλης Θ.	461

Τριανταφυλλίδης Α.	486	Τσαζήρης Π.	436
Τριανταφυλλίδης Μ.	268	Τσιότρας Γ.	450
Τριανταφυλλόπουλος Κ.	436	Τσιμωμένος Γ.	15, 41, 82, 434
Τριανταφύλλου Δ.	453		

— Φ —

Φαρμαζίδης Ν.	394, 401	Φράντζ	7
Φερούτος Ρήγας	378, 393	Φωκιάς Α.	436
Φιλίππιδης Δ.	371	Φωκίανος Γ.	181
Φιντικλάς Σ.	181	Φωτιάδης Δ.	370, 436
Φουστανάκης Ε.	451	Φωτιάδης Φ.	434

— Χ —

Χαισιώτης Σπ.	238	Χρηστομάνος Α.	181
Χατζηδάκης Γ.	268, 437	Χρηστόπουλος Χρ.	49
Χαιζίσκος Δ.	275	Χριστοδουλόπουλος Κ.	450
Χατζόπουλος Κ.	431	Χρηστόπουλος Άθ.	371
Χόνδρος Α.	268	Χρισσοβέργης Γ.	216
Χρηστοβασίλης Χ.	431		

— Ψ —

Ψυχάκης Γ.	407, 442	Volmerange	31
------------	----------	------------	----

Του συγγραφέως του ανά χειρας βιβλίου αποθανόντος κατά Φεβρουάριον 1939 και μη επεξεργασθέντος την ύλην τούτου, αναφερομένη εις την μέχρι του 1937 περίσδον, οι έν τῷ κειμένῳ χρονικοί προσδιορισμοί «σήμερον», «μέχρι σήμερον» και οι τούτοις ὁμοιοι νοοῦνται ὡς ἀφορῶντες εις τὰς προγενεστέρας τῶν ἔτους τούτου χρονικάς περιόδους.

3500

53

Tot
To
T

30